

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLVI

2009

BUCUREȘTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

Tom XLVI, 2009

S U M A R

STUDII ȘI ARTICOLE

UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE – 150 ANI

ALEXANDRU ZUB, <i>Unitatea românilor – serie istorică fundamentală</i>	1
GH. CLIVETI, <i>Unirea Principatelor Române și concertul european</i>	7
VENIAMIN CIOBANU, <i>Diplomația suedeză și Unirea Principatelor Române</i>	19
MIHAI DORIN, <i>Unirea și Cuza-Vodă. Glose eminesciene</i>	47
MIHAI COJOCARIU, <i>Un candidat la tronul Moldovei (1858-1859): Petre P. Mavrogheni</i>	59
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Costache Negri și Unirea Principatelor Române</i>	77
LEONIDAS RADOS, <i>Unirea Principatelor în interpretarea unui controversat universitar ieșean: Gorge Pascu</i>	83
ION I. SOLCANU, <i>Deplasările domnitorului Alecsandru Ioan I^u în Principatele Unite</i> ...	97

EPOCA MEDIEVALĂ

LAURENȚIU RĂDVAN, <i>New considerations on the administration, law, and relations with the ruler in medieval Moldavian towns</i>	107
ALEXANDRU SIMON, <i>Valahii la Baia. Regatul Ungariei, Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467</i>	127
DANIEL MIREA, <i>Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (II)</i>	151
ARCADIE M. BODALE, <i>„Și altul să nu se amestece!” Despre semnificația unei formule în diplomatica medievală</i>	169
SILVIU VĂCARU, <i>Isac Stârcea și Popenii de pe Iubăneasa în veacul XVII</i>	209
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Aspecte privitoare la începuturile asistenței medicale în orașele Moldovei și Țării Românești</i>	219

EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

CRISTIAN PLOSCARU, <i>Politica „reformatoare” a Rusiei și interesele marii boierimi pămâtenă din Moldova (1812-1818)</i>	227
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Considerații privitoare la evoluția mișcărilor naționale din monarhia de Habsburg (secolele XVIII-XX)</i>	245
LIVIU BRĂTESCU, <i>Iași la 1866: între acceptarea schimbării de regim și tentația separatismului</i>	273
SORIN IVĂNESCU, <i>Securitatea și cultele în perioada 1948-1958</i>	287

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVI, 2009, p. I–IV, 1–492

II

RELAȚII INTERNAȚIONALE

DUMITRU VITCU, <i>Rusia și rectificarea granițelor României în 1878. Reacții și atitudini politice, controverse istoriografice</i>	315
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>Vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța (1914). Ecouri în presa europeană</i>	347
ADRIAN VIȚALARU, <i>Aspecte ale primului mandat al lui Nicolae Petrescu-Comnen la conducerea legației României din Berlin (februarie 1928-martie 1930)</i>	353
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>Câteva considerații asupra politicii interbelice a Marii Britanii în zona baltică</i>	359
PAUL NISTOR, <i>Relațiile României comuniste cu U.R.S.S. în 1955. Aspecte culturale și nonpolitice</i>	367

ISTORIE CULTURALĂ

CĂTĂLINA CHELCU, <i>Sinodul de la Iași (1642) – o evaluare istoriografică</i>	383
IOANA CIOFLÂNCĂ, <i>Clubul, formă de sociabilitate în epoca modernă</i>	393
LILIA CRUDU, <i>Abordarea conceptului de „elită” în Republica Moldova: excurs istoriografic</i>	397

NUMISMATICĂ

VIOREL M. BUTNARIU, <i>Tezaurul de la Ungureni. Prolegomene la circulația șilingului în Moldova</i>	401
---	-----

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

PETRONEL ZAHARIUC, <i>Ideologie comunistă și istorie falsificată. Note pe marginea unei „cărți” (Vasile Stati, Moldovenii din Ucraina. Studiu istorico-geografic și etnodemografic, Chișinău, 2007, 484 p.)</i>	439
---	-----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Activitatea Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” în anul 2008</i> (Bogdan-Alexandru Schipor)	477
<i>In honorem Alexandru Zub (Gheorghe Cliveti)</i>	488

ABREVIERI	491
------------------------	-----

SOMMAIRE

ETUDES ET ARTICLES

L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES – 150 ANNÉES

ALEXANDRU ZUB, <i>L'unité des Roumains – une série historique fondamentale</i>	1
GH. CLIVETI, <i>L'Union des Principautés Roumaines et Le Concert Européen</i>	7
VENIAMIN CIOBANU, <i>La diplomatie suédoise et l'union des Principautés Roumaines</i>	19
MIHAI DORIN, <i>L'Union et Prince Cuza. Gloses eminesciennes</i>	47
MIHAI COJOCARIU, <i>Un candidat pour le trône de la Moldavie (1858-1859): Petre P. Mavrogheni</i>	59
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Costache Negri et l'Union des Principautés Roumaines</i>	77
LEONIDAS RADOS, <i>L'Union de 1859 dans l'interprétation d'un controverse universitaire de Iasi: Giorge Pascu</i>	83
ION I. SOLCANU, <i>Les voyages du prince Alecsandru Ioan Ier dans les Principautés Unies</i>	97

LE MOYEN AGE

LAURENȚIU RĂDVAN, <i>Nouvelles considérations sur l'administration, le droit et les relations avec le souverain dans les villes moldaves médiévales</i>	107
ALEXANDRU SIMON, <i>Les Valaques à Baia. Le royaume de l'Hongrie, le règne de Moldavie et l'Empire Ottoman en 1467</i>	127
DANIEL MIREA, <i>Le prince de Valachie en 1525 (II)</i>	151
ARCADIE M. BODALE, <i>«Et il ne faut pas mélanger!». La signification d'une formule de la diplomatie médiévale roumaine</i>	169
SILVIU VĂCARU, <i>Isac Stârcea et le village de Popenii sur Iubăneasa au XVIIe siècles</i>	209
SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Quelques aspects regardant les débuts de l'assistance médicale dans les villes de Moldavie et Valachie</i>	219

L'EPOQUE MODERNE ET CONTEMPORAINE

CRISTIAN PLOSCARU, <i>La politique «réformatrice» de la Russie et les intérêts des grand boyards indigènes de Moldavie (1812-1818)</i>	227
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Considérations concernant l'évolution des mouvements nationaux de la monarchie autrichienne (XVIIIe-XXe siècles)</i>	245
LIVIU BRĂTESCU, <i>La ville de Iasi à 1866: entre l'acceptation du changement de régime et la tentation du séparatisme</i>	273
SORIN IVĂNESCU, <i>La Securitate et les cultes en Roumanie, 1948-1958</i>	287

RELATIONS INTERNATIONALES

DUMITRU VITCU, <i>La Russie et la rectification des frontieres de la Roumanie en 1878. Reactions et attitudes politiques, controverses historiographiques</i>	315
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, <i>La visite du tsar Nicolas II à Constanța (1914). Echos dans la presse européenne</i>	347
ADRIAN VIȚALARU, <i>Des aspects du premier mandat de Nicolae Petrescu-Comnen à la tête de la légation roumaine de Berlin (février 1928-mars 1930)</i>	353
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, <i>Quelques considérations regardant la politique de l'entre-deux-guerres de la Grande Bretagne dans la zone baltique</i>	359
PAUL NISTOR, <i>Les relations de la Roumanie communiste avec l'URSS en 1955. Aspects culturels et non-politiques</i>	367

L'HISTOIRE CULTURELLE

CĂTĂLINA CHELCU, <i>Le synode de Iasi (1642) – une evaluation historiographique</i>	383
IOANA CIOFLÂNCĂ, <i>Le club, une forme de sociabilité moderne</i>	393
LILIA CRUDU, <i>L'approche du concept de «élite» dans la République de Moldavie: excursion historiographique</i>	397

NUMISMATIQUE

VIOREL M. BUTNARIU, <i>Le trésor d'Ungureni. Prolégomènes à la circulation de l'escalier en Moldavie</i>	401
--	-----

DEBATS

PETRONEL ZAHARIUC, <i>Idéologie communiste et histoire falsifiée. Notes sur un «livre» (Vasile Stati, Moldovenii din Ucraina. Studiu istorico-geografic și etnodemografic, Chișinău, 2007, 484 p.)</i>	439
--	-----

VIE SCIENTIFIQUE	477
------------------------	-----

ABREVIATIONS	491
--------------------	-----

ALEXANDRU ZUB

UNITATEA ROMÂNILOR – SERIE ISTORICĂ FUNDAMENTALĂ

Într-un moment când națiunea e socotită de unii analiști ca fenomen revolut, iar statul național supus la bizare contestații, nu este inutil, poate, să revenim asupra temei, de astă dată sub unghiul concepției seriale. Este vorba, firește, de teoria lansată de A. D. Xenopol la finele secolului XIX, într-o carte privind *Principiile fundamentale ale istoriei*¹, revizuită apoi sub titlul de *Teoria istoriei*².

În esență, savantul român demonstrează că istoria e o știință a faptelor de succesiune, care se înscriează cronotopic, evolutiv, spre deosebire de științele care tratează fenomene de repetiție, supunându-se unor legi cognoscibile. Seriile ar fi *grosso modo* un echivalent al legilor istorice, de care unii contemporani făceau deja caz, în spirit pozitivist, tentați să unifice oarecum cunoașterea³.

Ca și alți istorici, Xenopol pornise de la practica domeniului, elaborând numeroase studii, pentru a conchide apoi că era nevoie și în istoriografie de principii adecvate. *Seria istorică* răspundea, în această viziune, trebuinței de organizare mai riguroasă a faptelor, ținând seamă că ele sunt irepetabile și implică relații cauzale.

Pe firul cauzalității, Xenopol a căutat să explice marile probleme ale istoriei noastre, ideea de unitate ocupând un loc proeminent în opera sa. O bună intuiție, dublată de excelența lui formație intelectuală, l-a făcut să afle din capul locului liniile de continuitate ale trecutului românesc și să dea finalmente o sinteză completă de istorie națională⁴. Praxa domeniului, bine folosită, l-a condus la un metadiscurs teoretic, în care ideea de *serie* ocupă locul central, impunându-se ca un model explicativ de neocolit. Ea avea să intre, fără cunoașterea sursei, în armătura conceptuală a istoriei cantitative, grație lui Pierre Chaunu, definind oarecum o nouă etapă a istoriografiei⁵.

Cvasi concomitent, confratele român Vlad Georgescu a avut ideea să trateze marile teme istorico-politice ale trecutului nostru (secolele XIV-XIX), urmărindu-le evoluția și frecvența în tot arealul românesc, de la primul text ce vădea o conștiință etnică (1369) până la cele din anul neatârării statale (1878). A rezultat un studiu de cel

¹ A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899.

² Idem, *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908. O „expunere pe scurt” în vol. *Scrieri sociale și filozofice*, București, 1967, p. 217-231.

³ Cf. Alexandru Boboc, *Valoare și „serie istorică”: problema universalului în istorie la A. D. Xenopol și H. Rickert*, în *Rev. teor. soc.*, III, 2, 1999, p. 63-72.

⁴ Cf. Alexandru Zub, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A. D. Xenopol*, București, 1983; versiune românească, Iași, 2004.

⁵ Pierre Chaunu, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Genève, 1964. Cf. Alexandru Zub, *Ecoul postum al operei xenopoliene și noua „istorie serială”*, în vol. *Istoriografia română la vârsta sintezei: A. D. Xenopol*, Iași, 2004, p. 78-95.

mai viu interes, întocmit pe când autorul se afla încă în țară (1976), dar publicat abia peste mai bine de un deceniu, în exil, fără cuvenitele ecouri în istoriografie⁶. Identificând termenii relevanți pentru gândirea politică a românilor, el și-a propus să alcătuiască „un model de analiză a acestor concepte, realizând un arbore tematic cu șase ramuri principale (*sensul istoriei, societatea, statul, politica internă, relațiile internaționale, conștiința națională*) și 172 de subiecte secundare, sistematizând practic toată problematica vieții românilor ca neam, societate, țară⁷. Autorul le-a numit *politograme*, cu 302 autori și 2.049 texte, unele de caracter istoriografic, din care a extras ideile semnificative pentru gândirea politică a românilor de-a lungul unei jumătăți de mileniu.

Ideile sistematizate de Vlad Georgescu în studiul amintit, unul din puținele baze pe statistică (scheme, grafice, diagrame, analogii cantitative etc.), ne ajută să redefinim ceea ce A. D. Xenopol numise „marea serie a regenerării și redeșteptării neamului”⁸. Este un fel de a semnala interesul actual pentru acea teorie serială a istoriei, veche de un secol, ca și pentru efortul lui Vlad Georgescu de a întări metodologic studiul istoriei noastre. Ne limităm aici la câteva jaloane, selectate anume pentru a înlesni o nouă lectură a fenomenului unionist.

În cazul lui Xenopol, se cuvine spus mai întâi că neobositul polihistor a început prin a se ocupa de cultura națională, de istoriile civilizației, de starea economică, pentru a se dedica viager studiilor de istorie și teoretizării domeniului. *Seria istorică* e sintagma ce îi rezumă aportul, sintagmă pe care el însuși a ținut să o verifice în *Domnia lui Cuza Vodă* și alte scrieri din ultima parte a vieții⁹. Toate se ocupau de fenomenul resurecției românești, de crearea statului național, cu reformele aferente, de noile instituții specifice, conturând „marea serie” deja amintită, cea mai de seamă din istoria poporului român. În acest cadru, Unirea Principatelor constituie nucleul ei dur, analizabil pe mai multe planuri. Sistematizând „seriile istorice în care e prinsă domnia lui Cuza-Vodă”, autorul monografiei le împărțea în patru categorii: „1) seriile istorice mari ce-și au începutul înainte de această domnie și care trec peste ea, pentru a se prelungi către viitor; 2) seriile istorice care pornind din vremuri mai vechi se sfârșesc în timpul acestei domnii; 3) seriile istorice care pleacă din timpul ei pentru a o depăși către timpurile mai noi și 4) seriile scurte ce se nasc și se sting în timpul cât a stăpânit Alexandru Ioan I”¹⁰. Este perspectiva duratei.

Sub unghi tematic, Xenopol examina aceeași perioadă mai nuanțat, realizând o structură dintre cele mai semnificative, din păcate încă nepusă în valoare de exegeți până la capăt. Istoria românilor, toată, îi apărea ca „o înmănunchere de serii istorice care se țin una de alta, se prefac una în alta, se înșiruiesc mutual, se combat sau se sprijină între ele”¹¹. Etnogeneza, continuitatea daco-romană, migrațiile, eforturile de emancipare, unitatea națională formează tot atâtea serii, susceptibile de a „obiectiva” oarecum istoria românilor.

⁶ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, I. Dumitru Verlag, 1987, 503 p.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, București, 1967, p. 34 (infra: *Scrieri*).

⁹ Idem, *Domnia lui Cuza Vodă*, I-II, Iași, 1903; *Istoria partidelor politice în România*, I-II, București, 1910; Nicolae Kretzulescu, *viața și faptele lui. 1812-1900*, București, 1915.

¹⁰ Idem, *Scrieri*, p. 348.

¹¹ Idem, *Istoria ideilor mele* (apud A. D. Xenopol. *Studii privitoare la viața și opera sa*, ed. L. Boicu / Alexandru Zub, București, 1972, p. 197).

În ce privește epoca unirii, același istoric a identificat, în *Domnia lui Cuza Vodă* (1903), nu mai puțin de treisprezece serii, pe seama cărora și-a construit monografia: 1) marea serie a regenerării poporului român; 2) seria ascendentă a influenței franceze; 3) seria coborâtore a influenței grecești; 4) seria Unirii Principatelor Române; 5) seria dinastiei străine; 6) seria emancipării țăranilor; 7) seria funcționarismului; 8) seria extinderii agriculturii; 9) seria limitării cheltuielilor statului; 10) seria creșterii cheltuielilor particulare; 11) seria literară; 12) seria științifică; 13) seria progresului străinilor în economie și finanțe¹². Domnia lui Cuza comportă ea însăși câteva serii specifice: 1) seria jurisdicției consulare; 2) seria înălțării prestigiului țării; 3) seria emancipării totale de sub influența grecească; 4) seria egalității interne; 5) seria loviturii de stat; seria răsturnării domnitorului; 6) seria dinastiei străine¹³.

Unele nuanțe în analiza serială a Unirii a introdus apoi într-un studiu menit să-i sprijine teoria, în 1913, preocupat atunci de aspectul cauzal, ca și de conexiunile cu seria sincronă din spațiul francez¹⁴. Nu e cazul să insistăm.

Modelul explicativ intuit de Xenopol, teoretizat apoi¹⁵ și propus istoriografiei în diverse studii pragmatice¹⁶, a stârnit reacții diverse, sub unghi epistemic și totodată aplicativ¹⁷, impunându-se totuși ca o paradigmă de neocolit în cunoașterea istorică.

Fără să-i spună pe nume, Vlad Georgescu a reluat oarecum metoda serială, sistematizând politogramele pe teme și subteme consonante, lesne de comparat cu cele identificate de Xenopol. La fel procedaseră și alți istorici care s-au ocupat de problema unității românești, de n-ar fi să-i amintim aici decât pe N. Iorga, I. Lupaș și G. Brătianu, autori de sinteze memorabile pe aceeași temă, însă fără apel la statistică. *Istoria ideilor politice românești* a fost încheiată în luna mai 1976, dar nu a putut fi publicată decât peste un deceniu, în exil, fără puțința de a se reactualiza datele. Așa cum se prezintă, după încă un sfert de veac, ea denotă însă un efort considerabil de adecvare metodică și este de regretat că nu s-au găsit alți studioși care să o continue.

Ca și teoreticianul „seriilor istorice”, Vlad Georgescu a pornit de la ideea că națiunea e un fenomen organic, care nu poate fi explicat decât pe seama duratei lungi, cu implicarea unor factori inextricabili. În fond, istoria românilor ca ansamblu etnocultural și politic poate fi socotită ea însăși, prelungind gândul lui Xenopol, ca o serie istorică, cea mai amplă, căreia i se subordonează diversele serii, subserii etc., identificate de specialiști. O atare istorie se subîntinde la rândul ei unor serii supraordonate, reprezentând istoria regiunii, a continentului, a planetei, fiindcă speța umană însăși reprezintă o serie în ansamblul creației.

Limitându-se la o jumătate de mileniu, Vlad Georgescu avea în vedere un interstițiu legat de statalitatea românească, de așezămintele capabile a solidariza generații pe seama unor proiecte comune. Ceea ce cronicarii români știau deja în secolul XVII despre neamul lor, evocându-i originea latină și demnitatea unei istorii deloc simple, oamenii politici aveau să prefacă în proiecte regenerative, în acord cu evoluția unei zone mai

¹² Idem, *Le règne du Prince Alexandre Jean I (Cuza), traité d'après la méthode des séries historiques*, în „Revue de synthèse historique”, Paris, 1905, p. 5 (extrait).

¹³ *Ibidem*, p. 5-6, 11-12.

¹⁴ Idem, *La causalité dans la série historique*, Paris, 1913, p. 4 (extrait).

¹⁵ Idem, *Principiile fundamentale ale istoriei*, în „Arhiva”, IX, 1898; X, 1899; în volum, 1900; versiune franceză, Paris, 1899, revizuită în 1908 sub titlul: *La théorie de l'histoire*.

¹⁶ Idem, nota 9, *supra*.

¹⁷ Vezi Alexandru Zub, *A. D. Xenopol, bibliografie*, București, 1973; idem, *A. D. Xenopol and the new „serial history”*, în *Rev. roum. hist.*, XIX, 2-3, 1980, p. 511-519.

largi, aceea a sud-estului european, dominat încă de imperiul turcesc, dar în dispută cu Habsburgii și cu imperiul țarist. La 1772, un boier muntean propunea ca principatele române să se unească sub protecție austro-rusă, convins că noul stat va fi un „tampon” necesar între imperiile aflate în conflict¹⁸. Ideea va fi reluată mereu, cu motivații conforme cu noile împrejurări de pe continent, în timpul revoluției de la 1848 sau al războiului Crimeii, momente de acutizare a relațiilor dintre imperiile cointerestate în zonă¹⁹. Ea va fi chiar depășită, pe linia unui dacoromânism capabil să-i asigure un mai bun suport.

Semnificativ este faptul că o asemenea idee ieșise din limitele cărturăriei (clerici, istoriografi etc.) pentru a deveni un argument în programele politice, de reconstrucție în zona carpato-danubiană. Discursul istoric este cel care nuanța totuși lucrurile, cu apel la achizițiile existente în domeniu, dar și la bunul simț, evocat ca atare de G. Bariț (*Ce să fie românii*, 1842), M. Kogălniceanu (1843), A. D. Xenopol, ultimul apelând și la alte resurse pentru a disocia istoria de politică²⁰. *Panvalahismul* se definea, prin G. Bariț, încă de la 1842, ca o „deșteptare a nației române peste tot către cunoașterea drepturilor sale omenești, patriotice și naționale”²¹. Gândit inițial în sfera culturii, el devenise treptat un proiect politic, după cum se poate deduce din discursul rostit de T. Cipariu la inaugurarea Societății Academice²². Consubstanțiale, planurile aveau să formeze mereu un complex inextricabil, chiar și atunci când istoricii au mizat pe obiectivitatea deplină a meseriei lor²³.

Tonul discursului național se adecva mereu la contextul geopolitic, adesea cu abilități surprinzătoare, ceea ce denota realism și sapiență. Eminescu de pildă se făcea că ignoră planurile dacoromânești, iar Xenopol îndemna (Putna, 1871) la prudență, la respect pentru „mersul lucrurilor”²⁴.

Timpul avea desigur drepturile sale, cel mai adesea în dezacord cu impaciența oamenilor. „Regatul Daciei”, visat de Bălcescu, în spiritul adunării de la Blaj („Noi vrem să ne unim cu țara”), nu se putea reface într-o clipă de entuziasm național. Sintagma „România Mare” circula însă (D. Brătianu, 1852), cu toate rezervele unor militanți ai cauzei²⁵. Unirea Principatelor și războiul de independență constituie, pe acel traseu, repere de neocolit în analiza problemei naționale, începută în veacul de mijloc – sub semnul conștiinței de neam – și realizată parțial în a doua jumătate a secolului XIX, în perspectiva desăvârșirii unității de stat²⁶.

Ceea ce a descris în fond Vlad Georgescu pe seama eforturilor unioniste, mai ales după 1772, este o lungă serie istorică, o mișcare ondoliformă a ideii de unitate națională, cea visată de cronicari și pretinsă de politografi, împlinită finalmente de oamenii politici, în condițiile știute de la 1859, dacă lăsăm la o parte a doua etapă, care avea să necesite încă șase decenii²⁷.

Nu e poate abuziv să spunem, pentru a încheia, că analiza statistică a politogramelor românești, întreprinsă de Vlad Georgescu, acum trei decenii, e o punte între

¹⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 336-337.

¹⁹ *Ibidem*, p. 338-339.

²⁰ *Ibidem*, p. 333-334.

²¹ *Ibidem*, p. 334.

²² *Ibidem*, p. 335.

²³ Cf. Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985 (2000).

²⁴ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 342.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 347.

²⁷ *Ibidem*, p. 327-347.

„seriile istorice” puse la lucru de Xenopol și „istoria serială” a lui Pierre Chaunu²⁸. *Istoria ideilor politice românești* marchează desigur o dată memorabilă în evoluția domeniului.

L'UNITE DES ROUMAINS – UNE SERIE HISTORIQUE FONDAMENTALE
(Résumé)

Mots clés: la théorie sérielle, l'unité politique, l'historiographie roumaine, A. D. Xenopol

L'unité culturelle et politique du peuple roumain est un phénomène complexe, susceptible d'interprétations diverses, parmi lesquelles la théorie sérielle d'A. D. Xenopol s'avère toujours profitable. L'auteur la confronte avec les nouvelles données de l'historiographie, surtout avec les politogrammes systématisés de la même façon par Vlad Georgescu.

²⁸ P. Chaunu, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris, 1978.

GH. CLIVETI

UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE ȘI CONCERTUL EUROPEAN

În istoriografia Unirii Principatelor Române, două teme au suscitat un interes de prim plan. Una a vizat relevarea semnificațiilor „momentului Unirii” din perspectiva a ceea ce Gheorghe Platon numea „veacul construcției naționale”¹. Regretatul nostru Profesor pune accentul pe „împlinirea programului național” prefigurat de textele revendicative de la finele secolului XVIII și la începutul secolului XIX, enunțat de Revoluțiile de la 1821 și 1848, consacrat, în anul 1857, de Adunările ad-hoc de la Iași și București. O temă între ale cărei abordări de marcă, consonante celei prezentate mai sus, s-au regăsit texte ale înfăptuitorilor Unirii, ale lui Kogălniceanu cu deosebire², părți din „marile sinteze naționale” realizate de A.D. Xenopol³ și N. Iorga⁴, studii monografice de C.C. Giurescu⁵, Dan Berindei⁶ și Mihai Cojocariu⁷, volumul VII, tomul I, al noului tratat de *Istoria Românilor*⁸. Cealaltă temă de interes major a fost orientată spre elucidarea implicațiilor internaționale ale Unirii Principatelor. Pentru o atare temă, textul primar nu a avut cum să fie prevalent de „producție internă”, altfel spus, din mediul acțiunii naționale românești. Despre actele diplomatice, despre deliberările „de conferință” ale marilor puteri, în Principate s-a luat cunoștință după „posibilitățile timpului”, publicații sau diverse „însemnări” atestând un atare fapt. Apoi, grație mai ales eforturilor lui D.A. Sturdza, într-un decurs de circa jumătate de secol „de la Unire”, nu puține *acte și documente externe*, „ordonate” în strânsă conexiune cu cele *interne*⁹, au fost puse „în circuitul științific”. Monografia consacrată de A.D. Xenopol *domniei lui Cuza*¹⁰, cu necesara presupunere a relevării implicațiilor europene ale Unirii Principatelor, a fost, în bună măsură, realizată pe baza „documentelor ce i-au putut sta la dispoziție”.

¹ Gh. Platon, *Românii în veacul construcției naționale. Națiune, frământări, mișcări sociale și politice, program național*, București, 2005, p. 45-68, 113-136, 255-318, 347-412.

² *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de D.A. Sturdza ș.a., vol. I-X, București, 1888-1909, *passim*; v. și Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, ed. Dan Berindei, L. Boicu, Nicolae Ciachir, Matei Ionescu, Dan Simionescu, București, 1967.

³ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XII-XIV, București, 1930.

⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX: *Unificatorii*, București, 1938.

⁵ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970; idem, *Alexandru Ioan Cuza*, București, 1973.

⁶ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979; v. și idem, *L'Union des Principautés Roumaines*, București, 1967.

⁷ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român, 1856-1859*, Iași, 1995.

⁸ *Istoria Românilor*, vol. VII, t. I: *Constituirea României moderne, 1821-1878*, coord. Dan Berindei, București, 2003.

⁹ *Acte și documente...*, vol. I-X, *passim*.

¹⁰ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I-II, Iași, 1903.

În căutarea respectivelor implicații, Xenopol și alți istorici români au făcut „caz” de necesitatea investigării arhivelor „din străinătate”. Or, o atare investigare a putut fi mult mai „la îndemână” unor specialiști „străini” decât istoricilor „din țară”, care „s-au aplecat” asupra „epocii Unirii”, cartea lui T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*¹¹, fiind deplin edificatoare în sensul celor menționate. S-a creat chiar impresia că „inițiativa strategică”, de natură istoriografică, în privința relevării implicațiilor internaționale ale Unirii revenea specialiștilor „străini”, cărții lui Riker adăugându-se contribuții de referință din partea unor Paul Henry¹², R.W. Seton-Watson¹³, Harold Temperley¹⁴ etc., contribuții cu care anevoios au ținut „pasul” eforturile de documentare și analiză ale specialiștilor „interni”, precum cele întreprinse de Raul Bossy¹⁵, chiar de Gheorghe Brătianu printr-un „luminos” studiu asupra *politicii externe a lui Cuza-Vodă*¹⁶. Apropierea și realitatea centenarului Unirii au „obligat” mutarea „în țară” a centrului de greutate pentru studiul implicațiilor internaționale ale Unirii Principatelor. Un amplu proces de documentare și de cercetare a unei teme devenită și de interes politic, sub incidențele imperativului „recuperării trecutului național”, a fost inițiat de Andrei Oțetea¹⁷. A crescut, ca urmare, mult cuantumul studiilor de specialitate, cota exemplarității fiind atinsă, fără îndoială, prin cele ale lui Leonid Boicu, cu referiri exprese la locul Principatelor Române în raporturile politico-diplomatice, la geneza „chestiunii române” și însemnătatea europeană a Unirii¹⁸.

Impresionanta literatură a implicațiilor internaționale ale Unirii ar putea face obiectul unei evaluări de ansamblu, la parametrii unui demers de sine stătător. Ar putea conta, la o atare evaluare, nu doar contribuțiile istoriografice rezultate din investigarea documentelor diplomatice, ci și cele privind „ecouri în presa vremii”, impresii ale diversilor contemporani ai evenimentelor, interesele economice, interferențele culturale, rațiunile geostrategice legate de constituirea statului român. După cum ar putea conta și aprofundarea diverselor aspecte sau detalii ale temei de interes special aici. Un aspect aprofundabil rămâne raportarea actelor românilor, a „îndoitei alegeri” a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei și Valahiei – „unirea mitigată”, cum o

¹¹ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale* (trad. din engleză), București, <1944>.

¹² Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930.

¹³ R.W. Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937.

¹⁴ Harold Temperley, *The Union of Romania in the Private Letters of Palmerston*, Clarendon and Cowley, 1855-57, București, 1937; idem, *Four Documents on the Future of Romania – by Henry Stanley, D. Brătianu, Lord Palmerston and Albert Prince Consort, 1855-1856*, București, 1937; v. și W.G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia – 1859*, Cambridge, 1929.

¹⁵ R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931; *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938.

¹⁶ Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în *RIR*, II (1932), p. 114-164.

¹⁷ Andrei Oțetea, *Marile puteri și Unirea Principatelor*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 667-679; idem, *Însemnătatea istorică a Unirii*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 21-41; idem, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III (1964), nr. 4, p. 677-696; în „deschiderea programatică” produsă de Oțetea, avea să survină una din cele mai valoroase serii de documente pe tema unui mare moment istoric: *Documente privind Unirea Principatelor*, 7 vol., București, 1959-1984.

¹⁸ L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea Războiului Crimeii, 1853-1856*, București, 1972; idem, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975; idem, *Diplomația europeană și cauza română, 1856-1859*, Iași, 1978; idem, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*, Iași, 1986; idem, *Din istoria diplomației europene. Anul 1859 la români*, Iași, 1996.

vedea N. Iorga¹⁹ –, la politica marilor puteri. În interpretările date de istorici, românii sau „străini”, respectivei raportări, înfăptuirea românească nu pare să contravină literei și spiritului Tratatului din 30 martie 1856 și Convenției de la Paris. Au fost invocate opiniile unora dintre corifeii *partidei naționale* (V. Boerescu, M. Kogălniceanu), după care Convenția, deși nu „da” Unirea, „da mijloace și putința de a se ajunge la realizarea ei”²⁰; de asemenea, „observația” făcută de V. Boerescu în Adunarea electivă de la București că, prin alegerea lui Cuza și ca domnitor al Valahiei, nu se încălcau clauzele amintitului act diplomatic, „întrucât nu era vorba de o unire politico-administrativă, ci de o unire personală”²¹; nu mai puțin, clauza Convenției conform căreia „regimul autonomiei” Principatelor putea suferi modificări „în limitele stipulate prin înțelegerile curților garante cu Înalta Poartă”²². Cu greu însă pot rezista invocațiile de felul menționat în fața evidenței că „îndoita alegere” a fost o flagrantă violare a „ordinii garantate”²³, a actelor diplomatice, în speță a Convenției de la Paris²⁴. Este o evidență reflectată de însăși denumirea de *fapt împlinit*, dată „îndoitei alegeri”²⁵. În aprecierile unor notorii juriști „din epocă”, *faptul împlinit* contravenea, prin natura sa, „dreptului modern al ginților”, care încă mai urma „linia clasică” a deplinei concordanțe între *principii* și *norme sinalagmatice*²⁶. Mersul politicii internaționale avea să devanseze dreptul și să impună reconsiderarea acestuia, inclusiv prin admiterea acoperirii de „noua sa menire” a „principiului naționalităților”²⁷, cu subînțelegerea legitimității *faptului împlinit*, la valoarea de *act de energie națională*.

Dincolo de orice „justificări” ale „îndoitei alegeri” de la 5 și 24 ianuarie st.v. 1859, persistă acute semne de întrebare în privința recunoașterii *faptului împlinit* de marile puteri, după ce ele însele l-au perceput ca „delict”, semnalat lor, cu promptitudine, de curtea suzerană²⁸. În răspunsurile sau „justificările” mai mereu încercate a fost urmată „logica” creării de „oportunitate la îndemâna românilor” prin dispunerile adverse ale pozițiilor puterilor, de o parte cele „prounioniste” (Franța, Prusia, Rusia și Sardinia), de o altă cele „antiunioniste” (Austria, Marea Britanie, Imperiul Otoman). Nu s-a prea ținut suficient seama de atestarea documentară clară a aprecierii formale de toate puterile a

¹⁹ N. Iorga, *Partea lui Napoleon III în Unirea Principatelor*, București, 1915, p. 15.

²⁰ În „Naționalul” din 14/26 august 1858, V. Boerescu susținea că Europa „ne-a arătat că Unirea poate fi posibilă” (apud Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 175); M. Kogălniceanu avea să susțină același lucru în *Prefața la Cronicele sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, vol. I, București, 1972; v. și V. Boerescu, *Convențiunea relativă la organizarea Principatelor* (articole publicate în „Naționalul”, septembrie-noiembrie 1858), în *Acte și documente* ..., vol. VII, p. 408-439.

²¹ *Acte și documente* ..., vol. VIII, p. 593-595; v. și Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 90.

²² G.C. Florescu, *Unele aspecte ale poziției internaționale a Țărilor Române în perioada Unirii*, în „Studii și cercetări juridice”, 1959, nr. 1, p. 150; v. și L. Boicu, *Diplomația europeană*..., p. 242.

²³ Dacă din capitala Franței și din cea a Sardiniei au fost primite de români, se știe, unele „încurajări” sau „sfaturi”, acestea „s-au scurs” pe canalele diplomației secrete a lui Napoleon al III-lea și a lui Cavour, într-o manieră ce a contravenit obligațiilor de garante ale celor două puteri; v. W.G. East, *op. cit.*, *passim*.

²⁴ R.W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 339 și urm.; T.W. Riker, *op. cit.*, p. 253, 272 și urm.; Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1918*, Philadelphia and New York, 1964, p. 137; L. Boicu, *op. cit.*, *passim*; Gh. Cliveti, *România și puterile garante, 1856-1878*, Iași, 1988, p. 53-55.

²⁵ R.W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 299 și urm.; Gh. Cliveti, *op. cit.*, p. 53 și urm.

²⁶ J.-C. Bluntschli, *Allgemeines Staatsrecht*, vol. I, München, 1857, p. 20 și urm.; Charles Vergé, *Le droit des gens avant et depuis 1789*, studiu introductiv la G.F. de Martens, *Précis de droit des gens moderne de l'Europe*, ed. S. Pinheiro-Ferreira și Ch. Vergé, vol. I, Paris, 1864, p. XIX-XXIV.

²⁷ P.S. Mancini, *Della Nazionalità come fondamento del Diritto delle genti*, prelegere la Universitatea din Torino (22 ianuarie 1851); apud D. Gusti, *Sociologia națiunii*, în *Opere*, vol. IV, București, 1970, p. 14; M.L. Jolly, *Du principe des nationalités*, Paris, 1863 etc.

²⁸ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 137.

„îndoitei alegeri” ca „act contrar ordinii garantate”. Corespondența diplomatică și „actele de conferință” ale marilor puteri n-au prea lăsat loc dubiilor în privința respectivei aprecieri. Apar, apoi, la rigoare, foarte dificil de explicat în „logica” amintită mai sus pozițiile „ireductibil rivale” ale Marii Britanii și Rusiei în „chestiunile internaționale”, în problema română, mai ales. Dacă britanicii au adoptat la 1856 și 1858 poziții „de conferință” favorabile Porții Otomane, „drepturilor” acesteia de suzerană, tot ei nu aveau să ezite să subscrie la recunoașterea diplomatică a „îndoitei alegeri a lui Cuza”, ca și ale altor acte ale românilor vădind „liberă exprimare de voință publică”²⁹. În schimb, deși „la conferințe” s-a raliat poziției Franței, Rusia a nutrit *in petto* până spre 1860 și a etalat „la modul manifest” după aceea, mai ales după 1863, „gesturi și cuvinte contrare ființării statului român rezultat din Unirea Principatelor”³⁰. S-a aflat cvasiconstant de partea cauzei române, până la 1866, politica Franței, însă nu atât în ipostaza ei oficială, cât în cea de „secretă”, dusă de Napoleon al III-lea și animată de „ambicioase proiecte europene”. Pentru inițierea lor, Împăratul a căutat „să le combine cu planurile conspiratorilor”, mai toți dintre aceștia întruchipând idealul „Europei statelor naționale”³¹. Politica Împăratului, cu ralieri „sincere” din partea Sardiniei și cumva „manevriere” din cea a Prusiei, în problema română, s-a subsumat, la ultimă rigoare, *tentativei Imperiului Secund de a fi la pupitrul concertului european*. În cunoștință sau nu de o atare tentativă, românii și-au situat actele naționale sub incidențele ei. Iar atât timp cât acea tentativă, nelipsită de carențe sau contradicții interne, a fost energetică, actele românilor, între care și „îndoita alegere a lui Cuza”, au beneficiat de recunoașteri internaționale „arbitrate” de la Paris³².

Proiectele europene ale lui Napoleon al III-lea au înscris una din cele mai interesante pagini ale istoriei relațiilor internaționale. Încă din 1849, Louis Bonaparte, pe atunci președinte al Franței, era preocupat de ideea unui *congres european*³³. S-a arătat dispus să accepte și „ideea britanică” de conferințe la Bruxelles, pentru deliberări asupra „implicațiilor războiului austro-sardinian” din anii 1848-1849, *cu deosebire asupra „mersului chestiunii italiene”*³⁴. S-au întrevăzut, în starea Europei marcate de „revoluții și războaie naționale”, semne ale revigorării *antantei franco-britanice*, semne de care s-ar fi convenit, după estimările cabinetelor de la Paris și Londra, ca Rusia să țină seama. Adică să își înfrâneze „ambițiile euro-centrale sau pornirile războinice contra Imperiului Otoman”, și să nu mizeze prea mult pe faptul că „recunoștința Austriei” îi servea de contrapondere la pozițiile „curților occidentale”, eventual la „o susținere de acestea a Porții”³⁵. Făcându-și însă „calculul ei”, dintre care unele „grav eronate”, precum că

²⁹ Beatrice Marinescu, *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor Române (1859-1861)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, V (1975), p. 69-99; idem, *Romanian British Political Relations, 1848-1877*, București, 1983.

³⁰ M.D. Sturdza, *La Russie et la desunion des Principautés Roumaines (1864-1866)*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, vol. XII, 3e cahier, 1971, p. 250-283.

³¹ Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848-1877*, București, 1930.

³² Gh. Cliveti, *op. cit.*, *passim*.

³³ F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace. Theory and Practice in the History of Relations between States*, Cambridge, 1967, p. 215.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ „Si l'Angleterre et la France sont fermes, je ne doute pas que nous ne parvenons à faire sortir les Russes des Principautés. L'Autriche, quelque soit sa condescendance vis-à-vis d'eux, ne saurait se résigner à la voir prendre possession de semblables positions militaires. De son côté, la Russie, ne connaissant pas l'étendue de l'effacement de l'Angleterre comme puissance européenne, ne voudrait pas légèrement courir le risque de voir réunies contre elle l'Angleterre, la France et la Turquie...”. *Lord Palmerston. Sa*

Austria rămânea „profund recunoscătoare împăratului Nicolae pentru sprijinul salvator de la 1849” și că antanta franco-britanică a fost spulberată de „întronarea unui nou Bonaparte”, în 1852, Rusia a recurs la o furibundă ofensivă contra Imperiului Otoman³⁶. Prin urmare, forța recunoașterea „drepturilor ei asupra Locurilor Sfinte”, de o manieră care să implice consacrarea protectoratului ei asupra „Bisericii și creștinilor ortodoxi din teritoriile aflate sub dominația Porții”. Puterea otomană a refuzat să se supună *ultimatumului rus*. „Ofensată” de un atare refuz, Rusia și-a permis „să ia drept gaj material Principatele Moldova și Valahia”, spre care și-a deplasat forțe militare, gesturi întrunind exigențe de *casus belli*, fie și în accepțiunea dată de diplomația europeană respectului integrității și independenței Imperiului Otoman³⁷. Declarației de război a Turciei, „încurajată” de Franța și Marea Britanie, i-a urmat declarația de aceeași natură și în replică din partea Rusiei³⁸. „Ofensiva spre Constantinopol și Mediterana a marii curți nordice și-a atras reacții ale Europei întregi, amenințată și constituită *en jury*”³⁹. Franța și Marea Britanie, *aliat*, în 1854, și asociindu-și Sardinia, aveau să acționeze pe cale militară într-un conflict ce se releva „mai curând în interesul Europei decât pentru soluționarea problemei orientale, împotriva Rusiei, dar nu pentru Turcia”⁴⁰. Pe cale diplomatică s-au decis să acționeze și „principalele puteri germane”. Mai decisă s-a arătat Austria, care, în baza convenției de la Boyadji Köy, din iunie 1854, a ocupat militar Principatele Române, eveniment ce a închis perspectiva continuării războiului dus de *aliați* contra Rusiei la Dunărea de Jos, cu intenții, în special britanice, de a fi conectat unor operații militare „dinspre Europa Centrală pe direcția Poloniei”⁴¹. Principalul teatru de operațiuni militare a fost „mutat” în Crimeea. Austria, deși mereu „supravegheată, chiar împiedicată de Prusia, sub invocarea intereselor germane”, s-a folosit de desfășurarea unor conferințe la Viena, cu reprezentarea „tuturor părților aflate în conflictul oriental”. Astfel, ea a inițiat „bazele păcii” – cele „patru puncte”: înlăturarea protectoratului Rusiei asupra Principatelor Române, internaționalizarea Dunării, neutralizarea Mării Negre și un act al sultanului de recunoaștere a libertăților religioase „pentru supușii lui” –, a aderat la *alianța* contra Rusiei, pe 2 decembrie 1854, și a remis „curții” Rusiei *ultimatumul european* din 16 decembrie 1854⁴². Conduita

correspondance intime pour servir à l'histoire diplomatique de l'Europe, de 1830 à 1865, Deuxième partie, Paris, 1978, p. 124 (Palmerston c. John Russel, Broadlands, 9 aprilie 1849).

³⁶ Interesante „arguțiile” împăratului Nicolae I, făcute de el însuși știute ambasadorului britanic G. Hamilton Seymour. Era vorba de misiunea Rusiei, „sub avizul Europei”, de a tranșa „soarta de om bolnav a Turciei”. Herman M. Weill, *European Diplomatic History, 1815-1914. Documents and Interpretations*, New York, 1972, p. 56-62 (*Seymour Conversations-January to April 1853*), cu deosebire p. 56 și urm. (Seymour c. John Russell, 11 și 22 ianuarie 1853).

³⁷ *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, 1980, p. 137.

³⁸ Herman N. Weill, *op. cit.*, p. 52 și urm. (*Russian Ultimatum to Turkey*; Nesselrode c. Reshid Pașa, 13 mai 1853), p. 67 și urm. (*Turkey Rejects Russian Ultimatum*; Reshid Pașa c. Nesselrode, Constantinopol, 4/16 iunie 1853); v. și Edward Hertslet (ed.), *The Map of Europe by Treaty: Showing the Various Political and Territorial Changes which Have Taken Place since the General Peace of 1814*, vol. II, Londra, 1875, p. 1171-1176 (*Turkey Declares War Against Russia*, 4 octombrie 1853) și p. 1177-1178 (*The Russian Declaration of War Against Turkey*, Tsarskoe Selo, 28 octombrie / 1 noiembrie 1853).

³⁹ „L'Europe constituée en jury a prononcé solennellement son verdict sur des prétentions et sur des actes dont aucune apologie ... ne peut plus maintenant transformer le caractère”. Kaufmann, *La Russie et l'Europe*, Paris, «1856», p. 86 (Drouyn de Lhuys, *Note circulaire*, 5 martie 1854).

⁴⁰ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ Pierre Renouvin, *Le XIXe siècle, I. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes* (vol. V din *Histoire des relations internationales*, publ. sous le direction de P. Renouvin), Paris, 1954, p. 294 și urm.

⁴² Emile de la Bédolière, *Le Congrès de Paris*, Paris, «1856», p. 4 și urm. (Buol, *Note explicative et l'ultimatum*, 16 decembrie 1855).

Austriei, meritorie pentru apropierea momentului păcii, a contribuit pe alocuri decisiv la conformarea *conflictului european* unui „teatru oriental, sub aspect militar și diplomatic”. O conformare între ale cărei limite s-a cuprins și compoziția pentru *concertul mării politici*, la 1856.

După conferințe la Viena, în 1855, avea să revină Congresului de la Paris, din 1856, meritul restabilirii păcii, „a unei păci după principii și norme europene, dar numai cu obiective subsumabile soluționării chestiunii orientale”. Napoleon al III-lea a dorit ca războiul „în Orient” să reprezinte doar o cale spre a impune reconsiderarea întregii configurații politice a Europei, sub auspiciile unui reorchestrat *concert european*. Se știa „în epocă” despre „proiectele” lui Napoleon al III-lea vizând „o Europă nouă, bazată pe respectul principiului naționalităților”⁴³. Era ceea ce Marea Britanie ar fi acceptat, dar numai sub condiția „înfrângerii definitive” a Rusiei, cu implicarea pierderii de aceasta a Finlandei, țărilor baltice, Poloniei, Basarabiei și a influenței în Principatele Române. Înțelegând bine că „proiectele împăratului Franței” amenințau prea serios Austria, ce servea de „putere de centru” / „de echilibru” între Rusia și Occident, și intuind „apropierea ruso-franceză”, ocazionată de „misiunea Morny la Petersburg”⁴⁴, diplomația britanică stăruia, alături de cea austriacă, asupra unor deliberări ale Congresului de la Paris privind „bazele orientale ale păcii”. Dezvoltarea acestora din urmă avea să capete forma și conținutul Tratatului din 30 martie 1856⁴⁵, prin al cărui articol VII „Sublima Poartă era admisă să participe la avantajele dreptului public și ale concertului european”. O prevedere de tratat ce i-a determinat pe nu puțini istorici să considere că Imperiul Otoman a devenit exponent *de jure* al *concertului european*. În realitate și mai strict conform aceluiași articol VII al tratatului, Imperiului Otoman i s-a prescris un soi de parteneriat strategic, situația lui făcând, în expresia garanției colective a puterilor europene, *obiect* al actelor acelui *concert*⁴⁶. În subsecvența „garanției otomane” au fost asumate, tot colectiv, de cele șase puteri europene, garanții privind Principatele Române, ale căror „populații erau chemate să se pronunțe asupra viitoarei lor organizări”, și Serbia⁴⁷. Poarta era admisă la „avantajele concertului” ca parte garantată, nu ca putere garantă sau efectiv exponentă a acelui concert. Ea era doar obiect, nu și subiect al garanției asumate de marile puteri. Cum obiect al garanției de același gen (*i.e.* asumată colectiv de puterile europene) făceau și Principatele Române, cărora, după „consultarea populațiilor”, în 1857, o conferință la Paris avea să le stabilească, în 1858, „organizarea”⁴⁸. Încolo, pentru orice „atingere adusă ordinii orientale”, fondată de Tratatul din 30 martie 1856 și de actele subsecvente acestuia, erau prevăzute conferințe la Constantinopol, nu neapărat la Paris, după „dorința” împăratului Franței.

⁴³ Pierre Renouvin, *Les idées et les projets d'union européenne au XIX-e siècle*, Paris, 1931; v. și Gh. I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris, 1934; Paul Henry, *Napoléon III et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943, *passim*.

⁴⁴ François Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris, 1913, p. 109-129.

⁴⁵ Edward Hertslet (ed.), *op. cit.*, vol. II, p. 1251-1259; v. și Emile de la Bédolière, *op. cit.*, p. 77-79 (*Traité de paix et d'amitié*, Paris, 30 martie 1856; semnatori: Walewski, Bourqueney, Buol-Schauenstein, Hübner, Clarendon, Cowley, Manteuffel, Hatzfeldt, Orlov, Brunnov, Cavour, Villamarina, Aali Paşa, Mehmet Djemil); v. și *Acte și documente* ..., vol. II, București, p. 1075-1084.

⁴⁶ „LLMM... déclarent la Sublime Porte admise à participer aux avantages du droit public et du concert européen. Leurs Majestés s'engagent, chacune de son côté, à respecter l'indépendance et l'intégrité territoriale de l'Empire Ottoman, garantissent en commun la stricte observation de cet engagement, et considéreront, en conséquence, tout acte de nature à y porter atteinte comme une question d'intérêt général”. Emile de la Bédolière, *op. cit.*, p. 77.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 78 și urm.; art. XXII-XXVII, privind Moldova și Valahia; art. XXVIII-XXIX, privind Serbia.

⁴⁸ *Acte și documente* ..., vol. VII, p. 408-429 (*Convențiunea relativă la organizarea Principatelor*, Paris, 7/19 august 1858).

Pentru a realiza „proiectele sale europene”, Napoleon al III-lea a înțeles că nu avea cum să instrumenteze *alianța* ce a învins Rusia „în Orient”. Acea alianță nici nu a străbătut întregul proces al păcii de la 1856. Ceea ce lega marile puteri „în Orient”, după 1856, nu era un *sistem federativ / de alianță*, cu eventualități de *casus foederis*, ci un *sistem de garanții*, cu incerte eventualități de *casus garantiae*, de moment ce garanțiile acordate Imperiului Otoman și unor „principate formal încă vasale lui” se contraziceau în multe privințe⁴⁹. Fiecare garanție semnifica, din partea puterilor contractante, „o singură obligație solidară și indiviză pe care ele au asumat-o împreună și pe care ele s-au angajat să o observe... între ele, una față de alta... pentru cazuri de încălcări ale clauzelor cărora se aplica acea garanție”⁵⁰. În atare „cazuri de încălcări”, măsurile presupuse de *casus garantiae* obligau mai curând puterile garante între ele decât pe acestea față de oricare parte garantată, provocatoare de acele „încalcări”. Puterile garante s-au angajat să se pronunțe în conferințe asupra „oricărui caz de încălcare a ordinii garantate”. Nu s-au pus însă și în mod clar de acord asupra procedurilor de urmat pentru „restabilirea ordinii”. Alianța de război contra Rusiei nu a mai fost cum să fie adaptată și activată în sensul asigurării ordinii căreia se aplicau clauze de garanție. Alianța din 1854 nu a fost încheiată pe un termen comparabil cu cel al alianței de la Chaumont din 1814. Ca și Franța la Congresul de la Viena, Rusia s-a numărat, la Congresul de la Paris, între negociatorii păcii, pe picior de egalitate cu aceștia. Franța nu a rupt, la 1814-1815 și nici la 1818, *alianța* ce vizase „excesul ei de putere și de glorie”. Succesul Rusiei la Congresul de la Paris, din 1856, a constat în ruperea alianței de război contra ei⁵¹. Era ceea ce Napoleon al III-lea a căutat să transforme într-o circumstanță favorizantă „proiectelor lui europene”. Din perspectiva acelor „proiecte” nu prea conta „înghețarea ordinii orientale”. Conta, dimpotrivă, acțiunea unor factori („forțe”) de subminare a ordinii fondate de Tratatul din 30 martie 1856, de la Paris, iar în cazul Principatelor Române, și de Convenția din 19 august 1858, tot de la Paris.

Deși prin politica sa oficială nu putea să se dezică de garanțiile asumate *colectiv* cu celelalte puteri, la 1856-1858, Franța tindea, pe firele politicii secrete, ținute în mână de însuși împăratul Napoleon al III-lea, să încurajeze „în Orient” acte de subminare a ordinii garantate, coordonând „forțele” dornice să transforme radical configurația politico-teritorială a Europei întregi. Pe de o parte, politica secretă a lui Napoleon al III-lea a încurajat *faptele împlinite* ale românilor⁵², precum Unirea Principatelor, la 1859, autonomia legislativă, la 1864, și instituirea monarhiei constituționale sub sceptrul princiar al lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, la 1866. Pe de altă parte, la conferințele „curților” garante cu puterea suzerană sau în forurile diplomatice cerute cu insistență de împăratul francez, în 1859 și în 1866, la Paris, nu la Constantinopol, conform „literiei” Convenției din 19 august 1858, politica oficială a Franței a subscris recunoașterea „atingerilor aduse de aceiași români ordinii garantate”. *Faptele împlinite* ale românilor s-au împlinit, „în proiectele lui Napoleon al III-lea”, cu actele „conspiratorilor europeni”⁵³, cu cele vizând reșezarea hărții politice a Italiei și Germaniei, ca și

⁴⁹ V., pe larg, Gheorghe Cliveti, *op. cit.*, 1856-1878, Iași, 1988, p. 37-51.

⁵⁰ Serge Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 141.

⁵¹ Kantsler A.M. Gorchakov. 200 let so dnja roždenija – M. Meždunar. Otnoshenija, Moscova, 1998, p. 209-212 (Gorceakov, *Tsirkuljar... rossiiskim diplomaticheskim predstaviteljam za granitsei*, 21 august / 2 septembrie 1856).

⁵² Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza...*, p. 81-87.

⁵³ L. Chiala, *Politica secreta di Napoleone III e di Cavour in Italia e in Ungheria. 1858-1861*, Torino, 1895; Al. Marcu, *op. cit.*, p. 86-393; Marck Walker, *Plombières: Secret Diplomacy and the Rebirth of Italy*, New York și Toronto, 1968.

renașterea Poloniei. De bun augur au fost, din unghiul politicii franceze, accesul Sardiniei („*un vote*”) în clubul puterilor europene și admiterea Prusiei la Congresul de la Paris, ca parte deliberantă, peste rezervele momentane ale Marii Britanii. Pe chiar timpul forului european din 1856, politica Franței a dat semne clare că împăratul Napoleon era animat de *ideea unui concert nou pentru o Europă nouă*. O idee ce a străbătut întreaga politică externă a Imperiului Secund, din calculul că împlinirea ei, consfințită de *un mare congres european*, presupunea afirmarea rolului Franței de „campioană a ordinii statelor naționale”.

Față de un atât de spectaculos desfășurător al *marii politici*, actul Unirii Principatelor, în expresia „dublei alegeri a lui Cuza”, a vădit implicații europene excepționale. Asemenea implicații au decurs din chiar consecvența cu care făuritorii „marelui act” s-au menținut „pe linia” realizării „principalelor dorințe” ale Adunărilor ad-hoc de la 1857. Acea consecvență a și nutrit *politica faptului împlinit*. Refuzul „curților” garante și al celei suzerane de a accepta „dorințele moldo-valahilor” (Unirea, autonomia deplină, prințul străin și guvernământul constituțional) i-a condus pe aceștia spre a demonstra, în privința „noului lor edificiu național”, un *drept de a fi* (suveranitatea), contrapus unui *mod de a fi* (de a se organiza) preconizat de Convenția de la Paris. Pentru a reuși în demonstrația lor, a fost imperios necesar ca „exponenții cauzei naționale” să lege impactul extern al Unirii de ceea ce era mai dinamic, mai activ la nivelul „combinațiilor europene”. Intuind bine strânsa conexiune între acțiunea românească și cursul evenimentelor internaționale, noua domnie a Principatelor Unite, în persoana „alesului de la 5 și 24 ianuarie”, a înțeles să se mențină pe terenul *atitudinii energice*, insuflată de „votul național”, care nu avea cum să denote un prea mare respect față de „ordinea garantată”. Înainte de a se fi aflat „ceva” despre poziția Porții asupra „dublei alegeri a lui Cuza”, au fost desființate „căimăcămiile de trei”. Trimiterea de „deputații” la Constantinopol (cea moldoveană condusă de C. Negri, iar cea valahă de I.I. Filipescu) a implicat de la sinea ei revocarea ultimelor „capuchehaiele” ale Principatelor (I. Fotiade și N. Aristarki)⁵⁴. S-a mers și mai departe pe linia *atitudinii energice* (expresie „din epocă” – n.ns., G.C.), domnitorul Cuza și colaboratorii săi adresându-se direct (*i.e.* contrar prevederilor Convenției de la Paris) puterilor garante, în primul rând Franței. Printr-o adresă a domnitorului către „înaltele curți”, din 25 ianuarie 1859, se făcea cunoscută „persistența românilor în dorința Unirii”, a cărei „împlinire”, cu corolarul său, prințul străin, era solicitată pe temeiul „votului Adunărilor ad-hoc, rostit din nou de Adunarea Moldovei în șanța din 5 ianuarie 1859”⁵⁵. Un rol important în afirmarea *atitudinii energice* a revenit și „misiunilor speciale”: V. Alecsandri (la Paris, Londra și Torino), Ludovic Steege (la Viena și Berlin), prințul Obolenski (la Petersburg), Ștefan Golescu și D. Brătianu (la Paris) și I. Bălăceanu (la Torino, și nu numai)⁵⁶. Și peste toate acestea, „domnitorul Unirii” și-a exprimat „dorința” ca Principatele Unite să fie reprezentate, fie și numai cu titlu consultativ, „la viitoarea conferință diplomatică”⁵⁷.

Intrarea în contact direct cu puterile garante a permis românilor să constate atât lipsa de consens din partea acestora față de „măsurile de luat ca urmare a unirii personale”, cât, mai ales, locul important rezervat acțiunii românești în calculele unor „mari cabinete”, îndeosebi în cele ale „conspiratorilor” de la Torino și Paris. Aceștia nu

⁵⁴ Irina Rădulescu-Valasoglu, *Alexandru Ioan Cuza și politica europeană*, București, 1974, p. 21-24.

⁵⁵ *Acte și documente...*, vol. VIII, p. 639 și urm.

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 84 și urm.; D. Vitcu, *Diplomații Unirii*, București, 1979, *passim*.

⁵⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 531-534.

neglijau defel posibilitățile oferite de „noua situație de la Iași și București” pentru o eventuală „insurecționare a naționalităților”, de natură a izola Austria și chiar de a periclita ființa Imperiului Habsburgilor, precum și pe cea a Imperiului Otoman. Dificultățile realizării unui consens al puterilor conform „obligației lor solidare și indivizibile de a garanta ordinea fondată de Tratatul și de Convenția de la Paris” au fost puse, de regulă, de istorici, pe seama concentrării *marii politici*, la 1859, asupra „chestiunii italiene”, tensionată de perspectiva războiului franco-sardo-austriac⁵⁸. Jocul împrejurărilor internaționale ar fi permis menținerea „îndoitei alegeri” a lui Cuza. Considerăm însă că s-ar fi convenit să se aibă în vedere nu atât venirea aproape de la sine a împrejurărilor externe în favoarea acelei mențineri, cât impactul internațional al *faptului împlinit*. Printr-un asemenea *fapt*, românii s-au implicat în „acțiunea forțelor de disoluție a ordinii conservatoare europene”. Un *fapt* care s-a relevat, *el*, cu o pondere considerabilă chiar și în determinarea evoluției preliminarilor conflictului franco-sardo-austriac. Am putut constata⁵⁹, pe temei documentar, că, înainte de a fi recurs românii la emergicul lor *fapt împlinit*, Franța și Sardinia au dat semne de neputință în privința căii de acțiune pentru atingerea obiectivelor convenite principal încă din iulie 1858⁶⁰. Proiectele de „insurecționare a naționalităților”, deși vehiculate între Torino și Paris, se vedeau, spre finele anului menționat, deosebit de riscante⁶¹. Și recurgerea de cele două „curți conspiratoare” la un „război guvernamental” contra Austriei prezenta „riscuri mari”, fiindcă era *obligatoriu* ca puterea habsburgică să atace întâi, pentru a nu i se oferi motivul de a solicita, în cazul că ajungea obiectul unei agresiuni, sprijinul Confederației Germane⁶². Situația părea de natură să asigure Austria, mai ales că, „sesizată” dinspre Viena, Marea Britanie își oferise „medierea oficioasă”. Nici atitudinea Rusiei nu ofereea șanse „politicii italiene” a lui Napoleon al III-lea să iasă din impasul în care se afla. „Marea putere nordică” promitea „să rețină Prusia și statele secundare germane de la a acționa de partea Austriei”, însă cu condiția ca „acțiunea Franței să nu atragă după ea un război revoluționar al italienilor”, condiție atenuabilă doar de „consimțământul Parisului pentru revizuirea unor clauze antiruse ale Tratatului din 1856”⁶³.

Ezitățile Franței, care nu îndrăznea să riște până la a avea „*toute l'Europe contre elle*”⁶⁴, dar și scepticismul cabinetului piemontez⁶⁵ s-au redus mult după survenirea „îndoitei alegeri” a lui Cuza⁶⁶. Un asemenea act, „combinat” cu cele întâmplătoare la puțin timp înaintea lui în Serbia⁶⁷, permitea „planuri de insurecții amenințătoare pentru Austria și Turcia”. Și fiindcă integritatea și independența Imperiului Otoman făceau obiectul unei garanții internaționale active, prevăzută de Tratatul din 30 martie 1856, calculele diplomației au suscitat „consensul cvasigeneral” ca evitarea unui conflict european să se facă printr-un „sacrificiu” pe seama Austriei. Rusia, nu întâmplător, a

⁵⁸ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 137; v. și *România în relațiile internaționale*, p. 165 și urm.

⁵⁹ Gh. Cliveti, *România și crizele internaționale. 1853-1913*, Iași, 1997, p. 101-113 (*Unirea Principatelor Române și conflictul franco-sardo-austriac*).

⁶⁰ Herman N. Weill, *op. cit.*, p. 116-123 (*Cavour meets Napoleon III at Plombieres*).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Die auswärtige Politik Preussens. 1858-1871*, vol. I, Oldenburg, 1933, p. 95.

⁶³ Fr. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 243-245.

⁶⁴ Pierre Renouvin, *Le XIXe siècle*, I. *De 1815 à 1871*, p. 322.

⁶⁵ Al. Marcu, *op. cit.*, p. 115 și urm.

⁶⁶ În instrucțiunile pentru Francesco Astengo, aflat „în misiune pe lângă Napoleon al III-lea”, Cavour consemna că „l'élection du colonel Cuza par l'assemblée valaque est un immense événement... Si la Turquie ne veut pas le reconnaître et invoque l'appui de l'Autriche, il pourrait surgir une cause de rupture qui mettrait fin à toutes nos difficultés”. *Il Carteggio Cavour-Nigra. 1858-1859*, vol. II, Bologna, 1926, p. 4.

⁶⁷ Detronarea lui Alexandru Karagheorghevi și instaurarea pe tronul Serbiei a lui Miloș Obrenovici.

considerat nimerit „să se apropie din nou de Franța”⁶⁸, printr-un tratat secret, încheiat la 3 martie 1859. De partea ei, Marea Britanie „și-a văzut lipsită de șanse” tentativa de mediere „a crizei”, ce ar fi putut duce, în intențiile Londrei, neagreate însă „pe moment” de Napoleon al III-lea, la un congres *européen*. Înțelegând că „stingerea crizei” presupunea „un sacrificiu făcut de ea” și că, altminteri, risca „să înfrunte de una singură insurecții naționale” – ceea ce, cum observa și Hübner, ambasadorul austriac la Paris, ar fi însemnat *Finis Austriae*⁶⁹ – cabinetul de la Viena „a jucat pe cartea diminuării sau chiar a evitării sacrificiului teritorial”⁷⁰. De aceea, adresa un *ultimatum* Sardiniei, la 23 aprilie 1859⁷¹. A fost provocat, astfel, un război antrenând Austria, de o parte, Franța și Sardinia, de o alta, război ce a semnatificat „o supapă” pentru încordata atmosferă europeană, în care s-au regăsit și implicațiile externe ale Unirii Principatelor.

Că au fost implicații serioase s-a văzut și în procedura recunoașterii de marile puteri a *faptului împlinit* de români. Simpla sau foarte succinta redare aici a acelei proceduri are darul de a lămuri dispoziții pozitive sau negative, la nivelul *marii politici*, față de intențiile Franței vizând *orchestrarea unui nou concert european*, cu ea la *pupitru*. Franța și Sardinia au optat, se știe, fără reticențe pentru recunoașterea „îndoitei alegeri a lui Cuza”, argumentele franceze având „ecou pozitiv” la Berlin⁷² și, măcar de circumstanță, la Petersburg⁷³. Marea Britanie s-a raliat și ea pozițiilor favorabile recunoașterii „îndoitei alegeri”. Puterea insulară se confrunta cu „probleme grave în Extremul Orient” sau cu „creșterea de ambiții ale Statelor Unite”, mizând, momentan, pe o reîncălzire a apropierei de Franța, într-o „bună aducere aminte a alianței de la 1854”⁷⁴. Și fiindcă Poarta, secondată doar de Austria, refuza să recunoască „îndoita alegere a lui Cuza”, pe motivul că evenimentele din Principate întruneau exigențe de *casus interventus*, a fost necesară o conferință diplomatică, formal sub auspiciile „rațiunii colective a garanților”. Nu a mai putut fi urmată cu strictețe acea „rațiune”, ce presupunea o conferință a ambasadorilor puterilor garante cu demnitarii otomani la Constantinopol. La o atare conferință inițiativa ar fi revenit părții otomane, ca garantată, ce ar fi sesizat garanții asupra unui „delict” comis de „moldo-valahi”. A fost să fie însă ca problema locului conferinței să țină și de posibilitatea unor „combinații europene arbitrate de Franța”. Napoleon al III-lea a și ținut neapărat ca locația să fie „capitala sa”.

Negocierile de la Paris s-au ținut în trei ședințe, primele două la 7 și 13 aprilie, iar ultima, după întreruperea provocată de războiul franco-sardo-austriac, la 6 septembrie 1859. În ședința din 13 aprilie, plenipotențiarul otoman, invocând litera și spiritul Convenției de la Paris, a căutat să înfiereze „doctrina faptelor împlinite care lua tratatelor valoarea lor” și lipsa de conținut garanția internațională. Musurus-bey pleda pentru intervenția armată a Porții, „asistată de câte un comisar ad-hoc desemnat de fiecare putere garantată”⁷⁵. Pretențiile Porții au părut la un moment dat satisfăcute prin *rezoluția* din aceeași zi de 13 aprilie, act prin care reprezentanții Franței, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei și Sardiniei au recunoscut că „dubla alegere a lui Cuza” nu era conformă

⁶⁸ Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 322 și urm.

⁶⁹ Hübner (Baron de), *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Second Empire. 1851-1859*, vol. II, Paris, 1905, p. 195.

⁷⁰ Herman N. Weill, *op. cit.*, p. 124-129.

⁷¹ *Ibidem*, p. 128-130.

⁷² *Die auswärtige Politik Preussens*, vol. I, p. 268 și urm. (Koller c. Buol, Berlin, 25 februarie 1859).

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *România în relațiile internaționale*, p. 168; Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations*, p. 110-138.

⁷⁵ *România în relațiile internaționale*, p. 170.

prevederilor Convenției de la Paris. Numai că, prin același act rezolutiv, se preciza că, „spre a ocoli eventualități regretabile și noi obstacole”, era oportun să se acorde „investitura dublei alegeri” lui Alexandru Ioan Cuza în mod excepțional”. Se prevedea ca numai în caz de încălcări viitoare ale „ordinii” să fie trimiși comisari în Principate, iar măsuri „coercitive” să fie admise doar dacă „intervenția comisarilor nu avea să dea rezultate”⁷⁶. Rezulta că „înaltele curți”, în loc să se angajeze colectiv pe o rigidă și devenită riscantă linie a considerării *faptului împlinit de români* doar din perspectiva „ordinii garantate”, au înclinat spre adoptarea unei soluții concesive, „cu aere de concert”. Un *memorandum* din iunie 1859 al Porții nu a mai avut cum să le readucă pe acea linie depășită de cursul evenimentelor⁷⁷. Concesiile „în note de concert” aveau să reverbereze și în protocolul din 6 septembrie 1859, act subscris și de Poartă, ca și de Austria, când „dubla alegere a lui Cuza”, semnificând Unirea Principatelor, a primit gir internațional.

În concluzie, pe seama recunoașterii de „curțile” garante și suzerană a „dublei alegeri a lui Cuza” s-au verificat câteva repere interesante pentru înțelegerea soluționării unei anumite „chestiuni internaționale” sub auspiciile *concertului marii politici*. Fără a fi fost neapărat o instituție, *concertul* s-a impus „*comme une manière d’agir*”, „*une sorte de délibération des grands*”⁷⁸, de natură să atenueze asperitățile dintre „interesele particulare ale principalelor puteri”, unele cu „ambiții hegemonice”, generatoare de conflicte, și „interesele generale ale ordinii și păcii”⁷⁹. Recunoașterea „dublei alegeri” n-ar prea fi putut surveni prin concesii între „interesele particulare” ale marilor puteri. În plus, aceeași recunoaștere n-a prea vădit urmarea de „părțile deliberante” a obligațiilor ce le reveneau din chiar clauzele unor acte contractuale subscrise de ele, cu referire la „chestiunea română”. Mai mult decât asemenea obligații, în recunoașterea de marile puteri a „dublei alegeri a lui Cuza” și, implicit, a Unirii Principatelor Române au contat predispozițiile lor deliberative spre „o soluție” sub auspiciile concertului european.

L’UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES ET LE CONCERT EUROPÉEN (Résumé)

Mots clés: garantie collective, idée de l’Union, Concert Européen, politique orientale, Principautés Roumaines

L’auteur s’est proposé d’estimer les implications internationales de l’Union des Principautés Roumaines dans une perspective particulière. Généralement, lesdites implications ont été jugées par rapport aux positions prises par les grandes puissances qui ont assumé la garantie collective exercée sur les Principautés Roumaines conformément aux stipulations du traité du 30 mars 1856. On a voulu démontrer que, à part l’engagement de garantie, les puissances se sont manifestées favorablement à l’idée de l’union (la France, la Prusse, le Sardaigne, la Russie), ou tout simplement hostiles à cette idée (l’Autriche et la Grande Bretagne, cette dernière soutenant fermement la Sublime Porte). La nouveauté de cette étude est donnée par la façon dont on a abordé les positions prises par les grandes puissances. Cette perspective visait à montrer la manière du Concert Européen de délibérer à l’époque sur les «questions» internationales. La «chance» des Roumains a été qu’à l’époque de l’Union des Principautés, c’était précisément la France de Napoléon III qui était à la tête du Concert Européen avec sa politique orientale dirigée vers «la construction de la nouvelle Europe».

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ T.W. Riker, *op. cit.*, p. 272 și urm.

⁷⁸ J.-B. Duroselle, *L’idée d’Europe dans l’histoire*, Paris, 1965, p. 204.

⁷⁹ Charles Dupuis, *Le principe d’équilibre et le concert européen de la paix de Westphalie à l’acte d’Algésiras*, Paris, 1909, *passim*.

VENIAMIN CIOBANU

DIPLOMAȚIA SUEDEZĂ ȘI UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

Puternicul ecou internațional produs de evenimentele din Principatele Române, la începutul anului 1859, s-a datorat implicațiilor avute pe planul redimensionării sistemului politic european. Or, tocmai din această perspectivă au fost urmărite cu atenție nu numai de puterile europene direct angrenate, ci și de alte state care, deși erau situate geografic în zone lipsite de contingente cu Europa Orientală, aveau, totuși, anumite interese în acest spațiu controlat de Imperiul Otoman. Iar printre statele din această categorie s-a numărat și Suedia.

Atenția suedezilor față de spațiul românesc avea, la jumătatea secolului XIX, o tradiție veche de aproape două secole și jumătate, adică de la începutul secolului XVII¹. El s-a manifestat, apoi, cu deosebită acuitate, în primul sfert al secolului XVIII, datorită Marelui Război Nordic (1700-1721) care l-a adus pe celebrul rege suedez, Carol al XII-lea, în contact direct cu românii din Principate. Fusesse nevoit, după cum se știe, să se refugieze la Tighina (Bender), după înfrângerea dezastruoasă pe care a suferit-o în bătălia de la Poltava, din 9 iulie 1709, din partea armatelor ruse, comandate de nu mai puțin celebrul său adversar, țarul Petru I. Prezența lui și a armatelor sale a rămas însă în memoria noastră ca un episod de tristă amintire, datorită abuzurilor grave comise asupra populației de un rege care nu a ezitat să încerce a se folosi de statutul juridic al Țărilor Române, pentru a le transforma în „capete de pod” ale planurilor sale orientale².

Eșecul lamentabil al politicii sale orientale a fost consacrat – după decesul său, la asediul cetății Frederikshald (Norvegia de Vest), la 11 decembrie 1718 – de prevederile păcii pe care Rusia i-a impus-o Suediei, la Nystadt, în vara anului 1721. Aceasta a instituționalizat controlul direct și agresiv al celei dintâi nu numai asupra politicii

¹ George Cristea, *Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc (Secolele XVII-XX)*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 11 și urm. Devenită o mare putere europeană, în prima jumătate a secolului XVII, Suedia trebuia să-și extindă legăturile diplomatice, „în căutare de aliați atât pentru a-și menține, cât și pentru a-și întări statutul la care parvenise”. Totuși, „românii nu erau pe atunci scopul final al deplasărilor suedezilor. Ținta era Constantinopolul; dar, în trecere, acești călători își luau note despre cele văzute și, odată întorși acasă, ei informau regele, parlamentul și pe conaționali despre cele întâlnite în cale” (*ibidem*, p. 11).

² Vezi, pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Carol al XII-lea și românii – Charles XII et les Roumains*, (ediție bilingvă, româno-franceză), București, Editura Domino, 1999, p. 11 și urm. (versiunea română) și p. 173 și urm. (ediția franceză); idem, *Imagini ale străinului în cronici din Moldova și Țara Românească (secolul XVIII)*, în vol. *Identitate-alteritate în spațiul românesc*, culegere de studii editată de Alexandru Zub, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1996, p. 103-146; idem, *L'étranger dans l'imaginaire roumain au carrefour du XVIIe et du XVIIIe siècles*, în vol. *Informations et l'imaginaire. Image roumaine sur la Pologne et image polonaise du Sud-Est Européen du XVIIe au XXe siècle*, Paru par le soin de Dan Berindei, București, Editura Academiei, 2007, p. 35-47.

interne, ci și asupra celei externe, diminuând și interesul cercurilor conducătoare suedeze față de Europa Orientală³.

Situația s-a schimbat însă radical, odată cu preluarea domniei, în anul 1771, de către Gustav al III-lea, partizan declarat al sustragerii Suediei de sub controlul Rusiei. În urma unei lovituri de stat „pașnice”, din 19 august 1772, el i-a înlăturat de la putere pe partizanii Rusiei, preluând și controlul direct asupra politicii externe a țării⁴. A inaugurat, astfel, revigorarea interesului cercurilor conducătoare ale Suediei față de Europa Orientală. Succesul luptei împotriva dominației Rusiei asupra Peninsulei Scandinave era direct proporțional cu insuccesele pe care aceasta ar fi trebuit să le înregistreze în eforturile sale de a imprima un curs favorabil problemei orientale; altfel spus, de măsura în care Rusia ar fi eșuat în tentativa de a-și instaura controlul asupra gurilor Dunării și a Strâmtoarelor, adică asupra zonei europene a Imperiului Otoman. Într-o astfel de eventualitate, Rusia nu ar mai fi avut asigurat „spatele”, pentru a-și putea desfășura nestingherită politica sa scandinavă, adică a amenința, în continuare, securitatea Suediei în zonă. Or, drumul Rusiei către amintitele obiective trecea, după cum bine se știe, prin Principatele Române, al căror statut juridic constituia „barometrul” ce înregistra succesul sau insuccesul politicii orientale a Rusiei. Așa se explică, deci, interesul deosebit față de evoluția aceluia statut, remarcat, cu precădere, odată cu declanșarea noului război ruso-turc, în anul 1768. El a sporit pe măsura agravării crizelor orientale, din ultimul sfert al secolului XVIII și primul deceniu și jumătate ale secolului XIX. Iar punctul din care diplomația suedeză observa evoluția problemei orientale și, implicit, a celei a statutului juridic al Principatelor Române l-a constituit, cu precădere, Constantinopolul, punctul cel mai „fierbinte” al acestei probleme⁵.

După prăbușirea Imperiului napoleonian, politica Suediei în problema orientală a secondat-o, cu unele excepții, pe cea a Rusiei, căreia îi datora încorporarea Norvegiei (1814), e drept, cu titlul de despăgubire pentru anexarea de către Rusia, în anul 1809, a Finlandei. Cu toate acestea, interesul față de evoluția statutului juridic al Principatelor Române nu a dispărut, el manifestându-se, cu pregnanță, tot în perioadele de acutizare a problemei orientale. Așa au fost cele care au dus la declanșarea Războiului Crimeii, precum și evenimentele care i-au succedat. Cele din urmă au fost marcate de producerea altora, care au inaugurat o nouă etapă, atât în istoria românilor, cât și în cea a Europei, în general, a Europei Orientale, în special: anume Unirea Principatelor Române, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al Moldovei și al Țării Românești, în luna ianuarie 1859. Or, tocmai acele evenimente au reținut atenția lui G. Sibbern, trimisul extraordinar, ministru plenipotențiar al Regatului Suediei și Norvegiei pe lângă Poartă, care le-a înregistrat, chiar și cu detalii, în rapoartele sale trimise, între 14 ia-

³ Idem, *Rivalități politice în Europa centrală și de est (1721-1740)* în *AIIX*, tom XLIII/XLIV, 2006-2007, p. 309-333.

⁴ Adam Kersten, *Historia Szwecji*, Wrocław-Warszawa, Kraków-Gdańsk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1973, p. 274 și urm.

⁵ Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Tratatul de la Küciuk-Kainargi (1774)*, în *lumina diplomației suedeze*, în *CI* (serie nouă), XVII/2, *Istorie Medie, Modernă și Contemporană*, 1998, p. 177-194; idem, *Noi informații documentare privind evoluția problemei orientale (sfârșitul sec. XVIII)*, în *AIIX*, T. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 669-681; idem, *Statele Nordice și problema orientală (1792-1814)*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 153 și urm.; idem, *Evoluții politice în Europa Centrală și de Est (1774-1814)*, Iași, Editura Junimea, 2007, p. 27 și urm.; informații de certă valoare, din această perspectivă, oferă și rapoartele diplomatice incluse de subsemnatul în cele șapte volume (tipărite, între anii 2001-2009), ale colecției de documente externe, pe care am inițiat-o, sub genericul *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*.

nuarie și 15 aprilie 1859, baronului Mandeström, ministrul Afacerilor Externe al Regatului Suediei și Norvegiei. De altfel, prezentarea respectivelor rapoarte face obiectul acestei intervenții.

Este locul să menționăm, însă, că, după părerea noastră, diplomatul suedez s-a străduit să fie cât mai corect informat despre ceea ce relatează, cu scopul de a oferi diriguitorilor politicii externe a Suediei posibilitatea de se orienta cât mai bine și a adopta deciziile cele mai potrivite, în conformitate cu interesele Regatului.

Documentele pe care le supun atenției specialiștilor, și nu numai, selectate de noi din *Sveriges Riksarkivet (Arhivele Naționale)* ale Suediei, din Stockholm, pot fi grupate în două categorii, și anume: în prima, se înscriu rapoartele diplomatice, propriu-zise, care includ, pe lângă informațiile despre etapele care au marcat dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, și altele care încadrează acele etape în evoluția politicii marilor puteri europene în problema Principatelor Române, dar și comparații cu evoluțiile politice similare din Serbia; toate acele relatări sunt însoțite de propriile sale considerații referitoare, cu precădere, la poziția Porții, adoptată, deja, sau care ar fi putut fi adoptată, față de evenimentele politice din Principatele Române; în a doua categorie, se plasează diverse informații trimise din Iași, București sau Galați de agenții suedezi aflați acolo care au fost martori oculari ai acelor evenimente. Dat fiind faptul că toate aceste documente sunt incluse în paginile următoare, ne vom limita doar la menționarea câtorva aspecte care justifică interesul nostru.

Astfel, în raportul din 19 februarie 1859, G. Sibbern remarca promptitudinea cu care cămăcămia Moldovei a informat, telegrafic, Poarta și pe reprezentanții de la Constantinopol ai puterilor garante despre alegerea, cu unanimitate de voturi (47 de deputați prezenți), a lui Cuza ca domn al Moldovei și preluarea de către acesta a prerogativelor domniei, tot așa cum procedaseră și sârbii, cu prilejul alegerii lui Miloș Obrenovici, ca principe al Serbiei. Mai semnala, totodată, că până atunci numele lui Cuza nu figurase printre cele ale candidaților la domnie și, de aceea, desemnarea lui a luat prin surprindere lumea constantinopolitană. Un rezultat care, potrivit presupunerilor diplomatului suedez, s-a datorat faptului că partizanii lui Mihail Sturdza și cei ai fiului său Grigore nu s-au putut înțelege asupra unui candidat comun. Mai mult chiar, aceștia ar fi sesizat faptul că, și în cazul în care s-ar fi realizat acea unanimitate, ei nu ar fi reușit să obțină majoritatea în Adunarea Electivă a Moldovei. Ca urmare, unii dintre ei au trecut de partea adversarilor, cu scopul de a fi ales domn o persoană mai puțin cunoscută, dar capabilă să realizeze compromisul între taberele adverse. Existau, totuși, voci care susțineau că prin alegerea unui „necunoscut”, la Iași se jucase o „farsă proastă”. În ceea ce o privește, Poarta nu se decidea, încă, să confirme rezultatul alegerilor din Moldova, deși sancționase alegerea lui Miloș Obrenovici care se produsese în condiții similare cu cea din Moldova. Ezitățile guvernului otoman, împărțite și de cel austriac, se puteau datora, opina el, și faptului că Alexandru Ioan Cuza participase activ la revoluția din anul 1848 din Moldova. Totuși, era de părere că, dat fiind faptul că noul domn nu era lipsit de nici una din calitățile stipulate de Convenția de la Paris, din 7/19 august 1858, confirmarea alegerii sale nu putea fi refuzată de Poartă (documentul datat 21 ianuarie 1859), deși ministrul de externe al Turciei, Fuad Pașa, era de o părere contrarie. În raportul în care oferea acele informații, adică în cel din 28 ianuarie 1859, diplomatul suedez mai semnala și un complot, pus la cale de Grigore Sturdza, vizând înlăturarea lui Cuza și preluarea de către el a domniei Moldovei, între conspiratori aflându-se și polonezi.

Dar, dacă alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei a fost o surpriză pentru cei avizați asupra antecedentelor, desemnarea lui și ca domn al Țării Românești a produs Porții nu numai o altă surpriză, chiar mai mare, ci și îngrijorare. Deoarece, aprecia el, alegerea fusese nu numai „abilă”, ci și „ingenioasă”. Căutându-se explicații pentru acea „lovitură de finețe”, cum caracteriza diplomatul suedez dubla alegere a lui Cuza, una putea fi aceea că alegerile din Moldova fuseseră accelerate, tocmai pentru ca rezultatul lor să influențeze și Adunarea Electivă a Țării Românești. Ipoteză pentru care pleda sejurul în București a delegației moldave, trimisă la Istanbul cu misiunea de a notifica alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei. Diplomatul suedez opina, însă, că oricare ar fi fost dedesubturile dublei alegeri a lui Cuza, demersul autorilor ei contravenea stipulațiilor Convenției de la Paris, din 7/19 august 1858. Din acest motiv, Poarta era îndreptățită să solicite convocarea de urgență a unei noi conferințe a puterilor garante care să reînstaureze „legalitatea” în cele două Principate (raportul din 9 februarie 1859).

Scopul amintitei opriri a delegației Moldovei în capitala Țării Românești a fost explicit formulat de G. Sibbern, într-un alt raport, anume cel din 11 februarie 1859, în sensul că s-a urmărit să se ofere unioniștilor munteni sprijinul moral și cooperarea sa secretă la alegerea lui Cuza și ca domn al Țării Românești. Totuși, din motive lesne de înțeles, delegația moldavă, odată ajunsă la Constantinopol, s-a limitat strict la misiunea care i-a fost încredințată, evitând orice abordare a situației politice din Țara Românească. Marele vizir, Mehmed Emin Ali pașa, fusese atât de afectat de cele petrecute la București, încât a refuzat să ia în considerare misiunea delegației moldave, atitudine împărtășită, după părerea lui G. Sibbern, de toți membrii „serioși și patrioți” ai guvernului otoman. Totuși, starea precară a finanțelor otomane, ca și dificultățile de a completa efectivele armatei cu noi recruți, făceau puțin probabil, credea el, ca Poarta să acționeze în forță, pentru a anula rezultatele alegerilor de domni din Principate. Mai realistă era, deci, ipoteza că va lăsa pe seama preconizatei conferințe a puterilor garante decizia finală în această problemă. Emițând considerațiile în discuție, diplomatul suedez a schițat și posibilele luări de poziție ale acestor puteri. Raportul la care ne referim conține, însă, și o altă informație, cunoscută, de altfel, și anume cea potrivit căreia Al. I. Cuza a solicitat confirmarea de către puterile garante a dublei sale alegeri, în schimbul ofertei de a abdică în favoarea unui prinț străin, dacă aceasta va fi dorința lor. O declarație care, aflase diplomatul suedez, fusese primită cu entuziasm de Adunarea Moldovei.

În ceea ce privește atitudinea pe care urmau să o adopte puterile garante la viitoarea conferință, la a cărei convocare consimțiseră, în urma cererilor repetate ale turcilor, pentru soluționarea crizei politice survenite în raporturile acestora cu Principatele, el era de părere că nu se va putea decide ocuparea lor militară, preconizată de Poartă. Mai ales că exista posibilitatea ca românii să opună o rezistență eficace, cu consecințe grave asupra poziției Porții în provinciile sale din Balcani, realitate pe care, de altfel, aceasta nu o ignora.

Or, dacă o astfel de decizie era improbabilă, mai aproape de realitate era ca la conferință să se pună nu numai problema dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, ci chiar și cea a Unirii depline a celor două Principate, *ca un fapt împlinit*; ceea ce, după cum se știe, s-a și întâmplat; rezultat pe care G. Sibbern l-a comunicat baronului Mandeström, la 15 aprilie 1859. Cu acea ocazie, a menționat și termenii în care fuseseră formulate deciziile Conferinței, ale cărei lucrări s-au desfășurat la Paris, între 26 martie/7 aprilie și 25 august / 6 septembrie 1859. Tot atunci, autorul raportului semnala un nou atentat la viața lui Cuza care avusese loc la 14 aprilie 1859, pus la cale cu ajutorul unei

„mașini infernale”; după alte versiuni, fuseseră trase și două focuri de pistol asupra sa, fără, însă, a-l atinge, dar el raporta și apariția unor disensiuni între Cuza și radicalii munteni.

Ca o impresie generală, am putea afirma că din rapoartele lui G. Sibbern se degajă o vagă undă de îngrijorare față de soarta viitoare a Imperiului Otoman. Deoarece slăbirea acestuia, în urma pierderii controlului direct și necondiționat asupra Principatelor Române, ca urmare a Unirii lor, putea fi prejudiciabilă și intereselor, în primul rând de factură comercială, ale Suediei. Or, asupra lor trebuiau să vegheze consulii suedezi, instalați în diverse centre comerciale, de interes pentru Suedia, cum era și cel din Galați, de care depindeau viceconsulatele de la București, Brăila, Sulina și Constanța, toate aflate sub jurisdicția Legației Suediei de la Constantinopol⁶. Diplomatul suedez nu putea, însă, să meargă prea departe cu simpatiile sale pro-otomane, deoarece trebuia să respecte statutul de neutralitate al Suediei, statut ce explică și poziția neangajată pe care s-a plasat în aprecierea evenimentelor din Principatele Române.

În ceea ce privește cealaltă categorie de documente, anume cea a scrisorilor trimise de agenți suedezi din Iași, București sau Galați, ele prezintă, de asemenea, interes, deoarece oferă informații culese de autorii lor de la fața locului, referitoare la evenimentele în discuție. Astfel, într-o scrisoare trimisă din București, la 11 ianuarie 1859, este reprodusă lista candidaților la domnia Țării Românești, întocmită de căimăcămia munteană. Dintre aceștia, doar trei aveau, după părerea autorului scrisorii, șanse, adică prințul Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbei și aga Ioan Cantacuzino. Surprinzătoarea alegere, cu unanimitate de voturi, a lui Alexandru Ioan Cuza, ca domn al Țării Românești – deși în ajunul alegerilor nu dispunea de nici un vot, nefiind nici măcar înscris pe lista candidaților, întocmită de căimăcămie – era semnalată și într-o scrisoare din București, din 25 ianuarie 1859. Iar explicația consta în imposibilitatea de a se conveni asupra unui candidat avut în vedere de căimăcămie, numele lui Alexandru Ioan Cuza apărând, „victorios”, în ultimul moment, la urne, sau la „loterie”, cum aprecia autorul scrisorii, spre satisfacția generală. Un rol foarte important în producerea acelei noi surprize de proporții l-au avut, însă, sugera el, „aluziile” la Unirea Principatelor.

Complotul pus la cale împotriva lui Cuza de Grigore Sturdza – a cărui personalitate negativă a fost evidențiată de autorul scrisorilor în discuție – nu-l recomanda, câtuși de puțin, potrivit convingerii sale, pentru demnitatea de domn al Principatelor Unite; împrejurările deschiderii lucrărilor Adunării electivă a Țării Românești și atmosfera în care s-au derulat acestea; indispoziția provocată consulilor Angliei și Austriei, precum și comisarului turc din Moldova de alegerea lui Alexandru Ioan Cuza; lista primului guvern al Țării Românești, numit de Cuza, a cărui alegere și ca domn al acesteia a înălțurat, credea agentul suedez, pericolul unui război civil în Principate; o caracterizare a lui Cuza și multe altele sunt informații de certă valoare care, coroborate cu altele, aflate, deja, sub diverse forme, în circuitul științific, pot oferi, ca, de altfel, și rapoartele diplomatice invocate în rândurile anterioare, o viziune mai diversificată asupra împrejurărilor în care s-a produs dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Este și motivul pentru care le supunem și pe acestea atenției celor care se ocupă cu cercetarea istoriei Unirii Principatelor Române.

Firește, demersul nostru nu este singular, ci se înscrie în preocupările istoriografiei românești, și nu numai, vizând introducerea în circuitul științific a instrumentelor de lucru, a căror importanță pentru cercetarea științifică nu mai trebuie subliniată.

⁶ George Cristea, *op. cit.*, p. 240-242.

Măsura în care demersul corespunde acestui deziderat urmează a fi apreciată, însă, de cercetările ulterioare.

Documente

1. București, 11 ianuarie 1859

Extrait d'une lettre de Bucarest en date de 11 Janvier 1859

*Lista candidaților la domnia Țării Românești întocmită de căimăcămia țării; opiniile autorului scrisorii referitoare la șansele acelor candidați**

La liste des Candidats à la dignité princière a été close par la Caïmacamie le 20 Décembre (v. st.). Elle comprend 12 noms, savoir: Bano Emm¹ Balliano, les Logothêtes Jean Otétélichano, Jean Statimano, Charles Kretzoulesko, Constaⁿ Balatchano, les Vorniks Constⁿ Cantacuzène et Jean Vacaresco, l'Aga Jean Cantacuzène et les Princes George Bibesko, B.D. Stirbey, Constⁿ Ghika et Démètre Ghyka. Les titres du dernier seul sont sujet à contestation. Il est superflu au reste de rappler qu'il n'y a que trois candidats sérieux sur ce nombre que nous rangerons d'après leurs chances respectives: Prince G. Bibesko¹, Prince Stirbey², Aga J. Catacuzène³. Mais la lutte sera vive surtout entre les deux frères, Bibesko et Stirbey, personnifiant le premier l'Aristocratie et l'élément ultra-conservateur et réactionnaire, et le second l'élément libéral modéré, la Bourgeoisie et le tiers état. C'est le parti Bibesko qui est le plus remuant et décidé à employer tous les moyens pour l'emporter à tout prix.

Sveriges Riksarkivet, Kabinttet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, Konstantinopel, 1859; copie în limba franceză.

** Documentele din acest fond nu sunt paginate; ele au fost reproduse cu respectarea tuturor caracteristicilor originalelor.*

¹ Gheorghe Bibescu; fost domn al Țării Românești (1842/1843-1848).

² Barbu Știrbei; fost domn al Țării Românești între 1849-1853 și 1854-1856.

³ Ion Cantacuzino; fost șef al partidei naționale din Țara Românească; fost candidat la domnie, în 1838.

2. Constantinopol, 14 ianuarie 1859

G. Sibbern, trimis extraordinar, ministru plenipotențiar al Regatului Suediei și Norvegiei pe lângă Poarta Otomană, către baronul Mandeström, ministrul Afacerilor Externe al Regatului Norvegiei și Suediei

În poșta refuzului mitropolitului de a deschide și prezida lucrările Adunării Elective a Moldovei, aceasta a procedat la alegerea vicepreședintelui, pentru conducerea dezbaterilor; poziția Porții în problema alegerii de domni în cele două Principate, cu precădere, în Moldova; problema locului de întrunire a conferinței Marilor Puteri care urma să examineze desfășurarea procesului electoral din Moldova; candidatura lui Mihail Sturdza și a fiului său, Grigore, la domnia Moldovei; poziția partidei Unioniste din Moldova, în acel context, din perspectiva eveni-

mentelor similare din Serbia; opiniile fostului comisar turc în Țara Românească, în legătură cu perspectivele candidaților la domnie; informații din presa vremii și din alte surse despre situația politică din Serbia; spectacol de gală oferit de sultan corpului diplomatic; în P.S., informații despre cursul de schimb piastru-liră sterlină.

Constantinople, le 14 Janvier 1859

Monsieur le Baron

Mon dernier très-humble rapport est du 7 courant.

Ce n'est que le 8 que l'assemblée aura été réunie à Iassy. Le Métropolitain¹, auquel appartient de droit la Présidence de l'assemblée, a dû se refuser à l'ouvrir et à y présider par suite des irrégularités, dont in considère les élections entachées; mais l'assemblée a passé outre et procédé à la nomination de Vice-Président, pour diriger les délibérations.

Je prend la liberté de joindre sous ce pli copie d'une série de procès-verbaux², constatant les opinions émises par les Membres de la Caimacamie Moldave³ sur chaque article du Mémoire des représentants des Puissances signataires du Traité de Paris, et exposant les vues différentes de la Majorité et de la Minorité, laquelle dernière est représentée par Mr. Catargi⁴. Bien que la majorité, comme Votre Excellence verra en parcourant ce document curieux sous plusieurs rapports, se déclare disposée par égard à l'opinion des Représentants des Puissances garantes ainsi que par déférence pour Mr. Catargi, à s'entendre avec lui sur les destitutions et nominations faites sans son consentement, il paraît néanmoins qu'aucune réconciliation n'ait pu s'effectuer, et on m'a même dit, que, ce dernier continuant son attitude séparée, ses deux Collègues ont pensé à pourvoir à son remplacement en conformité du point 8 du Mémoire⁵.

Dans l'incertitude qui règne du résultat éventuel de l'élection Hospodare dans les deux Principautés et nommément dans celle de Moldavie, la Porte a cru dès à présent devoir se réserver expressément l'exercice de son droit d'invalider une élection accomplie sous l'influence des illégalités sur lesquelles Elle a déjà attiré l'attention des Puissances concernées, lorsqu'elle demanda, il y a peu de tems, le délai de 3 semaines dans le but de les faire rectifier. Si le choix d'Hospodar devient tel, que la Porte se verra obligée par son intérêt à y refuser sa confirmation et à demander une nouvelle élection, la question va surgir, si les Représentants à Constantinople seront chargés par leurs Gouvernemens de se réunir pour examiner les irrégularités qui ont été commises et s'en prononcer. On m'a dit que le Gouvernement Français désire que les conférences s'en tiendront à Paris, en alléguant l'absence de son Ambassadeur à Constantinople comme raison pour qu'une affaire aussi importante ne se traite pas ici, à quoi la Cabinet de Vienne aura fait remarquer que quant à cette raison, il était également important pour la Porte, qui dans sa qualité de Puissance Suzeraine avait un intérêt encore plus direct à sauvegarder, de traiter l'affaire ici, comme Elle n'avait qu'un Chargé d'Affaires à Paris. Si le Gouvernement Anglais, comme il y a lieu à croire d'après ce que j'ai entendu, ne s'oppose pas aux vues du Cabinet de Paris à cet égard, il faut croire que le cas échéant, la Conférence finira par se réunir à Paris. En attendant j'ai appris que les dernières nouvelles de Jassy n'écartent point tout espoir que le Prince Michel Stourdza sera élu Hospodar. Le parti national n'est pas, dit-on, aussi uni sur leur candidat qu'on ne le croyait, et on a quelque lieu de supposer qu'au dernier moment les partisans du prince Stourdza et ceux de son fils s'entendront pour donner leurs votes en commun pour l'un ou pour l'autre de ces deux Candidats. De l'autre côté il est difficile à prévoir, jusqu'à

quel excès pourra se porter le parti national, en possession comme il est, de la majorité de l'Assemblée, et se trouvant maintenant à même de profiter d'une occasion favorable, qui ne reviendra pas si facilement. L'accord de la Conférence de Paris était trop péniblement accompli, pour que le parti Unioniste n'en fasse pas des conclusions à son profit, en comptant sur la diversité des vues et des intérêts des Cabinets respectifs; et cette diversité même ainsi que la difficulté qui en résultera pour obtenir l'accord indispensable à une intervention en cas de troubles sérieux, doivent nécessairement inspirer à ce parti le sentiment qu'ils ont tout à gagner et rien à perdre. L'exemple tout frais du succès des actes arbitraires de l'assemblée de Serbie ne manquera pas non plus de fournir de l'encouragement à l'Assemblée Moldave d'en tenter de pareils.

J'ai eu l'occasion de voir Kiamil Bey, l'ancien Commissaire de la Porte en Valachie, depuis son retour de Bucarest, et il paraissait croire que ceux des Candidats qui y avaient le plus de chance étaient d'abord le Prince Bibesco⁶ et ensuite le Ex-Caïmacam, le Prince Alexandre Ghica⁷. Le Prince Stirbey⁸ – disait-il – n'en avait pas du tout. Il exprimait son contentement d'être échappé au mauvais climat qui abîmait sa santé et aux intrigues et cancons dont la Capitale de Valachie offrait un sol fertile. Je l'ai félicité d'avoir aussi échappé à la bombe fulminante, dont le bruit courait ici qu'il a failli d'être victime dans la maison de Mr. Mano⁹. Il en a ri beaucoup en disant que ce n'était qu'une farce, et en faisant entendre qu'il n'était pas impossible, que Mr. Mano lui-même ne fût l'auteur de cet attentat, dont l'instrument se réduisait à un morceau de verre rempli d'un peu de poudre.

Le «Bulletin de la Presse d'Orient» pour hier contient dans le fragment ci-joint la nouvelle télégraphique qu'une contre-révolution a éclaté à Belgrade, non pas en faveur du Prince Alexandre¹⁰ mais contre le Prince Milosch¹¹. D'après ce que j'ai entendu plus tard, cette nouvelle ne doit pas être fondée sur des faits sérieux, mais on l'attribue à des manifestations qui aient pu se produire antérieurement à la connaissance des dispositions actuelles de la Porte.

Le fragment ci-joint du «Journal de Constantinople» pour le 12 courant annonce qu'une députation Serbe chargée de lettres du Sénat et de la «Skuptschina» est arrivée à Constantinople Samedi dernier. Si je suis correctement informé, il n'y a pas de députation arrivée, mais seulement des lettres, adressées à la Sublime Porte par le Sénat et l'Assemblée, exprimant dans des termes respectueux le vœu d'obtenir la confirmation de Sa Majesté¹² pour la déchéance du Prince Alexandre et l'élection de Milosch comme *Prince héréditaire* (sic !) de Serbie. D'après ce qu'on m'a dit, le Prince Alexandre a suppléé aux formes, en donnant enfin lui-même sa démission. L'article susmentionné du Journal de Constantinople ajoute encore, que le Prince Milosch vient d'écrire de Bukarest, qu'il n'acceptera pas le Gouvernement de Serbie sans l'assentiment préalable de la Porte. Ce fait m'a été confirmé, et dans la lettre que le Prince Milosch a adressée au Grand-Vezir¹³, il doit employer les termes les plus respectueux pour exprimer sa soumission aux dispositions de la Porte, en même temps, que pour ce qui regarde son voyage à Constantinople avant de se rendre à Belgrad, le Prince a dû représenter, que la situation actuelle en Serbie rendant sa présence désirable et la difficulté pour lui d'entreprendre en hiver et à son âge avancé un si long voyage que celui de Constantinople, pouvant (sic !) former des motifs pour ajourner un tel voyage à un temps plus opportun. L'espoir exprimé par le «Journal de Constantinople» d'un arrangement prochain de l'affaire de Serbie, s'accomplira, il faut le croire; mais il y a cependant encore un point qui offre des difficultés: celui d'hérédité demandée par la

famille du Prince Milosch – à moins qu'on ne puisse, comme on paraît avoir l'intention de le faire, glisser dessous, en évitant d'en aborder maintenant la question.

Le Sultan a fait donner avant-hier dans son nouveau théâtre particulier, dont j'ai eu auparavant l'occasion de parler du luxe somptueux, une représentation, à laquelle le Corps Diplomatique a été invité. Avant la commencement du spectacle Sa Majesté a tenu cercle dans la salle de banquet, en adressant aux dames et aux Chefs de missions des paroles en Turc, que Fuad Pacha¹⁴, qui se trouvait à côté de Sa Majesté, a traduites en Français. Après le cercle Sa Majesté, en nous précédant, a daigné nous montrer plusieurs des plus beaux appartements (sic !), et S'est dirigée ensuite dans la salle du théâtre (sic !). Le spectacle fini, nous avons été réunis de nouveau dans une salle, où le Sultan nous attendit, et où Sa Majesté avec une affabilité extrême a exprimé le plaisir, qu'Elle avait éprouvé de voir le Corps Diplomatique. Le Grand Vizir, le Ministre des Affaires Etrangères et plusieurs autres hauts fonctionnaires Turcs on fait pendant la soirée les honneurs avec une aimabilité (sic !) charmante. Le parterre et les loges qui n'étaient pas occupées par le Corps Diplomatique étaient remplis de fonctionnaires Turcs. Dans une loge séparée se trouvait le frère du Sultan, dont j'ai été à même d'étudier les traits indiquant un caractère bien moins doux que celui de Sa Majesté. Dans une autre loge était le fils aîné du Sultan, aussi tout seul, et dans une troisième se trouvaient deux fils cadets, enfants de 7 à 8 ans.

Pour ceux qui connaissent les anciens tems et les formes austère et graves des Turcs, ce que nous avons vu Mercredi passé, était bien significatif.

Le vent ayant tourné au sud, le Chef de la Corvette de Sa Majesté¹⁵ a été empêché de mettre à la voile *lundi dernier* (sic !), comme il avait d'abord l'intention de faire. Ce délai, en prolongeant le séjour de nos compatriotes nous a heureusement aussi offert le tems d'allée voir, mercredi, le vent contraire ayant continué, le trésor Impérial, pour l'admission duquel il faut un ordre spécial du Sultan. Nos compatriotes ont aussi l'occasion de se rendre encore une fois à une soirée chez l'Ambassadeur d'Angleterre¹⁶ et d'assister à une soirée dansante donnée mardi par M^r l'Internonce¹⁷.

Aujourd'hui, Vendredi, le vent a tourné au Nord mais il a amené un chasse-neige et un brouillard trop fort pour permettre à la Courvette de sortir.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence,
le très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

P.S. Par suite de nouvelles télégraphiques arrivées aujourd'hui sur la baisse des fonds à Londres, et Paris, on vient de me dire, que les traites ont été...¹⁸ à 150 Piastres le livre Sterling, le cours d'échange étant coté hier à 142. Il faut qu'il règne beaucoup d'inquiétude à la Bourse pour justifier une baisse aussi rapide.

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopel*, 1859; original în limba franceză.

¹ Sofronie Miculescu.

² Nu am reținut aceste piese.

³ Căimăcâmia de trei, formată din Ștefan Cantacuzino, Vasile Sturdza și Anastasie Panu (X.1858-5.I.1859).

⁴ Ștefan Catargiu.

⁵ S-a retras la 8.X.1858, fiind înlocuit cu I.A. Cantacuzino.

⁶ Gheorghe Bibescu.

⁷ A fost domn al Țării Românești, între 1838 și 1842 și caimacam, între 17.VII.1856 și 18.X.1858.

⁸ Barbu Știrbei.

⁹ Ioan Manu; membru al căimăcâmiei de trei, împreună cu Emanoil Băleanu și Ioan Filipescu.

¹⁰ Alexandru, din dinastia Karagheorghevici; principe al Serbiei (1842-1858).

¹¹ Miloș (Milan) Obrenovici; principe al Serbiei (1858-1860).

¹² Sultanul Abdul-Medjid I (1839-1861).

¹³ Mehmed Emin Ali pașa; mare vizir (11.I.1858-18.X.1859 și 6.VIII.-22.XI.1861).

¹⁴ Ministrul de externe al Porții.

¹⁵ Karl XV; regele Suediei (1859-1872); (1857-1859, regent).

¹⁶ Stratford de Redcliffe.

¹⁷ Anton von Prokesch-Osten.

¹⁸ Ilizibil.

3. Constantinopol, 19 ianuarie 1859

G. Sibbern, către baronul Mandeström

Știrea despre alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, cu unanimitate de voturi, ca domn al Moldovei; este remarcată promptitudinea cu care a fost comunicată această știre autorităților centrale otomane, precum și reprezentanților puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris, la fel cum au procedat și sârbii, în cazul alegerii lui Miloș Obrenovici, ca principe al Serbiei; este remarcată, de asemenea faptul că până atunci numele lui Cuza nu a figurat printre candidații la domnia Moldovei, motiv pentru care alegerea sa a constituit o surpriză; posibilele cauze ale desemnării lui Cuza, printre care necesitatea de a se ajunge la un compromis între forțele politice din Moldova; o scurtă prezentare a al lui Cuza; considerațiile sale referitoare la posibila atitudine ce putea fi adoptată de Poartă față de alegerea lui Cuza; confirmarea de către Poartă a alegerii lui Miloș Obrenovici ca principe al Serbiei; semnaleză trecerea prin Strâmători a două vase de linie rusești.

Constantinople, le 19 Janvier 1859

Monsieur le Baron,

Depuis mon dernier très-humble rapport du 14 courant j'ai eu l'honneur de recevoir les ordres de Votre Excellence en date du 1er, arrivé ici hier.

Avant hier soir la nouvelle télégraphique est parvenue ici du résultat de l'élection qui avait eu lieu le même jour d'Hospodar de Moldavie. C'est le Colonel Alexandre Couza qui a été porté à cette dignité à l'unanimité des voix, 47 députés ayant pris part au vote, les autres au nombre de 20 environ, paraissant s'en être abstenus. La Caïmacamie a de suite remis le Gouvernement entre les mains du Prince, et s'est empressée d'informer, le même jour, par télégraphe la Sublime Porte ainsi que les Représentants à Constantinople des Puissances signataires du Traité de Paris, du résultat de l'élection et de l'entrée du Prince dans ses nouvelles fonctions. A ce dernier égard on paraît avoir procédé avec une rapidité empruntée à l'exemple de la Serbie; selon l'Article XII de la Convention de Paris un délai d'un mois est assuré à la Porte pour donner l'investiture.

Parmi les Candidats, dont on a discuté les chances à l'Hospodarat de Moldavie, le nom de Couza n'a jamais paru, et le résultat de l'élection a par conséquent pris tout le monde d'ici par surprise. Il n'y a que quelques jours, qu'on parlait de Maurozeni¹, un des hommes les plus avancés du parti Unioniste, comme celui qui réunissait le plus des voix de son parti. Il est à supposer que les partisans du Prince Michel Stourdza et ceux de son fils n'aient pas pu s'entendre; et qu'ayant trouvé que, réunis même, ils ne sauraient disputer la victoire à la majorité Unioniste, une partie d'eux se soient joints à leurs adversaires pour diriger le choix sur un candidat moins prononcé et plus à même de servir de compromis. De cette manière on peut au moins expliquer l'unanimité qui signale le choix du nouveau Prince. De tous les côtés on entend dire, que celui-ci est un *inconnu* (sic!), et il y a eux qui disent même, que c'est une mauvaise farce qu'on vient de jouer à Jassy. Ce qui paraît certain, c'est qu'il appartient au parti Unioniste, et qu'il a joué un rôle dans tous les mouvemens; il a été autrefois Préfet de Galatz pendant le règne du Prince Ghyka², et fut destitué comme tel par le Caïmacam Theod. Balch³; le Caïmacam Prince Vogoridés⁴ le nomma d'abord Capitain et le promut ensuite au grade de Colonel. Il est un petit propriétaire; mais l'on veut savoir, qu'il est grand joueur et qu'il a gaspillé une fortune assez considérable, que lui avait apportée sa femme, dont les parents ont dû, d'après ce qu'on ma dit, insister dans le tems à ce qu'il fût mis sous tutèle. Les un (sic!) disent, qu'il doit être un homme à vue sages et modérées, les autres ne lui laissent aucun mite. J'ai l'honneur de joindre sous ce pli quelques fragments extraits des journaux d'aujourd'hui et contenant ce qui s'y trouve au sujet de l'élection du Prince Couza⁵.

Ce qui importe maintenant de savoir c'est si l'élection sera confirmée par la Porte. D'un côté le choix d'un Candidat Unioniste ne peut que lui être désagréable, et il s'est passé, pendant le Gouvernement provisoire de la Caïmacamie, assez d'irrégularités pour fournir le prétexte d'une annulation; d'après ce que j'ai appris la discorde entre les deux Membres de la Caïmacamie et Monsieur Catargi finissait même par l'éloignement du dernier et son remplacement par Monsieur Jean Cantacuzène, il aura de cela une quinzaine de jours. De l'autre côté, l'incertitude d'obtenir un meilleur choix dans les circonstances actuelles et le désir d'en finir de l'affaire épineuse des Principautés pourront bien disposer la Porte et les Puissances garantes à accepter ce qui vient de s'accomplir. La Porte ne se décidera pas, avant d'avoir consulté les Puissances concernées, et s'il est permis de faire une inférence de la question de Serbie, on parvient à une conclusion, qui ne sera que favorable à l'élection du Prince Couza. M^r l'Internonce⁶ s'est rendu hier à la Porte, et il faut croire que sa visite n'était pas étrangère au dernier événement de Jassy. Par le prochain courrier je serais, je l'espère, mieux à même de recueillir des renseignements propres à faire connaître les dispositions de la Porte. Votre Excellence trouvera ci-joint un extrait d'une lettre de Bucarest, contenant la liste des Candidats à l'Hospodarat de Valachie⁵. On croit toujours que le prince Bibesko⁷ aura le plus de chances.

L'affaire de Serbie est arrangée, al Porte ayant donné sa confirmation de l'élection du Prince Milosch. Le fragment ci-joint du «Journal de Constantinople»⁵ l'annonce au public. Le Sénat et l'Assemblée de Serbie en ont été informés par l'organe de Kabouli Effendi, le Prince a également reçu par le télégraphe une notification directe de la part de la Porte, et un Aide de Champ du Sultan⁸ a été expédié à Bucarest, où se trouve le prince, chargé de lui apporter le Berat relatif à sa nomination. Le prince y est autorisé à prendre les rênes du Gouvernement de Serbie et à nommer un lieutenant chargé de l'intérim jusqu'à son arriv à Belgrade; la question de l'hérédité n'est pas touchée, elle

restera en suspens. Le Prince a déjà exprimé sa reconnaissance envers la Porte par une dépêche télégraphique, où il notifie aussi d'avoir nommé le Vice Président du Sénat son Vicaire, jusqu'à ce qu'il assume lui-même le Gouvernement. D'après ce que j'ai appris, il reste entendu que le prince Milosch, qui maintenant ne perdra pas de tems pour se rendre directement à Belgrade, viendra ici au printemps pour recevoir son investiture.

Les deux vaisseaux de ligne Russes, dont j'ai eu l'honneur de parler dans mon très humble rapport de 14 courant, doivent se rendre en France, et non pas en Angleterre comme j'ai disais alors, pour prendre leurs machines. L'un d'eux le *Sinope* (sic !), subissait en passant par les Dardanelles, le mauvais accident de toucher, mais réussissait heureusement à se mettre à flot. Le fragment de Journal ci-joint contient quelques détails à cet égard⁵.

La Corvette du Roi le *Lagersbjelke* (sic !) n'attend que le premier souffle favorable pour sortir de ce port, le vent ayant continué à être contraire jusqu'ici. Je viens d'avoir le plaisir de voir, il y a quelques instants, le Commandant, et je suis heureux de pouvoir annoncer, que tout est parfaitement bien à bord.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence,
le très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD Huvudarkivet, E2D, 257, Konstantinopol, 1859;
original în limba franceză.

¹ Petre Mavrogheni; fost, împreună cu Alexandru Ioan Cuza, vicepreședinte al Adunării electivă a Moldovei.

² Grigore Alexandru Ghica; fost domn al Moldovei (1848-1853 și 1854-1856).

³ Teodor Balș; caimacam (11.VII.1856-17.II.1857)

⁴ Nicolae Vogoride; caimacam (17.II.1857-X.1858).

⁵ Nu am reținut aceste piese.

⁶ Anton von Prokesch-Osten.

⁷ Gheorghe Bibescu; fost domn al Moldovei (1842/1843-1848).

⁸ Abdul-Medjid I.

4. Constantinopol, 21 ianuarie 1859

G. Sibbern, către baronul Mandeström

Ezitățile Porții de a confirma alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei, între altele, și datorită implicării sale în revoluția de la 1848 din Moldova, rezerve împărtășite și de Austria; opiniile sale în legătură cu posibilitatea ca alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei să nu fie confirmată de Poartă, precum și în legătură cu rezultatele viitoarelor alegeri de domn din Țara Românească care puteau fi influențate de cele din Iași, fiind posibilă, deci, după părerea sa, desemnarea tot a lui Cuza, dată fiind și ambiguitatea prevederilor Convenției de la Paris referitoare la alegerea domnilor Moldovei și Țării Românești, precum și cea existentă în Regulamentul electoral.

Constantinople le 21 Janvier 1859

Monsieur le Baron

Les derniers ordres de Votre Excellence sont du 3 courant, m'annonçant la nomination de Mr Blom à la place d'aumônier de cette Légation. Le départ prochain de cet ecclésiastique pour sa nouvelle destination me sert de motif pour diriger l'attention de Votre Excellence sur l'opportunité de lui enjoindre de faire soigner l'envoi des livres de prières et de psaumes qui seront nécessaires pour service de la Chapelle, et dont l'achat, comme j'ose l'espérer, pourrait se faire aux frais publiques.

L'élection du Prince de Moldavie, laquelle j'ai eu l'honneur d'annoncer à Votre Excellence par mon dernier très humble rapport d'avant-hier, et trop récente, pour que la Porte en ait pu encore prendre Son partie. Le Prince Couza ayant figuré dans les mouvements de 1848, son passé inspire naturellement au Gouvernement du Sultan des hésitations, partagées sans doute en première ligne par celui d'Autriche, dont le Représentant d'ici, le Baron Prokesch¹, a eu, d'après ce qu'on m'a dit, ces derniers jours plusieurs entrevues avec le Grand Vizir² et avec Fuad Pacha. Avant de se prononcer dans un ou l'autre sens la Porte aura fait entendre, qu'elle attendra des informations ultérieures pour savoir si le Prince Couza réunit les qualités fixés par l'Article 13 de la Convention de Paris³, comme Elle s'est déjà réservé par des démarches précédentes son droit, si Elle le juge nécessaire, d'invalidier l'élection par suite des irrégularités commises pendant le Gouvernement provisoire de la Caimacamie.

Toutefois, s'il m'est permis d'exprimer une pensée, fondée du reste sur une impression assez vague, je serais porté à émettre la conjecture, qu'à moins que le Prince Couza ne soit dépourvu d'une des qualités essentielles d'éligibilité, son choix sera finalement confirmé. La majorité de la Caïmacamie, qui pendant son intérim a travaillé dans l'intérêt Unioniste, a montré, ainsi que l'Assemblée, une certaine habileté en revêtissant *de suite* le Prince du pouvoir, et en obtenant ainsi pour son installation l'avantage d'un *fait accompli*, (sic!) quoique cette précipitation calculée, impliquant pour ainsi dire un manque d'égard envers la Puissance Suzeraine, n'ait pu qu'augmenter le déplaisir de la Porte. Votre Excellence trouvera ci-jointe une copie d'une de ces communications télégraphiques⁴ qui, le même soir que l'élection se fit dans la matinée au sein de l'Assemblée, parvinrent de la part de la Caïmacamie aux Représentants d'ici des Puissances garantes.

Dans peu de jours l'Assemblée de la Valachie sera réunie et l'on sera alors mieux à même de calculer, d'après la manière dont elle sera composée, les chances des différents Candidats. On y attend un résultat d'une autre nature que celle qu'a produite l'élection de Moldavie, mais on ne peut pas se dissimuler qu'après l'effet qu'aura l'élection de Yassy, il n'y est une possibilité d'une surprise semblable. On m'a dit que depuis cet événement l'idée aura surgi parmi les partisans Unionistes de Valachie de porter leur choix sur le même Prince Couza qui vient d'être élu Hospodar de Moldavie. La Convention de Paris, bien que supposant dans tout son texte l'existence de deux Hospodars, n'a pas prévu expressément contre une telle éventualité, le § 9. du Règlement électoral en admettant indistinctement l'éligibilité dans tous les collèges «quiconque étant né ou naturalisé *Moldave* (sic!) ou *Valaque*» (sic) y laisse même la porte ouverte. L'idée est ingénieuse, sans doute, pour avancer les vues Unionistes; et si elle se réalise, ce qui d'après la situation des partis en Valachie comme jusqu'ici, est

pourtant plus que douteux, elle ne fera que devenir une nouvelle source de complications bien sérieuses.

Je prend la liberté de joindre sous ce pli traduction du Bérat Impérial, confirmant l'élection du Prince Milosch en Servie⁴.

La Corvette du Roi le «Lagerbjelke» a quitté ce port hier vers les deux heures, en se dirigeant dans la mer de Marmara. Le vent était très faible, et aujourd'hui il fait presque un calme plat.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence
très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, Konstantinopel, 1859; original în limba franceză.

¹ Anton von Prokesch-Osten.

² Mehmed Emin Ali paşa.

³ Din 7/19.VIII.1858.

⁴ Nu am reţinut această piesă.

5. Bucureşti, 25 ianuarie 1859

Extrait d'une lettre de Bucarest en date du 25 Janvier 1859

Se comunică ştirea despre alegerea, cu unanimitate de voturi, a lui Alexandru Ioan Cuza şi ca domn al Ţării Româneşti, în pofida faptului că în ajunul alegerilor nu dispunea de nici un vot în Adunarea Electivă şi nici măcar nu fusese înscris pe lista candidaţilor la domnie, întocmită de căimăcămia Ţării Româneşti; explicarea acelui rezultat; entuziasmul declanşat de această alegere, însoţit de aluziile la Unirea Principatelor.

Quant à l'élection du Prince Couza, qui a eu lieu à l'unanimité de 48 voix, et entre les mains duquel la Caïmacamie a immédiatement déposé ses pouvoirs, il est avéré que l'avant-veille de l'élection, il était si loin de s'en douter qu'il n'avait pas une seule voix pour lui et qu'il n'était pas même inscrit sur la liste des candidats à l'Hospodarat dressée par la Caïmacamie. Voici comment on explique cette élection, effectuée pourtant à la satisfaction générale.

Malgré l'activité des efforts des partisans du vieux Prince Stourdza¹, il faut aisé de prévoir, de qu'on connut la composition de l'Assemblée, que la grande majorité porterait ses suffrages sur un candidat libéral. Les candidats sérieux du parti étaient, le Caïmacam Basile Stourdza, Lacar Catargi, Basile Alexandry et Lascar Rossety. Dès l'ouverture de l'Assemblée, le Prince Grégoire Stourdza fils s'y rallia avec ses neuf adhérents et lui donna une force nouvelle. Mais les réunions préparatoires n'ayant donné aucun résultat par les essais de ballottage, en ce sens que les votes flottaient et ce partageaient entre les 3 ou 4 candidats susmentionnés, l'un des membres proposa d'y adjoindre 4 nouveaux noms, et de s'engager par serment à voter pour celui qui serait

désigné, les uns disent par la ballottage, les autres même par le sort. C'est ainsi que le nom de Couza sortit victorieux de l'urne ou de la loterie, et le pays en a témoigné sa joie par de grandes réjouissances, où les allusions à l'union ont joué un très grand rôle.

Veillez agréer etc.

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopol*, 1859; copie în limba franceză.

¹ Mihail Sturdza; fost domn al Moldovei (1834-1849).

6. București, 14/26 ianuarie 1856

Extrait d'une lettre de Bucharest en date de 14/26 Janvier 1859

Descoperirea unui complot pus la cale de Grigore Sturdza, cu sprijinul unor polonezi ce serviseră în armata turcă, cu scopul de a prelua el domnia Principatelor Unite; eșecul acelei tentative; o scurtă caracterizare a lui Grigore Sturdza; știri despre Cuza.

Le nouveau gouvernement Moldave a découvert un complot préparé par le Prince Grégoire Stourdza: plusieurs centaines de Polonais venus successivement de Turquie, où ils avaient servi comme militaires, ayant armes et munitions devaient se réunir à Fokschany, soulever les paysans en leur promettant l'abolition des corvées, faire invasion en Valachie, instiguer les Unionistes, renverser la Caïmacamie et proclamer l'Union des Principautés Moldo-Valaques avec Grégoire Stourdza comme Hospodar. Vingt-cinq individus ont été arrêtés, parmi lesquels se trouve un Polonais du nom de Verbinsky qui a servi pendant la dernière guerre avec quelque succès dans l'armée Ottomane et connu en Turquie sous le nom de Murat-Bey; on espère également arrêter les autres. Quant à Grégoire Stourdza qui est député, il est placé sous la surveillance de la police en attendant que l'assemblée soit saisie de l'affaire.

Cette tentative d'insurrection n'a pas produit le moindre effet ni en Moldavie ni en Valachie, ou (sic !) n'y a vu que le fait d'un homme désespéré qui veut à toute force devenir Prince de Moldavie.

Dès le principe, S Grégoire Stourdza aveuglé par sa soif de pouvoir s'était mis, en candidature à l'Hospodarat en opposition avec son père le prince Michel Stourdza lequel a été dans ces derniers temps l'objet des attaques les violentes et les plus ignobles de la part d'un journal (Le Constitutionnel Moldave) qui était la propriété de son fils. De semblables armes employées contre son père et cette tentative révolutionnaire prouvent, Monsieur, à quels dangers eut été exposée la Moldavie si elle avait pris pour chef le jeune Grégoire Stourdza qui est aujourd'hui méprisé par tout le monde, car cet homme a cherché à se faire un piédestal des fautes et du déshonneur de son père.

Les nouvelles venues de Moldavie sont très satisfaisantes, le nouveau Prince en attendant son investiture, paraît avoir pris une attitude qui convient à tous les partis, il est très réservé, vit sans éclat et sans bruit.

Le Divan Moldave a voté une somme de 30,000 ducats destinée à la liste civile.

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopol*, 1859; copie în limba franceză

7. Constantinopol, 28 ianuarie 1859

G. Sibbern, către baronul Mandeström

Raportul de forțe dintre conservatorii și unioniștii aleși în Adunarea Electivă a Țării Românești; opinia lui Fuad Pașa, potrivit căreia Alexandru Ioan Cuza nu întrunea condițiile stipulate de Convenția de la Paris, pentru a fi ales domn al Moldovei; știrea despre descoperirea unui complot vizând înlocuirea lui Cuza cu Grigore Sturdza, cu sprijinul unor polonezi; aranjament vamal între Turcia și Danemarca; tentativă de reformare a sistemului monetar în Turcia; țărani adunați în București pentru susținerea candidaturii la domnie a lui Nicolae Golescu; titulatura asumată de Cuza, chiar înainte de a fi fost confirmat de Poartă în domnia Moldovei, sub influența lui Victor Place, consulul Franței de la Iași; numirea unui nou ministru al Prusiei la Constantinopol.

Constantinople, le 28 Janvier 1859

Monsieur le Baron

Mon dernier très-humble rapport est du 21 Janvier.

Les élections pour l'Assemblée de Valachie sont finies et la réunion en aura lieu dans le terme prescrit par la Convention de Paris, c'est à dire dans 10 jours après la fin des élections. D'après ce que j'ai entendu le résultat de la lutte électorale doit assurer la majorité au parti conservateur, quoique des nouvelles arrivées tout dernièrement portent, que le parti unioniste, dont l'ardeur est redoublée depuis l'élection du Hospodar de Moldavie, a eu la dessus dans les 8 districts, qui étaient les derniers à choisir leurs députés.

La Porte paraît maintenant s'être décidée à attendre le résultat de l'élection du Hospodar de Valachie, avant de prendre son parti relativement au choix fait du Prince Couza. Fuad Pacha que j'ai vu, il y a quelques jours, m'a dit, que la Porte est à compléter les notions, qu'il lui faut, pour être à même de juger, si le Prince élu réunit les conditions stipulées par la Convention. Le Pacha, dont l'impression paraissait être, que le Prince Couza est en défaut à cet égard, bien que d'autre part j'ai entendu dire le contraire, ajoutait que dans l'intérêt de la Porte autant que dans celui des Principautés même il était de la plus haute importance que le Gouvernement s'en trouvait entre les mains des hommes, dont le caractère et le passé offraient des garanties d'une stabilité requise.

On a reçu hier la nouvelle de Yassy, qu'une trame révolutionnaire, dirigée contre le Prince Couza et destinée à porter au pouvoir le Prince Grégoire Stourdza, fils du vieux prince Michel, venait d'y être découverte et que 25 de conspirateurs – on dit principalement des Polonais – ont été arrêtés. La découverte de ce complot et l'énergie que paraît avoir développée le Prince Couza pour le déjouer, contribueront probablement à raffermir son Gouvernement, comme le délai, que prend la Porte pour déterminer la validité de son élection, ne pourra que tourner au profit de son maintien au pouvoir.

Le Ministre de Danemark a bien voulu venir me voir, il y a peu de jours, pour me dire, que la question de l'indemnité des droits du Sund est définitivement réglée entre lui et la Porte, et qu'il attend d'être immédiatement en mesure de procéder à la signature de la Convention. Le terme du paiement de l'indemnité de 100.000 Francs sera fixé à 2 ans. Fuad Pacha m'a aussi à une occasion récente, fait connaître ce résultat satisfaisant.

Le Journal de Constantinople pour le 26 contient l'avis que, Samedi dernier 103 millions de Kaïmés retirés de la circulation ont été brûlés publiquement au Ministère des Finances, et que 70 millions avaient été brûlés antérieurement. En même temps que la Porte remplit ainsi *ostensiblement* (sic), des engagements d'employer le dernier emprunt pour le rachat des Kaïmés, on n'attend pas encore qu'une résolution définitive soit prise pour placer le système monétaire sur une base solide et stable. Au lieu régulariser son régime financier par des mesures radicales tendant à introduire de l'ordre dans l'administration et par là des ressources au trésor, la Porte continue à subvenir aux besoins les plus pressants par petits emprunts négociés sur place à des conditions les plus onéreuses. C'est ainsi que pour payer une petite partie de la dette de la liste civile elle a dénigré contracté l'emprunt de 100. millions de Piastres, dont j'ai fait mention dans mon très humble rapport du 7 courant, et dont on calcule le profit éventuel des prêteurs à environ 30 p. c. C'est encore pur favoriser la convoitise des prêteurs, qui versent une partie de cet emprunt par des traits sur Londres, que le cours d'échange a été poussé, il y a peu de temps, et sous le prétexte de la baisse des fonds à Londres et à Paris, au taux élevé de 150 Piastres par Livre Sterling. La spéculation faite, le cours est maintenant redescendu à 141 Piastres par Livre. On soupçonne les Ministres des Finances d'être de compte à demi avec les Banquiers qui font les affaires du Gouvernement.

Le bulletin du «Journal de Constantinople» pour aujourd'hui annonce par une petite somme de 15 Millions de Piastres pour s'en former un jugement de la disposition du public (sic !). L'accueil qui en a été fait a dû prouver au Gouvernement, combien la démarche était pernicieuse au crédit de l'Etat, et on a été obligé d'arrêter une mesure, contre laquelle on m'a dit que l'Agent d'ici des prêteurs du dernier emprunt à Londres n'a pas non plus manqué de faire de plus énergiques remontrances, en menaçant que si le «sékim» n'étaient pas retirés, il écrirait à Londres qu'on retiendrait ce qui n'était pas encore payé sur l'emprunt et qu'on redemanderait ce qui était versé.

L'Assemblée de Valachie s'est réunie hier et d'après les nouvelles arrivées aujourd'hui tout s'est passé en bon ordre. Des nouvelles télégraphiques parvenues ici antérieurement ont annoncé, qu'il y avait eu des attroupements à Bucarest de paysans, accourus de la campagne pour supporter la candidature de Mr Golesco¹, chef du parti libéral, et que la Caïmacamie n'avait pas été sans inquiétude des troubles, qui en pourraient résulter. Cette inquiétude paraît être écartée pour le moment.

L'extrait ci-joint d'une lettre de Bucarest² contient quelques détails assez curieux sur l'élection en Moldavie du Prince Couza, en expliquant comment on est parvenu à se réunir sur un candidat, dont personne ne se doutait. D'après ce qu'on m'a dit, le nouveau Prince, bien que son élection se trouve encore sous la confirmation de la Porte, a déjà assumé le titre de «Alexandre Jean I, par la grâce de Dieu et la volonté Nationale, Prince Régnant de Moldavie» On veut y trouver la dictée de Mr Place³, Consul de France à Yassy.

Le Comte de Goltz, Ministre de Prusse à Athènes, vient d'être nommé au post de Constantinople, et l'on attend qu'il arrivera ici prochainement.

Votre Excellence trouvera ci-joint copie d'une Note que m'a adressée Fuad Pacha² en réponse à celle par laquelle je lui ai transmis la décoration de Chevalier de l'Etoile Polaise, que Sa Majesté⁴ s'est plu à conférer à Abro Bey. J'ai l'honneur de ci-joint également copie d'une lettre² que m'a adressée ce dernier pour exprimer la profonde reconnaissance dont l'a pénétré la haute faveur de Sa Majesté.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence,
le très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD Huvudarkivet E2D, 257, *Konstantinopel*, 1859;
original în limba franceză.

¹ Nicolae Golescu; fost membru, alături de Ion Heliade Rădulescu și Christian Tell al locotenenței domnești a Țării Românești (28.VII.-18.IX.1848).

² Nu am reținut această piesă.

³ Victor Place.

⁴ Karol XV.

8. București, 21 ianuarie / 2 februarie 1859

Extrait d'une lettre du Bucarest en date de 21 Janvier / 2 Février 1859

Sosirea în București a delegaților din teritoriu în vederea deschiderii lucrărilor Adunării electivă a Țării Românești; măsurile adoptate de căimăcămie menite să asigure liniștea și ordinea în timpul dezbaterilor.

La plupart des députés des districts sont arrivés à Bucarest pour l'ouverture de l'Assemblée qui aura lieu demain Jeudi 22/3 Février. La Capitale est parfaitement tranquille, toutefois quelques personnes prétendent que par suite des dispositions qui sont prises par la Caïmacamie, à savoir de ne laisser entrer dans la cour de la Métropole (où la salle de l'assemblée est située) que les personnes qui seront munies de cartes, a suscité beaucoup de mécontentement¹. Effectivement cette mesure est contraire aux usages adoptés de tous temps et jamais en pareille circonstance on n'a défendu au peuple d'envahir l'enceinte de la Métropole; cet ordre, que rien ne justifie, vient de Messieurs Mano² et Balliano³ qui craignent quelques manifestations populaires.

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopel*, 1859;
copie în limba franceză.

¹ Se referea la măsurile restrictive adoptate din inițiativa celor doi membri conservatori extremiști ai căimăcămiei muntene – Ion Manu și Emanoil Băleanu – menite a menține ordinea pe timpul dezbaterilor Adunării electivă și să o sustragă presiunilor populare.

² Ioan Manu.

³ Emanoil Băleanu.

9. București, 22 ianuarie / 3 februarie 1859

Extrait d'une lettre de Bucarest en date du 22 Janvier/3 Février 1859

Deschiderea lucrărilor Adunării Electivă a Țării Românești, în prezența mitropolitului, membrilor căimăcămiei și a corpului consular; manifestații populare împotriva căimăcămiei, ca

instituție, a doi dintre membrii săi – Ioan Manu și Emanoil Băleanu – și în favoarea celui de al treilea, Ioan A. Filipescu; constituirea a două mari grupări politice în cadrul camerei deputaților.

L'ouverture de l'Assemblée législative a eu lieu aujourd'hui à onze heures, avec un ordre parfait, sous la présidence du Métropolitain¹ et en présence des trois Caïmacams², du Commissaire Turc et du Corps Consulaire. Tous les députés étaient présents à l'exception du Prince Stirbey³ et du Monsieur N. Baliano, tous deux retenus chez eux pour maladie.

Le Secrétaire d'Etat Monsieur Braïlow, a donné lecture du document dont j'ai l'honneur de remettre ci-joint une traduction, après quoi les Caïmacams se sont retirés de la salle, la foule (au moins 10,000 hommes) qui avait envahi la vaste cour de la Métropole a reçu les Caïmacams à leur sortie par des cris de: à bas la Caïmacamie, à bas Mano, à bas Balliano, vive Philipesco. Les deux premiers ont regagné en toute hâte leur voiture pour rentrer chez eux, le dernier a été porté en triomphe par la foule.

Après une débat qui a duré plusieurs heures et qui a eu uniquement trait aux mesures à adopter pour la vérification des pouvoirs, l'Assemblée s'est séparée pour se réunir à dix heures.

Il a déjà été possible de remarquer qu'en sein de la chambre deux partis se sont formés, d'une part les Stirbeyites⁴ et les Bibeskistes⁵ et d'autre part les Ghikistes⁶ et le parti National rouge et modéré, auquel s'est joint le parti Cantacuzène⁷. Après la révision des pouvoirs de quelques députés dont l'élection est entachée d'irrégularités il sera facile de voir auquel des deux camps la majorité appartiendra. La difficulté de toute part sera d'arrêter la candidature de l'hospodar.

Sveriges Riksrådet, Kabinetet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, Konstantinopel, 1859; copie în limba franceză.

¹ Nifon.

² Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ioan A. Filipescu.

³ Barbu Știrbei.

⁴ Partizanii lui Barbu Știrbei.

⁵ Partizanii lui Gheorghe Bibescu.

⁶ Partizanii lui Alexandru Ghica.

⁷ Partizanii lui Constantin Cantacuzino.

10. București, 26 ianuarie / 7 februarie 1859

Extrait d'une lettre de Bucarest en date du 26 Janvier / 7 Février 1859

Opoziția internă din Moldova împotriva alegerii lui Cuza; indispoziția provocată de acel eveniment reprezentanților la București ai Angliei, Austriei și comisarului turc.

La choix de Mr Alexandre Couza comme Hospodar de Valachie semble généralement satisfaire la masse, mais il n'en est pas de même de l'aristocratie, qui comprend les partis Bibesco, Stirbey, Ghika, Cantacuzène et qui, sans oser l'avouer, espère que le Prince nommé en Moldavie ne pourra pas réunir le double titre de Prince de Valachie et que les élections seront annulés; d'un autre côté, les représentants des

Puissances garantes (à Bucarest) ne paraissent pas non plus avoir tous accueilli cette nomination avec joie; j'ai pu en juger le jour même de l'élection immédiatement après que les députés eurent pris l'engagement de voter pour Couza, les Consuls Généraux représentant les Puissances contractantes et le Commissaire Turc vinrent me demander à dîner, pendant qu'on s'occupait à la Chambre de la vérification des pouvoirs; pendant le repas, la conversation ayant naturellement roulé sur la question importante du jour, il m'a été facile de remarquer que les Agents d'Angleterre, d'Autriche et le Commissaire Turc étaient vivement impressionnés. Davout Effendi surtout était très embarrassé (sic !), tandis que les Agents de France, de Prusse et le premier Secrétaire du Consulat Général de Russie semblaient plus franchement satisfaits; ce qui me confirme dans cette idée c'est que dans la conversation Davout Effendi n'a nullement été ménagé par les Agents de France et de Prusse.

Du reste, cette nuance d'opinion a été observée également par diverses personnes qui ont eu l'occasion de s'entretenir avec ses Messieurs après le vote; quoi qu'il en soit, la meilleure intelligence règne entre les divers Agents et le Commissaire Turc et ils agissent toujours collectivement.

Veillez agréer etc.

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopel*, 1859; copie în limba franceză.

11. București, 8 februarie 1859

Copie d'une lettre de Bucarest en date du 8 Février 1859

Delegația munteană desemnată pentru întâmpinarea lui Alexandru Ioan Cuza, la Focșani; lista primului guvern al Țării Românești numit de Cuza; considerațiile autorului scrisorii pe marginea implicațiilor dublei alegeri a lui Cuza; opiniile agenților Franței, Austriei și Prusiei de la București în legătură cu aceeași problemă.

Une députation choisie parmi les membres de l'Assemblée a été nommée pour recevoir à la frontière le Prince Alexandru Jean qui est en route pour Bucarest. Il a déjà nommé par télégraphe le nouveau Ministère Valaque, savoir: M.M. Jean Alex. Philippesco, l'un des Caïmacams, Président du Conseil, en le conservant au Ministère de la Justice, Nicolas Golesko, Ministre de l'Intérieur; Démètre Bratiano (ex-membre du comité révolutionnaire de Londres) Secrétaire de l'Etat; Grégoire Philippesco, Contrôleur; Jean Cantacuzène, Ministre du Culte et de l'Instruction publique. M. M. Cattardgi et B. Vladyano sont conservés le premier au Département des Finances et le seconde à celui des Affaires Militaires. Il y a donc quatre nouveaux noms sur sept.

La tranquillité se maintient, et il est maintenant avéré que la solution inattendue qui a mis fin à la crise, qui nous a tenus pendant quelques jours dans une pénible anxiété, a eu pour résultat d'épargner au pays les horreurs de la guerre civile, l'insurrection organisée par l'argent de Ghyka¹ et la propagande révolutionnaire étant prête à éclater dans la journée du 5 courant.

L'Agent de France paraît, du moins sous ce rapport, assez satisfait de ce qui vient de se passer. Ceux d'Autriche et de Prusse pensent que la Porte ne confirmera pas la double élection du Prince Couza, mais qu'Elle l'invitera à opter entre les deux Princi-

pautés; que ce dernier choisira probablement la Valachie, et que la Moldavie, devant procéder à une nouvelle élection, choisira probablement un Valaque. ce ne serait plus l'Union, mais quelque chose d'approchant.

Veillez agréer etc.

P.S. Monsieur D. Bratiano me notifie officiellement en ce moment sa nomination au poste de Secrétaire d'Etat.

Les Agents des Puissances garantes étant encore sans instructions, je crois bien faire de conformer ma conduite à la leur, en ce qui concerne la reconnaissance officielle du nouveau Gouvernement, jusqu'à ce que V. E. veuille bien me faire parvenir Ses directions.

Sveriges Rikssarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopel*, 1859; copie în limba franceză.

¹ Grigore Alexandru Ghica.

12. Constantinopol, 9 februarie 1859

G. Sibbern, către baronul Mandeström

Surprinderea și neliniștile provocate la Istanbul de alegerea lui Cuza și ca domn al Țării Românești; posibilele explicații ale acelui succes al unioniștilor munteni care era, totuși, opina el, contrar stipulațiilor Convenției de la Paris, din 7/19 august 1858; reacția Porții; poziția Marii Britanii și a Austriei față de ideea avansată de Poartă, anume cea a unei conferințe a puterilor garante care să discute situația din Principate, rezultată din alegerea lui Cuza și ca domn al Țării Românești; desemnarea, între timp, de către Cuza a guvernelor Moldovei și Țării Românești, în scopul consolidării puterii sale și a realizării unirii celor două Principate, ceea ce ar fi pus, aprecia diplomatul suedez, încă o dată, Puterile în fața unui fapt împlinit; opiniile sale în legătură cu situația creată; situația politică din Serbia.

Constantinople, le 9 Février 1859

Monsieur le Baron,

Mon dernier très humble rapport est du 4 courant.

Le télégraphe aura déjà répandu partout la nouvelle de l'élection Hospodarale de Valachie et du choix de ce même Prince Couza, appelé déjà à l'Hospodarat de Moldavie. Le 5., dans la soirée la nouvelle en est arrivée ici, l'élection ayant eu lieu le même jours, et je n'aurai pas besoin le dire, combien elle a produit de surprise et de souci. Comme j'ai eu l'honneur de le signaler à Votre Excellence par un très humble rapport précédent, on avait bien connaissance ici de l'idée, qui avait saisi le parti Unioniste d'avancer l'union des deux Principautés, en faisant également élire le Prince Couza pour la Valachie: on trouvait que l'ailú (sic!) était habile et ingénieuse; mais on persistait à croire, qu'un tel coup de finesse ne l'empoterait pas sur légalité, d'autant moins qu'on faisait le calcul d'une majorité assurée au parti Conservateur. Autant que la Caïmacamie, ou plutôt la majorité de la Caïmacamie de la Moldavie, faisait dans le tems

tout son possible pour diriger les élections au profit du parti Unioniste, autant la Caïmacamie de la Valachie avait interféré tout son influence gouvernementale – quelquefois même jusqu'à l'arbitraire – en faveur du parti Conservateur.

Vis-à-vis du résultat inattendu, qui est parvenu, on se demande donc, comment il ait pu être effectué ? Si c'est par une intrigue tramée et préparée de longue date, ou bien par un élan d'enthousiasme brisant les digues de la légalité comme un torrent révolutionnaire ? On dit maintenant que c'était à dessein, que l'élection de Moldavie fut tant accélérée, afin qu'elle peut réagir sur celle qui était à faire en Valachie; que c'était un accord entre Couza et Golescu¹, et on signale même le fait que la députation de Yassy, chargé de demander au Sultan² la confirmation du Prince s'était arrêtée à Bucharest, en route pour Constantinople. On prétend, que l'élection dernière s'est faite sous la pression d'une foule menaçante ayant envahi le palais de l'assemblée.

Les versions sont différentes selon les vues politiques qui prédominent. J'ai indiqué par mon dernier très humble rapport, qu'il y avait eu des attroupements de paysans; mais que l'inquiétude paraissait avoir cessé. D'après une des versions, qui circulent, la foule qui depuis l'ouverture avait aborder le palais de l'assemblée avait été...³ par les troupes, qui en faisaient la garde, et, et n'y avait pu entrer, que lorsque le Métropolitain⁴, qui est le Président d'office, avait donné l'ordre de faire éloigner les troupes. On ne tardera pas à éclaircir les faits, tels qu'ils se sont passés; mais en attendant les copies ci-joints de dépêches télégraphiques arrivées dans la soirée du 5. de la part d'un des membres du Corps Consulaire à Bucharest ne font aucune mention de l'attitude menaçante de la foule. L'unanimité, qui a présidé à l'élection peut également s'expliquer par la peur et par un élan d'enthousiasme.

Quoiqu'il en soit il reste incontestable, que le résultat auquel on est parvenu, est contraire aux stipulations de la Convention⁵. La Porte s'est empressée d'adresser à Ses représentants auprès des Puissances concernées la dépêche télégraphique, dont copie ci-jointe, signalant les faits et demandant la réunion d'une Conférence, en même temps que par une Note également ci-jointe⁶ Elle a informé les représentants des 6. Puissances à Constantinople de Sa démarche. Déjà pendant le cours des irrégularités qui se commirent, nommément en Moldavie, la Porte désirant qu'une Conférence en fut alors saisie. L'Ambassadeur d'Angleterre⁷, qui vient d'avoir hier une longue entrevue avec le Sultan, appuyait toujours cette vue; mais il paraît que le Cabinet de Vienne voulu éviter dans le temps une Conférence, où dans l'état actuel des affaires, la question de l'Italie aurait pu être lancée. Maintenant la nécessité d'une Conférence est devenue urgente, à moins qu'on ne puisse parvenir à un accord par une entente directe entre les Gouvernements, ce qui paraîtrait très peu probable. Cependant le lieu de la Conférence pourra présenter des questions préalables à résoudre. La Porte, ainsi que le Cabinet de Vienne, préféreraient sans doute Constantinople à Paris; mais on m'a dit, qu'en cas que la Conférence se réunisse dans la dernière Capitale, la Porte y sera représenté par son Ambassadeur à Londres, M^r. Mussurus, le temps ne permettant pas d'envoyer un Ambassadeur d'ici.

En attendant, le Prince Couza choisi un Ministère en Valachie comme en Moldavie, et doit déjà se trouver en route pour Bucharest. Le fragment de Journal ci-joint⁶ contient la liste de son Ministère Valaque, auquel, d'après ce qu'on m'a dit, il faut encore ajouter le nom du Prince Jean Ghyka, Prince de Samos comme Ministre des Affaires Etrangères. Pendant le temps que la Conférence mettra à parvenir à un accord, dont on ne peut du reste que prévoir la difficulté, le nouveau Prince tachera de consolider Son pouvoir, en se lançant dans le chemin d'une Union entière. Et alors la

question sera discutée au sein de la Conférence non seulement sur le terrain de la légalité, mais aussi sur celui de la convenance, laquelle a déjà fait accepter tant de faits accomplis. La compétition est devenue ainsi une des plus graves; et si d'un côté on ne peut que prendre en considération les vœux si énergiquement énoncées par les Principautés en faveur de leur union, de l'autre côté l'atteinte portée à la légalité et au respect des Traités ne saurait être que déplorable, en surpant (?) dans Ses conséquences le fondement de toute autorité. Je joins très humblement sous ce pli quelques extraits de lettres de Bucharest⁶, qui y dépeignent la situation. On me dit à cet instant que le fil télégraphique a été interrompu entre la dite Ville et Constantinople.

On a reçu la nouvelle de l'arrivée du prince Michel⁸ à Belgrade. Pendant l'intervalle il paraît que la Skupchina, qui s'est déclarée en permanence s'est occupée de la confection d'une nouvelle Constitution, S'étant arrogé en outre le pouvoir exécutif, et ayant déposé plusieurs fonctionnaires, connus pour leurs sympathies Autrichiennes.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence,
le très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

Sveriges Riksbank, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinople*, 1859;
original în limba franceză.

¹ Nicolae Gulescu.

² Abdul-Medjid I.

³ Ilizibil.

⁴ Nifon.

⁵ De la Paris, din 7/19.VIII.1858.

⁶ Nu am reținut această piesă.

⁷ Stratford Redcliff.

⁸ Miloș (Milan) Obrenovici.

13. București, 16/28 februarie 1859

O caracterizare a lui Alexandru Ioan Cuza; dorința sa de a asigura independența Principatelor Unite, sub domnia unui prinț străin, după modelul Belgiei; primirea oficială de către Alexandru Ioan Cuza a corpului consular din București, primire la care nu a participat, însă, și consulul Austriei; schimbul de garnizoane militare între Iași și București; refuzul lui Cuza de a accepta onorurile datorate unui domnitor; motivația; noi demersuri vizând Unirea deplină a Principatelor

Copie d'une lettre de Bucarest en date du 16/28 février 1859

Le prince Couza n'est âgé que de 38 ans, de grande taille, élancé, blond, son oeil est brillant, son regard est fixe; distingué dans ses manières, il possède une tournure d'esprit originale, agréable, quoique toujours sérieuse; c'est un magnifique soldat portant l'uniforme avec grâce; il parle l'italien et le français avec beaucoup de sûreté. Il a fait sur tout le monde une excellente impression; il est très ouvert dans sa conversation et ne se dissimule aucunement la difficulté de sa position.

Loin d'appartenir comme on se l'était figuré au parti avancé le Prince Couza, au contraire, sans être réactionnaire est très conservateur; c'est un homme d'ordre et d'énergie; ses antécédents comme administrateur de Galatz, comme chef de la milice et comme fonctionnaire public sont des meilleurs et tout le monde lui rend justice, l'ordre et la fermeté sont ses mobiles. Il déclare haut et à qui veut l'entendre qu'il ne désire qu'une chose – c'est l'indépendance de son Pays avec un Prince étranger, ainsi il me disait avec cette franchise militaire qui le caractérise: «On a beau faire, Monsieur, on ne peut arrêter l'élan d'une nation quand cette nation est modérée, quand elle réclame un droit et quand elle veut bien ce qu'elle veut; jusqu'à présent, le pays a trop souffert du joug et de l'intervention des Puissances limitrophes, cela doit cesser les Puissances, dans leur haute sagesse, finiront par comprendre et apprécier notre malheureuse position, et elles nous accorderont tôt ou tard un Prince étranger. Pourquoi ne ferait on pas à l'Orient pour la Moldo-Valachie ce qui a été fait à l'Occident pour la Belgique? Mais avec un Prince sage comme l'est le Roi de Belges, on serait ici un magnifique royaumes: 5 millions d'habitants sur une étendue qui peut en contenir 20 millions. Si par exemple on voulait nous accorder le Comte de Flandres, mais on rendrait notre pauvre nation la plus heureuse du monde».

Tous les Consuls-Généraux, à l'exception de l'Agent d'Autriche, se sont présentés au Palais, et ont été officiellement reçus par le Prince; tous s'accordent à reconnaître les qualités qui le distinguent.

L'élus des deux Principautés restera encore une quinzaine de jours à Bucarest, il se rendra ensuite à Braïla, Galatz, Ismail et de là à Yassy.

Des troupes Moldaves vont être envoyées à Bucarest et des troupes Valaques seront dirigées sur Yassy.

Le prince Couza a refusé tous les honneurs qu'on se disposait à lui rendre et n'a voulu accepter ni bals ni dîners, il aurait dit à plusieurs personnes: «Le moment n'est pas opportun pour s'amuser, plus tard je ne dis pas, mais maintenant nous devons nous recueillir et penser aux choses sérieuses».

Dans la réélection qui vient de se faire en Moldavie de quelques députés dont les pouvoirs ont été révoqués, on a élu membre de l'Assemblée de Yassy un Valaque, Monsieur Alexandre Gulesco. Plusieurs collègues électoraux de cette Principauté se proposent aussi d'élire incessamment des Moldaves comme députés à l'Assemblée de Bucarest, la Convention de 18 Août leur accorde cette latitude.

Sveriges Riksrådet, Kabinetet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, Konstantinopel, 1859; copie în limba franceză.

14. Galați, 13 martie 1859

Viceconsulul Suediei la Galați către G. Sibbern

În pofida caracterului particular al vizitei lui Alexandru Ioan Cuza la Galați, evenimentul a fost tratat ca oficial de către autoritățile locale și de corpul consular, renunțarea lui Cuza la intenția de a vizita Basarabia; reanșări administrative în Țara Românească și Moldova; introducerea în Moldova a unei contribuții financiare extraordinare aplicată proprietăților.

Copie d'un Rapport du Vice-Consul de Suède et de Norvège à Galatz à la Légation du Roi à Constantinople en date du 13 Mars 1859

Après une absence de 3 semaines, le Prince est rentré hier matin à Yassy. Il a fait 15 jours à Bucarest, et le 7 entre 5 et 6 heures du soir il est arrivé à Braila, d'où il est parti le lendemain entre 8 et 9 heures pour se rendre à Galatz avant 11 heures du matin. Il a fait trois jours parmi nous, et à 8 heures du matin il a quitté sa ville natale pour faire retour dans la Capitale de la Moldavie, après avoir abandonné dans la nuit même de la veille de son départ le plan qu'il avait arrêté de faire d'abord un excursion en Bessarabie.

Son passage par Galatz n'avait évidemment que le but de visiter sa mère; aussi avait-il fait savoir qu'il ne désirait aucune réception officielle: cependant la ville a été illuminée pendant 3 jours, tous les Consuls ont abordé le pavillon au moment même de son arrivée; et le lendemain les Consuls lui ont fait visite, excepté celui de l'Autriche, qui d'ailleurs se trouvait absent à Soulina, et dont le pavillon n'a pas été non plus hissé.

Rien de saillant si ce n'est en Valachie un remaniement d'administration des districts, remplacés par des hommes du parti vainqueur, et des élections de députés de la même couleur pour remplir quelques vides. En Moldavie la même chose: plus, la Chambre vient de voter une contribution extraordinaire forcée de Cinq Millions, qui sera prélevée sur la propriété en raison de 5% de la valeur.

J'ai l'honneur etc.

(signé) Mathieu

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopol*, 1859; copie în limba franceză.

15. Constantinopol, 15 aprilie 1859

G. Sibbern, către baronul Mandeström

Sosirea știrii despre confirmarea de către puterile garante, întrunite în Conferința de la Paris, a dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, confirmare convenită, în prealabil, potrivit unor clauze, recapitulate de diplomatul suedez, după informațiile pe care le deținea; atentat în București, împotriva lui Cuza, pus la cale, presupunea el de radicalii nemulțumiți de refuzul domnitorului de a dizolva Adunarea Țării Românești, și de conservatorii, majoritari în Adunare, dornici să-l înlăture pe Cuza; nemulțumirea bucureștenilor, provocată de înlocuirea garnizoanei muntene a orașului, cu una moldavă; indicii îngrijorătoare care prevesteau o posibilă instalare a anarhiei în Țara Românească care putea fi, însă, prevenită, prin recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza; situație politică încordată în Europa; reglementări adoptate de Poartă privind regimul vaselor de război ușoare, destinate serviciului misiunilor diplomatice de la Istanbul.

Constantinople, le 15 Avril 1859

Monsieur le Baron,

Mon dernier très-humble rapport est du 8 courant et je viens de recevoir à l'instant même les ordres de Votre Excellence en date du 23 Mars dernier.

Une nouvelle est parvenue hier au soir de Bucharest, portant que le jour avant y était arrivé de Paris une dépêche télégraphique, annonçant que la double élection du prince Couza avait été confirmée par les Puissances concernées¹. Cette nouvelle, qui n'était pas inattendue, a dû déjà être parvenue à Votre Excellence par voie directe, et Elle aura aussi en connaissance des termes dans lesquels on a formulé l'accord établi. D'après ce qu'on m'a dit ici, il paraît que l'entant préalable, qui précédait la réunion officielle de la Conférence, se basait sur les points suivant, à savoir:

1°) que la double élection du Prince Couza serait déclarée *illégal* (sic!); mais que vu les circonstances, et à l'effet d'éviter des complications plus graves, la Porte serait incitée à y donner sa confirmation.

2°) que la Convention conclue à Paris², serait à l'avenir maintenue dans ses dispositions; et qu'en cas d'infraction de la part des Principautés il serait dévolu aux Ministres des Puissances respectives à Constantinople, conjointement avec la Porte, de les constater et d'autoriser, le cas échéant, l'envoi d'un Commissaire Turc chargé de s'en enquérir sur les lieux, et

3°) que, si les Principautés ne rentraient pas dans la voie des stipulations fixées à leur égard, on aurait recours à des moyens coercitifs, dont on s'entendrait d'abord.

D'après des nouvelles toutes récentes de Bucarest, le Prince Couza y avait été, dans la nuit du 14 l'objet d'un attentat contre sa vie. On avait découvert une machine infernale, et d'après une autre version deux coups de pistolet ont été tirés sur lui, mais sans l'atteindre. Des arrestations avaient été faites, et l'instruction de l'affaire se poursuivait; mais il paraît qu'on n'est pas encore parvenu à savoir, à quel motif le crime est à attribuer.

Après le refus du Prince de se prêter au conseil de Messieurs Golesto et Bratiano, ex-Membres du Ministère de Valachie, de dissoudre l'Assemblée de Bucharest après le vote de méfiance, qui avait été porté contre eux à l'occasion de la demande d'un crédit extraordinaire, le Prince a encouru le mécontentement du parti radical, dont ces Messieurs sont les chefs, et il n'est pas impossible que le coup soit parti des rangs mêmes de ses anciens partisans, de l'autre côté la jalousie que lui portent les Boyards et le parti conservateur, qui se trouve en effet en majorité dans l'Assemblée, expliquerait aussi le désir de se débarrasser à toute force du rival, qui venait d'emporter la victoire. On dit encore, que le Prince Couza, en faisant remplacer la garnison de Bucharest par des troupes Moldaves, a fait une démarche, qui a profondément déplu à la population Valaque, piquée de cette marque de défiance. Il n'y a malheureusement que trop de signes, que le pays marche vers un état d'anarchie par suite des dissensions qui y existent, mais il est toutefois à espérer, que la confirmation de l'élection du Prince soit venue à temps pour donner à son Gouvernement une autorité et une stabilité, qui pourront peut être encore conjurer l'orage.

Les dernières nouvelles, que nous avons reçues ici de l'Europe sont bien moins que rassurantes pour le maintien de la paix; toutefois hier on assurait qu'il en était venu, d'un caractère un peu moins alarmant; il va sans dire que toute l'attention du monde d'ici se porte vers l'Europe; et je n'ai aucun fait à signaler à Votre Excellence de notre scène politique. Le Grand Vézir³ se trouve entièrement rétabli et s'est même rendu hier à la Porte.

J'ai l'honneur de soumettre sous ce pli traduction d'un mémorandum circulaire⁴, adressé en date du 7 Avril 1859 à toutes les Légations étrangères d'ici, contenant les décisions de la Porte sur la force et la capacité des bâtiments de guerre légers, affectés au service des Légations, dont l'entrée des Dardanelles est permise. La force et la

capacité de ces bâtimens doivent être pareille à celles des bâtimens, dont la Sublime Porte et la Cour Impériale de Russie sont convenues de se servir dans la Mer Noire.

J'ai l'honneur de joindre également ci-copie⁴ d'un reçu de 300 piastres métalliques, qui sont annuellement allouées au pasteur protestant à Bucarest, et qui furent autrefois payées par l'ancienne caisse des pauvres. L'envoi de cet argent s'est toujours fait par l'entremise de la Légation de Prusse, et je n'ai pas cru devoir dévier de cette habitude établie.

Je suis heureux de pouvoir annoncer à Votre Excellence que le Chapelain de la Légation, Mr Blom, vient d'arriver ce matin par le vapeur de Trieste.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
Monsieur le Baron,
de Votre Excellence
le très humble et très obéissant serviteur,
G. Sibbern

Sveriges Riksarkivet, Kabinettet/UD, Huvudarkivet, E2D, 257, *Konstantinopol*, 1859; original în limba franceză.

¹ Vezi documentul datat, Constantinopol, 16 februarie 1859, n. 2.

² Se referea la hotărârile Conferinței puterilor garante de la Paris, din lunile V.-VIII.1858, consacrată exclusiv Principatelor Române.

³ Mehmed Emin Ali pașa.

⁴ Nu am reținut această piesă.

LA DIPLOMATIE SUEDOISE ET L'UNION DES PRINCIPAUTES ROUMAINES (Résumé)

Mots clés: rapports diplomatiques, l'ambassadeur de Suède, l'union des Principautés Roumaines, double élection

L'auteur a recherché les Archives suédoise et a dépisté quelques rapports diplomatiques qui ont été rédigés par l'ambassadeur de Suède à Constantinople qui offrent de nouvelles informations concernant les circonstances intérieures et extérieures dans lesquelles s'est produit la double élection d'Alexandre Jean Couza en tant que prince régnant de Moldavie et de Valachie. Il s'agit de l'atmosphère politique intérieure, des actions de la diplomatie des puissances protectrices, des idées du programme politique de Couza, parmi lesquelles de dégage celle de la nécessité d'être remplacé sur le trône des Principautés Unies par un prince étranger quand seront accompli tous les conditions de l'intérieur et de l'extérieure, comme aussi une très intéressante caractérisation de Couza. Les informations relatives à l'atmosphère de l'intérieur ont été fournies à l'ambassadeur par les agents Suédois de Moldavie et de Valachie qui ont eu la possibilité d'assister personnellement à l'envenimes sur lesquels ils on narré.

En conclusion, l'auteur exprime son espérance que ces nouveaux informations inédites offrons la possibilité d'élargir la base documentaire pour la recherche de l'histoire de l'union des Principautés Roumaines.

MIHAI DORIN

UNIREA ȘI CUZA-VODĂ. GLOSE EMINESCIENE

Unitatea și solidaritatea românilor reprezintă una din constantele reflecțiilor istorice și politice ale lui Eminescu. Viziunea sa organicistă asupra timpului l-a îndrumat spre temele fundamentale și epocile reprezentative ale istoriei românilor. Organicul este, în optica sa, tiparul structurării fenomenului istoric, iar organicitatea este concepută drept concordanța cu tradiția.

Spirit romantic, Eminescu a introdus în analiza prezentului, imperativul conservării și dezvoltării vitalității națiunii, astfel încât aceasta să se încadreze și să evolueze în condițiile pluralității Europei moderne, așa cum a făcut-o, în Evul de Mijloc, poporul român. În epoca modernizării, Eminescu a sesizat riscul asumării necritice a modelelor de succes – francez ori american –, insistent vehiculate în interpretările sale, adică, în ultimă instanță, a topirii identității noastre într-o *major civilisation*.

Tema Unirii Principatelor și a personalității lui Alexandru Ioan Cuza, vie încă în perioada gazetăriei eminesciene, nu-l preocupă pe poet decât în măsura în care se subsuma subiectului mult mai incitant, obsesiv chiar în publicistica sa, acela al edificării solidarității naționale moderne. În consecință, trecutul care susține și prefățează acest ideal este investit, printr-o tehnică tipic romantică, să lovească în prezent, trezindu-l la fapte. Istoria nu este, pentru gazetarul din anii tinereții, cât și pentru cel matur, o arhivă pasivă, ci un instrument de introspecție și o metodă pedagogică. Pedagogia națiunii este fundamentul și liantul ideilor și ideologiei eminesciene.

În țesutul scrisului eminescian, fie că e vorba de poezie, de proza literară și cea politică, ori de însemnările din manuscrise, regăsim constanta preocupare a poetului pentru durată, idee recognoscibilă încă de la primele sale texte. Asemenea tuturor marilor creatori, temele fundamentale prind contur, irump, încă de la debut. Precum s-a remarcat, nici nu se putea ca „reflecția sa obstinată asupra condiției umane și a destinului etnic” să omită problema duratei¹. Concepându-și ființa ca parte a neamului și a lumii, Eminescu a explorat înainte de toate durată, purtând-o cu sine de-a lungul întregii existențe². Universul istoric și cel cosmogonic respiră organic în ființa poetului, precum în distihul din manuscrisul 2254: „Trecutul e în mine și eu sunt în trecut / Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră”³.

Alter-ego-ul poetului, personajul Dionis, glosează în spirit kantian pe tema osmozei ființei sale cu palierele temporalității: „Trecut și viitor e în sufletul meu ca

¹ Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, Ed. Junimea, 1986, p. 21.

² *Ibidem*, p. 25.

³ BAR, ms. 2254, f. 40.

pădurea într-un sâmbure de ghindă și infinitul asemenea, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă”⁴. Dacă regresivitatea onirică a poetului în Sărmanul Dionis este o tehnică introspectivă specifică fantasticului romantic, în proza politică, evocarea trecutului este apăsător pozitivă și țintește spre virtuți pedagogice. Într-un text insistent citat pentru expresivitatea și rigoarea sa ideatică, poetul nu ezită să asume fatalitatea trecerii timpului (*fugit irreparabile tempus*), într-o îngemănare cosmogonico-istorică pe care o mai regăsim atât în poezia edită, cât și în manuscrise: „Precum lumina unor stele ce s-au stins demult călătorește încă în Univers, încât raza ajunge ochiul nostru într-un timp în care steaua ce a revărsat-o nu mai există („La steaua care-a răsărit / E-o cale atât de lungă / Că mii de ani i-au trebuit / Luminii să ne-ajungă”), astfel din raza trecutului mai ajunge o rază de glorie până la noi, pe când cauza acestei străluciri, tăria sufletească, credința, abnegațiunea nu mai sunt”⁵.

Solidaritatea românilor, ca expresie imperativă a unității lor etnice, culturale și spirituale este prima temă majoră a actualității politice, evocată de Eminescu încă de la debutul în publicistică. Convins că „fiecare e expresiunea timpului său”, poetul cheamă la solidaritatea românilor ardeleni întru salvagardarea ființei lor, agresată de injustul aranjament dualist de la 1867. Asumându-și rolul de „aginte al istoriei”, în numele generației lui, Eminescu înțelege să se așeze „în înălțuirea timpilor”, pentru a-i purta „sarcinile impuse” de epoca sa⁶. Seria de articole de debut – *Să facem un congres, În unire e tăria, Echilibrul* – publicate în Federațiunea de la Pesta, este dedicată în chip expres imperativului clipei: asocierea românilor ardeleni la proiectul antidualist lansat de cehi. În acord cu ideile fundamentale ale „veacului naționalităților”, poetul cere „egala îndreptățire a tuturor națiunilor la viață istorică”, idee din care „se va naște echilibrul”. Însă ideile nu au viață dacă nu sunt expresia solidarității și a voinței naționale. „Am susținut – mărturisește Eminescu, într-o notă de manuscris – dreptul ce-l are fiecărui popor de a-și determina voința prin legi și de a avea un propriu organ pentru formularea acestei voințe, o legislatură”⁷.

În articolul *În unire e tăria*, poetul îi chemă pe românii ardeleni să se ralieze proiectului cehilor de federalizare a imperiului, proiect menit „să garanteze dezvoltarea liberă a fiecărui popor ca atare”. Constatând că „organele noastre de publicitate au devenit în timpul din urmă moi și împăcătorești”, Eminescu nu ezită să stigmatizeze „nepăsarea noastră care ne pierde”. Nu la mila ungarilor au românii a spera, acceptând „starea de față a lucrurilor..., nesuferită și nesuportabilă”, ci la opera lor de solidaritate și dezvoltarea tradiției proprii, adică „tranzacțiunile directe cu tronul”, peste capul ungarilor⁸. Paseism, așa cum s-a glosat în van, adesea? Dimpotrivă! Așa cum bine s-a observat „întreaga sa operă istorico-politică și o bună parte din opera literară izvorăște din actualitate”⁹.

Trecutul, așa cum l-a asumat poetul, încă de la debut și până la finele carierei, nu este o convenție cu virtuți moralizatoare, ci un argument eficace al forței de creație a poporului, care ieri și-a apărut ființa spirituală, culturală și statală, iar azi, la vârsta națiunii, e chemat să-și adapteze mijloacele călitate în timp¹⁰. Azi, adică la 1870, când

⁴ M. Eminescu, *Proză literară*, București, 1964, p. 65.

⁵ Idem, *Icoane vechi și icoane nouă*, București, 1974, p. 224-225.

⁶ *Scrisoarea din 1871 către D. Brătianu*, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 83.

⁷ BAR, ms. 2257, p. 224.

⁸ M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 97.

⁹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰ M. Dorin, *Civilizația românilor în viziunea lui Eminescu*, București, Ed. ICR, 1998, p. 57.

scrie seria de articole din Federațiunea, în scrisoarea deschisă către D. Brătianu, ori la 1871, când organizează împreună cu alți tineri Serbarea de la Putna, imperativul este solidaritatea. Aceasta nu este o idee izolată nici de corpul istoriei, nici de cel al prezentului. Solidaritatea are drept garant unirea, împlinită, tot prin voință națională, la 1859, sub sceptrul celui mai iubit dintre contemporanii săi, domnitorul Al. I. Cuza. Cu deosebire Serbarea de la Putna, proiectată pentru august 1870 și amânată din rațiuni politice (izbucnirea războiului franco-german), peste un an, i-a oferit lui Eminescu, în calitate de secretar al Comitetului de organizare, prilejul de a pregăti în paralel un congres „al studenților români de pretutindeni”. Ideea acestui congres îi aparține poetului¹¹. Amânarea Serbării pentru anul 1871 este justificată de Eminescu în articolul *Notiță asupra proiectului întrunirii la mormântul lui Ștefan cel Mare la Putna*, publicat în „Convorbiri literare”, în 15 septembrie 1870¹². Această importantă izbândă, care se înscrie în seria activismului politic, avea să-l marcheze definitiv pe poet. Organizarea serbării a devenit un etern *memento* pentru cel care avea să cunoască atâtea deziluzii mai apoi, însă nici una care să-l abată de la crezul său în capacitatea de regenerare a românilor prin solidaritate, voință și muncă.

Printre cele mai consistente subiecte din seria Unirii, așa cum avea să o definească A. D. Xenopol, contemporanul și comilitonul de la Putna, într-o tentativă de așezare a cunoașterii istoriei pe temeiul științei, este actul de voință și inteligență al generației de la 1859, dar și evaluarea personalității sub al cărui sceptru ideea a devenit faptă. Nu este deci întâmplător că, din seria faptelor și personalităților din proximitatea sa temporală, Eminescu a făcut corp comun cu generația Unirii și cu domnitorul Al. I. Cuza.

Așa cum se cunoaște, din rațiuni de ordin politic, posteritatea imediată a domnitorului Unirii a fost nedreaptă cu acesta. Explicațiile pot fi cuprinse într-un adevărat dosar. Nu vom relua dezbateră din epocă ori dilemele istoriografiei cu privire la această temă. Vom încerca însă să ne explicăm simpatia sinceră și judecata dreaptă a poetului cu privire la Al. I. Cuza. Pornind de la acuza curentă adusă poetului, și anume incapacitatea sa funciară de a se obiectiva în raport cu imperativele prezentului, datorită orbirii partizane, s-a insinuat că Eminescu nu a putut înțelege rostul liberalismului în geneza civilizației moderne a românilor. Sedus de optimismul raționalismului iluminist și a celui revoluționar, E. Lovinescu nu ezita să așeze activitatea publicistică a lui Eminescu, de o manieră reducăționistă și partizană „printre momentele cele mai caracteristice ale reacțiunii împotriva occidentalizării României”¹³. Prestigiul lovinescianismului în istoria noastră culturală a garantat perpetuarea acestei judecăți, cu deosebire printre „moderniști”, în vreme ce pro-eminescienii au primit eticheta de „antimoderni” și „reacționari”. Asistăm la una dintre polemicele clasice ale istoriei culturii moderne europene, care a alimentat, pe parcursul secolelor XIX și XX, atât psihoza reacțiunii, cât și fanatismul modernismului. Disputa s-a reluat și în ultimul deceniu al secolului trecut, dar fără strălucirea ori fervoarea intelectuală de altădată. Cultura română în postcomunism nu pare să mai aibă resurse pentru o dezbateră de anvergură.

Paradoxal, nici o personalitate conservatoare nu a beneficiat de un capital de simpatie din partea poetului, precum Al. I. Cuza. Atât înainte cât și după 2 mai, Domnitorul Unirii a fost o personalitate cu sincere convingeri liberale, este drept,

¹¹ D. Vatamaniuc, *Bucovina în publicistica lui Eminescu*, în *Eminescu. Sens, timp și devenire istorică*, Iași, 1990, p. 279-304; M. Iacobescu, *Eminescu și istoria Bucovinei*, în *Eminescu. Sens, timp și devenire istorică*, Iași, 1988, p. 831-851.

¹² M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 98.

¹³ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p. 298.

moderate și manifest antiradicale, fapt ce avea să-l coste, în final, domnia. „Liberalismul de guvernământ” din anii domniei este vădit de politica sa reformatoare, care a împlinit ideile Adunărilor ad-hoc, deci ale voinței naționale în una din expresiile sale cele mai lucide¹⁴. În plus, prin politica sa de reforme, desăvârșită în anii aplicării *Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris*, el a limitat influența conservatorilor (chiar patronii lui Eminescu) și a lovit în interesele moșierimii, e drept, fără zelul fanatic dorit de gruparea radicală Rosetti-Brătianu. Erau suficiente motive pentru tânărul ziarist, apoi redactor-șef la oficiosul conservator „Timpul”, dacă ar fi acceptat statutul de „proletar al condeielui”, să fie rezervat, dacă nu chiar potrivnic domnitorului Unirii. Interpretii de expresie liberală ar trebuie să fie stingheriți în raționamentele lor cu privire la poetul reacționar, incapabil să perceapă și să asume... luminile veacului său, atunci când abordează dosarul Cuza în publicistica eminesciană. La rândul nostru, nu vom ezita să subliniem că tema Cuza este inclusă în polemica mai amplă a autorului cu liberalii, care în cazul în speță s-au dezis de domnitor cu același zel cu care l-au susținut la început, pentru a-i aplica, în final, sentința *damnatio memoriae*. La mijloc nu este doar mult incriminatul act de la 11 februarie 1866, ci viziunea conservatoare a lui Eminescu, antinomică în raport cu cea a liberalilor, cu privire la geneza statului și la relațiile dintre acesta și cetățeni. Disputa dintre adepții statului forte, servit de personalități providențiale și cei ai statului minimal, asistat de partide și de „cetățeni virtuoși”, este o permanență a dezbaterilor politice și constituționale de la noi, neîncheiată nici astăzi. Dacă opțiunea pentru statul puternic este suspectă de tradiționalism oriental și cezarism, cea pentru statul minimal are de partea ei pe adepții civismului și ai dreptului (de sorginte raționalist-iluministă) cetățeanului la nesupunere. Dacă polemica s-ar reduce la cele două surse de legitimare, lucrurile ar sta relativ simplu. Dar în cauză nu e doar dimensiunea ideologică a subiectului, ci și cea geopolitică, infinit mai complexă. Așa cum se va vedea, Eminescu nu a fost pro-cuzist din rațiuni polemice, decât în subsidiar. Fondul problemei vizează însăși existența statului român, expus presiunilor ce rezultă din jocul geopolitic. E drept, viziunea lui Eminescu este antinomică în raport cu teoriile liberale, mai vechi sau mai noi, cu privire la natura statului – contractualistă pentru liberali, organicistă pentru Eminescu. Încărcarea statului cu prea multe „rațiuni” a condus, aproape inevitabil, la derapaje. Cuza însuși a fost autorul și, în final, victima acestui tip de derapaj. Eminescu l-a preferat statului controlat de partide, perceput de cetățeni, atunci, dar nu numai, drept slab înăuntru și expus presiunilor din afară. În aceste polemici, avem de-a face, în fond, cu una din problemele sfâșietoare cu privire la modernizarea României¹⁵.

Profilul personalității lui Cuza-Vodă corespunde modelului ideatic din conștiința populară românească: justițiar, voluntar, popular. Preluând această treime, Eminescu a identificat în personalitatea domnitorului acele calități care l-au recomandat pentru o carieră majoră în slujba neamului, asemănător marilor voievozi: inteligență, spirit voluntar, abilitate, hotărâre. Pentru adepții baricadei și ai cetățeniei extinse, aceste calități s-au tradus în tot atâtea defecte. Aceasta era și categoria politică detestată de Eminescu, pentru presupusa sa lipsă de înțelepciune cu privire la rostul și menirea statului. Între preopinienți nu a putut să existe nici o conciliere. Dar liberalul „de stat” Cuza corespundea întru totul idealului politic a lui Eminescu, chiar și cu riscul de a intra în contradicție cu politicienii conservatori pragmatici.

¹⁴ Gh. Cliveti, *Liberalismul românesc*, Iași, 1996, p. 120; Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România. 1859-1918*, București, 1995, p. 35.

¹⁵ Cl. Karnoouh, *Români. Tipologie și mentalități*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 146-152.

Domnia lui Cuza-Vodă este recompusă regresiv, începând cu actul de felonie de la 11 februarie 1866. Răsturnarea din domnie a lui Cuza, „greu de justificat” pentru T. Maiorescu¹⁶ rămâne, până astăzi, un act nu doar cu o imensă încărcătură emoțională, dar și o eternă temă de reflecție pentru filosofia istoriei românești. Oricâte explicații și justificări s-au propus de-a lungul timpului, o constatare gravă – ciclicitatea actelor de felonie în istoria noastră – marchează profund mentalul colectiv românesc, iar pesimismul istoric al românilor are în actele de trădare o resursă recurentă. Crizele de neîncredere în capacitățile proprii de resurrecție și autodesăvârșire morală, ideea fatalismului ori, într-un plan și mai pragmatic, stigmatul aplicat clasei politice – structurată în devălmășie, lipsită de orizont ideatic și înălțime morală –, trimit, în chip obsesiv, la actele de felonie.

Eminescu a reconstituit portretul eroului preferat din istoria recentă, asemenea marilor moralști din stirpea lui Tacitus, Seneca ori Chateaubriand, preocupat să semnalizeze opiniei publice riscurile catastrofice ale prăbușirii moravurilor în indiferentism față de derapajele grave. Toate încercările de a nuanța înțelegerea actului de la 11 februarie 1866, trimit fie la argumente de ordin rațional-politic, fie la insecuritatea congenitală a regimului Cuza, așa cum a rezultat din aranjamentele internaționale pre și post 2 mai 1864, fie la contextul internațional de la începutul anului 1866 (atunci când se pregătea alianța Prusiei cu Italia, contra Austriei, fapt care „reclama pentru România un domn care să inspire mai multă încredere”¹⁷). În mod direct, ele nu fac decât să trimită în derizoriu implicațiile etice ale trădării, asupra spiritului public. Și doar spiritul public este în cauză, deoarece regenerarea lui, într-un spațiu precar, al veșnicilor schimbări fără noimă, reclamă calități deosebite de la clasa politică. Istoricii așa-zisi „obiectivi”, par să fie excedați de greutatea sancțiunii morale în istorie, sugerând un gen de autonomie a politicului, după modelul consacrat în istoria literară de adepții „autonomiei esteticului”. Însă autonomie în raport cu ce? Cu etica? Dacă etica este facultativă, atunci orice act poate fi justificat în istorie. În această ordine de idei, dacă „interesele majore” o cer, orice crimă poate fi admisă. Nu este o exagerare, sperăm, dacă afirmăm că toate crimele din istorie se reclamă de la interese majore și abstracte, ce le covârșesc pe cele minore și personale. Și dacă substanța istoriei o reprezintă chiar faptele speciei umane, nu credem că este ilegal să ne întrebăm: a inventat cineva fapte umane fără semnificație etică? Curios este că ori de câte ori istoricii îl evocă pe Al. I. Cuza, admit că în el avem una dintre cele mai reprezentative personalități ale istoriei noastre, dar atunci când abordează finalul nedemn al domniei sale, devin brusc circumspecți, profesioniști ai echidistanței, admițând în final (preluând exact argumentele conjurațiilor) că împrejurările au reclamat sacrificarea lui. *Mutatis mutandis*, publicul consumator de lecturi istorice este astfel îndreptățit, chiar invitat să creadă că personalitățile majore sunt jucării, fie în mâna unui destin implacabil, fie a unor interese meschine.

Eminescu abordează subiectul Cuza asemenea marilor istorici din toate timpurile, încercând să-și explice ce rămâne dintr-un fapt istoric și ce semnificații viabile (deci inteligibile) își asumă generațiile din posteritate.

Destinul domnului Unirii atârână, în mod egal, de faptele sale, dar și de sfârșitul dramatic al domniei. Faptele îl recomandau pentru un binemeritat respect din partea posterității, însă contemporanii decidenți politici ai lui Eminescu au preferat fie uitarea,

¹⁶ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, București, 1925, p. 5.

¹⁷ *Ibidem*, p. 7.

fie calomnia, fie dezicerea, fie, mai grav, premiera conjurațiilor. Revolta poetului față de această stare de lucruri ia proporții titanice, el demascând impostura morală și strivindu-i pe autorii diversiunii. Gestul lui Eminescu îi vizează, cu predilecție, pe corifeii liberali din epocă, nu doar din rațiuni de opoziție, ci pentru că aceștia erau cei mai vocali, mai gongoreici și mai pripiți să se separe, zgomotos, de trecut, ca unii ce pretindeau că sunt refondatorii istoriei. Conservatorii, în schimb, deși coautori la conjurația „monstruoasă” preferă discreția, dacă nu chiar *silentio stampa*. Eminescu nu putea fi indiferent față de cei care își proclamau „privilegiul patriotismului”, din care au făcut o veritabilă afacere și o monedă de schimb.

„A-și călca jurământul a devenit în România un titlu de înaintare”, proclamă, sentențios, Eminescu, atunci când constată reintegrarea în armată și ridicarea în rang a generalului Haralambie, cel care „a pus pistolul în pieptul lui Vodă Cuza”, ori a lui Al. Candiano-Popescu „care a proclamat, la Ploiești, republica de pomină”. Din această specie se extrag mărimile zilei, care fac și desfac guverne, ori dau direcția spiritului public¹⁸.

Personajele evocate nu sunt decât pretexte pentru poet de a-și exprima viziunea etică asupra oamenilor și evenimentelor. Nu persoana celui ridicat în rang sub Vodă Carol contează, după ce, ca ofițer, a pus pistolul în pieptul lui Cuza, întrucât, din punct de vedere moral, el și comilitonii „sunt pentru noi morți”, ci semnificația actelor de felonie, care dincolo de orice justificare („Puțin ne pasă nouă de motivele domnului general Haralamb. Poate să fi fost mari, poate să fi fost înjosite; în cestuni de asemenea natură nu decid intențiile și motivele, ci faptele”) se înscriu în categoria crimelor comune. Da, întărește Eminescu, 11 februarie „are neapărat cauzele sale”. Dar „cauze pot fi multe”, în vreme ce scuze nu există deloc „pentru militari cari au luat parte la răsturnarea lui Vodă Cuza”. Înlăturarea lui Cuza cu concursul unor militari, „în ochii istoricului și în ochii celor drepti”, nu poate fi admisă, întrucât aceștia sunt datori cu supunere și devotament. În afara acestei realități, care ține de ordinul eticii cavaleresti, rațiunea de a fi a militarului este nulă. Dacă politicianul care trădează se face vinovat de crimă politică, militarul intră sub incidența sancțiunii crimei comune. Iertarea este exclusă pentru acesta¹⁹. Este fezabil acest raționament sau recursul la *minima moralia*, într-o țară fără tradiții cavaleresti, s-ar putea întreba inamicii judecății morale aplicată istoriei? Nu, ar putea ei răspunde, întrucât rațiunea de stat (un fel de *Deus ex Machina*, nu-i așa?) se situează deasupra judecății morale. Da, este convins Eminescu, întrucât un așezământ statal modern, în care cetățenii trebuie să fie motivați să susțină și să respecte instituțiile statului, nu este posibil în spațiul de referință european, evocat de toți contemporanii săi, ce-și făceau din ideea de Europa, fie un scut împotriva propriilor neputințe, fie o năzuință la care ajungi prin educație morală și cetățenească severă. European de vocație și nu de conjunctură, Eminescu a înțeles să asume acele valori care dau consistență așezămintelor politice.

La 11 februarie 1866, „două partizi” au conspirat împotriva lui Vodă Cuza. Dacă persoanele private care au participat și-au pus în joc libertatea lor, ofițerii roșii „și numai roșii” au predat „puterea fizică a statului fără luptă în mâna conspiratorilor”. Doar astfel, „Domnul ales, recunoscut, inviolabil al țării” a căzut. Drapelul a fost dezonorat, „asupra armatei s-aruncă o pată pe care n-a putut-o spăla decât cu sângele ei în cel din urmă război”, iar în vreme ce „călcătorii de jurământ” au fost răsplătiți „cu

¹⁸ M. Eminescu, *Opere*, X, p. 111.

¹⁹ *Ibidem*, p. 204.

decorațiuni”, mulți ofițeri „credincioși lui Vodă Cuza, cari au păzit cu sfințenie jurământul lor, au fost dați în judecată pentru fidelitatea lor și scoși din armată”. Astfel, „trădarea și călcarea de jurământ” au fost erijate „în titluri de merit”²⁰. În ultimă instanță, în joc nu e doar persoana domnitorului Unirii, dar și destinul principiilor și valorilor care stau la temelia unui stat. Nici destinul tragic al Domnitorului, supus asasinatului moral în țara pe care a servit-o și a iubit-o nu are prioritate, în economia istoriei, ci soarta principiilor și ideilor susținute de oameni neonești.

Eminescu nu ratează nici o ocazie, de regulă comemorativă, pentru a-i incrimina pe conspiratorii care, „spre rușinea țării și a oștirii”, au înclinat victoria de partea politicianilor, reușind să înlăture din scaun pe unul dintre „Domnii cei mai patriotici din câți au avut vrodăță Țările Dunării române”. În acest gest marcat de stigmatul trădării, se află „sămânța unor rele și mai mari”, întrucât de atunci „am dat zi cu zi și an cu an îndărăt”, începând cu țărani „pentru cari toți pretează a se interesa” și sfârșind „cu proprietarii mari, cu negoțul, cu meseriile, toată țara și anume elementele românești dintrânsa au apucat pe clina unei continue și repezi înapoieri”. În loc ca munca „să se diversifice..., ea din contra se simplifică”, reducându-se la „cea mai grea... la exploatarea directă și primitivă a pământului, la producerea de grâu și porumb, care trebuie să ecuivaleze toate necesitățile noastre”.

Românii au fost puși, în temeiul teoriei liberale „om și om”, aplicată imitativ la noi „să concureze cu universul întreg”, astfel încât „mai multe generații viitoare... sunt osândite a plăti cu sudoarea și munca lor colosalul capital de palavre și mistificațiuni grosolane care s-au debitat de către plebea postulanților”.

În vreme ce „independența reală”, edificată de Cuza, a adus țării „secularizarea a o a cincea parte din pământul României, sporirea armatei, împroprietărirea clasei celei mai numeroase și mai importante a țării, autonomia bisericii naționale, paralizarea puterii consulilor și un spornic avânt pe calea culturii intelectuale”, cea „nominală de astăzi (februarie 1880, la comemorarea a 14 ani de la detronarea lui Cuza – n.n., M.D.), ne-a costat șase sute de milioane în bani, o provincie pierdută către Rusia, douăsprezece mii de oameni uciși..., amestecul direct al străinătății în chiar legislatura și autonomia internă a țării, iar în spațiul public... o duplicitate nemaipomenită, o plecare sistematică spre panglicărie și amăgire în sus și în jos”. Finalul acestei filipice este apocaliptic: poporul, „recăzut în fatalismul raselor nefericite, a pierdut demult orice speranță în îndreptarea răului și precum cu răceală a privit proclamarea independenței din partea Corpurilor legiuitoare, cu ironie a văzut intrarea triumfală a vitezei noastre armate, coincizând cu ziua cesiunii Basarabiei”²¹.

Asemenea marilor moraliști, Eminescu amplifică dimensiunea răului istoric, în acest veritabil regal de artă polemică, iar în viziunea apocaliptică cu privire la consecințele faptelor iresponsabile, el a oferit contemporanilor un portret *in aqua forte* al timpului. Forța morală care degajă din această analiză este unică, înscriindu-se în seria marilor discursuri negatoare din istorie. Nu atât confirmarea punctuală a negației contează în acest gen de analize, pesimismul poetului fiind infirmat de evoluția evenimentelor, nu în puține cazuri, ci măreția viziunii sale, care rezultă din sondarea teritoriului istoriei aflat dincolo de epifenomene, din cunoașterea tramei intime a timpului, adică a dimensiunii sale continue, nerepetitive, teoretizată de Fernand Braudel în conceptul de „durată lungă”. La acest palier, se pare că Eminescu este mereu

²⁰ *Ibidem*, p. 233.

²¹ *Ibidem*, p. 413-414.

confirmat. De altfel, amestecul planurilor și concluziile pripite deduse din investigarea evenimentelor, independent de fondul adânc, arhetipal, pot conduce la explicații „pozitive” sau „obiective” dar, în ultimă instanță, irelevante și efemere. Rămân adevărurile mari și înțelesurile adânci, care scapă, fatalmente, spiritelor mediocre. „O civilizație reclamă forță, sănătate și putere”, era convins unul din spiritele majore ale istoriografiei veacului trecut, F. Braudel²². Or, tocmai despre destinul civilizației românilor este vorba, pe fond, în analiza eminesciană, despre riscuri și pierderi, adesea ireparabile, despre iresponsabilitate și imoralitate în gestionarea intereselor națiunii de către clasa politică, defecțiuni adesea incriminate de istoricii români și străini, despre psihologia lui *dolce farniente*, despre absența sancțiunii etice, în chiar locul în care aceasta asigură armătura unei civilizații, adică în spațiul public. Acesta este un plan al realului istoric ce scapă multora, fiind el legătuit cu mai multe pecetei, vorba lui Eminescu, dar nu mai puțin important decât epifenomenul, în opera de reconstituire a istoriei. Desigur, coeficientul de implicare morală a poetului în aceste filipice poate deruta și conduce la concluzii pripite, de genul celor rezolvate prin etichete „tari”: incapacitate de sesizare a înnoirii în istorie, ori „tradiționalism” și „reacțiune”.

Problematica Unirii și a rolului lui Cuza-Vodă nu puteau lipsi din conținutul tematic al uneia dintre cele mai importante analize eminesciene, și anume serialul de cinci articole publicate sub genericul *Studii asupra situației*, în ziarul „Timpul”, din luna februarie (nu se putea mai potrivit) 1880. Amplul serial mărturisește o profundă cunoaștere a istoriei naționale și o remarcabilă stăpânire a informațiilor puse în circulație de cele mai noi investigații istoriografice.

Analizată în conjuncție cu independența, Unirea este așezată între problemele majore ale devenirii istorice a românilor. Expresie a voinței naționale, ideea Unirii și-a găsit cel mai fidel slujitor în persoana lui Al. I. Cuza. Exprimată în chip lămurit de către divanurile Ad-hoc, recunoscută prin Tratatul de la Paris, care a convocat pe români să-și asume responsabilitatea, printr-o inovație în dreptul internațional²³, Unirea a dobândit substanță prin reformele gîrate de Al. I. Cuza, care a asigurat „suveranitatea absolută în legislația internă”, grație „încrederii ce am putut inspira marilor puteri”. Purtat „de o mișcare de-a dreptul entuziastă, Cuza-Vodă a devenit el însuși principalul purtător... al politicii neatarnării, având cea mai credincioasă... mână de ajutor în Constantin Negri”. În fine, „toate attributele unei neatarnări reale s-au câștigat de către Vodă Cuza esceptând firma acestei realități”. Gesturile politice care confirmă neatarnarea, în optica lui Eminescu, sunt: înlăturarea „jurisdicțiunii consulare”, secularizarea „averilor închinatelor”, deși „călugării greci se gerau în supuși ai Porții”, înființarea armatei române, „neatarnarea bisericii naționale”, în baza vechilor drepturi ale Mitropoliei Moldovei și Sucevei, încredințarea relațiilor internaționale „unui ministru al afacerilor esterne în regulă”. Astfel, deplinei suveranități „nu-i lipsea decât numele propriu, ce părea a lipsi din dicționarele Apusului european”²⁴.

Lui Eminescu i-a venit ca mînușa confirmarea punctului său de vedere cu privire la trădătorii lui Cuza, dintr-un articol publicat în „Gazeta generală” din Augsburg, în 1880. Articolul, care aborda chestiunea succesiunii la tronul României, era un bun pretext pentru o analiză a moravurilor politice de la noi și pentru a reține înclinația spre nestatornicie a românilor, consecință a lipsei de rigoare în statuarea succesiunii

²² O lecție de istorie cu F. Braudel, București, Ed. Corint, 2002, p. 171.

²³ Gh. Platon, *Diplomația europeană și Unirea Principatelor Române. O încercare de reevaluare*, în D. Ivănescu, C. Turliuc, Fl. Cîntec, *Vârstele Unirii*, Iași, 2001, p. 59-77.

²⁴ M. Eminescu, *Opere*, XI, p. 20-21.

domnești, fapt care a alimentat tendința spre trădare și a întreținut insecuritatea statală a Țărilor Române, pretextând Puterilor străine intervenția în afacerile lor lăuntrice. Expresia cea mai recentă a înclinației spre trădare este Al. Candiano Popescu, personaj emblematic al bizantinismului moravurilor politice din România. Conjurat, la 1866, împotriva lui Cuza, dar ulterior și a lui Carol, prin răzmerița din august 1870, care a proclamat republica și detronarea domnitorului, chiar în timpul bătăliei de la Worth a războiului franco-german, de la care el a sperat într-o victorie a Franței, personajul a fost numit, în noiembrie 1880 „adiutant personal al Domnitorului”. Poate, conchide cu subînțeles ziarul din Augsburg, astăzi, locotenent-colonelului Candiano Popescu, în calitate de adjutant domnesc, „să-i fie groază de republica căpitanului Candiano”. Evident, din portretul personajului, completat de Eminescu, nu putea lipsi „conjurația contra lui Vodă Cuza, care pentru soldați este în orice caz criminală”²⁵.

Că Eminescu nu a fost „reaționarul” inamic al formelor fără fond, introduse, așa cum a demonstrat E. Lovinescu, în chip fatal, la noi, dar nu numai, pe parcursul procesului modernizării, o probează în chip explicit poziția poetului față de domnitorul Cuza. Reformele realizate sub domnia sa, atât înainte cât și după 2 mai, au avut ca obiect introducerea instituțiilor noi și a valorilor apusene, ca o cerință imperativă a modernizării. Că Eminescu a perceput acest proces altfel decât liberalii din epoca sa, și anume prin investirea cu conținut a formelor occidentale, prin responsabilizarea clasei politice (eterna poveste a istoriei noastre moderne), prin educarea poporului și profesionalizarea elitelor intelectuale, o dovedește, printre altele, și nețărmitura sa admirație pentru Cuza, omul providențial care a plătit cu domnia respectul și încrederea sa în poporul român. Această opțiune i-a permis domnitorului să se plaseze, cu maturitate și tragism, deasupra luptelor de partid și a intereselor meschine. Da, era îndreptățit să afirme Eminescu, „și eu sunt liberal”, dacă practicarea ideilor liberalismului se plasează la înălțimea de caracter a lui Cuza. G. Călinescu a fost cel mai aproape de adevăr, atunci când a redus „reaționarismul” lui Eminescu la învinovățirea liberalilor „că nu sunt niște adevărați liberali, ci niște mânuitori de retorice sulți”²⁶.

Un alt complotist notoriu de la 11 februarie, a cărui trădare l-a propulsat în elita militară sub Carol, a fost generalul D. Leca. Eminescu îl identifică lesne între beneficiarii schimbării de regim și-l ținut înșel în insectarul său. Prezența personajului la procesiunile din martie 1881, prilejuate de proclamarea Regatului, îi provoacă poetului accese de sinceră mânie. Amintindu-și că Al. I. Cuza iertase „prin viu grai și în scris tuturor (participarea la complot – n.n., M.D.), numai colonelului Leca și altor câtorva nu..., pentru pata pe care acesta a pus-o pentru vecii vecilor pe steagul țării”, Eminescu adaugă sancțiunii etice a domnitorului pe cea a istoriei, reamintind că „nici un domn român, absolut nici unul n-a căzut prin trădarea strajei domnești”, întrucât „orice strajă, chiar adversară domnului, pe cât era strajă au privit în unsul lui Dumnezeu pe oaspetele credinței ei și oaspeții sunt sfinți chiar pentru popoarele cele mai barbare, necum pentru cele civilizate”²⁷.

Actul de la 11 februarie 1866 este plasat de Eminescu în logica celor două cicluri majore din istoria noastră: dominație străină vs renaștere națională și invers. 11 februarie este un reper important al dominației elementului imigrant, alături de instaurarea regimului fanariot și în contradictorialitate „cu reacțiunea elementului autohton”, la anul

²⁵ *Ibidem*, p. 446-448.

²⁶ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, ediția a IV-a revăzută, București, 1964, p. 147.

²⁷ M. Eminescu, *Opere*, XII, p. 104.

1821. Istoria lui Tudor și a lui Cuza ilustrează, în viziunea poetului, această teorie. La final, sentința sa la adresa elementului imigrant conspirativ cade ca o ghilotină: „Geniul neamului românesc e o carte cu șapte peceti pentru generația dominantă”²⁸. Într-o notă de manuscris, dezvoltând raționamentul de mai sus, Eminescu avansează ideea că actul de la 11 februarie s-a repercutat direct asupra situației românilor ardeleni: „Dacă nu l-ar fi răsturnat (pe Al. I. Cuza – n.n., M.D.), niciodată Unirea Ardealului cu Ungaria nu se făcea”²⁹. „În toate dezastrele naționale – conchide Eminescu – se vor uni acei preinși reprezentanți ai României”, precum au făcut-o la 1866, iar ulterior „pentru a vota concesiile Strousberg”, „pentru a ceda Basarabia” etc.³⁰.

Discursul lui Vasile Boerescu, politician cu notorietate în epocă, rostit în sala Ateneului Român, în 14 februarie 1882 (publicat, ca supliment în „Românul” din 24 februarie 1882), privind relația acestuia cu domnitorul Cuza, ținând să lovească în M. Kogălniceanu, dezvăluia amănunte, greu de verificat, cu privire la dialogul purtat cu principele, după 2 mai 1864 și în exil, la Ems. Eminescu urmărește atent conținutul discursului, pentru a-i reproșa autorului lipsa onestității și a curajului moral. Presupusa confesiune de căință a lui Cuza, pentru actul de la 2 mai, este vehement negată de Eminescu. Dacă actul de la 2 mai „a fost o crimă, ea a fost francă și pe față”, permittându-i lui Cuza să rezolve, în chip gordian, „ceștiunea agrară” și curățind „atmosfera de toate sofismele de temporizare”, fără să răscumpere nici o reformă dinlăuntru cu concesiuni în afară. Trebuia, pentru aceasta „un spirit franc... o inimă curajoasă («ceea ce roșii nu sunt nici pot fi») care să intre în colivia inteligențelor feline și nebărbate cari se ridicau pe-atunci și cari azi guvernă România”.

Probabil niciodată nu s-au rostit în limba română cuvinte mai grele, despre trădare și implicațiile ei, decât cele ale lui Eminescu, într-un articol din februarie 1882. Tocmai de aceea, îl reproducem pe larg: „Vor trece veacuri și nu va exista român căruia să nu-i crape obrazul de rușine de câte ori va răsfoi istoria neamului său la pagina lui 11 februarie și stigmatizarea acelei negre felonii va răsări pururea în memoria generațiilor, precum în orice an răsare iarba lângă mormântul vândutului Domn. C-un cuvânt, crima de la 2 mai a fost un act de curaj, cea de la 11 februarie un act de lașitate și istoria scuză cinismul, scuză crimele cari au sinceritatea de-a fi cum sunt, scuză oamenii cari au curajul caracterului și înclinărilor lor, căci ei sunt din lemnul din care se cioplesc oamenii mari, dar ceea ce istoria nici unui popor din lume n-a scuzat vrodată e lașitatea”³¹.

Fără a-i nega domnitorului greșelile, dintre care „cea mai constantă era pripa, răsărită din silă de temporizare”, Eminescu conchide, în răspăr cu ideile lui Boerescu, că „orbi am fi și răi români dacă am tăgădui meritele lui”³².

Dacă oamenii politici ce au conspirat împotriva lui Cuza îi erau acestuia „adversari, inamici, oameni loviți și umiliți poate de fostul domn... prietenii uniformăți, jurați și plătiți pentru a-l păzi” sunt trădători după orice cod al onoarei. Concluzie: „Între inamiciție leală și trădare e o substanțială deosebire”. Armata nu poate face din trădători „demnitari publici... căci conștiința niciunui popor nu suportă remunerarea publică a feloniei”. Consecința etică a recompensării „cu decorații” a trădării este devastatoare: „Va să zică nu muncă-i trebuie românului, nu sobrietate, nu merit, nu inteligență pentru a

²⁸ *Ibidem*, p. 268.

²⁹ *Ibidem*, p. 460.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Eminescu, *Opere*, XIII, p. 64.

³² *Ibidem*, p. 65.

se ridica și a face avere, ci trădare... Puțin îți pasă dacă un popor întreg pierde printr-asta deosebirea eternă ce a existat între bine și rău, între lăudabil și condamnat; că moralitatea unei nații întregi degenerează”³³.

Motivul pentru care conservatorii au lucrat la răsturnarea lui Cuza țin de convingerea lor monarhică: „le părea că o dinastie străină va fi mai trainică decât cea pământească”. De aceea, consimțământul lor a intervenit după ce „răsturnătorii... au luat angajamentul de a sprijini dinastia străină”, de care se vor lepăda însă „în două rânduri” când, urmându-și instinctul republican și interesele egoistice, au încercat să răstoarne și monarhia. Și tot în două rânduri „s-au expus conservatorii pentru ei”³⁴. Acestea sunt diferențele dintre partenerii întru conjurația de la 11 februarie, nuanțate de Eminescu, nu fără un anume partizanat proconservator. Diferențele dintre comilitoni sunt, în opinia poetului, de ordinul principiilor.

Admirația lui Eminescu pentru Al. I. Cuza are mai multe rațiuni de ordin etic, politic și personal. Celor de natură etică le-am acordat un spațiu privilegiat în analiza noastră, dintr-un motiv simplu: ele sunt dominante în economia subiectului. Avansăm o idee de final: nimeni, în istoria culturii noastre, nu a investit în dimensiunea etică, atâta energie, convingere și bogăție de argumente, precum a făcut-o Eminescu. Cât privește palierul politic, motivele partizane nu lipsesc, evident, dar a privilegia acest aspect al analizei eminesciene, este meschin și vicios sub raport metodologic, întrucât reduce gândirea și acțiunea lui la nivelul unei bătălii de duzină, din specia comună, consacrată în politica românească. Or, nișa pe care poetul și-a edificat-o, cu demnitate și inteligență, i-a asigurat marja de libertate în analiza istoriei și actualității românești. Toți cercetătorii care l-au citit pe Eminescu din perspectiva luptelor politice, încercând să-l anexeze partizanatului conservator, au ținut spre un gen de mercenariat de idei. Nimic mai fals și mai incorect față de Eminescu. Nișa de idei și convingeri a poetului nu poate fi investigată ca un subiect comun al istoriei. Ea constituie o excepție etică, într-un spațiu cultural, ce coabitează, îndeobște, cu relativismul în această materie. Analiza eminesciană este o excepție în câmpul nostru cultural și trebuie abordată ca atare. Altfel, riscăm să-l reducem pe poet la „înălțimea” de caracter a condeierilor productivi, dar mediocri și meschini. Osmoza dintre idee și faptă la Eminescu este un argument suplimentar în sprijinul acestei concluzii.

Dezamăgit și revoltat de politicianismul din epoca sa, Eminescu nu și-a ascuns simpatia pentru regimurile de mână forte, chiar absolutiste, dacă acestea reușeau să facă ordine, dreptate socială și politică. Domnia lui Cuza, după 2 mai 1864, se înscrie în datele acestei filosofii politice, opțiunea poetului pentru acest regim, care a promovat reformele cele mai consistente, fiind lipsită de orice echivoc. Avem, în aceasta, încă o probă că poetul nu s-a cramponat de reticențele patronilor săi conservatori³⁵.

În fine, se știe că poetul a fost extrem de reținut în raport cu mărimile zilei, refuzând orice compromis care l-ar fi putut conduce spre statutul de panegirist. Un singur contemporan s-a bucurat de prețuirea lui necondiționată: principele Al. I. Cuza. El a fost și unicul personaj politic față de care a avut impulsul de a-l întâlni, fapt consumat la nici 20 de ani, atunci când, împreună cu amicii săi, V. Burlă și I. Nastasi, l-a vizitat pe Cuza, la Dobling, în prima zi a anului 1870³⁶. Rămâne, în mare, o

³³ *Ibidem*, p. 121.

³⁴ *Ibidem*, p. 311.

³⁵ G. Călinescu, *Opere*, 13, *Opera lui Mihai Eminescu* (2), București, 1970, p. 175.

³⁶ I. Crețu, *Mihai Eminescu. Biografie documentară*, București, 1968, p. 87.

necunoscută, ce își vor fi vorbit cei doi. Dar este o certitudine că poetul i-a păstrat icoana în suflet, pentru tot restul vieții. Și dacă Eminescu a purtat cu sine un mit voevodal, sau un „voevod ascuns” (L. Blaga), acesta este tot Al. I. Cuza.

THE UNION AND PRINCE CUZA. EMINESCU’S GLOSSES
(Summary)

Keywords: romanticism, nationalism, journalistic activity, national hero

Eminescu has developed the themes of Romanians’ national solidarity and unity during all his journalistic activity, from the beginning of the 1870, with a series of 3 articles. Eminescu was concerned about the Al. I. Cuza’s personality, displeased by his tragic destiny and ingrate posterity, despite the fact that people kept an indelible memory of him. Sincerely attracted by Prince Cuza’s personality, the poet sacred to him analyses of a great moral force and reasoning keenness from where are coming off the ethical, political and personal basis.

MIHAI COJOCARIU

UN CANDIDAT LA TRONUL MOLDOVEI (1858-1859): PETRE P. MAVROGHENI

În noaptea de 3 spre 4 ianuarie (stil vechi) 1859, mai precis pe 4 ianuarie, între orele 0-2, în sala „Elefant” a Muzeului de Istorie Naturală, deputații din Adunarea Electivă a Moldovei aparținând Partidei naționale au desemnat candidatul lor unic la tron, în persoana colonelului Alexandru Ioan Cuza. A fost, de fapt, *adevărata alegere a domnului Moldovei*, pentru că alegerea oficială, în plenul Adunării Elective, de duminică, 5 ianuarie, deși „dotată” cu toate ingredientele fastului și solemnității, s-a dovedit a fi, până la urmă, o simplă formalitate.

La ultimele trei tururi de scrutin („balotagii”), au fost implicați pentru oameni: Cuza însuși, Costache Negri, Lascăr Rosetti și Petre P. Mavrogheni. În afară de Rosetti, care îndeplinea toate condițiile eligibilității, stabilite prin Convenția de la Paris (7/19 august 1858), în legătură cu toți ceilalți puteau să existe (și, deci, să fie invocate!) serioase vicii de formă. Cuza *nu era înscris pe lista oficială a candidaților la tron* și plana îndoiala că ar fi putut dovedi cei 6.000 galbeni venit anual funciar, condiție cerută de Convenție. În ce-l privește, Costache Negri refuzase mandatul de deputat în Electivă, obținut în urma „donației” de moșii din partea lui V. Alecsandri, Lascăr Rosetti și Costache Rosetti-Tețcanu, pentru a-l face eligibil. Refuzase, formal, și „onoarea” de a candida la tron. Era, însă, singurul bărbat politic al Moldovei cu un caracter mai presus de orice bănuială: să fi vrut amicii săi politici să „premieze” cinstea, lealitatea, dezinteresul, bunătatea, împingându-l pe acest sfânt pe tronul Moldovei? Posibil, dar, în plus, Negri era singurul dintre moldoveni despre care toată lumea gândea, în acel moment, că va fi acceptat, cu „aclamație”, și de valahi.

Petre P. Mavrogheni era exclus, categoric, de către Convenție, dintre posibili competitori la tronul Moldovei, întrucât tatăl său *nu era născut în țară*, obținând împământinirea târziu, prin căsătoria cu Ruxandra Sturdza. În plus, datorită acestui fapt, Mavrogheni nu apărea nici el pe lista oficială a candidaților la tron. Deși a „căzut” în al doilea tur de scrutin, ar fi putut, în principiu, să iasă învingător – și cum s-ar fi putut „rezolva”, atunci, contradicția insurmontabilă cu prevederea amintită a Convenției de la Paris? S-ar fi putut obține recunoașterea lui de către Poartă și puterile garante? Nu se puneau în mare cumpănă chiar constituirea statului național? Unde era *dosarul Mavrogheni* (cu actele de stare civilă, de avere, de împământinire, de serviciu public, vizate de Ministerul Dreptății și autentificate de către Divanul de Întărituri)? Să fi ignorat deputații Partidei naționale toate aceste aspecte și, pe deasupra, să fi fost dispuși – în ignorarea trecutului – să pună pe tronul lui Ștefan cel Mare *un grec, un „fanariot”*?

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVI, 2009, p. 59–76

Sunt doar o parte dintre întrebările la care vom încerca să identificăm răspunsuri în cele ce urmează.

*
* *

Spre 1859, între personalitățile remarcabile ale Partidei naționale din Moldova, un loc aparte a trebuit să revină „fanarioților”, formulă nu tocmai binevoitoare cu care erau desemnați, în general, urmașii familiilor grecești stabilite aici într-o epocă atât de detestată, precum și, în particular, trei oameni politici de anvergură: Petre P. Mavrogheni, beizadea Nicolae Al. Suțu și Alexandru D. Moruzi Pecheanu. Cu toții aveau o bună instruire, fiind adevărați „experți” în administrație și economie. De altfel, ei pot fi considerați între inițiatorii cercetărilor economice la noi, desfășurând, concomitent cu cariera politico-administrativă, o remarcabilă activitate cu caracter teoretic. Liberali moderați, au fost implicați în evenimentele de la 1848 și, ulterior, în cele care au pregătit unirea Principatelor.

Primul dintre ei, Petre P. Mavrogheni, născut în 1819, avea întinse relații de familie în societatea moldovenească, ca și în exteriorul acesteia¹. Prin tată, Petre D. Mavrogheni (vezi anexa 1), era strănepotul de frate al lui Nicolae Vodă Mavrogheni – și de acolo a trebuit să vină un impuls suplimentar spre domnie. Un frate al tatălui, Ioan, a fost însărcinatul cu afaceri al Turciei la Viena, între 1811-1821, el „aranjând” căsătoria lui Petre Mavrogheni „Babaca” (toată lumea, în epocă, îi zicea așa!), cu Ruxandra Sturdza, după ce femeia își părăsise primul bărbat – pe Iordache „Bălșucă”, fiu al lui Constantin Balș „Ciuntu” și frate cu hatmanul Toderăș Balș și Alecu Balș „Cocoșu” – lăsându-l cu o casă de copii și stârnind, firește, un scandal ale cărui ecouri nu s-au stins cu totul vreme de două-trei generații². Același influent personaj, Ioan D. Mavrogheni, a fost „reactivat” de turci în 1833, fiind, pe rând, ambasador la Viena și Londra, moartea surprinzându-l la post (31 martie 1841)³. Nu a fost singurul diplomat din familie. O verișoară primară a tatălui personajului nostru, domnița Smaranda, fiică a lui Nicolae Vodă Mavrogheni, fusese soția domnului Moldovei Scarlat Callimachi. Fiul lor, beizadea Alexandru, deși a fost desemnat, de către Poartă, bei de Samos (pentru anii 1850-1854), nu a vizitat insula, preferând să trăiască „în Europa”⁴. A fost reprezentantul Turciei la Conferințele de la Constantinopol (februarie 1856), apoi, imediat, ambasadorul Porții la Viena!

¹ Referitor la Petre P. Mavrogheni, rămân, în continuare, de bază, contribuțiile lui Théodore Blancard, *Les Mavroyéni. Histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)*, II, Ernest Leroux, Éditeur, Paris, 1909, p. 231-266 (dar, pe alocuri, sunt (cam) destule exagerări: mulți români merită a figura în „analele contemporane ale partidei lor”; dar, dintre ei, acela care „a atras în particular atenția, acela a cărui personalitate se detașează cu cea mai mare strălucire, este, fără contestație, Petre Mavrogheni” – p. 231!) și Victor Slăvescu, *Viața și opera lui Petre Mavrogheni*, București, Imprimeria Națională, 1939.

² Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 221 și urm. Alte relatări la Constantin Sion („Mavroghene. Greci, pripășiți de logofătul Grigoraș Sturza, cu curul fiică-sa Ruxanda, că neplăcându-i să trăiască cu barbat moldovan și boier cinstit, hatmanul Iordachi Balș, ficiorul ciuntului, l-au lepădat și-au măritat-o cu scârnavia grecească, Petrachi Mavroghene, un calic caicciu, ce venise cu Scârlat vodă Călimah. L-au făcut spătar pe la 1814 și ispravnic de Suceava, iar Mihai Sturza, fiind cumnat cu pocitura aceea de om grec, l-au făcut vornic și l-au ținut vro 10 ani în domnescul Divan, unde numai de pomană i s-au dat leafă”; vezi *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Ed. Minerva, 1973, p. 176), Constantin Gane, Vasile Panopol.

³ Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 211.

⁴ *Ibidem*, p. 565. Alte informații despre el în vol. I, p. 607. Lista prinților de Samos, cu unele comentarii, în vol. II, p. 559 și urm.

În fine, o verișoară primară a lui Petre Mavrogheni, Ecaterina, era ținută de beizadea Grigore Al. Suțu, fratele mult mai cunoscutului Nicolae, pe care deja l-am pomenit. Cât despre cumnatul Henri Cortazzi, bărbatul unicei surori, Irina, știm doar că avea preocupări de publicist și era un om de lume⁵.

Prin bunica maternă, Petre P. Mavrogheni era strănepot al lui Grigore Vodă Callimachi (altă legătură cu această casă, alături de cea, deja pomenită, a tatălui său cu Scarlat și Alexandru Callimachi!). Îi venea nepot drept, de soră, domnitorului Mihail Sturdza, iar copiii acestuia îi erau veri primari, ca și ultimul domnitor al Moldovei, dacă facem abstracție de Cuza, Grigorie Al. Ghica. Mama acestuia din urmă era soră cu Ruxandra și Mihail Sturdza⁶.

Să mai spunem că Mavrogheni s-a înțeles bine și cu frații din prima căsătorie a mamei, cu Iordache Balș. Printr-o soră vitregă, Natalia, căsătorită Keșco, îi venea unchi reginei Natalia a Serbiei, iar prin cea de-a doua soție, Olga Catargiu, unchi al regelui Milan. Frații săi vitregi erau veri primari cu vestita Ana Balș, ce-i va fi, cum vom vedea, „suporteră” spre 1859 (vezi anexa 2).

Prima soție a lui Mavrogheni, o femeie frumoasă și distinsă („prezida cu o amabilitate desăvârșită” „cele mai plăcute serbări”, ne spune Edouard Grenier⁷), a fost Elena Spiro, fata unui foarte bogat negustor din Galați, Paul Spiro, care i-a dat o dotă considerabilă. Alte două fete, Ruxandra și Catinca, au intrat, prin măritiș, în familii la fel de prestigioase: prima l-a avut de bărbat pe Răducanu Rosetti „cel Tânăr”, iar a doua pe Al. Mavrocordat! Toate surorile au murit de oftică⁸, Elena, se pare, în 1861⁹.

Primul mariaj al lui Petre Mavrogheni a fost, categoric, unul fericit. Achiziționase, la începutura din jos a Podului Verde, o casă sturdzească¹⁰, ce, ulterior, a devenit, când au crescut și fetele, locul unor activități mondene – inevitabil, și politice – dintre cele

⁵ Noi am văzut o broșură a lui Henri Cortazzi, *La Franc-Maçonnerie et les Maçons en Roumanie*, Iassy, Imprimerie d'Adolphe Bermann, 1867. Știm că a mai fost căsătorit cu Ecaterina Bogdan, în 1866, dar femeia l-a părăsit, pentru a-l lua de soț pe Nicu Rosetti Bălănescu, care fusese căsătorit cu Olga Catargiu, a doua soție a lui Petre P. Mavrogheni. Vezi Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, volumul I, *Abaza-Bogdan*, [București], Simetria, 2004, p. 584.

⁶ Grigorie Al. Ghica a fost fiul din prima căsătorie a Elenei Sturdza, aceasta recăsătorindu-se cu gen. Harting, în Basarabia, cu care a avut alți copii, veri și aceștia cu Petre P. Mavrogheni („Harting. Iarăși pacat și putoare [...], roi de cur a Elencăi, fata logofătului Grigoraș Sturdza, soră domnului Mihai. Acea Elencă, fiind măritată cu logofătul Alecu Ghica, tatăl domnului Grigori nebunul, ră de cur fiind, ș-au lăsat bărbatul, au curvășărit cât au putut în Moldova, apoi ducându-să în Basarabia, s-au înhăit cu un grec, Roset Harting, s-au cununat cu el, ș-au fătat pe [...] pe care Grigore vodă nebunul, ca frate de pe mă-sa, l-au făcut boier... moldovenesc”! Constandin Sion, *op. cit.*, p. 301).

⁷ Vladimir I. Ghica, *O carte care ne privește și un om care se interesează*, în Vladimir I. Ghica, *Spicuri istorice*, seria I-a, Iași, „Presa Bună”, 1936, p. 106 (memoriile lui Edouard Grenier).

⁸ Radu Rosetti, *Amintiri ce-am auzit de la alții*, în Radu Rosetti, *Scrieri*, ediție îngrijită de Cătălina Poleacov, prefată și note de Mircea Angheliescu, București, Ed. Minerva, 1980, p. 420. La căsătoria lui Răducanu „cel Tânăr” – tatăl istoricului și memorialistului, dar acesta îi era fiu din a doua căsătorie, cu prințesa Aglae Gr. Ghica – îi venise, de la Paul Spiro, o zestre de 60.000 galbeni, bani gata! După noi, Petre Mavrogheni a primit mai mult.

⁹ Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 256.

¹⁰ Casa mai era în picioare în 1908 sau 1909, când Théodore Blancard a fotografiat-o (*ibidem*, p. 241). Fotografia nu poate să fie cu mult mai veche, pentru că se pot vedea șinele de tramvai. Era peste drum de palatul cantacuzinesc, devenit Cozadini, astăzi Palatul copiilor. Un timp a funcționat acolo un cerc militar, după care casa a fost achiziționată de un evreu, Beer, care a demolat-o și, în locu-i, a ridicat o clădire impozantă, prima de beton armat din Iași – și astăzi existentă, lângă Biblioteca Centrală, pe B-dul Carol. Să mai spunem că Mavrogheni a dat vistiernicului Alecu Sturdza, la achiziționarea casei, în 1849, 5.500 galbeni. Vezi Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, ediție îngrijită și introducere de Mihai Sorin Rădulescu, [București, 2000], Ed. ALLFA, p. 120.

mai apreciate¹¹. Cele trei fete ale lui Petre Mavrogheni din prima căsătorie – Lucia, Natalia și Maria – „s-au bucurat tustrele de o deosebită frumusețe. De tinere căsătorite, în curând divorțate, recăsătorite, din nou divorțate și iar recăsătorite”¹², fiind, alături de alte „ingrediente”, timp de aproximativ două decenii, principala atracție „mondenă” a casei Mavrogheni (vezi anexa 3).

Așadar, legăturile de familie ale lui Petre P. Mavrogheni, la nivelul elitei sociale, au fost nu doar foarte numeroase – noi am pomenit numai o parte dintre ele –, dar și extrem de promițătoare, atât din perspectiva carierei politice, cât și al vizării tronului Moldovei, spre 1859. Într-adevăr, Mavrogheni „Babaca”, venit în anturajul lui Scarlat Callimachi, s-a căpătuit cu bunăvoința acestuia, a continuat să prospere sub Ioniță Sandu Sturdza (era și cu acesta rudă prin alianță!) și a primit sinecuri consistente din partea cumnatului Mihail Sturdza Vodă. Deja, însă, după 1840, este înlocuit, în treburile publice, de fiul Petre, om de o altă capacitate¹³, de o altă conduită și de un alt spirit. Cât de mult l-au ajutat pe acesta din urmă relațiile de familie, în cariera politică, este și ușor, și greu de apreciat. Deși ajunge la nivel ministerial în vremea lui Grigorie Al. Ghica, vărul său, fiind „lansat” de Mihail Sturdza, în continuare lucrurile se schimbă. Spre 1859, unionist convins – în toate gesturile sale publice, dar s-ar putea să fi fost o abilită dedublare –, a trebuit să facă abstracție și chiar să intre în conflict cu numeroasele-i rubedenii. Contemporanii i-au apreciat cu deosebire o anumită noblete a caracterului, ca și „reținerea” sa – ce putea, însă, la fel de bine, reieși dintr-un inteligent calcul politic. Dacă Mavrogheni a vizat tronul Moldovei – iar „dovezile”, ce-i drept, disparate, sugerează că a dorit să fie domn –, apoi ambiția lui trebuie separată de obiectivele Sturdzeștilor (tronul putea fi adjudecat numai prin eliminarea acestora!): și n-ar fi exclus ca opțiunea pentru „cartea” patriotismului și „apostolatului” în Partida națională să poată fi, și astfel, explicate. În plus, angajându-se pe această traiectorie, Mavrogheni ar fi putut spera, pe de o parte, să facă uitată originea lui „fanariotă” (nu s-a întâmplat așa – o spunem anticipând, cumva, lucrurile: când tronul părea să-i suradă, fie și datorită ruinerii reciproce a șanselor altora, două violente pamflete versificate l-au înfățișat ca prototipul „străinului”, întotdeauna dispus să pervertească, să siluiască, să sugrume spiritul național!), iar pe de alta, să găsească un drum al său, de natură să-l legitimeze ca meritocrat, argumentele „din naștere” urmând a fi invocate la alte „instanțe”, la Poartă, la Paris, cum s-a și întâmplat. Dar, să revenim la aspecte mai „pozitive”.

Mavrogheni a fost școlit în particular, după care a fost trimis să-și continue studiile în Franța. Se reîntoarce în țară spre 1840, fiind, imediat, remarcat de „unchiul

¹¹ În 1854, serată muzicală la Mavrogheni: cântăreața Petri și violonistul Ed. Hübsch („Gazeta de Moldavia”, XXVI (1854), p. 41, cf. *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, II, 1851-1858, partea a III-a, întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Ed. Academiei, 1972, p. 1108, nr. 20.772 – în continuare, se va cita *BAPR*); la 25 nov. 1855, concertul fraților Rașek („Steaua Dunării”, I (1855), p. 108, cronică muzicală de Adolf Bermann, *BAPR*, III, partea a III-a, p. 1108, nr. 20.773); concerte, baluri mascate și serate particulare la P. Mavrogheni și N. Conachi Vogoride („Gazeta de Moldavia”, XXVIII (recte XXIX) (1857), p. 25: *Novitele din năuntru*, *BAPR*, III, partea a III-a, p. 963, nr. 18.159).

¹² V. Panapol, *op. cit.*, p. 114. Vezi și Rudolf Suțu, *Iași de odinioară*, II, ediția I-a, Iași, Viața românească, 1928, p. 86-89. Probabil, fetele semănau, la năravuri, cu mama lor, Ruxandra Sturdza, sau cu mătușa, Elena Sturdza, sau cu bunica, Maria Callimachi („precum este știut că era fimeie ră foarte de muscă”; Constandin Sion, *op. cit.*, p. 229).

¹³ Mavrogheni „Babaca”, dotat cu „o fizionomie agreabilă”, era, însă, „puțin înclinat spre studiu” – spre muncă, trebuie să înțelegem noi (Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 221). Spre deosebire de tată – care părea în întregime copleșit de lenea ancestrală –, fiul a fost un rob al muncii, semănând, din acest punct de vedere, cu bunicul matern, Grigoraș Sturdza, și cu unchiul, Mihail Vodă.

său”, domnitorul Mihail Sturdza, care-l numește vornic de aprozi (rămâne în această funcție până în 1844)¹⁴. După ce a fost ridicat la rangul de postelnic (2 febr. 1845), devine pârcălab de Galați (1845-1848), lăsând acolo „amintirea unui om hotărât, energic și de o probitate fără seamăn”. Nici noul domnitor, Grigorie Al. Ghica, vărul primar, nu-l ignoră pe Mavrogheni: la 22 iunie 1849, prin decret domnesc, este numit prefectul poliției Capitalei, post din care iese, prin demisie, la 27 mai 1850, pentru „struncinul sănătății și osăbitele împrejurări casnice”.

După aproape doi ani, revine în prim-planul vieții publice, fiind instalat (4 martie 1852) la șefia Epitropiei Sf. Spiridon din Iași, după care intră în guvern, ca ministru al lucrărilor publice (20 august 1852), ocupându-se, cu multă râvnă, între altele, de refacerea șoselelor Moldovei.

În perioada ocupației rusești și a retragerii domnitorului la Viena, Petre P. Mavrogheni rămâne foarte activ, părând a fi o *persoana grata* pentru noile autorități. La 24 octombrie 1853, „Cărmuitorul Sfat extraordinar al Moldovei” îi încredințează conducerea Secretariatului de Stat (Ministerul de Externe), el păstrând și conducerea Departamentului Lucrărilor Publice. Deja fusese avansat la rangul de mare vornic, iar în februarie 1854 comisarul extraordinar rus de la Iași, generalul Budberg, printr-o scrisoare plină de elogii, îl invită să preia direcția Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice, de unde demisionase beizadea Nicolae Suțu. Precum se vede, Mavrogheni a știut să se facă agreat de ruși, de aceea o anumită afirmație a lui Théodore Blancard, primul său exeget, pare de neînțeles: în timpul ocupației rusești, personajul nostru, „omul politic cel mai influent al țării sale” (!?), „în loc de a se plia exigențelor cabinetului de la Sankt Petersburg”, a rezistat „pretențiilor generalilor și comisarilor armatei de ocupație”, fiind pe punctul de a fi trimis în Siberia! Dar, „ciudat”, în loc de „pahod na Sibir”, Mavrogheni primește *Ordinul Stanislas*, clasa a III-a, decorație pe care „n-a purtat-o niciodată”¹⁵. Să atragem atenția, în acest context, asupra unui fapt interesant: în corespondența diplomatică rusească, anumite persoane nu sunt niciodată vorbite de rău, ci mai curând ignorate. Aproape în toate cazurile, acele persoane au fost bănuite, în epocă, de colaboraționism. Spre 1859, o posibilă candidatură a lui Petre Mavrogheni ar fi fost agreată, chiar sprijinită – după cum vom vedea – de către Franța, Poarta ar fi putut-o accepta, în schimb, Rusia – diplomații ei – nu se pronunță în nici un fel. Această tăcere rusească, după opinia noastră, maschează un acord ce ar urma să fie dezvăluit la momentul oportun. Dar, să revenim.

La reîntoarcerea lui Vodă Ghica de la Viena, se produce un fapt cât se poate de interesant: beizadea Nicolae Suțu cedează postura de ministru favorit lui Petre Mavrogheni. Bănuiala domnului, cum că Suțu ar fi lucrat, cu rușii, pentru a-i lua locul, deși nu a putut fi probată, nu pare cu totul lipsită de temei. Anumite „indicii”, târzii, le putem deduce, citind printre rânduri, în memoriile beizadelei: dintr-o dată nu i-a mai plăcut nimic din activitatea lui Grigore Vodă, criticându-i, mai cu seamă, politica administrativă și financiară, adică tocmai acele domenii controlate de noul „astru”, Mavrogheni, fără, ce-i drept, a-l face responsabil pe acesta din urmă, cu care, în aparență, a păstrat relații normale.

Într-adevăr, la 1 nov. 1854, Mavrogheni devine titular la Finanțe, contractând mai multe împrumuturi pentru stat, care, însă, nu au condus la o diminuare a deficitului bugetar la sfârșitul domniei lui Ghica. Să fi fost vorba și de anumite comisioane?

¹⁴ Întregul *cursus honorum* la Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 3-10, cu documentele doveditoare în anexe.

¹⁵ Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 232.

Posibil, dar și mai târziu, tot ca ministru de finanțe, Mavrogheni a fost aspru criticat pentru politica de împrumuturi. Așa s-a întâmplat și la ieșirea din scaun a lui Gr. Al. Ghica, el trebuind să suporte postura de „ministru preferat” al aceluia¹⁶. În dorința de a șterge din memoria moldovenilor realizările fostului domn și ale oamenilor săi – care, în plus, erau motorul mișcării unioniste –, noua administrație interimară Toderiță Balș a dezlănțuit o veritabilă campanie de discreditare. În legătură cu Mavrogheni, care fusese titularul Finanțelor, noul ministru, Scarlat Rosetti, semna, la 10 august 1856, un raport adresat caimacamului, în limbile română și franceză, rămas secret o lună de zile, după care a ieșit în broșură la „presa Buletinului Legilor”. Amânarea avea clenciul ei: urmărindu-se, cu înverșunare, compromiterea colaboratorilor lui Ghica Vodă, se evitau, prin acest tertip, un răspuns și o polemică în presă, dat fiind faptul că nu mai era posibilă decât apariția „Gazetei de Moldavia”, foaia lui Asachi, proguvernamentală, având statutul de semioficios (în septembrie a fost suspendată *Legea presei*, promulgată de Grigorie Al. Ghica în mai 1856, reintroducându-se cenzura). Totuși, un răspuns a existat, dar el a fost cunoscut în țară abia în vremea Căimăcămiei de trei, „când Unirea devenise fapt împlinit”¹⁷.

În altă ordine de idei, nu se poate contesta faptul că relația Gr. Al. Ghica - Petre Mavrogheni a fost una apropiată, în sensul depășirii răcelii protocolare a colaborării politice. De altfel, retras în Franța, în reclusiunea de la Le Mée, ex-voievodul se plângea de ingratitudea „amicilor” lui politici: niciunul nu i-a dat vreun „semn de viață”, „cu excepția lui Mavrogheni”¹⁸. Nu suntem, însă, de părere că ministrul – unionist și adept al prințului străin – l-ar fi dominat pe domnitor, până acolo încât, „sub influența sa”, Gr. Al. Ghica, spre terminarea mandatului, „în 1857” (sic!), a luat inițiativa unirii Principatelor¹⁹. Este o simplă afirmație, fără susținerea documentară, iar simplele afirmații nu țin de argumente istorice; s-a spus același lucru, pe de altă parte, despre N. Suțu, Negri, Kogălniceanu, Alecsandri etc.!

Dar, într-adevăr, Petre Mavrogheni ar putea fi considerat un adept al prințului străin, el subsemnând, practic, toate hârtiile unioniste conținând această revendicare. Dar, atenție: Mavrogheni *tace*, vocea lui nu se aude niciodată; deși foarte capabil, preferă, din calcul său, pur și simplu, pentru că așa îi este firea să evite prea multe cuvinte și, cu atât mai vârtos, polemicile. Dintr-un anumit punct de vedere, poate că traiectoria nici unui lider unionist nu a fost atât de „calmă”, în acești ani, precum cea a lui Mavrogheni. Dar, până la urmă, *de ce tace* omul nostru? Să-și fi propus să ofere, prin propriul exemplu, un model al omului politic *de fapte*? Dar cum ar fi putut el, fiul unui „calic caicciu” (luăm expresia lui Sion în sens metaforic), să-i „critice”, de exemplu, pe Sturdzești? Legăturile de familie, oportunitatea, până la urmă, recunoștința și buna cuviință îi blocau, din start, o asemenea posibilă tentativă. Să fi vrut Mavrogheni să ilustreze, prin muncă, echilibru, cumpătare și, cum spuneam, neimplicarea în polemici, o ipostaziere a „prințului străin”? Plauzibil, dar, înainte de orice altă considerație pe această temă, să spunem că, după opinia noastră, *tăcerea este o chestiune de calcul politic* la Mavrogheni.

¹⁶ Vladimir I. Ghika, *op. cit.*, p. 109.

¹⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 15-16. „Răspunsul” era broșura lui Al. Catargiu (director la Finanțe, în timpul ministeriatului lui Mavrogheni), *Observations sur l'état actuel des finances en Moldavie présentées à la Caïmacamie par le Vestiaire Charles Rosetti, rapport du 10 Août 1856*, Bruxelles, 1856.

¹⁸ Grigorie Al. Ghica către prințul Constantin Ghica, Le Mée, 22 ian. 1857, în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publicate de Dimitrie A. Sturdza și J.J. Skupiewski, IX, 1857-1859, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, p. 406 (în continuare, se va cita AD).

¹⁹ Théodore Blancard, *op. cit.*, II, p. 234.

Și Nicolae Suțu, după propria mărturisire, datorită „nenumăratelor inconveniente ale hospodaratului domnilor pământeni”, a fost „printre cei dintâi” care au conceput și au lansat „ideea adoptării unui prinț străin și – ca un accesoriu necesar – aceea a unirii principatelor”. Convins că interesul țării atârână de „o administrație luminată, regulată și legală, temelia oricărei îmbunătățiri și a întregului progres”, dar că, în același timp, „cele mai bune instituții sunt condamnate a nu ieși din cercul simplelor teorii”, dacă acela care va fi ales „nu va ști sau nu va dori să le fructifice”, N. Suțu aprecia net că „salvarea țării e personificată în puterea unui prinț străin”. Mai mult decât atât, într-un „conciliabul cu 20-24 de boieri adunați la Mavrogheni (subl. ns.)” (este vorba despre prima reuniune cu caracter organizatoric a fruntașilor unioniști, în via lui Mavrogheni de la Socola, următoarea fiind în casele lui Mihail Cantacuzino Pașcanu), Suțu ar fi susținut, iarăși „cel dintâi”, că unirea trebuie să fi considerată ca „nedespărțită de clauza privind prințul străin” și că nu o admitea „decât cu această condiție”²⁰.

Fără a intra în discuția cu privire la avantajele prințului străin – acestea au fost identificate corect în epocă²¹ –, dacă „ideea” a fost concepută și lansată de „fanarioți”, care, în plus, nu ar fi primit Unirea fără acest „ingredient necesar”, apoi putem formula anumite considerente. Pe de o parte, atât Suțu, cât și Mavrogheni *au dorit să fie domni* (faptul nu poate fi pus la îndoială!); însă, această mare ispravă nu se putea împlini decât dacă, mai întâi, se realiza *abolirea domniilor pămâtenene*. În plus, maniera în care a fost formulată dorința prințului străin – dintr-o dinastie europeană, *dar nu a țărilor megieșite*, încă la primele „conciliabule” unioniste, după care a devenit „clasică”, prin includerea în cele „patru puncte” ale Adunărilor ad-hoc –, lasă deschisă poarta unor posibile interpretări și, mai cu seamă, *nu-i elimina, în mod explicit, pe greci!* La momentul oportun, cu sprijin puternic din afară, prințul străin ar fi putut să fie *grec!* Convingerea noastră – pe care, însă, este corect să spunem că nu o putem sprijini pe probe desluate – și pentru că eroul tace! – este că Mavrogheni a gândit și acționat *în această logică*. El a mizat, inteligent, pe calea „patriotismului”, a ales să fie un „activist” al Partidei Naționale și pentru că Sturdzeștii, care *trebuiau să fie eliminați*, erau în altă parte. Dar, ca și vulpea care are mai multe ieșiri din vizuină, nici alte posibile piste nu au fost neglijate, între care, desigur, drumul Istanbulului.

Între 1856-1859, Mavrogheni a lucrat, neobosit, în „statul major” al mișcării unioniste. A fost membru al Comitetului Central al Unirii, deputat de Fălciu în Adunarea ad-hoc a Moldovei, secretar al acesteia și al Comitetului orașenilor. A fost, de asemenea, deputat și vicepreședinte al Adunării Elective, fiind propus în această din urmă calitate de către Anastasie Panu (ca și celălalt vicepreședinte, Al. I. Cuza!), fapt ce are o anumită semnificație.

În ce privește afirmația lui Victor Place, consulul Franței la Iași, cum că Mavrogheni a devenit, pe încetul, „șeful mișcării generatoare”; Turcia și Austria nu-l agreează pentru că el „a fost, de fapt, șeful partidului unirii”²², ea trebuie privită cu

²⁰ *Memoriile principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1997, p. 262.

²¹ Dar, să fim atenți, mulți dintre amatorii de tron, mai cu seamă din Țara Românească, deși, purtați de val, s-au pronunțat public pentru prinț străin, au sperat, în taină, că „Europa” nu va accepta această revendicare românească. O poziție, doar în aparență bizară, putem constata, de exemplu, la un Ion Ghica: atunci când se adresa „compatrioților”, era pentru prinț străin, când se adresa turcilor, cerea domn pământean (vezi, pentru lămurire, rapoartele către Ahmed Wefik Pașa). Evident, se vedea pe el însuși pe tronul Țării Românești sau chiar al Principatelor Unite, *pus de turci!*

²² Victor Place către Alexandre Walewski, Iași, 15 mai 1858, în *AD*, VII, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, București, 1892, p. 174 și 175. Și Gödel Lannoy,

circumspecție. Ce-i drept, în casele și la via acestuia s-au ținut adesea întruniri unioniste; un biograf al său, Victor Slăvescu, a putut chiar afirma că „ședințele Divanului Ad-hoc se țineau chiar în casa lui din Iași”²³ (este, evident, o eroare: Slăvescu nu indica *sursa* unei asemenea informații; după opinia noastră, ar putea fi vorba, cel mult, de unele „adunări pregătitoare”); în fine, în decembrie 1858, la Mavrogheni se adunau „liberalii moderați”, cărora N. Suțu, de la care avem știrea, li se asociază „din principiu”²⁴. Aprecierea lui Place, credem noi, era menită să-l supraliciteze pe Mavrogheni și răspundea unei dorințe intime a consulului, ea, însă, *nu putea* avea o acoperire deplină în realitate. În Moldova, corifeii „Partidei naționale nu și-au desemnat un «șef» din motive de oportunitate și, nu întâmplător, abia în ultima clipă au izbutit să desemneze un candidat la tron acceptat de o largă majoritate. Peste Milcov, Constantin Crețulescu era doar liderul Comitetului Central al Unirii și nicidecum un «șef de partidă», iar candidatul la tron a fost o altă persoană, Nicolae Golescu, agreeat fără rezerve doar de o componentă a «partidei» de acolo. Pe de altă parte, este drept să recunoaștem, revenind la Mavrogheni, că acesta a fost, incontestabil, unul dintre liderii proeminenți ai mișcării unioniste în Moldova. În plus, s-a arătat dispus să facă și anumite cheltuieli patriotice” („Posesor al unei frumoase averi”, din care a știut să facă „un nobil usaj”, el a diminuat-o treptat în urma funcțiilor pe care le-a ocupat, fapt „rar în această țară”²⁵; a făcut „mari sacrificii materiale” și a dovedit „o dezinteresare materială ce nu poate fi îndeajuns subliniată”²⁶), după cum s-a remarcat și prin moderație, distincție și prudență. Edouard Grenier, ultimul secretar francez al lui Grigorie Al. Ghica Vodă, îl prezenta drept „unul dintre bărbații cei mai distinși și mai destoinici din țară. De obârșie greacă, precum se vede după numele lui, nici unul n-ar fi fost un candidat la domnie mai primejdios pentru concurenții săi. Mic de stat, cu privirile adânci, cu maniere cât se poate de alese, foarte inteligent, plin de ghibăcie, de o fire elegantă și mlădioasă, capabil de sânguină și de muncă, ar fi fost un domn destul de potrivit...”²⁷. De altminteri, același Grenier îl recomanda pe Mavrogheni, alături de Negri, lui Edouard Thouvenel, ambasadorul Franței la Constantinopol, pentru funcția de caimacam, spre sfârșitul domniei lui Gr. Al. Ghica, recunoscând, totuși, că șansele i-au fost ruinate de „inamicii săi” (la Istanbul!), iar Negri nu se poate impune datorită „simplicității caracterului său”²⁸.

„Obârșia grecească”, menționată de Grenier, era considerată un handicap și de către Stokera, comisarul imperial austriac, venit în Moldova pentru a „cântări”, la fața locului, șansele amatorilor de domnie, în raportul lui din 1856: „fanariot crescut în Rusia și fost supus al acesteia”, căsătorit cu „o grecoaică supusă Rusiei”, avea doar averea soției, cu multe rude în Rusia²⁹.

consulul Austriei la Iași, îl indica, la 31 dec. 1856, drept „șeful secret al opoziției” – dar și în legătură cu rușii! Vezi *Documente privind unirea Principatelor*, II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856-1859)*, editate de Dan Berindei, p. 76 (în continuare, se va cita *DUP*).

²³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 7.

²⁴ *Memoriile principelui...*, p. 311.

²⁵ V. Place către Al. Walewski, Iași, 15 mai 1858, în *AD*, VII, p. 174.

²⁶ V. Slăvescu, *loc. cit.*

²⁷ Vladimir I. Ghika, *op. cit.*, p. 106.

²⁸ Ed. Grenier către Gr. Ghica Vodă, Constantinopol, 21 mai / 2 iunie 1856, în *DUP*, III, *Corespondență politică (1855-1859)*, culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele și indicele de Cornelia C. Bodea, București, Ed. Academiei, 1963, p. 93. În martie 1857, la solicitarea lui Thouvenel, și Victor Place îl propune la căimăcămie, alături de Șt. Catargiu și „prințul Conachi Vogoride”. Ed. Thouvenel către Al. Walewski, Pera, 9 martie 1857, *AD*, IV, p. 24.

²⁹ Mihail Popescu, *Documente inedite din preajma Unirii Principatelor. Din actele austriece păstrate în Arhivele Ministerului de Război de la Viena*, București, Cartea Românească, 1928, p. 59.

Dar, cel care l-a sprijinit din răspuțeri pe Mavrogheni, în tentativa sa de a ajunge la tron, niciodată dată pe față până în perioada lucrărilor Adunării Elective, a fost consulul francez Victor Place. Nu a făcut-o dezinteresat, ci cu o bună recompensă bănească, după cum, tot pe bani, a început să lucreze pentru beizadea Grigorie M. Sturdza, începând cam din luna mai 1858. Acesta din urmă i-a luat „fața” lui Mavrogheni în preferința consulului, de care, însă, nu a fost abandonat cu totul, ci ținut ca o soluție de rezervă.

Astfel, adresându-se lui Thouvenel, Place mărturisea că Mavrogheni era „singurul om” din Moldova care-i „inspiră” încredere, pentru că are, întotdeauna, tact, clarviziune, conduită corectă, în ciuda tuturor dificultăților³⁰. Ideea e reluată peste o lună de zile: „Pentru mine nu se află aici decât *un singur om* care ar putea să facă bine în Moldova, dacă binele este încă posibil; acest om este Petre Mavrogheni (subl. a.)”. El, Place, care a avut „ocazia, în mijlocul evenimentelor ce s-au petrecut, de a studia tăria și slăbiciunea tuturor personajelor”, a putut vedea cum Mavrogheni a fost „singurul” care a rămas neclintit, „ca probitate, măsură și spirit de conduită”. Consulul se arată convins de faptul că Mavrogheni era „singurul om” pe care Franța „și l-ar putea dori” și care „va fi agreat de toată țara”³¹. În aprilie 1858, Petre Mavrogheni încă rămâne „singurul”: „singurul în stare de a satisface toate exigențele noii situații”; între atâtea concurenți intriganți, rămâne „singurul demn și corect”³². În mai, pentru Place, Mavrogheni nu mai e „singurul”: pe fondul „bolii” lui Vogoride (caimacamul a fost „două zile pe moarte”), s-a produs „o nouă recrudescență a candidaților”; consulul nu vede, „cu excepția lui Mavrogheni și a prințului Grigorie Sturdza”, pe „niciunul singur” capabil să preia frânele puterii³³. Spre sfârșitul lui iunie, Place deja știa că, la Constantinopol, „M-me Balș” (este vorba despre Catinca Balș, văduva fostului caimacam) doar „afectează” că lucrează pentru Mavrogheni, în realitate îl slujește pe Al. Sturdza (Coco), căruia i-a și cerut 50.000 galbeni, pentru a-i remite *unde trebuie*. Deși „Mavrogheni este mereu singurul care rămâne convenabil”, Place umflă cu mult proporțiile „partidului” noului astru, Grigorie Sturdza³⁴. În septembrie 1858, după aflarea prevederilor legii electorale atașate Convenției de la Paris, Place nu mai vede decât doi „concurenți serioși”: Sturdza, tatăl și fiul, Mavrogheni fiind eliminat, pentru că tatăl său nu era născut în Moldova³⁵.

Dar, deși se părea că e înlăturat, cu toată claritatea, de Convenție, Mavrogheni nu a abandonat lupta și nici nu a fost părăsit de susținătorii lui, fie din țară, fie din străinătate. La 6 octombrie 1858, Edouard Thouvenel – asupra căruia tehnica „picăturii chinezești” folosită de Victor Place se vede că a avut efect! – dezvăluia un plan *pe care avea de gând să-l susțină*: în Țara Românească, să fie ales „principe” Gh. Bibescu, iar Barbu Știrbei președinte al Comisiei Centrale; în Moldova, aceste demnități să revină lui Petre Mavrogheni, respectiv Ștefan Catargiu³⁶! Precum se vede, nu doar românii se

³⁰ V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 14/26 febr. 1858, în *DUP*, VI, *Correspondență diplomatică franceză (1856-1859)*, culegerea documentelor, introducerea, regeste, note și indice de Grigore Chiriță, Valentina Costake, Emilia Poștăriță, București, 1980, p. 122.

³¹ V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 27 martie / 8 apr. 1858, în *DUP*, VI, p. 129.

³² V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 3/15 aprilie 1858, în *DUP*, VI, p. 130.

³³ V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 15/27 mai 1858, în *DUP*, VI, p. 138. În aceeași zi, îi comunică punctul său de vedere și lui Walewski, ministrul de externe: „Eu nu văd în Moldova decât doi oameni demni, cu diferite titluri, de noul hospodarat pe care-l va institui conferința. Aceștia sunt marele vornic Mavrogheni și prințul Grigorie Sturdza”. *AD*, VII, p. 174.

³⁴ V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 26 iunie / 8 iulie 1858, în *DUP*, VI, p. 144-145.

³⁵ V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 18/30 sept. 1858, *DUP*, VI, p. 167.

³⁶ Louis Thouvenel, *Trei ani din problema Orientului 1856-1859, în România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană*, II, *Texte străine*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 343.

gândeau să eludeze unele prevederi ale Convenției de la Paris – un document pe care semnăturile reprezentanților puterilor contractante nu se uscaseră încă –, și ideea dublei alegeri, ce apăruse încă din mai 1859, este un bun exemplu, dar și unii diplomați sau ministeriabili ai puterilor pomenite.

În toamna anului 1858, activitatea lui Petre Mavrogheni, deși intensă, rămâne prea puțin cunoscută. Avea, în continuare, informatorii săi la București, Paris și Constantinopol. În capitala Valahiei, lucra pentru dânsul Gh. Sion. Îi făcea tot felul de servicii: îi raporta tot ce auzea, între care știrile primite din Viena de la I. Maiorescu (și nu rareori își însușea idei ale acestuia din urmă, înfățișându-le lui Mavrogheni drept ale sale) și de la Paris (făcea schimb de informații cu Eugène Poujade, fostul consul general al Franței la București, ginerele beizadelei Constantin Gr. Ghica)³⁷. În ansamblu, însă, știm prea puțin despre „mișcările” lui Mavrogheni în acea vreme, cu excepția, firește a hârțiilor unioniste, pe care semnătura sa apare cu regularitate.

În privința „manevrelor” Catincăi Balș la Constantinopol, în favoarea lui Mavrogheni, lucrurile nu sunt clare. A luat drumul capitalei otomane, după toate probabilitățile, în martie 1857, după moartea soțului, caimacamul Toderiță Balș, cu recomandări de la Henry S. Ongley (gerantul consulatului britanic din Iași) și Victor Place, pentru a obține *pensie turcească*, o compensare, măcar parțială, a uriașelor cheltuieli făcute, *la Istanbul*, pentru obținerea căimăcămiei (40.000 galbeni luați de la banca Zarifi & Vlasto)³⁸. În septembrie 1857, Henrietta Bogdan, sora Catincăi (altă soră era Elena Docan), află că pensia viageră, deja acordată, era în valoare de 2.000 de galbeni³⁹, însă deductibilă din tributul țării⁴⁰!

Însă, Catincăi Balș i-a plăcut la Constantinopol. A devenit, rapid, o intimă a ambasadorului britanic Stratford Canning și a soției acestuia, după care devine „egeria” (= sfătuitoare de taină) sau, poate, chiar mai mult, noului ambasador, lordul Henry Bulwer⁴¹. Având asemenea relații, Catinca a lucrat (sau, doar, *a afectat*!), succesiv și,

³⁷ A și publicat, în „Românul”, unele analize politice referitoare la evenimentele politice din Moldova, în care numele lui Mavrogheni apare cu regularitate.

³⁸ Aceasta este suma arătată de Catinca Balș în suplica adresată turcilor. Victor Place, însă, știa că Toderiță Balș trimisese „împuțernicirea” sa casei Zarifi & Vlasto din Constantinopol, ca să trateze, în numele său, cu miniștrii Porții, numirea sa *pe tronul Moldovei*, avansând și 80.000 ducăți (aproape un milion de franci). Până la urmă, căimăcămia l-a costat 25.000 ducăți (300.000 franci), dar s-a ales și cu promisiunea tronului (V. Place către Al. Walewski, 10 iulie 1856, *AD*, III, p. 617-618; vezi și Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, II, București, 1934, p. 113). A cerut și un împrumut de la prințesa Brîncoveanu, stareta Mănăstirii Văratec, ruda sa (N. Corivan, *Acțiunea antiunionistă în timpul căimăcămiei lui Teodor Balș (1856-1857)*, în *SCSI*, X, 1959, nr. 1-2, p. 125). Dintr-un document ulterior, aflăm că cel care a cumpărat, la Constantinopol, numirea lui Balș a fost Nicolae Conachi Vogoride (de altfel, soția sa, Cocuța, era vara lui Toderiță!), proba compromițătoare fiind la mâna lui Negri! Vezi *Memoriu asupra căimăcămiei Vogoride*, 1/13 iunie 1857, *AD*, IV, p. 805.

³⁹ „Sora mea Catinca a obținut 2.000 de galbeni pensie viageră” – a aflat aceasta „de la prințul Caradja, pe care l-am rugat să se informeze pe lângă dl. Fotiady” (capucheia Moldovei, cumnat cu N. Conachi Vogoride). Henrietta Bogdan către Elena Docan, Iași, 8 sept. 1857, în Mihai Dim. Sturdza, *Scrisorile Henriettei Bogdan născută Dimachi*, în Mihai Dim. Sturdza (coordonator și coautor), *op. cit.*, I, p. 591.

⁴⁰ Că pensia era dedusă din tributul Moldovei, aflăm dintr-o scrisoare a lui C. Negri către Al. I. Cuza (Constantinopol, 29 august / 10 sept. 1859, *DUP*, III, p. 649): într-o lungă întrevedere cu ambasadorul Franței, acesta l-a rugat să intervină la București pe lângă domnitorul Cuza – îi va cere și lui Bécлар să întreprindă un demers asemănător – să dea ordinele necesare pentru a nu i se refuza Catincăi Balș pensia acordată de turci, *pentru că suma se include în tribut și, astfel, acei bani rămân în țară*.

⁴¹ „Și mai notorii, ajunse subiect de corespondență diplomatică, fuseseră aventurile extraconjugale ale Catincăi Balș, la Constantinopol. Trecută bine de 40 de ani, ea ajunsese acolo egeria ambasadorului britanic Henry Bulwer, din partea căruia ea trimitea subsidii politice soțului ei Theodor Balș, caimacamul antiunionist al Moldovei” (Mihai Dim. Sturdza, *loc. cit.*). Și zeii pot fi neatenți: Balș murise în februarie 1857, iar Henry Bulwer devine ambasador cam în iunie 1858!

uneori, concomitent, pentru Al. Sturdza „Coco”, Costin Catargiu și Petre Mavrogheni⁴² – nu, însă, și pentru rudele prin alianță, frații Toderaș și Alecu Balș! Această, cel puțin, „dedublare” a Catincăi Balș a fost sesizată și de Victor Place⁴³. Într-o asemenea situație încurcată, este foarte dificil – dacă nu imposibil – de stabilit ce credit, ce șanse ar fi avut Mavrogheni la Constantinopol. Însă, după aflarea prevederilor Convenției de la Paris, a devenit clar că tronul nu mai putea fi adjudecat prin numire, ci doar *prin alegere*, totul, cum zicea beizadea Gr. Sturdza, „spânzură de țară”: de aceea, pentru moment, „pista turcească” a intrat în conservare.

Ce a făcut Mavrogheni pentru a-și încropi „partidă” dintre deputații „naționali” ai Electivei Moldovei nu cunoaștem: cu siguranță, „negocierele” au fost secrete și nu s-au întocmit hârtii. „Coteria” lui Mavrogheni, după Dimitrie A. Sturdza, care, în calitate de secretar al Adunării Elective, s-a aflat, mereu, în „miezul” evenimentelor, era formată din acei care doreau „proclamarea Unirii” – și, dacă acest fapt nu se putea realiza, apoi îl preferau pe omul nostru⁴⁴. Trebuie să fi fost cinci sau șase deputați, cei care l-au și votat pe Mavrogheni, în ultimele „balotagii” de la Elefant⁴⁵. Bănuiala lui Henry A. Churchill, noul consul britanic de la Iași, cam pe la jumătatea lunii decembrie, stil vechi, 1858, că Mavrogheni, deși „exclus prin Convenție de la domnie”, *va fi desemnat* candidatul lor de către „naționali”⁴⁶, nu s-a dovedit întemeiată, iar consulul își recunoaște eroarea de apreciere o lună mai târziu: „deși exclus de la candidatură prin Convenție, nu a fost, cu toate acestea, *abandonat* de sprijinitorii săi (subl. ns.)”⁴⁷. Nu a fost abandonat, considerăm noi, pentru că avea sprijinul Franței, prin consulul Victor Place, *mai cu seamă din momentul în care Electiva a respins cererea de înscriere pe lista candidaților la tron a beizadelei Grigorie M. Sturdza*, și, în particular, a lui Anastasie Panu. După J.A. Vaillant, „gregorian” și agent oficios al contelui Walewski, implicat până la gât în acea fierbere, s-a răspândit „zvонul” că, „guvernul francez consultat, *grecul* Mavrogheni va fi confirmat, dacă este ales”. Dar, „datorită raporturilor consulului nostru cu acest *grec*, acest zvон producea un efect contrar aceluia care se spera”. Căci, „pentru a-l evita pe Mavrogheni, al cărui nume singur” expunea țara „unei

⁴² Catincă Balș ar fi dat unui demnitar turc 10.000 galbeni, de la „Coco”, pentru căimăcămie (Gr. M. Sturdza către Niczujă Wierzbicki, Eșii, Februarie în 4, 1858, în Gh. Duzinchevici, *Beizade Grigorie Sturdza și polonii (Legături polono-române în anii 1858-1859)*, „Cartea Românească”, București, 1941, p. 83). Gr. M. Sturdza i-a remis lui Alléon (bancherul sultanului) lista tuturor „agenților lui Coco, a Catincăi și a lui C. Catargiu” (Gr. M. Sturdza către N. Wierzbicki, Iașii, în 7 mart 1858, în Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 85).

⁴³ „Doamna Balș trebuie să fi sosit la Constantinopol; permiteți-mi să vă spun că ea este o persoană șireată, în care e bine să nu ai încredere”. V. Place către Ed. Thouvenel, Iași, 29 mai / 10 iunie 1858, în *DUP*, VI, p. 141 (și *Românii la 1859*, I, p. 261).

⁴⁴ Vezi Dimitrie A. Sturdza către Al. G. Goleșcu, Iași, 19/31 ian. 1859, în *DUP*, III, p. 479. Pentru ce s-a întâmplat în Electiva Moldovei, relațiile lui D.A. Sturdza sunt cele mai credibile.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 480. Turul 1: Negri, 10 voturi; Cuza, 7; Mavrogheni, 6; Lascăr Rosetti, 1. Turul 2: Cuza, 20; Mavrogheni, 5. Turul 3: Cuza, 19; Negri, 6. Vezi și V.A. Forescu, *Amintiri din Viața și Domnia lui Alexandru Ioan I. Cuza*, în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași, an XI, nr. 5 și 6, mai-iunie 1900, p. 264 (Mavrogheni avea „cinci amici care îl propuseseră”). Victor Slăvescu nu are, categoric, dreptate, atunci când susține că, „la un moment dat, când se stabilește lista de candidaturi la Tronul Moldovei, *Petre Mavrogheni* întrunește un mare număr de aderenți”. Numai când se pornesc „intrigile personale, sub cuvânt că ar fi de origini străină (levantină, grecească)”, se ajunge la candidatura lui Cuza, ceea ce și explică „relațiunile reci” dintre ei ulterioare (V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 7-8, subl. a.).

⁴⁶ H.A. Churchill către H.L. Bulwer, Iași, 19/31 dec. 1858, în *DUP*, VII, *Corespondență diplomatică engleză (1856-1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste note și indice de Valentina Costake, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, București, 1984, p. 835.

⁴⁷ H.A. Churchill către H.L. Bulwer, Iași, 15/27 ian. 1859, în *DUP*, VII, p. 888.

ploi de fanarioți”, în „disperare de cauză”, „majoritatea” s-a fixat asupra lui Cuza (subl. ns.)⁴⁸. Deși nu lămurește toate aspectele legate de candidatura lui Mavrogheni, „zvонul” înregistrat de Vaillant corespunde realității, fiind singura explicație posibilă pentru prezența „grecului” la ultimele tururi de scrutin de la „Elefant”. Mai mult, îndrăznim să susținem că Franța a fost consultată asupra candidaturii lui Mavrogheni, prin intermediul lui Victor Place, de către *omul forte al momentului, Anastasie Panu*⁴⁹.

Acesta, până la 5/17 ianuarie 1859, când Al. I. Cuza preia frânele puterii, a fost membru al Căimăcămiei de trei și titular la Departamentul Dreptății. La el se găseau dosarele de candidat la domnie, atât al lui Petre Mavrogheni, cât și al lui Cuza. Dosarul celui din urmă a și fost înaintat Adunării Elective, de către Panu, în după amiaza zilei de 4 ianuarie, stil vechi, 1859, cerându-se înscrierea lui pe lista oficială a candidaților la tron, pentru că a fost „scăpat din vedere”⁵⁰. Pe de altă parte, cum deja s-a spus, susținătorii lui Mavrogheni doreau *proclamarea Unirii* – și numai dacă această propunere nu se primea urmau să-și dea voturile favoritului lor. Dar proclamarea Unirii era chiar *esența așa-numitului „plan Panu”*, asupra căruia nu insistăm, întrucât dorim să-l prezentăm într-un alt context. Legătura și „negocierile” Panu-Mavrogheni se pare că s-au realizat prin intermediul Anei, fiica hatmanului Toderaș Balș, în casele părințești ale acesteia de pe Podul Verde⁵¹.

În aceste ultime zile dinaintea alegerii lui Cuza, când Mavrogheni părea să aibă o șansă reală de a fi desemnat candidatul Partidei naționale la tronul Moldovei, au fost răspândite, sub formă de foi volante, cele două pamflete anonime versificate, reproduse de noi în *anexele 4 și 5*, îndreptate în contra lui, *Veneticul și Mavroene*. De o factură întrucâtva deosebită (primul este însăși efigia *grecului fanariot*, al doilea – un atac *ad personam*), ele par a fi ieșit din aceeași pană, cel mai probabil autor fiind, după opinia noastră, *Vasile Alecsandri*! La paternitatea lui Alecsandri ne gândim plecând, mai cu seamă, de la câteva versuri din *Mavroene*: „Moldovene știi tu cine / Vrea iar grec domn moldovan? / Cel ce strică al țării bine / Mihail Gogălnicean”. Într-adevăr, Vasile Alecsandri, care *a dorit să fie domn* spre 1859 și *a rămas ulcerat în urma neizbânzii*, într-o scrisoare către fratele Iancu, aflat la Paris, îl incrimina pe Gogălniceanu de faptul că, „furios de a nu avea nici o șansă să fie împins înainte, a aruncat mărul discordiei printre noi și a ajutat, fără să bănuiască, *intrigile lui Mavrogheni* (subl. ns.)”⁵². Ține foarte mult, mai declara Alecsandri, într-o altă misivă, ca jurnalele din Franța „să facă o

⁴⁸ Vezi raportul confidențial al lui J.A. Vaillant către Al. Walewski, Iași, 5 martie 1859, *AD*, IX, p. 295. Dacă s-ar fi ales Mavrogheni, adăuga Vaillant, Principatele ar fi trebuit considerate ca „debușee pierdute pentru comerțul nostru și pentru civilizația noastră”. „Fanarioții” le-ar fi invadat, pentru a-și crea o „patrie” ce le „lipsește”! *Ibidem*, p. 300.

⁴⁹ Semnificativ – și are dreptate! –, Vaillant susținea că Grigorie Sturdza, care a fost *candidatul Franței*, iar Mavrogheni doar *rezerva*, ar fi avut câștig de cauză, dacă Victor Place ar fi știut să-l „racoleze” pe Anastasie Panu! *Ibidem*, p. 299.

⁵⁰ Adresa nr. 5 a Căimăcămiei Moldovei către Adunarea Electivă, 4/16 ian. 1859, în *AD*, VIII, p. 321. Au fost, de fapt, în ziua de 4 ian., două ședințe ale Electivei, la orele 11 și la orele 16; „dosarul Cuza” a fost înaintat în cea de-a doua!

⁵¹ Actuala clădire a Cercului Militar, mai sus cu 100-150 m de casa Mavrogheni, pe aceeași parte a Podului Verde. Vasile Panopol a inserat, în *Pe ulițele Iașului*, două scrisori ale Anei Balș către Panu: în prima, îi sugera să candideze la tron, întrucât „majoritatea opiniei publice pretinde că ar fi mulțumită cu alegerea dumitale care va fi aplaudată”; deci, să-și joace șansa, „iar în caz de nereușită, *străduiește pentru Mavrogheni!* (subl. ns.)”. Prin a doua misivă, femeia mijloca o întâlnire Panu-Mavrogheni, cum spuneam, la ea acasă. Vezi V. Panopol, *op. cit.*, p. 25.

⁵² V. Alecsandri către I. Alecsandri, Iași, 20 ian. / 1 febr. 1859, în V. Alecsandri, *Opere*, VIII, *Corespondență 1834-1860*, București, Ed. Minerva, 1980, p. 387 (scrisoarea e publicată și în *DUP*, III, p. 483-487).

mențiune despre șansele pe care le-am avut să devin domnitor”: „Este o mică slăbiciune pe care o am, vreau să-l fac să turbeze pe Kogălniceanu, care este cel mai mare dușman al meu”⁵³!

Pot fi formulate și alte argumente: autorul trebuie să fi fost dintre „naționali”, dar în afară de Alecsandri, singurul capabil de a compune pamflete versificate era Dimitrie Dăscălescu (a și publicat *Strigoii*, în „Steaua Dunării”, nr. 3, din 5 ian. 1859⁵⁴), ce nu era însă deputat în Adunarea Electivă și, deci, neimplicat în luptele intestinale ale acesteia, ca să nu mai vorbim de condiția lui socială – modestă.

De fapt, Petre Mavrogheni a fost un perdant din start și doar o cabală externă, ce ar fi violentat „drepturile” și dorințele vii ale țării, l-ar fi putut proiecta pe tronul Moldovei. El nu corespundea nici „portretului-robot” al domnitorului Principatelor Unite, care trebuia să fie un *om nou*, desprins de trecut și deschis ideii de reformă socială. Pe fondul unei xenofobii accentuate, explicabilă în momentele de exacerbare a sentimentalismului național, el a sfârșit prin a fi identificat cu *străinul*, responsabil de toate păcatele românității.

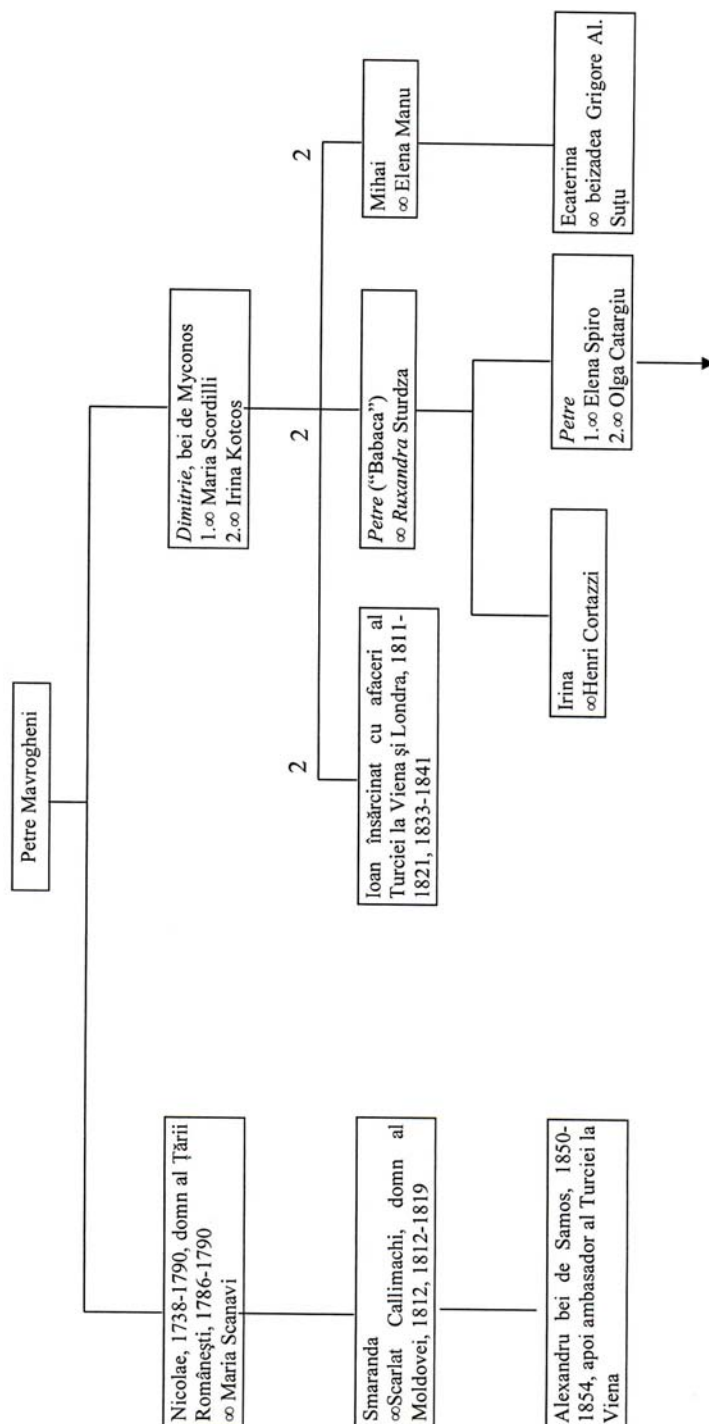
A CANDIDATE FOR THE THRONE OF MOLDAVIA (1858-1859):
PETRE P. MAVROGHENI
(Summary)

Keywords: candidacy, pamphlets, eligibility, Convention of Paris (1858), Sturdza family

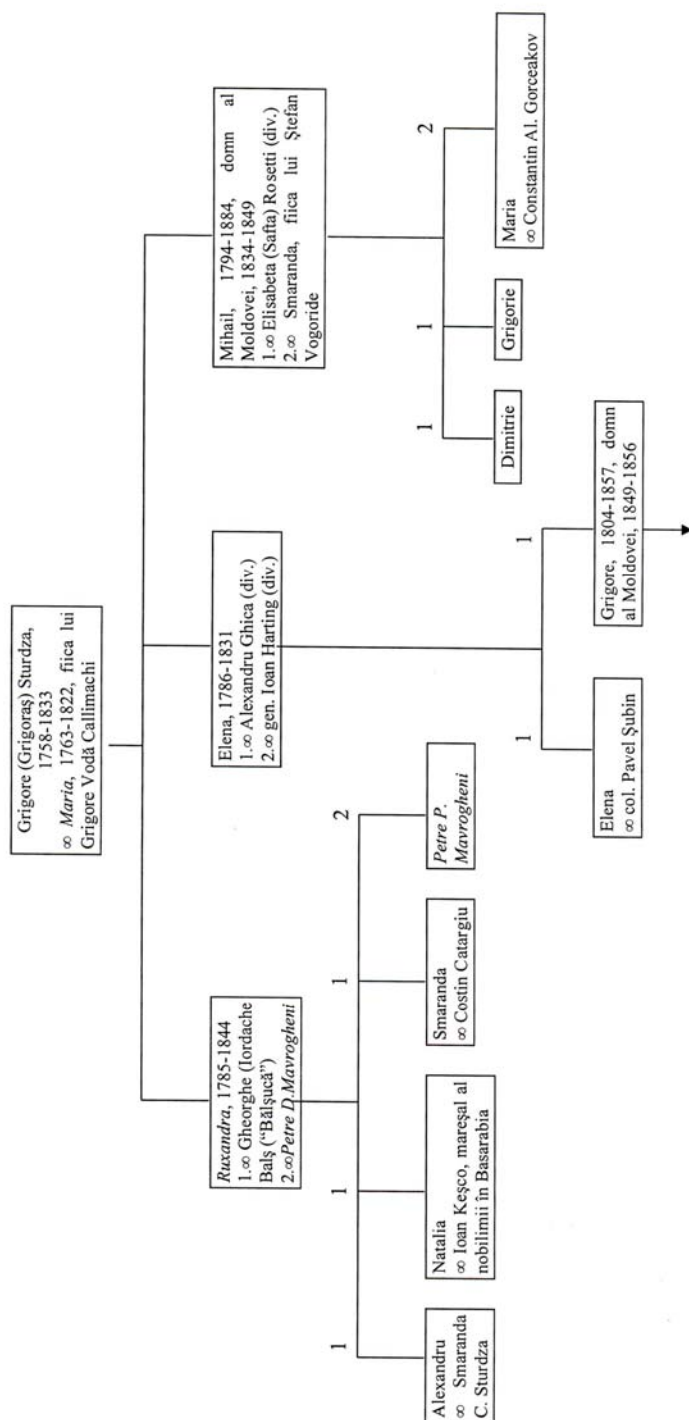
Petre P. Mavrogheni – important politician and economist – ran for the throne of Moldavia in 1858-1859, although he did not meet the eligibility conditions established by the Convention of Paris (August 7/19, 1858). Indeed, he was the son of a Greek father, *who was not born in Moldavia*, and belonged to the Sturdza family through his mother. This study attempts to make clear the circumstances and the motives behind this candidacy and presents as well the two violent anonymous pamphlets, in lyrics, *The Foreigner* and *Mavroene*, targeted against him precisely in that context.

⁵³ V. Alecsandri către Iancu Alecsandri, Iași, 21 ian. / 2 febr. 1859, *ibidem*, p. 394. Dar, între hârtiile rămase de la Arthur Baligot de Beyne, Marta Anineanu a găsit un text cu titlul *Notes sur l'élections du Prince, recueillies de la bouche de B. Alecsandri, des 2 et 3 sept. '80 à Mircești*, în care acuzele la adresa lui Kogălniceanu și veninul contra lui Mavrogheni nu mai apar. În schimb, Alecsandri menționează că, într-o „cameră alăturată”, „Mavrogheni a leșinat”! Vezi Marta Anineanu, *Colonelul Alexandru Ioan Cuza, domn al Moldovei*, în *MI*, anul III, nr. 1 (22), ian. 1969, p. 7.

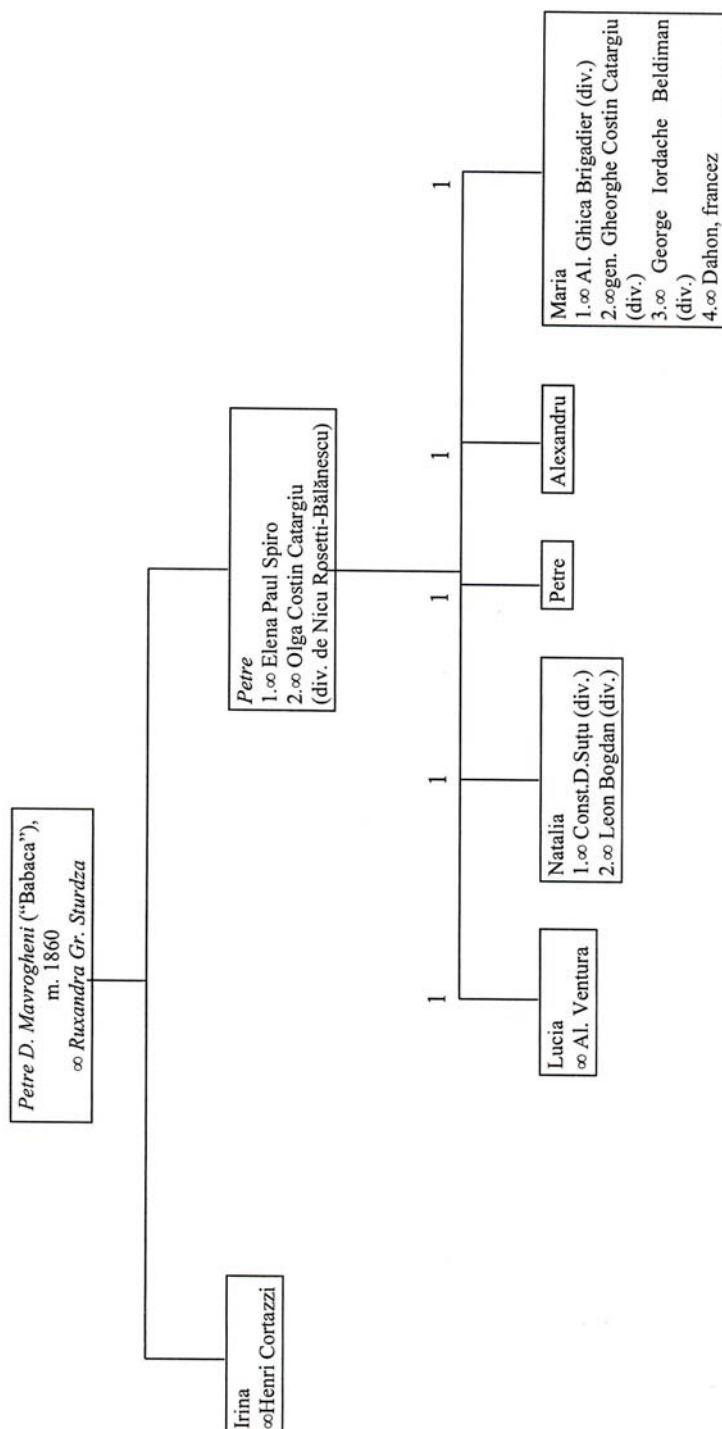
⁵⁴ Poezia-pamflet și în *AD*, VIII, p. 367-368.

Anexa 1. Unele înrudiri, pe linie paternă, ale lui Petre P. Mavrogheni

Anexa 2. Unele înrudiri, pe linie maternă, ale lui Petre P. Mavrogheni

Anexa 3. Soțiile și copiii lui Petre P. Mavrogheni

Anexa 4. Reproducere după „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, an IV, nr. 9-10, sept.-oct. 1893, p. 557-559, cu un mic comentariu de I. Tanoviceanu.

VENETICUL

Cine știe și nu știe
Care rană e mai grea
Ce durere e mai vie
Pentru draga țara mea?
Cine n-au mai auzit,
Cine vede și nu vede
Ce păcat e mai cumplit
Să plâng oare când o zic
Că-i străinul venetic?

Între răii toți din lume
Care rău este mai rău,
Care rău nu are nume,
Nici în gura de calău
Care pui de șărpi crește
În al țarei noastre sân,
Ș-apoi o otrăvește,
Cu al său negru venin
Trebuie oare să mai zic
Că e grecul venetic?

Nu e grecul ce-n Troada
De Omer au fost cîntat
Nu e grecul ce Elada
Din cenuș-au ridicat
Nu e grecul care moare
Pentru neatîrnarea sa,
Nu e grecul de onoare
Care știe a să lupta,
Ci e grecul care-i zic
Fanariot venetic.

Cine patrie nu are
Și-o cată la români?
Cine cată zăstre mare,
Și o are îndată-n mâni?
Cine vine să ne ceară,
Drept de pământeau plângând
Cine-și bate joc de țară?
Și o vinde mai curând?
Trebuie oare s-o mai zic.
Că e grecul venetic?

Gloria națională
Cine-o au întunecat
Apatia cea fatală
Între frați cine au plântat?
De a patriei iubire
Cine ne-au desmoștenit
Ciocoismul ș-umilire,
Între noi cine-a sădit
Oh! o zic și iar o zic
Că e grecul venetic.

Dumnezeule când oare
Pe români vei lumina,
De această lipitoare,
Doamne când ne vei scapa?
Când înalta-ți îndurare
Și dreptate pentru noi,
Va aduce vindecare
La așa răni și nevoi?
Oare când eu oi să zic
C-am scapat de venetic?

Anexa 5. Reproducere după „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, an V, nr. 11-12, nov.-dec. 1894, p. 671-672 (comunicată de I. Tanoviceanu).

MAVROENE

Ține-te măi moldovene
Și ia sama binișor,
Că Petrache Mavroene
Vrea să-ți fie domnitor.
Dacă-n țară din păcate
La visternic s-au urcat,
Astăzi cată de să poate
Ca să fie șef de stat,
Când Moldova întreagă zice
Cum au fost de iconom
În sârmana vistirie,
Ca o capră pe un pom.
Unui grec destul o dată
Ca să-agiungă mai mărel,
C-apoi nici cu țară toată
Nu te poți plăti de el.
Râia, lepra cea mai mare
Tot să poate vindeca,
Dar de grec, nu e scăpare
Pân ce capu-ți va mânca.
Cine-n țară intrigi, lene
Și minciunile-au adus?
Unii de-al de Mavroene
Care poartă nasu-n sus.
Tatul său încă trăește
Docoment de grecotei,
Și Petrache cheltuește
Ca s-agiungă Bogdan-Bei.
Cheltuește Petrăchiță!
Șă-ți agiute Dumnezău!

Ca s-agiungi iar la alviță
În Fanar, la neamul tău.
Dar mai roagă pe Cherama
Să-ți mai facă partizani
Pentru cei ce nu să chiumă
În partidă pentru bani.
Dumnezeu din cer păzască
Pe tot neamul moldovan
De domnia cea grecească
Și de grecul pământean.
Știe numai unul sfântul
Cu cât chin și cât amar
Mântuit-am noi pământul
De stăpân de la Fanar.
Moldovene știi tu cine
Vrea iar grec domn moldovan
Cel ce strică al țării bine:
Mihail Gogălnicean.
El pe grec îl sprijinește
Că ar fi singurul om
Care încă vrednicește
Dintre noi să fie domn.
Socotind domnia-n țară
Căci divanul de apelat
Unde cauția zboară
Când o pui prin avocat,
Cât va sta Moldova încă
Și-n trânsa moldoveni
Vor fi domni pui de români
Iar nu greci și peliveni!

DUMITRU IVĂNESCU

COSTACHE NEGRI ȘI UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

Nenumărate studii, articole și volume dedicate, în egală măsură, scriitorului și omului politic – având ca bază documentară informațiile existente în „Arhiva Cuza Vodă” de la Biblioteca Academiei Române, mărturiile scrise existente în arhivele altor țări sau memoriile și relatările celor care l-au cunoscut – au reușit să evidențieze personalitatea lui Costache Negri și contribuția sa substanțială la înfăptuirea statului român modern.

Din cantitatea impresionantă de date care marchează cariera politică a agentului român la Constantinopol, vom aduce în discuție, îndeosebi, pe acelea care se referă la perioada 24 ianuarie 1859-24 ianuarie 1862, când principalele obiective ale politicii externe românești erau recunoașterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza și desăvârșirea unirii celor două principate. Înăptuirea celor două obiective a necesitat o luptă îndelungată și fără răgaz, Costache Negri dând dovadă, cu acest prilej, de mult tact diplomatic, abilitate, tenacitate și hotărâre în realizarea lor. La început, ca reprezentant al Moldovei la Poartă și ulterior în calitate de agent al Principatelor, animat de un patriotism fără margini, el a știut să facă față tuturor piedicilor existente la Constantinopol și să obțină, în septembrie 1859, recunoașterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza. Numai o cercetare superficială a problemei ar putea lăsa impresia că lucrul acesta s-a realizat ușor. Foarte curând, după 24 ianuarie 1859, oficialitățile otomane au luat o atitudine evident rău voitoare față de cauza românilor, încât optimismul care exista în Principate după alegerea lui Cuza și în Muntenia, de care erau cuprinși și membrii delegațiilor trimise la Constantinopol, a fost repede schimbat cu o stare de îngrijorare. Chiar din primele zile ale sosirii în capitala Imperiului otoman, la 30 ianuarie / 11 februarie 1859, prezentându-se la Fuad pașa, pe atunci ministru de Externe al Porții, pentru a obține, în numele „deputății moldo-venești”, o audiență la marele vizir și apoi la sultan, Negri se lovește de ostilitatea administrației turce care contesta legalitatea dublei alegeri.

Fără a se lăsa prea mult impresionat de atmosfera existentă la Constantinopol, C. Negri întreprinde o serie de acțiuni pentru corecta informare a corpului diplomatic, îndeosebi a ambasadurilor puterilor garante, asupra situației existente în Principate, a legitimității doleanței românilor și a hotărârii acestora de a nu accepta să fie ignorată „voința unui neam întreg”¹. În același timp, îl informează cu exactitate pe domnitor despre demersurile sale și, mai mult, își permite să-l sfătuiască pe Al. I. Cuza să nu întreprindă, la sugestia colaboratorilor din interior, vreo măsură pripită „care mai mult ar dăuna decât ar ajuta”² la rezolvarea problemei, singura soluție rămânând o conferință a puterilor europene. Modul în care s-au desfășurat ulterior evenimentele a demonstrat

¹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, București, 1963, p. 494.

² *Ibidem*, p. 549.

că poziția adoptată de Negri era cea bună. La 8/20 aprilie 1859, el îi scria domnitorului că a văzut, la ambasada Franței, o copie a protocolului Convenției, prin care puterile recunosc dubla investitură, fapt ce devine realitate cinci zile mai târziu, la Paris, deși era condiționată de expresiile: „în chip excepțional” și „pe cât timp va trăi Cuza”³. Cu toate acestea, Turcia, care avea obligația să trimită în Principate firmanele de investitură, deși Anglia, Franța, Rusia, Prusia și Sardinia recunoscuseră dubla alegere ca pe o evidență ce nu mai permitea comentarii, a încercat să târăgăneze, cât mai mult cu putință, confirmarea. În fața acestei situații, C. Negri îi scria domnitorului că delegația aflată la Constantinopol este hotărâtă, după prealabila adeziune din partea lui Al. I. Cuza, să ceară administrației turcești „un răspuns categoric” la problema aflată în discuție și „să se retragă în caz de refuz”⁴. Se părea că atitudinea adoptată de șeful reprezentanței române era cea mai nimerită, pentru că ministrul de externe turc aflându-i intențiile s-a grăbit să-l înștiințeze pe Negri de apropiata recunoaștere a dublei investituri.

În acest timp, în țară, nemulțumirea tuturor categoriilor sociale atinsese cote maxime. Cuza, din dorința de a se explica, îi scria lui Negri că e cazul să-și considere misiunea încheiată la Constantinopol, cu atât mai mult cu cât „Camerile au fost penibil afectate de întârzierile provocate consfințirii votului pe care ele l-au dat în unanimitate”⁵. Negri a continuat însă a rămâne în capitala Imperiului ca să rabde cu calm toate șicanele administrației turce și să realizeze cu înțelepciune scopul final. În urma insistențelor venite îndeosebi din partea diplomației franceze, ambasadorii au semnat, la 7 septembrie 1859, protocolul de la Paris, care legaliza dubla alegere a lui Al. I. Cuza în Principate, iar două săptămâni mai târziu actul de recunoaștere era semnat și de puterea suzerană. În acest fel, primul obiectiv, obținerea investituri lui Cuza, era rezolvat. Odată cu el ceva în relațiile româno-turce se schimbă; puterea suzerană recunoscuse transformările care avuseseră loc în Principate și pentru că lucrurile nu se puteau opri aici, Al. I. Cuza, pretextând necesitatea unor economii financiare, a desemnat, din octombrie 1859, un singur reprezentant al Principatelor la Constantinopol, pe Costache Negri. Deși la început s-a împotrivit, în ianuarie 1860, după ce sultanul și-a exprimat dorința să-i fie prezentat noul agent, Poarta a recunoscut în persoana lui Negri pe reprezentantul românilor, iar această recunoaștere nu putea duce, după însăși afirmația diplomatului român, decât la „consolidarea marelui nostru principiu al Unirii”⁶.

Confirmarea dublei alegeri nu rezolva totul. Modul de administrare al Principatelor, conform Convenției de la Paris, se dovedea, pe zi ce trece, tot mai deficitar. În țară se auzeau tot mai des glasurile celor care reclamau o poziție mai îndrăznească a guvernelor și a domnului pentru proclamarea internă a Unirii depline. Chiar domnitorul, simțind pulsul societății românești, îi cerea lui C. Negri să facă cunoscut, în cercurile diplomatice unde avea acces, „că țara a ajuns la capătul forțelor și răbdării sale” și că „se apropie momentul când vom fi neapărat obligați să luăm noi înșine ceea ce se tot întârzie a ni se da”⁷. Mai mult, Al. I. Cuza trimite, în iunie 1860, un proiect de memoriu destinat Porții și reprezentanților puterilor garante din Constantinopol, în care se demonstra cât de greoi este sistemul de guvernare impus de Convenția de la Paris din august 1859, inconvenientele legii electorale, utilizarea reunirii celor două Adunări și guverne într-o singură Adunare și un singur guvern. Natural, aceasta nu se putea face fără modificarea Convenției.

³ BAR, Arhiva „Cuza Vodă”, mapa I, f. 14-15.

⁴ Idem, mapa XLIX, f. 320.

⁵ Idem, mapa VII, f. 6.

⁶ Idem, mapa I, f. 12.

⁷ Idem, mapa VII, f. 49.

În acest document, asupra căruia merită să ne oprim, deoarece conține planul de desăvârșire a unificării și de reformă, Cuza evidențiază inconvenientele sistemului de guvernare existent, care nu satisfăcea speranțele manifestate de români în Adunările ad-hoc și, de asemenea, nu răspundea prevederilor Tratatului de la Paris: „sentimentul național – afirma domnitorul – s-a simțit oprit și încătușat în elanul său”. El nu uita să și avertizeze destinatarii că se bucură de sprijinul întregului popor, că „votul de la 24 ianuarie n-a fost decât reacția imperioasă a spiritului național” și că dubla alegere reprezenta „rezultatul unei mișcări naționale”⁸.

Al. I. Cuza a înțeles foarte bine că națiunea îi încredințase un mandat, iar dubla sa alegere s-a datorat patriotismului și convingerilor sale, lucru pe care îl mărturisește și în memoriul de care aminteam: „eu eram, pentru a spune astfel, și sunt în continuare legat pe cuvânt să fac să învingă aceste convingeri”⁹. Chemat să organizeze țara pe baza principiilor Convenției, domnitorul se afla în situația, deloc de invidiat, de a nu putea pune în aplicare năzuințele concetățenilor, desăvârșirea Unirii în primul rând, și, implicit, de a pierde încrederea celor care-i acordaseră investitura. Colaborând cu Adunări a căror majoritate era formată din „foști privilegiați, regretând trecutul și conduși, de obicei, de foști aspiranți la tron” și „îndepărtând astfel de la Reprezentanța Națională aproape pe toți acei care au avut mai mult de sperat de la reformele sociale”, „încredințând dezvoltarea organică a marilor principii ale Convenției acelor pe care ea în mod just îi lipsește de avantajele exclusive de care s-au bucurat până în prezent”¹⁰ este evident, susține Cuza, că aplicarea practică și onestă a tot ce constituie pentru români meritul Convenției este grav compromisă. Ori, în această situație, unirea celor două guverne era imperios necesară, impusă și de logica dublei alegeri, recunoscută de semnatarii Convenției. „Ea este indispensabilă – afirma, pe bună dreptate, Al. I. Cuza – pentru a face guvernul mai puternic și unit și pentru a-l pune astfel chiar să stăpânească ambițiile individuale, mai mult sau mai puțin agitate și să îndeplinească reorganizarea țării”.

Unirea celor două guverne aducea, inevitabil, unirea celor două Camere, căci unitatea guvernamentală nu putea fi concepută altfel. Dar cel mai convingător argument în favoarea unificării celor două guverne și a celor două Adunări era, în viziunea domnitorului, „utilitatea și necesitatea de a da, în sfârșit, dorințelor poporului român satisfacția pe care el se credea în drept să o aștepte după Tratatul de la Paris, împlinirea aspirațiilor naționale ale unui popor care nu gravitează către nici o putere străină și care voințește să fie numai român”. În fine, ultima chestiune importantă pe care memoriul lui Cuza o lua în discuție și care era în strânsă legătură cu precedentele două, o constituie lărgirea bazei electorale, fără de care orice reformă era exclusă, acum, când țara le aștepta cu o „nerăbdare febrilă și neliniștită”¹¹.

Acesta era documentul care îl va determina pe domnitor să întreprindă, la finele lui septembrie 1860, vizita la Constantinopol. Aceasta trebuia să constituie un omagiu adus suzeranului, dar, în această conjunctură, se dovedea foarte folositoare demersului său. Că lucrurile stăteau așa ne asigură, la 28 iunie, girantul Consulatului general francez la București, Hory, într-un raport adresat ministrului său de externe, unde afirma că „prințul Cuza mi-a dat a înțelege că voiajul său la Constantinopol este subordonat, mai ales, succesului cererii modificărilor ce trebuie aduse Convenției din 7/19 august”¹².

⁸ Arhivele Naționale București, colecția Microfilme Franța, rola 72 (Ministere des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques. Mémoires et documents, Roumanie, vol. 3, f. 187-194).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, rola 8 (Correspondance Politique, Turquie – Bucharest, vol. 20, f. 316-321).

Tot el, încercând să sprijine inițiativa lui Al. I. Cuza, își informa superiorul asupra conținutului memoriului trimis puterilor garante, uneori folosind, după cum se va vedea mai jos, expresii identice cu cele existente în textul plecat din cancelaria domnitorului român. „Prințul Cuza – scria Hory – în această piesă diplomatică expune puterilor garante, cu o luciditate remarcabilă și o exactitate scrupuloasă, toate inconvenientele și toate dificultățile pe care le întâlnește în aplicarea Convenției din 19 august și altețta sa, condus de necesitatea și urgența de a remedia această stare de lucruri periculoasă pentru țară, vrea să-i acorde Unirea administrativă, adică un singur minister și o singură Adunare pentru amândouă principatele, cu o lege electorală pe baze mai largi, pentru a asigura țării o reprezentare cu adevărat națională”¹³. De altfel, la sfârșitul raportului, diplomatul afirma tranșant adeziunea sa la poziția adoptată de domnitor, asociindu-se „întru totul dorințelor exprimate prin memorandumul său, adăugând că o experiență de optsprezece luni a pus în evidență cu prisosință imperfecțiunile Convenției”¹⁴.

O atitudine similară adoptă și ambasadorul francez la Constantinopol, Lavalette, care, la 9 iunie 1860, îi scria ministrului de externe Thouvenel ca „prințul Cuza nu ar vrea să vină aici (Constantinopol – n.ns.) decât după ce ar fi obținut certitudinea de a repurta un succes politic însemnat”¹⁵. Subliniind justetea modificărilor solicitate de Cuza în memoriul său pentru evoluția viitoare a României, diplomatul se simțea obligat să arate că atâta timp cât baza sufragiului nu va fi mai larg stabilită, câștig de cauză vor avea acele forțe ce sunt ostile oricăror reforme, „mai ales pentru condiția populației agricole”¹⁶.

O serie de evenimente care au avut loc după trimiterea memoriului amintit au contribuit la crearea unui climat propice realizării planului românesc. Unul dintre aceste evenimente a fost proiectata și mereu amânata vizită a lui Cuza la Constantinopol. Ea a început la 22 septembrie 1860 și a constituit, după cum este cunoscut, un adevărat triumf atât pentru Cuza și colaboratorii săi cât și pentru cauza românească. Primit cu cele mai înalte onoruri de către oficialitățile turcești, prezența lui Al. I. Cuza în capitala Imperiului s-a bucurat de un larg și pozitiv ecou în lumea diplomatică. Fără a exagera importanța acestei vizite, lui Negri revenindu-i în succesul ei un loc important, trebuie să constatăm că atmosfera favorabilă creată la Constantinopol a facilitat noile demersuri ale agentului român pe drumul spre înfăptuirea Unirii depline. Una din primele persoane abordate pe această temă – în afara ambasadorului Franței, de fapt principalul nostru sprijin politic – a fost noul ministru de externe otoman Aali pașa. Acestuia Negri i-a arătat cât de „imperios necesară și urgentă este rezolvarea problemei Unirii”. Odată rezolvată, spune C. Negri, „guvernul nostru, pus în afara ciorovăelilor actuale pentru centralizare, va merge fără piedici morale și materiale pe drumul unei organizări mai laborioase, mai liniștite și mai regulate și ale cărei rezultate binefăcătoare nu vor întârzia să se arate”¹⁷.

Intervenții asemănătoare face C. Negri și la alte persoane din anturajul sultanului cât și în lumea diplomatică de la Constantinopol. Mai mult, agentul român lasă să se înțeleagă că dacă din exterior Unirea nu va fi acceptată, ea se va rezolva, indiscutabil, de către țară. „Am motive să cred – îi scria, la sfârșitul lui martie 1861, domnitorului – că viguroasele mele declarații în legătură cu Unirea, repetate de atâtea ori, au produs un efect salutar la Poartă”¹⁸. La începutul lui aprilie același an devenise atât de optimist,

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, rola 264 (C.P. Turquie, vol. 345, f. 182-184).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ BAR, Arhiva „Cuza Vodă”, mapa I, f. 161.

¹⁸ C. Negri, *Scrisori social politice*, București, Ed. Politică, 1977, p. 201-205.

încât, într-o scrisoare, având aceeași destinație, Negri afirma că „în câteva zile” va apare „o hotărâre oficială” a Porții în chestiunea Unirii, hotărâre „care ni se va trimite însoțită de o scrisoare pentru Alteța Voastră, plină de lucruri măgulitoare, după câte am putut afla indirect”¹⁹.

Negri uitase, probabil, pentru moment, ce metode folosește administrația turcă când dorește să târăgăneze un lucru. Se pare că și-a amintit foarte repede, pentru că la începutul lui aprilie 1861 încerca să-l convingă pe Al. I. Cuza că nu are sens să mai aștepte hotărârea autorităților otomane în chestiunea Unirii și că ar fi bine să profite de întrunirea Adunării legiuitoare a Țării Românești pentru a da curs dorinței naționale: această problemă să fie rezolvată în și de către țară. În același timp, are dese și lungi întrevederi cu Aali pașa, cu ambasadorii Franței și Angliei, în fața cărora pledează, cu insistență, „necesitatea imperioasă în care se găsesc acum țările noastre de a avea Unirea, precum și eventualitățile care se pot isca dintr-o întârziere atât de neprecis prelungită pentru această problemă”²⁰. Campaniile sale au dat, totuși, destule roade pentru că la 18 aprilie C. Negri îi scria lui Al. I. Cuza despre atitudinea favorabilă a autorităților otomane, dispuse a „îndeplini dorințele noastre cele mai serioase”²¹. În ziua următoare, Poarta comunica ambasadorilor ei în străinătate consimțământul asupra Unirii, dar chestiunea nu era rezolvată pentru că o hotărâre definitivă în problema respectivă trebuia luată în cadrul unei Conferințe a puterilor garante. Bineînțeles că Poarta avea tot interesul să amâne cât mai mult cu puțință convocarea ei, cu toate acestea Negri este convins că rezultatul nu putea fi decât unul singur. „Prințul meu – îi scria el lui Al. I. Cuza la 2/14 iulie 1861 – fie că ni-o vor acorda fie că ni-o vom acorda noi înșine, sunt ferm convins că nu mai este decât o chestiune de timp. Unirea o vom avea, așadar, cu orice preț...”²².

Cu toate sfaturile primite, în special din partea Franței, să nu precipite lucrurile, să fie ponderat, Al. I. Cuza, care își dădea seama de toate riscurile amânării desăvârșirii Unirii, a fost în două rânduri, prima dată în mai și a doua oară în august 1861, în situația de a proclama Unirea, pe baza unui vot dat de ambele Camere reunite pentru aceasta. Într-o scrisoare adresată lui Victor Place, la 15 mai 1861, domnitorul îi mărturisea că manevrele întreprinse de partidele politice exploatează îngrijorarea reală pentru Unire și teama pentru chestiunea proprietății, care par amânate la infinit și provoacă agitație în țară. Din această situație, domnitorul nu găsea decât o singură ieșire: închiderea sesiunii ordinare a Adunărilor și convocarea lor la București în ziua de 10 iulie în sesiune extraordinară ca să discute chestiunea rurală. În acest fel miniștrii erau satisfăcuți, proprietarii liniștiți, iar Conferința de la Constantinopol avea timpul necesar să se pronunțe asupra memoriului trimis de Al. I. Cuza și acceptat de Poartă²³. Era acesta un mod delicat de a avertiza puterile garante că Unirea putea fi proclamată și fără asentimentul lor. A doua zi, la 16 mai, Victor Place, în raportul trimis către Thouvenel, se vedea obligat să recunoască că nimic nu pare „a fi exagerat în ceea ce spune prințul Cuza despre pericolele ce amenință situația. Agitația spiritelor este mare; vechii candidați la tron, simțind că ultimele șanse le vor scăpa, se pregătesc să încerce un suprem efort spre a face să eșueze Unirea și să compromită totul”²⁴.

¹⁹ BAR, Arhiva „Cuza Vodă”, mapa I, f. 205-206.

²⁰ *Ibidem*, f. 229.

²¹ Dumitru Vitcu, *Diplomații Unirii*, București, 1979, f. 112.

²² BAR, Arhiva „Cuza Vodă”, mapa I, f. 236.

²³ ANB, colecția Microfilme, Franța, rola 43 (C.P.C. Turquie – Iassy, vol. 10, f. 207-208).

²⁴ *Ibidem*.

Vacanța diplomatică care a urmat a mai prelungit așteptarea lui C. Negri, punându-i la grea încercare răbdarea dar, în fine, la 13 octombrie 1861, Conferința reprezentanților puterilor garante își deschide lucrările la Constantinopol. Turcia, având sprijinul Austriei, a încercat să limiteze prerogativele Unirii, punând tot felul de condiții care, de fapt, făceau irealizabil actul în sine. În fața acestei situații, atât domnitorul cât și prețiosul său sfetnic au ajuns la aceeași concluzie: realizarea Unirii din interior. O corespondență care are loc între cei doi evidențiază dorința lui Al. I. Cuza de a nu accepta ca sentimentul național să fie lezat și-l împuternicește pe agentul său să comunice ambasadorilor că a hotărât să înlăture situația de provizorat existentă prin proclamarea, la 14 decembrie 1861, a Unirii depline. Sunt indicii precise că domnitorul pregătise chiar textul unei note ultimative adresată Porții, în care arăta hotărârea sa, a guvernului și a poporului, de a realiza acest „act imperios național”²⁵.

Atitudinea fermă a lui Al. I. Cuza și a colaboratorilor săi i-a prevenit pe reprezentanții puterilor garante care, de teama „faptului împlinit”, cu care începuse să-i obișnuiască diplomația domnitorului român, au acționat pe lângă Poartă în sensul doleanțelor românești. Ideea este clar exprimată într-o scrisoare pe care C. Negri o trimite lui Al. I. Cuza în cursul lunii noiembrie. În fine, la 4 decembrie 1861, Turcia și puterile garante subscriu actul de recunoaștere internațională a noii structuri politice din Principatele Unite și, pentru prima oară în relațiile româno-turce, firmanul a fost dat agentului român și nu s-a mai trimis în țară printr-un reprezentant special. De fapt, acest act nu făcea decât să legitimeze o situație aproape existentă. La 3 decembrie, cu prilejul deschiderii Camerelor, Al. I. Cuza spuse: „Unirea va fi așa precum România o va simți și o va dori”, dând cu tifla, în felul acesta, oricăror piedici și restricții impuse de puterile garante. Iar câteva zile mai târziu, la 11 decembrie, în proclamația adresată întregului popor, domnitorul afirma: „Unirea este îndeplinită, națiunea română este întemeiată. Acest fapt măreț, dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s-a recunoscut de Înalta Poartă și de puterile garante și s-a scris în datinele națiunilor... alesul vostru va da astăzi o singură Românie”²⁶.

Indiscutabil, la realizarea acestui măreț act un rol important i-a revenit agentului român de la Constantinopol și cele mai potrivite cuvinte despre activitatea sa desfășurată în acești ani ni se par acelea scrise de ambasadorul Franței la Constantinopol, marchizul Lavalette: „O bună parte din dobândirea Unirii îi revine lui... Atitudinea sa, cuvântul său, au fost întotdeauna foarte potrivite, foarte demne. Acest viteaz Negri! am văzut lacrimi de bucurie în ochii săi când i-am anunțat că Poarta acceptă Unirea. A condus admirabil afacerile domnitorului la Constantinopol”²⁷.

C. NEGRI AND THE UNION OF ROMANIAN PRINCIPALITIES

(Summary)

The present paper is based on unedited archival sources found in “Cuza Archive” at the Romanian Academy Library concerning the diplomatic mission of C. Negri at Constantinopol. The paper underlines his contribution at the international recognition of the union of Romanian Principalities which took place on 5th and 24th of January 1859 and also at the complete fulfilment of the union in 1861.

²⁵ Al. Papadopol-Calimach, *Amintiri și istorie*, mss. 864, la BAR, f. 132.

²⁶ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, 1966, p. 109.

²⁷ R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 212.

LEONIDAS RADOS

**UNIREA PRINCIPATELOR
ÎN INTERPRETAREA UNUI CONTROVERSAT
UNIVERSITAR IEȘEAN: GIORGE PASCU**

1. Preambul istoric

În literatura de specialitate este îndeobște cunoscut faptul că în Moldova, și cu deosebire la Iași, s-au formulat rezerve, nu doar în tabăra antiunioniștilor, cu privire la modalitățile Unirii de la 1859, majoritatea având drept numitor comun temerea că provincia istorică va fi net dezavantajată economic, politic și simbolic, iar vechea capitală va avea cel mai mult de suferit. Situația era evidențiată de o bună parte a intelectualității locale în anii Unirii dar și mult după aceea, până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, cu speranța că în acest mod va atrage atenția elitei conducătoare și lucrurile vor reveni la parametri normali.

Inteligența ambelor principate a purtat negocieri complexe după 24 ianuarie 1859 pe această temă (din păcate conjuncturale, cu deosebire atunci când spiritele locale erau aprinse), încercând să găsească soluții viabile, compensatorii, care să dea satisfacție ieșenilor (și în general, moldovenilor), dar fără să pună în primejdie Unirea prin gesturi de natură emoțională și semnale defectuoase în interior și mai ales în afara țării.

Discuții interesante s-au purtat atunci când a trebuit stabilită capitala țării (M. Kogălniceanu a propus, dealtfel, utilizarea termenului de reședință, pentru a ameliora șocul resimțit de moldovenii care se aflau în situația de a-și pierde capitala)¹. Desemnarea Bucureștiului drept centru al noii formațiuni statale rezultate din actul Unirii a întreținut o anumită stare de nervozitate în rândul unor grupuri și cercuri politice din Moldova², căci cel puțin ieșenii nu acceptau ușor faptul³. Pentru ca

¹ Amănunte interesante se găsesc la A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, Iași, Tipografia Dacia, 1903, vol. I, p. 118-120.

² D. Vitcu, *Iașii și Unirea Principatelor*, în *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași, 1600-1859-1918*, coord. Gh. Buzatu, A. Karețchi, D. Vitcu, Iași, Editura Junimea, 1983, p. 131. În organul de presă conservator „Viitorul” din 29 aprilie 1861, o voce nemulțumită vorbea chiar de anexarea Moldovei la Valahia, act prin care moldovenii au numai de pierdut („istoria, coroana, capitala...”). Mai mult, N. Istrati, un vechi reprezentant al „separatismului”, redactează, la cererea unor unioniști, un document prin care se spunea că moldovenii au dorit numai „unificarea legilor și așezămintelor, iar nu alipirea teritoriului lor către teritoriul Valahiei”. A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 210; istoricul ieșean citează scrisoarea publicată în ziarul „Unirea” la 30 mai 1861. Facem o paranteză pentru a spune că o recuperare a lui N. Istrati a încercat Mihai Cojocariu (cu introducerea unor nuanțe ce nu existau până atunci decât poate în scrisul lui A.D. Xenopol), într-o lucrare excelent alcătuită, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995, p. 145-148. Ideea de anexare, la care ne refeream mai sus, revine într-un articol intitulat *Bucureștii capitală* și publicat în „Viitorul” din 19 iunie 1861 în care se sublinia că Unirea trebuie să fie

pierderea unora (a moldovenilor și a Iașului) să nu însemne câștigul altora (a muntenilor și a Bucureștiului), spirite luminate propuneau alte locații, aflate la mijlocul teritoriului (Focșani⁴, Galați⁵), care să îndeplinească rolul de capitală.

Atât „separatiștii”, dar și unioniștii din Moldova își puneau tot mai serios problema ponderii elitei locale în conducerea instituțiilor centrale ale noului stat, a viitorului capitalei moldave, a instituțiilor și a vieții economice de aici. Preocupările cresc în intensitate pe măsură ce unificarea legislativă și administrativă prinde contur și astfel începe a se cristaliza tema „sacrificiului” la care Moldova era datoare spre binele general al nației. Cum bine remarcă un istoric ieșean, ideea poartă o sugestie tranzacțională: „sacrificiul este făcut pentru a se căpăta ceva în schimb, pentru a obține o compensație”, fapt însă ignorat de elita conducătoare după ce actul Unirii se consumase⁶.

Dorința de unire fusese reală și puternică la Iași⁷, unde antiunioniști preferă de multe ori a păstra o anumită discreție⁸, dar nu este mai puțin adevărat că, la scurtă vreme de la dubla alegere, locuitorii realizează că situația este mai gravă și că pierderile tind a fi mai mari decât se anticipase⁹; astfel, se mobilizează în direcția salvării a ceea ce mai putea fi recuperat. Dezbaterea publică cu privire la sacrificiile Moldovei și ale Iașului se derulează relativ mai calm, fără manifestări violente, până în 1862, an în care chestiunea

avantajoasă ambelor părți, „altfel ar fi anexare... Ferească Dumnezeu de una ca aceasta. Mîntea moldovanului cea de pe urmă s-ar putea trezi”. Cf., A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 211. Până și Nicolae Suțu, un cunosător al vieții politice din epocă și un actor important pe această scenă, gîndea în aceiași parametri, căci în memoriile sale nota că pentru Moldova unirea „de fapt n-a fost decât o anexare și o nimicire a ființei sale”. Cf., *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, traducere, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Fundației culturale române, 1997, p. 326.

³ N. Grigoraș, *Alexandru Ioan Cuza și Iașii*, în L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub (coord.), *Cuza Vodă în memoriam*, Iași, Junimea, 1975, p. 481. A.D. Xenopol descria plastic situația ingrată în care ajunseseră locuitorii Iașului: „acum când începui a se vorbi de apropiata strămutare a capitalei la București, poporul din Iași se trezi parcă ca din o lungă aiurare și măsură toată însemnătatea jertfei, făcută de el pentru patria comună”. Cf., A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 209. De altfel, decăderea Iașului prin pierderea statutului de capitală era ușor previzibilă pentru cei care activau în mediul economic. Elocvente era cuvintele negustorilor din București, care au promis reprezentanților Iașului chiar „o compensare în frăția și amoea noastră”. Vezi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 132.

⁴ Opțiune firească, dacă luăm în calcul poziționarea orașului și faptul că acolo își avea sediul Comisia Centrală.

⁵ Costache Negri credea că „o unire adevărată și nefățarnică” nu putea exista decât dacă Galațiul ar fi devenit capitală. Vezi K.N., *Despre capitala Moldovei*, Iași, 1861, p. 3; *apud* N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 481.

⁶ Adrian Cioflâncă, *Naționalism și parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind Unirea Principatelor*, în volumul *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, editori Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Căntec, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001, p. 119.

⁷ Vezi și T.W. Riker, *The making of Romania. A study of an international problem, 1856-1866*, London, Oxford University Press, 1931, p. 67, 69. Autorul constată că, în ciuda câtorva mari boieri care vehiculau ideea provinciei mai mici sacrificate uneia mai mari, curentul public era favorabil Unirii.

⁸ Existau chiar și în tabăra unionistă unele susceptibilități cu privire la felul în care va intra Moldova în unirea cu Țara Românească și la eventualele pierderi ale Iașului, dar acestea erau oarecum marginale. Vezi D. Vitcu, *Unioniști și separatiști în faza confruntărilor decisive (1856-1857)*, în volumul *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, p. 96.

⁹ Citându-l pe V.A. Florescu în referirile acestuia la manifestările masive prounioniste din capitala Moldovei, A.D. Xenopol încerca să înțeleagă un fapt care îl contraria, căci, nota el, se știa că Iașul va avea de pierdut. Era vorba despre „un curios fenomen psihologic”, explicat prin puterea sugestiei „asupra noroadelor”, prin imitația oarbă și prin încărcătura magică a vocabulei „unire”. Cf., A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 54-55. Eforturile moldovenilor în direcția Unirii erau sesizate și de un contemporan, moldoveanul Radu Rosetti, care nota că „datu-s-au luptă pentru Unire și dincolo de Milcov”, dar sublinia că aceasta fu „neînsemnat mai ușoară... pentru ei decât pentru moldoveni. Cf., Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, p. 82; *apud* Mihai Cojocariu, *op. cit.*, p. 145.

compensațiilor revine puternic pe tapet odată cu discuțiile referitoare la Curtea de Casație (9-14 martie 1862). Pentru păstrarea unui relativ echilibru, numeroase voci autorizate din Moldova solicitau imperativ instalarea instituției la Iași „ca o compensație morală pentru pierderile suferite de acest oraș”, dar ideea, la care au aderat 23 din cei 28 de deputați moldoveni, nu a primit tocmai sprijinul lui M. Kogălniceanu, Anastasie Panu și Gr. M. Sturdza, care ar fi contat enorm în contextul respectiv, pe motiv că ar încuraja „separatismul”¹⁰.

Ieșenii doreau compensații imediate, nu promisiuni de viitor, care de regulă nu se împlineau¹¹; în aceste condiții, gestul celor trei a fost primit cu multă ostilitate la Iași, mulțimea arzând simbolic portretele primilor doi, cărora li s-a transmis prin telegraf că nu vor mai fi votați în circumscripțiile din Moldova la următoarele alegeri; mai mult, o petiție protestatară a fost redactată de C. Rolla și trimisă spre subscriere în țară¹². M. Kogălniceanu era conștient însă de potențialul conflictual al nesocotirii dorințelor exprimate la Iași și a venit în fața deputaților, câteva zile mai târziu (la 19 martie 1862) cu un set de propuneri concrete (consolidarea Universității, reducerea la jumătate a impozitului funciar, terminarea Cazărmii și a Catedralei Mitropolitane, construcția de șosele în județ, începerea lucrărilor la o cale ferată Iași-București etc.) menite a ameliora situația; din nefericire, Adunarea nici măcar nu le-a luat în discuție, deși se cunoștea faptul că spiritele sunt destul de aprinse¹³.

Mutarea accelerată a instituțiilor centrale la București îi nemulțumea profund pe moldovenii mai ales în condițiile în care promisiunile de compensații vizau mai ales sfera instituțiilor educative și culturale, anul 1862 a adus unificarea Școlii Militare la București, capitala Moldovei pierzând nu numai în domeniul învățământului, ci și a serviciilor, importante pentru sănătatea mediului economic local. Este cunoscut că, în afară de profesorii nemulțumiți de pierderea catedrelor, a părinților și copiilor care se vedeau nevoiți a se deplasa la sute de kilometri de casă, meșteșugarii și negustorii din Iași nu erau deloc fericiți de reducerea numărului clienților¹⁴. Principele N. Suțu, unul dintre sprijinitorii Unirii, sesizase și el în epocă amploarea sacrificiilor, motiv pentru care a devenit mult mai rezervat și s-a apropiat de vocile contestatate, notând că „Moldova întreagă suferă de părăsirea în care a fost lăsată în urma Unirii”, el fiind incapabil a vedea „cea mai mică speranță de ameliorare”¹⁵.

Nici credința ieșenilor în dreptatea lui Cuza-Vodă nu s-a materializat deplin, deși domnitorul promisese, într-o vizită la sfârșitul lunii martie în fosta capitală Moldovei, că va lua măsuri pentru îmbunătățirea situației orașului. Este drept că s-a preocupat sincer de nefericita ipostază a Iașului, motiv pentru care, la inaugurarea Școlii Militare de la București (1862), afirma că „nu voi cruța nimic spre a ridica, precum merită, orașul Iași care a fost leagănul Unirii”¹⁶. Apoi, în februarie 1863 sugerează Prefecturii Iași să organizeze o întâlnire a comercianților locali, în care să se compare anul 1861 cu 1862 la capitolul de încasări. Bilanțul era unul profund negativ. O comisie alcătuită din toate

¹⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 484.

¹¹ *Ibidem*, p. 484.

¹² D. Vitcu, *Iașii și Unirea Principatelor*, p. 131.

¹³ Cf., N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 486.

¹⁴ Vezi A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 229 și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 133.

¹⁵ Cf., *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 326. Proclamarea de către domnitor a Unirii depline a fost inițial primită cu unele rezerve în Moldova, dar apoi, sub influența entuziasmului de la București, „tonul” majoritar s-a schimbat și aici. Cf., T.W. Riker, *op. cit.*, p. 340.

¹⁶ Vezi A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 234.

stările oraşului a analizat situaţia şi a întocmit chiar o listă cu doleanţe: transformarea oraşului în porto-franco, modernizări de drumuri, un tribunal comercial, o bancă ipotecară, o şcoală comercială etc.; poate cea mai interesantă propunere viza transformarea oraşului în centrul religios al românilor, aşa cum Bucureştiul devenea centrul politic¹⁷.

În toamna aceluiaşi an (1863), M. Kogălniceanu, pe atunci ministru de interne, făcea afirmaţia că din Unire toate oraşele au câştigat, dar unul, Iaşul, „prin o cauză logică şi în mare parte neînălăturabilă, era menit a pierde”¹⁸. Domnitorul însuşi cerea, în mesajul Adunării la 3 noiembrie 1863, o atenţie sporită pentru Iaşi, pentru că „a pătit şi pătimeşte mult în interesele sale materiale”. El apela la forţele politice din ţară care trebuiau să ia decizia corectă, afirmând că „România este destul de mare şi bogată spre a putea răsplăti sacrificiile ce acest oraş nobil a făcut cauzei naţionale”¹⁹. Atmosfera politică se deteriorase major la vremea aceea, aşa încât bunele intenţii ale lui Cuza nu au prins viaţă şi situaţia nu s-a remediat nici atunci, nici după 1866²⁰.

Abdicarea lui Al. I. Cuza, la 1866, pe lângă unele planuri şi tentative moldovene de revenire la situaţia dinainte de 1859²¹, readuce în atenţie chestiunea compensaţiilor pe care Iaşul era îndreptăţit a le primi. La dezbaterile Constituţiei, deputaţii ieşeni au cerut transferarea Curţii de Casaţie în acest oraş, măcar până la construirea căii ferate ce urma a lega Iaşul de Bucureşti. Adunarea a refuzat propunerea, însă C. Boerescu a provocat un vot favorabil al Camerei pentru o despăgubire de un milion de lei anual, plătit în timp de 12 ani şi destinat fondării unei de case de credit care să aibă drept obiect susţinerea comercianţilor şi industriaşilor. Evident, până la 1880 suma nu fusese plătită, ceea ce îl determină pe V. Pogor, primarul urbei, să încerce şi să obţină în final diverse moşii şi imobile în Iaşi şi în judeţ în schimbul unei părţi din fondurile care întârziu să sosească²².

În ciuda acestui surogat de compensaţie, din vechile deziderate nu a rămas mai nimic, consideră unul dintre istoricii care s-au aplecat în ultimul demisecol asupra chestiunii, iar „oraşul Iaşi a rămas în afara materializării lor legislative de esenţă compensativă, care să-i fi redresat, fie şi parţial, poziţia serios zdruncinată de efectele centralizării administrative”²³. Nu întâmplător, Titu Maiorescu ducea mai departe perspectiva lui M. Kogălniceanu, care vedea soluţia în crearea de noi aşezăminte educative în Iaşi şi cerea la 1866 recunoaşterea Iaşului ca „centru de ştiinţă a României, precum Bucureştiul trebuie să rămână centrul ei politic”²⁴.

Istoriografia română a parcurs acelaşi drum cu politica şi ideologia, generalizând şi răspândind durabil imaginea nefastă a acestor actori care ridicau problema inechităţilor create şi conservate după Unire. Nici măcar astăzi lucrurile nu sunt privite cu deplină maturitate, căci, în pofida unor luări de poziţie mai echilibrate, chiar curajoase

¹⁷ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 134-135.

¹⁸ *Ibidem*, p. 135.

¹⁹ N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 487 şi 493.

²⁰ Este drept, o serie de compensaţii au existat, însă limitate la primii ani: Universitatea, Pinacoteca, Conservatorul au fost înfiinţate cu sprijinul direct al domnitorului.

²¹ Cf., T.W. Riker, *op. cit.*, p. 500 şi urm.

²² Cf. *Memoriile Principelui Nicolae Suţu*, p. 329-330, nota 5. Amănunte interesante se regăsesc, conform afirmaţiei editoarei, la A. Rădulescu, *Din trecutul de 80 de ani al Curţii de Casaţie*, Bucureşti, 1943, lucrare pe care nu am avut posibilitatea să o consultăm.

²³ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 136.

²⁴ A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, vol. I, Bucureşti, 1911, p. 498; *apud* D. Vitcu, *op. cit.*, p. 138. Influenţul cărturar voia ca toate şcolile superioare (cu excepţia Facultăţii de Drept) să fie transferate la Iaşi.

pe alocuri (A.D. Xenopol, N. Grigoraș, D. Vitcu și, în ultimii ani, Mihai Cojocariu, Adrian Cioflâncă ș.a.²⁵), se preferă fie ignorarea chestiunilor delicate²⁶, fie tușele groase și ideologizante²⁷. Istoricul fidel profesiei sale trebuie (încă) să țină seama de stereotipurile istoriografiei cu pretenții²⁸, ca să nu mai vorbim de mixtura de ideologie, mit și fapt istoric proprie vulgatei istoriografice, să corecteze accentele greșite, dar să domolească din susceptibilități pentru a nu fi acuzat la tot pasul de „lipsă de patriotism” sau de „trădarea idealurilor naționale” de către istoricii grosieri, care, chiar după două decenii de libertate formală, nu au decis să se întoarcă la principiile „primordiale” ale domeniului: corectitudine în utilizarea surselor, evitarea „mușamalizărilor” și, nu în ultimul rând, *sine ira et studio*.

Că unirea Moldovei cu Țara Românească a fost un act imperios necesar, benefic în ansamblul său, nu are nimeni îndoială astăzi, dar modalitățile de unificare, prin sacrificiul exclusiv al unei părți și mai cu seamă centralizarea radicală, au generat în epocă, după cum am văzut deja, reacții din partea intelighenței de la nord de Milcov care depășesc deja clasică și rudimentară dihotomie unioniști – „separatiști”. O vreme, centrul a acceptat tacit și diplomat deraieri simbolice din partea moldovenilor, care se consolau cu faptul că Iașul devenise „a doua capitală a țării”. Evident, o naivitate, pentru că România s-a transformat în ultimele decenii ale secolului XIX, nu mai vorbim de perioada următoare, într-un stat puternic centralizat. Prioritățile luptei pentru realizarea unității și ideea națională, un fel de cheie universală, au diminuat luările

²⁵ Lucrările în cauză au fost citate mai sus, la momentul potrivit.

²⁶ Constatăm că, în general, lucrările elaborate de istorici ieșeni sunt mai nuanțate și nu încearcă să aducă în derizoriu lucrurile (o reputată autoare din București se referea peiorativ, la „lamentările” moldovenilor din epoca Unirii, fără a încerca să înțeleagă sacrificiile dureros de reale ale contemporanilor). Mai ales textele de istorie locală circumscrise marilor evenimente (Unirea Principatelor fiind unul dintre acestea) aduc un aport important de cunoștință și de analiză. O excepție notabilă o constituie un studiu care, după titlu, ar fi trebuit să trateze mai profund chestiunea, mai ales că regretatul autor poseda toate calitățile necesare (M. Timofte, *Iașul în timpul Unirii și a domniei lui Alexandru I. Cuza*, în *Istoria orașului Iași*, redactori responsabili C. Cihodaru, Gh. Platon, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980). Autorul expediază în doar patru paragrafe, la finalul contribuției sale, chestiunea frământărilor locale de după 1859, ca și problema pierderii rangului de capitală și la strămutarea instituțiilor din Iași la București (p. 566), fapte istorice care ar trebui judecate nu doar ca elemente necesare în construcția statului național, ci și prin prisma efectelor asupra comunității locale. Apoi, este simptomatic faptul că aproape în unanimitate textele dedicate Unirii de la 1859 sau personalității domnitorului Al. I. Cuza și apărute în spațiul muntean ignoră cu desăvârșire palierul pierderilor moldovenești, considerat, probabil, irelevant în comparație cu beneficiile aduse națiunii. Vezi de exemplu celebra lucrare a lui Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, altminteri o întreprindere extrem de onorabilă; noi am folosit ediția București, Editura Științifică, 1966.

²⁷ Dihotomia rău-bun, patriot-nepatriot, specifică istoriografiei române ideologizate încă excesiv, nu poate fi aplicată fără discernământ oamenilor și ideilor politice, domeniu unde ar trebui să funcționeze mai degrabă prezumția bunei credințe și categoriile mai echilibrate de inspirați sau neinspirați, altminteri ideea de opoziție cade în derizoriu și totul se reduce la corupție generalizată și „vânzare de țară”.

²⁸ Un stereotip prezent și în lucrările științifice bine alcătuite este că antiunioniștii acționau din umbră, ceea ce face ca în text să fie sugerată atmosfera de conspirație împotriva intereselor națiunii. Dar personajele sunt cunoscute, chiar dacă uneori preferă discreția, petițiile erau la vedere și semnate, avem luări de poziție inclusiv în Adunarea electivă, atât la Iași cât și la București, după 1862. Alt stereotip este acela că ei se aflau neapărat în solda unor puteri străine, Turcia și Austria, forțe care acționau împotriva intereselor românești. Nici aici nu trebuie generalizat, mai ales că există și reversul medaliei, relațiile extrem de apropiate ale unor unioniști cu autoritățile și mediile franceze, e drept, favorabile dezideratului imediat (unirea). Un alt neajuns este acela că se judecă fără suficientă nuanțare vocile constant antiunioniste, care doreau o Moldovă autonomă, pe aceleași poziții cu Țara Românească, cu domn, guvern și Adunare proprii, sau vocile ce doreau o formă de confederație, care să permită unirea, dar să păstreze anumite caracteristici simbolice provinciale și, în fine, categoria celor care sunt nemulțumiți de modul inechitabil în care se contura, mai ales după 1861, Unirea și care doreau compensații diverse, legislative, financiare și simbolice.

moldovene de poziție împotriva „centralismului excesiv și nedrept”, cum este definită în epocă încercarea firească, obiectivă, a centrului de a-și subordona provincia. Problema a irupt însă după 1918, când se putea considera că s-au atins dezideratele naționale imediate. Din acel moment, complexul „provinciei” devine mai vizibil, îndeosebi după experiența Iașului de capitală de război și odată cu nefavorabila comparație cu orașul Cluj și, în general, cu Transilvania; spirite luminate ale Iașului își radicalizează perspectivele și solicită tot mai vocal respectarea drepturilor Moldovei și ale vechii capitale, în frunte cu instituția sa reprezentativă, Universitatea. Nu este întâmplător că mișcarea ce revendica pentru provincie drepturi sporite și o atenție cel puțin corectă din partea autorităților centrale se coagulează în jurul unor profesori ieșeni, universitatea de aici fiind epicentrul vieții intelectuale din Moldova acelei perioade²⁹.

2. Atitudinea profesorului Gorge Pascu față de modelul centralist și viziunea sa asupra patriotismului local

Între cei mai înverșunați contestatari ai centralismului extrem impus după Unirea de la 1859³⁰ s-a numărat un personaj controversat, apreciat și lăudat de unii, dar demonizat de o bună parte a intelectualității, inclusiv de mulți dintre colegii săi de universitate, Gorge Pascu. Istoric literar, lingvist și folclorist format la școala ieșeană a lui Alexandru Philippide alături de alți reputați elevi, ca Vasile Bogrea sau Mihai Jacotă, Gorge Pascu s-a născut la Bacău, în 1882³¹. După școala primară „Vasile Conta” din localitate, el urmează cursurile Liceului Național și ale Liceului Internat din Iași, apoi, între 1901 și 1907, numărându-se între studenții Facultății de Litere și Filosofie ale universității de aici. Dascăli favoriți i-au fost, alături de Alexandru Philippide, A.D. Xenopol și P.P. Negulescu³². La doi ani după absolvire, în 1909, obține și doctoratul (cu teza *Despre cimilituri. Studiu filologic și folcloric*) apoi, în 1913, docența în filologie română. Director al Bibliotecii Universității din Iași (1914-1922, 1927-1932)³³, după care profesor suplinitor (1920) și titular (din 1921 până la pensionare, în septembrie 1941) al Catedrei de Istoria literaturii române vechi și dialectologie³⁴, savantul a adus contribuții remarcabile în domeniul filologiei românești, preocupându-se de chestiuni de filologie romanică, dialectologie, lexicografie și lexicologie, etimologie ș.a., impunând totodată un stil riguros studiilor de profil³⁵. A

²⁹ Complexul „provinciei” se raportează atât la psihologia maselor, cât mai ales la cea a individului și, ca atare, este receptat diferit, cu trăiri mai aproape sau mai departe de realitatea cotidiană. Unii nu sesizează nimic anormal, alții încearcă o salvare personală (mutarea la București sau, în extremă, în Transilvania, mai ales la Cluj), majoritatea cedează repede și acceptă pasiv situația, luată ca o fatalitate, în vreme ce numai o minoritate – și de aici și izolarea relativă – luptă vocal, uneori cu o bună doză de violență verbală, pentru remedierea situației.

³⁰ Este drept, centralismul la care ne referim a avut în anii de după 1859 justificări din cele mai serioase, de care trebuie să fim pe deplin conștienți: situația de provizorat a Unirii, viața politică internă efervescentă, echilibrul fragil între interesele Marilor Puteri și, de aici, riscul ca actul atât de dorit de români să se destrame.

³¹ Cf., Ilie Dan, *Sub semnul controverselor: Gorge Pascu*, în „Dacia literară”, anul XVI, serie nouă, nr. 61 (4/2005), p. 17.

³² *Ibidem*.

³³ Vezi Nicoleta Popescu, Liviu Papuc, Radu Tătărucă, *Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” – Iași*, Iași, 1989.

³⁴ Cf. *Dicționarul biografic al literaturii române* (M-Z), București, Paralela 45, 2006, p. 306 și *Dicționarul general la literaturii române* (P-R), București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 98.

³⁵ A fost premiat de Academia Română în 1915, pentru un studiu referitor la sufixele românești. *Ibidem*, p. 98.

colaborat la reviste românești, mai ales locale („Convorbiri literare”, „Arhiva”, „Viața românească”, „Cercetări istorice”), dar și în publicații din străinătate („Revue de dialectologie romane”, „Münchener Allgemeine Zeitung”). La fel de important de amintit ar fi și inițiativa sa de creare a unei reviste menite a dezvolta spiritul civic și a împropăta cercetarea românească cu un plus de criticism. Astfel a apărut, între 1927 și 1940, „Revista Critică”, periodic ce grupa și alți elevi ai profesorului Alexandru Philippide; Iorgu Iordan și Dumitru Găzdaru sunt doi dintre aceștia.

A fost, cum remarcam anterior, un personaj controversat, aparent incoruptibil, critic fervent al navetismului („ambulanței”) și absenteismului universitar, boli grele ale Universității din Iași, mai ales în perioada interbelică. Din punct de vedere profesional nu i se poate reproșa nimic³⁶. Cursurile sale erau ținute cu multă seriozitate și punctualitate, iar opera se remarcă prin acribie și documentare temeinică. Nu a aflat însă o cale viabilă, potrivită, pentru a colabora cu profesorii de la Litere, colegii săi, și s-a implicat în numeroase scandaluri cu diverse personaje³⁷ (Ioan Iancu Botez³⁸, Traian Bratu³⁹, spre exemplu), pe care le considera nedemne de a activa ca profesori la Universitatea din Iași⁴⁰. Interesant este că aspectele încriminate de el erau vizibile și cangrenau de ani buni prima universitate românească, dar, ca revers al medaliei, s-au găsit și elemente care nu îi făceau cinste, bunăoară în activitatea sa de director al Bibliotecii Universitare.

Cum vom vedea, opiniile critice ale lui Pascu în privința urmărilor Unirii de la 1859 și a „centralismului exagerat” nu erau izolate. Degradarea situației economice a Iașului, ca centru al Moldovei, scăderea rolului elitei moldovene în conducerea țării, complexele provinciale dezvoltate în raporturile cu Bucureștiul și încurajate discret de capitală⁴¹, au generat reacții interesante în sânul intelectualității moldave. Nu ne referim

³⁶ Lucian Predescu, autorul celebrei enciclopedii a personalităților române, era de o cu totul altă părere (subiectivă, e drept, în urma conflictului său cu Giorge Pascu). Vezi Lucian Predescu, „Giorge” Pascu și istoria literaturii române sau O nuliitate universitară, Turnu-Severin, 1932. Mai detaliat și obiectiv este I.D. Lăudat, cu broșura Din istoricul catedrelor Facultății de Filologie de la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași. G. Pascu, întâiul profesor de istoria literaturii române vechi, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1975.

³⁷ Se afirmase ca o fire excesivă în viața Universității din Iași. Bunăoară, când G. Ibrăileanu se îmbolnăvește și nu își mai poate ține cursurile (1930-1933), solicitând concedii prelungite (orele erau suplinite de Octav Botez), Giorge Pascu propune pur și simplu pensionarea reputatului critic. Pornirea lui Pascu nu era gratuită, mai ales că îl învinuia și pentru imoralitatea ce decurgea din relația de „amarez” în văzul lumii cu asistenta Olga Tocilescu (vezi articolul *Canibalismul francmasonilor de la Facultatea de Litere din Iași*, în „Revista critică”, anul VIII, 1934, nr. 2-3, p. 152-159), dar se datora unui conflict mai vechi cu ceilalți proprietari ai foii „Viața Românească”. Cum doar respectivii își valorifică în numerar titlurile de proprietate, Pascu le intentează proces, moment în care pare-se Ibrăileanu ar fi acceptat să îi dea o parte din bani. S-a folosit acerb și de „Revista critică”, o vreme organ al Institutului de filologie, de unde lansează atacuri furibunde contra „viețistilor”. Vezi și Al. Piru, *Garabet Ibrăileanu (viața și opera)*, ediția a treia, București, Editura Minerva, 1971, p. 231. În urma filipicelor lansate de Pascu fără reținere, 13 colegi de la Facultatea de Litere produc în comun un text de răspuns la excesele războinicului filolog: *Un caz nenorocit și trist. Cazul Giorge Pascu*, Iași, 1937. Vezi și Iorgu Iordan, *Memorii*, București, Editura Eminescu, 1977, vol. 2, p. 199.

³⁸ Vezi articolul foarte dur al lui Giorge Pascu, *Un cavaler englez de comerț și industrie română. Iancu Botez*, în „Revista critică”, anul VII, 1933, nr. 4, pp. 133-149.

³⁹ Idem, *Un francmason incapabil și negru: Traian Bratu*, în „Revista critică”, anul VII, 1933, nr. 4, p. 179-195.

⁴⁰ Cu toate acestea, el însuși a fost suspendat în 1927 și reintegrat un an mai târziu. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere”, dosarul 274/1927, fila 23-25 și dosarul 282/1928, fila 66. Pascu a fost achitat de instanță de acuzația de „jurământ mincinos”. În același fond, se află un dosar (382/1933) despre o nouă propunere de suspendare din învățământ și un altul (424/1935), care conține un proces-verbal privind comportamentul lui Giorge Pascu în facultate. Ambele dosare, reținute la legat, ne-au fost inaccesibile.

⁴¹ La aceste capitole, situația a rămas neschimbată până astăzi, poate și pentru că lucrul a fost și este dificil de discutat public din pricina presiunii ideologilor „de serviciu”, categorie care abundă, din nefericire, în breasla istoricilor și care se grăbesc să dea verdicte de „nepatriotice” și chiar „antinaționale” oricăror luări de poziție echilibrate, care atrag atenția asupra unei realități dacă nu cu totul nefericite, cel puțin inechitabile.

aici la luări de poziție romantice, precum cele ale profesorului de la Facultatea de Drept, Eugen Herovanu, care credea „într-o viziune onirică” – singur o recunoaște – că Iașul ar fi putut conserva statutul de capitală a Principatelor Unite, a României și apoi, după război, a României Mari. Veritabil patriot local, Herovanu considera că mai ales condițiile „psihice și morale”, apoi tot ce a determinat „spiritul colectiv al vechii Moldove”, sufletul, atmosfera, ținuta morală, distincția sufletească îndreptăteau orașul să aspire la calitatea de capitală, mai potrivit decât Bucureștiul pentru acest rol⁴².

Dacă până la 1918 patriotismul local moldovean și, până la un punct, vocile critice la adresa stării Moldovei de după 1859 s-au exprimat într-un registru mai discret, ieșind abrupt la suprafață în momente decisive, precum 1862, 1866 sau 1900, după Primul Război Mondial curentul critic capătă consistență. O asociație, „Frăția Moldovei Unite”, apărea la Iași pentru a apăra interesele provinciei istorice, prima întrunire având loc pe 9 decembrie 1918 în sala Pastia. Între conferențieri, se numărau personaje cu greutate în epocă, precum A.C. Cuza și N. Iorga, acesta din urmă insistând pe necesitatea întăririi prestigiului cultural al Iașului. Era ales un generos comitet de inițiativă (în frunte cu Pimen, mitropolitul Moldovei, P. Poni, N. Iorga, A.C. Cuza, Matei B. Cantacuzino, Octav Băncilă, Maria Climescu, Ana Conta Chernbach, Ella Negruzzi⁴³, etc.) și la 24 decembrie se dădea publicității un apel ce insista pe nevoia urgentă de descentralizare și pe apărarea intereselor regionale ale Moldovei, adoptând lozincă „prin noi înșine”, una ce s-a dovedit, e drept, destul de inconsistentă. Inițiativa s-a stins repede, ca altele ce vor urma, punctul culminant fiind prezentarea unui memoriu Maiestății Sale, Regelui Ferdinand I⁴⁴. Chiar anterior acestei construcții, Alexandru Bădăraș publicase un articol în „Opinia” din Iași (5 mai 1918), urmat de A.C. Cuza cu articolul *Centralizarea în „Îndreptarea”* din 14 mai 1918. Ambele luări de poziție subliniau necesitatea respectării autonomiei Moldovei.

Prima poziționare publică coerentă a lui Gheorghe Pascu este din anii imediat următori. În 1922, el publica un articol polemic, cu titlu sugestiv, *Roadele Unirii de la 1859*⁴⁵, în care constata că Universitatea din Iași, dar și celelalte instituții culturale din Moldova au ajuns „coada cozii din România Mare”. Filologul compara numărul posturilor didactice de la facultățile de Litere ale universităților din București, Cluj și Iași, subliniind supărătoarea discrepanță în defavoarea Iașului: doar 21 de posturi, față de 65 ale capitalei și 39 ale Clujului. Deficitul era important și în privința fondurilor dedicate tipăririi de lucrări, domeniu unde Facultatea de Litere din Iași primea de trei ori mai puțini bani decât cea din Cluj. Situația se regăsea și în cazul bibliotecii universitare sau a Arhivelor Statului. Revenea în aceeași revistă, în aprilie 1922, cu articolul *Moldova nefericită*, în care solicita ca orașele provinciei în frunte cu Iașul să obțină fonduri pentru a se pune de acord cu noile nevoi. Tonul de această dată este mai

⁴² Cf. Eugen Herovanu, *Orașul Amintirilor*, București, Editura Minerva, 1975, p. 136-137. Despre profesorul Herovanu, vezi Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ediția a II-a, Iași, Viața Românească, f.a., p. 39-41.

⁴³ Acestea se numărau între primele studente și absolvente ale Universității din Iași. Prezența reprezentantelor educate ale sexului frumos nu reprezintă un fapt extraordinar, dacă ținem seama de prestigiul de care se bucurau aceste personaje în mediul ieșean, sensibil la eforturile lor intelectuale (și odată cu revalorizarea rosturilor femeilor în societate), dar și de tendința firească, naturală de a se simți mai apropiate de familie, de oraș și de provincia istorică (difuziunea concentrică a patriotismului). Să nu uităm că A.D. Xenopol le considera pe femeile din Iași (alături de evrei) printre cei mai înfocați agenți antiunioniști. Cf., A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, p. 232.

⁴⁴ *Apelul și Statutele asociației „Frăția Moldovei unite” și Memoriul ieșenilor privitor la revendicările orașului Iași prezentat Maiestății Sale Regelui Ferdinand I*, Iași, Tipografia Națională, 1919.

⁴⁵ În „Arhiva” din ianuarie 1922, p. 88-92.

vehement, afirmând că „Moldovenii generoși de la 1859 nici n-au visat că într-o zi actul măreț se va transforma în jug. Cerem desființarea jugului. Cerem autonomia Moldovei și strămutarea capitalei la Galați”⁴⁶.

Opiniile sale ferme, atât cele cu privire la starea Moldovei ca urmare a inechităților produse în actul Unirii de la 1859, cât și cele privitoare la situația Universității din Iași i-au prilejuit destule neplăceri. Colegul său de la Facultatea de Litere, I. Găvănescul, muntean de origine (cum sublinia sugestiv Giorge Pascu), cerea ministerului să ia măsuri împotriva filologului ieșean pe motiv că emite idei „subversive” și trezește „neliniștea țării”. Într-adevăr, ministrul Dr. C. Anghelescu îl destituie pe „subversiv” din postul de director al Bibliotecii Universității. Mai mult, iritat de faptul că Pascu a avut curajul să îi transmită un raport, ministrul anunța în ședința Camerei din 21 decembrie 1922 și în aplauzele deputaților prezenți chemarea universitarului ieșean în judecată: „și procesul D-sale are să se judece peste câteva zile pentru acest articol”⁴⁷. E drept, după informațiile noastre nu a avut loc niciun proces pentru delict de conștiință; poate și datorită acestui fapt, vocile care militează pentru o autonomie reală devin mai sonore în respectivii ani.

În 1928, patriotul ieșean Giorge Pascu ieșea din nou la rampă, iritat de prevederile bugetului Ministerului Instrucțiunii publice pe anul în curs, care întăreau discrepanțele flagrante din anii precedenți. Să spunem că astăzi aceste cifre par scandaloase, așa că nu trebuie să ne mire că atrăgeau critici severe din partea contemporanilor. În articolul sugestiv *Moldova sub jugul Munteniei*⁴⁸ el nota că „O cercetare amănunțită a bugetelor tuturor celorlalte ministere ar pune în evidență, în toată amploarea ei, cruzimea și dușmănia muntenilor împotriva moldovenilor. După șapte decenii de la Unirea din 1859, Moldova își soldează bilanțul cu un enorm deficit material, intelectual și moral”.

În 1932, la zece ani de la prima concediere a sa din postul de Director al Bibliotecii Universitare, filologul contestatar nu se putea opri să remarce că, pentru munteni, un profesor universitar care cere autonomia Moldovei și strămutarea capitalei la Galați este „nemernic și nebun” fiindcă provoacă „neliniștea țării, adică a Bucureștiului”. Tot el amenda ironic în același an, 1932, „zbârnâiala patriotică, specifică muntenilor” cu privire la rosturile statului centralizat și sublinia că, „amețiți de puterea politică, muntenii nu bagă de seamă că lumea s-a schimbat grozav în ultimii 10 ani”⁴⁹.

Am văzut că însăși existența Universității din Iași era privită în cheia raportului inechitabil dintre centru și provincie. Pascu sesiza nedreptățile de natură financiară făcute Universității, instituția culturală reprezentativă a Moldovei, și afla cauza în același blamat centralism⁵⁰. O soluție ar fi, credea savantul la 1929, instituirea unui altfel de sistem politic care să permită descentralizarea culturală⁵¹. Doi ani mai târziu, nota că „Iașul este chintesența Moldovei, adică a țării celei mai omenoase și culte din românie” și că împrejurările de după 1918 cer ca orașul să-și reia rolul de conducător al Moldovei lui Ștefan cel Mare, aceasta din urmă ca provincie autonomă, firește, în cadrul statului unitar român⁵².

⁴⁶ Giorge Pascu, *Moldova nefericită*, în „Arhiva”, aprilie 1922, p. 246-247.

⁴⁷ Cf., Giorge Pascu, *Autonomia provincială*, în „Revista critică”, 1932, nr. 1, p. 25.

⁴⁸ Apărut în „Revista critică”, 1928, nr. 3, p. 183-193.

⁴⁹ Cf., Giorge Pascu, *Autonomia provincială*, p. 26 și 29.

⁵⁰ „Din cauza sistemului politic centralizat, universitățile provinciale-s neglijate. În special Universitatea din Iași îi maltratată cu cruzime...”. Cf., *Memoriu cu privire la reforma universitară*, ANI, fond *Universitatea din Iași. Facultatea de Litere*, dosar 296/1929, f. 63.

⁵¹ *Loc. cit.*, f. 64.

⁵² *Vezi Situația Universității din Iași*, în „Revista critică”, 1931, nr. 1, p. 99-104.

Refuzul Ministerului instrucțiunii publice de a aloca fondurile necesare sărbătoririi la 16 iunie 1935 a 100 de ani de la înființarea Academiei Mihăilene, trezea din nou spiritul combativ al lui Giorge Pascu, care sublinia ironic că, „într-o epocă de centralism feroce, ce haz ar avea să serbezi centenarul unei universități provinciale, mai veche decât universitatea din capitală?” Dar chiar și așa, dacă inimile celor de la centru s-ar înmuia subit, continuă savantul, fondurile ar veni prea târziu, centenarul fiind „ca o haină de sărbătoare pe trupul unui muribund; într-adevăr, Universitatea din Iași îi grav bolnavă”⁵³.

Universitatea locală preluase în parte lupta pentru o politică mai echitabilă față de provincia istorică, mai ales că ea însăși trăda, prin toți porii săi, statutul de școală de margine⁵⁴. Instituția pentru care s-a luptat cu abilitate Mihail Kogălniceanu ajunge în epocă o trambulină pentru accederea la un statut mai bun și pentru reușita profesională, în mod necesar în capitală, unde se producea adevărata consacrare pe piața universitară română. Numeroși profesori, conștienți de pericolul periferiei, căutau prin orice mijloc să ajungă la Universitatea București (Dimitrie Gusti și Constantin Parhon sunt nume celebre în acest registru) unde credeau că ar putea să li se recunoască meritele cel puțin pe plan național. De tentația capitalei nu au scăpat nici cei mai activi profesori pe plan local, care înțelegeau necesitatea ridicării instituției din statutul său periferic. Un asemenea caz-surpriză l-a constituit profesorul Orest Tafrali, ieșean prin adopție, recunoscut pentru atașamentul declarat față de Universitatea de aici, care, după ce fusese numit membru în 1928 în comisia concursului pentru ocuparea catedrei de Istoria artei de la Facultatea de Litere din București, a considerat că ar fi oportun să și candideze pentru respectiva catedră⁵⁵.

Dar problemele subfinanțării științei ieșene erau mai vechi și au fost văzute în epocă drept atentate la prestigiul cultural, atâta cât mai rămăsese el, al capitalei moldovene. Se știe că Facultatea de Teologie, desființată în 1865, trebuia să facă loc celei de Medicină, numai că abia în 1879 s-a aprobat bugetul respectiv. Apoi, pentru exercițiul financiar 1883-1884, guvernul Brătianu nu a prevăzut inițial fonduri pentru Facultatea de Medicină, ceea ce conduce la reacția lumii universitare ieșene, situația fiind prompt remediată. În același spirit, ministrul Spiru Haret intenționa la 1898 să organizeze doctoratul în Drept doar în capitală, situație în care Iașul ar fi fost pus în netă inferioritate. Protestele universitarilor ieșeni îl fac pe ministrul instrucțiunii să renunțe și să acorde și Universității din Iași posibilitatea organizării doctoratului în Drept⁵⁶. În

⁵³ Giorge Pascu, *Universitatea din Iași grav bolnavă*, I. *Introducere*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 221-228.

⁵⁴ Reprezentanții instituției în Senatul României, de multe ori afiliați politic, dau dovadă fie de o timiditate care nu-și avea rostul, fie nu țin întotdeauna seama de necesitățile și prioritățile școlii ieșene. Una dintre excepții a fost Paul Bujor, care insista printre colegii de Senat asupra nevoii de a sprijini mai mult Universitatea din Iași. Într-o interpelare din decembrie 1920, el solicita ca instituția să primească „măcar aceeași sumă – 50 de milioane – cum s-a acordat pentru Universitatea din Cluj”, ținând cont de faptul că aceasta din urmă era, oricum, mai bine dotată încă dinainte de conflagrația mondială cu laboratoare și clinici. El considera că este momentul să fie prezentate cereri bine documentate, cu necesarul fiecărei facultăți, pentru a profita „de curentul favorabil ce s-a stabilit acum în favoarea universităților noastre și în special în favoarea universității noastre”. Într-adevăr, în urma interpelării făcute de Paul Bujor, ceva s-a produs, în sensul că ministrul Instrucțiunii își manifestase disponibilitatea de a se întruni într-o comisie cu rectorii universităților pentru a examina nevoile acestor instituții. Vezi ANI, fond „Universitatea din Iași. Facultatea de Litere”, dosar 176-1921, f. 67.

⁵⁵ Vezi ANI, fond „Universitatea din Iași. Facultatea de Litere”, dosar 296/1929, f. 19.

⁵⁶ Cf. A.D. Xenopol, *Istoricul Universității din Iași*, în „Anuarul General al Universității din Iași”, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci de ani, Iași, 1911, p. XI-XVI.

1900, guvernul P.P. Carp, pe fondul unui an agricol slab, dorea să reducă cheltuielile prin micșorarea și apoi nealocarea fondurilor Facultății de Medicină din Iași, Facultății de Drept, și ale altor școli care urmau a fi pur și simplu desființate. Iașul periferic se mobilizează din nou și A.D. Xenopol, pe atunci rectorul Universității, redactează un memoriu în care atrăgea atenția că se urmărește distrugerea culturală a fostei capitale moldave și reamintea birocrăției din capitală că orașul s-a jertfit pentru idealul Unirii și a renunțat la înțaietatea sa politică și la avantajele economice. „Dacă Iașul mai are o valoare în viața poporului român, este numai aceea de centru de cultură, moștenită din veacuri și păstrată cu fală încă până azi”, scria distinsul istoric. Apoi, dacă Universitatea, și așa slăbită, ar dispărea, se mai menționa în memoriu, numeroși români din zonă ar prefera Universitatea din Cernăuți celei din București, ceea ce ar fi în dauna cauzei românismului. În încheiere, actul sublinia faptul că nu este echitabil a cere economisirea resurselor de la o singură entitate sau un singur oraș, ci această austeritate trebuie să vizeze întreaga țară. În aceste condiții, guvernul și-a retras proiectul⁵⁷.

Ar fi greșit așadar să vedem în Giorge Pascu, excesiv pe alocuri, e drept, un patriot local total izolat de alte voci, un naiv Don Quijote universitar, angajat în propriul război cu dragonul „centralizării excesive”. Marginalizarea Moldovei devenise un fapt constatat de mai multe minți lucide. Cu prilejul adunării generale din 1923 a Asociației profesorilor universitari din România, A.C. Cuza constata cu mâhnire că din cele 200 de milioane de lei prevăzuți în bugetul Ministerului Învățământului pe anul școlar 1921-1922 „n-a rămas nimic pentru Iași”, fiind favorizate Bucureștiul și Clujul⁵⁸. Ca o paranteză, cu aceeași ocazie, Pascu făcea constatarea îngrijorată că școlile din Roma și Paris par a deveni proprietăți particulare a celor doi „seniori”, Pârvan și Iorga, care procedează capricios în selectarea studioșilor trimiși acolo, moldovenii, dar mai cu seamă ieșenii, nefiind printre preferați⁵⁹.

În continuarea celor de mai sus, trebuie spus că în 1941 Rectorul de la Iași, M. David, înainta o adresă vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, căruia îi solicita trecerea Universității din Iași la categoria I de salarizare, pe motiv că a rămas singura în categoria II. Amintind și faptul că Moldova cu Basarabia nu posedă niciun salariat categoria I, rectorul îl întreba pe Mihai Antonescu: „nu este dureros să se constate că, într-o provincie de mărimea și importanța Moldovei, standardul de viață este așa de scăzut încât niciun oraș al său nu poate fi pus în categoria I de salarizare, așa cum sunt multe din Transilvania, Muntenia și Dobrogea?”⁶⁰. Problema era mai veche, și cu siguranță războiul nu avea cum să corijeze situația; în urmă cu un deceniu, la 1930, rectorul P. Bogdan înaintase ministerului un memoriu în care atrăgea atenția asupra diferențelor consistente în salarizarea universitarilor din România, cei din Iași fiind net dezavantajați în comparație cu ai lor colegi de la București⁶¹.

De asemenea, profesorul medicinist Gr. T. Popa, savant cu o largă recunoaștere⁶², constata la 1931 că în România se fac simțite diferențieri regionale de drepturi, explicându-le drept „o formă nouă de inegalitate de valorificare a indivizilor și a insti-

⁵⁷ Documentul este publicat sub titlul *Memoriu privitor la păstrarea întregirii culturale a Iașului*, în „Arhiva”, 1901, nr. 9-10 (septembrie-octombrie), p. 465-480.

⁵⁸ *Adunarea generală din anul 1923 ținută la Iași. Dare de seamă*, Iași, Atelierele grafice Lumina Moldovei, 1924, p. 34.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁰ ANI, fond „Universitatea din Iași. Rectorat”, dosar 1393/1941, f. 556 și urm.

⁶¹ Vezi articolul *Salarizare*, în „Revista critică”, 1930, nr. 3-4, p. 207-210.

⁶² Bunăoară, ca un omagiu adus contribuțiilor sale la evoluția învățământului medical superior, Universitatea de Medicină și Farmacie din Iași îi poartă astăzi numele.

tuțiilor după regiuni”. Când atenția acordată capitalei devine excesivă, „stări anormale răsar”, și acesta este cazul României, atât în Vechiul Regat, dar mai ales după 1918. El acuza „inegalitățile provinciale care ne sugrumă” dar, în egală măsură, rolul nefast jucat de înșiși ieșenii ajunși în funcții importante la București. Într-o epocă aproape critică pentru Iași și pentru Universitate, numai în Parlament se aflau 11 ieșeni, unul fiind chiar în fruntea Senatului, și, în plus, tot un ieșean se regăsea la conducerea Ministerului Instrucțiunii, dar rezultatele prezenței lor în capitală nu erau defel favorabile provinciei sau orașului⁶³.

Același savant convoca la 26 octombrie 1934 (în ziua Sf. Dumitru) în Aula Universității o adunare pentru a discuta „nedreptățile aduse Iașului și Moldovei într-un lung șir de ani” și a lua măsuri pentru a repara „ce s-a stricat prin nepriceperea unora și prin servilismul altora”⁶⁴. Motivul imediat era unificarea, la București, firește, a învățământului superior farmaceutic, lovitură care venea după pierderea secției de Agronomie în favoarea Chișinăului. Într-o inițiativă ce amintea de asociația „Frăția Moldovei Unite” de la 1918, adunarea propune alcătuirea unei asociații care să-i adune pe toți parlamentarii moldoveni și să-i determine „la acțiune armonică de promovare a intereselor acestei provincii”. Apoi, se cerea ca prin conferințe publice, studii și alte publicații trecutul onorabil al provinciei să fie reînviat și să se arate „rolul jucat de personalitățile și instituțiile moldovene în istoria neamului”. Mai mult, se impunea apariția unei reviste care să mențină treaz spiritul „moldovenesc”. Prilejul era folosit de George Pascu pentru a aminti eforturile sale personale și ale altor patrioți locali de atenționare asupra pericolului centralismului și asupra rolului nefast jucat, de multe ori, de administrația centrală de la București⁶⁵.

Putem spune așadar că spiritul provincial se înrădăcinase puternic în mentalitatea moldovenilor încă de la finele secolului XIX, complexe ce derivau de aici așezându-i iremediabil într-o poziție de veșnică inferioritate față de „munteni” după expresia lui George Pascu, în realitate însă, față de birocrăția capitalei. Gr. T. Popa afirma răspicat: „Pare că există o aversiune creată anume împotriva Iașului și a Moldovei, pentru că prea

⁶³ „Toate instituțiile ieșene, care au avut oarecare rol în dezvoltarea României Moderne au fost neglijate [...]. Și oricât de dureros ar fi pentru puținii conștienți ai neamului acesta, Iașul va dispărea din intelectualitatea românească, ori, în cel mai bun caz, se va mulțumi cu un rol secundar”. Vina ieșenilor propulsați spre capitală, de chiar orașul ale cărui nevoi stringente le ignoră, este uriașă: „de aceea niciunul din oamenii culturii, emigranți ai Universității din Iași, nu și-a făcut un ideal din îndreptarea inegalităților provinciale care ne sugrumă; și-a văzut fiecare de micile sau marile sale interese personale lăsând Iașul să se zbată între multiplele agravări de nedreptăți, nedreptăți din strigarea cărora cu toții și-au făcut suport electoral”. Gr. T. Popa, *Militarism, pseudoregionalism, politicianism*, în „Revista critică”, 1931, nr. 2, p. 106-115.

⁶⁴ Cf. Tudor Ionescu, *Vinovatul*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 214-216. Vinovat pentru ezitățile Universității și pentru acceptarea loviturilor grele de la centru se făcea, în viziunea lui Tudor Ionescu, însuși rectorul Traian Bratu, membru în comitetul pentru apărarea Universității, deși, după cum scria autorul articolului, „domnia sa n-are ce căuta acolo”. Soluția era îndepărtarea rectorului și alegerea unui capabil și de bună-credință, altfel, chiar dacă întâlnirea de ziua Sf. Dumitru ar avea rezultate pozitive, Traian Bratu „va distruge din nou printr-o simplă telegramă”, aluzie la faimoasa misivă prin care cel învinovat anunța Ministerul că Universitatea din Iași aderă la ideea unificării învățământului farmaceutic. Celălalt neobosit apărător al intereselor Iașului și ale Universității de aici, George Pascu, îl acuza de pierderea secției de Farmacie și pe colonelul Al. Ionescu-Moftiu, moldovean din ținutul Putnei, profesor și șef al respectivei secții, care, îndrăgostit de capitală, „vrea să strămute la București chiar școala de Farmacie pentru ca, odată cu ea, să-și vadă visul cu ochii: să-i zurnăiască pintenii pe Calea Victoriei... cazone”. Alți vinovați ar fi, considera consecvent filologul, profesorii de la București, care, prin sporirea numărului de studenți și nu urmăresc decât „creșterea venitului pe cap de profesor”, acesta fiind de fapt, adevăratul motiv al „unificării”. Cf. G. Pascu, *Un dușman al Universității din Iași*, în „Revista critică”, 1934, nr. 1, p. 50-51.

⁶⁵ Vezi George Pascu, *Lupta pentru apărarea Iașului și a Moldovei*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 216-221.

sunt de acord toți politicienii în batjocorirea acestui teritoriu” și „toate lipsurile recunoscute sunt agravate mereu [de cei din capitală] cu zâmbet de stăpânitori și cu gesturi de obligație definitivă”⁶⁶.

Simptomatic pentru personalitatea controversatului Giorge Pascu, toate neîmplinirile Universității din Iași, ale orașului sau ale provinciei sunt interpretate drept urmări directe sau indirecte ale Unirii din 1859, un act prost gestionat de fruntașii moldoveni prin naivitate și de administrația centrală, prin manifestări de nepăsare sau chiar de rea-voință conștientă. Cu toate acestea, în absența acestor voci autorizate (Giorge Pascu, Gr. T. Popa și la mulți alții), provincia de la nord de Milcov s-ar fi transformat cu adevărat într-un organism amorf, cu primitive reflexe condiționate, care acceptă docil orice tip de tratament din partea capitalei, uitând că este un partener cu aceleași drepturi în cadrul statului unitar român. De altfel, niciunul dintre criticii ieșeni ai centralismului – dacă mai este nevoie de o asemenea lămurire – nu intenționa să pună în pericol unitatea atât de greu dobândită, cum susțineau unii acuzatori prea înfierbântați, dar solicita, destul de sacadat, fără coerență, fără o organizare corespunzătoare și cu mijloace de multe ori rudimentare, egalitate de tratament și corectitudine din partea centrului.

THE UNION OF THE PRINCIPALITIES FROM THE PERSPECTIVE OF
A CONTROVERSIAL UNIVERSITY PROFESSOR IN IASI: GIORGE PASCU
(Summary)

Keywords: symbolic compensation, economic losses, University of Iasi, provincial complex

Through the union with Wallachia, in 1859, the city of Iasi gave up its condition of capital city and accepted, in exchange for some compensations of a cultural nature, the resulting sacrifices. The most significant compensation was the foundation of the University, and the city would become a sort of cultural capital of the new state, idea for which the Moldavian leaders, starting with Mihail Kogalniceanu and Titu Maiorescu, fought.

At a local level there is the awareness of the major and, to a great extent, unilateral sacrifice made by the population in Moldavia through their union with Wallachia, and compensations meant to attenuate the symbolic and economic losses are expected from the new

⁶⁶ Vezi Gr.T. Popa, *Starea trecută și actuală a Iașului*, în „Revista critică”, 1932, nr. 2-3, p. 81-121. Deloc surprinzător, savantul afla însă și în comportamentul și profilul moral al ieșenilor, dominat de absența spiritului comunitar și de o crasă și neclintită neglijență („în fața clădirii unde se învață regulile de igienă se adună porcii mahalalelor să râme în gunoaie”), destule motive de întristare. Apoi, ieșenii au un oarecare simț al superiorității, cred că „orașul lor stă în fruntea civilizației țării și este esențial în evoluția poporului român”, ceea ce îi face să creadă că li se cuvine mai mult, dar fără luptă (p. 119-120). Situația degradării instituțiilor culturale ale Iașului, singurul registru unde urbea mai avea ceva de spus, cade, fără drept de apel, și în vina autorităților locale ori a cetățenilor de aici, „oameni plângăreți, dispuși să se caine mereu, să se jeluiască pretutindeni, dar totodată au și o mândrie deosebită, un fel de fudulie înăscută” (Gr. T. Popa, *Facultatea de Medicină din Iași ca tip de problemă provincială*, extras din „Revista critică” din 1929). Autorul nota, exasperat de nepăsarea ieșenilor față de instituția etalon a orașului, că „o populație pentru care este indiferentă existența Universității până în așa grad, dovedește că n-o înțelege și n-o merită” (p. 12). Ieșenii par a respecta mai mult instituții precum Poliția, Pompierii sau Prefectura, fără să vadă cruda realitate: „fără Universitate, Iașul ar ajunge un sistem de coline gloduroase unde-și depun țânțarii ouă” (p. 13). Vezi și textul, prea puțin cunoscut, semnat de Alecu Russo, *Iașii și locuitorii lui la 1840*, în Alecu Russo, *Opere*, ediție îngrijită de Efim Levit, Chișinău, Literatura artistică, 1989, p. 223-251, unde cărturarul atribuia ieșenilor mai multe defecte decât calități și îndemna pe cititori, la finalul scrierii, să dea dovadă de înțelepciune și să asculte adevărul fără să se supere.

center. At that time, what the inter-war intellectuals called “the marginalization of Moldavia and Iasi” and, implicitly, of the cultural and educational institutions, especially of the University of Iasi, generated a complex that marked the entire existence after 1859, the complex of “the province”. It manifests in a city that was accustomed to being a capital city, with all the related rights and privileges, and the intellectuals of this city are painfully aware of the fast passing to a secondary position. The situation worsened in 1918, when the postwar circumstances imposed the focus of the central authorities on the needs of Transylvania and Cluj, leaving the inhabitants of Iasi with the feeling that they were left at the mercy of the bureaucrats in Bucharest and that they were disadvantaged when budget funds were distributed.

Despite some extremely critical and courageous stands, the University of Iasi, which underwent a deep crisis generated by chronic under-financing, the lack of infrastructure, and the absence of professors, did not appear to have the capacity of straightening things out. Most teachers accept their peripheral status without rebellion, even if some brief outbursts gave the impression of an active corps. That is why the powerful voices (A.C. Cuza, George Pascu, Grigore T. Popa) which advocated for the overcoming of the provincial complex, the improvement of the interior activity and the obtaining of recognition, inclusively financial, from the center, seemed excessive in relation to the real issue, which was minimized by most people out of sheer laziness.

ION I. SOLCANU

DEPLASĂRILE DOMNITORULUI ALECSANDRU IOAN I^U ÎN PRINCIPATELE UNITE

Guvernarea Principatelor Unite ale României, Moldova și Țara Românească, a pus mari dificultăți mai cu seamă în primii trei ani, până la 24 ianuarie 1862, când au existat două guverne și două capitale, la Iași și București. Cunoașterea nemijlocită de către Domnitor a realităților din țară, comunicarea cu guvernele, luarea deciziilor și transmiterea acestora constituiau doar câteva din aceste greutăți reale în actul de conducere. Pendularea între cele două mari orașe – București, capitala Țării, și Iași – sau reședința particulară de la Ruginoasa presupunea un imens efort fizic și de uzură intelectuală pentru Domnitor în condițiile în care transportul se făcea cu trăsura pe drumuri desfundate, nici măcar pietruite.

Pentru a avea dimensiunea acestui efort nu numai din partea Domnitorului, dar și a autorităților, ne-am propus să prezentăm în cele ce urmează, pe baza exclusivă a documentelor de arhivă: 1. organizarea unei asemenea deplasări a Domnitorului; 2. traseul și durata acesteia; 3. asigurarea securității lui Cuza Vodă pe durata deplasării și comunicarea cu acesta în caz de urgență, și 4. ceremonii la întâmpinarea Domnitorului.

1. Organizarea unei deplasări și, în consecință, responsabilitatea pentru aceasta cădea în sarcina prim-ministrului care, în același timp, deținea și portofoliul *Internelor*. Singurul Guvern din timpul lui Alecsandru Ioan I^U în care prim-ministrul nu a deținut și portofoliul Internelor a fost cel din 14 iunie 1865 – 11 februarie 1866 al lui Nicolae Crețulescu care a fost și ministrul Finanțelor, iar la Interne s-a aflat generalul Ioan Florescu până la demisionarea sa petrecută la 30 ianuarie 1866, fiind înlocuit de N. Crețulescu¹, perioadă pentru care nu avem însă informații necesare subiectului de față. Putem afirma deci că toate deplasările Domnitorului, dar și ale Doamnei Elena Cuza erau organizate de prim-ministrul Principatelor Unite, însă prin cabinetul său de ministru de interne. Dovadă în acest sens stă faptul că absolut toate telegramele și adresele care privesc deplasarea Domnitorului în Principate erau redactate și expediate de la cabinetul ministrului de interne.

Rețeaua instituțiilor centrale și teritoriale care organiza deplasările Domnitorului mai includea Ministerul de Finanțe, direcțiunea Poștelor române, prefecturile, comenziile de jandarmi și de poliție de la nivelul județelor și consiliile municipale ale orașelor reședințe de județe.

¹ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, București, Ed. Machiavelli, 1995, p. 38-39.

Ministerul de Finanțe dispunea, prin Poștele Române, asigurarea cailor de poștă pentru trăsurile Domnitorului și ale însoțitorilor săi², alaiul putând fi constituit din maximum patru trăsuri, precum în cazul deplasării de la București la Galați și de acolo la Iași, în februarie 1859³.

Prefecții aveau obligații multiple înainte dar, îndeosebi, pe durata prezenței Domnitorului pe teritoriul județelor aflate sub administrarea lor. Ei trebuiau să se îngrijească de starea drumurilor și a podurilor⁴, de întâmpinarea Domnitorului la intrarea pe teritoriul județului și însoțirea alaiului până la limita cu următorul județ⁵, de starea și situația documentelor din cancelariile prefecturilor și subprefecturilor și, uneori, chiar de asigurarea condițiilor de cazare a înaltului oaspete și a însoțitorilor săi.

Dintre toate instrucțiunile transmise prefecților de ministrul de interne prin adrese sau depeșe telegrafice reține atenția, prin singularitatea și fermitatea indicațiilor, telegrama din 28 martie 1863 înaintată „la toate prefecturile de peste Milcov, afară de Galați”⁶. Se comunica mai întâi posibilitatea ca Alecsandru Ioan I^u să-și petreacă sărbătorile Paștelui la Galați, „după care va face o călătorie prin ținutul de peste Milcov”, prilej cu care prefecții erau atenționați: „vă previn despre aceasta ca să vă siliți să nu se dea Măriei Sale prilej de nemulțumire; faceți ca în cancelariile Prefecturii sau subprefecturilor să fie bună ordine și să nu găsească pricini învechite și zăcând printr-insele; lucrările să fie expediate toate conform regulilor stabilite și dupe dreptatea fiecăruia”⁷. Grijă ministrului de interne, Nicolae Crețulescu, era una îndreptățită, dar tonul era amenințător și nemaîntâlnit în corespondența către prefecți.

Lipsa unor hoteluri corespunzătoare din reședințele județelor pentru cazarea unor personalități de rangul Domnitorului și al însoțitorilor săi determină pe ministru să

² Uneori această sarcină trecea în grija prefecților. Depeșă din 13 ianuarie 1862 informa prefecții de Râmnicul Sărat, Buzău și Prahova că „Directorul poștelor neputând merge înaintea Domnitorului vă invit a lua asupra-vă sarcina a îngriji ca să fie în toate poștele pregătirea cailor în bună regulă” (ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 376 / 1862, fila 2 f.).

³ ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, filele 130, 132 și 135.

⁴ O depeșă circulară din 22 martie 1863 informa prefecții de Buzău, Brăila și Covurlui că „Măriile lor Domnitorul și Doamna pornesc la 28 corent spre a merge de sărbători la Galați” cerându-le: „îngrijiți de buna stare a drumurilor și caii de poștă” (ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, fila 4), iar o altă depeșă circulară transmisă „la prefecturile de peste Milcov, afară de Galați” atenționa prefecții acelor județe să fie cu băgare de seamă „ca drumurile, podurile și caii prin poște să fie în bună stare” (*ibidem*, fila 6).

⁵ Formulările referitoare la întâmpinarea Domnitorului sunt pe cât de frecvente, tot pe atât de diferite, astfel: „se vestește prefecturii... ca să fie gata spre întâmpinarea datorită” (ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, fila 126 f.-v.); la 23 februarie 1859 prefecții județelor Galați, Ismail, Cahul, Fălciu și Iași erau informați despre prezența iminentă a lui Cuza în acele județe și că „se face cunoscut prefecturii pentru a fi gata spre datornica întâmpinare” (*ibidem*, fila 131 f.); la 5 ianuarie 1862 se cerea prefecților de Râmnic Sărat, Buzău și Prahova să ia din timp „măsurile necesare pentru cuvințioasa buna întâmpinare a Măriei sale în drumul său de la Eși spre această capitală” (ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 376 / 1862, fila 1 f.-v.); la 30 martie 1862 prefecții de Prahova, Buzău, Râmnic Sărat, Putna, Tecuci, Bârlad, Vaslui, Iași erau informați că Domnitorul pleacă spre Iași la 1 aprilie și invitați „a îngriji de buna primire a Înălțimii Sale la trecerea prin acel județ” (*ibidem*, fila 14); în telegrama din 22 martie 1863 prefecților de Buzău, Brăila și Covurlui li se cerea ca „la capul județului să întâmpinați pe Măriile lor” care urmau a petrece sărbătorile Paștelui la Galați (idem, Ds. 170 / 1863, filele 4 și 5); o altă telegramă din 7 mai 1863 către prefecții județelor Roman, Bacău, Tecuci, Putna, Râmnicul Sărat, Buzău și Prahova cerea acestora: „Luați măsuri a întâmpina pe MMLL ca și la trecerea în sus cu toată cuviința” în drumul Domnitorului și Doamnei de la Iași la București (*ibidem*, fila 27).

Mihail Kogălniceanu introduce o atenție sporită față de Cuza ridicând nivelul „cuvincioaselor întâmpinări” la onoruri. Astfel, în depeșă telegrafică din 22 septembrie 1864 transmitea prefecților de Roman, Bacău, Putna, Râmnicul Sărat, Buzău, Ialomița și Ilfov un Ordin: „Luați dispozițiuni pentru caii de poștă și întâmpinarea Înălțimii Sale cu toate onorurile” (idem, Ds. 115 / 1864, fila 3).

⁶ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, fila 6.

⁷ *Ibidem*.

sugereze prefectilor asigurarea unor condiții corespunzătoare pentru înnoptarea Domnitorului. Formulele cele mai frecvent întrebuintate în telegramele către prefecti erau acele precum „va mânea în...” sau „va petrece noaptea în...”⁸. Nu lipsesc însă, uneori, indicațiile precise. Astfel, în telegrama din 19 martie 1859 a ministrului de interne din Moldova către prefectul din Tecuci se arată că „Înălțimea Sa pleacă mâine la 8 oare din Eși și a hotărât a petrece noaptea în Tecuci. Subscrisul invită pe domnul prefect a pregăti casa domnului Romano, chiar dacă D<omnia> Sa ar lipsi din Tecuci”⁹; prefectul de Ialomița era informat la 22 martie 1863 de ministrul de interne N. Crețulescu că Alecsandru Ioan I^{iu} și Doamna Elena „pornesc la 28 corent spre a merge de sărbători la Galați” și că „seara vor mânea la Domnul Zappa, la Broșteni”¹⁰. Raportul din 29 aprilie 1863 al prefectului de Botoșani, *Buzdugan*, informa despre găzduirea Domnitorului în locuința sa¹¹.

La 19 martie 1865, M. Kogălniceanu telegrafia prefectilor de Ialomița, Buzău, Râmnicu Sărat, Putna, Bacău, Neamț, Suceava și Roman, informându-i că „Măria Sa Domnitorul pornește din capitală spre Ruginoasa și va trece prin județul Dumneavoastră”, fiind invitați să ia „toate măsurile necesare și faceți pregătiri ca la caz când Măria Da ar voi să rămâie vreo noapte acolo să găsească primirea și tratamentul cuvenit Înălțimii Sale”¹².

2. Traseul și durata unei deplasări. În primii trei ani ai domniei, deplasările cele mai numeroase au avut loc între cele două capitale ale Principatelor, București și Iași sau București-Ruginoasa. Traseul unei atari deplasări de la București spre Iași sau Ruginoasa, trecea fie prin Prahova, fie prin Urziceni, mai rar, precum reiese din telegrama aghiotantului domnesc, lt. col. Pisotsky din 10 / 22 octombrie 1864, expediată din Tg. Frumos la București „domnului M. Kogălniceanu, Președintele Consiliului de Miniștri”, informându-l pe acesta că „Măria Sa Prințul Domnitor, în sâmbăta următoare a corenteii va pleca din Ruginoasa, iar a doua zi, duminică seara, va fi în capitala București pe drumul Romanului, Bacău și Urziceni”¹³.

Orice cale ar fi ales dintre acestea două – prin Prahova sau Urziceni – traseul de urmat trecea obligatoriu prin Buzău, Râmnicu Sărat și Focșani (jud. Putna). Din județul Putna alaiul Domnitorului se îndrepta fie „pe drumul mare, pe la Bârlad”¹⁴, trecând mai întâi prin Tecuci, apoi Bârlad, Vaslui și Iași, fie „pe drumul Siretiului” prin Mărășești, unde înnopta arareori, apoi Bacău, Roman și Iași.

Traseul frecventat între Iași-București era acela „pe drumul mare, al Bârladului”, celălalt, „al Siretiului” fiind obligatoriu când venea sau pleca de la Ruginoasa.

Orașul Galați a fost vizitat conform documentelor, în perioada de care ne ocupăm, de trei ori. Două deplasări, una între 24-27 februarie 1859¹⁵ și alta de sărbătorile Paștelui din 1863¹⁶, au fost efectuate pe traseul București-Urziceni, Brăila, Galați, iar cea de a treia o întreprinde din Focșani¹⁷.

⁸ ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, filele 159, 164, 206, 376.

⁹ *Ibidem*, fila 154.

¹⁰ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, filele 4 și 5.

¹¹ *Ibidem*, fila 25 v.

¹² *Idem*, Ds. 118 / 1865, fila 5.

¹³ *Idem*, Ds. 115 / 1864, fila 2.

¹⁴ *Idem*, Ds. 376 / 1862, fila 35.

¹⁵ ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, filele 126-127, 130-132.

¹⁶ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, filele 1, 4-7.

¹⁷ ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, fila 210.

Raportul prefectului de Botoșani, Buzdugan, din 29 april 1863, ne oferă informații despre o vizită a Domnitorului pe traseul Iași-Hârlău-Botoșani-Dorohoi-Liteni-Fălticeni¹⁸.

Deținem informații conform cărora Domnitorul își schimba uneori traseul stabilit inițial și comunicat de ministrul de interne prefectilor. Este cazul primei sale deplasări de după dubla sa alegere pe care o face la Galați, unde ajunge pe 24 februarie, exact la o lună după votul Adunării electivă de la București. Telegramele trimise din București informau prefectii de Covurlui, Ismail, Cahul, Fălciu și Iași că „Măria Sa se pornește astăzi (duminică, n.ns.) cu patru trăsuri la Brăila. Marți va fi în Galați. Va merge pe urmă în Beserabia și peste o săptămână va fi la Iași”¹⁹, glăsuia și depeșa expediată „ecscelenței sale Vasilică Sturza, ministru din Năuntru, la Iași” de omologul său muntean la 22 februarie / 6 martie 1859²⁰. Mai multe depeșe telegrafice adresate prefectilor de Ismail și Cahul vesteau vizita Domnitorului în acele părți de țară, iar altele erau trimise prefectului de Fălciu, la Huși, pentru a pregăti caii de trebuință de la poștele Leova, Huși și Bunești²¹. Surprinzător însă, în dimineața zilei de 27 februarie / 11 martie 1859 două depeșe expediate din Galați de locotenentul de prefect Balaban, prefectul îl însoțea pe Cuza, informau pe miniștrii de *Interne* și *Finanțe* ai guvernului moldav că „Înălțimea Sa, Domnitorul stăpânitoriu schimbând marșrutul astăzi la 8 oară de dimineață au și pornit pe drumul Romanului către capitală. S-a vestit prefecturilor de Tecuci, Bacău și Roman pentru pregătirea cailor trebuitori”²².

Un lucru similar se petrecea în toamna aceluiași an când, la 14 / 26 octombrie, pe o depeșă sosită la București de la Focșani ministrul puneă apostila: „prin telegraf se va face cunoscut prefecturilor de Vaslui, Tecuci, Bârlad și Focșani pentru primirea Înălțimii Sale”²³. Ajuns în Focșani a doua zi, pe 15 / 27 octombrie 1859, Cuza nu mai urmează drumul spre Iași prin Tecuci, Bârlad și Vaslui, ci se îndreaptă spre Galați. Depeșa telegrafică este lămuritoare „Înălțimea Sa a sosit acum la 2 oare în Focșani. Zăbavă nu are. Trece la Galați astăzi. S-au făcut împărțirile cuvenite”²⁴, înțelegând prin această ultimă precizare că au fost anunțați cei în drept.

O telegramă din Huși din 23 octombrie / 3 noiembrie prin care consiliul municipalității, „în unire cu Prefectura”, solicită ministrului „încuviințarea cheltuirii sumei de 250 lei cu luminația, la sosirea Înălțimii Sale”²⁵, constituie un temei serios în a presupune că Alecsandru Ioan I^{iu}, în acest timp scurs între 15 / 27 octombrie 1859 și până la 23 octombrie / 3 noiembrie, când era așteptat să sosească la Huși în zilele imediat următoare, a trecut Dunărea spre a vedea ținuturile Ismail și Cahul pe care nu apucase să le viziteze în luna martie a aceluiași an când, aflat la Galați, „a schimbat marșrutul spre Iași”, așa cum s-a văzut mai sus. Un argument în plus în acest sens este că și atunci, în primăvara aceluiași an, Domnitorul urma să treacă prin Huși, după ce ar fi vizitat ținuturile Ismail și Cahul, de vreme ce oficialii ținutului Fălciu se îngrijeau de caii de poștă de la Leova și Bunești²⁶.

¹⁸ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, filele 25 f.-v. și 51 f.-v.

¹⁹ Idem, Ds. 8 bis / 1859, fila 130.

²⁰ ANR, Min. Trebilor din Lăuntru, Ds. 8 Bis / 1859, fila 130.

²¹ *Ibidem*, 134-135.

²² *Ibidem*, filele 146-147.

²³ *Ibidem*, fila 212.

²⁴ *Ibidem*, fila 210.

²⁵ *Ibidem*, fila 213.

²⁶ Vezi supra 21.

Durata unei deplasări între Iași sau Ruginoasa și București, cu o înnoptare, dura două zile cum, de altfel, precizează și telegrama adjutantului domnesc Pisotzky trimisă prim-ministrului M. Kogălniceanu²⁷. Avem temeiuri să credem că adeseori Cuza, presat de urgența acțiunilor politice, era nevoit să călătorească pe orice vreme și la orice oră din zi sau noapte. Depeșa transmisă din Tecuci de prefectul ad-interim Iosipescu la 9 / 21 septembrie 1859 glăsuia că „Înălțimea Sa a sosit în Tecuci sara la 8 oare și stând la subscrisul până la 11 ½ oare a plecat spre capitală (Iași, n.ns.) prin Bârlad”²⁸. Dintr-o telegramă a prefectului de Tutova aflăm că Domnitorul a trecut prin Bârlad, „la trei după miezul nopții «pentru a înnopta la Banca» și astăzi la trei după-amiază a și plecat la Eși. Poate că va mâne la Solești”²⁹. Aceeași grabă a Domnitorului, fără oprire pentru fireasca odihnă de noapte, rezultă dintr-o altă telegramă expediată de prefectura de Râmnicu Sărat la 1 april 1862 precizând „La capul județului primind pe Măria Sa, astăzi la 11 oare sosi în Focșani mulțămît și porni spre Iași”³⁰.

O serie de cinci telegrame expediate în două zile consecutive 9 / 21 mai și 10 / 22 mai 1862 permit reconstituirea chiar pe ore a deplasării lui Cuza Vodă de la Iași la București. Două dintre acestea, expediate în aceeași zi de 9 / 21 mai 1862 din Iași și Roman au texte aproape identice, completându-se și informând pe Barbu Catargiu, ministrul de interne, că Vodă a plecat „astăzi la 9 oare dimineața din Iași la București pe drumul Bârladului, iar nu al Siretiului”³¹. Depeșele erau semnate de prefectii de Iași și Roman, N. Catargiu și, respectiv, Vârnav. Domnitorul a înnoptat la Focșani de vreme ce telegrama prefectului de aici informa, pe același ministru, la 10 / 22 mai 1862 că „Înălțimea Sa au plecat din Focșani la orele 7 ½ dimineața. Diseară va fi în capitală”³² pentru ca peste trei ore să ajungă în Râmnicu Sărat³³, iar la ora 12 ½, aceeași zi, ieșea din Buzău³⁴.

O deplasare pe care o efectua împreună cu Doamna Elena avea un ritm mai lent, având o durată de patru zile după cum rezultă din depeșa transmisă la 9 mai 1863 prefectilor de Putna, Râmnicu Sărat, Buzău și Prahova „Măria Sa Prințul, împreună cu Măria Sa Doamna vor pleca sâmbătă la 11 a curente din Iași. Sara vor petrece la Mărășești; a doua zi, duminică, la Buzău, a treia zi, luni, la Ploiești și marți în București”³⁵. Într-adevăr, pe 13 mai ajunseseră la Ploiești, iar „la 14 corent Măriile lor, Domnitorul și Doamna, sunt a intra în capitală”³⁶.

3. Asigurarea securității Domnitorului pe durata deplasării și comunicarea cu acesta în caz de nevoie cădeau în responsabilitatea ministrului de interne în a cărui subordine se afla administrația teritorială – prefecturile – precum și jandarmeria și poliția. Colonelul Pisotzky, ca aghiotant al Domnitorului era, desigur, omul său de mare încredere, veghind în primul rând asupra siguranței persoanei lui Cuza. Telegramele cer prefectilor „să luați cuvenitele dispoziții pentru escortarea Măriei Sale după orânduială”³⁷.

²⁷ Vei supra 13.

²⁸ Idem, Ds. 8 Bis / 1859, fila 202.

²⁹ *Ibidem*, fila 203.

³⁰ Idem, Ds. 376 / 1862, fila 18.

³¹ *Ibidem*, filele 39 f și 42 f.

³² *Ibidem*, fila 41.

³³ „La orele 10 ½ a plecat Înălțimea Sa de aici, prefectul R. Sarat, J. Dimitreascu” (*ibidem*, fila 43).

³⁴ „Măria Sa a ieșit astăzi la ora 12 din acest oraș, prefectul de Buzău, Pleșoianu” (*ibidem*, fila 40 f.)

³⁵ Idem, Ds. 170 / 1863, fila 30.

³⁶ *Ibidem*, filele 31 și 32.

³⁷ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 376 / 1862, fila 16.

O altă depeșă telegrafică din 7 mai 1862, expediată prefectilor de Prahova, Buzău, Râmnicu Sărat, Putna, Bacău și Roman, pe unde urma să treacă Domnitorul în drumul său spre Iași era imperativă: „Luați dispoziții de a face cuvenita primire Înălțimii Sale escortându-l de la rezidența județului Dvs. până la cealaltă a județului unde va trece. Veți raporta prin telegraf de sosirea și pornirea Măriei Sale din rezidență”³⁸

Cum telegramele erau adresate și comendurilor de jandarmi și poliție ale județelor pe unde urma drumul Domnitorului³⁹ deducem că acestea aveau instrucțiuni precise în privința asigurării securității personale a lui Cuza.

Grija responsabililor guvernamentali pentru securitatea Domnitorului nu trebuie să mire mai ales după atentatul la viața acestuia întâmplat la sfârșitul lunii martie 1859. Consiliul miniștrilor din Moldova, informat prin depeșă telegrafică la 31 martie 1859 de „uneltirea unui atentat asupra persoanei Prea Înălțatului Domn, dar încredințându-se, totodată, de norocita fericire a vieții Înălțimii Sale”⁴⁰, dispune celebrarea pentru a doua zi, 1 aprilie 1859, a unui *Te Deum* la catedrala mitropolitană, unde vor „asista toți amployații civili și militari, consuli puterilor străine, membrii Adunării Elective”⁴¹.

Probabil că tot din motive de securitatea persoanei itinerariul unei deplasări era anunțat cu întârziere ca în telegrama din 12.03.1865 trimisă prefecturilor de Ialomița, Prahova, Buzău, Râmnicu Sărat, Putna, Tecuci, Tutova, Vaslui, Bacău, Roman, Iași, în care se spunea: „Măria Sa, Domnul stăpânitor este a porni din capitală pentru orașul Iași. Luați masuri de acum pentru pregătirea călătoriei M. Sale. Cu alt ordin vă voi arăta ziua plecării și direcția drumului pe care va merge până la Iași”⁴².

Pe durata deplasării Domnitorului în țară, informațiile și documentele urgente îi erau comunicate prin curier cu ștafetă. O telegramă din Focșani din 22 octombrie / 3 noiembrie 1859 invita pe ministrul de interne al Moldovei „să binevoiți a-mi arăta în grabă unde se găsește Măria Sa spre a se cunoaște unde să se îndrepteze grabnic hărțile sosite din București”⁴³. O altă depeșă semnală prefectului de Vaslui că „urmând a veni pe acolo un curier de la București cu ștafetă (subl. ns.) adresată Înălțimii Sale – prefectul îl va încunoștiința ca să-și îndrepte drumul spre (loc șters, n.ns.) fiind că Înălțimea Sa a pornit de la Huși”⁴⁴.

4. Ceremoniile la întâmpinarea Domnitorului au constituit prilej de corespundență între guvernele Moldovei și Țării Românești cu prefectii și consiliile orașelor reședință de județ. Spre deosebire de perioada imediat anterioară Unirii, când domnii Țărilor Române se deplasau arareori în provincie, acum Cuza Vodă era nevoit să treacă prin cel puțin șapte-opt județe o dată la cel mult două luni în primii trei ani de domnie. Locuitorii și oficialitățile orașelor reședință de județ, precum cele din Galați, la 5 februarie 1859, solicitau Ministerului, „a se încuviința suma ce să se cheltuiască din Casa municipală pentru rădicarea unor arcure de triumf, luminații...”⁴⁵, cerere respinsă de

³⁸ *Ibidem*, fila 34 f.

³⁹ Idem, Ds. 8 Bis / 1859, filele 127 f, 148 f, etc.

⁴⁰ *Ibidem*, fila 162.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Idem, Ds. 118 / 1865, fila 1. O altă telegramă din 16.03.1865 indica același gen de secretomanie în privința itinerarului: „Măria Sa Domnitorul pleacă din capitală luni, în 22 curent. *Pe ce drum va face călătoria se va anunța osebit* (subl. ns.)” (*ibidem*, fila 4). Prefectul de Buzău solicita telegrafic să i se comunice „pe ce drum pornește Măria Sa Domnitorul”. Iar apostila ministerială preciza sec: „Pe care drum va face călătoria li se va însemna osebit” (*ibidem*, fila 3).

⁴³ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 8 Bis / 1859, fila 214 v.

⁴⁴ *Ibidem*, fila 215.

⁴⁵ *Ibidem*, fila 117 f.

minister deoarece „fiind încredințat că Înălțimea Sa nu acceptază demonstrație publică prin ridicarea de arcuri de primire din Casa publică, nici poate încuviința vreo sumă de cheltuieli pentru asemenea pregătiri rămânând publicul slobod dacă dorește a face asemenea primire Înălțimii Sale pe conta sa, mai ales că orășenii Galațiului nu sunt lipsiți de mijloace”⁴⁶.

Consiliul municipal din Iași asigură ministerul, la 21 februarie 1859, că la sosirea Principelui „va urma a se înfățișa cu pâine și sare, după obicei, la barieră”, dar că „cere dezlegare grabnică... a pune să se facă o solemnă primire”⁴⁷. De la București se răspunde că „Înălțimea Sa... nu primește a i se face vreo ținută”⁴⁸.

Administrațiile de Galați, Ismail, Cahul, Fălciu și Iași erau informate de la București că „se face cunoscut prefecturii pentru a fi gata spre *datornica întâmpinare fără ținută extraordinară, conform dorinței Domnitorului* (subl.ns.)”⁴⁹.

Elocvență pentru modestia lui Cuza Vodă este telegrama trimisă de Catargiu, prefectul de Bacău, ministrului de interne al Moldovei la 25 april 1859, care arată: „Înălțimea Sa a plecat acum din Bacău. Va fi sara în Eși. *M-a însărcinat să spui cum că nu vreau defel primire sau să-i iasă înainte la barieră* (subl.ns.)”⁵⁰.

Mai toate depeșele transmise prefectilor de către ministerele de interne ale Moldovei și Valahiei, iar apoi de aceeași instituție a Principatelor Unite, solicită acestora „buna primire”⁵¹, „ceremonial cuviincios”⁵². Mihail Kogălniceanu introduce însă nu numai o notă în plus de fermitate, ci și o grijă sporită față de Domnitor impunând administrațiilor locale „întâmpinarea Înălțimii Sale cu toate onorurile”⁵³.

La înapoierea Domnitorului în București din deplasările în țară, acesta era întâmpinat de ministrul de interne sau chiar de primul ministru la Ploiești, Mizil sau Urziceni. *Dimitrie Ghica*, prim-ministru și ministru de interne, solicita directorului poștelor la „17 ghenar 1862 ca pentru întâmpinarea Măriei Sale Domnitorului, vă invit a libera opt cai de poștă în contul statului pentru mergerea subscrisului până la Ploiești și înapoi”⁵⁴; la 8 mai a aceluiași an, subprefectul de Tohani era informat, la Mizil, că „d-l ministru de interne (*Barbu Catargiu*, fiind și prim-ministru, n.ns.) pleacă mâine, miercuri, din capitală și vine prin Maia la Mizil spre întâmpinarea Înălțimii Sale, joi dimineața, la Mizil”⁵⁵; în vreme ce, la 13 mai 1863, prim-ministrul *N. Crețulescu* întâmpina pe Cuza și Doamna Elena la Ploiești⁵⁶; *M. Kogălniceanu*, în dubla sa ipostază de președinte al Consiliului de miniștri și ministru la interne, agricultură și lucrări publice⁵⁷, ieșea să-l întâmpine pe *Aleksandru Ioan I^{iu}* la Urziceni, cerând pentru aceasta Poștei „șase cai mari în ducere și întoarcere”⁵⁸.

Obligație protocolară sau atitudine respectuoasă, întâmpinarea Domnitorului de către primul ministru la distanță de două-trei ore de intrarea în București constituia un

⁴⁶ *Ibidem*, fila 125 f.

⁴⁷ *Ibidem*, fila 128 f.

⁴⁸ *Ibidem*, fila 129.

⁴⁹ *Ibidem*, fila 131.

⁵⁰ *Ibidem*, fila 165.

⁵¹ *Idem*, Ds. 376 / 1862, filele 14-15, 17.

⁵² *Ibidem*, fila 19.

⁵³ *Idem*, Ds. 115 / 1864, fila 3.

⁵⁴ *Idem*, Ds. 376 / 1862, fila 9.

⁵⁵ *Ibidem*, filele 37 și 38 f.

⁵⁶ „Astăzi va porni din capitală d-l ministru primar spre întâmpinarea Mărilor lor Domnitorul și Doamna la Ploiești”, se arată în telegrama din 13 mai 1863 (*idem*, Ds. 170 / 1863, fila 31).

⁵⁷ *Stelian Neagoe, op. cit.*, p. 37.

⁵⁸ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 115 / 1864, fila 4.

bun prilej de a-l informa pe Cuza Vodă despre problemele curente ale guvernării, apărute în lipsa acestuia din capitală și, totodată, de a se sfătui în spațiul strâmt și sigur al trăsurii asupra proiectelor de modernizare a instituțiilor Țării.

Altfel se desfășura însă ceremonialul întâmpinării Domnitorului prilejuit de vizita acestuia. Aflăm de succesiunea evenimentelor dintr-un *Raport* al prefectului de Botoșani, Buzdugan, redactat și înaintat ministrului de interne după prezența lui Cuza în acel județ petrecută în zilele de 22, 23 și 24 aprilie 1863. Cuza a fost întâmpinat „pe la orele 3 ½ după-amiază la marginea județului Botoșani, unde era pregătit un măreț arc de triumf cu portretul Măriei Sale, ornat cu bandiere tricolore”. În calea Domnitorului veniseră „notabili din Botoșani și Hârlău, un însemnat număr de notabili armeni din Botoșani și mulți locuitori de pe la satele de prin preajmă, care după datină i-au prezentat pâine, sare și fagure de miere”⁵⁹. Pe parcursul căii urmate spre Botoșani „trăsura Înălțimii Sale fu înconjurată de mai mulți călăreți și succedată de un n<umăr> însemnat de trăsuri; drumul de pe moșiile pe unde Măria sa au trecut era plin de locuitori grămădiți și care au salutat cu a lor sinceră iubire, cu vii aclamații de ura! Trecerea Măriei Sale”⁶⁰. La bariera orașului Botoșani, ornată cu arc de triumf, cu portretul lui Vodă și „bandiere tricolore”, „populația de toate clasele, condiția, vârsta și naționalitatea aștepta cu nerăbdare încă cu mult înainte de ora sosirii”⁶¹. Au ieșit în întâmpinarea lui Cuza episcopul Marchian, protoierii județului, preoții îmbrăcați în veșminte, iar „ceva mai departe sta nația evreiască cu un cort nou, bogat și cu tablele legii”, în timp ce mulțimea adunată „salută cu vii aclamații prelungite, iar muzica lăutarilor intona arii naționale”⁶².

A doua zi, 23 aprilie 1863, Cuza oferi mai întâi audiențe colective primind, pe rând „toate clasele societății: pe elevi, judecători, municipalitatea, administrația, profesori, jandarmi, orașeni de toate clasele și condițiile, comunitatea armeană și cea evreică”⁶³.

Cu această ocazie, comunitatea israelită din Botoșani înmânează Domnitorului un scurt memoriu semnat însă de peste 250 persoane, în care se spunea: „Cu ocazia vinirii Înălțimii Voastre în acest oraș, subscrișii cetățeni de nație israelită, pătrunși de respect și devotament către Patrie, cu umilință vin a vă depune la picioare omagiurile și urările pentru buna și fericita sosire. Acest moment de suvenir mi-au dat, totodată, curajul a vă prosterna profundele noastre mulțămiri și pentru buna administrare a Domnului Prefect Theodor Buzdugan”⁶⁴. Întins pe șase pagini, memoriul poartă peste 250 de semnături, majoritatea covârșitoare cu caractere idiș. Doar cele de pe prima pagină și alte șapte din capul altor două pagini sunt cu caractere latine, identificând pe: H. Sanger, Chaim Schays, Haim Focșineanu, Samuel Kohl, A. David, Blumenfeld, A. Löwensohn, Fr. Karmin, Meyer Daniel, Moses Orenstein și M. Klarfeld⁶⁵. Prin locul privilegiat, rezervat semnăturilor, este de presupus că toți evreii citați mai sus erau fruntașii comunității israelite din Botoșani, care l-au încredințat pe Domnitor, la înmânarea memoriului, de loialitatea lor față de tron și țară.

⁵⁹ Idem, Ds. 170 / 1863, fila 25 f.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, fila 25 v.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, fila 51 f.

⁶⁴ BAR, Manuscrise, Arhiva Cuza Vodă, Mapa V, filele 32 f., 33 f.-v., 34 f.-v. și 35 f.

⁶⁵ *Ibidem*, filele 32 f-v și 34 f.

Din relatarea prefectului de Botoșani, aflăm că Domnitorul s-a întreținut cu cei primiți în audiență „adresând fiecăruia cuvinte de părintească mângâiere și convorbind cu fiecare în modul cel mai mângâietoriu, încât tot publicul rămase încântat de bunăvoința și dragostea Măriei Sale”⁶⁶.

În după-amiaza aceleiași zile, Cuza a vizitat „stabilimentele publice și Jandarmeria”, iar ulterior a acordat „audiențe particulare oricărui cetățean au dorit a-i vorbi”⁶⁷.

În următoarea zi, de 24 april, Cuza s-a deplasat la Dorohoi, însoțit fiind de prefectul de Botoșani „fiindcă urma ca de acolo, în mergere spre Folticeni, să treacă iar prin județul Botoșani”, conducându-l pe Cuza Vodă „până ce a trecut în județul Suceava, la satul Liteni”⁶⁸.

Din zecile de deplasări efectuate de Alexandru Ioan I^{iu} în cei șapte ani de domnie, în arhive s-au păstrat doar câteva sute de file cuprinse în cele cinci dosare, mărturii ale unor imense eforturi fizice și intelectuale din partea Domnitorului în primul rând, dar în care au fost angrenate importante instituții ale statului, de la nivel central sau teritorial. Astăzi, când distanța Iași-București poate fi parcursă cu avionul în 50-60 minute, cu autoturismul sau cu trenul în patru sau șase ore, realizăm pe deplin consumul de energie, timp și nervi de acum 150 ani când, pentru a străbate aceeași distanță, erau necesare cel puțin două zile. Și aceasta în cazul Domnitorului Alecsandru Ioan I^{iu}, când toate erau anunțate telegrafic și pregătite cu multe zile înainte.

LES VOYAGES DU PRINCE ALECSANDRU IOAN Ier
DANS LES PRINCIPAUTES UNIES
(Résumé)

Mots clés: déplacements, la sécurité du Alecsandru Ioan Ier, le voitures à cheval, administration financière, l'accueil du Prince

C'est pour la première fois qu'on attire l'attention des chercheurs sur un aspect tout à fait nouveau de l'activité du Prince Alecsandru Ioan Ier: ses déplacements dans les Principautés de la Roumanie.

En nous appuyant uniquement sur des documents d'archives on a pu reconstituer les aspects concernant: 1. l'organisation des déplacements; 2. le tracé et sa durée; 3. la garantie de la sécurité du Prince et la communication avec celui-ci si la situation l'imposait; 4. les cérémonies de l'accueil et le programme de la visite.

1. L'organisation et la responsabilité d'un déplacement du Prince étaient le devoir du Premier Ministre qui avait aussi le ministère des Internes. Toute la correspondance (télégrammes, adresses etc.) était dirigée et expédiée de son bureau. Le réseau des institutions centrales et locales entraînées dans l'organisation d'un déplacement impliquait aussi le ministère de finances, la direction des Postes Roumaines, les préfectures, les commandements de gendarmerie et de police des capitales (Iași et București et, après 24 Janvier 1862, seulement de București), les conseils municipaux des capitales des départements, les maires, en réalité.

Le ministère de finances assurait par l'entremise des Postes Roumaines les chevaux de poste pour le voitures à cheval du Prince et de ses compagnons. Les préfets avaient soin de l'état des routes et ponts, de l'accueil et l'accompagnement du Prince sur le territoire du département de l'état et la condition des documents de chancellerie, des pétitions etc. des chancelleries de la préfecture et sous-préfectures du logement du Prince et de sa suite.

⁶⁶ ANR, Min. de Interne, Administrativă, Ds. 170 / 1863, fila 51.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, fila 51 v.

2. Le tracé et la durée d'un déplacement étaient décidés par Alecsandru Ioan le Ier et communiqués aux préfets qui avaient l'obligation d'informer le ministère d'internes par télégraphe sur la date et l'heure de l'arrivée et du départ du Prince. Il y avait des situations où le Prince, selon le cas (informations ou situations imprévues) était obligé de changer d'itinéraire bien que celui-ci ait été déjà établi et communiqué aux préfetures. Les déplacements les plus nombreux ont eu lieu de București vers Iași ou Ruginoasa (la résidence privée du Prince). Le tracé d'un tel déplacement passait soit par Ploiești, Urziceni, en croisant Buzău, Râmnicul Sărat et Focșani d'où l'escorte du Prince suivait «la grande route de Bârlad», Vaslui, en s'arrêtant d'habitude pour la nuit à la résidence de son épouse à Solești, puis Iași, soit tout au long de Siret, par Mărășești, Bacău, Roman et Ruginoasa ou Iași. Un déplacement de Iași ou Ruginoasa à București durait deux jours. Au cas où le Prince était accompagné par son épouse le voyage était moins rapide et pouvait durer même quatre jours.

3. La garantie de la sécurité du Prince et la communication avec celui-ci si la situation l'imposait étaient la responsabilité du Ministre d'Internes qui assujettait les préfetures, la police et la gendarmerie. Pendant son voyage dans le pays, le Prince recevait des informations urgentes par courrier ou estafette.

4. Les cérémonies de l'accueil du Prince dans les résidences du département devaient être, selon son exigence précise, sobres et simples. Il était accueilli à la frontière d'un département par le préfet, prélat, archiprêtres, prêtres et notabilités. Une telle visite qui pouvait durer deux ou trois jours se proposait de prendre connaissance sur les établissements publics (garnison, lycées etc.) et d'offrir des audiences collectives ou particulières. À son retour à București, le Prince était accueilli, selon les documents, par le Premier Ministre – Dimitrie Ghica, Barbu Catargiu, Nicolae Crețulescu, Mihail Kogălniceanu) à Ploiești, Mizil ou Urziceni pour l'accompagner dans la capitale.

LAURENȚIU RĂDVAN

NEW CONSIDERATIONS ON THE ADMINISTRATION, LAW, AND RELATIONS WITH THE RULER IN MEDIEVAL MOLDAVIAN TOWNS

The present study focuses on new standpoints regarding the way medieval towns in Moldavia were organized, and on their rights, duties and relations with the ruler. A close analysis of the sources reveals that the distance between the towns of Moldavia and those in Transylvania and in the Galician Rus' was not as vast as it was previously suggested. The connections between these urban centers stem from the fact that the towns beyond the mountains or in the north were actually models for those east of the Carpathians, similar to the towns in Transylvania which acted as models for Wallachian towns. However, local features also generated many differences¹.

In the Romanian Principalities, as well as in Hungary, Poland, or Serbia, the monarch was the one regulating the rights of towns. In Romanian-inhabited territory, the monarchy followed a Byzantine pattern, claiming divine right and ultimate power over all other institutions. This was how the rulers of Wallachia and Moldavia attempted, and to a certain extent succeeded, to assert supremacy over the other powers of the state. The centralization attempts, which entailed a well thought-out adjustment of the administrative and fiscal system, also directed the relations with communities that entered the urbanization stage².

The organization of medieval Moldavian towns was not substantially different to that of their Wallachian counterparts. The institutional structure of towns east of the Carpathians also relied on the privilege, a document granted by the ruler which regulated his relations with the town communities. The first privileges were granted to colonists populating the settlements to be urbanized in Moldavia ever since mid 14th century. The granting of the privileges was twofold. First, such documents were probably passed by the king of Hungary or his representatives for settlers arriving in Baia, Siret, and probably Trotuș or Bacău as well. As they were the mainstays of royal power east of the Carpathians, the privilege-granters spared no expense of generosity when giving them rights. The privilege-granting carried on, and even intensified after the king lost his foothold here and the first Moldavian rulers took over. Petru I and

¹ Previous research on this topic at C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, 2nd ed., București, 1997, and N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971.

² Șerban Papacostea, *Statul românesc în secolele XIV-XVI. Rolul său în consolidarea entității poporului român*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, ed. a II-a, București, 1999, p. 143-148.

Alexandru the Good were probably the ones granting the most privileges. Settlers arrived in a mostly Orthodox area, with an Orthodox ruler, so the rulers had to pass documents which would acknowledge the settlers' difference in order to lure them in. Probably the same as with Poland, Hungary or even Wallachia (Câmpulung), the first leaders of the colonists were among those who had coordinated their arrival here (*locatores*). Since we lack any revealing sources, we may only assume that an evolution from the prince-elected *scultetus* to the one elected by the community occurred here as well, at least where older towns are concerned.

Rulers acknowledged personal freedom for the colonists, freedom of worship, the right to be judged by their own representatives, full control of the land within the settlement, use of the domain around the town, as well as some exemptions from taxes and customs duties. In their destination settlements, the newcomers had the right to hold permanent market and, in some cases, a periodical weekly market, as well as a yearly fair later on. In Moldavia, there is no data on towns that had the right to a closed community, as with Câmpulung in Wallachia. We will assume that, at least in their first stages of development (the 14th-15th centuries), those settling in a town needed the consent of the community. Moldavian rulers kept a series of rights, protected by named officials, who had authority over those not part of the town community, and who oversaw the collection of taxes and the enforcement of ordinances. The ruler also preserved his right to own the town domain³.

The special status of townspeople in Wallachia is captured in the terms *varoș* and *varoșani*. In Moldavia, the term *târg* prevailed; it had an economic meaning that relied on its commercial purpose, which dominated in towns in this area. However, a special feature was that, under Polish influence, the term *miasto* was used as well, capturing the privileged situation of urban communities, as well as a possible *locatio*. East of the Carpathians, no original documents passed by the rulers for the townspeople were kept, but only incomplete fragments of them. Early documents would refer to the privilege as a "law of old," while late ones phrase privileges by something reminiscent of their original written form: *urice de târg*⁴. The only solution in identifying them is a study of how town communities were organized.

The large number of settlers in Moldavian towns led Nicolae Iorga to believe that the Magdeburg law was also in force since the beginning in some towns here, such as Siret, Suceava, and Roman⁵. Other historians contended that sources held no evidence to support this⁶, and others preferred a compromise: the existence of a "law of the place," which allegedly combined elements of local and non-local law⁷. Even so, there is not significant evidence for the existence of a "Romanian law," which was applied in

³ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XI, Iași, 1889, p. 252-253.

⁴ *DRH*, A, III, p. 188, doc. 96; p. 279, doc. 151. Gh. Ghibănescu, *Surete si izvoade*, vol. III, Iași, 1907, p. 169, doc. 100; p. 274, doc. 159.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 115; idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, ed. Georgeta Penelea, București, 1982, p. 83; Hugo Weczerka, *Die Stellung der Rumänischen Stadt des Mittelalters im Europäischen Städtewesen*, in *Die Mittelalterliche Städtebildung im Südöstlichen Europa*, ed. Heinz Stöob, Köln, Wien, 1977, p. 245-247.

⁶ P.P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, in *Interpretări românești*, 2nd ed. by Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, București, 1994, p. 137-138; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 169-170.

⁷ Earlier on, D. Ciurea agreed that the Magdeburg law was applied in Moldavian towns as well, "with several deviations from the traditional statute" (D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova, SCȘI*, vol. VII (1956), p. 158-159; later, he only accepted the existence of some "elements in the life of the Polish towns" in Moldavian towns in the 15th century (idem, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX, AIIAI*, vol. VII (1970), p. 25).

14th-15th century towns. The elements we will henceforth present support the presence of some elements of the so-called “German law” in Moldavian towns as well, even though their origin is hard to pinpoint (Magdeburg, Nuremberg, etc.).

The rich historiography on towns in areas east of the Carpathians is fraught with misconceptions on the status of settlers that resided here, and on the powers of those elected as representatives for the community. The vast presence of non-local elements in some towns was reflected in their control over the leadership and representation of the town. By not accepting the significance of such communities in older Moldavian towns, some Romanian historians attempted to explain them away. The leaders of the townspeople were supposedly “recruited among the foreign merchants and artisans in the town administration,” indicating “a token of the place that their ethnic communities of origin held in the economic life [of the town]”⁸. First of all, ethnic communities are mistakenly taken to be “foreign.” They were only foreign when arriving and settling in Moldavian towns, but became a natural part of the town after one generation or two. In Lviv’s documents, German merchants from Suceava or Siret are not mentioned as “Germans,” but rather as “from Moldavia.” In the community, the belonging to a privileged category formed by the townspeople prevailed, while religion and ethnicity came only second. The annual election of the townspeople representatives (and not their recruiting!) was done by all the members of these communities. This election certainly observed the material status and the prestige of that person, but the weight of ethnic groups within the community also counted as well. If the Saxons were more numerous and richer, chances were the *șoltuz* would be elected among them. This also goes for where the Romanians were predominant. Where communities had similar numbers, a compromise was reached. In towns such as Bacău, Huși, Adjud and Troțuș, the leader of the townspeople was elected one year among the Hungarians, and one year among the Romanians⁹. Once elected, the *șoltuz* was under the obligation of equal representation for all the townspeople’s interests, regardless of his religion or his ethnicity; we have ample documentary evidence to support this. A spirit of solidarity pervaded the town community, which overstepped ethnic bounds in the Middle Ages. If they performed their duty well, some *șoltuzes* were elected several times in a row. Stan, *șoltuz* of Suceava, is noted with this office both in 1510, and in 1514¹⁰. Unfortunately, in more than half of Moldavia’s towns, the loss of town records (to wars, pillaging, fires, the dwindling of communities for former settlers) led to an only belated certification of the *șoltuzes*, sometimes barely in the 17th century.

The names lent by sources to representatives of the town communities vary from one ethnic group to the other. The term prevailing in local documents is that of *șoltuz*, which entered via a Polish venue and is remotely related to the Latin *scultetus*. The representative of the Armenians is usually called a *voit*, a term derived from a Polish word as well, with its root in the Latin *advocatus*¹¹. This word was also successful and

⁸ Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 152; idem, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)*, 2nd ed., Târgoviște, 2004, p. 64-65.

⁹ Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646-1648*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 2006, p. 92, 132, 174.

¹⁰ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 204, doc. 368; p. 226, doc. 408.

¹¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 320-321; Olha Kozubska-Andrusiv, *Urban Development and German Law in Galician Rus’ during the Thirteenth – Fifteenth Centuries*, PhD dissertation, Central European University, 2007, p. 210-213.

found alternative use in some towns, whether in Armenian groups or among the main population¹². To separate them, the documents of the time would state: “the Armenian *voit*,” “the Romanian *voit*,” or “the Romanian *șoltuz*,” etc¹³. Where Saxons and Hungarians were more numerous, local terms were used, showing their oral use: *Graf* / *Groff*, *Richter* and, less frequently *Greben* for Saxons¹⁴; *biró* for Hungarians¹⁵. In Latin documents, town headmen were called *iudex* and *advocatus*¹⁶.

Differences in name show that each group originally had its leader, a situation which persisted in some cases until later on. In Suceava, a document passed at the end of the 16th century mentions an Armenian *șoltuz* and a Romanian one. We might have considered the Armenian one as a simple representative of this group, but he features, as well as the other *șoltuz*, along with the 12 *pârgari* and bearing his own seal. They therefore had their own town council, with duties as precisely drawn out as the other council. Despite the differences among the two jurisdictions, the *șoltuzi* collaborated when issues involving the whole community surfaced¹⁷.

The precariousness of sources makes it impossible to identify a transition state in Moldavian towns, one between the arrival of the settlers and the granting of extended autonomy. In Poland or the former Russian principality of Galician Rus', the *scultetus* initially features as a representative of the main authority, only to be later superseded by the town council¹⁸. Even though both the *scultetus* and the council are recorded relatively early in Moldavia, we must not rule out the above-mentioned situation, encountered in all neighbouring areas.

The name of the *pârgari* does not vary locally, and is the same from one town to the next. Latin documents refer to them as *cives jurati*, *scabinis* or *consules*¹⁹, while German ones, as *Geschworenen Bürger* or *Purger*²⁰, and Hungarian ones as *polgar*²¹. The only specific feature is the emergence of a grand *pârgar*, whose duties are not all too clear. He probably acted as a replacement for the *șoltuz*²². Until now, such first *pârgari* were identified in Baia, Botoșani, Cotnari, Neamț, Bacău, Troțuș, towns which

¹² *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 203, doc. 366.

¹³ *DRH*, A, II, p. 4, doc. 4; *DIR*, XVII, A, II, p. 191, doc. 254.

¹⁴ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie*, tom IV, Lviv, 1873, p. 108, doc. LIV; *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 78, doc. 135 și 136; p. 113, doc. 203; p. 158, doc. 239; p. 226, doc. 408; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, București, 1943, p. 567, doc. 120.

¹⁵ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 751, doc. 1454; Al. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței (1592-1638)*, București, 1944, p. 32, doc. 5.

¹⁶ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 55, doc. XCV; p. 203, doc. 366; p. 642, doc. 1192; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, p. 331, doc. 126; p. 365, doc. 222.

¹⁷ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 32, doc. 5; *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea*, ed. Gheorghe Chivu et al., București, 1979, p. 188, doc. 97.

¹⁸ Alexander Gieysztor, *From Forum to Civitas: Urban Changes in Poland in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, in *La Pologne au XIIe Congrès International des Sciences Historiques à Vienne*, Warsaw, 1965, p. 23-24; Wojciech Kalinowski, *City Development in Poland*, in E. A. Gutkind, *International History of City Development*, vol. VII, *Urban Development in East-Central Europe: Poland, Czechoslovakia and Hungary*, ed. Gabriele Gutkind, New York, 1972, p. 45; Benedykt Zientara, *Socio-Economic and Spatial Transformation of Polish Towns During the Period of Location*, “Acta Poloniae Historica”, vol. XXXIV (1976), p. 76-77; Olha Kozubska-Andrusiv, *op. cit.*, p. 217-219.

¹⁹ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 55, doc. XCV; p. 203, doc. 366; p. 642, doc. 1192; N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXIII, p. 331, doc. 126; p. 365, doc. 222.

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXIII, p. 304, doc. 39; *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 113, doc. 203; p. 158, doc. 239; p. 292-293, doc. 534-535; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 567, doc. 120.

²¹ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 751, doc. 1454.

²² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 323-324.

initially had substantial colonist communities²³. The *șoltuzes*, the *voits* and the 12 *pârgari* held office for one year as well. The first documented *șoltuz* is from 1421, when the *șoltuz* and the *pârgari* in Baia write to Lviv, acknowledging the granting of an inheritance by the municipality there²⁴. A letter sent by Ulrich the *pârgar* from Suceava in 1404 has also been preserved, but the date has been questioned, and it was believed that the document was actually issued in 1504²⁵. The *pârgari* were always twelve in number. They are mentioned as a group and, with several exceptions, their individual name is seldom mentioned²⁶. In some occurrences, they are collectively designated by the German *Rat* (council)²⁷.

The *șoltuz* or the *voit* and the *pârgari* council had ample authority, but it only covered the community they ruled. We disagree with Nicolae Grigoraș, when he claims that the jurisdiction of the *șoltuzes* went further than the bounds of the towns, and also touched on the villages in the county²⁸. Outside the town, the *șoltuzes* and the *pârgari* only acted on specific demand by the prince (when boundaries were laid or for testimonies etc). They had legal, administrative, fiscal, and military duties. They arbitrated all matters regarding the townspeople, whether they were cases in town or on its domain. They had the right to confirm sales and purchases made by townspeople in town, based on the latter's right to hold land as inheritance within towns. They also intervened on behalf of townspeople in the commercial disputes they had with foreign merchants.

The legal duties of the *șoltuzes* did not only concern small matters. In a 1479 law, Ștefan the Great forbids his officials, as well as the *șoltuzes* and the *pârgari* in Siret and Suceava to judge the people of a village donated to the bishopric in Rădăuți, clearly stating the facts over which they had no authority: "that they are not to meddle in the affairs of these people of ours [...], nor are they to judge or levy reparations from them, be it for grievous deeds or petty deeds, neither for murder, nor for the kidnapping of a maiden"²⁹. Since this ordinance is sent to several different types of officials, we may consider several jurisdictions exist in this case. The *șoltuz* intervened in murders or elopements only when they occurred within the town domain's bounds. By such documents, the ruler clearly limited the power of the *șoltuz* only to the townspeople.

To further clarify the legal authority of the *șoltuzes*, we must rely on late documents, the only ones at hand. A *șoltuz* in Troțuș presides over the case of one woman who gave birth to a child out of wedlock, and that of a Gypsy horse thief³⁰. 17th century sources reveal that the *șoltuz* in Baia was invested with the power to judge serious matters as well. This right was likely a concession for the Saxons who settled here in the 14th century and was part of a vaster privilege. Bishop Marco Bandini relates that the document with this privilege still existed in the town archive and included a more

²³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 72, 75; vol. VII, p. 374; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 290, doc. 255; *DIR*, XVII, A, V, p. 364, doc. 483; Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie suceveană, Suceava. Anuarul* (Suceava), vol. X (1983), p. 197.

²⁴ *Akta grodzkie*, tom IV, p. 108, doc. 54.

²⁵ *DRH*, D, I, p. 178, doc. 110.

²⁶ *DIR*, XVI, A, III, p. 310, doc. 376; p. 368, doc. 454; N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 69.

²⁷ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 113, doc. 203; p. 293, doc. 535; p. 715, doc. 1314; *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, eds. Vasile Gh. Miron et al., București, 1989, p. 134, doc. 31.

²⁸ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 338-341.

²⁹ *DRH*, A, II, p. 334, doc. 220.

³⁰ *DIR*, XVII, A, V, p. 64, doc. 80; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XXIV, p. 133, doc. 119.

special provision: the right to relieve of the death penalty for those seeking refuge in the town cemetery³¹. A 1660 document shows the *șoltuz* and the *pârgari* in Baia even using restraints (“we shackled him”) to look into the matter of a Gypsy accused of theft. One phrase in the document refers to an exceptional right held by the *șoltuz*, namely, passing the death penalty (*ius gladii*): “we led him to perdition, by the law of the country and how it well becomes a thief.” We do not know whether all the *șoltuzes* in Moldavia’s towns had this right. Two late documents, undated (but probably from the 17th century) reveal the *șoltuzes*, the *pârgari*, and the well-to-do in Bacău and Trotuș judging over thefts³². In these cases, a ransom for the guilty was usually sought, so the damages would be covered³³. The fact that the cited text document robberies shows that the *șoltuzes* in some towns were allowed to judge such offences, less serious than murders, but liable to capital punishment. The murderers were sent to be tried by high officials of the ruler or even the ruler himself³⁴. Still, their power over life and death hints to an extended privilege, similar to the ones that only royal towns in Hungary and Transylvania had³⁵. A point of interest is that the above-mentioned towns are all west of the Siret river, in the area that belonged to Hungary in mid-14th century. The privileges of communities in these settlements originated in those times. We have no data on such powers of the *județi* in Wallachia, but they must not be altogether ruled out.

Along with the officials of the ruler, the *șoltuz* and the *pârgari* saw to the safety of the town by managing the town watch, called in Romanian *strajă* or *priveghi*³⁶. All townspeople were to take part in it, but sometimes the *șoltuzes* abused their rights and also called in people who were exempted or who depended on monasteries, leading to complaints and interventions by the prince³⁷. Quarrels led to fines (Rom. *gloabe*)³⁸. The town authorities distributed the taxes they took from the townspeople according to wealth³⁹. They are even mentioned levying duties. In 1458, when Ștefan the Great acknowledges the right of the monastery at Moldovița to collect wax duty in Baia, the ones supposed to exert this right also include the *șoltuzes* and the *pârgari* along with the *vornics*⁴⁰. They were also committed to managing the town marketplace. On several occasions, the rulers ask the *șoltuzes* to let the foreign merchants sell certain products in towns or not to seize their merchandise in case they were debt-ridden. This is the case with the merchants in Brașov, who had a special standing. According to their privileges, in case of trade conflicts, they could not be tried by the *șoltuzes* or the ruler’s officials, but only by the Brașov authorities. The only exception to this was when the creditor personally identified the borrower in his town⁴¹. The *șoltuzes* and the *pârgari* also had duties on the town domain. They carried out the public division of land for agriculture.

³¹ Marco Bandini, *op. cit.*, p. 218.

³² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 33, doc. 49; vol. XXIV, p. 133, doc. 119.

³³ Dan Horia Mazilu, *Lege și fărâdelege în lumea românească veche*, Iași, 2006, p. 124-125.

³⁴ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, eds. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 203, 299-300.

³⁵ Martyn C. Rady, *Medieval Buda: a Study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, New York, 1985, p. 19-20; Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London, 2001, p. 112-113, 251-252.

³⁶ *Suceava. File de istorie*, vol. I, p. 272, doc. 143.

³⁷ *DIR*, XVII, A, V, p. 44, doc. 48; p. 88, doc. 121.

³⁸ *DRH*, A, II, p. 103, doc. 70.

³⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. V, p. 23-24; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 342.

⁴⁰ *DRH*, A, II, p. 108, doc. 75.

⁴¹ *Ibidem*, I, p. 174, doc. 122; p. 179, doc. 127; p. 312, doc. 214; p. 321, doc. 221; D, I, p. 407, doc. 297.

Niccolò Barsi recounts that “when the time to sow comes, all the townsfolk go out on the field and the *șoltuz* along with the *pârgari* divide the fields, and, as many souls are there in a house, as many fields this begets them: for eight souls, eight fields”⁴².

The election gave the *șoltuz* the right to represent the townspeople in relations with other towns, in front of the prince or in international meetings. He often did so in person. In 1507, when the inheritance of an inhabitant in Siret is partitioned, Lviv sees the *șoltuz* Rymer and other townspeople arrive to testify⁴³. When he had other matters to attend to, the *șoltuz* or the town council gave members of the community documents acknowledging their status. The few merchants in Moldavia receiving citizenship in Lviv had the documents to prove it, as issued by their towns of origin⁴⁴. The trade relations between Moldavian towns and those in neighbouring countries also had their share of delicate moments. Merchants, discontent with the obstacles set by the competition, often called for the *șoltuz* in their defence. In 1434, Hârlea the *șoltuz* in Bârlad threatened the merchants in Brașov with confiscating some merchandise if the matter of certain debts was not settled⁴⁵. A similar dispute sees the *șoltuzes* and the *pârgari* in Vaslui involved in the latter half of the 15th century. They hear the testimonies of several witnesses and exchange messages with the townspeople in Brașov to work through the trial of a tailor associated with a bowyer⁴⁶. There were cases when the *șoltuzes* are themselves witnesses, and carried a lot of weight in their declarations⁴⁷. In other cases, the *șoltuzes* in Moldavia were asked by their counterparts in other towns not to begin commercial reprisals⁴⁸.

German sources mention the attendance of the Council in Constance (1414-1418) by some representatives of towns in Moldavia, along with the ruler's envoys. Despite the inaccuracy of the sources, some of the towns may lend themselves to identification. Moldavia had the following communities represented: Iași (*Ieszmarkt* in original), Baia (*Molga*), Bârlad (*Burlat*), Hârlău (*Bahlo*), Cetatea Albă (*Weissenburg*) and, probably, Suceava (*Sorscha?*), Neamț (*Mencz?*), Roman (*Reinsmarkt?*) and Orhei (*Ierhe?*). The Moldavian and the Wallachian delegations arrived together to the council in 1415, accompanying Grigore Țamblac, sent by the ruler of Moldavia, the delegation of Duke Witold of Lithuania and two Greek dukes⁴⁹. If we were to consider that all these towns had Catholic communities, and the council sought to discuss important issues facing the Catholic Church (the Western Schism), we believe that among the delegates were also representatives of the Saxons and Catholic Hungarians, as well as *șoltuzes*, *pârgari*, and members of the patriciate.

A unique document presents towns as they are only rarely featured in Moldavia, namely, along with the prince, representing the country. Above, we have cited an event in 1436, when Ilie I pledges loyalty to King Władysław III of Poland. It is not the first act of this kind by the ruler of Moldavia, but the only one where towns in the country are mentioned as well. The prince takes oath with “all our council, with knights, boyars,

⁴² *Calatori străini*, vol. V, p. 80.

⁴³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXIII, p. 331, doc. 126.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 332, doc. 129.

⁴⁵ *DRH*, D, I, p. 309, doc. 210.

⁴⁶ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 453, doc. 181.

⁴⁷ *DIR*, XVI, A, III, p. 144, doc. 186.

⁴⁸ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 55, doc. 95.

⁴⁹ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, *AARMSI*, IIIrd series, vol. 7 (1926-1927), p. 69-73, 82-83.

and nobles from fortresses, towns (*miasti*), counties [...] ⁵⁰. The presence of towns shows that they were then believed to be a major institutional and social component in the country. The townspeople were thus acknowledged as a privileged category, between the boyars and the peasants ⁵¹. This attitude is also reflected in the use of the terms *miasto* / *mistici* or in the clear separation of peasants and townspeople in the records of those owing taxes to the ruler ⁵². Unfortunately, too little of the political involvement of townspeople is left in sources, as much information dates to the latter half of the 16th century and is not within the scope of this work. We will then find townspeople, especially Saxons, Hungarians, and Armenians, supporting Despot, who had risen to power after a time of persecutions for them. They would later pay dearly for their support ⁵³. In other cases, townspeople are connected with Transylvanian envoys, informing them of the affairs of the country ⁵⁴. Too little for two centuries of history.

Along with the *pârgari* council, some historians sought to identify a grand council in the towns of Moldavia. In a series of documents, Ioan Bogdan translated the Old Slavonic *readŭi trǎgovschih* as “the *târg* officials” (1458) ⁵⁵. Following in Bogdan’s footsteps, Petre P. Panaitescu initially believed these “officials” to have been members of the lesser and grand council ⁵⁶, later on placing them in a hypothetical grand council ⁵⁷. He went on to further revise his opinion and state that there was a townspeople grand council, which gathered only on special occasions and elected the *județ* and the *pârgari* ⁵⁸. Emil Vîrtosu believed we are dealing with an ancient form of leadership in the Romanian village, the elders, who did have a certain authority in legal or tax matters. In towns, this form of leadership did not disappear, as it were, but adapted by assimilating specific social categories such as the merchants. The elders were then the “local contribution” to town administration, as opposed to the institution of the *județ* and the *pârgari*, introduced by settlers ⁵⁹. However, Constantin C. Giurescu believed a grand council did not even exist for the town, neither in Moldavia, nor in Wallachia, the only ones charged with overseeing the townspeople being the *județ* and the *pârgari* ⁶⁰. A look into the 1458 document shows us that the reference was clearly made to “officials” (Old Slav. *readŭi*, Rom. *dregători*) in the *târg*, and not to those elected by the townspeople. In those times, the officials were the ruler’s men, the representatives of the townspeople being always elected separately from them. We will only find an enlarged council (the *centumvirat*), made up of wealthy townspeople, who gathered under well outlined terms, only in Transylvania towns from the 15th century on ⁶¹.

⁵⁰ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași 1932, p. 697, doc. 201.

⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, vol. II, eds. Dan Slușanschi, Valentina Eșanu, Andrei Eșanu, București, 2007, p. 298.

⁵² *DIR*, XVI, A, IV, p. 4, doc. 5.

⁵³ *Călători străini*, vol. II, p. 99, 131-132, 140-141, 266-267; V, p. 25, 81.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 392.

⁵⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 9, doc. 6; *DRH*, A, II, p. 103, doc. 70.

⁵⁶ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 130.

⁵⁷ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 427-428.

⁵⁸ P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești. Problemele istoriografiei române*, 2nd ed. by Dan Horia Mazilu, București, 2000, p. 273.

⁵⁹ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, in *DIR*, *Introducere*, vol. II, p. 451-452.

⁶⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 135-136.

⁶¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, 2nd ed., Cluj, 1986, p. 175; Enikő Rűsz-Fogarasi, *Privilegiile și indatoririle orașelor din Transilvania voievodală*, Cluj-Napoca, 2003, p. 88-89.

Without gaining any institutional ground, the towns of Moldavia also form the group of “the good people,” which included, as in Wallachia, members of the urban patriciate⁶². Their role was important ever since the advent of towns, but mentions to them multiply only after 1500. Since they were persons of repute and authority, they feature near the *șoltuzes* and the *pârgari* in trials, the laying of boundaries, in letters exchanged with the leaders of other towns or as witnesses for various transactions⁶³. A novel element is the mention made to the “young” of the town, along with the elders, who participated in investigating a matter⁶⁴. An assembly of the entire town was summoned under special circumstances: during the annual election of the *șoltuzes* and the *pârgari*, when issues of major importance for the community were approached, when important boundaries were laid or by ordinance from the ruler. We have data on such assemblies only from the 17th century, but the assemblies probably predated this time as well⁶⁵.

No mention to the election ceremony for the *șoltuzes* and the *pârgari* is preserved. The year 1599 has left us two documents, one from February and another from July, bearing the name of two different *șoltuzes* in Cernăuți. Even though they do not mention a certain date for the election of the new town leader, we may assume this happened in springtime, during one of the many Christian events of this season⁶⁶. As opposed to Wallachia, documents make several specific mentions of a meeting place for the townspeople. In Trotuș, Baia, Roman, Cotnari or Vaslui, the people requesting documents stand before the “seat” (Old Slav. *stol*, Rom. *scaun*) of the *șoltuzes* and the *pârgari*, a place which could have been the house of the *șoltuz* or a separate building (the town hall)⁶⁷. It is unclear whether a town archive per se existed. It was only in Baia that Marco Bandini mentions something similar in the 17th century⁶⁸. The role of the archive was assumed by the *catastif*, as in Wallachia, recording all the transactions or transfers of property in town. An official change came about only in the latter half of the 16th century, when Petru the Lame introduced the obligation of mentioning the inclusion of any transaction in the *catastif*⁶⁹. This habit had long been in existence, as phrases in documents indicate: “and they are written in the *catastih* of the *târg*, as it is customary” or “by the custom of old, we have written in the *catastih* of the townspeople”⁷⁰. In some trials over land, the rulers asked that the data inscribed in the *catastih* be checked, as they could be evidence⁷¹. The books were probably held by the *șoltuz*, but many town documents and others were kept in the main church. In Suceava, in 1461, it was asked that a property document be renewed, since the church “in the marketplace,” where the

⁶² N. Grigoras, *op. cit.*, pp. 349-352.

⁶³ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 660, doc. 1223; *DRH*, A, II, p. 4, doc. 4; *DIR*, XVI, A, III, p. 104, doc. 134; p. 174, doc. 227; p. 211, doc. 265; p. 331, doc. 402; *Suceava. File de istorie*, vol. I, p. 201, doc. 79.

⁶⁴ *DIR*, XVI, A, III, p. 205, doc. 261.

⁶⁵ N. Grigoras, *op. cit.*, p. 352-359

⁶⁶ *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, ed. Vasile Gh. Miron et al., București, 1983, p. 81, doc. 130; p. 82, doc. 132.

⁶⁷ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 293, doc. 535; *DIR*, XVI, A, III, p. 378, doc. 469; IV, p. 238, doc. 292; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 71, doc. 103; vol. XXI, p. 109, doc. 82; vol. XXIV, p. 133, doc. 119; D. Constantinescu, *Documente moldovenești din secolele XV-XVII*, *AILAI*, vol. VII (1970), p. 338, doc. 3.

⁶⁸ Marco Bandini, *op. cit.*, p. 218.

⁶⁹ Ștefan S. Gorovei, *Am pus pecetea orașului*, in *MI*, vol. XII, no. 2 (1978), p. 36.

⁷⁰ *DIR*, XVI, A, III, p. 238, doc. 293; XVII, A, I, p. 61, doc. 93.

⁷¹ *Ibidem*, XVII, A, V, p. 59, doc. 74.

document was, had been destroyed in a fire⁷². There was also a town chancellery, where scribes worked, writing data into the book and writing official documents or letters as commanded by the *șoltuzes* and the *pârgari*⁷³. Since he knew Latin, one Iacob *literatus* from Troțuș is mentioned as an envoy from the ruler in Transylvania in the 16th century⁷⁴. The fact that documents issued by the town authorities, written in Slavonic, Latin, German or Hungarian were preserved, shows that these scribes were well taught and could write both in Cyrillic and Latin. The use of German and Hungarian is indicative of the townspeople's tendency to use spoken languages in mail, and not the official ones, used in princely chancelleries⁷⁵. The Lvivan archives still keep mentions of trade disputes involving townspeople from Moldavia, who brought in documents issued by the chancelleries of their towns of provenance (*littera ex officio civitatis*)⁷⁶. Unfortunately, the numerous wars and the destruction they brought about prevented any *catastif* in Moldavian medieval towns from being preserved. We do not even know what language they were written in.

All the towns in Moldavia had seals, granting authenticity to the documents issued by the authorities. The right to hold seals was given by the ruler when privileges were granted as well. The oldest seals have a Latin legend and belong to towns with substantial Saxon and Hungarian communities: Baia, Roman, Neamț and Cotnari. It is likely that other towns in the country had Latin seals, but they were lost and the legend was later on translated into Old Slavonic or Romanian. At least three other seals fit in this category: 1. the seal of Siret has the image of St John the Baptist, who was patron of the most important Catholic church in town; 2. the seal of Suceava has a legend suggesting a translation from Latin; 3. the seal of Troțuș, an arm holding a hammer, symbol of mining, the main occupation of the Hungarians settled there. Emblems of the oldest seals fall into three large categories: 1. those referring to the patron of the town, religious symbols or indicative of the legendary dawn of the settlement: St John the Baptist – Siret; St Hubert's stag – Baia; St George slaying the dragon – Suceava; a book (the Bible?) – Huși; a cross – Lăpușna; a cross over an arrow – Hotin; a sun surrounded by fish – Bârlad; 2. with wild animals: a boar's head – Roman; a rabbit – Tecuci; 3. domestic animals, fowl or fish: Iași – a horse; Cernăuți and Orhei – a cow; Piatra lui Crăciun – a goat; Botoșani – a peacock; Târgul Frumos – an unidentified bird (an eagle?); Vaslui and Galați: fish; 4. symbols of occupations: Neamț, Hârlău, Cotnari: grapes and grapevines; Troțuș: an arm holding a miner's hammer; Adjud: a cramp, a pliers, and three nails. This shows remarkable variety, and the representations of town seals can fit into the category of heraldry or emblems, but also in that of iconographic inscriptions⁷⁷. Seals in the 14th-15th centuries follow the canon of European heraldry; from the 16th century on, craft and rulers are not as strictly observed⁷⁸.

⁷² DRH, A, II, p. 142, doc. 100.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXIII, p. 319, doc. 90; DIR, XVI, A, III, p. 368, doc. 454; IV, p. 238, doc. 292; XVII, A, I, p. 111, doc. 159; p. 121, doc. 175; *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 82, doc. 132.

⁷⁴ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 569, doc. 1052; p. 611, doc. 1140.

⁷⁵ Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, in *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, ed. M. Berza, București, 1964, pp. 63-71.

⁷⁶ N. Iorga, *Relațiile economice ale țărilor noastre cu Lemberg*, vol. I, București, 1900, p. 25.

⁷⁷ D. Ciurea, *Sigiliile medievale*, p. 161-164; Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 461-482; Dan Cernovodeanu, Ioan N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România, RA*, vol. XXXVI, no. 1-2 (1974), p. 8-11, 65-74; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 35-38, 55; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, București, 1994, p. 66-67.

⁷⁸ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 183-184; idem, Ioan N. Mănescu, *Noile steme*, p. 8-9.

As in Wallachia, town seals in Moldavia were round, except for the oval one in Bacău. Most were middle-sized, ranging between 3 and 4 cm, and were set in black or green wax⁷⁹. Atypical ones were set in red wax, used only by the ruler. More interesting is that the exception lies with the seals of Baia and Cotnari, inhabited by close-knit Saxon communities⁸⁰. Moldavia also had large seals, around 5-5.5 cm in diameter, as was the case in Baia, Cotnari, Vaslui, Neamț or the lost seal of Suceava⁸¹. This diversity in sizes led some researchers to claim there were more seals in towns, both large and small⁸². Since a similar situation exists in Transylvania, this theory seems to be accurate⁸³. Seals were initially stamped, and were later applied in smoke or black ink. The only attached seal is the one in Baia, 1412, the oldest seal among those preserved in Moldavian towns, inviting many questions⁸⁴. The presence of a severed stag head with a cross between the horns, was related to Moldavia's emblem, with an auroch head and a star between the horns. According to Emil Vîrtosu, the two are related and supposedly referred to the early days of both the town and the country. This same author believed that the emblem of the town of Baia was also the model for that of the country and was probably granted to the inhabitants before Moldavia emerged, probably when this land was controlled by the Hungarian king⁸⁵. The emblem specific to the Catholics and the fact that a settler community arrived in Baia around 1350 support this theory⁸⁶. Another seal reminiscent of the legendary beginnings of the settlement is the one in Roman. Its emblem is a boar's head and probably indicates a more or less real hunt in the area where the town emerged⁸⁷. The one in Suceava, with St George slaying the dragon, is reminiscent of the patron of the oldest church in town, Mirăuți⁸⁸.

We know very little about the income of *șoltuzes* and *pârgari*. They probably collected a quota of all the fines placed after trials or of the taxes levied when they issued confirmation documents for the various transactions in town⁸⁹. They also held part of the income from mills, like in Baia, where the *pârgari* are noted as owners of two mills together with the monks in the Moldovița monastery⁹⁰.

Modern archives have kept only two town privileges. The documents initially granted to the communities in Vaslui and Bârlad have not been preserved to this day; only the later acknowledgements by Ștefan the Great remain. Another lost document was also held by Târgul Frumos⁹¹. The above-mentioned privileges are incomplete and

⁷⁹ Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 453, doc. 181; *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea*, ed. Gheorghe Chivu et al., București, 1979, p. 188, doc. 97; Ștefan S. Gorovei, *La începuturile orașului Bacău, "Carpica"* (Bacău), vol. 18-19 (1986-1987), p. 277-278.

⁸⁰ Emil Vîrtosu, *Despre dreptul de sigiliu*, in *SCN*, vol. III (1960), p. 340; idem, *Din sigilografia*, p. 462; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 271, doc. 3; p. 272, doc. 6.

⁸¹ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 113, doc. 203; p. 293, doc. 535; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160; Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie*, p. 205.

⁸² Ștefan S. Gorovei, *Pecetea orașului*, in Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studii de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, 1996, p. 217-221.

⁸³ Enikő Rűsz-Fogarasi, *op. cit.*, p. 119-120.

⁸⁴ *Akta grodzkie*, tom IV, p. 108, doc. 54.

⁸⁵ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia*, p. 459-460; 466-467.

⁸⁶ Renate Möhlenkamp, *Die Ältesten Siegel Moldauischer Städte*, "Jahrbücher für Geschichte Ost Europas" (Wiesbaden), vol. 29, no. 3 (1981), p. 346-352.

⁸⁷ Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 476.

⁸⁸ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 216-222.

⁸⁹ Dimitrie Dan, *Un document românesc cu marele sigil din târgul Baia*, "Junimea literară" (Iași), vol. 4, no. 3 (1907), p. 56; Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, Cernăuți, 1934, p. 163-164, doc. 87.

⁹⁰ *DRH*, A, I, p. 343, doc. 242.

⁹¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. III, p. 169, doc. 100; p. 274, doc. 159.

only focus on two matters: the town domain and tax exemptions. The acknowledgment of the townspeople privilege in Vaslui dates back to 1491, but it was only kept in later Romanian copies. The text largely refers to the purchase by the prince Ștefan of 16 villages and a former village that he claims to add to the town domain, but actually only subordinates to his palace. In a small paragraph, the ruler acknowledges the “custom of old” for the *șoltuzes*, the *pârgari*, and the “paupers,” according to which those owning a dwelling in town did not pay the lesser customs duty for the merchandise they traded in Vaslui. An exception to this was fish, which was taxed by the cartload⁹². The privilege for the townspeople of Bârlad was confirmed by Ștefan the Great in 1494 or early 1495. The provisions in the document, with its original preserved, are not so dissimilar to those in Vaslui, but we may notice some differences. First of all, the document is issued by request from the inhabitants and their representatives. The *șoltuzes*, the *pârgari*, and all the townspeople in Bârlad, as well as the “paupers” in villages on the town domain ask the ruler to reconsider the old boundary of the domain. After mapping these boundaries in detail, the ruler adds the precincts to the town domain and acknowledges for the townspeople “their old law,” as he did in Vaslui: exemption from lesser customs duty, except for the fish tax⁹³. A careful study of these documents shows that the phrase noting exemption is identical, although the second document is an original. Alexandru the Good, who probably granted them in early 15th century, may have issued them simultaneously. The presence of the *șoltuzes* and the *pârgari* shows that original privileges certainly had a legal component as well, which allowed those settled here to elect their representatives of choice. This right is no longer mentioned in Ștefan’s acknowledgement, since it had already become a component in urban organization throughout the country and could not be withdrawn. Inhabitants now placed more emphasis on the acknowledgement of the exemptions they enjoyed. Why didn’t the ruler exempt townspeople from the fish tax as well? Fish was one of the reasons that Alexandru the Good had given incentives for trade in these surroundings, on the road from Brăila to the north, via Bârlad and Vaslui. The 1408 trade privilege mentions Bârlad as the place where fish brought into the country by Polish merchants was taxed. When the townspeople of Bârlad received the right to have their own seal, they chose three fish as symbol. We believe that the small fee incurred by those trading fish had motivations that were not economic, but rather symbolic. It reminded the townspeople that, despite all their liberties, they were still dependent on the ruler, who granted them their rights.

The two privileges mention the law (Old Slav. *zakon*) or the custom (Old Slav. *obiciiai*) of old. The “custom” is also mentioned when renewing the privilege granted to Polish merchants in 1456 by Petru Aron. Foreign merchants were allowed to have a dwelling in Suceava, provided they observed the “custom of the *târg*,” as did the other townspeople⁹⁴. One future document mentions the “law of the fortress of Hotin” in 1604. Even though it does mention the fortress at Hotin, and not the town (the document is passed by the *pârcălab*), the fact that a law is specifically mentioned shows that a special status existed there⁹⁵. These phrases prove there was a *law* specific to the towns of Moldavia. The inhabitants and the ruler were familiar with it and took into account. The system of organization in towns prove that this law definitely had elements of

⁹² *DRH*, A, III, p. 188, doc. 96.

⁹³ *Ibidem*, p. 279, doc. 151.

⁹⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 788, doc. 231.

⁹⁵ *DIR*, XVII, A, I, p. 140, doc. 202.

“German law,” with a *șoltuz*, the *pârgari* council, the right to trial, to full ownership over lands in town, Latin seal, exemptions etc. Further arguments are provided by the hints regarding the *locatio civitas* in Baia, Roman or Siret. The law was initially applied to groups of settlers, and was later extended to include the rest of the population in those settlements. There are however limits to the introduction of this new order, which have to do with how Moldavia evolved along its political and economic lines. Rulers of Moldavia encouraged the development of towns, but did not forget to press them for even more taxes and even labour. Furthermore, we have no data confirming that duties were added to a single amount. Even though they accepted a different organization compared to the law of the country, the process of adopting the “German law” was not completed. Towns in Moldavia could not extend their autonomy.

*

By the phrase “our *târgs*,” the rulers show that they viewed towns as their own domains, a not uncommon occurrence⁹⁶. The power of those elected by the townspeople was everywhere backed up by that of officials named by the ruler. In the 15th century, as the *șoltuzes* and the *voits* appear, we will find judges in several old Moldavian towns. In 1434, the *șoltuz* in Bârlad wrote to Brașov in reference to a matter tried by the judges in Bârlad⁹⁷. One year later, Ștefan II requested the judges in Bacău and Troțuș not to hinder passing Brașovian merchants in their movements⁹⁸. Several years later, Petru II asked the judges in Iași and Hârlău not to judge or fine the people of the monastery at Probota (1448)⁹⁹. Constantin C. Giurescu believed that these judges were nothing more than officials for the ruler, with right to hold trial, and that they resided in a county centre, while Nicolae Grigoraș believed that, along with the *șoltuzes*, they acted as judges in the town¹⁰⁰. In 1458, judges are placed first in a series of officials, who are asked to not hold trial and not collect taxes in several villages of the Metropolitan Church in Roman¹⁰¹. A similar situation is presented by the judges in Dorohoi and Bacău¹⁰². The above-mentioned judges are therefore the ruler’s people, usually with legal and tax duties targeted at social categories other than the townspeople. At most, they ensured that the townspeople fulfilled some obligations towards the ruling power. They cannot be mistaken for the elect in the town, nor for other ruler’s officials (the *vornics*), since we will find both mentioned in the same document¹⁰³. Their jurisdiction was county-wide and they resided in towns specifically because they were county centres. However, they are not present in all towns. A document regarding the Hungarians in the village of Lucăcești mentions judges in Bacău, and not in Roman, as we would have expected, said village being only several kilometres away from Roman¹⁰⁴. It is likely that some towns did not have such officials, probably those with substantial Saxon or Hungarian communities. Except for Roman, they not feature in Baia neither. They are less and less mentioned after 1450, and are replaced by new

⁹⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, doc. 176; *DRH*, A, I, p. 343, doc. 242; *Calatori straini*, vol. IV, p. 360-363.

⁹⁷ *DRH*, A, I, p. 309, doc. 210.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 195, doc. 141.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 392-393, doc. 277-278.

¹⁰⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143-144; N. Grigoras, *op. cit.*, p. 322.

¹⁰¹ *DRH*, A, II, p. 103, doc. 70.

¹⁰² *Ibidem*, p. 118-119, doc. 83-84.

¹⁰³ *Ibidem*, I, p. 309, doc. 210; II, p. 79, doc. 55; p. 103, doc. 70.

¹⁰⁴ *Ibidem*, II, p. 119, doc. 94.

officials. They were the passage to more specialized agents, both on a county level (the *pârcălabi*, and the county *staroste*), and on a town level (*vornic*), coexisting with them for a while. In 1466, Ștefan the Great grants an exemption for serfs and asks the *pârcălabi* of Neamț, the county *staroste* and other lesser officials not to try them. The same ruler forbids in 1479 the boyars and the *starostes*, the *șoltuzes*, the *pârgari* and the *vornics* in two towns to judge the serfs of Rădăuți¹⁰⁵. Judges are no longer mentioned.

The name of judges and their associated office indicate an existence that predates their date of certification. Marketplace judges (*iudex fori*) can be found in Poland's commercial settlements before the German settlers took residence here and before the Magdeburg law was adopted. They had legal, administrative and tax duties and were subordinated to the local dukes, and not to inhabitants¹⁰⁶. The *târgs* in Moldavia before the country was created certainly had some officials, who acted as judges on behalf of the local ruler. We will conjecture that there was a connection between these officials and the judges in 15th century Moldavia.

Another connection must be drawn between judges and the presence of grand boyars in towns in the first internal documents of the country. Those boyars feature as witnesses in various documents passed by the rulers. Their office is not mentioned, but only their association with a town: Bârlă from Hârlău (1384, 1398), Roman and Vlad from Siret (1399, 1407), Șandru from Hotin (1401), Șandru and Dragoș from Neamț (1403, 1407), Negru from Bârlad (1401), Mihail from Dorohoi (1397, 1407) or Șerbea from Vaslui (1423)¹⁰⁷. They are either members of the families of former local rulers or officials appointed by the ruler. The two alternatives are not exclusive of each other. As the Moldavian princes extended their dominion, they subjected local centres, some in a pre-urban phase, and others, simple villages. Trusted men became leaders of the newly-created counties, but we cannot know who among them was part of local boyar families and who of the ruler's inner circle¹⁰⁸. These boyars are noted in settlements that were county centres, so they had county-wide authority as well. At that point, some of these settlements already acted as towns (Siret), while others already had fortresses (Hotin, Neamț) or residences (probably Dorohoi, Vaslui), indicating they had performed specific tasks in these areas, such as trying, collecting taxes, gathering an army etc. In Siret, they are no longer mentioned after the town income is donated to the former wife of Alexandru the Good. Some of them receive note in documents before coming into office. Bârlă is witness in a document issued ever since 1384, but he is only noted as a boyar in Hârlău in 1398¹⁰⁹. The same with Mihail from Dorohoi, noted ever since 1397, and only associated with the town of Dorohoi from 1407 on¹¹⁰. We cannot see them as owners of these settlements, since they belonged to the ruling authority. Since some of these grand boyars were associated with these towns, we may assume they had received their office as a reward for their services.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 189, doc. 134; p. 334, doc. 220.

¹⁰⁶ Alexander Gieysztor supported this theory in several studies: Alexander Gieysztor, *Les origins de la ville slaves*, in *La citta nell'alto medioevo*, Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo, no. 6, Spoleto, 1959, p. 298-301; idem, *From Forum to Civitas*, p. 17-19.

¹⁰⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 601, doc. 163; p. 628, doc. 175; *DRH*, A, I, p. 7, doc. 6; p. 11, doc. 9; p. 19, doc. 13; p. 24, doc. 17; p. 30, doc. 22; p. 69, doc. 48; p. 79, doc. 54.

¹⁰⁸ See also Ștefan S. Gorovei, *Istoria în palimpsest: Moldova dinainte de Moldova*, *RI*, vol. VI, no. 1-2 (1995), p. 170-171.

¹⁰⁹ *DRH*, A, I, p. 1, doc. 1; p. 7, doc. 6.

¹¹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 628, doc. 175; *DRH*, A, I, p. 7, doc. 5; p. 69, doc. 48.

The highest official appointed by the prince in towns is the *vornic*, also referred to as a *vornic de târg*. The *vornic* originally looked after the residence and the household of the ruler. Since the end of the 14th century, we may identify such larger or smaller residences, true centres of local power, in the following towns: Roman, Suceava, Hârlău, Iași, Vaslui, Bacău, Piatra lui Crăciun, Târgul Frumos, Dorohoi, Bârlad, Huși, and probably Neamț as well. Botoșani is added to this list, with a ruling lady's residence certified in the 17th century, but which existed since the previous century, at least. To better run the country, the rulers made regular visits to their counties, held trial, supervised the army or regulated local issues. When the prince was absent, a *vornic* represented him in towns. He had far-reaching duties: legal, administrative, military and tax-related. He could not hold trial over the townspeople, unless they were involved in matters exceeding the jurisdiction of the *șoltuz*. Instead, he had the right to call them to arms and to coerce them into fulfilling what was required of them. He also had duties in the town marketplace. He levied customs duties, presided over disputes and proven thefts and dealt with those not included in the townspeople community: serfs, ruler's slaves etc¹¹¹. The *vornic*'s tasks also extended to town domains and villages depending on the ruler, and he had lesser public workers with tax duties subordinated to him¹¹². The first *vornic* in a town in mentioned in Roman, in 1403¹¹³. The most important was the one in Suceava, where the main residence of the ruler stood. He was part of the ruler's council and was mentioned as a witness in various documents¹¹⁴.

From the 15th century on, another official appointed by the ruler features in documents: the *ureadnic*. Petre P. Panaitescu saw him as a replacement for the *vornic*, while Constantin C. Giurescu and Nicolae Grigoraș believe they are one and the same, the *ureadnic* being only another term for the obsolete *vornic*¹¹⁵. An analysis of documents shows no notable difference between the duties of the *vornic* and those of the *ureadnic*, and some alternate the two terms along their content¹¹⁶. Generically, the name *ureadnic* does mean "official," and this is why officials bearing this name are noted in monasteries or in other situations than those involving towns¹¹⁷. Where urban settlements are concerned, the transfer from *vornic* to *ureadnic* was carried out as some of the older princely residences were discarded.

The duties townspeople had towards the ruler afford categorization, as they did in Wallachia: 1. direct taxes, originating in taxes placed on persons and buildings, compounded by duties on products obtained on the town domain; 2. trade-related taxes (customs duties for selling products in the marketplace); 3. work in strongholds, mills, town watch etc; 4. military duties. Sources relate no actual information on how urban communities in Moldavia paid duties added into a lump sum. All proportions kept, there is one clue that prompts us to point out a resemblance between the main tax inhabitants owed the Moldavian ruler (Old Slav. *dan*, Rom. *darea domnească*) and the tax paid by the townspeople to the king in Hungary or Poland¹¹⁸. We have already mentioned the

¹¹¹ DRH, A, I, p. 179, doc. 127; p. 312, doc. 214; II, p. 334, doc. 220; D, I, p. 407, doc. 297; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 247.

¹¹² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 366-369.

¹¹³ DRH, A, I, p. 24, doc. 17.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 25, doc. 18; p. 30-34, doc. 22-24.

¹¹⁵ V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 426-427; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 139-142; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 366-367.

¹¹⁶ DIR, XVII, A, IV, p. 222, doc. 283; p. 245, doc. 306.

¹¹⁷ DRH, A, I, p. 352, doc. 249; p. 377, doc. 266; II, p. 6, doc. 5; p. 61, doc. 44; III, p. 503, doc. 283.

¹¹⁸ *Ibidem*, II, p. 10, doc. 9; p. 103, doc. 70.

1421 document whereby Alexandru the Good transfers the income of the town of Siret to his former wife. There are two versions to this document, one Slavonic, and the other Latin, and the phrase “payments from duties” in Slavonic is translated as *census* in Latin¹¹⁹. A compelling fact is that this last word was used in Hungarian and Polish towns in reference to a fixed annual fee paid by inhabitants for the town land, which the judge allotted in proportions¹²⁰. Unfortunately, this term is not mentioned in other Moldavian sources for a very simple reason: there are few Latin texts documenting town organization. In some of them, the duty paid to the ruler is even double (“large” and “lesser”), but we know nothing of its amount¹²¹. It probably had its counterpart in the town tax (*bir*) paid in Wallachia¹²². The money collected from it were sent to the treasury by the *șoltuz*¹²³. The owners of taverns were forced to pay a wax duty known as a *camena*¹²⁴. Such taxes on alcoholic drinks sold in towns were collected in other countries as well, such as Poland¹²⁵. On several occasions, the *camena* is also associated with other buildings in town, leading some historians to claim that it was levied for all buildings, including houses, stores or workshops¹²⁶. In one instance, the *camena* is also exacted from foreign merchants, although without explaining the object of taxing (probably wax as a trade good)¹²⁷. The term *camena* is Slavonic and means “rock.” In Poland, we will find it as a unit of measurement for weight (*kamień*), and it was used to weigh products such as wax, tallow, pepper, etc. It amounted to 30 or 32 pounds, a little over 12 kilograms at that time¹²⁸. In Moldavia, its meaning had branched out to mean a weight unit for wax and wax duty. By collecting this tax, the ruler ensured a significant source of income. Wax was one of the valuable products in the Middle Ages, and it was sold for use in lighting, in dwellings, or for ceremonies in churches. Wax was taxed in Wallachia as well, but it did not have the same significance as it did in Moldavia¹²⁹.

Other income reached the treasury via taxes from trade. These taxes were generally referred to as a customs duty (Lat. *theloneum*, Old Slav. *mīto*, Rom. *vamă*) and were of two kinds: the greater customs duty and the lesser one. Border customs duties were added to it. There are several perspectives on the difference between the greater and the lesser customs duty. Giurescu believes that the first was collected off goods brought from outside the country, and the other applied to local products sold in the country¹³⁰. Other authors believe that the distinction was made between types of customs taxes according to the value of goods and the tax quota. As a special duty, the greater customs tax was supposedly levied only in Suceava, the residence of the ruler, while the lesser tax was levied in Suceava and in other towns in the country¹³¹. Still, the

¹¹⁹ *Ibidem*, I, p. 69, doc. 48; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 779, doc. 230.

¹²⁰ Pál Engel, *op. cit.*, pp. 251-252; Enikő Rűsz-Fogarasi, *op. cit.*, p. 155; Olha Kozubska-Andrusiv, *op. cit.*, p. 214.

¹²¹ *DRH*, A, II, p. 10, doc. 9; p. 94, doc. 64; *DIR*, XVI, A, I, p. 278, doc. 244.

¹²² *Instituții feudale*, p. 42.

¹²³ I. Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606*, *AIIAI*, vol. XXX (1993), p. 260.

¹²⁴ *DRH*, A, I, p. 411, doc. 288.

¹²⁵ Jan Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 41.

¹²⁶ *DRH*, A, I, p. 392, doc. 276; II, p. 10, doc. 9; p. 94, doc. 64; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158.

¹²⁷ *DRH*, A, II, p. 94, doc. 65.

¹²⁸ Jan Rutkowski, *op. cit.*, p. 40; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157; St. Hoszowski, *Les prix à Lwow (XVIe-XVIIe siècles)*, Paris, 1954, p. 36.

¹²⁹ *DRH*, B, I, p. 228, doc. 135; *DIR*, XVI, B, V, p. 376, doc. 394.

¹³⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 159.

¹³¹ *Instituții feudale*, p. 491.

two are not documented only in Suceava. They are also noted by a 1460 document in Bacău, stating that the greater tax was paid in *grivne*, silver coins, by tradespersons storing their goods in town, while transiting merchandise were only taxed “by the cartload, as required.” The document also mentions the “count,” probably that of livestock taxed when passing through town¹³². There was therefore a difference between goods that were to be sold in the marketplace of one town and those only passing through it. The lesser tax probably covered the last type of merchandise as well.

The first mention of a customs duty dates back to 1384, when Petru I donates the income from the customs house in Siret to the Dominican church¹³³. It features as a *libra* in the Latin text, which may be translated by “scales,” and which could be associated with the regular tax and the associated measuring tool¹³⁴. Alexandru the Good’s 1408 privilege provides us with other valuable details, revealing that the customs system was well structured. The main customs point was in Suceava, a town that receives staple right for the cloth brought by Polish merchants. There were also secondary customs points in: Hotin, Cernăuți, Siret, Dorohoi, Iași, Tighina, Cetatea Albă, Moldovița, Baia, Bacău, Troțuș, Roman, Neamț, Bârlad. The privilege makes specific reference to the “scales,” which is here referred to by the Slavonic *kantari* and seen as a unit of measurement¹³⁵. There are other customs houses in the towns of Adjud, Târgul Frumos, Vaslui or Lăpușna, but also by the fords of the main rivers (Vadul Călugăresc, Vadul Țuțorei) or in local *târgs* that had not reached urban status (Mogoșești, Jicov)¹³⁶. Two towns had special status where tax levying was concerned. In different times, Siret and Botoșani became appanages for the consorts of princes. Siret was only a temporary preserve in this respect, and was transferred in compensation for divorce from the former consort of Alexandru the Good, Rimgaila, while Botoșani was a permanent one. The consorts cashed in the income the ruler would have normally collected, the communities here largely holding the same rights as the others in the country¹³⁷.

Wishing to endow the monasteries they had built, the rulers donated to them some of the income collected in towns. In 1422, Alexandru the Good donated to the monastery in Bistrița the Bârlad customs duty, with the same monastery receiving income from the Bacău customs house in 1439¹³⁸. One part of the customs taxes were leased by the prince to boyars and grand merchants, who paid a yearly amount in kind¹³⁹. There were also Armenians who lease the customs tax, and even Ragusans later on¹⁴⁰. There are cases when the ruler relinquishes taxing rights on towns for the benefit of monasteries: Alexandru the Good leaves the wax stones in Bacău to the monastery at Bistrița (a 1457 acknowledgement); Ștefan II does the same with the wax collected in Baia, left to the same monastery (a 1458 acknowledgement); Petru II donates to the

¹³² DRH, A, II, p. 133, doc. 93.

¹³³ *Ibidem*, I, p. 1, doc. 1.

¹³⁴ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 272.

¹³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630, doc. 176.

¹³⁶ DRH, D, I, p. 304, doc. 207; A, II, p. 57, doc. 41; III, p. 62, doc. 36 and p. 507, doc. 285.

¹³⁷ *Ibidem*, A, I, p. 69, doc. 48; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 160; Sorin Iftimi, *Apanaje și surse de venit ale Doamnelor din Moldova și Țara Românească*, AIIAI, vol. 42 (2005), p. 1-15.

¹³⁸ DRH, A, I, p. 75, doc. 51; p. 283, doc. 200.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 371, doc. 262; II, p. 4, doc. 4.

¹⁴⁰ *Documente Hurmuzachi*, vol. XV, part 1, p. 552, doc. 1015; *Documente și însemnări*, p. 167-168, doc. 75-76.

monastery at Probota the wax from the taverns in Târgul Frumos (1448); Ștefan the Great donates the wax from Siret to the monastery in Putna (1488) etc.¹⁴¹. Townspeople are only rarely exempted from customs duties individually. Ion the Armenian, from Suceava, receives a tax exemption in 1449 for purchases made in the country, but this may have been granted because he had donated a house in town to the monastery at Moldovița¹⁴². A similar case is recorded in 1451, when an Armenian woman donates her houses in town to the same monastery¹⁴³. However, priests, monks or even monastery villages were lavished with such exemptions¹⁴⁴.

We know only little of the labour duty for fortresses or mills belonging to the prince. No 14th-15th century document with a direct mention to these duties has been preserved. Town inhabitants were to help with reinforcing the fortifications in strongholds near towns (Suceava, Neamț, Hotin, Soroca) or the defensive works around them (Suceava or Baia). Where no strongholds existed, the ruler had palaces or houses, fortified as well. Townspeople were interested in having their fortresses well attended to, since their fate or that of the goods they took there in times of danger was often decided by them. Fortress labour is not an obligation specific only to the Romanian Principalities. The Transylvanian Saxons were asked to work on strongholds, as a 1370 document tells us, exempting them from working on a fortalice that the ruler was erecting near Turnu Roșu¹⁴⁵. The former Galician Rus' also has settlements adopting "German Law," which preserve certain labour obligations towards the king or his officials, obligations which have to do with old local customs¹⁴⁶.

No texts documenting the obligation of townspeople to transport goods for the ruler are kept in Moldavia. Some do mention this duty, but they refer to serfs settled near towns or the peasants in the villages of the ruler¹⁴⁷. The townspeople were probably exempted, since most of them were merchants and were already involved in this. Ultimately, like other inhabitants of the country, the townspeople had to take arms when required¹⁴⁸.

In the 14th - 15th centuries, there was a balance in the relations between the towns and the rulers, with the latter group not encroaching on their rights. We have no evidence to show that the central authority interfered in towns prior to 1500. This tends to change from the 16th century on, and especially over the next two centuries, as Eastern elements find their way into towns. The number of Greeks and Armenians from south of the Danube increases, while Saxons and Hungarians dwindle and begin to blend in, after converting to Lutheranism or after mixed marriages. Political changes in the area also take their toll. By controlling the Danube and the Black Sea, the Ottoman Empire gradually brought the Principalities under its political and economic scope. Towns in the 1600s are largely different from those in the 1400^s.

¹⁴¹ *DRH*, A, I, p. 411, doc. 288; II, p. 94, doc. 65; p. 108, doc. 75; III, p. 62, doc. 36.

¹⁴² *Ibidem*, II, p. 9, doc. 7; p. 60, doc. 43.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 10, doc. 9; p. 94, doc. 64.

¹⁴⁴ *Ibidem*, I, p. 371, doc. 262; p. 393, doc. 278; II, p. 38, doc. 28; p. 103, doc. 70; *DIR*, XVI, A, I, p. 278, doc. 244.

¹⁴⁵ *Documente Hurmuzachi*, vol. I, part 2, p. 154, doc. 118.

¹⁴⁶ Olha Kozubska-Andrusiv, *op. cit.*, p. 188-191.

¹⁴⁷ *DIR*, XVI, A, IV, p. 143, doc. 189; XVII, I, p. 191, doc. 272-273.

¹⁴⁸ B.P. Hasdeu, *Arhiva istorică*, tom I, part I, București, 1864, p. 79, doc. 97.

NOUVELLES RÉFLEXIONS SUR L'ADMINISTRATION, LA LOI ET
LES RELATIONS AVEC LE PRINCE DANS LES VILLES MÉDIÉVALES DE LA MOLDAVIE
(Résumé)

Mots clés: autonomie, privilège, loi, sceau, impôts

Notre étude se propose de présenter de nouveaux points de vue sur la manière dont les villes médiévales de la Moldavie étaient organisées, les droits et les obligations subis par leurs habitants et les relations avec le prince. Une analyse scrupuleuse des sources historiques révèle une distance beaucoup plus réduite qu'on ne le crût entre les villes de la Moldavie, de la Transylvanie ou de la Principauté de Galicie-Volhynie. Les villes de l'Est des Carpates ont eu comme modèles les villes d'au-delà des montagnes ou du Nord du pays, tout comme les villes de la Transylvanie ont servi de modèle aux villes de la Valachie, ce qui explique les ressemblances entre ces centres urbaines. Il y a sans doute de nombreuses différences, dues aux particularités locales. Comme dans le reste de l'Europe, les villes de la Moldavie étaient gouvernées par un concile de 12 membres (*pârgari*), présidé par un maire (*șoltuz, voit*), s'occupant de l'organisation de la communauté: il faisait justice (uniquement dans les cas internes, entre les villageois), attribuait les impôts, distribuait les terrains de la ville, représentait la ville en relation avec d'autres villes ou le prince. A son tour, le prince avait délégué en villes ses propres représentants (*vornici de târg*), qui collectaient les impôts et avaient certaines attributions dans les districts. En dépit de leurs privilèges, les villes ne se sont pas réjouit d'une grande autonomie, comme dans le Ouest ou le Centre de l'Europe. Les villageois étaient soumis à de nombreuses impôts, qui n'ont pas été convertis en une somme unique, payée annuellement. L'unité à l'intérieur de la communauté n'était pas très forte, vu la présence de plusieurs groupes ethniques. A partir du XVIe-XVIIe siècle, le prince a commencé à réduire peu à peu l'autonomie des villes.

ALEXANDRU SIMON

**VALAHII LA BAIA.
REGATUL UNGARIEI, DOMNIA MOLDOVEI
ȘI IMPERIUL OTOMAN ÎN 1467**

A afirma că Ștefan III cel Mare a pierdut la Baia, ori doar că lupta a fost nedecisă, era o crimă de *les-majesté* între istoricii români. Reacțiile de tipul aceloră din anii 1900 au rămas firești și la mult timp după. A socoti că Matia Corvin, mai tânăr decât Ștefan cu vreo cinci ani, a fost înfrânt în acel târg din est era o blasfemie în Ungaria. Este greu să renunți la ceea ce făcea parte din discursul *Mileniului maghiar* ori din specificul interbelic. Au existat și excepții, de ambele părți, care căutau sursa și logica, înainte de a propune deznodământul confruntării. Dar, nici acum, ca și atunci, nu este ușor să vorbești despre Baia și 1467, întrucât, pe măsură ce baza documentară se extinde, se înmulțesc și semnificațiile avute de acele evenimente. Unele din ele sunt la fel de ușor de acceptat ca și identitatea învingătorului. Inclusiv din acest punct de vedere, pozițiile asumate se aseamănă cu cele medievale¹.

I. Utilizări și prezentări medievale ale bătăliei de la Baia

Ca în majoritatea analizelor moderne, lipsa de îndoieli vizavi de persoana monarhului victorios la Baia caracterizează o parte din sursele medievale și din contemporanii celor doi combatanți. Cel mai adesea, există numai nuanțe legate de cât de categorică a fost victoria, de cât de mult a costat aceasta. S-a trecut frecvent ușor și peste faptul că Matia și Ștefan deopotrivă n-au luat, imediat după campania regelui, măsuri semnificative împotriva principalilor responsabili pentru situațiile din Transilvania și Moldova. În schimb, s-au dezlănțuit împotriva „greșităților” de rang secund. Sunt aspecte surprinse mai curând de politicienii epocii, decât de istoricii moderni. Culpabilizările operate de cei doi monarhi, deși numai unul era recunoscut constant cu această calitate, sunt buni indicatori și pentru modul în care ei înșiși au receptat și asumat evenimentele din a doua jumătate a lui 1467. În funcție de aceste moduri (modele) de asumare, s-au organizat, în mare măsură, tiparele, rețelele de propagandă².

¹ Exemple: Mór Wertner, *Magyar hadjáratok a XV-ik század második felében* [Campaniile ungare din a doua jumătate a secolului XV], în *HK*, XIII, 1912, p. 200-206; Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904¹; vezi și grupajul (Corvineștii: istorie și istoriografie) din *SMIM*, XXVI, 2008 (Ioan-Aurel Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul: de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană*, p. 111-128; Radu Lupescu, *Istoriografia română și maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara* (I), p. 139-161). Sinteză interpretărilor la Emanuel C. Antoch, *L'expédition du roi de Hongrie, Mathias Corvin en Moldavie (1467). Qui remporta finalement la bataille de Baia (14/15 décembre 1467)?*, în *RIHM*, LXXXIII, 2003, p. 133-165. Vezi aici și reacția dură, de factură tradiționalistă, semnată Manole Neagoe, *Campania din 1467 și lupta de la Baia*, București, 2007.

² Evoluții: [Vilmos] Wilhelm Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg in Breisgau, 1892, p. 119-128; Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în *CL*, XXXIX, 1905,

I.1. Imaginea luptei în context regional creștin

În Apus, Matia a beneficiat de avantajul conferit de rangul monarhic și de aparatul diplomatic umanist. Ștefan nu era un rege. Eventual era un duce, dacă nu, doar un palatin, fie al Ungariei, fie al Poloniei. Ștefan n-avea un Janus Panonius ori, ceva mai târziu, un János Thuróczy ori un Antonio Bonfini (în contrapondere însă, s-ar putea spune, Jan Długosz a preluat de la Cracovia, această postură pentru Ștefan). N-a pierdut totuși prea mult teren. Polonia și Boemia, în special, erau interesate să popularizeze victoria lui Ștefan. Habsburgii, aliați pe moment cu Matia, nu puteau încă să o propage, mai ales că, indiferent de învingător, Baia le stricase planurile sud-estice. Abia mai târziu, când conflictul dintre Frederic III și Matia a reizbucnit, au dezvoltat și ei versiunea victoriei lui Ștefan. În primăvara lui 1490, după moartea lui Matia, Maximilian I a obținut, temporar, sprijinul lui Ștefan pentru coroana ungară. „Astfel”, Ștefan a devenit stăpânitorul care îi bătuse în aceeași zi pe Matia și pe Mehmed II³.

Același Ștefan fusese *rupt în bătaie* de către Matia. Era varianta pe care o vehiculau predominant Peninsula Italică și Burgundia lui Carol Temerarul (de aici a pătruns în Franța). Ele erau interesate, ca și Bavaria, de un succes al lui Matia. Opoziția austriacă la adresa lui Frederic III de Habsburg însă nu era. După ce s-a folosit de ea, Matia a abandonat-o, practic, după ce a ajuns la un acord cu împăratul (1463). Astfel, opoziția a reținut varianta defavorabilă lui Matia. Din acest punct de vedere, roata s-a întors în favoarea regelui la începutul anilor 1480, în timpul noului său conflict cu Frederic. Tot atunci, cum de la 1477 Burgundia intrase în patrimoniul Casei de Habsburg, receptarea cronică locală a bătăliei de la Baia a început să se schimbe în defavoarea regelui. Ca în cazul lui Ștefan, succesul versiunii lui Matia a depins de alianțele sale și s-a dispus narativ în funcție de acestea. Indiferent însă de perspectivă, Baia a contat mult în cadrul regional. S-a investit considerabil în versiuni antagonice, cel mai adesea repetiții, cu doar câteva noutăți. Iar toate cântecele de victorii păreau să ascundă altceva. Fie nimeni nu câștigase în decembrie 1467, fie învingătorul avea un secret la fel de mare ca învinsul⁴.

p. 869-927, 1009-1080; Ioan Lupaș, *Chronicon Dubnicense despre Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, s. III, t. X, 1928-1929, p. 353-364; Péter E. Kovács, *Mattia Corvino*, Cosenza, 2000, p. 111, 124; I.-A. Pop, *Relations between Transylvania and Stephen the Great*, în *Between Worlds* (=MHG, NS, I, 1-6), I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, edited by László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 126-129.

³ Vezi *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (=MMP, II, XI-XII, XIV), III, 1392-1500, editor Antol Lewicki, Kraków, 1894, no. 224, p. 241-242; [Janus Pannonius], *Janus Pannonius összes munkái* [Opere complete], editor Sándor V. Kovács, Budapest, 1987, no. 375, p. 200; nos. 438-440, p. 230-232 (vezi și Vasile Bogrea, *Un umanist ungur despre noi*, în *RI*, VI, 1920, 7-9, p. 181-182); [Jan Długosz], *Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, editor Alexandr Przezdziecki, XIV (=Historiae Polonicae libri XII, II), Kraków, 1887, p. 469, 495-497, 500; [Antonio Bonfini] Antonio de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, editori József Fögel, László Juhász, Béla Iványi, IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944], p. 15-23; Jean Mollinet, *Chronique*, editori Georges Doutrepont, Omer Jodogne, II, 1488-1506, Bruxelles, 1935, p. 199; Gheorghe I. Brătianu, *Lupta de la Baia după „izvoare ungurești”*, în *RI*, V, 1919, 11-12, p. 216-224; P.P. Panaitescu, *Bătălia de la Baia (1467) în izvoare venețiene*, în *RI*, VIII, 1922, 3-4, p. 47-50.

⁴ Orientativ: ÖNB, Codices, Cod. 7596, ff. 1^r-8^v [1480-1485], Nicolae Iorga, *Încă ceva despre Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare*, în *CL*, XXXVIII, 1904, 4, p. 383 (*Chronicon Mellicense*); George Ciorănescu, *La bataille de Baia*, în *UJ*, IX, 1978, p. 15-29; I.-A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în *RdI*, XXXV, 1981, 1, p. 131-139; Adrian Andrei Rusu, *O sursă maghiară despre lupta de la Baia*, în *AIIAI*, XXIII², 1986, p. 715 (originalul în MOL, DL 59550; 27 decembrie 1467); Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 204-210.

Poziția Veneției, *omen* din perspectiva ambilor combatanți, este și ea de reținut. Pentru ea, *ciudata aliată* a lui Matia din 1463, înfrângerea regelui ungar de la Baia era *salvarea Republicii*. Explicația nu se găsea însă în Moldova, care „a salvat-o” și la 1497, în vremea unui alt straniu an cruciat. Aparatul birocratic venețian era cunoscut pentru capacitatea sa de a selecta datele reale din rapoartele care circulau și despre Baia și care îmbinau informația veridică cu cea eronată. Nu a făcut un secret din faptul că se înșela serios de veștile trimise de Matia. Republica nu era interesată, spre deosebire de alte situații, să accepte asemenea dezinformări. Iar problema *valahă* și cea *transilvană* complicau, indiferent de învingătorul „ales”, prezentarea evenimentelor. Spre anul 1490, Bonfini l-a acuzat pe unul dintre voievozii Transilvaniei de la 1467, János Szentgyörgy-Bozyn, că s-a proclamat rege al ei. Suna destul de fals. Transilvania era numai o provincie. Nu avusese coroana ei recunoscută de Roma⁵.

1.2. Locul confruntării în cadru local moldav și ungar

În memoria ungară și moldavă, Baia 1467 amintea de Hindău 1395. Scenariul era cvasi-identic. În afara sezonului de război, Sigismund de Luxemburg a intrat în Moldova pentru a-l depune pe Ștefan I (februarie-martie 1395). Pe fundal de criză, acesta luase locul fidelului său, inclusiv în lupta cu *Turcul* (1393-1394), Roman I. Sigismund a trecut prin Oituz și a pornit spre Suceava. Ștefan I a încercat să-l oprească prin vorbe. Așa a procedat la 1467 și Ștefan III cu Matia. Sigismund a acceptat. Matia nu. Sigismund a fost lovit prin surprindere și forțat să se retragă. De la Brașov, a anunțat reîntoarcerea Moldovei sub suzeranitatea sa. Nu era complet fals. Pe de o parte, sursele germane au înregistrat 1395 ca an al căderii Moldovei sub putere otomană. Pe de altă parte, Ștefan I a primit domenii în Transilvania (1396-1397). Pentru ele a fost nevoit, ca și Ștefan III, un secol mai târziu, să ducă procese (1398). La 1467, Ștefan III ar fi trebuit să devină al doilea domn moldav (cunoscut) cu domenii în regat⁶.

Thuróczy a descris pe larg campania. Predecesorul lui Bonfini în serviciul propagandistic al lui Matia nu a scăpat vreo ocazie pe parcursul cronicii sale să-l coboare pe Sigismund în raport cu Matia. Sub 1395 însă, el i-a luat necondiționat partea lui Sigismund. La fel a făcut și Ștefan III cu Ștefan I. Pe noua piatră de mormânt a lui Ștefan I, realizată (1480) în timpul renegocierilor tensionate ale acordului moldo-ungar din 1475, Ștefan III a dispus inserarea unei precizări unicat pentru inscripțiile funerare medievale moldave. Ștefan I era <cel> *care i-a bătut pe unguri la Hindău*. Anterior, nimeni din Polonia, ca și la 1467, protectoarea Moldovei, ori din Moldova, nu clamase victoria lui Ștefan I. Ștefan III a fost primul. Cuvintele de pe lespedea de la Rădăuți

⁵ Iván Nagy, Albert B. Nagy, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* [Monumentele diplomației ungare. Epoca regelui Matia. 1458-1490] (=MHH, IV, 1-4), II, [1466-1480], Budapest, 1876, (MDE) no. 46, p. 76; Viaceslav Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I-2, Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum, Belgrad, 1882, no. 4, p. 34; V. Fraknoi, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* [Scrisorile regelui Matia. Corespondența externă], I, 1458-1479, Budapest, 1893 (MKL), no. 149, p. 211-212; P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în SCȘI, XI, 1960, 2, p. 208-210; András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 82-83 (este de reținut că, după răscoală, Matia Corvin s-a mulțumit să-i ia titlul de voievod lui János Szent György-Bozyn).

⁶ DRH, D, *Relațiile dintre Țările Române*, I, 1222-1456, editori Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, no. 102, p. 169; [Johannes Löwenklau] Ioannes Leunclavius, *Annales Sultanorum Othomaniarum a Turcis sua lingua scripti*, Francofurti, 1588, p. 312; Thomas Ebendorf, *Chronica regem Romanorum* (=MGH, I, NS, 18), herausgegeben von Harald Zimmermann, I, Hannover, 2003, p. 552; Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în AUBI, XV, 1965, p. 65-72; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 93.

încep astfel să valoreze cât o mie de pagini, în special în condițiile în care nici exponenții majori ai opoziției scrise ungare vizavi de Matia n-au reținut Baia ca o înfrângere a regelui. Inclusiv *Cronică din Dubnic* a preluat *tale quale* varianta oficială⁷.

Nu se cunoaște în tradiția medievală sau modernă timpurie ori în act vreo răsplătă dată ori vreo biserică ridicată de Ștefan pentru Baia. „Acasă” nu și-a sărbătorit victoria, decât în puține vorbe, în cronica sa oficială. În Ungaria, se spunea: am fost la Baia, în Moldova nu. Deși, de pe la 1472, tonul vizavi de Baia era cvasi-neutru, la 1479 încă, Matia îi recompensa pe cei care luptaseră în 1467. Cei care l-au ajutat și au supraviețuit Băii, dacă nu aparțineau deja elitei, au murit, în general, în mediocritate. A fost în mare măsură soarta celor care l-au sprijinit pe Ștefan, la 1467, și mai târziu, mai ales la 1486, când la Șcheia, detronat, a zăcut o zi între cadavre. Este de înțeles de ce Cazimir IV, spre deosebire de Jan Długosz, n-a avut încredere completă în raportul trimis de domn privind Baia. Ancheta (secretă) ordonată de rege în Moldova a scos la iveală aspecte pe care Ștefan dorise să le ascundă. A acceptat însă dezinformări, avantajoase pentru Cracovia, oferite de Ștefan despre Matia⁸.

1.2.1. Ungaria și Moldova în cadrul politic al anilor 1460

După Baia, Ștefan i-a scris lui Cazimir IV că Matia nu va ajunge în viață acasă. Nu era pentru prima dată când supraviețuirea lui Matia era pusă la îndoială. De la 1456 și până după întronarea sa, sau „rostogolirea” sa din închisoare pe tron, în cuvintele papei Pius II, puțini îl văzuseră rege pentru mult timp. În Moldova, înaintașii lui Ștefan III rămăseseră domni adesea doar câțiva ani. Cruciada și interesele răsăritene ale Veneției îngreunau orice alegere politică. Dornică să facă pace cu Mehmed II, cu care era în război din 1463, Veneția vroia ca Matia să încheie împreună cu ea pacea cu sultanul. Regele avea însă alte gânduri. Banii, promisiunile și amenințările Veneției nu au dus la nimic. Iar sub Paul II, venețianul cu care republica nu se înțelegea, prioritatea cruciată a Romei era Boemia hosită⁹.

⁷ *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=FRT, IV, VI), editor Endre Veress, I, 1468-1540, Budapest, 1914, no. 32, p. 34; *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473. Typis similibus reimpressa Budapestini*, Budapest, 1900, f. 41^v; *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambu ci Acephalo et Vaticano, cronicque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum* (=HHFD, III), editor M[átyás] Florián, Pécs, 1884, p. 195; [János Thuróczi / Thuróczy] Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I, *Textus*, editori Erzsébet Galántai, Gyula Kristó, Budapest, 1985, p. 209-210, 287-288; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, editor Mihai Berza, București, 1958, no. 59, p. 255.

⁸ EA, no. 701 (=L. 98, fasc. 8, no. 9) (28 aprilie 1468); MOL, DL 16167 (2120 A) (18 august 1479), 16853/1-2 (17 mai 1469), 18257 (18 august 1479), 36393 (23 martie 1468); *A Zichy és vasonkeői gróf Zichy család idősbb ágának okmánytára* [Arhiva documentară a familiei conților Zichy], XI, 1469-1490, editori Ernő Kammerer, Ferencz Dóry, Budapest, 1915, no. 67, p. 123 (1472); Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: l'expédition de Matia Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une nouvelle source*, în *RRH*, VIII, 1969, 6, Anexă, no. 2, p. 979; *Letopisețul anonim al Țării Moldovei, Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* (ediție P.P. Panaitescu), București, 1958, p. 16, 29-30, 36.

⁹ Date: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II-2, 1451-1510, editor Nicolae Densușianu, București, 1891, no. 171, p. 188; XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358-1600*, editor Nicolae Iorga, București, 1911, no. 114, p. 65-66; Aeneas Silvio Piccolomini, *Historia rerum Friderici III imperatoris* (=AMOAeV, II), Viena, 1762, p. 475; P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *AARMSI*, s. III, t. XV, 1933-1934, p. 63-66; Robert S. Lopez, *Il principio della guerra Veneto-Turca nel 1463*, în *AV*, s. V, t. LXIV, 1934, p. 45-131; Giuseppe Valentini, *La sospensione della crociata nei primi anni di Paolo II (1464-1468). Dai documenti d'archivio di Venezia*, în *AHP*, XIV, 1976, p. 71-101. Vezi și Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapest, 1952, p. 402; idem, *Mátyás Király és kora* [Regele Matia și epoca sa], Budapest, 1958, p. 131-132.

a. Interesele Vienei, Veneției și Cracoviei

Din 1466, Frederic III de Habsburg și Matia Corvin pregăteau o campanie antiotomană. Anterior, împăratul blocase eforturile cruciate ale lui Pius II (1459-1464) și sprijinise încercările de răsturnare a lui Matia (1458-1462). A ajuns la un compromis cu Matia (1463), care a plătit scump pentru Sfânta Coroană ținută de Frederic. Matia era rege de drept și devenea fiul adoptiv al lui Frederic, rămas și el nominal rege al Ungariei. La 1466, Frederic și Matia aveau trei motive mari să se înțeleagă (regele eretic al Boemiei, Georg Podiebrad, a cărui coroană îi fusese promisă „neoficial” de Roma și Viena lui Matia, și succesiunile în regatul ungar și Imperiul Romano-German). Ulterior, au fost și motivele pentru ruptura definitivă dintre ei. La 1466-1467 însă, o campanie în sud trebuia să le asigure liniștea în nord¹⁰.

De la sfârșitul lui 1466, spre îngrijorarea Veneției, domnii români fuseseră implicați în proiect. La fel și Skanderbeg, care a plătit practic cu viața și țara nematerializarea acestuia. În partea răsăriteană a regatului ungar a izbucnit tulburări în vara lui 1467. Trupele otomane loveau granițele sale sud-vestice. Frederic a încercat să reacționeze. A urgentat pregătirile, a convins stările să dea bani și trupe (august-noiembrie 1467). Era prea târziu. Iar situația evoluase în favoarea Cracoviei, Veneției și Istanbulului. Proaspăt ieșit din războiul cu teutonii (1466), Cazimir IV Jagiello nu vroia să lupte decât pentru profit dinastic. După bătălia de la Varna (1444), cruciada nu se mai număra printre ele. Datorită greșelilor lui Iancu de Hunedoara, cum se afirma la Cracovia și nu doar, acolo murise Vladislav I (III), fratele lui Cazimir și regele de atunci al Ungariei și Poloniei. În sud, Cazimir IV avea oricum destule probleme¹¹.

De aceea, pe lângă neîncrederea în Ștefan, Cazimir a declarat că nu crede că Matia îl atacă pe acesta. La fel a reacționat față de el și cu ocazia invaziilor otomane de la 1476, 1484 ori 1485. Ca pe aproape întreg parcursul domniei sale, Cazimir, în relații proaste și cu Roma, Polonia rămânând un regat atașat de valorile conciliariste, avea un acord cu sultanul Mehmed II. La 1467, alături de mitropolitul Moldovei, Teoctist I, a ajutat patriarhia ecumenică, controlată de sultan, să recâștige autoritatea asupra creștinilor de rit grec din Polonia-Lituania. În urma bătăliei de la Baia, Cazimir a obținut promisiunea lui Ștefan că îi va presta omagiu în persoană. Veneția n-a obținut de la Matia nimic. În martie 1468, Matia a încheiat pe cont propriu un armistițiu cu Poarta. Veneția a continuat, forțat, războiul cu Mehmed până la 1479, un război început contra voinței ei și care o costa peste 60% din bugetul ei anual¹².

¹⁰ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVIe siècle*, IV, 1453-1476, București, 1915, no. 136, p. 205; no. 146, p. 242; no. 176, p. 267; *Regesten Kaiser Friedrich III. (1440-1493)*. *Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (=JFBRI, XIII), Herausgeber Heinrich Koller, Paul Joachim Heinig, XV, *Die Urkunden und Briefe aus den Beständen „Reichstadt” und „Hochstift” Regensburg des Bayerischen Hauptstaatsarchivs in München sowie aus den Regensburger Archiven und Bibliotheken*, bearbeitet von Franz Fuchs, Karl Friedrich Krieger, Köln-Wien-Graz, 2002, no. 196, p. 156; no. 212, p. 164; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donaauraum*, München, 1989², p. 27-33, 45.

¹¹ ASM, A.D.S., *Potenze estere, Venezia*, cart. 353, fasc. 9, nn (17 septembrie 1467); HHStA, M.E.A., *Reichstagakten*, Ia, fasc. 2, ff. 53^r-57^v (3 decembrie 1466-15 ianuarie 1467), 97^r-100^r (10-15 iunie 1467); MDE, II, no. 23, p. 41; Jovan Radonić, *Thyrath Kastriot Skenderbeg i Arbanija y XV beky (istoriska iratha)* [Gheorghe Castrioti Skanderbeg și Albania în secolul XV. Surse istorice] (=Spomenik [Cenotaf], XCV), Beograd, 1942, nos. 357-358, p. 198-199, *Notes*, IV, nos. 164-179, p. 251-270; *Długosz*, p. 1-2, 79.

¹² Orientativ: *Codex*, I, 1384-1492, editori August Sokolowski, Józef Szulski, Kraków, 1876, no. 224, p. 242; III, no. 222, p. 243; no. 309, p. 330; S[amsone] Romanin, *Storia documentata di Venezia*, IV, Venezia, 1973³, Anexă, no. 12, p. 398-399; *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, no. 133, p. 298; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal*

b. Evoluții politice la Buda și Suceava

Pentru un regat privit de papalitate ca o extensie apostolică a Romei, Ungaria avea sub Matia un comportament tot mai puțin misionar. Costurile luptei cu Poarta erau imense, iar pregătirea militară otomană clar superioară. Bugetul redus și proprietățile împuținute ale coroanei îl puneau pe Matia într-o poziție defavorabilă. Fără averea paternă, situația sa ar fi fost gravă. În 32 de ani de domnie, el a reușit să crească posesiunile coroanei cu doar 2% (de la 10% la 12% din teritoriul țării). Veniturile și le-a triplat totuși, după 1467. Atunci, și între armata sa și *Oastea Neagră* era o distanță enormă. Prevederile dietale din 1458 îl obligau să ducă orice război pe cheltuială proprie și doar cu trupele regale, dacă Ungaria ca întreg nu era direct amenințată. Una dintre primele măsuri majore luate după evenimentele din 1467 a fost trecerea prin Dieta ungară a răscumpărării sarcinilor militare ale nobilimii¹³.

La 1467, Matia avea doar trei ani de domnie legitimă reală. Încoronarea sa avusese loc în 1464. Campaniile antiotomane din Bosnia îi consolidaseră poziția (1463-1464). Întărirea puterii sale interne putea fi accelerată. La fel și rezistența la aceasta, care putea lua formele extreme implicate de vechiul și reconfirmatul, inclusiv de Matia, *ius resistendi* din vremea dinastiei arpadiene. A răsturna un rege era totuși mai greu decât a schimba un domn român. Nu era însă imposibil. În comparație, soarta lui Ștefan părea să fie cel puțin la fel de rea. Crescut în preajma lui Iancu (1451-1456), se desprinsese de linia huniadă înainte de întronarea lui Matia și nu revenise la ea nici după, decât pentru scurtă vreme. Încă tânărul domn acționa în limitele *condominium*-ului polono-otoman în care se afla Moldova de la 1455-1456. Recucerirea Chilie, trecută, ca un feud regal ungar, de Iancu în posesia Țării Românești (1448), a schimbat datele. La 1462, asaltul Chilie, dat de trupele moldave și otomane în vremea campaniei sultanale contra lui Vlad III Țepeș, eșuase. La 1465, de unul singur, Ștefan III cel Mare a reușit¹⁴.

La 1465, domn al Țării Românești era Radu III cel Frumos, favoritul și fidelul sultanului. Acțiunea lui Ștefan a avut probabil acordul lui Matia. Cu puțin timp înaintea acțiunii, garnizoana ungară locală fusese alungată. Imediat după căderea Chilie, Mehmed, prin Radu, i-a propus regelui pace. Matia a refuzat-o. Ștefan a rezolvat criza moldo-otomană printr-o creștere a tributului. Mehmed II nu era încă dispus să redeschidă un front de război la nordul Dunării de Jos. La rândul său, Ștefan III nu avea încă mijloace pentru a face mai multe. Nici căsătoria sa cu Evodchia Olenković, a cărei familie unită cu Roma ținea, pentru Cazimir, Kievul (1463), nici nașterea fiului lor Alexandru (1464) nu fuseseră bine primite de mitropolitul Teoctist I, liderul partidei antiunioniste și „al doilea om în stat”. Pe moment însă, principalii contestatari oficiali

senatore Francesco Longo (=ASI, VII), editor Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 35-37; *Długosz*, p. 496-497, 510, 530; Dan Ioan Mureșan, *Bizanț fără Bizanț? Un bilanț*, în *SMIM*, XXVI, 2008, p. 295-296.

¹³ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns*, [II], 1458-1490, editori Ferenc Döry, György Bónis, Géza Erszegi, Zsuzsa Teke, Vera Bácskai, Budapest, 1989, 1458 (24 ianuarie), art. 2, p. 84; (8 iunie), art. 2, p. 91-92; 1468, art. 3, p. 173; MDE, II, no. 31, p. 52; nos. 47-48, p. 80-81; nos. 53-54, p. 87-88; no. 60, p. 95; A. Kubinyi, *Die Staatsorganisation der Matthiaszeit*, în idem, *Matthias Corvinus: die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa (1458-1490)*, Herne, 1999, p. 5-96.

¹⁴ Karl Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în *LK*, XLVII, 1976, I, nos. 5-8, p. 88-89; MDE, I, no. 105, p. 168; nos. 204-215, p. 331-352; MKL, I, no. 62, p. 83; *Długosz*, p. 377-380, 409-410; Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVIe siècle, le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în *RRH*, XIII, 1974, 3, p. 448-450; Oliver Jens Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre. Westöstliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464-1468)*, în *SOF*, LXIV-LXV, 2004-2005, p. 56-123 (în special).

erau în afara țării. Lângă Matia era Petru Aron, detronat de Ștefan. Lângă Cazimir IV a stat (vreme de peste trei decenii) logofătul Mihul, principalul sfetnic al lui Petru Aron¹⁵.

c. Acțiunile monarhilor

Ca Matia, Ștefan juca deja dublu în raport cu ce se aștepta de la el (atât de la partida huniadă, care-l pregătise pentru tron, cât și de la partida antiunionistă și filo-otomană moldavă, care-i înlesnise tronul). După asediul eșuat al Chilie (1462), Ștefan se oferise să-l ajute pe Matia să-și răscumpere Sfânta Coroană. Matia acceptase. Fiul *atletului* discuta cu *păgâni, eretici și schismatici*. Nu existau încă poveștile cu *strămoșii valahi* ai lui Mehmed, care au făcut din familia sultanului rudele sale de sânge (1479-1483), dar calea era deschisă. Ca și Ștefan III, opțiunile regelui erau reduse. Trebuise să accepte dușmăniile față de familia sa și să le calmeze. Lucrase cu oamenii care îi executaseră fratele, Ladislau, la 1457. Într-o mai mică măsură totuși, Ștefan acceptase figurile politice care nu erau străine de execuția tatălui său Bogdan II (1451), pe care schimbările de domn nu le afectau prea mult. Totuși, cu trecerea timpului, era nevoie tot mai mult de o putere externă care să sprijine detronarea sa. În cazul lui Matia și al regilor Ungariei, faptul era evident de trei decenii de la moartea lui Sigismund de Luxemburg¹⁶.

Opțiunea cruciată era, în general, nepopulară în rândul elitei moldave. Implica colaborarea cu puterea *latină* ungară. Baza armată a lui Ștefan era și ea redusă. Forța sa era cavaleria ușoară, după model tătar. Cu banii stătea mai bine. Posesiunile erau problema. În *Valahii* pare să fi fost o regulă ca domnii să poată strânge venituri, nu domenii mari, odată ce domeniul domnesc de la formarea statelor se redusese prin dării. Pe de o parte, Ștefan nu putea înfrunta încă deschis opoziția, reprezentată în special de înaltul cler, vizavi de o acțiune antiotomană. La 1473, când, finanțat de Veneția și sprijinit, prima dată neoficial, de Matia, a pornit împotriva Imperiului Otoman, Ștefan i-a scos din sfat (pentru totdeauna) pe ierarhi. Pe de altă parte, evenimentele și deciziile sale din 1467 i-au adus liniștea în sfat. Din 1468, mitropolitul Teoctist și moștenitorul lui Ștefan III, Alexandru, au putut coexista în sfat¹⁷.

Matia nu era dispus să investească totul împotriva lui Mehmed. Mai curând, era hotărât să-l atace pe fostul său socru și temnicer deopotrivă, Podiebrad, care-l abandonase adesea. Moartea primei soții a lui Matia, Katarina (1464), rupsesse ultimele verigi dintre cei doi. Din 1465, Matia se oferise voluntar la Roma să se lupte cu regele husit în numele crucii. Georg Podiebrad era în legături bune cu Cazimir. Îi unea reținerea,

¹⁵ ASG, A.S., Sala 34, *Caffae-Massaria*, reg. 590/1246, c. 63^r (11 martie 1465); ELTEK, Codices, *Kaprinai*, A, XV, no. 50, p. 34-36 (18 februarie 1465); MDE, I, no. 186, p. 306-307; II, nos. 11-12, p. 20-24; IV, [1488-1490, 1458-1490], Budapest, 1878, Anexă, no. 4, p. 290; MKL, I, no. 59, p. 78; *Dlugosz*, p. 408-409; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 204-205, 207 (nota 130).

¹⁶ Exemple: AMK, *Collectio Schwartzbachiana*, no. 331 (10 august 1462; copie în MOL, DF 270370; regist după o transcriere de secol XVIII din ELTEK, B, XXVII, no. 45, p. 105-107, în *Quellen*, no. 4, p. 88); A. Kubinyi, *Zur Frage des bosnischen Königtums von N. Újlaki*, în *SSASH*, VIII, 1958, p. 373-384; idem, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején* [Baronii în consiliul regal al lui Matia și în consiliu în vremea lui Matia și a lui Vladislav II], în *Sz*, CXXI, 1988, 1-2, p. 161-208; Andrei și Valentina Eșanu, *Vlaicu pârcălab (?-1484)*, în idem, *Moldova medievală. Structuri executive și ecleziastice*, Chișinău, 2002, p. 298-341; vezi și Al. Simon, *Lumea lui Djem. Suceava, Buda și Istanbul în anii 1480*, în *AHC*, XLVIII, 2005, p. 21-23.

¹⁷ *DRH*, A, *Moldova*, II, 1449-1486, editori Leon Șimanschi, Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, București, 1975, nos. 124-152, p. 179-222 (noiembrie 1464-iulie 1468, în special no. 128-129, p. 183-184; no. 138, p. 197; aprilie-decembrie 1465); Constantin Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în *AILAI*, XIV, 1977, p. 103-104; L. Șimanschi, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, în *RdI*, XXIV, 1982, 5-6, p. 585-606; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 238-244, 256-258.

respingerea la Praga, față de Roma și dușmănia față de „impostorul” de la Buda. Mehmed a putut astfel anihila și dinspre nord planurile lui Matia. Oferta sa pentru domnii români, în schimbul susținerii campaniei ungaro-germane amânate de la 1466 la 1468, grăbite apoi pentru 1467, nu mai era valabilă. Radu ar fi trebuit să primească Amlașul și Făgărașul, vechile feude transilvane ale domnilor transalpini confiscate de Iancu. Lui Ștefan trebuia să-i revină Rodna, poate și alte posesiuni¹⁸.

1.2.2. Autoritatea internă a Budei și Sucevei în contextul otoman al anului 1467

Ce gândeau exact Matia și Ștefan unul despre celălalt este greu de spus. Matia era rege. Ștefan era periculos. Chiar fără conotațiile transilvane date puterii sale, fără problema Chiliei, Ștefan era în legături cu ereticul Podiebrad și cu Frederic (încă din 1459-1460). Ultimul i-a promis apoi (1473-1474) și Țara Românească, dacă Ștefan III îl ataca pe Matia. Era un prelude la acțiunile și planurile lui Ștefan III și Maximilian I, care, la 1497, erau să-l coste tronul ungar pe Vladislav II Jagiello. În urmă cu trei decenii, aceste perspective păreau foarte îndepărtate pentru domn. La trecerea prin pasul Oituz a lui Matia, lui Ștefan i-a murit soția, Evdochia, nepoata lui Cazimir IV. Fusesse o verigă atât cu importanta zonă a Niprului, controlată de familia Olenković, cât și cu Cracovia. Ștefan III părea să piardă totul. La începutul lui 1467, cu Matia de o parte și Mehmed de cealaltă, ambii interesați să-l aibă de partea lor, Ștefan III, având și o Transilvanie neliniștită în vecini, părea că nu avea nimic de pierdut, mai ales dacă miza pe puterea otomană, oarecum mai sigură decât cea regală ungară¹⁹.

a. „Rebeliunea” transilvană

În august 1467, Transilvania a explodat. Nimeni nu credea că autoritatea regală asupra ei este puternică după pozițiile luate de către congregația transilvană la 1459 ori la 1463, dar nici nu se aștepta la o rebeliune. În mai, Matia îi anunțase pe brașoveni că va merge personal împotriva lui Mehmed care-l amenințase în Serbia și luase, totodată, o serie de măsuri pentru buna desfășurare a comerțului cu Țările Române. Picătura care a umplut paharul pare să fi fost decizia lui Matia, luată încă de la trecerea dintre ani, de a reține sub control regal direct disputatele domenii Amlaș, Rodna și Făgăraș. În vederea campaniei antiotomane pregătite, ele urmau să fie date domnilor români, dacă și-ar fi pierdut tronul. În fapt, erau recompensele lor pentru participarea la campanie, dar Matia nu putea risca o asemenea formulare oficială înainte de începerea campaniei. Hotărârea, aprobată de către Dietă (martie 1467), completa nefericit reforma fiscală decisă de Matia, care, deși n-a avut efectele așteptate, a provocat serioase animozități. În

¹⁸ Vezi și MDE, II, no. 23, p. 41; no. 144, p. 204; no. 39, p. 56; MKL, I, no. 36, p. 47; nos. 78-79, p. 144-145; Notes, IV, nos. 162-179, p. 250-270; *Regesten Friedrich*, XV; no. 212, p. 164; *Długosz*, p. 469-470, 495-496; *Bonfini*, IV, p. 11-12; Antonin Kalous, *Italská politika, Matyáš Korvin a české země* [Politici italiene, Matia Corvin și Țările Cehe], în *HT*, XV (2006), p. 153-156. Vezi și paginile din istoriile mai recente ale Ungariei, spre exemplu: A. Kubinyi, *Magyarország története 1458-1490*, [Budapest], 1994³, p. 26-28, 60-62; P. Engel, Gyula Kristó, A. Kubinyi, *Magyarország története 1301-1526*, Budapest, 1998, p. 264-267.

¹⁹ MOL, DL 29051 (29 octombrie 1467; regest în Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, I, 1284-1484, Budapest, 1990, no. 1763, p. 650); HHStA, S.A., A.D.S., *Hungarica*, A.A., I-2, fasc. 2-4, f. 30^{r-v} [martie-aprilie 1474; copie: MOL, DF 276099]; *Letopisețul de la Putna I*, în *Cronicile slavo-române*, p. 49; Constantin Rezachevici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tomincina (Paleolog) și Elena Ștefanovna Voloșanca – Legături dinastice și politice*, în *SMIM*, XXII, 2004, p. 53-55; Al. Simon, *The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century*, în *AIRCRIU*, VIII, 2006, p. 259-296; idem, I.-A. Pop, *Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331-406.

august, prin proclamația lor de la Cluj-Mănăstur, răsculații făceau apel la toate elitele să le vină alături în apărarea vechilor privilegii. Era mai mult decât *ius resistendi*²⁰.

Apărea perspectiva redefinirii raporturilor dintre Buda și Transilvania. Neîndeplinirea cererilor „rebelilor” configura chiar perspectiva secesiunii. Liderii secuilor și comitele sașilor, Benedict Roth, păreau să o sprijine. Revolta avea însă o susținere redusă între micii nobili. De ridicări ale țărânimii, ca la 1437, nu putea fi vorba. Orașenii erau divizați. Clujul, Bistrița și Brașovul au rămas în expectativă. Ultimele două înclinau spre ruptură, idee susținută de Sibiu. Revolta putea degenera oricând. Vecinii Transilvaniei o doreau. La 1474, în raport cu prevederile acordului dintre Matia și Cazimir, Długosz scria despre *lacrimile* Transilvaniei când ea a aflat că nu revine Cracoviei. Licența sa poetică indica însă o stare de spirit. Mai mult, la 1467 că garanții rebelilor în fața *tiranului*, conform „manifestului” lor, erau mari personalități, printre ei și apropiații regelui, frații Imre și István Szapolyai, stăpânii nordului și sudului Ungariei propriu-zise (nepedepsiți, s-au raliat și altor conspirații, ca la 1471). Înalți prelați erau implicați și ei în „afacere”. În aprilie 1468, Matia a subliniat aceasta într-o scrisoare către Paul II, pentru a obține acordul papei în vederea creșterii controlului său asupra Bisericii Catolice din regat²¹.

Matia a reacționat prompt. Cu 12.000 de soldați, strânși pentru campania antiotomană, a intrat în Transilvania, la sfârșitul lui septembrie. Mișcarea rapidă i-a salvat tronul și la 1471. A anihilat opoziția și a calmat spiritele la Cluj, Sibiu, Sighișoara, Bistrița și Brașov. Rebelii au fugit, mai ales în Moldova. În primele zile ale lui noiembrie, decizia lui Matia era luată. Campania urma să se continue în Moldova. Ștefan era prezentat ca principalul responsabil extern pentru criză. Radu nu era nici el străin de ea, dar era favoritul lui Mehmed și încă greu de atins. Astfel, a putut interveni pe lângă rege în favoarea sibienilor. Pentru Ștefan, prins practic nepregătit de reacția regelui, nu intervenea nimeni. Marea responsabilitate pentru criza ungară îi aparținea probabil sultanului. Din primăvară, îl atacase constant pe Skanderbeg, vechiul său dușman și vârf de lance al acțiunii plănuite de Matia și Frederic. Skanderbeg trebuia ajutat de Matia. Ca la 1462 ori 1484, trupe otomane au fost masate în jurul Belgradului pentru a-l bloca pe Matia. Când campania lui Mehmed II în Albania s-a apropiat de apogeu, a izbucnit revolta transilvană. Orice acțiune care i-ar fi putut încurca planurile sultanului devenea astfel imposibilă²².

²⁰ Orientativ: BCC, Cod. 82-4-8, *Pannonius*, f. 94^v (2 ianuarie 1467; copie în MOL, DF 290346); *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, 1458-1473, herausgegeben von Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bukarest, 1981, no. 3544, p. 294; no. 3576, p. 314 (edițiile corecte ale documentelor din 1467); *Hurmuzaki*, XV-1, nos. 109-110, p. 62-64; Martyn Rady, *Voivode and Regnum: Transylvania's Place in the Medieval Kingdom of Hungary*, în *Historians and the History of Transylvania*, edited by László Péter, Boulder-New York, 1992, p. 67-70; Mária Pakucs, *Matia Corvin și reforma sa din 1467*, în *SMIM*, XXII, 2004, p. 217-220. Pentru cadru vezi și „seriile cronologice” din *Hurmuzaki*, II-2, no. 153, p. 172; no. 158, p. 178; *Ub.*, VI, no. 3544-3584, p. 292-317.

²¹ V. Fraknoi, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae* (=MVH, I, 6), Budapest, 1891; no. 47, p. 78; Długosz, p. 603; A. Kubinyi, *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* [Transilvania în deceniile înainte de Mohács], în *Tanulmányok Erdély történetéről* [Studii asupra Istoriei Transilvaniei], editor István Rácz, Debrecen, 1988, p. 70; Zsigmond Jakó, *Mátyás király erdélyi társadalom-politikájáról* [Asupra politicii sociale transilvane a regelui Matia], în *Korunk*, s. III, t. I, 1990, 3, p. 428; idem, *A Farnasi Veres család. Az 1467 éve erdélyi lözadás kutatásához* [Familia Farnasi Veres. În legătură cu revolta transilvană din 1467], în *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára* [Omagiu István Imreh la 80 de ani], editori András Kiss András, Gyöngy Kiss Kovács, Ferenc Pozsony, Kolozsvár, 1999, p. 221-222; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 180-181.

²² *Arbanija*, no. 383, p. 207; O.J. Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre*, Anexă, no. 53 p. 120; K.G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul*,

b. Revolta Țării de Jos a Moldovei

La 1467, Matia a luat în calcul desfacerea Moldovei. Avea doi pretendenți cu el, Petru Aron și Berindei. La 1448 Iancu avusese o intenție similară, s-ar părea. Divizarea răspundea atât planului ungaro-polon de la Lublau (1412), cât și partajului de putere dintre frații Iliș și Ștefan II (1435-1442). Partajul mergea pe linia diviziunii statale moldave dintre Țările de Jos și de Sus, veche de opt decenii. La fel a acționat aparent Matia și în cazul Țării Românești. La 1475, avea alături de el doi pretendenți, Basarab IV Țepeluș și Vlad Țepeș, neagreat încă nici de Ștefan, nici de Brașov. De decenii, diviziunea alutană a Valahiei Transalpine fusese adâncită de luptele dintre Dănești și Drăculești. Totuși, Matia nu părea dispus să insiste mai mult pe această diviziune, accentuată constant de Habsburgi după 1490. În Moldova fusese mai simplu. Ștefan III provocase nemulțumiri în Țara de Jos. Când Matia a intrat în Moldova, Țara de Jos, *orientată spre Ungaria*, după cum subliniau informatorii lui Cazimir IV, s-a revoltat contra lui Ștefan. Jafurile comise de trupele lui Matia nu au schimbat decizia *josenilor*²³.

Până în vara anului 1471, când a ajuns la un compromis mai durabil cu Matia, Ștefan a pierdut foarte probabil integral controlul asupra Țării de Jos. După cum spun și informațiile germane, bazate pe surse polone mai ales, nu *îndrăzne* să intre în Țara de Jos. La 1467, el fusese nevoit să se retragă de la Troțuș, târgul din Țara de Jos din fața pasului Oituz, prin care a trecut Matia, deoarece se simțea în nesiguranță, încă înainte ca trupele ungare să pătrundă în Moldova. Situația era deosebit de delicată pentru domn, chiar dacă mai avea probabil partizani în zonă. Țara de Jos era aria din care provenea familia mamei lui Ștefan, din care își recrutase, ca pretendent crescut de Iancu, susținătorii când cucerise tronul. În condițiile vechii dominante pro-latine și pro-ungare a Țării de Jos, asocierea lui Ștefan cu partida anti-unionistă, necesară la 1457, s-ar putea să fi contribuit la accentuarea nemulțumirilor din Țara de Jos. În orice caz, la sfârșitul lui 1467, Ștefan era în aceeași situație în care fusese și Matia Corvin în urmă cu câteva luni²⁴.

Transilvania, cu diviziunile sale interne, pe care și prin care se ridicase puterea huniadă, se întorsese contra fiului lui Iancu. Și el era acuzat adesea de a fi un *tiran*, mai ales după ce devenise, în parte, și ca o compensație simbolică, pentru pierderea funcției de guvernator al regatului ungar, comite perpetuu de Bistrița (1453). Pericolul prin care trecea Ștefan era însă mai mare decât cel trăit de Matia. Risca, la modul evident, să-și piardă tronul, nu doar parte din putere ori din stat. Tot mai mulți, indiferent de tabără, îl considerau pe Ștefan un „încurcă lume”, un om duplicitar care trebuia detronat. La acestea se adăuga și perspectiva huniadă asupra domnilor români, asupra celor mai

în *SUBBH*, XVII, 1972, I, p. 21-30; idem, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Wien-Weimar, 1993, p. 332-334; Enikő Rűsz-Fogarasi, *Matthias Corvinus and the Development of the Transylvanian Cities and Towns in the Second Half of the 15th Century*, in *Between Worlds*, I, p. 190-192.

²³ HHStA, R.H.K., *Maximiliana*, fasc. 34-III.12, ff. 23^v-24^v, 40^f-41^f [după 14 mai 1501]; Hurmuzaki, XV-1, nos. 162-163, p. 92-93; *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, no. 139, p. 314; no. 182, p. 458; *Długosz*, p. 495; A.D. Xenopol, *Lupta între Drăculești și Dănești*, în *AARMSI*, s. III, t. XXX, 1907-1908, p. 207-211, 243-251; Ș. Papacostea, *Un episod de la rivalitate polono-hongroise*, p. 970-973; Anexă, nos. 1-2, p. 976-979; Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în *AJLX*, XXIX, 1992, p. 54-55; Al. Simon, *În jurul Carpaților. Formele și realitățile genezei statelor românești*, Cluj-Napoca, 2002, p. 435-438, 455-456.

²⁴ Vezi și Felix Priebatsch, *Politische Korrespondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, 1470-1486*, I, 1470-1474 (=PKPS, LIX), Leipzig, 1894, no. 721, p. 555; *Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* (=SRS, XIII-XIV), herausgegeben von Berthold Kronthal, Heinrich Wendt, I, 1469-1479 (Breslau 1893), no. 59, p. 37; Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)*, în *SMIM*, XXV, 2007, p. 13-28; Al. Simon, *În jurul Carpaților*, p. 439, 500-512.

mulți dintre ei. În viziunea lui Matia, prezentată foarte clar Cracoviei și după Baia, Iancu numea domnii *după bunul său plac*. Matia vroia același lucru. Pentru el, Ștefan nu era decât o creație huniadă dovedită neloială. A fost nevoie de peste un deceniu ca viziunea huniadă întreținută și de Ștefan, când îl avantaja, să se schimbe parțial²⁵.

c. Poziția Imperiului Otoman

Încurajat de succesul său transilvan, știind că Ștefan III nu este, de departe, stăpân asupra întregului stat, Matia a trecut munți. Dispunea, datorită fidelilor transilvăneni care i se alăturaseră, de 15.000, poate 20.000 oșteni. Ștefan nu putea să-i opună decât maxim 15.000. Matia nu rezolvase însă problema poziției Porții față de acțiunea sa. Regele negociase cu ea, fără vreun rezultat pozitiv, de când apăruseră primele urme de neliniște în Transilvania. Când a intrat în Moldova, armata otomană era gata să treacă Dunărea de Jos. Dacă Ștefan pierdea, Mehmed II intervenea. Croația și ariile bosniece ale stăpânirii lui Matia fuseseră deja atacate. Chiar dacă învingea, Matia Corvin era într-o situație foarte grea, datorită lui Mehmed II. El apelase, în linii mari, la aceeași soluție ca tatăl său Murad II. La debutul lucrărilor conciliului de la Ferrara-Florența, de care sultanul se temea mult, mai ales că apăruse posibilitatea ca Sigismund să-l sprijine după opoziția inițială, Murad II a lovit în Transilvania, paralizând regatul ungar încă din toamna lui 1437. Ca și fiul său ulterior, a exploatat și problemele și nevoile Veneției²⁶.

În frecvențele negocieri cu republica, Mehmed II nu ezitase să-l prezinte pe fiul „omului de afaceri creștine” Iancu, drept un *escroc*, atât în relația cu creștinii, cât și în raporturile cu musulmanii. Matia încheiase deja câteva acorduri cu Mehmed pe care le folosisese în favoarea sa și apoi le călcase. La fel făcuse și cu Veneția, care vroia o pace comună cu el și cu sultanul. Încercase să schimbe inclusiv sensul alianțelor făcute de Matia. În proiectul de pace veneto-ungaro-otoman, de la sfârșitul lui 1466, întocmit de republică, atât *voievozii ambelor Valahii*, cât și Skanderbeg figurau ca *recomandati* (protejați și supuși) ai regelui. Veneția spera ca prin această formulă să câștige acordul lui Matia și acceptul lui Mehmed, care vroia liniște în Europa, pe fondul amenințării crescânde a hanului turkmen Uzun Hasan. Pentru Mehmed, soluția ascundea însă o amenințare și o cedare prea mare pentru politica sa între continente²⁷.

După ce Matia a arătat că nu vrea să cedeze, accentuând atragerea domnilor români în sfera sa de influență prin domenii în regat, Mehmed – care trebuia să pună capăt repede puterii lui Skanderbeg – s-a decis să acționeze. Domnii români, înainte de

²⁵ Orientativ: ASV, Arm. XXXIX-10, f. 257 (277)^v [1459-1460]; *Codex*, I, no. 35, p. 40-41; MKL, I, no. 149, p. 211-213 (și în *Actae et epistolae*, no. 5, p. 5-6); *Hurmuzaki*, II-2, no. 76, p. 87; no. 80, p. 92; *Quellen*, no. 4, p. 88; *Długosz*, p. 496-497; *Bonfini*, IV, p. 17-18; Al. Simon, *The Lion in Winter: John Hunyadi from Kossopopolje to Belgrade*, în *Between Worlds*, II, Extincta est lucerna orbis. *John Hunyadi and his Time*, edited by Ana Dumitran, Loránd Mádly, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2008, p. 509-512.

²⁶ ELTEK, *Codices*, *Kaprinai*, A, XV, nos. 3-6, p. 3-8 (30 martie, 26/27, 29, 30 aprilie); no. 18, p. 17 (2 octombrie; copiile medievale târzii în EFK, Mss. II-393, p. 4-8; fotocopii în MOL, DF 290345); OSzK, Cod. Lat. 211, ff. 250^v-257^v (20 august 1467; copie în MOL, DF 252468); Francisc Pall, *I rapporti italo-albanesi intorno alla metà del secolo XV*, în *ASPN*, s. III, t. IV (LXXXIII), 1966, no. 67, p. 208; no. 72, p. 213; no. 80, p. 219; *Notes et extraits*, IV, no. 17, p. 25; *Długosz* (XIII, 1883), p. 368; *Bonfini*, IV, p. 14-15; Virgil Ciocîltan, *Între Sultan și Împărat: Vlad Dracul în 1438*, în *RdI*, XXIX, 1976, 11, p. 1767-1790.

²⁷ *Vezi* MDE, I, nos. 123-124, p. 178-179; no. 213, p. 348; no. 211, p. 342; II, no. 23, p. 41 (Skanderbeg era și recomandat al Veneției în acel proiect), no. 31, p. 52; IV, Anexă, nos. 5-6, p. 291-292; MKL, I, no. 48, p. 77; *Malipiero*, p. 40-41; F. Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în *RHSEE*, X, 1933, 4-6, p. 135-139; Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München, 1959, p. 352-353; a se vedea și Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 212-216.

toate, erau supuși Porții, în special Radu. Nu aveau nici forța pentru a înfrunta trupele otomane. Dacă Matia nu pornea personal asupra Porții, ei n-ar fi acționat. Dacă da, ei l-ar fi urmat. Ecuția, așa cum a fost formulată la *Reichstag*-ul și congresul cruciat de la Regensburg din 1471, era valabilă și la 1467. Presiunile Porții și contextul în care, datorită campaniei otomane din Albania și a focarelor de conflict din regat, Matia Corvin nu avea șanse mari de reușită, au schimbat pozițiile *valahilor*. În special Ștefan III a acționat contra regelui Matia. Nu s-a așteptat ca el să rezolve – dacă ar fi rezolvat-o – atât de repede situația din Transilvania. În schimb, sultanul Mehmed II poate s-a așteptat. Când regele ungar a intrat în Transilvania, sultanul își reorienta trupele spre nord. De amenințarea lui Mehmed II, Matia n-a reușit să scape cu adevărat decât după bătălia de la Baia²⁸.

1.2.3. Confruntările militare și diplomatice din noiembrie-decembrie 1467

Practic, pe întreg parcursul intervenției sale în Transilvania și al campaniei sale din Moldova, în special în prima parte a ei, Matia a negociat cu Mehmed. Principala sa problemă era cea otomană. Se pare și că el subestima capacitatea de rezistență a lui Ștefan. Pare să și fi fost în criză de timp. Trebuia să-l lovească înainte ca otomanii să poată interveni. Deși Țara de Jos trecuse în bună măsură de partea sa, Matia nu s-a complicat inutil într-o încercare de cucerire a Chilie. Adesea soarta ei nu se decidea la Gurile Dunării, ci la distanță, la nord sau la sud de ele. Avea și grija Belgradului în preajma căruia se adunaseră trupele otomane. A reușit să obțină însă, cel puțin în această privință, neînceperea ostilităților cu Mehmed. Era o liniște înșelătoare de ambele părți. Noi trupe otomane se adunau în *Bulgaria* pentru a trece fluviul împotriva regelui intrat în Moldova. Între timp, încălcând armistițiul, garnizoana Belgradului se pare că i-a atacat pe oștenii otomani de la Smederevo, ucigând poate 2.000 dintre aceștia²⁹.

a. Drumul lui Matia Corvin prin Țara de Jos și Țara de Sus a Moldovei

Ștefan a încercat să-l oprească pe Matia la Oituz. N-a reușit. S-a gândit să-l înfrunte la Troțuș. A trebuit să se retragă. Târgul a fost ocupat. Matia a rămas aici câteva zile. Ștefan și după aceea Długosz spun că la plecare Matia ar fi incendiat târgul. Dacă târgul nu a luat foc în urma unui atac surpriză moldav, pare destul de greu de crezut că tocmai Matia l-a ars. Înșuși Długosz afirmase că la Troțuș, care deschidea spre nord Țara de Jos, revoltată împotriva lui Ștefan, domnul nu se simțise în siguranță. Rămâneau însă destule așezări de incendiat. Oastea ungară, ca oricare alta, era capabilă de mari distrugerii (plecată în cruciadă la 1444, arsesese totul în drum, inclusiv așezările de creștini). Hărțuit în mod constant de Ștefan după Troțuș, regele a urcat spre nord, de-a lungul Siretului. A trecut de Bacău. Nu avea rost să-l ardă, deși Ștefan și mediul polon, mai puțin cel informat de ancheta întreprinsă la fața locului din ordinul lui Cazimir, a

²⁸ Câteva repere: ELTEK, *Kaprinai*, A, XV, no. 129, p. 105-106 [noiembrie 1467]; *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III.* (=DRTA, A, XV-XXII), VIII-2, 1471, herausgegeben von Helmut Wolf, Göttingen, 1999, nos. 94-95, p. 323-327; O.-J. Schimtt, *Actes inédits concernant Venise, ses possessions albanaises et Skanderbeg (1464-1468)*, în *Turcica*, XXXI, 1999, no. 53, p. 281; nos. 61-63, p. 293-298; MDE, II, no. 37, p. 64; no. 46, p. 75-76; no. 167, p. 233; MKL, I, no. 189, p. 266-267.

²⁹ ASM, A.D.S., *Potenze estere, Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468); MOL, DL 27916 (1 octombrie, 21 noiembrie 1467), *Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum. Magyarországi Mellékartományainak Oklevéltára* (=MMH, I, 31, 33, 36, 40), IV, Lajos Thallóczy, Sándor Horváth, *Jajcza (Bánság, vár és város) története 1450-1527* [Istoria Banatului, cetății și orașului Jajcze. 1450-1527], Budapest, 1915, nos. 33-34, p. 42-43; MDE, II, no. 37, p. 64; no. 42, p. 74; no. 46, p. 75; *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, no. 133, p. 298; Al. Simon, *The Limits of the Moldavian Crusades (1474, 1484)*, în *AIRCRI*, IX (2007), p. 165-196.

susținut apoi contrariul. Bacăul era la limita nordică a Țării de Jos. De aici încolo, oastea ungară nu trebuia să fie ținută sub control foarte strict. Ajunsese în Țara de Sus³⁰.

A fost asediat, cucerit și ars Romanul, principalul obstacol pe calea spre Suceava. De aici oastea ungară s-a abătut de la drumul Siretului spre Suceava. A luat-o de-a lungul Moldovei. Țintea ținutul Neamțului. Era polul anti-unionist și filo-otoman și ținutul care plătea, singur, tributul Moldovei, după cum a recunoscut-o apoi Ștefan în fața lui Cazimir, după Baia. Ținutul a fost ars. A fost o lovitură foarte grea pentru Ștefan. În plus, Matia proceda selectiv. Mănăstirile n-au fost atinse. Ar fi fost o provocare inutilă a populației locale, foarte atașată de acestea. S-ar părea că n-a atacat nici cetatea Neamțului, pe care, la 1476, însuși Mehmed II a asediat-o fără succes. La 1467 însă, cetatea nu pare să fi pus un risc atât de mare, pentru că regele să nu o poată lăsa necucerită în spatele său (în cazul în care ea nu se predase). În același timp însă, pe măsură ce înainta spre nord, regele se simțea tot mai puțin în siguranță. Se afunda distrugând în Moldova. Ștefan III venea doar cu vorbe și nu cu oaste împotriva sa. Trăgea de timp. Între Roman și Suceava, regele nu mai avea nici un loc unde să poată face o tabără, cât de cât solidă. Singurul loc capabil să-i asigure un minim de protecție era târgul Baia, în sud-vestul Sucevei³¹.

Oastea ungară a continuat, pe cursul Moldovei, spre Baia. Matia a suplimentat rapid fortificațiile, rudimentare, de lemn, ale orașului. S-ar putea să se fi gândit la Baia mai mult decât la un simplu popas, defensiv. Foarte probabil veștile despre mișcările otomane ajunseseră la el. Erau și tătarii la care Ștefan putea apela, dacă nu o făcuse deja. În decembrie, se adunaseră destule motive ca Matia să rămână la Baia. Până la Suceava erau 30 de kilometri, o zi de marș cu armata. Între plecarea din Brașov (13 noiembrie) și intrarea în Baia (14 decembrie), trecuse o lună de lupte și 350 de kilometri de marș. Ștefan îl urmărise, de aproape, cu *toată* armata. O ambuscadă sau o luptă în câmp deschis, opțiuni greu de asumat de către ambii, erau căile prin care se putea ajunge la Suceava, dacă Ștefan nu decidea să-l prindă pe Matia la asediul Sucevei, între cetate și trupele sale. Baia părea o soluție mai bună, mai ales, pentru Matia. Dar nu se aștepta ca atacul moldav să pornească în aceeași noapte, de 14 spre 15³².

³⁰ Câteva date: Stephanus [István] Katona, *Historia critica regum Hungariae ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata*, Seria [C] *Stirpis mixtae*, VIII (XV), *Ab Anno Christi MCCCCLXXV-Ad Annum usque MCCCCLXXV*, Buda, 1792, 1467, no. 81 (991), p. 239-240; Ilie Minea, *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova*, în *CI*, X-XII, 1934-1936, I, p. 89-94; P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 66-69; Ș. Papacostea, *Un episode de la rivalité polono-hongroise*, Anexă, no. 2, p. 978-979.

³¹ Vezi și *Rocznik Chotelskiego 1430-1576* [Analele Chotelski], editor August Bielowski, în *MPH*, III, 1878, p. 214; Vasile Ursachi, *Inițierea cercetărilor arheologice sistematice la cetatea nouă a Romanului*, în *Miscellanea Historica et Archaeologica. In Honorem Professoris Ionel Căndea*, editori Valeriu Sârbu, Cristian Luca, Brăila, 2008, p. 276-281; Al. Simon, *Porturile Moldovei. Ștefan II, Iancu de Hunedoara și Murad II în documente italice (1444-1446)*, în *AȘUI*, sn, LII-LIII 2006-2007, p. 17; P.P. Panaitescu, *Contribuții*, p. 66-67.

³² Vezi și *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de' sovrani aragonesi in Napoli riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero*, editor Francesco Thrincherl I, [1467-1468], Napoli, 1866, no. 18, p. 28; no. 100, p. 139; no. 271, p. 374; MDE, II, no. 44-60, p. 74-95 (și mai ales, no. 42, p. 74, 1 decembrie 1467); Ilona Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Weigieri Turki w XIV i XV wieku* [Între polonezi, unguri și turci: Moldova și Țara Românească în secolele XIV-XV], Poznań, 1996, p. 167-168. Ar merita studiate și eventualele raporturi dintre nobilimea podoliană și Matia, mai ales deoarece Di(e)dri(c)h Buczacki fusese aproape o „alternativă” în Moldova la Iancu de Hunedoara, iar regișorii *Odrawaz* erau un motiv de plângere pentru Ștefan III în scrisoarea sa către Cazimir IV după Baia (P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 68).

2. Luptele din noaptea de 14 spre 15 Decembrie 1467

Noaptea era șansa lui Ștefan. Într-o altă noapte, cu cinci ani înainte, când Matia, după ce-și căsătorise o verișoară primară cu Vlad, n-a reușit să-l sprijine pe acesta împotriva lui Mehmed II, domnul transalpin arse tabăra otomană. A distrus totul în drum, dar l-a ratat pe Mehmed II. A frânt însă avântul otoman. Ștefan nu voia și nu putea însă să se mulțumească cu atâta. Vlad își pierduse apoi oricum tronul, țara (elita ei) și oastea neputând face față la nesfârșit presiunii și ofertelor otomane. Era un risc la care Ștefan se putea aștepta și din partea regelui creștin al Ungariei. Ștefan și-a pregătit astfel oastea pentru o lovitură decisivă. A reușit să se apropie, până la un kilometru de Baia, fără ca Matia să reacționeze. Totuși, Matia era în parte pregătit pentru Ștefan, datorită veștilor aduse de un secu, pe care inițial nu vroise să-l creadă. După Bonfini, un secu, venit în Moldova să vadă de zestrea soției, îl informase din *dragoste de neam* de moldovenii gata să-l atace. Probabil că, la fel ca și Țara de Jos a Moldovei, Secuimea se împărțea între adversarii și susținătorii monarhului (la puțin timp după Baia, Ștefan a ars Secuimea, cea care, după Długosz, i s-a supus, ca reprezentant al lui Cazimir, la 1471)³³.

Decizia lui Matia de a-și pune trupele în poziție de luptă a venit destul de târziu. Parte din oșteni erau beți, mai ales cei de gardă. Atacul moldav trebuia să vină dinspre est, dinspre drumul care ducea spre Suceava. Pe direcția est-vest era orientat și orașul în care se adăpostise grosul trupelor ungare. O lovitură dinspre est, mai puțin decât devastatoare, ar fi putut fi absorbită, treptat, de către oastea regală. Mai prost echipați probabil decât trupele ungare, moldovenii au reușit să lovească cu atâta forță încât defensivă a fost complet răsturnată. Secuii din prima linie au fost masacrați. Camuflați, moldovenii și-au făcut drum pe două coloane, una condusă de domn, cealaltă de unchiul său, Vlaicu din Țara de Jos, spre reședința lui Matia. Rezistența opusă creștea. Peste puțin timp, ea trebuia să devină inutilă. Ștefan cunoștea locul. A evitat să strângă prea repede coloanele spre centrul târgului, unde putea fi închis de trupele ungare din jur. Aștepta atacul decisiv. Marea lovitură era pregătită dinspre sud-estul Băii³⁴.

Aici aștepta cam o treime din oaste, probabil sub comanda comună a cumnatului domnului, Isaia, și a vornicului Crasneș. Acești călăreți trebuiau să lovească spatele lui Matia, în confuzia creată pe ulițele înguste ale târgului. Matia fie murea, fie cădea prizonier. Nici un călăreț nu s-a mișcat. Au privit, iar șansele lui Ștefan scădeau dramatic fără ei. De victorie nu mai putea fi vorba pentru el în acea noapte. Totuși, călăreții n-au trecut de partea lui Matia. L-au lăsat doar pe Ștefan în voia sorții. După impactul asaltului moldav, Ștefan atacase cu peste 5.000 de oșteni (până spre 10.000 oșteni, dacă el riscase totul, nepăstrând vreo rezervă, ceea ce pare imposibil, dată fiind desfășurarea ulterioară a evenimentelor). Cel mult jumătate dintre cei cu care a intrat în Baia au și ieșit din ea. Contraatacul ungar a fost devastator. Nu se lupta pentru onoare, ci pentru viață. Au căzut János Dároczy, comitele secuilor, și Nicolae Sayó, banul

³³ SUAB, L-I, R.C.L., *Gyulay*, 10.25; 10 septembrie 1489; copie în MOL, DF. 260135); Ion Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhiva de stat de la Milano*, în *CT*, XIV, 1883, 1-2, no. 4, p. 40-41; Bonfini, IV, p. 16-17; Długosz, p. 542, 560; Zoltán Kordé, *Das Amt des Szekler Gespans und Kronstadt vor 1467*, în *Chronica*, III, 2003, p. 70-78; Al. Simon, *Vlad Țepeș în Ungaria (1462-1476)*, în *Apulum*, XLVI, 2009, în curs de apariție. Chiar în fața Țării de Jos, Matia avea propria sa zonă de nesiguranță.

³⁴ [Miklós Istvánffy], *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. Századi fordításában* [Lucrurile ungare ale lui Istvánffy Miklós, traduse în secolul XVII de Tállyai Pál], ediție Péter Benits, I, Budapest, 2001, p. 108-109 (mai ales în termeni de evoluții și constante ale perspectivei ungare, pornind de la dispariția ambilor combatanți); Bonfini, IV, p. 17-19; *Thuróczy*, p. 287-288; *Ransano*, p. 168-169; Długosz, p. 495-497, *Letopisețul anonim*, p. 17; *Cronica Moldo-Germană*, p. 28; a se vedea și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, editor Victor Spinei, București, 1994, p. 124-125; A.V. Eșanu, *Vlaicu*, p. 329-331.

Croației. Elita care-l însoțise pe Matia, de la Miklós Csupor de Mónószló și János Pongrácz, voievozii Transilvaniei, la episcopul Orășii, viitorul dezertor de la 1476, după ce a ajuns și arhiepiscop de Esztergom, Johann Beckensloer, era acoperită de răni și cenușă³⁵.

c. Ultimele ciocniri și retragerea trupelor lui Matia Corvin

Moartea era aproape de Matia, la fel și victoria. Moldovenii fugeau. Matia a scăpat. Gestul lui Crasneș și Isaia l-a salvat pe rege și l-a aruncat în înfrângere pe Ștefan. Długosz spune că un român l-a scos din măcel pe Matia (era probabil un localnic, deși s-a căutat identificarea lui printre românii din oastea ungară, veniți din Maramureș, devastat și el, mai târziu, de moldoveni, la 1469, în timp ce otomanii prădau în sudul regatului). Prins apoi de Ștefan, salvatorul regelui a fost decapitat. Scăparea lui Matia întreaga pierderile domnești. Totuși, pierderile moldave și ungare au fost probabil egale, câte 5.000 de oameni. Matia pierdea poate mai puțin de o treime din efectivele cu care intrase în Moldova. Ștefan rămânea însă fără aproape jumătate din oaste și fără aproape toți oamenii cu care atacase Baia. În schimb, mulți supraviețuitori ungari, răniți și împrăștiați, ar fi putut doar greu face față unei alte confruntări. Regele lor era grav rănit. Zvonurile despre moartea sa circulau deja. Trebuiau să se retragă. Nu era o alegere ușoară. În dimineața de 15, gândul loviturii de grație nu dispăruse în tabere³⁶.

Încă o zi și o noapte ciocnirile au continuat. Violența era egalată de dezorganizarea care o însoțea. Este imaginea pe măsura nebuniei și victoriilor (opuse) transmise de surse. În dimineața de 15, trupele regale au înaintat până la linia Siretului. Trecerea sa spre Suceava era riscantă. Și Ștefan rămăsese în prima linie. În timp ce încerca să-și adune trupele împrăștiate, a fost prins. Maghiara învățată i-a prins bine, el reușind să-i facă pe paznicii săi să-i dea drumul. Ei nu par să-și fi dat seama că aveau de a face cu Ștefan, ceea ce ne dă o imagine despre cum arăta el după luptă. Matia nu arăta mai bine. Artileria sa era însă intactă. Nu era un rezultat extraordinar, dar mai mult părea o iluzie. La trei zile după luptele din Baia, Matia a pornit înapoi. Ștefan nu putea fi mulțumit. A atacat ariergarda ungară și a distrus-o. Propaganda sa a făcut din ea o altă oaste pe care a învins-o. Avea însă destule steaguri ungare capturate pentru a pretinde victoria. În plus, oastea ungară a intrat în panică. Tunurile care-i încetineau marșul au fost îngropate în munți. În ajunul Crăciunului, parte din oaste și Matia ajunseseră în Secuime, în aria fidelă lui, la Gheorghieni. Prima și ultima campanie a lui Matia Corvin în Moldova se încheiase³⁷.

³⁵ MOL, DL 59550; *Cronica moldo-germană*, p. 30-31; *Letopisețul anonim*, p. 17; G. Ciorănescu, *La bataille de Baia*, p. 27-28; Fraknói, *Beckensloer magyar primás III. Fryges német császár szolgálatában 1459-1489* [Beckensloer, Primat al Ungariei, în serviciul împăratului german Frederic III] (I), *TSz*, VI, 1917, I, p. 165-166; Jenő Gyalóky, *Mátyás király a hadszervező és hadveszér* [Regele Matia, strateg și comandant militar], în *Mátyás Király Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára* [Volum pentru regele Matia la 500 de ani de la naștere], editor Imre Lukinich, I, Budapest, 1940, p. 259-260; L. Elekes, *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* [Politica lui Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei, și regele Matia], Budapest, 1937, p. 27-29, 33-36; E.C. Antoché, *La bataille de Baia*, p. 153-161.

³⁶ Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, no. 289, p. 498; no. 299, p. 516; Barbu T. Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare. Studii*, București, 1956, p. 22-30, 39-42 (cu recenzie la C. Cihodaru, în *SCȘI*, VII, 1956, I, p. 169-182, mai ales p. 173-177); L. Șimanschi, D. Agachi, *Înscăunarea lui Ștefan cel Mare: preliminarii și consecințe (1450-1460)*, în *Romania and Western Civilization / România și civilizația occidentală*, edited by Kurt W. Treptow, Iași, 1997, p. 212-214; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare*, p. 911-915; M. Wertner, *Magyar hadjáratok*, p. 204-205; L. Elekes, *Nagy István*, p. 27-29, 33-36.

³⁷ MOL, 27497 (25 decembrie 1467); ASM, A.D.S., Potenze estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468; cea mai evidentă rană a lui Matia pare însă să fi fost la braț); *Hurmuzaki*, XV-1, no. 171, p. 188;

Cu o săgeată în picior și cu câteva steaguri moldave în mână, 14 fiind expuse la Buda, Matia s-a reîntors în Ungaria propriu-zisă. În urmă rămăneau aproape 15.000 de morți, 7.000 din armata sa și poate 8.000 din cea a lui Ștefan. Cam 40% dintre cei care luptaseră, în decurs de o lună, în Moldova muriseră. Ștefan rezistase însă când totul a părut pierdut. Situația s-a repetat, la intervale aproape egale de timp, până la moartea sa. Matia a reacționat diferit. Indiferent de campanie, nu s-a mai expus atâta după Baia. Mai mult decât la decapitarea fratelui său Ladislau (1457), orfanul Matia se simțise muritor de rând. Au început represaliile. Ștefan și Matia, prin țepe și clești înroșiți în foc, își vărsau furia, dar nu asupra principalilor vinovați. Crasneș însă nu putea scăpa. Isaia a rezistat încă patru ani. De oamenii ca el, Matia și Ștefan nu se puteau atinge. Mai mulți boieri au căzut de mâna lui Ștefan, decât în luptă. Sprijinit deopotrivă pe secure și privilegiu, Matia l-a ucis și pe un pretendent, la tronul transalpin însă, Mihail. Părea sătul de domni și pretendenți. Din Moldova se întorsese doar cu unul, Berindei murind. Ca Ștefan, arăta că este mare cu cei mici și mulți, prin sânge. Gloria era pentru mesagerii monarhilor³⁸.

II. Implicațiile regionale și locale ale bătăliei de la Baia

Mizele moldave, ungare și otomane la sfârșitul lui 1467 erau politice. Privită din această perspectivă, Baia are rosturi de epocă pe care disputele privind rezultatele folosirii „uneltelor militare” nu le pot pune în evidență. La Baia, singura cale pentru ca Ștefan să învingă era ca Matia să moară. Singurul drum prin care regele putea ajunge la victorie trecea prin dispariția domnului. Nici una, nici alta nu s-a întâmplat. Și unul și altul au pierdut astfel. Ștefan, abandonat și în timpul luptei de parte din oamenii săi, a rămas stăpân peste o țară devastată și marcată de trădări. Matia s-a întors rănit într-un regat în care grijile îl așteptau, de ambele părți ale frontierelor. La 1467, el a fost de două ori aproape de a pierde totul. S-a întors la Buda cu Transilvania pacificată și cu însemnele moldave capturate la Baia. În jurul lui Ștefan s-a năruit pe rând familia, țara și oastea. S-a ridicat ca omul care l-a provocat, oprit și chiar umilit pe regele Ungariei. Și-a făcut un nume. Matia își câștigase, în plus și în minus, certitudinea sud-estică necesară. Putea pleca, nu foarte liniștit, în Boemia. Nici el, nici Ștefan, nu s-ar fi întors la Baia³⁹.

nos. 113-114, p. 65-66; MOL, DL 59550; *Cronica moldo-germană*, p. 31; G. Ciorănescu, *La bataille de Baia*, p. 27-28; I.-A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare*, p. 131-139; vezi A.V. Eșanu, *Manoile Greul (?-1467)*, în idem, *Moldova medievală*, p. 282-297. Totul s-a încheiat pentru Matia mai rău decât și-ar fi putut închipui după ce profeția lui Antonio Camera (*Il planetario*) privind o revoltă ungară împotriva sa s-a împlinit, cu un an întârziere totuși (Lynn Thorndike, *A History of Magic and Experimental Science*, IV, New York, 1934, p. 473).

³⁸ ASM, A.D.S., Potenze estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468); MOL, DL 16853/1-2 (17 mai 1469), 36393 (23 martie 1468), 59550 (27 decembrie 1467); FHKA, H.F., *Ungarn*, Rote 1B, no. 137 (31 decembrie 1467; în MOL, DF 286351); *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*, editor Carol Wagner, Bratislava-Kosice, 1780, no. II-20, p. 72; *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319-1526* [Arhiva Orașului Liber Regesc Bártfa (Bardejove)], editor Béla Iványi, I, 1319-1501, Budapest, 1910, no. 1689, p. 257; nos. 1703, 1705, p. 259; nos. 1710, 1715, p. 260; *Bonfini*, IV, p. 17-19; *Thuróczy*, p. 288; *Długosz*, p. 497; G. Ciorănescu, *La bataille de Baia*, p. 27-28; L. Șimanschi, *Politica internă*, p. 594-598; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 180, 272.

³⁹ Vezi și Lajos Szádeczky, *A székelly nemzet története és alkotmánya* [Istoria neamului secuiesc], Budapest, 1927, p. 90, 102-104; C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în *SCȘI*, VIII, 1957, I, p. 15-19; Alexandru I. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia*, în *Studii*, XX, 1967, 6, p. 1127-1144; A. Kubinyi, *Matthias Rex*, p. 82-84; Ș. Papacostea, *Opțiunea polonă*, p. 19-21; este de subliniat și că la Baia, conform lui *Bonfini* (IV, p. 18), Matia a fost rănit de o săgeată *getică*, nu *valahă* (dar *geții* fuseseră incluși și ei pe lista strămoșilor *valahilor*...).

II.1. „Bătălia națiunilor”

Despre Câmpul Pâinii (1479) s-a afirmat și că a fost *o luptă de români contra românilor*. Dar, din cei peste 40.000 de oșteni care s-au înfruntat atunci, românii (din Țara Românească, Transilvania și Banat), din ambele tabere, nu depășeau probabil 10.000. Ceilalți erau turci, maghiari, secui, sași, sârbi, poate albanezi și bulgari. Dacă nu ar fi fost percepția românească devenită „standard” asupra lui *Matei* Corvin, Baia era o alegere mult mai bună pentru „românizare”. Aici s-au înfruntat *crăișorii românilor* (cei doi *Valachorum regulus*). Prima dată, titlul fusese acuză, adusă de o parte din elita ungară lui Matia. Bonfini, specialist în extragerea romanității din originea valahă a lui Matia, a consemnat acuza, dar a inserat-o în contextul elogierii regelui său. Bonfini i-a acordat admirativ titlul lui Ștefan – față de care anterior arareori avusese cuvinte bune – când, la 1492, i-a împiedicat pe otomani și tătari să atace regatul ungar dinspre est. Nici așa însă „românizarea” bătăliei din 1467 nu poate fi absolutizată⁴⁰.

Valahi se găseau în ambele tabere. Pe lângă *joseni*, Matia a avut trupe din Maramureș, în special (devastat apoi de Ștefan), și poate din Hațeg. Dar și secui erau în ambele tabere, având un rol major în desfășurarea luptei. Maghiara vorbită de Ștefan i-a salvat viața, când a căzut prizonier în ultima fază a luptei. În plus, cumnatul lui Ștefan, Șendrea (Sándor), era de origine ungară. Unii sași fuseseră înțeleși cu Ștefan. Alții luaseră partea lui Matia de dinainte de intervenția sa. Etnia și politica formau un compus aparte în jurul bătăliei, ilustrat și de raportul trimis în februarie 1468, de la Veneția, ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza. Raportul se baza pe mesajul transmis de solul venețian în Ungaria. Autorul său, Fidelfo Guitor, nu era poet de curte, ci birocrat și diplomat. Prezenta însă lucrurile într-o manieră considerată altminteri specifică doar umanștilor. Știa că valahii trăiesc și la nordul Dunării împărțiți în două grupuri mari, că sunt urmașii romanilor și că vorbesc latina. Pe de altă parte, Ștefan nu figura în raport, deși valahii apăreau drept învingători la Baia. El, ca *un voievod oarecare*, părea să nu conteze în raport cu masa valahă și Matia. Guitor avea datele care flatează și încurcă un orgoliu național modern⁴¹.

Secuii erau așezați la originea conflictului. De Transilvania nu se spunea nimic. Ei se revoltaseră împotriva coroanei, iar în fața jafurilor oștii lui Matia îi chemaseră pe valahi în ajutor. Matia venise cu doar 5.000 călăreți, mizând pe faptul că tatăl său, *acel Branco*, una dintre coruptele numelui sub care și italienii îl cunoșteau pe Iancu

⁴⁰ Bonfini, III, p. 224, 234, 243; IV, p. 14-18, 124, 129, 166, 188, 212; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, *Cavalerii*, ediție Stela Cheptea, Vasile Neamțu, București, 1994, p. 144 (în „comparație”, idem, *Dovezi despre conștiința origini românilor*, în *AARMSI*, s. III, t. XVII, 1935-1936, p. 264-265); P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani*, p. 210-211; Ferenc Szakály, Pál Fodor, *A kenyérmésző csata (1479. október 13.)* [Bătălia de la Câmpul Pâinii. 13 octombrie 1479], în *HK*, CXI, 1998, 3-4, p. 309-350; Al. Simon, *Antonio Bonfini's Valachorum regulus: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great*, în *Between Worlds*, I, p. 207-224; I. Drăgan, *Câmpul Pâinii (1479) – O luptă de români contra românilor*, în *Națiune și europenitate: Studii Istorice. In Honorem Magistri Camilli Mureșanu*, editori Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, 2007, p. 76-78.

⁴¹ ASM, A.D.S., Potenze estere, *Venezia*, cart. 354, fasc. 2, nn (18 februarie 1468; este greu de spus câte din datele privindu-i pe valahi și *Brancho* îi aparțineau lui Fidelfo Guitor și câte proveneau de la sursa sa, respectiv câte asemenea date erau conținute în raportul venețian de bază; a se vedea în acest sens și raportul din MDE, II, no. 46, p. 75-76); *Diplome maramureșene*, no. 289, p. 498; no. 299, p. 516; *Cronica moldo-germană*, p. 29-30; Bonfini, IV, p. 17-18, 20-21; Viorel A. Solocan, *Un document inedit despre orașul Baia-Mare*, în *Marmația*, II, 1971, p. 101-102; Ștefan Andreescu, *Amintirea lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *RI*, sn, XV, 2004, 3-4, p. 7 (nota 13; numele lui Șendrea); Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 208, 278 (nota 481), 300.

(*Iancho*), avea origini secuiești. Confuzia poate fi seducătoare dacă înlocuim *secui* cu *valahi*. În fapt, partea nehațegană a familiei lui Iancu venea probabil din Gorj. Așa cum îl „înregistrase” birocrația venețiană pe Matia, regele era (pe linie paternă și) *d'origine humile de pro-genie de Valacchia*. În esență, textul lui Guitor era un amestec frumos scris de date veridice și confuzii interesante, care indică cât de prezente și cât de relative erau „locurile comune *valahe*” la începutul lui 1468. Atunci, *Turcul* se grăbea să câștige *supunerea dușmanilor ungurului*, adică a secuilor și valahilor *dinspre Polonia*. Le oferea favoruri și daruri. Anterior, acești valahi, mai ales dacă aveau și un *voievod oarecare* în frunte, îi plătiseră un tribut simbolic, spre deosebire de ceilalți valahi. În mod firesc, raportul lui Guitor continua cu problemele otomane ale regelui și moartea recentă a lui Skanderbeg⁴².

II.2. „Domnii Transilvaniei”

După 1467, congregațiile transilvănene nu au mai fost convocate. Ele s-au reîntrunit abia la 1493, după moartea sa și căderea lui István Báthory, autoritarul voievod, spaima secuilor, numit de el la 1479. Începând cu Matia, funcția de voievod a fost cumulată cu cea de comite a secuilor, iar apoi, prin Báthory, și cu cea de jude a curții regale. Aceste cumuluri au rezistat până la Mohács. Unind principale demnități din spațiul intracarpatic și legându-le de o demnitate majoră a administrației „centrale”, a vrut să asigure controlul extins al coroanei asupra provinciei. N-a convocat congregațiile pentru a evita orice tip de comunicare și solidarizare politică între *națiuni* care nu trecea prin persoana sa. Regele trebuia să fie canalul unic de comunicare politică între grupuri. Matia Corvin a multiplicat numărul privilegiilor acordate, în parte, fiecărei etnii și structuri politice locale transilvane. *Valahii* au primit un număr fără precedent de privilegii colective („comunitare”). După sași, care, în 1486, au primit propria lor *universitate*, *valahii* au fost cei mai avantajați dintre transilvăneni de politica fiului lui Iancu de Hunedoara⁴³.

Spre deosebire de sași, acoperiți cu taxe, dublate și triplate după 1467, valahii nu îi erau utili în plan financiar, ci în cel militar, ca și secuii. Principalele centre valahe de putere erau așezate la marginea Transilvaniei (Hațeg, Făgăraș) ori în imediata ei vecinătate (Banatul Montan, Maramureș ori Zarand), dar în afara cuprinderii administrative a voievodatului. Prin valahi, se putea încerca controlarea spațiului interior al provinciei. Din această cauză, neconvocând nici „parlamentul local” transilvan, Matia n-a forțat

⁴² ASM, A.D.S., Potenze estere, *Turchia-Levante*, cart. 647, fasc. 1, nn (10 octombrie 1454; exemplu de *governatore Iancho*); Stefano Magno, *Annali veneti e del mondo [1443-1478]* (ÖNB, *Codices*, Cod. 6215-6217), II, *Ad annum 1457* [MV 1458], f. 6^r (originea lui Matia); Pietro Ransano, *Epithoma rerum Hungaricarum id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ediție Péter Kulcsár, Budapest, 1977, p. 29, 34; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin*, p. 207-210. Pornind de la confuzia lui Guitor, pentru valahii din *Peonodacia*-Transilvania (*peonii* erau ungurii, *dacii* valahii din regat, cei din Țara Românească fiind frecvent numiți *geți*): Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ediție Vasile Grecu, București, 1958, p. 156, 200; Victor Spinei, *La signification des ethnonymes des Daces et des Gètes dans les sources byzantines des Xe-XIe siècles*, în *EBPB*, II, 1991, p. 123-129. În vederea unei viitoare și utile discuții istorice și istoriografice, merită reținută aici și tradiția unei familii Hunyadi-Székely, a originii (parțiale) secuiești a lui Iancu „lansată” (?) la trecerea dintre secolele XVIII și XIX (vezi R. Lupescu, *Istoriografia română și maghiară*, p. 141).

⁴³ Károly Szabó, *Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban* [Căderea lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei și comitele secuilor, 1493], în *Sz*, XXIII, 1889, 9, p. 701-709; I.-A. Pop, *Privilegii obținute de români în epoca lui Matia Corvinul*, în *RI*, sn, II, 1991, 11-12, p. 667-677; I. Drăgan, *Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul domniei lui Matia Corvinul (1458-1490)*, în *RI*, sn, III, 1992, 9-10, p. 905-916; Al. Simon, *Acceptance and Rejection in Medieval Transylvania. Romanians and Hungarians before 1600*, în *TR*, XIV, 2005, 1, p. 62-64; K.G. Gündisch, *Das Patriziat*, p. 334-339.

recunoașterea lor ca *națiune* politică. Trecând peste problema partidei „valaho-ungare” de la 1437-1438, el nu mai vroia sistemul celor *trei națiuni*, care fusese la baza grijilor sale, ci un sistem de *națiuni* fidele legate doar prin el. Pe deasupra, orice forțare regală *valahă* era și în acele condiții riscantă. Politica *crăișorului valahilor* a fost de natură să crească ostilitatea forțelor tradiționale față de valahi. A asigurat însă perpetuarea puterii lor după căderea familiei sale. La 1505, Viena și Cracovia își disputau favoarea *valahilor* din regat în lupta pentru coroana ungară cu partida *scitică* („națională”) a familiei Szapolyai⁴⁴.

În plan antiotoman transilvan, Matia Corvin a eșuat. Transilvania se transforma tot mai mult într-un canal de comunicare diplomatică cu otomanii și nu o unitate antiotomană majoră. 1467 s-a întors împotriva sa și a lui Ștefan. La 1476 și, mai ales, la 1484, când otomanii au atacat Moldova, nimeni din provincie n-a pornit în sprijinul lui Ștefan. Regele a trebuit să aducă trupe din Ungaria propriu-zisă și chiar din Croația. La 1484, aceasta a dus la catastrofă. Nici eforturile lui Ștefan III de a se prezenta, în corespondența cu Brașovul (1475-1476), alături de brașoveni, drept supuși credincioși ai Sfintei Coroane, nici renegocierile tratatului din 1475 cu Matia, care au făcut ca ultima înțelegere majoră dintre ei de dinainte de 1484 să fie percepută drept un *foedus* (1481) și nici raidurile otomane îngăduite, doar în scris sau și în realitate, de către domn în zona Secuimii și în vecinătatea Brașovului (1479), nu au putut schimba acest curs. Datele transilvane ale problemei s-au modificat pentru Ștefan III abia după pacea sa cu Poarta (1486) și după ce a devenit, în anii 1490, unul dintre marii feudali ai Regatului Ungariei⁴⁵.

Anexa I

Un raport venețian asupra bătăliei de la Baia și a relațiilor ungaro-otomane.

Illustrissimo Signor Mio Singulissimo

Scripti a li die passati como gia XL giorni in Ungaria non si sapeva novella del Re, ne del suo exercito et che si dubitava/ non li fuso accaduto qualche sinistro. Ogi me son abbochato con uno nostro intimo qual me ha dicto alcune novelle, tra le altre/ como la Signoria ha littere da lo orator d'Ungaria contente malle et pessime novelle del prefato Re. Essando ribellati alcuni populi a la/ Corona chiamati Seculi, lo prefato Re ando in quel paese con V^m cavalli et altrettanti a piede et essendo lo Brancho suo patre

⁴⁴ Câteva date: ASM, A.D.S., Potenze estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 3, nn, fasc. 4, nn (4 martie, 27 mai 1498); *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501-1506)* (=MMP, XIX), editat de Fryderyk Papée, Kraków, 1927, no. 304, p. 514-515; Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'état et les Roumains de Transylvanie* (I), în *RER*, XIII-XIV, 1974, p. 39-40; I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, 2000, p. 95-98, 233-234, 393-396; A. Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia* [Dieta de la Rákös (1505) și ideologia scitică], în *Sz*, CXL, 2006, 2, p. 361-374; Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákös (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, în *Apulum*, XLIII, 2006, p. 99-121.

⁴⁵ Orientativ: *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, nos. 146-147, p. 335-337; no. 150, p. 339; no. 154; p. 349; no. 157, p. 355; *Actae et epistolae*, nos. 32-34, p. 34-37; *Bonfini*, IV, p. 124, 129; Ignác Ácsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598* [Vechi raporturi feudale ungare. 1494-1598] (extras din *ETTK*, XVI, 3), Budapest, 1894, p. 24-25, 32, 38; Al. Simon, *Chilia și Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, în *SMIM*, XXVI, 2008, p. 177-196; idem, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în *RRH*, XLVI, 2007, 1-4, p. 25-39; idem, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: The Case of Moldavia (1475-1477)*, în *RRH*, XLVII, 2008, 1-4, în curs de apariție.

originario de/ dicti Seculi credeva debelare facilmente con poca gente. Et a la prima sachezo alcune terre et abruzo. Vedendosi malmenati,/ <li Seculi> domandano aiuto a soy vicini chiamati Valachia, quali antichamente furo Romani et segono la lor parlare latina et romana fine in questo tempo,/ et sono valentissimi acavalo, et parte d'essi anchora che siano ultra lo Danubio dano tributo al Turcho, li altri piu lontani dal Danubio/ verso Polana vivano hodie so le sue lege quasi in libertà, et si ano alcuno Vaynoda per signore li dano poca cossa de tributo. Costoro, si mosaro/ con grande multitudine et tagliano la via a li Ungari et funo ale mane in una silva, dove ferenno facte d'arme octo giorni, che ogni giorno/ erano a le mane. Lo re, vedendosi inferior di gente, si reduzi le munitione de le sue carre, haveva cinquecento cazette dele quale si/ fece spaldo. Tandem fecero una ultima bataglia qual duro uni die et una nocte et si fu morto piu di XIII^m persone abutauque presente et infine obtene li Valachi et Seculi, et ano tagliato a pezi tuti li Ungari. Lo Re he stato forito di una lanza in uno brazo./ Ano pigliato le carre, le munitione, bandere, pamglone et ogni cossa, et solum he scampato lo Re con marchio di V^o cavali,/ con poca reputatione et molto dampno. Et he reducto a Buda di qua dal Danubio. Lo Turcho veduto questo <et> ando verso Bulgaria/ a Nichopoli preso lo Danubio per dar caldo et favori a questi inimici del Ungaro et per spetare si li po haver a sua obedientia.

Preterea anche, <il nostro intimo> ha dicto ch'el Papa a li die passati, intendendo ch'el Re d'Ungaria, era a stricta praticata con lo Turcho di far la tregua, li/ scripsi una breve strenzandolo et comandandoli che non fecesse dicta tregua, primo che lui haveva la pace d'Italia in mano, et similiter/ quella de Franza, et che li fara ordo da poi voleva fare una Dieta, dove voleva stringere tute le pottere di Christiani, maxime/ quelle d'Italia, a farli uno grande adiuto contro lo Turcho. Et in dicta breve lo menazava che/ excommunicaria subito lo prefato Re. A questa tornata, ultra lo fracasso recente, <il Re> ha trovato questo breve. Et tornandosi de malla voglia/ et ha scripto qua a la Signoria voglia pregare lo Papa che sia contento ch'el faci tregua per che, altramente, va ad piccolo de perdere tuto lo reamo./ Et ha mandato per quello oratore dal Smedereo qual era venuto per fare corta tregua tra Belgrado et Smedereo, et, non havendo trovato lo Re, ho tornato a la porta del Turcho. Dubitasi pero ch'el non tornara piu pero che li Ungari da Belgrado, durando la praticata di dicta/ tregua, sono corsi al Smedereo et ano tagliati a peze II^m Turchi. Po mo considerare Vestra Excellentia qual ha maior bisogno di adiuto/ et qual feria miglor spesa ho adiuatar lo Re d'Ungaria. Ho costolmico colcone, pero che s'il Turcho spontassi Iaiza et passasi la/ Sava, il poria venir a mano salva fino in Frioli.

Preterea, <il nostro intimo> dice che la Signoria ha havuto per malla novella la morte di Skanderbeg, pero che la moglie et lo figliolo hano abandonato tuto lo paesse,/ et lo Turchi anon pigliato ogni cossa si non Croya. La presenta Signoria li manda adesso ducati V^m et multe munitione et formanti per sustenire/ quelli amici di Skanderbeg.

*A la prefata Vestra Illustrissima Signoria semper mi raccomando.
Venetis, die XVIII Februari 1468.*

Fidelfo Guitor

ASM, A.D.S., Potenze Estere, Venezia, cart. 354, 1468, fasc. 2, Febbraio, nn (Veneția, 18 februarie 1468), original hârtie, păstrat în condiții relativ bune.

Anexa II

O schimbare de domnie în Țara Românească în a doua jumătate a anului 1466?

Recent a fost publicat un interesant document privind istoria Țării Românești în a doua jumătate a secolului XV, păstrat într-o traducere românească din 1775 (Petronel Zahariuc, *Documente inedite din Țara Românească (secolul XV)*, în *SMIM*, XXVI, 2008, no. 2, p. 169). La prima vedere, actul din 17 decembrie 1466 este unul obișnuit, o întărire de proprietate, emisă pentru comisul Mircea. Surprinzător însă intitulăția și numele emitentului: *Io Basarab voievod și domn a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Basarab voievod*. Aceasta ar însemna că Radu III, fiul lui Vlad II, nu mai era domn pe moment. Formula este, din toate punctele de vedere, o raritate. Un Basarab fiul unui mare Basarab ajunsese domn. Iar formula de la sfârșitul lui 1466 nu poate fi atribuită cu adevărat unei greșeli de copist. Este greu de crezut că el ar fi greșit ambele nume și în special la un capitol atât de delicat.

Între 8 iunie 1466 și 15 ianuarie 1467 nu se cunoaște nici un document emis de cancelaria de la Târgoviște în numele lui Radu III cel Frumos (*DRH*, B, *Țara Românească*, I, 1250-1500, editori P.P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, nos. 130-131, p. 222-225). Nu este probabil lipsit nici de importanță faptul că *jupanul* Mircea, *cel de casa domniei mele*, din actul din decembrie 1466, este, alături de logofătul Stan, singurul prizonier lăsat în viață de Ștefan III după victoria de la Soci (7 martie 1471) asupra lui Radu III, victorie după care, conform tot cronicii sale oficiale, domnul i-a executat pe toți ceilalți prizonieri (*Letopisețul anonim*, p. 17). Merită reținut și faptul că marea carieră politică a comisului Mircea în sfatul domnesc a început chiar în 1466 (8 iunie) și s-a încheiat în 1471, ultimul document în care este menționat ca membru al sfatului fiind emis pe 25 ianuarie.

Cea mai simplă soluție ar fi identificarea domnului din actul în discuție cu Radu III (cum o face, fără alte comentarii, și editorul) și să presupunem că acesta și asumat la (supra)numele de Basarab și l-a dat și tatălui său, ca element definitoriu de putere, renunțând și la numele de botez. Dacă actul avea un destinatar extern (nu de puține ori, în special în Polonia, Țara Românească era numită și Bassarabia), ideea putea fi luată în discuție. Dar avem de a face cu un document de uz intern, de mică întindere, de relevanță intrinsecă redusă, aparent și fără semne distinctive externe în original (din ce reiese din prezentarea editorului). În aceste condiții, ni se pare mai plauzibilă ideea („mai riscantă”) unei schimbări de domn, de scurtă durată, în Țara Românească în a doua jumătate a anului 1466.

Problema majoră (datorită căreia nu am inserat aceste elemente și în textul de mai sus) este identitatea puterii care a sprijinit schimbarea de domn din Țara Românească. Dată fiind loialitatea „de manual” dovedită practic constant de Radu III față de Mehmed II, identificarea puterii cu Imperiul Otoman pare (foarte) puțin probabilă. Nu este însă exclus (deceniul șapte al secolului XV ne-ar putea rezerva și alte modificări de optică) ca, în urma „abandonării” sale de către Mehmed II în problema Chilieii, sultanul acceptând într-un final oferta de compromis a lui Ștefan, Radu să se fi distanțat de Mehmed și apropiat de Matia interesat de sprijinul său, Radu putând astfel spera că va primi domeniile transilvane ale predecesorilor săi (cum de altfel regele se și pregătea să facă în iarna 1466-1467).

S-ar explica astfel foarte bine hotărârea lui Matia, anterioară datei de 2 ianuarie 1467, și decizia Dietei din aprilie de a da domnilor valahi în scaun domenii în

Transilvania (BCC, Cod. 82-4-8, *Pannonius*, f. 94^v; 2 ianuarie 1467; *Ub.*, VI, no. 3544, p. 294). Ar însemna că, la sfârșitul lui decembrie 1466, trupele ungare l-au reîntronat pe Radu. O problemă pune însă menționarea de către venețieni și a domnului Țării Românești ca recomandat al lui Matia în proiectul de pace trilaterală din noiembrie 1466 (MDE, II, no. 23, p. 41). Nu ar fi exclus ca Matia să fi acceptat de formă ideea pentru a putea interveni, mai eficient, prin surprindere. Intervenția ar explica astfel și mai bine prăbușirea negocierilor și supărarea republicii (constantă aproape în 1467) pe rege pentru compromiterea lor. Nu ar fi nici foarte greu de înțeles (avem cazurile unui Basarab Laiotă sau Vlad Călugărul) cum Radu (ca și Ștefan) a putut ajunge apoi la o înțelegere cu Mehmed, cedând în fața presiunilor acestuia și acționând în favoarea sultanului.

Dacă Basarab a fost întronat de către Matia, se pune problema de ce decizia privind domeniile transilvane a fost menținută și după revenirea la putere a lui Radu. Explicația ar putea fi că s-a încercat câștigarea acestuia, care a răspuns pozitiv probabil propunerilor regale și a profitat de noua sa poziție de forță dobândită în raport cu Buda (care i-a permis pe de o parte să intervină la Matia pentru sibienii implicați în revoltă, iar pe de altă parte, l-a dus, din 1468, pe calea unei politici protecționiste față de regat, care a contribuit sensibil la „reconcilierea moldo-ungară”). Indiferent de cine l-a instalat pe Basarab domn în Țara Românească, Radu a jucat între două tabere în cursul lui 1467.

Abrevieri

Arhive și biblioteci

ASG	Archivio di Stato di Genova, Genova Archivio Segreto (A.S.)
AMK	Archiv Mesta Košice [Arhiva Regiunii Košice], Košice Collectio Schwartzbachiana (copii în MOL, DF, secția U 723).
ASM	Archivio di Stato di Milano, Milano Archivio Ducale Sforzesco (A.S.).
ASV	Archivio Segreto Vaticano, Città di Vaticano Armaria, Armarium (Arm.).
ASVe	Archivio di Stato di Venezia, Venezia Senato Secreti/ Secreta (S.S.).
BCC	Biblioteca Capitular Colombiana, Sevilla Codices (copii în MOL, DF, secția U 1223).
EA	Erdődy Archiv [aflat în păstrarea HHStA].
EFK	Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár [Biblioteca Arhiepiscopiei], Esztergom Kézirattár (Codices) (copii în MOL, DF, secția U 1222).
ELTEK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár, Budapest Kézirattár (Codices).
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien Hofkammerarchiv, Hoffinanz (H.F.), <i>Ungarn</i> (copii în MOL, DF secția 1095).
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien Mainzer Erzkkanzlerarchiv (M.E.A.), Reichshofkanzlei (R.H.K.), Staatenabteilungen (S.A.), Ausserdeutsche Staaten (A.D.S.) (copii în MOL, DF, secția U 815).
MOL	Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Ungară], Budapest (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény [Arhiva copiilor fotografice] (DF), (Secția Q) Diplomatikai Levéltár [Arhiva diplomatică] (DL).
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár [Biblioteca Națională Széchényi], Budapest Kézirattár (Codices) (copii în MOL, DF, secția U 490).
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Wien Codices (Handschriftensammlung).
SUAB*	Státny Ústredný Archív, Bratislava [Secția] L, Rody i panstvá [Familii și neamuri], I. Rody (L-I), Révay spoločný archiv rodu [Arhiva familiei Révay], fond <i>Gyulay</i> (copii în MOL, DF, secția U 587).

Periodice și colecții

AHP	Archivum Historiae Pontificiae, Roma, 1963-
AIRCRO	Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, Venezia, 1999-
AMOAev	Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia, Viena, 1761-1762

Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, 1939-
ASI	Archivio Storico Italiano, Firenze, 1842-
ASPN	Archivio storico per le province napoletane, Napoli, 1876-
AUBI	Analele Universității București. Seria Istorie, București, 1950-
AV	Archivio Veneto, Venezia, 1871-
Chronica	Chronica. Annale of the Institute of History, Szeged, 2001-
CL	Convorbiri Literare, Iași-București, 1867-1945
DRTA	Deutsche Reichstagsakten, [A], Ältere Reihe, Gotha, Göttingen, München, Stuttgart, 1867-
EBPB	Études Byzantines et Post-Byzantines, Bucarest-Iași, 1979-
ETTK	Értekezések a történeti tudományok köréből [<Academia Ungară de Științe> Memoriile Secțiunii Istorice], Budapest, 1867-1917
FRT	Fontes Rerum Transylvanicarum. Erdélyi történelmi források, Budapest-Kolozsvár, 1911-1921
HHFD	Historiae Hungariae Fontes Domestici, Leipzig, Pécs, 1882-1884
HK	Hadtörténelmi Közlemények [Contribuții de Istorie Militară], Budapest, 1888-
HT	Husitský Tábor [Tabăra husită], Tábor, 1992-
JBRI	J[ohann] F[riedrich] Böhmer, <i>Regesta Imperii</i> , Stuttgart, Frankfurt am Main, Innsbruck, Wien, Köln, Graz, 1829-
Korunk	Korunk: kultúra, haza és nagyvilág [For: for de cultură și de știință], Kolozsvár, 1926-
LK	Levéltári Közlemények [Contribuții arhivistice], Budapest, 1928-
Marmația	Muzeul Județean Maramureș, Baia-Mare, 1969-
MGH	Monumenta Germaniae Historica, Hannover, [seria a I-a] Scriptores, [sub-seria 7] Scriptores Rerum Germanicarum. Novae Series (NS), Leipzig, Weimar, München, Berlin, 1826-
MHG	Mélanges d'Histoire Générale, Cluj, 1927-1938; Nouvelle Série, 2007-
MHH	Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelemi emlékek, Seria IV, Acta Extera, Pest, Budapest, 1857-1917
MMP	Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, Cracoviae, 1861-1938
MVH	Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Budapest, 1881-1909 (două serii)
PKPS	Publikationen aus den Königlichen Preußischen Staatsarchiven, Leipzig, 1878-1913
RdI	Revista de Istorie, București, 1974-1989
RIHM	Revue Internationale d'Histoire Militaire, Paris, Vincennes, 1939-
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest, 1962-
SRS	Scriptores Rerum Silesicarum. Sammlung Silesischer Geschichtsschreiber, Breslau, 1835-1902
SSASH	Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1951-
SUBBH	Studia Universitatis Babes-Bolyai, series Historiae, Cluj (-Napoca), 1958-
Sz	Századok [Secole], Budapest, 1867-
TR	Transylvanian Review/ Revue de Transylvanie, Cluj (-Napoca), Sibiu, 1934-1944, 1992-
TSz	Történelmi Szemle [Revista Istorică], Budapest, serie nouă, 1958-
Turcica	Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états, Leuven, Paris, 1969-
UJ	Ungarn Jahrbuch: Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, Mainz, 1969-

DIE *WALACHEN* BEI BAIÁ:
DAS KÖNIGREICH UNGARN, DAS FÜRSTENTUM MOLDAU UND DAS OSMANISCHE
REICH IM JAHR 1467
(Zusammenfassung)

Zu behaupten, dass Stephan III. der Grosse die Schlacht verlor oder nur, dass diese unentschieden ausging, galt als Hochverrat unter den rumänischen Historikern. Solche Reaktionen aus der Zeit rund um den Ersten Weltkrieg dauerten selbstverständlich lange danach an. Zu denken, dass Matthias Corvinus, ungefähr 5 Jahre jünger als Stephan III., den Marktflecken im Osten als Verlierer verliess, war Blasphemie für die ungarischen Geschichts-

schreiber. Das, was zu den Reden des Jahrtausend oder zu den Grundsteinen der Normalität der Zwischenkriegszeit gehörte, war schwer aufzugeben.

Dennoch gab es Ausnahmen. Sie suchten die Urkunde, die Logik auf, bevor sie den Ausgang der Schlacht darstellten. Aber sowohl heute als auch damals, ist es nicht leicht über Baia (Bánya), oder über König Matthias Corvinus und Stephan III. der Grosse, zu sprechen, auch aus einem anderen Grund. Je mehr Urkunden oder *Dispacci*, desto ausgebreitet der Kontext und Baia fängt an Tatsachen auszudrücken die genauso leicht zu akzeptieren sind, wie der Sieger vom Dezember 1467.

Was in den letzten zwei Jahrhunderten geschrieben wurde ist, als Informationsbasis, als Ausdrucksweise relativ klar. Die Zweifel über den Ausgang der Schlacht sind selten. Es gibt Nuancen was die Kosten und den Einfluss des Sieges angeht, aber, bis vor Kurzem, schienen diese Grenzen unüberwindbar. Es ist nicht erstaunlich. Genauso zweifelfrei waren die Zeitgenossen von Stephan und Matthias, gleicherweise Alliierte und Rivalen während ihrer Zeit, deren Verbündete oder Feinde.

Im Sommer 1467 dachte niemand, dass die königliche Macht über Siebenbürgen nach den Streitigkeiten zwischen Ofen und dem siebenbürgischen Landestag 1459 (damals mit Unterstützung seitens des „gefeuerten“ Regenten Szilágyi) oder 1463 stark war. Aber einen solchen Aufstand erwartete man nicht. Den letzten Stoß gab die Entscheidung Matthias die umstrittenen Besitztümer Amlaş, Făgăraş und Rodna unter direkter Kontrolle der Krone zu behalten, um sie den Rumänischen Herrschern zu geben, die ihren Thron verloren. Vom Reichstag Ende März 1467 bekräftigt war diese Entscheidung, schon vor Januar von König Matthias gefällt, eine schlechte Ergänzung der beschlossenen Fiskalreform, die auch wenn sie nicht den erwarteten Erfolg hatte, viel Unruhe auslöste.

Mit höchstens 20000 Männer, 8000 war das Beste was man binnen eines Monats aus Siebenbürgen nach dem Aufstand aufsammeln konnte, betrat Matthias die Moldau. Er wollte seinen Siegeszug fortsetzen und wusste dass Stephan geschwächt war. Mehr als 15000 konnte er ihm nicht entgegensetzen. Matthias ging ein kalkuliertes Risiko ein, obwohl ein Detail ungeklärt blieb. Die Verhandlungen mit der Pforte liefen ohne ein positives Ergebnis ab. Aber Matthias war schon abgefahren. Vielleicht hatte ihn Mehmed mit Versprechen verschaukelt. Als er aus der Moldau zurückkam hatten die Türken seine Grenzen angegriffen und eine größere Armee war bereit die Donau zu überqueren.

Stephan und Matthias konnten nur gewinnen wenn ihr Gegner starben. Das passierte nicht. Geprägt von Zweifel blieb Stephan Herr eines verwüsteten und von Untreue geprägten Landes. Matthias kehrte auf der Targe zurück in ein Königreich wo Sorgen auf beiden Seiten der Grenzen warteten.

1467 kam Matthias gleich zweimal nah dran alles zu verlieren. Denjenigen, den er für die Treue bei Baia belohnte, und der wusste was abgelaufen war, konnte er nur schwer das Gemetzel als Sieg vorstellen. Aber er brachte ein stilles Siebenbürgen und moldawische Flaggen mit. Rund um Stephan zerfiel seine Familie, sein Land, seine Armee. Er galt, als der Mann, der den Ungarn-König gespielt, provoziert und gestoppt hatte. Er machte sich einen Namen. Das wollte er schon seit lange. Matthias hatte, mehr oder weniger nach seinem Geschmack Ruhe im Süd-Osten. Er konnte sich auf Böhmen festlegen. Sowohl Matthias als auch Stephan wären wahrscheinlich nicht nach Baia zurückgekehrt.

DANIEL MIREA

DOMNUL ȚĂRII RUMÂNEȘTI ÎN ANUL 1525 (II)*

2. Documentele interne date de Vladislav vv.

Noua cronologie rezolvă anumite inadvertențe ce existau între documentele date de Radul vv. de la Afumați; ea generează însă la rândul ei altele, probleme legate de cele date de Vladislav vv. Unele dintre problemele puse de documentele lui Vladislav vv. au fost observate în trecut, altele apar abia acum la lumină. Vom încerca în continuare să precizăm unele dintre ele.

2.1. Persoane. Am ales în mod reprezentativ doi boieri:

Vom urmări mai întâi apariția în documente a lui *Dragan/Drăgan postelnic*. El apare în sfatul domnesc al lui Vladislav vv. la 11 iulie 7031/1523¹ și la 24 iulie 7032/<1523>² ca mare postelnic, ultimul în sfat. La 12 septembrie 7032/1523³ el este tot postelnic, însă dat al 3-lea în sfatul domnesc, după marele vornic și marele logofăt (marele ban lipsește). La 19 aprilie 7033/1525⁴ el este din nou postelnic, însă apare acum imediat după m. vornic, m. logofăt lipsind din sfat, iar la 30 mai 7033/1525⁵ apare ca m. logofăt un jupan Drăgan.

Acest j. Drăgan m. logofăt al lui Vladislav vv. este, în opinia noastră, același cu Drăgan fost postelnic și viitor „ucigaș” al lui Radul vv. de la Afumați. N. Stoicescu a fost însă de altă părere și credea că Drăgan m. logofăt este de fapt un Drăgan (Dragan) spătar⁶, care apare în documentul de la 12 septembrie 1523, document în care apăruse și Drăgan postelnic. Argumentul pe care N. Stoicescu nu îl aduce, dar pentru care credea că Drăgan postelnic nu poate fi același cu Drăgan m. logofăt este, cred, următorul: văzând că la ... iulie <1525>⁷, într-un document dat de Vladislav vv., acest j. Drăgan este încă m. logofăt și că la 11 septembrie 1525, în documentul de la Radul vv. dat din Afumați, un Drăgan postelnic face danii, el nu a putut accepta ca un m. logofăt să fie două luni mai târziu postelnic într-un document al unui domn rival. Dacă N. Stoicescu a crezut așa sau nu, rămâne o presupunere. Drăgan este m. postelnic și în documentul dat de Radul vv. la 10 februarie 1525. Deci el este în februarie postelnicul lui Radul vv., în

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIX*, XLV, 2008, p. 29-46.

¹ *DRH, B, Țara Românească*, vol. II, volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu, București, 1972, document nr. 217, p. 416-417.

² *DRH, B*, vol. II, document nr. 218, p. 418-419.

³ *DRH, B*, vol. II, document nr. 219, p. 419-421.

⁴ *DRH, B*, vol. II, document nr. 231, p. 433-434.

⁵ *DRH, B*, vol. II, document nr. 236, p. 442-443.

⁶ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București 1971, p. 55; idem, *Radu de la Afumați 1522-1529*, București, 1983, p. 144.

⁷ *DRH, B*, vol. II, document nr. 239, p. 447-448.

aprilie (după marele vornic) al lui Vladislav vv., apare apoi în sfatul acestuia cel puțin până în iulie ca m. logofăt, pentru a fi în septembrie din nou postelnic în actul lui Radul vv. Se înțelege de la sine că acest lucru este inacceptabil. Soluționarea acestei probleme nu o văd însă în faptul că Drăgan postelnic nu ar fi marele logofăt al lui Vladislav vv. Dacă nu este Drăgan postelnic marele logofăt, ci un alt Drăgan, care apare chiar în documentele lui Vladislav vv. ca spătar, atunci problema legată de cariera lui Drăgan nici nu ar exista! Oricum, ea nu ar fi una acută. Trecerea lui din tabăra lui Radul vv. în cea a lui Vladislav vv. după 10 februarie și ante 19 aprilie ar fi fost însă suficientă pentru ca Drăgan să fie considerat de Radul vv. ca „hiclean”. Dar el, în viziunea lui N. Stoicescu, îl părăsește după 19 aprilie din nou pe Vladislav vv., este între timp iertat de domn, și poate, astfel, apărea la 11 septembrie în documentul dat din Afumați. Acest lucru este posibil, însă mai probabil este faptul că Drăgan postelnic este marele logofăt al lui Vladislav vv. Mai marea probabilitate provine din locul neobișnuit pe care Drăgan postelnic îl ocupă în mai multe rânduri în sfatul domnesc al lui Vladislav vv. El ocupă locul proeminent al marelui logofăt, încă înainte de a fi numit în această dregătorie. În ultimul document păstrat de la Vladislav vv., dat la 18 august 7033/1525, j. Drăgan nu mai apare ca mare logofăt. Locul său este luat de un j. Vișan.

Jupan *Vișan m. logofăt* apare în sfatul domnesc al lui Vladislav vv. numai la această dată. El este însă în primul document al lui Radul vv., dat la 6 februarie 7034/<1525>, un simplu logofăt al cancelariei și scrie acest document. El este „scriitor” în documentul dat de Radul vv. la 18 mai 7034/<1525> și este „alcătuitor de cuvinte” în documentul dat la 12 iulie 7034/<1525>. După această dată el îl părăsește pe Radul vv., iar cinci săptămâni mai târziu el este marele logofăt în documentul dat la 18 august 7033/1525 de Vladislav vv.

Această carieră este pe cât de fulgerătoare, pe atât de improbabilă. Un slujitor al cancelariei domnești devine într-o situație foarte încordată marele logofăt din sfatul domnesc al unui domn rival. Nu numai atât. Același Vișan scrie trei săptămâni mai târziu, la 11 septembrie 1525, importantul document din Afumați prin care fostul m. logofăt Drăgan, devenit acum din nou postelnic, face o danie. Adică el este din nou ceea ce fusese la 12 iulie, un slujitor de cancelarie. Un asemenea „cursus honorum” nu poate fi acceptat. Dacă Vișan în iulie îl părăsise pe Radul vv., devenind apoi m. logofăt al lui Vladislav vv., atunci el nu mai putea scrie documentul de la 11 septembrie. Această „hiclenie” ar fi plătit-o cu capul. Mai există o soluție, anume că acest Vișan ar fi o altă persoană și nu Vișan logofătul din cancelaria lui Radul vv. Dat fiind faptul că la indicii din *DRH* vol. II și vol. III un alt Vișan nu este dat, acesta ar trebui să fie un Vișan care apare numai în acest ultim document al lui Vladislav vv., un necunoscut care dispare apoi pentru totdeauna. Mai probabil este însă că el este „scriitorul” din documentele lui Radul vv., însă, pentru că apariția lui în acte creează probleme, există tentația de a căuta persoane omonime, ca în cazul lui Drăgan postelnic. Cred că nu avem decât un Vișan, iar soluția prin care se clarifică improbabilă sa carieră actuală o dăm mai jos.

2.2. Localități și regiuni (limitele geografice ale teritoriului peste care Vladislav vv. și-ar fi extins autoritatea ca domn simultan).

Rivalitatea dintre cei doi domni pe plan politic o implică, în forme mai moderate, și pe cea din planul juridic, al autorităților locale etc. Autoritatea judecătorească, una din atribuțiile domniei, ar fi trebuit să fie și ea „împărțită”. Nu s-a păstrat până azi nici un act în care un document dat de un domn simultan este declarat ilegitim/ „mincinos” de celălalt domn simultan și nici documente în care domnii dau porunci contradictorii

referitoare la una și aceeași problemă. După domniile simultane nu apar danii/confiscări masive în legătură cu „hiclenii”. Trădările trebuie însă să fi fost din moment ce Vladislav vv. intră în țară, domnește și el mai multe luni, timp în care situația rămâne nedecisă, și abia apoi ea poate fi tranșată de Radul vv. în favoarea sa. Altfel spus, rivalitatea s-ar fi manifestat numai în planul politic și poate militar (dovezile lipsesc și aici), căci ea nu se oglindește în celelalte. Din actele ce s-au păstrat, a căror natură este profund juridică (au fost date în marea lor majoritate pentru a face cunoscut și/sau a legitima un drept), nu reiese de nicăieri o asemenea rivalitate între domni.

De aceea trebuie făcută presupunerea, valabilă și pentru documentele lui Radul vv., că Vladislav vv., deși se pretinde domn „a toată Țara Ungrovlahiei”, dă de fapt documente numai pentru acele părți de țară în care el își putea impune autoritatea, putea face danii și da porunci. Pentru a explica într-un fel lipsa din documente a acestei rivalități, am făcut presupunerea că domnii de la sine și de la bun început și-au limitat autoritatea la anumite regiuni. Presupun că acesta ar fi motivul pentru care rivalitatea nu reiese din documentele simultane și nu se face simțită nici în cele ulterioare. Beneficiarii documentelor așteaptă de la domn o garanție a valabilității unui act, o garanție a faptului că autoritatea domnului poate deveni realitate în scopul dorit de ei și că ei nu primesc – contra taxă, la 10 iunie 7033/1525⁸ apare și darea calului – un text scris, ci un veritabil titlu de proprietate. Această presupunere se impune atunci când se afirmă sau se acceptă că domnia și țara s-ar fi „împărțit”, căci ce înseamnă că s-a „împărțit” domnia, ce anume din ea, când și în ce fel? Care sunt deci acele părți de țară în care Vladislav vv. și-a putut impune autoritatea?

În documentul lui Vladislav vv. dat la 19 aprilie 7033/1525 apar satele *Drugănești, Cornățeani, Conțești, Cliciu, Vintilești*, din jurul Bucureștiului⁹. La <1525 după 19 aprilie - august>¹⁰ Vladislav vv. dă o poruncă în care apar *Bădicieni*¹¹, „munții ce să numesc *Grușor și Brădișor și din Gliganul trei părți*” și „moșia... de la *Bunești din Valea Calului*”¹², care se situează toate la nord de Pitești. Ar fi fost normal ca beneficiarii, „Stoica și fratele lui... și cu feciorii lor”, să se ducă la Târgoviște, la Radul vv., ca unul ce era mai aproape și care își putea mai degrabă impune autoritatea în această regiune. Ei însă se duc la Vladislav vv. și primesc întărirea de la el. Motivele pentru care ei cer întărirea de la Vladislav vv. și nu de la Radul vv. pot fi numai două: sau ei o cer de la Vladislav vv. pentru că acesta este singur domn al țării și în altă parte nu se puteau duce, sau ei o cer de la el pentru că ei sunt cunoscuți susținători ai lui, neputându-se duce la Radul vv. În ambele cazuri însă, autoritatea lui Vladislav vv. trebuia să fie manifestă în această regiune.

În documentul de la 30 mai 7033/1525 Vladislav vv. dă mănăstirii Tismana „*Vodița Mare cu seliștele Bahnei... și Vârful lui Vlad...*”¹³ din județul Mehedinți. Părintele chir Efrem, egumenul uneia dintre cele mai vechi și mai importante mănăstiri ale țării, se duce la Vladislav vv., unde „s-a pârât înaintea domniei”. Călugării cer

⁸ DRH, B, vol. II, document nr. 237, p. 444-445.

⁹ Vezi DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 510, 503, 502, p. 551.

¹⁰ DRH, B, vol. II, document nr. 232, p. 435.

¹¹ Vezi Dicționarul Toponimic al României. Muntenia (în continuare DTR), vol. 1 (A-B), București, 2005, p. 235. Este prima atestare documentară a satului.

¹² Vezi DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 514, 497, 498, 513 și 550. Pentru muntele Brădișor, vezi și DTR. Muntenia, vol. I, p. 332 (cu prima atestare din 1872!), iar pentru Bunești, *ibidem*, p. 369.

¹³ DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 493, 552 și 553. Pentru Bahna, vezi DTR. Oltenia, vol. I (A-B), sub redacția dr. Gheorghe Bolocan et al., Craiova, 1993, p. 240-241.

dreptul lor de la Vladislav vv. și îl consideră pe acesta domn, altfel s-ar fi dus la Târgoviște, la Radul vv. De la el abia primiseră, la 1 aprilie <1525>, vama de la Calafat. Dincolo de preferințele călugărilor pentru un domn sau altul, o mănăstire domnească, cum este Tismana, nu putea fi deschis partidică și nu se poate accepta faptul că egumenul Efrem s-ar fi dus la Vladislav vv. în timp ce Radul vv. se afla la Târgoviște cu toți marii boieri ai țării. El ar fi așteptat clarificarea situației, perioada de instabilitate politică din anii 1521-1524 fiindu-i o experiență utilă. De la București, cel mai îndepărtat colț de țară este tocmai Bahna. Deci autoritatea lui Vladislav vv. se întindea până la Tismana și dincolo de ea.

La 10 iunie 7033/1525¹⁴ Vladislav vv. dă o poruncă în care apar *Peștișanii de Sus*, „un munte care se cheamă *Gemeneale și Gruicul Teașii*” și o vie de la *Plaiul Gureanilor*¹⁵. 34 de boieri și trimișii a 12 sate au venit din nord-vestul țării la București. Porunca lui Vladislav vv. trebuie urmată de un Vâlcu, căruia domnul îi spune că altfel „rea urgie” va avea. Vladislav vv. nu numai că este văzut ca domn legitim, dar el are și mijloacele de a-și impune autoritatea. Faptul că Radul vv. nu ar fi avut decât o influență minimă în această regiune este însă puțin probabil, pentru că în fruntea sfatului său îl găsim acum pe j. Pârvul (II) Craiovescu m. ban. Conflictul arătat în act nu putea fi soluționat în București fără a se fi încercat mai întâi rezolvarea lui prin autorități locale. El dura de oarecare vreme și luase amploare, căci se întâmplase deja „moarte pentru moarte”, așa încât devine necesară intervenția autorității domnești. Această autoritate este Vladislav vv.

În ... iulie <1525> Vladislav vv. dă o poruncă referitoare la „satul numit *Obislav*”¹⁶, iar la 18 august 7033/1525¹⁷ el dă ultima sa poruncă ce a ajuns până la noi, referitoare la satele *Negotești și Necșești*, situate probabil în județul Mehedinți¹⁸.

Vladislav vv. dă din București documente referitoare la sate din județele Argeș, Dâmbovița, Gorj, Ilfov, Mehedinți, Teleorman(?). Radul vv. dă în aceeași vreme din Târgoviște documente referitoare la sate din județele Argeș, Buzău, Dâmbovița, Gorj, Ialomița, Ilfov, Olt, Prahova, Vâlcea, precum și la vama de la Calafat. Toate acestea fac incredibilă o împărțire a Țării Rumânești pe regiuni nord/sud sau altfel definite geografic, în care un domn avea autoritate, iar domnul simultan nu. „*După actele emise... în cursul anului 1525*”, dar, adaug, și după cele emise în anii următori, nu reiese și nici nu poate fi dedus că s-ar fi împărțit țara și că Vladislav vv. „stăpâna partea de sud..., iar Radu de la Afumați restul”. Documentele de mai sus nu pot fi un argument al unei domnii „împărțite” cu sabia sau altfel, fiecare domn având spre stăpânire anumite zone ale țării. Asemenea regiuni nu pot fi delimitate ca fiind numai sub autoritatea unui domn, în orice caz, nu cu aceste documente.

¹⁴ DRH, B, vol. II, document nr. 238, p. 445-447.

¹⁵ DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 530, 513 și 514; DTR. Oltenia, vol. 3 (E - J), Craiova, 2002, p. 121, 179 și 186, sub Gureni, sat din comuna Peștișani/jud. Gorj.

¹⁶ DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 527, azi în jud. Dâmbovița.

¹⁷ DRH, B, vol. II, document nr. 241, p. 452-453; cu aceeași dată și la Maria Georgescu și Gheorghe Popa, Documente referitoare la istoria județului Teleorman 1441-1700. Catalog, vol. I, București, 1989, nr. 23, p. 24.

¹⁸ DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 526 p. 527; în DTR. Oltenia, vol. 4 (J-N), Craiova, 2004, satul Necșești este dat din jud. Mehedinți (p. 293), în timp ce la satul Negotești, deși dat tot din Mehedinți (p. 296), se face specificarea „probabil”. În Documente... Teleorman 1441-1700, vol. I, p. 356, autorii localizează satul Necșești în jud. Teleorman, motiv pentru care documentul și apare în această lucrare.

2.3. Documentele de la Vladislav vv. datate din anul 1524. Din acest an avem de la Vladislav vv. patru documente, toate fără sfat domnesc. Ne vom opri asupra a trei dintre ele, pentru că datarea lor actuală ridică probleme.

Documentul dat la *10 mai* <1524>, o „poruncă... sfintei mănăstiri numite Tismana, ca să fie volnici călugării... să-și ia vama de sare la Vadul Vidinului de la vlahi”¹⁹, a fost datat „după domn”. Această datare este însă incompletă. „După domn” documentul trebuia datat din toți anii în care Vladislav vv. a domnit la data din act, adică din anii <1523-1525>²⁰. Datarea din anul 1524 este posibilă, chiar probabilă, însă documentul ar putea fi și din ceilalți doi ani ce intră în discuție. Deci actul nu este cu certitudine din anul 1524, ci doar poate fi.

Documentul dat la *22 mai* <1524>, prin care Vladislav vv. dă „poruncă satelor sfintei mănăstiri de la Bistrița... ca să fie slobode și în pace de toate slujbele și dăjdiile câte se află în țara domniei mele... și... iarăși să-i fie sfintei mănăstiri cășăria din munții Vâlcii... Ispravnic vlădica Theodor”²¹, a fost și el datat „după domn”. Cu acest argument data completă era însă tot <1523-1525>²². De ce tocmai anul 1524? Se știe că mănăstirea Bistrița este ctitoria boierilor Craiovești și că în toamna anului 1523 Vladislav vv. pierde domnia datorită împotrivirii boierilor, împotrivire în care un rol de seamă îl are j. Pârvul (II) Craiovescul m. ban. Odată revenit în țară și din nou domn în anul 1524, pentru care motiv ar fi dat el tocmai ctitoriei Craioveștilor privilegiul de mai sus? Vladislav vv. a fost inițial un domn impus de turci (vin „mulți turci cu dânsul”²³), având mai puțini susținători în țară. În această situație, în fața unui boier cu influența și resursele lui j. Pârvul m. ban, domnul are două posibilități: sau îl atrage pe acesta de partea sa, sau îl îndepărtează cu forța. În această vreme din istoria țării însemnătatea marelui ban este atât de mare, încât el nu poate fi neglijat²⁴. Nu am găsit vreo relatare din care să reiasă că în mai 1524 j. Pârvul m. ban s-ar fi aflat în țară, lucru care ar face posibilă o danie a lui Vladislav vv. către m-reă Bistrița și deci și datarea editorilor²⁵. Acesta se afla pribeag, probabil în Ardeal, unde primise încă din vara anului 1523 moșii²⁶.

¹⁹ DRH, B, vol. II, document nr. 222, p. 423-424.

²⁰ În DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. I, document nr. 176, p. 174, fusese datat corect <1523-1525>, „după domnia lui Vladislav voevod”. În DRH, B, vol. II, p. 485, în „Lista documentelor cu date rectificate”, editorii nu sunt de acord cu data găsită în DIR și o „rectifică”.

²¹ DRH, B, vol. II, document nr. 223, p. 424-425.

²² Vezi DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. I, document nr. 177, p. 174-175, cu datarea „după anii de domnie ai lui Vladislav voevod”.

²³ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu 1470-1653* (= Studii și Cercetări XXXII), București, 1938, document nr. XIX, p. 27-29.

²⁴ Că Vladislav vv. într-adevăr a încercat să-l facă pe marele ban „postelnic în casă” (variantea neglijării lui), cum se afirmă în cronică [*Istoria Țării Rumânești...*, p. 46; *Istoriile Domnilor Țării Rumânești de Radu Popescu Vornicul* (= Cronicile Medievale ale României, IV), introd. și ed. critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p. 43], este greu de crezut. Dacă așa a fost, atunci aceasta nu ar fi decât o dovadă a nepriceperii lui în treburile politice, lucru posibil în cazul acestui domn. El „reuşeşte” în numai câteva luni să-și atragă aversiunea unora dintre cei mai influenți boieri ai țării.

²⁵ În *Istoria Românilor*, vol. IV, București, Ed. Academiei Române, 2001, p. 419, se afirmă că: „Poarta a continuat a-l susține pe Vladislav al III-lea, instalat pe tron în mai 1524. Partida boierilor olteni, condusă de Pârvul banul, a trecut din nou de partea protejatului Porții. O nouă încercare a lui Vladislav al III-lea de a lua din mâinile Craioveștilor marea bănie a dus la trecerea acestora în tabăra lui Radu de la Afumați”. Documentul de mai sus, cu datarea lui insuficientă din DRH, B, vol. II, nu poate fi o dovadă în sprijinul unor asemenea presupuneri. În aceeași lucrare (vol. IV, p. 815), în „Liste cronologice ale ierarhilor BOR”, liste întocmite de M. Păcurariu, ispravnicul acestui document, „vlădica Theodor”, este dat chiar „ț toamna 1523”.

²⁶ Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, vol. primum 1468-1540* [= Fontes Rerum Transilvanicarum, IV; = Akták és levelek Erdély- és

Documentul dat la 27 iulie <1524>, prin care Vladislav vv. dă „poruncă... sfintei mănăstiri... numită Tismana, ca să le fie satul anume Ceurii, ...pentru că i-am iertat domnia mea de toate slujbele și dajdiile oricâte se vor afla... Ispravnic Theodoru mare logofet”²⁷, a fost și el datat din acest an „după domn”. Datarea cu acest argument este și ea incompletă. Editorii au știut că în anul 1524 j. Theodor a fost marele logofăt al lui Vladislav vv. Dacă el apare și ei au știut acest lucru, de ce datează doar după domn și de ce nu argumentează și cu „Theodoru mare logofet”? El este cu siguranță m. logofăt până la data de 8 noiembrie 1523²⁸, dată la care apare în singurul document intern atribuit lui Bădica Radul vv. Documentul datat 27 iulie... nu poate fi din anul 1525, pentru că în acest an m. logofăt este j. Dragan, apoi j. Vișan. El este probabil dat în anul 1523, posibil însă să fi fost dat și în anul 1524. Datarea posibilă ar fi fost 27 iulie <1523-1524> după domn și ispravnic.

Se observă că niciunul dintre documentele interne de la Vladislav vv. din anul 1524 nu poate fi datat cu certitudine din acest an; rămâne documentul dat la 16 iunie 7032²⁹. Pe lângă datarea lor incompletă, aceste documente mai au un lucru comun. Deși dateate „după domn”, ele nu sunt plasate în cronologia documentelor la locul ce li se cuvenea prin datarea cu acest argument. Documentele dateate „după domn” au fost plasate întotdeauna sau la începutul șirului documentelor date de domnul respectiv, sau încadrate după zi și lună în primul an de domnie în care ar fi putut fi scrise, datarea lor mai exactă neputând fi făcută la editare și rămânând, astfel, o sarcină de viitor. Așa s-a procedat, spre exemplu, cu documentele lui Basarab vv. Neagoe din același volum, iar cu documentele altor domni din colecția DRH s-a procedat la fel. Plasarea lor în anul 1524 umbrește oarecum faptul clar că avem o lipsă cronică de documente interne din această a 2-a domnie a lui Vladislav vv. Despre susținătorii lui Vladislav vv. nu se știe deocamdată mai nimic, însă aceștia trebuie să fi fost, căci el se menține în domnie timp de peste cinci luni. Domnia lui este fixată cronologic în anul 1524 numai prin documente externe. Asupra ei nu planează însă nici un fel de dubii, ea fiind bine întemeiată documentar³⁰.

2.4. Lipsa documentelor externe date de/referitoare la Vladislav vv. din anul 1525. Comparată cu cea din 1524, cu totul alta este situația în anul 1525. Avem la dispoziție șapte documente interne, se remarcă însă o lipsă cronică a documentelor externe date de Vladislav vv. sau referitoare la el. Nicăieri în izvoarele și literatura parcurse nu am găsit un asemenea document, o însemnare cât de mică, din care să reiasă cu claritate că Vladislav vv. ar fi fost în acest an domn al Țării Rumânești, ori că el cel puțin încearcă să ia domnia de la Radul vv.

La 1 aprilie 1525 Radul vv. se afla în București, loc în care se afla la 19 aprilie Vladislav vv. La 13 aprilie 1525, la Buda, se știa că domn este Radul vv.³¹, iar apoi la 26 aprilie 1525 că sultanul dăduse ordin să se cumpere un număr suficient de cai pentru

Magyarország Moldovával és Havasalföldével való viszonyához, első kötet (1468-1540)], Kolozsvár/Budapest, 1914, No. 93, p. 126-127 și No. 94, p. 127-128.

²⁷ DRH, B, vol. II, document nr. 225, p. 427-428. În DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. I, document nr. 179, p. 176, documentul fusese datat „din anii de domnie ai lui Vladislav voevod” ca fiind din anii <1523-1525>.

²⁸ DRH, B, vol. II, document nr. 220, p. 421-422.

²⁹ DRH, B, vol. II, document nr. 224, p. 426-427. Pentru datarea lui vezi Anexa II.

³⁰ Vezi la C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI (= Enciclopedia domnilor români, I), București, 2001, p. 167-168.

³¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II/parte 3 (1510-1530) (în continuare Hurmuzaki), București, 1892, document nr. CCCXLVI, p. 497-498.

transport, însă nu se spune nimic de intrarea sau prezența lui Vladislav vv. în țară, lucru de cea mai mare importanță, care ar fi schimbat situația și despre care se puteau da știri³². Știrile ar fi putut ajunge la Buda în intervalul de cel puțin o săptămână care s-a scurs între intrarea lui în țară și apoi în București (de unde la 19 aprilie dă primul document) și 26 aprilie, data scrisorii. La 30 aprilie călugării mănăstirii Hilandar se duc la Târgoviște, „la cel care din mila lui Dumnezeu... mă aflu în vremea cea de acum stăpânitor și domn al țării Ungrovlahiei, Io Radul vv.”, ignorându-l pe Vladislav vv., care s-ar fi aflat în București. La fel procedează în mai și părintele egumen Macarie, de la m-reă Turnul lui Arbanaș, care „au adus obișnuita binecuvântare”³³. Matheus Armbruster și Michael Horwath sunt trimiși de sibieni, după 1 iunie 1525, la Radul vv.³⁴. Ei aduc și cadouri: o cupă de argint aurită, un „equus... cum eleganti freno”, postavuri și altele, lucruri în valoare de peste 170 florini³⁵. Acestea erau necesare unui mod de viață mai costisitor, „demn” de un domn, însă, în situația unor domnii simultane, sibienii ar fi trebuit să-i trimită ajutoare: arme, bani, soldați. Aceste obiecte de lux nu fac impresia unei situații încordate, situație în care prioritățile ar fi fost altele. La 11 iunie 1525 brașovenii îl considerau pe Radul vv. ca fiind domnul țării³⁶. În tot anul 1525 nu apar niciăieri însemnele unei situații politice tensionate, situație în care Radul vv. ar fi cerut ajutoare pentru a-l îndepărta pe Vladislav vv. Acesta era cunoscut, nu era un pretendent oarecare cu resurse puține, a cărui apariție pe scena politică a țării ar fi putut fi neglijată. În cronica sa H. Ostermayer notează: „1525. Ist Wayde in der Moldau Stephan und in der Wallachei der Radul Waide”³⁷. Această afirmație lapidară este surprinzătoare. Am crezut că H. Ostermayer sau nu cunoaște situația din Țara Rumânească, sau că el simplifică lucrurile, considerând că cele întâmplate în acest an nu meritau o prea mare atenție. Deși dă informații sumare, lucrurile notate de H. Ostermayer în cronica sa sunt de o exactitate uimitoare. De ce îl neglijează și el în acest an pe Vladislav vv., așa cum o fac toți ceilalți? Călugării mănăstirii Tismana nu îl neglijează și acest lucru este un indiciu absolut sigur că el este domnul țării.

*

3. Ajuns aici, mă opresc asupra limitelor în timp ale domniei lui Vladislav vv. în anul 1525. Când începe și când se încheie de fapt această domnie? Care este perioada de „simultaneitate” a domniilor?

După conceptul domniei „împărțite” limitele în timp ale domniei lui Vladislav vv. ar fi acum, prin noua cronologie a documentelor lui Radul vv., ceva mai clare: post 1 aprilie - ante 11 septembrie. Ele ar fi legate de datele documentelor, dar și de deplasările lui Radul vv. (1 aprilie București - 30 aprilie Târgoviște și 24 iulie Târgoviște - 11 septembrie Afumați).

Ce se spune de fapt în documentul dat de Radul vv. din București la 1 aprilie <1525> despre Vladislav vv.? În el domnul afirmă că este (se consideră) „domn a toată Țara Ungrovlahiei”; la această dată el este în București. Deci Vladislav vv. nu putea fi tot acolo și nici în împrejurimile Bucureștiului, ci se afla altundeva. Unde? Nu se știe.

³² Hurmuzaki, vol. II/parte 3, document nr. CCCXLVIII, p. 499.

³³ DRH, B, vol. II, document nr. 235, p. 440-442.

³⁴ Hurmuzaki, vol. XI (1517-1612), p. 849, rândurile 11-13.

³⁵ Hurmuzaki, vol. XI, p. 849, rândurile 14-17. Cadourile ar putea fi puse în legătură cu căsătoria domnului cu Ruxand(r)ia.

³⁶ Quellen..., I. Band, p. 630, rândurile 18-19: „die beatissimae ac individuae trinitatis... Thomae Scharkan vice castellano expensis ad dominum Radul waiwodam cum uno familiari...”.

³⁷ Historien von Hieronymus Ostermayer (1520-1560), în Quellen..., IV. Band, p. 496.

Dacă însă el era domn sau nu, nu reiese deocamdată din acest document. Vladislav vv. putea fi acum în orice altă parte a țării, fiind acolo domn și dând porunci care nu s-au păstrat. Sau poate că el nu se afla în Țara Rumânească și nici nu era domn, lucru probabil, care însă nu poate fi dedus exclusiv și cu necesitate din acest document. Dacă Radul vv. se afla acum în București, acest lucru nu înseamnă că Vladislav vv. nu putea fi deja domn. La fel și Vladislav vv. se consideră la 19 aprilie „domn a toată Țara Ungrovlahiei”. Acest lucru nu înseamnă însă că Radul vv. nu era domn, ci numai că el nu se putea afla la 19 aprilie în București sau în împrejurimi. Presupunerea că Radul vv. nu este domn ar fi valabilă numai în cazul în care domniile ar fi consecutive, un domn urmând altuia, având o schimbare în domnie; sau în cazul în care Vladislav vv. ar fi domnit numai în București și împrejurimi și Radul vv. numai în Târgoviște și împrejurimi. Dar nici una dintre aceste condiții nu este îndeplinită. Domniile sunt simultane și Vladislav vv. nu a domnit numai în București și în anumite regiuni, după cum nici Radul vv. nu a domnit numai în Târgoviște și în anumite regiuni. Din documente reiese că ei au domnit în toată țara, putându-se afla, chiar dacă din documente nu reiese, în oricare alt loc unde își puteau impune autoritatea. La fel stau lucrurile și cu documentul de la 11 septembrie; el nu poate arăta că acum se încheie domnia lui Vladislav vv.

Documentele lui Radul vv. de la 1 aprilie, de la 11 septembrie, sau din orice altă zi din acest an, nu pot fi un argument pentru a limita cronologic domnia lui Vladislav vv. Lipsește în acest caz temeiul care face din data documentelor un criteriu de stabilire a perioadei în care un domn a domnit, anume că documentele de la domni diferiți se succed unele altora, precum se succed și domniile. Ele sunt însă aici date simultan, deci documentele unui domn nu depind cronologic direct de documentele celui alt domn și nu pot avea o influență hotărâtoare asupra începutului și sfârșitului unei domnii simultane. Acest lucru este valabil și pentru documentele lui Vladislav vv. Ele nu pot marca începutul și sfârșitul domniei lui Radul vv. și nici nu o fac. De ce ar marca documentele lui Radul vv. începutul și sfârșitul domniei lui Vladislav vv. și invers nu?

Întrebările care persistă sunt: când începe domnia lui Vladislav vv. din anul 1525 și când se încheie ea? Care este intervalul de timp în care el a dat cele șapte documente³⁸ ce ni s-au păstrat? Răspunsul nostru la aceste întrebări este următorul: în anul 1525 Vladislav vv. nu a fost domn al Țării Rumânești, așa încât domnia lui nici nu începe și nici nu se încheie în acest an. Vladislav vv. a pierdut domnia în septembrie 1524, fiind îndepărtat cu forța de Radul vv. El nu a mai revenit în Țara Rumânească niciodată ca domn³⁹. O serie întreagă de informații pe care le-am putut culege din izvoare nu se potrivesc. Apar probleme legate de Drăgan postelnic/m. logofăt, de j. Vișan m. logofăt, de documentele interne date de Vladislav vv., de lipsa oricăror informații

³⁸ După încheierea redactării studiului de față am avut surpriza de a mai găsi un document dat de Vladislav vv. El a fost publicat de Spiridon Cristoea și Iulian Rizea, *Un document necunoscut de la Vladislav al III-lea, domnul Țării Românești (1523-1525)*, în *MO*, Anul XXV, Nr. 7-8, 1973, p. 624-625. Documentul s-a păstrat în copie „care s-au scris pe limba rumânească... de Lupp dasc<ălul> slov<enesc>” și era cunoscut la editare de ceva vreme, căci fusese „prezentat la a II-a sesiune de comunicări științifice a Muzeului județean Argeș” care avusese loc la „24-25 V, 1971”. Documentul are vâleatul „7033”, iar în sfatul domnesc este dat doar „Drăgan vel logofăt”, pentru că „nu s-au putut cunoaște cuvintele, la slovenie, fiind... șterse”. Conținutul lui este important, deoarece actul este dat „cinstitului boiarului... și mai vârtos al casii domniei mele jupan Vișan log<o>fătul” și celor „patru frați” cu care acesta se înfrățise peste mai multe ocini din jud. Teleorman. Aceste informații sunt suficiente pentru a putea explica apariția lui Vișan logofăt, ulterior acestui document, ca m. logofăt al lui Vladislav vv. Deci situația privitoare la numărul documentelor date simultan în anul 1525 este nu 7 documente de la Vladislav vv. și 4 de la Radul vv., ci 8 documente de la Vladislav vv. și 9 de la Radul vv.

³⁹ Vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 178-179 și 176.

externe legate de Vladislav vv. într-o perioadă de maximă atenție a lumii creștine la oricare mișcare de la granițele europene ale Imperiului Otoman. Cred, referitor la o domnie a lui Vladislav vv. în anul 1525, contrar afirmațiilor făcute până azi, că „îndoială *poate* încăpea”. Toate acestea sunt indicii că Vladislav vv. nu a domnit în acest an. Împotriva acestor indicii se ridică totuși cele opt documente păstrate de la el.

Se impune de aceea acum cercetarea argumentelor pe care se sprijină domnia lui Vladislav vv. în anul 1525. Care este întemeierea ei? Răspunsul pare simplu: avem opt documente dintre care cinci sunt complet date în original. Într-un document referitor la satul *Polovragi*/județul Gorj, dat de Matei Basarab vv. din București la 12 ianuarie 7143/1635, se afirmă că „Stanciul postelnicul și cu frații lui, Danciul logofătul și Calotă postelnicul din Pârâiani, și vărul lor Martin” au arătat domnului „cartea lui Vădislav voievod, fiul lui Vădislav voievod de pâra și de rămas... când a fost cursul anilor 7033”⁴⁰. A fost arătat atunci încă un document, care, din păcate, nu s-a păstrat. Întemeierea documentară a acestei domnii ar fi deci mai mult decât suficientă. Lucrurile stau însă altfel. Ea este doar aparentă. Domnia lui Vladislav vv. nu se întemeiază atât pe aceste documente, ci cât pe acceptarea faptului că ele sunt din anul 1525, adică a faptului că ele au fost date după stilul din septembrie și că scăzând din văleatul lor (7033) 5508 ani, pentru că toate documentele sunt date ante 1 septembrie, atunci ele ar fi din acest an. Domnia lui se întemeiază pe o *simplă presupunere*! Desigur, această presupunere se verifică adesea, însă datarea după ea creează aici dificultăți și, deși aplicată cu mulțumitor succes la modul general, trebuie cercetat dacă ea poate fi aplicată și în cazul de față, pentru documentele lui Vladislav vv.

În afară de documentele date 7033 mai avem de la Vladislav vv. încă trei documente cu data completă și cu sfat domnesc. Documentul dat la 11 iulie 7031/1523 este datat corect din acest an după stilul din septembrie. Documentul dat la 24 iulie 7032/<1523> a trebuit să fie datat corect de către editori după sfatul domnesc. După stilul din septembrie el ar fi fost din anul următor, din 1524. Documentul dat la 12 septembrie 7032/1523, fiind de la o dată post 1 septembrie, nu poate fi luat aici în considerare. După această dată se scad din văleat oricum 5509 ani și, astfel, dacă anul nou începe la 1 ianuarie sau la 1 septembrie este, în acest caz, irelevant. Din documentele lui Vladislav vv. anterioare celor din anul 7033 nu reiese cu claritate care era „obișnuința” diecilor. Din domnia lui Radul vv., ante 1 septembrie 1525, avem însă acum opt documente care au fost date un an mai târziu, din 1526, pe baza aceleiași presupunerii (citește criteriu). Există, deci, indicii și este posibil ca în cancelaria domnească a acestor vremuri să se fi datat și după un alt stil decât cel de la 1 septembrie.

Problemele pe care le creează domniile simultane, coroborate cu acest indiciu, stau acum față în față nu cu documentele, ci cu presupunerea că documentele lui Vladislav vv. din anul 7033 ar fi fost date după stilul de la 1 septembrie și că ele ar fi din anul 1525. Consider că această presupunere este aici gratuită și că ea trebuie părăsită ca fiind nefondată și inacceptabilă. Cei care o susțin trebuie să aducă argumente în favoarea ei, ea neputând fi acceptată a priori. Colecția *DRH*, seria B, este plină de asemenea „excepții”, nu de puține ori data documentelor trebuind a fi corect stabilită de editori după sfatul domnesc sau după alte criterii. Numai din anul 1525 avem acum de la Radul vv. opt asemenea „excepții”.

⁴⁰ *DRH*, B, vol. XXV (1635-1636), vol. întocmit de D. Mioc, M. Bălan, R. Cămărășescu, C. Fotino, București, 1985, document nr. 10, p. 11-14; în aceeași pricină la 5 iunie 1644 „în marele divan” s-a arătat același document [vezi *Catalogul Documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V (1640-1644), volum întocmit de M.-D. Ciucă, D. Duca-Tinculescu, S. Vătafu-Găitan, București 1985, nr. 1356, p. 565].

Soluția noastră la domniile simultane din anul 1525 este aceea că cei doi domni nu au domnit simultan și că documentele de la Vladislav vv. cu văleatul 7033 *nu sunt din anul 1525, ci data lor reală este anul 1524*. Ele au fost datate – după văleat – un an mai târziu decât anul în care au fost date de fapt. Documentele sunt, cred, corect datate în original, având însă la bază un alt stil decât cel „obișnuit”. Vladislav vv. a domnit doar în două rânduri, în anii 1523 și 1524. Documentele cu văleatul 7033 se încadrează în perioada celei de a 2-a domnii, fără a crea într-un fel probleme și fără a schimba datele acesteia, adică în intervalul post 9 și ante 20 martie - *a. 20 septembrie 1524*⁴¹. Prin „deplasarea” acestor documente din anul 1525 în anul 1524 se impune alcătuirea unei noi cronologii a tuturor documentelor date de Vladislav vv.

Domnul Țării Rumânești în anul 1525 a fost Radul vv. de la Afumați. În perioada septembrie - a. 23 octombrie 1525 el este amenințat din Țara Moldovei. Deplasarea domnului la Afumați stă în legătură cu „drumul cel mai scurt spre Moldova” dinspre București, cum a intuit dl. C. Rezachevici⁴². În urma acestor evenimente j. Manea ajunge m. vornic. Faptul că j. Dragan/Drăgan m. logofăt este în 1525 din nou postelnic și că apoi nu ocupă dregătorii în sfatul domnesc în timpul domniei lui Radul vv., poate explica o aversiune între el și domn. Aversiunea mai veche a lui j. Dragan și „îndemnurile lui Vladislavu Vodă”⁴³ de a-l îndepărta pe Radul vv. puteau fi, pe lângă altele, motive ale participării lui la evenimentele de la cumpăna anilor 1528/29.

S-a crezut o vreme că Țara Rumânească ar fi avut în anul 1525 domni „simultani”, domni ce ar fi „împărțit” între ei domnia și țara. Și pentru că despre o asemenea domnie „se poate vorbi”, am considerat că este loc și pentru cele zise mai sus. În opinia noastră, această domnie este parte a unei istorii, o istorie care însă nu este cea a Țării Rumânești.

Datarea unui document este un element esențial în folosirea lui optimă în cercetarea științifică⁴⁴. Sunt convins că editorii au scos la lumină documentele după ce au

⁴¹ Apare aici o altă problemă de cronologie, referitoare la data la care se încheie a 2-a domnie a lui Vladislav vv. La baza ei stă următorul text publicat în anul 1900 de N. Iorga: „Misso Demetrio Knesio feria tertia ante Mathei Apostoli cum litteris ad Radwl Wayvodam Transsalpinsem propter dampna commissa in Alpibus...” (*Hurmuzaki*, vol. XI, p. 848, rândurile 10-11). C. Rezachevici dă „a. 18 septembrie 1524” cu argumentele: „în vreme ce la 18 septembrie [„feria tertia ante Mathei Apostoli” = ziua a treia înainte de Matei Apostolul (corect Matei Episcopul, care cade la 21 septembrie); identificarea în text de către N. Iorga a datei amintite cu 20 septembrie fiind eronată, ca și în alte cazuri, corectate tacit în paginile de față], sibienii trimiteau deja un sol cu scrisori la „Radu voievodul Transalpin”... ceea ce dovedește că la acea dată era privit efectiv ca domn” (*Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 169; sublinierile aparțin autorului).

Nu este vorba de „Matei episcopul”, zi care cade la 30 ianuarie în an (H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover, ¹³1991, p. 78) și nu are nimic de a face cu textul publicat de N. Iorga. „Feria tertia ante Mathei” nu înseamnă „ziua a treia înainte de Matei Apostolul”, deci 18 septembrie. Textul este clar: „feria tertia”, adică denumirea obișnuită atunci (pe alocuri și azi) pentru a treia zi a săptămânii, ziua de marți, lucru, bineînțeles, cunoscut autorului (vezi *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, la p. 132, rândul 13). Este vorba de marți „ante Mathei Apostoli”, adică ante 21 septembrie. 21 septembrie cade în anul 1524 într-o miercuri. Marți înainte de miercuri 21 septembrie este 20 septembrie 1524. Ce-i drept, N. Iorga are scăpări la datare, dar ele sunt, cum se și vede, inerente muncii vaste. Datarea lui a fost aici corectă. La 20 septembrie 1524 sibienii vedeau în Radul vv. pe domnul țării și cereau despăgubiri de la el. Aceste „dampna commissa in Alpibus” nu erau noi, căci sibienii mai trimisese o solie la un „Tytwl Banum” (cf. *Hurmuzaki*, vol. XI, p. 848, rândurile 4-6) în legătură cu aceleași pagube. Radul vv. preia domnia între 18 aug. și 20 sept. 1524, probabil după lupta de la București („al 18-lea” dintre războaie) împotriva lui Vladislav vv.

⁴² *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 175.

⁴³ *Istoria politică și geografică a Țerei Romanesci de la cea mai veche a sa întemeiere până la anulul 1774, dată... în limba grecescă la anul 1806 de frații Tunusli*, trad. de George Sion, București, 1863, p. 134.

⁴⁴ Redau aici, dată fiind actualitatea ei neștirbită de trecerea timpului, părerea lui Damian P. Bogdan, părere așternută odată (*Diplomatica slavo-română*, în *DIR*, Introducere, vol. II, p. 128) cu toată claritatea de

cântărit fiecare argument, optând pentru o dată sau alta de la nivelul înalt al specialistului și în răspunderea ce o poartă un editor de documente față de sine și față de științele istorice. Datoria unui cititor a fost și este aceea de a privi cu încredere, dar critic, rezultatul muncii lor exemplare. O alta, mai dificilă, este aceea de a o întregi, fiecare cât va putea aduce.

Dl. Andrei Pippidi are dreptate când afirmă despre „rectificări și completări ale istoriei românești” că „înnoirea acestui domeniu poate fi așteptată numai de la noi investigații în biblioteci sau arhive străine”⁴⁵. Mai ales pentru istoria medie și mai nouă, gradul de noutate al informațiilor aduse de izvoarele aflate în țară s-a redus semnificativ azi. Curgând de la o vreme și potolind setea de cunoaștere a mai multor generații de istorici, ele au cam secăt în această privință. Doar, dintre izvoarele știute unele mai curg învolburate, iar din altele, foarte puține, abia de s-a băut un strop.

*

Articolul are trei anexe. **Anexa I** cuprinde documentele lui Radul vv. de la Afumați nou date. **Anexa II** cuprinde o cronologie a documentelor date de Vladislav vv. cunoscute (mie) azi. **Anexa III** dă în două tabele o vedere generală a boierilor dregători și a schimbărilor survenite în componența sfatului domnesc din anii 1525-1526. Se regăsesc în ele primele și ultimele documente păstrate de la acest domn pentru anii respectivi (ani considerați ian.-dec.), documentele care sunt relevante pentru schimbările în componența sfatului, cele nou date în Anexa I și cele care au fost publicate deocamdată în afara colecției *DRH*. Cel de al 2-lea m. postelnic nu apare în tabele. Pentru ușurarea folosirii lor dau câteva explicații:

- doc. = document; f. = fost; j. = boier numit jupan în sf. d.; (j.) = boier numit uneori jupan în sf. d.; m. = mare; nr. = număr; sf. d. = sfat domnesc; vv. = voevod;
- ← = indică data la care boierul apare pentru întâia oară în anii 1525-1526 în dregătorie sau cu acest titlu;
- → = indică data la care boierul apare pentru ultima oară în anii 1525-1526 în dregătorie respectivă;
- → | ← = indică intervalul în care se face schimbarea în dregătorie; este posibil ca pentru o perioadă de timp din acest interval dregătorie să fie vacantă;
- ← → = indică perioada de continuitate în dregătorie; în această perioadă dregătorul poate uneori lipsi din sf. d.;
- pe orizontală: bara indicată de săgeată este chiar data din coloana sub care se află săgeata;
- pe verticală: la o dată oarecare coborând, se obține componența sf. d.;
- (123...) = pagina din N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, la care poate fi găsit boierul „divanist” respectiv. Cum s-a mai spus și în legătură cu partea din dicționar referitoare la Țara Moldovei, această importantă lucrare este azi încă foarte folositoare, dar, fiind în parte depășită prin scoaterea între timp la lumină a noi izvoare și apariția a noi studii, ea este, pe zi ce trece, din ce în ce mai mult orientativă. Folosirea

pana lui: „Cercetarea și lămurirea atât a omisiunilor, cât și a greșelilor din dată are o importanță capitală pentru studiul temeinic al unui act, căci trebuie subliniat faptul că elementul de bază al oricărui izvor istoric deci și al unui act, cel pe care se sprijină orice concluzie, îl alcătuiește data, iar dacă aceasta este greșită ori are lipuri – elemente de care nu s-a ținut seama în cercetare – atunci și concluziile trase din izvorul respectiv sunt greșite, cel puțin din punct de vedere cronologic. Așadar numai după verificarea în prealabil a veridicității datei unui act, iar în cazul lipsurilor... după restabilirea datei, un cercetător poate trece la studierea problemei ce-l interesează”.

⁴⁵ *Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în *SMIM*, vol. XX, Brăila, 2002, p. 20.

cu sporită atenție a dicționarului se impune atât pentru informațiile referitoare la boierii dregători, cât și pentru datele la care ei s-ar fi aflat în dregătoriile respective.

Anexa I: Documente de la Radul vv. de la Afumați nou date:

<i>DRH, B, vol. III</i>	Data nouă
1. 1526 (7034) februarie 6 (doc. nr. 4)	<1525> februarie 6
2. 1526 (7034) martie <1> (doc. nr. 5)	<1525> martie <1>
3. 1526 (7034) aprilie 1 (doc. nr. 7)	<1525> aprilie 1
4. 1526 (7034) mai 18 (doc. nr. 11)	<1525> mai 18
5. 1526 (7034) mai 20 (doc. nr. 15)	<1525> mai 20
6. 1526 (7034) iunie 1 (doc. nr. 18)	<1525> iunie 1
7. 1526 (7034) iulie 1 (doc. nr. 21)	<1525> iulie 1
8. 1526 (7034) iulie 12 (doc. nr. 25)	<1525> iulie 12
<i>DRH, B, vol. II</i>	Data nouă
9. 1525 (7034) septembrie 8 (doc. nr. 242)	<1526> septembrie 8

Anexa II: Cronologia documentelor date de Vladislav vv.:

1. <1523 p. aprilie 14 - a. octombrie 19; 1524 p. martie 20 - a. septembrie 20>⁴⁶
2. <1523 p. aprilie 14 - a. octombrie 19; 1524 p. martie 20 - a. septembrie 20>⁴⁷
3. <1523-1524> mai 10⁴⁸
4. <1523> mai 22⁴⁹

⁴⁶ Grigore G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603*, Viena, 1905-1906 / București, 1931, No. 280, p. 273-274, document original nedatat, prin care „Vladislav vodă scrie Brașovenilor că a trimis acolo pe Stoica și pe Secarea schilerii ca să-i cumpere una-alta, și cere să-i lase să umble liniștiți și liberi, cum umblă și Brașovenii în Țara-Românească”. Documentele de la Vladislav vv. publicate de Gr. G. Tocilescu au fost date din timpul domniilor lui, la nivelul cunoștințelor istorice de atunci, din perioada „1523 - decembrie 1525”. Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, nr. LXXXIV, p. 268, l-a datat „1523-1524” și face specificarea că scrisoarea are „pecetea ruptă”. Documentul este datat după domn, cu datele domniilor lui cunoscute azi (vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 802; pentru data 20 sept. 1524 vezi supra, nota 116). Data actului ar putea fi restrânsă ținând cont de faptul că domnul și brașovenii se aflau deja (respectiv încă) în bune relații.

Rămâne pe mai departe valabilă afirmația „că scrisorile lui Vladislav către brașoveni sau sibieni – care nu au decât luna și ziua, fără a se specifica anul – sunt greu de datat cu precizie; unele pot fi din prima domnie (1523), altele din cea de a doua (1524)...” (N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 51-52, nota 1).

⁴⁷ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 281, p. 274-275, document original, nedatat, cu „pecetea în dos”. Vladislav vv. intervine pe lângă brașoveni în favoarea unei persoane „care a fost odată și sluga domniei vostre... și nouă... ne este, frate bun și prieten, și pe nume îl cheamă pe el Andreă”. Ioan Bogdan, *Documente și regeste...*, nr. LXXXV, p. 268, l-a datat „1523-1524”. Documentul este datat după domn.

⁴⁸ *DRH, B, vol. II*, document nr. 222, p. 423-424, cu datarea 10 mai <1524>; anii după domn. Acesta este primul document cunoscut de la Vladislav vv. cu o dată mai certă. În lucrarea Maria Dogaru, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Tezaur sfragistic românesc I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, București, 2006, p. 94, primul document de la acest domn ar fi unul dat la 18 martie 7031/1523, deși, după aceeași autori, domnia lui nici nu începuse la acea dată. După cum reiese din act și din sigiliul lui, acesta nu este dat de Vladislav vv., ci de un Vlad vv. Actul este de la Vlad Vintilă vv. și are vâleatul 7041 și nu 7031, data lui fiind deci 18 martie 1533 (a fost editat în *DRH, B, vol. III*, document nr. 150, p. 242-243). Prin urmare, sigiliul reproduș la fig. 53 este același cu cel reproduș la fig. 61 (*ibidem*, p. 170).

⁴⁹ *DRH, B, vol. II*, document nr. 223, p. 424-425, cu datarea 22 mai <1524>. Documentul a fost considerat din anul 1523 de N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 53-54. Documentul este datat după domn,

5. <1523> (7032) iunie 16, București⁵⁰
6. <1523> iulie 2⁵¹
7. 1523 (7031) iulie 11, București⁵²
8. <1523> iulie 13, București⁵³
9. <1523> (7032) iulie 24, Dridih⁵⁴
10. <1523> iulie 27, Dridih⁵⁵
11. <1523> iulie 29, Dridih⁵⁶
12. 1523 (7032) septembrie 12, Gherghița⁵⁷
13. 1524 (7033) aprilie 19, București⁵⁸

ispravnic și conținut [către m-reă Bistrița, dat în condițiile unor bune relații între domn și j. Părvul (II) Craiovescul m. ban].

⁵⁰ DRH, B, vol. II, document nr. 224, p. 426-427, cu datarea 16 iunie 7032/1524. Documentul este datat după domn, după „egumenul și nastavnicul... chir părintele Istratie” și după documentul de la 30 mai 7033/<1524>, în care ca egumen al m-rii apare deja, ca de altfel și în anii următori, „părintele... chir Efrem”.

⁵¹ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 279, p. 273, fără an. Pentru sigiliu vezi Maria Dogaru, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Tezaur sfragistic românesc I...*, p. 94-95 și 170, fig. 55. Documentul a fost datat de Ioan Bogdan, *Documente și regeste...*, nr. LXXXIII, p. 268, din „1523”, datare acceptată de T. Palade, *Radu dela Afumați*, București, ²1939, p. 28. I. Bogdan a exclus anul 1524 cu argumentul: „La 1524 Brașovenii se împacă cu dânsul (cu Vladislav vv. – n.n. D.M.), căci îl recunosc și Ungurii”, deci reținerea care li se reproșează în scrisoare, că „nu lasă pe omenii lor ca să vină”, nu ar mai fi avut nici un sens în anul 1524 la 2 iulie. El aduce în sprijin și lucrarea lui N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, III. *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, București 1901, unde la p. XLVIII se face precizarea: „În Maiu, Vladislav cere pace Ardelenilor, cari o primiră” și deci și brașovenii ar fi făcut acest lucru.

Scrisoarea trebuie pusă în legătură cu alte două scrisori din luna iulie <1523>. În una din ele, cu data certă „Dridih, 29 iulie” (pentru care vezi mai jos, nota 131), domnul afirmă că: „am slobozit tote drumurile tuturor ômenilor Grațiosității vostre, și neguțătorilor și supușilor..., toți să se hrănească slobozi și pacinici. Și până acum nici un om nu pôte să se plângă, nici de noi, nici de ômenii noștri, până când a venit credinciosul sol... *Petru diacul*”. Petru diacul este Peter Schram(m), trimisul brașovenilor, căruia la 2 august 1523 i se întorc cheltuiețile făcute în timpul soliei; acestea sunt trecute la registru, în care s-a notat că el „ad dominum Wladislaum waywodam 17 diebus abfuit” (*Quellen...*, I. Band, p. 522, rândurile 15-16). El venise în Țara Rumânească ca sol la ante 13 iulie; de la această dată s-a păstrat o scrisoare în care el apare (pentru datarea ei vezi mai jos, nota 128). Legătura dintre scrisoarea de la 2 iulie cu cea de la 13 iulie este un pasaj comun ambelor. La 2 iulie domnul afirmă: „m-am închinat cu totă dreptatea la sfânta corônă și înălțimei craiului și domnului ardelén și tuturor domnilor ungurești și către domnia vōstră”, iar la 13 iulie: „ne-am închinat sfintei corône și înălțimei craiului și lui Ianăș voevoda și tuturor domnilor țerei ungurești”. Având la bază datarea din anul 1523 a scrisorii din 29 iulie, se poate data din același an și cea de la 13 iulie, după care se poate data și aceasta, din 2 iulie. Datarea din anul 1523 a acestor trei scrisori și la C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 161 și N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 51 și 53.

⁵² DRH, B, vol. II, document nr. 217, p. 416-417.

⁵³ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 282, p. 275-278, fără an. Anul după domn, „jupânul Petru” și conținutul actului. Conținutul trebuie pus în legătură cu cel al scrisorii din 29 iulie <1523> (vezi notele 126 și 131).

⁵⁴ DRH, B, vol. II, document nr. 218, p. 418-419, datat corect de editori din anul <1523>.

⁵⁵ DRH, B, vol. II, document nr. 225, p. 427-428, cu datarea 27 iulie <1524>; la fel N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 75. Document datat după domn, loc și ispravnic (j. Theodor m. logofăt).

⁵⁶ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 278, p. 270-272, fără an. Document datat după domn, loc, conținut și boierii numiți în act, anume „jupan Dragomir mare paharnic, fost vistier, și jupan Tudor mare logofăt”. Ei au fost în aceste dregătorii în anul 1523 și numai în acest an domnul a putut și a dorit să intervină în favoarea lor prin acest act. „Credincioasa slugă... Momce diacul” se afla în Brașov la 2 august 1523 (cf. *Quellen...*, I. Band, p. 522, rândul 12). El s-a dus acolo împreună cu Peter Schram (jupân Petru, Petru diacul) cu care, anterior, domnul „multe vorbe a vorbit... și jurământ a pus”.

⁵⁷ DRH, B, vol. II, document nr. 219, p. 419-420.

⁵⁸ DRH, B, vol. II, document nr. 231, p. 433-434. Pentru acest document vezi și George D. Florescu, *Vintilă I din Cornăeni*, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu la 25 de ani dela moartea lui (1875-1918)*, București, 1944, p. 202-204. Începând cu acest document, documentele interne de la Vladislav vv. au fost datate din anul 1524 după domn, sfatul domnesc și vâleat (7033, stilul de la 1 ianuarie), ca imposibil a fi simultane cu cele ale lui Radul vv.

14. <1524 p. aprilie 19 - a. iunie 10; p. ... iulie - a. 18 august>, București⁵⁹
15. <1524 p. aprilie 19 - a. august 18>⁶⁰
16. <1524> mai 15⁶¹
17. 1524 (7033) mai 30, București⁶²
18. 1524 (7033) iunie 10, București⁶³
19. 1524 (7033) iunie 10, București⁶⁴
20. <1524> iulie ..., București⁶⁵
21. 1524 (7033) august 18, București⁶⁶

⁵⁹ DRH, B, vol. II, document nr. 232, p. 435, datat de editori <1525 după aprilie 19 - august>. Datarea ridică o serie de probleme, deoarece documentul s-a păstrat în trad.; traducătorul l-a pus greșit în sfat pe Vârjoghe m. clucer ca stolnic [în această vreme stolnic este de fapt Manea, care aici apare ca postelnic; despre Vârjoghe clucer vezi DRH, B, vol. II, document nr. 90, p. 186-187; detalii aduce Pavel Mircea Florea, *Documente muntenesti (sec. XVI-XVII)*, (I), în SMIM, vol. XV, București 1997, p. 184-187; M. Georgescu și Gh. Popa, *Documente... Teleorman 1441-1700*, vol. I, document nr. 88, p. 55-56]. Documentul trebuie datat 1524 post aprilie 19 după j. Drăgan vel logofăt, iar după *Stănilă portar* poate fi datat de la 1524 ante iunie 10. La 10 iunie și ...iulie 1524 portar este Hamza, cel zis din Obislav (cf. DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 515; DRH, B, vol. III, indice onomastic, p. 386; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 62-63. George D. Florescu, *Genealogia boierilor din Mărgineni din secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. IX, Vălenii-de-Munte, 1930, p. 50, credea că este vorba de un alt Hamza). La 18 aug. <1524> apare ca ispravnic un Vladul portar și m. logofăt este j. Vișan.

Documentul ar putea fi însă și de la începutul lunii august 1524, dintr-o perioadă din care nu s-au păstrat documente. Nu este cunoscută data mai exactă la care j. Dragan m. logofăt l-a părăsit pe Vladislav al III-lea vv., fiind înlocuit în dregătorie cu j. Vișan. Nu se știe nici dacă Stănilă a fost portar înainte de a fi Hamza sau i-a urmat lui în dregătorie. În act apare și Petriman m. postelnic, care nu mai apare la 18 aug. Perioada post ...iulie - ante 18 august, deși o consider mai puțin probabilă, nu poate fi cu certitudine exclusă din date. Ea nu poate fi exclusă nici după locul emiterii (București) și nici după conținutul actului.

⁶⁰ S. Cristoceca și I. Rizea, *Un document necunoscut de la Vladislav al III-lea...*, document datat de editori <1524-1525>. Data lui este cea de mai sus după domn, după vâleat (7033, stilul de la 1 ianuarie) și după „Drăgan vel logofăt”, care la 19 aprilie 1524 era încă postelnic (vezi și nota 137).

⁶¹ Grigore G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, No. 277, p. 269-270, fără an. Documentul a fost datat din anul 1524 de N. Stoicescu, *Radu de la Afumați...*, p. 76 și T. Palade, *Radu dela Afumați...*, p. 39. Anul este dat după domn și conținutul scrisorii (știrea despre deplasarea lui „Radul vv. și cu toți pribegii în sus spre Severin” împreună cu vicevoievodul Transilvaniei, deplasări ce trebuie puse în legătură cu asediul Severinului de către turci). Din anul 1523 scrisoarea, cred, nu poate fi, și pentru că la sfârșitul lui aprilie (25-26) și în prima decadă a lunii mai Radul vv. se afla refugiat în Brașov (cf. *Quellen...*, I. Band, p. 513, rândurile 21-22; *Hurmuzaki*, vol. XV/I, document nr. CCCCLXXXIX, p. 267-268).

⁶² DRH, B, vol. II, document nr. 236, p. 442-443. În acest document apare pentru întâia oară (la o dată certă) j. Dragan/Drăgan ca m. logofăt. Avem în timpul domniilor lui Vladislav vv. cel puțin doi boieri cu acest nume și ei apar în trei dregătorii: un Dragan *postelnic*, un Dragan *spătar* și j. Dragan m. *logofăt*; Dragan postelnicul din anul 1523 nu poate fi Dragan *spătar* din același an, pentru că ambii apar în documentul dat la 12 sept. 7032/1523.

N. Stoicescu credea că j. Dragan m. logofăt al lui Vladislav al III-lea vv. în anul 1524 este fostul Dragan *spătar* din anul 1523 (vezi 2.1. în text); de aceeași părere au fost și editorii DRH, B, vol. II, indice onomastic, p. 509. Presupunerea rămâne plauzibilă și prin noua cronologie a doc. lui Vladislav vv.

Șt. Andreescu este de părere că j. Dragan m. logofăt al lui Vladislav al III-lea vv. în anul 1524 este Dragan postelnicul din 1523 (*Boierii lui Radu vodă de la Afumați*, p. 63-64), dar că el nu ar fi acel Drăgan, ginerele lui j. Calotă f. m. vornic, ci un alt Dragan postelnic, necunoscut altfel mai îndeaproape. Drăgan zis „din Merişani-Bucșani” ar fi cel ce fusese în anul 1523 *spătar*, el nu mai apare în anul 1524 în sfatul domnesc al lui Vladislav vv. și apare ca postelnic întâia oară abia în 1525. Și această variantă trebuie luată în considerare.

Ne menținem părerea că Dragan/Drăgan postelnic al lui Vladislav vv. în anul 1523 și în documentul de la 19 aprilie <1524> este ginerele „răposatului” j. Calotă fost m. vornic. El este m. logofăt al lui Vladislav vv. în anul 1524 și din nou postelnic în anii 1525-1530. Această opinie nu este nouă (vezi Ioan C. Filitti, *Craioveștii*, în CL, București, 1922, p. 305, nota 5: „Drăgan e vel postelnic în divane la 1523 sub Vladislav..., vel log. la 1525 tot sub Vladislav”; T. Palade, *Radu dela Afumați*, p. 82: „Drăgan a fost... vel postelnic. În a doua domnie..., din Mai până în August..., vel logofăt”).

⁶³ DRH, B, vol. II, document nr. 237, p. 444-445. Pentru sigiliul actului vezi Maria Dogaru, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Tezaur sfragistic românesc I...*, p. 94 și 170, fig. 54.

⁶⁴ DRH, B, vol. II, document nr. 238, p. 445-447.

⁶⁵ DRH, B, vol. II, document nr. 239, p. 447-448.

⁶⁶ DRH, B, vol. II, document nr. 241, p. 452-453.

Anexa III: Componenta sfatului domnesc al Țării Rumânești în timpul domniei lui **Radul vv.** de la Afumați în anii 1525-1526 (tabelul A și tabelul B):

Tabelul A. Anul 1525 (după: **1.** DRH, B, vol. III; **2.** DRH, B, vol. II; **3.** Grigore G. Tocilescu, 534 Documente istorice slavo-române..., No. 426, p. 428-429; **4.** Anexa I de mai sus):

Data doc.	a. 1 febr. ...	6 febr. 7034	10 febr. 7033	<1> martie 7034	1 aprilie 7034	18 mai 7034	20 mai 7034	1 iunie 7034	1 iulie 7034	12 iulie 7034	11 sept. 7034
	<1525> (fără sf. d.; 3.)	1526 (1.; nr. 4)	1526 (2.; nr. 226)	1526 (1.; nr. 5)	1526 (1.; nr. 7)	1526 (1.; nr. 11)	1526 (1.; nr. 15)	1526 (1.; nr. 18)	1526 (1.; nr. 21)	1526 (1.; nr. 25)	1526 (2.; nr. 243)
Dregătoria	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	<1525>	1525
1. m. ban	← j. Pârvul (II) (Craiovescul, fiul lui Radul postelnic, 19 și 46)										
2. m. vornic	← j. Drăghici/Draghici Vintilescul (din Florești, 55-56)										
3. m. logofăt	← j. Radul al lui Mățul (din Buicești, 83-84)										
4. vistier		← (j.) Neagoe al lui Socol (din Periș, 74-75)									
5. spătar		← Dragomir (din Cepturile, 53)									
6. paharnic		← Radul Pașadiia (din Balomirești, 84)									
7. comis		← Radul al lui Danciul									
8. stolnic		← Șerban (din Izvorani, 95)									
9. m. postelnic (I)		← Giura → (60)	← Drăgan → (55)	← Badea (Aiaz?)							

Mai apar în sfatul domnesc (sunt martori):

Peia portar: la 6 februarie 7034/<1525>;

Manea armaș: la 24 iulie 7033/1525.

Pentru m. postelnic (II) în această perioadă vezi 1.4.3. în text.

Tabelul B. Anii 1525-1526 (după: **1.** DRH, B, vol. II; **2.** DRH, B, vol. III; **3.** P. Dobrin, N. Bungrezeanu, *Achiziții noi F.A.S. Dâmbovița*, în RA, Anul LXIII, vol. XLVIII, nr. 1, 1986, p. 45-47; *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean. Catalog de documente 1526-1848*, întocmit de P. Dobrin, C-tin Condrea, N. Bungrezeanu, București, 1993, doc. nr. 5, p. 24; **4.** A. Busuioceanu, *Documente medievale românești în S.U.A.*, în RdI, tom 41, nr. 10, 1989, p. 1009-1011; **5.** *Anexa I* de mai sus):

Data doc.		<2?>3 sept. 7034	23 oct. 7034	13 nov. 7034	22 nov. 7034	17 dec. 7034	7 ian. 7034	31 mar. 7034	3 apr. 7034	17 mai 7034	19 iunie 7034	8 sept. 7034
Titlul/ Dregătoria		(1.; doc. II) 1525	(1.; nr. 246)	(1.; nr. 248)	(1.; nr. 249)	(1.; nr. 250) 1525	(2.; nr. 2) 1526	(2.; nr. 6)	(2.; nr. 8)	(3.)	(4.)	(1.; nr. 242) <1526>
1.	m. ban	j. Pârvul (II) (Craiovescul, fiul lui Radul postelnic, 19 și 46)										
2.	m. vornic	j. Drăghici → Vintilescul	← j. Manea Perșanul (69)									
3.	f. m. vornic		← j. Drăghici/Draghici Vintilescul (din Florești, 55-56)									
4.	m. logofăt	j. Radul al lui Mășil →		← j. Tudor/T(h)eodor (din Drăgoești, 98-99)								
5.	f. m. logofăt		← j. Radul al lui Mășil (din Buicești, 83-84)									
6.	vistier	(j.) Neagoe al lui Socol (din Periș, 74-75) →										
7.	spătar	Dragomir (din Cepturile, 53) →										
8.	paharnic	Radul Pașadiia (din Balomirești, 84) →							← Danciul al lui Bogdan (din Popești, 50)			
9.	comis	Radul al lui Danciul →						← Drăghici al lui Stoican (din Mărgineni, 56-57)				
10.	stolnic	Șerban (din Izvorani, 95)										
11.	m. postelnic (I)	Badea (Aiaz?)										

2006

Mai apar în sfatul domnesc (sunt martori):

Radul Pașadiia paharnic: la 7 iunie 7034/1526 în locul lui Danciul al lui Bogdan.
Pentru m. postelnic (II) în această perioadă vezi 1.4.3. în text.

DER FÜRST DER WALACHEI IM JAHR 1525
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Geschichte der Walachei, Fürst, 1525 Jahr, Datierungen Urkunden.

Eine Besonderheit in der Geschichte der Walachei ist die angeblich zeitgleiche Herrschaft von zwei verfeindeten Fürsten im Jahr 1525. Diese Doppelherrschaft beschäftigt seit längerem die rumänische Historiographie.

Von April bis September 1525 sind sowohl Urkunden von Fürst Radul V., genannt „von Afumați“, als auch von Fürst Vladislav III. vorhanden. Radul V. residierte in Târgoviște, der früheren Hauptstadt der Walachei. Vladislav III. residierte hingegen in Bukarest. Von ihm sind aus dieser Zeit acht Urkunden überliefert, alle aus dem Jahre 7033 (Byzantinische Weltära, anni ab origine mundi). Da die Urkunden zur gleichen Zeit, also parallel an zwei verschiedenen Orten herausgegeben wurden, war die bisherige Schlussfolgerung, dass die beiden Fürsten gleichzeitig geherrscht und das Land unter sich geteilt hätten.

Ich datiere acht Urkunden Raduls V. neu, die von den Herausgebern der Urkundensammlung „Documenta Romaniae Historica“ (DRH, Bd. III) dem Jahr 1526 zudatiert wurden. Diese acht Urkunden sind aber aus dem Jahr 1525, also scheinbar gleichzeitig mit den bereits bekannten acht Urkunden Vladislavs III. Durch den Vergleich der neudatierten Urkunden Raduls V. mit denen Vladislavs III., ergibt sich ebenfalls die Neudatierung aller acht Urkunden Vladislavs III. Sie sind auf das Jahr 1524, der zweiten Herrschaft Vladislavs III., zu datieren. Die Urkunden sind somit kein Beweis für die gleichzeitige Herrschaft von zwei Fürsten.

Fürst der Walachei war im Jahr 1525 Radul V. Eine „dritte“ Herrschaft Vladislavs in diesem Jahr (nach 1523 und 1524) hat es nicht gegeben. Die neudatierten Urkunden sind im Original zwar nach der Byzantinischen Weltära datiert worden, aber nicht wie „üblich“, im sogenannten griechischen Stil (Jahresbeginn am 1. September), sondern im Circumcisionsstil (Jahresbeginn am 1. Januar).

Die neudatierten Urkunden Raduls V. sind in der Anexe I aufgelistet. In der Anexe II sind die Datierungen aller überlieferten Urkunden und Briefe Vladislavs III. aufgelistet. Die Anexe III gibt eine Übersicht über die Mitglieder des Fürstlichen Rates und über die Wechseldynamik in den Ratsämtern in den Jahren 1525-1526.

ARCADIE M. BODALE

**„ȘI ALTUL SĂ NU SE AMESTECE !”
DESPRE SEMNIFICAȚIA UNEI FORMULE
ÎN DIPLOMATICA MEDIEVALĂ**

Pentru foarte mulți istorici, chiar și medievști, izvoarele diplomatice par a fi stereotipe, iar informația pe care o cuprind pare să limiteze cercetarea. Aplecându-ne asupra a numeroase documente editate și inedite, în vederea analizării domeniului eclesiastic, am constatat că fiecare dintre formulele întâlnite în actele medievale nu este întâmplătoare și că dezvăluie, celor care studiază cu atenție aceste izvoare, realități sociale nebănuite.

O astfel de formulă, peste care s-a trecut cu multă ușurință, este „și altul să nu se amestece!”, cu toate variantele sale: „și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre!”, „nimeni să nu aibă a să amesteca în acel sat înaintea acestei cărți a domniei mele!”, „nimeni să nu se amestece înaintea acestei cărți a domniei mele!” etc. Această sintagmă a fost folosită îndeosebi de către domnie în actele de cancelarie¹, dar poate fi întâlnită și în mărturiile marilor dregători², precum și în zapisele alcătuite de membrii înaltului cler³ sau ai boierimii⁴, fiind sinonimă expresiei „altul să nu aibă nici o treabă”⁵.

¹ DRH, A., Moldova, București, Editura Academiei, vol. XVIII (1623-1625), 2006, întocmit de Caproșu și V. Constantinov, *passim*; vol. XIX (1626-1628), 1969, întocmit de Haralambie Chircă, *passim*; vol. XXI (1632-1633), 1971, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, *passim*; vol. XXII (1634), 1974, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, *passim*; vol. XXIII (1635-1636), 1996, întocmit de L. Șimanschi, N. Ciocan, G. Ignat și D. Agache, *passim*; vol. XXIV (1637-1638), 1998, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, *passim*; vol. XXV (1639-1640), 2003, întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, *passim*; vol. XXVI (1641-1642), 2003, întocmit de I. Caproșu, *passim*; vol. XXVII (1643-1644), 2005, întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan și Dumitru Ciurea, *passim*.

² În iulie 1654, Gheorghe Ștefan porunca asemenea unui domn: „și nimene dintru frații mei sau feciorii noștri sau fie ce rudă ca să nu se mai amestece. Și această pâră să nu se mai părăscă în veci” (Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. II (1519-1662), Cernăuți, 1934, p. 145, doc. nr. 71; în continuare: Balan, *Doc. bucovinene*). Vezi și DRH, A., vol. XVIII, p. 382-383, doc. nr. 311.

³ DRH, A., vol. XVIII, p. 340, doc. nr. 270; vol. XXII, p. 111-112, doc. nr. 99 și vol. XXVII, p. 2, doc. nr. 3.

⁴ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 56-57, doc. nr. 42; p. 159, doc. nr. 167; p. 263, doc. nr. 188; p. 264-265, doc. nr. 191; p. 301-302, doc. nr. 233; p. 361, doc. nr. 291; p. 453, doc. nr. 389; vol. XXVII, p. 128, doc. nr. 129 și p. 164, doc. nr. 174.

⁵ La 10 aprilie 1625, Radu Mihnea dădea dreptul lui Miron Volcinschi, „să fie tare și puternic [...] să-și ia și să stăpânească o parte de ocină din satul Volcineț”, din ținutul Suceava, care părți au fost cumpărături ale lui Isac Balica fost hatman [...] și le-a pierdut pentru hiclenie, când s-a ridicat cu domnul său Costantin voievod asupra schiptrului cinstului împărat, în zilele lui Ștefan Tomșa voievod”, așa încât domnul îl dăruia lui Volcinschi, poruncind ca „mănăstirea Sucevița să nu aibă nici o treabă <s.n.> cu aceste părți mai sus zise din Volcineț, niciodată, înaintea acestei cărți a noastre” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 376, doc. nr. 305). Apoi, la 7 iunie 1643, Vasile Lupu dădea voie lui Pătrașco Berciul aprodel și fraților săi „să fie tari și puternici [...] a-și

Dacă în documentele emise de cancelaria domnească această poruncă face parte din coroborare (*corroboratio*), în zapisele de mărturie ea putea fi cuprinsă și în cadrul dispoziției (*dispositio*)⁶. Totodată, trebuie amintit că, numai în mod cu totul excepțional, porunca de care ne ocupăm putea fi întâlnită atât în dispoziție (*dispositio*), cât și în coroborare (*corroboratio*)⁷. Lovindu-ne în mod repetat de ea, în analiza domeniului ecleziastic din Țara Moldovei, am început să ne întrebăm de ce a fost consemnată atât de des în documentele diplomatice medievale, iar răspunsurile nu s-au lăsat așteptate.

Astfel, în actele de cancelarie, formula „și altul să nu se amestece!” este însoțită adeseori de o mulțime de porunci domnești, precum: „să fie tare și puternic cu această carte a domniei mele să ție și să apere!”⁸, „ca să fie el tare și puternic cu această carte a domniei mele, a opri și a ține!”⁹, „ca el să fie tare și puternic, cu această carte a noastră, să-și ia și să stăpânească o parte de ocină”¹⁰, „nime să nu cuteze a ține sau a opri înaintea aceștii cărți a domniei mele!”¹¹, „altfel să nu fie!”¹², „iar cui va păre cu strâmbul, să vie să ste de față înaintea domniei mele”¹³ sau „mai mult să nu aibă a mai pâri, nici cu un fel de scrisoare, nici odată, în veci!”¹⁴, expresii ce indică, alături de perceperea ferăiei¹⁵, partea care câștigat, fie și temporar, un proces pentru o moșie. Prin urmare, porunca „altul să nu se amestece!” din documentele emise de domnie consemnează existența unei pricini de judecată între stăpâni în momentul emiterii acestor acte¹⁶ sau indică faptul că, după alcătuirea cărții gospod sau a zapisului de mărturie, puteau fi

ținé și a-și apăra a lor direaptă ocină și moșie, den sat den Cornești, de ținutul Dorohoiului, pre unde au ținut părinții lor și moșii lor, cum le spun și dirésele, căce s-au pârât și de față înaintea domniei mele cu al nostru credincios boiaren, Gavrilaş ce-au fost logofăt mare. Și într-acesta chip li s-au ales légé, ca să-și(i) ție ei partea lor, să nu aibă treabă logofătul Gavrilaş la partea lor, nice a ara, nice a cosi. Deci și logofătul Gavrilaş încă au răspunsu într-acesta chip, cum nu să amestecă la partea lor, ce să amestecă la alte părți. Pent-acéea carii mai sus scriem, Berciul și Liciul, cu frații lor, să aibă a-și ținé ocina cum mai sus scriem, iar altu nime să nu cutéde a să amestéca, preste cartea domniei mele” (*ibidem*, vol. XXVII, p. 111, doc. nr. 106).

⁶ „Alții, den oamenii sau den ruda noastră, nime să nu aibă a să amesteca într-această ocină, nici odănoară în veac” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 361, doc. nr. 291); „nime de-acum înainte, dintru seminția noastră, să nu mai aibă treabă a să amesteca, ci să-i fie dumisale ocină și moșie neclintită, în veci” (*ibidem*, p. 453, doc. nr. 389); „ca să n-aibă nime a să amesteca de cuconii mii, nice dănoară, în veci” <s.n.>³⁶; „nime den frații mei sau dentr-altă rudenie a noastră ca să n-aibă a se amesteca întru nime, ce să aibă a-și face dumnealui și derése domnești pre aceasta ocină” (*ibidem*, p. 469-470, doc. nr. 404).

⁷ Este cazul zapisului din 5 aprilie 1624, prin care Măgdălina preoteasa din Pereni și feciorii ei mărturiseau „cum au cădzut un cal a dumiisale a lui Dumitrașcu diecul, feciurul șetrarului, întru grupa a noastră și n-am avut cu ce-l plăti, că l-au biciuluit oameni buni drept 25 de lei” așa încât dăruiau păgubitului ocina lor din Pereni, ținutul Iașilor, arătând că „noi i-em dat ca să-i hie lui și feciurilur lui și a cui să va alege den sâmânța lui, în veci; și nime dentru sâmânța nustră să n-aibă a se amesteca, în veci”, poruncă reluată la final de martori: „și nime să n-aibă a se mai amesteca dentru sâmânța Măgdălinei și-a Arvasiei, în veci de veci, amin” (*ibidem*, p. 264-265, doc. nr. 191).

⁸ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 124, doc. nr. 122; DIR, A. Moldova, veac XVII, vol III (1611-1615), București, Editura Academiei, 1954, p. 133-134, doc. nr. 209.

⁹ DRH, A., vol. XXVII, p. 154, doc. nr. 162; C.A. Stoide și Constantin Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului. Secolele XVI, XVII, XVIII, urmate de un indice-comentar al numelor proprii, două planșe text chirilic și patru planșe în facsimil*, extras din revista „Apostolul”, Piatra Neamț, doc. nr. 9-11, 1935, p. 9, doc. nr. XV.

¹⁰ DRH, A., vol. XVIII, p. 376, doc. nr. 305.

¹¹ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 124, doc. nr. 122; C.A. Stoide, Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 9, doc. nr. XV.

¹² DRH, A., vol. XVIII, p. 394, doc. nr. 321.

¹³ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 154, doc. nr. 162.

¹⁴ C.A. Stoide, Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 9-10, doc. nr. XVI.

¹⁵ În numeroase documente de judecată, menționarea plății ferăiei este însoțită și de porunca domnului ca „altul să nu se amestece!” în hotărârea puterii centrale (DRH, A., vol. XVIII, p. 182-183, doc. nr. 135; vol. XXVII, p. 56-57, doc. nr. 49; p. 86-87, doc. nr. 80; p. 107-108, doc. nr. 100).

¹⁶ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 97-98, doc. nr. 92; p. 107-108, doc. nr. 100.

ridicate și alte pretenții pentru stăpânirea unei ocini, din partea celor care se simțeau nedreptățiți de prevederile trecute în asemenea acte. De fapt, dorința de a dobândi averi a determinat gâlcevi nu numai între diverse familii, dar mai ales între rude apropiate¹⁷. Prin urmare, în cazul diatelor, izvoadelor de zestre sau al actelor de milostenie, această formulă trebuia să oprească amestecul rudelor nemulțumite de dispoziția testamentară a unui stăpân, curmându-le orice șansă de a-i strica diata în fața judecății domnești. Ca atare, această interdicție avea rolul de a opri, alături de amenințările și/sau de blestemul cuprins în actele medievale, posibile gâlcevi iscate de partea dezmoștenită, de cea care pierdea un proces pentru pământ sau de oricare alți pretendenți care căutau să câștige moșii ce nu li se cuveneau. În consecință, porunca amintită întărea, asemeni dispoziției (*dispositio*), drepturile de stăpânire a unei moșii prin voința emitentului actului în care ea era consemnată. Chiar dacă scopul pentru care era folosită nu a putut fi îndeplinit decât arareori, această poruncă nu face decât să confirme ceea ce spun călătorii străini despre interminabilele procese între stăpânii de moșii, din care domnia scotea venituri însemnate¹⁸.

În cele ce urmează, vom urmări să identificăm pricinile din documentele medievale în care se folosea porunca „*altul să nu se amestece*!”. Deși fiecare dintre ele poate fi demonstrată prin numeroase izvoare diplomatice, din rațiuni metodologice, ne vom opri doar asupra câtorva exemple, pe care le considerăm semnificative.

În virtutea dreptului de *dominium eminens*, puterea centrală putea obține orice moșie din țările române prin cumpărare, schimb sau, în situații extreme, prin confiscare. Acest ultim mijloc era folosit îndeosebi în cazurile de hicleenie¹⁹ sau ca urmare a nevoii economice urgente, ce impuneau anularea unor danii domnești anterioare²⁰. Este vorba,

¹⁷ În ianuarie <1481-datată de ed.>, „pan Tricolici vornicul scrie doamnei mele Negrita, și fiicei mele Neacșa și nepoatei mele, Mara, și nepotului meu Mihuță, și lui Misesa, tot nepot al meu, și fratelui meu Nicoară din Vaslui, și fratelui meu Dragotă Tămășanul, și lui Pașco, și lui Miloș, și lui Cozma Morcul, fratele lui Soltan, și tuturor fraților și prietenilor mei iubiți. Și vă dau de știre că până astăzi sunt în viață și că am căzut în mâinile domnului Basaraba voievod și mă țin legat. Așa a fost voia lui Dumnezeu. De aceea, vă rog să nu mă uitați și să nu lăsați să mi se risipească averea, marfa sau sculele, câte vor fi. Și să nu vă certați pentru averea mea câtă vreme veți auzi că sunt în viață, ci să îngrijiți și să vă fie milă de cai și iepe și de oi și de porci și de toată averea câtă este <s.n.>. De asemenea, să nu mă uitați, ci să faceți tot ce vi se va părea mai bine ca să nu pier. Și să știți că Soltan, fratele lui Cozma, se află în viață și împreună cu mine, până ce ne va veni ceasul. Bunul Dumnezeu să vă înmulțească anii, amin. Scris-am în Târgoviște, ghenarie” (I. Bogdan, *Documentele moldovenesti din sec. XV și XVI în Arhivul Brașovului*, București, 1905, extras din CvL, XXXIX, 1903, doc. nr. 7-10, p. 57-58, doc. nr. XXVI; în continuare: I. Bogdan, *Doc. Mold. din Arhivul Brașovului*).

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române*, București, Editura Științifică, vol I-VII, 1968-1980, *passim*; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, vol. I-IV, București, Editura Eminescu, 1981, *passim*; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, vol. I-II, 2004-2005, *passim*; *Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, antologie, traducere, studiu introductiv și note de Simona Vârzaru, București, Editura Sport-Turism, 1984, *passim*; *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice (1775)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, *passim*; *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002, *passim*.

¹⁹ În acest sens amintim doar confiscarea moșiilor lui Isac Balica fost hatman, de către Ștefan Tomșa al II-lea și Radu Mihnea (*DRH, A.*, vol. XVIII, p. 376, doc. nr. 305; *DIR. A.*, *veac XVII*, vol. II (1606-1610), București, Editura Academiei, 1953, p. 133, doc. nr. 163; vol. III, p. 209-210, doc. nr. 309; vol. IV (1616-1620), București, Editura Academiei, 1956, p. 264-265, doc. nr. 321).

²⁰ La 25 aprilie 1643, Vasile Lupu judecă pricina dintre Toder, fiul lui Isac, cu unchiul său, Nicoară, și Pătrașco Ciogolea fost logofăt, pentru a treia parte din satul Plopeni, ținutul Dorohoi. Această ocină din Plopeni fusese cumpărătura lui Isac, tatăl lui Toader și a lui Nicoară de la ruda lor, Căzacul, fiul lui Costea

îndeosebi în veacul XVII, de trecerea mai multor sate boierești provenite din ocoalele orașelor, din nou pe seama puterii centrale. Moșiile confiscate pentru hiclenie, au rămas puțină vreme în stăpânirea domniei, ele fiind dăruite, de obicei, boierilor credincioși voievodului învingător în lupta pentru tron sau, în situații excepționale, restituite rudelor ce obțineau iertarea domnească. De regulă, familiile hiclenilor redobândeau ocinile părintești în momentul în care ajungea pe tron un domn ce le era favorabil²¹. Totuși, restituirea unei moșii confiscate anterior nu însemna că aceasta rămânea neapărat în stăpânirea familiei boierului iertat, căci, urcarea pe tron a dușmanilor ei putea duce iar la pierderea drepturilor sale patrimoniale. Din acest motiv, documente prin care se întorceau aceste ocini se încheiau cu formula „și altul să nu se amestece”²², ceea ce reprezenta un îndemn²³, adresat rivalilor de a nu strica mila făcută de dânsii, chiar și în situația în care se obținea iertarea domnului care luase moșiile pentru hiclenie. Pentru a se conferi durabilitate dispoziției puterii temporale, acest îndemn putea fi însoțit de sancțiune (*sanctio*), unde era inclusă pedeapsa spirituală (*poëna spiritualis*)²⁴,

Ciulei. În schimb, Ciogolea logofăt a cumpărat de la Căzacul seliștea Badeuți, la Ștefănești, dar, pe urmă, Badeuții au fost luați de la Căzacul pentru că a fost dreaptă domnească, din hotarul târgului Ștefănești <s.n.>, așa încât fostul cumpărător a căutat să oprească o altă seliște a Căzacului pentru banii dați pe Badeuți, respectiv a treia parte din Plopeni. Afând că Isac, tatăl lui Toader, și Nicoară au cumpărat ocina din Plopeni de la Căzacul mai demult decât cumpărătura seliștei Badeuți de către Pătrașco Ciogolea, domnul îl dă rămas pe Ciogolea logofăt, poruncind ca „un zapis pe care l-a făcut Ciogolea logofăt de la domnia mea pe această parte de ocină să nu se creadă, ci să se rupă. Și altul să nu se amestece <s.n.>” (DRH, A., vol. XXVII, p. 86-87, doc. nr. 80).

²¹ Spre exemplu, Ion Cărăiman ceașnic a primit trei sate domnești pentru slujba și credința sa (DIR.A., veac XVII, vol. IV, p. 83, doc. nr. 119). Acest boier a fost capuchehaie la Poartă pentru Moghileștii (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 298, nota. 5, sub voce; în continuare: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*), el fiind ucis la Țarigrad înainte de 22 martie 1610 (DIR. A., veac XVII, vol. II, p. 285, doc. nr. 377), fiind, probabil, victima relațiilor încordate dintre Polonia și Poartă din acea vreme. Deși nu avem documente care să arate explicit acest lucru, credem că Ștefan Tomșa a confiscat cele trei sate domnești pe care le dăruise Ieremia Moghilă lui Caraiman ceașnic, știut fiind aversiunea acestui domn față de casa Moghileștilor, și le-a realipit la ocolul de care ținuseră mai înainte. Această măsură era previzibilă, deoarece dușmanii Moghileștilor îl considerau pe Ion Cărăiman drept „rădăcina tuturor relelor” (Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 297-298, sub voce), iar dania lui Ieremia vodă îl afecta în mod direct pe Ștefan Tomșa al II-lea, scăzându-i veniturile. Radu Mihnea anulează măsura extremă a predecesorului său, restituind moșiile copiilor paharnicului Cărăiman, Saftiei și fratelui ei vitreg, Dumitru Buhuș, și poruncind ca „altul să nu se amestece” (DIR. A., veac XVII, vol. IV, p. 83, doc. nr. 119).

Apoi, rudele lui Isac Balica hatman au redobândit în timpul lui Vasile Lupu majoritatea moșiilor pe care Ștefan Tomșa le-a luat pentru hiclenia acestui boier (DRH, A., vol. XXIII, p. 139, doc. nr. 101; vol. XXV, p. 141, doc. nr. 127; p. 141, doc. nr. 127 și p. 474, doc. nr. 484), de puține ori pretențiile lor fiind respinse de puterea centrală (DRH, A., vol. XXVI, p. 336, doc. nr. 40).

²² DRH, A., vol. XVIII, p. 268, doc. nr. 195; p. 270, doc. nr. 198 și p. 312, doc. nr. 241.

²³ Acest îndemn se găsește alături de varianta sa clasică: „iar după viața noastră, cine va fi domn din copii noștri sau din neamul nostru sau pe cine Dumnezeu îl va alege să fie domn al Țării noastre Moldova, acela să nu strice dania și miluirea și întărirea noastră ci să le dea și să le întărească pentru că le-am dat și le-am întărit pentru că le este dreaptă ocină și dedină și danie și miluire pentru dreapta și credincioasa lui slujbă <s.n.>” (ibidem, p. 103-104, nr. 67).

²⁴ „Iar după viața și domnia noastră, cine s-ar ispiti să strice întărirea și întoarcerea noastră, acela să nu fie iertat de Domnul Dumnezeu și de Preacurata lui maică și de toți sfinții, și să fie de trei ori blestemat... de Domnul Dumnezeu” (DIR. A., veac XVII, vol. IV, p. 309-310, doc. nr. 382). „Iar cine va încerca să ia de la ei acel sat fără voia lor să fie de trei ori blestemat și blestemat de Domnul Dumnezeu făcătorul cerului și al pământului, și de Preacurata Maică a lui Dumnezeu și de toți sfinții și să aibă parte cu Iuda și cu blestematul Arie în veacurile fără de sfârșit, amin” (DRH, A., vol. XVIII, p. 103-104, doc. nr. 67) sau „iar cine să va amestece, să mai strice această tocmală, să hie neiertat de Dumnăzău!” (DRH, A., vol. XVIII, p. 382-383, doc. nr. 311). Vezi și C.A. Stoide, Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 25, doc. nr. XLV.

concretizată prin blestem, și/sau pedeapsa materială (*poëna materialis*)²⁵. Prin urmare, puterea centrală a provocat numeroase și interminabile procese pentru stăpânirea pământului.

Elocvent în acest sens este actul din 6 februarie 1619, prin care Radu Mihnea înapoia slugii sale Dragotă vornic satul Tarasova „care i-a fost lui drept de moștenire, însă i-a fost luat acest sat în zilele lui Ștefan Tomșa voievod pentru vina fratelui său, Boul vistier, când a fost amestecat cu acei boieri care s-au ridicat asupra lui Ștefan voievod”. Hotărârea domnului fusese determinată, pe de o parte, de faptul că satul „i-a fost lui din vremea de demult dreaptă moștenire, pe de altă parte că el a slujit domniei mele cu dreptate la Poarta cinstului împărat”²⁶. Pentru că domnul se aștepta ca această milă să-i fie anulată de un urmaș pe motiv de hiclenie și că este de drept domnească, mai ales dacă Tomșa revenea pe tronul țării, Radu vodă pune blestem în uricul de întoarcere și poruncește ca „altul să nu se amestece”²⁷.

Totodată, la 2 mai 1623, Ștefan Tomșa al II-lea lua de la călugării de la mănăstirea Sfântul Sava satul Agiudenii, în ținutul Roman, cu mori în Siret, și-l întorcea lui Lupul al treilea logofăt și cneaghinei sale, Mariica, și fraților ei, Gheorghie și Ion, fiii lui Ștefan Prăjescu fost stolnic²⁸. Cu acest prilej, domnul arăta că „acel sat mai sus scris, Agiudenii, domnia mea l-am fost luat să fie drept al nostru domnesc pentru că l-a pierdut pentru viclenie Ștefan Prăjescu stolnic când a venit cu Costantin voievod și cu oastea leșască”²⁹, iar atunci „când a venit Radul voievod în țară l-a dat boierului său Anton cămăraș. Iar Anton cămăraș l-a închinat călugărilor de la mănăstirea Sfântul Sava. Iar după aceea, când a venit Gașpar voievod iar a luat acel sat de la călugări și le-a dat alt sat, anume Heciul, pe Răut, ce este în ținutul Soroca, și când a venit Alexandru voievod Iliaș, iarăși, a dat acel sat boierului nostru mai sus scris. Și după aceea iar cu sila l-a luat de la dânsul”³⁰. Slujindu-l pe Tomșa cu credință, Lupul logofăt obține iertarea hicleniei socrului său și întoarcerea ocinilor confiscate, cu atât mai mult cu cât avea urice pentru această moșie de la Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu și de la Ieremia Moghilă. Dat fiind faptul că, după confiscare, satul ajunsese domnesc, apoi boieresc și, în sfârșit, moșie mănăstirească, exista pericolul ca, după schimbarea domnului, vechii stăpâni să-l piardă iar, așa încât Ștefan Tomșa al II-lea își îndeamnă urmașii „să nu strice dania și miluirea și întărirea noastră ci să le dea și să le întărească”, punând blestem și poruncind ca „altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre”³¹.

La 15 decembrie 1623, Duca fost ușar chema la judecată în fața lui Radul Mihnea pe Lupu al doilea logofăt și pe cneaghina lui, Mariica, și pe frații ei, Gheorghie și Ion, fiii lui Ștefan Prăjescu stolnic, pentru satul Boziani, pe Iucaș, în ținutul Neamț, „spunând că îi este lui danie de la Ștefan Tomșa voievod, din prima domnie, pentru că Ștefan Prăjescu în acea vreme era în Țara Leșească, cu domnul său, Costantin voievod, și după aceea și de la însămi domnia mea din prima noastră domnie”. Arătând în fața domnului privilegiile de la Alexandru voievod cel Bun, Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopu, și de la Eremia Moghilă, precum și un „ispisoc de pâra și

²⁵ DRH, A., vol. XVIII, p. 191-192, doc. nr. 144.

²⁶ DIR, A., *veac XVII*, vol. IV, p. 309-310, doc. nr. 382.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ DRH, A., vol. XVIII, p. 103-104, doc. nr. 67.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

pentru ferăie de la Gașpar voievod și alt ispisoc de întoarcere și de întărire de la Ștefan Tomșa voievod din cea din urmă domnie a lui”, Lupul logofăt și cumnații săi, primesc întărire pentru această moșie și de la Radu vodă. Cu acest prilej, domnul hotărăște ca „de acum înainte mai mult să nu aibă a pârî Duca ușar pe boierul nostru Lupul logofăt și pe cumnații lui, fiii lui Ștefan Prăjescul, și pe verii lor, nici să dobândească pentru această pâră niciodată în veci. Și încă am întărit cuvântul: dacă vreodată va vrea Duca ușar să mai ridice pâră pentru acest sat, el să fie de gloabă Porții domniei mele 50 de boi [...]. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre”³².

De asemenea, în aprilie 1624, Radul Mihnea întărea lui Ionașco Cehan fost vornic moșiile dăruite de către Ștefan Tomșa voievod „satul anume Volosénii, ce sunt de ocolul Stăniileștilor, în ținutul Fălciui, și pentru că el a dat șase cai buni și două sute de ughi galbeni în trebuința țării”³³, precum și „satul Novacii în ținutul Fălciului, care acel sat a fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Huși. Și alta a dat el șase sute de taleri bătuți și doi cai buni în treaba țării, când s-a dus Enachi Banul la Țarigrad, în zilele lui Ștefan Tomșa voievod”. În condițiile în care exista pericolul ca aceste sate să fie luate mai târziu de la familia boierului miluit, domnul poruncește ca „altul să nu se amestece”³⁴.

Această poruncă se întâlnește și în documentele satului Șendricénii, pe Buhaiu, în ținutul Hârlău, fost ascultător la ocolul Dorohoiului³⁵. Astfel, la 8 august 1624, după moartea fiicei sale, Anghelina, Mărica cneaghina răposatului Vasilie Orăș fost mare vornic dăruia „de bunăvoia mea, neasuprită de nimeni”, ginerelui său, Onciul Iurașcovici fost staroste, satul „*Șendriceni, în ținutul Hârlău, care a fost de ocol către târgul Dorohoi și cu loc de moară, pentru că acest sat a fost vislujenie a panului meu de la Costantin Moghila voievod. Apoi, după moartea panului meu, acest sat a fost iarăși către târgul Dorohoi*” <s.n.>. Deci, s-a ridicat Onciul și s-a nevoit cu slujba sa și cu multă cheltuială și a scos iarăși acest sat pentru sine de la Radul voievod și de la Gașpar voievod, să-i fie lui cu tot venitul”³⁶. Ceva mai târziu, la 14 noiembrie 1624, Radu Mihnea întărea lui Onciul Iurașcovici satul Șendricénii, fost ascultător la ocolul Dorohoiului, care a fost dăruit mai întâi lui Vasile Orăș de la Constantin Moghila voievod, însă „sub Ștefan Tomșa a fost alipit iarăși la Dorohoi. Iară sluga noastră mai sus scrisă, Onciul Iurașcovici, a slujit domniei mele și Țării noastre a Moldovei, cu dreptate și cu credință și cu multă ascuțime la Țarigrad și domnia mea iarăși ne-am milostivit și i-am dat acel sat, cu tot venitul”³⁷.

Cei mai însemnați rivali ai stăpânilor de moșii erau slugile domnești și acest lucru iese în evidență mai ales în cazul satelor dăruite din ocoalele domnești. Astfel, slujitorii amintiți intrau în aceste sate, trăgându-le cu ocoalele de care ținuseră până atunci, așa încât luau a zecea și podvoade pentru domnie, deși puterea centrală nu mai stăpânea moșiile amintite. Prin expresia „*și altul să nu se amestece*” se poruncește slujitorilor de ocol să înceteze orice amestec la acele sate din momentul în care ar fi văzut și ar fi citit cartea domnească. Uneori, aceste încălcări ale drepturilor de stăpânire a unor moșii de către slujitorii domnești sunt demonstrate, mai ales în cazul ocinilor mănăstirești, și de pedepsele cuprinse în urice pentru cei care se vor amesteca și vor nesocoti cartea

³² *Ibidem*, p. 191-192, doc. nr. 144.

³³ *Ibidem*, p. 268, doc. nr. 195.

³⁴ *Ibidem*, p. 270, doc. nr. 198.

³⁵ *Ibidem*, p. 294, doc. nr. 223 și p. 312, doc. nr. 241.

³⁶ *Ibidem*, p. 294, doc. nr. 223.

³⁷ *Ibidem*, p. 312, doc. nr. 241.

domnească de întărire, precum: cel care „*va tulbura pe acești oameni [...], acela va plăti cu gâtul*”³⁸, „*cine ar începe sfadă sau pâra [...], acela să plătească zavesca [...]*”³⁹, „*vor fi de mare pedeapsă și urgie de la domnia mea*”⁴⁰, „*vor da gloabă domniei mele*”⁴¹ etc. Totodată, trebuie să precizăm că acest amestec era determinat, mai întâi, de micșorarea veniturilor dregătorilor amintiți prin dăruirea satelor de ocol unor boieri sau mănăstiri. Apoi, odată cu schimbarea voievodului, exista pericolul ca noii domni să nu recunoască daniile făcute de către rivalii la tron susținătorilor lor, așa încât, pentru a nu fi siliți să acopere ei dările datorate de țărani, slujitorii căutau să strângă preventiv dările cuvenite puterii centrale ca stăpână *de jure* a acestor moșii. Acest lucru este dovedit de uricul din 31 octombrie 1402, prin care mănăstirea Moldovița primea două mori în târgul Baia, cu sladnița și patru sălașe de ȣigani; domnul hotăra ca „nime nu trebuie să se amestece la acestea și nimeni să nu împovăreze pe acești tătari cu vreo slujbă domnească”⁴². Prin uricul din 4 decembrie 1619, Gașpar Grațiani poruncește slugilor domnești de la ocolul târgului Pietrii să nu se mai amestece la satul Roznov al cneaghinei Bilăiasa, fiindcă „iaste ieșit de la ocolul târgului Pietrii încă din zilele lui Pătru voievod și umblă cu ținutul”⁴³. Prin urmare, acești dregători erau opriți să mai tragă satul „cu ocolul târgului [...] la podvoade [...], sau la mori, sau la șindriile, sau la fânuri sau fie la ce lucru [...], ci să fie cu ținutul, cum au fost de la Pătru voievod până acum. Într-alt chip să nu fie, nici să vie mai multă jalbă. Într-alt chip să nu faceți <s.n.>”⁴⁴. De asemenea, la 15 noiembrie 1624, Radu Mihnea întărea călugărilor de la Aron Vodă, din țarina Iașilor, satele Avereștii, Giurovul și Nicoreștii, la ținutul Neamț, arătând că „*diregătorii de târg de Piatra mult val le-au fost făcând vecinilor lor și i-au fost trăgând cu satele de ocol <s.n.>*”. Prin urmare, domnul hotăra ca aceste sate „*să asculte de sventa mănăstire, iar diregătorii de târg de Piatra mai multă treabă să n-aibă cu dânșii și cu vecinii lor, nici slugile noastre, clucării, să n-aibă treabă a învălui la acélea sate, de curechiu sau de alte mănășuri, ce cu totul să fie a sventei mănăstiri. Și după domnia dumnii mele, cine va fi pre urma domnii mele, așijdere să aibă a întări*

³⁸ La 1 august 1444, Ștefan al II-lea scutea de dări satul Balasinăuți al mănăstirii Horodnic, așa încât poruncește că „*dacă cineva va tulbura pe acești oameni sau va lua de la dânșii orice, fără voia lor, acela va plăti cu gâtul*” (*ibidem*, vol. I, p. 352, doc. nr. 249).

³⁹ Astfel, în uricul din 13 aprilie 1415, prin care Alexandru cel Bun dăruia mănăstirii Humor satul unde au fost Tatomir și Pântea, la obârșia Solonețului și seliștea lui Dianiș, domnul arată că „*am pus zavesca 50 de ruble de argint curat celor care au stăpânit acest sat și copiilor lor și întregului lor neam: cine ar începe cu sfada sau cu pâra sau cu orice fel de răutate, în orice zile și ceasuri, acela să plătească zavesca aceste 50 de ruble de argint curat*” (*ibidem*, p. 58, doc. nr. 40).

⁴⁰ La 11 martie 1446, Ștefan Alexandrovici scutea de dări satele mănăstirii Neamț, prilej cu care poruncește ca oricare dintre „*dregătorii noștri s-ar încumeta și ar clintii aceste mai sus scrise ale noastre întru ceva, acela va primi mare pedeapsă și urgie de la domnia mea <s.n.>*” (*ibidem*, p. 377-378, doc. nr. 266). Apoi, Ștefan al II-lea și Petru al II-lea dăruiau mănăstirii Humor dreptul de a trimite „la Dunăre, sau la ieșere, sau la bălți sau la Nistru, sau oriunde le va trimite” câte două care pentru a-și aduce pește scutit de vamă „la vaduri și la treceri și unde vor încărcă pește în aceste care, fie că vămile vor fi vândute sau nevândute, vamă să nu dea nicăieri în țara noastră”, prilej cu care porunceau ca oricare „*vameș sau dregător al nostru va îndrăzni să ia vamă și să clintească aceste ale noastre mai sus scrise, acela va vedea mare pedeapsă și urgie de la domnia mea <s.n.>*” (*ibidem*, p. 366, doc. nr. 258 și vol. II, p. 60, doc. nr. 42).

⁴¹ Apoi, la 20 ianuarie 1456, Petru Aron dădea carte de scuteală mănăstirii Humor pentru toți oamenii din satul Pârtești și din seliștea lui Dieniș, poruncind ca acei care „*ar voi să facă peste această carte chiar și mai puțin, acela ne va plăti nouă 10 ruble de argint și să fie neiertat de milostivul Dumnezeu, pentru că noi am miluit cu acestea mănăstirea aceasta pentru sănătatea noastră și pentru sufletul părinților noștri <s.n.>*” (*ibidem*, vol. II, p. 80, doc. nr. 55).

⁴² *Ibidem*, vol. I, p. 23, doc. nr. 16.

⁴³ C.A. Stoide și Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 11, nr. XVIII.

⁴⁴ *Ibidem*.

*satele sventei mănăstiri, alt nime să n-aibă a să amesteca sau a strica preste cartea domnii mele <s.n.>*⁴⁵.

Așa cum am mai spus, atunci când era folosită de cancelaria domnească, această formulă arată că stăpânirea unei moșii era contestată de una sau mai multe familii, fiecare dintre ele considerându-se îndreptățită să ceară o moșie pe baza unui act de danie, de schimb sau de cumpărătură. În condițiile în care, începând cu a doua jumătate a veacului XVI, politica funciară a puterii centrale a fost incoerentă, fiind determinată îndeosebi de interesele imediate ale unor domni, conflictele pentru stăpânirea pământului s-au înmulțit și, uneori, s-au întins de-a lungul mai multor generații.

Spre exemplu, înainte de anul 1586⁴⁶, Ion Solomon logofăt a cumpărat singur birul ținutului Suceava și, „luând acei bani”, a rămas dator domnului cu suma de 70.000 de aspri⁴⁷. Pentru a-și recupera paguba, Petru Șchiopu a luat pe seama domniei satul Hrincești cu moară și cu heleșteu în pâraul Solcă⁴⁸. Cu acest prilej, episcopul Gheorghe de Rădăuți a plătit domnului o parte din datoria lui Solomon logofăt și, în schimbul acestor bani dați la haraciul împărătesc, a primit moșia Hrincești, din ținutul Sucevii, pe care a dăruit-o ctitoriei sale de la Sucevița⁴⁹. Această danie era întărită mănăstirii la 11 ianuarie 1588, prilej cu care Petru vodă își îndemna urmașii că „dacă s-ar găsi niscavai privilegii de la Solomon logofăt sau de la fiii săi sau de la neamul său oricare, de la Arbure, de la domnii de mai înainte sau de la domnia mea” „să n-aibă a strica această tocmală a noastră, nici să aibă a le crede nici un privilegiu, fiindcă nimeni dintre ei n-a voit să răscumpere acel sat atunci când au fost trebuința domniei mele banii pentru haraci”⁵⁰ și porunca ca „altul să nu se amestece înaintea scrisorii noastre”⁵¹. Acest îndemn și blestemul din uricul de întărire ne fac să credem că familia datornicului păstra vechile urice, în speranța că va redobândi satul⁵². Se pare că banii dați de Gheorghe Moghilă în visteria domnească pentru Hrincești nu au acoperit întreaga datorie, pentru că, în aprilie 1586, giupâneasa lui Ioan Solomon, Mărica, vindea aceluiași ierarh, pentru 250 de zloți tătarăști, jumătatea de sus a satului Voronoviți, cu loc de prisacă⁵³, pentru „niște rămășiță ce au fost rămas Solomon logofăt de la Suceava”⁵⁴, iar episcopul de Rădăuți o dăruia ctitoriei sale⁵⁵. În vremea lui Aron vodă, când Moghileștii erau pribegi

⁴⁵ DRH, A., vol. XVIII, p. 313, doc. nr. 242.

⁴⁶ Petru Șchiopu a dăruit episcopului Gheorghe de Rădăuți și mănăstirii Sucevița satul Hrincești înainte de luna aprilie 1586 (DIR. A., veac XVI, vol. III (1571-1590), București, Editura Academiei, 1951, p. 311, doc. nr. 378; Arh. St. Suceava, fond personal Teodor Balan; Teodor Balan, Documentele mănăstirilor din Bucovina, Ms., vol. IV, pachet II/5, doc. nr. 6, p. 34-35 și nota autorului de la p. 36-37; în continuare: Arh. St.-Suceava, Balan, Doc. m-rilor din Bucovina).

⁴⁷ Balan, Doc. bucovinene, vol. I (1507-1653), Cernăuți, 1933, p. 103, doc. nr. 41; DIR. A., veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330.

⁴⁸ Balan, Doc. bucovinene, vol. I, p. 103, doc. nr. 41.

⁴⁹ Ibidem; DIR. A., veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330.

⁵⁰ Balan, Doc. bucovinene, vol. I, p. 103, doc. nr. 41.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ipoteza noastră se confirmă și prin faptul că la 18 iulie 1654 Ilie Șeptelici și fratele său, Gheorghită, mărturiseau că „niște direase de innoitori ce am avut noi cu acele sate <Hrincești, Iazlovăț și Ceaplinți – n.n.> în zilele Ieremie vodă le-am ținut noi” (ibidem, vol. II, p. 145, doc. nr. 71), deși domnul le mai dăduse bani pentru satul Hrincești ca să nu mai ridice nici o pricină (DIR. A., veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330).

⁵³ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 311, doc. nr. 378.

⁵⁴ Pentru a se achita întreaga datorie, soția sa, Mărica, fiica Maricăi călugărița, nepoata lui Luca Arbore, a trebuit să vândă și jumătatea de sus a Voronoviților, pe care Solomon logofăt o cumpărase în vremea lui Bogdan vodă (ibidem; doc. nr. 6, p. 34-35; a se vedea și Arh. St.-Suceava, Balan, Doc. m-rilor din Bucovina, Ms., vol. IV, pachet II/5, p. 36-37, nota autorului la doc. nr. 6).

⁵⁵ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 311, doc. nr. 378.

cu Petru Șchiopu în Polonia, Dumitrașco căpitan, ginerele lui Solomon logofăt, a fost acuzat că „a mituit cu înșelăciune și a scos acel privilegiu de la un egumen nesocotit de la mănăstire”⁵⁶. Dacă nu avem de a face tot cu un fals, este posibil ca în acest moment satul să fi reintrat în stăpânirea urmașilor lui Luca Arbure, aceștia stăpânindu-l până în vremea lui Ieremia Moghilă⁵⁷. Odată cu venirea acestui domn pe tronul Moldovei, „rugătorii noștri <de la Sucevița – n.n.> au cerut acest privilegiu de la Dumitrașco căpitan și l-au pus să jure cu mare blestem. Și el a spus că a stricat acel privilegiu și l-a aruncat în foc. Și încă a mai pârât că nu i s-a împlinit prețul acestui sat cu acei bani mai sus scriși”⁵⁸. Ca atare, Ieremia vodă plătește încă 300 de ughi galbeni în mâinile lui Dumitru căpitan și în mâinile cneaghinei sale, Teofana, fiica lui Solomon logofăt⁵⁹. Temându-se de pretențiile urmașilor lui Arbore hatman asupra Hrinceștilor, și acest domn își îndeamnă urmașii, „dacă s-ar găsi niscavai privilegii de la Solomon logofăt sau de la fiii lui sau de la rudele lui Arbure de la domnii de mai înainte să nu se creadă și nimeni să nu strice această tocmală mai sus scrisă, pentru că nimeni dintre ei n-a vrut să răscumpere atunci acel sat <s.n.>”⁶⁰. Pentru cei care s-ar fi încumetat să strice „această întocmire a noastră”, domnul pune mare blestem⁶¹. Aceste temeri s-au dovedit întemeiate, căci, probabil, în timpul primei domnii a lui Ștefan al II-lea Tomșa (11 nov. 1611-12 nov. 1615), satul a fost întors urmașilor lui Arbore hatman⁶², așa încât aceștia l-au ținut până la Gașpar vodă (după 9 februarie 1619-10 septembrie 1620)⁶³. Fără a avea un document de la acest domn, credem că el a întors satul mănăstirii Sucevița⁶⁴. După cea de-a doua urcare pe tron a lui Ștefan al II-lea Tomșa (oct. 1621-după 4 aug. 1623), Tofana și sora sa, Samfira, fiicele lui Solomon vistier, nepoatele lui Luca Arbure, pentru a curma pretențiile sucevițenilor asupra satului, dar și pentru a obține bunăvoința domnului, s-au folosit de unele urice pe care le mai aveau pe acest sat și au vândut iarăși satul Hrincești lui Ștefan vodă, care l-a dăruit ctitoriei sale de la Solca⁶⁵. După urcarea pe tronul Moldovei a lui Radu Mihnea, monahii de la Sucevița s-au jeluît noului domn, arătând că moșia ce le era lor de danie de la ctitorul mănăstirii, Gheorghe Moghilă, cu urice de la Petru Șchiopu și Ieremia Moghilă, a fost luată de către solcani. Făcându-se cercetare acestei pricini, la 20 decembrie 1623, marii boieri dădeau mărturie că Lupul, Vasile și Drăguța, fiii Tofanei, nepoții lui Solomon logofăt și strănepoții lui Luca Arbure, au vândut satul Hrincești, cu iaz și cu moară, pe pârâul călugărilor de la

⁵⁶ *Ibidem*, veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330.

⁵⁷ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134.

⁵⁸ *DIR. A.*, veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 247, doc. nr. 330.

⁶² În temeiul uricelor pe care le aveau pe satele Hrincești, Iazlovăț și Ceaplinți, deși acestea ajunseră în stăpânirea Suceviței (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 145, doc. nr. 71).

⁶³ *Ibidem*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134.

⁶⁴ Spre aceasta ne duce mărturia lui Ilie Șeptelici vel postelnic, dată după 8 iulie 1654 (*DRH. A.*, vol. XXVI, p. 666, doc. nr. 29), în care arăta că seminția sa a ținut satele Hrincești și Iazlovăț „până la Ieremia vodă, și până la Gașpar vodă și până la Ștefan vodă” (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134). Or, se știe că Ieremia Moghilă a întors satul Suceviței (*DIR. A.*, veac XVII, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330), iar Ștefan Tomșa l-a dat mănăstirii sale de la Solca (*DIR. A.*, veac XVII, vol. V (1621-1625), București, Editura Academiei, 1957, p. 317, doc. nr. 420; Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. Cu ilustrațiuni*, București, 1923, p. 132, doc. nr. 32; în continuare: Dan, *M-rea Sucevița*). Prin urmare, enumerația de mai sus atestă ceea ce boierii țării știau și mărturiseau: că urmașii lui Arbore hatman au stăpânit satul Hrincești cu întreruperi, până în vremea domnilor arătați (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134).

⁶⁵ *DIR. A.*, veac XVII, vol. V, p. 317, doc. nr. 420.

mănăstirea Solca, cu 400 de galbeni ungurești⁶⁶, iar la 24 ianuarie 1625, și Maria Potoțchi, fiica lui Ieremia voievod, mărturisea „că știe și a văzut că tatăl ei, Ieremia Moghila voievod, a dat 300 de galbeni ungurești în mâinile lui Dimitrie căpitan și ale Tofanei, fiica Mariei, pentru satul Hrințești”⁶⁷. Prin hotărârea domnească din 11 februarie 1625, Radu Mihnea a judecat ca „după legea țării, să aibă a ține călugării de la Sucevița satul Hrințești, iar Șeptelicioaia să întoarcă solcanilor banii ce a luat de la Ștefan voievod”⁶⁸. Cu toate acestea, mănăstirea Moghileștilor nu a reintrat în stăpânirea acestei moșii deoarece, prin același uric, sucevițenii o dăruiau mănăstirii Solca împreună cu alte două seliști de pe apa Solcii, anume Iazlovățul și Ceaplinții, în schimbul satelor Iubănești și Cârstinești din ținutul Dorohoi⁶⁹. Dat fiind conflictul pentru stăpânirea acestei moșii, la 12 februarie 1625, și egumenul Aftanasie cu săborul Suceviței mărturiseau că „am făcut schimbătură cu părintele episcopul Evloghie de Rădăuți și cu sfânta mănăstire Solca de am dat Hrințeștii și Iazlovățul și Ciaplinții au fost cumpăratură dreaptă a vlădicăi lui Gheorghie. *Printr-acea, nime dintr călugări noștri să n-aibă a mai mesteca sau a-ntoarce această tocmală și schimbătură, în véci de véci, amin* <s.n.>”⁷⁰. Credem că acest schimb a fost văzut de cele două mănăstiri ca o ultimă cale de a obține niște moșii pentru care de multă vreme aveau pricină de judecată cu urmașii vechilor stăpâni. Astfel, Sucevița avea pricină cu urmașii lui Luca Arbore, care îi negau dreptul de stăpânire asupra moșiilor Hrințești⁷¹, Iazlovățul⁷² și Ceaplinții⁷³, iar mănăstirea Solca se pare că avea judecăți pentru satele Iubănești⁷⁴ și Cârstinești⁷⁵.

⁶⁶ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 179-180, doc. nr. 87; Dan, *M-rea Sucevița*, p. 132, doc. nr. 32.

⁶⁷ *DRH, A.*, vol. XVIII, p. 332, doc. nr. 264.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 339, doc. nr. 269.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 341, doc. nr. 271.

⁷¹ *DIR, A., veac XVII*, vol. I, p. 245-246, doc. nr. 330 și p. 317, doc. nr. 420; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 179-180, doc. nr. 87; p. 238, doc. nr. 134 și vol. II, p. 145, doc. nr. 71; Dan, *M-rea Sucevița*, p. 132, doc. nr. 32.

⁷² Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 145, doc. nr. 71.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Această moșie fusese danie lui Isac Balica hatman din ocolul târgului Dorohoi (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 133, doc. nr. 163), dar Ștefan Tomșa o confiscase pe motiv de hicleie și, la 30 martie 1615, o dăruise ctitoriei sale de la Solca (*ibidem*, vol. III, p. 209-210, doc. nr. 309). Fiindcă domnul se temea că dania sa va fi stricată de urmași, în uricul de danie a ținut să arate că omul din casa Moghileștilor a „*însușit pe nedrept*” acest sat din ocolul domnesc (*ibidem*), apoi că Balica hatman l-a „*pierdut în hicleie*” și că domnia sa „*l-a câștigat cu sabia*”, „*cu multă trudă și sudoare*”, fiind în mare primejdie în lupta purtată cu Moghileștii și cu Isac Balica, „*ca între viață și moarte*” (*ibidem*). Pentru a fi și mai sigur de dania sa, pune mare blestem pentru cei care ar cuteza să o strice (*ibidem*). Această teamă era foarte mare, cu atât cu cât văduva lui Ieremia Moghilă uneltea în Polonia pentru înscăunarea fiului ei, Alexandru. Spaima domnului este trădată de mulțimea neobișnuită de temeiuri pe care acesta le înșiră în uricul său de danie, căci, altfel, ar fi fost îndeajuns să spună că satul a fost luat pe seama domniei pentru hicleie și să pună blestem în uricul de danie. Teama s-a dovedit întemeiată, căci, se pare, Alexandru Moghilă (1615-1616) a luat Iubăneștii de la Solca și l-a întors la ocolul Dorohoiului. Numai așa se explică de ce solcanii i-au cerut lui Radu Mihnea să le întărească satele pe care ctitorul mănăstirii lor „*le-a cumpărat el însuși pe banii săi drepti, iar altele le-a dat din satele domnești ca singur ținător și singur stăpânitor, cât i-a fost dăruit de la Dumnezeu, care și toate acele sate le-a întărit mănăstirii sale cu mari și cumplite blesteme*”. În urma acestei rugăminți, 15 aprilie 1618, Radu vodă confirma mănăstirii lui Ștefan Tomșa al II-lea, printre altele, și satul Iubănești (*ibidem*, vol. IV, p. 264-265, doc. nr. 321).

⁷⁵ La 10 martie 1591, Petru Șchiopu dăruia lui Gheorghe Dorohonceanu diac seliștea domnească Cristinești, pe Iubăneasa, ascultătoare de ocolului târgului Dorohoi, cu loc de iaz și de moară, „*ca să-și așeze sat*”, pentru că „*a slujit domniei mele și țării la Dașeu, când a fost treaba împărătească. Și încă a dat domniei mele doi cai, în treaba țării, prețuși la 4000 aspri*” (*ibidem*, veac XVI, vol. IV, p. 10-11, doc. nr. 12). Se pare că, în momentul acestei mile, seliștea Cristinești era în stăpânirea altor oameni. Acest lucru este dovedit, mai întâi, de faptul că, în uricul de danie amintit, Petru vodă poruncește că „*dacă undeva se vor afla niște privilegii,*

Totuși, teama de o răsturnare a acestui schimb nu a dispărut, lucru dovedit de faptul că la finalul uricului de judecată și de schimb din 11 februarie 1625, Radu Mihnea voievod poruncea ca „*altul să nu se amestece <s.n.>*”⁷⁶. Astfel, domnul căuta să curme definitiv orice pretenție a familiei fostului hatman de Suceava asupra Hrinceștilor, dar și revendicările unor boieri rămași, deocamdată, necunoscuți asupra Ibăneștilor⁷⁷ și Cristineștilor⁷⁸. Teama călugărilor s-a dovedit a fi întemeiată căci, trecând peste porunca lui Radu vodă, Ilie Șeptelici s-a folosit de prietenia lui Gheorghe Ștefan⁷⁹ și a cerut de la noul domn nu numai ocina pentru care familia sa avusese pricini de judecată timp de mai mult de jumătate de veac la domnia țării (Hrincești), ci și celelalte moșii ale străbunului său, Luca Arbore, aflate în stăpânirea mănăstirii Moghileștilor (Ceaplinții și Iazlovăț⁸⁰), deși acestea nu mai fuseseră cerute de nimeni înaintea sa. Pentru a-și arăta „dreptatea” în fața divanului, familia Șeptelici arăta în jalba sa că aceste sate „ne-au fost nouă moșii drepte și am avut [...] mare împresurare de la Radu vodă de au acele sate și le-au dat mănăstirii <Sucevița – n.n.>”⁸¹. Ca atare, aducând mărturie de la boierii țării

iar aceste privilegii să nu se creadă înaintea acestui privilegiu al nostru, pentru că a fost seliște dreaptă domnească” (*ibidem*, p. 11, doc. nr. 12). Apoi, în cartea domnească mai sus scrisă, domnul pune blestem asupra tuturor acelor care „*ar cuteza să strice întocmirea noastră*” (*ibidem*, p. 11, doc. nr. 12), lucru foarte rar întâlnit în actele de danie ale domnilor Moldovei către boieri, blestemul fiind însă o constantă în urcele de înzestrare ale fundațiilor monahale. De asemenea, surprinde stăruința domnului de a arăta de mai multe ori că această moșie „*a fost dreaptă domnească*” (*ibidem*, p. 11, doc. nr. 12), ceea ce ne face să credem că Petru Șchiopu încerca să dea o autoritate veșnică actului său de milă. În sfârșit, Dorohonceanu avea urice de întărire de la Aron voievod și de la Ieremia voievod (*ibidem*, *veac XVII*, vol. V, p. 134-135, doc. nr. 186, p. 137-138, doc. nr. 190, p. 164-165, doc. nr. 229), fapt care arată că vechii stăpâni ai acestei moșii nu au renunțat la dreptul lor, așa încât s-au jeluț la urmașii lui Petru Șchiopu. Totuși, acestor nu li s-a făcut dreptate, probabil din cauza ajutorului dat de către Gheorghe Dorohonceanu în treaba țării și a blestemului pus în uricul său de danie.

Mai târziu, la 26 mai 1621, Pătrașcu, fiul lui Dorohonceanu, vindea dinaintea unor boieri jumătate din satul Cristinești, cuprinzând curte, moară și heleșteu, cât era partea sa, lui Manea, socrul fratelui său, Cazacul, drept 130 de galbeni (*ibidem*, p. 53-54, doc. nr. 62). Peste un an însă, în ziua de 24 mai 1622, fiii lui Gheorghe Dorohonceanu fost comis, Căzacul și Pătrașcu, vindeau dinaintea ierarhilor și a marilor boieri ai Moldovei, satul Cristinești, pe Iubăneasa, în ținutul Dorohoi, cu iazuri, mori, curți, povarne, grădini și fânețe, mănăstirii Solca, drept 400 taleri de argint, bani fiind numărați chiar de către mitropolitul Anastasie Crimcoviți (*ibidem*, p. 134-135, doc. nr. 186). Ștefan Tomșa al II-lea întărea această vânzare în același an, la 1 iunie, prilej cu care fiii Dorohonceanului dădeau mănăstirii „*și privilegiile pe care le-au avut pe acest sat*” (*ibidem*, p. 137-138, doc. nr. 190).

Cu toate acestea, stăpânii Cristineștilor de dinainte de Petru Șchiopu nu au renunțat la ocina lor nici după mai bine de 30 de ani de când nu o mai aveau. Acest lucru reiese, mai întâi, din faptul că, în uricul din 1 iunie 1622, Tomșa poruncea „*și altul să nu se amestece înaintea acesti cărți a noastre*” (*ibidem*). Această stăruință rezultă și din emiterea de către cancelaria domnească a unui nou uric de întărire călugărilor de la Solca pentru acest sat la 2 septembrie 1622, când Ștefan Tomșa pune mare blestem pentru cel care „*ar îndrăzni să strice dania și întărirea noastră*” (*ibidem*, p. 165, doc. nr. 229).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 318, doc. nr. 420.

⁷⁷ Se cunoaște faptul că rudele lui Isac Balica hatman au redobândit în timpul lui Vasile Lupu majoritatea moșiilor pe care Ștefan Tomșa le-a luat pentru hiclenia acestui boier (*DRH, A.*, vol. XXIII, p. 139, doc. nr. 101; vol. XXV, p. 141, doc. nr. 127 și p. 474, doc. nr. 484), „*de vream că au fostu Balica hatman el vinovatu, elu s-au plătitu cu capulu său, de vremi că aceali moșii n-au fost vinovate, că și alte moșii a alutor boieri di țara domnii meali nice unuia nice o moșii nu li s-au luat*” (*ibidem*, vol. XXV, p. 141, doc. nr. 127). Poate datorită acestui schimb sau poate că rudele răposatului Isac Balica nu au cerut acest sat, lăsându-l mănăstirii Sucevița pentru sufletul hatmanului ucis după bătălia de la Cornul lui Sas deoarece era binefăcător al acestui lăcaș (*Pomelnicul <mănăstirii Sucevița> no. 740 I ex 1863*, foaia a 11-a, pergament, în Dan, *M-rea Sucevița*, p. 178; *Pomelnicul cel Mare <al mănăstirii Sucevița> no. 461*, în Dan, *M-rea Sucevița*, p. 196). Și astfel, Ibăneștii au rămas moșie mănăstirească.

⁷⁸ Acești boieri au rămas, deocamdată, necunoscuți.

⁷⁹ Ilie Șeptelici a fost mare postelnic al domnului Gheorghe Ștefan.

⁸⁰ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134 și vol. II, p. 145, doc. nr. 71.

⁸¹ *Ibidem*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134.

înaintea domnului cum seminția sa a ținut satele Hrințești și Iazlovăț „până la Ieremia vodă, și până la Gașpar vodă și până la Ștefan vodă”⁸² și cerând de la episcopul Evloghie de Rădăuți uricele sale pentru aceste ocini⁸³, în iulie 1654⁸⁴, Ilie Șeptelici vel postelnic a reprimat toate cele trei sate⁸⁵. La sfârșitul judecății domnești, sucevițenii au dat mărturie că Șeptelicioaia a avut, într-adevăr, împresurare de la Radu Mihnea⁸⁶. Cu acest prilej, în iulie 1654, postelnicul Ilie Șeptelici s-a învoit cu soborul Suceviței, lăsând mănăstirii aceste sate⁸⁷ pentru satul Șerbăuți⁸⁸ și pentru două fâlci de vie în dealul Crejești, la Cotnari⁸⁹. Cu acest prilej, urmașii lui Luca Arbure au primit uricele și zapisul ce au avut călugării pe aceste moșii și au dat Suceviței „uricele și zapisele” Hrințeștilor, Ceaplinților și Iazlovățului⁹⁰, iar marele postelnic al lui Gheorghe Ștefan a poruncit ca „nimene dintru frații mei sau feciorii noștri sau fie ce rudă ca să nu se mai amestece. Și această pâra să nu se mai pârască în veci”⁹¹. Astfel a luat sfârșit unul dintre cele mai lungi procese pentru stăpânirea unor moșii, între o mănăstire și stăpânii satului.

În timpul lui Petru Șchiopu, vornicul Bilăi și cneaghina sa, Seclintichia, cumpărau de la domn satul Roznovul, pentru cinci sute de zloți tătarăști și pentru opt cai buni, care „sat a fost drept domnesc, ascultător de ocolul Piatra”⁹². În timpul primei domnii a lui

⁸² *Ibidem*.

⁸³ La 18 iulie 1654, Ilie Șeptelici mărturisea că „acele direase le-au luat ctitorul mănăstirii <Solca – n.n.>, vladica Evloghie și acum dă samă că le-au arsu” (*ibidem*, vol. II, p. 145, doc. nr. 71).

⁸⁴ În acest sens, avem două mărturii ale marelui postelnic Ilie Șeptelici, una dată după 8 iulie 1654 {*DRH, A.*, vol. XXVI, p. 666, nr. 29 [documentul a fost publicat de Teodor Bălan sub data de 1643 (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238-239, doc. nr. 134)]} și alta făcută la 18 iulie 1654 (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 145, doc. nr. 71).

⁸⁵ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134 și vol. II, p. 145, doc. nr. 71.

⁸⁶ „După aceea, și călugării care au fost mai bătrâni au mărturisit cum au avut maica noastră mare împresurare de la Radu vodă, de au luat acele sate și le-au dat mănăstirii” (*ibidem*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134). Totuși, credem că împresurarea de care se vorbește nu se referă la o posibilă nedreptate făcută cu bună știință de Radu Mihnea prin întărirea satelor amintite mănăstirii Sucevița, ci la faptul că „ctitorul mănăstirii <Solca-n.n.>, vladica Evloghie” a reușit să scoată de la familia Șeptelici dresale pe care aceasta le avea pentru satele Hrințești, Ceaplinții și Iazlovăț, așa încât ei nu au mai avut cu ce să-și arate dreptatea în fața judecății domnești. Mai mult, amintind în trecere de împresurarea părinților săi, fără a arăta mărturia exactă a călugărilor de la Sucevița, postelnicul Șeptelici făcea un mic șiretlic, așa încât un alt domn să nu răstoarne judecata făcută de Gheorghe Ștefan în favoarea sa, înapoind Suceviței satele amintite.

⁸⁷ Căci aceasta le schimbaseră mai înainte cu mănăstirea Solca.

⁸⁸ În anul 1620, Ionașco Ghenghea logofăt și fratele său, Grigorie Ghenghea, primeau întărire pentru mai multe moșii, între care este și satul Șerbăuți, pe Horaița, la ținutul Sucevei [*DIR.A., veac XVII*, vol. IV, p. 496-497, doc. nr. 628; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII (1464-1740), Iași, Editura Taida, 2005, p. 137, doc. nr. 87]. La 1 septembrie 1635, Lupul, fiul logofătului Ghenghea primea întărire pentru o jumătate de Șerbăuți la Cernăuți și satul întreg Șerbăuți, scris din eroare tot la Cernăuți (*DRH, A.*, vol. XXIII, p. 266, doc. nr. 227). Credem că satul întreg Șerbăuți este, în realitate cel pe Horaița, la ținutul Sucevei (*DRH, A.*, vol. XXIII, p. 766, *sub voce*). La 11 mai 1637 Ionașco Ciolpan, fiul Antemiei, nepotul lui Ghenghea logofăt, vindea satul Șerbăuți de la ținutul Suceava și alte moșii pe care le-a moștenit de la unchiul său, Lupul și Dumitrașco Ghenghea, lui Lupul Prăjăscu clucer și soției sale, Safta, fiica lui Ionașco Ghenghea logofăt (*DRH, A.*, vol. XXIV, p. 96, doc. nr. 97 și p. 587, *sub voce*). Este posibil ca după 11 mai 1637 acest sat să fi ajuns în stăpânirea mănăstirii Sucevița, căci altfel nu se putea face schimbul cu Ilie Șeptelici.

⁸⁹ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134 și vol. II, p. 145-146, doc. nr. 71.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 238, doc. nr. 134 și vol. II, p. 145, doc. nr. 71.

⁹¹ *Ibidem*, vol. II, p. 145, doc. nr. 71. Această poruncă arată că sucevițenii au făcut schimbul de nevoie. Astfel, știind puterea lui Ilie Șeptelici la Curtea domnului și temându-se de ea, călugării de la Sucevița s-au învoit să renunțe la o moșie pe care o aveau de scurtă vreme, asupra căreia aveau stăpânire puțin întemeiată așa încât aducea venituri mici (Șerbăuții, la Suceava), pentru a nu-și pierde niște sate ce le aveau schimb de la Solca de mai mult timp și pe care aveau făcute mai multe acareturi, ce aduceau mai mult folos (Ibănești și Cărstinești, la Dorohoi).

⁹² *DRH, A.*, vol. XIX, p. 213-214, nr. 168.

Ștefan Tomșa al II-lea (11 noiembrie 1611-12 noiembrie 1615), Petrea ureadnic de târgul Piatra, aprodul voievodului, a luat privilegiul familiei Bilăi pentru acest sat „din mâinile călugărilor de la mănăstirea Bisericiani, când a fost trimis de Ștefan Tomșa voievod să ia averea boierilor pribegi de pe la mănăstiri și de pe unde se va afla în țară”⁹³. Cu siguranță, în această vreme, Tomșa vodă a alipit iar Roznovul la ocolul Pietrii, de care ținuse mai înainte⁹⁴. Văzând uricul moșiei, Athanasie episcopul de Roman cumpără de la aprodul domnesc acel document pentru un cal⁹⁵. Se pare că ierarhul amintit a dăruit uricul cumpărat mănăstirii Bistrița, care a putut, astfel, să revendice moșia. Acest lucru este dovedit de faptul că, la 23 august 1616, Radul Mihnea întărea bistrițenilor satul Roznovul din ținutul Neamț, „a cărui hotar s-au împresurat cu hotarul Area, pe care sat l-au dat mai dinainte ctitorii sfintei mănăstiri, Alexandru cel Prebun, după aceea domnul Ștefan voievod și de la toți domnii cei bătrâni până la Ștefan voievod Tomșevici” și poruncește ca „și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre <s.n.>”⁹⁶. Cu siguranță, această formulă dovedește că familia Bilăi a încercat să-și recapete moșia. Faptul că monahii aveau o pricină pentru stăpânirea satului amintit este atestat de uricul din 22 ianuarie 1617, prin care același domn dădea o nouă carte egumenuului și soborului de la Bistrița „ca să fie ei tari și puternici cu această carte a domniei mele, a ține un sat, pentru care sat au giudecată cu giupâneasa Bilăiasa, anume Roznovul, până când își va aduce giupâneasa Bilăiasa diresuri”⁹⁷, prilej cu care hotăra iarăși ca „nimeni să nu aibă a să amesteca în acel sat înaintea acestei cărți a domniei mele <s.n.>”⁹⁸. În ciuda acestor porunci repetate, pricina nu a luat sfârșit, așa încât, la 6 februarie 1617, Radul vodă s-a văzut nevoit să scrie dregătoriului de târgul Piatra să pună iar zi de soroc părinților de la mănăstirea Bistrița ca „să vie să steie de față înaintea domniei mele cu giupâneasa Bilăiasă și cu fiul său, Ionașco, pentru un sat al lor ce-l ține fără de rânduială și fără de nici o vină, anume Roznovul. Și să-și aducă ei dresuri ci vor ave pe acel sat. Și să le faci lor carte de vade, când va fi voia lor”⁹⁹. În urma noii judecăți domnești, bistrițenii au pierdut satul Roznovul. Acest lucru este dovedit de faptul că, la 21 mai 1617, Radul Mihnea dădea o carte domnească „slugii noastre, lui Ionașco Bilăi biv pârcaľab spre aceea ca să fie el tare și puternic <s.n.>” să-și caute și să-și ia „vecini, cu toate vitele lor, ce vor ave, și să-i ducă înapoi la sat Roznov și să-i tocmească pe dânșii să de cu toții, pe toate vitele lor, fieștecine pe cât va ave, fiindcă iaste așăzare de la domnie me și nimene scutelnic să nu fie”¹⁰⁰. Totuși, bistrițenii s-au arătat nemulțumiți de hotărârea dată, așa încât domnul a poruncit ca „nime să nu cuteze a ține și a să împotrivi înaintea aceștii cărți a domniei mele <s.n.>”¹⁰¹. În consecință, mănăstirea a încercat să redobândească moșia amintită odată cu schimbarea domnului, însă Gașpar Grațiani a întărit familiei Bilăi satul Roznovul, atât în 1619¹⁰², cât și în anul următor¹⁰³.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Doar așa se explică de ce în vremea lui Gașpar Grațiani slugile domnești de la ocolul târgului Piatra trăgeau iar Roznovul la acel ocol, neținând seama că acel sat „iaste ieșit de la ocolul târgului Pietrii încă din zilele lui Pătru voievod și umblă cu ținutul <s.n.>” (C.A. Stoide și Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 11, nr. XVIII).

⁹⁵ *DRH, A.*, vol. XIX, p. 213-214, nr. 168.

⁹⁶ C.A. Stoide și Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 7, doc. nr. XI.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 7-8, doc. nr. XII.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 8, doc. nr. XIII.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 8-9, doc. nr. XIV.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 10-11, doc. nr. XVII și doc. nr. XVIII.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 12, doc. nr. XIX.

Imaginea conflictului dintre cei doi stăpâni este redată foarte bine în uricul emis la 22 martie 1620, prin care Singlitichia, jupâneasa vornicului Bilăi, și fiul ei, Ionașco Bilăi biv staroste, primeau întărire pentru „a lor dreaptă ocină, danie și cumpărătură a lui Bilăi vornic, satul anume Roznovul și cu loc de moară în gârla Bistriții, ce iaste în ținutul Neamțului, ce au avut de la Petru voievod și din ispisoc de întăritură ce au avut ei de la Radul voievod și de judecată ce i-a tras pe dânșii călugării de la mănăstire Bistriții și au vrut cu vicleșug ca să-i câștige pe acel de mai sus sat, fiindcă privilegiile ce au avut ei de danie și de cumpărătură de la Petru voievod, le-au fost dat pe acele în mâinile călugărilor, pentru multă tulburare s-au întâmpat în pământul acesta, pe care ei le-au fost tăinuit. Și pentru aceia, s-au descoperit înșelătoria lor și au rămas ei din toată legea. Și de să vor mai arăta, în vreo vreme acele scrisori, să aibă a să da iarăși în mâna Bilăiesăi și a fiului sau, Ionașco. Drept aceea, să-i fie și de la noi, acel mai sus scris sat, cu tot venitul. Și altul să nu se amestece <s.n.>”¹⁰⁴.

Un alt caz semnificativ în acest sens, este cel legat de conflictul pentru stăpânirea satului Negriteștii, din ținutul Neamțului. Astfel, la 29 aprilie 1619, Gașpar voievod dădea dreptul lui Voruntar vel comis „ca să fie el tare și puternic cu această carte a domniei mele, a opri și a ține <s.n.>” această moșie și hotăra ca „nime să nu cuteze a ține sau a opri înaintea aceștii cărți a domniei mele <s.n.>”¹⁰⁵. Aceste porunci erau date în urma judecății avute în aceeași zi de Voruntar vel comis cu Duca vel ușăr pentru stăpânirea ocinii amintite, ce fusese sat domnesc și unit cu târgul Piatra, însă „Voruntar comis au arătat înaintea noastră un uric de cumpărături de la Ieremie Moghila voievod, precum că l-ar fi cumpărat pre acel sat drept 530 galbeni ungurești de la Ieremie voievod. Iar credinciosul, sluga noastră Duca ușăriul au arătat, înaintea noastră, un uric de întăritură de la Radul voievod, scriind cum că i-au fost lui danie de la Ștefan voievod Tomșevici; iar ispisocul ce l-au avut de la Ștefan voievod el au zis, înaintea noastră, că l-au pierdut”. Prin urmare, domnul arată că acel sat se cuvine „lui Voruntar comis, pentru că el au dat însuși drepti a lui bani, iar sluga noastră Duca ușăriul, n-au dat nimic pe același sat, și nu-i iaste lui danie ace mai di pe urmă”, așa încât poruncește ca „mai mult să nu aibă Duca ușăriul a mai pâri, nici cu un fel de scrisoare, nici odată, în veci. Și altul să nu se amestece înaintea aceștii cărți a domniei mele <s.n.>”¹⁰⁶. După întoarcerea lui Ștefan Tomșa pe tron, Voruntar biv comis a reușit să obțină și mila acestui domn, așa încât, la 5 decembrie 1621, Tomșa arăta că „m-am milostivit și am dat înapoi slugii noastre [...] a lui dreaptă ocină și danie și miluire și cumpărătură dintru al său drept uric, ce au avut el de la Irime voievod, un sat anume Negriteștii, în ținutul Neamțului, care odată au fost acel sat de ocolul târgului Pietrii, pe care l-au fost pierdut în domnia noastră ce dintâi, în vreme când au venit Constantin voievod în țară. Întru acea vreme l-am fost luat domnie me pe acel sat și l-am fost dat slugii noastre Ducăi biv ușăr și l-au ținut și s-au hrănit dintr-însul zăci ani. Drept aceea, domnie me și cu sfatul domnii mele, văzând cum că iaste a lui acel sat driaptă ocină și danie și miluire și cumpărătură de la cei de mai înainte domni, ni-am milostivit și l-am luat pe acel sat de la Duca ușăriul și iarăși l-am dat în mâna slugii noastre, lui Voruntar. Și un uric ce au avut Duca pe același sat Negriteștii și pe satul Bozienii, de la Radu Mihne, încă l-am luat de la Duca și l-am dat în mâinile mai sus scrisului Voruntar. Și dacă vreodată să vor mai ivi niscaiva scrisori și dresă pe acele două sate, pe Negritești și pe Bozieni, să nu se

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 9, doc. nr. XV.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 9-10, doc. nr. XVI.

criadă și să nu aibă a stăpâni cu dânsle. Drept aceea, ca să-i fie lui și de la noi uric și ocină și întăritură, cu tot venitul, neclintit, niciodată, în vecii vecilor. *Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>¹⁰⁷. Că pricina dintre cei doi boieri pentru această moșie putea reizbucni, o dovedește faptul că Ștefan Tomșa a dat un nou uric, la 14 decembrie 1621, în care se arăta că „am dat înapoi slugii noastre, lui Voruntar biv comis această carte a domniei mele, *ca să fie el tare și puternic cu această carte a noastră, țină și a stăpâni pre a sa dreaptă ocină și moșie* <s.n.> satul anume Negriteștii, ce iaste în ținutul Neamțului, fiindcă domnia me ne-am milostivit și i-am dat înapoi pe acel sat pentru că au fost dreaptă a lui ocină și moșie. Și cine va fi vătav acolo, în sat, de la Duca ușăr, pe acela să aibă a-l scoate din sat. Drept aceea, să-i fie și de la noi acel sat cu tot venitul. *Și nime să nu cuteză a țină sau a stăpâni înaintea acestii cărți a noastre* <s.n.>¹⁰⁸. Cu toate aceste porunci, conflictul a reizbucnit după urcarea pe tron a lui Radu Mihnea, când Duca biv ușăr o trage la judecată pe Solomia, jupâneasa răposatului Vorontar comis și cu fiii ei pentru satul Negriteștii, din ținutul Neamțului, „zicând Duca cum că i-ar fi fost lui danie de la Ștefan Tomșa voievod din domnie dintâi și de la însuși domnie me și de întăritură, iarăși, de la Gașpar voievod, din domnie ce dintâi (sic! – n.ed.), pentru că boierul ei, Voruntar comis, într-aceiași vreme au fost în Țara Leșască. Iar mai sus numita giupâneasa lui Vorontar comis, Solomie, cu fiii ei au arătat înaintea noastră și privilegiile de danie și de cumpărătură de la Ieremie voievod și iarăși ispisoc de giudecată și de ferăie de la Gașpar voievod și de la Ștefan Tomșa voievod, din domnie ce di pe urmă, iar pentru giudecată și ferie”¹⁰⁹. Ca atare, la 16 decembrie 1623, domnul întărea moșia urmașilor comisului și porunceă ca „*de acum înaintea să nu aibă a să mai pâri sau a să mai acolisi Duca ușăriul niciodată în veci, înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>¹¹⁰.

De asemenea, la 4 aprilie 1642, rudele lui Balica hatman cereau satul Sidavsca (Sidarsca), în ținutul Soroca, de la urmașii lui Băgul. Rudele hatmanului au fost întrebate de domn dacă au urice de cumpărătură pe acel sat, dar neavând, „au lăsat pe oameni buni, megieși de pinprejur <să jure – n.n.> cum știu cu sufletele lor”¹¹¹. Vasile Lupu a făcut carte către Ștefan fost logofăt, care, astfel, a strâns „mulți oameni, megieși dinprejur [...] și alți oameni buni și oșteni de frunte și au jurat toți mai sus scrișii [...] pe Sfânta Evanghelie că n-a avut Balica hatman nici o cumpărătură în acel sat, nici moștenire”¹¹². Ca atare, Gaica, fiul lui Băgul, și nepotul său de frate, Constantin, au primit întărire domnească pentru tot satul Sidavsca (Sidarsca), prilej cu care Vasile vodă porunceă „*ca să nu aibă a mai pâri pentru această pâri, niciodată în veci*” și hotăra că „*dacă se vor mai ivi, în vreo oarecare vreme, oarecare drese la credincioșii noștri boieri pe acel sat, Sidarsca, să nu se crează. Și altul să nu se amestece*”¹¹³. Această poruncă atestă fără putință de tăgadă că, în ciuda jurământului potrivit, hatmanul Balica a avut urice de stăpânire a moșiei Sidavsca (Sidarsca). Fie că nu aveau vechile urice, fie că s-au temut că nu vor redobândi ocina și că actele le vor fi rupte, rudele hatmanului au ales să lase ca hotărârea domnească să se ia doar pe baza jurământului.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 13, doc. nr. XXI.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 13-14, doc. nr. XXII.

¹⁰⁹ DRH, A., vol. XVIII, p. 192-193, doc. nr. 145 și C.A. Stoide, Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 14-15, doc. nr. XXIV.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ DRH, A., vol. XXVI, p. 336, doc. nr. 403.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

La 12 ianuarie 1643, Vasile Lupu întârea călugărilor de la mănăstirea Bistrița, unde este hramul „Adormirea Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare pururea Fecioară Maria”, „dreapta lor ocină și danie și miluire, din privilegiile lor drepte și proprii pe care le-a avut sfânta mănăstire de danie și de miluire de la Ștefan voievod cel Bătrân, și de la Erimia Moghilă voievod și de la alți domni care au fost înainte de noi, jumătate dintr-o seliște, anume Tătărași, partea de jos, care este în ținutul Neamț, care această seliște a fost a noastră domnească, ascultătoare de ocolul târgului Piatra. Pentru aceea, această jumătate de seliște, anume Tătărași, partea de jos, ca să-i fie și de la noi acestei mănăstiri Bistrița dreaptă ocină, și danie, și uric și întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci. *Deci, dacă se vor ivi în vreo vreme unele drese pe această jumătate de seliște, partea de jos, să nu se creadă. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”¹¹⁴. Poruncile domniei sugerau faptul că exista cel puțin încă un stăpân cu urice, care revendica satul Tătărași.

În sfârșit, la 29 ianuarie 1660, Ștefăniță Lupu dăruia lui Neculai Racoviță vel spătar satul „Roznovul Neamțului, care au fost al lui Gheorghie Ștefan vodă și i-am luat domnia mea, de viclean, și pentru niști bani și altă avuție multă ce au dat cinstit și luminat părintele domniei meli, Ion Vasilie voievoda întru mânul lor, când că i-au fost Ghirghiță Ștefan pus logofăt mare, la părintele mieu, ca să știe acea avuție. Iar el nu o au ținut, ce au rădicat cu acea avuție oaste ungurească și muntenească, asupra noastră și ne-au scos den țară și ne-au făcut multă răutate. Iar dacă ne-au deschis Dumnezeu ușa milei sale și ne-au dăruit cinstitul împărat, pe noi, cu domnia la moșia părintelui meu, în scaunul țarei noastre a Moldovei, altă n-am avut ce lua de la dâșii, ce le-am luat toate moșiile lor pe sama domniei mele și le-am dat căroră ne-au slujit naodă cu direptul și încă nici cu aceasta nu să agiunge sama avuției ce au luat de la noi, nici a zăcea parte <s.n.>”, prilej cu care se pune blestem mare pentru cei ce ar „strica a noastră danie și tocmală și miluire”¹¹⁵. Fără a ține seama de acest blestem, cândva între anii 1666 și 1668, Iliaș Alexandru voievod făcea o carte „pentru dumneaiei doamna Safta, care din despărțenia ce-au avut cu domnul său Gheorghie Ștefan vodă, din țară streină, unde li s-au tîmplat lipsă și scăpare de prilej, precum au fost voia puternicului Dummedzău, dându-i domnul său, Gheorghie Ștefan vodă nește sate danie dintr-a sale drepte moșii, pre care sate ne-au arătate ispisoc de danie scris de singură mâna lui Gheorghie Ștefan vodă, din care sate au socotit domnia sa mai deodată și i-au dat satul Roznovul, din ținutul Neamțului, cu tot venitul, să-i hie dumisale predanie, domnu său, ocină nereușită, în veci. *Și altul nime să nu se amestece* <s.n.>”¹¹⁶. Prin această poruncă, domnul amintit căuta ca familia lui Neculai Racoviță să nu mai redobândească moșia Roznovul.

Trebuie precizat faptul că unii stăpâni au căutat să dobândească moșii prin împrurarea drepturilor stăpânilor legitimi, cel mai adesea concretizate în încălcări de hotăr¹¹⁷, iar porunca „altul să nu se amestece” avea menirea de a curma astfel de nedreptăți. Pentru această situație amintim trei acte succesive emise în anul 1611, prin care Toma, feciorul lui Bobric, era oprit să are sau să cosească pe fosta sa moșie din Belcești, deoarece a vândut-o lui Toma Braia comișel din Belcești¹¹⁸, așa încât domnul porunce

¹¹⁴ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 10, doc. nr. 7.

¹¹⁵ C.A. Stoide, Constantin Turcu, *op. cit.*, p. 25, doc. nr. XLV.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 25, doc. nr. XLVIII.

¹¹⁷ DRH, A., vol. XXVII, p. 65-66, doc. nr. 57; DIR, A., *veac XVII*, vol. III, p. 153-154, doc. nr. 241.

¹¹⁸ DIR, A., *veac XVII*, vol. III, p. 35-36, doc. nr. 57-59.

ca „și altul să nu se amestece”¹¹⁹. Într-un document din 10 aprilie 1613, Ștefan Tomșa al II-lea arată că „am dat această carte a domniei mele rugătorului nostru, egumenului și întregului sobor de la sfânta mănăstire Neamț și pe cine vor pune ei ureadnic în satul lor, care este la gura Jijiei și <care este> miluire de la domnia mea, el să fie tare și puternic cu această carte a domniei mele să ție și să apere toată partea lor de ocină din acel sat, cu tot hotarul și cu tot venitul. De aceea, nimeni să nu se amestece, să intre în hotarul acelui sat înaintea acestei cărți a domniei mele <s.n.>”¹²⁰.

La 2 martie 1623, diacul Ionașco Buzdugan și rudele lui din satul Popeștii, ținutul Fălciu, toți nepoții Movileancăi, câștigă procesul avut cu Bălan, Petriul, Mihoci și cu seminția lor din satul Bălăneștii, pentru seliștea unde au fost Giurcan Șandru cel Orbu, „pe de amândoa părțile Bujorului”, fiindcă au arătat „uric de la bătrânul Ștefan vodă, cum că este lor dreaptă ocină și cumpărătură moșului lor de la Ivașco pisariul din Vaslui”. Cu acest prilej, domnul le întărea acea sâliște, „ca să aibă ei a țâne, cu tot vinitul” și hotăra ca „nime altul să nu s-amestice pe unde au hotărât al nostru credincios boiar Ionașco Cehan, ca să ție pe aceli semne și stâlpi de piatră, și ca să aibă a lua și din pânele ci or fi pe aceli pământur(i) vinitul lor. Și de această pâră să nu se mai pârască piste această carti a noastră <s.n.>”¹²¹. La 21 decembrie 1624, Radu Mihnea poruncea lui Istratie aprod din Albești să cerceteze pricina dintre Răcoviță și popa Gonțea de Solești cu alți răzeși de acolo pentru că au făcut o moară împreună, dar numai popa a ținut și a luat venitul morii, „iar lui Răcoviță nu i-au dat nimic, nici l-au lăsat să-și macine într-însă”¹²². Dat fiind faptul că popa Gonțea n-a venit la judecată înaintea Porții gospod, deși a fost sorocit cu cartea domnească, iar Răcoviță „au așteptat după dzi până a patra dzi, tot n-au venit”, „Răcoviță și-au pus hierăia în Poarta domnii mele”¹²³. Prin urmare, Istratie trebuia să-i facă „lege dreaptă să ție cumu-i va hi lui moșia și cum vor ști oameni într-acea moară pre un bătrân, iar dăn bătrânul lui Răcoviță de să va hi amestecat cineva, să aibă Răcovițului a-i toarce <s.n.>, căce că-i vine lui moșia; iar de vor vrea să facă și altă moară, cum au făcut ceasta moară împreună, așa să facă și ceea, iar de nu vor face să ție această făcută împreună. Și cât au ținut popa moara până pre acmu cât vor ști oameni buni atâta să o ție și Răcoviță. De aciea ei vor ținé împreună”¹²⁴. Mai târziu, la 21 noiembrie 1625, Radu Mihnea judeca pricina dintre Istratie, feciorul Hărăi den Vercești, și Ștefan din Bălănești „pentru niște pământuri ce i le-au fost arându Ștefan, în puterea sa <s.n.>” și hotăra ca „Ștefan să n-aibă a să mai amesteca nici dănăoară în véci <s.n.>”¹²⁵. În sfârșit, la 2 iulie 1643, Vasile Lupu judeca pricina dintre târgoveții din Siret și mănăstirea Putna „pentru o bucată de hotar ce să chiamă Grecii, lângă târg”, în urma căreia cei dintâi sunt dați rămași, poruncindu-se „să nu mai aibă a să mai amesteca în hotarul Grecilor, nici a mai pârî niciodată, preste cartea domniei mele”¹²⁶. Pentru ca mănăstirea să nu întâmpine neajunsuri, la 5 iulie același an, domnul dăruia călugărilor încă o carte „spre aciea să fie tari și puternici cu cartea domnii mele a ținea și a-și apăra a lor dreaptă ocină și dare svintei mănăstiri, siliștea Grecii”, hotărându-se ca „nimeni să

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 37, doc. nr. 59.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 133-134, doc. nr. 209.

¹²¹ *DRH, A.*, vol. XVIII, p. 29, doc. nr. 22.

¹²² *Ibidem*, p. 319-320, doc. nr. 251.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 452, doc. nr. 387.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 124, doc. nr. 122.

nu cuteze a ține sau a opri înaintea acestei cărți a domniei mele. Și altul să nu se amestece”¹²⁷.

În alte situații, formula „și altul să nu se amestece!” avea rolul de a opri pretențiile unora de a dobândi moșii cu ajutorul unor falsuri. În acest sens amintim documentul din 10 iulie 1623, prin care Ștefan Tomșa întărea Dochiei, fiica popii Ion din Țutcani, a treia parte din satul Țutcani, în ținutul Neamț, „care această a treia parte de sat fusese împresurată de Vasilie Bolboacă și el își făcuse zapise de mărturie de la oameni buni, fără știrea ei, cum și-a cumpărat el, de la ea, această mai sus scrisă ocină. Iar apoi a venit ea, înaintea domniei mele, și s-au pârât pentru dreapta ei ocină și dedină <s.n.>”, dat fiind faptul că martorii lui Vasilie Bulboacă n-au putut „jura cum a cumpărat acest mai sus scris Vasilie Bulboacă această parte de ocină de mai sus scrisă, de la ea”. Cu acest prilej, domnul poruncește ca „nimeni altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre”¹²⁸.

Semnificativ este faptul că alteori, prin aceeași poruncă, se încerca limitarea puterii de apărare a stăpânilor legitimi prin intermediul influenței împresurătorilor pe lângă domn. Menționăm în acest sens falsurile documentare făcute de Moghilești pentru a-și înzestra ctitoria¹²⁹. Astfel, la 1 mai 1584, Ion Solomon logofăt și cneaghina sa, Mărica, fiica Măriței călugărița, nepoata lui Luca Arbore, înzestrau mănăstirea Sucevița cu Muntele Giupalău, susținând că plaiurile acestui munte, cu toate pâraiele, izvoarele și poienițele dimprejurul său fuseseră cumpărate de fostul portar de Suceava de la Bogdan al III-lea¹³⁰. Probabil, în temeiul unui fals de cancelarie¹³¹, acest munte a intrat, chipurile, în stăpânirea familiei fostului hatman și, mai apoi, în cea a ctitoriei fiilor Mariei Rareș datorită poziției pe care Ion Solomon și Moghileștii o aveau în sfatul lui Petru Șchiopu. Demn de remarcat este că, prin actul de danie, logofătul lui Petru vodă și soția sa Mărica au căutat să împiedice revendicarea muntelui Giupalău și obținerea lui de către ceilalți urmași ai fostului portar de Suceava¹³² sau redobândirea lui de către domnie¹³³. Că este un fals, pare să indice faptul că nici un alt boier moldovean nu a

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 142-143, doc. nr. 96.

¹²⁹ Pentru detalii, a se vedea documentele false din *ibidem*, vol. IX, întocmit de I. Caproșu (în curs de apariție).

¹³⁰ *DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 251-252, doc. nr. 305; Teodor Balan, *Nuoi documente câmpulungene*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1929, p. 14, doc. nr. 6 (în continuare: Balan, *Nuoi doc. Câmpulungene*).

¹³¹ Pentru detalii, a se vedea documentele false din *DRH, A.*, vol. IX, întocmit de I. Caproșu (în curs de apariție).

¹³² Demn de menționat este faptul că Solomon logofătul a fost acuzat de neamurile sale că a făcut urice și privilegii pentru ocinile lui Luca Arbore „cu înșelăciune, fără știrea celorlalte rude ale sale”. Din acest motiv, la 14 iunie 1588, Petru Șchiopu a reîmpărțit moșiile urmașilor fostului hatman. Cu acest prilej, domnul poruncește ca aceștia „să n-aibă a se mai trage în judecată pentru această tocmeală, pentru că s-au înțeles cu toții de bunăvoie, ca să fie cum s-au înțeles mai înainte între ei, iar acele ispisoace ale lui Solomon logofăt noi le-am rupt și din privilegii încă am șters. Și de astăzi înainte, dacă se vor afla niscavai privilegii, de asemenea să n-aibă a li se crede niciodată, în veci. Iar cine <ar cuteza> din ei să întoarcă altfel, să aibă a da 50 de boi. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre” (*DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 387-388, doc. nr. 483; v. și Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII, p. 67-68, doc. nr. 29).

¹³³ Altfel, nu ar avea sens expresia „cine ar încerca să strice sau să sfarme această danie din neamul lor sau, iarăși, oricine ar fi, acela să fie blestemat [...]” (*DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 252, doc. nr. 305). În plus, în uricul prin care o altă nepoată a lui Luca Arbore, Parasca, și soțul ei, Grigorie Udrea, dau Suceviței același munte s-a pus formula „și nimeni să nu se amestece împotriva acestei a noastre scrisori domnești” (Balan, *Nuoi doc. câmpulungene*, p. 15, doc. nr. 7), prin care se arată fie că unele rude sau domnia puteau reclama că actul cu pricina nu este făcut cu dreptate, cerând ocina pe seama lor.

stăpânit munți ca braniște în Evul Mediu, iar urmașii lui Solomon logofăt n-au încercat niciodată să redobândească această moșie, așa cum au făcut în cazul altor ocini părin-tești ajunse în stăpânirea Suceviței.

De asemenea, la 6 ianuarie 1583 și la 6 august 1583, copiii lui Moghilă mare logofăt s-au plâns domnului „cu mare mărturie și cu megieși de prin prejur și de la curtea domnii mele” că satul Mândreștii, pe Siret, le-a fost lor „de la întemeierea țării”, dar au pierdut uricele „când au venit turcii la Pârâul Alb asupra lui Ștefan voievod” și „când au prădat turcii țara noastră”, așa încât „a umblat din mână în mână și din boier în boier, până în zilele domniei mele”¹³⁴. Aflând, chipurile, un uric al strămoșului lor, Petru Hudici, de la Ștefan al II-lea, frații Moghilă i-au cerut lui Petru Șchiopu să dea satul mănăstirii lor cu hramul Botezul Domnului de la Sucevița¹³⁵. Domnul, sfătuindu-se cu mitropolitul Teofan¹³⁶, cu episcopul Agathon de Roman¹³⁷ și cu boierii țării¹³⁸, a fost convins „că este mai bine <ca acest sat> să fie al sfintei mănăstiri [...] decât să aibă a umbla din mână în mână <s.n.>”, să fie domniei mele pomană” fiindcă „demult au ieșit din mâinile lor și au umblat din mână în mână; și de câte ori s-au judecat pentru a-l fura, nimeni n-a fost în stare să-l câștige, ci tot a fost așa cui l-au dat domnii <s.n.>”¹³⁹. Trebuie remarcat faptul că, și în acest caz, fiii lui Ioan Moghilă au reușit să-și înzestreze mănăstirea printr-un fals de cancelarie¹⁴⁰.

Teama ctitorilor de o răsturnare a daniei face ca, chiar și după trei urice date succesiv între 1583-1586, Petru Șchiopu să ceară urmașilor săi „dacă se vor găsi în oareșcare vreme niște urice sau niște ispisoace de la alți domni care au fost înaintea acestui timp sau niște întăriri sau ispisoace de la domnia mea pe acel mai sus scris sat”¹⁴¹, anume Mândreștii pe Siret și cu mori pe Siret și cu mlaștini, să nu li se creadă nici odinioară, în veci <s.n.>”¹⁴². Grijă domnului pare să fi fost îndreptățită, căci se vede că și mărișă a întărit inițial satul unuia dintre boierii la care acesta ajunsese înainte de a face mila față de Sucevița¹⁴³. Semnificativ pentru teama domnului și a fraților Moghilă că satul putea fi luat de viitorii domni și redăruit unuia dintre ceilalți boieri care l-au stăpânit este și faptul că fiii logofătului Ioan Moghilă nu au cerut satul pentru dâșșii, ci pentru mănăstirea lor de la Sucevița¹⁴⁴. Totuși, dania lui Petru Șchiopu

¹³⁴ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 255; p. 222-223, doc. nr. 275; Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente slavo-române*, vol. XIX, Iași, 1929, p. 177-178, doc. nr. 127 (în continuare: Ghibănescu, *Surete*).

¹³⁵ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 255; p. 222-223, doc. nr. 275; Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 255.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 198-199, doc. nr. 255; p. 222-223, doc. nr. 275; Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127.

¹³⁹ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37, doc. nr. 9. Mai jos se arată că dania a fost „fiindcă mulți s-au judecat pentru el și nimeni n-a putut să-l câștige de la nici un domn; și încă, al doilea, fiindcă a rămas drept domnesc și a umblat din mână în mână când l-am dat” (*ibidem*).

¹⁴⁰ Pentru detalii, a se vedea documentele false din DRH, A., vol. IX, întocmit de I. Caproșu (în curs de apariție).

¹⁴¹ Uricile lui Petru Șchiopu date pentru această ocină au fost scoase de Grigorie Ureche la 1637 pentru a redobândi satul (*ibidem*, vol. XXIV, p. 124, doc. nr. 130).

¹⁴² Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, doc. nr. 9.

¹⁴³ Cu siguranță că pasajul „dacă se vor găsi în oareșcare vreme [...] niște întăriri sau ispisoace de la domnia mea pe acel mai sus scris sat, anume Mândreștii [...] să nu li se creadă” (*ibidem*, p. 37-38, doc. nr. 9) se referă la alt stăpân și nu la Moghilești sau la mănăstirea lor, căci altfel această precizare într-un al treilea uric succesiv pentru Sucevița nu își mai avea sensul.

¹⁴⁴ DIR. A., veac XVI, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 255; p. 222-223, doc. nr. 275; Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127. Dacă îl cereau pentru ei, exista pericolul ca după domnia prietenului lor,

către mănăstirea Moghileștilor nu a fost recunoscută niciodată de către stăpânii legitimi ai Mândreștilor. Acest lucru este dovedit nu numai de îndemnul domnului – „*dacă se vor afla niște privilegii de danie sau de cumpărătură, pentru acel sat, de la alți domnii de dinainte pentru vreun boier, ei să nu aibă a câștiga cu ele, niciodată în vecii vecilor* <s.n.>”¹⁴⁵ (căci „*au avut și alți boieri urice pe acel sat* <s.n.>”¹⁴⁶) – din cele trei confirmări succesive făcute mănăstirii Sucevița pentru satul Mândreștii¹⁴⁷, ci și de blestemele puse în aceste acte pentru cei care ar strica dania făcută¹⁴⁸. Cu toate aceste măsuri de prevedere, călugării n-au scăpat de necazuri, căci Aron vodă îl ia de la mănăstire și îl întoarce boierilor de la care îl luase înaintașul său¹⁴⁹. Bănuim că după urcarea sa pe tron, Ieremia Moghilă a întors Mândreștii Suceviței, dar fără a mai face uric de danie, considerând că sunt îndeajuns de temeinice actele făcute de către Petru Șchiopu pentru această moșie. Mai târziu, în timpul lui Vasile Lupu, Grigore Ureche mare spătar, comisoaia Vorunțarea și toți verii lui Neagoie postelnic, anume Gligorie Arbure, Avram din Lucăceni, Toader Gherman, Isac Cocoranu, Gheorghie și alți veri ai lor toți urmașii vechilor stăpâni ai satului, au încercat să-l redobândească¹⁵⁰. Totuși, văzând „dreptele și propriile lor <ale sucevițenilor – n.n.> drese, din uricul și din ispisocul pe care l-au avut ei de la Petru voievod și de la alți domni care au fost mai înainte de noi”, la 16 iulie 1636, domnul întărea mănăstirii Sucevița satul Mândrești, cu loc de moară pe Siret și poruncea ca „*și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți adevărate a noastre*”¹⁵¹. Porunca nu a fost ascultată de marii boieri, așa încât, la 30 iunie 1637, Vasile Lupu judeca din nou pricina lui „Venedict fost episcop de Roman, Selevestru egumen și tot soborul mănăstirii Sucevița” cu „Gligorașco Ureche mare spătar și verii săi” pentru acest sat¹⁵². Văzând uricul „de la Petru <Șchiopu – n.n.> voievod, făcut cu mare blestem, astfel scriind în acel uric că a fost acel sat de moștenire lui Gheorghie fost arhiepiscop și mitropolit de Suceava de la Dumitru Hudici fost comis”, precum și uricul „de moștenire ce a avut Petru Hudici de la bătrânul Ștefan

satul să le fie luat de către un nou domn, fie pentru că acesta cunoștea valoarea acestei ocini și o dorea pentru sine sau, mai ales, pentru că boierul care a stăpânit satul până în anul 1582 era apropiat casei viitorului domn și acesta se simțea îndatorat să-i răsplătească slujba credincioasă. Daniile făcute unei mănăstiri erau mai greu de stricat, din pricina fricii de blestem.

¹⁴⁵ *DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 222-223, doc. nr. 275. Vezi și *ibidem*, p. 198-199, doc. nr. 255, precum și Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127.

¹⁴⁶ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37, doc. nr. 9.

¹⁴⁷ Este vorba de actele emise la 1 august 1583 (*DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 25) și la 6 august 1583 (Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127) pentru mănăstirea cu hramul Botezul Domnului, din Sucevița.

La 26 februarie 1586, Petru Șchiopu întărea acest sat și noii biserici mănăstirești din Sucevița, cu hramul Învierea Domnului (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37-38, doc. nr. 9). Dispărea, astfel, și pericolul *de jure* ca lăcașul Moghileștilor să piardă în viitor moșia Mândreștii, pe Siret, printr-o posibilă invocare de către boierii nedreptățiți a faptului că o altă mănăstire primise satul, ce era acum doar un paraclis al noii mănăstiri de la Sucevița.

¹⁴⁸ *DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 198-199, doc. nr. 255; p. 222-223, doc. nr. 275; Ghibănescu, *Surete*, vol. XIX, p. 177-178, doc. nr. 127.

¹⁴⁹ În acest sens stă mărturie uricul lui Vasile Lupu din 30 iunie 1637, în care se arată că Ureche mare spătar și verii săi au încercat să redobândească satul Mândreștii, arătând urice „*de la Petru voievod, de la Aron voievod și alte drese de la alți domni*” (*DRH. A.*, vol. XXIV, p. 124, doc. nr. 130). Faptul că aveau urice de la Petru Șchiopu este cunoscut și din uricul acestui domn din 26 februarie 1586 (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. II, p. 37, doc. nr. 9). Firește, prin actul său, Aron vodă nu putea decât să întărească strămoșilor lui Grigorie Ureche satul Mândreștii, pe Siret.

¹⁵⁰ *DRH. A.*, vol. XXIV, p. 124, doc. nr. 130.

¹⁵¹ *Ibidem*, vol. XXIII, p. 463, doc. nr. 525.

¹⁵² *Ibidem*, vol. XXIV, p. 124, doc. nr. 130.

voievod”¹⁵³, domnul îl întârea călugărilor, arătând că boierii săi, Grigore Ureche spătar și verii săi nu au „nici o treabă cu acel sat și l-au luat fără drept. Și acel dres ce au arătat înaintea noastră a fost făcut cu înșelăciune și nedrept”¹⁵⁴. Totodată, Vasile vodă porunea ca „de acum înainte să nu aibă mai mult a se pâri pentru această pâra niciodată în veci <s.n.>”, iar „dacă se vor mai ivi în vreo vreme niște drese la boierul domniei mele, Ureche spătar sau la alți veri ai lor, mai sus scriși, pe acel sat Mândreștii, să nu se crează și să se rupă. Și altul să nu se amestece <s.n.>”¹⁵⁵. Probabil marii boieri care au cerut satul nu s-au liniștit, așa încât domnul întârea această judecată printr-un nou uric, emis la 22 martie 1638, în care era trecută credința ierarhilor și a boierilor Țării Moldovei, între care este „Gligorie Ureachi mare spătar”¹⁵⁶, iar la sfârșitul actului pune mare blestem pentru cel care „se va ispiti să strice sau să întoarcă astfel aceste mai sus scrise lege și danie, sau cine va fi egumen sau dintre alți frați din sfânta mănăstire”¹⁵⁷ sau, iarăși, cine va fi dintre rudele și nepoții și strănepoții tuturor celor mai sus scriși”¹⁵⁸.

În același timp, trebuie remarcat că multe împresurări de moșii erau determinate de pierderea uricelor, așa încât și cărțile domnești de confirmare a ocinilor cu urice pierdute pot cuprinde interdicția „și altul să nu se amestece!”. În condițiile în care în Evul Mediu exista obiceiul furtului de hrisoave pentru a se dobândi moșii străine¹⁵⁹, prin această poruncă se încerca oprirea hoților sau a cumpărătorilor de hrisoave de a cere ocini necuvenite. În acest sens amintim că, la 5 martie 1623, Ștefan Tomșa arăta că Gheorghie și cu frații săi, Căzacu și cu Bejan, fiii lui Pătrașco, nepoții lui Luca ceașnic, „s-au jeluț înaintea noastră, cu mare jalobă, astfel zicând că dresese și uricul pe care le-au avut ei, de la domnii dinainte, pe dreapta lor ocină și dedină, jumătate din satul Lățcanii, le-au pierdut și au venit cu multă mărturie a oameni buni și slugi domnești și toți au mărturisit înaintea noastră că și-au pierdut privilegiile lor <s.n.>”. Prin urmare, domnul le întârea jumătate din satul Lățcani, pe pâraul Lățcoaia, în ținutul Roman și porunea ca „și altul să nu se amestece <s.n.>”¹⁶⁰. Apoi, la 3 noiembrie 1624, Radu Mihnea arăta că Ponici diacul din Rugășăști „s-au jăluț cu mare jalobă și cu mari scrisoare di mărturie de la șoltuzul cu 12 pârgari și di la toți orășanii din Târgu Siretiului

¹⁵³ *Ibidem*, p. 124, doc. nr. 130 și p. 284-285, doc. nr. 290.

¹⁵⁴ *Ibidem*, vol. XXIV, p. 124, doc. nr. 130 și p. 284-285, doc. nr. 290.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 124, doc. nr. 130.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 284-285, doc. nr. 290.

¹⁵⁷ Probabil domnul se temea că unul sau mai mulți frați din mănăstire puteau fi intimidați sau cumpărați de Ureche mare spătar, pentru a renunța la această moșie.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ La 20 martie 1627, Miron Barnovschi întârea lui Dumitrașco Ștefan mare logofăt satul Roznovul, cu vad de moară pe Bistrița, în ținutul Neamț, care îi era danie de la cneaghina Singlitichia Bilăiasa, care „sat a fost dreaptă cumpărătură a cneaghinei Singlitichia împreună cu boierul ei, Bilăe vornicul, de la Petru voievod, pentru cinci sute de zloți tătarăști și pentru opt cai buni, pentru că acel sat a fost drept domnesc, ascultător de ocolul Piatra. Iar în zilele lui Ștefan Tomșa vodă, un aprod al lui, anume Petrea, care a fost ureadnic în târgul Piatra, a luat privilegiul pe care l-a avut ea pe acel sat, făcut de Petru voievod, din mâinile călugărilor de la mănăstirea Bisericiani, când a fost trimis de Ștefan Tomșa voievod să ia averea boierilor pribegi de pe la mănăstiri și de pe unde se va afla în țară. Și s-a întâmplat de a văzut acel uric părintele și rugătorul nostru kir Athanasie episcopul de Roman în mâinile celui aprod și a luat acel uric și i-a dat un cal. Iar cneaghina Bilăiasa a venit înaintea lui Radul voievod cu mulți boieri și au mărturisit cu sufletele lor că îi este acel sat dreaptă cumpărătură de la Petru voievod. Iar Radul voievod, dacă a văzut boieri că au mărturisit înaintea milostivirii lui, el i-a întors acel sat și i-a făcut privilegiu de la el, și a spus și lui Athanasie episcop să-i întoarcă acel uric pe care l-a luat de la acel aprod. Iar el s-a lepădat de acel uric și a spus că nu știe nimic <s.n.>” (*ibidem*, vol. XIX, p. 213-214, nr. 168).

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 33, doc. nr. 25.

și cu pecetea orașului, zicând că deresile, uricile și ispisoacile ci le-au avut de la Alexandru voievod... și de la Irimia Movila voievod pi satul Socrăjăanii, și pi giământati di sat Hrițăști, ci sânt în ținutul Hotinului, și un ispisoc de la Petru voievod, unchiul domniei mele, pi satul Vlădenii, și *alti ispisoaci, a Melintiei, fetii lui Tudoran, a nepoatii sali, pi satul Hilișău, di baștină și cumpărătură, acele derese i le-au luat tâlharii când l-au prădat și i-au luat toată averea* <s.n.>”. Prin urmare, domnul întărește „lui Ponici diiac și ficiilor lui și tuturor niamurilor lui aceli di mai sus numiti sate, pentru ca să-i fie lui drepti ocini și moșii și uric și întăritură, cu tot vinitul. *Și altul să nu se amestece înpotriva cărții noastre aceștiia* <s.n.>”¹⁶¹.

Rolul de apărare a unor drepturi patrimoniale pe care l-a avut această formulă a fost foarte bine reprezentat în zapisele testamentare. De multe ori, în spațiul românesc, s-au petrecut certuri și au fost nemulțumiri cu privire la împărțirea averii părintești¹⁶². Ca atare, această formulă era folosită pentru a întări testamentele¹⁶³, izvoadele de zestre¹⁶⁴ și daniile¹⁶⁵ sau pentru a consacra împărțeala unor moșii între urmașii defunctului¹⁶⁶, împiedicând rudele nemulțumite să strice așezarea donatorului¹⁶⁷. Interdicția „*și altul nimeni să nu se amestece*” se întâlnește atât în actele de danie ale mirenilor, cât și în cele ale puterii centrale, indiferent dacă este vorba de înzestrarea unui locaș monahal sau a unor boieri, fiind consemnată în actele de danie, pentru ca urmașii să nu strice milostenia făcută.

În ceea ce privește actele de înzestrare a unor mireni, amintim că, la 18 ianuarie 1623, Ștefan Tomșa întărea moșiile lui Dumitrașco stolnic, între care este menționat un loc din satul Stoești, pe care Urâta, fiica lui Moise Buoreanul, l-a „dăruit nepotului ei, Dumitrașco stolnic, pentru pomenirea ei și a părinților ei. *Și după moartea ei să nu*

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 307, doc. nr. 239.

¹⁶² I. Bogdan, *Doc. Mold. din Arhivul Brașovului*, p. 57-58, doc. nr. XXVI.

¹⁶³ DRH, A., vol. XVIII, p. 7-8, doc. nr. 6; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. I, p. 209, doc. nr. 108.

¹⁶⁴ DRH, A., vol. XXVII, p. 128, doc. nr. 129.

¹⁶⁵ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 422-423, doc. nr. 349; p. 430-431, doc. nr. 359 și vol. XXVII, p. 2, doc. nr. 3.

¹⁶⁶ La 12 aprilie 1625, Radu Mihnea arăta că au venit înaintea sa „Măriica și Nastea și sora lor, Măgdalina, fiicile lui Tămaș, cu un zăpis de mărturie de la Nistor șoltuz și cu 12 pângari din târgul Totruș scriind astfel în el, cum a întocmit tatăl lor, Tămaș, până la moartea lui, ca să aibă a stăpâni toate trei, împreună, în ocina lor ce o au de cumpărătură în satul Hilipești și Dienesți și unde mai au. De aceea, cum a tocmisit tatăl lor, Tămaș, astfel să aibă și de la noi a o stăpâni. *Și altul să nu se amestece* <s.n.>” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 377-378, doc. nr. 306).

¹⁶⁷ La 29 noiembrie 1623, Radul Mihnea judeca pricina dintre Miron Barnovschi hatman și Lupul Prăjescul cu giupâneasa lui, Safta, pentru satul Miclăușenii, în ținutul Romanului, „care satu au fost dereaptă ocină și cumpărătură lui Simion Stroici, Dumnezeu să-l iarte, zicând el <Barnovschi – n.n.> *că se vine lui acel satu derept ce i-au fost unchiu, și feciori de trupul său n-are. Iar Lupul Prăjescul și cu giupâneasa lui, Safta, au arătat înaintea domnii mele și înaintea Svatului nostru un zăpis făcut de Simion Stroici visternicul scriindu într-însul cum el de bunăvoia sa, de nime nevoit, nice asuprit, au luat pre Lupul Prăjescul, și pre giupâneasa lui, Safta, și pre ficiorul lor, Gligorie, ce i-i fin și botezat de dinsul ca să-i fie lui fecior de suflet și le-au dat lor acel sat ce-i și mai sus scris, Miclăușenii, cu tot venitul, ca să fie lor de la dânsul pomană, iar ei să aibă a-l socoti pri-nsul până va fi viu, iar după moartea lui se aibă a-l comănda cumu să cade, iar alții din nepoții săi, sau den semenția sa, nime să n-aibă treabă cu acel satu* <s.n.>” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 182-183, doc. nr. 135). Prin urmare, domnul, văzând și „acel zăpis adevărat și cu blăstăm de la Simion Stroici visternic și atâția marturi de față”, a hotărât „*că nu se cade a strica darea și tocmala cestui cin și mai sus scris Simion Stroici visternic, că i-au fost dereaptă ocină și cumpărătură de și-au fost volnic cui va da* <s.n.>”. Deci „au rămas Miron Barnovschii hatmanul din toată legea domnii mele ca să nu mai aibă a mai pâri, nici a dobândi, nici dănoară în vécii. Iar Lupul Prăjescul și cu giupâneasa lui, Safta, nepoata lui Simion Stroici, se-au îndereptat și și-au pus ferăie în visteariul domnii mele 24 florinți. Deci, domnia mea încă i-am dat și i-am întărit acestu sat Miclăușenii, să-i fie lui și de la noi dereaptă danie și întăritură cu tot venitul. *Altul să nu se amestece* <s.n.>” (*ibidem*).

strice dania ei nimeni din rudele ei. Și altul să nu se amestece <s.n.>¹⁶⁸. Apoi, cândva înainte de 28 martie 1623, Dumitru, fiul Toporoaiei, mărturisea că a luat fiu de suflet pe Ionașco Vrabie, dându-i toată partea sa din satul Crăhănești, prilej cu care hotăra ca „nimeni dintre oamenii mei și dintre frații mei să nu aibă nici o treabă cu partea mea și cu via mea, ci să aibă a stăpâni el și copiii lui, iar alți oameni să nu aibă nici o treabă cu acel loc. Această mărturie am făcut-o cu sufletul meu ca să se știe <s.n.>¹⁶⁹. Pe baza acestei mărturii, Ștefan Tomșa întărea toate aceste ocini și porunceca ca „și altul să nu se amestece”¹⁷⁰. În același an, 1623, domnul Moldovei întărea împărțeala satului Buruienești între Candachia lui Goe fost postelnic și Pârvuești, arătând că s-au învoit și s-au așezat între dânșii din bunăvoința lor, prilej cu care hotăra că „altul nime să nu se amestece preste hrisovul domnii mele <s.n.>¹⁷¹. Totodată, în anul următor, Mărica, cneaghina răposatului Vasile Orăș fost mare vornic, mărturisea că, după moartea fiicei sale, Anghelina, a dăruit ginerelui ei mai multe moșii, prilej cu care porunceca ca „din neamul panului meu sau din neamul meu să nu aibă a încerca, nici a strica această întocmire a noastră, niciodată în veci <s.n.>¹⁷². Pentru a da mai multă tărie acestei donații, Radu Mihnea o întărea și porunceca ca „altul să nu se amestece <s.n.>¹⁷³. În vara anului 1625, același domn confirma mănăstirii Sfântul Sava din Iași satul Tescanii, pe apa Jijii, fiindcă fusese dăruit de răzășii de acolo, care au arătat în momentul înzeestrării „cum niciodată nescăia drése dacă s-or ivi pe acest sat să nu să crează, căci au mărturisit că câte zapise și urice ce-au avut de întăritură și de cumpărătură pe acest sat de mai sus numit mai nainte de domnia noastră toate le-au dat sfintei mănăstiri”, prilej cu care puterea centrală hotăra ca „și altul nime din semenția lor să nu se amestece pște această carte a domnii mele <s.n.>¹⁷⁴. Apoi, cândva între 1634 și 1639, episcopul Evloghie de Rădăuți și-a dăruit moșiile, satul Milișăuți și jumătate din Măriței surorii sale Ana, poruncind ca „nime din frații mei sau din rudele mele să nu se amestece în această danie a mea, pentru că am dat-o surorii mele, Ana <s.n.>”, blestemându-i pe cei care „s-ar scula din neamul meu” pentru a cere moșia¹⁷⁵. Mai târziu, fiii și ginerii răposatului Ionașco Ghenghe fost mare logofăt și-au împărțit moșiile părințești, iar în uricul de împărțeală din 1 septembrie 1635, Vasile Lupu porunceca „și altul să nu se amestece peste cartea noastră <s.n.>¹⁷⁶. În sfârșit, la 12 iulie 1643, Gligorcea Pisăvschie dădea izvod de zestre cum că „am dat fetei mele, Antimiei, dzestre o vie ce iaste în țarina lui Păcurar, din ce din cialalți frați, ca să n-aibă treabă a să mesteca într-această vie, nici Antimiia să n-aibă treabă în alte vie, cu ceialalți frați <s.n.>¹⁷⁷.

Dat fiind faptul că aproape în toate actele de danie și de milă făcute Bisericii de către domnii țării, din ocinile domeniului puterii centrale, domnul ctitor pune a blestem¹⁷⁸ și se adresa succesorilor săi pe tronul Moldovei să nu strice astfel de danii, ci

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 7-8, doc. nr. 6.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 56-57, doc. nr. 42.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 58, doc. nr. 43.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 30, doc. nr. 23.

¹⁷² *Ibidem*, p. 294, doc. nr. 223 și p. 312, doc. nr. 241.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 422-423, doc. nr. 349 și p. 430-431, doc. nr. 359.

¹⁷⁵ *Ibidem*, vol. XXII, p. 111-112, doc. nr. 99.

¹⁷⁶ *Ibidem*, vol. XXIII, p. 266-267, doc. nr. 227.

¹⁷⁷ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 128, doc. nr. 129.

¹⁷⁸ Astfel, la 6 aprilie 1623, ieromonahul Silvestru și călugării schitului de pe Pârâul Alb, mai sus de Ceahlău, peste Bistrița, unde este hramul Sfinților Arhangheli, cereau întărire de la Ștefan Tomșa pentru „o curătură ce el au curățit și în pădure în hotarul domniei mele și a țării, pe Pârâul Alb, de la gură până la capăt pe amândouă laturile. Și iarăși s-au rugat noă și pentru altă curătură carea să numești Pârâul Vierului, lângă

să le întărească¹⁷⁹, dovedește că numai aceștia aveau *dreptul* și *puterea* să anuleze uricele domnești de milostenie. Din această pricină, în ciuda îndemmurilor făcute urmașilor și a blestemelor aruncate asupra răuvoitorilor, adeseori actele de miluire s-au dovedit a fi temporare, ele fiind sigure doar pe durata vieții autorului lor. Ca atare, pentru a nu li se lua ocinile și privilegiile, toți călugării cereau întăriri succesive de la urmașii imediați ai ctitorilor lor¹⁸⁰. Prin astfel de întăriri, dania primului ctitor devenea „obicei” consacrat prin tradiție și vechime¹⁸¹, așa încât domnii de mai târziu nu îndrăzneau să strice „atâtea urice de danie și de miluire” pentru a nu cădea sub blestemul atâtor ctitori. Totuși, unele danii făcute de domni din domeniul puterii centrale erau

Bistrița până la Strâmtoare Solovani; și iarăși și pentru altă curătură ce o au făcut Grigorcea Vlăiescul și o au dat pentru sufletul său aceluși schit și sfintei biserici; de asemenea, și pentru altă curătură ce o au făcut însuși rugătorul nostru Silvestru ieromonah mai la vale de schit până la Pârâul Adâncul, unde are el moară și în susu de Lunca Socilor; și pentru altă curătură de la Lunca de Sus până la Boișteoară, unde să numește Șipotul lui Ghinadie, pe amândoa părțile pârâului și mai gios de Fântânele și cu Fântânelile și coasta Fântânelilor; și alta curătură de la pârâul Durăul până unde să numește Cășurelile, lângă Ceahlău”. Ca atare, domnul îi miluiește „cu toate acele mai sus scrise curături și locuri pe acel schit și pe sfânta biserică pentru sufletul domniei mele și a părinților domnii mele și a doamnei domnii mele și a fiilor noștri; iară ei să aibă a să ruga Domului Dumnezeu zioa și noaptea. *De aceea să dă lor și de la noi dreaptă ocină și curăturile în vecii vecilor, cu tot venitul, nestrictă de nime niciodată. Iară cine va voi a strica a noastră danie și miluire și înzăstrare, să fie neiertat de Domnul Dumnezeu și de Preasfânta Maică a lui Dumnezeu și de toți sfinții, amin. Și altul nimine să nu să amestece* <s.n.>” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 72, nr. 50). De asemenea, Radul Mihnea întărea mănăstirii Golia din Iași, „ce iaste metoh sfintei marei lavre, ce să numește Vatoped, dintr-a lor drepte dresce ce au avut de danie și miluire de la Ștefan Tomșa voievod, un sat, anume Tomeștii, ce au fost drept domnesc și să află în ocolul târgului Leșii, cu loc de prisăci și de mori, în gura Bahluiului”. Pentru ca această milă să nu fie răsturnată de un alt domn, se punea blestem și se porunea ca „altul să nu să amestece peste această carte a noastră” (*ibidem*, p. 157, nr. 109).

¹⁷⁹ La 12 aprilie 1618, egumenul mănăstirii Solca cerea lui Radu Mihnea întărire pentru moșiile mănăstirii sale, iar pentru aceasta „au adus cu sine toate diresele și ispisoacele pe care le-a făcut Ștefan Tomșevici voievod, pentru toate satele pe care le-a dat sfintei mănăstirii Solca, pe care a făcut-o în numele lui Dumnezeu; însă unele dintr-aceste sate pe care le-a cumpărat el însuși pe banii săi drepti, iar altele le-a dat din satele domnești ca singur fiitor și singur stăpânitor cât i-a fost dăruit de la Dumnezeu, care și toate acele sate le-a întărit mănăstirii sale cu mari și cumplite blesteme <s.n.>” (*DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 264-265, doc. nr. 321).

¹⁸⁰ Amintim aici cazul domeniului mănăstirii Putna, care a fost creat prin grija marelui ctitor de-a lungul domniei sale (prin cumpărări, schimburi și prin danii din domeniul domnesc), precum și privilegiile obținute de călugări prin bunăvoința domnului din privilegiile puterii centrale. Toate aceste venituri puteau fi contestate de domnii următori sau de către slugile domnești, nemulțumiți că au pierdut o parte importantă din venituri. Astfel se explică de ce mănăstirea Putna a cerut de la urmașii imediați ai lui Ștefan cel Mare întărire pentru uricul marelui domn din 2 februarie 1503, prin care se întărea mănăstirii sale toate ocinile și privilegiile cu care fusese înzestrată (*DRH. A., vol. III*, p. 508-509, doc. nr. 285). Ca atare, uricul lui Ștefan cel Mare din 1503 a fost întărit de către Ștefan cel Tânăr, la 21 august 1520 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 243-245 nr. 48; în continuare: Costăchescu, *Doc. Ștefăniță*) și de către Petru Rareș, la 9 martie 1529 (*Moldova în Epoca Feudalismului*, vol. II, *Documente slavo-românești (veacurile XV-XVI)*, alcătuitori D.M. Dragnev, A.N. Nikitici, L.I. Svetlicinaia <și> P.V. Sovetov, sub redacția academicianului L.V. Cerepnin, Chișinău, 1978, p. 264-265, doc. nr. 83), fiind practic niște copii ale uricului inițial. Doar Bogdan al III-lea n-a dat uric de întărire putnenilor. Acest lucru credem că se explică prin faptul ca acest domn, în calitate de asociat la domnie al tatălui său, fusese martor la uricul din 2 februarie 1503. Din acest motiv, fiul lui Ștefan cel Mare și slugile sale n-au contestat drepturile mănăstirii, așa încât soborul n-a mai avut nevoie de emiterea unui nou act de întărire.

De asemenea, la 19 noiembrie 1623, Radul vodă întărea mănăstirii Secu „dreapta lor ocină și dedină din dreptele lor ispisoace, ce le-au avut de miluire și de întărire de la Ieremia voievod și Ștefan voievod, niște mori și o prisacă și o odaie și câțiva vecini, care sunt pe hotarul domniei mele de la Târgul Frumos”, prilej cu care se hotăra ca „altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre <s.n.>” (*DRH. A., vol. XVIII*, p. 168, nr. 122).

¹⁸¹ „[...] domnia mea văzând și urmând altor sfântrăpasați domni, care au fost înaintea noastră, și au miluit au dăruit și au întărit sfintele mănăstiri, pentru mântuirea sufletelor lor și ale părinților lor” (*DRH. A., vol. XXVII*, p. 294, doc. nr. 301).

anulate de către rivalii care ajungeau pe tron, pentru a șterge pomenirea dușmanilor lor¹⁸². De fapt, numeroasele anulări de danii făcute Bisericii dovedesc faptul că în Evul

¹⁸² Arcadie M. Bodale, *Ctitori și călugări de la mănăstirea Sfântul Nicolae (Aron Vodă de lângă Iași. Un episod al relații lor ecleziastice greco-române la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, în vol. *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, volum editat de Leonidas Rados, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2003, p. 37-38; în continuare: Bodale, *Ctitori și călugări la m-reă Aron Vodă*.

Amintim aici cazul mănăstirii de la Greci, pe care domnul Alexandru Lăpușeanu o înzestra cu satele Nicorești și Selicicani (Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I *Acte interne (1408-1660)* editate de ~, Iași, Editura Dosoftei, 1999, vol. I, p. 100, doc. nr. 68, în continuare: Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*; *DIR, A., veac XVII*, vol. IV, p. 262, doc. nr. 318). Ion Vodă, săvârșind o „secularizare” *avant la lettre* a unora dintre averile Bisericii, nu a iertat nici ctitoria unchiului său, în condițiile în care acesta fusese rivalul său pentru tronul Moldovei (Gh. Punga, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 40-43). Astfel, acest domn nu a recunoscut legitimitatea actelor de donație ale lui Alexandru Lăpușeanu către mănăstirea de la Greci și i-a confiscat satele mai sus amintite, restituindu-le, probabil, curților domnești de care aparținuseră. Faptul ca Petru Șchiopu și Iancu Sasu se considerau ca fiind înzestrătorii mănăstirii cu aceste sate (*DIR, A., veac XVI*, vol. III, p. 151-152, doc. nr. 199 și p. 243-244, nr. 297), deși ele au fost în stăpânirea călugărilor de la Sfântul Nicolae cu mult înaintea acestor voievozi (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 99-100, doc. nr. 68; *DIR, A., veac XVII*, vol. IV, p. 261-263, doc. nr. 318), iar călugării, drept recunoștință, i-au trecut în pomelnicul mănăstirii (N. Iorga, *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907, p. 67, în continuare: Iorga, *Inscripții*; Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 286, în continuare: Melchisedec, *Notițe istorice*) dovedesc faptul ca Ion Vodă a confiscat aceste moșii.

Apoi, Aron vodă, invocând moștenirea calității de ctitor de la părintele său (*DIR, A., veac XVII*, vol. IV, p. 262, doc. nr. 318), a reconstruit mănăstirea Sfântul Nicolae. În anul terminării acestei construcții, 1594, noul ei mare ctitor o înzestra cu satele Averești și Rânzești (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 62-63, doc. nr. 39; *DIR, A., veac XVI*, vol. IV, p. 117-118, doc. nr. 144) și înlocuia călugării athoniți aduși de Petru Șchiopu la mănăstirea tatălui său de la Greci cu monahi români (*DIR, A., veac XVII*, vol. IV, p. 261-263, doc. nr. 318). Reîntoarcerea călugărilor români la mănăstirea lui Aron vodă a fost temporară, căci Ieremia Moghilă restituia metocul obștii mănăstirii Zografu (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 99-100, doc. nr. 68). Pentru aceasta însă, domnul a fost nevoit să conteste public calitatea de ctitor a lui Aron vodă: „și noi am văzut ca și Aron voievod a făcut Biserica de acum din pietre și lemne gata, ce au fost pregătite pe banii lui Petru voievod” (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 99-100, doc. nr. 68). Ca atare, Ieremia vodă a scos satele Averești și Rânzești din stăpânirea mănăstirii, căci ele n-au mai fost întărite mănăstirii athonite, la 25 mai 1606 (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 99-100, doc. nr. 68). Faptul ca aceste moșii au fost scoase de Moghilești din stăpânirea mănăstirii Aron Vodă reiese și din alte izvoare. Astfel, la 16 februarie 1598, Ieremia Moghilă poruncește oamenilor domnești să aleagă hotarul satului Dănești (al călugărițelor de la Vânători) dinspre Averești, fără a preciza posesorul acestuia din urmă (*DIR, A., veac XVI*, vol. IV, p. 188, doc. nr. 248). Apoi, deși între anii 1606-1608, mănăstirea din Țarină primea scutiri pentru satele sale de pe Cracău, și anume pentru Nicorești și Giurov, satul Averești nu a fost menționat în stăpânirea călugărilor (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 74, doc. nr. 83; p. 144-145, doc. nr. 183; p. 154-155, doc. nr. 199 și p. 170, doc. nr. 220). Dacă ar fi fost în stăpânirea soborului de la Aroneanu, cu siguranță, acesta ar fi beneficiat de aceleași drepturi ca și satele din apropiere ale hramului Sfântul Nicolae din Țarină. În timpul lui Ștefan Tomșa al II-lea, când satul reîntra în posesia mănăstirii, călugării au avut conflict de hotar cu obștea de la Bisericanii (*DIR, A., veac XVII*, vol. III, p. 114, nr. 186). În urma judecății domnești, monahii de la Aron Vodă au fost dați rămași, deoarece uricul Bisericanilor demonstrează ca morile din hotarul Avereștilor „sunt danii și miluire de la Ieremia voievod sfintei mănăstiri pentru ca sunt pe locul domnesc” (*DIR, A., veac XVII*, vol. III, p. 114, nr. 186). Or, acest sat putea să fie din nou în stăpânirea domnului numai dacă acesta îl confiscase de la mănăstire și-l restituise curții domnești de la Piatra. Așa se explica de ce la 16 februarie 1598 nu este menționat stăpânul satului, ci doar sunt trimiși oamenii domniei să-i aleagă hotarul (*DIR, A., veac XVI*, vol. IV, p. 188, nr. 248) și de ce la 25 noiembrie 1606 (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 74, nr. 83), 28 ianuarie 1608 (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 144-145, doc. nr. 183), la 3 iunie 1608 (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 154-155, nr. 198) și la 6 august 1608 (*DIR, A., veac XVII*, vol. II, p. 170, doc. nr. 220), călugării din Țarina Iașilor nu au primit scutiri de dări și pentru satul Averești.

În ceea ce privește satul Rânzești, acesta fusese scos de sub ascultarea curții domnești de la Bârlad de către Petru Șchiopu, care l-a dăruit postelnicului Meleștan (*DIR, A., veac XVII*, vol. IV, p. 117-118, doc. nr. 144 și *veac XVII*, vol. V, p. 185-186, doc. nr. 255). În decembrie 1593, Meleștan postelnic s-a ridicat cu Loboda hatmanul împotriva lui Aron vodă (v. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, tom I,

Mediu românesc puterea centrală putea revoca și dispune de toate stăpânirile asupra bunurilor, indiferent dacă acestea erau individuale (boierești)¹⁸³ sau colective (mănăstirești), dreptul de folosință asupra pământului reprezentând un „un soi de concesiune”¹⁸⁴ din partea fiecărui domn în parte.

Într-o situație asemănătoare sunt și daniile ctitorilor mici făcute din ocinile strămoșești. Astfel, ele puteau fi stricate de rudele donatorului¹⁸⁵, în condițiile în care, uneori, chiar înzestrătorii încercau să-și strice propriile donații făcute mai înainte mănăstirilor¹⁸⁶. Că neamurile puteau strica dania poate fi dovedit și de faptul că foarte multe zapise se referă la interdicția urmașilor binefăcătorului de a cere de la mănăstire ocina părinților lor¹⁸⁷. Din acest motiv, miluitorii Bisericii, indiferent dacă era vorba de

București, 1895, p. 134. În continuare: Iorga, *Acte și fragmente*, DIR, A, veac XVII, vol. V, p. 185, doc. nr. 255). Confiscându-l pentru hilenie, Ștefan Tomșa l-a repus, inițial, sub ascultarea curții de la Bârlad (DIR, A, veac XVII, vol. IV, p. 117-118, doc. nr. 144), iar mai apoi l-a dăruit mănăstirii sale din Țarina Iașilor (DIR, A, veac XVII, vol. V, p. 185-186, doc. nr. 255).

¹⁸³ S-a susținut că domnia avea drept de revocabilitate și de deplină putere de dispoziție doar asupra „proprietăților (sic!) individuale”, iar „proprietatea” (sic!) particulară a boierilor era considerată drept o concesiune din partea domniei (A.D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. II, p. 168).

¹⁸⁴ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. II, p. 168.

¹⁸⁵ Astfel, la 24 octombrie 1589, Petru Șchiopu arăta că Praxia monahia „s-a închinat și s-a dat sfântului Schit <Zosim – n.n.> cu tot ce a avut ea și cu o prisacă de stupi, care acea prisacă este lângă Borcești și cu toate câte a avut ea, nesilită de nimeni, nici asupra ei, ci de bunăvoia ei s-a închinat și s-a dat sfântului Schit. Iar ei să aibă a o scrie în sfântul mare pomelnic și în cele mici, și când va fi la săvârșenia ei, să aibă a o prohodî”, așa încât domnul poruncește ca „nimeni dintre fiii ei sau nepoții sau din rudele ei să nu aibă treabă cu aceste averi și nici să nu aibă a să amesteca în această întocmire niciodată, în nici un fel” (DIR, A, veac XVI, vol. III, p. 445-446, doc. nr. 535). Cu toată această interdicție, urmașii donatoarei au încercat să ia de la schit averea răposatei, deoarece la 11 iunie 1598, monahii Schitului Zosim cereau domniei întărirea pentru prisacă și cealaltă avuție a răposatei, prilej cu care Ieremia Moghilă reînnoia această danie și poruncește iarăși ca „nimeni dintre fiii ei sau nepoții sau din rudele ei să nu aibă nici o treabă cu acele averi și a nici să nu aibă a să amesteca în această întocmire nici cum, niciodată, în veci” (*ibidem*, vol. IV, p. 227, doc. nr. 277).

Apoi, cândva, între anii 1634 și 1641, Iachim Bandur vornic de gloată arată că s-au părât în fața lui Vasile Lupu „Irina Alivănăsă cu iegumenul de la mănăstire Sveti Sava pentru vie ce au dat <soțul ei – n.n.> Alivan svēntei mănăstiri. Și m-a trimis mărie-sa, domnul nostru, de am căutat la catastivul târgului. La catastivul târgului s-au aflat scrisă acea vie și dată danie svēntei mănăstiri de Alivan și de giupâneasa și de doi fete și de o fată a lui. Și s-au aflat scris la catastiv din zilele lui Ștefan vodă. De atunci au fost 12 ai până în zilele lui Vasile vodă. Și au fost atunci șoltuz Ștefan Poprișoc cu 12 pârgarie ai săi. De asta scriu și mărturisesc. Și mai mare mărturie, ne-am pus pecete” (DRH, A, vol. XXII, p. 109-110, doc. nr. 97).

În sfârșit, la 8 martie 1745, Aristarh vel spatar văzând mănăstirea Sucevița lipsită de vie, îi dăruia un obroc anual de „150 vedre de vin din viile noastre ci avem la Spărieți, la ținutul Putnii, ca să fie pentru treaba mănăstirii”. Cu acest prilej, donatorul scria în zăpisele sale că fiii săi pe care „i-a rădica Dumnezeu să trăiască și să stăpânească acele vie a noastre, tot să aibă a da acel vin deplin cât scrie mai sus sfēntei mănăstiri. Iar cari din neamul nostru sau din fii noștri ar stăpâni aceste vie și s-ar lăcomi cu vreo pricină a nu da acestu vin pi tot anul sfēntei mănăstiri, să fie blăstămat de Domnul nostru Iisus Hristos, și de Maica Precistă, și de toți sfinții apostoli, și de tot soborul sfēntei mănăstiri, procopseală în toată viața lui să n-aibă. Și pentru ca să fie danie noastră încredințată, ni-am iscălit puind pecetea noastră [...] Aristarh vel spatar” (Arh. St. Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/9, vol. VIII, p. 103-104, doc. nr. 42).

¹⁸⁶ La 13 iunie 1623, Ștefan Tomșa întărea călugărilor de la mănăstirea Sfântul Sava, „ca ei să fie tari și puternici cu cartea domniei mele a ține niște vie și grădini, ce sunt la târgul Iași, la Dealul Iepurelui, ce au fost date de Macarie călugărul, care s-a numit în mirenire Cefut Manole, iar acum se află la sfēnta mănăstire Galata și voiește să ia acele vie și grădini de la sfēnta mănăstire Sfântul Sava. Pentru aceea, dacă el voiește să șadă în sfēnta mănăstire Sfântul Sava, el să aibă a socoti acele vie și grădini și să slujească sfēntei mănăstiri, iar dacă nu vrea să stea în sfēnta mănăstire Sfântul Sava, ci voiește să trăiască în altă mănăstire, el să n-aibă treabă cu acele vie, nici la grădini, să fie călugării din sfēnta mănăstire Sfântul Sava tari și puternici să țină și să apere viile și grădinile de către el; și dacă ar voi el să-i tulbure, ei să aibă a-l pedepsi și alunga de acolo. Și nimeni să nu îndrăznească a-i ține sau opri, înaintea acestei cărți a domniei mele” (DRH, A, vol. XVIII, p. 122, doc. nr. 82).

¹⁸⁷ Astfel, la 2 martie 1610, Ileana Mihăileasa, fiica lui Stoica din Stoicani, dăruia mănăstirii Vatoped partea tatălui ei din Stoicani, din ținutul Soroca, cu heleșteu și cu loc de moară, „pentru sufletul părinților

domni¹⁸⁸ sau de boieri¹⁸⁹, aruncau mari blesteme asupra celor care ar fi îndrăznit să le răstoarne dania, chiar dacă în cauză erau urmași de sânge sau de domni ai țării. Observăm aici o veche cutumă, potrivit căreia ocinile părintești nu puteau fi înstrăinate, ele trebuind să rămână descendenților direcți¹⁹⁰. Poate așa se explică de ce unele danii sunt făcute din moșii cumpărate¹⁹¹. Nu întâmplător, întâlnim cazuri în care unele rude ale ctitorului revendică moșia făcută zestre unei mănăstiri de părintele lor¹⁹². Totuși,

noștri, Stoica și mama noastră, și pentru sufletul nostru. *De aceea, de acum înainte dintre copiii noștri sau dintre neamurile noastre să nu aibă a se atinge și a strica dania noastră, ci să fie pentru ei închinat acel loc împreună cu mănăstirea noastră* <s.n.>” (Th. Holban, *Document moldovenesc din anul 1610*, în *CI*, anul IV (1928), doc. nr. 2, p. 187, fără nr.). Cu acest prilej, donatorul pune blestem pentru toți cei care i-ar strica dania (*ibidem*). De asemenea, Thimotei Orăș dăruia mănăstirii Berzunț o prisacă cu 20 de stupi și hotăra în zăpădă de danie ca „nici să aibă nepoții a întoarce, nici altul nime. Iară cine ar vrea să strice pomana mea, să fie neiertat și sub tot blestemul creștinesc” (Arh. St.-București, Col. Mss., <Condica Asachi I>, Ms. nr. 628, f. 360v., doc. fără nr.). Vezi și *DIR. A., veac XVI*, vol. III, p. 445-446, doc. nr. 535; vol. IV, p. 206, doc. nr. 258; p. 227, doc. nr. 277. Mai târziu, la 8 ianuarie 1643, călugărul Ionașco Ciorte mărturisea că s-a închinat de bunăvoie mănăstirii Golia, din Iași, „cu tot ce am eu agonisit la bătrânețile mele, și am dat sfintei mănăstiri partea mea de ocenă, câtă să va alege despre alți frați ai miei, din sat din Ciortești, din vatra satului, cu case gata ce am făcut eu însumi, fără alți frați ai miei, și cu pomeți ce am făcut eu la casa mea. Aceste toate le-am dat și le-am închinat sfintei mănăstiri ce mai sus scrie, Golăe, numai până voi fi eu viu să mă hrănesc și eu pre acel loc, iar după săvârșenie mea să fie a sfintei mănăstiri, cu tot venitul. Așijdere și bucate ce vor rămâne pre urma mea, și dobitoc, și niscari bănișori și altă ce va fi, tot să fie a sfintei mănăstiri, iar din frații miei sau din ruda mea să nu se amestece nime <s.n.>”, iar de va vre cineva să strice această tocmeală, să fie neiertat de Dumnezeu, și de Preacurata Maică și de toți Svinții, amin” (*DRH. A.*, vol. XXVII, p. 2, doc. nr. 3). În sfârșit, la 7 septembrie 1643, Ursul Vartic biv vornic, cu jupâneasa sa, Anca, și cu fiii lor mărturiseau că au dat două mori din satul Clipicești, mănăstirii ce au făcut Partenie la Soveja, prilej cu care donatorii hotărâu ca „iar din seminția mea, cine să va amestece să strice această danie a noastră, să fie treclet și procleat de 318 Oteți” (*DRH. A.*, vol. XXVII, p. 159, doc. nr. 167).

¹⁸⁸ „Iar după viața noastră, cine va fi domn dintre copiii noștri sau din neamul nostru sau, iarăși, pe oricine Dumnezeu îl va alege să fie domn al Țării noastre a Moldovei, acela să nu le clinească dania și miluirea noastră ci să le dea și să le întărească. Iar cine s-ar ispiți și ar îndrăzni să strice dania și miluirea noastră și pomenirea, cea către sfânta mănăstire, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat de Domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pământului, și de Preacurata Maică de Dumnezeu a lui Hristos și de înșiși Sfinții Apostoli de frunte, Petru și Pavel, și de ceilalți sfinți apostoli și de 4 Evangheliști, și de 318 Părinții de la Nicheia. Și blestemul lui Arie să cadă asupra capului lui și să aibă parte cu iudeii care au strigat asupra Domnului nostru Iisus Hristos, sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor, care este și care va fi și cu luda, vânzătorul lui Hristos, în chinurile cele fără sfârșit, amin” (*DRH. A.*, vol. XVIII, p. 133-135, doc. nr. 91; p. 173-174, doc. nr. 125; p. 201-202, doc. nr. 150; p. 237-238, doc. nr. 178). Vezi și *ibidem*, p. 22-24, doc. nr. 18; p. 13-14, doc. nr. 13; p. 36-37, doc. nr. 26.

¹⁸⁹ În martie 1624, Gavril Budul, ginerele lui Costin Boghiul, ce au fost șoltuz în târgu în Hârlău mărturisea că „având eu o poiană în țărmurile Bahluiului în Pârcovaci, care poiană mi-au fost dată zestre de la socrul meu, ce au fost făcută cu răzătură din pădure întreagă, acea poiană nu o am vândut, ci o am dat-o danie sfintei mănăstiri unde este zidită și făcută de Zagavei pentru sufletele socrului meu și a socri-meia Nastasia și pentru sufletele fetelor femeii mele Maria și altă fată a lor, Ifimția, și pentru păcatele noastre; acea poiană ca să-i fie sfintei mănăstiri driaptă ocină și moșie de la noi și de la toată seminția noastră. Iar altul nimeni din oamenii noștri sau din rude socrilor mei să nu se amestece a strica dania noastră; iar carele dintre rudele socrului meu ar scorni pără să fie treclet și procleat și neom cu luda și odihna lui să fie Aria <s.n.>” (*ibidem*, p. 263, doc. nr. 188). Apoi, la 14 iulie 1624, „Doamna Mariia, fata lui Pătru vodă răpăusatului” închina mănăstirea de la Hlincea „cu satul de-acolă, și cu o vie în deal la Urșulea” la mănăstirea Gălată, „ca să fie una cu pomana părintelui meu și domnă, ce e scris mai sus. Iar cine va strica tocmla mea, de cumu-i scris, care din fiii miei, oare din rodul meu, oare fie cine va fi, acela om să fie tricleat și procleat de trei sute și optsprezece Părinți și anathema, și maranatha, amin” (*ibidem*, p. 289-290, doc. nr. 220).

¹⁹⁰ Vezi și Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească. Constituția și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, în *SMIM*, București, an. IV (1960), p. 91-92.

¹⁹¹ Se crede că darurile făcute din dreapta cumpărătură a militorului aduc folos îndoit în osteneala acestuia de mântuire, căci sunt din dreapta agonisită a ctitorului, fiind înfăptuite cu osteneală și sacrificii.

¹⁹² Semnificativ pentru această situație este zăpădă din 6 martie 1639, în care se arată că „Gavrea, fratele Dochiei, fâmeii lui Trifan, și feciorul lui Trifan, anume, și Zahariia, ginere-său, mărturisim noi, cu

sortii lor de izbândă era foarte mic, deoarece canoanele bisericești și obiceiul pământului opreau ca moșiile făcute danie Bisericii să fie luate de mireni. Astfel, domnii au respins aproape întotdeauna pretențiile acelor rude care doreau răsturnarea unor astfel de danii. Totuși, în cazuri extrem de rare, puterea centrală permitea unor mari boieri să redobândească moșia părintească, dar numai după ce aceștia dăruiau mănăstirii bani sau altă ocină în loc. Cu alte cuvinte, domnia lăsa rudelor cîitorilor posibilitatea de a răscumpăra sau de a schimba alte ocini pentru moșia strămoșilor lor¹⁹³.

De asemenea, alături de actele cu caracter testamentar, schimburile și împărțirile de ocini puteau provoca, la rândul lor, nemulțumirea rudelor. Pentru a nu putea fi reclamate ca fiind nedrepte, adeseori se puneau interdicția amestecului acestor neamuri pentru a schimba astfel de învoieli. Acest lucru este dovedit de faptul că, la 18 martie 1625, Radu Mihnea întărea schimbul făcut de către Dumitru Buhuș cu verii lui, anume fiii Maricăi și ai Nastasiei, toți nepoții Anei și strănepoții lui Ion Gănescul, și cu unchiul lor, Dumitru fiul lui Petrea Ungur fost pârălab, cel dintâi dăruindu-și părțile din Gănești și șaptezeci de taleri de argint pentru ocinile verilor săi din Crivești, Răvăcani și din Găureni, banii fiind dați „pentru că au fost părțile lor mai bune”, iar domnul porunea „Și altul nimeni să nu se amestece”¹⁹⁴. Apoi, în 1643, Gligorie Ureche mare vornic de Țara de Jos și nepoții săi, „de bunăvoia noastră ne-am tocmit și ne-am împărțit cu toate satele ce ne-au rămas de la părinții noștri”. Cu acest prilej, Neculai Urêche spătariul și cu Nistor Batiște, arătând că au lăsat unchiului lor, Urêche mare vornic, pentru cheltuiala făcută pentru „trébele casei noastre”, în valoare de cinci sute de galbeni, „fără de partea dumisale”, părțile lor din Cépliniți și în Buhainți, la Hârlău „ca nici noi să nu ne mai amestecăm acolo <s.n.> nici parte să cérem, nici dumn(ea)lui de acéle datorii să mai pomenească, nici să le ceară de la noi, că am dat ca să nu mai hie între noi price”¹⁹⁵.

Așadar, prin porunca „altul să nu se amestece” – indiferent dacă era făcută în diate, izvoade de zestre, zapise de danie, schimb sau de împărțea, ori în actele de cancelarie care le confirmau – se căuta a fi oprite rudele nemulțumite să strice actul donatorului sau tocmeală urmașilor și să ceară o altă împărțea. Acest lucru se întâmpla

această scrisoare a noastră, cum au avut tată-nostru, Trifan, o vie la Scorțești și la moartea sa o au dat sfintei mănăstiri, schitului părintelui Parthenie, unde iaste hramul Sveatâi Ioan Bogoslov. După acéia, noi n-am credzut, ce i-am sorocit la pârălabâi, anume, la Pătrașco ce au fost postelnic și pârălab la Putna, și ne-am întrebat, iar cu călugării. Au venit Ghervasie de Cucuiați, ce au fost văr primare lui Trifan, și Marcul de Clipicești, și Gheorghe Dragoman tij și alți oameni buni, de au mărturisit cum au dat Trifan acea vie acei sfinte mănăstiri, să-l scrie la poménic și l-au scris și cu învățătura duhovnicului său, popei, a lui Andreiu. Deci, Pătrașco ce au fost postelnic, carele mai sus scrie, și pârălab de Putna, după mărturiia acestor oameni, ne-au giudecat să mérgem să căutăm la poménic, de va hi scris, să-i lăsăm în pace pre călugări. Deci, am mersu noi și cu popa Huiup de Muncel și Ioniță vătăman tij. Căutat-am și i-am aflat scriși la poménic, Trifan și Dochii, fáméia lui, și feciorii lui. Dé acia, am socotit și am lăsat să hie deplin cuvântul părinților noștri; n-am vrut să stricăm pomana părinților noștri despre acea sfântă mănăstire, căci am aflat și zapisul părinților noștri, făcut de dânșii” (DRH, A., vol. XXV, p. 56-57, doc. nr. 50).

¹⁹³ La 11 septembrie 1583, Petru Șchiopu arăta că a venit sluga „Iurașco Vartic, fiul lui Vartic hatman [...] și a dat dreapta lui ocină și dedină, un sat anume Malintii, cu iaz și cu moară, în ținutul Hotinului și a dat acest sat rugii noastre, sfintei mănăstiri Galata, pentru pomenirea fratelui său, răposatul Ionașco Vartic și pentru pomenirea fiicei lui, răposata Anghelina, care este îngropată acolo, în mănăstire. Și iarăși a dat sfintei mănăstiri 4 sălașe de țigani [...] pentru pomenirea mai sus scrișilor răposati” (DIR, A., veac XVI, vol. III, p. 230-231, doc. nr. 283). Totuși, trei ani mai târziu, la 7 mai 1586, soția și copiii donatorului răscumpărau de la călugări moșia Malintii (în ținutul Crenăuților) pentru 21.000 aspri (ibidem, p. 319, doc. nr. 385).

¹⁹⁴ DRH, A., vol. XVIII, p. 365-366, doc. nr. 295.

¹⁹⁵ Ibidem, vol. XXVII, p. 45-47, doc. nr. 42.

mai ales în cazul morții donatorilor, când, de obicei, neamurile acestora doreau să ia cât mai multe acareturi ale defunctului, provocând certuri între moștenitori¹⁹⁶.

Totuși, sintagma „*altul să nu se amestece*” se regăsește mai ales în actele de vânzare și în confirmările domnești ale acestor documente. În astfel de situații, ea putea ascunde intenția cumpărătorului, sprijinit de domnie, de a înlătura orice încercare a rudelor mai apropiate ale vânzătorului de a cere răscumpărarea ocinilor vândute. Probabil, adeseori aceste vânzări se făceau prin împresurare, prin lepădarea banilor sau cu încălcarea dreptului de protimisis, fără a fi înștiințate rudele. Că este așa, o dovedește hrisovul din 29 iulie 1562, prin care Despot vodă întărea lui Seachil cumpărătura a jumătate din satul Bârjoveni, drept 300 de zloți tătarăști, și poruncește ca „*altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”¹⁹⁷. Cu siguranță, exista o pricină de judecată între răzăși, căci, la 15 iulie 1569, Bogdan Lăpușeanu întărea „Magdalini, cneaghinii lui Seachil fost medelnicer, din jumătate de sat, din Bârjoveni, a patra parte, ce ea și-a cumpărat-o de la verii săi, de la Herja și de fratele său, Sava și Berindeai, pentru o sută de zloți tătarăști, ca să-i fie și de la noi cu tot venitul”, poruncind și el ca „*altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”¹⁹⁸. Dovada acestui conflict este ilustrată într-un uric de la Petru Șchiopu, din 25 februarie 1577, în care se arată că „au venit înaintea noastră [...] Grozav și fratele său, Banul, fiii Herjii, și Băloș, și sora lui, Erena, copiii Savei, și au pârât pe Măgdalina, cneaghina fostului Seachil, și au voit să întoarcă 100 de zloți, pentru jumătate din a patra parte de sat, din Bârjoveni, pe care i-au vândut-o părinții lor, Herjea și Sava. Noi și cu boierii noștri am căutat și am aflat cu sufletele noastre cum că nu se cuvine lor ca să-i întoarcă ei banii de atâta vreme, pentru că ea nu și-a dat banii să mergă în câștig <s.n.>”. De aceea, Grozav și fratele său, Banul, fiii Herjei, și Băloș, și sora lui, Erena, fiii Savei, au rămas, iar Măgdalina s-a îndreptat și și-a pus ferăie, așa că, „*de acum înainte, să nu mai aibă ei, nimeni din seminția lor a se plânge și nici să dobândească, nici altfel să se răzvrătească, niciodată, în veci, înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”¹⁹⁹. Cu toate acestea, pericolul s-a menținut, dat fiind faptul că unele urice ale familiei Seachil au fost pierdute. Astfel, la 13 decembrie 1585, Petru Șchiopu arăta, între altele, că urmașii lui Seachil pârălab au venit „cu mare jalbă și mărturie, cu oameni buni și bătrâni și cu ostași de la curtea domniei mele, spunând că privilegiul cel vechi ce l-au avut străbunii lor, Oancea și Ilea de la Ștefan voievod cel Bătrân, pe aceste mai sus scrise sate, le-a pierdut tatăl lor, Seachil pârălab, când l-au jăcuit ungurii, în războiul lui Ioan Despot

¹⁹⁶ La 30 ianuarie 1623, Ștefan Tomșa voievod judeca pricina ginerii Tolocicoaiei „pentru a patra parte de sat de Rogoșești, dzicând Căzacul că s-ar fi venit muierii lui acea parte, iară Nicoriță iarăși au dzis că să vine femeii lui, Catrușii, împreună cu a Căzacului și au arătat și ispisoc de împărțală de la Radul voievod, cum că le-au împărțit lor soacra lor, Tolocicoaia, și este în mâna Căzacului și nu vru să-l scoată înainte judecării. Și așa au mărturisit înainte noastră și soțul lor, Dumitru Ponici cel bătrân, și cumnatu-său, Isac diiacu, și Ionașco Vrabie și toate rudeniile Poniceștilor, precum s-au venit lor împreună acea a patra parte de ocină din satul Rogoșeștii, și acel ispisoc de împărțală, ce-au avut ei între dânsii, este în mâinile Căzacului. Deci noi am dat zi Căzacului, ca să-și aducă ispisocul la dzi. Și când au fost la dzi nu l-au adus ispisocul acela de împărțală, ci au rămas din toată legea țării; iară Nicoriță, împreună cu femeia sa încă au mai așteptat o săptămână peste soroc și s-au îndreptat și și-au pus și ferie înaintea noastră. Pintru aceea, domnia mea am dat și am întărit celui de mai sus scris Necoriță și fimii sali, Catrușii, pre acea giământate din a patra parti din satul Rogoșești, ca să fie și di la noi, lor, dreaptă ocină și moșii și împărțală, cu tot venitul. Și altul să nu se mai amesteci” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 11-12, doc. nr. 12).

¹⁹⁷ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti din județul Neamț*, I, extras din AR, tom IV (1940), p. 4, doc. nr. 1.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 5, doc. nr. 2.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 6, doc. nr. 3.

voievod. *De aceea, dacă se vor afla în oarecare vreme, cândva, aceste privilegii vechi, sau cineva ar dori să-și facă de la dânșii oarecare privilegii cu înșelăciune, să nu aibă a se crede niciodată, în veci, înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>²⁰⁰.

Mai târziu, la 22 noiembrie 1618, urmașii lui Roman Cucoranul vindeau lui Nicoară mare vornic al Țării de Sus și cneaghinei sale, Tudosca, satul Cucoreni și seliștea Loeștilor, amândouă fiind într-un hotar, mai sus de târgul Botoșani, pentru 1.200 de taleri de argint²⁰¹. La finalul actului a fost cuprinsă formula „și altul să nu se amestece <s.n.>”, ceea ce indică faptul că nu toți nepoții lui Roman Cucoranul nu erau de acord să li să înstrăineze ocina părintească. În sprijinul acestei ipoteze vine însemnarea contemporană de pe foaia a doua a documentului: „după cea tocmală ce-am tocmnit și le-am fost plătit eu, au venit să-mi întoarcă, deci încă le-am mai dat o sută de taleri, bani gata <s.n.>”²⁰². Astfel, adăugând vânzătorilor încă 100 de taleri, rudele care au voit să răscumpere moșiile s-au văzut silit să renunțe la dorința lor, deoarece nu aveau posibilitățile materiale ale vornicului și nu puteau să dea o sumă la fel de mare cu aceea pe care acesta o putea achita.

De asemenea, la 13 aprilie 1619, Cârștina, cneaghina răposatului Gheorghe pârcălab de Hotin, vindea „panului și prietenului nostru, panului Tudorie pârcălab de Hotin”, tot satul Păltiniș din ținutul Dorohoi și partea sa din Budeni, „ca să-i fie ocină în veci, neclintit, niciodată și nimeni să nu aibă a se amesteca înaintea acestui zapis al nostru. Să se știe și să se creadă <s.n.>”²⁰³. Faptul că vânzătoarea a căutat să-și întărească scrisoarea de mărturie nu numai cu o încredințare folosită extrem de puțin în zapisele de vânzare românești: „să se știe și să se creadă”, ci și prin oprirea făcută tuturor de „a se amesteca înaintea acestui zapis al nostru” pentru a-i fi prietenului său „ocină în veci, neclintit, niciodată”, dovedește că și această cneaghină a căutat să-și împiedice rudeniile sale de a răscumpăra ocina vândută unui prieten fără voia lor. Dacă neamurile vânzătoarei n-ar fi putut sau dacă ar fi refuzat să cumpere, acest lucru era cu siguranță menționat în actul de vânzare, mai ales că întotdeauna cumpărătorul era interesat să nu fie omis un asemenea lucru. Totodată, acest document dovedește că formula prin care se oprea amestecul altora era folosită nu numai în actele cancelariei domnești, ci și în zapisele de vânzare.

Apoi, la 30 mai 1623, Ștefan Tomșa întărea lui Ionașco Gheanghea mare logofăt cumpărăturile din satul Tulucești, ce este în ținutul Covurlui, pe Prut, lângă Gălați, cu o vie și din satul Ghidușeni, prilej cu care poruncește ca „și altul să nu se amestece”²⁰⁴. Faptul că Ionașco Gheanghea avea pricină pentru stăpânirea acestor moșii, era dovedit de o mențiune a uricului din 11 mai 1625, prin care și Radul Mihnea îi întărea aceste ocini²⁰⁵. O lună mai târziu, la 20 iunie 1623, același domn întărea lui Dumitrașco Fulger diac mai multe ocini din Toderești, ținutul Cârliștii, prilej cu care hotăra ca „și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre <s.n.>”²⁰⁶. Că boierul amintit avea gâlceavă cu alți răzăși pentru aceste moșii o arată și cartea gospod a lui Radul Mihnea din 29 martie 1624, prin care Dumitrașco Fulger diacul de Toderești era împuternicit „să hie tare și puternic, cu această carte a dumnii mele, a opri și a ține nește case din

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 7-8, doc. nr. 4.

²⁰¹ *DIR.A., veac XVII*, vol IV, p. 299-300, doc. nr. 368.

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ *DIR.A., veac XVII*, vol IV, p. 320, doc. nr. 399.

²⁰⁴ *DRH, A.*, vol. XVIII, p. 115-116, doc. nr. 77.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 397, doc. nr. 325.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 126-127, doc. nr. 86.

satu den Toderești și cu câtă ocină va hi <s.n.>²⁰⁷. Într-un alt uric al același domn, din 3 mai 1625, aflăm și numele celui care producea necazuri lui Dumitrașco Fulger diac: Drăgușan diac, care era dat rămas, așa încât domnul poruncea ca „altul să nu se amestece. Altfel să nu fie <s.n.>²⁰⁸. Tot în 1624, mitropolitul Anastasie Crimca a cumpărat un loc de prisacă în hotarul satului Toderești, însă pentru a-i opri pe alți răzăși să obțină răscumpărarea acestei ocini, și de această dată domnul poruncea ca „altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre²⁰⁹.

Conflictul pentru o vânzare de moșie se regăsește și în uricul lui Radu Mihnea, care întărea, la 6 noiembrie 1623, Grecului visternicel o ocină din Pășcani, în „partea de jos, ce este pe Siret, în ținutul Suceava, ce vânduse Isac comișel lui Balica hatman și au răscumpărat ei de la Ștefan Tomșa voievod, pentru un cal bun <s.n.>”, prilej cu care se hotăra ca „altul să nu aibă a se amesteca înaintea acestei cărți a noastre; și dacă se vor ivi, în vreo vreme, unele drese, să nu se creadă <s.n.>²¹⁰. În același an, la 2 decembrie, Toma postelnic și Iordachi mărturiseau că au fost miluiți de domnie „cu giumătati de sat de Pășcani..., ce-au fost a Balicai hatmanul, vândută de Isac Pa... într-acéia au venit Ionașco Grecul visternicel de acolo... dirése de la Ștefan vodă, de răscumpărătură <s.n.>”, așa încât „vădzindu a lui dirése, noi am dat și i-am întărit și din uricul nostru încă am ras, ca să nu mai... de noi și de... să hie volnic a-și ținea a sa dreaptă ocină de sat, ce-i mai sus scris, Pășcanii <s.n.>²¹¹. Mai târziu, la 23 iunie 1625, popa Mihul din Pășcani și ginerele său, Ionașco Grecul, primeau confirmare pentru „dreapta lor ocină și cumpărătură <s.n.>”, a treia parte din jumătatea satului Pășcani, pe Siret, la Suceava, „din ispisocul de cumpărătură, pe care ei l-au avut de la Eremia Moghila voievod și din ispisocul de întărire și de pâră de la Ștefan Tomșa voievod <s.n.>”, iar la finalul actului se poruncea ca „și altul să nu se amestece <s.n.>²¹². Pricina nu a luat sfârșit, căci la 31 iulie 1625, Radu vodă arăta că „s-au jeluît, înaintea domnii mele, sluga noastră Grecul și popa Mihul de sat de Pășcani, dzicându că înblă un om anume Capotă, multe amestecându și învăluindu la satul lor și la moșia lor. Direptu acea, le-am datu ceastă carte a domnii mele, ca să aibă a-și apăra satul și pre acel om, sare hi, și cu cartea domnii mele să aibă a-l prinde și să-i ia cartea ce va hi avându. Și nime să nu cutdză a ținea sau a opri peste cartea domnii mele <s.n.>²¹³.

În anul 1625, Nechita de Sârbi vindea postelnicului Toma o parte din Bodești, partea sa și a lui Pătrașco Giuncul, arătând că dacă Pătrașco Giuncul „va vrea să gălcească ceva, el să-și întrebe cu mene, iar cu dumnealui postelnicul să nu aibă nici o treabă <s.n.>²¹⁴. Firește, exista pericolul ca omul căruia i s-a vândut ocina să-și ceară partea, însă la 13 decembrie 1625, Radu Mihnea întărea postelnicului cumpărătura și poruncea ca „altul să nu se amestece <s.n.>²¹⁵.

Cel mai semnificativ caz în acest sens este cel din anul 1643, când Vasile Lupu a judecat pricina dintre Pavăl cu rudele sale și Safta Șoldăneasa cu feciorii ei pentru siliștea Popeștii, ținutul Roman, „dzicând mai sus numiții oameni cum că mai sus

²⁰⁷ Ibidem, p. 263-264, doc. nr. 189.

²⁰⁸ Ibidem, p. 394, doc. nr. 321.

²⁰⁹ Ibidem, p. 280, doc. nr. 208.

²¹⁰ Ibidem, p. 164-165, doc. nr. 119.

²¹¹ Ibidem, p. 184-185, doc. nr. 137.

²¹² Ibidem, p. 421, doc. nr. 347.

²¹³ Ibidem, p. 432, doc. nr. 361.

²¹⁴ Ibidem, p. 458-459, doc. nr. 394.

²¹⁵ Ibidem, p. 460, doc. nr. 395.

arătata siliște le iaste lor dreaptă ocină și moșie și le-au luat-o lor în silă Căriiman paharnic. Iar giupâneasa, Safta Șoldăneasă, și cu ficiorii săi au răspunsu așa și înaintea noastră, cum că le iaste lor dreaptă ocină și cumpărătură a tatălui ei, a lui Căriiman paharnic, de la acei de mai sus arătați oameni și de la rudile lor” în zilele lui Costandin Moghilă. În cele din urmă, Pavăl cu rudele sale sunt dați rămași, „fiindcă ei au vândut-o din vremea de demult și au umblat cu meșteșug și cu mare viclenie, și s-au dat afară pe dânșii din Divanul domniei mele cu mare necinste și s-au dat pe mâna armașilor de s-au pus în temnița domniei mele, fiindcă ei au tăgăduit cum că n-au vândut”, iar Safta Șoldăneasă cu ficiorii săi plătesc ferăia și primesc întărire. Cu acest prilej, domnul poruncește „să nu mai aibă a să mai trage la giudecată pentru această pricină, nici odănoară, în veci. Și de să vor mai găsi vreodată niscareva dresi la acei de mai sus arătați oameni pe ace siliște să nu să creadă, ci să să rumpă. Și altul să nu să amestece”²¹⁶.

În același timp, formula amintită putea chiar să anuleze unele acte de cumpărătură a unor ocini, ce fuseseră făcute fără a fi întrebate rudelor vânzătorului, permițând răscumpărarea lor de către neamurile mai apropiate ale celui dintâi vânzător. Amintim aici porunca lui Radu Mihnea din 5 aprilie 1624, prin care dădea dreptul „giupânesăi Goiuae spre aceea ca să hie tare și puternică, cu carte domnii mele, a să liga în satu Buruinești, în parte ceea ce au vândut Pârvul, pentru care lucru o au vândut și de dânșă n-au întreat. Deci nime să nu cuteze a ține sau a opri înaintea cărții domnii mele. Și altul să nu să amestece <s.n.>”²¹⁷. Apoi, la 20 februarie 1625, același domn arăta că jupâneasa Candachia a lui Goe fost vornic l-a pârât pe Apostol fost pârcălab pentru a patra parte din Buruinești, pe Sirētu, ținutul Romanului, „care acestu Apostol au fost cumpărat-o de la Dumitrașcu Pârvul. Deci jăluindu jupâneasa Candachie asupra acestui Apostol, zicându că nu poate ea să trăiască cu dânșul într-acei sat, iar mai ales că ea iaste cumpărătoare întru acel sat, cu multă vreme mai nainte decât acest Apostol și ea vra să întoarcă banii lui Apostol <s.n.>”. Prin urmare, Radu vodă pune a „sorocu până în trei zile ca să întoarcă lui Apostol toți banii înnapoi”. În cele din urmă, jupâneasa plătește răscumpărarea, primește actele acelei părți de moșie și, bineînțeles, confirmarea domnească, însoțită de porunca „și altul nime să nu să amestece preste hrisovul domnii mele <s.n.>”²¹⁸, prin care Apostol era oprit să mai ceară acea ocină sub cuvânt că i-au fost lepădați banii. De asemenea, la 12 aprilie 1625, Radu Mihnea arăta cum Ihnat Doboș și fiica lui, Antimia, au vândut toate părțile lor de ocină din satul Bahna, lui Tămaș din Hilipești, iar mai apoi Bejan fost ceașnic a răscumpărat această ocină pentru 13 taleri, poruncind ca „altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a noastre”²¹⁹. În sfârșit, la 26 iunie 1625, Radu vodă, judecând o pricină legată de faptul că Apostol mare ușer a cumpărat o ocină din satul Băloșești, ținutul Roman, de la ruda lui, Vasilie Hasnăș și de la surorile acestuia, Todosia și Nastasia, pentru o sută și zece taleri de argint, hotăra că se cuvine ca Luchian diac și cu rudele lui „să întoarcă banii lui Apostol ușer, pentru că ei erau rude mai apropiate cu Vasilie Hasnăș și cu surorile lui. Și le-am dat zi, din luna iunie 9 peste două săptămâni, ca să întoarcă banii. Deci când a fost la zi, ei au venit toți de față și s-au lăsat Luchian și fratele lui, Ivan, și mătușa lor, Ioana, cu verii lui, de buna lor voie înaintea domniei mele și a Divanului domniei mele, ca să aibă a stăpâni boierul nostru Apostol ușer această parte de ocină din satul Băloșești cu

²¹⁶ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 56-57, doc. nr. 49.

²¹⁷ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 264, doc. nr. 190.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 346, doc. nr. 277.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 377-378, doc. nr. 306.

tot venitul, cum i-a vândut ruda lui, Vasilie Hasnăș, cu surorile lui”²²⁰. Prin urmare, domnul întârea lui Apostol mare ușer acea parte de ocină și porunceă că „*altul să nu se amestece* <s.n.>”²²¹.

Prin această expresie, vânzătorii și donatorii încercau să își oprească urmașii de la încercarea de răscumpărare a ocinilor părintești. Astfel, la 5 aprilie 1624, Măgdălina, preutesa de Pereni, și feciorii ei mărturiseau „cum au cădzut un cal a dumiisale a lui Dumitrașcu diecul, feciurul șetrarului, întru grupa a noastră și n-am avut cu ce-l plăti, că l-au biciuluit oameni buni drept 25 de lei”, așa încât dădeau păgubitului ocina lor din Pereni, ținutul Iașilor, primind de la Dumitrașcu 7 lei, așa încât „*noi i-em dat ca să-i hie lui și feciurilur lui și a cui să va alege den sămânța lui, în veci; și nime dentru sămânța nustră să n-aibă a se amesteca, în veci* <s.n.>”, poruncă reluată la final de martori: „*și nime să n-aibă a se mai amesteca dentru sămânța Măgdălinei ș-a Arvasiei, în veci de veci, amin* <s.n.>”²²². Apoi, la 15 martie 1625, Titiana, fata lui Gheorghie Albotă, femeia lui Tiron, vindea o vie părăsită din dealul Laslău postelnicului Toma, hotărând ca „*alții, de oamenii sau den ruda noastră, nime să nu aibă a să amesteca într-această ocină, nici odănoară în veac*”²²³. De asemenea, la 6 august 1625, Mihai și Gavril sîn Ciul din Jigorêni mărturiseau că au vândut „*de bunăvoie, de nime nepresurați și nenevoiți* <s.n.>, optu delnițe de fân, cu locul din Poiana Mănăstire”, fraților Toader și Dumitru Grecului din Făurești pentru 25 de taleri, prilej cu care porunceau „*ca să nu mai aibă nime de oameni noștri a mai întoarce, preste mărturiia noastră* <s.n.>”. Cu toată această interdicție, pericolul răsturnării acestei vânzări a rămas, dovadă fiind actul de confirmare al acestei cumpărături, prin care Radu Mihnea hotăra, la 17 decembrie 1625, ca „*altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”²²⁴.

Totodată, la 25 noiembrie 1625, Dumitru feciorul lui Purcel și Ionașco hânsariul arătau că și-au vândut ocinile „din Dușăști, cu două mori în Vaslui și cu curțile noastre și cu tot locul în sat și în câmp” lui Pană vistiernicul drept 186 de galbeni, prilej cu care hotărau că „*nime de-acum înainte, dintru seminția noastră, să nu mai aibă treabă a să amesteca, ci să-i fie dumisale ocină și moșie neclintită, în veci* <s.n.>”²²⁵. Mai târziu, la 16 septembrie 1643, popa Dudon mărturisea că „de nimene nevoit și nepresurat, am vândut viile mele vornicului Petricéico, dereptu o sută de lei bătuți, însă șese fărtaie; iară o falce o am dat danie cuconului dumisale, lui Ionășcuță, cu pomeți într-îmbe capelele viilor, și cu loc de crame și cu tot venitul, și cu poamă, cu tot, și cu pivniță ce o am cumpărat de la Dumitrașco, feciorul lui Manule de Hârlău, *ca să n-aibă nime a să amesteca de cuconii mii, nice dănoară, în veci* <s.n.>”²²⁶. De asemenea, atunci când se menționa că vânzarea s-a făcut cu știrea rudelor, inserarea poruncii „*și altul să nu se amestece*” în actul de danie avea rolul de a opri o posibilă răsturnare a cumpărăturii de către neamurile vânzătorului. Este cazul actului din 4 septembrie 1643, prin care Vasile Lupu arăta că atunci când Gheorghie Prăjescul a vândut jumătate din Pobratești, ținutul Cernăuți, lui Costantin Ciogolea vornic de gloată, vânzătorul „*i-a întrebat pe toți frații și surorile lui pentru ce nu au vrut să vândă fără știrea lui. Iar el* <Ciogolea – n.n.> *s-a împotrivit și nu i-a lăsat să vândă, ci le-a dat bani*”²²⁷. În sfârșit, la 22 decembrie 1625,

²²⁰ *Ibidem*, p. 424-425, doc. nr. 350.

²²¹ *Ibidem*, p. 424-425, doc. nr. 350.

²²² *Ibidem*, p. 264-265, doc. nr. 191.

²²³ *Ibidem*, p. 361, doc. nr. 291.

²²⁴ *Ibidem*, p. 469, doc. nr. 403.

²²⁵ *Ibidem*, p. 453, doc. nr. 389.

²²⁶ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 164, doc. nr. 174.

²²⁷ *Ibidem*, p. 157-158, doc. nr. 165.

Nechita feciorul lui Moțoc arăta că și-a vândut moșia din Petrești, ținutul Bacăului, lui Pană al treilea vistiernic, poruncind ca „*nime den frații mei sau dentr-altă rudenie a noastră ca să n-aibă a se amesteca întru nimic, ce să aibă a-și face dumnealui și derese domnești pre aceasta ocină* <s.n.>”²²⁸.

Totodată, porunca „*altul să nu se amestece!*” putea fi adresată și foștilor stăpâni ai unei ocini vândute. În condițiile în care pământul fusese obținut ca urmare a plății unei morți de om sau a unei alte gloabe²²⁹, era firesc ca aceștia să încerce mai târziu răscumpărarea moșiei strămoșești. Este cazul actului din 28 martie 1623 – prin care Toma Barta și rudele sale au vândut lui Ionașco Vrabie o ocină din satul Crăhănești, „*care ocină fusese luată de la Benea, pentru că plătiseră ei o moarte de om, pe care om îl omorâse Benea* <s.n.>” – în care există o asemenea poruncă²³⁰. De asemenea, la 9 martie 1625, Radu Mihnea întărea lui Dingan păharnicul mai multe părți de ocină din satul Otești, între care este și partea lui Ion și fratelui lui Ștefan, fiii lui Sacul, pe care au cumpărat-o „*pentru unsprezece zloți ungurești și le-a plătit capetele pentru o faptă rea, din mâinile lui Dumitru Scu... vornic* <s.n.>”, poruncind ca „*altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”²³¹. Apoi, prin uricul din 11 februarie 1643, Vasile Lupu întărea mai multe ocini din satul Buciumi lui Dumitrașco stolnic, între care este și dedina lui Tudor, fiul lui Gligorie Puiul, nepotul lui Neagul, pe care cel din urmă a dat-o fiindcă a „*prădat o groapă cu grâne și l-au prins de față și nu a avut cu ce să-și plătească capul, ci a dat partea lui de ocină mai sus scrisă* <s.n.>”²³². În sfârșit, același Vasile vodă dădea o altă carte domnească pentru Costandin Stârcea fost pârcălab și pentru Darie Stârcea „*ca să hie tari și puternici cu carte domniei meli a opri și a țâne hotarul Hrimancăuților, ci esti în ținutul Hotinului, pentru căci au plătit ei o moarte de om pintr-acel hotar*”, poruncind ca „*nimi să n-aibă a să amesteca preste carte domniei meli* <s.n.>. Iar cui va păre cu strâmbul, să vie să ste de față înaintea domniei meli”²³³.

În același timp, porunca în discuție putea opri și drepturile patrimoniale ale celor care plătiseră o moarte de om întâmplată într-un hotar, permițând boierilor care nu putuseră plăti la vreme aceea gloabă să-și răscumpere ocina. Astfel, la 29 aprilie 1625, Radu Mihnea judeca pricina dintre Grigorie sân Sas cu nepoții lui și femeia lui Toader Hrăjde pentru jumătate din satul Piticii, la ținutul Putnii, „*care ace giumătate din Pitici au fost dată ei mai de demultu pentru o moarte de om, ce-au fost căzutu asupra satului, însă atunce au dat Toader Hârjde 25 boi pentru ace giumătate de satu ca să o stăpânească; și Hârjde cu feciorii săi au arătat înaintea noastră un zapis de la uitu i pârgari cu pecete târgului precum au fostu dat acei boi* <s.n.>”, dând voie, în baza unei presupuse învoieli între părți²³⁴, să întoarcă femeii „un cal bunu prețeluit drept 36 galbeni și 6 galbeni buni și 6 stupi” precum și „o iapă prețeluită drept 15 galbeni i 5 stupi i 2 boi, prețeluiți la un locu drept 30 talere bătuți, înainte noastră și înainte a totu Sfatul domnii mele”, așa încât le întărește moșia, poruncindu-se ca „*altul să nu să amestece înainte cărții domnii mele* <s.n.>”²³⁵.

²²⁸ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 469-470, doc. nr. 404.

²²⁹ Vezi și *ibidem*, vol. XXVII, p. 95, doc. nr. 90.

²³⁰ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 54-55, doc. nr. 40.

²³¹ *Ibidem*, p. 359-360, doc. nr. 289.

²³² *Ibidem*, vol. XXVII, p. 31-32, doc. nr. 26.

²³³ *Ibidem*, p. 154, doc. nr. 162.

²³⁴ Că nu poate fi vorba de învoială („s-au tocmit de bunăvoie lor”) o demonstrează faptul că părțile au ajuns la judecată și că uricul de întărire se încheie cu formula „altul să nu să amestece” (*ibidem*, vol. XVIII, p. 390-391, doc. nr. 318).

²³⁵ *Ibidem*, p. 390-391, doc. nr. 318.

De asemenea, formula amintită se întâlnește și pe actele de confirmare a unor moșii obținute ca urmare a plății dărilor sau a unor datorii bănești ale vechilor stăpâni. Ca și în cazul plății gloabelor și a morților de om, prin această poruncă se încerca limitarea dreptului acestor boieri de a-și răscumpăra moșiile strămoșești. În acest sens, amintim că, în octombrie 1624, Ulianca și copiii ei își dădeau ocinile din Dămieniști și din Rușii Zavului rudei lor, popii Gligorie din Dămieniști, „pentru căci ne-au plătit din multe dabele domnești și au tras multă nevoie pentru acele dabele a noastre. Și după ce au umblat de ne-au ras și cisia cu câțeva cheltuială, după acee ce-au strâns și s-au cerșut banii, care au cheltuit pentru noi, ca se-i dăm. Noi ca nește oameni slabi de bucate și saraci n-am avut cu ce se plătim, ce am căzut de ne-am rugat și am strâns oameni buni megieși de au socotit câte au făcut acele cheltuieli, acelor dabile, și câte au cheltuit pentru noi, până au ras ace dabilă a noastră. Pentru-acee, cum au aflat cu oameni buni cât mai fac acele părți de ocenă, ne-au mai plătit prețu de cinzeci de taleri, bani de argint [...]. Deci pre acesta zăpis de la noi, ca să aibă a-și face și zăpisi domnești”²³⁶. Apoi, tot în anul 1624, Costin cu femeia lui, Dochîța, fiica preutesei Mărica, i-au dat lui Gavril Capșea pitar o jirebie din satul Stroiești și o pereche de pietre de moară prețuite drept cinci taleri „pentru o datorie, ce au fost ei datori lui Capșea pitar cu cincisprezece taleri de argint și cu trei boi”²³⁷. Tot acum, Beléiu feciorul lui Bormotă dădea o jumătate de loc de casă din Antălești lui Zadul, feciorul Magdei, pentru că i-au „fost dator cu doao vaci cu trei galbeni, bani buni”, dar nu a putut plăti din datorie decât o vacă²³⁸. Demn de remarcat este și faptul că Zadul a mai primit o ocină în Antălești în vremea lui Ștefan Tomșa (20 iunie 1623) de la Fădora, femeia lui Onichie, pentru că aceasta i-a fost datoare cu un taler și un bou²³⁹.

Puțin mai târziu, la 3 mai 1625, Radu Mihnea judeca pricina dintre Drăgușan diac și Dumitrașco Fulger diac, „pentru o casă din Toderești, care a fost a lui Marco, și pentru partea lui de ocină din același sat, spunând Drăgușan că l-a plătit pe Marco, pentru trei sulgiuri duble”, iar Marco a arătat că Dumitrașco Fulger „a plătit pentru dâșii multe dări și angherii, care au fost asupra acestei țări, din zilele lui Alexandru vodă până acum”, așa încât Dumitrașco primea întărire pentru acea moșie”²⁴⁰. Pentru a împiedica amestecul rudelor în aceste ocini, atât Ștefan Tomșa, cât și Radu Mihnea au poruncit de fiecare dată „și altul nimeni să nu se amestece”²⁴¹. În sfârșit, în anul 1643, Antemiia, femeia lui Dumitrașco de Turiiatca, mărturisea că Lupului Stroescu și-a răscumpărat „ținta de aur cu pietri scumpe, ce era pusă zălog la ea de către Teta Stroiască”, „iar noi ținta n-am avut de unde o da c-au perit de tâlhari den mâna noastră. Deci noi, vădzindu că n-avem de unde o da și banii am luat, eu m-am tocmnit cu Lupul Stroescu și i-am dat doao jerébii den sat den Turiiatca”, în ținutul Sucëvei, așa încât lăsa cuvânt că „de să vor afla cânduva nescari derése pre acéle doao jerébii, să nu se creadză înaintea cestui zăpis al mieu [...]. Și nime den ruda mea și den nepoții miei să n-aibă a să amesteca, în véci <s.n.>”²⁴².

Trebuie remarcat faptul că această formulă era pusă și pe actele de cancelarie prin care se opreau stăpânii vechi să-și ia moșiile puse zălog mai înainte de plata împrumu-

²³⁶ *Ibidem*, p. 301-302, doc. nr. 233.

²³⁷ *Ibidem*, p. 216, doc. nr. 165.

²³⁸ *Ibidem*, p. 315, doc. nr. 246.

²³⁹ *Ibidem*, p. 129, doc. nr. 87.

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 394, doc. nr. 321.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 129, doc. nr. 87; p. 216, doc. nr. 165; p. 301-302, doc. nr. 233; p. 315, doc. nr. 246 și p. 394, doc. nr. 321.

²⁴² *Ibidem*, vol. XXVII, p. 58-59, doc. nr. 53.

tului făcut. Astfel, la 19 aprilie 1624, cneaghina lui Soltan și fiii ei puneau zălog partea lor din satul Hănești, pe Bașeu, în ținutul Dorohoi, lui Toma postelnic, până când vor putea să plătească cei 100 de ughi ce i-a dat Toma postelnic lui Soltan, așa încât Radul Mihnea arăta că dacă „am văzut tocmeala dintre ei, noi de asemenea și de la noi *am dat și am întărit boierului nostru Toma postelnic acea parte de ocină din satul Hănești, să o stăpânească până când îi va plăti banii, acei 100 de ughi, iar când îi va plăti banii să-i ia ei dresesele și zapisul. Și altul să nu se amestece* <s.n.>”²⁴³. De asemenea, la 14 octombrie 1625, Radu vodă întărea lui Nicolae mare stolnic o ocină din Potlogeni, pe care a pus-o zălog la dânsul Simion Bertil „pentru o sută patruzeci de taleri bătuți, din luna iunie 27 zile până la Sfânta Prepodobna și maica noastră Paraschiva”, însă la ziua tocmită, Simion nu i-a dat nici un ban, așa încât Nicolae stolnic urma să o stăpânească în veci, poruncindu-se ca „*altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre* <s.n.>”²⁴⁴.

Interdicția „*altul nimeni să nu se amestece*” se întâlnește și în cazul vânzărilor de moșii neînsoțite de actele vechi ale acestor ocine. În această situație, porunca avea menirea de a întemeia o stăpânire ce nu se putea baza pe uricele și hrisoavele vechi ale satului și de a-i împiedica pe cei care aveau asemenea documente de a cere moșia pe seama lor. Spre exemplu, la 14 mai 1623, nepoții Ursului și ai Mușii mărturiseau că au vândut satul Tulucești lui Ghianghea mare logofăt pentru o sută de ughi galbeni, prilej cu care arătau că „*uricul ce avem pe acest sat mai sus scris, Tulucești, l-au luat de la noi tătarii, cu multe lucruri și bucate, când ne-au lovit tătarii. Deci dacă se vor ivi cândva, undeva, atunci să nu se creadă, pentru că altă seminție și neamuri nu suntem fără de câți suntem scriși aici* <s.n.>”, așa încât „*altul nimeni să nu se amestece* <s.n.>”²⁴⁵. Apoi, în 1643, Vasile Lupu voievod arăta că Iorga mare vistiernic a cumpărat mai multe moșii de la răzășii din Ciurești și Ungheni, însă „*dresesele care le-au avut pe aceste sate, ei așa au mărturisit înaintea noastră cum ei le-au pierdut de la Oiște din Oișteni. Deci, dacă se vor ivi cândva acele drese și cu acel uric bătrân, să nu se creadă, ci să se ia de la acei oameni și să se dea în mâinile milostivirii sale mai sus scrise. Și altul să nu se amestece, înaintea acestei adevărate cărți a noastre*”²⁴⁶. De asemenea, la 21 ianuarie 1625, Prodan diac, fiul lui Ionașco Lențea, nepotul Măricăi, sora lui Lențea vindea jumătate din satul Vasileu, cu loc de moară pe pârâul Galcău și cu loc de pod pe Nistru lui Condrea mare vameș, drept o sută de taleri bătuți. Cu acest prilej, Radu Mihnea făcea știut că acea „jumătate din acea mai sus scrisă jumătate de sat Vasileu i-a fost lui dreaptă schimbătură cu rudele lui, cneaghinea Antimiia Lențoaie și cu fiul ei Miron, *iar privilegii ce a avut de moșie el a spus că au pierit când a mers Galga soltan cu tătarii în Țara Leșească, în zilele lui Gașpar voievod, iar dresul ce a avut de schimbătură el l-a dat în mâinile boierului nostru de mai sus scris, Condrea mare vameș* <s.n.>” și porunca ca „*altul să nu se amestece* <s.n.>”²⁴⁷.

În sfârșit, în situația în care vânzătorul avusese mai înainte un conflict pentru stăpânirea moșiei, expresia „*și altul să nu se amestece*” era o garanție pentru cumpărător că nu va avea necazuri din partea nemulțumiților care pierduseră pământul în urma unui proces. Astfel, la 3 februarie 1625, Radu Mihnea arăta că Lupul fiul lui Gorcea Udrea și al Todosiei a vândut lui Tăutul fost logofăt și cneaghinei lui Tofana a treia parte din satul Sârbi, partea de jos, cu loc de moară pe pârâul Bașeu, „care această parte a fost

²⁴³ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 272, doc. nr. 200.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 447, doc. nr. 381.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 106, doc. nr. 69.

²⁴⁶ *Ibidem*, vol. XXVII, p. 43-44, doc. nr. 40.

²⁴⁷ *Ibidem*, vol. XVIII, p. 331, doc. nr. 263.

cumpărătura tatălui și mamei lui de la Bosiioc” și că „dresele ce a avut de cumpărătură și de pâra cu călugării de la Pandocrator încă i le-a dat în mâini. De aceea să-i fie de la noi uric și ocină, cu tot venitul. Și altul să nu se amestece înaintea acestei adevărate cărți a noastre <s.n.>”²⁴⁸.

Prin urmare, în ciuda a ceea ce s-a crezut până acum, documentele diplomatice nu sunt stereotipe. Acest lucru este dovedit de faptul că formulele întâlnite în această categorie de izvoare dezvăluie realități sociale nebănuite până acum pentru societatea românească medievală.

O astfel de sintagmă este „și altul să nu se amestece!”, care se păstrează în mai multe variante, fiind folosită îndeosebi de către domnie în actele de cancelarie. Totodată, ea poate fi întâlnită și în mărturiile marilor dregători, precum și în zapisele alcătuite de membrii înaltului cler sau ai boierimii. Faptul că, în actele de cancelarie, această expresie însoțește mențiunile referitoare la plata ferăiei și diferite porunci ale puterii centrale referitoare la întărirea unui drept de stăpânire, demonstrează că ea consemnează existența unei pricini de judecată între stăpâni în momentul emiterii acestor acte sau indică faptul că, după alcătuirea cărții gospod, puteau fi ridicate și alte pretenții pentru stăpânirea unei ocini, din partea celor care se simțeau nedreptățiți de prevederile trecute în asemenea acte. Ca atare, această interdicție avea rolul de a opri – alături de amenințările și/sau de blestemul cuprins în actele medievale – posibile gâlcevi iscate de partea dezmoștenită, de către cea care pierdea un proces pentru pământ sau de către oricare alți pretendenți care căutau să câștige moșii ce nu li se cuveneau. Prin urmare, și în cazul diatelor, izvoadelor de zestre sau al actelor de milostenie, această formulă trebuia să oprească amestecul rudelor nemulțumite de dispoziția testamentară a unui stăpân, curmându-le orice șansă de a-i strica diata în fața judecății domnești. Porunca amintită trebuia să întărească, asemeni dispoziției (*dispositio*), drepturile de stăpânire a unei moșii prin voința emitentului actului în care ea era consemnată.

Analizând documentele medievale, am constatat că expresia „altul să nu se amestece!” putea fi folosită mai întâi ca îndemn al domnului pentru ca moșiile confiscate pentru hiclenie să nu fie întoarse familiilor boierilor necredincioși de către urmașii la tron. O asemenea întoarcere însemna, pe de o parte, stricarea daniilor voievodale sau a ocoalelor domnești refăcute, iar pe de alta, scăderea autorității puterii centrale. În același timp, dat fiind faptul că numeroase sate din domeniul domnesc erau dăruite boierilor sau mănăstirilor, prin această formulă înscrisă în cărți de scuteală se putea porunci slujitorilor de ocol să înceteze orice amestec din momentul în care ar fi văzut și ar fi citit cartea gospod, aceștia fiind, astfel, opriți de a mai lua a zecea și podvoadele cuvenite puterii centrale.

Totuși, în actele de cancelarie, această formulă atesta mai ales faptul că stăpânirea unei moșii era contestată de una sau mai multe familii, fiecare dintre ele considerându-se îndreptățită să ceară o moșie pe baza unui act de danie, de schimb sau de cumpărătură. Astfel, porunca „și altul să nu se amestece!” avea rolul de a opri pretențiile unora de a dobândi moșii prin încălcări de hotărâre sau cu ajutorul unor falsuri. În același timp, prin intermediul ei se încerca limitarea puterii de apărare a stăpânilor legitimi în fața coteropitorilor din anturajul puterii centrale, ceea ce putea sprijini și împresurătorii. Alteori, dat fiind faptul că multe împresurări de moșii erau determinate de pierderea uricelor, prin sintagma în discuție se încerca oprirea hoților sau a cumpărătorilor de hrisoave de a cere ocini necuvenite.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 336-337, doc. nr. 267.

Totuși, rolul de apărare a unor drepturi patrimoniale al acestei formule se găsește foarte bine reprezentat în zapisele testamentare. Interdicția „și *altul nimeni să nu se amestece*” se întâlnește atât în actele de danie ale mirenilor, cât și în cele ale puterii centrale, indiferent dacă este vorba de înzestrarea unui locaș monahal sau a unor boieri. Astfel, de multe ori în spațiul românesc se constată certuri și nemulțumiri în ceea ce privește împărțirea averii părintești. Ca atare, această formulă era folosită pentru a întări testamentele, izvoadele de zestre și daniile sau pentru consacra schimbul ori împărțeala unor moșii între urmașii defunctului, oprindu-se rudele nemulțumite să strice actul donatorului sau tocmeala făcută și să ceară, prin judecată, dreptul de stăpânire a unei moșii.

În același timp, sintagma „*altul să nu se amestece*” se regăsește și pe actele de vânzare sau în confirmările domnești ale acestor documente. În astfel de situații, ea putea ascunde intenția cumpărătorului, sprijinit de domnie, de a înlătura orice încercare a rudelor mai apropiate vânzătorului de a cere răscumpărarea ocinilor vândute. Probabil, adeseori aceste vânzări se făceau prin împresurare, prin lepădarea banilor sau cu încălcarea dreptului de protimisis, fără a fi înștiințate neamurilor. Totuși, formula amintită putea chiar să anuleze unele acte de cumpărătură a unor ocini, ce fuseseră făcute fără a fi întrebate rudele vânzătorului, permițând răscumpărarea lor de către neamurile mai apropiate ale celui dintâi vânzător. Din acest motiv, există situații în care, prin această formulă, vânzătorii și donatorii își opreau urmașii de la încercarea de răscumpărare a ocinilor părintești.

În condițiile în care pământul putea fi obținut ca urmare a plății unor gloabe, a dărilor sau a unor datorii bănești ale vechilor stăpâni, era firesc ca aceștia sau urmașii lor să încerce mai târziu răscumpărarea moșiei strămoșești. Ca atare, porunca „*altul să nu se amestece!*” putea fi adresată și acestor oameni, încercându-se limitarea dreptului lor de a-și răscumpăra moșiile strămoșești. În același timp, porunca în discuție putea opri și drepturile patrimoniale ale celor care plățiseră o gloabă, permițându-se boierilor care nu putuseră plăti la vreme aceea gloabă să-și răscumpere ocina.

Totodată, interdicția „*altul nimeni să nu se amestece*” se întâlnește și în cazul vânzărilor de moșii neînsoțite de actele vechi ale acestor ocine. În această situație, porunca avea menirea de a întemeia o stăpânire ce nu se putea baza pe uricele și hrisoavele vechi ale satului și de a-i împiedica pe cei care aveau asemenea documente de a cere moșia pe seama lor. Trebuie remarcat faptul că această formulă era pusă și pe actele de cancelarie prin care se opreau stăpânii vechi să-și ia moșiile puse zălog mai înainte până la plata împrumutului. În sfârșit, în situația în care vânzătorul avusese mai înainte un conflict pentru stăpânirea moșiei, expresia „și *altul să nu se amestece*” era o garanție pentru cumpărător că nu va avea necazuri din partea nemulțumiților care pierduseră pământul în urma unui proces.

«ET IL NE FAUT PAS MÉLANGER!». LA SIGNIFICATION D'UNE FORMULE DE LA
DIPLOMATIE MÉDIÉVALE ROUMAINE
(Résumé)

Mots clés: document, diplomatie, domaine, seigneur, haut dignitaire, serviteur, jugement, dispute

Les formules rencontrées dans les documents diplomatiques révèlent les réalités sociales inconnues jusqu'à ce moment-là pour la société médiévale roumaine. L'une de ces formules est «*et il ne faut pas mélanger!*», qui est conservée en plusieurs variantes, étant utilisée en particulier par le duc dans les documents de chancellerie. Cependant, elle peut être vue également dans les témoignages des hauts dignitaires et dans les actes composés par les membres du haut clergé ou de l'aristocratie. Dans les actes de chancellerie, cette formule certifie notamment que la propriété d'un domaine a été contestée par les dignitaires de l'État ou par une ou plusieurs familles; chaque partie considérait qu'elle avait le droit de demander la terre sur une note de la donation, de l'échange ou de l'achat. Ainsi, elle consigne l'existence d'un conflit entre les propriétaires dans le moment de la délivrance de ces documents ou indique, après la composition de ces actes, que d'autres demandes de possession d'une terre pouvaient être soulevées par ceux qui ont connu les injustices contenues dans de tels actes. Par conséquent, cette interdiction était destinée à arrêter, par des menaces et/ou de la malédiction figurant dans les documents médiévaux, les possibles disputes provoquées par les gens déshérités, par ceux qui ont perdu un procès concernant la terre ou par tout autre aspirant qui cherchait à acquérir des terres qui ne lui revenait pas. En outre, pour les ventes, les testaments, les actes dotaux ou les documents de charité, cette formule devait empêcher le mélange des parents mécontents de la disposition testamentaire d'un maître, bloquant toute chance de casser le testament avant le procès du duc.

SILVIU VĂCARU

ISAC STÂRCEA ȘI POPENII DE PE IUBĂNEASA ÎN VEACUL XVII

Despre Isac Stârcea, unul dintre diecii de la care avem mai puține acte scrise de mână lui decât documente în care să fie el menționat, s-a scris nemeritat de puțin. Dumnezeu i-a dăruit o viață lungă, zbuciumată, cu multe conflicte și nu mai puține necazuri. Admițând un început de carieră în jurul vârstei de 20 de ani, considerăm că s-a născut undeva în prima jumătate a deceniului opt al veacului XVI. Este fiul lui Pătrașco Stârcea¹ din Vascăuți, frate cu Constantin Stârcea² pârălăb de Hotin, cumnatul lui Coste Băcioc, ceea ce-l va face, în momentul urcării pe tron a lui Vasile Lupu, rudă cu domnul Moldovei. Apoi, descendența din Ion Stârcea, pârălăb de Hotin, a cărei fiică, Anghelina, a fost căsătorită cu Ion Stroici³, tatăl lui Luca Stroici, mare logofăt, poate să fi fost una din cauzele care l-au determinat pe acesta din urmă să-l aducă pe tânărul Isac în cancelaria domnească a Moldovei. După ce a învățat scrisul și cititul și-și va fi făcut ucenicia în cancelarie pe lângă un diac sau uricar mai bătrân, la 5 februarie 1603, va scrie primul act oficial⁴. Din porunca lui Eremia Movilă și sub supravegherea atentă a logofătului, pana tânărul diac scria pe un frumos pergament scutirea de la dări a unei case din Iași a mănăstirii Sfântul Sava; în anul următor, aflat alături de domn, la Davideni, scria un nou act⁵. Cu aceasta, activitatea diacului Isac Stârcea în cancelaria domnească credem că se încheie. De acum înainte, îl găsim scriind foarte rar câte un zapis⁶ sau semnând și punându-și sigiliul⁷, ca martor, pe diferite acte.

Isac Stârcea nu face parte din acea nouă categorie de dieci și uricari care se formează la începutul secolului XVII⁸, legată mai ales de activitatea în cancelaria domnească și de veniturile aduse din scris și din slujbele prestate la ordinele logofătului. El este unul dintre acei scriitori de acte, descendent dintr-o familie boierească, decăzut

¹ DRH, A. Moldova, vol. XXI, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, p. 300, nr. 241.

² Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 11.

³ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, f. 326.

⁴ DIR, A. Moldova, secolul XVII, vol. I, București, 1951, p. 71, nr. 108.

⁵ *Ibidem*, p. 186-187, nr. 264.

⁶ Așa cum se va întâmpla la 20 octombrie 1617 (*ibidem*, vol. IV, București, 1956, p. 208, nr. 261). Câțiva ani mai târziu scria un zapis prin care Grozava dăruia finei sale, Anghelușa, un loc cu dugheană în Târgul Vechi (CDM, vol. II, București, 1959, p. 362, nr. 1832).

⁷ Așa cum făcea, la 15 iunie 1644, când, aflat la Suceava, participa ca martor, alături de alți boieri, la vânzarea unei moșii din satul Bobești, ținutul Dorohoi (DRH, A. Moldova, vol. XXVIII, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, p. 329, nr. 340).

⁸ Pe această temă vezi Mircea Ciubotaru, *Un „homo novus” al secolelor XVI-XVII: uricarul Ieremia Băseanu*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 7 și urm.

în ierarhia socială⁹, care se luptă pentru a-și apăra bruma de agoniseală pe care și-a înjghebat-o cu multă greutate.

Înainte de 18 septembrie 1609 era căsătorit cu Maria¹⁰, deoarece la acea dată primea întărire domnească pe un heleșteu din Popeni cumpărat de la Isac Balica de către soacra sa, Varvara, jupâneasa lui Ștefan Hăcimanda¹¹, fata lui Grozav¹². Dacă cineva ar fi fost nemulțumit de înalta hotărâre era sfătuit „să stea în 2 săptămâni cu Stârcea”. Nemulțumitul era ginerele lui Posmag, care pretindea că are și un act pe heleșteu. În urma judecății, Constantin Movilă îl împuternicește pe Isac Stârcea să țină iazul „din jos de satul Popeni”, iar cartea făcută de ginerele lui Posmag „să nu să țină”¹³.

Diacul ajunsese stăpân în Popeni prin zestrea dată de soacra sa, Varvara. Aceasta, văduvă fiind mulți ani, cumpărase bucată cu bucată aproape tot satul¹⁴: o parte de la nepoții Armeniții, cu 350 de galbeni; cu aceeași sumă, o altă parte, de la unchiul său, Leziiian; de la copiii Anghelinii lua o parte din biserică, un heleșteu și o moară, pentru ca de la Dumitru portarul de Suceava și Sofronia, soția lui Condrea Rugină, să ia alte părți¹⁵. Ultima cumpărătură a ei este de la Isac Balica, o parte de moșie din Popeni, cu loc de moară și de heleșteu¹⁶, care, la rândul său, o luase de la Rusca, nepoata Tâmpei¹⁷. După ce a primit satul de la soacra sa, la 15 ianuarie 1611, Isac Stârcea, în fața mai multor oameni buni, printre care și doi dieci, Sava și Ionașco Roșca din Săpoteni, cumpăra de la Todosca, cu 80 de taleri „câtă s-a alege partea lor din satu Popeni”¹⁸, pentru ca mai târziu să ia toate părțile urmașilor popii Bantăș și ai lui Dumca¹⁹. Cu Ionașcu Roșca, diacul din Săpoteni, se judecă pentru un iaz din marginea Popenilor dinspre Săpoteni, cel răscumpărat de soacra sa de la Balica hatman. Cum era normal, câștigă procesul²⁰. În timpul lui Gașpar Grațiani a cumpărat o jumătate din satul Onutul de Sus, de la Ionașco Stroici, fiul lui Stroici logofăt, așa cum aflăm într-o întărire dată lui Isac Stârcea de către Miron Barnovschi²¹.

O lungă perioadă de timp nu mai cumpără pământ, dar îl întâlnim primind întărire domnească pentru mai multe sălașe de țișani²² sau tocmindu-se cu Petru Roșca și soția

⁹ El se poate alătura altor dieci contemporani cu el, cum ar fi: Avram din Lucăceni, Mirăuță, fiul lui Nicoară, Trifan Crasnăș sau Nechita, fiul lui Andreica, părcălab (Silviu Văcaru, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iași, 2006, p. 29).

¹⁰ Nepoata lui Mustăță părcălab (DRH, A. Moldova, vol. XXIV, întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, p. 260-263, nr. 275).

¹¹ DIR, A. Moldova, secolul XVII, vol. II, București, 1953, p. 254, nr. 329.

¹² La 15 noiembrie 1616, Radu Mihnea întărea Varvarei, fata lui Grozav, toate părțile de sat cumpărate de la opt stăpâni cu 2.606 taleri și zloți (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, Iași, 1907, p. 110; originalul actului se află la Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLI/28); vezi și documentul din 15 martie 1663 (Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 6 v-7).

¹³ DIR, A. Moldova, secolul XVII, vol. II, p. 276-277, nr. 364.

¹⁴ Varvara, după toate probabilitățile, avea moșie de baștină în Popeni, deținând și uricul de împărțeață a satului de la Ștefan cel Mare (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II, Iași, 1907, p. 107).

¹⁵ Întărirea domnească pe aceste părți de moșie este din 4 august 1604 (Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 16 v.-17).

¹⁶ Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 15-15 v.

¹⁷ La 26 februarie 1605 Isac Balica cumpăra această parte din Popeni contra sumei de 400 de taleri și doi bivoli (Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 14);

¹⁸ DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. III, București, 1954, p. 5-6, nr. 6.

¹⁹ Pentru a treia parte din jumătate din jos, cu parte de iaz și cu moară pe Iubăneasa și cu un alt mic heleșteu plătea, în fața lui Gașpar Grațiani, 150 de taleri. Actul era încheiat la 4 august 1619 (*ibidem*, vol. IV, p. 389).

²⁰ Judecata avea loc la 11 iunie 1619 (*ibidem*, p. 365-366, nr. 464).

²¹ Actul era scris în cancelarie la 30 martie 1626 (DRH, A. Moldova, vol. XIX, întocmit de Haralambie Chircă, București, 1969, p. 42-43, nr. 31).

²² Întărirea domnească este din 17 martie 1621 (DIR, A. XVII, vol. V, București, 1957, p. 22-23, nr. 24).

sa, Nastasia, pentru un ȋigan²³ și cu Dumitra comisoaia pentru un sălaș²⁴. În acest ultim document, din anul 1628, îl întâlnim ca pitar. Nu știm cât timp a deținut această dregătorie²⁵, probabil foarte puțin, deoarece în anul următor este menționat din nou ca diac.

La sfârșitul primei domnii a lui Miron Barnovschi (august 1629), Isac Stârcea a fost implicat în incidente ce au avut loc între diferite facțiuni ale boierimii moldovene. Înainte de acest eveniment, după toate probabilitățile, având neînțelegeri cu marele logofăt Gavrilaş Mateiaș, a găsit momentul de a se răzbuna. Folosindu-se de faptul că dărbăanii aflați la Hârlău în slujba lui Miron Barnovschi se răzvrătesc, Mihalcea Durac împreună cu Isac Stârcea, spune logofătul, atacă convoiul în care se găseau carele cu averea logofătului care se retrăgea spre Polonia și reușește să-i jefuiască o „cocie” (cărută) în care se aflau mai multe bunuri și bani. Aflat în afara țării, Gavrilaş se plânge noului domn de cele întâmplate. Alexandru Coconul, crezând toate cele spuse de logofăt, îl pune „pré Stârcea la temniță și la muncă”²⁶. Cu toate că a fost încarcerat și torturat, nu și-a recunoscut fapta. Hotărându-se că nu a fost vinovat, pentru a fi eliberat plătește 400 de galbeni, despre care nu știm dacă au ajuns vreodată în mâinile logofătului. Gavrilaş, nemulțumit de sumă, odată cu schimbarea domniei, se adresează lui Moise Movilă cu aceeași rugămintă de a i se înapoia bunurile furate. Chemat în fața instanței supreme de judecată, Isac prezintă cartea de la Alexandru, în care se spune că nu a făcut nimic rău logofătului, domnul hotărând ca nimeni să nu se amestece în satul Popeni „ci să hie cu paci satul și vecinii”²⁷. Părțile nu se împacă, sentințele favorabile alternând dintr-o parte în alta. Lămuririle asupra acestui conflict vin peste mulți ani de la petrecerea evenimentelor, într-un hrisov de la Duca vodă, din 6 mai 1669, când se judecă o pără între Ursachi vistiernicul, ginerele lui Iordache Cantacuzino, ginerele lui Gavrilaş Mateiaș și Constantin Macri, nepotul Mariei, soția lui Isac Stârcea. Am dat aceste încrengături genealogice pentru a vedea că acest conflict s-a menținut și la generațiile următoare, vreme de aproape o jumătate de veac²⁸.

Întors din „Țara Leșească”, Gavrilaş „au întreat pré Isac Stârcea să-i spun(ă) cini l-au jăcuitu atunci, iar el n-au fost vrând să-i spui”²⁹. Nu știm care au fost motivele care l-au determinat să facă acest gest, pentru care a avut numai de suferit. Pentru a afla adevărul, Gavrilaş „s-au giurat cu mare giurământ” în fața hatmanului Costin, a lui Ifrim Hâjdeu și a „frățâne-său, lui Costandin Stârce”, cum că, dacă va spune ce s-a întâmplat atunci, nu va mai avea nici o treabă cu dânsul. Încurajat de jurământul logofătului, Stârcea spune că doar Mihalce Durac de la Orhei l-au jefuit. Aflând adevărul, Gavrilaş își cere „iertăciune la Isac Stârce și i-au făcut acel zapis cu mare blăstăm să nu mai aibă nevoie sau nedreptate”³⁰. Toate acestea erau scrise într-un act iscălit de Gavrilaş și întărit cu pecetea lui în care scria numele „Gavrilaş”.

Având mărturia lui Isac Stârcea, logofătul se judecă cu Mihalcea Durac, primind de la acesta 9.000 de galbeni. Apoi „au mărșu di au luat di la Isac Stârce 50 vaci cu boi

²³ Cumpărarea are loc înainte de 8 mai <1621> (*ibidem*, p. 51, nr. 59).

²⁴ Actul era întocmit, la Dorohoi, înainte 1 decembrie 1628 (*DRH*, A. Moldova, vol. XIX, p. 604-605, nr. 441), când primea întărirea domnească (*ibidem*, f. 605-606, nr. 442).

²⁵ Mult mai târziu, la 10 februarie 1650, îl întâlnim ca fost pitar (Arhivele Naționale Iași, CDLVI/9, f. 14).

²⁶ Actul este din 4 aprilie 1630 (*ibidem*, f. 13).

²⁷ *DRH*, A. Moldova, vol. XXI, p. 473-474, nr. 378 (septembrie 1633).

²⁸ Vezi cartea de judecată din 10 iunie 1768 (Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul. Studiu și documente*, Iași, 1924, p. 19-20) și întărirea domnească 10 mai 1770 (*ibidem*, p. 20).

²⁹ Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 11.

³⁰ *Ibidem*.

și 100 oi, și apoi i-au porit și satili fără știrea domniei și fără giudeț”. Supărat, domnul îi poruncește lui Gavrilaş să întoarcă tot ce a luat de la Isac pentru că el nu a fost vinovat.

Gavrilaş se judeca din nou cu diacul, de data aceasta în fața lui Vasile Lupu, solicitând să i se facă dreptate. Proaspătul domn, așezat pe tronul Moldovei, judeca, la 24 august 1635, pricina dintre Isac Stârcea și Mihalcea Durac cu Gavrilaş fost mare vornic „pentru jactu ce l-au jecuit la Hârlău, la eșirea lui Barnovschi voievod”³¹. Cei doi erau acuzați că îi luaseră mai multe lucruri de preț³², iar acum unul dintre cei acuzați de tâlhărie, Isac Stârcea, era somat să plătească în 15 zile ce furase, altfel Gavril era înputernicit „să aibă a-i lua moșiile și casele, cu vecini cu tot, cu ce va avea, și să-l scoată și din casă afară, pentru avuția lui, ce l-au tâlhuit”³³. Isac Stârcea mărturisește în fața domnului că a jefuit o cocie a lui Gavrilaş „de i-au fost loat den cocie bani gata, o mie și trei sute și șasedzec(i) de galbeni, ban(i) gata, și o dulamă de adămască, și o dulamă de atlas, cu blane, și o blană de jder, și o blană de spinări de hulpe, și un căftan da zarba de cea bună, și un caftan de adămască, cu jder(i), cu bumbi de mărgăritar, și dzece caragie, și o sabie ferecată, și o landucă cu argintu, de 20 de taler(i) buni, și un covor nou, și o scoarță noai, și cociia, cu hamuri cu tot”³⁴. Dacă Durac înapoiase tot ce furase: bani, veșminte, postav și trăsura³⁵, diacul neavând cu ce plăti este nevoit să dea a treia parte din Boian³⁶, jumătate din Onutul de Sus³⁷ și satul Lozenii³⁸. Chiar dacă până la moartea logofătului conflictul s-a stins, așa cum am mai menționat, el va continua între urmași.

A fost un om activ fiind întâlnit ca martor³⁹ la mai multe vânzări sau purtând numeroase procese pentru apărarea ocinilor pe care le avea în ținuturile Cernăuți și Dorohoi.

³¹ DRH, A. Moldova, vol. XXIII, întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat, Dumitru Agache, București, 1996, p. 33, nr. 34 A (15 februarie 1635).

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 34, nr. 34 B (15 februarie 1635).

³⁴ *Ibidem*, p. 342-343, nr. 305 (15 ianuarie 1636).

³⁵ Vezi mărturia marilor boieri din 15 ianuarie 1636 (*ibidem*, p. 340-341, nr. 304).

³⁶ Ce o avea moștenire (DRH, A. Moldova, vol. XXIV, p. 260-263, nr. 275).

³⁷ Cumpărata de la Ionașco Stroici (erau rude îndepărtate?) cu 140 de taleri de argint, la 15 iulie 1632 (DRH, A. Moldova, vol. XXI, p. 198-199, nr. 156).

³⁸ DRH, A. Moldova, vol. XXIII, p. 342-343, nr. 305; pentru aceleași sate, la 22 mai 1654, se judecau Toader părcălabul de Dorohoi, ginerele lui Isac Stârcea de Popeni, cu Iordache fost vistiernic, ginerele lui Gavrilaş, primul pierzând procesul deoarece „când a fost în zilele lui Barnovschi vodă când s-au dus în Țara Leșască s-au sculat Isac Stârcea, socrul lui Toader părcălabul și cu alți soții a lui și-au jăcuit pe Gavrilaş logofătul și i-au luat multă avuție și bani și haine și alte odoare scumpe, cum sânge domnia mea știu și cu toți boierii țării” (Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 143, nr. 70); la 15 martie 1638 moșiile erau reîntărite lui Gavrilaş, ajuns mare logofăt (DRH, A. Moldova, vol. XXIV, p. 260-263, nr. 275).

³⁹ În calitate de martor participa la o tocmală între Vasile Vartic și Nastasia, soția diacului Vasile, pentru o parte din satul Cerlena Mică (<după 1624> mai 9, DRH, A. Moldova, vol. XVIII, întocmit de I. Caproșu, V. Constantinov, București, 2006, p. 281, nr. 209), dar și la vânzarea unei părți din satul Petrești, ținutul Bacău (DRH, A. Moldova, vol. XIX, p. 13, nr. 8). Fiind la Botoșani, la 20 mai 1628, era de față la „dania și pomana” făcută de Solomia și fiica sa, Antemia. Acestea dăruiau Aftimii, fiica lui Gavrilaş, mare vornic, părți din satele Tureatca și Năhoreni (*ibidem*, p. 260-263, nr. 275). La 30 iunie 1631, alături de vornicii de poartă, Neanul și Caracaș, era martor la o vânzare din Eciuşeni, ținutul Suceava (Arhivele Naționale București, M-reă Vorona, 1/10). Anul următor, asista alături de „boieri mulți și feciori de boieri” la una dintre cele mai importante cumpărări de pământ din zonă făcută de vornicul Gavrilaş (DRH, A. Moldova, vol. XXI, p. 245-246, nr. 188). Ca fost martor îl întâlnim și la 22 aprilie 1633 când Alexandru Ilișă întărea lui Dumitru Botușanul o parte din Băiceni, cumpărata de la diacul Rugină din Șilișeu (*ibidem*, p. 417, nr. 324). Împreună cu fratele său, Constantin Stârcea și alți boieri asista la vânzarea unei părți din satul Bobești de către diaconul Andreica. Actul era scris, în Suceava, la 15 iunie 1644, de Tăutul fost logofăt (*ibidem*, vol. XXVII, întocmit

Către sfârșitul anului 1632, ajunge în conflict cu Gheorghe, fiul lui Ionco, pentru părți din Onutul de Sus. Pentru a dovedi că el este adevăratul stăpân, Gheorghe solicită mai multor bătrâni de peste șaptezeci de ani să depună mărturie că Isac Stârcea nu a avut altă ocină în acest sat decât partea popii de la Romanca. Aceștia se jură „precum ne-i drag Dumnezeu cea ce-i întru Sfânta Troiță, Părintelui, Fiului și Sfântului Duh, cum credem în Sfânta Troiță și cu sfânta dreptate”, că nu știu să fi ținut Stârcea moșie în Onutul de Sus, în afară de partea cumpărată de Pătrașco Stârcea, tatăl lui Isac, de la popa Romanca, unde și-a făcut și moară. Scrisoarea era dată lui Gheorghe pentru a se duce la starostele de Cernăuți⁴⁰. Peste câteva zile era chemat în fața domnului, pentru a se judeca cu Ilinca, fata Sofroniei, care-l acuza că vrea să-i oprească a treia parte din Boian. Pierde procesul deoarece nu poate să aducă în fața domnului și a marilor boieri dresese pentru acea parte de moșie⁴¹.

În anul 1639, are mai multe procese pentru apărarea Popenilor. La 16 martie 1639, în fața lui Vasile Lupu, Ionașco Roșca împreună cu ginerele său, Mihai Posmag, se judecau cu Isac Stârcea pentru partea de heleșteu cumpărat de Hăcimăndoaia de la Isac Balica. Jeluitorii au „scos și un zăpis făcut de la domnie mea carele s-au gășat făcutu cu strâmbul, viclean, cu mărturie de la dregătorii de Dorohoiu, di la Ivan și de la Botici”. Descoperind înșelăciunea, domnul ia zăpisul și-l dă în mâna logofătului Toderășco, pentru a merge cu el la fața locului și a afla adevărul. Din spusele martorilor Săpotenii nu au ținut niciodată heleșteu în acel loc. Zăpisul fals s-a dat în mâna lui Isac Stârcea pentru „ca să-l strice”⁴². Două luni mai târziu venea la Iași pentru un nou proces. De această dată, urmașii bătrânului Borodaci cereau să li se aleagă părțile lor din Popeni stăpânite pe nedrept de Isac Stârcea. Diacul se apără prezentând mai multe drese de cumpărătură și de întărire pe acea bucată de moșie, păstrându-și în continuare moșia⁴³.

Vara anului 1645 este una fierbinte pentru Isac Stârcea. Soția lui Ionașco Roșca, împreună cu fiii ei se jeluiesc domnului pentru un iaz ținut de Isac Stârcea și aflat între Săpoteni și Popeni. La rândul său, logofătul Pătrașco Ciogolea solicita domnului să i se întoarcă cumpărături ale unchiului său, Isac Balica, făcute în Popeni și ținute pe nedrept de către Isac. Petre Albotă, vornic de gloată, trimis de domn să aleagă mai multe părți de moșie în ținutul Dorohoiului⁴⁴, la 11 iulie poposea la Popeni, unde, cu mai mulți martori, stabilea hotarul satului Săpoteni dinspre Dumeni și Popeni, lui Isac Stârcea revenindu-i heleșteul din marginea Popenilor⁴⁵. Patru zile mai târziu, la 15 iulie, vornicul se afla la Săpoteni încercând să rezolve și problema ocinilor pretinse de logofătul Ciogolea. Pătrașco Albotă, împreună cu mulți oameni buni, cercetând documentele păstrate de Isac Stârcea, constată că Ciogolea nu are nici o treabă cu părțile de ocină pe care le pretindea, hotărând ca „nime să nu aibă a-l mai învălui din ruda Balicăi”⁴⁶.

de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, București, 2004, p. 239, nr. 340).

⁴⁰ Jurământul era dat la 6 noiembrie 1632 (*DRH*, A. Moldova, vol. XXI, p. 299, nr. 241).

⁴¹ *Ibidem*, p. 305, nr. 245.

⁴² *Ibidem*, vol. XXV, editat de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, 2003, p. 66-67, nr. 63.

⁴³ Procesul se judeca la 19 mai 1639 (*ibidem*, p. 153-155, nr. 139).

⁴⁴ 11 iulie, Popeni; 13 iulie, Pomârla (*DRH*, A. Moldova, vol. XXVIII, p. 107-108, nr. 131); 15 iulie, Săpoteni.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 105-106, nr. 129.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 108-109, nr. 132.

Aceiași jeluitori reiau procesele la începutul anului 1650. Maria, soția lui Ionașco Roșca, împreună cu cei trei fii ai săi, Gheorghe, Neculai și Pătrașcu, cereau o nouă judecată a domnului pentru același heleşteu din marginea Popenilor. De această dată, desemnat pentru a merge la fața locului și a face hotărârea locului este vornicul Gheorghe Ghica, cel care avea să ajungă nu peste mulți ani domn al Moldovei. În urma cercetărilor făcute, s-a stabilit ca Isac Stârcea să-și păstreze ocinile cumpărate iar „Mărica Roșcoae cu ficiorii săi ca să ție cum au ținutu tată-său, Mihăil(ă) Posmag și Ionașcu Roșca”⁴⁷. Tot acum domnul îi întărea și partea de moșie revendicată de-a lungul timpului de urmașii lui Isac Balica. Această hotărâre domnească venea să pună capăt, pentru moment, la aproape patruzeci de ani de procese duse pentru apărarea Popenilor.

Ajuns la o vârstă respectabilă pentru acel timp, undeva spre 70 de ani, va avea parte și de alte necazuri decât cele pricinuite de vecini. Din documente aflăm că a avut trei copii ajunși la maturitate: Grigoraș, Arsenica și Tofana. În casa de la Popeni, alături de copiii naturali, a mai crescut și un nepot de frate, Vasile Stârce. Rămas de mic fără părinți, pe Vasile, așa cum spune mama adoptivă, „l-am crescut și l-am dat la carte”⁴⁸.

Despre Grigoraș știm că a fost zlotăș în ținutul Suceava. În urma acestei slujbe, împreună cu alte „soții” a rămas dator Vistieriei, iar pentru recuperarea banilor s-au făcut presiuni asupra lui Isac Stârcea⁴⁹. Bătrânul diac se apără în fața domnului și își păstrează „ale sale bucate ce vor ave boi, și vaci, și cai, și alti ale lor bucate”⁵⁰. Grigoraș Stârcea moare tânăr și fără urmași. Bolnav, slăbit de puteri, incapabil să-și mai miște mâinile pentru a-și scrie diata („și sânghur n-am putut scrie”), simțindu-și moartea aproape, în fața părinților, a preotului din Popeni și a altor martori își lăsa „cu limbă de moarte” toată averea primită de la părinți⁵¹ surorii sale, Arsănica. Acesteia îi reveneau: partea lui de sat din Popeni, prisaca și pomătul, un heleşteu din sat și altul în țarină, precum și niște vie pe Dealul lui Vodă la Cotnari⁵². Nu știm care au fost relațiile dintre frați, dar celeilalte surori, Tofana, nu-i lăsa nimic⁵³. Poate un mariaj împotriva voinței familiei sau alte motive l-au determinat la acest gest. Nici părinții nu-i vor da nimic ca zestre și nici nu-i vor lăsa nici un fel de moștenire.

La rândul ei Tofana, fără posibilitatea de a avea copii, amenințată a rămâne „de soțul său săracă”, se pare că nu a avut o viață fericită cu soțul ei, Ioan Munteanul⁵⁴. În momentul când este luată în robie de tătari și se pune problema răscumpărării, Ioan Munteanu nu dispune de banii necesari pentru a o aduce acasă. Cel care o va răscumpăra este cumnatul său⁵⁵, Toader, soțul Arsenicăi. Atunci când Maria va dăru

⁴⁷ Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 14.

⁴⁸ Vezi dania făcută de Maria, soția lui Isac Stârcea, la 15 martie 1663 (*ibidem*, f. 6 v.-7).

⁴⁹ Vasile Lupu îi dădea carte de întărire lui Isac Stârcea și ginerelui său, Toader iuzbașa, la 18 aprilie 1651 (*ibidem*, f. 13 v.).

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ În februarie 1641, Grigoraș primea zapis de la părinți prin care era împuternicit să „cheme și să strângă pe toți vecinii anume arătați ce au fostu la Popeni și s-au fostu răsipiți unii în Țara Ungurească, iar alții aicia în țară și adunându-i la urma lor să fie la Grigoraș” (Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul. Studiu și documente (Surete și izvoade*, vol. XII), Iași, 1924, p. 19). Probabil în aceeași perioadă primise ca zestre părintească și pământurile.

⁵² Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 8.

⁵³ Diata era scrisă de Vasile, nepotul lui Căpotici, la Popeni, probabil în casa părintească, la leat 7157 <1648 septembrie 1-1649 august 31> (*ibidem*, f. 7).

⁵⁴ La 9 mai 1664, Eustratie Dabija judeca pricina dintre Maria și fata ei Tofana, și ginerele său Ioan Munteanu cu Gheorghe Stârcea pentru jumătate din Popeni (Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul...*, p. 19).

⁵⁵ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 387.

Popenii lui Constantin Macri, Toader va cere soacrei sale banii dați pentru răscumpărarea cumnatei. Toader solicita pentru înmormântarea cumnatului, a soției și răscumpărarea Tofanei 322 lei, 20 saci de pâine, șase boi, două vaci cu viței, 20 de oi cu miei, 12 stupi și doi cai⁵⁶, bani și produse ce vor fi plătite de Constantin Macri și Gheorghe Stârcea.

Moartea fiului va grăbi și sfârșitul lui Isac Stârcea. După 18 aprilie 1651 nu-l mai întâlnim în documente ca fiind în viață. De acum înainte, timp de aproape 20 de ani, apărarea Popenilor va rămâne în sarcina soției sale, Maria. Până în ianuarie 1658 va trece la cele veșnice și Arsănica, soția lui Toader pârcaș de Dorohoi⁵⁷. Înainte de obștescul sfârșit, Arsenica lăsa „cu limbă de moarte” averea primită drept danie de la fratele ei lui Constantin Macri⁵⁸. Rămasă în urma dispariției soțului și a celor doi copii cu „bogată lipsă”, Maria se îndreaptă către nepotul său de frate⁵⁹ Constantin Macri, pârcaș de Hârlău⁶⁰, pe care îl ia fiu „în locul fiilor” ei, dându-i toată averea rămasă pentru ca acesta să o îngrijească atâta timp cât va trăi, iar după moarte să aibă grijă a-i face toate cele creștinești. De asemenea, cerea pentru fiica sa, Tofana, „care este stearpă, de i s-a prileji să rămâie de soțul său săracă, să aibă a o socoti și a o primi la sânul să o grijască ca și pre mine”. Diata era dată în fața unui sobor de opt preoți și a altor mulți oameni din jur⁶¹. Actul era scris în casa de la Popeni de către popa Andrei de la Măgura. La 6 aprilie 1658, Constantin Macri se înfățișa în fața domnului de la care primea întărire domnească pe toate cele primite danie de la mătușa sa⁶². Din acest moment, începe un lung șir de procese între toți cei care doreau sau aveau dreptul să moștenească părți din Popeni, multe dintre ele stimulate de intrigi la care participă direct și Maria, soția lui Isac. Fire nestatornică în hotărârile luate, poate și datorită vârstei înaintate, va dăruia aceleași ocine mai multor rude, va renunța la unele danii făcute în detrimentul altora. De aici o ceartă extinsă la nivelul întregii familii.

Pentru a rezolva o parte din necazurile ivite cu prilejul diatei făcute lui Constantin Macri se deplasează la Iași, unde dă mărturie că toate datoriile pe care le avea ea la ginerele său, Toader, au fost plătite de nepotul Macri, care a primit în schimb Popenii cu vecini, heleștee și două fâlcii de vie la Cotnari⁶³.

Într-o carte de la Iliaș Alexandru ne sunt prezentate, ca într-o cronică de familie, toate evenimentele legate de stăpânirea Popenilor până în acel moment. Maria recunoaște că a dat tot satul lui Constantin Macri, încă din zilele lui Gheorghe Ștefan, ca să o îngrijească pe dânsa și să plătească toate datoriile pe care le avea la ginerele său, Toader. După aceea l-a rugat pe Macri să-i dea jumătate de sat lui Gheorghe Stârcea, dar aceștia neînțelegându-se, Maria și cu Gheorghe au vrut să-l scoată de tot din sat⁶⁴. Domnul constată că Maria „au îmblat făr(ă) isprav(ă) îndemnându-o Gheorghii Stârcea

⁵⁶ Actul este din 12 mai 1661 (Arhivele Naționale Iași, Documente, CCXXXIV/4, original; *ibidem*, CDLVI/9, f. 6-6 v.; *ibidem*, CDLII/25, nr. 31, rezumat).

⁵⁷ La 22 mai 1654, Toader se judeca cu Iordache Cantacuzino pentru părți din satele Onut, Boian și Lozeni, foste moșii ale socrului său Isac Stârcea (Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 474).

⁵⁸ Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 9.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 12.

⁶⁰ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 476.

⁶¹ Gh. Ghibănescu, *Documente*, în *IN*, fasc. 1, 1921, p. 302-303.

⁶² Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 13 (copie); CDLII/25, nr. 30 (rezumat).

⁶³ Zapisul era scris de uricarul Poiană, la 26 aprilie 1658 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, Iași, 1930; p. 3-4; idem, *Documente*, p. 303; originalul donat de Lucia O. Erbiceanu se află la Arhivele Naționale Iași, Documente, CCXXXIV/4).

⁶⁴ Cartea de judecată este din 4 mai 1667 (Arhivele Naționale Iași, Documente, CDLVI/9, f. 11 v.-12 v.).

să lipsască Macri din sat și să fii tot satul a lui. Mai apoi și Marie au întorsu și s-au împăcat cu Macri și au lăsat să fie cuvântul ei tot stăpânitoriu, și măcar de n-ar hi nici întorsu ea, giudețul nostru tot n-ar hi scos pe Macri din sat”⁶⁵. Dându-și seama de greșeala făcută la îndemnul „oarecui vruta să strice dania me”, își cere iertare în fața lui Macri „pentru această pără și gâlceavă ci o scornisem eu”. Constantin Macri urma „să aibă a mă griji pre mine cum un fii pré maică-sa până voi fi vie să mă grijască de câte trebuiescu bătrânilor, lumești și sufletești; lumești de hrană⁶⁶ și de îmbrăcăminte, iar sufletești să aibă dumnealui a-mi faci pamenț(i) până voi fi cu vii să văz eu cu ochii și după moarte précum să cade”⁶⁷. În toată această gâlceavă apare și Alexandra, soția vornicului Vasile Stârcea, care, împreună cu fiii ei, se plâng domnului că bărbatul ei au primit o jumătate din satul Popeni de la Maria, soția lui Isac Stârcea, pentru niște datorii și Constantin Macri le ține fără nici un drept. Pentru a întări cele spuse, prezintă o scrisoare „de la niște oameni de Suceavă și cu pecet(ea) târgului”. Chemat să dea socoteală, Constantin Macri aduce în fața Divanului pe mătușa sa, Maria, care „așe au mărturisit ea și au dat sam(ă) cum e nu știi nemic de ace scrisoare ce au făcut-o acei oameni de Suceavă și s-au lepădat și de scrisoarea aceea cum nu știi, nici au dat ace giumătat(e) de sat de Popeni lui Vasile Stârce vornic”⁶⁸. În urma judecății, domnul constată că Alexandra și cu feciorii ei „umblă cu niște scrisori și zapise mincinoasă”⁶⁹, poruncindu-i în același timp marelui logofăt Solomon Bârlădeanu să trimită un om al său să ia toate scrisorile ce le are Alexandra pe Popeni și să le aducă logofătului pentru a le rupe, fiind „scrisori mincinoase”⁷⁰. Câteva zile mai târziu, domnul poruncește paharnicului Adrian și vornicului Talpă să aleagă horezele satului Popeni, partea din sus să o țină Constantin Macri și partea din jos Gheorghe Stârcea⁷¹.

Ajunsa la aproape 80 de ani, Maria Stârcea la „datu sufletului”, reîntărește dania făcută lui Constantin Macri, celuia căreia îi făcuse atâtea necazuri și care a îngrijit-o la bătrânețe cu atâta grijă. Cu limbă de moarte grăia un blestem înfiorător: „cine să va ispiți a strica danie me ce dintâi și această scrisoare ce-am grăitu la moartea mea, acela să fie trecetu și proclatu și blăstămatu de 318 Oteți ci sântu lăcuiitori în Nechiia, și să aibă parte cu Iuda și cu Amir pentru căci și dumn(ea)lui multă cheltuială au făcutu în viața me cu mini și trebi(i) mele. Acum la săvârșenie me iarăși m-am dat pre mâna dum(nealui) și m-am rugat să mă grijască ca pe o maică cum e legea creștinească”⁷².

Murind fără urmași, deși născuse trei copii, Maria, înstrăinează Popenii pentru care purtaseră atâtea procese mama sa, Varvara, și soțul Isac Stârcea. De acum înainte

⁶⁵ *Ibidem*, f. 12.

⁶⁶ Maria primise, până la 12 mai 1663, de la Constantin Macri: „20 saci de pâni, și 6 boi, și 2 vaci cu viței, și 20 de oi cu miei, și 12 stupi, 2 cai” (*ibidem*, f. 6-6 v.); în izvodul din 7 mai 1667 se adaugă: „trei boi de plug, o vacă cu vițel, doi cai, unul negru, altul sur, 10 oi cu miei, o vacă cu giuncu și cu vițel, un bou mare, un bou mari pentru morarul său, șase măci de sămânță, o mascuroae a fâta, și un mascur hrănit la un Crăciun” (*ibidem*, f. 9); în același izvod sunt trecute și bunurile date de Vasile Stârcea: „trei boi, cinci lei, șase saci de grâu, 11 saci de secară, trei mascuri, o puțină de brânză, 14 saci de ovăz, patru miertă de păsa, un car nou, o raliță de plug, un topor, 12 lăni, una cergă di Brașov și o piele de urs”. Tofana primea: patru coți de felin, un mascur și un sac de grâu (*ibidem*, f. 9).

⁶⁷ Constantin Macri se angaja ca: „tot noi să avem a-i faci toate pamențile câte vor trebui unui mortu, ca-s(ă) ne laod(e) oamenii” (*ibidem*, f. 12).

⁶⁸ Procesul se judeca la 29 mai 1667 (*ibidem*, f. 8).

⁶⁹ *Ibidem*, f. 8 v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 9.

⁷¹ Porunca era trimisă la 3 iunie 1667 (*ibidem*, f. 12 v.).

⁷² Diata era scrisă, la 22 martie 1671, de dascălul Ilie în fața duhovnicului Pintilie, a logofătului Solomon din Botoșani, a preoților Maxim din Dumeni și Miron din Popeni. Pentru întărirea celor spuse pune a degetul și-i ruga pe cei prezenți să semneze (*ibidem*, f. 1-1 v.).

satul se va împărți succesiv între urmașii lui Constantin Macri și Gheorghe Stârcea, fiind vândut mai târziu ocină cu ocină unor familii care nu aveau nimic comun cu Stârceștii⁷³.

ISAC STARCEA ET LE VILLAGE DE POPENII SUR IUBANEASA AU XVIIIE SIECLES
(Résumé)

Mots clés: grande chancellerie, copiste, acte, exemption de taxes, art médiévale, généalogie

Sur Isac Stârcea, l'un des copistes dont nous avons moins de documents écrits par lui-même que de documents où il soit mentionné, on a écrit injustement peu. En admettant un début de sa carrière environ l'âge de 20 ans, l'auteur de l'article arrive à la conclusion qu'il est né dans la première moitié du XVIe siècle. Il était le fils de Pătrașco Stârcea de Vascăuți, frère de Constantin Stârcea, échevin de Hotin et beau-frère de Coste Băcioc: ce qui faisait de lui, au moment où Vasile Lupu monte au trône, le parent de celui-ci. Puis, la descendance de Ion Stârcea, échevin de Hotin, dont la fille, Anghelina, a été mariée avec Ion Stroici, le père de Luca Stroici, grand chancelier, pourrait être l'une des causes qui ont conduit ce dernier à apporter le jeune Isac dans la grande chancellerie de Moldavie. Après avoir appris à écrire et à lire, comme apprenti d'un copiste plus vieux, il écrit son premier acte officiel le 5 février 1603. À l'ordre d'Ieremia Movilă et sous l'attentive surveillance du chancelier, la plume du jeune copiste inscrivait sur un beau parchemin l'exemption de taxes d'une maison de Iași, appartenant au monastère de St. Sava. L'année suivante, près du Prince à Davideni, il écrivait un nouvel acte. Avec celui-ci, l'activité du copiste Isac Stârcea dans la grande chancellerie s'achève, d'après nous. À partir de ce moment, nous le trouvons très rarement en écrivant un document, ou signant et apposant le sceau, en tant que témoin, sur différents acts.

⁷³ Vezi cartea de judecată din 14 mai 1716 dintre Vasile Stârcea, nepotul lui Vasile Stârcea cel Bătrân din Șerbnești și Constantin Pârvul pentru jumătate din Popeni (Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul. Studiu și documente*, p. 20) și actul din 20 februarie 1734 cu împărțirea Popenilor la acea dată (N. Iorga, *Averea Stârceștilor*, în *Studii și documente*, vol. XXI, București, 1911, p. 272-276).

SORIN GRIGORUȚĂ

ASPECTE PRIVITOARE LA ÎNCEPUTURILE ASISTENȚEI MEDICALE ÎN ORAȘELE MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Intervalul temporal reprezentat de secolul XVII și prima jumătate a secolului XVIII a fost marcat de multiple conjuncturi nefavorabile, calamitățile naturale și războaiele întregind imaginea apocaliptică prezentată atât de sugestiv de paginile cronicilor¹, de mărturiile „călătorilor străini”² și chiar de unele documente de cancelarie³.

Interesant de urmărit este modul în care locuitorii celor două țări române extracarpatice au încercat să diminueze urmările dezastruoase ale „cavalerilor apocalip-

¹ *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simionescu, București, Ed. Academiei Române, 1960, p. 147: „văzând Dumnezeu atâta nebulie ce făcuse românii și cum nu se mai întorc să-și plângă pacatele și să facă pocăință, nu se mai putu răbda ci trimise judecată și caznă, întâi robia, a doua ciuma trei ani, a treia foamete mare în doi ani, a patra multe boale și nevoi grele și în tot chipul de bube”. Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, ed. îngrijită de Gabriel Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1985, p. 60. Nici Moldova nu a scăpat de pustiirile ciumei, intensitatea cu care aceasta a lovit impresionând pe cronicar: „s-au scornit o ciumă mare în toată țara, în zilele acestui domn (Dumitrașco Cantacuzino), în anul 1675 și a durat din iunie până în ianuarie 1676 și au murit mulți oameni că nu-i pute îngropa și-i arunca prin gropi de-i năruie”.

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 142 (în continuare, *Călători străini*). Intensitatea epidemiei din anii 1660-1661 a împiedicat desfășurarea vizitației apostolice în condițiile dorite, „ciuma nemaipomenită” fiind strâns legată de atacurile tătarilor, de schimbările dese de domn ce creau instabilitate și mai ales de foamete. Vlas Koičević, observant bulgar aflat în vizitație apostolică în Moldova, este cel care lasă această informație (*ibidem*, VIII, p. 232). János P?pai ce ?ndeplinea misiuni diplomatice la curtea lui Francisk Rákoczi și care în septembrie 1708 ajunge la Giurgiu „unde bănuie o ciumă puternică, încât într-un răstimp scurt au murit 6.000 de oameni”. În mod evident, numărul victimelor indicat de Janos Pápai este ușor exagerat, însă chiar și așa reflectă intensitatea epidemiei și impactul avut asupra „diplomatului”.

³ *DRH, B, Țara Românească*, XXXIV, vol. întocmit de Violeta Barbu, Gh. Lazăr, Oana Rizescu, București, Ed. Academiei Române, 2002, p. 72. „Nu a rămas nimeni din sângele lui Stan, căci au murit toți de ciumă” (*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, IV, vol. întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1993, p. 426; în continuare, *CDTR*); la 12 martie 1637 Nedelco dă lui Gligorie unelte și banii ce se vor afla în casa fratelui său Tudor, ca să intre în casa acestuia să-i scoată femeia și feciorii să-i ducă să-i îngroape, căci au murit de ciumă (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, II, *Acte interne (1661-1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Ed. „Dosoftei”, 2000, p. 404; în continuare, *Documente Iași*); la 15 martie 1676 Paraschiva, fiica Vărvarei și nepoata Floarei de pe Podul Vechi din Iași, vinde egumenilor M-rii Galata și Bârnova o vie în Valea Cozmoaei cu 55 lei cu care a plătit datoriile de înmormântare ale Floarei, care a murit de ciumă împreună cu feciori cu tot (*Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, V, vol. întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tinculescu, București, 1974, p. 451; în continuare, *CDM*); la 20 iunie 1719, Ion Sturza mare vornic, văzând că molima ciumei aduce multă moarte în țară, împarte moșiile fiilor săi.

sului”⁴, putând fi astfel analizat un întreg ansamblu de măsuri îndreptate împotriva efectelor bolilor și epidemiilor, ansamblu în cadrul căruia se pot distinge o serie de componente ce merită să fie analizate individual. Ne referim aici la rolul bărbierilor⁵ și al breslelor de ciocli⁶ atestați în orașele Moldovei și Țării Românești, la bolnițele mănăstirești⁷ și la doctorii ce pot fi întâlniți rareori printre orășenii din Iași, Târgoviște sau București, asupra acestora din urmă insistând în rândurile de mai jos.

În ceea ce privește istoriografia problemei, trebuie să precizăm existența unor încercări venite din partea unor medici sau istorici ai medicinei, care, în cadrul unor lucrări cu caracter general⁸ sau special⁹, și-au propus să prezinte evoluția acestui grup socio-profesional în țările române. Cu toate că în cadrul contribuțiilor la care facem referire sunt prezentate informații numeroase, de prea puține ori acestea pot fi temeinic verificate, principala carență a acestor lucrări fiind în majoritatea cazurilor absența citării surselor utilizate. Acestora li se adaugă și unele contribuții ale unor adevărați istorici, numele lui N. Iorga¹⁰ și I. C. Filitti¹¹ fiind cele mai importante.

De aceea, considerăm utilă încercarea de a evidenția, pornind de la puținele informații păstrate în izvoarele documentare, care au fost locul și rolul doctorilor în cadrul comunităților urbane din Moldova și Țara Românească în intervalul cronologic analizat.

Trebuie să facem dintru începutul acestor rânduri câteva precizări referitoare la subiectul analizei noastre. În primul rând, considerăm necesară o lămurire de ordin terminologic în ceea ce privește înțelesurile cuvântului doctor: dacă în zilele noastre el desemnează persoana cu studii superioare care se ocupă cu vindecarea, tratarea și prevenirea bolilor, pentru Evul Mediu, mai ales cel românesc, trebuie să privim cu o anumită îngăduință starea de fapt existentă și să nu urmărim o aplicare *ad litteram* a definiției menționate. De asemenea, trebuie să precizăm că intervenția noastră nu se va axa pe analiza medicilor din jurul domnilor celor două țări române, un asemenea subiect necesitând un efort de cercetare și sintetizare mult mai amplu, ei fiind amintiți doar în măsura în care sunt menționați profesând în afara curții domnești.

⁴ Paul Cernovodeanu, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, Ed. Silex, 1993.

⁵ Prin natura îndeletnicirii lor, bărbierii au fost încadrați în categoria socio-profesională mai largă a meșteșugarilor, ei ocupându-se cu rasul și tăiatul părului, dar și cu extragerea dinților, aplicarea de ventuze, lăsarea de sânge, îngrijirea diferitor răni (Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 263).

⁶ Principala îndatorire a ciocliilor era cea de gropari, fiind astfel o „breaslă foarte de treabă, pentru îngroparea morților, a săracilor și a streinilor ce mor în târg, pe toți îi strâng și-i grijesc să-i îngroape precum se cade”, atribuțiile lor sporind în mod vădit în vremuri de război și epidemii (*Documente Iași*, II, p. 414).

⁷ Problema bolnițelor mănăstirești este extrem de complexă și nici pe departe elucidată, în ciuda existenței mai multor eforturi în această direcție, marea lor majoritate venite din sfera istoricilor medicinei. Complexitatea problemei este determinată și de raritatea izvoarelor documentare cu privire la acest subiect, cele existente caracterizându-se prin neclaritate și prin faptul că lasă posibilitatea unor interpretări diverse. Principala necunoscută care persistă încă asupra bolnițelor mănăstirești se referă la statutul acestor așezăminte, mai exact dacă erau ele anexe ale mănăstirilor destinate exclusiv adăpostirii călugărilor bătrâni și bolnavi sau dacă în cadrul lor puteau fi primiți spre îngrijire și laici.

⁸ V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățământului medical în România*, București, 1923; Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, 1382-1775, Călărași, 1935; N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, București, Ed. Științifică, 1966.

⁹ N. Vătămanu, *Medici și voievozi de curte*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1972; idem, *Doctori și pătimiși (până la 1800)*, București, Ed. Științifică, 1974.

¹⁰ N. Iorga, *Medici și medicina în trecutul românesc*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, Ed. „Ramuri”, 1928, p. 307-330.

¹¹ I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia (1784-1828)*, în „Revista Științelor Medicale”, 2, 1929, p. 233-282.

Nu putem face însă trecerea de la bărbieri, acei meșteșugari care, pe lângă rasul și tunsul părului se ocupau și cu îngrijirea rănilor, la doctori, personaje care presupun o anumită pregătire, fără a-i aminti pe chirurghi, o categorie intermediară, poate mai apropiată de bărbieri, dar care își pot dovedi pregătirea cu atestate obținute în străinătate, în urma unor studii sau a unei simple ucenicii. Nu vom insista însă asupra situației lor, deoarece sunt relativ rar întâlniți în țările române, și atunci fiind vorba de cazuri în care sunt veniți din afara spațiului românesc, pe lângă curțile domnești sau în cadrul spitalelor nou înființate¹². Din sursele cercetate nu am reușit să descoperim informații despre existența unui asemenea chirurg autohton pentru intervalul de timp studiat.

O mențiune interesantă și în oarecare măsură concludentă pentru starea de fapt existentă la acel moment este cea aparținând secretarului brâncovenesc Anton Maria del Chiaro privitoare la atitudinea locuitorilor Țării Românești față de doctori „sunt indignați contra chirurgilor care se servesc de cadavrele omenești pentru anatomie; chirurgii au apărut în *ultimul timp* (s.n.) în Valahia și trebuie să fie atenți la această prejudecată a valahilor, care merge până a-i numi contaminați, în limba lor spurcați și în acest caz medicul e boicotat chiar în cazuri urgente”. Cu toate acestea, același del Chiaro ne spune că „oamenii înțelegători respectă pe medic”¹³.

Revenind însă la situația concretă a doctorilor, depășind impresii nu tot timpul obiective ale trecătorilor pe aceste meleaguri, trebuie să facem observația că problema ce se conturează în jurul lor este oarecum diferită și în același timp complexă, acest fapt determinându-ne să insistăm asupra situației existente în cele două țări române extracarpatice. Putem astfel afirma, fără teama de a greși, că secolul XVII pare a fi unul de cotitură în ceea ce privește viitorul acestui grup socio-profesional. Dacă până atunci medicii puteau fi întâlniți doar pe lângă curțile domnești, de cele mai multe ori fiind străini de aceste locuri și prezentând un caracter itinerant, răspunzând doar solicitărilor domnilor aflați în suferință, noul secol pare să aducă o serie de transformări, de evoluții.

În primul rând, ne referim la faptul că medicii străini ce își puneau serviciile în slujba domnilor celor două țări române încep să se stabilească, pentru perioade mai lungi, pe lângă curțile domnești de la București sau Târgoviște, respectiv Iași¹⁴.

Pe de altă parte, odată cu noul secol apare și o nouă categorie de medici, referindu-ne aici la doctorii (doftorii) ce pot fi întâlniți în izvoarele documentare ca făcând parte din comunitățile urbane ale celor mai importante orașe din Moldova și mai ales din Țara Românească. Plecând de la cele câteva cazuri pe care le vom prezenta mai jos, putem observa cum acești doctori participă activ la viața târgului, documentele surprinzându-i în mai toate ipostazele de acum cunoscute, de cumpărători, proprietari sau martori.

O primă astfel de mențiune se păstrează de la 19 noiembrie 1627, dată la care „Cneajna vorniceasa vinde lui Constandin cojocarul, feciorul frâncului, cumnatul doftorului celui bătrân, locul casei din București”¹⁵. Chiar dacă zăpădă nu ne precizează și numele acestui doctor, faptul că este denumit „cel bătrân” ne face să credem că trebuia realizată distincția în raport cu un altul, probabil mai tânăr. Plecând de la înrudirea acestui doctor cu mai sus-numitul cojocar, ce pare a fi „frânc”, unii autori consideră,

¹² N. Vătămanu, *De la începuturile...*, p. 160.

¹³ Anton Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, Viața Românească, 1924, p. 24.

¹⁴ N. Vătămanu, *Voievozi și medici...*, p. 139, 150.

¹⁵ *CDȚR*, vol. III, întocmit de Duca-Tincușescu Doina, Ciucă Marcel Dumitru, București, 1977, p. 365.

mai mult sau mai puțin justificat, că și doctorul în discuție ar fi fost străin ca origine. Faptul este totuși destul de probabil dacă ținem cont că mai toți doctorii prezenți în acele vremuri în spațiul țărilor române sunt străini de aceste locuri.

Posibilitatea ca doctorul mai sus menționat să nu fi fost singurul la acea dată în București este confirmată de un alt document, din 30 august 1628, prin care „popa Ioan Cronțiriu vinde lui Caloian Stagazi prăvălia din București”, printre martorii acestei vânzări putând fi regăsit doctorul Manta¹⁶. Ținând cont de rezonanța numelor celorlalte persoane menționate în acest zapis, presupunem că și doctorul Manta este posibil să fi fost de origine greacă.

Dacă cei doi doctori mai sus amintiți par să-și fi desfășurat activitatea în București, documentele păstrate ne permit să vedem cum decurgeau lucrurile și la Târgoviște și aici fiind necesară prezența doctorilor printre orășeni. Faptul este certificat de prezența lui Iane grecul doctorul din Târgoviște la întocmirea unui zapis de întărire a unei moșii la începutul anului 1634 în București¹⁷, același fiind peste doi ani, la 29 iunie 1636, martor la vânzarea unei vii lângă Târgoviște¹⁸. A stăpânit până spre 1640 satul Tătăranii¹⁹, situat în apropiere de Târgoviște²⁰.

Tot la Târgoviște îl întâlnim atestat și pe Dumitrașco doftorul care își cumpără la 11 februarie 1643 „o casă cu loc îngrădită” de la Buga Pață și fratele său Miho cu 15 ughi și jumătate²¹. Poate fiindcă deținea și o altă casă, poate fiindcă a părăsit orașul, Dumitrașco doftorul a vândut casa peste doar patru luni, la 27 iunie 1643, neguțătorului Simie cu 17 ughi²². Despre acest Dumitrașco se crede că ar fi fost primul doctor autohton²³, dar dat fiind faptul că majoritatea covârșitoare a celorlalți doctori pomeniți în izvoare par a nu aparține prin origine acestor meleaguri și că el apare doar pentru un interval atât de scurt, ne permitem totuși să ridicăm câteva semne de întrebare privitoare la acest personaj. Dacă însă, de dragul demonstrației, am accepta că acest Dumitrașco era autohton, trebuie să vedem câtă acoperire ar fi putut avea titlul pe care-l purta. Este greu de crezut că acest Dumitrașco a fost un doctor în deplinul sens al termenului, cu studii de medicină în afara spațiului carpato-danubian. Trebuie să ținem cont de faptul că vorbim de o perioadă când abia întâlnim, și așa destul de rar, bărbieri autohtoni²⁴.

¹⁶ DRH, B, vol. XXII, întocmit de Damaschin Mioc, București, Ed. Academiei Române, 1969, p. 310.

¹⁷ Ibidem, XXIV, vol. întocmit de Damaschin Mioc, Sașa Caracaș și Constantin Bălan, București, Ed. Academiei, 1974, p. 249. Facem trimitere la un document datat 12 <ianuarie-aprilie> 1634 prin care Matei Basarab întărește lui Gligorie mare vistier și soției sale Cherana ocina în Săteni.

¹⁸ CDȚR, IV, vol. întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 361.

¹⁹ Ibidem, V, vol. întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1985, p. 103. La 25 octombrie 1640 respectivul sat era întărit de Matei Basarab lui Radu mare vistier, fiind făcută mențiunea că satul fusese și în stăpânirea lui Iane grecul doctorul.

²⁰ George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, București, 1902, p. 558.

²¹ CDȚR, V, p. 401.

²² Ibidem, p. 453.

²³ N. Vătămanu, *op. cit.*, p. 163.

²⁴ În primele trei decenii ale secolului XVII, în Moldova, bărbierii apar relativ rar în documente, având doar exemplele lui Tudor bărbierul din Iași, cel al lui Albul bărbier sau Ilia bărbierul, faptul putând fi explicat prin extinderea încă redusă a meșteșugului în această perioadă sau prin absența unor eventuale documente care să demonstreze contrariul. Cert este însă faptul că, după acest interval, bărbierii apar tot mai frecvent în mărturiile documentare, uneori nefiind doar apariții singulare, ca în cazul celor prezentate anterior, ci în cadrul aceluiași document apărând doi sau chiar trei bărbieri. Un alt aspect ce atestă avântul pe care l-a cunoscut meșteșugul spre jumătatea secolului XVII este reprezentat de apariția organizării bărbierilor în bresle, având în fruntea lor un staroste, acesta fiind, la 1637, pentru bărbierii din Iași, Vasile Gînscă. Pentru primele decenii ale secolului XVII și în cazul Țării Românești mențiunile documentare în care sunt pomeniți bărbierii sunt

Acest din urmă aspect este întărit de o informație păstrată de la Paul de Alep. Vorbind despre moartea preotului Suleiman Ibn Az-Zahr pricinuită de boala de care suferea încă din Moldova, friguri și fierbințeală, arhidiaconul sirian observa la 25 aprilie 1653 că în Târgoviște „nu erau nici doctori, nici siropuri, nici magiunuri”, speranța vindecării rămânând doar ajutorul lui Dumnezeu²⁵. Chiar dacă uneori se pot formula obiecții în ceea ce privește veridicitatea celor afirmate de Paul de Alep, în cazul de față considerăm că nu va fi fost departe de adevăr. Ținând cont de toate acestea, considerăm că e mult mai probabil că acest Dumitrașco a fost un bărbier mai priceput ce își făcuse ucenicia pe lângă un medic, poate chiar de la curte și a căpătat astfel în viziunea contemporanilor titlul de doctor. În orice caz, existența sa la Târgoviște este un mare pas înainte, iar dacă el într-adevăr era autohton, cu atât mai mult crește însemnătatea sa.

Spre jumătatea secolului XVII, mai exact la 1 iunie 1647, aflăm despre prezența la Târgoviște a unui alt medic, anume Iane iatro-negutătorul, prezent la hotărnicirea părților de moșie aparținând mănăstirii Câmpulung²⁶, același fiind citat ca martor și la 22 iunie 1647 când Matei Basarab întărește mănăstirii Câmpulung ocine în câteva sate. Între acestea se numără și ocinele din Vulturești, care aparținuseră lui Iane medicul-negutătorul care, la rândul său, le cumpărase de la mai mulți localnici²⁷. Se pare însă că Iane medicul nu se limita doar la atribuțiile privind îngrijirea stării de sănătate a orășenilor, îndeletnicindu-se și cu negustoria. Nu putem exclude nici posibilitatea ca acest Iane să fi practicat medicina în altă parte, unde să-și fi creat un renume și o situație financiară bună, care i-a permis, după cum am văzut, să-și cumpere moșii la Vulturești și poate să practice negustoria la Târgoviște. Într-o situație asemănătoare pare să se fi aflat și Tomaso Tabado, despre care aflăm că a fost „odinioară medic, apoi negutător”²⁸.

Revenind în București, la 10 martie 1659, aflăm despre locul de casă al doctorului Palamariu²⁹, locul fiind în posesia acestuia și la 2 mai 1665³⁰. La începutul secolului XVIII se pare că mai trăia în București un anume Zotta, fiu al doctorului Paramari³¹.

După această dată, informațiile privitoare la medicii din orașele Țării Românești sunt din ce în ce mai puține, situația contrastând cu cea din Moldova, unde abia acum pot fi descoperiți primii doctori.

relativ puține, remarcându-se un anume Dobrișan bărbierul, ce apare mai des ca posesor al unui „loc în București”, apoi Leca bărbier, Curtu bărbier și Precup bărbierul. Spre deosebire însă de realitățile de la nord de Milcov, în Țara Românească poate fi observată o răspândire a bărbierilor încă de la început și în celelalte câteva orașe ale țării, la Târgoviște găsindu-i pe Mihai bărbierul, pe Stoica bărbier, pe Stan bărbierul Cosoroavă și pe Draghie bărbier; la Buzău este atestat Radu bărbierul, la Pitești, Hamza bărbier, iar la Argeș, Pătru bărbierul.

²⁵ *Călători străini*, vol. VI, partea I, *Paul de Alep*, îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 143.

²⁶ *DRH*, B, XXXII, vol. întocmit de Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr, București, Ed. Academiei, 2001, p. 173.

²⁷ *Ibidem*, p. 209. De la Cazan din Vulturești a șasea parte dintr-o funie, și de la Cărstian și de la Cazanși Radul și de la Iosie și Dragomir și de la Stoica a patra parte dintr-o funie și de la Iosie a noua parte dintr-o funie.

²⁸ V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile românești*, vol. I (înainte de 1870), Brăila, Ed. Presa, 1938, p. 436.

²⁹ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, București, Ed. Academiei, 1961, p. 120. Rada fiica lui Antonie croitorul vinde negustorului Pepano un loc de casă lângă locul lui Pano doftorul Palamariu, lângă biserica Ghiormei banul.

³⁰ *Ibidem*, p. 126. Este vorba de un hrisov prin care se întărește vânzarea unui loc de casă lângă locul și casele doctorului Palamari.

³¹ Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, vol. I, p. 110.

Necesitatea doctorilor în capitala moldavă era probabil resimțită și în timpul domniei lui Vasile Lupu, acesta permițându-i doctorului său, Giovanni Andreea Scogardi, să-și ofere serviciile medicale și în afara curții domnești³².

Tot la Iași, de această dată la 15 septembrie 1662, este atestat doctorul Moise care cumpără casele de pe Ulița Strâmbă, lângă Podul Vechi, lângă casele lui Paladie agă și locul lui Hariton cel bătrân, cu 100 de galbeni de la Iorga, feciorul lui Caraiane, fost vornic al târgului Iași³³, case în care va locui cel puțin două decenii³⁴. Acest doctor Moise pare să fi fost evreu de origine, fapt indicat de numele său și confirmat de o informație regăsită într-un document dat la 18 septembrie 1714, prin care este atestată vânzarea unui loc lui Manoli jâdovul, acesta din urmă fiind „cumnatul lui Moiseiu doftorul”³⁵.

Păstrând înlănțuirea cronologică a evenimentelor, următorul doctor atestat la Iași este doctorul Dăpaste, menționat într-o înputernicire domnească dată lui Manolache Costache mare spătar, prin care acesta primește dreptul de a-și stăpâni casele din Iași și de a nu mai găzdui pe nimeni în ele. Până atunci casele spătarului se pare că au servit ca „locuință de serviciu” doctorului mai sus numit. Numai că doctorul Dăpaste menționat în documentul de mai sus pare a fi doctorul Petrache Depasta, medic al lui Constantin Mavrocordat, cu studii în Italia, autor al unei cronici privitor la viața domnului fanariot³⁶. Am menționat totuși acest exemplu pentru a evidenția faptul că medicii de curte primeau o locuință pentru perioada cât rezidau la Iași³⁷, în timp ce restul doctorilor erau nevoiți să-și cumpere singuri case, așa după cum am văzut în exemplele anterioare.

³² Atestat pentru prima dată în Moldova la 6 noiembrie 1640, când furniza o serie de informații cu privire la lucrările Sinodului de la Iași, este posibil să fi intrat în contact cu Vasile Lupu, acesta din urmă cerând serviciile unui medic pentru fiul său, pe care spera încă să-l salveze; în acea vreme, doctorul se afla probabil la Constantinopol unde nădăjduia să se trateze de boala sa cu mâinile și picioarele „desnodate”. Cu toate că inițial doctorul Scogardi nu păruse a fi foarte interesat de perspectiva venirii în Moldova, preferând să se întoarcă la Veneția, avantajele financiare promise de domnul moldav par a-l convinge, el luând drumul Moldovei în jurul datei de 12 octombrie 1641. Pentru serviciile sale în slujba domnului urma să primească 1.500 reali pe an, haine și hrană, având încă și libertatea de a-și oferi serviciile medicale și în afara curții domnești, probabil marilor boieri și înalților prelați fapt ce-i permitea sporirea veniturilor. Faptul că-și lasă familia la Constantinopol este un indiciu elocvent în susținerea ideii că doctorul Scogardi nu avea planuri de lungă durată în ceea ce privește stabilirea la Iași, văzând această experiență doar ca pe o șansă de a se îmbogăți (Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, VIII, p. 493, 500-502; Pompei Gh. Samarian, *op. cit.*, I, p. 89).

³³ *Documente Iași*, vol. II, p. 29.

³⁴ *Ibidem*, p. 271. 19 noiembrie 1669 Gheorghe Duca V.v. întărește M-rii Trei Ierarhi din Iași stăpânirea asupra unor case. Între acestea se aflau și casele lui Iane cântăreț care a primit în schimb 3 dugheni pe Ulița Strâmbă lângă casele lui Moise doctorul. *CDM*, IV, p. 118. La 10 feb. 1680 este menționat locul de casă dintre Paladie și al doftorului.

³⁵ *Documente Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Ed. „Dosoftei”, 2000, p. 424.

³⁶ Datele păstrate despre acest doctor Depasta sunt relativ puține, cert fiind însă faptul că în toamna anului 1742 era al doilea medic al lui Constantin Mavrocordat, fiind răsplătit pentru aceste servicii cu un salariu de 230 de groși pe lună. Se pare că a fost un „om de mare erudiție și foarte drag domnului”, căruia obișnuia să îi citească, adeseori timp de câteva ore (Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, postfață de Andrei Pippidi, cuvânt introductiv și arbore genealogic de Constantin Erbiceanu, București, Editura Cronicar, 2003; V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertor de medici...*, vol. I, p. 107-108; vol II, *Adaos la vol. I (complectare și rectificare de date)*, București, Ed. Cultura, 1941, p. 47; *Călători străini*, vol. IX, București, 1997, p. 288-289).

³⁷ Afirmația este întărită și de situația unui alt medic de la curtea lui Constantin Mavrocordat, de această dată fiind vorba de primul medic al domnului, anume Exupere-Joseph Bertin, care, potrivit lui Markos Antonios Katsaitis, avea asigurate, pe lângă salariul de 6.000 de groși, o serie de daruri, „casă și masă”. Detalii ne oferă același „călător”, conform căruia doctorul Bertin avea apartament la palat, dar și o casă separată unde se pare că-și ținea „servitorii, trăsura și caii” (*Călători străini*, VIII, p. 285).

Un alt doctor din Iași întâlnit în aceeași perioadă este Ianoș doctor neamț, ce acuză în noiembrie 1741 pe un condurar, conațional al său, de furtul a 11 ughi de aur, ultimul fiind găsit vinovat în urma judecății Divanului domnesc³⁸.

Cu toate acestea, cele câteva exemple de doctori atestați în Iași par a nu schimba prea mult starea de fapt existentă, lipsa asistenței medicale în rândul orașenilor fiind resimțită și după înființarea Spitalului Sf. Spiridon. Acest fapt poate fi observat din așezământul acordat spitalului de Ioan Theodor Calimah, în care se preciza că doctorii spitalului au permisiunea ca atunci „când le va prisosi vreme peste obicinuita slujbă a spitalului și s-ar întâmpla să-i cheme vreun bolnav de aice din oraș să aibă voie să meargă și nici atunci să nu aibă vreo supărare de către doftorii domniei”³⁹. Lipsa medicilor, atât de necesari orașului în plină dezvoltare, pare să fi fost conștientizată nu doar de domni, ci mai ales de orașenii înșiși, care, prin glasul acelora mai apropiați de domn, aveau să-și facă cunoscute dorințele: „dar osăbit ne-au arătat dumnealor toată boierime că este trebuință să fie și un doftor, om de ispravă și iscusit ispitit la meșteșugul doftoriilor ca să se afle acolo la mănăstirea lui Sfeti Spiridon pentru căutarea și cercetarea bolnavilor ce se află la spitali dar și pentru boierime, cum și pentru alți lăcuiitori de aice din orașul Iașilor; [...] și la aceasta ne-am dat cu toții mare rugămintă că este foarte de trebuință tuturor...”⁴⁰.

Cu timpul, aceste măsuri și-au făcut simțit efectul, efortul medicilor pentru locuitori fiind apreciat de aceștia. Elocvent este cazul fostului mare căminar Iordachi Bălăsachi, care mărturisește privitor la doctorul Drăcachi Dăpaste: „dumnealui ne-au făcut mult bine și agiutor ostenindu-se cu noi în câte rânduri ne-am îmbolnăvit, au sărit și ne-au căutat la toate boalele nostre”⁴¹.

Chiar dacă nu toți doctorii prezenți prin orașele Moldovei și Țării Românești vor fi dat dovadă de bună pregătire și promptitudine, asemenea doctorului Drăcachi Dăpaste, trebuie să acceptăm că prezența acestei noi categorii de medici, prezentate în rândurile de mai sus, reprezintă o realitate specifică intervalului de timp studiat și un mare pas înainte pentru oamenii acelor vremuri, atât de vulnerabili în fața nenumăratelor suferințe trupești lăsate de „milostivul Dumnezeu”⁴².

³⁸ *Documente Iași*, III, p. 67.

³⁹ *Ibidem*, VI, *Documente interne (1756-1770)*, p. 219.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 270.

⁴¹ *Ibidem*, p. 536.

⁴² *DRH*, B, XXXII, p. 297.

QUELQUES ASPECTS REGARDANT LES DEBUTS DE L'ASSISTANCE MEDICALE
DANS LES VILLES DE MOLDAVIE ET VALACHIE
(Résumé)

Mots clés: barbier, chirurgien, médecine médiévale, développement urbain

L'étude ne s'axe pas sur l'analyse des médecins des cours princières, puisqu'un tel sujet exigerait un effort de recherche et synthétisation beaucoup plus ample. En partant des rares informations conservées dans les sources documentaires, l'auteur essaie de montrer quelle a été la place des médecins dans le cadre des communautés urbaines en Moldavie et Valachie dans l'intervalle chronologique analysé. Mais il considère comme nécessaire une clarification d'ordre terminologique en ce qui concerne les significations du mot *médecin*: si de nos jours il désigne une personne qui a poursuivi des études supérieures et s'occupe de la prévention et traitement des maladies, au Moyen Âge, surtout dans l'espace roumain, l'application de cette définition *ad litteram* n'est pas possible.

L'auteur considère que l'on ne peut pas faire le passage des *barbiers*, ces artisans qui, en dehors de faire la barbe et couper les cheveux, s'occupaient aussi avec le soin des blessures, aux *médecins*, personnages qui supposent une certaine formation, sans rappeler les *chirurgiens*: une catégorie intermédiaire, plus proche des barbiers, peut-être, mais qui pouvait démontrer une formation à l'aide des attestés obtenus à l'étranger, après avoir poursuivi des études ou simplement un apprentissage. L'auteur n'insiste pas sur la situation de ceux-ci, parce qu'ils sont relativement rares dans les Principautés roumaines, dans les cours princières ou dans les nouveaux hôpitaux. Des sources étudiées, l'auteur n'est pas arrivé à découvrir des informations sur l'existence d'un tel chirurgien autochtone pour l'intervalle temporaire étudié.

CRISTIAN PLOSCARU

**POLITICA „REFORMATOARE” A RUSIEI
ȘI INTERESELE MARI BOIERIMI PĂMÂNTENE DIN MOLDOVA
(1812-1818)**

Ultimul deceniu de existență istorică a regimului fanariot în Principatele Române avea să fie marcat de consecințele politice ale tratatului de la București, atât în planul poziției Principatelor în cadrul chestiunii orientale, cât și al regimului intern de guvernare¹. Incluzând în textul tratatului prevederile hătișerifului din 1802, Rusia și-a asigurat controlul asupra domnilor fanarioți, al căror destin politic atârna tot mai mult de bunăvoința ambasadorului rus de la Constantinopol². Titularii scaunelor princiare de la Iași și București au pendulat cu dificultate între tutela rusească, pretențiile financiare exorbitante ale Porții³ și exigențele politice impuse de „marile familii” ale boierimii pământene, a căror colaborare trebuia câștigată, căci „vremea fricii boierilor mari de domnul fanariot trecuse”⁴. În acest context istoric, presiunea exercitată de Rusia asupra factorilor interni de putere (domnul, boierii) s-a manifestat, mai ales, pe calea promovării unui proiect de reformă administrativă și juridică, experimentat în anii de ocupație (1807-1812) și care trebuia transpus într-un „așezământ regulamentar” pentru Moldova și Țara Românească. Acest proiect reflectă cât se poate de bine ceea ce se înțelegea la Petersburg prin „civilizare” și o „ordine stabilă a lucrurilor”, ca alternativă la modelul revoluționar francez pentru teritoriile de la frontierele apusene ale Imperiului Rus.

Resorturile ideologice ale proiectelor instituțional-juridice promovate de Rusia pentru Principatele Române și, ulterior, pentru Serbia au fost expresia manierei în care

¹ Despre consecințele tratatului de la București (1812) asupra Principatelor, vezi lucrările clasice ale lui A. D. Xenopol (*Resboaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*, I, Iași, Goldner, 1880, reeditată cu titlul *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor Române*, București, Editura Albatros, 1997), Nicolae Iorga (*Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910) și Leon Casso, *Rusia și basinul dunărean*, traducere din rusește și studiu introductiv de Șt. Gr. Berechet, Iași, Tipografia Terek, 1940, alături de studiile mai noi (Vladimir Mischevca, Ion Jarcuțchi, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16/28 mai 1812)*, Chișinău, Editura Știința, 1992; Marian Stroia, *Românii, marile puteri și sud-estul Europei (1800-1830)*, București, Editura Semne, 2002; Armand Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I: principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei, 2008).

² Vezi Andrei Oțetea, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, în idem, *Scrieri istorice alese*, prefată de acad. David Prodan, ediție și studiu introductiv de Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 200-202.

³ Idem, *Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor Române*, în idem, *Scrieri istorice alese*, p. 205-210.

⁴ G. I. Ionescu-Gion, *Bucureștii în timpul lui Napoleon Bonaparte*, în „Literatură și artă română”, I, 1896, p. 43.

țării și elita politică rusă au asimilat conceptele moderne de *națiune* și *stat*, ambele de inspirație occidentală. Începând cu Ecaterina a II-a, țării au descoperit forța ideii de națiune rusă, capabilă să forjeze solidarități și atașamente față de patrie și monarhie, în completarea vechii ideologii imperiale ecumenice, care n-a fost niciodată abandonată. În această construcție ideologică greu de realizat, Ecaterina a II-a a urmat îndeaproape modelul monarhiei franceze a Vechiului Regim din veacul XVIII⁵, asociind elemente ale filosofiei politice iluministe din epoca voltairiană, selectate și adaptate specificului instituțiilor, structurii sociale și Bisericii din Imperiu⁶, cu perspectiva civilizării de tip aristocratic francez, concentrată în arhitectura capitalei, în moravurile curții imperiale, la nivelul vieții și instituțiilor culturale și, în fine, cu adoptarea ideii de *națiune rusă*, „ca atribut al puterii imperiale, reflectat în identitatea și activitatea istorică ale monarhiei”⁷.

Ideea națională se lovea în Imperiul tuturor Rusiilor de serioase impedimente, datorate pluralității etnice, singurele repere identitare comune ale locuitorilor Rusiei fiind credința ortodoxă și fidelitatea față de dinastia Romanovilor. Acestea erau insuficiente în sine pentru elaborarea unei identități culturale moderne de tip național. Încurajată de Alexandru I, elita politică și inteligența au ajuns la un fel de idealizare a politicii imperiale. Moștenirea Petrină a fost asociată cu termenul *narodnost*, reprezentând popoarele al căror destin istoric se identifica, în planul memoriei colective, cu istoria și tradiția monarhiei ruse, cu opera sa de „civilizare”, pe baza unei mitologii naționale aflată în plin proces de elaborare culturală. Această mitologie națională aduna laolaltă secvențe de istorie comună a locuitorilor Imperiului, apte să releve o anumită „unitate preexistentă sub egida statului”, legată de misiunea istorică a monarhiei în slujba popoarelor sale, a „tuturor Rusiilor”, idealizând rolul istoric al politicii imperiale pentru preservarea unității acestor popoare. Drept consecință, în Rusia dezbaterile culturale din primele două decenii ale secolului XIX s-au concentrat asupra literaturii, obiceiurilor, instituțiilor, trăsăturilor sociale și morale ale poporului, lăsând în plan secundar problema delicată a limbii naționale. Aceste teme culturale au relaționat cu perspectiva monarhică, cu „ideea națională oficială”, și, în pofida episoadelor de tensiune și a cenzurii, s-a ajuns încă din vremea lui Alexandru I la definirea simbolică a relațiilor istorice dintre țar și popor, ca fundament al unei „ideologii naționale oficiale”⁸.

Pe de altă parte, cultura politică rusă a asimilat în secolul XVIII, în urma unor îndelungate eforturi și ezitări, ideea modernă de *stat*, ca entitate abstractă, suverană și reprezentativă, încorporând-o însă concepției tradiționale despre natura autocratică a puterii politice⁹. Mutațiile survenite în timpul îndelungatei domnii a Ecaterinei a II-a s-au dovedit decisive, trasând un cadru de idei și practici moderne privind statul și guvernarea, care menținea moștenirea autocratică medievală în sfera legitimității puterii. Țarina însăși, citind greșit sau interesat pasaje din opera lui Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, deducea din exemplificările istorice invocate de filosoful francez că

⁵ Richard S. Wortman, *Scenarios of power: myth and ceremony in Russian monarchy from Peter the Great to the abdication of Nicholas II*, Princeton University Press, 2006, p. 74-75.

⁶ Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, traducere de Bianca Rizzoli, București, Editura Humanitas, 2000, p. 257-309.

⁷ Richard S. Wortman, *National Narratives in the Representation of Nineteenth-Century Russian Monarchy*, în *Extending the Borders of Russian History: Essays in Honor of Alfred J. Rieber*, Budapest, New York, Central European University Press, 2003, p. 51.

⁸ *Ibidem*, p. 52. Vezi, de asemenea, Astrid S. Tuminez, *Russian Nationalism since 1856: ideology and the making of foreign policy*, Lanham, Rowman & Littlefield Publisher, 2000, p. 32-33.

⁹ Cynthia Hyla Whittaker, *The Ideal of Autocracy Among Eighteen-Century Russian Historians*, în Thomas Sanders, *Historiography of Imperial Russia*, New York, London, 1999, p. 17.

„într-o țară atât de mare ca Rusia [...] singura formă de guvernământ viabilă era puterea autocratică”¹⁰. Vechile argumente religioase erau completate cu numeroase criterii utilitare, inspirate de teoria *Leviathanului* a lui Thomas Hobbes și de filosofia absolutismului luminat francez, conform cărora „scopul autocrației era de a promova gloria și bunăstarea statului și a cetățenilor”¹¹ prin „legi potrivite cu natura și spiritul poporului”¹². Curentul voltairian împărtășit de țarină și de câțiva dintre colaboratorii săi mai apropiați pleca de la ideea că „nobilimea nu este decât un reazem al tronului”, care putea fi mai bine întărit, spre folosul monarhiei, dacă devenea o „noblețe privilegiată”¹³, pe baza unor statute reglementate de stat și a unui sistem instituțional modern, inspirat de cel din Franța lui Ludovic al XV-lea, fiind „cea mai sigură garanție împotriva uzurparilor puterii monarhice”¹⁴.

La rândul ei, ideea „politicii de stat”, în sens modern, bazată pe principii și reguli de guvernare care să servească *interesele statului*, a fost promovată sistematic de către țarul Alexandru I, care a dorit să impună „un sistem *național*, un sistem fondat pe avantajele statului și nu pe predilecțiile pentru o putere sau alta” (s.n.) și, s-ar putea spune, în plan intern, pe caracterul unitar și sistematic al administrației statului¹⁵. Fără a nega sursa divină a puterii monarhice, Serghei Uvarov a sistematizat ideologic în 1832 o concepție deja răspândită în rândul administrației și intelighenției rusești, apelând, sub lozincă „suveranitate, autocrație, naționalitate” (*pravoslaviie, samoderzhavie, narodnost*), la criterii utilitare iluministe ce prezentau monarhia autocrată drept „o condiție necesară a existenței imperiului”¹⁶. În virtutea acestei complicate sinteze, realizată un secol mai devreme și de către monarhia franceză, cu diferențele de rigoare, statul nu mai era privit doar ca patrimoniu teritorial al monarhului, ci și ca entitate juridică și structură organizată a societății, permițând modernizarea instituțiilor și a practicilor de guvernare, fără a altera legitimitatea teocratică a puterii țarului.

În acest context, cultura politică rusă, având închis palierul dezbaterilor pe tema sistemelor constituționale și a libertăților cetățenești, a estompat pericolul dogmatizării ideologice, dezvoltând un veritabil *cult al legii* și al funcției sale în stat și în societate. Pentru unul dintre cei mai importanți gânditori politici ruși de la începutul secolului XIX, Mihail Speranski, teoretician al constituționalismului imperial rus și coautor la primele proiecte constituționale petersburgheze, legea reprezenta „esența vieții interne a statului”, ale cărui „energii morale și politice” pot fi puse în valoare doar în măsura „cunoașterii legilor”¹⁷. Dintre fiziocrații francezi, influența lui Turgot a ajuns până în

¹⁰ Montesquieu afirma că în antichitate autocrația a fost sistemul politic specific marilor imperii, democrația fiind experimentată doar în micile *polisuri* grecești, dar sublinia de mai multe ori că în secolul XVIII condițiile istorice se schimbaseră, făcând posibilă introducerea unui sistem politic „reprezentativ” într-o țară ca Franța (Montesquieu, Charles de Secondat, baron de, *Despre spiritul legilor*, I, București, Editura Științifică, 1964, p. 102-114).

¹¹ Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2004, p. 55.

¹² Afirmția îi aparținea Ecaterinei a II-a (cf. *ibidem*, p. 55).

¹³ John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: the Formation of the Russian Political Order, 1700-1825*, Oxford University Press, 1991, p. 3-15.

¹⁴ Paul Miliukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, II, *Les successeurs de Pierre le Grand*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1932, p. 645.

¹⁵ *Внешняя Политика России XIX и начала века*, I, 1801-1815, Москва, Политической Литературы, 1960, p. 129 (31 octombrie 1801, Alexandru I către S. R. Vorontov).

¹⁶ Cf. Richard S. Wortman, *op. cit.*, p. 53.

¹⁷ Cf. Thomas C. Owen, *The Corporation Under Russian Law: 1800-1917. A Study in Tsaristic Economic Policy*, Cambridge University Press, 1991, p. 1.

intimitatea curții imperiale rusești, unde ideile lui privind „o administrație standardizată și eficientă” a întregului teritoriu al statului, în virtutea unei legislații general valabile, prin „abolirea [...] restricțiilor și inegalităților” în administrarea și impozitarea locuitorilor după criterii raționale, au găsit un mediu receptiv și dispus să le pună în practică¹⁸.

Cu toate acestea, numeroase confuzii și ambiguități marcau cultura politică specifică oficialităților și intelighenței ruse din anii de început ai secolului XIX, moștenite din epoca Ecaterinei a II-a sau datorate atitudinii contradictorii față de Franța și regimurile politice care s-au succedat la Paris. În plan politic, Rusia nu avea capacitatea de a oferi o *alternativă ideologică* la ideile Revoluției Franceze, alternativă suficient de atrăgătoare, de motivantă pentru elitele politice și culturale din spațiul geografic în care își disputa supremația cu Franța. Curtea petersburgheză a compensat această carență ideologică insistând asupra imperativului stabilității politice și ordinii sociale, care să ofere siguranță traiului locuitorilor unei zone greu încercată de practicile arbitrarie ale stăpânirii otomane. Adversară a democrației de sorginte franceză, detestând spiritul egalitar, Rusia pretindea că oferă în schimb „pacea [...] și o ordine stabilă a lucrurilor”¹⁹, asigurând „bunăstarea și [...] o securitate salutară” în raport cu abuzurile Porții²⁰. Asociind influența franceză cu dezordinea, cu instabilitatea și primejdia răzvrătirilor, Rusia se angaja să-i ferească pe supușii creștini ai Porții de „calamitățile la care ar putea fi expuși, dacă principiile pernicioase ale francezilor vor prinde rădăcini printre ei”²¹. Fidelitatea față de Rusia era prezentată ca o condiție indispensabilă a degrevării de povara stăpânirii și abuzurilor Porții, iar influența franceză trebuia compromisă, „ceea ce oferă francezii” nefiind decât libertăți iluzorii, folosite drept „instrument al propriilor lor ambiții și interese”²². Pledând pentru „ordine” și „stabilitate”, pentru ocrotirea vieții și avutului locuitorilor, Rusia acumula prestigiu și un capital de încredere în ochii elitei locale, greu de dislocat prin intermediul unor proiecte politice „democratice” și profranceze, socotite fanteziste și periculoase de către majoritatea autohtonilor²³.

Se poate spune că, încercând să-și impună dominația sub masca „civilizării” creștinilor ortodocși aflați sub stăpânire turcească, Rusia nu a avut suficiente resurse pentru a coloniza cultural provinciile limitrofe recent achiziționate în Europa (Finlanda, Polonia, Țările Baltice, Basarabia), care aveau propria lor elită politică și culturală, (nobilimea în Polonia și în Insulele Ioniene, boierimea în Principate) o cultură scrisă întemeiată pe puternice tradiții medievale și o predilecție de dată recentă, descoperită și cultivată, pentru cultura franceză a secolelor XVII-XVIII. Însăși elita administrativă și militară rusă trimisă în noile provincii era profund impregnată de cultura și modelul de civilitate franceze și, deci, incapabilă să promoveze un model cultural propriu, așa cum reușiseră Anglia în colonii și Franța Vechiului Regim în Europa Centrală²⁴. Încă din anii domniei Ecaterinei a II-a, puterea de la Petersburg a compensat această deficiență culturală, colonizând juridic și administrativ noile teritorii, impunând acele modele legislative și instituționale adoptate deja în structurile centrale ale Imperiului Rus, într-o

¹⁸ Eric Hobsbawm, *Era Revoluției (1789-1848)*, traducere de Radu Săndulescu, Chișinău, 2000, p. 70.

¹⁹ *Внешняя Политика России*, I, p. 180 (28 februarie 1802, Alexandru I către G. D. Mocenigo).

²⁰ *Ibidem*, I, p. 181.

²¹ *Ibidem*, I, p. 629 (20 februarie 1804, A. A. Czartoryski către G. D. Mocenigo).

²² *Ibidem*, I, p. 579 (5 decembrie 1803, A. R. Voronțov către G. D. Mocenigo).

²³ Armand Goșu, *op. cit.*, p. 108-110 (17/29 decembrie 1804, Petersburg, *Din instrucțiunile adresate de șeful diplomației ruse, Adam Czartoryski, ambasadorului Rusiei la Poartă, Andrei Italinski*).

²⁴ L. Reynaud, *Histoire générale de l'influence française en Allemagne*, Paris, Hachette, 1924, p. 200-370.

manieră deseori mai accentuată, mai apropiată de modelul occidental de referință. De fiecare dată când oficialii ruși au avut posibilitatea să se amestece în problema organizării interne a teritoriilor locuite de creștinii ortodocși supuși Porții, s-a acordat o mare atenție instituirii unei ordini legale moderne, juridice și fiscale, bazată pe reglementări și proceduri precise, acoperitoare pentru tot felul de situații concrete și folosite ca un mijloc eficient și tăcut de *dominație politică* asupra unor elite care nu aveau exercițiul acestui tip de guvernare, dar trebuiau să-l adopte pentru a evita acuzele că s-ar crampona de trecut, că nu ar dori civilizarea țării. Învățând de la oficialii ruși, ocărnuirea modernă, „politică”, ele intrau inevitabil sub influența acesteia mai ușor decât ar fi făcut-o în urma propagandei politice, nesigură și capabilă să trezească idei și sentimente care să se întoarcă împotriva Rusiei, deșteptând conștiința națională. Dominația pe care Rusia a instituit-o în aceste țări prin reformă nu a fost doar un rezultat involuntar al contextului istoric, ci o *strategie politică* alternativă dominației prin deznaționalizare, cu instrumente de forță, strategii de care oficialii ruși puși să aplice reforma au fost deplin conștienți²⁵.

Principalele mutații pe care avea să le aducă Tratatul de la București (1812) în privința desfășurării politicii în Principatele Române aveau să fie legate de anexarea Basarabiei, al cărei sistem de organizare internă și-a răsfrânt influența asupra ideilor politice de dincoace de Prut și intenția tot mai limpede conturată a Rusiei de a introduce o reformă instituțională și juridică în Principate, prin intermediul unui „așezământ organic”, cu acordul Porții. Din perspectiva intereselor Rusiei, noul hotar de pe linia Prutului nu era menit să opereze o izolare a Basarabiei de Moldova, ci să devină o graniță flexibilă, blocând pătrunderea persoanelor suspecte, a călătorilor și negustorilor nedoriți sau a materialelor scrise indezirabile, fără a împiedica influența rusească în Principate, mai ales în Moldova, și circulația informațiilor despre reformele „luminate” din noua provincie. Carantina de șapte zile din punctele de trecere a frontierei de pe Prut oferea suficiente garanții pentru verificarea minuțioasă a persoanelor care treceau cu diverse treburi în Basarabia, pentru filtrarea oamenilor și informațiilor care tranzitau de o parte și de alta a graniței. De altfel, una dintre principalele sarcini ale primului guvernator civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, era de a stabili legături permanente atât cu șefii guberniilor vecine (Podolia, Noua Rusie și Cherson), unde se refugiaseră mulți creștini balcanici, cât și cu domnii Moldovei și Țării Românești, pentru „a păstra afecțiunea popoarelor de la granițe și a le păzi de influența vrăjmașilor” Rusiei²⁶. Pentru ca vechile asocieri comerciale dintre negustorii balcanici și boierii moldoveni rămași în Basarabia să nu fie cumva afectate, lui Scarlat Sturdza i „se recomanda a atrage în Basarabia vreo casă [de comerț – n.n.] bogată din străinătate”. Iar, pe de altă parte, negustorimea balcanică trebuia folosită și pentru a răspândi informații despre modelul de guvernare din Basarabia, despre „tot ce ar putea să uimească vederea și închipuirea supușilor acestor provincii”²⁷.

²⁵ În vremea elaborării Regulamentului Organic, însuși Pavel Kisselev afirma că scopul acestuia era „să supună pe moldoveni și pe valahi obiceilor și regulilor noastre”, astfel că „prin aceste mijloace, afară numai de schimbări în Europa, hotarul nostru va fi la Dunăre și va fi și păzit de pământeni de aici” (s.n.) (Alexandru Papadopol-Calimah, *Generalul Pavel Kisselev în Moldova și Țara Românească 1829-1834, după documente rusești*, în *AARMSI*, seria a II-a, IX, 1886-1887, p. 84).

²⁶ Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânire rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929, p. 13.

²⁷ Cf. *ibidem*, p. 14. *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze 1603-1824*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1912, p. 952 (Iași, 5 decembrie 1812, Fernetty către Maret).

Consulul francez de la Iași suspecta Rusia că, pentru a atrage cât mai mulți boieri să se stabilească în Basarabia, menținea în provincie instituțiile și maniera tradițională de administrare din Moldova, forțând Poarta să facă ea presiuni asupra boierilor moldoveni pentru a-și vinde moșiile din Basarabia în termenul prevăzut de tratatul de la București. Prin această subtilitate, el bănuia că Rusia nu dorea să se compromită în ochii boierilor moldoveni și să stimuleze în același timp, prin astfel de presiuni indirecte, stabilirea în Basarabia a boierilor care aveau majoritatea moșiilor dincolo de Prut²⁸. Și sub aspect confesional Basarabia urma a constitui un pol de atracție, proaspătul mitropolit al noii provincii, Gavriil Bănulescu Bodoni, cerând extinderea eparhiei sale în regiunea Oceacovului, pe motiv că „această alipire nu numai că ar mări această eparhie nouă, ci pentru popoarele care o locuiesc ar fi o mângâiere, întrucât stepa Oceacovului, ca și Basarabia, este locuită de români, greci, bulgari și coloniști de diferite nații, iar ruși sunt foarte puțini”²⁹.

În privința situației politice din Principate, sub acoperirea negocierilor referitoare la delimitarea frontierelor ruso-turce și la dificila chestiune a cetăților Izmail, Kambal și Anacra, ambasadorul Stroganov insista pe lângă sultan pentru a obține acceptul întocmirii unui *Așezământ privind principatele Moldovei și Valahiei*, o legiune internă care, în planul declarativ al intențiilor Rusiei, ar fi trebuit să-i împiedice pe domnii fanarioți să mai încalce „imunitățile” Principatelor, prin „intrigi și persecuții”, dar, în fond, dorită pentru a institui un control al consulilor ruși asupra administrației interne³⁰. Neînțelegând pe deplin importanța politică a *Așezământului*, Poarta era dispusă la a consimți, acordând mai mare atenție problemei duratei domniei, socotind că *beiul* fanariot, domnind șapte ani „partizanii pe care i-a câștigat în perioada guvernării sale, cum și toți cei din apropierea sa, vor îndrăzni la tot felul de acțiuni, care vor duce la tulburarea ordinii publice, [...] împărțindu-se atunci în două grupuri” (s.n.)³¹. Și de această dată, suzeranul se dovedea incapabil să perceapă pericolul de a pierde controlul asupra guvernării din Moldova și Țara Românească în urma unor reforme instituționale realizate sub supravegherea Rusiei, dar cunoștea destul de bine moravurile politice ale boierimii pământene, obiceiul protipendadei de a se grupa în jurul sau împotriva domnului numit de sultan.

Pierderea teritorială suferită de Moldova în urma Păcii de la București (1812) nu a produs reacții politice de tip național, care să fie cunoscute documentar, în afară de o scurtă precizare referitoare la Antohi Sion, care ar fi protestat printr-o suplică adresată Austriei, împreună cu Dumitrache Ghica și Dracachi Roset Baston, toți boieri tineri, „pentru că pe nedrept și prin o înșelăciune neiertată față cu turcii [rușii – n.n.] ne-au luat

²⁸ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi, adunate, publicate și întovărășite de o prefață*, I, București, Editura Minerva, 1903, p. 355 (Iași, 21 iunie 1813, Fornetty către Maret).

²⁹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească*, Chișinău, Editura „Asociației Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923, p. 39. Despre Gavriil Bănulescu Bodoni, consulul francez Ledoulx spunea că „este periculos” pentru interesele franceze și că „întreține cu locuitorii acestor provincii”, Principatele, „o corespondență destinată a perpetua funestele erori” legate de speranțele în politica Rusiei (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, București, 29 ianuarie 1813, Ledoulx către Maret).

³⁰ *Nota baronului G. A. Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, către Poarta otomană* (9 ianuarie 1819), în *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 68, n. 3.

³¹ Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, III, 1791-1812, București, Editura Academiei, 1986, p. 320 (Giurgiu, 8 noiembrie 1811, *Raport al împuterniciților otomani către marele vizir Ahmed pașă*).

scumpa Basarabie”³². Unul dintre motivele principale ale acestei lipse de reacție politică ar putea fi identificat în credința boierilor moldoveni că „tratatul de pace încheiat între Rusia și Poartă nu trebuie considerat definitiv” și „dacă Rusia este victorioasă în războiul din Nord [cu Franța – n.n.], trupele sale vor reintra în aceste provincii și Rusia le va păstra sub conducerea sa”, domnia lui Scarlat Callimachi fiind socotită una conjuncturală și fără susținere din partea Rusiei³³. În aceste condiții, grijile de căpătâi ale „stâlpilor țării” la venirea noului domn erau legate de trei lucruri: amânarea termenului „vadelei” privind vânzarea moșiilor de peste Prut până când situația politică avea să se clarifice³⁴; limitarea drastică a accesului boierilor „greci” aduși de Scarlat Callimachi în „slujbele și mansupurile țării”³⁵; reglarea chestiunilor fiscale, având drept bază hrisovul domnesc din 1804 și „alcătuirea” „de la Domnul Grigorie Ghica din leat 1777”, privind „casa răsurilor” (de unde se plăteau lefile boierilor dregători), „întru care prin hrisov după obștească socotință arată [...] că venitul casei răsurilor nici într-un chip să nu se numească al Visteriei”, ci să stea „sub osăbiți epitropi [...] din boierii pământului” (s.n.)³⁶. Inițiativa „stâlpilor țării”, cuprinși în comitetul înființat de ruși în timpul ocupației și încă „nedesfăcut” (logofeții Costache Ghica, Constantin Balș Ciuntu, Iordache Cantacuzino Pașcanu, vistiernicii Săndulache Sturdza, Grigoraș Sturdza și Iordache Roset Roznovanu, vornicii Lupu Balș, Dimitrie Bogdan³⁷, Dimitrie Ralet³⁸,

³² Cf. Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu și documente*, Iași, Institutul de Arte Grafice „N. V. Ștefaniu”, 1936, p. 16.

³³ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, p. 956 (București, 29 ianuarie 1813, Ledoulx către Maret). Aceeași idee apare și la Manolache Drăghici, care spunea că „locuitorii moldoveni multă vreme au ținut pace încheiată la București (1812) ca nestatornică, așteptând dintr-o zi până în alta înapoarea pământului luat de către ruși și întregimea hotarului țării lor [...], dar s-au amăgit cu ideile ce hrănea, fiindu-le încă și de o mare sminteală în interesile particulare a lor socotință aceasta, pentru că nu s-au grăbit a lua măsuri energice în desfacerea averii nemișcătoare ce ave din a stânga Prutului, până s-a apropiat vremea protezmiei, când umbla confuși de nu știe ce să mai facă [...]. Și tot în taină lucrându-se aceste operații, spre a nu se declara până în ceasul închiderii Prutului sub ce bandier rămân, ca să nu greșască” (Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, II, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1857, p. 93-94).

³⁴ Al. Lapedatu, *Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovenești de peste Prut după pierderea Basarabiei*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie”, XVI, 1915-1922, p. 9.

³⁵ Abia sosit Scarlat Callimachi la Iași, boierii pământeni răspundeau în oraș zvonul că vodă avea să așeze în slujbe o mulțime de „greci”, avertizându-l astfel, după tactica boierească, să le acorde lor dregătoriile (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, serie nouă, II, *Rapoarte consulare austriece (1812-1823)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, Editura Academiei, 1967, p. 83; Iași, 20 ianuarie 1813, Duldner către Metternich).

³⁶ *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte ale Moldovei din suta XIV-a până la a XIX-a*, sub redacția lui Theodor Codrescu, IV, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1857, p. 115 (24 iunie 1812, *Anaforaua boierilor pământeni către Domnul Scarlat Al. Calimah VV. pentru așezarea ce se cuvine a se face țarei și ertarea birului pe câțva timp*).

³⁷ Dimitrie Bogdan era fiul lui Manolache Bogdan (decapitatul la 1782) și al Mariei Costache, din ramura Epureanu (Gh. Ghibănescu, *Spîța familiei Costache cu 10 documente*, în „Ion Neculce”, IV, 1924, fascicula 4, p. 222), însoțit din 1790 cu Smaranda, fiica lui Lascarache Roset și a Ecaterinei Iancoleu (Generalul Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 83).

³⁸ Dimitrie Ralet, „grec țarigrădean”, venit cu domnul Constantin Ipsilanti, gramatic la logofeție, însoțit cu o fată a banului Toma Cozma (Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973, p. 225), a fost făcut spătar de Alexandru Moruzi și însoțindu-și băiatul, Alecu, cu o fată a baronului negustor Teodor Muteștea, cumpărând câteva moșii, Sămănești (Fălciu), Izvoarele (Iași), s-a integrat boierimii pământene (Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei, 1979, p. 86, 114).

Vasile Roset și hatmanul Răducanu Roset)³⁹, urmarea să se limiteze posibilitățile noului vodă de a controla veniturile țării, dar și eliminarea unui măr al discordiei între evgheniști: dregătoria de vistiernic, urmând ca unul din cei doi competitori principali, Grigoraș Sturdza și Iordache Roset Roznovanu, să conducă epitropia respectivă în timpul când celălalt era vistier.

Această măsură reprezenta un pas serios în direcția întăririi „sistemei boierești” a marilor familii, conferindu-i acea latură contractuală (înțelegere între părți cu rolul de regulă) de care vorbea Daniel Barbu⁴⁰. De altfel, această „comisie” a avut caracter permanent, „iznoavă nouă” în Moldova sub stăpânire domnească, domnul convocând doar pe logofeții Iordache Cantacuzino Pașcanu, Costache Ghica și Constantin Balș, vistiernicii Săndulache Sturdza, Grigoraș Sturdza și Iordache Roset Roznovanu, alături de cei patru vornici, hatman și postelnic aflați în Divanul anului respectiv, pentru a da „socotință” de veniturile și cheltuielile țării, de permanentul deficit al „casei răsurilor”, datorat creșterii constante a lefilor, de alte „întocmiri” ale „slujbelor mari” și „otcupurilor” obștești, în vreme ce Divanul regulat se ocupa numai de treburi curente⁴¹. Sfera de cuprindere a „slujbelor pământului” fiind clar delimitată și acestea rezervate numai pământenilor, domnul neîndrăznind să rânduiască „greci” în aceste dregătorii sau să îmboierească oameni fără „îndreptățire”, cinurile mari în timpul domniei lui Scarlat Callimachi fiind „foarte greu de dat”⁴², discordia s-a întins și între boierii „greci”, care au început a se „mânca” între ei pentru cele trei dregătorii mari care le erau cumva rezervate și recunoscute (postelnicia, cămărășia și armășia)⁴³.

Pe de o parte, continuitatea, componența și atribuțiile acestei „comisii” reprezintă una dintre cele mai bune dovezi ale instituirii „sistemei magnaților”, care, fără a produce preocupări de natură ideologică și legitimantă în rândul urzitorilor săi, s-a impus prin practici de ocârmuire, fiind în realitate mai puternică decât însuși domnul țării. Având un veritabil monopol asupra politicii și administrației, această „sistemă a magnaților” era singura în măsură să inițieze o politică națională de impact, promovând anumite principii, în spiritul și limitele proprii epocii, încorporând idei și, mai ales, *coloratura etnicistă* pe care începea să o capete discursul cultural și în Moldova. Pe de

³⁹ Uricariul, IV, p. 119.

⁴⁰ Definiția contractuală a unei „sisteme a patriei”, „adică a unui așezământ global și rațional menit să asigure dominația unei boierimi tradiționale aflate în plin proces de transformare în clasa politică” poate fi identificată, ca intenție, în această măsură privind separarea „casei răsurilor” de visterie (Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 73).

⁴¹ Vezi anaforele și întăririle domnești dintre anii 1813-1817, publicate de V. A. Urechia (*Istoria Românilor, seria 1800-1830*, XB, București, Institutul Carol Göbl, 1902, p. 391-418). Atunci când Scarlat Callimachi a completat Divanul cu o nouă dregătorie, vornicia de politie, „socotită în rânduiala celorlalți vornici”, ale cărei atribuții erau să „păzească rânduiala [...] zidirilor [...] în oraș [...] având sub epistazie pre arhitectorul orașului, starostele de teslari, starostele de petrari și starostele de cărămidari”, apoi „hotărârile de locuri” de case și alte construcții din Iași, grija ulițelor orașului și alte îndatoriri, care „după vechiul obicei atârna de hătmănie și agie”, aceasta a fost revendicată de pământeni și numărată între „slujbele pământului”, primul titular fiind Nicolae Hrisoverghi (*Uricariul*, I, Iassi, 1851, p. 198-200; 6 decembrie 1813, *Țidulă domnească pentru vornicia de politie*). În vremea lui Scarlat Callimachi, tot o mărturie a consolidării puterii boierilor divaniți este și actul „rădicării protimisului orânzilor”, obicei care ținea de dreptul consuetudinărilor și de tradiția relațiilor sociale din cuprinsul moșiei, dar care ajunsese să nu mai corespundă intereselor boierilor stăpâni de moșii (*ibidem*, I, p. 122-123; 9 februarie 1815, *Întăritura Domnului Scarlat Callimachi asupra anaforelei veliților boieri, atingătoare de ridicarea protimisului orânzilor*).

⁴² Manolache Drăghici, *op. cit.*, II, p. 166.

⁴³ Vezi, în acest sens, disputa apărută între Dumitrache Plagino și un grec Ștefanachi, pentru a obține dregătoria de mare cămărăș (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 201; Iași, 12 septembrie 1814, Raab către Metternich).

altă parte, rolul jucat de această „comisie” în anii domniei lui Scarlat Callimachi demonstrează faptul că protipendada pământească din Moldova avea încă suficiente mijloace pentru a exploata în folosul propriei puteri în stat planurile reformatoare ale Rusiei.

Intervalul 1813-1819 s-a dovedit a fi de mare acalmie în plan politic, „stălpii țării” profitând de slăbiciunea lui Scarlat Callimachi pentru a întări „sistema boierească” de putere, „tocmită” între ei și bazată pe un fel de pact între „marile familii” boierești pămâtenene din Moldova. Consolidarea sa a fost obiectivul principal al memoriilor întocmite în acest interval, între care cel mai important era un arz adresat Porții, cerându-se o întărire din partea suzeranului a „sistemei boierești”, în temeiul convenției ruso-turce din 1818. Această convenție validă pe deplin „politica boierească” din Moldova în ultimele decenii, precizând la articolul 7 că, „pentru a evita abuzurile și confuzia rezultată din prevederea vagă a regulamentului [din 1802 – n.n.], grecii pot să ocupe toate locurile care țin de *serviciul personal al voievozilor*, iar cele din administrație, atât în orașe cât și în ținuturi [isprăvniciile – n.n.] *să fie rezervate pământenilor*” (s.n.)⁴⁴. În jalba marilor boieri moldoveni, precedând încheierii convenției și aflată la mâna ambasadorului Stroganov (alte detalii nu se cunosc)⁴⁵, autorii rugau ca „*slujbele pământului să se rânduiască la pământeni*”, iar în „*Divanul cel dintâi [...] și acel ce va fi după vreme vistiernic*” să fie aleși, fără excepție, „*din boierii pământeni ispițiți și cu avere [...], iar isprăvniciile și divanurile să fie din pământeni*”, desemnați de Divan și de vistiernic, domnul fiind dator a-i confirma și, pe de altă parte, a întări ca „*hotărâri neschimbate*” „*socotințele*” „*cu obșteasca adunare a boierilor și cu unirea glasurilor celor mai drepte*”, nu celor mai multe. Grecilor le erau recunoscute boierile de postelnic mare, cămăraș mare, comis mare, vel portar, vel grămatic, vel pitar și „*acei al doile lor*”, cu atribuții legate direct de persoana domnului (s.n.)⁴⁶. Astfel, sub ezitanta domnie a lui Scarlat Callimachi, „sistema boierească” a „marilor familii” era pe de-a-ntregul constituită și funcționa ca atare, îndepărtând destul de mult protipendada moldoveană de ideea restaurării domniei pămâtenene, fiind preferat un regim boieresc „arhontocratic”.

„Triumviratul de femei” cu foarte mare influență asupra lui Scarlat Callimachi, de care amintea un anonim într-o epistolă din 1819⁴⁷ (format din doamna Smaranda, soția

⁴⁴ *Ibidem*, XVIII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1847-1851) cu un appendice cuprinzând două documente din 1595 și 1599 precum și documente diplomatice rusești din 1817-1821*, publicate de Nerva Hodoș, București, 1916, p. 385 (mai 1818, *Conținutul actul regulamentar pentru Principatele românești*).

⁴⁵ La 16 noiembrie 1818, Stroganov trimitea o epistolă mitropolitului Veniamin Costache, vistiernicilor Grigoraș Sturdza și Iordache Roset Roznovanu, din care rezultă că respectivul arz s-a făcut prin înțelegere între cei doi rivali, dovadă suplimentară a consolidării „sistemei magnaților”. Oficialul rus îi lăuda pentru „noua probă a patriotismului vostru luminat și a zelului pe care îl dovediți pentru menținerea privilegiilor țării”, dar îi avertiza, pe ocolite, că „ameliorările cele mai necesare nu se pot executa peste noapte”, desigur cu trimitere la problema „grecilor” din dregătorii, fără să știe că aceasta era rezolvată și boierii doreau confirmarea stării de fapt și a „sistemei magnaților” (*Documente privind Istoria României. Răscoala din 1821*, I, *Documente interne*, redactor responsabil Andrei Oțetea, București, Editura Academiei, 1959, p. 124; Buyukdere, 16 noiembrie 1818, Stroganov către mitropolitul Veniamin, Grigoraș Sturdza și Iordache Roset Roznovanu).

⁴⁶ *Memorii asupra stării grele a Moldovei (înainte de 1818)*, în *Documente 1821*, I, p. 122-123. În memoriu se spunea că „vistiernicii, făcându-se unii și alții neispițiți, ei ca să fie buni cătră domn, îl îndreptează în luări și dări nelegiuite și ascund jafurile grecilor ispravnici”, cu toate că de 15 ani nu fuseseră decât patru boieri vistiernici (Iordache Balș, Grigoraș Sturdza, Săndulache Sturdza și Iordache Roset Roznovanu), iar cea mai mare parte a ispravnicilor fuseseră tot pământeni. Dorința confirmării monopolului „magnaților”, „boieri ispițiți”, la această dregătorie este cât se poate de evidentă.

⁴⁷ *Lettre adressée à... sur les affaires de la Moldavie* (Muntele Athos, 2 septembrie 1819), în „*Arhiva*”, VIII, 1897, nr. 9-10, p. 607.

lui vodă, născută Mavrogheni⁴⁸, sora sa Eufrosina, soția postelnicului Constantin Negri și domnița Maria, soața lui Grigoraș Sturdza, vară bună cu domnul), vechile animozități dintre Sturdzești și Iordache Roset Roznovanu, firea slabă a domnului⁴⁹ au contribuit în egală măsură la menținerea competiției dintre „marile familii” pământene în plan intern, supremația Sturdzeștilor fiind incontestabilă în primii ani de domnie⁵⁰. Din motive pe care nu le-am putut desluși, la sfârșitul lui octombrie 1814, Scarlat Callimachi a fost nevoit să-l înlocuiască la vel visteria țării pe Grigoraș Sturdza cu Iordache Roset Roznovanu, poate că la presiunea Bălșeștilor și a consulului rus Alexandru Pini⁵¹, acordând o compensație pe măsură boierului scos din prețioasă și râvnită slujbă⁵². Doar o lună mai târziu, Grigoraș Sturdza, rămas în Divan ca vel logofăt de Țara de Jos, primea și epitropia casei răsurilor, conform anaforei din 1812, întărită de domn, „de unde se împart lefile celor ce sunt în tot felul de slujbe”, măsură fără precedent, menită să domolească furia fostului vister și, mai ales, a soției sale, Maria Sturdza. Pentru a conferi un simulacru de legitimitate acestei evidente „izvodiri”, domnul se prelua de un presupus vechi obicei, după care „această casă dintru început a fost celui după vreme boier vel logofăt de Țara de Jos”, cu toate că visteria administrase până atunci casa răsurilor. Hrisovul măgulea o dată în plus orgoliul rănit al lui Grigoraș Sturdza, numindu-l „cel întâi în patria sa” boier, „ispitit și mărturisit [...] de bărbat îmbunătățit cu dreptate și plăcute fapte, sânguitor și fără preget întru datoria sa”⁵³.

Schimbarea a fost de scurtă durată, Scarlat Callimachi profitând de obișnuita înnoire a Divanului la început de an, pentru a-l rândui vistiernic pe Săndulache Sturdza. În noul Divan se contura limpede dominația absolută a marilor familii și un relativ echilibru de putere între cele două „tarafuri” (al Sturdzeștilor și al Bălșeștilor), boierii divăniți începând a fi numiți „magnați” și în corespondența consulară străină, în speță

⁴⁸ Despre ea povestește George Sion în *Suvenire contimpurane*, că a mijlocit măritișul mai multor fete din „haremul” ei cu boieri moldoveni, între care Ioniță Sion și Ioan Cuza, tatăl lui Alexandru Ioan Cuza (George Sion, *Suvenire contimpurane*, București, Tipografia Academiei Române, 1888, p. 386-388).

⁴⁹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, II, p. 93.

⁵⁰ Ambițiile Mariei Sturdza și ura sa față de Iordache Roset Roznovanu, descrise de Vasile Pogor, se legau acum de fiul Mihail, „al unor neamuri vechi vlăstariu / Cum putea să se împace a fi numai biv spatariu? / Și știindu-se pe sine dintr-aceștia eșit / Cum putea ca să rabde pe un Roset, în sfârșit / Ca să-i iasă înainte, să fie cărmuitoriu / [...] / Și, apoi, eu sunt domniță, a răbda nu știu, nu pot / Mihalache vreu în țară după domn să fie tot [...] / Căși soțul meu, deși este, după neamul său slăvit, / Dar la minte, spuind dreptul, este puțințel smintit, / De aceea și în casă toate eu le poruncesc / Și-n dregătorii, când intră, locul lui îl cărmuiesc” (Emil Vărtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *SMIM*, II, București, 1957, p. 509-510).

⁵¹ Încă din februarie 1813, consul rus Pini se arătase nemulțumit de numirea lui Grigoraș Sturdza ca vistiernic, acuzându-l pe domn că pregătește încasarea de dări ilegale împreună cu ruda sa Sturdzească (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 94; Iași, 19 februarie 1813, Raab către Metternich), iar într-un raport ulterior, același agentul austriac Raab, abia sosit la Iași și încă nefamiliarizat cu politica din capitală, dădea gir informației că, la numirile în Divan, Scarlat Callimachi i-ar fi nedreptățit pe „bătrânii boieri” Bălșești (*ibidem*, s.n., II, p. 96-97; Iași, 5 martie 1813, Raab către Metternich).

⁵² *Uricariul*, I, p. 213 (23 octombrie 1814, *Anafora pentru venitul vătășiei de harabagii de la Galați*). Rivalii semnav amândoi vel vistiernic, dar Grigoraș Sturdza apărea o lună mai târziu ca vel logofăt al Țării de Jos, detaliu din care rezultă că fusese schimbat de la visterie (*ibidem*, p. 220; 1 decembrie 1814, *Carte domnească pentru casa răsurilor*). Tot Vasile Pogor a dat câteva pitorești detalii despre această schimbare, atunci când „Calimah, soțului meu [al Mariei Sturdza – n.n.] ticăit / Când au fost vistiernic mare și aproape de eșit / Curtea voind ca să facă pe Roznovanu la loc / Și, auzind, de mânie, m-am făcut pară și foc / [...] Pân-ce n-a voi să-mbrace pe Mihalache caftan / De vistiernic, iar nu vornic de aprozi, slugă la divan” (Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 513).

⁵³ *Ibidem*, I, p. 220-221. Probabil datorită aceluiași motive, domnul hotăra în 1814 ca Grigoraș Sturdza să fie numit al doilea epitrop al „casei epitropiei doftorilor”, care „de la o vreme rămânând numai d-lui vister Iordache Roset” Roznovanu, acesta „a făcut cerere a se mai alege unul din boieri spre întovărășire”, măgulind astfel orgoliul vărului lui vodă (V. A. Urechia, *op. cit.*, XB, p. 369, n. 3).

cea austriacă. Structura Divanului era destul de restrânsă și așa avea să rămână pe întreaga perioadă a domniei lui Scarlat Callimachi: doi logofeți (Constantin Balș și Lupu Balș), trei sau doi vornici mari (Alexandru Iancoleu, Constantin Costache Talpan⁵⁴, Teodor Balș), un vornic de obște (Șerban Costache Negel⁵⁵), vornicul de aprozi Constantin Cantacuzino Pașcanu, hatmanul Nicolae Stratulat, postelnicul Constantin Negri, spătarul Iordache Ghica⁵⁶, aga Nicolae Hrisoverghi și banul Ioan Luca⁵⁷, Divan care, având o puternică pondere Bălșească și susținerea consulului Pini, s-a opus introducerii unor biruri dorite de domn⁵⁸. În schimb, în acest an, Dimitrie Sturdza era înaintat logofăt, iar Șerban Costache Negel vornic, intrând ambii în „comisia” amintită, refăcând într-un fel echilibrul, pe cale a aluneca iarăși în favoarea Bălșeștilor⁵⁹.

De altfel, întâietatea Sturdzeștilor în Divan se reconfigura în 1815, Grigoraș Sturdza deținând vel logofeția, fiul său Mihail Sturdza vel vornicia de aprozi, în vreme ce vornicii Dimitrie Ralet, Nicolae Hrisoverghi și Dimitrie Jora, ca și banul Ioan Bașotă erau toți „fideți” ai Sturdzeștilor⁶⁰. Din celălalt „taraf”, doar Constantin Balș Ciuntu păstra logofeția, iar Iordache Roznovanu revenea visternic⁶¹, prezența Catargieștilor, Iordache și Constantin, vornici, putând fi trecută în contul influenței vistiernicului Roznovanu, probabil împăcat cu rudele Catargiești după denunțul din 1810⁶². Nicolae

⁵⁴ Constantin Costache Talpan, fiul vornicului Lupu Costache Talpan și a unei Miclescu, era înșurat cu Marghioala Roset (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 221), fata lui Lascarache Roset și a Ecaterinei Iancoleu (Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 110).

⁵⁵ Fiul lui Grigoraș Costache Negel și al Mariei Cantacuzino, frate al mitropolitului Veniamin (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 221), înșurat cu Ecaterina Văcărescu.

⁵⁶ Fiul lui Dimitrie Ghica și al Ecaterinei Cantacuzino Deleanu, înșurat cu Safta Razu (1804) și, apoi, cu Ruxandra Știrbei. A fost începătorul ramurii Trifești a familiei Ghica (*Istoria Românilor*, VII, *Constituirea României Moderne* (1821-1878), coordonator acad. Dan Berindei, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 942; 3. *Ghica*).

⁵⁷ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 148 (Iași, 13 decembrie 1813, Raab către Metternich).

⁵⁸ *Ibidem*, s.n., II, p. 183 (3 iunie 1814, Raab către Metternich). Tot ca urmare a preponderenței Bălșeștilor, Iordache Balș zis Bălșucă, fiul logofătului Constantin Balș Ciuntu, primea în 1814 epitropia casei podurilor din Iași, având 600 de lei leață pe lună (V. A. Urechia, *op. cit.*, XB, p. 364).

⁵⁹ *Uricariul*, IV, p. 123 (22 septembrie 1814, *Anafora pentru 10.000 de lei ce s-au socotit a da tagma boierească pentru cheltuiala lazareturilor*).

⁶⁰ Vezi Ionică Tăutu, *Scrieri social-politice*, cuvânt înainte, studiu introductiv, note de Emil Vărtosu, București, Editura Științifică, 1974, p. 113 (*Copie de pe o scrisoare ce au trimis un boieru din Moldova către dumnealui logofătul Grigoraș Sturdza, la Cernăuți*). În 1808, izbucnise un conflict între Constantin Balș Ciuntu, care cumpărase de la Teodor Musteață o parte din moșia Fălticeni, și banul Ioan Bașotă. Acesta s-a împotrivit încercării lui Constantin Balș de a împresura târgul la hotărnicia moșiei cumpărate, făcută de vornicul Teodor Balș, pe motiv „că adică ar fi târgul pe hotarul moșii Fălticeniei”, nu pe al moșiei Șoldănești, care aparținea Bașoteștilor. Banul Ioan Bașotă și fiul său, spătarul Toader Bașotă, s-au judecat fără succes cu Constantin Balș (N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 560; 1819, *Jalbă înaintată lui Scarlat Callimachi de Toader Bașotă*). Ioan Bașotă făcea un schimb de moșii foarte avantajos cu Grigoraș Sturdza în 1813, după ce se hotărâse a se muta în Basarabia, luând patru sate întregi în schimbul a trei jumătăți de sate, învecinate cu moșia „părințască” Pomârila (*Uricariul*, XIV, Iasi, 1889, p. 299-300; 27 decembrie 1813, *Schimb de moșii între Ioniță Bașotă și Grigoraș Sturdza*). La data acestei tranzacții, Ioniță Bașotă nu mai era ban, ci spătar, „înaintare” mijlocită, probabil, de Grigoraș Sturdza.

⁶¹ Conform textului satirei lui Vasile Pogor, Iordache Roznovanu a izbutit să-l convingă a-i lăsa lui slujba visteriei, dar cu ce „palavre și chipuri [...] l-au înșelat” Roznovanu pe Grigoraș Sturdza nu se deduce din respectiva istorisire (Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 513). Din raportul agentului austriac se observă că Austria îl susținea pe Roznovanu, „deoarece s-a arătat mereu în slujba țării, cu mare putere de orânduire, departe de interesele pentru sine și cu mare dreptate”, ceea ce nu era tocmai conform adevărului (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 226; Iași, 16 decembrie 1814, Raab către Metternich).

⁶² În vara anului 1810, Iordache Catargiu a plecat la Paris. După întoarcerea în țară, el a fost „pârât” de cumnata sa, Smaranda Bogdan, lui Iordache Roznovanu, că ar fi fost trimis de unii boieri în capitala Franței, cu scopul de a ruga „pe Napoleon să deie pe ruși afară din Moldova, pe care ei sunt gata să i-o închine” (s.n.).

Stratulat își datora prezența în Divan, ca vel vornic, înruderii cu familia Callimachi⁶³. Alături de propulsarea unor rubedenii și fideli în Divan, „țaraful” Sturdzeștilor s-a consolidat adunând „clienți” din toate părțile, câștigați prin tot felul de „mili domnești”. Șerban Costache Negel, fratele mitropolitului Veniamin, era prieten cu Grigoraș Sturdza, deși spiritul exclusivist al „stâlpilor țării” îi părea mai degrabă orgoliu și mândrie nemăsurată, decât grijă „patriotică” pentru nevoile obștii. Totuși, influența Sturdzeștilor îi aducea și lui destule beneficii, primind de la Scarlat Callimachi epitropia casei podurilor din Iași, după ce nu mai încăpuse în anul 1815 în Divan⁶⁴. Vornicul Grigore Ghica nu fusese o prezență constantă în marile dregătorii, dar, intrând în „țaraful” Sturdzesc, trăgea avantajele așteptate, fiind numit de Scarlat Callimachi „nazâr asupra menzilor”, adică privighetor al poștelor, una dintre cele mai bănoase „ocupuri” ale statului⁶⁵. Pentru a nu mai fi scoasă anual laarendă, slujba menzilor trecea în sarcina noului dregător, în temeiul unui așa-zis precedent, pretinzând că „de învechime menzile în pământul acesta au fost sub privegherea hatmanului de menzili” și aducându-se drept „mărturie” exemplul Valahiei, unde acest obicei nu s-ar fi pierdut, „nazirie numindu-se hătmănia de menzili”⁶⁶.

Treptat, după limpezirea situației internaționale, urmând abdicării lui Napoleon I și Congresului de la Viena, politica rusă s-a reactivat energic, reverberând și în Moldova, unde apăreau primele zvonuri că Scarlat Callimachi ar încurca anumite planuri și „ar sta în calea lui Ipsilanti” sau Arghiropol, dragomanul Porții⁶⁷, iar „moldovenii, ce au prins gustul schimbărilor și își doresc să fie scoși din jugul otoman, primesc această veste cu încântare și ar dori ca rușii să intre aici înaintea turcilor”⁶⁸. Respectivii „moldoveni”, probabil marii boieri, erau poate atrași de veștile care soseau din Basarabia, unde boierii izbutiseră să-l înfrângă pe guvernatorul Harting, obținând în acest an schimbarea sa și o nouă confirmare a „drepturilor și privilegiilor” provinciei și ale boierimii⁶⁹. Pe de altă parte, întărirea „sistemei magnaților”, etalând un echilibru deplin în 1816 și faptul că dregătoriile divănite mai mici începeau a fi rezervate „cuconilor” „stâlpilor țării”, boierii bătrâni din familiile ținutase de neam vechi sau alte ramuri de boieri mari, mai puțin „însămnate”, fiind cu totul „depărtați”⁷⁰, producea primele reacții ale celor „nedreptățiți”. Aceștia se adresau Rusiei, printr-un memoriu, în

Vistiernicul Roznovanu, dornic să-l compromită, a transmis informația oficialilor ruși, iar Iordache Catargiu a fost surghiunit (Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alții*, ediție îngrijită și prefată de Mircea Anghelescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 92).

⁶³ Alexandru Papadopol-Calimah, *Din istoria legislației Moldovei*, în „Arhiva”, VII, 1896, nr. 5-6, p. 286 (20 martie 1815, Anafora a Divanului Moldovei).

⁶⁴ *Uricariul*, I, p. 232-233 (18 octombrie 1815, *Anafora boierilor pentru facerea podurilor din Iași*).

⁶⁵ *Ibidem*, I, p. 246-249 (7 decembrie 1815, *Țidulă domnească pentru rânduirea vornicului Grigore Ghica a fi nazârul asupra menzilor*).

⁶⁶ *Ibidem*, I, p. 250.

⁶⁷ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 231-232 (Iași, 9 ianuarie 1815, Raab către Metternich).

⁶⁸ *Ibidem*, s.n., II, p. 248 (Iași, 24 aprilie 1815, Raab către Metternich).

⁶⁹ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 14-15; George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 108-109.

⁷⁰ Iordache Ghica revenea logofăt, alături de Dimitrie Sturdza, vornici erau Șerban Negel, verii Vasile și Iordache Roset (Solescu), alături de Teodor Balș Frederic, Alexandru Ghica (fiul lui Iordache Ghica) intra prima oară în Divan, ca vornic de aprozi (urmând altui boier tânăr și de perspectivă, Mihail Sturdza), la fel Teodor (Toderașcu) Sturdza, vlăstarul logofătului Dimitrie, ca spătar (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 298; Iași, 25 decembrie 1815, Raab către Metternich).

care erau condamnate abuzurile marilor boieri în relația lor cu alte neamuri boierești⁷¹. Se cunosc prea puține detalii pentru a putea ajunge la niște concluzii, protagonistul acestui protest, Ștefan Roset Baston, fiul vitreg al vistiernicului Roznovanu⁷², „cărui nu i-a plăcut ordinea lucrurilor precum și multe altele, a luat, sub anumite pretexte [...] un pașaport de trecere pentru a putea călători la Chișinău, [...] însă, în loc să se îndrepte într-acolo, a pornit prin Galați spre Constantinopol [...], pentru ca de acolo să uneltească împotriva domnului, dar mai ales contra tatălui său vitreg”. Iancu Callimachi, fratele și capuchehaia lui vodă, a obținut surghiunirea lui Ștefan Roset la Muntele Athos și un firman de la Poartă, pe baza căruia „complicii săi urmând să fie încarcerați” (s.n.)⁷³.

Fie că Sturdzeștii au fost amestecați în acest „complot” sau nu, peste doar două luni Iordache Roset Roznovanu era înlocuit cu Grigoraș Sturdza ca vel vistiernic⁷⁴, cu puțin timp înainte de reînceperea procesului între Iordache Roznovanu și răzeșii vrânceni și după ce Constantin Papazoglu, negustor, „om de casă” al vistiernicului Roznovanu⁷⁵, a insultat-o public pe Maria Sturdza, stârnind un scandal ce a ajuns la ușa consulatului rus⁷⁶. De asemenea, evoluția evenimentelor sugerează faptul că Sturdzeștii au încercat să-l izoleze pe Iordache Roset Roznovanu, sprijinind numirea în Divan a doi boieri Costache, rude cu vlădica Veniamin, Vasile (mare logofăt) și Constantin (mare vornic) Costache Talpan⁷⁷. Acest Divan ar putea fi numit al mitropolitului Veniamin, Șerban Negel fiind vornic de aprozi și Petrache Roset, fiul Ecaterinei (născută Costache, soră cu Vasile și Constantin), spătar⁷⁸. Sub autoritatea noului Divan, la 3 februarie 1817, începeau grele discuții relative la dania ocolului Vrancei, întărite de împrejurarea morții lui Constantin Ipsilanti și de noile jalbe ale vrâncenilor, nemulțumiți că vistiernicul Roznovanu ceruse iarăși amânare pentru a prezenta probe scrise în sprijinul ideii

⁷¹ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769-1830. Répertoire et textes inédits*, București, 1970, p. 15. Nu cunosc textul acestui memoriu, semnalat de Vlad Georgescu și aflat în Arhivele de la Moscova.

⁷² Ștefan Roset era fiul lui Enache Roset Baston și al Anicăi Bogdan, recăsătorită cu Iordache Roznovanu (Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 93, 189).

⁷³ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 337 (Iași, 17 iunie 1816, Raab către Metternich). Motivul acestei schimbări de destinație s-ar putea datora faptului că la Iași se auzise că Stroganov avea să treacă pe la Chișinău sau chiar prin Iași, în drum spre Constantinopol, dar plecarea sa a fost amănată până în septembrie (*ibidem*, s.n., II, p. 341; Iași, 28 iunie 1816, Raab către Metternich; *ibidem*, XVI, p. 1006-1007; București, 26 septembrie 1816, Formont către Richelieu). Nu am izbutit să-i identific „complicii”, dar el se înrudea cu mai mulți boieri acuzați de „carvonarismos” la 1821 – vărul Lascarache Sturdza, Grigore Crupenschi, soțul verișoarei Elisabeta Sturdza, Matei Râșcanu, soțul verișoarei Safta Sturdza, rude după sora tatălui său natural, Ileana Roset, măritată cu Iordache Sturdza de la Dulcești (Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 137-138, 189; Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza prince régnant de Moldavie 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, p. 183).

⁷⁴ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 353, Iași, 16 august 1816, Raab către Metternich).

⁷⁵ Constantin Papazoglu avea o casă la Stânca, în incinta conacului lui Iordache Roset Roznovanu (*Documente 1821*, IV, *Eteria în Principatele Române*, redactor responsabil Andrei Oțetea, București, 1960, p. 201; Sculeni, 6 iunie 1821, *Știri despre lupta eteriștilor cu turcii la Sculeni*).

⁷⁶ În 1816, Grigoraș Sturdza îi scria oficial consulului Alexandru Pini, rugându-l să intervină deoarece Papazoglu, supus rus, a împrăștiat calomnii, „acuze injuste și injurioase de vinovăție” a soției sale, Maria. Pentru a fi reparat „afrontul făcut familiei noastre”, solicita daune (Alexandru A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 296).

⁷⁷ Aceștia erau frați și boieri bătrâni, care nu apar decât sporadic în Divanurile anilor anteriori. Despre Constantin am mai vorbit. Fratele său era însurat cu domnița Zoița Matei Ghica (Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 221).

⁷⁸ Alt „om” al mitropolitului, Alexandru Ianculeu, era vornic în acest Divan (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 374-375; Iași, 17 ianuarie 1817, Raab către cancelaria din Viena).

că ocolul Vrancei a fost „în vechime” loc domnesc⁷⁹. Deliberările din Divan au degerat într-o ceartă cumplită între Grigoraș Sturdza, sprijinit de ceilalți divăniți, și Constantin Balș Ciuntu, ce își apăra ginerele (Iordache Roset Roznovanu), vistiernicul spunând „vorbe grosolane marelui logofăt Balș, chiar în prezența domnului”; „Divanul s-a încheiat cu zarvă mare [...], iar Constantin Balș, care a fost ponegriț în fața lumii, a renunțat la dregătorie”⁸⁰. După cum rezultă dintr-o anafora a Divanului din 1817, răspunzând „asupra întrebărilor ce s-au făcut” de către Scarlat Callimachi, concluzia la care au ajuns divăniții era că nu exista „cea mai mică îndoială asupra dreptății vrâncenilor, pe ocinile și baștinile lor”⁸¹, dania fiind definitiv anulată.

În acest context politic trebuie plasat memoriul întocmit în anul 1817 de către Iordache Roset Roznovanu, ținând la redobândirea dregătoriei de vistiernic și beneficiind de susținerea oficialilor ruși (Alexandru Pini și Stroganov), în condițiile demarării negocierilor pentru elaborarea unui „așezământ regulamentar” privind Principatele⁸². În memoriul *Exposé des tributs de toute nature et des pertes supportées par la Moldavie depuis 1812*, autorul scotea în evidență numai impozitele „ilegale” din anii în care nu fusese vistiernic (1813-1814)⁸³, bilanțul mandatului său arătând pozitiv⁸⁴. Concluzia sa era aceea că, pentru a se eradică încasările ilicite, trebuia ca „în fiecare an, sămile de venituri și cheltuieli să fie examinate de principalii boieri în prezența consulului” Rusiei, măsură contrară oricărei idei de autonomie internă a Moldovei, dar care asigura lui Iordache Roset Roznovanu cadrul politic necesar reîntoarcerii la slujba visteriei⁸⁵. În

⁷⁹ Pentru a răzbi în complicata pricină cu răzeșii vrânceni, Iordache Roset Roznovanu și-a ales vechil pe spătarul Iordache Balș Bălșucă, fiul lui Constantin Balș Ciuntu și văr prin alianță, la judecarea procesului cu răzeșii în fața domnului Scarlat Callimachi (*Uricariul*, II, p. 1; decembrie 1814, *Hrisovul Domnului Scarlat A. Calimah pentru procesul dintre vistiernicul Iordache Roset cu răzeșii vrânceni*), obținând o nouă vadea, dar sub amenințarea că, dacă nu avea să aducă documentele promise (despre care spunea că s-ar afla în posesia lui Constantin Ipsilanti), dania urma a fi anulată. Expirând cele trei „vadele” cerute de Iordache Roset Roznovanu, care pretindea că domnul Constantin Ipsilanti, cel care-i făcuse dania, ar fi avut dovezi că o „parte din Vrancea era loc domnesc [...] după obiceiul vechi a țării și hotărârea pravilelor”, Scarlat Callimachi întârea „ca numiții răzeși Vrânceni să-și stăpânească moșiile din cuprinderea ocolului Vrancei” (*ibidem*, II, p. 2-5) în temeiul a două hrisoave de întărire a stăpânirii lor de la Constantin Cantemir și „Grigore Ghica bătrânul”, alături de mai multe ispoaoce de vânzare a unor părți din moșia Vrancei de către stăpânii răzeși. Unul din urice întârea stăpânirea fraților Cernat și Ștefan Ploscariu asupra unei cumpărături în satul Bitchieți, iar alt uric, de la Ștefan cel Mare (23 septembrie 1483), întârea stăpânirea fraților Ioan și Toader Hurdugași asupra moșiei Obârșia (V.A. Urechia, *op. cit.*, XB, p. 338). În fața acestei situații, Roznovanu a apelat la ajutorul consulului rus Pini, care a obținut de la Stroganov o declarație scrisă, din care rezulta că țarul Alexandru I considera „hotărârea Divanului nedreaptă și pretindea să-i fie recunoscute răposatului domn” drepturile asupra acelor sate vrâncene (*Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 375-376; Iași, 3 februarie 1817, Raab către Metternich).

⁸⁰ *Ibidem*, s.n., II, p. 376. Alexandru Pini, băgat până peste cap în această „afacere”, pesemne apărând cauza lui Ipsilanti, nu a vistiernicului Roznovanu, a vrut la un moment dat să-i intenteze proces lui Grigoraș Sturdza, pe motiv că „a rostit în plin Divan că hotărârea domnească [din 1814 – n.n.] este dreaptă și că nimeni nu are ce să zică împotriva, fapt ce este văzut ca o jignire la adresa Majestății Sale, Împăratul Alexandru, care, dimpotrivă, a declarat nedreaptă” hotărârea din 1814 (*ibidem*).

⁸¹ *Uricariul*, IV, p. 325-342 (*Anafora a Obșteștii Adunări din 1817 pentru feliul proprietății în țară din învechime*).

⁸² Al. Vianu, *Negocierile ruso-turce cu privire la Principatele Române (1820-1821)*, în „Analele româno-sovietice”, seria Istorie, 17, 1963, nr. 2, p. 121-133.

⁸³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 48-55. Pentru acest interval el calcula 1,5 milioane lei impozite legale, 4,2 milioane lei impozite ilegale, 1,4 milioane lei pierderi.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 55-58. Contabilitatea sa arăta că, în vremea cât s-a găsit în slujba visteriei (1815-1816, prima jumătate de an), se înregistraseră 2,7 milioane lei încasări legale, 1,1 milioane lei impozite ilicite și 1,8 milioane lei pierderi.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 66.

ultima parte a memoriului, care nu etala veleități reformatoare în sens modern, autorul expunea unele argumente în favoarea ideii ca „domnul să nu se amestece cu nimic în treburile visteriei”, pretinzând că aceasta ar corespunde „constituțiilor țării”. Construcția sa aparent reformatoare era una interesată, „independența vistiernicului” având ca scop de câpătâi confirmarea „dreptului său la numirea ispravnicilor”, uzurpând astfel o prerogativă domnească. O atare „iznoavă” ar fi făcut din vistiernic adevăratul cap al administrației. Această poziție a vistiernicului, ce ar fi introdus în Moldova un regim politic bicefal (dar fără substanță colegială), pentru a fi eficientă – preciza Roznovanu – trebuia a fi „confirmată public” de către ambasadorul rus la Constantinopol, astfel încât domnul să nu-l poată schimba din slujbă pe vistier după propria voință⁸⁶.

Zvonurile de la Constantinopol privind dificultățile ivite în negocierile ruso-turce, legate de presupusa dorință a Rusiei de a provoca mazilirea domnilor și numirea tânărului Constantin Moruzi (fiul lui Alexandru Moruzi) în Moldova⁸⁷, au motivat Divanul să se opună planurilor lui Scarlat Callimachi în domeniul fiscal. Vodă a încercat să profite de mutarea consulului Pini de la Iași la București⁸⁸, dar în adunarea obștească mitropolitul Veniamin, Săndulache și Grigoraș Sturdza, alături de Iordache Roznovanu au refuzat să iscălească anafora socotitoare în „pricina” cheltuielilor domnești cu repararea cetăților turcești⁸⁹, pentru ca, doar câteva luni mai târziu, rivalii Grigoraș Sturdza și Iordache Roznovanu, sub girul mitropolitului, să expedieze lui Stoganov suplica deja citată⁹⁰. Ea relua idei și chiar formulări din memoriul lui Roset Roznovanu, cu excepția acelor privitoare la „independența vistiernicului”.

Împăcarea dintre cei doi, dictată de imperative ale momentului, probabil de sugestiile Rusiei de a face front comun contra unui domn care nu era agreat la Petersburg⁹¹, trebuie asociată cu noile memorii redactate de către Iordache Roznovanu în 1818, identificate de Vlad Georgescu în arhiva Roznovenească de la Stânca. Această concluzie este întărită de faptul că Divanul Moldovei a desemnat drept delegați care să prezinte lui Alexandru I, venit la Chișinău, omagiile țării pe boierul Constantin Pantazoglu, „om de casă” și vechil al lui Iordache Roznovanu, ajuns mare postelnic⁹². Prezența țarului la Chișinău, asociată veștilor privind iminenta izbucnire a războiului între Rusia și Poartă (care nu ar mai tolera intransigența și „pretențiile absurde” ale lui

⁸⁶ *Ibidem*, p. 66-67.

⁸⁷ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, p. 1017-1018 (Iași, 2 iunie 1817, Fornetty către Richelieu).

⁸⁸ *Ibidem*, XVI, p. 1015-1016 (Iași, 25 aprilie 1817, Fornetty către Richelieu).

⁸⁹ *Ibidem*, s.n., II, p. 402 (1 august 1817, Raab către Metternich). În replică, Scarlat Callimachi scotea un firman de la Poartă, care îl autoriza să încaseze respectiva dare fără acordul Divanului, dar Stroganov obținea anularea acestuia (*ibidem*, s.n., II, p. 441; Iași, 5 ianuarie 1818, Raab către Metternich). Consulul francez relatează și el despre disputa dintre domn și respectivii boieri, sosirea firmanului la Iași fiind imediat interpretată ca o scădere a influenței consulatului rusesc, „care este obiectul venerației generale” (*ibidem*, XVI, p. 1023; Iași, 17 octombrie 1817, Fornetty către Richelieu). Peste două luni, Fornetty constata că se înșelase, Scarlat Callimachi „fiind obligat să poruncească el însuși suspendarea acestui impozit”, după „protestele care au fost făcute aici, din ordinul baronului Stroganov” (*ibidem*, XVI, p. 1024; Iași, 6 ianuarie 1818, Fornetty către Richelieu). Vezi rapoartele lui Stroganov asupra acestei chestiuni în *ibidem*, XVIII, p. 373-376.

⁹⁰ *Documente 1821*, I, p. 121-124.

⁹¹ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, s.n., II, p. 451 (Iași, 20 martie 1818, Raab către Metternich).

⁹² Acesta, ce nu trebuie confundat cu negustorul Constantin Papazoglu, ajunsese vechil al satelor vrâncene stăpânite de Iordache Roznovan (Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 34, 36). Constantin Pantazoglu, eterist ucis de turci la 1821, ar putea fi persoana prin care Iordache Roset Roznovanu a fost inițiat în „tainele” acțiunii pregătite de Eterie (Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 501-502).

Stroganov) și mazilirea domnilor înainte de termen⁹³ au constituit motive suplimentare în vederea elaborării de noi suplici, necesare lui Stroganov, ca argumente în desfășurarea negocierilor⁹⁴. Prima dintre acestea, *État de la Moldovie* prezintă o concepție limpede și bine articulată despre atributele autonomiei Moldovei, ca „stat separat” de Imperiul Otoman, ce trebuie repus în „drepturi”, pe care nu le-a pierdut niciodată în mod formal, fiind garantate de „tratatul din 1512”, cunoscuta „capitulație” (comerț intern și extern liber, interdicția amestecului Porții în administrația internă și supunerea turcilor la „legile și regulamentele țării”, desființarea jurisdicției consulare, interdicția ca „Poarta să intre cu trupe în Moldova”, indiferent de pretext). În planul organizării interne, „domnul să fie dintre moldoveni”, dar „alegerea [sa – n.n.] de către curtea Rusiei este singura garanție reală”, într-o țară în care „o lungă guvernare vicioasă”, a fanarioților, „a deturnat toate ideile de interes public” într-o direcție greșită. De altfel, multe alte precizări din text (ca domnul să prezinte anual curții rusești bugetul țării spre avizare, ca și toate „operațiunile ocârmuirii sale”, împăratul să-i fixeze o listă civilă) confereau substanță unei idei principale: „Moldova să fie plasată sub *protecția imediată și unică*” a țării Rusiei, *subminând substanța națională a ideilor vizând autonomia politică a țării* prezente în text. Regimul intern preconizat era unul oligarhic în toate articulațiile sale, supunând un domn „slab” (la cheremul Rusiei) voinței tutelare a „Adunării primilor demnitari ai țării”, care putea respinge orice propunere fiscală a sa și colaborau cu domnul, într-o manieră *concertată*, la stabilirea „schimbărilor [...] potrivite” în domeniul justiției și administrației, la elaborarea unor „regulamente ulterioare”, care trebuiau apoi supuse „aprobării curții imperiale”⁹⁵. Acest text, care clarifică orientarea politică reală a autorului, ilustrează atât o concepție modernă despre problema autonomiei țării, gândită ca o suveranitate distinctă de Imperiul Otoman, dar, în loc de a conferi acestei suveranități atribute naționale, le transfera Rusiei, în raport cu care, conform textului, Moldova ar fi devenit un stat „satelit”, lipsit de identitate politică națională. Și de această dată, îngemănarea „oligarhismului” cu filorusismul „marilor familii” (mai ales Sturdza, Roznovanu și Balș) priva acțiunile politice ale „stâlpilor țării” de calitățile proprii unei „partide naționale”, mai ales într-o epocă în care panortodoxismul și retorica „mântuirii” de „jugul turcesc” își consumaseră o bună parte din potențialul ideologic și mobilizator.

Reacțiile marii boierimi, ale „magnaților”, cum îi numea un contemporan, în cursul evenimentelor declanșate de „măsurile sanitare” privind stoparea ciumei (iunie 1819) în Iași demonstrează că rosturile tradiționale ale boierimii se degradaseră, constituirea ei ca și „clasă politică” (a protipendadei) îndepărtând-o de conduitele tradiționale, în virtutea cărora acordase „apărare” „sărmanilor lăcuiitori”, atunci când cereau „miluire”, exasperați de atâtea „asupriri”⁹⁶. De data acesta, „magnații” nu s-au mulțumit

⁹³ *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, XVI, p. 1027 (București, 10 octombrie 1818, Pagé către Richelieu).

⁹⁴ În acele zile avea loc la Constantinopol o importantă întrunire secretă a capilor Eteriei, între care figura Gheorghe Levetis, curier al consulatului rusesc de la București, în urma căreia se hotărâ inițierea lui Ioan Capodistria, care trebuia să devină „efor general” (*Documente 1821*, IV, p. 46-47; Constantinopol, 22 septembrie 1818, *Înțelegerea stabilită între conducătorii Eteriei*).

⁹⁵ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 69-71. Acest text era însoțit de altul, având drept obiect regimul fiscal din timpul domniei lui Scarlat Callimachi, fără a se mai face distincție între perioadele în care autorul a fost sau nu vistiernic, întreaga culpă fiind pusă pe umerii domnului (*ibidem*, p. 71-80; 1818, *Mémoire sur la Moldavie fait en 1818*).

⁹⁶ Istoria politică a secolului XVIII conține numeroase episoade în care boierii pământeni „luau partea” norodului, atunci când „mulțimea” se ridica cu „zurbalăc” – mergând la Mitropolie și la curtea domnească,

cu intervenția mitropolitului Veniamin, care a liniștit spiritele, ci au urzit o anafora, în care „răzvrătorii” erau acuzați că au plănuit o „revoluție” și au aruncat orașul în anarhie, iar „pricina zurbalei n-au fost alta decât numai din beții și nesupunere și [...] sunt vrednici de pedeapsă”⁹⁷. Principalii vinovați de provocarea acestor tulburări, aga Alexandru Mavrocordat (pământean) și hatmanul Constantin Suțu⁹⁸, au fost apărați de către marii boieri (mai ales Săndulache Sturdza și Iordache Roznovanu), întreaga vină fiind aruncată pe seama postelnicului grec Constantin Negri și a supușilor austrieci din Iași: primul din cauză că i-ar fi vândut slujba de agă lui Alecu Calimah (pământean, rudă îndepărtată cu vodă), iar ceilalți că ar fi provocat această „revoluție”⁹⁹. Era o variantă neconfirmată de celelalte surse, care, la unison, arătau că „zurbaua” a fost cauzată de abuzurile „străjilor” puse să păzească „barierele” sanitare din oraș de către Alexandru Mavrocordat. Aceleași surse confirmau faptul că împușcarea unor răsculați și măsurile punitive severe luate ulterior, „bieții oameni” fiind pedepsiți „cu bătaie, cu temniță, cu ocnă”¹⁰⁰, s-au produs datorită insistențelor consulului rus Pisani în acest sens, marii boieri (hatmanul Constantin Paladi, Iordache Bălșucă și „magnați” nenumiți, adunați la Mitropolie) consimțind la aceste aspre pretenții ale consulului Pisani¹⁰¹. „Clasă politică” având „fumuri” aristocratice și clare pretenții de monopol absolut asupra ocârmuirii, controlând cu mână de fier mai toate „slujbele pământului”, pe care le considera *patrimoniul său de autoritate și influență*, tot mai distantă și disprețuitoare față de celelalte categorii de „lăcuiitori”, pe care ar fi trebuit să le apere, în virtutea menirii sale tradiționale, protipendada Moldovei (cu rare excepții) se împotmolise din punct de vedere politic în servilism față de Rusia și atitudini politice „oligarhice”.

Într-un text din această perioadă, ulterior datei de 26 iulie 1818, căruia nu i se cunoaște autorul, se căutau explicații ale „opinie generale” a străinilor referitoare la faptul că „principatele Moldova și Țara Românească sunt partizane ale Rusiei”. Acest filorusism deplin, în planul imaginii Principatelor în Apus, de care aveau să se lovească și pașoptiștii¹⁰², era combătut, dar și explicat de autor, care preciza de la început că „aceste două provincii *sunt surori și soarta lor este în întregime aceeași*”. Fără a intra în detalii, se remarcă faptul că atașamentul românilor față de Rusia își găsea explicațiile în politica sa de „reînnoire a privilegiilor” Principatelor, boierii fiind feriți de execuțiile fără judecată care curmaseră viețile strămoșilor lor, din poruncă domnească, atunci când

pentru a se „jălui” domnului de „asupririle” dregătorilor – nelăsând lui vodă posibilitatea de a interveni violent contra acestora. Vezi N. Iorga, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioșilor*, București, Cultura Națională, 1928, p. 1-14.

⁹⁷ *Uricariul*, VII, Iași, 1886, p. 84 (1819, *Răscoala de la 1819. Înștiințarea lui Leon Lazul Bucovineanul către Sfinția sa părintele arhimandrit Sofronie din sfânta monastire Slatina*).

⁹⁸ Manolache Drăghici, *op. cit.*, II, p. 100.

⁹⁹ *Lettre adressée à... sur les affaires de la Moldavie*, p. 610-611; *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, X, *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763-1844)*, adunate și adnotate de N. Iorga, București, 1897, p. 55 (24 iunie 1819, Constantin Negri către Kreuchely).

¹⁰⁰ *Uricariul*, VII, p. 85.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 82-83, *Documente privitoare la Istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, X, p. 52-54 (23 iunie 1819, Kreuchely către Marco). Relatând evenimentele, agentul austriac consemna faptul că „ultimele mișcări de aici au pricinuit o ruptură între mitropolit și boieri. Mitropolitul insista asupra faptului că promisiunea făcută poporului să fie dusă la îndeplinire, boierii, pe de altă parte, susțin că poporul trebuie tratat cu severitate, altfel s-ar putea întâmpla mai des să-și câștige privilegiul în asemenea chip” (*ibidem*, s.n., II, p. 540; Iași, 5 iulie 1819, Raab către cancelaria din Viena), iar Leon Lazul Bucovineanul, martor ocular, își amintea că mitropolitul Veniamin Costache, refuzând să iscălească anafora de condamnare a „răzvrătiților”, le-ar fi spus boierilor: „luați de la mine cărja de nu vă plac a fi mitropolit” (*Uricariul*, VII, p. 85).

¹⁰² Ion Ghica, *Generalul Coletti la 1835*, în *idem, Scrisori către V. Alecsandri*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 95.

îndrăzneau să se opună. În virtutea politicii sale protectoare și a „influenței pozitive”, Rusia a câștigat încrederea „stărilor de frunte din provincii” și „credința” poporului de rând, datorită „conformității de religie”, „*atașând aproape cu totul Moldova la tot ceea ce interesează Rusia*”. Ultima afirmație era contrapusă ideii că un „conflict de interese” între Rusia și „stările fruntașe” de pământeni era inevitabil – idee extrem de interesantă, justă și înaintată pentru „mintea politică” a boierilor epocii – deoarece „poziția Moldovei în raporturile sale interne, a mijloacelor care constituie prestigiul și averile [boierilor] demonstrează că existența sa reală nu este comparabilă *decât cu a guvernământului turc* și că, dacă interesul său actual o face să dorească influența Rusiei, același interes o va împiedica să dorească trecerea sa sub dominația acestei puteri” (s.n.)¹⁰³.

Altfel spus, „reformismul” promovat de către Rusia, care dăduse primele rezultate încă din timpul mandatului consular al lui V. F. Malinovski – influențând progresiv ideile boierești privind reforma internă, filtrate în funcție de interesele marilor familii privind instituirea unei „sisteme boierești” oligarhice (arhontocratice), tendință întâlnită și în memoriile lui Iordache Roset Roznovanu –, trebuia inevitabil să producă și *reacții de respingere*, în măsura în care afecta interesele sociale și de putere ale boierimii, dar și „vechile așezăminte și privilegii” ale țării. Astfel, *bazele politice* ale unei orientări boierești *prootomane și ostile reformelor promovate de Rusia* erau limpede trasată de către autorul memoriului. În contextul istoric „fierbinte” al anului 1821, această tendință boierească avea să se intersecteze cu discursul cultural etnicist al intelighenției luminate și să absoarbă influența franceză, treptat, cu destule ezitări și replieri pe poziții politice tradiționale, dând naștere *curentului politic cărvunar din Moldova*.

RUSSIA REFORMING POLICY AND THE INTERESTS OF THE GREAT NATIVE NOBILITY FROM MOLDOVA (1812-1818) (Summary)

In the last decade of historical existence of the fanariot regime in Romanian Principalities, Russia's pressure on internal factors of power (the prince and the boyar s), manifested through the promotion of a draft legal and administrative reform, experienced in the years of occupation (1807-1812) and which had transformed into a “regulamentar constitution” for Moldova and Wallachia. This project reflects the most well what is understood at Petersburg by “civilization” and “stable order of things”, as an alternative to the revolutionary French model for the territories to the western borders of the Russian Empire.

It may be said that, trying to impose their domination under the cloak of protection of the Orthodox Christians under Turkish domination, Russia did not have sufficient resources to colonize cultural provinces recently acquired in Europe (Finland, Poland, Baltic countries and Bessarabia) or which wanted to annex (Moldova and Wallachia). Since the reign Ecaterina II, Russia tried to compensate this cultural deficiency, colonizing legal and administrative the new territories, imposing its own legislative and institutional models. However, studying how they were implemented in Moldova the Russian reforming suggestions it detaches the conclusion that native aristocracy of Moldova still have sufficient means to harness their own powers the Russian plans. But, as Russian officials have begun to support the oligarchical velleitys of the boyar's families they inserted in their memoirs the political ideas that deserve more, consciously or not, the purposes of domination of Russia.

¹⁰³ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 98-100 (1818-1819, *Mémoires concernant le statut international des Principautés*).

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA EVOLUȚIA MIȘCĂRILOR NAȚIONALE DIN MONARHIA DE HABSBURG (SECOLELE XVIII-XX)

Problema mișcărilor naționale din Monarhia de Habsburg a fost și este o temă predilectă a istoriografiei din statele succesoare fostei monarhii, dar și a istoriografiei europene, temă ce s-a dovedit a fi deosebit de prolifică, sub raport cantitativ. Considerând, pe bună dreptate, că aceste mișcări reprezintă o componentă esențială a istoriei popoarelor din estul, centrul și sud-estul Europei în perioada modernă, majoritatea acestor opere istoriografice caută să descifreze (adesea într-o măsură mai mult sau mai puțin apropiată de adevărul istoric) maniera și modul în care cristalizarea conștiinței privind propria identitate națională și apariția mișcărilor politice bazate pe ideea naționalității în secolele XVIII-XIX a condus, în cele din urmă, în pofida particularităților regionale și a metodelor, la apariția unor noi entități statale în sistemul statelor Europei, spre sfârșitul deceniului al doilea al secolului XX.

Mișcările naționale ale cehilor, croaților, polonilor, românilor, sârbilor, ungarilor și ale celorlalte popoare din imperiu, cu toate diferențele dintre ele, se înscriu în aceeași paradigmă a modernității și pot fi definite după aceleași criterii generale stabilite pentru toate mișcările naționale din Europa, ca unele ce au avut drept caracteristică principală, nu numai lupta contra unei clase dominante străine, ci și strădaniile depuse de fiecare naționalitate în parte, pentru a înlătura deficitele de bază ale propriei existențe naționale, care constau, în principal, în lipsa unei autonomii politice, în inexistența sau slaba dezvoltare a unei culturi scrise în propria limbă, precum și în existența unei structuri sociale incomplete¹. În funcție de stadiul dezvoltării economico-sociale și politice a fiecărui popor din imperiu, aceste carențe erau resimțite de națiunea respectivă fie în totalitate, fie separat, cu nuanțe grave sau moderate.

Diversitatea situațiilor a făcut ca mișcările naționale din Monarhia de Habsburg să reprezinte un conglomerat de idei și acțiuni, de forme și mijloace de expresie, de programe, dar și de țeluri, funcție de receptivitatea fiecărei națiuni în parte. În toată această diversitate considerăm că putem distinge o tipologie evolutivă, precum și anumite trăsături comune, pe lângă o multitudine de situații particulare specifice, care, toate la un loc, relevă maniera și modalitățile în care s-a produs răspândirea noilor idei modernizatoare despre societate, națiune și stat, din vestul Europei, spre centrul, estul și sud-estul continentului.

¹ Heiner Timmermann (ed.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa. 1750-1849*, Berlin, Dunker & Humblot, 1993, p. 9.

Evoluția acestor mișcări pe durata lungă a timpului istoric cuprinde mai multe faze ale dezvoltării, care se înscriu într-o tipologie oarecum sociologică, specifică tuturor mișcărilor naționale din Europa². Într-o primă fază, cea a începuturilor procesului de formare și cristalizare a identității etnice, aveam doar un segment foarte restrâns al națiunii, o elită, adesea de proveniență nobiliară sau intelectuală, care „descoperă” națiunea și dă contur conștiinței naționale, menită să înlocuiască în plan ideatic conștiința de neam. În stadiul următor, cel al renașterii naționale, tot grupul câștigat pentru ideea națională, în frunte cu intelectualii, depune eforturi susținute pentru promovarea conștiinței identității naționale în rândul poporului și pentru atragerea în rândul mișcării naționale a unor straturi sociale cât mai diverse și într-un număr cât mai mare, spre a da un caracter de masă acestor mișcări. Aceste două stadii cuprind, în linii mari, un segment de timp ce se întinde din a doua jumătate a secolului XVIII și până în deceniile șapte-opt ale secolului XIX. Ultima fază începe odată cu apariția unei mișcări naționale de masă, cu consecințe politice ce converg spre ideea constituirii propriului stat, fiind caracteristică pentru o perioadă ce începe în ultimele decenii ale secolului XIX și care durează până la dezmembrarea Monarhiei de Habsburg, la finele anului 1918³. Nici una din aceste faze nu începe și nu se termină simultan și spontan, ci adeseori ele se suprapun parțial. În același timp, nu totdeauna s-a trecut de la un stadiu la celălalt într-o ordine liniară, ci funcție de anumite condiții istorice, sociale și politice concrete, specifice stadiului de dezvoltare a fiecărei națiuni în parte.

În general, este unanim acceptată ideea că geneza mișcărilor naționale ale popoarelor din Monarhia de Habsburg se cantonează în a doua jumătate a secolului XVIII, în perioada teresiană și, mai ales, iosefină⁴. Nașterea acestor mișcări a fost un proces complex și de lungă durată, în care trecerea de la conștiința de neam la conștiința națională a fost o consecință a dezvoltării societății în domeniul social, cultural, economic și politic. Acest proces a fost influențat profund de ideile *Aufklärung*-ului, precum și de cele ale absolutismului luminat, ce s-a manifestat în monarhia austriacă mai ales sub forma iosefinismului⁵. Peste ideile iluministe se vor adăuga apoi cele ale Revoluției Franceze⁶, precum și cele ale romantismului german, ale lui Herder mai ales⁷.

Instituirea reformelor împăratului Iosif al II-lea, în toate provinciile monarhiei austriece, a însemnat un important pas înainte, făcut în conformitate cu noile idei ale

² Vezi în acest sens: Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge, 1985, *passim*; idem, *Das Bürgertum in den nationalen Bewegungen des 19. Jahrhunderts. Ein europäischer Vergleich*, în Jürgen Kocka (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. III, München, 1988, p. 337-359.

³ Idem, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europa. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Prag, 1968, p. 24-25.

⁴ Vezi în acest sens: Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahr 1918*, vol. I, Graz-Köln, 1964.

⁵ Pentru receptarea iosefinismului ca politică reformistă, în sensul absolutismului luminat, promovat de împăratul Iosif II în țările Monarhiei de Habsburg și pentru o analiză detaliată a impactului produs de reformismul imperial asupra societății, reținem ca esențiale lucrările lui: Eduard Winter, *Der Josefinismus und seine Geschichte. 1740-1848*, Brünn, 1943; Fritz Valjavec, *Der Josefinismus. Zur Geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, München, 1945; Ferdinand Maas, *Der Josefinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich. 1760-1850*, vol. I-V, Wien, 1951-1961.

⁶ Asupra influenței ideilor Revoluției Franceze în Monarhia de Habsburg, vezi: Helmut Reinalter, *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie*, Wien-Köln-Graz, 1980; idem, *Österreich und die Französische Revolution*, Wien, 1988.

⁷ Pentru influența ideilor herderiene vezi: Holm Sundhaußen, *Der Einfluß der Herderischen Ideen auf die Nationalbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*, München, 1973.

Europei Luminate, atât pe calea modernizării tuturor instituțiilor statului, de sorginte medievală, cât și în direcția emancipării individului din servituțiile mentalităților medievale și din legăturile tradiționale sociale, economice și ecleziastice de până atunci, în vederea încadrării sale într-un nou sistem de valori politico-sociale, economice și culturale, de nuanță vest-europeană. Sub presiunea ideilor luministe, iosefinismul, prin măsurile luate, a asigurat pregătirea necesară dezvoltării economice a imperiului pe cale capitalistă, favorizând dezvoltarea burgheziei și înlocuirea treptată a formelor tradiționale, cu cele moderne. În perioada teresiană, dar mai ales în cea iosefină, s-a produs prima alfabetizare a unor segmente importante de populație, din cadrul tuturor popoarelor ce alcătuiau Monarhia de Habsburg, fapt deosebit de important pentru întreaga lor evoluție culturală și națională viitoare⁸.

Deși depășit sub aspect ideologic de Revoluția franceză, iosefinismul, prin programul său cultural, a cărui influență se prelungește mult după moartea împăratului, până târziu în secolul XIX, a favorizat procesul de convergență a orientărilor social-politice, privitoare la raporturile dintre stat-societate-individ, în rândul popoarelor din centrul, estul și sud-estul Europei, spre noile valori și idei ale Luminilor vest-europene, deschizând accesul spre scrieri, ideologii și concepte politice, ce vor cuceri intelectualitatea din cuprinsul monarhiei⁹. Totodată, același program cultural a avut consecințe importante asupra națiunilor din cadrul monarhiei, ce nu erau socotite a fi „națiuni nobiliare”, prin faptul că a condus la formarea și afirmarea unei elite intelectuale, în cadrul acestor popoare. Această intelectualitate va deveni principalul promotor al conștiinței naționale în rândul maselor și liderul propriilor mișcări naționale.

În același timp, prin tendințele sale de centralizare, de uniformizare și unificare a multinaționalului imperiu al Habsburgilor, iosefinismul a lovit în separatismul exclusivist al „națiunilor istorice”, de sorginte medievală, deschizând noi perspective de emancipare social-politică și națională pentru națiunile „nenobiliare” oprimate din imperiu, în pofida unei puternice opoziții a nobilimii, mai ales a celei maghiare, așa cum a fost cazul națiunii române sau a celei sârbe¹⁰. Toate aceste eforturi depuse de împărat și de autoritățile politico-administrative centrale, ce aveau în centru ideea statului, a statului-națiune, vor exercita asupra tuturor popoarelor monarhiei și mai ales asupra mișcărilor lor naționale o importantă influență ideatică. Problemele statalității, a raporturilor stat și națiune, se vor afla mereu în centrul dezbaterii.

Însă, se cuvine a fi remarcat faptul că reformismul lui Iosif al II-lea nu încuraja separatismele etnice, ci scopul său final era acela ca, prin centralism, germanizare și dominarea bisericii de către stat, să realizeze mult dorita unitate a imperiului, prin contopirea mulțimii popoarelor stăpânite de Monarhia de Habsburg într-un utopic stat-națiune. Insistențele împăratului în această direcție au declanșat opoziția popoarelor din imperiu care se pronunțau pentru păstrarea limbii naționale, a instituțiilor și a tradițiilor proprii. Această opoziție a dat naștere, în cadrul acestor popoare, unor mișcări naționale distincte, care își vor propune tocmai preservarea acestor lucruri¹¹.

⁸ Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism. 1775-1815*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 16 și urm.

⁹ Victor Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus (The Genesis of the Modern Ideas in Central and South-Eastern Europe)*, New York, Boulder Columbia University Press, 1993, p.125 și urm.

¹⁰ Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972, p. 166 și urm; Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 164 și urm.

¹¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Der Josephinismus und der Anfang der rumänischen Nationalbewegung in der Bukowina (1774-1830)*, în Heiner Timmermann (ed.), *op. cit.*, p. 262.

În faza de început a acestor mișcări, un grup restrâns de patrioți, a căror număr sporește pe măsura dezvoltării pe cale modernă a relațiilor economico-sociale, în cadrul fiecărui popor în parte, depune eforturi continue și susținute în direcția apărării sau a impunerii dreptului natural la existență națională, cu ajutorul argumentelor istorice, lingvistice și culturale. Ideea cultivării trecutului glorios și exemplar, a propriilor tradiții istorice, lingvistice, culturale și, mai ales, statale, exprimată în forma unei limbi cultivate, a constituit temeiul promovării unei identități naționale specifice fiecărui popor din imperiu, pe baza căreia s-a forjat conștiința sa națională. Lupta pentru formarea și răspândirea conștiinței naționale în rândul unor straturi cât mai cuprinzătoare din cadrul aceluiași popor, în baza căreia a putut fi revendicată autonomia și, mai apoi, constituirea unui stat național propriu, care să reunească în hotarele sale majoritatea membrilor națiunii respective, chiar dacă trăiau în unități politico-administrative deosebite, a constituit caracteristica comună tuturor mișcărilor naționale din imperiu și principalul lor țel, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XVIII și până la disoluția monarhiei, la sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului XX. În acest sens, analiza comparativă a unora din mișcările naționale a popoarelor din centrul, răsăritul și sud-estul monarhiei, precum cele ale cehilor, croaților, polonilor, românilor, sârbilor sau ungarilor, are menirea de a face posibilă înțelegerea modului și a manierei în care ideile și reprezentările vest-europene despre națiune și stat s-au răspândit spre estul și sud-estul Europei, contribuind în final la extinderea sistemului european de state către răsăritul continentului, odată cu prăbușirea Monarhiei de Habsburg, la sfârșitul Primului Război Mondial.

Înainte de a începe examinarea noastră, se cuvine să subliniem faptul că, între mișcările naționale ale popoarelor din Imperiul habsburgilor, pe lângă o sumă de similitudini, au existat și numeroase diferențe, care uneori au evoluat în sensul producerii, în timp, a unor divergențe profunde între aceste mișcări. Diferențele de statut politico-juridic dintre popoarele din cuprinsul monarhiei, rezultate în urma unor lungi evoluții istorice, anterioare includerii lor în cadrul statului habsburgic, în sensul existenței unor așa zise „națiuni nobiliare”, care aveau o clasă conducătoare proprie de origine nobilă (spre exemplu cazul ungarilor, al polonezilor sau al cehilor) și a unor „națiuni nenobiliare”, socotite a fi lipsite de o astfel de clasă conducătoare (cazul românilor, sârbilor, slovacilor sau al ucrainenilor), și-au pus din plin amprenta asupra scopurilor și programelor mișcărilor naționale din imperiu din ultimele decenii ale veacului XVIII și din prima jumătate a celui următor și chiar și după aceea.

Deosebirile dintre mișcările naționale au fost amplificate, la rândul lor, de existența, în această perioadă, a unei dezvoltări economico-sociale inegale în cadrul Monarhiei de Habsburg. Astfel, acum provinciile vestice, precum Boemia, pășesc pe calea unui început de industrializare și cunosc un proces accentuat de creștere a populației urbane și a ponderii burgheziei în ansamblul populației. În același timp, în provinciile estice și sud-estice se menține preponderența economiei agrare și a lumii rurale¹². Păstrarea aici a unor relații economice și sociale tradiționale, de tip feudal, va conduce spre perpetuarea unei stratificări sociale piramidale a populației. În vârful piramidei se află starea nobiliară, mare proprietară funciară, care domină marea masă a țăranilor aserviți, de la baza societății. Între cei doi poli ce domină ansamblul societății,

¹² Vezi, în acest sens, Lothar Gall (ed.), *Stadt und Bürgertum im Übergang von der traditionellen zur modernen Gesellschaft*, München, 1993.

burghezia reprezintă doar un segment de populație, mult prea redus spre a putea produce schimbări sociale și politice structurale¹³.

Această realitate economico-socială va conduce la situația că, în primele faze ale mișcărilor naționale din Monarhia de Habsburg și de multe ori, mult după aceea, până la sfârșitul secolului XIX, în condițiile inexistenței unei burghezii puternice, în cadrul „națiunilor nobiliare”, rolul de lider al mișcărilor naționale va fi asumat de nobilime, în primul rând, așa cum a fost, spre exemplu, cazul ungurilor sau al polonezilor, în timp ce la „națiunile nenobiliare”, acest rol este asumat de o elită intelectuală, provenită, în mare parte, din rândul clerului, a burgheziei și a micii nobilimi. În acest ultim sens, cazul mișcării naționale a românilor din Transilvania este edificator¹⁴.

În Ungaria, reformele iosefiniste instituite, ce promovau ideea centralizării administrative, a introducerii limbii germane în administrație și mai ales cele ce tindeau să reducă prerogativele politice, economice, sociale și juridice ale nobilimii, să emancipeze marea masă țărănească, prin desființarea iobăgiei și interpunerea statului în raporturile dintre țărani și nobili etc., au provocat reacția vehementă antiiosefinistă a nobilimii maghiare care, în absența burgheziei, preia conducerea luptei de emancipare națională, în calitate de păstrătoare a tradițiilor de suveranitate. Însușindu-și noile idei politice ale iluminismului vest european și, mai apoi, ale Revoluției Franceze, nobilimea le-a redus la propria stare: poporul suveran e nobilimea; libertatea, la privilegiile nobilimii; egalitatea, la egalitatea nobilimii de rând cu cea de rang; contractul social, la contractul dintre nobilime și rege etc.; idealul guvernării fiind „republica nobiliară”, în care democrația devine democrație nobiliară¹⁵. În acest fel, aceasta dădea noilor idei europene un sens național-nobiliar, golindu-le de conținutul lor social, spre a le putea opune reformelor iosefiniste.

Pornind de la realitățile concrete din Ungaria, chiar și mișcarea iacobină, condusă de Martinovici, își propunea să înfăptuiască răsturnarea revoluționară, menită a realiza noua societate a cetățenilor liberi și egali, tot prin intermediul nobilimii, respectiv a nobilimii de rând, și nu prin cel al burgheziei. În plan național-statal, ca o noutate, iacobinii propuneau transformarea viitoarei Ungarii republicane, independente și democratice, într-un stat federal, alcătuit din mai multe provincii, delimitate pe criterii naționale, respectiv maghiară, ilirică (menită să îi cuprindă pe slavii de sud), valahică (care îi includea pe români) și slovacă¹⁶.

Naționalismul, la scară nobiliară, avea un dublu avantaj, acela de a salva și consolida puterea nobilimii și de a nu altera raporturile sociale existente. În aceste condiții, nobilimea care cerea egalitatea pentru sine în raport cu clasa suprapusă, socotea inoportună acordarea acesteia, clasei supuse a țăranilor, în bună parte, de altă etnie decât cea maghiară. Ca urmare, mișcarea națională maghiară urmărește, pe plan extern, reglementarea raporturilor constituționale ale Ungariei cu Viena, în sensul păstrării și consolidării ființei de stat, în granițele sale medievale, într-o formă de guvernare autonomă extrem de permisivă, care să-i permită propria afirmare politică.

¹³ Kalman Benda, *Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgischen Monarchie*, în *SOF*, Band XXV/1966, p. 43-44.

¹⁴ Vezi, în acest sens, Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, Harvard University Press, 1969.

¹⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 314-315.

¹⁶ Kalman Benda, *op. cit.*, p. 65 și urm.

În plan intern, în această fază de început a renașterii naționale, accentul cade pe chestiunile de limbă și de cultură, ocultându-le pe cele sociale, ce puteau schimba raporturile existente în societate. Ca urmare, cerința era ca în locul limbii germane, în Ungaria istorică să fie introdusă, ca limbă de stat, limba maghiară. Pentru a deveni și o limbă proprie dezvoltării unei culturi naționale, scriitorii și poeții, intelectualii în general, au depus eforturi susținute în vederea cultivării, îmbogățirii și a ridicării acesteia la un nivel cât mai elevat. Strădaniile reprezentanților mișcării naționale maghiare se îndreaptă nu numai spre cultivare, ci și spre o cât mai largă difuzare a limbii maghiare, prin școală, carte, presă și alte mijloace, în rândul propriei națiuni. În același timp, militanții pentru ideea națională din anii nouăzeci ai secolului XVIII s-au pronunțat, chiar de la început, pentru promovarea prin diferite mijloace, inclusiv legislative, a limbii maghiare și în rândul celorlalte naționalități ale regatului ungar, cu tendința vădită de asimilare a acestora, prin maghiarizare, tendință ce se va accentua în deceniile următoare. Totodată, acum limba națională devine mijlocul prin care se cultivă conștiința națională, ce tinde spre ideea de stat național¹⁷. Această acțiune politică promovată de mișcarea națională maghiară, în frunte cu nobilimea, secondată de burghezie și intelectualitate, depășește cu mult perioada împăratului Iosif II și sfârșitul secolului XVIII, fiind și în prima jumătate a secolului următor.

Începând cu deceniul al treilea al secolului XIX, în Dieta ungară apare o grupare liberală, reformistă și modernizatoare, în frunte cu contele Istvan Szechenyi, care atacă cu violență majoritatea conservatoare, acuzată pentru starea de înapoiere socială, culturală, economică a Ungariei, în raport cu occidentul. Programul noii grupări politice avea în vedere realizarea unor reforme liberale graduale, prin măsuri politice luate de sus în jos, în domeniul economic, al infrastructurii (drumuri, poduri, căi navigabile, institute de credit etc.), în cel cultural (ce au condus, între altele, la înființarea Academiei de Științe și la reforma educației) și în cel politic (reforma electorală), precum și promovarea, în spiritul moderației, a unor raporturi mai nuanțate cu celelalte naționalități din regat¹⁸. Însă liberalii maghiari vor face greșeala de a proclama limba maghiară, ca limbă oficială, fapt ce îi va pune în fața reacției naționale a croaților, românilor, sârbilor și slovacilor. Mișcările naționale ale acestor popoare, pornind de la același naționalism cultural, vor ajunge în scurt timp să revendice pentru acestea libertăți, egalitate în drepturi și autonomie teritorială, fapt pe deplin reliefat de programele și desfășurările politice din anul revoluționar 1848.

În planul raporturilor cu Viena, Szechenyi și adepții săi, în conformitate cu convingerile lor loialiste, considerau că Ungaria nu putea ocupa printre statele Europei un loc compatibil dezideratelor sale naționale de bunăstare și progres decât în alianță cu Austria, sub sceptrul Casei de Habsburg¹⁹, promovând ideea unui stat maghiar cu o largă autonomie în componența Monarhiei de Habsburg.

În scurt timp, naționalismul moderat și gradual al lui Szechenyi va fi depășit de naționalismul radical promovat de avocatul Lajos Kossuth, care susținea ideea unui stat național ungar independent și mergea până la ideea despărțirii de Austria. Polemica dintre cele două direcții ale mișcării naționale maghiare va domina, din anii 30 ai secolului XIX și până în 1848, lucrările Dietei și viața politică ungară²⁰. Ideile libe-

¹⁷ David Prodan, *op. cit.*, p. 322.

¹⁸ Gyorgy Spira, *Szechenyi und Nationalitätenfrage*, în *SOF*, Band LI/1992, p. 152 și urm.

¹⁹ Denis Silagi, *Der Grösste Ungar, Graf Stefan Szecheny*, Wien-München, 1976, *passim*.

²⁰ Laszlo Revesz, *Das Junge Ungarn. 1825-1848*, în *SOF*, Band XXV/1966, p. 72-119.

ralilor radicali conduși de Kossuth vor fi transpuse în practică, pentru o scurtă perioadă, în anul 1848. Dar, intransigența lor națională va atrage reacția vehementă și adesea violentă a celorlalte popoare care se vor alia cu Viena împotriva ungarilor. În plus, Kossuth, pronunțând în fața Dietei de la Debrecen separarea de Austria, detronarea Habsburgilor și proclamarea republicii, a pus în fața puterilor europene problema ruperii echilibrului continental stabilit în anul 1815, favorizând în acest mod intervenția militară a Rusiei.

Înfrângerea revoluției ungare a produs consecințe destul de dramatice pentru Ungaria. Represiunea sistemului autoritar neoabsolutist sau așa-numita „eră Bach” a lovit profund în mișcarea națională maghiară. Pe lângă drastică reprimare a naționalistilor revoluționari, măsurile luate de autoritățile centrale vieneze au dus la dezlipirea Croației, Slavoniei, Banatului și a Transilvaniei de regatul Ungariei și la includerea lor în rândul provinciilor imperiale ale Austriei. Această măsură ce a venit în sprijinul revendicărilor croaților, sârbilor și românilor, a nemulțumit profund pe unguri. În restul Ungariei, tradiționala administrație comitatensă a fost suprimată și înlocuită cu o administrație districtuală, pentru a cărei bună funcționare au fost aduși funcționari cehi din Boemia. Toate aceste măsuri au dus la accentuarea spiritului de opoziție față de Viena, în rândul populației și, mai ales, a elitei politice maghiare²¹.

După căderea regimului neoabsolutist, în urma înfrângerii suferite de Austria în războiul din 1859 cu Sardinia și Franța, Curtea din Viena a căutat, prin medierea împărătesei Elisabeta, să realizeze o apropiere de maghiari. Și aceștia, la rândul lor, s-au arătat oarecum dispuși spre o apropiere, cu atât mai mult, cu cât speranțele puse pe ajutorul Franței, în sprijinirea cauzei lor naționale s-au dovedit iluzorii și conjuncturale, promisiunile făcute de Napoleon al III-lea reprezentanților emigrației ungare fiind complet ignorate de acesta, cu prilejul tratatelor de pace cu Austria. Ca urmare, constituția comitatensă a fost reintrodusă în Ungaria, iar împărțirea politico-administrativă în cinci districte a fost desființată. Însă, prevederile diplomei imperiale din octombrie 1860 privitoare la includerea țărilor ungare în consiliul imperial, ca și menținerea Croației, Slavoniei și Transilvaniei în dependență nemijlocită de Viena, au tensionat din nou relațiile cu maghiarii. Modificările cuprinse în patentă din februarie 1861, chiar dacă exprimau într-o formă voalată dualismul dintre Austria și Ungaria, nu au atenuat tensiunile, ci dimpotrivă opoziția maghiară condusă de Franz Deak și-a întărit pozițiile²².

În condițiile unor situații tensionate, interne și, mai ales, externe, autoritățile imperiale austriece au căutat să ajungă la un acord cu maghiarii. Tratatelor au cunoscut un ritm mai accelerat după demiterea, în 1865, a cabinetului centralist condus de Schmerling și, mai ales, după înfrângerea suferită de Austria, în 1866, în fața Prusiei. În timpul tratatelor, fiecare parte a renunțat la unele puncte de vedere proprii, spre a se ajunge la un consens. Astfel, dacă Curtea din Viena a abdicat de la ideea că Ungaria a pierdut toate drepturile și privilegiile de stat, în urma revoluției de la 1848, maghiarii conduși de Franz Deak și Julius Andrassy au renunțat la impunerea tuturor revendicărilor izvorâte din spiritul anului 1848, recunoscând faptul că stăpânirea maghiară asupra tuturor țărilor și naționalităților, cuprinse în coroana Sf. Ștefan, nu se putea realiza decât în cadrul Monarhiei de Habsburg. Prin realizarea dualismului austro-ungar

²¹ Zsolt K. Lengyel, *Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn 1849-1860. Grundlinien, Probleme und Perspektiven der historischen Forschung über die Bach-Ära*, în *SOF*, Band LVI/1997, p. 213 și urm.

²² Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. II, București, 1997, p. 501-502.

în 1867, mișcarea națională maghiară a reușit să transpună în practica politică majoritatea proiecțiilor sale etatiste anterioare, obținând recunoașterea unui stat separat, Ungaria regală, egală în drepturi, în principiu, cu Austria imperială²³.

Dualismul a nemulțumit majoritatea celorlalte popoare din imperiu, în special pe slavi, în rândul cărora s-au revigorat ideile panslaviste. Ca o consecință a acordului, Croația, Slovenia și Transilvania au fost trecute din nou în subordinea directă a Budapestei, iar naționalitățile din Ungaria nu s-au mai bucurat de protecția Vienei, fiind lăsate la mâna politicii maghiare. Din țările ce intrau în componența regatului maghiar, numai Croația a reușit să-și păstreze autonomia în cadrul regatului, ca urmare a unui acord special încheiat cu Ungaria²⁴.

În perioada ce a urmat până la dispariția Monarhiei de Habsburg, dorința de a transpune în practică idealul utopic al mișcării naționale ungare, de transformare a regatului multinațional într-un stat național, în care să existe o singură națiune, cea ungară, a făcut ca oamenii politici maghiari să exercite presiuni mereu, până la sfârșitul monarhiei, asupra popoarelor nemaghiare din regat, în vederea asimilării lor, prin maghiarizare, fapt ce va constitui o permanentă sursă de tensiune națională între națiunea dominantă și națiunile dominate. Totodată, din teama de a nu își pierde poziția hegemonică pe care o dețineau, ungurii vor respinge, în anul 1907, ideea introducerii sufragiului universal în țările coroanei Sf. Ștefan și se vor opune până la prăbușirea monarhiei, în toamna anului 1918, tuturor tentativelor Vienei de a democratiza și, mai ales, de a federaliza imperiul bicefal²⁵. Acest fapt a avut drept consecință o permanentă reacție antimaghiară a mișcărilor naționale ale popoarelor cuprinse în regatul Ungariei, ascuțirea contradicțiilor naționale, precum și conturarea, în cadrul popoarelor nemaghiare, a necesității constituirii unor entități statale proprii sau a unirii teritoriilor locuite de acestea cu acele state alcătuite în majoritate de conaționali lor. Ultima idee va fi transpusă în practică politică la sfârșitul Primului Război Mondial, odată cu destrămarea monarhiei Austro-Ungare, și va avea drept consecință apariția unor noi state în centrul și în sud-estul Europei, între care și noua Ungarie independentă.

Eforturile depuse în perioada de început a activismului național, pentru cultivarea limbii naționale, nu au fost specifice numai maghiarilor, ci ele se regăsesc în strădaniile făcute la sfârșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului următor de mișcările naționale ale cehilor, croaților, românilor, sârbilor, slovacilor și a celorlalte popoare din imperiu, sub influența acelorași generoase idei luminate, peste care s-au grevat apoi cele ale romantismului și ale naționalismului, în direcția modernizării și a emancipării naționale. La fel ca în cazul ungurilor și în cel al celorlalte popoare din imperiu, această formă de acțiune a mișcărilor naționale s-a născut ca o reacție de patriotism lingvistic, atât față de tendințele de germanizare ale Curții din Viena, manifestate la scara întregii monarhii, cât și față de cele de maghiarizare din Ungaria istorică, reacție ce corespunde fazelor de început a procesului renașterilor naționale în Monarhia de Habsburg²⁶.

²³ Eva Somogyi, *Vom Zentralismus zum Dualismus. Der Weg der deutschösterreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867*, Budapest, 1983, *passim*.

²⁴ Pentru acordul încheiat, vezi Christoph Freiherr Marschall von Bieberstein, *Freiheit in der Unfreiheit. Die nationale Autonomie der Polen in Galizien nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1993, p. 230-233.

²⁵ Laszlo Katus, *Die Magyaren*, în *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, Band III, 1. Teil, p. 473 și urm.; Peter Hanak, *Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates*, Wien-München-Budapest, 1984.

²⁶ Miroslav Hroch, *op. cit.*, p. 22 și urm.

În același timp, se poate afirma că nașterea unora din mișcărilor naționale din Monarhia de Habsburg, la sfârșitul secolului XVIII și, mai ales, afirmarea lor în prima jumătate a secolului XIX, a determinat reacții adverse din partea altor mișcări, dat fiind faptul că cel mai adesea idealurile naționale ale unor popoare intrau în conflict de interese cu cele ale altora. Astfel, spre exemplu, dacă în această perioadă acțiunea mișcării naționale maghiare a adus unele avantaje pentru națiunea ungară, dominantă în Ungaria istorică, în special pentru nobilime, ea a avut și o serie de consecințe negative pentru celelalte popoare ale țării, determinând reacția mișcărilor lor naționale. Această reacție a fost cu atât mai vehementă cu cât, din perspectiva identificării națiunii maghiare cu statul, românilor, slovacilor, sârbilor și celorlalte popoare cuprinse în regatul Ungariei le era refuzat statutul de națiune, egalitatea în drepturile civile și dreptul la viață politică, ca fiind „popoare nenobiliare”, ce nu avuseseră în trecut un stat și o clasă conducătoare proprie.

Tocmai o astfel de reacție negativă, la adresa politicii de oprimare națională promovată de nobilimea maghiară, în calitatea sa de forță conducătoare în stat, față de celelalte popoare din regat, a stat la baza alcătuirii celui mai avansat document politic al mișcării naționale românești din Transilvania secolului XVIII, *Supplex Libellus Valachorum*. Întocmit sub influența ideilor luminilor și a dreptului popoarelor, acest memoriu, ce a fost înaintat Curții din Viena, în anul 1791, în numele clerului, al micii nobilimi, al militarilor și al țăranilor care alcătuiau națiunea română, dovedea autorităților centrale vieneze și elitei politice maghiare semnele trezirii conștiinței naționale la români. Prin refuzarea statutului de națiune tolerată, documentul pleda cu argumente istorice și de drept cauza românilor majoritari în Transilvania care, neavând drepturi politice și civile, erau excluși din viața politică și socială a provinciei. Pe baza argumentelor prezentate, elita intelectuală aflată în fruntea mișcării naționale cerea pentru națiunea română, în totalitatea sa, drepturi egale cu cele ale națiunii dominante, o reprezentare proporțională în administrația principatului transilvan, încetarea discriminării naționale și religioase ș.a.²⁷

Nașterea mișcării naționale românești din Transilvania²⁸ și mai apoi din Bucovina²⁹, ce s-a făcut sub aceeași influență a filozofiei luminilor și a reformismului împăraților Maria Theresia și Iosif II, a avut ca numitor comun lupta pentru limbă, școală, educație și cultură, socotite a fi condiții primordiale pentru păstrarea și afirmarea unei identități naționale proprii, în fața tendințelor de asimilare, prin germanizare și maghiarizare.

În Transilvania, întemeierea în 1754 a primei școli românești de nivel mediu la Blaj și dezvoltarea sa sub influența favorabilă a Luminismului și iosefinismului au dat naștere curentului cultural-național al Școlii ardeleni. Activitatea promovată pe tărâm național de Școala ardeleană și, mai ales, de principalii săi reprezentanți: Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai și Ion Budai-Deleanu, a răspuns nu numai unor sarcini culturale primordiale privitoare la modernizarea limbii naționale, la difuzarea istoriei, limbii și a culturii române, dar și a noilor idei provenite din vestul Europei, în rândul unor păături sociale cât mai extinse din cadrul națiunii, contribuind în acest mod la formarea conștiinței naționale la românii ardeleni, cât și a unei intelectualități proprii, ce

²⁷ David Prodan, *op. cit.*, p. 417 și urm.

²⁸ Pentru începuturile mișcării naționale românești din Transilvania fundamentală rămâne lucrarea lui David Prodan.

²⁹ Pentru Bucovina, vezi Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*; Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, 1998.

se va afla mereu în fruntea mișcării naționale. Totodată, Școala ardeleană a avut un rol deosebit de important în procesul de formare a conștiinței naționale, nu numai la românii din provinciile habsburgice, dar și la cei din afara granițelor monarhiei, din principatele Moldovei și al Valahiei³⁰.

În Bucovina, întâlnim același accent pus de reprezentanții mișcării naționale românești, în frunte cu boierul Vasile Balș, pe școală, educație și cultură, ca mijloace fundamentale pentru realizarea emancipării sociale și politice a națiunii române, fără ca acesta să atingă amploarea fenomenului transilvan³¹. Lupta pentru limbă, școală și cultură a rămas printre direcțiile prioritare ale acțiunii naționale românești și în prima jumătate a secolului XIX, limba fiind socotită principalul temei al naționalității³².

Diferențele de statut provincial (Transilvania făcea parte din regatul Ungariei, iar Bucovina din provinciile imperiului Austriei) sau politico-juridic (în Transilvania, în momentul includerii provinciei în Monarhia de Habsburg, la sfârșitul secolului XVII, românii nu erau recunoscuți ca națiune istorică, în sens medieval, ci doar ca un popor tolerat în principat, deși alcătuiau majoritatea populației sale, în timp ce românii din Bucovina, ce aveau tradiție statală moldovenească și o clasă politică proprie, au fost recunoscuți ca națiune politică chiar din momentul anexării zonei de nord-vest a Moldovei, în 1775, de către habsburgi) au creat și unele diferențe de programe, funcție de specificul fiecărei provincii. Astfel, atât în *Supplex Libellus Valachorum*, cât și în toate celelalte documente politice ale mișcării naționale românești din Transilvania de până la 1848, principala cerință o reprezintă recunoașterea ca națiune egală în drepturi cu „națiunile politice” ale principatului³³, în timp ce în Bucovina, principala revendicare politică a acțiunii naționale a fost obținerea autonomiei provinciale, în cadrul căreia putea să se afirme națiunea română³⁴. În același timp, strădania comună a românilor ardeleni și bucovineni a fost cea de păstrare și afirmare a identității lor naționale.

Totodată, toate documentele politice ale ardelenilor și bucovinenilor, reliefează pregnant maniera în care intelectualitatea și boierimea luminată, care a preluat conducerea mișcării naționale, în condițiile slabei dezvoltări a burgheziei, a căutat să asigure progresul social-cultural și emanciparea politică a națiunii române, prin proiectele de reformă de tip luminist, cu măsuri luate de sus în jos, în care Curții din Viena îi revenea un important rol moderator. Mai mult chiar, sub raportul propriei proiecții asupra construcției statale, unele proiecte au vizat chiar reunirea tuturor teritoriilor locuite de români într-o entitate statală proprie care, pentru a putea supraviețui, urma să fie inclusă în Monarhia de Habsburg, socotită a fi mai emancipată și mai apropiată de noile idei vest-europene, în comparație cu celelalte două imperii, rus și otoman, ce revendicau aceste teritorii. În acest sens, liderul mișcării bucovinene, boierul luminist Vasile Balș, lansează ideea unirii românilor din Transilvania și Bucovina cu cei din Moldova și Valahia, într-un singur stat, sub sceptrul Casei de Habsburg³⁵.

Aceste revendicări naționale, caracteristice fazelor de început ale mișcării naționale a românilor din monarhie, s-au perpetuat într-o formă mai mult sau mai puțin

³⁰ Vezi, în acest sens, Ion Lungu, *Școala ardeleană*, București, 1978, *passim*; Iacob Mârza, *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987, *passim*.

³¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina habsburgică*, p. 118-128, 197-210; Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 131 și urm.

³² David Prodan, *op. cit.*, p. 403 și urm.

³³ Dan Berindei, *Românii și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 75.

³⁴ Mihai-Ștefan Ceașu, *Der Josephinismus*, p. 266.

³⁵ Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756-1832)*, Iași, Editura Junimea, 2007, p. 341 și urm.

modificată, în toate programele naționale de până la jumătatea secolului XIX și chiar și după aceea³⁶.

În cursul deceniilor ce au premers revoluția de la 1848, conștiința națională s-a întărit permanent în rândul românilor din monarhie și acest lucru se va reflecta cu prisosință în programele și acțiunile mișcării naționale românești din anii 1848-1849³⁷. Chiar de la începutul revoluției, intelectualii români din Imperiul habsburgic s-au alăturat imediat evenimentelor ce aveau loc în vestul și centrul Europei, cu speranța împlinirii obiectivelor naționale. Obținerea libertăților civile și a instituțiilor reprezentative erau văzute drept condiții primordiale ale emancipării și drept garanții ale autonomiei politice naționale în provinciile în care locuiau: Transilvania și Bucovina. Aceste obiective ale mișcării naționale românești vor avea de înfruntat nenumărate piedici, unele de netrecut chiar.

În Transilvania, aspirațiile naționale românești s-au ciocnit de eforturile conducătorilor maghiari de alipire a provinciei la Ungaria. Definind și concretizând într-un program de acțiune aspirațiile naționale, reprezentanții românilor ardeleni, în frunte cu Simion Bărnuțiu și episcopul ortodox Andrei Șaguna, le-au prezentat spre aprobare, în mai 1848, unei mari adunări naționale, alcătuite din peste 40.000 de oameni, întrunită pe Câmpia Libertății de lângă Blaj. În fruntea programului era stipulat faptul că națiunea română, fundamentată pe principiile libertății, egalității și fraternității, își declară independența națională și proclamă egalitatea sa cu a celorlalte națiuni din Transilvania. Refuzând pretențiile unioniste maghiare, românii doreau să-și afirme naționalitatea într-o Transilvanie autonomă, în care ei reprezentau majoritatea populației, fiind gata să-și apere drepturile nou dobândite. În condițiile în care înțelegerea cu maghiarii a devenit imposibilă, liderii românilor ardeleni, opunându-se naționalismului ungar, s-au raliat Curții din Viena, în speranța obținerii unui sprijin concret³⁸.

În Bucovina anului 1848, principala revendicare a mișcării naționale românești, conduse de episcopul ortodox Eugenie Hacman, de Eudoxiu Hurmuzaki și frații săi, a fost obținerea autonomiei provinciale, prin despărțirea de Galiția. Fruntașii români considerau că prin aceasta se putea păstra caracterul etnic românesc al provinciei, în conformitate cu trecutul său istoric, se putea institui un guvern reprezentativ, iar națiunea română se putea afirma deplin, prin emanciparea sa socială și politică³⁹. Împotriva doleanțelor naționale românești s-au ridicat ucrainenii, care susțineau în principal ideea păstrării Bucovinei, în totalitate sau parțial, în componența Galiției, fapt ce le-ar fi permis să rămână în contact cu conaționalii lor, majoritari în învecinata Galiție orientală⁴⁰. Mai mult, ucrainenii îi denunțau pe români că prin autonomia provincială urmăreau realipirea provinciei la principatul Moldova, de la care fusese anexată de austrieci în 1775. În aceste acuze este posibil să răzbată ecoul faptului că, în

³⁶ David Prodan, *op. cit.*, p. 368 și urm.

³⁷ Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848-1849*, în Nichita Adăniloie, Dan Berindei (ed.), *Revoluția de la 1848 în Țările Române*, București, 1974, p. 35 și urm.; idem, *Le programme extérieur de la révolution roumaine de 1848*, în „Revue roumaine d'études internationales”, VII/1973, nr. 2-3, p. 131-137; Cornelia Bodea, *1848 la români: o istorie în date și mărturii*, vol. I-II, București, 1982.

³⁸ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p. 371-372.

³⁹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, București, 1993, p. 375 și urm.

⁴⁰ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Daco-Romanismus. Ein Beitrag zur Geschichte des Nationalitätenkampfes in Österreich-Ungarn*, Köln-Graz, Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1965, p. 41-42.

august 1848, o delegație de români din Principatele Române, din Transilvania și Bucovina, aflată la Viena, solicitase fără succes sprijinul Austriei pentru scoaterea Principatelor de sub suzeranitate otomană și unirea lor cu provinciile românești aflate în imperiu într-un stat național român, ce urma să intre în componența monarhiei federalizate⁴¹.

Spre sfârșitul anului 1848, conducătorii românilor din Bucovina și din Transilvania devin tot mai convinși de necesitatea obținerii sprijinului Curții din Viena pentru realizarea obiectivelor lor naționale. Reuniți la Ölmütz, cu prilejul depunerii jurământului față de noul împărat, Franz Joseph, românii, sub conducerea lui Andrei Șaguna, i-au prezentat, în februarie 1849, noul program național care, având la bază ideea unei Austrii federale, formată din state naționale, propunea constituirea unei entități statale românești proprii, sub forma unui mare ducat autonom, în fruntea căruia urma să stea împăratul, ce devenea mare duce al românilor. Acest ducat, ce trebuia să aibă un guvernământ propriu și o reprezentanță aleasă în Parlamentul imperial din Viena, avea menirea să-i reunească la un loc pe toți românii din Monarhia de Habsburg⁴². Prin aceasta, românii și-au exprimat în mod clar idealul realizării unei unități naționale în cadrul imperiului, în condițiile în care unitatea tuturor românilor, din toate țările locuite de ei, apărea ca un ideal utopic ce nu putea fi atins în conjuncturile internaționale ale timpului.

Însă acest program național nu a putut fi transpus în practică datorită respingerii indirecte de Curtea din Viena care, prin promulgarea Constituției din 4 martie 1849, a restabilit provinciile istorice ale Coroanei, neacceptând ideea unei Austrii federalizate, alcătuită din țări constituite pe principiul național. Ca urmare, până la sfârșitul imperiului, românii din Monarhia de Habsburg au trebuit să-și ducă lupta națională separat, în funcție de condițiile specifice din provinciile în care trăiau, fără a neglija idealul solidarității și al unității etnice.

Totuși loialitatea față de Casa de Austria, dovedită de români în 1848-1849, nu a fost fără urmări benefice pentru aceștia. Prin Constituția din 4 martie 1849, Bucovina devenea o țară autonomă a Coroanei imperiale, cu titlul de ducat⁴³, aflată la fel ca și marele principat al Transilvaniei, în subordinea directă a Vienei. În perioada neoabsolutistă, mișcarea națională a românilor din Monarhia de Habsburg va face eforturi pentru păstrarea și dezvoltarea câștigurilor naționale obținute în urma revoluției. Cele mai multe realizări ale perioadei au fost în domeniul emancipării culturale a românilor, atât din Transilvania⁴⁴, cât și din Bucovina⁴⁵. La sfârșitul perioadei neoabsolutiste, în imediata apropiere a granițelor Monarhiei de Habsburg, s-a produs un fapt care nu va rămâne fără urmări pentru românii din imperiu, anume constituirea statului național român, prin unirea Moldovei cu Valahia (1859). România va deveni tot mai mult un pol de atracție pentru românii din posesiunile habsburgice, iar în cadrul mișcării naționale românești ideea unirii teritoriilor locuite de românii din imperiu cu statul român va căpăta, în timp, valoarea unei variante posibile, în condițiile unei conjuncturi internaționale favorabile⁴⁶.

⁴¹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Humanitas, 1991, p. 97; I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850*, Cernăuți, 1899, p. 6.

⁴² Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 960-962.

⁴³ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 206.

⁴⁴ Keith Hitchins, *Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism (1849-1859)*, în *SOF*, Band XXV/1966, p. 120 și urm.

⁴⁵ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 210 și urm.

⁴⁶ Vasile Curticăpeanu, *Le rôle du mouvement irrédentiste dans la libération des peuples de la domination de l'Empire austro-hongroise*, în „Nouvelles études d'histoire”, IV/1970, p. 283 și urm.

După revenirea Austriei la constituționalism în 1860, în contextul mai larg al instituirii unui regim liberal în monarhie, pentru românii din Transilvania și Bucovina a urmat o perioadă de efervescență politică, cu consecințe benefice în plan național. Potrivit noilor prevederi constituționale, au fost înființate diete provinciale atât în Transilvania, cât și în Bucovina. În urma alegerilor, în cadrul Dietei transilvane de la Sibiu, românii au ajuns să dețină un număr de 48 de deputați aleși, cărora li se adăugau 11 deputați, așa numiții „regaliști”, numiți de împărat, față de 44 deputați aleși și 12 regaliști ai maghiarilor și 33 deputați și 11 regaliști ai sașilor⁴⁷. Prin strădaniile deputaților săi, mișcarea națională românească a reușit să impună, pe cale parlamentară, democratică, recunoașterea politică a națiunii române și a confesiunilor sale, precum și recunoașterea limbii române, ca limbă oficială, alături de germană și maghiară în principatul autonom al Transilvaniei⁴⁸.

Însă succesul românilor ardeleni a fost de scurtă durată, deoarece după înfrângerea din 1866 în fața Prusiei, Monarhia de Habsburg a sacrificat interesele naționale ale românilor, ca și pe cele ale sârbilor, slovacilor sau ale croaților, în favoarea înțelegerii cu maghiarii. Ca urmare, după încheierea dualismului în 1867, principatul Transilvaniei și-a pierdut autonomia politică de care se bucurase sub regimul austriac, odată cu includerea sa în regatul Ungariei, situație ce făcea ca românii să nu mai reprezinte principala populație a principatului, ci doar o importantă minoritate a regatului. Administrația maghiară a anulat toate hotărârile legislative ale Dietei de la Sibiu, românii revenind la situația din 1848 de cetățeni egal îndreptățiți ai națiunii maghiare⁴⁹. În același timp, în deceniile ce au urmat după dualism, au luat amploare tendințele de asimilare prin maghiarizare a românilor, ca și a celorlalte naționalități din regatul Ungariei.

Conducătorii românilor ardeleni, în frunte cu George Barițiu și Ion Rațiu, respingând dualismul austro-ungar, au continuat lupta politică, înființând în martie 1869 un partid politic ce avea la bază principiile naționale⁵⁰. Noul partid, reclamând autonomia Transilvaniei și recunoașterea legală a unui statut distinct al românilor, a respins legea naționalităților adoptată în 1868 de Parlamentul Ungariei, prin care se acorda românilor o autonomie culturală și bisericească limitată. Ca tactică politică, partidul propunea boicotarea alegerilor și a lucrărilor Parlamentului ungar și rezistența față de acele măsuri ale guvernului maghiar ce aduceau atingere intereselor naționale românești. Această tactică a fost numită „pasivism”, în opoziție cu tactica „activismului”, promovată de mitropolitul ortodox Andrei Șaguna, ce propunea folosirea de către români a tuturor mijloacelor constituționale pentru apărarea intereselor naționale. Prin unirea forțelor celor două aripi politice românești, în anul 1881 s-a creat Partidul Național Român, care a fost principala forță politică a românilor ardeleni, până la sfârșitul imperiului Austro-Ungar⁵¹.

După anul 1890, în programul de acțiune politică a românilor apare o schimbare majoră în sensul abandonării ideii unei Transilvanii autonome, în favoarea ideii obținerii unei autonomii naționale. Cel care a fundamentat noile idei despre națiune și stat a fost

⁴⁷ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj, 1979, p. 78.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 91 și urm.

⁴⁹ Keith Hitchins, *Die Rumänen*, in Adam Wandruszka și Peter Urbanitsh (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. III/1, Wien, 1980, p. 593.

⁵⁰ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. V, Sibiu, 1910, p. 61 și urm.

⁵¹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 595.

intelectualul de marcă Aurel C. Popovici care, într-o serie de lucrări publicate în anii 90 ai secolului XIX, susținea că forța creatoare în Europa acelei perioade era ideea de naționalitate, pe care el o definea ca fiind aspirația fiecărui popor de a se dezvolta în conformitate cu propriul său caracter distinct. Popovici considera că dacă conștiința națională la un popor dobândește o mare răspândire, așa cum era cazul poporului român, acel popor dobândește de la sine dreptul la dezvoltare liberă și nici un obstacol nu poate să stea definitiv în calea aspirațiilor sale naționale⁵². Memorandumul înaintat Vienei în anul 1892 și celelalte documente ale perioadei dovedesc cu prisosință faptul că ideile lui Popovici au fost însușite de conducătorii Partidului Național Român, care au pledat în mod ferm pentru autonomia românească în cadrul Austro-Ungariei⁵³. În privința raportului dintre stat și națiune, Aurel C. Popovici, aflat în exil în Germania, își va extinde concepția politică, propunând, într-o lucrare de răsunet publicată la Leipzig în 1906, reconstrucția Monarhiei de Habsburg ca o federație de state naționale. Alcătuită pe baza principiului naționalităților, această federație, în care și românii trebuiau să aibă și ei propriul lor stat național, rezultat în urma unirii tuturor teritoriilor locuite de români din imperiu, se prezenta drept singura cale viabilă pentru rezolvarea problemei naționale și a crizei politice din Austro-Ungaria⁵⁴.

Odată cu preluarea conducerii Partidului Național, în anul 1905, de gruparea tinerilor naționaliști români din mișcarea națională, partidul a abandonat politica „pasivismului”, jucând până la începutul Primului Război Mondial un rol important în viața politică a Transilvaniei și a Ungariei. Unii din liderii politici români, precum Iuliu Maniu sau Alexandru Vaida-Voevod, în calitate de deputați în Parlamentul de la Budapesta, au militat din anul 1906, alături de opoziția maghiară, pentru introducerea dreptului de vot universal în Ungaria. Totodată, deputații români au acționat, pe cale parlamentară, pentru îmbunătățirea situației naționale a românilor, dar datorită numărului lor redus nu au reușit să exercite o influență semnificativă asupra politicii guvernului ungar⁵⁵. Încercările frunțașilor politici români, conduși de Iuliu Maniu, de a negocia o înțelegere cu guvernul maghiar, în special cu cel condus de contele Istvan Tisza, pe baza ideii autonomiei naționale au eșuat în februarie 1914, datorită respingerii propunerii românești de către partea ungară, care a insistat pentru păstrarea caracterului de stat național unitar pentru regatul Ungariei. Astfel, în pragul izbucnirii Primului Război Mondial apărea clar faptul că interesele naționale ale românilor și maghiarilor erau ireconciliabile, fiecare urmărind idealul statului național⁵⁶. Speranțele naționaliștilor români ardeleni de împlinire a acestui ideal s-au întărit în momentul intrării Regatului României în război de partea Puterilor Aliate, în anul 1916, cu scopul declarat de a alipi Transilvania. Însă, realizarea acestui ideal s-a putut îndeplini abia în condițiile destrămării Monarhiei de Habsburg, la sfârșitul războiului, când, prin votul unanim al românilor întruniți la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, s-a hotărât unirea Transilvaniei cu România.

Revenirea Austriei, după 1860, la o viață politică constituțională liberală, a condus la intensificarea luptei mișcării naționale românești din Bucovina, pentru redo-

⁵² Idem, *The Rumanian Question in Hungary. Aurel C. Popovici and the Replică*, în „Österreichische Osthefte”, 14/1972, Wien, p. 282 și urm.

⁵³ Vezi Șerban Polverejean, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973.

⁵⁴ Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*, Leipzig, 1906, *passim*.

⁵⁵ Vezi Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986.

⁵⁶ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant ș.a., *Istoria României*, p. 409-410.

bândirea autonomiei provinciale, pierdute de foarte puțină vreme. În urma strădaniilor liderilor politici români, în frunte cu Eudoxiu Hurmuzaki, și a schimbării guvernului din Viena, în februarie 1861, Bucovina a fost recunoscută din nou ca o provincie de coroană autonomă, fiind despărțită definitiv de Galiția⁵⁷. Din 1861 și până la începutul Primului Război Mondial, românii bucovineni vor cunoaște un proces gradual de integrare în viața politică provincială, pe măsura modernizării și a democratizării structurilor social-politice ale societății. Procesul a fost favorizat de instituirea prin aceeași patentă imperială a unei Diete a Bucovinei, pentru a cărei înființare mișcarea națională românească militase încă din 1848⁵⁸, precum și de acordarea unui număr de mandate de deputați în Reichsratul din Viena, meniți să reprezinte interesele provinciei. După dualismul din 1867, ce a făcut din Transilvania doar o parte a Ungariei, românii bucovineni au rămas singurii deputați ai românilor din toată monarhia reprezentanți în Reichsrat. Fără a putea produce efecte legislative substanțiale, datorită numărului foarte redus de deputați, în decursul timpului unii parlamentari români, precum: Eudoxiu Hurmuzaki, Constantin Tomasciuc, George Popovici, George Vasilco sau Aurel Onciul, au luat adesea poziție în forul legislativ central al imperiului, în spiritul solidarității naționale românești.

În reprezentanța provincială, instituită din anul 1861, românii din Bucovina au ocupat, până la începutul secolului XX, o poziție politică oarecum privilegiată. Dat fiind faptul că românii le reveneau mai mult de jumătate din numărul mandatelor de deputați în Dietă, mai ales prin reprezentanții de origine nobilă ai marii proprietăți funciare și ai clerului înalt, aceștia s-au aflat mereu la conducerea reprezentanței provinciale, ocupând postul de Landeshauptmann. Ca urmare, românii au exercitat în cea mai înaltă instituție politică a autonomiei provinciale chiar o anumită hegemonie politică, până în 1911, când, în urma înțelegerii realizate în 1910 între români, ucraineni, germani, evrei, poloni și armeni, privitor la instituirea unui noi legislații electorale bazată pe alegerea deputaților în curii electorale naționale, românii au pierdut majoritatea deținută în Dietă⁵⁹.

Odată cu instituirea unei vieți parlamentare normale, în cadrul activității politice a românilor din Bucovina se produce o diminuare a elementului de coeziune națională. Chiar de la începutul activității Dietei Bucovinei, deputații români s-au împărțit în două partide opuse, anume centraliștii și federaliștii. Partida centralistă adeptă a liberalismului îl avea în frunte pe Eudoxiu Hurmuzaki. Centraliștii se declarau credincioși Constituției și se pronunțau pentru o armonizare a intereselor naționale și provinciale cu cele ale guvernului central, în cadrul unei monarhii relativ centralizate, menită să ofere aceleași drepturi indivizilor, provinciilor și națiunilor. Partida federalistă condusă de Alexandru Petrino era adeptă conservatorismului și purtătoarea unui mesaj național mult mai pronunțat. Federaliștii militau pentru o largă autonomie provincială și pentru păstrarea caracterului românesc al Bucovinei, în conformitate cu trecutul său istoric. Aceștia considerau că aspirațiile programului național românesc se puteau realiza doar în cadrul unui stat federal și ca atare s-au declarat în opoziție cu guvernul. În următoarele trei decenii, aceste partide au alternat la conducerea Dietei Bucovinei,

⁵⁷ Teodor Balan, *Redobândirea unei autonomii*, în *RA*, VII/1, București, 1946, p. 57 și urm.

⁵⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: instituirea dietei provinciale, 1848-1861*, în „Xenopoliana”. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, VI/1998, nr. 1-2, p. 154 și urm.

⁵⁹ Idem, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Iași, Junimea, 2004, p. 374 și urm.

predominând însă centraliștii⁶⁰. Abia în 1892 s-a ajuns la realizarea unui consens politic național în rândul elitei politice românești, care a avut drept urmare constituirea în același an a Partidului Național Român din Bucovina. Noul partid își asuma ca principală sarcină realizarea unei mai mari solidarități naționale a românilor bucovineni în problemele politice, naționale și bisericești. Ca urmare, Partidul Național Român a devenit cea mai importantă facțiune politică din Dietă, fiind capabil să-și asigure majoritatea parlamentară⁶¹. Unitatea partidului a fost însă în scurt timp destrămată datorită disensiunilor existente între liderii politici români. Puternic concurat de alte partide românești, precum Partidul Conservator, Partidul Popular Național sau Partidul Democrat, Partidul Național Român a suferit mai multe dizolvări și refaceri, reușind să activeze până la sfârșitul Monarhiei de Habsburg, fără a avea forța și importanța partidului omonim ardelean.

Prin intermediul reprezentanților lor, românii au reușit să-și impună, treptat, unele din revendicările lor naționale privitoare la statutul politic provincial al națiunii române, la recunoașterea limbii române ca limbă oficială în provincie, alături de germană și ucraineană, precum și alte doleanțe, menite să contribuie la păstrarea și afirmarea identității naționale a românilor din Bucovina. În fața acuzelor aduse regimului austriac de conducătorii politici români, că subminează caracterul istoric românesc al provinciei prin favorizarea ucrainenilor, a germanilor și a evreilor, în defavoarea românilor, guvernul i-a acuzat, în repetate rânduri, de aderență la ideea daco-românismului și de iredentism. Cu toate acestea, la începutul Primului Război Mondial, iredentismul nu reprezenta un curent de masă în rândul românilor, ci doar opțiunea câtorva patrioți vizionari⁶².

Dar revendicările naționale românești au intrat adesea în conflict cu cele ale mișcării naționale ucrainene, care reclama pentru ucraineni un loc și un rol sporit, în plan politic, social, cultural și confesional, în conformitate cu o realitate demografică evidentă, aceea de a fi fost alături de români principalul grup etnic al provinciei. Mai mult chiar, în timp, ucrainenii încep să revendice drepturi naționale asupra părții de nord a Bucovinei, în care aceștia erau majoritari. Această situație a pus în fața românilor și a mișcării lor naționale, la fel ca în cazul polonilor din Galiția orientală, chestiunea ruteană sau ucraineană, drept principală problemă națională ce a stat permanent în fața liderilor politici români, de la sfârșitul secolului XIX și până la destrămarea monarhiei⁶³. Soluțiile au variat între respingerea în bloc a revendicărilor naționale ucrainene și încercarea de realizare a unei apropieri, prin acceptarea parțială a unor revendicări. Ultima tendință a fost susținută mai ales de politicianul român Aurel Onciul. Prin mediația regimului austriac s-a reușit, în 1910, o înțelegere politică între români, ucraineni, germani și celelalte naționalități din Bucovina, menită să aplaneze conflictele naționale pe baza recunoașterii reciproce a individualității și a aspirațiilor naționale ale fiecărei naționalități⁶⁴. Izbucnirea Primului Război Mondial și mai ales intrarea României în război a dat speranțe noi patrioților români, de realizare a unității

⁶⁰ *Ibidem*, p. 270 și urm.

⁶¹ Allgemeine Verwaltungs Archiv, Wien, Ministerium des Innern, Präsidiale, 31, K. 940.

⁶² Mihai-Ștefan Ceașu, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, în Al. Zub (ed.), *Ion Nistor (1876-1962)*, Iași, 1993, p. 114.

⁶³ Vezi, în acest sens, Ion Nistor, *Românii și rutenii din Bucovina: studiu istoric și statistic*, București, 1915.

⁶⁴ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, 1984, p. 148 și urm.; Gerald Stourzh, *Der nationale Ausgleich in der Bukowina, 1909/1910*, în Iłona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart*, Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien, 1995, p. 35 și urm.

românești, tensionând în același timp relațiile dintre români și ucraineni. La finalul războiului, pe fundalul prăbușirii iminente a monarhiei, la 27 octombrie 1918, mișcarea națională românească, reluând o idee a revoluției de la 1848, proclama în cadrul unei mari adunări naționale unirea Bucovinei cu celelalte provincii românești într-un stat național independent. Dorința românilor de unire integrală a Bucovinei s-a ciocnit de opoziția ucrainenilor care revendicau pentru statul ucrainean, înființat pe teritoriul Galiției orientale, fie provincia în totalitate, fie doar partea sa de nord. În cele din urmă, românii au reușit să-și impună supremația politică în toată provincia, cu sprijinul armatei regale române și, în noile condiții interne și internaționale ale momentului, la 28 noiembrie 1918, în cadrul unui Congres General, au votat unirea necondiționată a Bucovinei integrale cu România, contribuind în acest mod, alături de românii din Transilvania, la apariția României Mari pe harta Europei postbelice⁶⁵.

La fel ca și în cazul românilor, sârbii din Monarhia de Habsburg nu au intrat în categoria „națiunilor istorice”. Erau un popor alcătuit în cea mai mare parte din țărani, nu aveau o clasă politică de origine nobilă și nu își păstrasera de-a lungul timpului o formă de stat proprie. Ca urmare, sârbii au trăit împărțiți, până la sfârșitul monarhiei, în cadrul mai multor unități politico-administrative, respectiv în Banat, Voivodina, Slavonia, Croația, Bosnia, Herțegovina și Dalmația⁶⁶, existând totodată și o puternică comunitate sârbă în Imperiul otoman vecin, care va funda, la începutul secolului XIX, statul național sârb modern, autonom la început, iar din 1878, independent⁶⁷. La fel ca și în cazul românilor sau italienilor, ce s-au simțit atrași spre statele naționale întemeiate de conaționali lor din afara monarhiei, și sârbii se vor orienta către regatul Serbiei. Toate acestea au influențat, în timp, evoluția mișcării naționale a sârbilor din imperiu.

Spre deosebire de sârbi, dar și de slovaci sau de români, croații din regatul Ungariei plecau de la ideea că regatul independent medieval al Croației, care în secolele X-XI înglobase Dalmația, Slavonia și Bosnia-Herțegovina, nu a fost o țară cucerită, ci s-a unit singur, în anumite condiții, cu regatul maghiar. Ca urmare, croații își revendicau drepturile naționale de la autonomia lor istorică, ce avea la bază contractul încheiat de nobilimea croată cu regele ungar Coloman în secolul XII⁶⁸. Pornind de la aceasta, la sfârșitul secolului XVIII și în cel următor, mișcarea națională croată s-a străduit pentru apărarea și lărgirea autonomiei, a drepturilor banului și a Dietei (soborului), precum și pentru instituirea limbii croate ca limbă oficială.

Față de croați, mișcarea națională a sârbilor din Monarhia de Habsburg, născută în ultimele decenii ale secolului XVIII, pornea de la așa numitele privilegii ilirice, clădite în timp pe privilegiile acordate de Curtea din Viena sârbilor, în secolele XVII-XVIII, ca recompensă pentru apărarea frontierelor sud-estice ale imperiului în fața otomanilor, precum și de la congresul iliric ce avea în frunte pe patriarhul ortodox de la Karlowitz. La fel ca în cazul românilor și în cel al sârbilor, amintirile istorice, limba comună și, mai ales, religia ortodoxă, au fost argumentele forte care au stat la baza formării națiunii sârbe. În primele faze ale mișcării naționale sârbești, de la sfârșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului următor, în procesul de emancipare națională, ideile de națiune și confesiune s-au susținut reciproc și s-au suprapus până la contopirea lor în

⁶⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und die Bildung Groß-Rumäniens*, în Heiner Timmermann (ed.), *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa, 1914-1945*, Berlin, 1999, p. 301 și urm.

⁶⁶ Dimitrije Djordjevic, *Die Serben*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsh (ed.), *op. cit.*, p. 734.

⁶⁷ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, *passim*.

⁶⁸ Arnold Suppan, *Die Kroaten*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsh (ed.), *op. cit.*, p. 714-715.

ideea de națiune-confesiune, la fel ca și în cazul românilor⁶⁹. Indiferent de contextul politic, fie în raport cu Ungaria, fie cu Austria, în această perioadă revendicarea esențială a sârbilor a fost, la fel ca la români, recunoașterea națiunii sârbe ca națiune politică. Pornind de la privilegiile ilirice, mișcarea națională sârbă a evoluat treptat, în secolul XIX, pe măsura răspândirii conștiinței naționale în rândul poporului, spre revendicarea autonomiei naționale și a unui teritoriu propriu, vizând chiar constituirea unui stat sârbesc autonom, sub forma unui voievodat, separat de Ungaria și supus doar Curții din Viena.

În procesul de formare și răspândire a conștiinței naționale, la sârbi, ca și la croați, precum și la celelalte popoare din imperiu, un rol important a revenit tradiției istorice, ce reînvia, cu valoare de simbol național, imperiul țarului Dușan, în cazul sârbilor, sau regatul medieval independent al Croației, în cel croat. La aceasta s-au adăugat eforturile făcute în vederea cultivării limbii și culturii naționale. În acest sens, sub impulsul generoaselor idei ale iluminismului, privitoare la emancipare prin cultură, a luat ființă la Karlowitz, în 1790, primul liceu sârb, urmat de un altul, înființat două decenii mai târziu la Neusatz, ca și primul ziar în limba sârbă apărut în 1791 la Viena⁷⁰. Pentru cultivarea limbii și a literaturii sârbe, în anul 1826 a fost fondată organizația *Matica Srpska*, cea mai importantă organizație culturală sârbă din toată perioada habsburgică, ce a jucat un rol important în emanciparea culturală a sârbilor⁷¹. Modelul său a fost imitat în scurt timp de croați, cu *Matica hrvatska*, precum și de cehi și de celelalte popoare slave din imperiu.

La sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor, în cadrul mișcării naționale sârbe apar noi idei despre națiune și stat. Astfel, unul dintre fondatorii literaturii sârbe moderne și cel mai de seamă reprezentant al luminilor în spațiul sârbesc și al slavilor de sud, Dimitrie Obradovici, a pus în prim-plan ideea națională, considerând națiunea, sub influența Revoluției Franceze, drept totalitatea poporului. În viziunea sa, mișcarea națională sârbă făcea parte din mișcarea mai largă a slavilor de sud, la baza căreia stătea comunitatea de limbă, ideea originii comune și conștiința acestei comunități. Conform cu ideile sale, Obradovici vedea posibilă constituirea unui stat al slavilor de sud, alcătuit din unirea Serbiei, Croației, Voivodinei, Slavoniei, Bosniei, Herțegovinei, Muntenegrului și a Dalmației, fără a ține cont de deosebirile religioase, de particularismele naționale și de granițele statale existente⁷². Aceeași idee, a comunității slavilor de sud, a fost reluată ceva mai târziu, spre jumătatea secolului XIX, de croatul Ljudevit Gaj, cel care a unificat cele trei dialecte croate într-o singură limbă, scrisă cu caractere latine. Acesta a militat pentru reunirea într-o singură mișcare, cea a „ilirismului”, a tuturor slavilor sudici din Monarhia de Habsburg, cu scopul de a constitui, în final, un stat al acestora⁷³.

În timpul revoluției de la 1848 sârbii, la fel ca și croații sau românii, își vor afirma cu tărie revendicările lor naționale și vor reacționa cu fermitate în fața pretențiilor maghiare. Adunarea națională convocată în mai 1848 la Karlowitz a cerut autonomia sârbilor din Voivodina, constituiți într-o entitate statală, sub forma unui voievodat, numind chiar și un voievod, în persoana colonelului Stevan Suplikac. Totodată, sub

⁶⁹ Vezi, în acest sens, Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1976.

⁷⁰ George Castellan, *Histoire des Balkans (XIV-XX siècle)*, Paris, Fayard, 1991, p. 240-241.

⁷¹ Dimitrije Djordjevic, *op. cit.*, p. 744-745.

⁷² George Castellan, *op. cit.*, p. 241.

⁷³ Holm Sundhaußen, *Der Einfluß der Herderischen Ideen auf die Nationalbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*, p. 170 și urm.

influența „ilirismului”, ce tinde acum să ia forma „iugoslavismului”, adunarea de la Karlowitz a proclamat unirea voievodatului Voivodinei cu regatele Croației, Slavoniei și Dalmației. În privința programului național ce trebuia urmat, în mișcarea națională sârbă se conturează două tendințe: una moderată, ce dorea unele reforme moderate, care însă să păstreze vechile privilegii acordate sârbilor, și o alta radicală, care urmărea obținerea libertății politice și naționale, precum și recunoașterea națiunii sârbe, ca națiune politică și autonomă sa națională în cadrul Ungariei⁷⁴.

La rândul său și mișcarea națională croată, sub conducerea lui Ljudevit Gaj și a lui Ivan Kukuljević, și-a formulat în mod clar cerințele sale privitoare la națiune și stat, în programul național din martie 1849. În conformitate cu ideile ilirismului, programul cerea unirea într-un singur stat a regatului Croației, Slavoniei și Dalmației, împreună cu zona graniței militare și Fiume. Această nouă țară urma să fie condusă de un guvernământ reprezentativ, ales de popor, independent de Ungaria, iar în fruntea Croației se cerea să fie ales un croat și nu un ungar, în persoana șefului graniței militare, baronul Josef Jelacic⁷⁵.

În fața refuzului ungarilor de a da satisfacție doleanțelor lor naționale și a pretențiilor dominante afișate de Ungaria lui Kossuth, sârbii, încurajați și de Curtea din Viena, au căutat să se alieze cu croații conduși de banul Jelacic, în ideea de a se opune maghiarilor. Realizarea unui „iugoslavism” politic, ca o formă de federalizare slavă, stătea sub semnul ideilor Congresului slav de la Praga din iunie 1848, la care participaseră atât sârbii, cât și croații, ce puneau problema solidarizării slavilor de sud, în sensul austroslavismului⁷⁶.

Loialitatea față de Curtea din Viena, în conflictul acesteia cu Ungaria revoluționară, dovedită de sârbi, ca și de croați, în anii 1848-1849, nu a rămas fără urmări pozitive în plan național pentru aceștia. Prin Constituția imperială din martie 1849, Voivodina și Banatul Timișoarei au fost constituite într-o provincie autonomă, cu titlul de voievodatul sârbesc, despărțită de Ungaria, la fel ca și Croația, ambele aflându-se în subordonare politico-administrativă directă față de Viena. În acest fel, parte din revendicările mișcării naționale sârbe de la 1848, referitoare la delimitarea unui teritoriu național autonom, au fost transpuse în practica politică. Dar această realizare politică națională nu a durat prea mult. În anul 1860, în momentul primelor eforturi de reconciliere dintre Austria și Ungaria, voievodatul a fost desființat, iar teritoriul său a fost reintegrat Ungariei⁷⁷.

Mișcarea națională croată s-a divizat după 1849 și mai ales după dualismul din 1867, în două aripi, în funcție de ideologia îmbrățișată: pe de-o parte, naționalismul fervent al Partidului Croat de Dreapta, iar pe de alta, „iugoslavismul”, văzut ca un moștenitor și continuator al „ilirismului”. Ideologia partidului dreptei croate, fondată de Ante Starčević și Eugen Kvaternik, puneă un accent deosebit pe națiunea croată și dorea un stat național croat independent în raport cu Austria și Ungaria. Rezolvarea problemei naționale croate putea fi rezolvată doar prin constituirea unui stat croat independent, care să-i cuprindă pe toți slavii de sud, stat ce urma să se afle în legătură cu Monarhia de Habsburg, doar printr-o uniune personală. Din acest partid s-a desprins, în 1895, o facțiune condusă de Josip Frank care, respingând orice compromis cu ungurii, a militat

⁷⁴ Dimitrije Djordjević, *op. cit.*, p. 747.

⁷⁵ Arnold Suppan, *Die Kroaten*, p. 720.

⁷⁶ Wolf D. Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten. 1830-1914*, München, 1980, p. 154.

⁷⁷ Dimitrije Djordjević, *op. cit.*, p. 748.

pentru rezolvarea problemei croate în cadrul monarhiei, declarându-se o sprijinitoare a dinastiei și a politicii promovate de Curtea din Viena în Balcani⁷⁸. De cealaltă parte, în problema construcției statale, s-a aflat curentul „iugoslavismului”, fondat spre sfârșitul anilor 60 de episcopul Josef Strossmayer și de Franjo Racki. Ideea fundamentală ce stătea la baza acestui curent avea în vedere necesitatea unirii croaților și sârbilor într-o singură națiune, care să stea la baza viitorului stat al slavilor de sud din Monarhia de Habsburg⁷⁹.

După anul 1860, odată cu venirea la conducerea mișcării naționale sârbe a grupării liberale, în frunte cu Svetozar Miletić, în programul național al sârbilor intervine o schimbare de atitudine față de maghiari, în sensul preconizării unei apropieri de liberalii unguri, menită să contribuie la obținerea autonomiei sârbilor din Voievodina⁸⁰. După realizarea dualismului austro-ungar, ce a fost un moment de frustrare pentru sârbi, ca și pentru toți slavii de sud din monarhie, în mișcarea națională sârbă, accentul cade pe ideea obținerii autonomiei naționale, mai ales după ce croații obținuseră autonomia, prin înțelegerea făcută cu ungurii⁸¹. În același timp, sârbii au militat pentru realizarea unei unități sud slave, prin unirea cu regatele Croației, Slavoniei și Dalmației. Criza orientală dintre 1875-1878 a constituit un moment de solidarizare cu Serbia, în lupta sa pentru obținerea independenței.

Ocuparea Bosniei și a Herțegovinei, în 1878, de Monarhia de Habsburg a slăbit tendințele de solidaritate ale slavilor de sud și a creat un profund antagonism sârbo-croat, ce s-a accentuat după anexarea în 1908 a acestor teritorii. Antagonismul sârbo-croat – rezultat din tendințele de hegemonie și de adjudecare a acestor teritorii, pe baza populației sârbe și croate existente în Bosnia-Herțegovina, dar și a dreptului istoric – a dominat până la sfârșitul monarhiei mișcarea națională sârbă și croată și a subminat încercările lor de apropiere, iar ecourile sale au răzbătut până astăzi.

La începutul secolului XX, mișcarea națională sârbă se dinamizează și pe fondul crizei sistemului dualist, în programul național, pe lângă revendicarea autonomiei naționale, se conturează tot mai mult ideea realizării Serbiei Mari. La rândul său, mișcarea națională croată oscilează între ideea creării unui stat croat independent care să contribuie la transformarea monarhiei dualiste într-una tripartită și ideea formării unui stat iugoslav⁸². În același timp, sub influența lui Masaryk și a „iugoslavismului”, s-a conturat, prin rezoluția de la Fiume, din octombrie 1905, ideea colaborării sârbilor cu croații, în vederea transformării monarhiei într-un imperiu trinitar, în care cel de-al treilea stat urma să îi reunească pe sârbi și pe croați⁸³. La sfârșitul Primului Război Mondial, ideea „iugoslavismului”, a colaborării sârbilor cu croații, a devenit o realitate posibilă și ea a stat la baza unirii, pe baze federative, a slavilor de sud într-un singur stat, Iugoslavia.

Renașterea națională cehă din ultimele decenii ale secolului XVIII dorea nu numai să apere limba cehă de pericolul germanizării, ci și să realizeze prin cultivarea și modernizarea limbii naționale acel pas necesar înlăturării stării de retardare culturală,

⁷⁸ Arnold Suppan, *Die Kroaten*, p. 721-723.

⁷⁹ Günter Schödl, *Kroatische Nationalpolitik und „Jugoslavenstvo“*, München, 1990, p. 51 și urm.

⁸⁰ Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südbanats. 1860-1867*, Wien-Köln-Graz, 1976.

⁸¹ Günter Schödl, *Kroatische Nationalpolitik und „Jugoslavenstvo“*, p. 31.

⁸² Mirjana Gross, *Über die nationale Frage während der des Dualismus*, în Peter Hanak (ed.), *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1900-1918*, Budapest, 1961, p. 217 și urm.

⁸³ *Ibidem*, p. 265 și urm.

resimțită de națiune, în ansamblul său, și de apropiere de nivelul de cultură și civilizație vest-european. Pe fondul toleranței iosefiniste, al unei dezvoltări economice și sociale mai accentuate, al existenței unei pătri relativ instruite în toate straturile poporului, în special a celor avute, ca urmare a procesului de alfabetizare început din perioada teresiană, strădaniile cultural-naționale și lingvistice ale patrioților luminați vor avea ca rezultat unele realizări notabile, precum: deschiderea unui Teatru național în limba cehă în Praga, inaugurarea de împăratul Leopold II a unei catedre de limba cehă la Universitatea pragheză sau apariția primului ziar în limba cehă, editat de Vacláv Matej Kramerius⁸⁴.

La începutul secolului XIX, în cadrul mișcării naționale cehe apare o nouă generație, alcătuită în mare parte din intelectuali pătrunși de ideile Revoluției Franceze și, mai ales, de cele ale romantismului german, care tinde să depășească patriotismul local boemian, spre a forma o conștiință și o identitate națională, menită să depășească granițele entităților politice în cuprinsul cărora existau cehii, ca popor. Între aceștia se remarcă profesorul gimnazial Josef Jungmanns. Programul său cultural, alcătuit sub influența ideilor lui Herder, ce pune un accent deosebit pe limbă, ca expresie a spiritului național și a personalității unei națiuni, a avut o înrăurire deosebită în procesul de construire a unei identități naționale comune tuturor cehilor fie că trăiau în Boemia, fie în Moravia sau în Silezia austriacă. Postulatele acestui program prevedeau sădirea mândriei naționale în rândul tuturor straturilor sociale, prin apelul la trecutul istoric⁸⁵. De aici rolul primordial jucat de istorie și de istorici în procesul de formare a conștiinței naționale la cehi, rol ce poate fi regăsit, într-o măsură oarecum identică, la croați, români sau sârbi. Între istoricii cehi ai deceniilor trei-patru ale secolului XIX se detașează Frantisek Palacky ce a redat cehilor, prin opera sa istoriografică militantă, demnitatea, mândria și conștiința de a aparține unei națiuni cu un trecut glorios, comparabil cu al oricărei altei națiuni europene, fundamentând, prin trecutul istoric, dreptul lor la existență autonomă⁸⁶.

În același timp, deosebit de importantă pentru evoluția mișcării naționale cehe a fost constituirea în anul 1831, după modelul existent la sârbi din imperiu, a unei societăți culturale, *Matice Ceska*, care va sprijini mai ales activitatea publicistică în limba cehă. Totodată, evoluția mișcării va fi influențată de câștigarea, pentru ideea națională, a burgheziei cehe din Praga și din alte orașe. Acest fapt va conduce spre lărgirea programului național, prin cuprinderea pe lângă revendicările cultural-lingvistice, a unor cerințe sociale, privitoare la îmbunătățirea situației meseriașilor cehi și, mai ales, la emanciparea țăranilor⁸⁷.

Spre jumătatea secolului XIX, ideea apartenenței la comunitatea slavă și a colaborării cu popoarele slave din imperiu și-a pus amprenta asupra programului politic. Dacă la început, conducătorii mișcării naționale cehe, la fel ca și cei slovaci, sperau să găsească în panslavismul de sorginte rusească o protecție contra hegemoniei pangermanice, cu timpul au înțeles că această ideologie, în forma sa autoritară, antiliberală și antioccidentală promovată de Rusia, venea în contradicție cu atașamentul lor tradițional față de vestul Europei și de ideile sale progresiste. Ca urmare, Palacky și amicul său,

⁸⁴ Miroslav Hroch, *Die erste Phasen der tschechischen Nationalbewegung*, în Heiner Timmermann (ed.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa. 1750-1849*, Berlin, Dunker & Humblot, 1993, p. 230-232.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 232-233.

⁸⁶ Richard Georg Plaschka, *Von Palacky bis Pekar*, în „Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas”, I., Graz-Köln, 1955, p. 14 și urm.

⁸⁷ Miroslav Hroch, *op. cit.*, p.234.

jurnalistul Karel Havlicek-Borovsky, vor milita din anii patruzeci ai secolului trecut pentru ideea austro-slavă, în cadrul căreia mișcarea națională cehă își propunea să realizeze o conlucrare cu croații, slovenii și sârbii, precum și cu celelalte popoare slave din monarhie⁸⁸. De aici au rezultat două direcții în auto-afirmarea națiunii cehe. Una prevedea obținerea unui statut de largă autonomie în cadrul Monarhiei de Habsburg, asemănător cu cel pentru care se străduia mișcarea națională ungară, în frunte cu nobilimea. Cealaltă direcție de acțiune, dominată de naționaliștii radicali, avea în vedere separarea de Austria. Toate acestea s-au evidențiat în timpul revoluției din 1848, când s-a produs o schimbare evidentă în autoidentificarea națională a cehilor și o diferențiere a lor de germanii din Boemia și Moravia. Acesta a fost sensul refuzului lui Palacky și al cehilor de a participa la lucrările Parlamentului german de la Frankfurt, menit să realizeze unitatea Germaniei pe baze liberale și democratice⁸⁹. Pentru cehi, decât să facă parte dintr-o Germanie unificată, fie ea și democratică, soluția mai bună părea a fi afirmarea naționalității lor în cadrul monarhiei austriece, care părea să se îndrepte spre federalism. În acest sens, Palacky, apărând cu argumente istorice dreptul cehilor de a avea o existență națională de sine stătătoare, a militat pentru realizarea unei Austrii federalizate pe baza autonomiei naționale, care să ofere drepturi egale tuturor naționalităților din monarhie și să le asigure protecție atât împotriva unei viitoare Germanii unificate, cât și împotriva Rusiei autocrate⁹⁰. Mai mult, în ideea realizării obiectivului mișcării naționale cehe de conlucrare mai strânsă cu celelalte popoare slave din imperiu, în mai 1848, la Praga, a fost convocat un Congres al slavilor, menit să opună germanilor solidaritatea slavilor⁹¹.

Afirmarea tranșantă la 1848 a identității naționale cehe a condus la apariția unui val de naționalism în rândul germanilor din Boemia, Moravia și din Silezia austriacă, care își vor afirma permanent dorința de a uni politic aceste țări cu Germania, dorință ce va întâmpina o vie opoziție din partea cehilor, situație ce va da naștere unei grele și complicate controverse naționale între cehi și germani⁹². După revenirea Austriei la constituționalism și instituirea Dietei Boemiei, în anii 1860-1861, lupta națională pentru întâietate, între cele două naționalități din aceeași țară, s-a agravat pe tot parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului XIX, pe măsura amplificării pretențiilor politice, naționale și teritoriale formulate de mișcarea națională cehă sau de cea germană, prin deputații proprii⁹³. Din anii șaizeci ai secolului XIX, în cadrul mișcării naționale cehe a apărut ideea promovării pe cale politică a dreptului constituțional boemian, ca încercare de realizare a unei forme de stat al cehilor, menit să unească toate țărilor boemiene, în cadrul Monarhiei de Habsburg⁹⁴.

Instituirea sistemului politic dualist austro-ungar, în anul 1867, a constituit o puternică decepție pentru cehi, cu atât mai mult cu cât, de acum înainte, erau puși într-o situație de inferioritate în raport cu ungurii. Situația nou creată în monarhie va impune mereu în prim-planul mișcării naționale cehe problema creării unui stat propriu. Dar,

⁸⁸ Jiri Korolka, R. J. Crampton, *Die Tschechen*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsh (ed.), *op. cit.*, p. 496.

⁸⁹ Miroslav Hroch, *op. cit.*, p. 235.

⁹⁰ Jan Zacek, *Palacky: the historian as scholar and nationalist*, The Hague, 1978.

⁹¹ Otto Urban, *Die tschechische Gesellschaft. 1848 bis 1918*, Band I, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 1994, p. 57 și urm.

⁹² Miroslav Hroch, *op. cit.*, p. 236.

⁹³ Vezi, în acest sens, Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, vol. I-VIII, Wien-Leipzig, 1902-1914.

⁹⁴ Jiri Korolka, R. J. Crampton, *Die Tschechen*, p. 504-505.

pentru cehi ca națiune, cea mai importantă revendicare a mișcării naționale, constituirea statului național, a stat toată perioada, până la sfârșitul stăpânirii habsburgice, sub semnul unor nenumărate impedimente de natură internă, dintre care cele mai importante au fost opoziția regimului austriac și mai ales a germanilor boemieni, precum și externă, în care vecinătatea unei Germanii tot mai puternice juca un rol deosebit⁹⁵. De aceea, pentru toate partidele cehe, cu excepția grupei radicalilor naționali grupați în jurul profesorului Tomas Masaryk, problema existenței pe mai departe a unei Monarhii de Habsburg liberale, transformată cu ajutorul instrumentelor politice legale ale parlamentarismului într-o federație de state naționale, în care și-ar fi aflat locul și statul cehilor, a părut a fi un obiectiv politic mult mai realist decât ipotetica realizare a unui stat național ceh independent, amenințat din toate părțile⁹⁶.

La izbucnirea Primului Război Mondial, problema statului cehilor a intrat în ultima sa fază. Neputința regimului din Viena de a acomoda cerința creării unui stat național autonom al cehilor și slovacilor, în interiorul monarhiei, cu politica de respingere a acestei idei, dusă de unguri și de germanii austrieci, ca și ostilitatea crescută față de războiul dus de austro-ungari, alături de o Germanie mereu amenințată de interesele naționale ale cehilor și slovacilor, împotriva unor țări slave (Serbia și Rusia), au avut ca efect creșterea simpatiei în rândul maselor față de naționaliștii radicali și pentru acțiunea organizată în vestul Europei de emigrația cehă, în frunte cu Tomas Masaryk și Eduard Benes, de creare a unui stat național ceho-slovac independent și separat de Austria⁹⁷. Schimbarea de poziție în problema statalității, survenită în cadrul mișcării naționale cehe, în sensul trecerii de la ideea unui stat în interiorul monarhiei, la cea a unui stat independent și separat, pune în discuție chiar problema existenței Monarhiei Austro-Ungare ca stat, dat fiind faptul că monarhia era de neconceput fără Țările Boemiene și Slovacia, socotite a fi nucleul forte al acesteia. Ideea sacrificării imperiului dualist în favoarea constituirii unui stat național independent al cehilor și slovacilor, promovată cu fermitate și insistență de Masaryk și Benes, a fost acceptată de Franța, Anglia, Statele Unite și celelalte Puteri Aliate și Asociate, favorizând astfel constituirea Republicii Cehoslovace, la Sfârșitul Primului Război Mondial.

În privința luptei pentru statalitate, țelurile mișcărilor naționale au fost influențate atât de faptul că un popor ființa în totalitate în cadrul Monarhiei de Habsburg, precum a fost cazul cehilor, croaților, slovacilor, slovenilor sau al ungarilor; cât și de situația că în imperiu se găsea doar o parte a unui popor, restul ființând în afara granițelor monarhiei, în entități statale proprii sau împărțit între mai multe imperii, situație specifică italienezilor, polonezilor, românilor, sârbilor sau ucrainenilor. Pentru acest ultim aspect edificator este dramaticul caz al polonilor.

În urma împărțirilor din 1772, 1793 și 1795, regatul Poloniei a dispărut ca stat de pe harta Europei, părți din teritoriul său intrând în componența Monarhiei de Habsburg, a Imperiului țarist și Regatului prusian. Pentru elita politică și pentru mișcarea națională poloneză, în general, redobândirea statului pierdut a fost principala problemă ce a stat mereu în fața națiunii, începând cu sfârșitul secolului XVIII. Partea din teritoriul polonez ce a revenit habsburgilor a fost organizată ca o provincie autonomă, cu

⁹⁵ Eugen Lemberg, *Volksbegriff und Staatsideologie der Tschechen*, în „Zeitschrift für Ostforschung“, 8/1959, p. 161 și urm.

⁹⁶ Otto Urban, *op. cit.*, p. 597 și urm.

⁹⁷ François Fejtő, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*, Paris, Edition du Seuil, 1993, p. 354 și urm.

denumirea de regatul Galiției și având orașul Lemberg (Lwow) drept capitală. Galiția s-a numărat în rândul provinciilor ereditare ale coroanei imperiale austriece, fiind mereu în legătură politico-administrativă directă cu Viena⁹⁸. Polonii au fost recunoscuți ca o „națiune nobiliară”, nobilimea păstrându-și mare parte din drepturile și privilegiile anterioare, inclusiv acela de a se întruni periodic și de a dezbate unele probleme provinciale în cadrul unei diete (seim), ce se reunea în Lemberg. Reformele și măsurile reorganizatorice instituite de austrieci în provincie, la sfârșitul secolului XVIII, au avut drept scop, între altele, diminuarea prerogativelor nobiliare și punerea țăranilor dependenți sub protecția statului austriac. Autoritățile habsburgice vor cultiva mereu în rândul țăranilor dependenți, în mare parte ucraineni, ideea „bunului împărat”, protector al lor în fața abuzurilor marilor proprietari nobili poloni⁹⁹. Acest fapt va permite Vienei să aibă la îndemână o masă de manevră și de presiune, pe care o va folosi adeseori împotriva revendicărilor polonezilor.

Pentru polonezii din Galiția habsburgică, problema statalității, peste care s-a grefat cea nobiliară – având un dublu aspect: a) politic, legat de rolul conducător asumat de nobilime, și b) social, ce are în vedere calitatea lor de stăpâni de moșii și raporturile cu țăranimea aservită, ce era în mare parte de altă etnie (ucraineană), mai ales în părțile răsăritene ale provinciei – au fost principalele caracteristici ce au dominat începuturile și evoluția mișcării lor naționale, până târziu, în a doua jumătate a secolului XIX. Sunt probleme ce au generat uneori, datorită situației interne și a conjuncturilor externe, situații mult mai dramatice pentru polonezi, decât în cazul ungurilor. În plus, o altă caracteristică ce va influența, în tot secolul XIX, evoluția mișcării naționale poloneze, ca și a celei cehe sau ungare, a rezultat din tendința unei părți a elitei politice, de sorginte nobilă, de a pătrunde și a se integra în structurile politice, de conducere, ale monarhiei.

În problema națională, condițiile concrete rezultate din faptul că, după dispariția Poloniei ca stat independent de pe harta Europei, la sfârșitul secolului XVIII, poporul polonez trăia împărțit între cele trei mari puteri ale timpului (Austria, Prusia și Rusia), au ridicat, în fața mișcării naționale poloneze, mai multe opțiuni politice, posibile a fi urmate în scopul reconstituirii statului pierdut. Acestea aveau în vedere ca realizarea acestui deziderat național să fie înfăptuită fie cu ajutorul unor forțe din afară, fie prin propria luptă armată, fie chiar prin înțelegere cu puterile copartajante¹⁰⁰. Prima tendință avea să se impună mai ales în timpul revoluției franceze și a războaielor napoleoniene, când elita nobiliară poloneză a încercat, fără succes, refacerea statului polon¹⁰¹. Ideea refacerii Poloniei cu sprijin extern, în funcție de evoluțiile politice favorabile la scara continentului european, a durat însă până la destrămarea în 1918 a Monarhiei de Habsburg¹⁰². Varianta ajutorului extern a fost sprijinită mai ales de puternica emigrație polonă din vestul Europei, în special din Franța, care a militat activ în acest sens, începând cu sfârșitul secolului XVII și până în deceniile șase-șapte ale secolului XIX¹⁰³.

⁹⁸ Horst Glassl, *Das Österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772-1790)*, Wiesbaden, 1975.

⁹⁹ Stanisław Grodziski, *Historia ustroju społeczno politycznego w Galicji. 1772-1848*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971.

¹⁰⁰ W.W. Hagen, *Germans, Poles and Jews. The nationality conflict in the Prussian East. 1772-1914*, Chicago-London, 1980, p. 90-91.

¹⁰¹ Andrzej Brozek, *Die Nationalbewegung in den Teilungsgebieten Polens. 1794-1864*, în Heiner Timmermann (ed.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa. 1750-1849*, Dunker & Humblot, Berlin, 1993, p. 75.

¹⁰² Henryk Batowski, *Die Polen*, în Adam Wandruszka; Peter Urbanitsh (ed.), *op. cit.*, p. 529 și urm.

¹⁰³ Antoni Podraza, *Die Rolle der Emigration für die polnische Nationalbewegung*, în Heiner Timmermann (ed.), *op. cit.*, p. 93 și urm.

Încercarea polonezilor din Galiția habsburgică, din anul 1846, de restaurare a statului polon pe cale armată, sfârșită la fel ca răscoala din anul 1830, din ducatul Varșoviei¹⁰⁴, aflat sub stăpânire rusească, printr-o baie de sânge, provocată atât de reprimarea armată austriacă, cât mai ales de țărani loiali împăratului, ridicați împotriva răscoalei naționale poloneze, conduse de nobilime. Această situație ce a șocat atât pe democrații, cât și pe conservatorii din mișcarea națională poloneză, a scos în evidență faptul că ideea națională, în forma promovată de nobilime, care viza un stat în care aceasta ar fi continuat să dețină preponderența în politică, economie și societate, nu găsea audiență în rândul țăranilor supuși, preocupați direct de problema emancipării sociale¹⁰⁵. Mai mult, insurecția din 1846 a ridicat în fața mișcării naționale poloneze problema Galiției răsăritene, în care diferențierea socială a populației căpăta conotații naționale, în sensul că marea majoritate a marilor proprietari de pământ erau nobili polonezi, în timp ce masa țăranilor era ucraineană. Această situație a fost manipulată de autoritățile austriece în favoarea menținerii stăpânirii lor, prin încurajarea ultimilor împotriva primilor¹⁰⁶, fapt ce va determina un profund antagonism între cele două popoare, manifestat în această provincie până la sfârșitul monarhiei.

Doi ani mai târziu, în timpul revoluției de la 1848, polonezii s-au ridicat din nou la luptă, pentru problema națională. Comitetele naționale revoluționare poloneze de la Cracovia și Lemberg au cerut, la fel ca cehii, ungurii, românii și celelalte popoare din monarhie, drepturi politice și naționale. Polonii galițieni au avut, prin deputatul în Reichstagul din Viena și apoi din Kremsier, Franciszek Smolka, un apărător al intereselor naționale. Revendicările naționale poloneze s-au lovit în Galiția răsăriteană de cele ale ucrainenilor, sprijiniți în mod interesat de regimul imperial austriac. În primele luni ale revoluției, între revoluționarii polonezi și cei din Viena au existat unele contacte ce au vizat atragerea Austriei într-un război împotriva Rusiei, cu scopul de a reuni teritoriile locuite de poloni din Imperiul țărilor. În același timp, unii polonezi, precum generalul Iosef Bem, au luptat de partea revoluționarilor din Viena. Pe de altă parte, delegații poloni din Galiția și din ducatul Teschen vor participa, în iunie 1848, la Congresul panslavist de la Praga¹⁰⁷. După înfrângerea, în toamna anului 1848, a mișcării revoluționare din Galiția, mulți polonezi, în frunte cu generalii Bem și Dembinsky vor lupta în Ungaria, de partea revoluționarilor maghiari¹⁰⁸. Ca urmare, reprimarea sistemului neoabsolutist instituit în Monarhia de Habsburg după 1849 îi va lovi și pe polonezi, aproape la fel de dur ca și pe unguri¹⁰⁹.

În următoarele două decenii ce au urmat revoluției, în rândul elitei politice poloneze a prins tot mai mult contur ideea renunțării la forma de luptă armată, ca mijloc de refacere a statului polon, formă ce s-a dovedit a fi nerealistă: după cum a dovedit-o, o dată în plus, sângeroasa reprimare de trupele țariste, în 1863-1864, a ultimei insurecții poloneze din Polonia rusească. Totodată, elita politică poloneză din Galiția a adoptat o atitudine tot mai loială față de Austria care, din anii 60 ai secolului trecut, se va arăta din ce în ce mai binevoitoare față de poloni¹¹⁰. Mișcarea națională și opinia publică

¹⁰⁴ R. F. Leslie, *Polish politics and the Revolution of November 1830*, London, 1956.

¹⁰⁵ S. Kieniewicz, *The emancipation of the Polish peasantry*, Chicago-London, 1969, p. 122.

¹⁰⁶ Andrzej Brozek, *Die Nationalbewegung*, p. 80-81.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 84.

¹⁰⁸ Marian Zgorniak, *Der Anteil Polens an den nationalen Freiheitskämpfen. 1832-1849*, în Heiner Timmermann (ed.), *op. cit.*, p. 111-112.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 112-113.

¹¹⁰ Andrzej Brozek, *op. cit.*, p. 79.

poloneză, în rândul căreia burghezia începe să aibă un rol tot mai important, își propune de acum înainte ca, printr-o muncă organizatorică susținută, să obțină o bază economică și socială, mai omogenă și mai sănătoasă, capabilă să susțină mai bine dezideratele naționale. Într-un plan politic mai larg, polonezii devin adepții ideii de federalizare a Monarhiei de Habsburg, în cadrul căreia și problema statală poloneză urma să-și găsească rezolvarea.

După ridicarea stării de asediu din Galiția, în primăvara anului 1865, Curtea din Viena a adoptat o serie de măsuri ce au vizat lărgirea autonomiei provinciei Galiția. În aceste condiții, polonii nu s-au opus, precum cehii, înțelegerii realizate în 1867 între austrieci și unguri, nutriend speranța, nerealistă însă, că dualismul era primul pas spre federalizarea monarhiei¹¹¹. Ca urmare a acestei atitudini, Viena a luat o serie de măsuri care au făcut ca Galiția să dobândească o poziție specială în cadrul provinciilor imperiale ale Cisleithaniei, iar polonii un statut privilegiat în cadrul imperiului. Astfel, decretul imperial din anul 1869 a instituit pe întreg teritoriul Galiției limba polonă, ca limbă oficială în administrație și justiție. În anii 1870-1871, limba polonă a fost introdusă ca limbă de predare în învățământul primar, gimnazial și, odată cu polonizarea universităților din Cracovia și Lemberg, și în cel universitar. Alte decrete imperiale au lărgit mult prerogativele Dietei Galiției, iar din 1871 împăratul a instituit un minister special pentru afacerile poloneze¹¹².

Ca și în cazul ungarilor, strădaniile naționale poloneze, în lupta pentru impunerea limbii naționale, ca și tendințele de a impune o hegemonie politică polonă în Galiția, vor declanșa reacția adversă a celorlalte naționalități, în special a mișcării naționale ucrainene, foarte activă mai ales în răsăritul provinciei. Ucrainenii se vor opune constant tendințelor politice poloneze, militând împotriva încercărilor de polonizare prin școală și pentru obținerea de drepturi politice și civile egale cu ale polonilor. Mai mult chiar, naționalismul ucrainean viza constituirea, cu ajutorul Curții din Viena, a unui stat propriu în cadrul Austriei, prin reunirea Galiției răsăritene și a nordului Bucovinei, ceea ce a sporit adversitatea nu numai a polonilor, ci și a românilor din Bucovina¹¹³. Opoziția dintre poloni și ucraineni se va ascuți pe parcursul Primului Război Mondial și, mai ales, la sfârșitul războiului, când va degenera într-un conflict armat pentru stăpânirea Galiției orientale.

Drepturile naționale speciale dobândite de polonezi, pe care nu le avea nici o altă naționalitate negermană din Cisleithania, au avut drept consecință o deplină integrare a acestora în viața politică a Monarhiei de Habsburg, unii oameni politici poloni, precum conții Alfred Potocki sau Kazimierz Badeni, au ajuns în cea mai înaltă poziție a puterii politice în statul austriac, ocupând între anii 1870-1871, respectiv 1895-1897, funcția de președinți ai Consiliului de Miniștri. Totodată, deputații poloni din Reichsrat au fost mereu, până la instituirea în 1907 a votului universal în Cisleithania, de partea majorității austro-germane. După această dată, nobilii conservatori proguvernamentali poloni vor ceda locul în favoarea deputaților agrarieni, democrați și socialiști, mai radicali în plan național și social și mai puțin dispuși spre o colaborare strânsă cu guvernul. Cu toate acestea, în condițiile interne și internaționale existente, până la

¹¹¹ Jozef Buszko, *The Polish Attitude towards the Compromise*, in *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867*, Bratislava, 1971, p. 600 și urm.

¹¹² Christoph Freiherr Marschall von Bieberstein, *Freiheit in der Unfreiheit. Die nationale Autonomie der Polen in Galizien nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1993, p. 37 și urm.

¹¹³ Wolfdieter Bihl, *Die Ruthenen*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, *op. cit.*, p. 556 și urm.

începutul Primului Război Mondial, chiar și cei mai radicali naționaliști din rândul mișcării naționale poloneze din Galiția nu au văzut în Austria un dușman, ci mai degrabă un aliat împotriva inamicului principal, Rusia, ce stătea în calea reconstituirii statului polon¹¹⁴.

Izbucnirea Primului Război Mondial a reaprins speranțele polonezilor de refacerea a statului polon, cu ajutorul Austriei. Polonii proaustrieci aveau în vedere înlocuirea dualismului cu un triarhism, în care al treilea stat urma să fie statul polon autonom, constituit prin reunirea Galiției cu Polonia rusească. Ca urmare, legiunile poloneze conduse de Pilsudski au luptat, până în 1916, alături de austro-ungari, împotriva rușilor. Proclamarea de către Puterile Centrale, în noiembrie 1916, a unui stat polonez autonom, fără granițe definite, în care o parte urma să depindă de Germania, iar o alta de Austro-Ungaria, a dezamăgit profund pe naționaliștii poloni. La aceasta s-a adăugat și nemulțumirea provocată de faptul că, prin semnarea tratatului de la Brest-Litovsk cu efemera republică a Ucrainei, austriecii au cedat acesteia Galiția răsăriteană și regiunea Lublin. După acest moment și după ce președintele american Wilson a recunoscut, în ianuarie 1918, necesitatea constituirii unui stat polon independent, polonii s-au întors împotriva austriecilor, alăturându-se cehilor în lupta pentru destrămarea Monarhiei de Habsburg, reușind restaurarea în noiembrie 1918 a Republicii Polonia¹¹⁵.

Din această succintă analiză putem concluziona că majoritatea mișcărilor naționale din Monarhia de Habsburg au debutat prin revendicări cultural-lingvistice, pentru a sfârși, pe măsura răspândirii conștiinței naționale, în rândul tuturor straturilor sociale ale unui popor, cu solicitări ce aveau în vedere formarea unor state naționale proprii, într-un teritoriu bine delimitat. În această ultimă privință, diversitatea situațiilor politice, economice și sociale, precum și diferențele de statut politico-juridic, rezultate din maniera specifică în care fiecare provincie, în parte, a intrat în componența imperiului, și-au pus amprenta asupra formei de reprezentare a ideii despre stat oglindită în programele politice ale fiecărei mișcări naționale.

Majoritatea mișcărilor naționale au pornit de la cerința obținerii emancipării naționale și a autonomiei naționale, spre a viza, în final, constituirea unor state naționale proprii, mai întâi ca state autonome în cadrul Monarhiei de Habsburg, iar apoi ca state independente și separate de aceasta. Existența din secolul XIX a unor state naționale independente în apropierea granițelor imperiului, precum Italia, Serbia și România, a influențat mișcările naționale ale acestor popoare, care au acționat în direcția unirii teritoriilor locuite de ei cu statele formate de conaționali lor.

Dacă în proiecțiile lor politice asupra metodei de rezolvare a problemei naționale, precum și asupra rolului și locului statului, majoritatea mișcărilor naționale din imperiu au militat până în preajma Primului Război Mondial pentru o soluție federalistă, menită să transforme monarhia într-o federație de state naționale, la sfârșitul războiului majoritatea a optat pentru o altă soluție, cea a statului națiune independent, după modelul francez. Doar sârbii, croații și slovenii, în conjuncturile interne și internaționale specifice momentului, au reușit să realizeze visata unitate statală a slavilor de sud, în forma unui stat federativ, Iugoslavia. În cadrul procesului de consolidare a ideii de stat și, mai ales, a revendicării unui teritoriu pentru acel stat, pretențiile unei mișcări naționale au intrat în concurență cu cele ale alteia, ce avea populație în acel teritoriu, fapt ce a dus adesea la declanșarea unor conflicte de interese, mai mult sau mai puțin acute, care nu s-au stins pe deplin nici după dispariția monarhiei.

¹¹⁴ Henryk Batowski, *Die Polen*, p. 532-537.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 550 și urm.

CONSIDERATIONS REGARDING THE NATIONAL MOVEMENTS
EVOLUTION FROM THE HABSBURG MONARCHY
(18th-20th CENTURIES)
(Summary)

Keywords: national movement, modernization, regional peculiarities, autonomous policy

Broadly speaking, national movements from the Habsburg Monarchy, as part of the modernization process, are enrolled in an already defined European model and are based on certain common elements that take into account every nation's efforts to obviate the basic shortfalls of one's own national existence. Mainly, these comprised the lack of an autonomous policy, the inexistence or the feeble development of a written culture in one's own language, as well as the existence of an incomplete social structure. These represent a historic process that unfolds on the long span of the historical time. It commences with the conscience crystallization regarding one's own national identity, in the second half of the 18th century and proceeds along the next century with the political movements' emergence that were based on the nationality idea. Eventually, notwithstanding the regional peculiarities and methods, it prompts the downfall of Austria-Hungary at the end of the 20th century second decade and the emergence of new national states on the map of Europe.

The synthetic review endeavored particularly for the Czechs, Croats, Poles, Romanians, Serbs, and Hungarians departs from political-judicial statute differences, that resulted from the specific manner in which every province apart entered into the composition of the Habsburg Empire, as well as from the geopolitical situations occupied by certain nations from the empire, in order to follow by what means all these left their mark on the political programs of each national movement apart. Certain common traits are emphasized from the multitude of specific peculiar situations, together with the differences that, in time, led to the existence of certain profound disagreements between the national movements of the Habsburg Monarchy's nations, whose final result was its collapse at the end of the First World War.

LIVIU BRĂTESCU

IAȘII LA 1866: ÎNTRE ACCEPTAREA SCHIMBĂRII DE REGIM ȘI TENTAȚIA SEPARATISMULUI

Viziunile diferite existente în cadrul „monstruoasei coaliții” în privința modului în care urma să fie înlăturat Alexandru Ioan Cuza contribuiseră la amânarea înlăturării actului de la 11 februarie. Apoi, noul regim politic avea să fie supus, încă din primele zile de existență, unor adevărate provocări. Prima dintre ele era convingerea guvernelor europene asupra faptului că abdicarea „domnitorului unirii” nu era un gest revoluționar ce ar fi putut contamina și popoarele din jur, ci era mai degrabă un act care continua, la alt nivel, momentul de la 24 ianuarie 1859. Profitând de existența unor tensiuni în cadrul diplomației europene, liderii politici de la București reușeau să convingă guvernele europene, într-un interval de timp relativ scurt, asupra necesității de a-l recunoaște pe Carol I ca domn al Principatelor Române, chiar pentru protejarea propriilor interese. Mult mai greu, în opinia noastră, avea să fie pentru primul guvern format după 11 februarie și condus de Lascăr Catargiu, să identifice soluțiile necesare depășirii crizei economice și sociale în care se afla România. Pe alt palier, dar la fel de acut, se resimțea criza politică, ce nu lua sfârșit prin abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza. Cunoșcând starea de spirit existentă la nivelul populației din Moldova, una din preocupările celor implicați în îndepărtarea lui Cuza era încă din momentul asocierii lor, să dea mișcării pe care o pregăteau un caracter național și nu unul regional. Faptul că precauțiile lor erau binevenite, avea să se dovedească în săptămânile ce au precedat plebiscitul privind alegerea lui Carol de Hohenzollern drept șef al statului român. În ciuda eforturilor de a-i convinge pe moldoveni că nu Unirea, ci proasta administrare afectase întregul teritoriu și nu doar „partea de dincolo de Milcov”, liderii politici din Moldova discutau, cu prilejul mai multor întruniri ce au loc acum, despre posibilitatea revenirii la situația anterioară anului 1859. În fața agitației ce apare imediat după îndepărtarea lui Alexandru Ioan Cuza, autoritățile de la București recurg la numirea unor funcționari din administrația centrală în fruntea orașelor „răzvrătite”, decizie care avea să provoace și mai multă nemulțumire. Fără a fi foarte coerente în acțiunea lor, susținătorii separării Moldovei de Muntenia trezeau un anumit interes și în afara granițelor țării, găsim chiar un suport important, deloc dezinteresat, în guvernul țarist. Dincolo de această realitate, explicarea mișcării de la Iași, din 3 aprilie 1866, doar din perspectiva unei intervenții externe, este o exagerare. Rândurile următoare reprezintă o încercare de a demonstra afirmația noastră, dar și o dezvoltare a unora din considerațiile deja enunțate.

În societatea românească din deceniul șapte al secolului XIX, proiectul unității statale avea o susținere ce depășea cadrul unui curent ideologic anume, fiind asumat de toate forțele politice. De aceea, acțiunea separatistă ce avea loc la Iași, dar și în alte

orașe din Moldova, în jurul zilei de 3 aprilie 1866, surprindea cu siguranță. Interpretările date au fost numeroase, ele mergând de la prezentarea acesteia drept o mișcare contestară la adresa noului regim politic¹ până la una ce avea drept obiectiv rediscutarea întregului edificiu statal și, mai ales, a modului în care acesta se constituise². Privind atent evenimentele desfășurate în orașul de pe Bahlui, apar câteva întrebări legate de proveniența socială a participanților la mișcarea din primăvara anului 1866. Provin ei din categorii sociale „periferice” sau, dimpotrivă, fac parte din elita politică a Moldovei? Și dacă ultima variantă este cea corectă, atunci alte întrebări apar: care fusese raportarea lor la viața politică din perioada 1859-1866? Participaseră activ sau, dimpotrivă, priviseră disputele publice din afara jocului politic? Există apoi alte câteva chestiuni care ar putea face obiectul unui studiu de sine stătător. Când spunem aceasta, ne gândim dacă cei implicați în acțiunea deja amintită se integrează sau nu în sistemul politic românesc de mai târziu? Renunță sau susțin mai departe proiectul separatist? Și, mai ales, ce loc vor ocupa ei în viața politică a Moldovei și a României în ultimă instanță?

Evenimentele din aprilie 1866 au fost văzute, în general, ca o mișcare de contestare a noului șef al statului, dar și ca expresie a influențelor exercitate de cei interesați să întrețină la nord de Dunăre acea instabilitate susceptibilă să atragă atât intervenția Puterilor Garante cât și rediscutarea Unirii recunoscute doar pe durata domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Cauzele acelor mișcări nu trebuie căutate doar în ceea ce s-a întâmplat în acea zi sau în imediata ei apropiere. În aparență, există schimbări mari în privința poziției pe care unii lideri politici moldoveni o adoptă față de proiectul Unirii, percependu-l altfel decât la 1859. Ceea ce trebuie spus foarte clar este că, dincolo de acordul pentru formarea unui stat român unitar³ și pentru aducerea unui prinț străin⁴, existaseră, chiar în 1859, lideri politici care nu ezitaseră să-și exprime nemulțumirea și neîncrederea față de proiectul unionist.

Lăsând la o parte atitudinea pozitivă avută în preajma anului 1859⁵, liderii moldoveni se implicaseră activ în viața politică în perioada 1859-1866. Se regăseau în mai multe structuri guvernamentale, având orientări ideologice diferite și trecând, unii dintre ei, din poziția de susținători ai domnitorului A.I. Cuza în aceea de adversari.

¹ Grigore Chiriță, *Societatea din Principatele unite române în perioada constituirii statului național, (1856-1866)*, București, Editura Academiei, 2004; Vasile Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, București, Editura Academiei, 1956; Paraschiva Cîncea, *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, extras din *Culegerea de studii și articolelor de istorie*, vol. X, București, 1967; Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie-mai 1866)*, în *SRdI*, extras, tom XXII, nr. 6, București, Editura Academiei, 1867; George Mârzescu, *Martirii de la 1848 și salvatorii de la 1866*, București, Tipografia Curții, 1878.

² Grigore Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în *RdI*, tom 29, nr. 3, București, Editura Academiei, 1976; idem, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și externe*, în *RdI*, tom 31, nr. 12, 1978; Al. Lapedatu, *11 februarie în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în *AARMSI*, seria III, tom XXIII, 1940-1941; Gh. Platon, *1866. Începutul revoluției române pentru independență, ecouri în presa europeană*, în *AILAI*, XXI, Iași, Editura Academiei, 1984; Vasile Russu, *Monstruoasa coaliție*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, coordonatori L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, Editura Junimea, 1973.

³ Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, Librăria G. Ioanide, 1873, p. 4; Nicolae Corivan, *Alegerea ca domn al lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, 1973, p. 102-107.

⁴ Sorin Liviu Damian, *Carol I al României 1866-1881*, București, Editura Paideia, 2000, p. 34.

⁵ Unul din cei mai fervenți apărători ai ideii Unirii Principatelor era, în anii 1856-1857, Vasile Alecsandri. După ce, în 1856, publica *Hora Unirii*, un an mai târziu apărea sceneta „Păcală și Tândală”, precum și „Cinel-Cinel”, o comedie cu caracter unionist. Tot în 1857 publica poezia „Moldova” care era și ea foarte critică la adresa separatiștilor. De cealaltă parte a „baricadei” se aflau printre alții Cezar Boliac și Nicolae Istrati, în *DJAN* Iași, fond personal D.R. Șutu, dosar 64, fila 45.

Încercarea lui Cuza de a guverna deasupra partidelor, fără a-și exprima simpatia pentru o tabără sau alta⁶, și intenția de a imprima guvernării un accent autoritar, fapt evident mai ales după lovitura de stat din 2 mai 1864, produceau nemulțumiri importante și în rândul politicianilor din Moldova, nu doar a acelor din Muntenia. Acesta era poate și motivul datorită căruia, cel puțin pentru o perioadă, acuzele la adresa domnitorului vizau mai mult favorizarea unei grupări ideologice și mai puțin susținerea unui lider politic dintr-o anumită regiune a țării⁷. În aceste condiții participarea unor politicieni precum Anastasie Panu, George Măzescu, Lascăr Catargiu, Gr. Sturdza la înființarea, în vara lui 1863, a unei societăți literare numită „Societatea progresului”, alături de Grigore Brâncoveanu, I.C. Brătianu, C. Brăiloiu, D. Ghica, C.A. Rosetti și Gr. Știrbei⁸, cu scopul declarat de a apăra regimul constituțional, nu era o surpriză. Dimpotrivă, era expresia unei preocupări a liberalilor radicali ca mișcarea împotriva domnitorului să nu pară drept una anti-unionistă, ci mai degrabă una națională. Dacă până la îndepărtarea lui Cuza reproșurile „regionaliste” sunt ținute oarecum în surdină, în perioada imediat ulterioară detronării acestuia vor apărea mai multe acuze din partea unor lideri munteni la adresa confracților de peste Milcov, văzuți ca principali beneficiari ai proiectului unionist și ai politicilor inițiate de către „domnitorul Unirii”. La o asemenea percepție contribuise, în primul rând, sprijinul dat domnitorului de Mihail Kogălniceanu, care îl susținuse pe Cuza în realizarea loviturii de stat⁹. Aceasta era de fapt și esența mesajului transmis de către un anonim pentru *Memorial Diplomatique*, la începutul lui ianuarie 1865¹⁰: deși păreau cei mai câștigați în urma loviturii de stat de la 2 mai 1864, moldovenii aveau propriile lor nemulțumiri față de politica despăgubirilor agricole introdusă de Cuza. Și le exprimau explicit, prin intermediul prefectului de Iași, Nicolae Catargi¹¹.

Ținând cont de evoluția vieții politice din Principate în ultimii ani ai domniei lui Al.I. Cuza, Iașii erau la începutul anului 1866 în atenția autorităților centrale. După manifestările care aveau loc în apropierea și în timpul zilei de 24 ianuarie (din care nu lipseau intonarea de *Te Deum*-uri, spectacole de teatru gratuite, oferirea de alimente pentru populația săracă, iluminarea clădirilor publice ș.a.)¹², reprezentanții regimului

⁶ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, București, Editura Albatros, 2000, p. 280.

⁷ *Din corespondența familiei I.C. Brătianu (1859-1883)*, vol. I, f. 1., Imprimeria Independența, 1923, p. 4; Dimitrie Bolintineanu, *op. cit.*, p. 24; Dumitru Ivănescu, *Manifestări ale independenței în primii ani după desăvârșirea Unirii Principatelor Române*, în *Istoria ca lectură a lumii*, volum coordonat de Gabriel Bădăraș, în onoarea profesorului Leonid Boicu, Iași, Editura Junimea, 1994, p. 226-227.

⁸ Ruxandra Longinescu, *Ideea prințului străin și alegerea principelui Carol de Hohenzollern, domnitor al României*, Iași, Tipografia „Dacia”, 1904, p. 22; Paul E. Michelson, *Conflict and Crisis. Romanian Political Development 1866-1871*, New York and London, Garland Publishing Inc., 1987, p. 76.

⁹ A. D. Xenopol, *N. Kretzulescu, 1812-1900-1912*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XXXIV, București, Librăriile Socec, 1912, p. 15.

¹⁰ Idem, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, Tipografia Editoare Dacia P. Iliescu & D. Grossu, 1903, p. 15.

¹¹ „Domnule ministru! Am avut onoarea de a primi scrisoarea confidențială ce mi-ați trimis prin domnul prefect al poliției și am citit-o cu toată atențiunea: Permiteți-mi a vă expune mai înainte de orice că principala mea îngrijire a fost și este ca autoritatea să fie respectată. Am oprit și evitat cât am putut excesurile de zel din partea împiegaților subalterni pentru ca să nu se dea loc la conflict și nemulțumiri. Unii din proprietari, după cum cred că vă așteptați nu l-au primit tot cu aceleași sentimente, asta pentru că despăgubirea, dacă sunt bine informat, acordată proprietarilor de peste Milcov din Valahia este mai mare decât cea hotărâtă pentru proprietarii din Moldova, în proporție sau cu pământul ce se dă la săteni sau cu munca ce proprietarii aveau a primi de la săteni”, în ANIC, fond personal Kogălniceanu, dosar 13, 1864, fila 1, față-verso.

¹² DJAN Iași, fond Primăria Iași 1866, dosar nr. 6, fila 13 (22 ianuarie), fila 23 (7 februarie); Manifestări similare sunt semnalate în Dâmbovița, în *MOF*, 30 ianuarie 1866, p. 99.

politic instalat la 11 februarie constatau și ei aceleași valuri de entuziasm¹³. Rațiunea unor asemenea acțiuni nu era greu de intuit, numai că dificultățile financiare¹⁴ prin care trecea orașul făcea greu de crezut faptul că ele erau expresia unei adevărate simpatii a populației față de un lider politic sau altul. Încă de la începutul existenței sale, noul regim trata cu toată atenția mesajele primite din Moldova în general, din Iași în mod special. Îngrijorarea era întrucâtva explicabilă: destule zvonuri ulterioare abdicării acreditau ideea potrivit căreia moldovenii îl așteptau pe fostul șef al statului la graniță, pentru a-l alege ca domn al Moldovei¹⁵.

Nu întâmplător, prefectul cerea primarului și consilierilor locali din Iași să participe la ceremoniile organizate la Mitropolie. Acestea aveau drept obiective exprimarea bucuriei pentru desemnarea lui Filip de Flandra ca succesor al lui Alexandru Ioan Cuza¹⁶, prestarea jurământului de credință de către întregul aparat administrativ¹⁷ față de noile autorități, telegrame de felicitare pentru membrii Locotenenței Domnești și ai guvernului, trimise de reprezentanți ai administrației, justiției, ai corpului militar și ai altor categorii profesionale care-și exprimau acordul pentru îndepărtarea lui A.I. Cuza. Respectivele manifestări erau pe larg relatate nu doar în ziare precum „Românul”, cu o orientare binecunoscută, ci și în „Monitorul Oficial”¹⁸. Toate acestea trebuiau să elimine ideea înlăturării fostului domn prin voința unui grup restrâns de oameni politici bucu-reșteni. Prin astfel de mesaje, se spera în instaurarea unei stări de calm, mai ales că știri potrivit cărora moldovenii pregăteau o mișcare separatistă circulau cu destulă intensitate¹⁹.

Necesitatea luării unor decizii rapide era subliniată și de oameni politici precum Titu Maiorescu, preocupat atunci mai mult de cariera universitară, dar atent totuși la ce se întâmpla în viața publică. Maiorescu observa că susținătorii separării Moldovei de Muntenia se puseseră în mișcare imediat după 11 februarie²⁰, el exprimând involuntar o stare de spirit deloc străină factorilor responsabili de la București. Iașul intra în atenția acestora și datorită varietății de opțiuni politice existente în fosta capitală a Moldovei. Dacă din partida ieșeană favorabilă instalării pe tron a unui domn pământean făceau parte A.D. Holban, Ion Creangă, Nicolae Ionescu, B.P. Hașdeu, Simion Bărnuțiu, I.H. Rădulescu – iar unii dintre ei, precum Nicolae Culianu, Petre Suciș sau Gh. Panu²¹ aprobau ideea amintită fără a se implica la modul concret, în grupul ieșenilor care susțineau aducerea unui prinț străin se numărau Titu Maiorescu, P.P. Carp, Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, Nicu Gane, Gh. Mârzescu, Al. Gr. Suțu, Petre Mavrogheni, C. Hurmuzachi, M.C. Epureanu, C. Negri și Vasile Gheorghian²². În ciuda faptului că rolul

¹³ Ample manifestări cu salve de tun și *Te Deum*-uri prin care era exprimată satisfacția pentru proclamarea lui Filip de Flandra ca domn al României, aveau loc chiar a doua zi după părăsirea tronului de către „domnul Unirii”, în mai multe orașe ale țării din rândul cărora Iașul nu lipsea. Aici, în dimineața zilei de 11 februarie steagurile fâlfâiau, muzica răsună, evenimentul fiind sărbătorit prin trei nopți de iluminat, în T.W. Riker, *op. cit.*, p. 469, 476.

¹⁴ DJAN Iași, fond Primăria Iași, 1866, dosar nr. 6, fila 15 (20 ianuarie), fila 17 (22 ianuarie), fila 19 (23 ianuarie).

¹⁵ Idem, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 2.

¹⁶ Idem, fond Primăria Iași, 1866, dosar nr. 6, fila 1 (12 februarie)

¹⁷ *MOF*, 15 februarie 1866, p. 157.

¹⁸ Idem, 15 februarie 1866, p. 158.

¹⁹ „Gazeta de Transilvania”, 9 martie 1866, p. 76; „Românul”, 17 februarie 1866, p. 13.

²⁰ „După detronarea lui Cuza s-a și pus în mișcare în toate părțile egoismul lipsit de judecată, prințul Grigore Sturdza pe drum, oamenii de aici (Iași) vor separatism, iar ciocoi domn pământean”, în DJAN Iași, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 48.

²¹ Idem, fila 87.

²² Idem, fila 88.

de susținător al fostului domnitor presupunea asumarea unui anumit risc, care putea să aibă drept efect o izolare pe scena politică, Cuza nu înceta să aibă simpatizanți, mai ales în Moldova, chiar și după 11 februarie 1866. Printre aceștia, cei mai vizibili erau Alexandru Beldiman, Vasile Alecsandri, M. Kogălniceanu²³. Ultima, dar nu cea mai puțin importantă grupare politică, era cea cunoscută sub denumirea de „Partida separatistă ieșeană”, formată din Costache Moruzzi, Eugen Aslan, Nicu Ceur Aslan, Boldur Lătescu, Calinic Miclescu, N.R. Rosnovanu, Panaite Cristea, Constantin Aslan, Gh. Asache, George Aslan²⁴. În doar câteva luni, aveau să apară noi grupări politice constituite după criterii precum acceptarea, respectiv respingerea prințului străin, susținut de către guvernul de la București. Dinamica crescândă a vieții politice românești lua, în perioada următoare, forma organizării unui număr important de conferințe publice. Exista, în felul acesta, posibilitatea unor noi delimitări față de regimul înlocuit la 11 februarie, dar și aceea a reamintirii cauzelor ce contribuiseră la dispariția lui: nepotismul, corupția, centralizarea și despotismul²⁵. Susținătorii guvernului încercau să demonstreze că administrarea defectuoasă a fostului guvern afectase întregul teritoriu, nu doar „partea de dincolo de Milcov”, cei care susțineau necesitatea despărțirii Moldovei de Muntenia fiind prezentați ca adversari ai națiunii române²⁶. Dispariția vechiului regim, caracterizat drept unul centralist și absolutist²⁷, ducea, în opinia colaboratorilor ziarului „Reforma”, la o nouă configurare a scenei politice românești. Ea se împărțea acum între oameni politici considerați patrioți adevărați și falși patrioți, în ultima categorie intrând cei care „săpau temeliile Unirii”²⁸. Entuziasmul care reieșea din unele luări de cuvânt nu avea să dureze prea mult timp, guvernul fiind nevoit să găsească rezolvări la probleme urgente, precum criza alimentară din Moldova și întărirea capacității de apărare a țării. Dacă în primul caz se hotăra formarea unui comitet (alcătuit din soțiile, mamele și fiicele celor mai importanți lideri politici) însărcinat cu strângerea de fonduri pentru ajutorarea săracilor²⁹, în al doilea caz guvernul emitea o lege prin care completa efectivele armatei cu voluntari³⁰. Decizia Locotenenței Domnești de consultare a populației privind alegerea lui Carol I ca domnitor al României avea să agite din nou apele politicii românești, dar pentru o scurtă perioadă de timp. Solidaritatea dintre autorii actului de la 11 februarie avea să se resimtă imediat după izbucnirea mișcării separatiste din 3 aprilie 1866 de la Iași, care avea în fruntea ei pe Nicolae Rosetti Rosnovanu.

Stimulată puternic de cadrul politic creat prin îndepărtarea lui Alexandru Ioan Cuza, dezbaterea doctrinară din interiorul clasei politice de la București avea să fie oprită, o perioadă de timp, datorită percepției corecte a pericolului pe care-l presupunea pentru noul regim mișcarea contestatară din capitala Moldovei³¹.

Dincolo de influența pe care Rusia o juca asupra unora dintre cei care susțineau separația Principatelor, nu poate fi negată existența unor factori interni care contribuiau la creșterea tensiunii în Moldova. Avem aici în vedere, în mod special, măsurile de natură administrativă: numirea în funcția de comisar cu puteri depline peste Iași a lui

²³ Idem, fila 89.

²⁴ Idem, fila 90.

²⁵ „Românul”, 7, 8 martie, 1866, p. 74; „Reforma”, 21 martie, 1866, p. 1.

²⁶ „Românul”, 4 martie, 1866, p. 79; *MOF*, 15 martie, 1866, p. 265.

²⁷ „Reforma”, 21 martie 1866.

²⁸ Idem, 25 martie 1866.

²⁹ *MOF*, 10 martie, 1866, p. 247.

³⁰ Idem, 22 martie, 1866, p. 291.

³¹ „Românul”, 4 martie, 1866, p. 79; *MOF*, 15 martie, 1866, p. 265.

Dimitrie Cozadini, trimis pentru a veghea la menținerea Unirii; înlocuirea prefecților vechi cu unii aduși din Muntenia; schimbarea magistraților unor instanțe judecătorești³². Semnale privind existența unei stări de nemulțumire în rândul unor segmente sociale mai largi decât cel boieresc – formând și ele cluburi de dezbateri – sunt consemnate de către consulul englez de la Iași³³, dar puteau fi lesne observabile și din conținutul unor manifeste afișate pe străzile capitalei moldovene. În fața acestei situații, echipa ministerială condusă de Ion Ghica trimitea peste Milcov doi lideri politici importanți, Al. Golescu și Al. Lahovary, cu misiunea clară de a combate agitațiile separatiste. Apropierea alegerilor avea să provoace, în perioada 26-31 martie, noi dispute politice desfășurate la Universitate sau acasă la Vasile Pogor. Pentru observatorii atenți devenea limpede existența, în mediul politic ieșean, a unei grupări favorabile guvernului de la București, alcătuită din Vasile Pogor, Titu Maiorescu, frații Negruzzi și P.P. Carp, în timp ce N. Ionescu, D. Lateș, D. Tacu își exprimau public opoziția față de ideea unei dinastii străine, crezând însă mai departe în viabilitatea proiectului Unirii Principatelor sub un domnitor pământean³⁴. Unii dintre participanți, precum T. Boldur Lătescu, își exprimau susținerea pentru un prinț străin, neexcluzând însă posibilitatea ca, în cazul în care Conferința de la Paris nu ar fi acceptat o asemenea variantă, să se realizeze imediat „o nouă cercetare a fundamentului pe care s-ar putea menține unirea”. Anunțând viitoarele mișcări, Lătescu³⁵ declara la 28 martie, într-un discurs ținut în sala municipalității din Iași, că era în favoarea unui prinț străin, dar își exprima totodată simpatia pentru „scumpa Moldova amenințată de a deveni valahă”. Grave în discursul amintit erau însă desemnarea muntenilor drept dușmanii cei mai mari ai moldovenilor și aserțiunea potrivit căreia domnia lui Cuza fusese fatală celor din urmă, dar benefică pentru cei dintâi³⁶.

Încercând să transmită populației o stare de liniște, guvernul român anunța printr-o proclamație, la 30 martie, lipsa oricărui suport pentru informațiile referitoare la o posibilă intervenție armată rusă sau otomană în Principate. Pentru ca mesajul astfel transmis să aibă credibilitate, legătura de rudenie a noului domnitor cu două mari familii europene era bine subliniată³⁷. O caracteristică a apelurilor adresate în preajma plebiscitului era accentul pus pe dispariția, în perioada ulterioară venirii lui Carol I, a intrigilor politice existente în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Apelul direct la populație era un răspuns dat acelor puteri care, încă de la a treia ședință a Conferinței, își exprimau îndoiala în privința dorinței românilor de a păstra Unirea Principatelor³⁸.

³² T.W. Riker, *op. cit.*, p. 478.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Gheorghe Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie-mai 1866)*, în *SRdI*, extras, tom XXII, nr. 6, București, Editura Academiei, 1867, p. 1080.

³⁵ Pe 28 martie 1866 Theodor Boldur Lătescu rostea un discurs intitulat *Jos Masca*: „Fericita și eterna zi de 11 februarie am văzut înmormântarea nerușinatei guvernări a lui Cuza ce a apăsât șapte ani nenorocirea în Moldova”; „Suntem amenințați de unirea sub un principe muntean, adică cu toate dezavantajele, fără nici un folos, adică de ruină definitivă a nenorocitei noastre Moldove”, în *DJAN Iași*, fond Primăria Iași, foi volante, 1866, fila 1; Boldur Lătescu rămâne și după 1866 un antidinastic ceea ce nu-l împiedică ca la 1870 să ajungă prefect al județului Botoșani, în *ibidem*, fila 6.

³⁶ „Noi nu ne-am dat muntenilor ca să ne vândă la nemți. Noi am făcut unirea ca să aducă pe tronul străluciților domni – români ortodoksi, nu prinți nemți catolici”, în „Trompeta Carpaților”, nr. 419, 1 mai, 1866, p. 1673.

³⁷ *MOF*, 2 aprilie, 1866, p. 317. În discursurile care se rostesc acum se insistă de multe ori pe tradiția liberală a familiei lui Carol I, în „Românul”, 2 aprilie, 1866, p. 120.

³⁸ Gr. Chiriță, *România și Conferința de pace de la Paris februarie-iunie 1866 (II)*, în *RdI*, nr. 11, tom 38, XI, București, Editura Academiei, 1985, p. 1080.

Alarmat de zvonurile privitoare la tentația unor lideri locali din Iași de a declanșa o mișcare separatistă, autoritățile îl numeau ca prefect pe Ștefan Golescu. Acesta îi descria în 28 martie, lui D. Ghica, ministrul de interne, situația găsită în localitate și sesiza numărul mare al antiunioniștilor, criza financiară, dezorganizarea administrativă, considerându-i pe evrei principalii responsabili pentru manifestările ostile guvernului. Lipsa banilor și haosul din administrație aveau să se regăsească în toate rapoartele trimise către Locotenența Domnească³⁹. Lipsa unor informații precise privind acceptarea sau refuzarea tronului de către Filip, apoi ezitățile lui Carol, remarcate și de presă, contribuiau și ele la aceste agitații. Sosirea la Iași a doi membri ai Locotenenței Domnești, L. Catargiu și N. Haralambie, pe 1 aprilie, cât și prefigurarea venirii lui Carol, aveau să provoace în rândurile separatiștilor o anumită derută, observată de Ștefan Golescu la 2 aprilie 1866⁴⁰.

Pregătirea plebiscitului asupra principelui străin îi determina pe nostalgicii situației anterioare actului de la 24 ianuarie 1859 să declanșeze, pe 3 aprilie, acțiunea separatistă. Plasarea în fruntea mișcării a unui cunoscut pretendent la tronul Moldovei, în persoana lui N. Rosetti-Rosnovanu⁴¹, abătea atenția de la existența unei stări reale de nemulțumire în rândul moldovenilor față de centralizarea promovată de Al. I. Cuza, accentul analizelor căzând pe caracterul antiguvernamental și pe faptul că unii dintre cei implicați erau cunoscuți ca susținători ai alegerii unui domnitor român sau chiar ai revenirii la situația anterioară anului 1859⁴². Participarea mitropolitului Moldovei⁴³ dădea o anumită greutate acțiunii, ea debutând după săvârșirea slujbei religioase, mai ales că, așa cum informa Ștefan Golescu, înaltul prelat participase la câteva ședințe ale comitetului prezidat de Rosnovanu⁴⁴. Măsurile luate de oamenii guvernului, în sensul închiderii apartamentelor mitropolitului și apoi al arestării acestuia, erau o consecință firească a implicării sale. Intervenția în forță a autorităților, din motive de precauție în primul rând, avea să fie justificată nu doar în comunicatele adresate consulilor străini, dar și în viitoarele proclamații către populație. Chiar dacă susținuseră luarea unor măsuri energice împotriva demonștrărilor, cei doi reprezentanți ai guvernului, Nicolae Golescu și Lascăr Catargi, încercau imediat să menajeze orgoliile ieșenilor, cerând, într-o notă telegrafică trimisă lui D. Ghica din Iași, la 4 aprilie, revocarea comisarilor din județele Moldovei pe motiv că: „Cei mai mulți prefecți s-au simțit jigniți de numirea comisarilor, care adesea luau alte măsuri decât prefecții și produc confuzii”. Această hotărâre în acest sens era luată pe 5 aprilie⁴⁵.

Implicarea unor supuși ruși, precum Constantin Moruzzi, avea să provoace un schimb de scrisori între prefectul județului Iași și consulul rus care, evident, nega orice

³⁹ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a țării românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 206-207.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 208.

⁴¹ DJAN Iași, fond personal D.R. Suțu, dosar 73, filele 3, 4.

⁴² Unul din adversarii ideii prințului străin era Nicolae Ceaur Aslan. În pledoaria lui se regăseau idei din lucrarea lui Nicolae Istrate, „Asupra puterii legiuitoare și privilegiile Principatelor Moldo-Române”, apărută în 1856, în idem, filele 2, 3. Partida ieșeană pentru aducerea unui domn pământean era formată printre alții din A.D. Holban, Ion Creangă, Neculai Ionescu, B.P. Hașdeu, Neculai Culiianu, Petre Suciu, Gh Panu, în idem, dosar 62, fila 87.

⁴³ *Ibidem*, filele 9, 11, 12.

⁴⁴ Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, București, Editura Majadahonda, 1997, p. 36. În raportul prefectului de Iași asupra evenimentelor de la 3 aprilie se menționa faptul că membrii comitetului separatist fuseseră sfințiți de mitropolit, iar clopotele din oraș sunaseră întreaga zi, în *MOF*, 5 aprilie, 1866, p. 335.

⁴⁵ Gheorghe Cristea, *op. cit.*, p. 1074.

legătură cu desfășurarea evenimentelor amintite. Chiar dacă cel din urmă se considera jignit de unele aluzii ale funcționarului român, argumentele sale erau puțin credibile atâta timp cât în cursul dezbaterilor de la Paris, reprezentantul Rusiei, Budberg, sprijinise insistent solicitarea Porții de a se reveni la situația anterioară anului 1859 și de a se interzice alegerea unui prinț străin⁴⁶. La fel percepea lucrurile și reprezentantul Franței la București, Tillos, care-și informa superiorii, încă de la 27 martie, despre implicarea Rusiei într-o serie de acțiuni separatiste. Tot el arăta că, deși soluția prințului străin putea oferi Principatelor ordine și stabilitate, Curtea țaristă, dorind să neutralizeze politica franceză, susținea ideea aducerii unuia indigen⁴⁷.

Neîncercând să facem o analiză a cauzelor acțiunii de la 3 aprilie, vom spune doar că manifestările violente (scoaterea pietrelor din pavaj, atacarea soldaților cu furci, puști și revolve) puteau îndreptăți teoria oficială, potrivit căreia protestatarii erau elemente marginale, chiar dacă proveneau din categorii sociale diverse (moșieri, avocați, mici comercianți, meșteșugari, servitori)⁴⁸. În Moldova, se manifesta atunci o criză economică profundă, care afecta mai ales populația săracă, înclinată să considere că deteriorarea vieții sale se datora, în primul rând, Unirii Principatelor⁴⁹. Presa românească venea și ea în sprijinul afirmației noastre, prin mai multe articole ce cuprindeau recunoașteri ale sacrificiilor făcute de moldoveni în general și de ieșeni în special. Se adăugau tot acum și promisiuni ale guvernului privind rezolvarea rapidă a cererilor formulate de Adunările electivă⁵⁰. Numit prefect la Iași în 1866, Ștefan Goleșcu apela chiar la fonduri personale pentru rezolvarea câtorva probleme financiare ale județului⁵¹.

Dornică să prezinte mișcarea contestată drept una a reprezentanților diferitelor etnii prezente în societatea românească, presa din București sublinia la unison existența în rândurile celor 500 de persoane a unui număr important de lipoveni, polonezi, evrei, armeni și foarte puțini români⁵². Setul de explicații oferit opiniei publice de aceeași presă românească cu privire la cauzele ce contribuiseră la declanșarea evenimentului din 3 aprilie 1866 cuprindea și implicarea fraților Moruzzi, cunoscuți mediului politic românesc pentru calitatea lor de supuși ai guvernului țarist. Argumentul care se aducea în susținerea unei asemenea idei era format din seria de texte apărute în mai multe cotidiane franceze, în care se vorbea tranșant despre complicitatea Curții țariste⁵³.

Dorind să liniștească spiritele, dar să arate și caracterul izolat al mișcării separatiste, aceeași presă românească își informa cititorii despre organizarea, în diferite

⁴⁶ Deranjat de aluziile guvernului român privind implicarea Rusiei în agitațiile de la Iași, consulul general Offenbergh îi declara lui Ion Ghica: „Faceți aceleași aserțiuni cu cele de la 3 august, sugerați un amestec al Rusiei...”; „Dacă Moruzzi a luat parte la ultimele tulburări el trebuie predat justiției”, în *MOF*, 14 aprilie, 1866, p. 357.

⁴⁷ Henri Charles Lavauzelle (ed.), *Les origines diplomatiques de la guerre de 1870-1871*, public par le Ministère des Affaires Etrangères, tom XIV, Paris, Imprimerie Nationale, 1925, p. 84.

⁴⁸ Gr. Chiriță, *op. cit.*, vol. II, p. 1080. Consulul englez informa asupra prezenței alături de boieri, în rândurile separatiștilor, a oamenilor de afaceri care se plâneau de mutarea capitalei la București, în T.W. Riker, *op. cit.*, p. 478.

⁴⁹ DJAN Iași, fond Primăria Iași, 1866, dosar nr. 84, filele 30, 69, 70, 75.

⁵⁰ „Românul”, 24, 25 aprilie, 1866, p. 240. Comitetul electoral de la Iași avea în această perioadă mai multe solicitări printre care revenirea în capitala Moldovei, a unor instituții precum Curtea de Casație. În același timp, era reclamat și procesul de modernizare al țării început la 1862, considerat a fi unul accelerat pentru societatea românească, în „Vocea Națională”, 13 aprilie, 1866, p. 210.

⁵¹ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 267.

⁵² Unul din ziarele românești care prezentau evenimentul din perspectiva amintită era „Trompeta Carpaților”, nr. 417, 15 aprilie 1866, p. 85.

⁵³ „La France”, „L'Opinion National”, „La Patrie”, apud „Românul”, 17 aprilie, 1866, p. 220; Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 24.

localități ale Moldovei, dar nu numai, a unor acțiuni de mare amploare, în cadrul cărora populația își exprima încrederea în proiectul Unirii, dar și în Carol de Hohenzollern⁵⁴. În aceste condiții, plebiscitul nu putea avea decât un rezultat favorabil, cu toate inadvertențele din timpul desfășurării sale⁵⁵, producând în mod evident o mare satisfacție în cercurile politice de la București. El venea la capătul unor acțiuni prin care se încercase convingerea populației asupra avantajelor reprezentate de venirea unui prinț străin, ereditar, cu numeroase calități, cum erau acelea deținute de Carol I⁵⁶. Existența la Iași a șase persoane, din 958, care votaseră împotriva prințului străin și a 161 în tot districtul, din 12.855, era interpretată de către apropiații guvernului ca o dovadă a libertății de care beneficiaseră alegătorii⁵⁷, dar și ca o expresie a ecoului pozitiv de care se bucura ideea prințului străin. În ciuda covârșitorului scor obținut de Carol, discuțiile pe tema preluării puterii în România de către el au continuat.

Neexistând o opoziție articulată față de înlăturarea lui Cuza, în ședința Adunării Deputaților, deschisă la 28 aprilie 1866, câțiva deputați își exprimau disponibilitatea de a susține în continuare proiectul Unirii Principatelor dacă în fruntea acestora era ales un prinț indigen. După intervenția lui Christian Tell, care spunea la 1 mai 1866 că „mă pronunț cu națiunea”⁵⁸, fără a fi fost însă mulțumit de textul propus de Locotenenta Domnească, Nicolae Ionescu afirma, după ce-și exprima convingerea asupra caracterului irevocabil al Unirii, că momentul proclamării unui alt principe, pământean sau străin, trebuia amânat pentru a fi în acord cu dorințele Europei. Misiunea Adunării era, în opinia sa, doar votarea unei Constituții. La fel de categoric era acum și I. Heliade Rădulescu, ce reamintea de vechile angajamente luate la Islaz, când se optase pentru un prinț pământean pe cinci ani⁵⁹. În tot acest timp, având imaginea completă asupra ecoului extern pe care-l produsese abdicarea lui Cuza și a consecințelor pe care le putea avea o negestionare corespunzătoare a situației create, I.C. Brătianu recomanda autorităților înlocuirea deputaților absenți de la ședințele Camerei⁶⁰ și arestarea „răzvrătiților”⁶¹. Sunt sugestii care ne îndreptățesc să credem că momentul unei „guvernări tari”⁶² sosise încă din această perioadă. Ca o ultimă recomandare pentru Locotenenta

⁵⁴ Manifestări în cadrul cărora populația își arăta dorința de menținere a Unirii au loc la Botoșani, Roman, Dorohoi, Bacău, Bârlad, Vaslui, în „Vocea Națională”, 16 aprilie, 1866, p. 2. Cei care luau cuvântul în timpul acțiunilor ce se desfășoară acum cereau alegătorilor să voteze în favoarea instalării lui Carol în fruntea României. Numeroase pledoarii erau făcute în această perioadă nu doar pentru alegerea prințului de Hohenzollern ca domnitor al României, ci și în favoarea eredității tronului, în „Vocea Națională”, 13 aprilie, 1866, p. 3. Unele publicații criticau guvernul român pentru că tolerase propaganda împotriva Unirii, vezi „Reforma”, 10 aprilie, 1866, p. 2.

⁵⁵ Paraschiva Cîncea, *Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României*, extras din *Culegerea de studii și articolelor de istorie*, vol. X, București, 1967.

⁵⁶ „Vocea Națională”, 5 aprilie, 1866, p. 2; „Românul”, 6 aprilie, 1866, p. 204.

⁵⁷ „Vocea Națională”, 13 aprilie, 1866, p. 3. Satisfacția guvernului român provocată de rezultatul plebiscitului era consemnată și într-o notă pe care baronul d'Avril, agent interimar la București, i-o trimitea lui Drouyn de Lhuis la 21 aprilie 1866, în *Les origines diplomatique...*, p. 384. Același diplomat francez remarcă comparația pe care guvernul condus de Ion Ghica o făcea între numărul voturilor favorabile, obținute de Carol, cu cele obținute de Cuza după lovitura de stat de la 2 mai 1864, dar și calmul ce domnea în țară. O săptămână mai târziu, ambasadorul Franței în Rusia relata o discuție cu Gorceakov, în timpul căreia acesta explica rezultatul plebiscitului prin teama ce apăruse în întreaga țară, după mișcarea separatistă, în *ibidem*, p. 395.

⁵⁸ *MOF*, 7 mai, 1866, p. 437.

⁵⁹ *Idem*, p. 437.

⁶⁰ Gr. Chiriță, *op. cit.*, vol. II, p. 1085.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1085.

⁶² Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, Biblioteca Academiei Române, 1939, p. 39.

Domnească, liberalul muntean cerea „energie mai multă și ați binemeritat de la patrie, căci România a triumfat”⁶³.

Revenind la dezbaterile din Parlament, merită remarcată și pledoaria pe care Ion Strat o făcea în favoarea prințului străin. El sublinia, printre altele, contribuția pe care o putea avea alegerea unui domn indigen în declanșarea unor noi lupte între partidele politice⁶⁴. În aceeași ședință, deputatul Gh. Mârzescu dezvăluia că reprezentanții distric-tului Iași, D. Tacu, V. Pogor și T.L. Maiorescu, semnasera un document prin care se angajau în fața electoratului că vor vota un prinț străin de origine latină. Efectul acestei declarații era nul asupra deputaților „Fracțiunii libere și independente din Moldova”, care aveau să se abțină de la votarea apelului nominal privind proclamarea prințului Carol ca domn al României. Cu toate acestea, în proiectul de răspuns la mesajul Locote-nenței Domnești, subscris de 101 deputați, se afirma susținerea, în continuare, a princi-piilor enunțate de Divanurile ad-hoc de la 1857 și de Parlament la 11 februarie 1866. În contextul internațional cunoscut, autorii documentului – ce avea să fie aprobat cu 109 voturi (6 abțineri) – țineau să afirme tranșant, la sfârșitul acestuia: „Dorința României este de a rămâne una și nedespărțită sub principele Carol de Hohenzollern Sigmaringen, pe care și Adunarea la rândul său îl proclamă sub numele de Carol I”⁶⁵.

Preluând conducerea României, Carol I era hotărât să asigure o anumită stabilitate regimului său politic, motiv pentru care încerca, chiar de la formarea primului guvern condus de Lascăr Catargi, să asigure o reprezentare a tuturor tendințelor politice exis-tente, dar și a celor două regiuni ale țării. Petru Mavrogheni la Afaceri străine, I.C. Brătianu la Finanțe, I.C. Cantacuzino la Justiție, C.A. Rosetti la Culte și instrucțiune publică, generalul Ioan Gr. Ghica la Ministerul de război, D.A. Sturdza la Lucrări publice, erau cei care trebuiau să demonstreze capacitatea românilor de a se guverna, obținând totodată și o recunoaștere internațională a noilor realități de la București.

Sanționată de către Carol I la 30 iunie 1866, noua Constituție deschidea un alt capitol în lupta politică românească: alegerea, în toamna aceluiași an, a unui nou Parlament. În aceste condiții, pledoaria unui grup de lideri conservatori în favoarea unei continuări a colaborării între reprezentanții celor două curente ideologice existente pe scena politică, dublată de anunțul privind disponibilitatea acceptării unei liste electorale comune⁶⁶, erau două gesturi politice remarcabile într-o atmosferă politică tensionată. Păstrându-se pe terenul noii Constituții, considerată una liberală, Comitetul format în jurul ziarului „Constituțiunea” realiza o comparație între efectele centralizării și cele ale descentralizării administrative, evidențiind mai ales impactul negativ al politicilor publice centraliste asupra intereselor locale și individuale. Întregul demers inițiat de Iordache Beldiman, Constantin Dimitrie Sturdza, D. Cornea, D. Cozadini, Al. C. Mavrocordat, Gh. Mârzescu, V. Pogor, Al. Balș, Gh. Cristoforu⁶⁷ putea fi considerat o pledoarie în favoarea punerii în aplicare a principiului descentralizării (inclus în noua Constituție), văzut ca modalitate de respectare a intereselor locale ale Moldovei. Nota conservatoare a angajamentului politic menționat ieșea în evidență și prin exprimarea opțiunii pentru un „progres realizat cu prudență și maturitate”⁶⁸.

⁶³ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 49-50.

⁶⁴ *MOF*, 7 mai, 1866, p. 437.

⁶⁵ *Idem*, p. 438.

⁶⁶ Documentul ce propunea liste comune pentru Camera Deputaților și Senat era semnat de Lascăr Catargiu, G. Costaforu, D. Ghica, Aristide Pascal, Al. Știrbey, M. Costache, C.N. Brăiloiu, în „Ordinea”, anul I, 19-20 august, 1866, p. 3.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

Gândită de către unii lideri politici ca parte a unei strategii electorale, invocarea domniei lui Cuza⁶⁹ era, în același timp, o bună ocazie de a menționa „măsurile” necesare eliminării consecințelor negative rezultate din deciziile luate de către fostul domnitor. Solicitarea unei implicări rapide a guvernului în desfășurarea unor activități economice productive și realizarea unei cât mai mari descentralizări aveau să fie printre obiectivele politice asumate în mod clar de reprezentanții liberalilor radicali⁷⁰. La sfârșitul anului 1866, liderul lor, I.C. Brătianu, își schimba concepția asupra disputelor politice, protestând acum față de utilizarea epitetelor de „albi” și „roșii”: el îndemna la „înfrățire” și „conlucrare pe teren constituțional”. Dincolo de retorica politică obișnuită, o intervenție de acest tip era generată, printre altele, de informațiile venite din Moldova. Se anunța o revitalizare a mișcării separatiste, ilustrată și prin apariția unei broșuri ce pretindea că Unirea și principiile străine nu aveau prea mulți partizani printre moldoveni⁷¹. Cunoscând doleanțele acestui curent, dar și pentru a atrage de partea lui pe deputații moldoveni, I.C. Brătianu încerca pe 13 noiembrie 1866, în timpul audienței oferite de Carol I, să-l convingă pe acesta de necesitatea mutării Curții de Casație la Iași⁷².

Toamna anului 1866 avea să readucă Iașul în centrul dezbaterilor politice. Zvonurile potrivit cărora o nouă stare de nemulțumire la adresa autorităților centrale ar fi cuprins fosta capitală a Moldovei circulau cu destulă intensitate. Solicitățile formulate aveau să fie apreciate de lideri precum C.N. Brăiloiu drept bizare⁷³, ele nereușind să producă decât o și mai mare agitație la nivelul clasei politice românești⁷⁴. La Iași, întreaga dezbateră asupra procesului de centralizare *versus* descentralizare intra mai întâi în atenția alegătorilor, adunați în salonul Balș⁷⁵ și apoi a lui Titu Maiorescu, care cerea „Comitetului Central al grupării conservator-moderate” explicații asupra modului de raportare la probleme precum mutarea Curții de Casație la Iași, dar și aceea a israeliților, insuficient lămurită în opinia sa prin Constituție⁷⁶.

Dincolo de blocajul apărut la nivel decizional în privința mutării Curții de Casație la Iași, fosta capitală a Moldovei se aflase, imediat după preluarea tronului, în atenția noului suveran. După vizita întreprinsă aici în toamna anului 1866, urmată de o adevărată călătorie inițiată în restul Moldovei, tânărul monarh avea să revină și în anii următori. Iar 1867 era anul în care suveranul român lua parte la mai multe întâlniri și recepții, toate având ca obiectiv stabilirea unor noi contacte și consolidarea altora cu elita politică moldovenească. Două dintre personalitățile care aveau să se întâlnească cu monarhul român erau chiar doi dintre contestatarii de la 3 aprilie, respectiv Calinic Miclescu și N.R. Rosnoveanu. Suspiciunile legate de cei doi nu aveau să dispară prea curând, din cauza articolelor apărute în ziarul ieșean „Poporul”, girat de Rosnovanu, din care nu lipseau insinuările referitoare la faptul că, în zilele imediat următoare sosirii la Iași, suveranul fusese întâmpinat doar de evrei și reprezentanți ai poliției. Intuind peri-

⁶⁹ „Românul”, 12 octombrie 1866, p. 733.

⁷⁰ Idem, p. 729.

⁷¹ Idem, 6 decembrie 1866, p. 935.

⁷² C. Răutu, *op. cit.*, p. 96.

⁷³ În numărul din 8 septembrie al ziarului „Ordinea” (p. 38), C.N. Brăiloiu semnala existența unui memoriu redactat de liderii locali către Carol I în care solicita următoarele: mutarea Curții de Casație la Iași, partea religioasă a încoronării domnitorului să se facă în fosta capitală a Moldovei, iar acesta să se stabilească timp de șase luni în Iași. Totuși, în numărul din 13 septembrie 1866 (p. 45), liderul conservator amintit respingea categoric astfel de proiecte politice pe care le considera din start imposibile și inadmisibile.

⁷⁴ „Poporul”, anul I, nr. 17, 20 octombrie 1866, p. 53; „Ordinea” 4 octombrie 1866, p. 87.

⁷⁵ „Constituțiunea”, an I, nr. 3, 1 octombrie 1866, p. 4.

⁷⁶ Idem, nr. 4, 5 octombrie 1866.

colul marginalizării sale pe scena politică, datorită punerii în circulație a unor asemenea idei, boierul moldovean avea să respingă orice apropiere între el și ziarul amintit⁷⁷.

Familiarizat cu mediul politic moldovenesc în urma numeroaselor discuții pe care le avea în capitala Moldovei și nu doar aici, doctorul Davilla, medicul personal al lui Carol I, avea să afle, în perioada care a urmat anului 1866, mai multe informații despre agitațiile politice ale unor lideri precum C. Gr. Sturdza, Grigore Balș, Ceaur Aslan, Nicu Cananău. Potrivit unui document semnat de primul boier amintit, aceștia pregăteau chiar convocarea unei adunări a deputaților, la Roman, pentru 25 iulie, în vederea unei discuții asupra viitorului Moldovei. O astfel de inițiativă, dat fiind și trecutul unora dintre ei, nu putea fi interpretată de autorități decât ca o nouă acțiune politică separatistă. Prezența mitropolitului Calinic Miclescu nu trecea neobservată nici cu acest prilej⁷⁸, așa cum, într-o perfectă concordanță cu spiritul epocii, implicarea evreilor în menținerea agitației separatiste era evidențiată de medicul personal al domnitorului, fără însă ca acesta să fi adus și argumente pentru afirmațiile sale⁷⁹.

Preocuparea lui Carol I de a atrage de partea lui lideri politici din Moldova (și mai ales din grupul foștilor susținători ai lui Cuza)⁸⁰, avea să dea în scurt timp rezultatele scontate. Cu o miză politică evidentă, participarea domnitorului la cununia lui N.R. Rosnovanu, din 14 aprilie 1868, era un gest care contribuise la transformarea liderului separatist de la 1866 într-un susținător al Unirii și al dinastiei⁸¹. Obligat să constate diminuarea curentului separatist, Carol se mulțumea să remarce, la 1 august 1868, într-o scrisoare către tatăl său, faptul că „... tendințele separatiste în Moldova au dispărut aproape cu totul, numai o fracție mică din Iași ne mai dă de lucru”⁸². Pericolul nu se stingea, totuși, prea ușor, dat fiind că, și după alegerile din 25 martie 1869, el mai vorbea încă de agitațiile separatiștilor din Moldova⁸³.

Anul 1869 reprezenta începutul unui alt tip de manifestări ale liderilor politici moldoveni. Discursul contestatar la adresa regimului politic instituit la 11 februarie 1866 avea să fie înlocuit cu dezideratul includerii în guvern, într-o proporție ceva mai mare, a oamenilor politici din Moldova. Venită mai întâi din partea lui Mihail Kogălniceanu la sfârșitul anului amintit⁸⁴, astfel de revendicări aveau să se regăsească tot mai mult în anii următori, fără a avea însă întregul sprijin al suveranului. Acesta dorea alcătuirea echipelor ministeriale pe baza unor programe politice ori a unor afinități ideologice și nu a unor criterii regionale.

Sentimentul producerii unei nedreptăți prin mutarea capitalei la București și nerezolvarea unor probleme stringente pentru populație provocau, până la sfârșitul secolului XIX, nemulțumiri care contribuiau uneori la transformarea luptelor ideologice în lupte regionale. Cu toate acestea, șeful statului român nu avea cum să nu remarce primirea bună de care avusese parte, el și soția sa, în timpul călătoriei întreprinse în primăvara lui 1871, la Iași, dar și în restul Moldovei, chiar dacă anumite manifestări izolate de separatism nu dispăruseră cu totul⁸⁵. Un adevărat compliment la adresa

⁷⁷ DJAN Iași, fond personal D.R. Suțu, dosar 62, fila 24-25.

⁷⁸ Idem, fila 27.

⁷⁹ Idem.

⁸⁰ Idem, dosar 64, fila 17.

⁸¹ Idem, dosar 62, fila 5.

⁸² Idem, fila 6.

⁸³ Idem, fila 3.

⁸⁴ Idem, fila 16, 17.

⁸⁵ Idem, fila 14.

moldovenilor putea fi considerată declarația pe care o făcea suveranul, la 1 mai același an la București, când afirma că datorită modului în care fusese primit „dincolo de Milcov” renunțase la ideea abdicării.⁸⁶

LA VILLE DE IASI A 1866: ENTRE L'ACCEPTATION DU CHANGEMENT DE REGIME
ET LA TENTATION DU SEPARATISME
(Résumé)

Mots clés: l'Union, séparatisme, décentralisation, Moldavie, Charles de Hohenzollern

Préoccupé de dépasser la crise économique et sociale que traversait la Roumanie au début de l'année 1866, le Gouvernement Lascar Catargiu allait se confronter aussi à un problème politique très sérieux: le mouvement séparatiste de la Moldavie. Au courant de l'état d'esprit existant au niveau de la population moldave, les participants au complot contre le prince Cuza s'étaient préoccupés, dès le début de leur association, de donner au mouvement qu'ils préparaient un caractère national et non régional. Le fait que leurs précautions étaient justifiées sera prouvé pendant les semaines qui ont précédé le plébiscite concernant l'élection de Charles de Hohenzollern comme chef de l'État roumain. Même si on faisait des efforts considérables de convaincre, notamment les Moldaves, que ce n'était pas l'Union mais la mauvaise administration du pays qui avait affecté le territoire entier et non seulement «la partie au-delà de Milcov», les leaders politiques de Moldavie discutaient déjà, à l'occasion de diverses réunions organisées à l'époque, sur la possibilité de revenir à la situation antérieure à l'année 1859. Prêtant attention à l'agitation qui se manifestait dans plusieurs villes, les autorités de Bucarest recourent alors à la nomination des fonctionnaires de l'administration centrale à la tête des localités «révoltées», décision qui allait provoquer encore plus d'agitation. Sans agir de façon très cohérente, les souteneurs de la séparation de la Moldavie d'avec la Valachie éveillaient un certain intérêt même au-delà des frontières du pays, et avaient trouvé un support important, pas du tout désintéressé, auprès du Gouvernement tzariste. En dépit de cette réalité, un possible explication du mouvement qui eut lieu à Iasi, le 3 avril 1866, de la perspective d'une intervention externe ce n'est, dans notre opinion, qu'une exagération. Les lignes qui suivent représentent une tentative de démontrer l'affirmation antérieure mais aussi un développement de quelques-unes des considérations déjà énoncées.

⁸⁶ Idem, dosar 64, fila 1, 15.

SORIN IVĂNESCU

SECURITATEA ȘI CULTELE ÎN PERIOADA 1948-1958

După instaurarea regimului comunist, până la crearea Securității, de supravegherea cultelor s-a ocupat Biroul II Contrainformații din cadrul Direcției Generale a Siguranței și serviciile similare din teritoriu, precum și secția de contrainformații a Serviciului Special de Informații (SSI). În arhivele lor, s-au păstrat numeroase documente, care denotă preocuparea constantă de controlare a activității cultelor și de reprimare a oricăror manifestări ostile regimului de „democrație populară”. După înființarea Securității, cultele s-au aflat în atenția Serviciului III din cadrul Direcției I, care dispunea pentru acest domeniu de trei birouri în subordine. Primul dintre ele se ocupa de „problemele ortodoxiei și ale cultelor apropiate”, adică Biserica Ortodoxă Română, Vicariatul Ortodox Sârb cu sediul la Timișoara, Vicariatul Ortodox Rutean „pentru ruteni-catolici trecuți la ortodoxie”, bisericile ortodoxe grecești, bulgărești și rusești, armeanogregorienii, lipovenii sau creștinii de rit vechi, stiliștii sau creștinii pravoslavnici ori tradiționaliști. Cel de al doilea birou avea în vedere „problemele catolice”: Nunțiatura Papală, Episcopatul Romano-Catolic, Episcopatul clandestin greco-catolic, administrația apostolică armeano-catolică și „vizitațiunea apostolică a ordinilor călugărești”. Biroul al treilea se ocupa de cultele protestante, luterani, reformiști și unitarieni, de alte „culte istorice”, adică de mozaici și musulmani, precum și de cultele neoprotestante (baptiști, adventiști, creștini după evanghelie, penticostali, martorii lui Iehova)¹. În afara Serviciului III Central, în cadrul fiecărei Direcții Regionale de Securitate exista câte un organism care se ocupa de viața religioasă, respectiv biroul culte, având în frunte un responsabil.

În urma reorganizării Securității din 11 iulie 1956, de supravegherea cultelor începe să se ocupe Serviciul IV al Direcției a III-a, format din trei birouri, primul având ca misiune „descoperirea activității dușmănoase dusă de elementele reacționare din rândurile clerului ortodox”, al doilea ocupându-se de „descoperirea activității dușmănoase dusă de elementele reacționare din rândurile clerului catolic”, iar al treilea urmărind „activitatea dușmănoasă dusă de sectanți și clerul protestant”. În afară de aceste preocupări, structurile menționate aveau ca atribuție de a controla și a acorda ajutor regiunilor de Securitate pe această linie de activitate².

În 1949, responsabili birourilor culte de la nivelul direcțiilor regionale au fost: DRSP Iași – lt. A. Nusem; DRSP Sibiu – lt. Cleju Ioan; DRSP Constanța – lt. Năstase Sepi; DRSP Ploiești – cpt. Sârbu Ioan; DRSP Suceava – lt. D. Bacal; DRSP Oradea –

¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. I, f. 9; vezi și Adrian Nicolae Petcu, *Securitatea și cultele în 1949*, în volumul *Partidul, Securitatea și Cultele*, București, Ed. Nemira, 2005, p. 207.

² AMI, fond D.M.R.U, nr. inv. 7.364, dosar 12/1956, f. 898-899.

cpt. Elekeș Toma; DRSP Timișoara – lt. Vozelici Matei; DRSP Galați – lt. Lungu V. Paul; DRSP Cluj – lt. Gh. Breiner; DRSP Pitești – subl. Șoricu; DS Capitalei – mr. I. Negreanu. La conducerea Serviciului Culte de la nivelul Direcției Generale, pentru anul 1949, a fost identificat căpitanul H. Stănescu³.

La începutul anului 1949, Serviciul III era încadrat cu 52% din personalul prevăzut în schema de organizare. Pregătirea acestuia lăsa însă mult de dorit: 16% era venit „direct din producție”, altfel spus fără nici o experiență. Situația se va îmbunătăți relativ către sfârșitul anului, când Serviciul va fi încadrat în proporție de 72% cu personalul necesar, înregistrându-se însă și o creștere a proporției celor sosiți „direct din producție” la 32%, doar 40% având „oarecare experiență din trecut sau venind în instituție după absolvirea unei școli profesionale”. Schema de organizare prevedea 25 de posturi, dar în 1949 nu activaseră decât 18 lucrători la nivelul DGSP, echipă catalogată insuficientă, având în vedere că în România se înregistrau 31.000 de clerici „care au o influență profundă asupra [a] cel puțin 620.000 [de] activiști religioși – 4% din populația țării”. Chiar cu aceste efective, în 1949 se repartizaseră Serviciului III nu mai puțin de 12.920 de „lucrări înregistrate” și se creaseră 6.800 de „evidențe personale complete ale activiștilor fruntași antidemocratici ai cultelor din țară”, se redactaseră 78 de sinteze mari și 28 de lucrări speciale, precum: *Catolicismul în RPR* (având 300 de pagini și 12 hărți), *Nunciatura Papală în RPR* (250 de pagini cu anexe), *Agitațiile greco-catolicilor după desființarea acestui cult*, *Legăturile catolicilor cu străinătatea*, *Preoți basarabeni, bucovineni și așa ziși transnistreni*, *Turneul Patriarhului Iustinian în decembrie 1949*, *Studiul Stiliștilor*, *Infiltrarea Creștinilor după Evanghelie în rândurile muncitorimii* etc.⁴.

Încadrarea lucrătorilor în Securitate a reprezentat o problemă deosebit de delicată pentru cei care conduceau organele represive din România „democrat-populară”, criteriile de recrutare puternic politizate constituind un impediment în găsirea unor oameni capabili și cu trecut considerat „nepătat”. Dintr-un referat întocmit în noiembrie 1949 de căpitanul de Securitate H. Stănescu, ce conducea Serviciul Culte la nivelul Direcției Generale, aflat într-o „vizită de sprijin” la DRSP Timișoara, biroul culte, aflăm că acest compartiment era încadrat numai cu un post din trei disponibile. Cazul acestei Direcții se pare că era cel mai îngrijorător, deoarece la alte regionale, potrivit aceluiași căpitan, erau încadrați câte 3-4 lucrători⁵.

O problemă în privința unora dintre ofițerii Securității aflați în aceste structuri era, în opinia forurilor conducătoare ale poliției politice, faptul că „lucrează în acest resort și tovarăși care ei înșiși nu au lichidat propriile prejudecăți religioase. Chiar dacă nu se ajunge la deconspirare, tovarășii în cauză (slt. Iszlai de la DRSP Cluj; tov. de la SJSP Făgăraș citat de slt. Părăuanu de la DRSP Brașov etc.) nu luptă cu destulă hotărâre, socotind că credincioșii sunt oameni buni”⁶. Această problemă a fost reluată și de Gheorghe Pintilie în ședința cu șefii de regionale și județene de Securitate, la 1 martie

³ Apud Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 126.

⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. I, f. 8-9 și 20. Vezi și documentul publicat de Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 208.

⁵ „Biroul este încadrat numai de tov. slt. Vozelici Matei, având prevăzute trei locuri, lucrându-se deci cu 33% din personal. Din relatările tov. lt. Gedo Andrei, șeful Sect. 1, rezultă că întreaga secție dispune de 60% din efectiv. Din cele relatate rezultă că nu s-a acordat biroului culte o atenție suficientă, astfel că și munca biroului culte s-a resimțit. După câte știu, nici o DRSP nu are la acest resort un singur tov., majoritatea având 4-5 tov.”. Document publicat de Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 172.

⁶ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist*, vol. I (1945-1958), București, INST, 2001, p. 147.

1950: „La noi n-au ce căuta tovarășii care cred în Dumnezeu, care se duc la biserică, care poartă cruce, noi suntem un organ care trebuie să ne ferim de toate acestea, experiența, practica, ne-au arătat... Mai bine să avem mai puțin personal dar să scoatem tot ce este străin de organele noastre...”⁷.

Nu trebuie să ne mire faptul că, din teama de a nu fi bănuți de misticism, cadrele de Securitate puneau cuvântul Paște între ghilimele și utilizau în cuprinsul rapoartelor sintagma „denumirile religioase”, chiar și în anul 1968⁸.

Rapoartele de analiză cu privire la activitatea personalului redactate de conducerea poliției politice, în 1949, demonstrează că mulți lucrători de Securitate erau lipsiți de cunoștințe în munca de informații specifică vieții religioase. Spre exemplu, în cazul regionalei Pitești, responsabilul biroului culte era un „element nou, priceput în ceea ce privește munca de birou”, însă fără experiență în domeniu și chiar pe teren. Același lucrător era considerat ca „lipsit de îndrăzneală”, datorită absenței de îndrumare din partea superiorilor de la București. Situația nu era singulară, ci mai degrabă generală⁹. Alte carențe observate în birourile culte din teritoriu erau legate de lipsa unui plan de muncă și acțiune „sau a unui caiet de sarcini zilnice”. Acesta, potrivit ordinului Serviciului Județean de Securitate Teleorman către Biroul din Roșiori, din 20 octombrie 1949, trebuia să se găsească în posesia fiecărui lucrător de Securitate, conținând planul de activitate ce-i fusese trasat de superior. Caietul de sarcini urma a fi controlat zilnic, iar săptămânal se țineau ședințe de „analiză a muncii”, care trebuiau să se facă în spirit „critic și autocritic”¹⁰. Lucrătorilor de Securitate din birourile culte li se cerea o ridicare permanentă a nivelului profesional prin studierea materialului documentar, a istoricului problemelor ce le aveau în lucru, precum și a ordinelor și instrucțiunilor primite de la forurile conducătoare ale poliției politice¹¹.

O mare problemă identificată de superiorii de la București era cea cu privire la păstrarea conspirativității. Într-un ordin al Serviciului Județean de Securitate Teleorman către Biroul din Roșiori de Vede, din 20 octombrie 1949, se cerea „păstrarea conspirativității secretului profesional, compartimentarea muncii și grija pentru ca informatorii să nu fie deconspirați”¹². O încercare a acestei „îndrumări” o găsim în cazul episcopului ortodox Nicolae Popovici, organele de Securitate fiind derutate de faptul că episcopul era atât de bine informat despre toate acțiunile poliției politice care se desfășurau împotriva sa. Pentru a se rezolva această problemă, era trimis de la București căpitanul H. Stănescu care, în raportul său adresat superiorilor, dezvăluie lucruri foarte interesante despre legăturile care se stabileau pe plan local între ofițerii de Securitate și diverse persoane cu influență în zonă: „Sosind la 1 noiembrie 1949 în Oradea – scrie căpitanul H. Stănescu – am luat contact cu tov. cpt. Palcovici, căruia i-am adus la cunoștință că în ultimele luni episcopul ortodox Nicolae Popovici a fost foarte bine informat în ceea ce

⁷ Document publicat de Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949-1989*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 147.

⁸ În dimineața zilei de vineri (dinaintea sărbătorii religioase „Paștele”), am plasat o grupă formată din cinci-șase cadre...” Fragment din nota raport întocmită la 2 iulie 1968 de locotenentul colonel Țoanță Toma despre lichidarea organizației legionare din Munții Arnota-Vâlcea, în aprilie 1949, înaintată de ISJ Arad, Consiliului Securității Statului, document publicat în CNSAS, *Bande, bandiți, eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968)*, autori Florica Dobre, Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, p. 326.

⁹ Document publicat de Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 158.

¹⁰ *Ibidem*, p. 170-171.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 171.

privește munca informativă a Securității. Tov. Palcovici a confirmat cele mai sus expuse, relatând detaliat legăturile ce există între tov. cpt. dr. Mezei Gheorghe, șeful Secției Secretariat, pe de o parte, și d-na Bota și vicarul Andrei Coman al episcopiei, pe de altă parte, precum și legăturile existente între slt. Litvin Ștefan și numita Anița Bartolomei, prietena preotului canonic greco-catolic rezistent Gavrilă Stan – în bune relații cu Nicolae Popovici –, pe de altă parte¹³. În întâlnirile avute cu lucrătorii din conducerea Direcției și ai Biroului Culte, căpitanul Stănescu a lansat o diversiune conform căreia episcopul Popovici va fi mutat la București ca vicar al patriarhului Iustinian, urmărind apoi persoanele ce cunoșteau informația și identificând scurgerea de date.

De asemenea, organele locale de Securitate erau acuzate că efectuau cercetări din proprie inițiativă „pe simple note informative neverificate”, lucrul fiind considerat de forurile superioare drept „un abuz”. Alte deficiențe în munca informativă erau legate de lipsa unor evidențe operative pe regiuni, în funcție de probleme și confesiuni, întârzierea executării lucrărilor ordonate de centrala Securității etc.

O primă formă de control a activității cultelor, realizată de către Securitate, a constat în monitorizarea acestora. Încă din ianuarie 1948, un ordin al Inspectoratului de Siguranță Iași, Serviciul 1, Biroul 2, expediat Serviciului de Siguranță Huși, cerea acestuia din urmă să ia măsuri de supraveghere a atitudinii „față de actualul regim și față de noua formă de stat a tuturor cultelor și sectelor religioase”. Era vizată, mai ales, „acțiunea propagandistă instigatoare și agitatoare a tuturor conducătorilor”, precizându-se că era vorba de „mitropoliți, episcopi, protopopi, călugări, predicatori etc.” Trebuiau procurate și ulterior înaintate probe concrete ale activității, precum scrisori, pastorale, circulare, broșuri, articole din ziare, în original sau fotocopyate. În privința manifestărilor publice orale, precum conferințe, predici, consfătuiri, îndemnuri, urmau a se înainta declarațiile câtorva persoane ce fuseseră martore. Pentru atingerea acestui scop, se ordona „să se recruteze din afara poliției elemente de toată încrederea și bine pregătite intelectualmente, care să fie capabile să urmărească, să pătrundă și să raporteze sub formă de declarații scrise adevăratul sens al predicilor, conferințelor, etc. rostite de conducătorii diferitelor culte”¹⁴. Poliția politică încerca astfel să-și constituie o bază de date care să permită monitorizarea, controlarea și ulterior inculparea activiștilor religioși care nu înțelegeau să se alinieze noului regim. Putem presupune că un ordin precum cel expediat de Siguranța din Iași către cea din Huși a fost întocmit în urma dispozițiilor conducerii de la București, urmând a fi trimis inspectoratelor din subordine.

S-au emis ordine speciale în vederea urmăririi activității cultelor: ordinul 13/ 19.050, din 1 octombrie 1948, ce avea ca scop urmărirea abaterilor clericilor sau membrilor diferitelor culte și strângerea de „probe concrete de vinovăția lor”; ordinul 13/ 19.349, din 8 octombrie 1948, ce viza broșurile, revistele și orice alt tip de publicație aparținând diferitelor culte și care circulau în teritoriu, cu scopul de a cunoaște „felul cum se duce propaganda” acestora, ecourile pe care le aveau în rândurile populației, „numărul de abonament, cum se citește, cum este căutată publicațiunea de membrii cultelor, cum se asigură apariția și repartizarea la timp, interesul ce aceștia îl poartă pentru publicațiuni, influența ce are în masă etc.”; ordinul 13/ 19.859, din 2 februarie 1949, referitor la întocmirea de dosare pentru „membrii cultelor cu activitate antidemocratică și ostilă regimului; ordinul 13/ 18.669, din 1 martie 1949, privind „strecurarea elementelor dușmănoase în rândurile membrilor diferitelor culte”, care

¹³ *Ibidem*, p. 188-193.

¹⁴ ASRI, fond Documentar, dosar 4.683, f. 190.

trebuiau a fi „urmărite în activitatea lor zilnică, li se vor întocmi fișe și dosare personale după activitatea depusă”, fiind în același timp semnalate regionalelor de Securitate în sinteze lunare „cu date complete și concrete asupra activității lor zilnice”, recomandându-se supravegherea pe două sau mai multe „linii” de urmărire; ordinul nr. 13/19.049, din 1 octombrie 1949, cu privire la trecerea credincioșilor dintr-un cult în altul, pentru a se „studia fiecare credincios din această categorie pe baza originii sociale, averii, a trecutului politic”¹⁵.

Ordinele amintite au fost completate ulterior, cu scopul de a îmbunătăți activitatea de monitorizare a celor suspectați de către poliția politică. Astfel, la 17 octombrie 1949, s-a dispus ca pentru fiecare din ordinele de mai sus să se constituie „o mapă specială”, unde urma să se treacă materialul cules zilnic de birourile de Securitate¹⁶.

În problema cultelor, pe linia Ministerului de Interne, s-au dat ordine și instrucțiuni detaliate cu privire la supravegherea atât a celor recunoscute cât și a celor interzise. Spre exemplu, la ordinul 24.007, din 5 august 1948, al M.A.I., Prefectura Vaslui răspundea că a ordonat organelor jandarmeriei să raporteze locurile și condițiile unde se fac adunări pentru exercitarea diferitelor culte, aceasta pentru a avea o evidență pe întreg județul și a cunoaște situația atunci când le sunt cerute relații. Organele Jandarmeriei aveau sarcina de a supraveghea dacă exercitarea activității cultelor se făcea în cadrul dispozițiilor legale¹⁷.

În septembrie 1948, două ordine circulare, unul al Inspectoratului General al Jandarmeriei, nr. 128.195, și celălalt al Secretariatului General pentru Trupele M.A.I., nr. 4, prezentau organelor în subordine situația din punct de vedere legal, statistic și a atitudinii față de regim a diferitelor „secte” și asociații religioase și, totodată, măsurile și modul în care trebuiau tratate acestea. Spre exemplu, adepții asociațiilor și misiunilor religioase permise, precum cultul creștin de rit vechi, creștinii după evanghelie, Asociația religioasă a creștinilor pravoslavnici tradiționali de răsărit, Ucenicii lui Isus Hristos, Misiunea bisericii norvegiene, cultul baptist, adventist de ziua a 7-a, Biserica lui Dumnezeu apostolică (penticostali), conform ordinelor circulare, trebuiau considerate drept elemente suspecte ordinii publice și siguranței statului, deoarece majoritatea aveau legături și primeau ajutoare din străinătate pentru ridicarea unor „case de rugăciuni”, tipărirea de broșuri: „S-a constatat că sunt legați de anumite cercuri reacționare imperialiste și, în general, membrii acestor secte păstrează o rezervă față de participarea la viața politică”¹⁸.

Asociațiile religioase interzise, precum Martorii lui Iehova, asociațiile mileniste, secerătorii, tremurătorii sau hiliștii, stiliștii, inochentiștii, care „propagau idei anarhice dăunătoare ordinii publice și siguranței statului... trebuie continuu supravegheați, urmăriți în întreaga lor activitate și atunci când vor fi dovediți cu corectitudine, vor fi deferiți justiției”¹⁹.

Odată cu înființarea Securității în august 1948, noua instituție moștenește cea mai importantă structură a vechii Siguranțe și anume arhiva, ce conținea dosarele întocmite de Serviciul Secret al Poliției române, Prefectura Poliției Capitalei și fostul Serviciu Secret al Jandarmeriei. Cu ajutorul arhivei, la ordinele partidului, Securitatea avea să desfășoare o intensă activitate informativă și represivă. Pentru susținerea acestor acțiuni,

¹⁵ *Ibidem*, dosar 3.978, f. 350-351.

¹⁶ *Ibidem*, f. 352.

¹⁷ ANIC, fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 63/1948, f. 98.

¹⁸ *Idem*, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 83/1947, f. 15.

¹⁹ *Ibidem*.

Securitatea a reorganizat modul de ținere a evidențelor, atât tehnic cât și în privința problemelor de activitate: „Predicatorii, preoții, călugării și ceilalți clerici sunt în număr foarte mare, se pot manifesta legal și sunt împinși nu numai de originea lor socială și de creșterea lor, dar și de doctrina lor mistico-idealistică, la ostilitate împotriva bazelor materialist-dialectice ale Republicii noastre Populare. În consecință, evidențele noastre trebuie să fie largi, permițând să precizăm la orice moment unde se găsesc și cum acționează aceștia... Pentru a culege probe împotriva unui preot, predicator, etc. trebuie mai multă muncă și aprofundare decât în alte cazuri ce interesează Securitatea”²⁰.

Birourile privind cultele din cadrul direcțiilor regionale au fost nevoite să-și modifice modul în care își țineau evidențele, materialul trebuind a fi sistematizat după următorul model:

1. Mapa cu ordinele și instrucțiunile primite de-a lungul timpului cu privire la culte.

2. Biblioteca documentară și mapa cu evidența tuturor legilor și regulamentelor privind activitatea legală a cultelor, incluzând și extrase din presă.

3. Mapa cu materialul compromițător, ce trebuia să cuprindă probe despre „abaterile de la morala cetățenească” și religioasă a preoților, urmând a fi folosită în funcție de caz și necesitățile momentului pentru demascări sau recrutări în acțiuni de pătrundere informativă.

4. Mapa cu evidența activității inspectorilor județeni ai Ministerului Cultelor.

5. Mape de evidență ale tuturor cultelor din raza unității de Securitate, ce trebuiau să conțină următoarele date:

a) Un istoric al cultului, care să cuprindă evoluția sa pe plan mondial și în România, insistându-se asupra principiilor doctrinare, dar și a evoluției respectivei comunități religioase aflate în raza de acțiune a unității de Securitate, această ultimă parte trebuind să fie completată o dată la șase luni cu o sinteză asupra perioadei analizate. Pentru completarea primei părți urmau a se consulta diferitele lucrări puse la dispoziție de Direcția Generală a Securității Poporului.

b) Schema de organizare a cultului de pe raza unității, ce cuprindea pentru fiecare comună numărul de credincioși în raport cu cel al populației, numele și adresele preoților, predicatorilor și a persoanelor care fac parte din consiliul parohial, indicându-se pe scurt categoria socială de care aparțin, activitatea politică. Această schemă de organizare trebuia ținută la zi, notându-se, atunci când era cazul, eventuale mutări, decese, convertiri.

c) Schema sumară a organelor de conducere a cultului și a centrelor de concentrare culturală, ca mănăstiri, institute teologice, etc. Se întocmeau tabele cu numele și adresa persoanelor în cauză, indicându-se pe scurt categoria socială din care fac parte și activitatea politică.

d) Evidența asociațiilor religioase ce funcționau în cadrul cultului, cu sau fără personalitate juridică, cu menționarea datelor necesare identificării, tabelul comitetului de conducere, o listă a filialelor pe comune.

6. Mape operative pe probleme pentru fiecare obiectiv mai important, în funcție de specificul fiecărei regiuni. Dosare de probleme se întocmeau pentru evidența cântăreților bisericești, pentru acțiunea de catehizare a copiilor (fiecare cult în parte), în privința agitațiilor violente „contrarevoluționare sub mască religioasă”, pentru „așazisele minuni și starea de spirit creată de acestea”, pentru orice mănăstire sau schit în

²⁰ *Ibidem*.

parte, cu harta regiunii și drumurile de acces, pentru episcopii, institute teologice, în privința preoților basarabeni, bucovineni și transnistreni, în privința așa-ziselor manifestări ostile cu ocazia naționalizării școlilor și a tendințelor de a reintroduce icoanele și pregătirea religioasă, hramuri, pelerinaje, curieri clandestini romano-catolici, cu privire la „revenirea” greco-catolicilor trecuți la ortodoxie, pentru urmărirea activității foștilor călugări și călugărițe din congregațiile și ordinele desființate etc.

În timp ce episcopiile, institutele teologice, protopopiatele, asociațiile religioase apăreau și în schema de organizare, cu informații sumare, în mapele operative despre acestea se furnizau date pe larg, pentru fiecare în parte. Aceste dosare constituiau baza pentru redactarea imediată a referatelor și studiilor privind evoluția diferitelor probleme.

7. Dosarele personale (ulterior de acțiune informativă) erau întocmite acelor persoane semnalate „cu activitate dușmănoasă sub masca cultului”. Dosarele erau create atunci când nu exista suficient material pentru a fi deferiți justiției, dar existau „dovezi de instigare antidemocratică”.

Baza acestor dosare o constituiau fișele personale. Rapoartele către Direcția Generală a Securității trebuiau însoțite de fișele personale ale preoților. Fișele aveau următoarele rubrici: nume, prenume, numele de călugărie, data și locul nașterii, numele și profesia părinților, domiciliul actual, studiile, gradul clerical, cultul căruia îi aparține, funcția administrativă în cadrul acestuia, data hirotonisirii (sau a călugăriei), dacă e căsătorit și are copii, situația materială din trecut și prezent, dacă este salariat al statului sau este susținut de credincioși, situația militară, cetățenia, plecări în străinătate (pentru studii religioase sau din alte motive), activitatea politică înainte de 6 septembrie 1940, după această dată și de la 23 august 1944, atitudinea față de prevederile legii cultelor din 4 august 1948, diferite observații²¹. În februarie 1949, la Oradea, David Dănilă, persoană impusă de partid, împreună cu vicarul Coman au dat un ordin circular confidențial prin care cereau date personale de la toți preoții parohiei, fără știrea episcopului Nicolae Popovici, ce se opunea regimului, lucrare ce fusese solicitată de Securitate tocmai pentru a sluji la întocmirea acestor evidențe²². Presupunem că acest caz nu a fost unul singular.

La 31 decembrie 1949, evidențele personale, ținute pe bază de fișe, erau în număr de 6.800 (la un total de 31.000 de clerici din toate confesiunile), fiind completate în permanență pe baza semnalărilor primite. Din motive de ordin tactic, Securitatea a încercat să inducă credincioșilor ideea că anumiți clerici nu sufereau din cauza regimului pentru credința lor, ci „pentru instigarea antidemocratică sub masca credinței”²³.

Monitorizarea cultelor a continuat în anul 1950, pe baza unor „planuri de muncă” periodice, împărțite pe probleme („problema 131” sau ortodoxă, „problema 132”, unde intrau romano-catolicii și greco-catolicii rezistenți, „problema 133”, aici fiind incluse „cultele istorice, cultele noi, legale și nelegale, precum și cultele clandestine”)²⁴.

În toamna anului 1951 s-au luat noi măsuri pentru supravegherea sistematică a cultelor. La 24 octombrie 1951, Regionala de Securitate București expedia Raionului de Securitate Crevedia ordinul 340/ 44.196, în care se dispunea realizarea unei „evidențe a tuturor cultelor” din comunele și satele aflate în raza sa de activitate. Aceasta trebuia să cuprindă următoarele: numărul credincioșilor din fiecare cult în fiecare comună și sat, al parohiilor și preoților, influența clerului în rândurile populației, mănăstirile cu numărul

²¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 67, f. 267-273.

²² Idem, fond Informativ, dosar 2669, vol. I, f. 56.

²³ Idem, fond Documentar, dosar 195, vol. II, f. 19.

²⁴ *Ibidem*, f. 185.

călugărilor, aprecieri asupra situației din lăcașurile monahale, influența călugărilor asupra populației, călugărițe și călugări dispersați pe la parohii, localitățile unde se făceau pelerinaje, datele la care aveau loc și modul în care se desfășuraseră în anii precedenți, numărul participanților și dacă avuseseră loc „instigări”, personalitățile clericale sau laice importante care aveau ascendență asupra credincioșilor, grupările clandestine greco-catolice, iehoviste sau altele din cele identificate și asupra cărora se luaseră măsuri ori erau urmărite informativ, considerații generale asupra cultelor, clerului și credincioșilor, precum și faptul dacă cei din urmă erau „fanatici sau stăpâniți de misticism”, dacă erau intrați în gospodăriile agricole colective, de stat, aprecieri asupra comitetelor parohiale, împărțirea socială a acestora, precum și o rubrică cu aspecte necuprinse expres în ordin²⁵.

Pentru a controla acest mediu, Securitatea a recrutat agenți ce trebuiau să culeagă informații din biserici, case de rugăciuni, mănăstiri, schituri, sinagogi etc. La nivelul Serviciului Culte din Direcția Generală a Securității Poporului, în cursul anului 1949, au fost recrutați 61 de informatori, această structură având în studiu pentru recrutare alți 19. Dintre cei recrutați, 21 de informatori au fost predați Direcției de Securitate a Capitalei „pentru utilizare”. La nivelul Serviciului se primiseră 3.485 de note informative, dintre care 2.325 erau catalogate ca prezentând importanță²⁶. Din punct de vedere numeric, rețeaua informativă a Securității era deficitară. Cu ajutorul ei se preconiza ca în perioada 7 noiembrie - 30 decembrie 1949 „să se realizeze pătrunderi informative” în mediile Oastei Domnului, în majoritatea mănăstirilor din Oltenia, Muntenia și Moldova, în centrele eparhiale de la Râmnicu-Vâlcea, Craiova, Buzău, Constanța, în Institutul de Teologie de la București etc. O atenție deosebită se acorda dirijării agenturii în cazurile episcopilor ardeleni Nicolae Bălan, Nicolae Colan și Nicolae Popovici, ce trebuiau supravegheați „îndeaproape și discret”²⁷. Un document din 3 iunie 1950, realizat de Direcția Regională a Securității, intitulat „Planul de muncă pentru resortul «Culte» pe perioada 1 mai - 23 august 1950”, ne dezvăluie stadiul rețelei informative în interiorul comunităților religioase din centrul Moldovei („existent, necesar de realizat”), mai exact în județele Iași, Bacău, Roman, Vaslui, Fălciu și Neamț. Pe județe, cel mai mare număr de informatori existenți se înregistra în Neamț (18) și Iași (17), urma Romanul (11) și Vasluiul (8), iar cel mai mic în Bacău (4) și Fălciu (2). Astfel, în toate cele șase județe moldovenești existau 60 de informatori în problema religioasă. În principal erau vizate zonele cu intensă activitate bisericească, precum Mitropolia ortodoxă și Episcopia romano-catolică din Iași, Episcopia ortodoxă din Roman, protopopiatele, mănăstirile și schiturile ortodoxe, bisericile ortodoxe din orașe și cele catolice din sate, casele de rugăciuni ale evanghelicilor, adventiștilor, asociației Oastea Domnului, stilștilor, etc., indiferent dacă erau în localitățile urbane sau rurale. Cel mai mare număr de informatori se înregistra la Mitropolia Ortodoxă din Iași, cinci, dar se considera că e nevoie de șapte; la Episcopia ortodoxă din Roman erau patru, considerați suficienți; la Episcopia romano-catolică din Iași erau trei informatori, însă erau necesari patru. La mănăstirea Neamț exista doar unul, dar necesarul era de trei, situația prezentându-se la fel și în cadrul comunităților stilistă din comuna Tansa și Creștină după evanghelie din comuna Băcu, ambele din județul Vaslui. La numărul de informatori „necesari” în frunte se găseau județele Neamț (60) și Iași (56), lucru explicabil dacă avem în vedere că acolo se

²⁵ *Ibidem*, dosar 60, f. 280.

²⁶ *Ibidem*, dosar 195, vol. 2, f. 9.

²⁷ *Ibidem*, f. 197-201.

aflau centre administrative bisericești și multe lăcașuri monahale ortodoxe, comunități stiliste, evanghelice etc. Urmau județele Roman (33), Bacău (27), Vaslui (26) și Fălciu (16). Pe ansamblul județelor amintite erau necesari 218 informatori. Diferența dintre existent și necesar era însă mare. Astfel, în județul Neamț urmau a se recruta încă 42 de informatori, în Iași 39, în Roman 25, în Bacău 27, în Vaslui 17, iar în Fălțiceni 14, în total 161 de persoane²⁸.

În stenograma ședinței ce a avut loc în zilele de 2 și 3 decembrie 1957, la care au participat directorii din aparatul central și din regiuni, ministrul de interne Alexandru Drăghici atrăgea atenția că nu s-au luat măsurile necesare pentru recrutarea de agenți din rândul călugărilor și călugărițelor, din cele 27 de mănăstiri și schituri aflate în regiunea Bacău, numai în opt exista câte un agent, în regiunea Pitești din 33 de mănăstiri erau încadrate informativ numai 13, iar din cele șapte câte avea regiunea Constanța, agentura lipsea cu desăvârșire²⁹. Drăghici reproșa, de asemenea, faptul că în multe regiuni nu se reușise a se crea o agentură formată din persoane care se bucurau de autoritate, capabile să urmărească activitatea clerului. Erau date drept exemple negative „Direcția Regională M.A.I. Oradea, care nu a reușit să pătrundă cu agentura ei pe lângă Schniper, vicarul fostei episcopii, iar Direcția Regională M.A.I. Stalin nu a reușit să facă o astfel de pătrundere pe lângă episcopul clandestin Wasvary Ioan și episcopul luteran Müller”³⁰.

După 1948, clericii „cu un trecut politic compromițător”, în special legionar, au avut de ales între a fi arestați sau a deveni informatori, un caz demn de menționat fiind cel al preotului Dumitru Veștemeanu, funcționar în cadrul Ministerului Cultelor încă din perioada regimului antonesciano-legionar. În timpul ministeriatului lui Ghiță Popp, presa comunistă a cerut cu vehemență epurarea sa și a altor funcționari bănuți de legionarism, lucru ce a și avut loc în februarie 1945³¹. În mod surprinzător, după instalarea guvernului Groza, Dumitru Veștemeanu a fost reintegrat la Departamentul Cultelor, ajungând consilier tehnic, post pe care îl ocupa și în anul 1948. În același an, Securitatea redescoperea trecutul său legionar, fiind învinuit că „în anul 1941, la data de 21 ianuarie, în calitate de șef de serviciu (în Ministerul Cultelor), împreună cu secretarul general Demetrescu Vladimir și inspectorii Racoveanu, Pălăgeanu și Matei, s-au baricadat în Minister, după ce au mai adus încă 40 de legionari, opunând rezistență Armatei”³². Securitatea îl suspecta în 1948 și de implicare într-o organizație subversivă cu activitate în București. Pe baza acestor informații, subofițerul de Securitate Adolf Grunstein își încheia referatul din 13 ianuarie 1949 cu următoarea frază: „Față de activitatea dusă de Veștemeanu Dumitru în cadrul Mișcării Legionare înainte de 1944 și activitatea sa după această dată, propunem ca sus-numitul să fie captat și folosit ca informator”³³. Recrutarea colaboratorilor Securității se făcea chiar și atunci când nu existau suficiente probe pentru a stabili apartenența politică la extrema dreaptă. De

²⁸ Documentul a fost publicat de Dorin Dobrinu sub titlul *Informatorii Securității în comunitățile religioase din centrul Moldovei (1950)*, în „Arhiva istorică a României”, serie nouă, vol. I, 2004, nr. 1, p. 223-232. Pentru cercetătorii ce doresc să consulte documentele, le furnizăm datele necesare din Arhiva CNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. I, f. 432-440.

²⁹ CNSAS, *Securitatea, structuri-cadre, obiective și metode*, vol. I, coordonator Florica Dobre, documente editate de Florian Banu, Teodor Bărbulescu, Camelia Ivan Duică, Liviu Țăranu, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 450.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 35/1943, f. 227.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, f. 228.

exemplu, în urma unei semnalări precum că la Biserica Madona Duda din Craiova s-ar găsi material subversiv, Securitatea a făcut o descindere la acest lăcaș de cult și la locuințele celor doi clerici care slujeau acolo. Deși nu s-au găsit documentele care ar fi interesat în mod real Securitatea, ci doar „niște reviste ale Frontului Renașterii [Naționale] și broșuri care nu erau de mare importanță”, poliția politică a reușit să-și atingă scopul. Invocând gravitatea materialului subversiv găsit la percheziție și amenințându-i că justiția îi va condamna pentru acest lucru, Securitatea i-a determinat pe preoții de la biserica craioveană să accepte statutul de informatori³⁴.

Atunci când își racolau informatorii din rândul preoților, Securitatea ținea cont și de alți factori, precum frica, teama de a nu-și pune în pericol familia sau situația socială, acestea devenind motive pentru acceptarea colaborării. Un referat al Securității, din 7 octombrie 1948, reflectă aceste realități: „Potrivit delegației primite de a trece la pregătirea unui informator la Patriarhie, în ziua de 6 octombrie a.c., am luat legătura cu preotul Popovici Alexandru, care a fost numit pe data de 1 septembrie a.c. administrator la fabrica de lumânări a Patriarhiei în locul preotului Bălăiță, pensionat (...). Este căsătorit și are copii. Are o fiică studentă la Politehnica din București. Își iubește mult familia și mai ales copiii. Este foarte fricos”³⁵.

Pintilie Gheorghe, ministru adjunct de Interne, în ședința cu comandanții de Regionale și Județene de Securitate, ce a avut loc la 1 martie 1950, îi învăța pe ofițerii poliției politice cum să folosească informațiile compromițătoare pentru a recruta preoți: „Vedem un preot curvar, pe care l-am prins undeva, l-am fotografiat atunci când a avut raporturi sexuale. Atunci îl chemăm și îi spunem (...). dar nu așa, că nu merge, l-am lăsat, dacă este folosit, nu scapă el de mine, nu-l recrutez azi, peste o lună-două, dar nu scapă dacă am nevoie nici mort, nici viu. Să luăm cu metodele care ne învață partidul, de ce să căutăm ceva străin. Nu întâlnim în întreaga lume mai multă experiență ca la partidul nostru, atunci ce mă-sa căutăm metode străine”³⁶.

Informații compromițătoare folosite ca bază a șantajului ajungeau la Securitate uneori pe căi cu totul nebănuite. Astfel, o scrisoare trimisă în 23 ianuarie 1951 la Patriarhie de către un enoriaș din București nu și-a găsit destinatarul dorit, ci a ajuns la poliția politică. Scrisoarea, semnată de un credincios sincer în dezgustul său, a folosit cum nu se poate mai bine pentru a-i racola pe preoții învinși: „Se petrec în unele biserici lucruri care țin de domeniul fanteziei. Ea descalifică nu numai slujitorii altarelor, dar și pe omul în sine fără a fi preot. La biserică [...] există o lungă tradiție de practici superstițioase: sfințiri de chiloți și izmene, ca să aibă oamenii bucurie la pat, sfințiri de alte obiecte intime (cămăși de noapte, slujbe pe fotografii etc.). Cei patru preoți sunt într-un permanent scandal între ei, fiecare bănuindu-l pe celălalt că câștigă mai mult decât el [...] Insulte ce le aruncă unii altora sunt antologice: porcule, curvarule, nebunule, jidanule, mitocanule, manipulatorule, banditule, chiaburule, legionarule, tâlharule, afemeiatule etc. Recent, în timpul unei slujbe, preotul I.D. (într-un moment de iritare) a mers până acolo încât l-a scuipat în obraz pe colegul său, preotul I.L. ... Credincioșii care aud aceste lucruri (căci au avut preoții grijă să se părăscă unii altora credincioșilor) stau și asistă la acest scandal și se întreabă: Țștia n-au stăpân?”³⁷ Aceste informații au fost folosite de ofițerii poliției politice din cadrul Serviciului III Culte

³⁴ *Ibidem*, f. 253.

³⁵ *Ibidem*, f. 294.

³⁶ Document publicat în Marius Oprea, *Banalitatea răului...*, p. 150-151.

³⁷ Idem, *Viața între secret și decret*, în „Dilema”, nr. 51, decembrie 1995.

pentru a-i recruta ca informatori. Pentru culte se recrutau și informatori care nu erau preoți. Spre exemplu, în cazul fostului episcop Nicolae Popovici, retras la mănăstirea Cheia, fusese recrutat agentul „Vârlan”, contabil la o firmă din zona Prahovei, bolnav de TBC și care venea adesea la această mănăstire datorită aerului curat. Pentru eforturile sale informative, „Vârlan” primea din partea Securității hidrazidă, medicament necesar în combaterea TBC-ului³⁸.

Securitatea a încercat, în perioada ce o studiem, să strângă toate informațiile posibile, care ar fi putut sluji compromiterii unor ierarhi³⁹, fie pentru atragerea la colaborare, fie pentru obligarea părăsirii funcției. Din această cauză, aproape nu există dosar de ierarh care să nu conțină diverse note cu privire la atitudinea morală a acestuia. Tema favorită a Securității era homosexualitatea preoților. Ea putea constitui o mină de aur pentru scopurile poliției politice, încât, pentru a o dovedi, se încerca obținerea de informații pe orice căi (note informative, filaj, interogatorii, investigații etc.). Într-o primă fază, se accepta de către ofițeri orice fel de date pe această temă, chiar dacă sursele sau metodele de obținere a lor erau mai mult decât îndoielnice (spre exemplu presiuni în timpul anchetelor). De cele mai multe ori însă acuzele nu erau confirmate, iar în condițiile în care Securitatea, care urmărea cu obstinație această pistă, renunța în cele din urmă, constituie o dovadă extrem de clară că lucrul nu era real. Scopul declarat al Securității era, de fapt, slăbirea influenței exercitate de biserică în rândul credincioșilor, așa după cum rezultă din expunerea făcută de ministrul Afacerilor Interne, Alexandru Drăghici, la 16 septembrie 1958: „În scopuri operative trebuie să folosim cu pricepere cazurile de comportare imorală, abaterile de la canoane a unor reprezentanți ai cultelor și alte materiale compromițătoare, astfel ca măsurile întreprinse de noi să fie îndreptate spre slăbirea influenței bisericii”⁴⁰.

Urmărirea de către Securitate a clerului ortodox s-a făcut în funcție de mai multe criterii. Obiectivul poliției politice a fost cel de subordonare totală a bisericii față de partidul comunist, clericii ortodocși fiind supravegheați în funcție de rangul spiritual și rolul pe care îl aveau în cadrul acesteia, de la cel mai neînsemnat slujitor până la patriarh. Un alt criteriu important l-a constituit atitudinea prelaților față de unele măsuri luate de partid, precum legea învățământului, înființarea G.A.C.-urilor și a Consiliilor provizorii, lupta pentru pace, campania de însămânțări etc. Urmărite de Securitate erau și diferitele structuri ale Bisericii, fie de conducere (Sfântul Sinod, Sinodul Permanent, Adunarea Națională Bisericească și consiliile parohiale), fie pastoral-misionare, cum au fost Oastea Domnului, Sf. Gheorghe al tinerimii române sau Patriarhul Miron (din care prima era identificată drept „sectă” și „organizație de masă legionară”).

Cea mai periculoasă, în viziunea poliției politice, era Oastea Domnului, considerată drept „o organizație de masă legionară”, care recrutează adepți din rândul „credincioșilor celor mai fanatizați” și care, după desființarea ei, activa „aproape legal în foarte multe biserici”.

Organizațiile, societățile și asociațiile de orice fel intraseră în atenția partidului imediat după instalarea guvernului Petru Groza, la 6 martie 1945⁴¹.

³⁸ ACNSAS fond Informativ, dosar 2670, vol. II, f. 58-60.

³⁹ Pentru mai multe informații, vezi George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri*, București, Ed. Nemira, 2005.

⁴⁰ CNSAS, *Securitatea, structuri-cadre...*, p. 487.

⁴¹ Potrivit adresei nr. 30.487/S din 16 iunie 1945, a Secretariatului General al Președinției Consiliului de Miniștri către Ministerul Afacerilor Interne, se solicita alcătuirea de tablouri, pe întreaga țară, care să cuprindă asociațiile, societățile, birourile, cercurile, cluburile etc. care „urmăresc, real sau aparent, scopuri de

Activitatea politică desfășurată în trecut de preoții ortodocși a reprezentat un important argument în urmărirea desfășurată de Securitate. Implicarea în politica anterioară datei de 23 august 1944 era considerată drept „legionară”, urmărindu-se supradimensionarea cazului, arestarea și eventual condamnarea. Acuzațiile de legionarism sunt împărțite cu multă ușurință de Securitate pentru întreaga perioadă pe care o studiem. Conform unui document, datat 16 septembrie 1958, ministrul de interne Alexandru Drăghici afirma: „Este cunoscut faptul că mulți clerici provin din clasele exploatare, în trecut au făcut parte din organele de conducere a legionarilor și partidelor politice burgheze... Pe linia cultului ortodox, este necesar să urmărim pe legionarii care acționează sub masca clericilor, să ne ocupăm serios de munca informativă în institutele teologice și mănăstiri, unde aceasta este aproape inexistentă”⁴².

Într-un referat semnat de Alexandru Drăghici, datat 6 octombrie 1958, se denunță o amplă conspirație a legionarilor care s-ar fi infiltrat în cadrul Bisericii și în special în mănăstiri, de unde ar fi continuat activitatea gardistă, influențând însăși doctrina Bisericii, deturnând-o spre un caracter mistico-naționalist⁴³. Faptul este mai mult decât îndoielnic, referatul menționat aducând „argumente” consistente din dosarul de anchetă al grupului „Alexandru Teodorescu și ceilalți”, adică „Rugul Aprins”⁴⁴.

După cum se cunoaște, membrii lotului au intrat în vizorul Securității pe problema legionari și problema mănăstiri. Majoritatea celor vizați în acest dosar au fost arestați în noaptea de 13/14 iunie 1958, iar ulterior, în urma anchetei, fiind reținuți și alte persoane. Actul de acuzare arăta că Alexandru Teodorescu și complicii săi au înființat o mișcare cu caracter legionar numită „Rugul Aprins”. Cei mai în vârstă, considerați legionari cu vechi state de funcții ascunși sub haina călugărească, ar fi încercat să racoleze un număr de tineri cărora, sub masca educației religioase, li se insufla spiritul legionar, mistic-naționalist. Acești tineri urmau să intre în mănăstiri de unde să „continue activitatea ostilă statului comunist”. Pentru aceasta, membrii lotului au fost condamnați la pedepse variind între 5 și 25 de ani de închisoare⁴⁵. În cazul „Rugului Aprins” nu a fost vorba de activitate legionară. Sub numele de Sandu Tudor, Alexandru Teodorescu inițiasă săptămânalul *Floarea de Foc* (1932-1936) și cotidianul *Credința*, cărora le-a imprimat o orientare democratică cu tentă de stânga. El a scris în perioada interbelică articole memorabile, în care se pronunța împotriva celor două mari pericole ale secolului XX, extremismul de stânga și cel de dreapta. Mai mult, autori legionari, care nu pregetă să atașeze Mișcării unele personalități recunoscute, neagă caracterul gardist al „Rugului Aprins”⁴⁶.

Pe lângă acuzațiile de legionarism, unora dintre preoți li se reproșa poziția lor socială. Spre sfârșitul anului 1949, mulți dintre aceștia au primit eticheta de „chiaburi”.

binefacere, de propagandă, de editură, literare, turistice, sportive, culturale, teatrale, religioase, muzicale, artistice etc., precum și asociațiile de foști combatanți, ofițeri și subofițeri activi și de rezervă, decorați”. Tabelele trebuie să cuprindă următoarele rubrici: numele asociației și data la care a luat ființă, cu ce aprobare și cu ce formă; cine conduce și sub ce titlu sau cu ce formă; scopul urmărit, în ce constă activitatea lor, ce fonduri au, de unde provin aceste fonduri și cine le finanțează. Semnatarul acestei adrese era Emil Bodnăraș. Încă de la înființare, Securitatea avea baza de date necesare, știind exact cu cine are de-a face, putând lua măsurile pe care le considera necesare. ANIC, fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 77/1945, f. 2.

⁴² CNSAS, *Securitatea, structuri-cadre...*, p. 487.

⁴³ Document publicat în Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 321-332.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 329.

⁴⁵ A.M.J., fond Penal, dosar 113.668, vol. IV, f. 298-356.

⁴⁶ Flor Strejnicu, *Creștinismul Mișcării Legionare*, Sibiu, Ed. Imago, 2000, p. 89-97. Vezi și George Enache, *op. cit.*, p. 400-434.

Se afirma că nu doresc intrarea în colhoz, devenind astfel suspecți de sabotaj în acțiunea de „socializare a agriculturii”. La toate acestea se adaugă activitatea pastoral-misionară desfășurată de un număr important de preoți ortodocși în provinciile românești Basarabia și Bucovina, în timpul lui Ion Antonescu, activitate considerată drept „o campanie de calomnii la adresa Uniunii Sovietice”.

Trecerea într-o evidență specială și urmărirea acestor preoți a fost decisă înainte de 1949. Potrivit unui raport întocmit la 21 ianuarie 1949, de locotenentul Rohan Daniel, în urma vizitei de sprijin la Direcția Regională Pitești, se pare că existau „fișe personale la toți preoții, călugării și diaconii care au funcționat pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord”⁴⁷.

Probabil că această evidență nu era întocmită pe toate direcțiile de lucru, atâta vreme cât avea să se dea ordinul nr. 94.658, din 10 august 1949, semnat de Gavril Birtaş și H. Stănescu, în care se cerea: „Rugăm dispuneți de urgență a ni se înainta un raport detaliat care să cuprindă activitatea din ultimul timp a preoților și călugărilor care au funcționat pe teritoriul Transnistriei, Basarabiei și Bucovinei. Acest raport ne va fi redactat sub formă de notă scrisă în triplu exemplar pentru fiecare cleric în parte. De asemenea, se vor înainta fișele personale ale celor sus-menționați, care nu au fost înaintate până în prezent”⁴⁸. Conform unui raport întocmit la 22 aprilie 1949, de Biroul Cultului Ortodox din DGSP, principalul susținător al preoților basarabeni și a celor care activaseră în Transnistria era episcopul Antim Nica, locțiitorul Eparhiei Dunării de Jos, care era în legătură cu nucleul din București, condus de Pavel Guciujna, fostul reprezentant al preoțimii basarabene din perioada interbelică. Acești clerici sperau, potrivit raportului anual de activitate a Serviciului Culte din DGSP pe 1949, în „reîntoarcerea triumfală în comunele pe care le-au exploatat în trecut. Acest nucleu preoțesc, prin Pavel Guciujna, era în legătură permanentă cu preotul Alexandru Nicoreanu”⁴⁹.

Un alt criteriu de urmărire a preoților privea activitatea spirituală propriu-zisă. Aceasta, potrivit îndrumărilor partidului, trebuia să se desfășoare exclusiv în incinta bisericească, excepție făcând înmormântările. Mai mult, după interzicerea predării religiei în școli, nici cateheza nu mai era permisă a se desfășura în spațiul bisericesc, aceasta fiind interzisă pentru ca tânăra generație născută în socialism să nu mai fie „coruptă” de principiile „retrograde ale credinței creștine”. Predicile trebuiau rostite cu grijă, ele fiind de multe ori monitorizate de Securitate prin intermediul agenturii, deoarece se considera că preotul, prin poziția sa față de credincioși, putea crea tulburări și stări de spirit nefavorabile regimului.

Predica ținută de Nicolae Popovici, pe 1 ianuarie 1950, considerată de mulți un dur rechizitoriu la adresa regimului, a ajuns repede la urechile Securității. Iată câteva fragmente din spusele lui Popovici: „O jumătate de veac care a trecut peste noi a fost veacul păcatului și al ateismului. Mentea omenească a inventat multe lucruri, arme ucigătoare, tancuri, avioane și atomul ca urgia războaielor să nimicească sute de mii de vieți omenești și tot ce s-a clădit. Știința, cultura în această epocă au fost și sunt în slujba omului pământesc și nu în slujba celui de sus, pentru care motiv a suferit și suferă lumea. Nu avem lipsă de știință, de cultură, dar avem lipsă de Hristos, de mântuire, de libertate trupească și sufletească. Nu plângem după acei 50 de ani, dar nădăjduim că cei 50 de ani ce vor urma, și îndeosebi anul 1950, anul sfânt, vor aduce după Sf. Scriptură

⁴⁷ ANIC, fond DGP, dosar 35/1943, f. 221. Vezi și Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, anexă, p. 157-159.

⁴⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 2.672, vol. 40, f. 1.

⁴⁹ Idem, fond Documentar, dosar 195, vol. 2, f. 7.

slobozenie, iertare și mângâiere oamenilor care și-au pierdut moșiile, casele, libertatea și care au pierdut sufletele. Noi am dat și vom da ceea ce este al Cezarului, dar nu vom lăsa să fie luate de la noi ceea ce este a lui Dumnezeu (...). Părinți! Să aveți grijă de copiii voștri, să-i creșteți în spiritul Evangheliei, pentru că aveți răspundere în fața lui Dumnezeu, nu-i lăsați în cinematografe și pe terenuri sportive, unde tineretul este dus cu forța și unde primește o educație antireligioasă (...). Trimitem binecuvântarea ostașilor noștri care nu sunt lăsați în biserică ca altădată, ca să primească binecuvântarea ca altădată (...). Trimitem binecuvântarea Bisericii stăpânirii țării și îi rugăm ca să ne ocrotească în spiritul iubirii frățești prin fapte și nu prin vorbe (...). Trimitem binecuvântarea celor întemnițați, celor în suferință, celor care au pierdut speranța în viitor”⁵⁰.

Un alt palier de activitate al Securității era constituit din instituțiile de învățământ teologic, datorită importanței pe care acestea o aveau, de educare a viitorilor preoți. Nu puteau fi neglijate nici cursurile de îndrumări misionare, înființate la nivelul întregii Biserici din inițiativa patriarhului Iustinian, deși era o idee mai veche (în perioada interbelică au existat eparhii unde se țineau astfel de cursuri). Securitatea a încercat, prin intermediul Ministerului Cultelor, să le deturneze de la adevăratul scop și să le imprime un caracter politic, pentru o îndoctrinare eficientă a preoților⁵¹.

O atenție deosebită a acordat Securitatea patriarhului Iustinian, care s-a străduit să găsească Bisericii un loc și să-i asigure un viitor, în funcție de noua situație politică din România. Arhiepiscopul Clujului, Bartolomeu Anania, apropiat șefului B.O.R. și față de care patriarhul Iustinian și-a „deschis gândurile cele mai intime, cele mai ascunse”, după cum afirma în *Amintiri despre Patriarhul Iustinian*, arată strategia patriarhului față de puterea comunistă. „Orice instituție mare – afirmă Iustinian – trebuie să aibă o strategie. Strategiile sunt de două feluri: pe termen scurt și pe termen lung. Strategia pe termen scurt se bazează pe presoluție, uneori credință, că, în curând, vin americanii și ne scapă de comuniști. Voi, tinerii, așa gândiți (...). Voi sunteți tineri, credeți că vin americanii. Eu nu voi încerca să vă sugerez credința voastră. Credeți ce vreți, dar politica Bisericii o fac eu, iar eu sunt convins că americanii nu vin, sau, cel puțin, nu vin curând. Această stăpânire comunistă este de durată, iar strategia Bisericii trebuie să fie o strategie pe termen lung. Strategia pe termen scurt presupune confruntarea cu un dușman inegal și, pentru asta, nu este posibil acest lucru (...). Eu doresc ca, pe durata acestei stăpâniri, preoții mei să nu fie în pușcărie, ci în bisericile lor, ca preoți, pe cât este posibil. De aceea o strategie pe termen lung presupune un *modus vivendi*, un dialog cu noua putere și realizarea a ceea ce se numește un compromis în orice politică și în orice diplomatie”⁵². Putem afirma că, uzând de strategia sa, a salvat ființa Bisericii și a asigurat credinciosului libertatea de a-și manifesta credința, bisericile rămânând deschise, preotul putând să țină slujbele religioase, iar oamenii să vină la lăcașul de cult, dacă nu erau membri de partid. Considerând că Biserica Ortodoxă nu dispune de mijloace pentru a se opune în mod deschis comuniștilor, Iustinian a adoptat strategia manifestării unui atașament declarativ față de „valorile” noului regim politic, fapt ce i-a făcut pe liderii „democrat-populari” să creadă că în privința ortodoxiei lucrurile sunt pe făgașul cel bun, încrederea de care se bucura din partea autorităților permițându-i să dispună de o marjă

⁵⁰ Idem, fond Informativ, dosar 2669, vol. 1, f. 71-72.

⁵¹ Pentru detalii, vezi Adrian Gabor, Adrian Nicolae Petcu, *Biserica Ortodoxă Română și puterea comunistă în timpul patriarhului Iustinian*, în „Anuarul Facultății de Teologie”, Editura Universității din București, 2003, p. 112-122.

⁵² Bartolomeu Anania, *Amintiri despre Patriarhul Iustinian*, în „Renașterea”, nr. 10-11, 1998, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului.

de manevră pe care o va folosi la maxim. În sprijinul acestor afirmații, aducem argumente păstrate în Arhivele Securității, mai exact un sfat pe care Patriarhul Iustinian îl dădea episcopului Oradei, Nicolae Popovici, pe care îl îndemna la prudență și la evitarea acțiunilor nechibzuite. „Ascultă de ei, dar fă ce știi, așa cum fac și eu”⁵³.

Poziția lui Iustinian se înscrie, de fapt, modului în care românii s-au raportat la puterea comunistă, valorificând la maximum toate lipsurile sistemului și necondamnându-l limpede și fără echivoc. Iustinian era conștient și de faptul că: „Regimul mai are nevoie de Biserică, în fruntea căruia stă el. Este conștient că, în spatele său, stau 12.000.000 de credincioși, pe când partidul numără câteva mii de «derbedei» fără importanță. Din această conștiință izvorăsc forța patriarhului și curajul său de a înfrunta regimul în orice chestiune”⁵⁴, după cum menționa o notă a Securității din 19 martie 1950.

Rapoartele poliției politice comuniste surprind schimbarea de atitudine a lui Iustinian, din momentul în care a ajuns patriarh, revelator pentru comportamentul său real fiind notele întocmite în 1950 de DGSS. Lucrurile erau prezentate în relație cu ce aștepta orânduirea „democrat-populară” de la Biserică: „Ajuns patriarh, Iustinian a schimbat completamente macazul, reluându-și vechile legături cu național-țărăniștii și cu liberalii, întocmind un proiect de statut de organizare a Bisericii care este copia fidelă a proiectului de statut preparat de legionari, prin care el și-a arogat drepturi despotice de conducere în Biserică, pe care o îndrumă după bunul său plac, fără ca măcar aceasta să vie în vreun fel în sprijinul măcar al democrației populare. A înlăturat din administrația bisericească toate elementele promovate de democrație în Biserică (...) numind în posturile importante bisericești reacționari sau chiar criminali de război (...). Deși, față de oamenii regimului se declară partizanul democrației, în particular spune tuturor că el a fost ales de comuniști pentru a desființa Biserica, dar că el va face totul pentru a o salva (...)”⁵⁵.

Așa-zisul proiect legionar la care se face referire nu reprezintă altceva decât una din doleanțele exprimate de Biserică în perioada interbelică, când s-au purtat discuții și despre întărirea puterii patriarhului, pe baza canoanelor. Fostele rânduieli limitaseră atribuțiile lui din motive ce țineau de dificultățile unificării Bisericii după 1918, când mulți se temuseră de o prea mare putere centrală, care le limita autonomia. Comuniștii au acceptat această prevedere, crezând că-i avantajează, o mai mare putere pentru omul pus de ei ca patriarh însemna automat un mai mare control, asupra Bisericii. Dar Iustinian și-a folosit atribuțiile crescute pentru a deveni un tampon între autorități și corpul ecleziastic și pentru a împiedica amestecul statului în numirea ierarhilor sau funcționarilor din Biserică. Faptul că Iustinian a fost un apărător al preoților este demonstrat de numeroase note informative furnizate Securității ce surprind acest aspect,

⁵³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 2669, vol I, f. 27. Sfaturile lui Iustinian nu au fost ascultate. Prezentăm un fragment dintr-o notă informativă, datată octombrie 1950, unde se expun opiniile lui Iustinian și ale unor apropiați față de situația în care era pusă Biserica datorită gesturilor foarte tranșante ale lui Nicolae Popovici: „Se arată că un conflict deschis cu puterea comunistă nu are șanse de izbândă, iar acțiunile episcopului orădean pot cel mult să irite, nicidecum să clatine regimul instalat de sovietici. În ochii acestor ierarhi Popovici era considerat vinovat pentru că, bazându-se pe utopii (venirea americanilor), a deschis un conflict din care nu numai el ieșea învins, dar Biserica în întregul ei avea de suferit. Majoritatea ierarhilor așteptau «ziua de mâine» însă nu în felul pe care l-a înțeles Popovici (...) o reacție negativă a avut și episcopul de Arad, Andrei Mageru, care a afirmat că «îl socotește pe Nicolae Popovici vinovat că nu a știut să saboteze cu tact, cum face el la episcopia Oradea (de fapt Arad), pe care o girează, promovând la munci efective de răspundere elemente naționaliste»”. *Ibidem*, f. 32.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 67, f. 211.

⁵⁵ Document publicat de Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 228.

precum și de referatul 76.246, din 17 ianuarie 1949, întocmit de căpitanul H. Stănescu: „În legătură cu intervențiile patriarhului Iustinian în favoarea preoților arestați, avem a referi următoarele: Cu adresa nr. 48.639 din 23 decembrie 1948 a Ministerului Cultelor, dl ministru Stanciu Stoian ne înaintează în original un dosar compus din 13 anexe, cuprinzând tabele alcătuite de unele episcopii ortodoxe și cuprinzând preoții deținuți din raza eparhiei respective, rugând această Direcție Generală ca aceste anexe să fie cercetate. Toate tabelele episcopiilor au fost redactate drept urmare la ordinul nr. 1361 din 12 decembrie 1948 (...). Întrucât actul patriarhului Iustinian a provocat vâlvă pe tot cuprinsul țării și a dat loc la variate comentarii și întrucât, sub pretextul stabilirii numelui și numărului celor arestați, episcopiile au procedat la un adevărat recensământ de notorietate publică și luând în considerare faptul că această inițiativă nu a fost desfășurată cu Ministerul Cultelor, opinăm a se proceda la verificările necesare pentru a se stabili dacă nu cumva IPSS Iustinian a dispus această lucrare cu scopul de a lăsa impresia în mediul clerical că poate realiza imixțiuni în munca organelor de Securitate și Justiție”⁵⁶.

La intervenția personală a lui Iustinian, vor fi eliberați din arestul Securității, Grigore Nicolau, în mai 1948 și Bartolomeu Anania, în iunie 1949⁵⁷. În cazul preotului consilier Dumitru Stancu-Izbiceni, Iustinian a folosit o tactică interesantă. Întrebat de fiul său, Ovidiu Marina, de ce adusese elogii atât de mari acestui preot, Iustinian a afirmat că scopul său a fost acela de a împiedica autoritățile să-l mai aresteze pe viitor pe Stancu-Izbiceni, pentru activitatea sa din trecut. Astfel, organele de represiune trebuind să gândească „de două ori înainte de a pune mâna pe unul din preferații Bisericii”⁵⁸.

În toamna lui 1958, Iustinian a trimis avocatul Patriarhiei pentru a consulta dosarul lotului „Alex. Teodorescu și alții”, mai cunoscut sub denumirea de „Rugul Aprins”⁵⁹. Deși nu a reușit să-i scape din închisoare decât pe câțiva, notele Securității demonstrează preocuparea patriarhului Iustinian de a-i salva pe cei aflați sub oblăduirea sa. Dovada cea mai clară în acest sens este faptul că majoritatea preoților închiși vor fi reintegrați în rândurile Bisericii după ieșirea din închisoare⁶⁰.

Patriarhul Iustinian a fost anatemizat după 1989 în articole de presă și comunicări științifice, ca „patriarhul roșu” sau „sovrom patriarh”, însă lucrările respective s-au aplecat numai asupra aspectelor negative ale păstoririi sale, precum concursul dat autorităților în interzicerea cultului greco-catolic sau discursul anticatolic din anii '50, ignorându-le, din motive necunoscute, pe cele pozitive. Credem că cercetarea Arhivelor fostei Securități va pune în circulație noi informații cu ajutorul cărora specialiștii vor scrie mai nuanțat despre activitatea fostului patriarh.

Un caz aparte, aflat în urmărirea poliției politice din România comunistă, a fost reprezentat de cel al mănăstirilor, considerate focare de „legionarism”, de „misticism-obscurantist”, „cuiburi de activitate contrarevoluționară”, dar mai ales de retragere, după 6 martie 1945, a unor „dușmani ai poporului”.

⁵⁶ ANIC, fond DGP, dosar 35/1943, f. 225.

⁵⁷ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 133-134.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 199.

⁵⁹ Arhiva Ministerului de Justiție, fond Penal, dosar 113.688, vol. VI, f. 15.

⁶⁰ Spre exemplu, arhiepiscopul Clujului, Bartolomeu Anania, a fost arestat din nou în 1958 și condamnat la 25 de ani de muncă silnică. După ieșirea din închisoare, ca urmare a amnistiei din 1964, a fost reprimat în postul de bibliotecar al Administrației Patriarhale, iar în 1965 a fost trimis de patriarh în SUA, în calitate de director al Episcopiei Ortodoxe Române din America și Canada, funcție păstrată până în 1976.

Încă din anul 1948, organele represive și-au intensificat acțiunile de supraveghere a mănăstirilor. Aceste acțiuni erau legate și de faptul că, începând din acest an, mai multe organizații anticomuniste, printre care și Mișcarea Națională de Rezistență, au găsit un sprijin important în bisericile, mănăstirile și schiturile din întreaga țară. Într-un material informativ al Securității, datat 10 noiembrie 1948, se arăta că în România „ființează 176 de mănăstiri deservite de 5.941 de călugări. Aceste mănăstiri sunt fie situate în orașe, aproape de biserici, școli sau alte locuri publice, fie sunt situate în locuri izolate care permit adăpostirea unor elemente certate cu legea. Experiența democrațiilor populare vecine ca și experiența serviciilor noastre de securitate au dovedit că multe mănăstiri au devenit locuri de găzduire ale elementelor legionare sau din rezistență, fie depozite clandestine de muniții. Din această cauză ele constituie obiective pentru acțiunea informativă”⁶¹.

Securitatea aprecia că, în zonele unde numărul mănăstirilor este mai ridicat, activitatea antiguvernamentală este mai acută. În concepția autorităților comuniste, mănăstirile ortodoxe reprezentau un pericol datorită faptului că dispuneau de o anumită autonomie, fiind înzestrate cu așa-numite „instalații industriale” precum mori, motoare și dinamuri, gater, ateliere de țesătorie și de fierărie etc. Numărul mare de călugări era o altă preocupare a organelor de partid. Multe referate întocmite de Securitate consemnau faptul că măsurile adoptate de guvern, precum naționalizarea și confiscarea unor terenuri ale mănăstirilor, nu au reușit să contribuie la scăderea numărului, deoarece conducerea Bisericii Ortodoxe a creat o nouă bază materială prin utilizarea cooperativelor meșteșugărești din mănăstiri⁶². Baza economică nou creată a devenit un stimulent al creșterii numărului de călugări. Dacă în 1938 existau 154 mănăstiri cu 4.100 de călugări și călugărițe, în 1958 ființau 191 de mănăstiri cu 6.400 de călugări și călugărițe⁶³. Alături de creșterea numărului de călugări se constată și o ridicare a nivelului de pregătire a acestora, în urma absolvirii școlilor monahale și chiar a facultăților de teologie.

Afluxul multor tineri spre așezămintele monahale a reprezentat o cauză importantă a ciocnirilor dintre mănăstiri și autorități. Dacă în școli sau întreprinderi se putea dezlanțui o puternică propagandă comunistă asupra tinerilor, care să aibă succes, în mănăstiri acest lucru era imposibil deoarece, conform Securității, tinerii de aici se aflau sub influența unei educații mistice. Cum propagandiștii P.M.R. nu puteau activa în mănăstiri pentru a lămuri personalul în sensul dorit de regim, exodul tinerilor spre lumea monahală trebuia oprit. Nu numai cei tineri își găseau adăpostul în mănăstiri, intensificarea măsurilor represive determinându-i pe mulți dintre cei urmăriți de Securitate să se refugieze în așezămintele monahale.

Intențiile foarte clare și dure ale puterii contra mănăstirilor sunt exprimate în două rapoarte ample ale Securității, primul din 20 iunie 1955, în care se aduc argumente privind activitatea ostilă din mănăstiri⁶⁴, al doilea din 22 octombrie 1955, intitulat

⁶¹ ASRI, fond Documentar, dosar 7.755, vol. 7, f. 103.

⁶² În luna martie 1949, când începuse depozitarea Bisericii de terenurile sale, patriarhul Iustinian cerea, la 20 martie, cu ocazia deschiderii cursurilor la Seminarul monahal de la Mănăstirea Văratec, transformarea mănăstirilor în ateliere: „Este absolut nevoie să se înfăptuiască viața de obște, transformându-se mănăstirile în ateliere, unde să se lucreze covoare, scoarțe românești, stofe frumoase, care să ducă faimă peste hotarele țării”. Ion Dură, *Monahismul românesc în anii 1948-1989. Mărturii ale românilor și considerații privitoare la acestea*, București, Editura Harisma, 1994, p. 34-35.

⁶³ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 322.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 288-301.

„Măsuri în problema mănăstirilor de pe teritoriul R.P.R.”. În opinia ofițerilor de securitate, care contribuiseră la întocmirea documentului, „mănăstirile din România, atât înainte cât și după 23 august 1944, avuseseră un rol antipopular și antisocial”, constituind un grav pericol la adresa securității regimului, deoarece în ele se adăposteau și se concentrau „elemente dușmănoase și reacționare”. Pentru „a înlătura aceste pericole”, autorii referatului propuneau trei soluții: 1) desființarea mănăstirilor prin preluarea și trecerea în proprietatea statului a clădirilor, utilajelor etc., călugării și călugărițele urmând să se întoarcă la casele lor, iar pentru mănăstirile considerate monumente istorice se propunea trecerea în subordinea Academiei R.P.R.; 2) concentrarea călugărilor și călugărițelor în câteva mănăstiri și interzicerea circulației acestora, concomitent cu desființarea atelierelor și școlilor monahale de toate gradele și introducerea unor noi norme restrictive la intrarea în călugărie; 3) luarea unor măsuri menite, pe de o parte să scoată masele de credincioși de sub influența mănăstirilor, iar pe de altă parte să limiteze posibilitățile acestora de a recruta noi călugări⁶⁵. Ofițerul ce a întocmit documentul opta pentru ultima soluție. A fost elaborat apoi un proiect de măsuri care viza trei planuri: politic, economic și administrativ. În plan politic, se preconiza inițierea unei „campanii imediate și directe pentru combaterea misticismului”, însoțită de măsuri premergătoare, în centrul cărora se aflau: cunoașterea fenomenelor naturii și explicarea lor clară, în măsura puterii de cuprindere a țărânimii, cu accent „asupra părților care demonstrează contradicțiile cu Biblia”; „alegerea cu grijă a filmelor ce se rulează la căminele culturale satești și la caravanele cinematografice”; discreditarea călugărilor și a călugărițelor prin „exploatarea în presă a unor delictе, vicii etc.” Măsurile economice aveau în vedere „limitarea producției realizate de atelierele din mănăstiri”, cu excepția celei destinate exportului, care trebuia „preluată progresiv și numai în măsura constituirii de cooperative sau întreprinderi de stat similare”. Pe cale administrativă, se propunea o „intervenție hotărâtă a statului” prin introducerea unor restricții severe de natură să limiteze tot mai mult numărul celor care doreau să treacă la monahism⁶⁶.

Aceste planuri nu au fost puse în practică decât parțial, acțiunile concertate împotriva mănăstirilor intensificându-se abia după 1957, când este numit un nou ministru la Culte, în persoana lui Dumitru Dogaru. El întocmește un document, pe 28 august 1958, privind măsurile de limitare a rolului și influenței mănăstirilor, pe baza cărui se va adopta Decretul 410⁶⁷.

Alexandru Drăghici propune într-un raport adoptarea următoarelor măsuri împotriva mănăstirilor: călugării bănuți de legionarism sau care au îndeplinit funcții în aparatul de stat de dinainte de 1945 să fie scoși din monahism și să li se interzică portul hainelor călugărești; desființarea seminariilor monahale și interzicerea frecventării de către călugări și călugărițe a Institutului Teologic; intrarea în monahism să se facă numai cu avizul împuterniciților regionali pentru culte; interzicerea cu desăvârșire a înființării de mănăstiri și schituri și închiderea celor care au fost înființate după 23 august 1944, urmărind ca acestora să li se dea destinația anterioară, adică de biserici deservite de un preot de mir; numărul de mănăstiri să fie redus la jumătate; terenul, inventarul agricol și utilajele mănăstirilor desființate să fie preluate de GAC-urile din jur; interzicerea intrării „elementelor tinere” în mănăstiri, fixându-se limita de vârstă de la 50 de ani în sus⁶⁸. Unele din propunerile lui Alexandru Drăghici se vor regăsi, de

⁶⁵ *Ibidem*, p. 301-305.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 317-319.

⁶⁸ Apud Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 259.

altfel, în textul Decretului 410, din 28 octombrie 1959, care prevedea desființarea unor mănăstiri și scoaterea din monahism a mai multor călugări. Din statisticile autorităților aflăm că la 31 martie 1960 mai existau 132 de mănăstiri ortodoxe, 62 fiind desființate ca urmare a decretului 410. Încă înainte de apariția decretului, în perioada 1 ianuarie - 28 octombrie 1959, alte 30 de mănăstiri fuseseră interzise⁶⁹. Desființarea acestor mănăstiri s-a realizat cu implicarea directă a Securității, a cărei conducere a propus, la 27 martie 1959, lucru ce i s-a și aprobat, „să acționeze în numele organelor de miliție”. Unele mănăstiri desființate au devenit biserici de parohie, altele au primit destinații precum gospodării anexe, cămine de bătrâni sau au fost dărâmate⁷⁰.

O mare problemă pentru regimul comunist din România avea să se dovedească Biserica Catolică, cu diferitele sale rituri. Potrivit prevederilor Concordatului încheiat cu Vaticanul în anul 1927 și ratificat de Parlament în anul 1929, Biserica greco-catolică, care până atunci era autonomă și națională, devine un rit încadrat în Biserica romano-catolică. Primele lovituri directe date catolicilor aveau să ia forma denunțării Concordatului cu Vaticanul, în urma Decretului nr. 151/ 19 iulie 1948⁷¹. Pentru autoritățile de la București, denunțarea Concordatului însemna „desființarea cuiburilor acțiunii imperialiste la noi”⁷², iar pentru cultul romano-catolic, pierderea tuturor drepturilor sale în țară, activitatea sa fiind de acum tolerată și redusă doar la săvârșirea sfinte liturghii în biserică. Ecourile denunțării Concordatului, în rândurile clerului greco-catolic, sunt cunoscute datorită unor documente din arhiva fostei Securități. Este vorba de o notă informativă din 23 iulie 1948, întocmită de un colaborator al poliției politice din anturajul protopopului greco-catolic, Tit Liviu Chinezu. Ultimul a rămas surprins de procedura denunțării, considerând că „o asemenea procedură nu s-a mai văzut în lumea civilizată”, deoarece guvernul nu a anunțat oficial Nunțiatura Apostolică, care a luat cunoștință de acest fapt din ziare, deși în textul Concordatului se prevedea obligativitatea unui preaviz de 30 de zile. Însă, Tit Liviu Chinezu „s-a declarat fericit că sunt persecutați, pentru că această persecuție le va aduce mai târziu foloase nebănuite”⁷³. Denunțarea Concordatului se pare că nu a surprins clerul romano-catolic, după cum transmitea în 28 iulie Philippe de Luze, însărcinatul cu afaceri al Franței în România, către Robert Schuman, ministrul Afacerilor Externe al Franței: „Violenta campanie contra papei, dusă de câteva luni în presă, dispozițiile noii constituții, care prevedeau desființarea școlilor confesionale (...), diferitele apeluri lansate recent uniților pentru a reveni la biserica ortodoxă, constituiau indicii care lăsausă se întrevadă o revizuire a raporturilor dintre Republica Populară Română și Sf. Scaun”⁷⁴.

Deși au depus jurământul de credință față de R.P.R., în 31 decembrie 1947, ierarhii catolici, ca și membrii clerului inferior și mirenii aveau opinii anticomuniste și au dus o intensă propagandă împotriva regimului „democrat-popular”. În arhiva Securității și a Ministerului de Interne se găsesc documente care atestă atitudinea ostilă față de noul regim politic, a clerului și a populației de religie catolică. Spre exemplu, în referatul asupra activității antidemocratice a episcopului romano-catolic de Alba-Iulia, Marton Aron, din ianuarie 1948, se spune că: „În cadrul bisericii romano-catolice din

⁶⁹ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Contra „armatei negre a călugărilor și călugărițelor”*, în *MI*, an XXX, nr. 1 (346), ianuarie 1996, p. 5.

⁷⁰ Ion Dură, *op. cit.*, p. 45-50.

⁷¹ *MOF*, nr. 164 din 19 iulie 1948.

⁷² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenograme, dosar 7/1948.

⁷³ S.R.I., *Cartea Albă a Securității, 1948-1958*, vol. II, București, 1995, p. 151.

⁷⁴ Ovidiu Bozgan, *România versus Vatican. Persecuția Bisericii Catolice din România comunistă în lumina documentelor diplomatice franceze*, București, Editura Sylvi, 2000, p. 123.

România, în ultimul timp, s-a observat o vie activitate dusă împotriva comunismului, și în special contra Uniunii Populare Maghiare. Inițiatorul și sufletul acestei acțiuni este episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, Marton Aron, reprezentantul bisericii maghiare din Ardeal și capul reacțiunii ungurești din România. Pentru o mai bună reușită a activității sale antidemocratice, Marton Aron a trecut la reorganizarea asociației religioase *Actio Catolica*, ce devine de acum organul principal de luptă al bisericii romano-catolice contra regimului⁷⁵. De asemenea, o notă informativă din 23 februarie 1948 arată activitatea anticomunistă a episcopului greco-catolic Ioan Suciu, lucru ce demonstrează și faptul că aceste culte erau încadrate informativ de Securitate: „Agitatorii cei mai primejdioși și contra regimului sunt dintre catolici. Astfel, Ioan Suciu de la Blaj colindă țara și îi arde la cuvântări pe față contra democrației (regimului «democrat-popular» de fapt). Așa a făcut și la Cluj chiar acum, recent în februarie, fiind în trecere spre Oradea»⁷⁶.

Rapoarte ale Inspectoratelor General Administrative Regionale semnalau, la începutul anului 1949, Ministerului de Interne că „preoții catolici din județele Bacău și Roman manifestă pe față atitudini reacționare. Acțiunea preoților catolici ia forme organizatorice prin aceea că organizează spovedanii la intervale foarte scurte, țin slujbe mai dese, în scopul vădit de a sustrage populația de la întrunirile politice. În comuna Răcăciuni din județul Bacău, când organele de Securitate au vizitat pe învățător la școală, pentru a se informa asupra acțiunii preotului din comună, care trimisese un credincios să pună icoana în școală, s-au găsit, la ieșire, în fața unor mase de săteni care au arătat că vor să se convingă dacă anchetatorii nu au luat cu ei icoana»⁷⁷. Poliția politică urmărea activitatea clerului catolic și comportarea credincioșilor față de regim, deoarece, conform raportului informativ al prefectului județului Roman, din ianuarie 1949, înaintat M.A.I.-ului „preoții catolici care sunt cunoscuți ca cei mai înverșunați dușmani ai regimului se feresc de a lucra pe față, însă știut este că populația catolică și mai ales bătrânii sunt cei mai periculoși regimului»⁷⁸.

În 1948, Biserica Română Unită a fost lichidată de regimul „democrat-popular”, în această acțiune autoritățile de la București urmând indicațiile Kremlinului, care după interzicerea cultului greco-catolic din Uniunea Sovietică hotărâse ca măsura să fie extinsă și în țările est-europene ajunse în sfera sa de influență. Cultul greco-catolic a pus o problemă specială pentru autoritățile de la București, deoarece Biserica Unită, prin întreaga ei activitate, militase pentru emanciparea românilor din Transilvania. „Lichidarea” Bisericii greco-catolice avea să se producă în a doua parte a anului 1948. Potrivit surselor oficiale, lucrurile s-au petrecut astfel: pe 1 octombrie 1948, un grup de 36 de clerici din Transilvania, reprezentând 430 de preoți, care au cerut revenirea la Biserica Ortodoxă Română, s-au întrunit la Liceul Gheorghe Barițiu din Cluj. Aici au redactat o proclamație în care s-a hotărât reînnoirea „la sânul Bisericii Ortodoxe Române de la care strămoșii noștri de acum două veacuri și jumătate s-au desprins datorită vitregiei vremurilor de atunci»⁷⁹.

Duminică, 3 octombrie, cei 36 de protopopi (inițial fuseseră programați 38, replică în timp la numărul celor 38 de protopopi care participaseră la sinodul unionist din 7 octombrie 1689, în frunte cu episcopul Atanasie Anghel) și preoți greco-catolici s-au

⁷⁵ S.R.I., *Cartea Albă...*, vol. II, p. 119.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 125.

⁷⁷ ANIC, fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 1/1949, f. 212.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 455.

deplasat la București. Au fost primiți de patriarhul Iustinian și de membrii Sfântului Sinod, care au luat astfel act de hotărârea de la Cluj, pe care au acceptat-o și au binecuvântat-o printr-o slujbă religioasă, la biserica Sf. Spiridon Nou. Pe 21 octombrie 1948, la biserica Sfânta Treime din Alba-Iulia, exact la data și la locul în care, cu 250 de ani în urmă, „câțiva protopopi din Transilvania semnav cartea de mărturie”, adică declarația de unire cu Biserica Romei, avea să fie anulată uniția de la 1698. Pe 2 decembrie 1948, în „Monitorul Oficial” era tipărit decretul 358 „pentru stabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic”⁸⁰.

Regimul comunist, prin Ministerul Cultelor, a hotărât ca revenirea la ortodoxie să se facă prin adeziune semnată. Preoții greco-catolici care refuzau actul de trecere la ortodoxie, nu mai aveau dreptul să funcționeze ca preoți. După cum se arată într-un studiu informativ al Direcției Generale a Securității Poporului privind mănăstirile și călugăriii din RPR, din 10 noiembrie 1948: „Acțiunea de unificare nu a avut succes în mediul călugăresc. În timp ce 73% din populație a revenit la ortodoxie, numai 10 din cei 146 de călugări greco-catolici, adică 7%, le-au urmat exemplul”. Ceilalți au preferat să renunțe la viața monahală „devenind cei mai înverșunați propagandiști împotriva unificării”⁸¹.

Ierarhia greco-catolică a reacționat imediat față de măsurile regimului privind lichidarea uniției. Vasile Aftenie s-a prezentat personal, la 11 octombrie 1948, la ministrul Cultelor, Stanciu Stoian, căruia i-a înmănat o scrisoare de protest semnată de toți episcopii greco-catolici, însă fără nici un rezultat⁸². În noaptea de 28 spre 29 octombrie, toți episcopii greco-catolici (Ion Suci, administrator apostolic al Mitropoliei Blajului, Vasile Aftenie, episcop de Alba-Iulia și Făgăraș, auxiliar al Mitropoliei Blajului, Iulian Hossu, episcop de Cluj-Gherla, Valeriu Traian Frențiu, episcop de Oradea, Alexandru Rusu, episcop al Maramureșului și Ioan Bălan episcop al Lugojului) au fost ridicați și duși la M.A.I., unde au stat până pe 31 octombrie. De aici au fost trimiși în domiciliu obligatoriu la mănăstirile de la Dragoslavele și apoi la Căldărușani⁸³. Vasile Aftenie a murit în timpul anchetelor de la Ministerul de Interne, în 10 mai 1959, în urma unor lovituri aplicate cu o rangă în zona capului⁸⁴. Ceilalți episcopi aveau să fie transferați la închisoarea din Sighet. Acolo au murit Valeriu Traian Frențiu, în 11 iulie 1952, și Ioan Suci, în noaptea de 26/27 octombrie 1953, dar și Tit Liviu Chinezu, în 15 ianuarie 1955, ce fusese consacrat episcop în secret în timpul deținerii la Căldărușani⁸⁵.

După 1955, supraviețuitorilor li s-a fixat iarăși domiciliu forțat la mănăstirile Curtea de Argeș, Căldărușani și Cocos⁸⁶. Ioan Bălan a murit într-un spital din București, la 4 august 1959⁸⁷. Deoarece semnase un memoriu către Gheorghe Gheorghiu-Dej, în care cerea dreptul la existență pentru Biserica Unită, episcopul Alexandru Rusu a fost judecat în 1957 și închis la Gherla și Dej. A murit în penitenciar la 9 mai 1963⁸⁸. Iuliu Hossu a supraviețuit închisorii și a murit în 1970 la Spitalul Colentina din București.

⁸⁰ *MOF*, nr. 281 din 2 decembrie 1948.

⁸¹ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 94.

⁸² Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 33.

⁸³ Vasile Marcu, *Drama Bisericii Române Unite cu Roma (greco-catolică). Documente și mărturii*, București, Editura Crater, 1997, p. 193.

⁸⁴ Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica Întemnițată. România 1944-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998, p. 46-47.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 194 și p. 411.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 73, p. 224-225 și 381.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 73.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 381.

Contrar propagandei oficiale, care arăta că „actul unirii a fost urmarea unei mișcări de masă”, în realitate, ea s-a realizat prin constrângere, nu a fost benevolă și nici totală. De exemplu, într-o situație întocmită de Prefectura județului Ciuc, serviciul administrativ, în 29 noiembrie 1948, despre credincioșii reveniți la ortodoxie din acest județ, se arată că din numărul inițial al greco-catolicilor, care era de 17.824 persoane, au trecut la ortodoxie 13.777 și au rămas 4.047 netrecuți⁸⁹. La 27 noiembrie 1948, Legiunea de Jandarmi Târnava-Mică semnala Inspectoratului General al Jandarmeriei că: „Unii dintre preoții greco-catolici continuă să se manifeste față de ostil trecerii la ortodoxism. Se citează cazul preotului Bălțatu Victor din comuna Albuș, care a fost prins de organele jandarmeriei umblând cu o listă pe la locuitorii ce au aderat la cultul ortodox spre a-i determina să se înapoieze la biserica greco-catolică”⁹⁰. În aceeași perioadă, Legiunea de jandarmi Trei Scaune transmitea organelor superioare că: „Sunt informații că populația rurală manifestă o atitudine negativă față de unificarea bisericii greco-catolice cu biserica ortodoxă. Locuitorii întârzie să se prezinte la primării pentru a semna procesele-verbale de trecere la ortodoxie, în timp ce alții afirmă că nu vor trece la ortodoxism chiar dacă vor suferi orice pedepse”⁹¹.

În unele locuri, preoții care nu au revenit la ortodoxie au întreținut o viață religioasă subterană, tolerată de unii ierarhi ortodocși și având sprijinul material al Nunțiaturii Apostolice din București, până la expulzarea acesteia în iulie 1950⁹². Dintre cei care au trecut la ortodoxie, mulți au părăsit preoția, preferând ocupații laice, ceea ce însemna un refuz al unirii cu Biserica Ortodoxă. Ei au preferat această modalitate de teama represaliilor regimului. În 1949, conform documentelor Securității, un număr important de clerici și credincioși și-au negat adeziunea inițială la ortodoxie: „Din totalul clerului unit au revenit după unire 203 preoți, reprezentând 13% din totalitatea acestora, la care se adaugă cei 33% care au refuzat dintru început unirea. În ceea ce-i privește pe credincioșii care au retractat, numărul lor crește de la 210.000, în ianuarie 1949, la 480.000, la sfârșitul anului”⁹³.

Și în problema cultului catolic, pentru a obține informații, Securitatea a racolat informatori. La 3 martie 1949, Securitatea Capitalei raporta Direcției Generale că „nu a putut fi completată fișa personală a nunțiului apostolic O'Hara, deoarece nu avem o pătrundere informativă care ar putea să ne furnizeze datele necesare”⁹⁴. Situația era remediată în doar câteva luni, când poliția politică reușea să infiltreze în preajma lui sursa „Bertha”, ce va furniza note informative privind discuțiile purtate la Nunțiatură, precum și confidențele făcute de O'Hara. Una dintre afirmațiile sale merită redată, având în vedere procesul în care va fi implicată Nunțiatura, peste doi ani și jumătate: „În Republica Populară Română există trei categorii de cetățeni: cei care au făcut pușcărie, cei care o fac acum și cei care o vor face”⁹⁵. Nunțiatura era pe atunci bine informată în legătură cu soarta clericilor greco-catolici închiși. Astfel, s-a aflat, în iunie 1949, că episcopii Iuliu Hossu și Alexandru Rusu, arestați la 28 octombrie 1948, „au fost ținuți închiși la mănăstirea Căldărușani și au fost transferați în urmă cu câteva zile într-un loc

⁸⁹ ANIC, fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 63/1948, f. 101.

⁹⁰ *Ibidem*, Diverse, dosar 25/1948, f. 88.

⁹¹ *Ibidem*, dosar 24/1948, f. 224.

⁹² *Ibidem*, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 94/1951, f. 7-8.

⁹³ Apud Cristina Păiușan, *Problema cultelor în rapoartele Securității, 1949*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/1999, p. 92.

⁹⁴ S.R.I., *Cartea Albă...*, vol. II, p. 174.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 189-190.

necunoscut”⁹⁶. Acest loc era Sighetul. O’Hara avea să fie atent ascultat de sursa „Bertha” până în iulie 1950, dată la care „Nunțiatuura a fost demascată ca centru de spionaj, spionii O’Hara, Del Mestri și Kirk fiind nevoiți să părăsească țara”. După acuratețea informațiilor, „Bertha” se afla în imediata apropiere a Nunțiului papal, fiind probabil una dintre călugărițele care primiseră în sarcină serviciul de curierat al Nunțiaturii, regimul utilizându-le apoi ca martore ale acuzării în procesul „spionilor Vaticanului”, desfășurat la București între 10 și 17 septembrie 1951⁹⁷.

Securitatea deținea informații și în legătură cu instrucțiunile venite de la Vatican, în vara anului 1949, la Nunțiatuura Apostolică, cu privire la Biserica Română Unită. Un informator din preajma preotului catolic Louis Barral de la Legația Franței raporta Securității preocuparea Vaticanului de a-i încuraja pe greco-catolici să încline spre romano-catolicism, depășindu-și tradiționala aversiune față de etnicii maghiari. Dar pe de altă parte, recomanda „să fie lăsați să nădăjduiască în acest sens” și cei care se gândeau la reînființarea Bisericii greco-catolice⁹⁸. Nădejtile în acest ultim sens erau din ce în ce mai slabe, fiind legate doar de speranța unei intervenții occidentale împotriva lagărului socialist. Între timp, Biserica greco-catolică intrase în clandestinitate, devenind o preocupare importantă în activitatea Securității. Cu timpul s-au produs mai multe pătrunderi informative, astfel încât conducerea partidului era la curent cu discuțiile ce aveau loc în sediul Nunțiaturii, ce corespondență se purta între Arhiepiscopia romano-catolică din București, Scaunul Papal și Nunțiatuura Apostolică. Documente din arhiva Securității atestă acest fapt. Într-o notă din 10 martie 1949 se arată că „informatorul Romulus – care, conform serviciului de Securitate, era responsabil economic la Arhiepiscopia romano-catolică din București – a introdus omul de legătură în clădirea Arhiepiscopiei Romano-catolice din București sub pretext că este vorba de o rudă, pentru a pune la dispoziția acestuia unele dosare cu corespondență ale Arhiepiscopiei cu Scaunul Papal și Nunțiatuura Papală (...)”⁹⁹.

La 25 martie 1949 a avut loc, la nivelul conducerii DGSP, o ședință de lucru specială, la care au participat Teohari Georgescu, directorul Securității Pintilie Gheorghe și subdirectorii Vladimir Mazuru și Alexandru Nicolschi. Stabilirea poziției față de „problema catolică în general”, iar în subsidiar față de situația mănăstirilor și a catolicilor din Moldova au fost singurele subiecte aflate pe ordinea de zi. S-a ajuns la concluzia că „problema catolică devine din zi în zi mai acută, din cauza politicii pe care o duc preoții și călugării catolici din diferite ordine, care sunt agenții Papei și ai imperialismului anglo-american (...), mănăstirile au devenit un focar de unde pornesc toate uneltirile, instigările și ațâțările împotriva regimului democrat-popular”¹⁰⁰. S-au dispus măsuri operative precum interzicerea misionarismului la sate și orașe, oprirea colectării de bani de către preoți pentru construcția de noi lăcașuri de cult, închiderea mănăstirilor, astfel încât „în 2-3 mănăstiri de maici și 2-3 mănăstiri de călugări să fie concentrați toți călugării romano-catolici și să li se interzică să părăsească aceste mănăstiri”. Gheorghe Pintilie a fost însărcinat să stea de vorbă în problema cultului catolic cu Stanciu Stoian și cu patriarhul pentru a pregăti, în câteva zile, un material din care să rezulte mănăstirile unde vor fi concentrați toți călugării romano-catolici¹⁰¹.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 191.

⁹⁷ *Vezi Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a centrului de spionaj italian*, București, Editura de Stat pentru Literatură Științifică, 1952, *passim*.

⁹⁸ S.R.I., *Cartea Albă...*, vol. II, p. 212-213.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 175.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 178.

¹⁰¹ *Ibidem*.

În 1949, ofițerii Securității, ce aveau în obiectiv problema catolică, erau preocupați de două mari chestiuni: de hotărârea din iulie a Vaticanului, privind excomunicarea comuniștilor, iar spre sfârșitul anului de manifestările privind celebrarea „Anului Sfânt Catolic”. În 24 decembrie 1949, data de debut a Anului Sfânt Catolic, prin ordine circulare, Direcțiile județene de Securitate erau puse în alertă, fiind atenționate în privința faptului că „mesele pontificale” se pot transforma în demonstrații de „mare amploare cu caracter vădit dușmănos regimului nostru”. Se solicita ofițerilor poliției politice controlarea informativă a slujbelor religioase, precum și „măsuri directe și indirecte” de intimidare a eventualelor organizatori ai unor manifestații, fără a exclude forța, „dacă necesitatea o impunea”¹⁰². Măsurile speciale au avut succesul scontat, făcând ca decizia Papei, din iulie 1949, de excomunicare a comuniștilor, precum și Anul Sfânt Catolic să rămână fără efecte notabile: „Datorită măsurilor energice luate la timp, decretul Vaticanului pentru excomunicarea comuniștilor nu a fost pus în aplicare în R.P.R. în mod organizat [...] Clericii mai înțelegători au fost promovați la salarizarea statului, iar unele elemente foarte dușmănoase au fost neutralizate în mod indirect prin redeșteptarea unor procese de criminali de război, evaziuni fiscale și sabotaje agricole dovedite și prezentate Miliției economice, abateri de la morală aduse la cunoștința cetățenilor prin demascări publice etc.”¹⁰³.

Cu toate acțiunile întreprinse de Securitate, pe parcursul anului 1950, Biserica Unită cu Roma, susținută permanent de Nunțiatură, a avut o intensă activitate clandestină. Ion Buzescu, șeful Serviciului județean de Securitate Târnava-Mare din cadrul regionalei Sibiu, reclama în fața lui Gheorghe Pintilie, directorul DGSP, la o ședință de analiză desfășurată la București în 28 decembrie 1950, cu comandanții teritoriali ai Miliției și Securității, că „preoții umblă prin case particulare”, ceea ce „dăunează la munca informativă”. „În biserică se mai poate strecura un informator, da în case particulare mai greu”. La aceeași ședință, lt. colonel Pandele Nicolae, șeful Regionalei de Securitate Iași, arăta că efervescența religioasă era departe de a fi stopată: „Avem o mulțime de manifestări, nu a fost o rebeliune pe care s-o avem în cadrul Regionalei și să nu fi fost pusă la cale de preoți, în special catolici. În ceea ce privește problema catolică, noi am subapreciat la început această problemă. Chiar eu personal n-aș fi crezut vreodată că oamenii pot să fie atât de îndobitociți de preotul catolic din sat încât să facă asemenea acte. Am avut o rebeliune în Răcăciuni, județul Bacău. Am crezut că munca de lămurire a fost suficientă. Și mergând pe această linie, ne-am pomenit cu tot satul cu topoare. În momentul de față, preoții catolici au adoptat și alt sistem de lucru. Nu mai instigă nici ei, avem însă alt fenomen, avem cursuri de catehizare, avem slujbe religioase care se duc în fiecare clipă oricând este o adunare politică în sat sau a organelor administrative de acolo”¹⁰⁴. Sesizarea era corectă. Treptat, împotrivirea deschisă la comunizare, ce se dovedise fără șansă, a împins în special clerul greco-catolic la noi forme de luptă și conservare a propriilor structuri. Dar efortul de a păstra viu spiritul Bisericii Unite, cu un număr din ce în ce mai mic de preoți și în rândul unui număr redus de credincioși, era adesea scump plătit.

Cea mai puternică lovitură administrată de Securitate Bisericii Catolice din România, după Decretul 358 din 1 decembrie 1948, a fost înscenarea unui proces, desfășurat între 10 și 17 septembrie 1951, în care era acuzată Nunțiatura. În urma acestei

¹⁰² *Ibidem*, p. 218.

¹⁰³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. II, f. 11-12.

¹⁰⁴ ASRI, fond Documentar, dosar 10090, f. 61-62.

farse judiciare, atent pregătite de Securitate, ce a anchetat mai bine de un an, până când mărturiile au convenit scenariului dorit de autorități, au fost puși sub acuzație și condamnați la pedepse cuprinse între 10 ani temniță grea și muncă silnică pe viață, Augustin Pacha, episcopul romano-catolic de Timișoara, Clement Gatti, preot paroh al Bisericii italiene din București, Pintori Eraldo, funcționar al Legației Italiei, parohi și credincioși romano-catolici¹⁰⁵. Acest proces copia, ca și în cazul „deviaționiștilor”, scenariul stalinist al epocii, exersat deja în Ungaria și Cehoslovacia.

Cu ocazia procesului „agenturii Vaticanului” au fost date publicității și legăturile de sprijin care existau între Nunțiatură și grupurile de preoți și ierarhi greco-catolici clandestini. Unul dintre curieri, preotul Mihail Rotaru, a arătat că între aceștia și Nunțiatură se stabilise o intensă corespondență și că Nunțiatura trimisese în mai multe rânduri ajutoare financiare prelaților greco-catolici din regiunile Blaj și Cluj, distribuite de Alexandru Todea, Gheorghe Guțiu și de călugărul romano-catolic Ștefan Tătaru. Din nefericire, pentru prelații greco-catolici aflați în clandestinitate, „lichidarea” Nunțiaturii în urma acestui proces a însemnat pierderea singurului sprijin pe care îl mai aveau, în afara unui număr redus de enoriași.

Un alt palier de activitate a Securității în problema cultelor l-a constituit așa-numitele „secte religioase”, fiind vizate cultele neoprotestante legale, precum Biserica Adventistă, Biserica Baptistă, Biserica Creștină după Evanghelie și Biserica Penticostală, precum și grupurile aflate în ilegalitate, ca adventiștii reformiști, Nazarienii și Martorii lui Iehova. Deși nu cuprindeau decât aproximativ 220.000 de credincioși, problema „sectelor” era apreciată ca importantă deoarece erau considerați „în general fanatici și stau efectiv sub influența conducătorilor lor”¹⁰⁶. Îngrijorător pentru Securitate era faptul că, în decursul anului 1949, „au trecut în mod oficial la penticostali 961 de cetățeni, la adventiști 920, la bapțiști 616 și numărul celor trecuți la secte fără a-și fi înregistrat situația la Oficiul de Stare Civilă este și mai mare”¹⁰⁷.

În 1949, numai în cadrul Trupelor Ministerului Afacerilor Interne se semnalaseră 454 de „manifestări nesănătoase sub masca sectantă”. Aceste culte erau suspecte în ochii Securității datorită legăturilor cu unii coreligionari din Occident. Poliția politică avea ca sarcină în privința sectelor demascarea „manifestărilor bolnăvicioase și dușmane ființei statului nostru, ca: posturile îndelungate până la epuizare a penticostalilor, tremurăturile acestora, refuzul serviciului militar, comandament al adventiștilor reformiști și refuzul de a recunoaște orice autoritate, de a plăti impozitele, de a se supune legilor recrutării a adventiștilor și Martorilor lui Iehova”¹⁰⁸. Martorii lui Iehova reprezentau un caz special, fiind o „sectă” care considera statul unealta diavolului, aderenții acestuia aveau să fie urmăriți de către autoritățile polițienești încă de la apariția lor în România. Într-un raport al Siguranței, din 10 aprilie 1948, se considera că asociația Martorii lui Iehova, „deși se declară antiimperialistă și antimilitaristă, secta acționează sub formă deghizată, potrivit planurilor imperialismului american (...). Asociația Martorii lui Iehova întreține legături strânse cu străinătatea, în special cu America, de unde primește material propagandistic și instrucțiuni pentru felul cum trebuie dusă lupta și, în sfârșit, fonduri pentru susținerea propagandei (...). Este evident că acțiunea acestei secte este îndreptată împotriva regimului nostru democratic”¹⁰⁹.

¹⁰⁵ *Procesul unui grup de spioni..., passim.*

¹⁰⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. I, f. 4.

¹⁰⁷ *Ibidem.*

¹⁰⁸ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 150-151.

¹⁰⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 195, vol. I, f. 4-5.

În privința cultelor protestante, respectiv Biserica Reformată, Biserica Evanghelică Luterană și Biserica Unitariană, Securitatea aprecia că împreună ar avea aproape un milion de credincioși, mai toți de naționalitate maghiară și germană. Conform Dării de seamă asupra activității Serviciului III, pe anul 1949: „dușmanul de clasă, profitând de faptul că mai toți protestanții sunt maghiari și germani, a căutat, sub pretextele intensificării activității religioase, să realizeze unele instigări naționaliste. La aceste culte protestante s-a putut observa ipocrita îmbinare a declarațiilor publice de loialitate cu acțiuni antidemocratice”¹¹⁰.

Protestanții erau acuzați de faptul că în conducerea cultelor se infiltraseră horthiști și hitleriști, care au impus „linia instigației contra regimului”. Securitatea semnală apariția curentului „Betanist-Metodist” promovat de Francisc Visky în rândurile reformatilor din raza Superintendenței de la Salonta, precum și „tendința de a accentua orele de catehizare și de a impune un spirit dușmănos cursurilor ce se predau la Institutul Teologic protestant de la Cluj”¹¹¹.

Unitarienii erau acuzați că la „instigarea” vicarului Simion Dănilă au menținut în cadrul Consistoriului, confirmat în 1949, „19 fasciști maghiari” pentru care se obținuse material de demascare publică. De asemenea, erau semnalate încercările de a se restabili legăturile cu unitarienii din Anglia¹¹². Evanghelicii luterani germani, în frunte cu episcopul Friederich Müller, intraseră în atenția Securității deoarece luaseră atitudine împotriva Comitetului Antifascist German, căutând să „se erijeze în singurii reprezentanți ai sașilor și în special a celor repatriați din URSS”. Erau acuzați că încercau să instige pe țărani germani de a se împotrivi intrării în gospodăriile colective¹¹³.

Anul 1948 a reprezentat pentru Biserica Ortodoxă Română, în viziunea comuniștilor, așezarea unui patriarh considerat obedient și rezolvarea ultimelor „probleme”; scoaterea religiei din școli, „democratizarea” deplină a ierarhiei, încadrarea protopopilor favorabili regimului, reorganizarea învățământului teologic etc. Dezideratele partidului-stat au fost puse în aplicare fie prin măsuri administrative, realizate cu ajutorul Administrației Cultelor, fie prin măsuri represive exercitate de Securitate. Reprezentanții Bisericii, refuzând o colaborare efectivă cu partidul, au avut de suportat „rigorile muncii” de Securitate. În acest sens, o problemă neașteptată, și care a debusolat bunul mers al activității poliției politice, a fost schimbarea de atitudine a patriarhului Iustinian. El devenea un dușman al organelor represive, datorită dorinței sale de a-și conduce Biserica potrivit principiilor evanghelice și prevederilor canonice, spre o conservare a acesteia în noul cadru politic din România.

În ceea ce privește Biserica Catolică, dat fiind faptul că centrul de decizie al acesteia se afla la Vatican, în afara lagărului socialist, eforturile Securității s-au concentrat pe linia determinării reprezentanților ei din țară de a se rupe de Papă, prin crearea unei disidențe sau, altfel spus, a unei Biserici catolice naționale. Legătura permanentă cu Vaticanul, prin Nunțiatura Apostolică, va încuraja moral și financiar atât ierarhia, clerul romano-catolic, cât și pe cel greco-catolic nerevenit, conducând astfel la o amplă opoziție față de regimul „democrat-popular”. Represiunea Securității împotriva catolicismului susținut de Vatican s-a accentuat atunci când partidul a declanșat lupta împotriva „sabotorilor și tuturor conspiratorilor” din RPR, în urma rezoluției plenarei

¹¹⁰ *Ibidem*, vol. 2, f. 4-5.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 15-16.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

C.C. al P.M.R. din 10-11 iunie 1948. Cu acest prilej, au fost condamnate Biserica Catolică și aderenții sectei Martorii lui Iehova ca sprijinitoare ale „elementelor fascisto-legionare”. Acest document de partid a reprezentat linia directoare a Securității în problema cultelor, în urmărirea informativă cele două biserici „beneficiind” de o atenție specială. Astfel se poate explica represiunea dură la care au fost supuși catolicii și iehoviștii și o relativă menajare a celorlalte confesiuni.

Summary

One of the first methods used by the political police to control the activity of cults consisted in their monitoring, the Secret police trying to build itself a database that might allow the control and subsequent indictment of religious activists who were not willing to comply with the new regime. Orders and detailed instructions were passed within the Ministry of Internal Affairs regarding the monitoring methods of religious cults, both the acknowledged and the forbidden ones.

Secret police reorganized its records, from a technical point of view and also considering its activity issues. In order to be able to control this environment, they recruited agents who were supposed to collect information from churches, praying houses, monasteries, hermitages, synagogues, etc. Throughout the period that we hereby study, the political police tried to collect any possible information that could serve at compromising hierarchies, whether in view of attracting people for collaboration or of forcing them to leave their positions.

According to the communist outlook, for the Romanian Orthodox Church, 1948 was the year when an obedient patriarch was vested, as well as the year when the most recent “problems” were sorted out, such as the removal of religion from the school curriculum, a complete “democratization” of the existing hierarchy, installation of regime-biasing protopopes, reorganization of the theological educating system, etc. The desiderates of the state-party were applied whether by administrative measures, fulfilled by means of the Cult Administration, or by repressive measures applied by the Secret police. Church representatives, who had refused an actual collaboration with the party, had to bear the “rigors of working” involved by the Secret police. Therefore, an unexpected issue, which disturbed the good development of the activity performed by the political police, was the change of direction made by the Patriarch Justinian, who was to become an enemy of the repressive authorities, due to his will of managing his Church according to the Gospel principles and the canonic provisions, aiming at its preservation within the new Romanian political context.

As far as the Catholic Church was concerned, since its center of decision was in Vatican, outside the socialist camp, the efforts made by the Secret police focused on making its representatives inside the country cut off all links with the Pope, by creating some sort of dissidence, or, in other words, by creating a national Catholic Church. The permanent connection with Vatican, by means of the Apostolic Nunciature, would morally and financially encourage the hierarchy of the Roman-Catholic clergy, as well as the Greek-Catholic one, thus leading to an ample opposition to the “democratic-popular” regime. The repression exercised by the Secret police against the Vatican-supported Catholicism deepened when the party launched its fight against “all saboteurs and conspirators” in the People’s Republic of Romania, after the plenary resolution of the Central Committee of the Romanian Workers Party from 10-11 June 1948. This was the occasion when they condemned the Catholic Church and the Jehovah’s Witnesses followers as supporters of “fascist-legionary elements”. This party document represented the Secret police’s guiding lines as far as religious cults were concerned, since the two churches would “benefit” from special attention in its informative monitoring. This may explain the rough repression applied to Catholics and Jehovahians and the relative sparing of the other confessions.

DUMITRU VITCU

RUSIA ȘI RECTIFICAREA GRANIȚELOR ROMÂNIEI ÎN 1878. REAȚII ȘI ATITUDINI POLITICE, CONTROVERSE ISTORIOGRAFICE

Prin tratatul din 30 martie 1856 de la Paris, care încheia războiul Crimeii, Moldovei i se restituiau cele trei județe sud-basarabene (Cahul, Bolgrad și Ismail), măsură impusă Rusiei de către aliați, nu sub presiunea cererilor românești, care – nota bene! – fuseseră formulate deopotrivă de moldo-munteni (Gr. Al. Ghica, gen. Gh. Magheru, N. Golescu ori C. A. Rosetti)¹, ci din evidente, chiar mărturisite, rațiuni strategice ale învingătorilor, vizând îndepărtarea învinsului de la gurile Dunării.

Protocolul semnat ulterior de reprezentanții conclavului diplomatic european², purtând data de 26 decembrie 1856 / 6 ianuarie 1857, fixa noile hotare ale Moldovei în sud, care urmau *Valul lui Traian* până la râul *Ialpug*, lăsând moldovenilor localitățile *Bolgrad* și *Tobac* (*Tabac*), în timp ce Rusia reținea pe malul drept al aceluiași râu orașelul *Komrat* cu un teritoriu de aproximativ 330 verste pătrate (circa 350 km²). În total, porțiunea de teren restituită atunci Moldovei însuma aproape 11.000 km², cu o populație de 127.330 locuitori, reprezentând etnic pe români, lipoveni, bulgari, găgăuzi, tătari ș.a.³

Concomitent cu acea parțială restituție, la cererea insistentă a Turciei, aceiași semnatori ai protocolului au decis ca Delta Dunării și Insula Șerpilor – preluate oficial de Rusia în 1829, odată cu fixarea graniței cu Imperiul Otoman pe talvegul fluviului și pe brațul Sf. Gheorghe, prin tratatul de la Adrianopol⁴ – să revină vechiului stăpân (Imperiul Otoman), lipsind astfel Principatele, în expresia sugestivă a lui Leon Plee, de un contact direct și corespunzător cu Marea Neagră⁵. De reținut este faptul că satisfacerea, fie și parțială, a cererilor sau obiectivelor românești – între care: scoaterea

¹ Paul Cernovodeanu, *Inițiative românești de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854-1856)*, în *RI*, tom III, nr. 1-2/1992, p. 82-95; Gr. Chiriță, *Un document necunoscut din 1856 despre soarta Basarabiei*, în *RI*, tom II, nr. 7-8/ 1991, p. 399-401.

² Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and its Execution*, part I, în „The Journal of Modern History”, vol. IV, March-December 1932, The University of Chicago Press, Illinois, p. 451; W.E. Mosse, *Britain, Russia and the Questions of Serpents Island and Bolgrad. Two Incidents in the execution of the Treaty of Paris, 1856*, în *SEER*, volume XXIX, number 72, December 1950, University of London, p. 86.

³ *Acte și documente relative la istoria renascerii României* (în continuare, *Acte și documente*), III, publicate de D.A. Sturdza și Ghenadie Petrescu, București, 1888, p. 1031-1032; pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Tratatul de la Paris (1856) și avatarurile delimitării hotarului european între Rusia și Turcia*, în vol. *Congresul de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații românești*, coord. Dumitru Ivănescu și Dumitru Vitcu, Iași, Ed. Junimea, 2006, p. 113-144.

⁴ *Acte și documente*, I, doc. 781, p. 319-320.

⁵ *Ibidem*, doc. 826, p. 1121.

Principatelor de sub condominiul ruso-turc și plasarea lor sub mai permisiva sau lesnicioasă garanție colectivă, amintita restituție teritorială și (poate cel mai important lucru) recunoașterea internațională a ilegalității raptului săvârșit de Rusia în 1812 – s-a datorat compatibilității acelor demersuri sau năzuințe cu interesele puterilor europene în zonă.

*

* *

Peste numai două decenii și ceva, în 1878, aceleași puteri aveau să-și spună cuvântul în soluționarea noii ediții a crizei orientale, cu deosebirea că fosta învinsă, Rusia, era acum învingătoare, balanța de forțe la nivel continental fiind evident modificată, interesele zonale suportând corecții sensibile față de aranjamentele din 1856. Iar concesiile succesive izvorâte din acestea, asociate cu politica faptului împlinit și cu rezultatele negocierilor diplomatice sau înfruntărilor militare desfășurate între timp, transformaseră prevederile vechiului tratat de la Paris, în amintiri golițe de conținut.

Cât privește pe români, care de astă dată, în pofida adversităților declarate ori numai a rezervelor formulate de majoritatea garanților, și-au asumat răspunderea implicării și au putut juca un rol activ, întregul parcurs diplomatic și militar al războiului i-a aflat în stare conflictuală, paradoxal, mai mult cu aliații, decât cu inamicii. Cu aceștia din urmă, mișcările succesive ale Parlamentului de la București, din 29-30 aprilie și, respectiv, 9 mai 1877 – consacrand necesitatea respingerii forței prin forță, altfel spus starea de război (ca urmare a bombardamentelor turcești de la Dunăre din zilele anterioare), „ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României” – defineau fără echivoc noul tip de relații statornicite *de facto*. Or, raporturile cu cei dintâi, întemeiate teoretic pe statutul juridic internațional al fiecăreia dintre părți, consacrat prin prevederile Tratatului de la Paris (1856), iar faptic și conjunctural prin clauzele cuprinse în textul *Convenției româno-ruse* din 4/16 aprilie 1877, s-au dovedit, mai mereu, generatoare de aprige dispute diplomatice, de obstrucții, abuzuri și frustrări. Nu au lipsit nici unele avantaje, planuri ascunse sau proiecte, mărturisite toate, cu impact asupra vieții politice interne și zonale, necesitând pe alocuri reevaluări și nuanțări ale eșafodajului analitic și concluziv, în spiritul tacitian, mereu pretins istoricului.

Ca mare putere europeană, păgubită în trecuta ediție a crizei (1853-1856), era absolut firesc și logic pentru Rusia să urmărească a-și redobândi (odată cu prestigiul politico-diplomatic și militar serios afectate) și vechile posesiuni pierdute în 1856. Evoluția raporturilor internaționale în deceniile VII-VIII, consacrand primatul forței în detrimentul dreptului, îi asigura cadrul favorabil, iar primele reușite notabile, înregistrate la sfârșitul războiului franco-prusac, i-au revigorat elanul anexionist, fie și în formula „recuperatoare” mărturisită tot mai insistent și mai explicit în cursul anilor imediat următori.

La 13 martie 1871, fusese semnată Convenția de la Londra, care, prin înlăturarea clauzelor Tratatului de la Paris cerute de Rusia însemna, în opinia diplomaților săi, „o confirmare până la evidență a rolului considerabil care-i aparținea în concertul european și a locului ei, eminent conservator, în cadrul acestuia”⁶. Dealtfel, înfrângerea Franței, echivalând cu „europenizarea” brutalității prusace, avea să consacre și predominanța spiritului conservator la scară continentală, întărită foarte curând prin alianța

⁶ W.E. Moose, *The European Powers and the German Question, 1848-1871 (with special reference to England and Russia)*, Cambridge University Press, 1958, p. 356.

celor trei împărați, „o încercare de instituționalizare a dreptului de intervenție, în numele ordinei și luptei împotriva revoluției”⁷.

Din surse diplomatice acreditate la St. Petersburg, se relatează – cu prilejul încheierii conferinței de la Londra – că țarul, „extrem de bucuros de succesul politicii sale”, a ordonat un *Te deum* la capela Palatului de Iarnă, după care l-a îmbrățișat public pe Gorceakov; s-a deplasat apoi la mormântul tatălui său, unde s-a rugat câteva minute, spunând la plecare însoțitorilor săi: „umbra împăratului Nicolae I va fi acum liniștită”⁸. Așadar, intențiile Rusiei în legătură cu sudul Basarabiei, ca de altfel și ale Austro-Ungariei vizând Bosnia și Herțegovina, deveniseră de notorietate publică, iar cele două imperii, sprijinite de Germania, nu așteptau decât momentul propice spre a intra în acțiune. Pentru Petersburg, ca și pentru Viena, acestea erau doar chestiuni de detaliu ce urmau a fi soluționate printr-o politică de dictat, în spiritul ordinii clamate de alianța celor trei împărați. Așteptata oportunitate s-a ivit odată cu redeschiderea crizei orientale și, desigur, cu implicarea directă a Rusiei în conflictul balcanic.

Se subînțelege din noua-i strategie politică circumscrisă evenimentelor, nu putea lipsi recăștigarea accesului la gurile Dunării și, implicit, a teritoriului returnat Moldovei în 1856, județele sud-basarabene. Și cum trecutul nu prea îndepărtat rămăsese martor că orice campanie rusească la sud de Dunăre reclama și traversarea Principatelor de către oștile imperiale, cu sau fără știința și acceptul autorităților românești, noile circumstanțe au repus pe tapet necesitatea unui dialog al părților, care, pe parcurs, s-a dovedit a fi un dialog al surzilor. Motivele de îngrijorare pentru români, nelipsite până în ajun, au sporit și s-au substanțializat progresiv după declanșarea crizei. Încă de la sfârșitul anului 1875, când consulul rus la București I.A. Zinoviev – urmând instrucțiuni superioare – se interesa, printre miniștrii cabinetului Lascăr Catargiu, de poziția oficială a statului român vizavi de evenimentele politice din Balcani⁹, ziarul „Românul” avertiza opinia publică asupra faptului că Imperiul Țarist avea ca obiectiv reocuparea sudului Basarabiei, zonă strategică apreciată, cu vădită exagerare, drept „cheia propășirii și puterii României”¹⁰. Îngrijorarea era amplificată și de informația transmisă, în decembrie același an, de agentul diplomatic al României la Constantinopol, generalul Iancu Ghica, potrivit căreia ambasadorul rus la Poartă, N. P. Ignatiev, ar fi declarat că, în condițiile izbucnirii unui conflict direct între cele două împărății, Rusia ar fi trebuit să ocupe de îndată România, din motive de siguranță¹¹. Precizarea suplimentară că diplomatul rus obișnuia să facă declarații fără a avea întotdeauna girul autorităților imperiale, firește, nu era de natură să confere prea multă liniște destinatarilor.

Reacția acestora, fără echivoc, s-a vădit în cuprinsul cunoscutei note circulare transmise de prim-ministrul L. Catargiu, la 4/16 ianuarie 1876, agenților diplomatici români din străinătate, de la care curțile europene ar fi putut afla, printre altele, că, în eventualitatea deciziei unei mari puteri de a interveni direct în conflict și de a încerca transformarea teritoriului românesc în câmp de trecere a forțelor sale armate, fără consimțământul și garanțiile necesare (semnificând violarea art. 27 al tratatului de la

⁷ *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 248.

⁸ W.E. Moose, *op. cit.*, p. 356.

⁹ Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866-1900)*, București, 1925, p. 82.

¹⁰ „Românul”, 15 noiembrie 1875, p. 1028. Vezi, în același sens, și studiul lui Sorin Liviu Damean, *Un moment tensionat din istoria relațiilor româno-ruse: problema sudului Basarabiei*, în „Europa XXI”, vol. XIII-XIV/2004-2005, Iași, 2005, p. 25, n. 2.

¹¹ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. II (1869-1875), ediție de Stelian Neagoe, București, Ed. Scripta, 1993, p. 403.

Paris), singura soluție viabilă pentru români rămânea rezistența armată¹². Aluzia era cât se poate de evidentă la marea Împărăție de la răsărit, iar tonul ceva mai ponderat – deși ferm în afirmarea non-agresivității și a păstrării neutralității – utilizat în cuprinsul unei a doua note circulare, transmisă agenților la sfârșitul aceleiași luni¹³, conjugat cu prefacerile ulterioare ale formulei guvernamentale de la București, au generat un spor de atenție din partea autorităților țariste pentru relațiile cu România. Preluarea portofoliului externelor de către M. Kogălniceanu în cabinetul „coaliției de la Mazar-Pașa”, condus de M. Costache Epureanu și inițiativele sale diplomatice din iunie același an¹⁴, ignorate de Poartă și disprețuite de puterile europene consultate, au prilejuit noi observații și atitudini ale oficialităților rusești. Astfel, consulul Zinoviev, comentând documentele emise și transmise în exterior, în numele guvernului român, îi preciza lui N.K. Giers, la 22 iunie/4 iulie 1876, că „nici în circulară, nici în memorandum, ministrul Kogălniceanu nu folosește cuvântul *independență*, dar caracterul unor revendicări ale sale arată foarte clar că el are intenția să obțină pentru țara sa dreptul de stat suveran”¹⁵. Punctul de vedere oficial al cabinetului de la Petersburg, comunicat nou numitului consul la București, baronul Dmitri Stuart, viza „frânarea” elanului emancipativ al românilor, „întrucât trebuie evitată iritarea prematură a Porții prin procedee care tind să afirme desfacerea graduală a legăturilor de vasalitate și care ar ofensa amorul său propriu național”¹⁶. Tot mai preocupată de agravarea crizei balcanice, prin declanșarea războiului Serbiei și Muntenegrului împotriva Imperiului Otoman, Rusia – i se atrăgea atenția noului consul – nu încurajase vreodată și nu încuraja pe principele Carol în afirmarea năzuinței de independență.

Schimbarea guvernului operată la București, prin încredințarea portofoliului de prim-ministru, la 24 iulie/4 august 1876, lui Ion C. Brătianu, apreciat de fostul consul țarist drept cel mai influent partizan al cooperării cu Rusia¹⁷ și prin înlocuirea la Externe a lui M. Kogălniceanu cu „fracționistul” N. Ionescu, a generat, dacă nu speranțe, cel puțin iluzii paralele. Pe de o parte, Petersburgul, prin vocea lui Giers, dorea ca România să rămână formal neutră, dar „să închidă ochii” la trecerea armelor și a voluntarilor dinspre Rusia spre Serbia, „pentru a respinge hordurile barbare asiatice”¹⁸. Or, asemenea gesturi – tolerate neoficial și până atunci, dar nemulțumind deplin pe sârbi¹⁹ – erau monitorizate nu doar de Poartă, ci și de puterile europene încă garante, care, din rațiuni diferite, urmăreau localizarea și nu generalizarea conflictului în zonă. Pe de altă parte,

¹² *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. I, partea a II-a, București, 1952, doc. 55, p. 64.

¹³ *Ibidem*, doc. 68, p. 104.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 209, p. 192 și doc. 239, p. 222.

¹⁵ M.M. Zalișkin, *Vnešnee politika Rumânii i rumâno-russkie otnoșenia, 1875 -1878*, Moskva, 1974, p. 107; V.Ia. Grosul i E.E. Certan, *Rossia i firmirovanie rumynskogo nezavisimogo gosudarstva*, Moskva, 1969, p. 190 (apud Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge University Press, 1984, p. 235).

¹⁶ N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea Independenței României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 44.

¹⁷ Cu numai o lună în urmă, Zinoviev raporta țarului Alexandru II că, din cabinetul condus de M. Costache Epureanu, doar I.C. Brătianu (ministru de Finanțe) avea o atitudine pro-rusească. „Potrivit opiniei acestui demnitar – scria consulul – doar Rusia era capabilă să asigure conservarea naționalității românești împotriva amenințărilor de absorbție din partea germanilor, ai căror numeroși evrei care au invadat această țară ar putea fi doar precursorii” (Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 239-240).

¹⁸ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles F^r*, Bucharest, 1938, p. 216-217.

¹⁹ Idem, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 50-51.

reproducând esența dialogului purtat cu Brătianu, ex-consulul Zinoviev reținuse și comunica împăratului că, pentru a atrage România de partea sa, Rusia ar fi trebuit „să renunțe definitiv la județele basarabene anexate de Moldova în 1856. Acest teritoriu – ar fi subliniat Brătianu – este vital pentru România pentru că asigură țării accesul la Marea Neagră”²⁰.

După preluarea cabinetului, Brătianu și-a reconfirmat – fie și protocolar – „simpatiile pentru Rusia”, declarând noului consul că guvernul său era disponibil pentru cooperare și pentru îndeplinirea dorințelor imperiale, în condițiile în care „ar exista siguranța că Rusia nu va abandona România și că i-ar garanta integritatea teritorială în limita granițelor actuale”. Ca autentic profesionist, conștient de competențele și limitele funcției consulare, baronul Stuart s-a abținut de la comentarii, mulțumindu-se doar să reamintească interlocutorului cât de mult datora România Rusiei (temă standard a conversațiilor consulilor ruși cu autoritățile române), precum și avantajele unor relații prietenești cu o mare putere vecină²¹.

Desigur, în această ultimă ipostază, mai importantă pentru Rusia în acel moment era „neutralizarea” (negociată) a celui alt mare competitor în zonă, Austro-Ungaria. Înțelegerea secretă convenită la Reichstadt între cei doi suverani, Alexandru II și Francisc Iosif, însoțită de cancelarii imperiali A. M. Gorceakov și, respectiv, J. Andrassy, marcând un moment important în derularea crizei orientale²² a dezvăluit, în pofida controverselor ulterioare privitoare la exactitatea termenilor ei, adevăratele obiective și limite ale politicii rusești în Balcani. Înțelegerea semnifică – în opinia îndreptățită a Barbarei Jelavich – „o revenire la cooperarea tradițională austro-rusă în zonă, pe temeiul echilibrului de forțe și al delimitării sferelor de influență”²³. Pentru români, ea reprezenta un moment de referință în evoluția relațiilor bilaterale cu Rusia, putere care-și asigura, cu complicitatea deloc gratuită a Austro-Ungariei, reanexarea județelor sud-basarabene, în eventualitatea previzibilă a înfrângerii Turciei²⁴.

Deși termenii înțelegerii aveau caracter secret, realizarea acordului a fost cunoscută atât de guvernul român, cât și de celelalte cabinete europene. În *Amintirile* sale diplomatice, îndeajuns de aproximative în privința exactității informațiilor și de subiective ca valoare, agentul român la Viena, pe atunci, Ion Bălăceanu, consemnând și chestiunea compensării României cu Dobrogea, în locul județelor ce urmau a fi reanexate de Rusia, nota: „Andrassy m-a pus la curent, în mod confidențial, cu cele ce se hotărâseră <la Reichstadt> și eu i-am spus că, de vreme ce Austria se ocupase de Basarabia, ar fi trebuit s-o dea în întregime României, care mai apoi și-ar fi amintit de acest serviciu și s-ar fi achitat de el. Conte de a spus că totul era încă în suspensie și probabil că, înaintea realizării înțelegerii, avea să se întâmple o mulțime de lucruri care să ducă la alt sfârșit”²⁵. Real sau imaginar, dialogul confirmă devoalarea conținutului problematic al acordului de la Reichstadt, care consfințea în termeni fără echivoc interesul și decizia Rusiei de a redobândi pierderile teritoriale din 1856, avansând și soluția compensării iminentului păgubit cu un teritoriu (Dobrogea), aparținând altui stat

²⁰ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 239.

²¹ *Ibidem*, p. 240.

²² Pentru detalii, vezi Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt, 8 iulie 1876*, extras din vol. *Omagiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1941; idem, *Acordul de la Reichstadt (1876) și tratatul de la Budapesta (1877)*, în *AARMSI*, s. III, București, 1943.

²³ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 233.

²⁴ Idem, *Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia, 1875-1878*, în *SODF*, 28 (1969), p. 199-237.

²⁵ Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice, 1848-1903*, ediție de Georgeta Filitti, București, Ed. Cavallioti, 2002, p. 193. Vezi și Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 26.

(Turcia), cu care, la acea dată nu se afla în stare de beligeranță. Despre temeinicia sau seriozitatea înțelegerii bilaterale, consemna, în memoriile sale, și A. I. Nelidov, secretarul ambasadurii rus la Constantinopol (generalul N. P. Ignatiev), că Andrassy i-ar fi reamintit reprezentantului diplomatic al țării la Viena: „și la Berlin²⁶ și la Reichstadt, ne-am învoit să nu întreprindem nici un demers pe lângă vreoaică a treia putere, fără să ne fi înțeles întâi între noi”²⁷.

Dovedindu-se secrete *à la Polichinelle*, chestiunile de fond, dacă nu și detaliile înțelegerii de la Reichstadt au putut fi cunoscute îndeajuns de repede și de autoritățile politice românești. „Grija Basarabiei – concluziona și N. Iorga – sili pe domnul României să ia informații de-a dreptul de la Rusia”²⁸, motiv pentru care o delegație oficială condusă de prim-ministrul I.C. Brătianu (alături de care mai făceau parte: col. G. Slăniceanu – ministru de război, Teodor Văcărescu – mareșalul Curții și maiorul Singurov – aghiotant al domnului și interpret pentru limba rusă, totodată) s-a deplasat, la 26 septembrie/8 octombrie 1876, la Livadia, în Crimeea, la reședința de vară a țării Alexandru II. Lesne de observat că, din delegație, nu făcea parte și ministrul de externe în exercițiu, N. Ionescu.

Fără a mai insista pe chestiunile îndeobște cunoscute²⁹, considerăm necesare câteva sublinieri. Inițiativele diplomatice ale României vizând independența națională³⁰ se situau în continuarea procesului emancipativ început la 1859 și consolidat în perioada imediat următoare, dar în evidentă și remarcată, de altfel, contradicție cu litera și spiritul tratatului de la Paris și a protocoalelor adiacente, care asigurau, între altele, și temeiul juridic internațional pentru apartenența politico-administrativă dobândită asupra județelor sud-basarabene. Ofensiva începută împotriva echilibrului statornit la Paris și anularea succesivă – culminând cu protocolul de la Londra din 1871, care reda libertatea de acțiune a Rusiei în Marea Neagră – a clauzelor acelui tratat, conducea inevitabil la anularea lui totală și astfel la dispariția temeiului sau argumentului legal, nu și istoric, al stăpânirii românești în zonă.

Eforul diplomației și, în general, al cercurilor politico-diplomatice românești de disociere a planurilor, invocând, în apărarea drepturilor țării, un tratat la a cărei erodare progresivă contribuiseră din plin³¹ și al căror obiectiv final, independența națională,

²⁶ În mai, același an, avusese loc la Berlin, din inițiativa cancelarului rus, o întâlnire cu omologii săi german și austriac, focalizată pe situația din Balcani. În privința soluțiilor posibile, dacă memorandumul lui Andrassy înscrisa și necesitatea unor reforme, Gorceakov insista pe ideea autonomiei slavilor sud-dunăreni, urmând ca Rusia și Austro-Ungaria să se înțeleagă apoi asupra modului de organizare a administrației în zonă (*România în relațiile internaționale...*, p. 259-260).

²⁷ N. Iorga, *Războiul pentru independență...*, p. 58.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Vezi, îndeosebi: Gh. Cliveti, *România și puterile garante (1856-1878)*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 179-228; idem, *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Iași, Ed. Axis, 1997, p. 211-247; Frederick Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1995, p. 113-161.

³⁰ N. Corivan, *op. cit.*, p. 23-64.

³¹ Este interesant de notat că Gorceakov – anunțând intenția denunțării, într-o circulară transmisă ambasadurii ruse în străinătate, – a invocat repetatele violări ale tratatului din 1856 de către România, în anii anteriori, ca principal argument pentru demersul Rusiei. Vorbind despre acestea, el scria: „ar fi greu să afirm că legea scrisă, înțemeiată pe respectul tratatelor ca bază a dreptului public și regulă pentru relațiile între state, păstrează aceeași sancțiune morală pe care a avut-o altădată”. Referitor la România, scria: „Am văzut cum Principatele Moldova și Valahia, al căror destin a fost determinat de tratatul de pace (1856) și de protocoalele subsecvente sub garanția marilor puteri, au înfăptuit o serie de revoluții, contrare atât spiritului, cât și literei acelor documente [...], care le-au condus mai întâi spre unire și, apoi, la impunerea prințului străin. Aceste realizări s-au făcut cu recunoașterea lor de către Poartă, cu știința marilor puteri ori, cel puțin, fără ca aceste

semnifica modificarea statutului juridic internațional al statului român, sau în limbaj metaforic, bomboana de pe coliva aceluiasi tratat, nu putea avea sorți de izbândă în cadrul contactelor și al negocierilor (dacă pot fi astfel numite) bilaterale ruso-române. Cooperarea militară, în perspectiva unei iminente înfruntări a Imperiului Otoman cu Rusia, dorită de partea română, impunea serioase dileme, dacă nu chiar primejdii, ce se cereau limpezite. Două pericole se înfățișau ca majore: primul, restaurarea dominației politice rusești, iar al doilea, pierderea sudului Basarabiei. Însă, marea dilemă de care vor fi fost stăpâniți și delegații plecați la Livadia consta în posibilitatea ca, în cazul nerealizării acelei cooperări și al refuzului acceptării condițiilor (limitative) oferite de Rusia, țara să devină teatru de război între cele două armate imperiale³².

Conștient de asemenea risc, Brătianu s-a străduit să fie pe plac gazdelor (țarul Alexandru II, Miliutin, Gorceakov, Ignatiev ș.a.), determinându-l pe G. A. Jomini, consilierul de taină al lui Gorceakov, să scrie lui Giers, la Petersburg: „Românii sunt foarte drăguți. Ei se oferă să ne fie avangardă <la sud de Dunăre> în schimbul câtorva compensații: independența, regalitatea și anexarea Dobrogei până la Constanța”³³. Oferta de a fi avangarda a fost discutată, separat, și cu Ignatiev³⁴. Dar obiectivele părților erau, firește, diferite. În timp ce delegația română, preocupată de soarta județelor sud-basarabene, năzuia spre realizarea unei înțelegeri oficiale, cu caracter politic, care i-ar fi asigurat, implicit, egalitatea de tratament și, teoretic, ar fi pus la adăpost siguranța fruntariilor răsăritene ale țării, partea rusă își limita opțiunea asupra unei convenții militare, nepolitice, care să îngăduie doar tranzitul trupelor imperiale spre Dunăre.

Mai puțin protocolar decât ceilalți înalți oficiali ruși, Gorceakov n-a ezitat să-l amenințe pe Brătianu că, dacă România nu accepta realizarea înțelegerii, desigur, în termenii doriți de Petersburg, atunci Rusia va trata țara ca pe o provincie a Imperiului Otoman și o va invada. Răspunsul prim-ministrului român ar fi fost că „forța armată a României s-ar împotrivi la Prut, după puteri, invaziei unei armate dușmane”, adăugând propria-i îndoială că „Rusia putea începe un război de eliberare a fraților creștini <din sudul Dunării> prin nimicirea unei armate creștine”³⁵. Cum însă primul obiectiv al delegației române pare să fi fost soarta județelor basarabene în proiecția oficialităților rusești și cum cancelarul – întrebat de Brătianu dacă Rusia intenționa să recucerească zona – a preferat ironia (invitându-și interlocutorul să ghicească)³⁶ în locul unui răspuns franc, lămuririle, dacă mai rămăseseră dubii, aveau să-i fie furnizate atât de Ignatiev, cât, mai ales, de țarul însuși. În cuprinsul amintirilor *Memorii* ale lui Bălăceanu, momentul întâlnirii „lămuritoare” cu Alexandru II, relatat după mărturisirile ulterioare ale lui Brătianu, s-ar fi consumat fără martori, undeva în parcul reședinței de vară, „la o cafea și o țigară” doar cu țarul și țarina Rusiei. Problema basarabeană, i-ar fi spus împăratul, „nu e importantă ca teritoriu, pentru că Rusia are de ajuns; aici e o chestiune de principiu. Pentru prima dată de când exista, Rusia fusese silită să cedeze o bucată,

state să considere necesar a face ca deciziile lor să fie respectate. Reprezentantul Rusiei a fost singurul care a ridicat vocea spre a atrage atenția cabinetelor că s-au pus în contradicție cu stipulațiile explicite ale tratatului, prin atitudinea lor tolerantă” (Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 202-203; vezi și D.A. Sturdza (ed.), *Charles Ier, Roi de Roumanie: Chroniques – Actes – Documents*, Bucharest, 1899, p. 610-613).

³² Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 242.

³³ Charles Jelavich and Barbara Jelavich (eds.), *Russia in the East, 1876-1880. The Russo-Turkish War and the Kuldja Crisis as seen through the letters of A.G.Jomini to N.K. Giers*, Leiden: Brill, 1959, p. 30.

³⁴ Barbara Jelavich, *Russia and the Formation...*, p. 243; Jehan de Witte, *Quinze ans d'histoire*, Paris, 1908, p. 268.

³⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 58.

³⁶ Barbara Jelavich, *Russia and the Reacquisition...*, p. 233-237; Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 27.

chiar dacă era doar o fărâmbă, dintr-un teritoriu pe care-l cucerise cu armele. Din acest motiv, Alexandru II considera ca o datorie pioasă către tatăl său, Nicolae I, să restituie Rusiei ceea ce Tratatul de la Paris îi răpise³⁷. Argumentul, de natură afectivă, l-ar fi lăsat fără replică pe Brătianu, care, se pare, conștientiza, odată cu trecerea timpului, iminența pierderii celor trei județe. Asemenea convingere, extinsă și asupra domnitorului Carol I, i-ar fi fost comunicată verbal diplomatului-memorialist și de noul ministru de externe român, M. Kogălniceanu, aflat într-un popas misionar la Viena: „știi, dragă Bălăceanu, că țarul Rusiei socotește că datorează memoriei tatălui său înapoierea către Rusia a acelei părți din Basarabia care i-a fost luată prin Tratatul de la Paris [...] și că, în sfârșit, în *schimbul acestui teritoriu fără însemnătate, ne dă Dobrogea* (subl. ns.). Or, ar fi o politică greșită și stângace să-i nemulțumim pe ruși, când ne oferă condiții atât de avantajoase”. Iar finalul dialogului – de va fi fost real – este de-a dreptul descumpănitor pentru cititor, prin raportare la atitudinea oficială ce avea să fie afișată de același ministru și aceleași autorități românești imediat după încetarea ostilităților militare în Balcani: „Nu-ți ascund – ar fi mărturisit Kogălniceanu agentului său diplomatic la Viena – că *sunt cu totul de acord cu acest schimb*, în așa măsură că n-aș dori să le las copiilor mei o amintire mai glorioasă decât aceea de a fi contribuit, din toate puterile, pentru ca țara mea să dobândească această splendidă achiziție. Am ținut să mă înțeleg cu dumneata înainte de a scrie celorlalți reprezentanți ai noștri în străinătate, din pricina influenței dumitale asupra contelui Andrassy, care, acum, nu mai pare favorabil la ideea schimbului, așa cum a fost la Reichstadt”³⁸.

Delimitându-se de opinia propriului ministru de externe, ceea ce – dacă era sincer cu adevărat și nu constituia expresia unei replici „confectionată” *post faestum* – presupunea incompatibilitatea funcției îndeplinită, Bălăceanu se declara „potrivnic funciar retrocedării Basarabiei” (implicit ideii schimbului teritorial) și, spre a-și motiva opțiunea și aversiunea, invoca opinia cancelarului Andrassy despre ministrul român, opinie ce i-ar fi fost mărturisită imediat după întâlnirea celor doi demnitari: „Dragul meu, Principele Carol este absolut un nefericit să aibă oameni ca domnul Kogălniceanu în slujba sa, în împrejurările atât de delicate prin care trecem”³⁹.

Se pare, totuși, că domnitorul, oricât de incomodat va fi fost de temperamentul ori de conduita politică sau morală a fostului prim sfetnic și colaborator al lui Cuza, în acele circumstanțe împărțasea, dacă nu același crez, cel puțin o soluție politico-diplomatică apropiată de cea gândită de Kogălniceanu, dar și de Brătianu, în privința perspectivelor imediate ale relațiilor cu rușii. Explorarea continuă a alternativelor a impus celor mai mulți lideri politici români varianta neutralității, care, în pofida eforturilor și a insistențelor diplomatice orchestrate de la București⁴⁰, s-a dovedit inefficientă. Nu puțini de pe banca opoziției, mai cu seamă, i-au reproșat prim-ministrului lipsa abilităților diplomatice în cadrul dialogului inițial de la Livadia, întrebându-se dacă insistase el îndeajuns „asupra unei alianțe întru deplina cooperare a armatei noastre alături cu cea rusească, în contra Turciei”, ori dacă „s-a preocupat destul de soarta Basarabiei”, a cărei iminență

³⁷ Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 202.

³⁸ *Ibidem*, p. 203.

³⁹ *Ibidem*, p. 204. Coincidență sau nu, impresia proastă despre M. Kogălniceanu o avea și consulul rus la București, baronul D. Stuart, care, într-o corespondență către Gorceakov, datată 19 noiembrie / 4 decembrie 1876, aprecia că, dacă Brătianu fusese deja „sincer câștigat de partea punctului de vedere rusesc”, în schimb, Kogălniceanu era prezentat ca un „om fără principii, adversar al acțiunilor deschise și partizan al sistemului micilor înțelegeri” (Barbara Jelavich, *Russia and the Formation...*, p. 241).

⁴⁰ N. Corivan, *op. cit.*, p. 53-56; N. Iorga, *op. cit.*, p. 58-60.

pierdere – conștientizată, cum am spus, de Brătianu – oficiosul liberal „Românul” ar fi pronosticat-o încă din 15 noiembrie 1875⁴¹.

Desigur, reproșurile formulate și aparent îndrituite trebuie judecate în contextul răfuieiilor politice interne, specifice perioadelor de criză. Pentru că, paralel cu continuarea demersurilor diplomatice, prin mijlocirea lui Ion Ghica, vizând câștigarea puterilor occidentale de partea mult râvnitei neutralități garantate⁴², prim-ministrul, spre deosebire de Carol I, a acceptat să-l primească la București, în noiembrie 1876, pe Al. I. Nelidov (emisar special al autorităților rusești), împuternicit de ambasadorul Ignatiev, cel care fusese în fapt desemnat de Gorceakov „să negocieze și să semneze un aranjament secret [cu românii] în vederea eventualităților posibile”⁴³. Cuvântul de ordine primit consta în evitarea abordării problemelor politice, de care partea română era interesată cu precădere, precum și neacceptarea vreunei obligații de perspectivă în numele țarului. Avertizat totuși să nu descurajeze guvernul român, act ce ar fi permis creșterea influenței austriece și engleze la București, Nelidov putea să-l asigure pe Brătianu că obiectivele românești urmau a fi avute în vedere în cazul unor schimbări majore pe harta Imperiului Otoman, invocate fiind recunoașterea de către Rusia a independenței României și „alte mari avantaje”, precum anexarea Tulcei și a unui port la Marea Neagră. Chestiunea „basarabeană” ar fi fost astfel evitată.

Numai că scenariul rusesc avea puține compatibilități cu cel imaginat de partea română, aprecieri întărite și de faptul că cel dintâi nu era unanim împărțit de autoritățile aparținătoare: dacă, bunăoară, cancelarul Gorceakov și ministerul său de externe erau interesați doar de încheierea unei înțelegeri nepolitice, limitată la condițiile tranzitării și aprovizionării trupelor rusești, marele duce Nicolae și statul major al armatei, concentrat la Chișinău, optau pentru o participare activă a României în război, cu unitățile sale puse sub comandă rusească. Miliutin și Ignatiev ar fi fost chiar de acord ca trupelor românești să li se atribuie front de operațiuni separate, dar în strânsă colaborare și coordonare cu statul major al armatei ruse⁴⁴.

Urmând instrucțiunile autorităților ierarhice care-l delegaseră, Nelidov a încercat, așadar, să evite discutarea chestiunilor politice, fără a putea să-l împiedice însă pe Brătianu a-l întreba franc pe interlocutor: „ar putea să-i garanteze că rușii nu vor relua, după război, Basarabia?” (desigur, doar cele trei județe din sud, pentru că restul o stăpânea deja – n.ns.). Răspunsul, potrivit secvențelor memorialistice circumscrise, pe cât de lacrimogen în aparență⁴⁵, pe atât de cinic ar fi fost pe fond: „Rusia va îndepărta

⁴¹ Titu Maiorescu, *op. cit.*, vol. II, p. 56. În decembrie 1875, circula deja zvonul prin București că „Rusia s-a oferit să-l desdăuneze pe prințul Carol prin anexarea Dobrogei, pentru eventuala pierdere a Basarabiei” (Catherine Durandin, *Discurs politic și modernizare în România, sec. XIX-XX*, trad. Toader Nicoară, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 95).

⁴² N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 229-230.

⁴³ Al. Ivanovici Nelidov, care fusese numit de curând șeful cancelariei diplomatice a marelui duce Nicolae (fratele țarului), aflat în drum spre București, a făcut un popas la Odessa, în ziua de 4/16 noiembrie, unde, potrivit propriilor *amintiri*, aștepta să primească necesarele instrucțiuni din partea autorităților militare țariste și chiar un plan-cadru de tratat. Dezamăgit însă de calitatea informațiilor primite și însoțit fiind de colonelul Mihai Cantacuzino (cu rubedenii în România), cei doi s-au îndreptat spre București – sub false identități – prin Chișinău, Ungheni și Iași, unde au ajuns la 16/28 noiembrie și au purtat negocieri secrete doar cu I. C. Brătianu, dar cu știința consulului D. Stuart și a col. I. F. Zolotarev, nu însă și cu a ministrului român de externe în exercițiu, N. Ionescu. Pentru detalii, vezi A. I. Nelidov, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877-1878*, în „Revue des deux mondes”, t. LXXXV, 28 (July, 1915), p. 244-255.

⁴⁴ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 247.

⁴⁵ În *Amintirile* sale, I. Bălăceanu pretinde că, invocând momentul negocierilor, Brătianu i-ar fi povestit mai târziu reacția neașteptată (și greu imaginabilă, în cazul unui diplomat) a lui Nelidov, care, la întrebarea amintită, ar fi izbucnit în plâns. „Ce s-a întâmplat?” – l-ar fi întrebat prim-ministrul; „Dumnea-

de România toate primejdiile potențiale ce s-ar abate asupra-i de pe urma încheierii acestei convenții și garantează siguranța și individualitatea politică a statului român în granițele sale actuale, dacă ar fi amenințată de pe urma tranzitului trupelor rusești”⁴⁶. Cu alte cuvinte, garanția era funcțională numai față de turci.

Pe parcursul negocierilor secrete desfășurate în varii locații bucureștene, care au durat până în prima decadă a lunii decembrie 1876, Brătianu a mai pretins ca acordul bilateral pe care urma să-l semneze, spre a fi apoi ratificat de Parlament, să poarte semnătura lui Gorceakov, din partea guvernului rus, iar în privința clauzelor militare, după ce avansa disponibilitatea participării la război cu un efectiv de 50.000 de oameni (cu front și operațiuni separate), solicita de la ruși 100.000 de puști, 50 de tunuri și 20 milioane de franci. În sfârșit, conștientizând, probabil încă de la Livadia, că soarta județelor sud-basarabene era ca și pecetluită, l-a întrebat pe interlocutor ce compensații oferea partea rusă la schimb și dacă auzise ceva despre posibilitatea partajării României între Rusia și Austro-Ungaria⁴⁷. Răspunsurile diplomatice primite „ar fi liniștit pe deplin scrupulele lui Brătianu, asigurându-l că n-a fost vorba de o împărțire a României, iar acesta (prim-ministrul – n.ns.) s-ar fi resemnat cu privire la Basarabia, hotărându-se a *pregăti opinia publică* (subl. în text), ba anunțând chiar emisarul rus că o va face”⁴⁸.

Pe la începutul lui decembrie, un „convenabil acord bilateral” era gata, însă Nelidov – oricum neabilitat a semna vreun document și temându-se a nu-i fi deconspirată misiunea în București, dacă-și prelungea șederea – a părăsit capitala, promițând să transmită împluternicirea autorităților rusești pentru consulul Stuart, spre a oficializa înțelegerea⁴⁹. Termenii acesteia rămăneau cei conveniți de negociatori, însă, din rațiuni diferite, nici una dintre părți nu s-a grăbit să o finalizeze și să o oficializeze formal. Deși N. Iorga aprecia „încercarea neoficială a lui Ignatiev” – săvârșită prin misiunea secretă a lui Nelidov la București – ca eșuată⁵⁰, în realitate textul cunoscutei convenții româno-ruse din 4/16 aprilie 1877 avea să cuprindă aproape în totalitate și aidoma termenii negociați de-a lungul câtorva săptămâni, de emisarul rus cu prim-ministrul Brătianu.

De aceea, se cuvine revizuită, credem, aserțiunea potrivit căreia convenția româno-rusă din 4/16 aprilie ar fi fost „opera” lui M. Kogălniceanu, concluzie împărțită de nu puțini dintre analiștii momentului istoric. Meritul sau vina lui Kogălniceanu, în funcție de viziunea sau opțiunea analiștilor, consta doar în semnarea și, desigur, însușirea clauzelor ei de către experimentatul om politic, readus în ajun în echipa guvernamentală, ca ministru de externe. De altfel, s-ar situa în afara logicii ca în mai puțin de 24 de ore, cât trecuse de la preluarea portofoliului, Kogălniceanu să fi negociat și convenit (cu cine?) detaliile celor patru articole ale convenției româno-ruse⁵¹, la care se adăugau celelalte 26 articole ale convenției (tehnice) speciale, vizând condițiile tranzitului și aprovizionării trupelor, precum și relațiile acestora și ale autorităților (militare și civile) țariste cu autoritățile locale românești⁵². Este drept că noul ministru

voastră nu aveți încredere în sinceritatea guvernului meu și sunt dezolat”, i-ar fi răspuns Nelidov (cf. Ion Bălăceanu, *op. cit.*, p. 193).

⁴⁶ A.I. Nelidov, *op. cit.*, p. 250.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 250-252.

⁴⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 62.

⁴⁹ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 248.

⁵⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 62.

⁵¹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență...*, doc. 191, p. 111. Vezi și G.D. Angelescu, *Études sur la Dobroudgea*, Paris, 1907, p. 89.

⁵² *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independență*, p. 113.

și-a revendicat, mai târziu, partea de responsabilitate ce i-a revenit în elaborarea documentului, spre a se solidariza astfel cu primul ministru, atunci când acesta, susținându-i validarea în Parlament, declara fără ocoliș: „Dacă este cineva vinovat de această Convenție, apoi acela sunt eu”⁵³.

Până atunci, însă, trebuie reținute – din factologia și semnificația momentelor premergătoare semnării *convenției* – interesul special manifestat, pe de o parte, de Înalțul comandament al armatei ruse, în frunte cu marele duce Nicolae, pentru grăbirea finalizării acordului cu România și, pe de alta, de Imperiul Otoman, doritor a-și asigura serviciile românești împotriva Rusiei. Dacă misiunea celor dintâi fusese preluată, după plecarea lui Nelidov, de consulul imperial D. Stuart și de cei doi emisari ai marelui duce, G. I. Bobricov și S. I. Popov⁵⁴, sarcina de a convinge autoritățile românești să accepte cooperarea cu Turcia împotriva Rusiei a fost atribuită, din partea sultanului, lui Ali Bei, guvernatorul sangeacului Tulcea⁵⁵. Să mai precizăm că domnitorul Carol I, cum nu voise a-l contacta pe Nelidov, nu l-a primit nici pe Ali Bei⁵⁶.

Iluzionându-se cu posibilitatea dobândirii unei garanții europene pentru neutralitatea țării sau pretextând nevoia de „a pregăti opinia publică” (invocată de primul ministru), autoritățile românești au tergiversat adoptarea unei decizii ferme, în așteptarea unei soluții convenabile din partea conferinței diplomatice de la Constantinopol, unde l-au trimis pe Dimitrie Brătianu „să apere cauza românească pe lângă Poartă și pe lângă plenipotențiarilor străini la conferință”⁵⁷. Or, noua *Constituție* otomană din decembrie 1876, la al cărei proiect – potrivit unei informații furnizată de un corespondent american de război⁵⁸ – ar fi colaborat Eugene Schuyler⁵⁹ și prințul Ceretlev de la ambasada rusă din Constantinopol, document cumulat cu interesul unora sau cu indiferența altora dintre puterile europene față de revendicările românești, avea să paralizeze cu totul dialogul diplomatic cu românii, oricât de steril până atunci, și să încline decisiv balanța în favoarea colaborării cu Rusia. În plastica expresie a lui P.P. Carp, ferm și consecvent adversar al încheierii convenției bilaterale, „părăsiți de toți, am fost siliți să ne aruncăm în brațele Rusiei”⁶⁰. Și, cum s-a observat deja, orice cooperare cu Marea Împărăție, indiferent de termeni, formă sau avantaje imaginate, implica drept constantă primejdia – am spune chiar certitudinea – pierderii sudului Basarabiei⁶¹.

În consecință, pe fondul precipitării evenimentelor, lesne sesizabile la începutul anului 1877, prin agravarea continuă a relațiilor româno-turce, semnarea la Budapesta a convenției secrete dintre Rusia și Austro-Ungaria (3/15 ianuarie), completată în martie

⁵³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 75. Într-adevăr, Brătianu stăpânea toate detaliile înțelegerii bilaterale, împărțite și de consulul rus D. Stuart omologului său francez, care, la rândul-i, le transmitea la Paris: „alunecând lejer asupra a ceea ce s-a putut petrece la Livadia, în întrevederea țarului cu Brătianu, baronul Stuart mi-a spus: convenția pe care am semnat-o la intrarea noastră pe teritoriul românesc este o convenție de război, care garantează integritatea teritoriului pe timpul războiului... Colegul meu m-a făcut să observ că proiectul unei indemnizații teritoriale în Dobrogea urca în luna iunie trecut” (Catherine Durand, *op. cit.*, p. 96-97).

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 62.

⁵⁵ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 248; N. Corivan, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁶ Jehan de Witte, *op. cit.*, p. 275.

⁵⁷ Gen. Radu Rosetti, *Documente privitoare la misiunea lui D. Brătianu la Constantinopol în toamna lui 1876 și alte documente din arhiva d-lui G.G. Cantacuzino*, în *AARMSI*, s. a III-a, t. XXV, nr. 24, București, 1943, p. 5.

⁵⁸ *The Constantinople Conference*, în „The New York Times”, December 31, 1876, p. 2, col. IV.

⁵⁹ Detalii despre personaj, în studiul nostru *De la relații consulare la raporturi diplomatice oficiale între România și S.U.A.: Eugene Schuyler*, în *CC*, seria nouă, nr. 5, Suceava, 1999.

⁶⁰ P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție Marcel Duță, București, 2000, p. 52.

⁶¹ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 253.

printr-un acord politic, care reitiera clauzele precedentului acord de la Reichstadt, incluzând, desigur, și rectificările de hotare prestabilite, în sfârșit, prin respingerea de către Poartă a protocolului de la Londra, apreciat ca umilitor, fapt ce deschidea Imperiului țarist calea intervenției în Balcani și chiar îi conferea aura de mandatar al Europei în soluționarea conflictului⁶², autoritățile române au decis să semneze acea convenție bilaterală din 4/16 aprilie. Definitiva sau materializa astfel o hotărâre adoptată deja de primul ministru cu două zile mai devreme⁶³. Speranța generată de cuprinderea expresă – la insistența părții române – a determinativului *actual* alăturat integrității teritoriale a țării, acceptat de ruși, nu fără comentarii⁶⁴, în textul art. 2 al documentului, s-a dovedit la fel de iluzorie ca și promisiunea acelorași parteneri de a nu ordona intrarea trupelor în România înainte de ratificarea convenției de către Parlament.

Pentru că, se știe, la 11/23 aprilie 1877, în miez de noapte, generalul Iancu Ghica, trimis special din partea principelui Carol la Chișinău, spre a-l întâmpina pe țarul Alexandru II, îi telegrafia noului ministru de externe, M. Kogălniceanu, decizia împăratului de a declara război Turciei în ziua imediat următoare, când armata rusă avea să treacă granița în Moldova⁶⁵, marcând astfel cea de-a cincea invazie în cursul aceluiași secol. „Surpriza” neplăcută pentru autoritățile române, rămase neavertizate, avea să fie agravată de proclamația „pacificatoare” către români, dată în aceeași zi, de marele duce Nicolae⁶⁶ fără știința, necum acordul, acelorași autorități, ignorate nu doar formal, în pofida scuzelor oficiale ulterioare și a motivațiilor întemeiate pe „imperioase necesități strategice”⁶⁷. Oricât de prietenos și de nostalgic, din perspectiva invocatelor jertfe comune făcute pentru salvagardarea creștinilor, se voia acel manifest către localnici, gestul în sine, urmând altuia la fel de grav săvârșit prin încălcarea unui angajament scris (e drept, încă neratificat oficial), a provocat reacția așteptată din partea autorităților românești, care au protestat împotriva nerespectării convenției de către partener, dând, totodată, instrucțiuni administrațiilor locale să nu coopereze cu armata rusă, chiar dacă conduita acesteia era mult schimbată în bine față de trecut⁶⁸.

Așadar, relațiile româno-ruse pe durata războiului – deși negociate și înscrise într-un document pretins (și recunoscut de părți) ca oficial, dar vulnerabil din perspectiva dreptului internațional⁶⁹ – debutau sub proaste auspicii, diminuând corespunzător speranțele celor care credeau sincer în promisiunile „smulse” marelui vecin. Cine și câtă

⁶² H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe*, Paris, 1929, p. 141.

⁶³ N. Corivan, *op. cit.*, p. 67, nota 5.

⁶⁴ În cuprinsul *memoriilor* sale, Nelidov a dezaprobat cererea guvernului român, transmisă autorităților rusești de către consulul Stuart. Se pare că aceeași condiție fusese dezbătută și în cadrul negocierilor secrete cu Nelidov, de vreme ce acesta consemna: „Am făcut tot ceea ce mi-a stat în putință pentru a-mi feri țara de asemenea umilință!” (I.A. Nelidov, *op. cit.*, p. 253-254).

⁶⁵ Gen. Radu R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghica, 2 aprilie 1877 - 8 aprilie 1878*, București, 1930, p. 35-36.

⁶⁶ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, II, doc. 403, p. 224.

⁶⁷ „Dacă trupele puse sub comanda mea – explica țarul Alexandru II, la 13/ 25 aprilie, într-o scrisoare transmisă principelui Carol I, prin mijlocirea prințului V.A. Dolgoruki – au intrat în România cu o grabă extraordinară și dacă era imposibil de a amâna această intrare, ea nu s-a făcut decât în virtutea *necesităților strategice*, a căror valoare Alteța Voastră o veți aprecia cu siguranță” (*ibidem*, doc. 404, p. 224).

⁶⁸ Gen. Radu R. Rosetti, *op. cit.*, p. 36-38.

⁶⁹ În primul rând, convenția nu era încheiată între două state suverane, de vreme ce România se afla încă sub regimul garanției colective europene, nefiind așadar independentă. În al doilea rând, documentul nu purta semnătura funcțiilor echivalente, respectiv a miniștrilor de externe ai celor două state, pentru că, din partea Rusiei, semnase consulul general Dmitri Stuart, subordonat ierarhic ambasadorului rus la Constantinopol. În sfârșit, precum s-a văzut, convenția a intrat în vigoare înainte de a fi ratificată de cele două Parlamente și înainte să fi fost sancționată de țarul Alexandru II și, respectiv, de Carol I.

încredere putea să aibă în respectarea și conservarea de către ruși a integrității teritoriale a țării, când o înțelegere bilaterală de dată recentă (convenția din 4/16 aprilie) era încălcată la vedere, iar o clauză fundamentală a acesteia, vizând soarta județelor sud-basarabene, era anulată apriori prin litera și spiritul acordului de la Reichstadt și al convențiilor ruso-austro-ungare din lunile anterioare?

Cu toate acestea, prim-ministrul Brătianu, deși conștientiza încă din faza negocierilor ireversibilitatea deciziei imperiale rusești de a redobândi accesul la gurile Dunării, continua să lase impresia și chiar să declare că chestiunea basarabeană nu fusese abordată pe parcursul acelor negocieri⁷⁰.

Partizan al cooperării active cu Rusia, soluție impusă de împrejurări neprielnice, conjugate cu interesele disjuncte ori cu indiferența puterilor garante⁷¹, el spera, probabil, ca timpul și noile circumstanțe să aducă limpezirile necesare în zonă și să elimine, cel puțin parțial, îngrijorările amplificate de controversele aprige pe tema orientării politicii externe a țării. Pentru întregul cabinet, ca de altfel și pentru domnitor, ratificarea convențiilor cu Rusia rămânea singura alternativă viabilă, în condițiile în care Poarta Otomană, aflând de pătrunderea rușilor în Moldova, a cerut României ca, „în puterea articolului 26 din tratatul de la Paris și a paragrafului 3 din articolul 8 al Convenției de la 19 august 1858”, să colaboreze militar cu Abdul Kerim, comandantul trupelor turcești trimise la Dunăre, pentru „asigurarea apărării teritoriului Principatului”⁷². Iar când a aflat și de încheierea convenției româno-ruse, Înalta Poartă n-a ezitat să proiecteze acțiuni represive, menite a face din România, prin mijlocirea cetelor de bașibuzuci ori circazieni, o a doua Bulgarie⁷³.

Unicitatea alternativei, invocată ca atare și de M. Kogălniceanu în sesiunea extraordinară a corpurilor legiuitoare, întrunită la 15/27 aprilie pentru ratificarea celor două documente, era desprinsă, pe de o parte, din zădărnicia efortului diplomatic desfășurat la nivel european pentru asigurarea neutralității țării în conflictul balcanic și, pe de alta, din promisiunile rușilor că – în expresia ministrului român de externe – „pentru noi nu va fi rupt tratatul de la Paris, că împăratul Alexandru nu avea veleități de a-și relua teritoriile pe care le-a moștenit de la predecesorul său”⁷⁴.

Desigur, dacă primul dintre argumente era real, credibil și convingător, cel de-al doilea, de-ar fi fost rostit de o altă voce decât cea a lui Kogălniceanu, putea fi lesne etichetat ca o naivitate. Pentru că și el și Brătianu și Carol I și mulți alții cunoșteau foarte bine, verificând direct, ce mai rămăsese din fostul tratat de pace de la Paris (incluzând evident și Convenția din 1858) – singurul reazem juridic, din perspectiva

⁷⁰ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 328, nota 125. „La Livadia [...] Brătianu a fost pus la curent cu conținutul întrevederilor de la Reichstadt – consemna un raport consular francez, citat de Catherine Durandin; Brătianu își asumă, în perfect acord cu decizia princiară, hotărârea de a accepta schimbul”. Citând un alt raport consular, același analist aprecia, pe bună dreptate, că noul ministru de externe, M. Kogălniceanu, „semnatar al convenției româno-ruse din 17 (sic!) <aprilie> nu este aici decât executantul unei politici contestată în Senat și Cameră la deschiderea sesiunii extraordinare [...] Trebuie să presupunem că el a găsit un act diplomatic gata făcut, pe care nu lipsea decât semnătura sa” (*op. cit.*, p. 96).

⁷¹ Trimisul Franței la București, Decazes, scria ministrului său, Debains, la 26 aprilie, că „în ce privește neutralitatea <României>, nici o putere europeană nu era dispusă să i-o acorde drept recompensă pentru atitudinea ei corectă în conflict. Puterile europene nu vor da garanții de neutralitate decât în propriul lor interes” (apud N. Corivan, *op. cit.*, p. 85).

⁷² N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 128-129; *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României, 1877-1878* (în continuare, *Coresp. diplom. Kogălniceanu*), vol. I, București, 1893, p. 41.

⁷³ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 258.

⁷⁴ N. Corivan, *op. cit.*, p. 87.

dreptului internațional, pentru România – și care erau obiectivele imediate ale politicii externe rusești în orientul european. Unul dintre acestea, recuperarea teritoriilor pierdute de Imperiul țarist în urma războiului Crimeii, beneficiind și de validarea scrisă a Austro-Ungariei, era binecunoscut, firește, și de autoritățile politice românești; încât invocarea pretinsului cuvânt dat de împărat⁷⁵, ori a textului (retușat) al art. 3 din Convenție, drept garanții ale sincerității conduitei politice imperiale în relația cu România semnifica, fie o dulce amăgire (incompatibilă cu experiența și pragmatismul lui Kogălniceanu sau Brătianu) menită a mai tempera virulența opoziției, fie asumarea riscului, cu speranța realizării în imediată perspectivă a unor câștiguri cel puțin echivalente cu valoarea investițiilor sau sacrificiilor.

De altfel, între alternativele potențiale invocate de ministrul de externe, atunci când polemiza cu parlamentarii opoziției, întru apărarea convenției – în afara celei deja urmată de guvern, ori de cea preconizată de D.A. Sturdza, vizând „completa pasivitate” și ironizată ca „floricica cea frumoasă fără culoare și fără miros, numită neutralitate” – ar fi fost una care, se pare, îl câștigase (personal) de mai multă vreme: „să ne unim cu Rusia și să luăm parte la război, cu condiția de a cere ca avantaje: *independența, gurile Dunării și Dobrogea* (subl. ns.)”⁷⁶. Cu altă ocazie, prilejuită de prezența unui emisar al marelui duce Nicolae la București, el adăugase și ideea regalității⁷⁷.

Deși chestiunea compensațiilor, ca variantă de lucru, nu era străină factorilor politici de decizie de la București, conservarea integrității teritoriale, în litera și spiritul convenției din 4/16 aprilie, nu i-a părăsit niciodată pe aceștia în cadrul întâlnirilor și negocierilor ce aveau să urmeze cu partea rusă.

După ratificarea documentelor, devenite astfel publice și calificate în exterior fie ca imprudente pentru statul român, care ar fi renunțat, chipurile, la protectoratul colectiv al puterilor europene, fie chiar ca tratat de alianță cu Rusia, ceea ce l-ar fi aruncat în stare de război cu Turcia⁷⁸, conduita politică a părților semnatare a rămas, în esență, neschimbată. Nici ruperea relațiilor României cu Poarta și oficializarea stării de război și nici declarația de independență, adoptată de aceleași corpuri legiuitoare de la București, fără consimțământul Europei, ba cu indiferența (în cel mai fericit caz) sau opoziția puterilor (încă) garante⁷⁹, nu au modificat discursul politic al părților. În plus, dezacordul adesea semnalat între predispozițiile pentru extinderea colaborării și acceptarea cooperării cu armata română, manifestată de cercurile militare ruse din jurul marelui duce Nicolae, pe de o parte, și respingerea *de plano* a ideii, exprimată constant de gruparea diplomatică reprezentată de Gorceakov, pe de alta, a făcut și mai dificil dialogul cu partea română. Oricum, discuțiile se învârtteau steril în jurul celor două chestiuni majore: participarea românească la război și problema integrității teritoriale a țării.

⁷⁵ Argumentând necesitatea ratificării Convenției în fața opozanților din Parlament, I.C. Brătianu declara: „Când Împăratul Alexandru vine printr-un act solemn înaintea Europei și zice că va respecta instituțiile țării, că va respecta drepturile noastre politice, va asigura integritatea teritoriului nostru, ar fi ca Împăratul Alexandru să desmintă toată viața sa că nu respectase angajamentul care l-a luat” (*MOF*, nr. 99, din 1/13 mai 1877, p. 2911).

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ N. Iorga, *Războiul pentru independență...*, p. 78.

⁷⁸ N. Corivan, *op. cit.*, p. 87-93.

⁷⁹ Chiar și pentru ruși, proclamarea independenței României a fost privită și calificată ca o măsură intempestivă, nedorită, care ar fi trebuit lăsată în seama viitoarei conferințe de pace. Însuși marele duce Nicolae, care se afla atunci la București, cunoscut ca partizan al cooperării militare româno-ruse, s-a arătat rezervat, nemaivorbind de Gorceakov, care i-a reiterat generalului Iancu Ghica, și în acele împrejurări, refuzul cooperării cu armata română în războiul din Balcani (N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 268).

În cadrul cunoscutei întâlniri la nivel înalt de la Ploiești, din 3/15 iunie, când și unde principele Carol a reiterat disponibilitatea pentru cooperare militară în Balcani, însoțitorul țarului, Gorceakov, descurajându-i oferta, l-a asigurat că România putea să obțină recunoașterea independenței sale fără luptă, la încheierea păcii. Deziluzia domnitorului va fi fost și mai mare atunci când cancelarul – apreciind ca îndreptățite pretențiile României asupra gurilor Dunării – revendica pentru Rusia stăpânirea brațului Chilia, ceea ce presupunea, implicit, recuperarea celor trei județe basarabene. Spre deosebire de Gorceakov, care-și exprima deschis și constant opoziția sau disprețul față de voita participare a armatei române la operațiunile din sudul Dunării, N. P. Ignatiev, apreciat de Carol I drept „unul dintre cei mai agresivi diplomați ruși ai veacului”, gândea un alt scenariu asupra cooperării, transmis de îndată cancelarului și pe care acesta din urmă l-a apreciat ca *machiavelic*.

În esență, ambasadorul rus la Constantinopol încuraja participarea trupelor românești la campanie, văzând în aceasta șansa Rusiei de a putea recupera sudul Basarabiei cu mai mare ușurință. El îi spunea cancelarului: „Turcii [...] probabil, îi vor bate pe aliații noștri, punându-i într-o situație critică; atunci noi le vom sări în ajutor, îi vom salva și vom putea pretinde, în compensație, ca acea parte din Basarabia, care este locuită majoritar de ruși și bulgari, să fie alipită Rusiei. Altminteri, fără asemenea ajutor direct oferit de noi, României, va fi penibil să cesionăm teritorii de la aliații noștri la sfârșitul războiului și ne va fi extrem de greu să-i compensăm teritorial, fără periclitatea propriilor noastre interese”⁸⁰. Extrem de interesant este acest punct de vedere, pentru că, dincolo de perfidia sau machiavelismul emitentului, poate fi decriptată preocuparea – dacă nu și îngrijorarea – cercurilor politico-diplomatice rusești pentru justificarea (în fața Europei, desigur) a reanexării județelor sud-basarabene, ca și pentru aflarea soluției teritoriale compensatorii datorată aliatului.

Fără a mai stăruii asupra evenimentelor care au prefațat și urmat începutul operațiunilor militare rusești în Balcani, inclusiv asupra dificultăților întâmpinate, care au deschis calea cooperării cu armata română, chestiuni altminteri prea bine cunoscute, se cuvine remarcat un fapt. Dacă în privința participării la operațiunile militare în sudul Dunării exista nu doar dorința, ci și unitatea punctelor de vedere ale factorilor decizionali de la București, în schimb, în ceea ce privește condițiile cooperării, odată cu precipitarea evenimentelor, s-au înregistrat, cu timpul, evidente diferențieri de opinii, care au diminuat capacitatea de eficientizare a negocierilor cu rușii. Astfel, din momentul în care a constatat disponibilitatea și, ulterior, interesul comandantului suprem al armatei țariste pentru cooperarea efectivă cu armata română, ministrul de externe M. Kogălniceanu recomanda, printr-o scrisoare remisă domnitorului la 20 iunie / 2 iulie 1877, că „înainte, dar, de a ne hotărî a face un pas mai departe decât cel făcut prin convențiunea de la 4 april, adică *de a trece Dunărea* (subl. în text), trebuie să cercetăm mai multe puncte”. Condițiile propuse de el pentru evaluare vizau, în esență:

a) aflarea atitudinii cabinetului rus față de situația României în eventualitatea (de fapt, iminența) anulării clauzelor tratatului de la Paris;

b) despăgubirile oferite României pentru distrugerile provocate de război și

c) valoarea subsidiilor alocate de ruși pentru armata română, spre a trece Dunărea⁸¹.

Neîndoielnic, cea dintâi condiție – desprinsă din îndoiala, dacă nu și certitudinea ministrului cu privire la nerespectarea de către ruși a angajamentului asumat prin

⁸⁰ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 148 și 329.

⁸¹ N. Corivan, *op. cit.*, p. 130.

amintita convenție – viza soarta celor trei județe sud-basarabene. Or, din păcate, tocmai în acest punct avea să se constate o lipsă de precauție, dar și de consens, din partea înaltelor autorități românești. Refuzul constant, împins până la dispreț⁸² al diplomației rusești de a accepta colaborarea trupelor române, chiar dacă cercurile militare țariste, în frunte cu marele duce Nicolae, rezervate inițial, pentru ca ulterior să ceară cu disperare intervenția forțelor armate românești la sud de Dunăre, a modificat ordinea priorităților problematice în dialogul româno-rus la nivel înalt și, odată cu aceasta, și armonizarea acțiunilor sau atitudinilor la nivelul factorilor decizionali.

Bunăoară, după ce la 6/18 iulie, Carol I – urmând sfatul lui Kogălniceanu – a refuzat să ordone generalului Gh. Manu să treacă Dunărea, spre a lua în custodie garnizoana-cetate Nicopole și pe cei 7.000 de prizonieri turci, motivând că nu exista o convenție de cooperare a celor două armate și că oștirea română nu era dispusă a escorta prizonieri făcuți de alții⁸³, peste numai o săptămână, domnitorul a cedat. Față de nemulțumirea exprimată atunci de ministru, el și-a justificat schimbarea de atitudine prin rugămintea insistentă a țarului, precizând însă că nu putea fi vorba de o trecere generală a armatei române, pentru care act ar fi fost cu adevărat indispensabilă o nouă convenție militară. Iar pentru încheierea ei, chestiunile privitoare la conservarea individualității de acțiune, a funcției de comandă, a banilor și armamentului, devansau orice altă preocupare, în speță cea teritorială.

După primirea cunoscutei și speratei telegramă din 19/31 iulie de la marele duce Nicolae, cerând intervenția imediată a armatei române în sprijinul celei rusești, blocată la Plevna, partea română, aparent avantajată de circumstanțe, n-a izbutit să gestioneze corespunzător momentul favorabil pentru a-și impune propriile condiții. Potrivit *memoriilor* lui Carol, a căror utilizare reclamă permanentă prudență și, desigur, coroborarea cu alte surse de informare, prim-ministrul l-ar fi îndemnat pe domnitor să ofere ajutorul solicitat de ruși, „unde și cât de mult s-ar putea, căci altfel vor fi aruncați peste Dunăre și România ar deveni teatru al războiului”. De astă dată, însă, Carol s-ar fi arătat mai rezervat, invocând lipsa unei convenții speciale, care, încheiată în acele împrejurări, ar fi anulat-o pe cea veche, „cu toate garanțiile politice și foloasele dobândite prin ea”. Voind parcă a se delimita de opinia lui Brătianu, se confesa (în scris) principesei: „eu însă reprezint părerea că trebuie să punem condiții”⁸⁴. Numai că, peste doar câteva zile, la stăruințele marelui duce, îi răspundea fără a mai invoca condiții că „s-au dat toate dispozițiunile pentru concentrarea a 30.000 de oameni ca să luăm într-o silință comună Plevna, cu corpurile angajate în jurul acestei pozițiuni, care e un pericol permanent pentru armata imperială”⁸⁵.

Șahul politic ruso-român a continuat fie prin corespondență, fie prin întâlnirile directe ale autorităților țariste cu prim-ministrul Brătianu, ori cu înalții responsabili militari Manu, Cernat sau Slăniceanu și în cursul lunii august, cu un aparent (și exacerbat, istoriografic) câștig pentru partea română: sub presiunea insucceselor de pe front, marele duce comunica lui Carol, la 6/18 august, acordul său pentru opțiunea

⁸² „După umila mea părere – scria A.F. Hamburger (asistentul cancelarului rus Gorceakov) lui N.K. Giers, aflat la Biela în ziua de 28 iulie / 9 august 1877 – toți acești mizerabili aliați (sârbi, români, muntenegreni ș.a. – n.ns.) ne costă prea mulți bani, iar unul dintre ei (sârbii – n.ns.) ne-a dat deja suficiente probe de ceea ce ne pot oferi. Ce servicii ne-a făcut până acum România?” (cf. Barbara Jelavich, *Russia in the East...*, p. 164).

⁸³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 282.

⁸⁴ Idem, *Războiul pentru independență...*, p. 127; N. Corivan, *op. cit.*, p. 139.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 140; Barbara Jelavich, *Russia and the formation...*, p. 263.

românească de trecere a Dunării pe la Corabia și pentru păstrarea individualității de acțiune – corelată, desigur, planului general de operațiuni – și a propriei comenzi a trupelor⁸⁶. Deși domnitorul, în replică, își exprima satisfacția pentru decizia luată, pe fond, „partida diplomatică fusese pierdută” – în plastica expresie a lui N. Iorga – și putea fi invocată o singură scuză: frica de ofensiva turcească și de consecințele ei pentru țară⁸⁷. Nu fusese încheiat nici un act oficial, repudiat altminteri ca soluție formală de partea română⁸⁸, iar țarul reafirma ceea ce declarase anterior la Ploiești, că României n-avea să-i pară rău de pasul făcut⁸⁹. Fără angajamente ferme, fără detalii.

Acestea din urmă, privitoare doar la cooperarea militară și la coordonarea acțiunilor în Balcani, aveau să fie discutate și precizate în cadrul întâlnirii pe care domnitorul Carol a avut-o la Gorni-Studen, în ziua de 16/28 august, cu țarul Alexandru II și cu marele duce Nicolae, al căror invitat stăruitor a fost, apoi cu D.A. Miliutin (ministru de război al Rusiei) și cu alți reprezentanți ai înaltului comandament rus. Flatat, pe semne, de neașteptata ofertă făcută atunci de marele duce, în numele țarului, de a-i încredința comanda tuturor forțelor militare concentrate la Plevna, ofertă pe care „un Hohenzollern animat de mândria rasei n-o putea refuza”, Carol n-a forțat șansa, impusă de împrejurări prielnice sieși, de a obține avantaje politice pentru țară în perspectiva negocierilor de pace. În plus, n-a pretins, ori n-a voit, încheierea unei convenții militare scrise⁹⁰. Decizia finală a fost luată de unul singur, fără consultarea guvernului, în cadrul negocierilor directe cu Alexandru II, provocând rezerve serioase la nivelul clasei politice românești și nu doar în sânul opoziției conservatoare.

Însuși ministrul de externe, M. Kogălniceanu, delimitându-se de orice răspundere, îi scria prim-ministrului Brătianu, la 23 august / 4 septembrie: „Toată lumea nu vede lucrurile ca noi. Numirea principelui de comandant al trupelor rusești (al celor românești, fiind deja – n.ns.) a făcut un foarte rău efect înăuntru, ca și în străinătate. La Viena sunt dezolați”⁹¹. Tot el, deplângând lipsa de comunicare între domn și cabinet⁹², răspundea în aceeași notă agentului diplomatic român la Viena, de a cărui simpatie nu se bucura: „Poate că ai dreptate în aprecierile cu privire la comanda armatei rusești, luată de Alteța Sa. Poate sunt și eu de aceeași părere. Dar măsura a fost luată subit, în întrederea Prințului cu Împăratul la cartierul general, fără ca guvernul să aibă termen ca să aprobe. După câte știu, s-a admis pentru a se evita complicații și mai mari. Acum, când lucrul e făcut, datoria noastră este să-i atenuăm sensul”⁹³.

Așadar, asumarea circumstanțială de către Carol I a conducerii operațiunilor ofensive ruso-române la Plevna, întemeiată mai mult pe calcule înguste și pe orgoliu, decât pe experiență în arta războiului, generase, pe lângă satisfacțiile inerente subînțelese (mult exagerate în cuprinsul unor abordări istoriografice partizanale) și rezerve sau neliniști chiar în rândul colaboratorilor apropiați, care, spre lauda lor, nu au

⁸⁶ N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 227.

⁸⁷ La aceeași primejdie, disculpantă și motivantă, făcea trimitere și Carol I în ale sale *memorii*: „Acum nu mai sunt la mijloc interese curat rusești, ci sunt și românești; țara e amenințată de un mare pericol în caz când turcii, biruitori, izbutesc să arunce pe ruși îndărăt peste Dunăre” (apud Richard V. Burks, *Roumania and the Balkan crises of 1875-1878*, în „Journal of Central European Affairs”, nr. 50, April 1942, p. 133).

⁸⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 232.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 227.

⁹⁰ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 264; N. Corivan, *op. cit.*, p. 142-143.

⁹¹ N. Iorga, *Războiul pentru independență...*, p. 133.

⁹² „Opinia publică – îi spunea el domnitorului, la 25 august / 5 septembrie – este foarte îngrijorată și extrem de agitată, sentimente agravate de ignoranța în care înșiși miniștrii se află” (Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 330).

⁹³ N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 235.

dezavuat viciul de procedură, ci au acceptat, respectat și susținut termenii unei înțelegeri ad-hoc, lipsită de elementarul suport juridic. Premisele cooperării militare, nemaivorbind de înțelegerea politică (evitată sistematic pe agenda întâlnirilor și convorbirilor bilaterale) și așa nu se arătau prea favorabile trupelor române, în condițiile în care corespondenții de presă străini, aflați în zona frontului, semnalau disensiuni serioase la nivelul marelui cartier general al armatei imperiale: între șeful marelui stat major, generalul A.A. Nepokoicițki, și marele duce Nicolae; între cancelarul Gorceakov și marele cartier general, unde influența generalului Ignatiev ar fi fost tot mai evidentă; în sfârșit, era vehiculată ideea retragerii, pe motive de sănătate, a marelui duce Nicolae de la comanda supremă a armatei ruse, ba chiar și a abdicării țarului din aceleași motive, extinse în cazul său și asupra sănătății mentale⁹⁴. Or, tocmai cei doi ceruseră sau sprijiniseră – e drept, constrânși de evoluția nefavorabilă a evenimentelor pe frontul balcanic – participarea trupelor române la operațiuni, trupe a căror implicare era privită, în cel mai fericit caz, cu rezerve, dacă nu cu dispreț și desconsiderare, de comandanții militari ai armatei imperiale⁹⁵, ca și de opinia publică rusească, înrăurită de aroganța acestora⁹⁶.

Într-o măsură, asemenea rezerve sau atitudini sunt de înțeles: capacitățile militare angajate, amplexarea operațiunilor antiotomane, experiența războinică a corpului ofițeresc și a combatanților, dintre care unii luaseră parte activă și la campania din Crimeea și, nu în ultimul rând, statutul imperial al Rusiei constituiau, toate laolaltă și fiecare în parte, atribute de mare putere, incomparabile și incompatibile cu ideea visatelor sau pretinselor echivalențe de tratament ale micilor aliați ocazionali.

Din nefericire, dar nu și neașteptat, aceeași filozofie – independentă de mersul frontului și de faptele de arme ale ostașilor sau ofițerilor români, angajați în campanie – a călăuzit conduita politică a Rusiei imperiale și în etapa finală a războiului, atunci când perspectiva încheierii ostilităților și a declanșării negocierilor de pace prindea tot mai mult contur. Întemeindu-se prea mult pe capitalul de simpatie primit din partea țarului Alexandru II, implicit pe excelențele relații familiale între Hohenzollerni și Romanovi, ca și pe prietenia marelui duce Nicolae, ori a generalului Tottleben⁹⁷, Carol I și-a făcut iluzii disproportionale în privința statutului României la viitoarele negocieri. Încercările sale, ca și ale lui Brătianu, făcute înainte de căderea Plevnei, de a obține așteptatele promisiuni sub forma declarațiilor politice privitoare la acel statut eșuaseră rând pe rând. Nici tentativa lui Brătianu de a afla ceva, în aceeași materie, de la ministrul de război Miliutin – căruia îi mărturisea, în noiembrie, intenția românilor de a ocupa câteva localități bulgărești din sudul Dunării, până la primirea despăgubirilor de război de la turci, ca și dorința de a avea un reprezentant la viitoarele negocieri de pace – nu s-a bucurat de mai mult succes. Dimpotrivă. Descurajând asemenea planuri, înaltul demnitar, abordat direct în „chestiunea basarabeană”, i-a răspuns franc interlocutorului său, dar pe un ton academic, că „rușii au suferit profund în urma pierderilor teritoriale din 1856, încât statutul zonei va fi modificat”⁹⁸.

⁹⁴ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război (1877-1878)*, Iași, Ed. Junimea, 2005, p. 99, 375-376.

⁹⁵ Însuși ministrul de război, D.A. Miliutin, îngrijorat de urmările nefericite ale hatârului făcut lui Carol I de către țar și marele duce, nota că „o parte însemnată a armatei ruse și importante obiective strategice au fost încredințate unuia care e lipsit total de experiența acțiunilor militare” și care „are în anturaj doar persoane orgolioase, doritoare să joace un rol istoric” (Frederick Kellogg, *The Road to Roumanian Independence*, Indiana, Purdue University Press, 1995, p. 174).

⁹⁶ N. Iorga, *Războiul pentru independență...*, p. 130; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 100-101.

⁹⁷ Gen. Radu Rosetti, *Corespondența...*, p. 115.

⁹⁸ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 265.

Arătându-se personal resemnat cu ideea retrocedării teritoriale, Brătianu avertiza doar cu alterarea serioasă a imaginii publice a „aliaților” în rândul popoarelor creștine din Balcani și, desigur, cu înrăutățirea relațiilor bilaterale între cele două țări. Iar dacă vreo licărire de speranță, în privința soartei celor trei județe, îi va fi rămas prim-ministrului după întâlnirea cu Miliutin, aceasta îi va fi fost risipită definitiv prin declarația cancelarului Gorceakov, făcută chiar în București: „Da! Împăratul vrea Basarabia. Este stupid, dar o vrea!”⁹⁹ Deși nu a avut caracter public, declarația – urmând deciziei – rușilor a răzbătut în paginile ziarelor de opoziție „Timpul” și „Pressa”, ce i-au popularizat mesajul, spre „surprinderea” domnitorului Carol, care continua să creadă drept „imposibil ca o astfel de cerere să i se prezinte”¹⁰⁰. Credința sa nestrămutată în loialitatea împăratului (cărui îi aparținea decizia finală) și în respectarea angajamentului asumat prin convenția din 4/16 aprilie l-au determinat să nu abordeze niciodată subiectul *face to face* cu Alexandru II, conduită imitată, se pare, și de Brătianu¹⁰¹.

Mai realist în privința perspectivelor, Kogălniceanu promise de la cancelarul Andrassy – cu prilejul călătoriei pe care o făcuse în vară la Viena – asigurări în privința recunoașterii independenței, dar și informația privind modificarea hotarului răsăritean al României, prin cedarea sudului Basarabiei și alipirea Dobrogei cu gurile Dunării¹⁰². Neresemnat și voind să atragă concursul Austro-Ungariei de partea României, el comunica Vienei, la 19 noiembrie / 1 decembrie, prin mijlocirea unui emisar special (Ion Ghica), intenția rușilor în privința recuperării și a schimbului teritorial, adăugând că „datoria de a scăpa această parte a țării noastre a fost în mare parte cauza cooperăției armatei noastre înaintea Plevnei. Am dat sângele nostru pentru a nu da pământul nostru”. Mai departe, invocând și „interesul german al Dunării”, pentru a generaliza miza, afirma că „Basarabia nu va trece cu asentimentul nostru la Rusia [...]. Dacă vom găsi undeva un sprijin energetic, noi vom rezista”. Numai că rezultatul aceluia sondaj diplomatic, formulat cu întârziere (abia la 13/25 ianuarie 1878), califica rezistența românească în problema basarabeană drept „un mijloc de a pune Viena în fața Petersburgului”¹⁰³.

Vădit nemulțumit de efectele acestui demers diplomatic – extins, de altfel, și la alte curți europene, chiar și la Constantinopol¹⁰⁴ – și mai ales de răspunsul perfid al lui Andrassy, Kogălniceanu își vărsa năduful într-o notă transmisă neîntârziat agentului român din capitala Imperiului bicefal: „Noi nu suntem agenți provocatori – afirma răspicat ministrul român, spre a-l convinge, parcă, și pe propriul agent; din iulie noi știm ce s-a petrecut la Reichstadt [...] și nu era nevoie să fie întrebat Gorceakov dacă Austro-Ungaria a consimțit sau nu la retrocedarea Basarabiei [...]. V-am spus-o și la Viena și v-o repet și azi: înțelegerea s-a făcut între Viena și Petersburg și nu între Rusia și guvernul român. Trebuie să știți că noi nu vom face afacere cu pământul patriei”¹⁰⁵. Aceeași

⁹⁹ *Ibidem*, p. 266.

¹⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 148.

¹⁰¹ Barbara Jelavich, *Russia and the Reacquisition of Southern Bessarabia...*, p. 236-237.

¹⁰² N. Corivan, *op. cit.*, p. 147.

¹⁰³ D.A. Sturdza, *Charles F^r, roi de Roumanie: Chroniques – Actes – Documents*, p. 282-283; N. Iorga, *op. cit.*, p. 148-149.

¹⁰⁴ La sugestia lui Kogălniceanu, Carol I îi ceruse agentului diplomatic al Franței la București să transmită rugămintea guvernului român către ministrul său de externe pentru a interveni la Constantinopol și a determina Poarta să recunoască independența României, înainte de încheierea păcii: „Dacă România ar fi recunoscută de Turcia – aprecia M. Kogălniceanu în corespondența sa, din 10/22 ianuarie 1878, cu N. Callimachi-Catargi – nu ar mai putea reclama Basarabia de la Poartă ca teritoriu turc” (N. Corivan, *op. cit.*, p. 154).

¹⁰⁵ *Coresp. diplom. Kogălniceanu...*, II, București, 1894, p. 22.

opinie și aceeași stăruință se degajă și din intervenția lui Ion Ghica pe lângă Andrassy, la 20 ianuarie / 1 februarie 1878: „Sacrificiul pe care România l-a făcut, punând oameni și materiale în serviciul armatei ruse, l-a făcut în scopul de a păstra acest pământ [...] Se speră ca această putere [Rusia] va ține seama de sacrificiile pe care țara și le impunea și-i va respecta integritatea [...] Nici un ministru român nu ar putea consimți la un asemenea act. Toată țara s-ar ridica pentru a lupta până la ultima limită”¹⁰⁶.

Dar, pe cât de fermă, cel puțin aparent, se configura rezistența românească la anunțata pierdere a județelor sud-basarabene și la ideea compensației teritoriale, pe atât de palidă, de indiferentă ori chiar potrivnică s-a dovedit reacția cabinetelor europene consultate. Cele de la Viena și Berlin cunoșteau deja și proiectul tratatului de pace elaborat în cancelaria diplomatică a marelui duce Nicolae, avizat de țar și de Gorceakov, proiect neîmpărțășit integral, în special de Austro-Ungaria, motiv pentru care liderii ruși au decis, mai întâi, negocierea condițiilor de armistițiu cu turcii și, ulterior, încheierea păcii în termeni cu anunțat caracter preliminar pentru puterile europene interesate în zonă¹⁰⁷.

Insistența politico-diplomatică a lui Kogălniceanu nu a fost mai fructuoasă nici în etapa imediat următoare, când, prin mijlocirea generalului Iancu Ghica, retrimis la post după reîntoarcerea la Petersburg a țarului Alexandru II, a solicitat rușilor să acrediteze prezența la negocieri a unui delegat român, reprezentând un stat „belligerant și aliat”, și având propria-i agendă de revendicări¹⁰⁸. În scrisoarea de răspuns, transmisă de Ghica la 14/26 ianuarie, cuprinsul era altul decât cel așteptat, dar nu și total necunoscut: „Împăratul și cancelarul – spunea agentul – mi-au făcut cunoscut formal *intenția lor de a relua partea din Basarabia până la Chilia; în compensație, România va primi Delta Dunării și Dobrogea până la Constanța* (subl. ns.). Argumentele pe care se sprijină sunt că teritoriul a fost retrocedat Moldovei și nu României, că el a fost smuls printr-un tratat din care nu mai există nimic, că nu este drept ca numai Rusia să-l respecte în detrimentul său, și că această revendicare este pentru ea o chestiune de onoare și de demnitate națională”¹⁰⁹.

Forțarea notei, prin decizia autorităților române de a-l trimite pe colonelul Eraclie Arion la Kazanlık, cu mesajul ultimativ că, în caz de neprimire la negocierile de armistițiu și apoi de pace, emisarul urma să declare ca „nul și neavenit orice act care ne-ar privi și la care n-am fi participat”¹¹⁰, ori prin protestele energice exprimate în scris¹¹¹ sau prin viu grai¹¹² înalților demnitari ruși, în loc să netezească calea înțelegerii între

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰⁷ Barbara Jelavich, *Russia and the formation...*, p. 266-267.

¹⁰⁸ N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, p. 302.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 313; Gen. Radu Rosetti, *Correspondența...*, p. 128.

¹¹⁰ *Coresp. diplom. Kogălniceanu...*, II, p. 19-21.

¹¹¹ „Sunt atât de tulburat – îi scria Kogălniceanu lui Iancu Ghica, după primirea ultimelor informații de la Petersburg – că nu mă simt în stare să-mi domin indignarea. *Omul politic* va putea, poate, mai târziu să raționeze calm; pentru moment, este numai *românul* singur care vorbește. Dacă se avea intenția de a lua României o parte din patrimoniul ei, ar fi fost mai drept de spus dinainte de a se încheia convenția din 4 aprilie, înainte ca noi să fi trecut Dunărea, înainte de a fi salvată armata rusă la Plevna. Deci, noi am vărsat sângele nostru, ne-am secătuit țara, nu pentru a câștiga, nici măcar pentru a păstra, ci pentru a pierde!” (*ibidem*, I, p. 24). Revenind cu noi instrucțiuni către același agent, ministrul de externe îi scria, la 23 ianuarie / 4 februarie 1878, să comunice autorităților țariste că „nu-i nici un român, din nici un partid, care să iscălească un tratat pentru cedarea teritoriului” (N. Corivan, *op. cit.*, p. 159).

¹¹² În aceiași termeni și cu aceleași argumente (istorice și politice) s-a adresat Kogălniceanu, atât generalului Ignatiev, sosit la București în ziua de 19/31 ianuarie 1878, spre a obține acordul părții române pentru cedarea teritoriului sud-basarabean, cât și consulului general D. Stuart (Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 269).

părți, le-a sporit înverșunarea. În vreme ce autoritățile române, prin ministerul de externe și emisarii speciali ori agenții din străinătate, încercau să capaciteze cabinetele europene pentru apărarea integrității teritoriale a țării și pentru recunoașterea independenței (inclusiv, sau mai ales, din partea Turciei), care i-ar fi modificat statutul în relația cu „aliatul”¹¹³, Gorceakov, cu obișnuita-i brutalitate, pretindea că „tot trecutul <românilor> e datorat Rusiei” și că aceasta avea „interese și drepturi de apărare, asupra cărora nu putem sta de vorbă”; iar ambasadorul rus la Viena, A.F. Orlov, îl completa, spunând că Ismailul era legat de istoria militară a Imperiului, că „sfârșirea” din 1856 fusese mai dureroasă decât distrugerea flotei și că țarul personal – în care Carol investise o încredere exagerată – era angajat în recuperarea sudului Basarabiei¹¹⁴.

După ce termenii armistițiului ruso-turc, încheiat la Adrianopol, la 19/31 ianuarie, au devenit publici la trei zile după semnarea documentului¹¹⁵ și după dezamăgirea comunicată epistolar de Carol I, marelui duce Nicolae, în ziua imediat următoare, pentru neprimirea delegatului român la negocieri¹¹⁶, reacția Parlamentului român nu a întârziat. Întrunită în două ședințe secrete pregătitoare, la 23 și 24 ianuarie / 4-5 februarie, Camera, luând act și de preocupările guvernului în domeniu, a adoptat la 26 ianuarie / 7 februarie o *moțiune*, prin care declara răspicat că este hotărâtă „a menține integritatea teritorială a țării și a nu admite o înstrăinare din pământul ei, sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau desdăunare”¹¹⁷. Solidarizarea politică a partidelor pe acest subiect de interes național a avut ca unic efect scoaterea de sub acuzație a miniștrilor fostului cabinet L. Catargiu. De reținut este însă faptul că, cu același prilej, au fost cunoscute atât ofertele rușilor, privind „despăgubirea”, cât și motivația lui Brătianu de a nu fi discutat „chestiunea Basarabiei” la ultima sa întâlnire cu imperialii la Poradim, spre a nu-l ofensa pe țar, care ar fi avut, zice-se, „mărinimia de a se opune spoliatiunii”¹¹⁸.

Cum și Senatul a adoptat *moțiunea* Camerei, iar Kogălniceanu continua să reitereze epistolar lui Gorceakov „impresia penibilă produsă mai ales în Moldova”, „agitația spiritelor” și „imposibilitatea ca orice ministru să semneze un astfel de act (de cedare a sudului Basarabiei, n.ns.)”¹¹⁹, replica rusească, formulată de Giers, aprecia votul parlamentului ca „o ofensă directă contra împăratului și un act de ostilitate împotriva Rusiei”¹²⁰. Singura certitudine desprinsă din aceste ultime evenimente consta în eliminarea oricărei șanse de înțelegere amiabilă între părți pe tema Basarabiei.

Dacă reacția clasei politice românești, circumscrisă temei, a apărut ca firească și unitară în acele împrejurări, în schimb, o fractură pare să se fi produs în relațiile dintre primul ministru și ministrul său de externe. Ultimul, pe cât de ferm și de intransigent se manifestase în cuprinsul inițiativelor și a corespondenței sale diplomatice cu cabinetele europene, pe tema integrității teritoriale a țării, pe atât de puțin încrezător în șansa conservării *statu-quo*-ului începuse să se arate din februarie, cel puțin în fața domnitorului, recomandând pregătirea opiniei publice pentru „inevitabila” cesiune¹²¹. Expe-

¹¹³ *Ibidem*, p. 159-163.

¹¹⁴ N. Iorga, *Războiul pentru independență...*, p. 151.

¹¹⁵ Textul integral al documentului este publicat în B.H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford, Oxford University Press, 1937, p. 625-626.

¹¹⁶ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 270.

¹¹⁷ *MOF*, nr. 21, din 27 ianuarie / 8 februarie 1878, p. 451.

¹¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 153.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 152.

¹²⁰ Gen. Radu Rosetti, *Correspondența...*, p. 141-142.

¹²¹ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 271.

riența sau intuiția sa politică, contrapuse conduitei și intereselor imperiale în zonă, asociate, probabil, credinței sau ispitei într-o compensare teritorială mai profitabilă (cum i se înfățișa Dobrogea) pare să-l fi resemnat pe *cetățeanul* – dacă nu și pe *ministrul* – Kogălniceanu cu ideea pierderii celor trei județe.

În schimb, prim-ministrul, care declarase în Cameră, cu prilejul dezbaterii moțiunii, că „n-avem pământ de dat, nici în schimbul celei mai largi compensații”, dar care nu îndrăznise a ataca subiectul și în fața lui Alexandru II spre a nu-l ofensa, a rămas, cel puțin aparent, inflexibil pe poziție, gândindu-se cu siguranță și la consecințe. Soluția „salvatoare” – nu pentru țară, ci pentru propriul cabinet – în fața opiniei publice românești i-a încolțit în minte până la începutul lui martie, când s-a gândit la înlocuirea ministrului care semnasese convenția româno-rusă din aprilie 1877. Și chiar dacă măsura n-a fost pusă imediat în aplicare, din pricina precipitării evenimentelor pe plan extern, neînțelegerea dintre cei mai importanți doi oameni politici români ai momentului a constituit elementul perturbator al vieții politice românești până după Congresul de la Berlin¹²².

Neîndoielnic, Brătianu voise a găsi un țap ispășitor după ce aflase din presa rusească, prin mijlocirea agentului român de la Petersburg, abia la 7/19 martie 1878, conținutul tratatului de pace încheiat la San Stefano cu mai bine de două săptămâni în urmă¹²³. Dezamăgitor pentru autoritățile de la București era, în special, art. 19, privitor la plata despăgubirilor de război datorate de Turcia și convertite parțial în cesiunea teritorială a „sangeacului Tulcea, cu districtele: Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Constanța și Medgidia, precum și insulele Deltei și Insula Șerpilor. Nedorind să anexeze acest teritoriu – continua textul articolului – și insulele din Deltă, Rusia își rezervă dreptul *de a le schimba* cu partea din Basarabia detașată prin Tratatul din 1856 și limitată la sud prin talwegul brațului Chilia și gura râului Stry-Stambul”. Chestiunea partajării apelor teritoriale și a dreptului de pescuit urma să fie reglementată de o comisie mixtă ruso-română, în termen de un an de la ratificarea tratatului.

Mai primejdios pentru România era însă un alt articol al tratatului, transmis de Ghica la București, alăturat altor două cu incidente românești, în ziua imediat următoare. Astfel, printr-un articol (8), ce exceda condițiilor de armistițiu, Bulgaria urma să fie ocupată vreme de doi ani – până la definitivă ei organizare – de trupele rusești, a căror legătură cu bazele de acasă era asigurată „nu numai prin România, ci și prin porturile Mării Negre, Varna și Burgas, unde puteau să-și organizeze propriile depozite”¹²⁴. Or, prezența potențială, fie și în tranzit, a soldaților ruși, pe teritoriul României, stânjenea grav libertatea de acțiune, fiind incompatibilă cu independența recunoscută prin tratat. De aceea, refuzul categoric al guvernului român de a accepta condițiile înscrise în tratat a cunoscut cele mai variate forme de expresie.

Interpelat în Parlament, Kogălniceanu declara, în numele întregului cabinet, la 15/27 martie, că tratatul era prejudiciabil drepturilor și intereselor țării și că era exclus orice compromis teritorial cu Rusia și pentru apărarea căror drepturi România apelase la

¹²² *Ibidem*.

¹²³ La 7/19 martie, generalul Iancu Ghica îl informa pe M. Kogălniceanu că, în „Journal de St. Petersburg” din acea dimineață, apăruse textul tratatului ruso-turc încheiat la San Stefano, la 19 februarie / 3 martie același an, din care text reproducea trei articole (5, 19 și 28) care priveau România (Gen. Radu Rosetti, *Correspondența...*, p. 166). Pentru ansamblul obiectivelor rusești, vezi Barbara Jelavich, *Negotiating the Treaty of San Stefano*, în „Southeastern Europe”, VI, nr. 2 (1979), p. 171-193.

¹²⁴ Gen. Radu Rosetti, *Correspondența...*, p. 167; N. Corivan, *op. cit.*, p. 164-165.

sprijinul puterilor europene¹²⁵. Tot pentru capacitarea acestora din urmă, Brătianu însuși a întreprins un turneu diplomatic la Viena și Berlin, de unde avea să se întoarcă doar cu îndemnuri pacifiste de tipul: „ați dat probe strălucitoare de patriotism, reputația d-voastră în această privință e stabilită, dar agitația actuală nu poate decât să vă facă rău”¹²⁶.

Numeroasele proteste transmise de Kogălniceanu la Petersburg, fie prin mijlocirea lui Iancu Ghica, fie prin cea a baronului D. Stuart, ca și întreaga corespondență diplomatică întreținută cu emisarii români la curțile europene, incluzând și acel excurs istoric și politic *Memoire on the question of Bessarabia*¹²⁷ – și dovedind cât de nedreaptă era plasarea exclusivă a „vinovăției”, de către primul ministru, asupra ministrului său de externe, calificat ca „incapabil”¹²⁸ – au radicalizat, precum se știe, și atitudinea autorităților țariste, ale căror replici dure și amenințări¹²⁹, alternând cu propuneri de compromis¹³⁰, au acutizat relațiile bilaterale, fără a înrăuri corespunzător poziția puterilor europene încă garante¹³¹. În schimb, în țară, starea de spirit existentă l-a determinat pe reprezentantul Angliei la București, colonelul Mansfield, să raporteze superiorilor săi că „sentimentul antirus, în aceste Principate, a ajuns la apogeu”¹³². Concomitent, Carol I începuse a realiza că pierderea județelor basarabene era inevitabilă și că întreaga campanie mediatică și diplomatică, orchestrată de guvern, era contraproductivă, dar evita cu bună știință să-și exprime sentimentele, câtă vreme rezistența antirusescă era împărtășită unanim de opinia publică și politică românească¹³³.

Revenind la poziția puterilor europene în conflict, se cuvine precizat faptul că disputa ruso-română constituia, pentru fiecare dintre acestea și în măsură diferențiată, o chestiune subsidiară, depășită de interesele (ascunse sau la vedere) circumscrise noului raport de forțe prefigurat nu doar în plan zonal, ci la scară continentală. Așa se și explică cererea Austro-Ungariei, urmată de Anglia, pentru reexaminarea condițiilor păcii de la San Stefano¹³⁴, cerere pe care Rusia, forțată de împrejurări neprielnice, a admis-o neîntârziat.

Perspectiva convocării unei conferințe europene a întreținut iluzia autorităților politice românești în șansa apropierei acelor bunăvoințe externe, de partea propriilor revendicări, deși semnalele primite până în ajun nu le îndrituiau câtuși de puțin așteptările. Poziția duplicitară a Austro-Ungariei, care continua să îndemne România la rezistență și în care Brătianu vedea – în prejma deschiderii Congresului de la Berlin – „ultima carte”¹³⁵, ori atitudinea „extrem de rezervată” a Germaniei¹³⁶, de unde veneau

¹²⁵ *MOF*, nr. 60, din 16/28 martie 1878, p. 1740-1741.

¹²⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 158.

¹²⁷ *Memoir on the question of Bessarabia*, Bucharest, February 25 / March 9, 1878, publicat de V.M. Kogălniceanu, în *Coresp. diplom. Kogălniceanu...*, p. 59-63.

¹²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 157 și 222, nota 69.

¹²⁹ La 20 martie / 1 aprilie, Gorceakov i-a cerut lui Iancu Ghica să comunice la București că, dacă seria protestelor împotriva tratatului de pace (îndeosebi a art. 8) va continua, țarul va ordona ocuparea României și dezarmarea armatei române. Replica, cunoscută, a lui Kogălniceanu a fost transmisă în ziua imediat următoare (Gen. Radu Rosetti, *Corespondența...*, p. 171-174).

¹³⁰ La 29 martie / 9 aprilie, același cancelar propunea guvernului român, prin consulul Stuart, încheierea unei noi convenții bilaterale, privitoare la tranzitul trupelor rusești din Bulgaria spre Rusia (*ibidem*, p. 181).

¹³¹ Gh. Platon, *Independența României și puterile europene. Reacții și atitudini*, în vol. *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, II, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1998, p. 241.

¹³² *Independența României în conștiința europeană*, coord. Corneliu Mihai Lungu ș.a., București, 1997, p. 204.

¹³³ Barbara Jelavich, *Russia and the formation...*, p. 271.

¹³⁴ N. Corivan, *op. cit.*, p. 165; Gh. Platon, *op. cit.*, p. 241.

¹³⁵ Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 281.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 283; *Memoriile regelui Carol I. De un martor ocular*, vol. IV, București, 1994, p. 95.

recomandări pentru o „politică realistă” față de Rusia, nemaivorbind de ostilitatea Angliei, exprimată cu malițiozitate de ambasadorul ei la Viena¹³⁷, ori de indiferența sau neputința Franței, toate aceste reacții aveau să fie deciptate și înțelese cu adevărat de prim-ministrul român abia în timpul reunirii conclavului diplomatic european.

Deși declarase epistolar, în ajun, că guvernul român „nu va ceda nici o părtică din Basarabia, nici chiar pentru cele mai strălucite compensații”, invocând decizia țării de a-și apăra integritatea teritorială cu arma în mână, prin cei 60.000 de ostași bine pregătiți¹³⁸, ajuns la Berlin, împreună cu M. Kogălniceanu (după ce fuseseră cu anevoie acceptați să reprezinte punctul de vedere românesc asupra tratatului de la San Stefano), Brătianu scria lui C.A. Rosetti, la 19 iunie / 1 iulie 1878: „Numai principele Bismarck mi-a spus adevărul [...]. Pentru că era o înlesnire a sarcinii sale ca noi să încheiem o învoială directă cu Rusia. Toți ceilalți aveau, din contra, interes ca noi să facem greutăți, pentru ca astfel situația Rusiei devenea încordată și dâșii puteau să-i smulgă foloase pentru ei înșiși, sacrificându-ne pe noi, lucru la care erau hotărâți de mai înainte”¹³⁹.

Într-adevăr, acordurile bilaterale secrete între puterile europene direct interesate, ce au prefăcut Congresul de la Berlin, au dictat și conduita delegaților oficiali la lucrările acestuia¹⁴⁰, paralizând orice efort și orice speranță a reprezentanților României în constrângerea Rusiei de a-și respecta obligațiile asumate față de un fost aliat. Revendicările prezentate de Kogălniceanu, în ziua de 19 iunie / 1 iulie, în fața unei audiențe total insensibile, pentru că „piesa fusese în aproape toate amănuntele ei aranjată dinainte în culise”¹⁴¹, reluau și reiterau obsesiv, cu argumente istorice dar și politice, cunoscutele de acum „teme românești” cu întregul lor suport național:

1. România nu acceptă să cedeze de bună voie nici o parte din teritoriul ei și
2. Se opune a servi drum de trecere pentru trupele ruse repatriate din Balcani;
3. România pretindea, „în puterea drepturilor ei seculare”, să reintre în stăpânirea insulelor și a gurilor Dunării, inclusiv Insula Șerpilor, cum fusese decis inițial prin tratatul de pace de la Paris;
4. De asemenea, pretindea o despăgubire de război proporțională cu efectivul angajat în luptă și cu pagubele provocate în răstimp;

5. În sfârșit, cerea recunoașterea independenței de stat și garantarea neutralității¹⁴².

Încercând să sensibilizeze și registrul emoțional, I. C. Brătianu adăuga aprecierea că „despuierea de o porțiune din patrimoniul nostru nu ar fi numai o durere adâncă pentru națiunea română, ci ea ar dăra, în sânul ei, orice încredere în tăria tratatelor și în sfânta pază, atât a principiilor de dreptate absolută, cât și a drepturilor scrise”¹⁴³.

Dincolo de virtuțile oratorice recunoscute ale lui Kogălniceanu și de lipsa de „ascultare” a revendicărilor românești, ilustrată prin deciziile finale (antepunute) ale congresului¹⁴⁴, stăruie însă, în finalul acestei analize, o întrebare sau nedumerire, pentru

¹³⁷ Întrebat de Ion Ghica, emisarul special al guvernului român pe lângă cabinetele europene, despre poziția Angliei în chestiunea integrității teritoriale a României, acesta i-ar fi răspuns că „este dificil să intervii între doi aliați” (N. Corivan, *op. cit.*, p. 162).

¹³⁸ Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 66.

¹³⁹ *Memoriile regelui Carol I...*, vol. IV, p. 134.

¹⁴⁰ Pentru detalii, vezi William L. Langer, *European Alliances and Alignments, 1871-1890*, New York, 1960, p. 146-148; Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁴¹ Gh. I. Brătianu, *Bismarck și Ion C. Brătianu*, în *RIR*, vol. V, 1936, p. 7.

¹⁴² Textul integral al memoriului prezentat de M. Kogălniceanu este reprodus de Sorin Liviu Damean, în *op. cit.*, p. 234-239.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 240.

¹⁴⁴ Barbara Jelavich, *Romania at the Congress of Berlin: Problems of Peacemaking*, în *Der Berliner Kongress von 1878*, ed. Ralph Melville and Hans Jürgen Schröder, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, p. 189-204.

care răspunsul ori explicațiile de până acum, spre a fi și concludente, necesită reevaluări și nuanțări nu doar de suprafață.

Așadar, când soarta județelor sud-basarabene – zonă strategică cuprinsă între obiectivele fundamentale ale politicii externe a Rusiei țariste după Congresul de pace de la Paris și, mai abtâr, după reizbucnirea crizei orientale în 1875 – se arăta ca și pecetluită, intenția sau decizia recuperării de către imperiali a teritoriului pierdut în 1856 fiind exprimată în repetate rânduri, prin viu grai sau în scris „în caz de nevoie și pe calea armelor”¹⁴⁵, în fața sau cu știința oficialităților românești, de-a lungul derulării evenimentelor politico-militare circumscrise noii crize, când orice protest din partea României, direcționat fie spre Petersburg, fie spre cabinetele europene, se înfățișa ca ineficient, inutil sau inoportun, în sfârșit, când propriile mijloace de apărare a integrității teritoriale erau vădit insuficiente și ineficiente în fața potențialei agresiuni răsăritene, de ce soluția compensării teritoriale – prin ofertarea Dobrogei – continua a fi respinsă?

Câtă vreme înșiși semnatarii tratatului de pace de la Paris, exceptând Turcia – cărora li se datorase exclusiv decuparea strategică a teritoriului sud-basarabean, nu spre a fi restituit Moldovei, ci spre a înlătura Rusia de la gurile Dunării – au admis ori chiar au conlucrat (cazul Austro-Ungariei) înaintea sau în timpul Congresului la impunerea soluției „recuperatoare” a diplomației țariste, refuzul sistematic și categoric al autorităților românești de a accepta schimbul teritorial – și nu unul oarecare! – pare de neînțeles. Și asta cu atât mai mult cu cât poziția inflexibilă, exprimată constant de factorii decizionali ai momentului istoric, era împărtășită de întreaga clasă politică românească, putere și opoziție, ca și de opinia publică în ansamblu, formând laolaltă acel front comun menit să susțină – potrivit amintitei moțiuni a reprezentanței naționale, din ianuarie – menținerea integrității teritoriale a țării și „neadmiterea vreunei înstrăinări din pământul ei, sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau desdăunare (subl. ns.)”. Or, compensația era bine cunoscută: Dobrogea. Iar abdicarea de la principiul invocat, al respingerii compensației, ar fi angajat în aceeași optică generalizată, demnitatea națională și, în speță, a „regimului parlamentar”¹⁴⁶.

Curios este și faptul că, deși conștienți de ireversibilitatea deciziei Rusiei în privința Basarabiei și de complicitatea comună europeană în anularea tratatului de la Paris, invocat ca bază juridică de români, aceștia continuau să spere în primatul dreptului asupra forței și să ignore îndemnurile către compromis lansate de occidentali și chiar disponibilitatea diplomației țariste pentru suplimentarea compensației teritoriale în sudul Dobrogei. Bunăoară, înainte de Congres, Carol I își exprima dezamăgirea, în cuprinsul unui memoriu cu destinație necunoscută¹⁴⁷, față de intenția aeropagului european de a încheia pacea cu orice preț, prin sacrificarea intereselor statelor mici, în speță, a României, afirmând că „independența fusese singurul nostru scop [...], orice sporire de teritoriu neconstituind obiectul ambițiilor românești”.

Ulterior, în cursul dezbaterilor, primul plenipotențiar al Franței la Congres, Waddington, căruia i s-a datorat formula restrictivă, în textul Tratatului, a recunoașterii condiționate a independenței pentru România și Serbia, probabil cuprins de „remușcări” față de români, a avansat ideea acordării acestora a unei extensii teritoriale suplimentare în sudul Dobrogei, care să includă Silistra și Mangalia. Confruntat cu asemenea amendament, însușit imediat de delegații Italiei și Austro-Ungariei și sprijinit de restul

¹⁴⁵ *** *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1987, p. 883.

¹⁴⁶ *MOF*, nr. 16, din 27 ianuarie 1878, p. 445-446.

¹⁴⁷ Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 68.

Europei, contele Șuvalov a declarat că Rusia se arătase „destul de generoasă, oferind o provincie care întrece cu 3.500 km² întinderea Basarabiei și care prezintă încă 150 km de țărm dunărean și un litoral important pe Marea Neagră; dacă, însă, România – continua, împăciuitor, delegatul țarului – dorește a obține încă oarecare localități în care elementul român s-ar afla, dacă nu în majoritate, cel puțin destul de compact, plenipotențiarul Rusiei au oarecare latitudine pentru o asemenea combinațiune”¹⁴⁸. Este drept că delegația rusă putea fi generoasă câtă vreme nu ceda nimic din teritoriul propriei împărății. La fel a reacționat și atunci când lordul Salisbury, reprezentând Marea Britanie, satisfăcut de apropierea epilogului dezbaterilor, a cerut ca Insula Șerpilor să fie adăugată compensațiilor teritoriale convenite României¹⁴⁹. În consecință, reprezentanții Rusiei la Congres, impulsionați de omologii lor europeni, au consimțit asupra extinderii frontierei sud-estice a statului român, de la Rahova până în preajma Silistrei și de aici până la Mangalia, conturând astfel compensația teritorială numită Dobrogea, cu Delta Dunării și Insula Șerpilor, în schimbul județelor sud-basarabene.

Față de vehemența consensuală a protestelor românești¹⁵⁰, exprimate în preajma, în timpul și chiar după semnarea tratatului de pace, poate fi observată conduita întrucâtva derutantă a ministrului român de externe. Acesta, la 25 februarie / 9 martie 1878, transmitea spre știința agenților săi diplomați în Europa că „schimbul oferit de Rusia ar fi prin esență prejudiciabil pentru Principat [...], întrucât *obținerea Dobrogei nu ar reprezenta decât o încurcătură, o povară și, poate, un pericol permanent* (subl. ns.)”¹⁵¹, pentru ca, la 10/22 iunie același an – potrivit informațiilor comunicate de consulul Franței la București, Fred Debains, ministrului său de externe – Kogălniceanu să fi revendicat, în perspectiva viitoarei conferințe de pace, „o parte a litoralului de la Marea Neagră la gurile Dunării, adăugând și o parte a Dobrogei”; iar două săptămâni mai târziu, când dezbaterile la Berlin încă nu se încheiaseră, viceconsulul francez la Tulcea, A. Langlais, raporta superiorului său la Constantinopol că o comisie română ar fi parcurs, „în secret, Dobrogea” (probabil cu știința, dacă nu și din porunca ministrului de externe) sau că prefectul județelor sud-basarabene, colonelul Candiano, ar fi venit în aceeași vreme la Tulcea, însoțit de guvernatorul rus, spre a se informa despre resursele zonei. Astfel de informații, în interpretarea viceconsulului francez, ar fi constituit semnale clare că „guvernul României se va hotărî, în sfârșit, să accepte Dobrogea”¹⁵².

Dar, în pofida superiorității evidente a compensației teritoriale atribuite în schimbul județelor sud-basarabene: suprafață mai mare, terenuri arabile și pășuni, existența a trei porturi maritime (Sulina, Constanța și Mangalia) ș.a.¹⁵³, poziția – cel puțin declarativă – a autorităților românești a oscilat, după semnarea tratatului de pace, între nemulțumire, neputință, frustrare și resemnare. „E trist când Europa – scria Carol I

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 242-243.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 244.

¹⁵⁰ „România liberă” din 26 februarie 1878 aprecia că cedarea Basarabiei și primirea Dobrogei ar fi constituit „un îndoit atentat la viața noastră ca națiune”, iar consimțirea tranzacției era echivalentă cu „un gest asasin”. Câteva luni mai târziu, „Românul” lui C.A. Rosetti asemuia „anexarea” Dobrogei cu „împă-mântuirea” în masă a evreilor, acte calificate deopotrivă ca „funeste daruri” pe care nici o forță nu va putea să le impună țării (apud Sorin Mureșeanu, *Reunirea Dobrogei cu România. Reacții și semnificații*, în vol. *Istorie și conștiință*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 2001, p. 100).

¹⁵¹ Mariana Cojoc, *Importanța geopolitică a ținutului dintre Dunăre și Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în vol. *Dobrogea. Repere istorice*, coord. Mihai Lupu, Constanța, Ed. Europolis, 2000, p. 124.

¹⁵² *Ibidem*, p. 126-127.

¹⁵³ Vezi și Marian Stroia, *Rusia și românii. De la războiul Crimeii la cucerirea Independenței. Jaloanele unei atitudini (1855-1878)*, în „Europa XXI”, vol. XIII-XIV/2004-2005, Iași, 2005, p. 22-23.

tatălui său, după încheierea Congresului – silește pe un stat tânăr, dornic de înaintare, care și-a dovedit tăria și puterea într-un război sângeros, să cedeze o provincie”¹⁵⁴. Nimic însă despre câștigarea altei provincii! Ba, soluția schimbului teritorial, omologată de exact aceleași puteri europene care oferiseră Moldovei, în 1856, sudul Basarabiei, avea să fie și mai târziu considerată dăunătoare intereselor românești, „fiind – chipurile! – dificil de a stabili comunicații cu Dobrogea, provincie separată de restul României de către fluviul Dunărea și mlaștinile impracticabile situate în aval de Călărași și până la Brăila. Prin urmare, în pofida tuturor considerațiilor istorice și politice, de drept, ca și a intereselor materiale, economice și administrative, abandonarea sudului Basarabiei – aprecia un analist prea dependent de argumentul «demnității naționale», invocat cu precădere de contemporanii evenimentelor – ar antrena după sine rezultate nefaste și ar determina reacția potrivnică a opiniei publice românești. În schimb, posesiunea asupra sudului Basarabiei și a Deltei Dunării nu ar face altceva decât să consolideze independența României și ar încununa cu succes misiunea care i-a fost încredințată în 1856, aceea «de a supraveghea cu energie și statornicie libera navigație pe Dunăre»”¹⁵⁵.

Oare nu era supralicitat rolul Moldovei la 1856, dependentă încă de Imperiul Otoman și, deopotrivă, dependentă de protectoratul colectiv european, în supravegherea navigației pe marele fluviu? Asemenea rol, se știe, revenea Comisiei Europene a Dunării, care nu era subordonată guvernului de la Iași, nici celui de mai târziu de la București! Prin urmare, restituția teritorială făcută Moldovei în 1856 nu era asociată vreunei misiuni europene atribuită concomitent beneficiarului, ci – precum am mai afirmat – viza doar îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării și văduvirea ei de calitate de riveran, cu toate consecințele incumbate.

Este drept că marele gazetar și analist politic care a fost M. Eminescu invoca – doar metaforic – faptul că „ținerea acelei fâșii de pământ (sudul Basarabiei – n.ns.) era pentru noi o misiune europeană”. Numai că acea misiune, asemuită cu cea de dată recentă atunci, atribuită României în 1878, odată cu *anexarea* Dobrogei, constând în asigurarea libertății navigației pe Dunăre, urma a se realiza „nu atât prin puterea noastră proprie, precât prin lipsa de amestec a unei puteri mari, oricare ar fi aceea, a cărei preponderență ar deveni hotărâtoare prin posesiunea exclusivă a gurilor Dunării. Meniți a fi proprietarii unui bun asupra căruia toate puterile mari vor să aibă servitutea liberei întrebuințări, *slăbiciunea noastră e o garanție*” – sublinia cu îndreptățire redactorul „Timpului”¹⁵⁶.

Cu siguranță că de acest lucru va fi fost deplin conștient și ministrul de externe încă în exercițiu, care, invocând cererea baronului Stuart din 11/23 august 1878, ca formalitățile de cedare a județelor sud-basarabene „să corespundă celor din 1857, cu comisari și delegați speciali”, aprecia că asemenea demers „ne scapă de o mare încurcătură: aceea de a oferi”¹⁵⁷. Este evident că Kogălniceanu nu voia să-și lege numele de o cesiune teritorială pe care, zadarnic, încercase a o preveni, după cum nu se arata deloc încântat, cel puțin oficial, de preluarea Dobrogei, plasând responsabilitatea

¹⁵⁴ *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, II, 1877-1886, București, Carol Göbl, 1909, p. 227.

¹⁵⁵ Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 55-56; idem, *Un moment tensionat...*, p. 34. La fel gândea și reprezentantul Franței în România, atunci când nota că „Dobrogea este separată de trupul țării de un mare fluviu și nu are cu autoritatea centrală altă cale de comunicare decât mlaștini impracticabile” (Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 94).

¹⁵⁶ M. Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în *Opere*, X, *Publicistică (1 noiembrie 1877-15 februarie 1878)*, ediție D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei, 1989, p. 96; Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei*, Constanța, 1999, p. 75-78.

¹⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 160-161.

deciziilor în seama Parlamentului și pretinzând totuși ca succesiunea evenimentelor să cuprindă, mai întâi, *achiziția*, cu fixarea limitelor sudice, și apoi *cedarea* de teritoriu¹⁵⁸. Iar când Parlamentul s-a întrunit, la 15/27 septembrie 1878, spre a autoriza guvernul (după vii și contradictorii dezbateri) să retragă autoritățile civile și militare din sudul Basarabiei și să preia în stăpânire Dobrogea, Delta Dunării și Insula Șerpilor¹⁵⁹, Kogălniceanu n-a ezitat să invoce iarăși „dezavantajele” schimbului teritorial, ilustrate și prin diferențele statistice reieșite din cifrele, pretins eronate, puse la dispoziție de ruși. Astfel, dacă „nota lui Gorceakov vorbea la 29 iunie de <o diferență în plus pentru români> de 3.500 km² și 80.000 de locuitori”, în realitate lucrurile ar fi stat cu totul altfel: „de o parte, Basarabia <de sud> are 9.125 km² și Delta Dunării 2.812, iar Dobrogea, 12.180 <km²², Dobrogea, pe 4.500, însă fără pește, sărate”. În concluzie, „o țară înfloritoare de o parte (sic !), una pustie <Dobrogea>, pe de alta. În 1860, Basarabia <de sud> avea 138.521 locuitori și creșterea în optsprezece ani va fi fiind de zece la sută, deci 152.373, pe când în Dobrogea sunt doar 85-90.000 <locuitori>”¹⁶⁰. Atât comparația, cât și cifrele puse în circulație au însă o doză evidentă de subiectivism și chiar inexactități, rar întâlnite în cazul omului de cultură Kogălniceanu, dar justificabile în cazul omului politic sau diplomatului preocupat a demonstra (Rusiei și Europei) lipsa de echivalență a schimbului teritorial. Poate că de aceea se și împotriva, în parlament, publicării actelor legate de retrocesiunea Basarabiei: „eu cred că o prudență politică – declara însuși în Parlament, la 30 ianuarie 1878 – ar trebui să ne oprească de a publica aceste acte. Țara s-a rostit prin dumneavoastră și a permis fiecăruia să-și exprime opiniunile sale în orice mod. Lăsați dară publicitatea deoparte, căci avem destui dușmani care ne exploatează interesele, și urmați cum ați urmat și până acum”¹⁶¹.

Diminuarea artificială, credem, a atractivității teritoriului atribuit României – la inițiativa Rusiei și cu parafarea soluției „schimbului” de către Congresul de pace de la Berlin – se întemeie pe un set de argumente ce excedau „demnității naționale” sau „demnității regimului parlamentar” invocate, îndeobște, în cazul Basarabiei, generând temeri și neliniști aparent justificate. Sintetizate, acestea priveau, în măsură diferențiată: insuficiența cunoaștere a unei provincii aflată, vreme de aproape jumătate de mileniu, sub administrație străină; sărăcia și insalubritatea zonei, care ar fi reclamat în perspectivă eforturi economico-financiare excesive din partea statului român, mult slăbit după război; presupusa sacrificare a porturilor fluviale Galați și Brăila, în favoarea portului maritim Constanța și, în sfârșit, primejdia ce ar fi afectat, prin preluarea Dobrogei, omogenitatea „latină” a poporului român¹⁶².

În termeni mai adecvați spiritului analitic „la cold”, redactorul „Timpului” remarca următoarele: „... dacă, pe de o parte, noi *ne supunem și primim Dobrogea*, pe de altă parte, chestiunea *cum s-o primim*, adică a modului luării în posesiune, e mai grea de cum s-ar pare la prima vedere; grea, din cauza împrejurărilor; grea prin necesitatea de a fi consecvenți cu declarațiunea făcută la intrarea în luptă; grea, în fine, prin modul de *a armoniza o anexiune de teritoriu* (subl. ns.), pe care, de aproape 500 de ani, am pierdut-o către turci, cu întreaga noastră manieră de a privi lucrurile, cu moralitatea

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 161.

¹⁵⁹ G.D. Nicolescu, *Parlamentul României*, partea I-a, București, 1906, p. 326.

¹⁶⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 162.

¹⁶¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie II, 1864-1878*, ediție de Georgeta Penelea, Editura Academiei, 1978, p. 659-660.

¹⁶² Sorin Mureșeanu, *op. cit.*, p. 101.

noastră politică, cu sentimentul nostru de dreptate”. Și tot el aprecia (mai puțin inspirat însă, de această dată) că, „pe cât suntem de siguri de simpatiile populației noastre din Basarabia, nu suntem încă siguri de acelea ale dobrogenilor”¹⁶³.

Dar poate că mai sugestivă, în același sens, rămâne pledoaria lui D.A. Sturdza, în mai sus amintita sesiune a corpurilor legiuitoare, când, pronunțându-se (alături de M. Costachi Epureanu și Ion Strat) împotriva „anexării” Dobrogei, își motiva gestul: „Am prelua un teritoriu pe care nu-l cunoaștem. Ceea ce știm pozitiv este că Dobrogea este o țară băltoasă, nesănătoasă și plină de friguri, *cea mai nesănătoasă țară din Europa...* În privința economică, Dobrogea este iarăși *una din țările cele mai sărace din Europa...* Ce va deveni Galațiul și Brăila când vom face port la Kiustenge și drum de fier care conduce direct acolo mărfurile indigene sau străine? Este drept ca dumneavoastră să ruinați două porturi, cele mai importante ale țării, pentru ca să faceți un port într-un *teritoriu care nu știți cât timp avem să-l menținem?* (subl. ns.)”¹⁶⁴. De fapt, suprema îngrijorare – ori poate rezervă – împărtășită nu numai de cei care gândeau ca Sturdza era cuprinsă, cu înțelesuri derivate, în această ultimă remarcă: pentru cât timp i se dădea României, Dobrogea?

Experiența „basarabeană” desprinsă din ultima ediție a crizei orientale îi determinase chiar și pe cei mai optimiști oameni politici români să devină sceptici în privința imuabilității soluției „schimbului”, în vreme ce analiștii politici sau corespondenții de presă se grăbeau să asocieze gestul (atribuit doar formal Congresului de pace) unei perfide strategii rusești, urmărind „descompunerea elementului român prin elementul slav [...] Apoi, prin frecarea continuă a acestor două naționalități cu totul diferite, cu două limbi neînțelese una de alta, vor trăi într-o nemulțumire perpetuă, așa încât *Rusia va avea totdeauna ocazia a se amesteca în ceartă*”¹⁶⁵. Intenția vădită – rămasă nematerializată atunci din pricina opoziției puterilor europene – de creare a unui stat bulgar puternic îi stimula imaginația unui gazetar de la „Le Messenger d’Athènes”, care aprecia, la 7 noiembrie 1878, că „dacă rușii se apropie de Bulgaria într-atât încât să stabilească cu ea legături directe pe uscat (evident, în cazul în care guvernul român ar fi refuzat Dobrogea! – n.ns.), România, strânsă într-un fel între slavii de nord și cei din sud, trebuie în mod necesar să sfârșească prin a dispărea ca națiune”¹⁶⁶.

Întrucâtva asemănătoare în privința destinului sumbru proorocit statului român, în aceeași ecuație politică, era și observația lui P.P. Carp, care-și avertiza preopinienții în Parlament că, „la cea dintâi comoțiune a Bulgariei [...] va trebui ca, sau să fiți în alianță cu Rusia, sau să evacuați Dobrogea, care este drumul cel mai drept al rușilor”. În propria-i opinie, încorporarea Dobrogei la statul român ar fi constituit „*primul inel prin care Rusia voiește a ne lega la lanțul panslavismului* (subl. ns.)”¹⁶⁷. Pe de altă parte

¹⁶³ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 76. Nu de aceeași părere era și consulul Franței la Galați, care, judecând în 1875 realitățile percepute de el pentru anii de administrație românească în județele sud-basarabene, indica un bilanț negativ. El nota, într-un raport al său, că „țara (Basarabia de sud – n.ns.) îi regretă foarte tare pe ruși. Numeroase petiții au fost adresate recent țărilor de locuitori de toate categoriile pentru a-i cere să-i reia sub protecția sa”. Observația sa era preluată și confirmată de consulul francez din București, un an mai târziu: „aș fi în mod singular surprins dacă rușii, prezentându-se în acest teritoriu, ar întâlni din partea armatei și a populației rurale mari dificultăți. Adaug că în clerul de jos și în popor credința în sosirea apropiată a rușilor este generală” (Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 95).

¹⁶⁴ D.A. Sturdza, *Bessarabia și Dobrogea*, București, Tipografia „Thiel et Weiss”, 1878, p. 22-24.

¹⁶⁵ N.B. Locusteanu, *Dobrogea*, București, 1928, p. 84.

¹⁶⁶ *Independența României. Documente*, vol. II, partea a II-a, *Correspondență diplomatică străină (mai 1877-decembrie 1878)*, București, Editura Academiei, 1978, p. 298.

¹⁶⁷ Apud Sorin Mureșeanu, *op. cit.*, p. 106.

însă, Eminescu vedea un avantaj, cu semnificații majore europene, în existența unei națiuni de rasă latină omogenă la Dunărea de Jos, care rupe „formidabila unitate a rasei slave” și avertiza pe guvernanți că, „*neluând Dobrogea, ne-am pierde importanța politică și istorică, lăsând Rusiei drum liber în peninsula Balcanică* (subl. ns.)”¹⁶⁸.

Așadar, ignorându-se parcă cu bună știință binefacerile și resursele zonei, evidențiate de o autoritate științifică de talia lui G. Cobălcescu¹⁶⁹, teama (mărturisită sau nu) că stăpânirea asupra Dobrogei putea fi la fel de vremelnică precum fusese cea asupra județelor sud-basarabene constituia motivația de fond¹⁷⁰ a rezistenței îndelungate manifestată de clasa politică românească, în speță a guvernului liberal prezidat de I.C. Brătianu, la soluția „compensării” teritoriale. Este și motivul pentru care, acceptând-o în final, guvernul nu numai că a plasat răspunderea avizării în seama parlamentului, dar a și responsabilizat Europa pentru „un schimb” inițiat și făptuit în esență de Rusia, cu concursul formal și complice al puterilor foste garante.

Dacă Imperiului țarist i se va reproșa mereu și justificat raptul teritorial săvârșit, în dauna Moldovei, în 1812 și apoi, în dauna României, în 1878, în schimb, nu i se va recunoaște nicicând și nejustificat contribuția efectivă în dobândirea de către statul român a Dobrogei, act istoric și politic deopotrivă, atribuit în exclusivitate Europei; aceleiași Europe care validase pretenția Rusiei asupra sudului Basarabiei, la Congresul de la Berlin, după ce tot ea, cu aceeași reprezentare a puterilor, o văduvise de același teritoriu cu 22 de ani în urmă.

Ilustrând un punct de vedere cvasigeneralizat și voit asigurator în perspectivă la nivelul clasei politice românești, ministrul de externe M. Kogălniceanu – care avea mai mult decât alții știința și rigoarea expresiei, perfecționate în îndelungata-i experiență politică și de viață, inclusiv istoriografică – direcționa astfel meritul actului istoric ce-l avea ca protagonist, nu doar ca martor: „Marile puteri europene – afirma el, în cuprinsul *proclamației* elaborate și prezentate, la 14 noiembrie 1878, tuturor locuitorilor Dobrogei, «de orice neam și de orice religie» –, prin Tratatul de la Berlin, *a unit țara voastră cu România*. Noi nu intrăm în *hotarele voastre, trase de Europa*, ca cuceritori; dar o știți și voi, mult sânge românesc s-a vărsat pentru dezrobirea popoarelor din dreapta Dunării. *În numele și cu învoirea Europei*, noi luăm astăzi în stăpânire provincia Dobrogea, care devine și ea țară românească (subl. ns.)”¹⁷¹. Conștientizând, poate, ca

¹⁶⁸ M. Eminescu, *De o samă de vreme*, în *op. cit.*, p. 87.

¹⁶⁹ Pledând pentru încetarea oricăror rezerve sau „iritațiuni” generate de atribuirea Dobrogei statului român „astfel cum au vrut Europa”, geologul și paleontologul G. Cobălcescu scria în ziarul ieșean „Steaua României” din 4 august 1878 – după o atentă evaluare a suprafeței și particularităților ei geofizice și geomorfologice, a resurselor solului și subsolului, a așezărilor și populației, a căilor și mijloacelor de transport etc. – că „Dobrogea este o țară foarte avută și cu resurse imense și putem adăugi, fără teamă de a exagera această vorbă mare, că ea completează România actuală”. În perspectiva integrării ei, singura sa grijă i-o procura „sistema morală”, pentru că, aprecia el cu dreptate, „în Dobrogea trebuiesc funcționari de o moralitate exemplară și de o capacitate probată. Abaterile lor ar fi niște crime naționale; însă partidele noastre au obiceiul de a face din incapacități geniuri, și din criminali, martiri și eroi, iar din acei cu moralitate și cu capacitate, monștri și nuliți” (G. Cobălcescu, *Considerațiuni asupra Dobrogei*, articol republicat de Stoica Lascu în *op. cit.*, p. 73-74).

¹⁷⁰ Comentând pretinsa „lipsă de interes a românilor de a păstra Dobrogea”, chiar și după încorporarea ei la statul român, consulul Franței la București consemna, într-unul din rapoartele sale din 1896 destinate ministrului său de externe: „anumite spirite cred că ambiția supușilor Majestății Sale Carol I nu este de a păstra Dobrogea impusă României ca schimb cu sudul Basarabiei, pentru a servi de tampon între Rusia și Turcia [...] Dorințele și gândurile lor se îndreaptă spre Transilvania, care este pentru ei Alsacia-Lorena inimilor franceze” (Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 100).

¹⁷¹ G.D. Petrescu, *Războiul pentru independență și anexarea Dobrogei*, în vol. *Dobrogea. 50 de ani de viață românească*, București, 1928, p. 325; Dumitru Vitcu, *Dobândirea și integrarea Dobrogei la România în preocupările cărturarului și omului politic Mihail Kogălniceanu*, în vol. *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, coord. Valentin Ciorbea, Constanța, Ex Ponto, 2008, p. 205.

nimeni altul efortul, contribuția și sacrificiile României pe durata războiului abia încheiat, precum și ponderea populației românești în provincia transdanubiană, nemaivorbind de antecedentele istorice, care, pe ansamblu, ar fi îndreptățit apartenența ei la statul român, Kogălniceanu plasa meritul unificării nu în seama factorilor interni, ci a celor din afară, identificați doar cu Europa. El, care, alături de Brătianu, nu contenise a susține cauza Basarabiei și se împotrivise multă vreme soluției schimbului teritorial cu Rusia, acceptată și validată de plenipotențiarilor europeni, avea acum tăria de a recunoaște contribuția *decisivă* a acelorași factori în trasarea noilor hotare, indiscutabil favorabile statului român, contribuție exprimată în termeni lipsiți de echivoc.

Peste aproape 50 de ani de la momentul istoric care a schimbat destinul provinciei, cunoscută până atunci sub denumirea de *sangeacul Tulcei*, fiul fostului prim-ministru sub guvernarea căruia s-au petrecut evenimentele, Ion I.C. Brătianu, întărea spusele lui Kogălniceanu: „România n-a voit să primească Dobrogea de la Rusia, drept compensație, ci de la Congres, ca o restabilire a unei străvechi stăpâniri și drept consacrare a unui interes european la gurile Dunării”¹⁷². Motivația conduitei finale a factorilor decizionali de la București – lăsând încă suficient loc interpretărilor sau comentariilor contradictorii – îngloba însă și speranța ca „interesele europene” invocate să aibă mai multă trăinicie și durabilitate decât cele care dictaseră modificarea hărții politice sud-est europene după ediția anterioară a crizei orientale.

În încheiere, raportându-ne la totalitatea elementelor de natură subiectivă sau obiectivă, a factorilor sau actorilor politici, a intereselor, năzuințelor și împrejurărilor care au concurat la epilogul războiului ruso-turc din 1877-1878, cu consecințele sale pentru România, apreciem că momentul istoric ce a marcat, în fond, primul pas pe calea înfăptuirii României Mari, cuprinderea Dobrogei în granițele statului național român, nu și-a aflat încă cea mai fericită formă de expresie; pentru că, vocabule precum: *recuperare*, *unire*, *reunire*, *dobândire*, *întrupare*, *revenire*, *redobândire*, *integrare*, *încorporare*, *reintegrare*, *alipire*, *realipire*, *anexare*, *reanexare*, *retrocedare*, *luare în posesie* ș.a., întâlnite foarte adesea, de-a lungul timpului, în literatura de specialitate¹⁷³ și încercând a defini nu doar esența, ci și sensul unui proces istoric, se dovedesc a fi, în proporții diferențiate totuși, pe cât de acoperitoare în aparență, pe atât de vulnerabile în fața unor argumente de ordin istoric, juridic, politic, sau chiar etimologic. Aprofundarea cercetării în domeniu se impune, prin urmare, ca o prioritate menită a îndepărta (dacă nu și elimina) ambiguitățile, inclusiv pe cele formale, și a defini cu maximă acuratețe coordonatele esențiale ale unui moment politic cardinal în evoluția României moderne.

¹⁷² I.I.C. Brătianu, *România și chestiunea Orientului*, în vol. *Războiul neatârării, 1877-1878*, Conferințe ținute la Ateneul Român, București, 1927, p. 109.

¹⁷³ O provocare la o dezbatere științifică lămuritoare pe această temă a lansat, în urmă cu câțiva ani, istoricul conștanțean Stoica Lascu, a cărui opțiune deja exprimată (prin titlu) rămâne însă la fel de discutabilă, în opinia noastră: *Reintegrarea Dobrogei la statul român*, în „Tomis”, serie nouă, an V (XXXV), nr. 11 (364), Constanța, noiembrie 2000, p. 13.

LA RUSSIE ET LA RECTIFICATION DES FRONTIERES DE LA ROUMANIE EN 1878.
REACTIONS ET ATTITUDES POLITIQUES, CONTROVERSES HISTORIOGRAPHIQUES
(Résumé)

Mots clés: la crise orientale, l'Etat national roumain moderne, l'échange territoriale, relations bilatérales roumaino-russes, Dobroudja, le Congrès de paix de Berlin (1878)

La reprise de la crise orientale et les événements politico-diplomatiques et militaires circonscrits à celle-ci entre les années 1875-1878 ont influencé – toujours comme la précédente édition de la même question de fond – la destinée historique de la société roumaine, tout en rectifiant pas seulement le statut juridique de la veille de celle-ci, mais aussi la configuration des frontières d'Etat vers la même direction sud-est.

Si la guerre de Crimée (1853-1856) avait ouvert – par le jeu faste des événements externes – la voie vers la formation de l'Etat national roumain moderne et avait apporté à la Moldavie une restitution territoriale au-delà du Prout inattendue (même si partielle), de la partie d'un Empire à cette époque-là défendu, la guerre russo-turque des années 1877-1878 a eu comme épilogue pour la Roumanie, parallèlement avec la reconnaissance de l'indépendance nationale, la rétrocession préavisée du même territoire et la prise à titre compensatoire de la Dobroudja. Confrontée avec le dilemme d'une échange territoriale vulnérable sous l'aspect de la moralité, mais profitable sous celui matériel, valorisant et stratégique, la classe politique roumaine, en son ensemble, par ses facteurs décisionnels, a rejeté pour longtemps une offre semblable venue de la part du vainqueur, cette fois-ci, contribuant à la tension et à l'accutisation des relations bilatérales roumaino-russes, ainsi qu'à l'alimentation des controverses historiographiques soutenues par des abords partisans.

L'étude ci-jointe se propose d'analyser sine ira et studio les prémisses et les raisons des positions apparemment irréconciliables, à chercher, à apprendre et à expliquer des attitudes, des états d'esprit ou des réactions des principaux acteurs politiques en étroite connexion avec l'évolution des événements internes, zonaux ou internationaux, mais aussi avec les objectifs ou les aspirations représentés, d'une manière proportionnelle, par les «alliés» qui se trouvaient en conflit. L'union de la Dobroudja à l'Etat roumain, à l'initiative intéressée de la Russie, par la validation de l'acte politique par les pouvoirs européennes rassemblés dans le cadre du Congrès de paix de Berlin (1878) a représenté le premier pas sur le chemin de la réalisation de la Roumanie de plus tard.

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR

VIZITA ȚARULUI NICOLAE AL II-LEA LA CONSTANȚA (1914). ECOURI ÎN PRESA EUROPEANĂ

Fenomenul „naționalizării” monarhiilor europene, petrecut în a doua jumătate a secolului XIX, nu a afectat în profunzime frecvența vizitelor între suveranii europeni. Monarhii și familiile lor acționează încă pe o scenă internațională încărcată de conflicte, dar rolul lor este acum unul diferit. Cu toate că întrețin corespondență neîntreruptă, iar vizitele periodice se multiplică în tot acest timp, capacitatea monarhilor de a influența politica internațională s-a diluat semnificativ. În iulie 1914, țarul Nicolae al II-lea și împăratul Wilhelm al II-lea schimbă telegrame, dar fără niciun folos. Solidaritatea monarhică nu poate opri mobilizarea armatei, iar mai apoi războiul, în caz că s-a dorit cu adevărat așa ceva¹. În iunie 1914, țarul însuși vizitează România, iar atenția acordată evenimentului de către presa românească și străină depășește așteptările, judecând după capacitatea redusă a monarhilor europeni de a hotărî în privința direcțiilor de politică externă a statelor naționale. Prin semnificațiile ce i-au fost atribuite, vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța nu se încadrează tendințelor de la nivel european. Ea nu putea trece neobservată, fiindcă, spre deosebire de alte capitale europene, atât la București cât și la Sankt Petersburg, suveranilor le mai revine o componentă decizională importantă în privința politicii externe, cu toate că în ambele sensuri se încearcă păstrarea aparențelor unei providențiale detașări.

1. Antecedente, program și desfășurare

De-a lungul ultimilor decenii ale secolului XIX, precum și în primii ani ai veacului următor, curțile domnitoare de la București și Petersburg au menținut, iar uneori chiar au intensificat, relațiile de prietenie. Pe această linie se înscriu vizita regelui Carol I la Petersburg, Kiev și Moscova în luna iulie 1898, urmată de întâlnirea de la Predeal a Marelui Duce Vladimir Alexandrovici, a ducesei Maria Pavlovna și a Marelui Duce Boris Vladimirovici cu regele Carol I, în septembrie 1907, sau de vizita prințului Ferdinand al României la Petersburg, în martie 1908². Momentul cel mai important s-a petrecut însă cu ocazia vizitei în România a Marelui Duce Nicolae (10-12 decembrie 1912), un bun prilej de a-i înmâna regelui Carol I, într-o ceremonie discretă, bastonul de mareșal al armatei ruse. Vizita s-a desfășurat însă pe un fond de tensiune provocat de evoluția sinuoasă a crizei balcanice și de sosirea neașteptată la București a generalului

¹ Vezi, Johannes Paulmann, *Searching for a Royal International. The Mechanics of Monarchical Relations in Nineteenth-Century Europe*, în Martin Geyer and Johannes Paulmann (eds.), *Mechanics of Internationalism – Culture, Society and Politics from the 1840 to the First World War*, London, Oxford University Press, p. 145-176.

² Ion M. Oprea, *România și Imperiul rus*, vol. I, 1900 -1924, București, Editura Albatros, 1998, p. 57.

austriac Conrad von Hötendorf (pe atunci inspector șef al armatei), ale cărui intenții păreau învăluite de un mare mister. De fapt, era vorba despre semnarea unei convenții de cooperare militară între România și Austro-Ungaria, care acoperea și cazul unui război cu Rusia. Marele Duce Nicolae, însoțit de o delegație formată preponderent din militari (generalii Meyendorff, Bagration, Tottleben și „adjuvantul” Trubețcoi), a purtat discuții cu regele Carol I și nu s-a sfiit să întrebe direct asupra caracterului vizitei lui Hötendorf la București. Răspunsul a fost însă unul dezarmant, fiindcă, în ciuda suspiciunilor, sub garanția cuvântului de onoare, suveranul de Hohenzollern a ținut să calmeze spiritele, arătând că discuțiile cu generalul austriac nu au adus nimic nou. În ansamblu, rezultatul acestei vizite nu a fost unul spectaculos. Ea nu a produs clarificări asupra atitudinii pe care ar fi urmat-o România în caz de război european și nu a dat un răspuns mulțumitor la întrebarea, care îl frământa intens pe înaltul oaspete rus: Ce a căutat Hötendorf cu puține zile înainte de sosirea mea aici la București, când se știa precis că voi veni?, ar fi întrebat el nedumerit într-o convorbire purtată cu Kalinkov, ministrul Bulgariei la București³.

Primul pas semnificativ, care avea să redeschidă seria contactelor diplomatice româno-ruse în noua configurație balcanică, rezultată după încheierea păcii de la București, l-a făcut guvernul român la începutul lunii aprilie 1914. Ministrul acreditat la Petersburg (C. Diamandy) i-a cerut ambasadorului Franței (M. Paleologue) să-i sugereze lui Sazonov, ministrul de externe al țării, pregătirea unei vizite la București. Pentru a menaja suspiciunile reprezentanților Puterilor Centrale, întâlnirea, preconizată a se desfășura în mare taină, trebuia să pară drept rezultatul unei inițiative diplomatice din partea Rusiei și nu a României. Sazonov a reacționat ponderat. A manifestat mai întâi rezerve față de propunere și a cerut asigurări de la guvernul român și de la regele Carol I asupra atitudinii pe care urma să o adopte România față de Austro-Ungaria. Ulterior a realizat că o asemenea vizită reprezintă totuși un bun prilej pentru Rusia de a produce revigorarea, îndelung așteptată, a legăturilor de prietenie cu România și i-a sugerat lui Ion I. C. Brătianu să profite de prezența țării la Livadia, în vara lui 1914, făcându-i o vizită de curtoazie, pentru a dezbate problematica apropierei dintre cele două state. Propunerea a fost respinsă la București, dar proiectul în sine nu a fost definitiv îngropat. Dimpotrivă. După o convorbire, pe care a purtat-o cu trimisul român la Petersburg, Sazonov a sugerat ca schimbul de opinii cu Brătianu să se producă pe fundalul unei vizite oficiale a țării în România. Miza politică evidentă a discuțiilor putea fi astfel ușor mascată de un pretext foarte abil ales. Țarul Nicolae al II-lea, în acoperirea unei promisiuni mai vechi, răspundea, cu multă generozitate, vizitei pe care regele Carol I o efectuase în 1898. Pe canalele diplomației, vizita a fost prezentată sub forma unei inițiative private, un gest de curtoazie între suverani. (În presa românească se vorbea chiar de perfectarea unei logodne între prințul Carol și fiica cea mai în vârstă a țării, Marea Ducesă Olga Nicolaevna⁴.)

Vizita țării Nicolae al II-lea și a familiei imperiale la Constanța a început în ziua de 14 iunie 1914 și s-a desfășurat sub o strictă supraveghere⁵. Primele convorbiri s-au purtat în prezența regelui Carol I și a lui Ion I.C. Brătianu, „asistat” de ministrul de

³ Claudiu-Lucian Topor, *România, Austro-Ungaria și războiul din Balcani. Vizita la București a generalului Conrad von Hötendorf, 28-30 noiembrie 1912*, în *AȘUI*, istorie, tomul LI, 2005, p. 189-200.

⁴ Ester Uribe, *La rencontre de Constantza du 14 Juin 1914*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII, 2, București, 1968, p. 133-246; Egon Gottschalk, *Die Entrevue von Constantza*, în „Berliner Monatshefte”, nr. 6, 1934, p. 472-479.

⁵ Serviciile de securitate rusești au cerut ca toate ferestrele caselor de pe străzile unde oficialitățile urmau să își facă apariția să rămână închise, țarul însuși nu a acceptat. Vezi, DANIC, *Microfilme Germania (RFG)*, rola nr. 81, c. 25-28.

externe Emil Porumbaru, la bordul vasului imperial „Standard”, care sosise la Constanța după o călătorie fără peripeții din direcția Crimeea. Cele mai importante discuții s-au derulat la Constanța, București și Sinaia la nivel de miniștri, între Sazonov, Schilling (directorul cancelariei ministrului rus de externe), Poklevsky, regele Carol I, Ion. I.C. Brătianu, și C. Diamandy. Ele au vizat problematica balcanică (libertatea comerțului în Strâmțori, chestiunea albaneză, problema relațiilor României cu Serbia, Grecia și Bulgaria), dar au evitat în general chestiunea raporturilor româno-austro-ungare. Este evident că miezul convorbirilor l-a reprezentat analiza raporturilor româno-ruse, un bun prilej pentru Sazonov de a aminti părții române despre sprijinul acordat de Rusia în timpul războaielor balcanice, sau pentru Brătianu de a transmite un mesaj liniștitor la Petersburg în legătură cu temerile unei posibile cooperări militare între România și Austro-Ungaria împotriva Rusiei⁶.

2. Ecouri în presa europeană

Sosirea țarului Nicolae al II-lea la Constanța (însoțit de țarină, marele duce moștenitor Alexei, marile ducese Olga, Tatiana, Maria și Anastasia, laolaltă cu o impresionantă suită) s-a produs concomitent cu vizita întreprinsă de împăratul Wilhelm al II-lea la Konopist în Boemia (1/14 iunie 1914), un bun prilej de a-l întâlni, înainte de atentatul de la Sarajewo, pe arhiducele Francisc Ferdinand, principele moștenitor al Austro-Ungariei. În ciuda eforturilor diplomației și a tuturor informațiilor discrete ale presei din România, importanța reală și semnificațiile vizitei țarului la Constanța nu au putut trece neobservate la nivel european. Cum era de așteptat, presa europeană a dedicat momentului atenția cuvenită. La Londra s-a înregistrat chiar o creștere semnificativă a numărului articolelor referitoare la România și la situația din Balcani, cu sublinieri negative la adresa politicii agresive a Puterilor Centrale în această regiune. Referindu-se strict la vizita țarului, prestigioase publicații londoneze precum „The Times” sau „The Daily Telegraph” au găzduit în paginile lor relatări generoase despre eveniment. În articole sugestiv intitulate (*Rusia și România*, „The New Castle Chronicle”, 13 iunie 1914; *Țarul în România. Constanța, iunie 1914*, „Standart”, 15 iunie 1914) se publicau analize detaliate despre istoricul relațiilor româno-ruse și se suspecta chiar o posibilă apropiere politică între cele două state⁷. Știri alarmante veneau și de la Roma. Ministrul român în capitala Italiei include în raportul din 31 mai/13 iunie traducerea unor articole publicate în presa italiană chiar din perioada premergătoare desfășurării evenimentului (!!!). „La Stampa” (23 mai/5 iunie) insera în paginile sale, sub titlul *Svonuri de tentative diplomatice pentru a deslipi România de Tripla Alianță*, o corespondență primită din Viena, care reflectă îngrijorarea provocată de revigorarea relațiilor româno-ruse în cercurile politice austriece. Ziarul „Popolo Romano” se arată totuși ceva mai rezervat, de vreme ce, din paginile sale, reiese doar că guvernul român se străduia să nu confere politicii sale față de Austro-Ungaria un caracter mai puțin amical în comparație cu atitudinea față de Rusia. Ziarele din Petersburg s-au dovedit cele mai inventive și au primit cu mare entuziasm evenimentul. Prestigiosul „Novoe Vremea” publica, la 31 mai/13 iunie 1914, un articol care atribuia un rol însemnat întrevederii de la Constanța, un moment ce putea deveni punctul de început al unei noi evoluții în istoria politică a Europei (!!!). „Petersburger Zeitung” (1 iunie 1914) reproduce un articol publicat în

⁶ Temele preconizate pentru discuții reies dintr-un raport al lui Sazonov înaintat țarului Nicolae al II-lea la 9 iunie 1914. Vezi, *Mejdunarodnie otnoșenia v epohu imperializma*, Moskva (1937-1940), IIIe serie, tome III, nr. 185, p. 221-224.

⁷ AMAE, Fond 71/1914, E2, partea a II-a, *Rapoarte din Londra, 1914-1924*, f. 78-82.

ziarul german „Neue Freie Presse” cu adnotarea că întrevăderea de la Constanța ar influența nu numai relațiile dintre România și Austro-Ungaria, ci însăși evoluția pașnică a Europei (!!!)⁸. Articolele publicate în presa rusă (inclusiv publicațiile moscovite) au stat sub atenta observație a reprezentanților diplomatici ai Germaniei și Austro-Ungariei, care au întocmit și expediat rapoarte bine documentate. Consulatul general austriac din Moscova traduce integral un articol, publicat la 3/16 iunie 1914 în ziarul „Russkoje Slowo”, și îl expediază la Viena într-o anexă la raportul din data de 19 iunie. Din conținutul articolului aflăm că întrevăderea de la Constanța a relevat cu prisosință viitoarele obiective ale politicii externe românești. Ele vizau menținerea păcii, crearea unui echilibru de durată în Balcani și se identificau, până la suprapunere, cu finalitățile politicii urmărite de Rusia. Această comunitate de interese politice reprezenta instrumentul cel mai potrivit pentru a asigura baza unei viitoare prietenii ruso-române⁹.

Evident, nici în Germania evenimentul nu a fost ignorat. La nivel oficial, părerile s-au dovedit în general temperate. Publicațiile guvernamentale, preponderent rezervate, s-au mulțumit cu prezentarea evenimentelor, fără a le comenta suplimentar. Spre deosebire de ele, ziarele de partid au optat pentru o atitudine mai angajată. În ediția de seară (13 iunie 1914), „Deutsche Tageszeitung”, ziar de orientare conservatoare, ce datora contelui Ernst von Ruwentlow, întâiul său redactor, succesul articolelor de politică externă, comenta semnificația vizitei prin importanța poziției, pe care România o ocupa în politica europeană la sfârșitul crizei balcanice: „(...) Astăzi ca și ieri, România este nu numai puterea preponderentă, dar și arbitrul în Balcani. Germania a urmărit cu simpatie și admirație această strălucită dezvoltare, în convingerea, întărită printr-un îndelungat trecut, că România înfățișează în Balcani un element puternic de stabilitate politică, netemându-se, dar nici dorind războiul. Strânsele legături de prietenie politică și personală, care s-au stabilit în cursul timpului între România și Imperiul german, s-au manifestat îndeosebi în cursul negocierilor de la București, iar de atunci chiar nu au lipsit dovezile acestei intimități”¹⁰. De aici, din această nouă constelație politică, rezultată în urma celui de-al doilea război balcanic, reiese adevărata miză a disputei pentru influență politică la București, într-o conjunctură ce putea echivala cu pierderea libertății de acțiune pentru diplomația românească: „Rusia are nevoie de o Românie dependentă de ea, Tripla Alianță vrea o Românie independentă care să dea tonul în Balcani (...). Existența Imperiului german nu depinde de siguranța de relațiile sale cu România, iar considerațiunile expuse aici ne-au fost inspirate în primul rând de interesul ce păstrăm României, precum și de cel al unei dezvoltări sănătoase în Orient”¹¹. Pe aceleași coordonate, „Vossische Zeitung”, organ de presă liberal, foarte răspândit în mediile politice din capitala Germaniei, semnala, tot în ediția de seară (15 iunie 1914), că România devenise o forță politică în Balcani, iar vizita țarului la Constanța dovedea țărilor din regiune că, „de acum înainte”, ele atârnavă de voința unită a Rusiei și României. Din paginile ziarului mai reiese și unele speculații privitoare la o presupusă logodnă între marea principesă Olga și prințul Carol de Hohenzollern, informație vehiculată și în publicațiile românești. În ediția de dimineață, „Vossische Zeitung” înfățișează publicului german presupusa semnificație politică a vizitei: „Din punct de vedere politic, vizita de la Constanța va fi înfățișată ca însemnând ruperea definitivă a legăturilor României cu Austria și prin urmare cu Tripla Alianță. Și

⁸ Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914-1916*, București, Editura Politică, 1979, p. 38-39.

⁹ DANIC – București, *Fond Microfilme Austria*, rola nr. 118, „Russkoe Slowo” vom 3/16 Juni 1914, c. 819-820.

¹⁰ AMAE, *Fond 71/1914*, E2, Partea a doua, vol. 9, *Rapoarte de la Berlin, Cairo, Cernăuți, Durazzo, Cristiania*, fila 7.

¹¹ *Ibidem*, fila 11.

ca să se întărească și mai mult contrastul, se va spune că România s-a aruncat în brațele Rusiei”¹². În aceeași zi de luni, 15 iunie 1914, „Deutsche Tageszeitung” revine cu un comentariu publicat în ediția de seară și intitulat „Toasturile de la Constanța”. O analiză pertinentă a discursului rostit de către cei doi suverani, din care reiese o serie de concluzii incitante. Mai întâi, se poate observa că, în vreme ce țarul Nicolae al II-lea ar fi atins cu o oarecare insistență terenul nevralgic al relațiilor politice româno-ruse, acest subiect lipsește practic din toastul regelui Carol I. Diplomat experimentat, înzestrat cu o mare înțelepciune politică, suveranul de Hohenzollern a reușit să obțină recunoașterea indirectă de către țar a prevederilor ostile Bulgariei din textul tratatului de pace de la București, fără să producă nicio referință explicită la tensiunile dintre București și Petersburg, prilejuate de o ipotetică revizuire a păcii din 1913. În discursul solemn, prilejuit de întrevvedere cu țarul, regele Carol I amintește că suveranul de Romanov, în calitate de inițiator al Conferinței Păcii (aluzie la conferința de la Haga din 1899), nu va putea decât să recunoască activitatea României în folosul păcii europene, în timpul celei din urmă crize balcanice. Prin această alăturare fericită între Conferința păcii de la Haga (1899) și situația politică din Balcani, discursul regelui Carol I pregătea calea intervenției țarului, din toastul căruia reiese că România a exercitat o „influență binefăcătoare” sub înțeleapta conducere a regelui său, iar munca săvârșită în folosul păcii a înălțat prestigiul țării și a dobândit recunoaștința popoarelor¹³. „Berliner Tageblatt” adoptă o atitudine neașteptat de critică. În ediția de seară (13 iunie 1914), redactorul german analizează în paralel vizita țarului la Constanța și a împăratului Wilhelm al II-lea la Konopist. Despre cea dintâi, nu se sfiește să afirme că reprezenta sfârșitul legăturilor dintre România și Tripla Alianță. România, cel mai puternic stat balcanic devenea „o unealtă a politicii rusești”, iar de această situație se făcea responsabilă Austro-Ungaria, prin greșelile politicii sale din trecut. „Poporul român nu mai crede într-o politică făcută după rețeta austriacă”¹⁴. În aceeași notă, „Kölnische Zeitung”, de ani buni organul semioficios la Auswärtige Amt, într-un articol intitulat *Correspondență de la București*, publicat la 18 iunie 1914, semnala că, în ciuda ținutei plină de tact, a presei și guvernului, vizita țarului era privită „ca o continuare a slăbirei relațiilor de până acum ale României față de Tripla Alianță și ca o pregătire a posibilității unei alipiri către Rusia, fără ca momentul acestei apropieri să fi sosit încă”¹⁵. Și mai gravă era însă observația potrivit căreia politica germană și conducătorii ei s-ar comporta față de România ca un fel de arbitru între Rusia și Austro-Ungaria. Faptul a și stârnit indignare la Berlin, unde „Neue Freie Presse” a refuzat să publice textul (!!!)¹⁶. Unele articole din presa de limbă germană au fost comentate chiar de către regele Carol I, un personaj destul de reținut atunci când se găsea în ipostaza de a emite judecăți cu privire la imparțialitatea diferitelor ziare. Într-o convorbire despre vizita țarului, purtată cu ambasadorul german la București, suveranul se arată indignat de unele comentarii publicate în cotidianul berlinez „Neue Freie Presse” și celebra gazetă „Pester Lloyd”, recunoscută drept un fel de „oficios” al guvernului maghiar. Regele Carol I i-a citit lui Waldhausen un fragment din ediția de seară (17 iunie) a ziarului budapestan, în care se face o referință ironică la prima întâmpinare pe pământ românesc a înalților oaspeți din Rusia, petrecută pe vasul „Standart”¹⁷.

¹² *Ibidem*, fila 18.

¹³ *Ibidem*, fila 14.

¹⁴ *Ibidem*, fila 18.

¹⁵ *Ibidem*, fila 21.

¹⁶ *Ibidem*, fila 22.

¹⁷ *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich

Vizita țarului la Constanța echivala cu o sancțiune solemnă adusă păcii de la București, care – se știe – nu a corespuns așteptărilor întregii elite politice din Rusia. În timpul evenimentului, țarul Nicolae al II-lea primea în mod solemn comanda Regimentului V Roșiori, primul regiment căruia îi revenise onoarea de a raporta regelui cucerirea Silistrei bulgare, cu prilejul campaniei din vara anului 1913. Cercurile slavofile aflau astfel că teritorii importante din Macedonia (precum orașele Știp, Kočani și Cavala) mai puteau reveni Bulgariei doar în cazul unei schimbări radicale a politicii sale externe sau în ipoteza unei răsturnări spectaculoase a situației internaționale din acel moment. Vizita mai demonstra, totodată, disponibilitatea Rusiei pentru conversații hotărâtoare, ce puneau sub semnul îndoielii legăturile de până atunci între România și Tripla Alianță. Deși atât guvernul cât și presa de la București au adoptat o ținută plină de tact, vizita țarului a fost privită în presa europeană ca o dovadă a slăbirii legăturilor României cu Tripla Alianță și a pregătirilor febrile în vederea semnării unei înțelegeri cu Rusia. Pornind de la acest eveniment, interesul presei europene față de legăturile politice româno-ruse s-a menținut constant până la intrarea României în războiul european și se poate afirma cu certitudine că ziarele europene, fără a produce descoperiri de senzație la nivelul intrigilor diplomației, au anticipat reorientarea politicii externe românești și au format opinie publică favorabilă detașării de Tripla Alianță. Citind numai fragmente din presa europeană a vremii, aproape nimeni nu se mai putea îndoi că România va renunța la vechile angajamente politice.

THE VISIT OF THE EMPEROR NICHOLAS II TO CONSTANTA (1914).
RESPONSES IN THE EUROPEAN PRESS
(Summary)

Keywords: royal families, Romanian diplomacy, the Balkan issue, the Triple Alliance, Romanian-Russian relations

Throughout the last decades of the XIXth century and the first years of the XXth century, the royal families in Bucharest and Petersburg kept and even strengthened their friendship. The visit of the emperor Nicholas II and the royal family to Constanta was a token of friendship which boosted the Romanian-Russian relations and represented the first significant event for the Romanian diplomacy after the Bucharest treaty (1913). The event took place in June 14th 1914 and was properly supervised. Sovereigns and ministers participated in the series of discussions in Constanta, Bucharest and Sinaia. The topic was the Balkan issue (free trade in the Straits, the Albanian issue, Romania's relations with Serbia, Greece and Bulgaria), but the Romanian-Austro-Hungarian relations were avoided in these discussions. The visit of the emperor Nicholas II to Constanta bore significance as the sovereigns were allowed to take decisions of foreign policy in Bucharest and Sankt Petersburg. Consequently, the European mass-media was interested in the event, which was considered a sign of relaxation in Romania's relations with the Triple Alliance and, at the same time, an incentive for concluding an agreement with Russia. The event maintained the media's interest in the Romanian-Russian political relations until Romania went to the European war. The European newspapers anticipated the reorientation of Romania's foreign policy and influenced the public opinion in favour of separation from the Triple Alliance. No one could doubt Romania would give up the old political agreements only by reading the European mass-media.

Thimme, 38. Band *Neue Gefahrenzonen im Orien 1913-1914*, Kapitel CCXCI, *Russland, die Vereinigung Serbiens und Montenegros und die Grossserbische Agitation Januar bis Juli 1914*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1926. *Der Gesandte in Bukarest Waldhausen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Bukarest, den 19. Juni 1914, p. 524.

ADRIAN VIȚALARU

**ASPECTE ALE PRIMULUI MANDAT
AL LUI NICOLAE PETRESCU-COMNEN
LA CONDUCEREA LEGAȚIEI ROMÂNIEI DIN BERLIN
(FEBRUARIE 1928-MARTIE 1930)**

Începând cu ziua de 1 februarie 1928, Nicolae Petrescu-Comnen, fostul ministru al României în Elveția și reprezentant al statului român la Societatea Națiunilor, era numit în funcția de ministru plenipotențiar la Berlin¹. Numirea sa în capitala Germaniei a survenit pe fondul schimbărilor ce au avut loc în interiorul corpului diplomatic al României. Inițial, la sugestia prim-ministrului Vintilă Brătianu, i s-a propus preluarea legației din Washington, acolo unde șeful guvernului motiva că are nevoie de calitățile și experiența lui Petrescu-Comnen. Diplomatul a refuzat însă această propunere susținând că nu mai era tocmai tânăr, iar „necunoașterea limbii engleze și o incompatibilitate radicală între America și firea mea mi-au dictat hotărârea ce am fost nevoit să o iau”². În acest context, apare și varianta numirii lui Petrescu-Comnen la Roma (susținută și de către Titulescu), eliminată repede, deoarece Vintilă Brătianu îi propunea preluarea legației de la Berlin, condusă, la acel moment, de către Frederic C. Nanu. Încântat de oferta primită, Nicolae Petrescu-Comnen o acceptă imediat. Așadar, încă din 10 decembrie 1927, el începea să-și pregătească venirea la Berlin. Se pare că un rol important în luarea deciziei privind numirea lui Petrescu-Comnen în capitala Republicii de la Weimar l-a avut și I. G. Duca, prietenul și protectorul diplomatului român³.

În mediile diplomatice europene, această mutare a stârnit interes. Bunăoară, ministrul Franței la Berlin vedea această numire ca o încununare a legăturilor dintre Nicolae Petrescu-Comnen și Ionel Brătianu, defunctul lider al liberalilor. Mai mult decât atât, diplomatul francez considera, pe bună dreptate, că și Nicolae Titulescu a susținut această mutare, liderul diplomației românești văzând în Petrescu-Comnen un „slujbaş capabil” pe care se putea baza⁴. De fapt, Titulescu îl cunoștea destul de bine pe șeful legației de la Berlin din cei aproape cinci ani în care au colaborat la Societatea Națiunilor. În plus, diplomatul francez preciza și faptul că Nicolae Petrescu-Comnen a reușit să intre în grațiile reginei Maria, după vizita suveranilor români în Elveția, vizită pregătită de către Petrescu-Comnen. Totuși, desemnarea lui Nicolae Petrescu-Comnen – apreciat în cercurile diplomatice ale Europei ca fiind „filo-francez” – la conducerea

¹ AMAE, fond Dosare personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. 3, telegrama nr. 2 din 31 decembrie 1927, Legațiunea din Berna, Comnen către Ministerul Afacerilor Străine (în continuare: MAS).

² *Ibidem*, telegrama nr. 165 din 30 noiembrie 1927, Legațiunea din Berna, Comnen către V. Brătianu.

³ *Ibidem*, telegrama nr. 7226 din 2 februarie 1928, Duca către Comnen.

⁴ ANIC, microfilme Franța, rola 168, c. 361.

legației de la Berlin credem că poate fi explicată și prin aducerea altor argumente. Astfel, în opinia noastră, motivul pentru care Vintilă Brătianu a făcut această alegere ține de dorința liberalilor de a aduce un suflu nou în destul de complicata relație dintre România și Republica de la Weimar, tot mai importantă datorită legăturilor create între acceptarea împrumutului de stabilizare și rezolvarea litigiilor cu Germania. Cum guvernul liberal condus de proaspătul șef al partidului, Vintilă Brătianu, vedea împrumutul de stabilizare ca fiind unul din proiectele importante ale guvernării, transformându-l, de asemenea, și într-o miză politică internă, putem înțelege mai profund motivele numirii lui Petrescu-Comnen la Berlin⁵.

Atunci când Nicolae Petrescu-Comnen a preluat conducerea efectivă a legației, în februarie 1928, dosarul legăturilor româno-germane conținea destule probleme litigioase. Dintre acestea, se remarcă diferendul economic generat de către așa-numitele „creanțe speciale ale României asupra Germaniei”⁶. Evaluate la aproximativ 3 milioane lei aur, creanțele ar fi trebuit plătite României de către Germania drept compensație pentru emiterea de bilete prin Banca Generală Românească în valoare de peste 2 miliarde lei și pentru valoarea mărfurilor ridicate prin punerea anticipată în aplicare a tratatului de la București, din 7 mai 1918⁷. Stingerea acestui litigiu a reprezentat o preocupare pentru diplomația celor două state, numai că părțile nu au reușit să ajungă la vreo înțelegere până în 1928. Pornind de la aceste dispute, în primii ani interbelici s-a vorbit despre un „război economic” între București și Berlin, cu toate că exista o complementaritate între economiile celor două state⁸.

Mai mult decât atât, Petrescu-Comnen găsește, în 1928, o Germanie integrată între marile puteri ale Europei, cu un statut modificat după Locarno și primirea în Societatea Națiunilor. Un stat ce se arăta tot mai interesat, economic și politic, de zona sud-est europeană.

Încă din primele zile ale mandatului, Petrescu-Comnen are contacte cu lideri politici și economici ai Germaniei. Într-o astfel de întâlnire, desfășurată pe 17 februarie 1928, diplomatul român discută despre situația politică din Republica de la Weimar (se apropiau alegerile), precum și despre șansele unei înțelegeri româno-germane, cu „o înaltă personalitate politică”, fără a-i divulga însă identitatea⁹. Germanul îi mărturisea diplomatului român faptul că optimismul său cu privire la normalizarea raporturilor dintre București și Berlin se diluase în ultimele luni. La baza acestei afirmații stăteau, pe de o parte, acțiunile executivului german care era tot mai reticent față de pretențiile părții române și, pe de altă parte, concurența băncilor germane care încercau să se paralizeze unele pe altele, în speranța pătrunderii pe piața românească. În urma discuției, Petrescu-Comnen se declara, totuși, încrezător în posibilitățile sale de a revigora negocierile. El preciza în raportul trimis la Ministerul Afacerilor Străine: „Cred însă că lucrând eu stăruitor, se poate ajunge la o înțelegere”¹⁰. Nicolae Petrescu-Comnen propunea o campanie de conștientizare în rândul bancherilor și industriașilor Republicii de la Weimar a importanței pieței de desfacere românești, care ar da de lucru munci-

⁵ Ovidiu-Ștefan Buruiană, *Partidul Național Liberal în anii 1927-1933*, teză de doctorat, Iași, 2008, p. 205.

⁶ J. Benditer, I. Ciupercă, *Relații româno-germane în perioada 1928-1932*, în *AIIAX*, tom 8, 1981, p. 318.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar 1919-1933. Economie, diplomatie și geopolitică*, București, Editura All Educational, 2001, p. 24.

⁹ AMAE, fond 71/Germania, vol. 73, telegrama nr. 1529 din 17 februarie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS.

¹⁰ *Ibidem*.

torilor germani. Acest fapt, preciza plenipotențiarul român, era cu atât mai important cu cât se apropiau alegerile, iar grupările politice căutau să-și atragă sprijinul muncitorilor. Așa cum se poate observa din conținutul acestei telegrame, mandatul lui Petrescu-Comnen la Berlin viza îmbunătățirea relațiilor româno-germane, rezolvarea diferendului financiar în condiții favorabile României și normalizarea, pe cât era posibil, a legăturilor economice între cele două state. Tot în acest scop, ministrul român a organizat, în ziua de 20 februarie 1928, o întâlnire cu presa germană, la care au fost prezenți 45 de ziariști. Ministrul român la Berlin, recunoscut ca fiind un bun „mânuiitor al cuvintelor”, a pregătit această întâlnire încă înainte de a prelua efectiv conducerea legației. El le-a prezentat ziariștilor germani câteva date despre legăturile dintre România și Germania, subliniind dorința de a lichida echitabil diferendele existente între cele două state¹¹. Rezultatul imediat al acestei inițiative l-a constituit prezența în presa germană a unor articole ce descriau amintita întâlnire și, deci, mediatizarea intențiilor românești spre o înțelegere cu Germania.

De fapt, importanța pieței românești și a produselor exportate de București erau conștientizate în mediile politice și economice germane. Astfel, într-o telegramă a Ministerului de Externe german către legația de la București, trimisă la sfârșitul anului 1927, se preciza în mod evident importanța pieței românești pentru industria germană, cât și necesitatea mărfurilor românești (grâne, lemn, petrol etc.) pentru economia Republicii de la Weimar¹². Cu toate acestea, reglementarea litigiilor financiare bloca o astfel de apropiere și din cauza discuției dintre Titulescu și Stresemann, de la San-Remo, din februarie 1928.

În aceste condiții, are loc la începutul lunii aprilie convocarea plenipotențiarului român la Berlin, de către Ritter, directorul Ministerului de Finanțe, pentru a-i comunica răspunsul guvernului german la propunerile înaintate de Titulescu lui Stresemann. Fiind conștient de faptul că mesajul german era extrem de important și trebuia perceput cu exactitate, Petrescu-Comnen a notat punctele esențiale ale convorbirii, pe care, apoi, le-a revizuit împreună cu interlocutorul său¹³. El a transmis pretențiile germanilor (nu accepta plata a 150 milioane de mărci), apreciind că trebuie găsite soluții pentru „ieșirea din impasul în care ne aflăm”. Totodată, Nicolae Petrescu-Comnen susținea faptul că ar fi inutil să întreprindă noi demersuri înainte de alegeri și de formarea noului guvern.

Cu toate acestea, ministrul României la Berlin a fost extrem de activ și atent la tot ceea ce se întâmpla în spațiul german. Astfel, la începutul lunii mai, el urmărea cu interes știrile ce se vehiculau în mediul diplomatic berlinez cu privire la vizita guvernatorului Băncii Franței, Moreau (cel care se ocupa de procedurile legate de stabilizarea leului), în Germania. Află detalii despre vizita bancherului francez chiar de la Hjalmar Schacht, președintele Reichs-bank-ului, cu care a avut o discuție în ziua de 5 mai 1928. Tot atunci, este înștiințat despre disponibilitatea Băncii Reichului de a participa la stabilizarea leului. Impresia lui Petrescu-Comnen în urma acestei discuții este una pozitivă, el apreciind că: „este pentru prima oară însă când găsesc o notă atât de leală aici”¹⁴. De altfel, ministrul român îi propune lui Schacht să efectueze o vizită în România, fie la invitația unei persoane neoficiale, fie camuflată sub forma unei vizite de agrement.

¹¹ *Ibidem*, telegrama nr. 1683 din 21 februarie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS.

¹² Constantin Buchet, *op. cit.*, p. 57.

¹³ AMAE, fond 71/Germania, vol. 73, telegrama nr. 3224 din 3 aprilie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS.

¹⁴ *Idem*, fond Dosare speciale, vol. 131, telegrama nr. 4327 din 5 mai 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS, f. 60.

Și în luna iunie, plenipotențiarul român a avut convorbiri cu importanți lideri germani: ministrul de Finanțe, președintele Băncii „Diskonto Gesellschaft” și, din nou, cu Schacht. Tot în aceeași perioadă s-a desfășurat și misiunea echipei de negociatori Victor Antonescu, Chiriacescu (cei care au negociat efectiv împrumutul au fost: Victor Antonescu și Tancred Constantinescu – cel care cauționa, ca ministru al Industriilor, legea minelor din 1924), ce avea mandat să negocieze chestiunile financiare. Este demn de remarcat faptul că reprezentantul oficial al României la Berlin a fost înștiințat destul de târziu despre misiunea celor doi, fiind astfel pus în imposibilitatea de a informa autoritățile germane cu privire la mandatul echipei guvernamentale de negociere. Neștiind ce să răspundă germanilor, Petrescu-Comnen a cerut date despre natura misiunii oficialilor români la Berlin, cât și instrucțiuni în ceea ce privește rolul său pe durata negocierilor¹⁵. Astfel, cu prilejul sosirii celor doi oaspeți de la București, așa cum se obișnuiește în mediul diplomatic, ministrul Comnen a oferit un prânz la sediul legației României. Întâlnirea s-a bucurat de o prezență numeroasă și importantă: nunțul papal, ambasadorii Italiei, Franței și Turciei; au participat și unele oficialități germane (Hjalmar Schacht, precum și directorii unor mari bănci germane etc.)¹⁶. Mai mult decât atât, studiind telegramele expediate de legația din Berlin, constatăm faptul că și Nicolae Petrescu-Comnen a participat la negocieri. El este cel care îi propune ministrului Afacerilor Străine al României, Nicolae Titulescu, să facă o vizită în capitala Germaniei pentru a lua parte la negocieri, susținând că astfel propunerile germane ar putea fi ameliorate¹⁷. În plus, Petrescu-Comnen aprecia „că momentul este prielnic răfuelei definitive și că ar fi grav dacă l-am pierde”¹⁸. Propunerea lui Nicolae Petrescu-Comnen nu s-a soldat cu un rezultat vizibil, în ciuda eforturilor depuse de energicul ministru al României în Germania, care dorea să impulsioneze negocierile și să medieze o apropiere cât mai grabnică față de Republica de la Weimar. În ziua de 23 iunie 1928, expedia o telegramă confidențială către Președintele Consiliului de Miniștri, prin care își exprima opinia că stabilizarea și împrumutul, două deziderate ale guvernului Vintilă Brătianu, ar fi favorizate dacă s-ar obține concursul Germaniei. De fapt, diplomatul român nu făcea decât să reamintească celor de la București un fapt știut și dorit. Totuși, ceea ce surprinde este soluția propusă de către ministrul României în Germania. El cerea permisiunea să fie autorizat pentru a discuta problema în cadrul unei întâlniri ce urma să aibă loc în compania lui Schacht și Ritter. El mai dorea ca autoritățile române să-i permită a se obliga în fața germanilor ca la o dată fixă, 1 august propunea Petrescu-Comnen, să fie trimisă o comisie „investită cu depline puteri și instrucțiuni precise de a lichida toate chestiunile pendinte între noi”¹⁹. De asemenea, își exprima temerea că lipsa unor semne din partea diplomației române ar putea fi interpretată la Berlin ca o dovadă de dispreț și ar putea atrage o atitudine pe măsură. Răspunsul la această curajoasă inițiativă a sosit din partea lui Titulescu. Acesta transmitea la Berlin faptul că Președintele Consiliului de Miniștri îl invita pe Nicolae Petrescu-Comnen la București pentru a discuta întreaga chestiune²⁰. Studiind documentele emise de către Legația din Berlin constatăm faptul că acestea au fost semnate, în prima jumătate a lunii iulie, de către Aurelian. Apoi regăsim iarăși semnătura lui Petrescu-Comnen, pentru ca acesta să trimită în ziua de 21 iulie o telegramă prin care își anunța prezența la București și cerea

¹⁵ *Ibidem*, telegrama nr. 5266 din 2 iunie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS, f. 107.

¹⁶ *Ibidem*, telegrama nr. 7140 din 13 iunie 1928, Legațiunea din Berlin, Comnen către MAS, f. 117.

¹⁷ *Ibidem*, telegrama nr. 5985 din 19 iunie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, telegrama nr. 6193 din 23 iunie 1928, Legațiunea din Berlin, Petrescu-Comnen către MAS, f. 135.

²⁰ *Ibidem*, telegrama nr. 42668 din 25 iunie 1928, Titulescu către Comnen, f. 137.

fixarea unei audiențe la primul ministru. De asemenea, diplomatul român sugera ca misiunea sa să fie ținută departe de ochii presei, pentru a nu vicia negocierile²¹. Așadar, este posibil ca ministrul României în Germania să fi venit de două ori în țară pe parcursul lunii iulie, însă urme documentare concludente avem numai despre vizita din a doua jumătate a lunii (el își anunța sosirea în gara din București pentru luni, 23 iulie, ora 16). Nu cunoaștem conținutul discuțiilor dintre Petrescu-Comnen și oficialii de la București, însă trebuie amintit faptul că ele au loc într-un climat plin de semnificații: marcate de tensiunile dintre Titulescu și unii membri ai guvernului, dar, mai ales, de semnarea la 19 iulie 1928 la București a convenției în baza căreia urma să se încheie, în toamna aceluși an (15 noiembrie), un acord definitiv privind un împrumut în valoare de 250 milioane dolari²². Cert este faptul că în august a fost trimisă la Berlin misiunea Oromolu (Mihai Oromolu, Ion Lapedatu și Eftimie Antonescu), care a negociat stingerea litigiilor existente între cele două state. Rezultatul acestor negocieri l-a constituit semnarea unei convenții, la 10 noiembrie 1928, din care reiese că părțile contractante convin „la stingerea tuturor litigiilor ce există între cele două țări și renunță la o discuție cu aprecieri juridice, ce nu ar duce la un rezultat satisfăcător”²³. Convenția a fost urmată de către protocolul Ritter-Răducanu, semnat la Berlin în decembrie 1928 (prin care se primea prima rată de 30,5 milioane de mărci), precum și de acordul româno-german din 13 martie 1929 (prin care Germania plătea 36 de milioane lei în schimbul lichidării definitive a obligației de restituire a materialului rulant industrial, care rezulta din articolul 238 al Tratatului de la Versailles). Toate aceste înțelegeri au dus la îndepărtarea unor puncte sensibile ale relației București-Berlin. Totodată, prin semnarea convenției din noiembrie 1928 și a celorlalte înțelegeri, au fost eliminate unele urme lăsate de către Marele Război. De fapt, plenipotențiarul român la Berlin era de părere că prin aceste înțelegeri a fost ștearsă o „pagină albă” din istoria relațiilor româno-germane, iar ministrul german al Agriculturii, Hermann Dietrich-Baden, evidenția „lichidarea totală a războiului după zece ani”²⁴.

Prin urmare, puteam afirma că ministrul României în Germania a desfășurat o activitate diplomatică energetică, urmărind îndeplinirea mandatului cu care a fost încredințat. Acțiunile sale s-au pliat pe politica guvernului liberal față de Germania și, așa cum am constatat, au izbutit chiar să o influențeze. Adept al politicii liberalilor și fost membru al partidului, el a colaborat relaxat și deschis cu membrii executivului de la București. Părerile sale au fost cântărite și au contat în mersul negocierilor cu autoritățile de la Berlin, iar rolul său în stingerea litigiilor cu Germania a fost vizibil și trebuie subliniat. După venirea la putere a guvernului național-țărănist poate fi observată o anumită răceală între ministrul de la Berlin și autoritățile din capitala României. Era timpul să plătească tributul apartenenței sale politice și apropierii, acum, față de principalul partid de opoziție, Partidul Național Liberal.

În aceste condiții, prin decretul regal emis la 30 ianuarie 1930, Nicolae Petrescu-Comnen era numit „Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar” al României pe lângă Sfântul Scaun. Petrescu-Comnen ar fi trebuit să-și preia postul începând cu data de 1 martie 1930, moment din care intra efectiv în funcție²⁵. Numai că diplomatul

²¹ *Ibidem*, telegrama nr. 7439 din 21 iulie 1928, Legațiunea din Berlin, Comnen către MAS, f. 251.

²² Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 214.

²³ „Bursa”, nr. 1257, 2 decembrie 1928, p. 1203, *apud* Constantin Buchet, *op. cit.*, p. 59.

²⁴ *Ibidem*, p. 61.

²⁵ AMAE, fond Dosare Personale – Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, decretul regal de numire a lui Nicolae Petrescu-Comnen la Vatican, 30 ianuarie 1930.

român se afla la acel moment în tratative avansate cu germanii pentru încheierea unui acord economic, astfel încât a trebuit să-și mai prelungească șederea la Berlin, la cererea lui Virgil Madgearu și a lui G. G. Mironescu, până în ziua de 25 martie²⁶. După ce a predat scrisorile de rechemare președintelui Republicii de la Weimar la 24 martie, Petrescu-Comnen a plecat spre Roma unde, la 29 martie 1930, a preluat conducerea legației României de la Vatican, înlocuindu-l pe Caius Brediceanu²⁷.

Nicolae Petrescu-Comnen își încheia primul mandat la Berlin dominat de regrete. Nu ar fi vrut să părăsească șefia legației din capitala Germania pentru a prelua conducerea reprezentanței de la Vatican. El vedea în schimbarea sa o trecere în eșalonul secund al lumii diplomatice, aceasta după doi ani în care a reușit să revigoreze relațiile economice româno-germane și a pledat, cu succes, pentru stingerea litigiilor economice dintre cele două state. În cei doi ani, Petrescu-Comnen a reușit să devină un personaj cunoscut în cercurile diplomaților, al oamenilor politici și al bancherilor din capitala Republicii de la Weimar, unde a lăsat o impresie bună. Realizările, sistemul de relații pe care și le-a creat, cunoașterea profundă a realităților germane, l-au ajutat să revină, după doi ani, la conducerea legației din Berlin.

ASPECTS OF THE FIRST MANDATE OF NICOLAE PETRESCU-COMNEN AS A LEADER OF
ROMANIAN LEGACY IN BERLIN (FEBRUARY 1928- MARS 1930)
(Summary)

Keywords: economical relation ships, Nation's Society, diplomatic litigation, Romanian government

At the beginning of February 1928 Nicolae Petrescu-Comnen became the leader of the Berlin legacy. This was happening after a mandate of approximately five years as a leader of the Romanian legacy in Bern, during which he was named to permanently represent the Romanian government at the Nations' Society. He was named in Berlin as a result of some changes that took place in the Romanian diplomatic corps and also because the relationship between our country and Germany was of increased stake. This political context was marked by the acceptance of Germany as a member of the Nations' League and also by Romanian's need to solve its economical litigations that will have allow it to receive and extern loan.

For Nicolae Petrescu-Comnen this appointment represented a challenge as well as a symbolic act of trust from the government leader Vintilă Brătianu.

During his first two years in Berlin Petrescu-Comnen was a very active figure in the German diplomatic media succeeding to solve out some litigations between the two countries. In spite of this, he was moved to Vatican in mars 1930 and this was happening because of the political changes that were taking place in Bucharest, which were added to Petrescu-Comnen's sympathy for the National Liberal party which was part of the opposition starting November 1928 and his pretty tensioned relationship with Iuliu Maniu, who was the leader of the time of the National Peasant Party.

Nicolae Petrescu-Comnen finished his first mandate in Berlin with regrets. He was not willing to give up to the leadership of the German's legacy for the one in Vatican, considering himself moved on second line of the diplomatic world and this after two years during which he was having great achievements regarding economical relationships between Romania and Germany and the successful solutions for some economical litigations the two countries had. Because of his accomplishments, the relationships he built up and the profound understanding of the German reality after two years spent in Vatican, he was brought back as a leader of the Romanian legacy in Berlin.

²⁶ *Ibidem*, telegrama nr. 1198 din 23 februarie 1930, Legațiunea din Berlin, Comnen către M.A.S.

²⁷ *Ibidem*, telegrama nr. 70 din 29 martie 1930, Legațiunea din Vatican, Comnen către M.A.S.

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA POLITICII ÎNTERBELICE A MARII BRITANII ÎN ZONA BALTICĂ

Odată încheiată pacea, la sfârșitul „Marelui Război”, Marea Britanie s-a întors la politica sa tradițională, de neintervenție în Europa de Est. Acest fapt nu a însemnat însă un abandon total al politicii europene. Britanicii au încercat doar să evite oferirea de garanții sau implicarea în alianțe pe bătrânul continent. Mai târziu, în anii '30, situația politică din Europa a început să se modifice, astfel încât Marea Britanie a fost nevoită să-și reconsidere tot mai mult poziția. Europa rămânea, totuși, chiar și după încheierea Primului Război Mondial, un spațiu dominat de alianțe. Dacă Marea Britanie nu s-a implicat în constituirea acestora, Franța a făcut-o, cu precădere în estul Europei, încercând astfel să creeze un nou echilibru continental, să elimine amenințarea germană și să țină departe pericolul bolșevic. S-a născut astfel „cordonul sanitar” al Europei, în care România, Polonia, statele baltice și Finlanda își aveau fiecare rol bine conturat.

Spre deosebire de Franța, politica tradițională a Marii Britanii a fost aceea de a evita orice implicare directă în estul Europei. Dar o atitudine asemănătoare caracteriza politica Londrei față de Europa ca întreg¹. Lipsa entuziasmului britanic față de micile state din estul Europei se baza pe concluzia că oricât de instabile se dovedeau, cele trei imperii din centrul și estul Europei – cel Austro-Ungar, cel Rus și cel Otoman – erau de preferat noilor state certărețe, agresive și instabile. Datorită acestei atitudini, statele din estul Europei au interpretat politica britanică drept una care se opunea intereselor lor, iar preocuparea predominantă a Londrei față de problemele cele interne, aproape ca un semn de ostilitate. Numai niște angajamente militare directe și concrete, dublate de o implicare economică serioasă ar fi putut convinge statele din estul Europei, care se simțeau ele însele lipsite de securitate și divizate, că Marea Britanie nu era ostilă intereselor lor².

În acest context, chiar dacă există certe asemănări cu rolul marginal pe care l-au jucat în politica britanică statele din estul ori sud-estul Europei, în ierarhia intereselor strategice și a diplomației Marii Britanii din perioada interbelică, Scandinavia și zona baltică ocupau un loc secundar, însă nu insignifiant. El implica și anumite particularități deloc neglijabile în evoluția ulterioară a relațiilor de putere în zonă. Acest lucru era de înțeles, deoarece principalele interese de securitate ale britanicilor erau legate de un imperiu colonial extrem de întins, în care metropola trebuia să facă față diverselor presiuni în multe colțuri ale lumii. În plus, spațiul baltic era perceput ca o mare închisă,

¹ Anita J. Prazmowska, *Eastern Europe and the origins of the Second World War*, Macmillan Press, 2000, p. 29.

² *Ibidem*, p. 31-33.

legată de ocean printr-un număr redus de strâmțori – și acelea înguste – și mărginită de numeroase state, cu un caracter încă și mai divers. Mai mult decât atât, cele două mari puteri de la Marea Baltică, Germania și Rusia, amândouă inamice sau potențiale inamice ale Marii Britanii, erau slăbite și măcinate, la sfârșitul „Marelui Război”, de conflictul în sine ori de revoluție. Dar cu toate acestea, capacitatea lor de a domina regiunea nu fusese complet eliminată³.

În acest context, Marea Britanie, ca putere cu interese legitime în ceea ce privește pacea și stabilitatea, a urmărit atât crearea și prezervarea unui echilibru baltic de putere, cât și evitarea asumării unor angajamente politice și militare în regiune, pe care să nu le poată pune ulterior în practică. Din acest punct de vedere, opțiunile erau destul de clare. Marea Britanie trebuia să determine eliminarea, pe cât posibil, a surselor de conflict la sfârșitul războiului și, după aceea, să prevină faptul ca o singură mare putere sau o combinație de puteri să-și impună hegemonia asupra regiunii. Încuraja deci statele mici și mijlocii din zona baltică și scandinavă să mențină pacea și să reziste tendințelor hegemonice ale puterilor mai mari, fie singure, fie împreună⁴.

În plus, ca mare putere navală, Marea Britanie se bucura în nordul Europei, la sfârșitul Primului Război Mondial de o poziție fără precedent, în termeni de prestigiu și autoritate. Dacă în timpul războiului flota militară germană eliminase posibilitățile de acces ale *Royal Navy* în Marea Baltică, după semnarea armistițiului Marina Regală opera nestingherită în zonă. Contribuia așadar la menținerea blocadei asupra Germaniei, până la semnarea de către aceasta a tratatului de la Versailles, atacând Flota Roșie în Golful Finic și contribuind decisiv la obținerea independenței de către Estonia și Letonia⁵. Din această postură, se poate aprecia că Marea Britanie a fost principalul arhitect al construcției politice interbelice din nord-estul Europei. Iar prezența navală britanică, în momentele-cheie ale luptei țărilor baltice și Finlandei pentru independență, ca și rolul jucat în stabilirea frontierelor dintre statele baltice și Polonia, între 1919 și 1923, păreau să confirme statutul Londrei de lider al regiunii baltice⁶.

Într-adevăr, dintre marile puteri ale Europei, Marea Britanie părea a fi principalul suporter al statelor baltice de-a lungul scurtei lor perioade de independență. Legăturile care uneau Londra cu Estonia, Letonia și Lituania fuseseră inițiate în timpul războiului civil din Rusia. Mai mult decât atât, Marea Britanie recunoscuse *de facto* Estonia și Letonia în 1918, iar *de jure* la 21 ianuarie 1921, pe când Lituania a fost recunoscută la 20 decembrie 1921. În septembrie anul următor, cele trei state au fost primite în Liga Națiunilor, prilej pentru guvernul britanic să declare că își va baza relațiile viitoare cu țările baltice pe obligațiile generale prevăzute în statutul comun al membrilor forului genevez⁷.

Dacă însă Franța intenționa să înglobeze statele baltice într-un grup de state menite, inițial, să înfrunte expansiunea Germaniei, Marea Britanie le-a luat în calcul, de la bun început, și ca pe o stavilă față de pericolul bolșevic. Și aceasta în ciuda faptului

³ Patrick Salmon, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, p. 113.

⁴ *Ibidem*, p. 114-115.

⁵ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 218.

⁶ John Hiden, *Baltic Security Problems between the World Wars*, în volumul *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*, Edited by John Hiden and Thomas Lane, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sidney, Cambridge University Press, 1992, p. 13.

⁷ David M. Crowe Jr., *Great Britain and the Baltic States, 1938-1939*, în volumul *The Baltic States in Peace and War 1917-1945*, Edited by V. Stanley Vardys, Romulus J. Misiunas, The Pennsylvania State University Press, 1978, p. 110.

că politica Londrei în această direcție a suferit modificări importante între 1917 și 1924. Dacă la început s-a încercat eliminarea regimului bolșevic prin intervenția directă în războiul civil, alături de ajutorul oferit Estoniei, Letoniei și Finlandei pentru eliberarea propriilor teritorii de trupele sovietice sau pro-sovietice – fapt care nu avea să rămână fără consecințe și de care sovieticii aveau să-și amintească în 1939 –, Marea Britanie s-a mulțumit ulterior să izoleze regimul bolșevic. Prin urmare, exercita presiuni asupra statelor scandinave pentru ca acestea să rupă relațiile diplomatice cu noua putere din Rusia, la sfârșitul anului 1918⁸. Chiar și așa, unul dintre funcționarii de la *Foreign Office*, Esmond Ovey, declara explicit, într-un memorandum, că pentru Marea Britanie era necesară constituirea unui grup de state tinere și suficient de viguroase, care să se opună bolșevicilor în regiunea baltică⁹.

Din acest punct de vedere, diplomația britanică lua în considerare posibilitatea constituirii unei alianțe între statele baltice și cele scandinave sau cel puțin o alianță a statelor baltice. Din păcate, nici una nu s-a materializat, deoarece statele scandinave au preferat varianta unei auto-izolări. Iar disputa polono-lituaniană a împiedicat stabilirea unor relații strânse, nu numai între ele, dar și cu celelalte două state baltice sau cu Finlanda¹⁰. Marea Britanie, luând în calcul afirmația lordului Curzon, care remarcă faptul că niciodată Polonia și Lituania nu vor ajunge, în reglementarea statutului Vilnei, la o soluție pe care ambele să o considere satisfăcătoare, a încercat să stingă această dispută propunând crearea unei federații. Cu toate acestea, deși simpatiza cauza Lituaniei, Londra a cedat în fața necesității unui stat polonez puternic și a dezavuat încercările lituaniene de a exploata disensiunile franco-britanice cu privire la Polonia, pentru a câștiga în mod concret Marea Britanie de partea sa¹¹.

Trebuie însă subliniat că în perioada interbelică a existat și o anumită doză de scepticism a britanicilor față de viabilitatea celor trei mici state baltice¹². Acest sentiment a fost alimentat nu numai de dificultățile reunirii lor într-o construcție de securitate colectivă, ci și de încercările constante ale germanilor, dar mai ales ale sovieticilor de a-și proiecta dominația în zonă. Statele baltice au simțit în mod direct amenințarea Armatei Roșii în 1923, un an mai târziu înregistrându-se la Tallin chiar un puci comunist, din fericire eșuat¹³. În acest context, cele trei state baltice au cerut Marii Britanii să trimită din nou în Marea Baltică nave de război. Londra a refuzat, însă le-a vândut cantități considerabile de armament învechit, la prețuri destul de piperate. În plus, la 3 noiembrie 1923, guvernul britanic a luat în mod oficial decizia – reînnoită la 6 februarie 1925 și la 10 aprilie 1926 –, ca în afară de obligațiile derivate din Pactul Ligii Națiunilor, Marea Britanie să nu intervină în cazul federalizării statelor baltice sau chiar al absorbției lor de către Rusia. Era o schimbare de ton semnificativă, care demonstra faptul că interesele politice și de securitate ale Marii Britanii se îndreptau spre alte direcții¹⁴.

Schimbarea aceasta nu s-a realizat întâmplător. Semnarea acordurilor de la Locarno făcea ca proiectele franceze și britanice în zona baltică să-și piardă din impor-

⁸ Idem, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

⁹ Cf. John Hiden, *op. cit.*, p. 13-14.

¹⁰ Edgar Anderson, *Military Policies and Plans of the Baltic State on the Eve of World War II*, în „Lituanius”, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, Volume 20, No. 2, Editor Thomas Remeikis, Summer 1974, ediția electronică, la adresa de internet http://www.lituanus.org/1974/74_2_02.htm

¹¹ John Hiden, *op. cit.*, p. 14.

¹² Patrick Salmon, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, p. 118.

¹³ John Hiden, *op. cit.*, p. 14.

¹⁴ Edgar Anderson, *op. cit.*

tanță. Un eventual conflict de anvergură în regiune devenea mult mai puțin probabil, iar *statu-quo*-ul părea consolidat¹⁵.

O anumită diferență de atitudine a Marii Britanii putem înregistra în cazul Finlandei, un stat care deținea, de asemenea, o importanță scăzută în strategia generală a Londrei, dar căruia îi era recunoscut potențialul militar și strategic în cazul unui eventual conflict anglo-sovietic. În plus, Finlanda era considerată de către *Foreign Office* drept „un rezultat permanent al războiului”, un stat cu adevărat viabil și solid, care putea contribui în mod real la stabilitatea politică a regiunii și putea reprezenta cu adevărat un element de rezistență împotriva ambițiilor sovietice sau germane¹⁶. Această atitudine a Marii Britanii se baza și pe colaborarea excelentă dintre forțele armate și serviciile de informații ale celor două state, stabilită încă din timpul intervenției militare britanice împotriva bolșevicilor, din perioada 1918-1920. Era întărită, ulterior, de vizita misiunii militare britanice în Finlanda, sub conducerea generalului Kirke, între 1924 și 1925, sau de frecvențele vizite la Londra ale mareșalului Mannerheim¹⁷.

Mai mult decât atât, experții militari britanici apreciau în cel mai înalt grad atât capacitatea de luptă a armatei finlandeze, cât și fortificațiile construite în istmul karelian, după proiectul realizat în 1919 de către un inginer francez¹⁸. În plus, colaborarea serviciilor de informații era extrem de strânsă. Ofițeri de informații finlandezi soseau regulat la Londra, iar britanicii dețineau unul dintre cele mai importante posturi de ascultare la Helsinki – pe atunci numit Helsingfors. Mai mult chiar, Harry Carr, cel care a condus acest post de ascultare din 1925 și până în 1941, a sprijinit în 1927, atunci când relațiile Marii Britanii cu Uniunea Sovietică s-au răcit extrem de mult, organizarea unor raiduri de gherilă peste frontiera finlandeză, în teritoriul sovietic¹⁹.

Marea Britanie conștientiza însă faptul că nu era singura putere europeană cu semnificativă influență în Finlanda ori cele trei mici state baltice. Existau atât în țările baltice, cât și la finlandezi, profunde simpatii pro-germane. În fond, trupe germane, conduse de generalul von der Golz și de amiralul von Hintze, sprijiniseră în mod direct lupta Finlandei împotriva forțelor bolșevice la sfârșitul Primului Război Mondial, iar legăturile se păstrasera. Mai mult decât atât, vizitele frecvente ale acestor veterani în statele baltice sau Finlanda erau însoțite de o promovare susținută a intereselor de afaceri ale firmelor germane, mai ales în domeniul industriei de armament sau al construcțiilor navale. Iar numeroși consilieri militari germani erau folosiți, bunăoară, de către armata finlandeză sau garda civilă²⁰.

În anii '20 însă, Marea Britanie nu a reacționat față de această prezență germană în zona baltică. Paradoxal, pentru britanici, influența care trebuia contracarată în regiune era aceea a Parisului, o atitudine datorată faptului că Londra supraestima cu mult puterea continentală a Franței și coerența „cordonului sanitar”. Britanicii considerau, cel puțin până la mijlocul anilor '20, că ambițiile franceze reprezentau principala amenințare imediată la adresa stabilității. Din punctul de vedere al Londrei, și aici, ca mai peste tot, francezii presau în direcția impunerii unei păci punitive în locul uneia care să reflecte ceea ce britanicii considerau a fi realitatea de putere. Din aceste motive, Marea Britanie s-a opus politicii franceze a „cordonului sanitar”, iar Londra nu numai că a

¹⁵ John Hiden, *op. cit.*, p. 10.

¹⁶ Patrick Salmon, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, p. 119.

¹⁷ Idem, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 226.

¹⁸ Idem, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, p. 119.

¹⁹ Idem, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 226.

²⁰ Idem, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, p. 118.

criticat cu destulă duritate înmulțirea consilierilor militari francezi în țările din estul Europei, dar s-a și opus cu vehemență includerii statelor baltice în alianța franco-poloneză. Și aceasta pentru ca nu cumva cele trei state sau chiar Finlanda să fie atrase într-un soi de „vârtej al imperialismului pan-galic”²¹. Mai mult chiar, câțiva membri ai misiunii militare britanice care vizita Finlanda în 1924, sub conducerea generalului Sir Walter Kirke, declarau că nu au făcut un secret din aversiunea lor față de francezi și chiar îi sfătuiseră pe finlandezi să-și orienteze politica externă către Germania²².

Treptat însă, la începutul anilor '30, prezența germană nu a mai putut fi ignorată²³. Dacă până atunci Londra acceptase o formulă economică bazată pe trei căi, germană, baltică și britanică, destul de complicată, dar care funcționase foarte bine, marea criză economică a determinat atât Marea Britanie, cât și Germania să încerce o consolidare a propriilor sfere de interes în regiune, bineînțeles, în detrimentul celeilalte²⁴.

A urmat astfel un fel de „întrecere” economică, pe care inițial a câștigat-o Marea Britanie. Din 1931 și până în 1935, aceasta a demarat o adevărată ofensivă comercială în regiune, susținută de faptul că, renunțând la etalonul aur în septembrie 1931, Londra a reușit să reducă semnificativ prețul mărfurilor sale. În plus, acest efort a fost dublat și de încheierea unor tratate economice bilaterale, în primăvara anului 1933 cu Danemarca, Suedia și Norvegia, în septembrie 1933 cu Finlanda, iar în iulie 1934 cu statele baltice²⁵.

Încheierea acordului naval anglo-german în 1935 și politica de conciliere a Marii Britanii față de Germania, în a doua jumătate a anilor '30, a făcut ca acest raport, al influenței economice și politice în zona baltică, să se modifice în favoarea Germaniei. Chiar dacă Londra se bucura încă în regiune de un imens capital de bunăvoință și simpatie²⁶, a preferat să-și canalizeze energiile politice și comerciale în direcția îmbunării Germaniei. Mai mult chiar, unii oameni politici britanici credeau că poziția solidă a Londrei în țările din nordul Europei putea fi exploatată ca monedă de schimb în procesul conciliatorismului economic anglo-german, după 1935. Într-o asemenea situație, Marea Britanie ar fi recunoscut centrul și sud-estul continentului ca sferă de interes economic a Germaniei. Renunța la drepturile națiunii celei mai favorizate în regiune, la schimb cu un gest similar al Berlinului în cazul Scandinaviei și zonei baltice. Această ultimă zonă reprezenta pentru Marea Britanie o piață mult mai prosperă și mai promițătoare decât sud-estul Europei și atâta timp cât britanicii predominau în acest spațiu geopolitic, ei erau dispuși să lase mână liberă Germaniei în zona Dunării și a Balcanilor²⁷.

²¹ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 223.

²² Idem, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, în “Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia”, 3, *The Baltic in International Relations between the two World Wars*, Symposium organized by the Centre for Baltic Studies, November 11-13, 1986, University of Stockholm, Frescati, Editors: John Hiden and Aleksander Loit, Stokhlom, Almquist & Wiksell International, 1988, p. 117.

²³ *Ibidem*.

²⁴ John Hiden, *op. cit.*, p. 11.

²⁵ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 258.

²⁶ Vezi *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print* (în continuare *BDFA*), General Editors Kenneth Bourne, D. Cameron Watt and Michael Partridge, Part II: *From the First to the Second World War*, Series F, *Europe, 1919-1939*, Volume 66, *Scandinavia and Baltic States, January 1938 – December 1938*, University Publications of America, 1996, doc. nr. 170, p. 163.

²⁷ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 284.

Berlinul însă nu a așteptat însă asemenea stimulente și, în a doua jumătate a anilor '30, a preluat ferm ștafeta în regiunea baltică, atât la nivel economic, cât și politic²⁸. În aceste condiții, conducătorii Departamentului Nordic de la *Foreign Office*, Lawrence Collier și Fitzroy Maclean, considerau, la sfârșitul anilor '30, că Germania și nu Uniunea Sovietică reprezintă cea mai însemnată amenințare pentru Finlanda și țările baltice. În opinia lor, linia politică pe care Londra ar fi trebuit să o urmeze era aceea de a satisface, pe cât posibil, sensibilitățile sovietice, finlandeze și baltice, fără însă ca astfel să i se permită Germaniei consolidarea poziției politice și strategice în regiune²⁹.

Mai mult decât atât, căpitanul N.C. Moore, consilier britanic pe probleme navale la Helsinki, declara, în 1938, că în cazul unui război între Germania și puterile occidentale, politica Finlandei va fi, la început, aceea de a rămâne neutră cât mai mult timp posibil, apoi că se va limita la proteste dacă o parte a teritoriului său va fi ocupată de Germania și că va lupta până la ultimul om în cazul unei invazii sovietice³⁰. Este clar că britanicii erau conștienți de faptul că, pentru finlandezi – dar nu numai –, Uniunea Sovietică și nu Germania reprezenta cel mai mare pericol³¹, dar considerau în acel moment că un atac al Moscovei era prea puțin probabil în cazul Finlandei. Un memoriu al colonelului Vale, atașatul militar britanic în Letonia, întărise această convingere, el subliniind că, fără avantajul unor condiții meteorologice ieșite din comun, cu puțină zăpadă și ger puternic, un atac sovietic asupra Finlandei ar fi avut puține șanse de reușită și că, cel mai probabil, zvonurile despre iminența unui atac sovietic în regiune își aveau sorginea la Berlin³².

Cu toate acestea, atitudinea Marii Britanii era percepută, la sfârșitul anilor '30, de către oamenii politici finlandezi cel puțin, ca fiind în continuare un element decisiv pentru orice aranjament de securitate în zona nordică a Europei și aceasta chiar dacă ideea de securitate colectivă era în epocă aproape complet discreditată și compromisă. Mai mult, conform unui memorandum alcătuit de un expert finlandez de politică externă, Rafael Erich, Marea Britanie, mai mult decât alte puteri europene, realiza mai clar nevoia de securitate a țărilor nordice și baltice, plus dorința acestora de a rămâne departe de jocurile complicate ale marilor puteri europene³³.

Pactul de neagresiune sovieto-german de la 23 august 1939 și, ulterior, izbucnirea războiului în Europa, au schimbat radical atitudinea Marii Britanii. Dacă în timpul negocierilor tripartite cu Franța și Uniunea Sovietică, desfășurate în primăvara și vara anului 1939, diplomația britanică a considerat potrivit să încurajeze statele din nordul Europei și pe acelea din zona baltică în direcția unei linii politice care să le țină departe de Germania și, eventual, să le apropie de Uniunea Sovietică, pentru ca astfel Londra să-și consolideze poziția în regiune, încheierea pactului de neagresiune sovieto-german a pus aceste state într-o situație extrem de delicată, ele gravitând, în primul rând, între interesele Moscovei și ale *Reich*-ului. Mai mult, apropierea dintre Germania și Uniunea Sovietică eliminase orice posibilitate a puterilor occidentale de a colabora cu U.R.S.S.

²⁸ *Ibidem*, p. 300 și următoarele.

²⁹ Craig Gerrard, *The Foreign Office and Finland 1938-1940. Diplomatic Sideshow*, London, New York, Frank Cass, 2005, p. 28-29.

³⁰ *Ibidem*, p. 28.

³¹ Reuniți într-o conferință ce a avut loc la Riga, în perioada 10-12 iunie 1938, reprezentanții celor trei state baltice căzuseră de acord că nu Germania, ci Uniunea Sovietică reprezintă cea mai mare amenințare la adresa lor. Vezi *BDF*, Part II, Series F, Volume 66, doc. nr. 105, p. 104.

³² Craig Gerrard, *op. cit.*, p. 28.

³³ Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 199-200.

pentru garantarea frontierelor statelor baltice și Finlandei, protocolul adițional secret al pactului Ribbentrop-Molotov stabilind faptul că ele urmau să facă parte din sfera de influență sovietică³⁴.

Cu toate acestea, unii diplomați britanici erau de părere că pactul sovieto-german nu punea în pericol neutralitatea Finlandei ori a statelor baltice, ci dimpotrivă. Prin înțelegerea cu Moscova și deci fără a apela la instrumentul rigid al garanțiilor, Berlinul părea să-și fi atins unul dintre dezideratele importante ale politicii sale din regiunea Mării Baltice și anume menținerea liniștii și a păcii³⁵. Totuși, Londra a căutat, de la bun început, să elimine avantajul obținut de germani în urma pactului încheiat cu sovieticii. Atingerea acestui obiectiv implica două direcții. Pe de o parte, Marea Britanie și Franța trebuiau să limiteze capacitatea sovieticilor de a oferi *Reich*-ului asistență și materii prime, iar pe de altă parte, puterile occidentale trebuiau să împiedice chiar expansiunea teritorială a U.R.S.S. în Europa. Însă dacă scopul era clar, punerea în practică a unei asemenea politici era o chestiune extrem de delicată, deoarece nici Marea Britanie și nici Franța nu doreau să compromită iremediabil perspectiva, chiar îndepărtată, a unei alianțe cu Uniunea Sovietică³⁶.

În aceste condiții, Departamentul Nordic de la *Foreign Office* a luat în calcul, de la bun început, o variantă indirectă. Marea Britanie putea opta pentru un sprijin consistent acordat Finlandei și statelor baltice, cu asumarea riscului de a provoca ostilitatea Moscovei față de ele. Finlanda ar fi devenit astfel pionul de sacrificiu, dar beneficiile puteau fi pe măsură. Dacă Uniunea Sovietică s-ar fi angajat într-un conflict pe scară largă în regiunea baltică, era foarte posibil ca, în scurt timp, lucrurile să scape de sub control și să se ajungă la un război între Germania și U.R.S.S.: era de așteptat ca Berlinul să nu accepte cu pasivitate extinderea dominației sovietice asupra unui spațiu perceput, în mod tradițional, ca aflat sub influență germană³⁷.

De partea cealaltă, declanșarea războiului, la 1 septembrie 1939, a determinat Finlanda să-și declare neutralitatea față de conflictul izbucnit între Germania și Polonia, în conformitate cu regulile promulgate ca urmare a Declarației Scandinave de Neutralitate, semnată de către Finlanda, Danemarca, Islanda, Norvegia și Suedia încă din luna mai 1938³⁸. Ulterior, la 3 și respectiv 15 septembrie 1939, Finlanda avea să-și declare neutralitatea și față de Franța, Marea Britanie și alte state participante la războiul care tocmai izbucnise³⁹. Cu toate acestea, nimic nu mai putea fi schimbat, iar viabilitatea micilor state din zona baltică părea definitiv compromisă, cu atât mai mult cu cât Marea Britanie – cea care în timpul negocierilor tripartite sprijinise până la sfârșit independența și drepturile lor suverane – era acum pregătită să le sacrifice pentru a evita ostilitatea sovieticilor sau chiar transformarea Moscovei într-un inamic declarat.

³⁴ Craig Gerrard, *The Foreign Office and Finland 1938-1940. Diplomatic sideshow*, London, New York, Frank Cass, 2005, p. 84.

³⁵ BDFA, Part II: *From the First to the Second World War*, Series F, *Europe, 1919-1939*, Volume 67, *Scandinavia and Baltic States, January 1939 - December 1939*, Editors: John Hiden and Patrick Salmon, University Publications of America, 1996, doc. nr. 213, p. 197. Circulau, totuși, în mediile diplomatice, zvonuri legate de faptul că Germania ar fi acceptat, în secret, ca Finlanda să revină Uniunii Sovietice, însă la sfârșitul lui august și începutul lui septembrie 1939 occidentalii nu le dădeau crezare încă. Vezi *ibidem*.

³⁶ Jukka Nevakivi, *The Appeal that was never made. The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War 1939-1940*, London, C. Hurst & Company, 1976, p. 21.

³⁷ Craig, Gerrard, *op. cit.*, p. 85.

³⁸ Ministère des Affaires Étrangères de Finlande, *Documents sur les relations Finno-Soviétiques – automne 1939 –*, Paris, Flammarion, 1940, p. 73-74.

³⁹ *Ibidem*, p. 73. Vezi și Jukka Nevakivi, *op. cit.*, p. 21.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT THE BRITISH POLITICS
DURING THE INTER-WAR PERIOD IN THE BALTIC AREA
(Summary)

Keywords: collective security, British politics, military enjambments, Finland's case, tripartite negotiations

Even though there are certain comparisons to the minor role that the states from the Eastern and South-Eastern Europe had in the British politics – in the hierarchy of the strategic interests and of the diplomacy in the inter-war period –, the Scandinavian and the Baltic areas had a second role, but not meaningless, because it implied some particularities not at all to be ignored in the future evolution of the power balance in the region. Further more, as a great naval power, Great Britain had a certain influence and prestige in Northern Europe, a unique rank at the end of the First World War. We can thus appreciate that from this position Great Britain was the main architect of the political construction during the inter-war period in the North-Eastern Europe, and the British naval presence seemed to reaffirm Britain's statute as a leader in the Baltic area during the key-moments in the history of the Baltic states and Finland's fight for independence, but also the role played in establishing the frontiers between the Baltic states and Poland in 1919-1923.

Given the context, Great Britain, as a power with legitimate interests concerning peace and stability, wanted to create and preserve a power balance in the Baltic area, but also to avoid some political and military enjambments in the region, that they might not apply in the future. From this point of view, options were obvious. Great Britain tried to determine the deletion, as much as possible, of the conflict sources at the end of the war; further more, it also wanted to prevent one or more powers from imposing the hegemony over the region, by upholding the little and middle countries from the Baltic and Scandinavian areas to maintain peace and to face whether alone, whether together, the power tendencies of the influential states.

We must underline that in the inter-war period there was a certain dose of skepticism in Great Britain concerning the viability of the Baltic countries. This feeling was loaded not only by the difficulties of their union in a collective construction of security, but also from the German and Russian's constant essays of imposing their domination in the region. From this point of view, we can notice a certain difference of British attitude only in Finland's case, a state which had little importance in London's eyes, but whose military and strategic potentials were recognized in case of an eventual British-Russian conflict.

Later on, at the end of the '30s, the Finnish politicians at least, still perceived the British attitude as a key decision for any security enjambment in Northern Europe, even though the idea of collective security was almost completely discredited and compromised during the period.

Britain's attitude was totally changed once with the Soviet-German pact on the 23rd of August 1939 and with the break out of the war in Europe. The viability of the little states seemed thus compromised for ever in the new context; but Great Britain, which supported their independence and their sovereign rights until the end during the tripartite negotiations in spring and summer of 1939, was now on the point of sacrificing them in order to avoid the Soviets' hostility or to transform Moscow in an enemy.

PAUL NISTOR

RELAȚIILE ROMÂNIEI COMUNISTE CU U.R.S.S. ÎN 1955. ASPECTE CULTURALE ȘI NONPOLITICE

Istoria Războiului Rece a fost abordată, preferențial, dintr-un unghi politic și militar, poate mai spectaculos decât alte planuri, rămase în umbra marilor decizii de relații internaționale. Noua situație intervenită între puterile aliate după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial a surprins pe mulți analiști și, totodată, a stimulat construirea unei avalanșe de ipoteze care să dea o explicație rațională lumii postbelice. În doar câțiva ani, marile amicitii politice din perioada războiului s-au transformat în mari rivalități. În plus, în ciuda unor noi principii de politică externă, emise în special de statele occidentale învingătoare, s-a revenit brutal la militarizare accentuată și la trasarea unor noi zone de influență.

Puterea rusă / sovietică, confruntată cu trei războaie de proporții într-o jumătate de secol (cele două Războaie Mondiale și Războiul Civil), înțelegea să-și constituie o sferă de securitate la granițele sale europene, locul de unde veniseră principalele pericole din ultimele decenii. Pe de altă parte, hotărârile ferme luate la Washington și dorința americanilor de a crea „situații de forță” în relațiile cu U.R.S.S. nu puteau lăsa Kremlinul fără reacții pe măsură¹. Indiferent dacă acțiunile sovietice au fost motivate de dorința de cucerire și dominare, așa cum pretindeau tradiționaliștii, începând cu Herbert Feis, sau de necesitatea de a rezista mercantilismului american, după cum susțineau revizioniștii lui William A. Williams, realitatea ne-a indicat o Europă de Est ocupată rapid de armatele lui Stalin². Satelitizarea acestor state a echivalat cu punerea în practică a unui șir de decizii sovietice (Tratate de Pace, acorduri bilaterale pe toate domeniile, tratate economice, formarea C.A.E.R.) care, în final, a introdus mecanisme de dependență față de Moscova. Integrarea Estului părea să cuprindă toate domeniile. Cultura, învățământul sau sportul erau vizate la fel de bine precum sectoarele economic și militar. În orice detaliu al vieții sociale, țările Europei de Est erau obligate la relații bilaterale strânse, după un model impus de U.R.S.S.

Anul 1955, de care ne ocupăm în acest articol, este unul aparte în derularea primei etape a Războiului Rece. Urmând morții lui Stalin și primelor crize dintre Est și Vest, anul 1955 a dat primele semne concrete ale unei destinderi mult așteptate în toată lumea. Acest an este un reper interesant, care dă măsura diferențelor între retorică și realitate. Atunci, nu doar că s-au reluat întâlnirile la nivel de șefi de stat, între marii

¹ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford, Oxford University Press, 1982, p. 82.

² Deborah Welch Larson, *Origins of Containment. A Psychological Explanation*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1985, p. 4-11.

rivali, întâlniri întrerupte timp de zece ani, dar s-au făcut și pași consistenți către materializarea unui „spirit al păcii” (încetarea stării de război a Estului cu Germania, semnarea Tratatului cu Austria, conferințe pentru destinderea situației internaționale la Geneva și Bandung, primirea în O.N.U. a României și a altor țări comuniste). Dar, în același timp, destinderea politică și primul „dezgheț” al Războiului Rece au fost însoțite de o anumită precauție militară, când R.F.G. a intrat în N.A.T.O., iar Moscova strângea legăturile cu proprii sateliți în cadrul C.A.E.R și al Tratatului de la Varșovia.

Unii istorici apreciază că această tentativă de destindere din 1955, deși compromisă de crizele anului 1956 (Polonia, Ungaria, Suez), a însemnat totuși un exemplu din partea liderilor politici pentru comportament decent și toleranță³. Se pare că acest efort de voință nu a fost de ajuns atâta timp cât existau deja mecanisme militare precise și doctrine detaliate pentru blocarea adversarilor. Astfel, extinderea N.A.T.O., un pact considerat de la început provocator și agresiv față de U.R.S.S. (afirmația lui Charles Bohlen)⁴, și utilizarea detaliilor doctrinei „eliberării” de către J.F. Dulles și D. Eisenhower⁵ au făcut ca, în plină epocă a „spiritului Genevei”, Moscova să formeze Tratatul de la Varșovia și să reorganizeze C.A.E.R. Deși se încercau eforturi pentru destindere, ordinea și securitatea în propria sferă de influență primau. Chiar cu mult înainte de finalul secolului XX, s-a vorbit de perioada anilor 1953-1955 ca despre „un alt fel de Război Rece”⁶.

În planul legăturilor nonpolitice dintre țările lagărului socialist, „dezghețul” de la mijlocul anilor 50 ai secolului trecut a însemnat, de fapt, intensificarea conexiunilor culturale, sportive, sindicale. Conform schemei anuale fixate la Kremlin, erau semnate convenții bilaterale în care părțile se întreceau în propuneri care vizau meciuri de fotbal, volei și rugby, campionate de tir și hipism, turnee ale unor ansambluri folclorice sau orchestre filarmonice, expoziții de produse fabricate într-o anumită țară. Izolat față de Vest, oricărui stat estic nu-i rămânea altceva de făcut decât să adâncească integrarea comunistă și să dea măsura amicitiei „frățești”, față de restul „democrațiilor populare”.

Mai multe documente discutate de către Biroul Politic al C.C. al Partidului Muncitoresc Român în ședința din 18 ianuarie 1956 ne vor ajuta să descifrăm politica Republicii Populare Române către aliații săi. Întruniți pentru a face un bilanț diplomatic al anului 1955, liderii comuniști Gh. Gheorghiu Dej, Chivu Stoica și Iosif Chișinevski, la care se adăugau ministrul Afacerilor Externe – Grigore Preoteasa, fostul ministru – Simion Bughici, locțiitorii ministrului Afacerilor Externe, directori din M.A.E. și șefii oficiilor diplomatice ale R.P.R., au evaluat activitatea externă românească în acel an special al Războiului Rece⁷. Analiza relațiilor României cu statele „prietene” s-a făcut pe câteva rapoarte seci, care surprindeau mai mult latura cantitativă decât cea calitativă și care nu ne spun foarte multe despre atmosfera reală din interiorul blocului comunist. Toate documentele erau împărțite în trei tipuri de relații: politice, economice și culturale.

Modul în care se discuta în ianuarie 1956 despre politica externă demonstrează încă o dată vasalitatea României față de Uniunea Sovietică. Ministrul de externe,

³ Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, București, Editura Alfa, 2000, p. 24-25.

⁴ Edwin C. Rozweg, Kenneth Lindfors (editors), *Containment and the Origins of the Cold War*, Boston, D.C. Heath and Company, 1967, p. 27.

⁵ *Ibidem*, p. 67-68.

⁶ Walter LaFeber, *America, Russia, and the Cold War*, New York, John Wiley and Sons, Inc., 1972, p. 147.

⁷ Arhivele Naționale ale României (ANR), fond CC al PCR – Cămară, dosar 10/1956, *Stenograma ședinței din 18 ianuarie 1956*.

Grigore Preoteasa, reamintea în prima ședință că Moscova era „centrul politic mondial al lagărului nostru”⁸, iar Gheorghiu Dej nu se sfia să afirme că politica U.R.S.S. „este propria noastră politică, corespunzătoare intereselor țării noastre”⁹. Într-un memoriu alcătuit de Grigore Preoteasa se mai recomandă șefilor de misiuni constituirea unei biblioteci obligatorii deoarece „o mare importanță o are citirea tuturor materialelor politice, trebuie citită Pravda, Scânteia, Mejdunarodnaia Jizni”¹⁰. Pe lângă ziarele amintite, biblioteca trebuia să mai conțină lucrările de bază ale clasicilor marxism-leninismului și lucrările din seria documentară „Politica externă a U.R.S.S.”¹¹. Toată această pregătire profesională a membrilor M.A.E. avea o finalitate clară: „Reprezentanții noștri diplomați... trebuie să vorbească de pe pozițiile politice ale lagărului nostru, să fie pătrunși că vorbesc în numele unei forțe de neînvins, că reprezintă o țară puternică, liberă, un regim de nezdrușcit”¹².

În acest context, nu e de mirare că legăturile cu U.R.S.S. erau considerate cea mai importantă manifestare externă românească. Vizitele întreprinse în România, în 1955, de Hrușciiov, Bulganin și Malenkov au consolidat o idee mai veche, conform căreia „relațiile noastre cu U.R.S.S. au o linie ascendentă permanentă, caracterizându-se prin ajutorul multilateral și dezinteresat al U.R.S.S. atât în domeniul politic, cât și economic, tehnico-științific, cultural și sportiv”¹³. Contactele politice au fost dublate de conexiuni speciale, pe celelalte domenii. După cum precizează documentele M.A.E., în cursul anului 1955 au plecat în U.R.S.S. numeroase delegații românești, „pentru preluarea experienței sovietice” în diverse ramuri: învățământ, sănătate, culte, căi ferate, energie. De asemenea, mai multe echipe românești de fotbal, atletism, volei, etc. s-au deplasat în țara „prietenă”, „obținând de multe ori rezultate apreciable”¹⁴.

Febra schimbului de delegații, motivată de la utilitatea enunțată mai sus, s-a extins și peste anul 1955. Astfel, la invitația Ministerului Învățământului al R.S.F.S.R., în mai 1955, o delegație „de lucrători din învățământul public al Republicii Populare România, în frunte cu ministrul Învățământului, academicianul Ilie Murgulescu”, a vizitat Moscova. Românii s-au întâlnit cu unii directori de școli din capitala sovietică, au luat la cunoștință de noile „cuceriri” din învățământul local și, la rândul lor, au conferențiat despre modul în care erau pregătite cadrele didactice din România și despre tipurile de activități întâlnite în R.P.R. la nivelul ministerului, școlilor, universităților, grădinițelor¹⁵. Același tip de vizită l-a făcut în luna iunie un grup ce reprezenta Uniunea Tineretului Muncitor din România. U.T.M.-iștii, conduși de Cornel Fulger, prim-secretarul C.C. al U.T.M., au stat patru zile la Leningrad (și o lună în U.R.S.S.), fiind introduși în atmosfera cotidiană a vieții tinerilor sovietici. Românii au vizitat uzine și au discutat cu muncitorii, au mers la Palatul pionierilor „Jdanov”, au participat la reuniuni culturale ale tinerilor și au schimbat impresii cu reprezentanții Comsomolului din raionul Octombrie¹⁶. Firește, politețea schimbată în celebra limbă de lemn nu a lipsit. Cornel Fulger a declarat că a fost mișcat de dragostea cu care a fost întâmpinat pretutindeni, apreciind că dezvoltarea marii prietenii româno-sovietice era pe căi bune.

⁸ *Ibidem*, fila 5.

⁹ *Ibidem*, fila 43.

¹⁰ *Ibidem*, *Rapoarte ale șefilor de oficii diplomatice ale R.P.R.*, fila 55.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, fila 54.

¹³ *Ibidem*, *Date privind relațiile cu U.R.S.S., democrațiile populare și Iugoslavia*, fila 93.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Scânteia”, 22 mai 1955, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*, 7 iunie 1955, p. 3.

Rușii, la rândul lor, au ținut să sublinieze imensa contribuție adusă la întărirea păcii internaționale de colaborarea strânsă dintre tineretul Uniunii Sovietice și cel al României¹⁷.

Tot în iunie, o delegație studențească românească a participat, la Moscova, la Seminarul internațional al studenților din instituții de învățământ agricol superior. Acolo au conferențiat câțiva „monștri sacri” ai științelor sovietice – Lîsenko, Laptev, Jukovski – care au prezentat ultimele idei comuniste în materie de resurse agricole, alimentație, nutriție, producție agricolă. Deși s-au dus acolo ca umili învățăcei, românii „au participat activ, contribuind cu succes la elucidarea multor probleme ridicate în cursul lucrărilor”¹⁸. În octombrie 1955, o „delegație de oameni ai muncii din domeniul agriculturii” a plecat la Moscova pentru a vizita Expoziția Agricolă Unională. Obiectivul era destul de clar: românii urmau a fi impresionați de inventivitatea inginerilor sovietici. Delegația, condusă de Marin Stancu, prim locțiitor al ministrului Agriculturii și Silviculturii, a avut doar cuvinte de laudă la adresa exponatelor¹⁹.

Acestea sunt doar câteva exemple din încărcata agendă a deplasărilor românești în U.R.S.S. În același timp, specialiști sovietici erau trimiși către România, cu vădita intenție de a „lumina” o țară înapoiată, cu reale probleme economice în acea perioadă. În septembrie, a venit în România un grup de specialiști din agricultură, directori de institute din U.R.S.S., președinți de colhozuri și candidați în științe. Aceștia au mers la stațiunile experimentale românești de la Livedeni, Sînandrei, Iclod, Agigea și Secuieni, făcând demonstrații practice în „recoltarea și însilozarea separată a știuleților și tulpinelor de porumb”²⁰. Românii au susținut că au aflat lucruri noi de la sovietici, oferindu-le în schimb... căldură tovarășească. Delegația sovietică a fost însoțită mereu de „umbre” politice, înalți reprezentanți români din Ministerul Agriculturii.

Tot în septembrie s-a deplasat prin România o așa-numită caravană științifică, alcătuită din „savanți și cercetători din institutele științifice de studii și cercetări geografice”. Membrii expediției au stabilit „caracterul economico-geografic industrial” al regiunilor Bacău, Vatra-Dornei, Iași, Roman, Ploiești, Tutova. Sovieticii i-au ajutat pe români să stabilească limitele Podișului Central Moldovenesc și tipurile de soluri din Moldova. S-au emis sugestii despre posibilitatea plutăritului pe râul Moldova și despre „sistemizarea unor centre industriale pe baze științifice”²¹. În octombrie 1955, Ministerul Sănătății a organizat o Conferință națională a tuberculozei, unde au fost invitați medici sovietici, conduși de N. M. Amasov – șeful catedrei de chirurgie toracică din Kiev și D. D. Aseev – director adjunct al Institutului de tuberculoză din Moscova²². În noiembrie, o delegație a petroliștilor sovietici, venită în România, a constatat dezvoltarea considerabilă a industriei petrolifere românești. D. Ahundov, președintele Consiliului central al sindicatului muncitorilor din industria petroliferă a U.R.S.S., a făcut propuneri de introducere grabnică a automatizării și mecanizării în industria extractivă, prezentând și câteva metode considerate revoluționare²³.

La fiecare deplasare a unor asemenea delegații se repeta un ritual șablonard, care, pe lângă latura strict profesională, era investit și cu o simbolistică de excepție. Oaspeții,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, 14 iulie 1955, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*, 2 octombrie 1955, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, 17 septembrie 1955, p. 3.

²¹ *Ibidem*, 7 septembrie 1955, p. 3.

²² *Ibidem*, 2 octombrie 1955, p. 3.

²³ *Ibidem*, 24 noiembrie 1955, p. 3.

aproape întotdeauna, mărturiseau că au fost încântați de dragostea și căldura umană cu care erau priviți. Apoi, se arătau impresionați de „realizările” gazdelor. Acestea, la rândul lor, le răspundeau cu aprecieri extrem de laudative despre evoluția aceluiași sector în țara „prietină”. Ciudat este însă că asemenea clișee nu se derulau doar ca o cutumă, ci erau chiar instrumentalizate oficial. Astfel, în octombrie 1955, Casa prieteniei româno-sovietice organiza un simpozion cu tema: „Un pas important spre pace și progres: schimbul de delegații între Uniunea Sovietică și alte țări”. În acest context, Mihail Roșianu, președintele Institutului român pentru relații culturale cu străinătatea, și Octav Livezeanu, vicepreședinte al Consiliului general A.R.L.U.S. (Asociația română pentru legături de prietenie cu Uniunea Sovietică), au ținut să întărească ideea conform căreia schimbul de delegații în interiorul blocului comunist ducea nu doar la întărirea prieteniei între națiunile Europei de Est, ci contribuia și la victoria cauzei păcii, în context internațional²⁴.

Apoi, oficialitățile române se mai simțeau datorate să marcheze, chiar și fără prezență străină efectivă, diferitele sărbători proletare instaurate în Uniunea Sovietică. Un astfel de caz este cel punctat de manifestările politice și artistice prilejuite de Ziua feroviarilor sovietici – 30 iulie. Cu această ocazie, oamenii au fost adunați în Parcul prieteniei româno-sovietice, din capitală, unde locuitorul ministrului Căilor Ferate, Dumitru Mocanu, le-a vorbit despre importanța muncii din branșă, despre feroviarii sovietici și despre folosirea experienței acestora de către muncitorii români. Conferința a fost urmată de un program prezentat de ansamblul artistic al Ministerului C.F.R. Cum un eveniment de această factură nu era suficient pentru a demonstra nemărginitul respect acordat muncitorilor din U.R.S.S., ședințele festive de același tip au fost organizate în toate regiunile C.F.R. din țară²⁵.

Nu doar munca era însă popularizată în regimul comunist. Odihna și vacanțele de „lux”, venite ca răsplătă a muncii, trebuiau și ele cunoscute. Astfel, la început de august 1955, 23 de muncitori fruntași și activiști sindicali din România plecau să-și petreacă concediul în U.R.S.S., la invitația Consiliului Central al Sindicatelor din Uniunea Sovietică. Acest lucru trebuia cunoscut de întreaga țară și era adus, prin ziare, la cunoștința opiniei publice²⁶.

Pe lângă comemorarea diferitelor zile festive ale glorioasei muncitorimi sovietice, Moscova mai inventase o formă de proiectare la distanțe mari a propriei puteri și a propriului prestigiu: expozițiile. Acestea prezentau, pe domenii specializate, tehnica sovietică care neapărat trebuia să devanseze pe cea a țărilor „surori”. Sau, expozițiile preamăreau „realizările” cincinale din U.R.S.S. Ziarele românești nu se sfiau să scrie că economia R.P.R. se dezvoltă doar datorită acestui aport de tehnică sovietică. Doar prin punctul de frontieră Galați, în șase luni de zile, fuseseră aduse 600 de autocombine, tractoare, secerători, semănători etc. Tot din Uniunea Sovietică veneau mii de tone de oțeluri speciale, autocamioane, autobuze, produse farmaceutice²⁷. În noiembrie, la București, s-a deschis expoziția „Avântul construcției pașnice în U.R.S.S.”, organizată de A.R.L.U.S. Expoziția a avut o festivitate inaugurală la care au venit politicieni importanți care să marcheze greutatea momentului. Au fost prezenți: ambasadorul A.A. Epișev și alți membri ai ambasadei U.R.S.S., liderii comuniști români Chivu Stoica

²⁴ *Ibidem*, 2 octombrie 1955, p. 3.

²⁵ *Ibidem*, 3 august 1955, p. 3.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, 27 iulie 1955, p. 3.

(premier), Gh. Apostol, C. Pârvulescu, Nicolae Ceaușescu, academicienii C.I. Parhon și Traian Săvulescu, precum și ambasadorii statelor comuniste acreditați la București²⁸. Firește, comentariile nu puteau fi decât de acest gen: „expoziția oglindește succesele oamenilor sovietici în cursul celui de-al cincilea plan cincinal, îndeplinit cu 8 luni înainte de termen” și reamintea românilor că U.R.S.S. era prima în Europa la producția de metale și la ritmul de electrificare²⁹. Săliile dedicate acestei expoziții erau pline nu doar de tractoare, strunguri, motoare, mașini electrice, produse agricole, unele conținând panouri, afișe, grafice care trebuiau să convingă și de impetuoasa dezvoltare culturală a republicilor unionale. Pe lângă spațiile consacrate energiei atomice – un simbol al prestigiului sovietic – veneau și săli dedicate lupei pentru pace și creșterii nivelului de trai al popoarelor sovietice. În final, nu se uita să se spună că U.R.S.S. împărtășea celorlalte națiuni comuniste din succesele obținute, contribuind astfel și la ridicarea lor economică³⁰.

Pe lângă domeniul economic, și sportul trebuia să arate superioritatea omului sovietic. Mai întâi era confirmată dominația sportivilor din U.R.S.S. în propriul „lagăr” dar pe termen lung se dorea ca întregul Est să dețină un fel de supremație mondială. Românii simțeau o anume mândrie când erau invitați la competiții sportive în Uniunea Sovietică și, chiar dacă adeseori nu primeau primele locuri, era un succes chiar și simpla participare alături de numele sovietice mari ale momentului. În iunie, într-un turneu internațional de polo, echipa României a fost învinsă de echipa U.R.S.S. cu 5-1³¹. Mai multe șanse au avut românii la un concurs de atletism de la Moscova, desfășurat tot în iunie 1955, unde participau sportivi din 12 țări. Astfel, Iolanda Balaș a câștigat proba de săritură în înălțime cu 1,65 m, iar la 110 m garduri pe locul doi a sosit Ion Opriș. Tot pe locul secund s-a clasat la proba masculină de săritură în înălțime I. Soeter³². Bineînțeles, atleții sovietici au dominat de departe această întrecere, obținând aproape toate locurile fruntașe.

Și românii găzduiau asemenea competiții, întorcând „ospitalitatea” sovieticilor. În septembrie 1955, pe stadionul Flacăra din Ploiești, s-a disputat o întâlnire de atletism dintre echipele de juniori ale R.P.R. și U.R.S.S. Dacă sportivele române au fost întrecute cu punctajul general 31-13, pentru băieți au fost aprecieri foarte bune: „În fața puternicei reprezentative masculine a U.R.S.S., lotul juniorilor români a avut o comportare neașteptat de bună, fiind întrecuți la numai 4 puncte diferență, 39-35”³³. Românii V. Marin, Z. Vamoș, M. Ursac, V. Iacoveanu, Z. Szabo, I. Iordan și Iolanda Balaș au câștigat probele la categoriile la care au participat. În septembrie, reprezentanții ai U.R.S.S. au participat la Circuitul ciclist al R.P.R., iar în octombrie motocicliștii sovietici s-au prezentat la un concurs de internațional de motocros la Brașov. „Sportivii sovietici au impresionat în mod deosebit prin siguranța în conducerea motocicletelor și prin spiritul de echipă”, cele două echipe, U.R.S.S. I și U.R.S.S. II, câștigând primele două locuri³⁴. Din patru echipe românești, prima – cea a regiunii Brașov – s-a clasat abia pe locul 9, în timp ce R.P.R. I și R.P.R. II au abandonat datorită problemelor avute de unii concurenți.

²⁸ *Ibidem*, 5 noiembrie 1955, p. 1.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, 14 iunie 1955, p. 3.

³² *Ibidem*, 26 iunie 1955, p. 4.

³³ *Ibidem*, 20 septembrie 1955, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, 18 octombrie 1955, p. 4.

Deși românii traversau o etapă de vasalitate față de Moscova, sportul mai conserva ceva din mândria națională. E drept că în România se acceptase teoria sovietică care afirma superioritatea fizică a popoarelor comuniste față de cele burgheze, dar aceasta nu-i împiedica pe sportivii din R.P.R. să-și dorească victorii în fața celor din U.R.S.S. Performanțele sportive, în general, contribuiau la propaganda comunistă și la creșterea prestigiului noului regim. Aceste performanțe nu erau atribuite doar antrenamentelor sistematice ci, în primul rând, se datorau condițiilor de muncă și viață, net superioare celor din țările capitaliste³⁵. Totuși, dacă românii învingeau frecvent echipe din Polonia, Bulgaria, Ungaria, în 1955, doar în rare cazuri treceau de sportivii sovietici.

Un pas important pe calea consolidării relațiilor dintre România și U.R.S.S. pare să fi fost schimbul de turiști. Nu neapărat numărul – stabilit prin acord între Oficiul Național de Turism „Carpați” și „Inturist” de la Moscova – dădea această importanță, cât mai ales simbolistica. Potrivit acordului urmau a veni în R.P.R. aproximativ 150 turiști sovietici și mergeau în U.R.S.S. 170 turiști români³⁶. Cum se făcea turism „frățesc” în 1955? Într-un mod în care nu era nici pe departe relaxant, ci mai mult festiv și cu scop de impresionare reciprocă. Astfel, presa română anunța cu entuziasm plecarea din Moscova, în octombrie 1955, a unui grup de 43 turiști sovietici care veneau cu trenul în România. Unora li se dădea și numele, specificându-se că făceau parte din pături sociale diverse: muncitori, funcționari, ingineri, ziariști, oameni de artă și cultură³⁷. Se pare că erau aleși numai frunțași pe „ramură” profesională. În București, la Gara de Nord, ei au fost întâmpinați de reprezentanți A.R.L.U.S., de cei ai Sfatului popular București, precum și de o mare masă de bucureșteni mobilizată de partidul comunist³⁸. Turiștii trebuiau plimbați prin țară pentru a bifa o paletă largă de obiective – de la fabrici și uzine la muzee, spitale și stațiuni balneare.

Și turiștii români care plecau spre U.R.S.S. trăiau clipe speciale deoarece, „în răstimpul scurt al opririlor prin gări, oamenii sovietici se întreceau să ne arate dragostea pe care o nutresc față de țara și poporul nostru”³⁹. Cronicile din ziare, transmise de ziariștii care însoțeau grupul, erau, bineînțeles, puternic romanțate: „ceasuri de-a rândul am stat la fereastra vagonului, fermecat de frumusețea nespusă a stepei ucrainiene. Prin stații, colhoznice cu brațele pline de coșuri cu fructe ne îmbiau să gustăm din belșugul toamnei”⁴⁰. Se pare că, într-adevăr, românii aveau senzația că trăiesc clipe unice, mai ales atunci când ajungeau să vadă, pe viu, simbolurile capitalei sovietice. Admirarea turnurilor Kremlinului, o simplă plimbare prin Piața Roșie, contemplarea catedralei Vasili Blajenii, curgerea șuvoiului uman prin subteranele metroului, Mausoleul lui Lenin, toate acestea contribuiau la efectul suprem de încântare: „Într-adevăr, frumoasă și necuprinsă ești Țară Sovietică. Poeți vestiți te-au cântat în toate limbile pământului...”⁴¹

Economia, sportul, turismul erau dimensiuni importante ale colaborării româno-sovietice, dar „perla” acestei strategii de apropiere între națiuni o constituia, fără doar și poate, cultura. Zeci de grupuri – muzicale, de balet, artiști plastici, scriitori – au trecut

³⁵ Jean Vigreux, Serge Volikow, *Cultures communistes au XXe siècle*, Paris, La Dispute, 2003, p. 211.

³⁶ ANR, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 10/1956, *Date privind relațiile cu U.R.S.S., democrațiile populare și Iugoslavia*, fila 93.

³⁷ „Scântea”, 14 octombrie 1955, p. 1.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, 3 noiembrie 1955, p. 3.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

granița în ambele sensuri, încercând să închidă vechile răni ale ostilității româno-ruse și, totodată, să realizeze o simpatie crescută prin cunoaștere imediată și contact direct. Documentele oficiale pe 1955 consemnau sec că fusese încheiat „un acord de schimb de forțe artistice, care a permis obținerea unor succese importante în ceea ce privește popularizarea R.P.R. în U.R.S.S. (circa 60 concerte și spectacole și primele debuturi ale artiștilor români pe scena Teatrului Mare din Moscova)”⁴².

În iunie 1955, au făcut un turneu în U.R.S.S. Irinel Liciu și Gabriel Popescu, primi-soliști ai Teatrului de Operă și Balet al R.P.R., însoțiți de Ester Maghiar, conducătoarea baletului din acel teatru. Într-o primă fază, artiștii români au apărut de două ori pe scena Teatrului de Operă și Balet din Kiev, în baletul „Macul Roșu”, urmând ca apoi să plece spre Moscova⁴³. Evident, ziarele românești laudau prestația artiștilor români, vorbind de un șir de succese. În luna iulie, o impresionantă delegație de artiști plastici români a plecat în Uniunea Sovietică, la invitația Ministerului Culturii din U.R.S.S. Din grupul românesc făceau parte pictori și sculptori importanți: Corneliu Baba, Dan Hatmanu, Alexandru Ciucurencu, Iosif Bene, Andrei Szobotko, Zoe Băicoianu. Artiștii treceau granița cu un scop precis: „vor studia și vor cunoaște marile realizări ale artiștilor plastici sovietici”⁴⁴. În luna septembrie, la întoarcerea din U.R.S.S., românii și-au împărtășit impresiile din această călătorie, expunând și „directivele” cu care au fost însărcinați de confracții sovietici: „necesitatea legăturii organice a artistului cu viața, dezvoltarea cercurilor plastice de amatori, ... respectul pe care artiștii români trebuie să-l dea tradiției și folclorului, necesitatea organizării... de cât mai multe deplasări în scopul cunoașterii mai atente a vieții și a țării”⁴⁵. Artiștii și oficialii din Ministerul Culturii își luau angajamentul să ducă arta plastică românească pe drumul realismului socialist, educând gusturile oamenilor simpli și, în același timp, popularizând arta românească peste hotare.

Deciși să facă mai mult pentru propagarea imaginii României în Uniunea Sovietică, guvernanții de la București au apelat la un instrumentar cultural cât se poate de divers. Astfel, cu ocazia zilei naționale, 23 august, la Moscova au rulat mai multe filme românești, între care „Ciocârlia” și „Pe drumul libertății”⁴⁶. Cinematografia românească, preluând modelul celei sovietice, a început să se inspire din și totodată să promoveze noile realități sociale.

Aceste relații culturale româno-sovietice nu se derulau la întâmplare. Există o știință a organizării unor astfel de acțiuni comune și chiar se făcea un fel de training socialist care să asigure buna întrepătrundere culturală între națiunile Estului. În septembrie 1955, Bucureștiul a găzduit un fel de schimb de experiență la care, pe lângă români, au fost prezenți domnii Tadeus Czyonczek, Slavov Ganev și Hantos Ianoș (cu consilierii lor) – adică cei ce se ocupau de colaborările dintre Polonia, Ungaria, Bulgaria și U.R.S.S.⁴⁷. Din partea Bucureștiului, mai mulți oficiali ai A.R.L.U.S. au prezentat experiențele românești în relația cu U.R.S.S. Se pare că piesa de rezistență în aceste cooperări bilaterale era o găselniță (inventată de sovietici) numită „Luna Prieteniei”. Timp de 30 de zile se lucra intensiv la strângerea amicitiei cu „Marele Frate”. Luna

⁴² ANR, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 10/1956, *Date privind relațiile cu U.R.S.S., democrațiile populare și Iugoslavia*, fila 93.

⁴³ „Scânteia”, 3 iunie 1955, p. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, 30 iulie 1955, p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*, 22 septembrie 1955, p. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, 14 august 1955, p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*, 11 septembrie 1955, p. 3.

Prieteniei româno-sovietice a fost stabilită în perioada 7 octombrie - 7 noiembrie 1955. Într-o ședință prealabilă, dr. C.I. Parhon, președintele A.R.L.U.S., și Octav Livezeanu, vicepreședintele A.R.L.U.S., sub patronajul lui Leonte Răutu și Gh. Apostol au prezentat proiectul pentru acele zile speciale⁴⁸.

Nu doar românii țineau la imaginea lor în străinătate. Sovieticii, în primul rând, încercau campanii de culturalizare în sfera de influență. La final de mai și început de iunie, balerini sovietici au venit în România, susținând mai multe spectacole. Lui Vladimir Levașov, Iuri Gofman și Olgăi Lepeșinskaia le-au fost făcute biografii apologetice în „Scânteia”, iar la spectacolele lor, în semn de respect față de suveranul sovietic, au participat lideri precum Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Gh. Apostol, Iosif Chișinevski, Emil Bodnăraș, Chivu Stoica sau conducătorii Academiei Române⁴⁹. Soliștii Teatrului Mare Academic de Stat din U.R.S.S. nu au dat doar reprezentații pe scenă, ci și-au îndeplinit și menirea „civică”, vizitând cluburile sindicale bucureștene, discutând cu artiștii locali, schimbând opinii despre rolul artei angajate în regimurile comuniste⁵⁰.

Tot în iunie, pe scenele Ateneului Român, mai mulți artiști lirici din U.R.S.S. au cântat fragmente din opere rusești și europene. Tatiana Talahadze, Maxim Mihalov, Lev Iakovlev, Maxim Dormidontovici de la Teatrul Mare din Moscova au lăsat o bună impresie bucureștenilor⁵¹. În acest context, Anatol Vieru se grăbea să concluzioneze într-un articol apologetic: „întâlnirea publicului românesc cu artiștii sovietici este întotdeauna un prilej de bucurie și o manifestare a mării prietenii ce leagă popoarele noastre”⁵². O impresie mai puternică a făcut un Festival al filmului sovietic, organizat în România în cinstea zilei de 23 august care, în mod oficial, era data la care țara fusese eliberată printr-un aport militar exclusiv sovietic. Filme precum „Tăunul”, „Tinerețe zbuciumată” și „Puterea costă” au făcut săli pline⁵³. În special „Tăunul”, care promova idealurile de libertate umană în forme sociale și revoluționare, a primit cronici excepționale.

La 7 octombrie, începea Luna Prieteniei româno-sovietice. Conform rapoartelor M.A.E., din februarie 1956, suita de evenimente ce a avut loc atunci a fost mult mai bine apreciată decât precedentele. Astfel, „în acest an, Luna Prieteniei s-a desfășurat în ambele țări pe baza acordului de schimb de forțe artistice, mai planificat și organizat și cu rezultate mult mai bune”⁵⁴. În cadrul acestui proiect cultural, la începutul lunii octombrie au plecat în U.R.S.S. două delegații: una de muzicieni și artiști lirici (George Georgescu, Silvia Șerbescu, Zenaida Pally, Garbis Zobian etc.) și alta reprezentând A.R.L.U.S. (Ion Gheorghe Maurer, Octav Livezeanu, Cicerone Theodorescu, Achim Stoia etc.)⁵⁵, ambele invitate de puternica V.O.K.S. (Asociația unională pentru legăturile culturale cu străinătatea) din Uniunea Sovietică. Muzicienii români au cântat în diferite orașe: Moscova, Baku, Tbilisi, Kiev. La televiziunea din Moscova a fost transmisă piesa „Ultima oră” de Mihail Sebastin, iar la Societatea pentru răspândirea cunoștințelor

⁴⁸ *Ibidem*, 22 septembrie 1955, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, 1 iunie 1955, p. 1.

⁵⁰ *Ibidem*, 8 iunie 1955, p. 4.

⁵¹ *Ibidem*, 11 iunie 1955, p. 2.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, 20 august 1955, p. 2.

⁵⁴ ANR, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, Dosar 10/1956, *Date privind relațiile cu U.R.S.S., democrațiile populare și Iugoslavia*, fila 93.

⁵⁵ „Scânteia”, 11 octombrie 1955, p. 3, 16 octombrie 1955, p. 3.

politice și științifice a avut loc o mare adunare festivă dedicată românilor, la care au vorbit reprezentanții A.R.L.U.S. și V.O.K.S., precum și oameni politici români și sovietici⁵⁶. Partea cea mai importantă a manifestărilor artistice românești a avut loc în ziua de 30 octombrie când George Georgescu a dirijat orchestra Teatrului Mare din Moscova. În sală s-a aflat elita politică a regimului sovietic. Prezența numelor mari cu acea ocazie – Bulganin, Vorosilov, Kaganovici, Malenkov, Mikoian, Șepilov – a însemnat un gest de respect arătat României comuniste⁵⁷. În mod evident, ziarele noastre au scris că artiștii români au fost la înălțime, lăsând o bună impresie gazdelor. Pe de altă parte, nu putea să fie altfel, deoarece guvernul Dej trimisese în U.R.S.S. tot ce avea mai valoros muzica românească în acel moment.

Cu totul alte proporții a avut însă celebrarea culturii și științei sovietice în România. O avalanșă de pianiști, violoniști, artiști lirici, artiști plastici, regizori, scriitori, ingineri, agronomi și medici sovietici a invadat România „iluminând” micul popor neolatin cu virtuțile Răsăritului. Într-un veritabil marș triumfal, delegația sovietică a pătruns în România cu trenul, fiind întâmpinată în garile Iași și București de mari mase de oameni, de reprezentanți ai comitetelor regionale și orașenești ale Partidului Muncitoresc Român, de lideri sindicali și ai A.R.L.U.S., de miniștri și academicieni⁵⁸. Delegația sovietică, condusă de Piotr Ivanovici Kundreavțev, prim-locțiitor al ministrului Justiției din U.R.S.S., mai cuprindea academicieni sovietici, directori de instituții culturale din U.R.S.S., laureați ai Premiului Lenin, „eroi ai muncii socialiste” și chiar pe Artiom Markovici Lazarev, ministrul Culturii din R.S.S. Moldovenească⁵⁹.

Deschiderea oficială a Lunii Prieteniei româno-sovietice a avut loc într-o vineri seara (7 octombrie) la Casa Prieteniei Româno-Sovietice, evenimentul fiind patronat de O. Livezeanu din partea A.R.L.U.S. și de M. Roșianu – președintele Institutului Român de Relații Culturale cu Străinătatea. Cuvântul de deschidere a fost rostit de academicianul Iorgu Iordan, iar apoi, N. Popescu-Doreanu a ținut conferința intitulată „Prietenia între țara noastră și marea Uniune Sovietică – cheazășia vieții libere și fericite a poporului român”⁶⁰. Temele abordate erau acele false mituri ale anilor '50 – prietenia de veacuri dintre ruși și români, ajutorul neconținut dat de U.R.S.S. României, marile succese realizate de guvernele comuniste românești sub îndrumarea „luminată” a Moscovei. Evenimentul nu se putea încheia fără un slogan de amicitie proletară: „Să facem ca îndemnul frățesc al poporului sovietic la muncă creatoare să ducă poporul nostru la noi succese în construirea socialismului”⁶¹. Deschiderea bucureșteană a Lunii Prieteniei a fost dublată de adunări festive în principalele orașe ale țării, adunări ținute în special în teatre sau instituții cu nuanță culturală. La Iași, Craiova, Pitești, Galați, Cluj, Târgu-Mureș, activiștii A.R.L.U.S. au mobilizat populația sub aceeași temă aberantă, aprobată de politicienii capitalei: „prietenia dintre țara noastră și Uniunea Sovietică – cheazășia vieții libere și fericite a poporului nostru!”⁶². Astfel, agitația pro-sovietică a cuprins toată România, dând impresia că o populație primitivă se străduia din răspuțeri să-și preamărească zeii. Într-o relație stranie, politicienii comuniști utilizau aproape cu forța elita artistică, mobilizând apoi ca public înconștient aproape întreaga națiune română.

⁵⁶ *Ibidem*, 30 octombrie 1955, p. 1.

⁵⁷ *Ibidem*, 1 noiembrie 1955, p. 3.

⁵⁸ *Ibidem*, 7 octombrie 1955, p. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, 8 octombrie 1955, p. 3.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, 9 octombrie 1955, p. 1.

Pe linie cinematografică a fost gândit un fenomen de proporții care îngloba nu doar filme artistice sovietice, ci și pelicule documentare și științifice. Astfel, în cadrul „Festivalului filmului sovietic”, organizat în București și în orașele capitale de regiuni, rula: „Romeo și Julieta”, „Boris Gudunov”, „Spre țărături noi”, „Zvâpăiata” și „Fantomele părăsesc piscurile”⁶³. În paralel se desfășurau „Festivalul filmului sovietic documentar educativ” (în institute de învățământ superior și licee), „Festivalul filmului agricol sovietic” (în S.M.T.-uri, C.A.P.-uri și I.A.S.-uri și în 2.200 de comune) și „Festivalul filmului medical sovietic” (în facultăți de medicină, spitale și policlinici)⁶⁴. Se pare că sovieticii dețineau cheia succesului în toate domeniile și țineau morțiș să împărtășească românilor minunatele lor metode care le asigurau „progresul” neîntrerupt.

Totuși, Luna Prieteniei a început cu câteva gesturi politice. Astfel, unii din liderii delegației sovietice au ținut conferințe la care a fost prezent un impresionant public. P. I. Kudreavțev, șeful delegației, a vorbit despre „Legalitatea socialistă și dreptul în U.R.S.S.”, apreciind că acel tip de legalitate era superior legalității burgheze, fiind baza dictaturii proletariatului. Legalitatea de tip sovietic ar fi fost „străbătută de spiritul umanismului socialist, ea apără viața și demnitatea omului sovietic, inviolabilitatea persoanei...”⁶⁵. Maximul affront adus românilor a fost însă conferința „Dezvoltarea culturii în R.S.S. Moldovenească”, ținută de A.M. Lazarev, ministrul culturii din acea republică unională. Discursul nu doar că puncta în termeni statistici lichidarea analfabetismului în Basarabia și funcționarea unui număr record de școli, institute de cercetare, biblioteci, cluburi și case de cultură, dar celebra și 31 de ani de la proclamarea R.S.S. Moldovenești, amintind de fericirea poporului moldovenesc înăuntrul U.R.S.S.⁶⁶.

Tot ca un gest de deschidere a Lunii Prieteniei, a fost bifată și cinstirea memoriei eroilor sovietici și români din ultimul război. Toată delegația U.R.S.S., împreună cu oficialități române au depus coroane de flori la monumentul eroilor sovietici din Piața Victoriei și pe locul unde urma să fie ridicat Monumentul ostașilor români căzuți în lupta pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist⁶⁷. Apoi, această amiciție româno-sovietică a fost consfințită de un gigantic congres al A.R.L.U.S. (Asociația Sovietică pentru legături de prietenie cu Uniunea Sovietică). Congresul a fost garnisit de întreaga echipă de conducere a P.M.R. în frunte cu Gheorghiu-Dej (secretar general) și Chivu Stoica (prim-ministru), conducătorii Academiei Române, invitați sovietici și delegați ai asociațiilor de prietenie cu Uniunea Sovietică din mai multe state europene estice și vestice⁶⁸.

Modul în care românii relaționau cu Uniunea Sovietică în 1955 se regăsește clar în discursul lui C.I. Parhon, președintele A.R.L.U.S., și al lui Petru Groza, președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale⁶⁹. Astfel, se clama existența unei iubiri fierbinți pentru sovietici, subliniindu-se că realizările socialismului în R.P.R. ar fi fost imposibile fără un pretins ajutor sovietic generos și dezinteresat; se arăta un respect deplin U.R.S.S.-ului, marele constructor al păcii mondiale. Discursul nu se cantona într-un nivel politic sec, ci încerca să pătrundă în sufletul românilor, atacând tema sensibilă a prieteniei umane: „Noi am simțit nu numai căldura omului sovietic, dar am avut parte, zi de zi, de ajutorul lui, de sfaturile lui în toate domeniile vieții noastre”⁷⁰.

⁶³ *Ibidem*, 25 septembrie 1955, p. 1.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, 11 octombrie 1955, p. 3.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, 9 octombrie 1955, p. 1.

⁶⁹ *Ibidem*, 9 octombrie 1955, p. 3, 11 octombrie 1955, p. 2.

⁷⁰ *Ibidem*, 9 octombrie 1955, p. 3.

La finalul congresului, A.R.L.U.S. a trimis telegrame Comitetului Central al P.C.U.S. și Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., în care, pe lângă obișnuitele laude aduse țării sovietelor, exista și angajamentul de a se insista mai mult pe „întărirea continuă a legăturilor frățești între poporul nostru și marele popor sovietic”. Sloganurile, care erau obligatorii atunci la finalul unor astfel de documente, pot fi luate azi ca sursă de amuzament ori, din contră, ca dovadă a dramei permanente de mutilare a spiritului românesc: „Trăiască marea Uniune Sovietică – bastionul păcii, democrației și socialismului în întreaga lume”. „Trăiască în veci prietenia româno-sovietică!” , „Trăiască Partidul Comunist al Uniunii Sovietice în frunte cu Comitetul Său Central – forța conducătoare a poporului sovietic!”⁷¹ Mai crude erau însă datele statistice care arătau că numărul membrilor A.R.L.U.S. crescuse în cinci ani de la 4 la 6 milioane. Așadar, o masă imensă de români era manipulată și deturnată spre activități ce promovau interesele unui stat străin care nu aducea deloc beneficii poporului român.

Impresionarea românilor de către puternica delegație sovietică, venită parcă să „colonizeze” un spațiu în care anterior nu existase cultură și știință, a început printr-o serie de simpozioane și colocvii. Manifestări cu titluri precum: „Contribuția savanților sovietici la progresul științei”, „Noi cuceriri ale științei sovietice”, „U.R.S.S. în fruntea popoarelor pentru folosirea energiei nucleare în scopuri pașnice” se țineau lanț în toată țara, iar o întreagă săptămână desfășurată sub auspiciile A.R.L.U.S. și Academiei Române s-a intitulat sugestiv „Săptămâna științei și tehnicii sovietice”⁷². În cadrul acestor acțiuni, academicienii Horia Hulubei, Raluca Ripan, Athanasie Joja, Șt. Micu și alții erau aduși să preamărească „înaltul nivel științific al cercetărilor întreprinse de sovietici”. Savanți din Uniunea Sovietică lansau cărți în România și conferențiau pe teme diverse, de la „Dezvoltarea intelectuală a copilului” (L.V. Zankov) la „Proiectarea construcțiilor hidrotehnice” (E.A. Zamarin)⁷³. Întreaga desfășurare de forțe avea menirea să creeze certitudini, să strivească indivizii, să-i aducă la stupefacție și să-i convingă de faptul că sovieticii erau cei mai inventivi oameni de pe Pământ.

Apoi, toate formulele în care arta sovietică a fost prezentată pe teritoriul României trebuiau să aibă același efect. Regizorul Victor Iliu, de exemplu, aprecia că „filmul sovietic cucerește pretutindeni prin bogăția și frumusețea conținutului de idei, prin marea sa însemnătate social-educativă și prin nivelul înalt al realizării artistice”. Aici s-ar fi ajuns, pasămite, deoarece cineaștii sovietici erau artiști-cetățeni, „însuflețiți de marele adevăr al învățăturii marxist-leniniste, purtători de cuvânt ai principiilor de creație ale realismului socialist”⁷⁴. Iliu vorbea cu entuziasm de sosirea vremurilor noi, în care sălile de cinema nu mai erau invadate în mod exclusiv de filmele care propovăduiseră miturile capitalismului și fascismului, filme ce „otrăviseră” sufletele românilor.

Pe lângă „Săptămâna științei” a mai fost inventată și „Săptămâna muzicii clasice ruse și sovietice”, dar muzicienii din U.R.S.S. au concertat nu șapte zile, ci mai bine de o lună în marile orașe ale țării. Soprana Goar Gasparian, din R.S.S. Armeană, concerta la Iași, Galați și Brașov, violonistul Igor Oistrach cânta la Ateneul Român, iar pianistul Iakov Zak se deplasa prin mai multe orașe din Transilvania⁷⁵. În cadrul unei alte manifestări, „Săptămâna teatrului rus și sovietic”, în orașele românești au fost programate piesele „Revizorul” (N.A. Gogol), „Trei surori” (A.P. Cehov), „Pădurea” (N. Ostrovski),

⁷¹ *Ibidem*, 11 octombrie 1955, p. 1.

⁷² *Ibidem*, 11 octombrie 1955, p. 3, 13 octombrie, p. 3, 18 octombrie, p. 3.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, 12 octombrie 1955, p. 3.

⁷⁵ *Ibidem*, 29 octombrie 1955, 1 noiembrie 1955.

„Ani de pribegie” (A. Arbuzov), „De partea cealaltă” (A. Borianov) sau erau puse în scenă, cu trupe de balet celebre, operele „Călărețul de aramă”, „Șeherezada” și „Fântâna din Baccisarai”. În plus, posturile de radio românești transmiteau zilnic emisiuni muzicale consacrate creației ruse / sovietice, iar ansamblurile teatrelor din România prezentau concerte cu muzică ușoară sovietică și românească⁷⁶.

Delirul a atins cote maxime în „Săptămâna cărții sovietice” când, în librării, la bazarele de cărți, în biblioteci, cluburi și cămine culturale din toată țara, a început popularizarea celor mai importante cărți scrise în Est și admise ca „oficiale” de conducătorii U.R.S.S. Erau organizate conferințe și mese rotunde despre marii scriitori sovietici și românii li se transmitea o idee simplă, dar clară: cartea sovietică era „o necesitate vitală și permanentă în orice domeniu al muncii”, era „un prieten sigur” și „urmașa luminată, demnă, puternică, a tot ceea ce a creat mai bun cultura trecutului”⁷⁷. Literatura „marilor frați” nu era retrogradă și nu apela la cele mai josnice instincte ale naturii umane – așa cum o făcea literatura burgheză; ea era, în ansamblu, o capodoperă capabilă „de a înrăuri sufletul omenesc, de a contribui la modelarea unor puternice caractere comuniste”. În topul preferințelor de carte se situau operele lui Lenin și Stalin, Maiakovski și Ilia Ehrenburg, precum și celebrele „Pământ desțelenit” și „Pe Donul liniștit” ale lui Șolohov și „Tânăra Gardă” a lui Fadeev⁷⁸. Dimensiunea acestei frenezii pentru literatura sovietică ne-o dă situația de la Constanța, unde A.R.L.U.S. și Centrul regional de librării au organizat o expoziție impresionantă. În numai câteva zile, peste 5.000 oameni au cumpărat cărți sovietice cu specific divers: beletristică, muzică, sport, cărți pentru copii, carte tehnică⁷⁹. De asemenea, un important scriitor sovietic al acelei perioade, Lev Kassil, avea întâlniri cu scriitorii români, cu elevii și studenții, explicând cum își scria cărțile, ce îl inspira și, mai presus de orice, cum putea să-și construiască o viață eroică fiecare trăitor în regimul comunist⁸⁰.

În toată această Lună a Prieteniei, oamenii de cultură și de știință din U.R.S.S. nu puteau ocoli fenomenul politic și din sălile de conferințe și concerte erau duși în fabrici, pe șantieri și în primării, pentru a se convinge și de „progresele” făcute de români, „umilii” lor învățăcei. Academicienii Traian Săvulescu (președintele Academiei), Simion Stoilov, Iorgu Iordan, Barbu Lăzăreanu primeau delegația sovietică la Academia Română și o informau asupra activităților științifice din R.P.R.⁸¹. Octav Livezeanu le arăta Uzinele „23 august” din București, iar Ioan Niculi, președintele Comitetului executiv al Sfatului popular din Iași, îi întâmpina cu mare condescendență pe sovietici în Moldova. Apoi, unii membri ai delegației vizitau spitale, alții C.A.P.-uri și alții instituții de învățământ⁸². Luna Prieteniei s-a încheiat cu o mare conferință de presă, ținută de oaspeții sovietici. După ce au dat sfaturi românilor, aceștia, în mod galant, au trecut în revistă și „realizările” culturii și științei românești și au apreciat consolidarea legăturilor de amicitie dintre comuniștii celor două țări⁸³.

În ansamblu, putem afirma că relațiile culturale, științifice, sportive, sindicale, economice, dintre Uniunea Sovietică și Republica Populară Română erau o continuare perfectă a celor politice. Prin aceste conexiuni, U.R.S.S. își desăvârșea influența

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, 22 octombrie 1955, p. 1.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, 26 octombrie 1955, p. 1.

⁸⁰ *Ibidem*, 11 octombrie 1955, p. 3.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, 11 octombrie 1955, 13 octombrie, 22 octombrie.

⁸³ *Ibidem*, 20 octombrie 1955, p. 3.

dominatoare în spațiul carpatic, asumându-și un rol de tutelă și de cenzură asupra a orice se întâmpla în interiorul societății românești. Sovieticii aveau avantajul celor care impuneau standarde și criterii, dădeau sfaturi și treceau toate domeniile supravegheate prin filtrele unei ideologii agresive. Ei nu erau priviți ca adevărați parteneri de către români, ci erau urcați pe soclul înalt al idolilor falși. Dacă în sectoare precum tehnica, știința și economia, sovieticii îi devansau în mod clar pe români, această aură trebuia extinsă și asupra domeniilor și științelor umaniste, mult mai vulnerabile la ideologia marxist-leninistă. Voit sau nu, românii se priveau și erau priviți ca fiind într-o stare de inocență naivă și inferioritate, de unde doar tutorii sovietici îi puteau scoate. Întreaga Românie era obligată să trăiască o permanentă stare de admirație față de tot ceea ce venea din U.R.S.S. și să adopte, necritic, modelele propuse de Moscova.

Fără îndoială că prin intermediul acțiunilor de tipul celor analizate de noi se desfășura o propagandă intensă, folositoare regimului. Scopul ultim al acestei propagande era instaurarea unor noi valori în societățile controlate de comuniști. Deoarece, treptat, valorile personale se racordau la valorile culturale predominante în epocă, ideologii regimurilor estice, gândind evenimente și tehnici speciale pentru a produce o schimbare decisivă a gusturilor⁸⁴. Mai tot ceea ce era oferit indivizilor și maselor era distorsionat și transformat în produs ideologic. Dacă în politică predomina propaganda neagră, în celelalte domenii era preferată propaganda albă, folosită insistent mai ales pentru celebrarea zilelor naționale și în toate manifestările artistice conexe diferitelor sărbători inventate de comuniști⁸⁵. Apoi, se apela la toate suporturile tehnice pe care le putea utiliza propaganda: cântece, cărți, discursuri, imagini (filme, artă) spectacole (adunări, mitinguri sportive, teatre, parade)⁸⁶. Adeseori erau luate în considerare tehnici speciale menite a maximiza efectul propagandei: crearea de emoții puternice prin limbaj, artă, film; prezența liderilor politici importanți la diferite acțiuni culturale; amplasarea unor simboluri vizuale ale puterii (steme, drapele); folosirea unui anumit tip de limbaj, plin de exagerări, care diaboliza adversarul sau care scotea în evidență „virtuțile” comuniste⁸⁷.

Unul dintre principalele obiective vizate de această propagandă era crearea de solidarități între statele comuniste. Nu era ușor să schimbi mentalitățile într-un timp atât de scurt și, acolo unde nu fuseseră decât legături slabe și întâmplătoare, ba chiar de ostilitate, să pui ideea de unitate perfectă. Totuși, campaniile de solidaritate cu cineva / ceva fuseseră o constantă a sovieticilor și în perioada interbelică iar în anii '50 ei au oferit propria experiență întregului bloc comunist⁸⁸. Fiind instrumente de mobilizare aceste campanii oricum aveau efecte puternice în societate dar și la nivel de bloc. Deși anterior fuseseră puțin interesate unele de altele, țările estice au îmbrățișat tema fraternității popoarelor și, măcar pentru prima parte a Războiului Rece, au exersat diferite forme de admirație reciprocă.

Simpla idee de solidaritate era sprijinită de multitudinea schimburilor culturale, sportive, economice care au activat brusc o zonă uriașă, de la Baltica la Adriatica și Marea Neagră. Aceste mișcări furibunde de orchestre, trupe de teatru, echipe sportive, ansambluri folclorice au dat impresia de supraconectare, de integrare și transformare a Estului într-un spațiu unitar. Dacă anterior se vorbea de imposibilitatea „unificării” jumă-

⁸⁴ Garth S. Jowett, Victoria O' Donnell, *Propaganda and Persuasion*, London, Sage Publications Inc., Newbury Park, 1992, p. 23.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁸⁶ Jean Marie Domenach, *La propagande politique*, Paris, Presse Universitaires de France, 1950, p. 46-47.

⁸⁷ Garth S. Jowett, Victoria O' Donnell, *op. cit.*, p. 222-225.

⁸⁸ Jean Vigreux, Serge Volikow, *op. cit.*, p. 104.

tății răsăritene a continentului datorită disputelor etnice și a mozaicului lingvistic, noua situație părea să permită Moscovei o dominație facilă și un control absolut asupra unui spațiu vast⁸⁹. Treptat, conectarea și integrarea duceau la uniformizare, iar această metamorfoză convenea pe deplin hegemonului sovietic. Legăturile culturale, distorsionate ideologic, topeau într-un întreg uniform identitățile naționale din Est, altă dată atât de diferite.

Situația se aseamăna foarte mult cu ceva teoretizat încă din secolul XIX și care puneă amnezia în prim-planul formării unui anumit profil cultural național. Sub presiunea unor cuceritori, un popor își uita trecutul, fiind obligat să construiască un prezent suspendat, fără rădăcini în moștenirea națională⁹⁰. Cu atât mai mult se întâmpla asta la mijlocul secolului XX, când cultura era slăvită precum o zeităate absolută și când exista o necesitate a conștiinței individuale de a aparține unei anumite culturi⁹¹. În cazul nostru, contaminarea cu realismul socialist se putea face printr-o gamă largă de modalități, toate având drept țintă identificarea individului cu noile valori. În acele vremuri, când se construia o „lume nouă”, apărea și un „om nou” care trebuia modelat printr-o „nouă cultură”. Aceasta însă era trecută prin controlul partidului unic, iar produsele culturale finale „vorbeau” într-un limbaj care le făcea să arate a produse ideologice, cu efecte ideologice⁹². Cultura căpătase o dimensiune politică ce nu mai putea fi neglijată.

Literatura, arta plastică, muzica și filmele ofereau creații cu subiecte comuniste forțate, care intrau cu brutalitate în spațiul privat al indivizilor. O carte ne arăta viața entuziastă a clasei muncitoare, un film prezenta Armata Roșie eliberatoare, un tablou imagina coșuri cu fum, simboluri ale industrializării. La comandă, apărea o cultură socialistă, opusă culturii „burgheze”, care trebuia să reflecte transformările accelerate pe care le sufereau societățile estice. În același context, unele discipline precum folclorul sau sporturile de echipă erau net privilegiate. În cazul folclorului, s-a spus că acesta elimina distanța dintre o cultură înaltă, aristocratică, și cultura populară, a maselor defavorizate⁹³.

Toate aspectele nonpolitice ale activității umane, bine dirijate de regim, tindeau să participe intens la crearea unei mitologii comuniste. Aceasta avea un imens potențial de seducție și iradiere și ei i-au căzut victime atât creatorii de cultură, cât și cei care o receptau⁹⁴. De altfel, cultura comunistă deși „realistă”, părea că nu mai face distincția între esența lumii vizibile și imaginar. Încercând să reordoneze valorile, ea configura mituri pe care le servea drept adevăruri eterne: economia statelor comuniste va întrece economia capitalistă, muncitorii puteau trăi ca niște eroi contemporani, politicienii comuniști aduceau pacea în întreaga lume, popoarele estice progresau prin amiciție și sprijin reciproc. Miturile nu se articula doar la scară internă, ci prindeau și dimensiuni internaționale. De exemplu, Uniunea Sovietică privea Europa de Est ca pe o regiune de unde se putea exporta cu succes mitologia eroică a Armatei Roșii⁹⁵. „Eliberarea” și oferirea unei șanse alternative se puteau aplica oriunde în lume, oricărei națiuni.

Arta cuvântului și arta imaginii, în toate formele lor, erau obligate să manipuleze prin simplul fapt că prezentau ficțiunea numind-o realitate. Realismul socialist era un compromis între politică și producția culturală, de aceea nu putem vorbi de autonomia creatorului de cultură sau a operei de artă. Deturnarea artei prin ideologie pare să spună

⁸⁹ Walter Kolarz, *Mituri și realități în Europa de Est*, Iași, Polirom, 2003, p. 195-196.

⁹⁰ Ernest Gellner, *Cultură, identitate și politică*, Iași, Institutul European, 2001, p. 25-27.

⁹¹ *Ibidem*, p. 192-196.

⁹² Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, Los Angeles, University of California Press, 1995, p. 89-90.

⁹³ Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944-1993*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 89.

⁹⁴ Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, București, Humanitas, 2005.

⁹⁵ J.F. Brown, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, Duke University Press, 1988, p. 31.

că orice formă de cultură stătea sub tirania epocii și, mai mult decât atât, orice creație făcută fără libertate nu era altceva decât un vehicul al relațiilor sociale⁹⁶. În acest sens, rezistă afirmația conform căreia cultura devenise o armă subordonată propagandei de stat, o unealtă utilizată cu eficiență în spălarea creierelor populației⁹⁷.

Relațiile nonpolitice ale României cu alte țări comuniste erau menite să aibă o decodare identică pentru doi spectatori majori: Occidentul și omul simplu din Est. Acțiunile comune ale aliaților Moscovei în domeniile cultural și sportiv trebuiau să încarneze ideea de pace, prezentă obsesiv în discursurile comuniste. Estul dorea să arate că nu e reprezentat doar de Tratatul de la Varșovia, de teroarea contra partidelor „burgheze” sau de dominația economică a U.R.S.S. Serile literare, expozițiile de pictură, concertele, făceau și ele parte din ipostazele blocului comunist și încercau să umanizeze o lume în care domnea brutalitatea. Dacă liderii comuniști clamau pacea la scară internațională, tot ei arătau, în mod perfid, că instauraseră deja în interiorul lagărului socialist și o lume a spiritului, a frumosului, a sentimentelor sincere. Astfel se explică cum filmele, literatura, arta erau împinse în față pentru a mima normalitatea.

Nu în ultimul rând, aceste „schimburi” culturale, economice și sportive erau o modalitate eficace prin care România își construia imaginea în interiorul grupului comunist. Această imagine nu mai făcea apel la valorile unei Români perene, așa cum fuseseră ele exploatate la final de secol XIX și început de secol XX de românii care doreau să se facă cunoscuți Occidentului⁹⁸. În 1955, liderii de la București erau dispuși să renunțe la mare parte din detaliile identitare care individualizaseră acest popor în ultimele secole. Literatura, filmele, arta arătau la fel în toate țările care se îndreptau spre comunism. Poate doar folclorul rămăsese singura oază de „național” într-un spațiu care folosea limbajul internaționalismului proletar. Pentru liderii de partid, prestigiul în lume se dobânda doar prin valențele cantitative mimetice: cât mai multe tractoare, cât mai multe romane care să copie stilul celor sovietice, cât mai multe piese de teatru rusești, cât mai multe preluări din științele dezvoltate în Uniunea Sovietică. România pierdea orice identitate și se topea în marele Est.

CULTURAL AND NON-POLITICAL RELATIONS BETWEEN
SOVIET UNION AND POPULAR REPUBLIC OF ROMANIA IN 1955
(Summary)

Keywords: marxist-leninist ideology, foreign policy, cultural propaganda, Cold War

Overall, we can state that the non-political relations (in areas such as culture, science, sports, syndicate and economy) between the Soviet Union and the Popular Republic of Romania were a perfect complementary image of the political ones. Through these connections, U.S.S.R. was empowering and ensuring its dominant influence on the Carpathian area, taking the role of guardian and censor upon everything that was happening inside the Romanian society. The Soviets had the advantage to enforce certain standards and criteria, giving strong advice and filtering all surveyed activities through an aggressive ideology. They were not regarded as true partners by the Romanians, but were instead transformed into undeniable false idols. In such areas as technique, science and economy, the Soviets clearly outshone the Romanians. However, the Soviets needed to extend this overwhelming influence to the social sciences as well, these being much more vulnerable to the Marxist-Leninist ideology. Whether they wanted it or not, Romanians were looked upon as living in a state of naive innocence and inferiority that only the Soviets could improve. The whole country was forced to live in permanent admiration towards everything that came from the U.S.S.R. and thus to adopt all models proposed by Moscow, without daring to criticize.

⁹⁶ Dan Eugen Rațiu, Ciprian Mihali, *Artă, comunitate și spațiu public*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință, 2003, p. 65.

⁹⁷ Ivan T. Berend, *op. cit.*, p. 93.

⁹⁸ Laurențiu Vlad, *Imagini ale identității naționale*, București, Editura Meridiane, 2001.

CĂTĂLINA CHELCU

SINODUL DE LA IAȘI (1642) – O EVALUARE ISTORIOGRAFICĂ

Înrăurirea personalității lui Petru Movilă în spațiul cultural al Moldovei, la jumătatea secolului XVII, a fost covârșitoare cu prilejul unui moment istoric deosebit, petrecut în Iași domniei lui Vasile Lupu, în toamna anului 1642. Însemnătatea evenimentului, dovedită de participanți, de scopuri, dar mai cu seamă de urmările sale în plan religios, obligă la reliefaarea lui în cele ce urmează.

În anul 2002, s-au împlinit 360 de ani de la organizarea Sinodului de la Iași, în cadrul căruia a fost îndreptat și definitivat textul *Mărturisirii de credință*, scris de mitropolitul de Kiev, Petru Movilă. În ședința de lucru a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din 12-13 martie 2002, s-a hotărât proclamarea canonizării Sfântului Petru Movilă. De asemenea, s-a hotărât prăznuirea Sfântului Ierarh la 22 decembrie – dată ce corespunde celei în care Petru Movilă a trecut la cele veșnice –, precum și înscrierea sa în Calendarul Bisericii Ortodoxe Române. Sfântul Sinod al Bisericii Ucrainene făcuse același lucru, la 15 decembrie 1996¹.

Despre importanța Sinodului de la Iași, din toamna anului 1642, și despre implicațiile pe care le-a avut asupra Ortodoxiei s-a scris în repetate rânduri. Se cunoaște faptul că impulsul organizării acestui sinod a fost dat de contextul politico-religios din spațiul european estic, unde Ortodoxia se confrunta cu propaganda catolică și calvină. Aflate sub presiunea unor confesiuni concurente, Bisericele greacă, ucraineană și română și-au trimis reprezentanții la unul dintre cele mai importante adunări teologice, organizate până atunci. Această adunare a fost precedată de Sinodul de la Kiev, convocat între 8 și 18 septembrie 1640, în catedrala Sfânta Sofia, la care a fost discutată varianta latină a scrierii mitropolitului de Kiev, intitulată *Expositio fidei Ecclesiae Russiae Minoris*². Reorganizarea Bisericii Ortodoxe din Polonia de către mitropolitul Petru Movilă s-a datorat faptului că, în această zonă, catolicismul își consolidase mult prezența, în urma unirii de la Brest, din 1595.

Cunoașterea temeinică a activității lui Petru Movilă s-a datorat, în, primul rând, lui Ghenadie Enăceanu³, ale cărui cercetări întreprinse spre sfârșitul secolului XIX au fost continuate de P. P. Panaitescu⁴, precum și de alți istorici. S-a spus că „lucrarea” bisericească a mitropolitului de Kiev s-a dorit a fi „un îndreptar de neștirbită credință

¹ Decizia Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române privind proclamarea canonizării Sfântului Petru Movilă, nr. 1273 din 18 martie 2002, în *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă 1642-2002*, volum tipărit cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, Editura Trinitas, 2002, p. 33-34.

² G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Minerva, 1972, p. 184.

³ Vezi Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*

⁴ Vezi P. P. Panaitescu, *Petru Movilă. Studii*, ediție îngrijită, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, Editura Enciclopedică, 1996.

pentru credincioșii din Rusia kieveană, aflată pe atunci sub coroana Poloniei, care avea toate motivele să sprijine o întindere a uniției în teritoriile ce atârnavă de ea”⁵. De aceea, Petru Movilă a fost considerat „părintele teologiei ortodoxe moderne”⁶.

Sursele istorice, după care s-au reconstituit faptele petrecute cu prilejul desfășurării Sinodului de la Iași, din toamna anului 1642, sunt, în principal, următoarele: scrisoarea de mulțumire a delegaților greci și ruteni către Vasile Lupu, pentru sprijinul primit de la el – aflată în registrul inferior al unei foi volante tipărite în limba greacă, la 20 decembrie 1642, în tipografia de la Trei Ierarhi⁷, după terminarea lucrărilor sinodale (în partea de sus a documentului se afla scrisoarea sinodală a patriarhului ecumenic Partenie I, cuprinzând condamnarea – punct cu punct – la sinodul de la Constantinopol, din mai 1642, a capitolelor considerate eterodoxe din catehismul atribuit lui Chiril Lucaris); raportul (sau scrisoarea) unui martor al evenimentelor, A. Scogardi, medicul lui Vasile Lupu, întocmit la 6 noiembrie 1642 în limba italiană; scrisoarea sinodală din 11 martie 1643 a patriarhului Partenie I, emisă în urma Sinodului desfășurat la Constantinopol (în martie 1643).

Prima formă a lucrării lui Petru Movilă, care a devenit – după sinodul de la Iași – o nouă carte de doctrină și de morală creștină, a fost adusă de teologii kieveeni la Iași, în toamna anului 1642. Ea a fost considerată o „sinteză teologică a Academiei kievene”⁸ întemeiate de Petru Movilă, cel care a devenit – în aprilie 1633 – arhiepiscop al Kievului și Mitropolit al Galiției și a toată Ucraina. Motivul pentru care mitropolitul Kievului a redactat, în 1639, versiunea latină a *Mărturisirii* a fost acuza de protestantizare adusă Bisericii Ortodoxe de către iezuiți, ca urmare a apariției la Geneva (în 1629) a *Mărturisirii* calvinizante atribuite patriarhului Chiril Lucaris. Mai mult, în afara chestiunilor confesionale care trebuiau lămurite, existau și rațiuni politice.

Petru Movilă participase, în calitate de reprezentant și locțiitor al mitropolitului de Kiev, la lucrările Dietei pentru alegerea regelui Poloniei (din 13 noiembrie 1632), care s-au soldat cu numirea lui Vladislav al IV-lea. Noul rege a sprijinit alegerea fiului de domn moldovean ca mitropolit de Kiev, căruia i-a acordat confirmarea în scaunul mitropolitan, la 12 martie 1633. Titlul de arhiepiscop și mitropolit al Kievului, Galiției și al întregii Rusii (Rutenia) l-a purtat până la moarte⁹. A avut loc, în opinia lui P. P. Panaitescu, o înțelegere (în 1632 și 1633) cu protestanții din Polonia, din motive politice¹⁰, prin care regele polon recunoștea Biserica și ierarhia ortodoxă din Republica

⁵ *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, traducere și cuvânt înainte de Alexandru Elian, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 6.

⁶ Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 105.

⁷ Data și locul tipăririi acestei scrisori reies din decretul patriarhului Partenie, apărut la Paris, într-o broșură în limba latină. La sfârșit, într-o notă scrisă în grecește se precizează: „S-a tipărit în Iași Moldovlahiei în cinstita și domneasca mănăstire a celor Trei Ierarhi la anul mântuirii 1642, în luna decembrie 20” (vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, I, București, 1903, p. 119).

⁸ Daniel Niță-Danielescu, *Importanța și semnificația Mărturisirii Ortodoxe de la Iași (1642) în istoria Bisericii Ortodoxe Române*, în *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă 1642-2002*, Iași, Editura Trinitas, 2002, p. 72.

⁹ În legătură cu moartea mitropolitului Petru Movilă, s-au vehiculat datele de 22 decembrie 1646, 24 decembrie același an și 1 ianuarie 1647. Însemnările unui contemporan al mitropolitului, anume J. Jerlicz, cuprind, între altele, și această dată, notată ca fiind: „la 1 ianuarie 1647, ziua Anului Nou, sărbătoarea ruteană a Sfântului Vasile, joi spre vineri, la patru ore din noapte” (Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuții*, în *MMS*, an. LVII, 1981, nr. 10-12, p. 715). Pentru a limpezi lucrurile, Ștefan S. Gorovei a precizat: „1 ianuarie stil nou corespunde cu 22 decembrie stil vechi, astfel încât 24 decembrie va fi fost ziua înmormântării” (*ibidem*, p. 715-716).

¹⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 56.

Nobiliară¹¹. În replică, Petru Movilă s-a apropiat de partidul nobililor protestanți din Polonia, aliați cu ortodocșii. Cu unii dintre ei – precum cei din familiile Radziwill, Wiszniowiecki și Zamoyski – se și înrudea¹². Mitropolitul a intermediat chiar căsătoria unuia dintre membrii familiei Radziwill, Ianusz, mare hatman al Lituaniei, cu fiica lui Vasile Lupu, Maria, în 1645. Evenimentul a marcat un alt moment al politicii ortodoxe polonofile a mitropolitului de Kiev, în care Moldova a avut un loc important¹³. În schimb, relațiile lui Petru Movilă cu patriarhul Constantinopolului, Partenie I, erau foarte reci¹⁴.

Evenimentul organizat în toamna anului 1642, la Iași, este cunoscut în istoriografie sub mai mulți termeni, ca urmare a diferitelor moduri de interpretare a celor petrecute în reședința principală a Moldovei: sinod „quasi-ecumenic” sau „aproape ecumenic”, „panortodox”, „sinod al Ortodoxiei” (T. G. Bulat), „conciliabulo, overo Synodastro” (A. Scogardi, în scrisoarea din 6 noiembrie 1642), „soboraș” și „conferință de teologi ruși și greci” cu scopul discutării și aprobării *Mărturisirii de credință* (N. Iorga), „o reuniune de experți în probleme în care erau direct interesate numai cele două părți: Kievul și Constantinopolul” (Al. Elian)¹⁵. Pentru Scarlat Porcescu, termenul potrivit este „conferință teologică”, întrucât cerințele pentru a se putea vorbi despre întrunirea unui Sinod nu au fost îndeplinite¹⁶. În plus, faptul că s-a trimis, la sfârșitul lunii octombrie, lucrarea mitropolitului Petru Movilă – tradusă în limba greacă, cu îndreptările asupra cărora s-a discutat în cadrul lucrărilor de la Iași – spre aprobare, Patriarhiei de la Constantinopol, a întărit și mai mult convingerea istoricului în faptul că adunarea de la Iași a avut un rol consultativ, nu decizional¹⁷. La 11 martie 1643, a fost emisă o scrisoare sinodală, semnată de patriarhul Constantinopolului, Partenie I, ca și de ceilalți patriarhi ortodocși, prin care se întărea textul grecesc al *Mărturisirii de credință*¹⁸. Alți istorici se pronunță pentru denumirea de „adunare teologică, pe care literatura de specialitate o cunoaște sub numele de Sinodul de la Iași”¹⁹.

S-a apreciat că Sinodul de la Iași a fost convocat de Petru Movilă în dorința de a intra în contact cu grecii și de a le prezenta proiectul său de *Mărturisire a Credinței Ortodoxe*²⁰. Ca urmare, în toamna lui 1642, a avut loc întâlnirea a două școli teologice, întâlnire ce „devenise necesară, din pricina tulburărilor ce se produsese în Biserica Orientului”²¹. Potrivit unei alte opinii, sinodul a fost „convocat de Vasile vodă Lupu,

¹¹ Scarlat Porcescu, *Sinodul de la Iași – 1642*, în I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian (coord.), *România în istoria universală*, III/1, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 574-575. Niculae M. Popescu a descris succesul lui Petru Movilă în urma acestei politici: „de mult nu mai dobândise Biserica Ortodoxă și, prin ea, poporul ucrainean, o biruință atât de însemnată” (Niculae M. Popescu, *Pomenirea mitropolitului Petru Movilă și a sinodului de la Iași*, în BOR, an LX, nr. 9-10, 1942, p. 392).

¹² P. P. Panaitescu, *Petru Movilă*, p. 17.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 56.

¹⁵ Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 567.

¹⁶ *Ibidem*. Autorul își explică astfel opțiunea: cuvântului „sinod” este „o adunare de ierarhi; la care, dacă participau și alți slujitori bisericești, diaconi, preoți sau dascăli în teologie, aceștia aveau un vot consultativ fiind însoțitori ai ierarhilor; or, la Iași a participat un ierarh, anume Porfirie, fost mitropolit al Niceii, ca delegat al Patriarhiei din Constantinopol, și câțiva slujitori bisericești, e drept, cu solidă pregătire teologică”.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 568.

¹⁹ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Contribuții la istoria Trei Ierarhilor*, în *AIIX*, t. XXX, 1993, p. 444-445.

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 13.

²¹ *Ibidem*, p. 55.

după îndemnul lui Petru Movilă²². Însă, în scrisoarea medicului Scogardi se spune explicit că această adunare a fost inițiată de mitropolitul Ruteniei, care a insistat pe lângă Vasile Lupu să intervină pe lângă patriarhul de la Constantinopol, pentru a trimite o delegație greacă care să discute pe marginea textului *Mărturisirii de credință*²³. Un rol important în desfășurarea lucrărilor l-a avut Meletie Sirigos. Acesta ținuse „cuvântarea”²⁴ la hirotonisirea lui Varlaam ca mitropolit al Moldovei și Sucevei (la 23 septembrie 1632).

O altă problemă în legătură cu Sinodul de la Iași o constituie intervalul temporal în care s-au desfășurat lucrările. Ghenadie Enăceanu a fost de acord cu datarea propusă de istoricul rus, Macarie Bulgakov, anume decembrie 1641 - septembrie 1642²⁵. Scarlat Porcescu a considerat că Sinodul a avut loc „înainte de 15 octombrie, prin rezolvarea unor lucrări pregătitoare, și s-a încheiat după 27 octombrie 1642”²⁶. Datarea a fost stabilită prin deducere, pe baza informațiilor din scrisoarea doctorului Scogardi, scrisă la 6 noiembrie același an, în care se spunea: „în ce fel acum trei luni <și> mai bine, mitropolitul rutean de rit grec, care rezida la Kiev, în Polonia, precum și toți rutenii și cazacii cerură cu insistență de la acest domn principe – Vasile Lupu – pentru ca să obțină de la patriarhul Constantinopolului câțiva teologi greci”²⁷. Într-un studiu de referință cu privire la personalitatea lui Petru Movilă, publicat în anul 1942, preotul Niculae M. Popescu a formulat altă opinie cu privire la timpul în care s-au desfășurat lucrările Sinodului de la Iași. Pentru el, sursa de informație necesară clarificării problemei a fost notița lui Meletie Sirigul, de pe exemplarul tradus din limba latină în greacă a *Mărturisirii de credință*, exemplar adus de teologii kieveeni la Iași. Pentru începutul lucrărilor a fost notată data de 15 septembrie 1642, care însemna „ziua, luna și anul când se deschide sinodul de la Iași și când în chilie porni traducerea”²⁸; iar ca dată de sfârșit, 27 octombrie 1642, zi în care, în aceeași notiță, delegații kieveeni au adresat unele întrebări Patriarhiei ecumenice: „Aceste întrebări ni s-au trimis în Iașii Moldovei de către Înalt Preasfințitul mitropolit al Kievului prin delegații săi, Isaia, Ignatie și Iosif, la 27 octombrie 1642, cerând răspunsuri de la Marea Biserică”²⁹. Totodată, notița a fost înțeleasă ca sfârșit al traducerii făcute de Meletie Sirigul și, implicit, al lucrărilor Sinodului. Datarea propusă de Niculae M. Popescu, adică 15 septembrie - 27 octombrie 1642, a fost însușită și de alți de cercetători³⁰.

Locul desfășurării lucrărilor sinodale constituie un alt subiect de controversă, ca urmare a faptului că izvoarele păstrate nu spun aproape nimic. Chiar și așa, în majoritatea contribuțiilor științifice se indică trapeza mănăstirii Trei Ierarhi, actuala „sală gotică”³¹. Cercetări recente au adus un alt punct de vedere, considerându-se că lucrările

²² Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 445.

²³ Hummuzaki-Slavici, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV/1, București, 1880, p. 668, nr. DXCIV.

²⁴ D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Ariadna Camariano și Nestor Camariano, t. I, București, 1939, p. 229. Textul grecesc al cuvântării și traducerea în limba română, p. 232-234.

²⁵ Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 298.

²⁶ Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 571.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 398.

²⁹ *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, p. XXVI.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 40; vezi și Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 35, dar și Antonie Plămădeală, *Eveniment mondial la Iași și Sinodul din 1642, în Dascăli de cuget și simțire românească*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 181.

Sinodului s-au ținut chiar în biserica mănăstirii Trei Ierarhi, după modelul bizantin ce caracterizează întreaga domnie a lui Vasile Lupu. Al doilea argument pentru a susține această ipoteză a fost faptul că lucrările nu au fost publice; „or, o mănăstire putea asigura cel mai bine această confidențialitate”³².

La lucrările Sinodului de la Iași, ce a reunit teologi din întreaga Ortodoxie, n-au participat patriarhul ecumenic Partenie I și mitropolitul Kievului Petru Movilă, care au trimis doar reprezentanți. De la Constantinopol au ajuns la Iași: Porfirie, fostul mitropolit al Niceii, în calitate de exarh patriarhal, și Meletie Sirigul (Syrigos), protosinghel, dascăl și predicator al Marii Biserici din Constantinopol, cel mai învățat teolog grec din secolul XVII, dar și bun cunosător al Moldovei, în urma călătoriilor făcute aici³³. El a fost reprezentantul permanent la Patriarhiei Ecumenice și învățător al Marii Biserici, bucurându-se de o largă apreciere în lumea ortodoxă, datorită solidei pregătiri teologice dobândite în tinerețe³⁴; Meletie a studiat în Candia cu Meletie Vlastos, la Veneția cu Teophil Corydaleu, apoi la Padova și Constantinopol, unde a devenit protejatul patriarhului Chiril Lucaris, pe care îl va critica neîndurător mai târziu³⁵. El a fost, potrivit lui Ghenadie Enăceanu, „persoana cea mai erudită și mai de distincțiune a timpului”³⁶, de aceea i s-a atribuit rolul determinant în corectarea lucrării lui Petru Movilă, potrivit principiilor teologice ortodoxe³⁷. Meletie Sirigul era cunoscut pentru intransigența de care dădea dovadă în aplicarea dogmei ortodoxe³⁸.

Partea ucraineană a fost reprezentată de Isaia Trofimovici, egumenul mănăstirii Sfântul Nicolae din Kiev și primul rector al Colegiului movilean, de Iosif Kononovici, egumen al mănăstirii Bogoiavlenska (Arătarea Domnului) și de Ignatie Oxenovici, fost rector al școlii întemeiate de Petru Movilă pe lângă Mănăstirea Lavra Pecerska și predicator al catedralei Sfânta Sofia. Din partea Bisericii Ortodoxe din Moldova au luat parte mitropolitul Varlaam, episcopii de Roman (Evloghie), Rădăuți (Anastase) și Huși (Gheorghe), cărora li s-a alăturat Sofronie Pociatki, egumen al mănăstirii Trei Ierarhi și rector al colegiului întemeiat de Vasile Lupu pe lângă această mănăstire, precum și alți egumeni din țară³⁹.

Alexandru Elian a considerat că „nu a asistat la lucrări nici unul dintre ierarhii moldoveni, cum greșit mai cred unii cercetători, pentru că nu a fost vorba decât de ceea ce am numi azi o reuniune de experți în probleme în care erau direct interesate numai cele două părți: Kievul și Constantinopolul”⁴⁰. Istoricul aducea în sprijinul acestei ipoteze „izvoarele contemporane”⁴¹, din care ar rezulta că la sinod au participat membri ai patriarhiilor de Constantinopol, Antiohia și Ierusalim, cărora li s-au alăturat „ierarhii ruși și moldoveni: mitropolitul Varlaam, episcopii de Roman, Rădăuți și Huși, precum

³² Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 445-446.

³³ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 39.

³⁴ Ștefan Gănceanu, *Meletie Sirigul, cel mai de seamă teolog ortodox din veacul al XVII-lea*, în MMS, an. XLV (1969), nr. 1-2 (ian.-febr.), p. 48-49.

³⁵ *Ibidem*, p. 47.

³⁶ Ghenadie Enăceanu, *op. cit.*, p. 231.

³⁷ Ștefan Gănceanu, *op. cit.*, p. 55.

³⁸ Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, Editura Minerva, 1974, p. 22.

³⁹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 40; Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 181. Mai mult, cel din urmă autor și-a închipuit și locurile ocupate de participanți: „Toți stăteau de-a dreapta domnului. De-a stânga stăteau marii boieri ai Divanului – guvernul – printre care celebritățile viitoare: Grigore Ureche cronicarul, Dragoș pravitistul, Todirașcu logofătul cancelariei latine a domnului ș.a.”.

⁴⁰ *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, p. 6.

⁴¹ *Ibidem*, p. 7: „Izvoarele contemporane, de altfel, nu lasă nici un fel de îndoială în această privință”.

și Serafim (?), egumenul de la Trei Ierarhi⁴². Medicul Scogardi, martor al evenimentelor, a scris, în pasajul despre împotrivirea teologilor ruteni la condamnarea lui Chiril Lucaris, propusă de Meletie Sirigul, că de partea trimișilor kieveeni a stat „il Principe, e tutti li Boiari”⁴³. De asemenea, faptul că Vasile vodă a prezidat lucrările sinodului, „ca împărații bizantini de odinioară”, este o idee general acceptată de cercetători⁴⁴. Numele delegaților ruteni și constantinopolitani rezultă cu claritate din scrisoarea sinodală din 11 martie 1643 a patriarhului Partenie I, emisă în urma sinodului desfășurat la Constantinopol, unde s-a întărit, cu două rectificări, *Mărturisirea ortodoxă* a mitropolitului Petru Movilă, așa cum fusese discutată și aprobată în cadrul lucrărilor Sinodului de la Iași⁴⁵.

Mitropolia Țării Românești nu a trimis la Iași reprezentanți. Lipsa lor a fost justificată de „raporturile neprietenești dintre Matei Basarab și Vasile Lupu”⁴⁶, ceea ce pare foarte probabil, după recente conflicte militare în care se înfruntaseră cei doi, la Nenișori și Ojogeni (octombrie 1639). O încercare de apropiere între cei doi domni se făcuse, totuși, prin mijlocirea lui Petru Movilă. Ștefan S. Gorovei afirmă că Prefața *Triodului înflorat*, tipărit la Kiev în 1642, adresată „strălucitului Io Matei Basarab, din mila lui Dumnezeu voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei și a toată Podunavia, încă și al părților de peste munți, Amlașului și Făgărașului herțeg și celelalte”, avându-l ca autor pe mitropolitul Petru Movilă, a fost redactată cu scopul medierii conflictului dintre Matei Basarab și Vasile Lupu⁴⁷. Mai mult, împăcarea celor doi era dorită de mitropolit „nu numai în vederea sinodului, care urma să se țină în toamna aceluiași an la Iași, dar și în perspectiva, mai largă, a închegării unei coaliții creștine, antiotomane, care intra în vederile regelui Vladislav al IV-lea al Poloniei”⁴⁸.

Scrisoarea medicului Scogardi este relevantă și pentru elucidarea scopului Sinodului de la Iași. Pentru unii istorici, teologii aveau de rezolvat două chestiuni, și anume: condamnarea fostului patriarh Chiril Lucaris și a lucrării *Mărturisirea Bisericii Răsăritene* – apărută sub numele său la Geneva (în 1629), în limba latină (ediția grecească a apărut în 1633), iar a doua problemă consta în discutarea *Mărturisirii de credință*, alcătuită de Petru Movilă. Medicul Scogardi a precizat scopul venirii delegației grecești la Iași: dorința de a obține condamnarea și de către ortodoxia ucraineană a lui Chiril Lucaris și a scrierii sale, condamnare pronunțată în 1638, în cadrul Sinodului de la Constantinopol; în mai 1642, la Constantinopol a fost dată „gramata” patriarhală prin care a fost recunoscută condamnarea patriarhului Chiril Lucaris⁴⁹. Cel care a insistat pentru condamnarea patriarhului și a celor 18 capitole cu conținut calvinizant din *Mărturisirea* publicată la Geneva a fost Meletie Sirigul. Acesta a redactat, între 1638 și 1640, o *Întâmpinare împotriva capitolelor calvine și chestiunilor lui Chiril Lucaris (Antirrisis) la Mărturisirea Bisericii Răsăritene*, în care sublinia rolul său de

⁴² *Ibidem*, p. 8.

⁴³ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, IV/1, p. 668, nr. DXCIV. Nu există dovezi pentru participarea marilor boieri ai țării, chiar dacă în Imperiul bizantin acest lucru se întâmpla.

⁴⁴ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 40; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 446.

⁴⁵ Conținutul scrisorii apare în *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe, 1642*, p. 181.

⁴⁶ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁷ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 714.

⁴⁸ *Ibidem*. Proiectul de cruciadă fusese pregătit și de căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu marele duce lituanian de confesiune protestantă Janusz Radziwill, căsătorie mijlocită, după cum am amintit, de Petru Movilă.

⁴⁹ T. Bodogae, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani. Considerațiuni istorice în legătură cu Sinodul de la Iași*, Sibiu, 1943, p. 29.

apărător al Ortodoxiei, prin combaterea pasajelor ce îl incriminau pe defunctul patriarh de cedarea în fața doctrinei calvine⁵⁰.

Hotărârea din 24 septembrie 1638 a sinodului prezidat de patriarhul Chiril Contaris (întrunit la trei luni după moartea lui Chiril Lucaris) trebuia să fie aprobată și de mitropolitul Petru Movilă. Trimișii kieveți au protestat împotriva cererii lui Meletie Sirigul, susținând că scopul venirii lor aici era altul: „nu pentru o lucrare de învrăjpire sunt trimiși de acasă, ci pentru una de împăciuire”⁵¹. A. Scogardi a scris că teologii greci și ruteni s-au adunat „per conferire insieme, essaminare, e uentilare una certa Căthechesi, ouero dottrina Christiana scritta da uno delli detti Padri Rutheni à fine di uedere se acconsentissero, et acordassero in tutto e per tutto li Greci con li Rutheni”⁵². Motivul pentru care rutenii nu au vrut să se discute condamnarea fostului patriarh a fost faptul că nu-l recunoșteau pe Chiril Lucaris drept autor al *Mărturisirii* cu influențe calvine. Ei considerau că lucrarea a fost publicată de pastorul ambasadei olandeze din Constantinopol sub numele patriarhului: „per niuna maniera volsero acconsentire al desiderio del Padre Cerigo <adică Sirigul>, dicendo esser sicuri che la Chiesa Greca Orientale non creda questi Articoli Calvinistici, e che meno siano stati da Cirillo composti, mo si bene sotto suo nome dal Pastore dell' Ambascadore di Olanda publicati”⁵³. La baza poziției teologilor ruteni în această problemă a stat legătura dintre Petru Movilă și fostul patriarh Chiril Lucaris. Apropierea dintre cei doi ierarhi a fost explicată prin faptul că aveau aceeași soluție pentru rezolvarea situației Bisericii ortodoxe din Polonia: „ideea de a asocia în împotrivirea față de puterea copleșitoare a iezuiților și a oamenilor de stat catolici, pe protestanți”⁵⁴. Drept urmare, în cadrul lucrărilor ținute în toamna anului 1642, s-a trecut la discutarea celor 261 de întrebări și răspunsuri cuprinse în *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă.

În legătură cu discuțiile provocate de dorința delegației grecești de a-l condamna și în cadrul Sinodului de la Iași pe defunctul patriarh Chiril Lucaris, Antonie Plămădeală a amplificat rolul părții moldovene în luarea deciziei de a nu se discuta această problemă. Însă, lucrurile nu au stat deloc așa: „Într-o singură problemă, moldovenii au rămas la punctul lor de vedere, cu încăpățănare dar și cu obiectivitate. Discutând la început despre *Mărturisirea* lui Chiril Lucaris, au refuzat să-l condamne pe acesta, dar constantinopolitanii o cereau cu insistență. Moldovenii au obiectat că nu există dovezi că Chiril ar fi chiar el autorul *Mărturisirii* care i se atribuie. Existau dovezi că autorul e pastorul ambasadei olandeze din Constantinopol. Ei au fost de acord să condamne textul *Mărturisirii*, dar nu și pe patriarh”⁵⁵. Considerăm că doar ultima frază poate fi acceptată, aducându-se ca argument scrisoarea lui A. Scogardi. Moldovenii, adică domnul și boierii, au fost de acord cu rutenii pentru ca persoana fostului patriarh să nu intre în discuțiile participanților⁵⁶. Remarcăm importanța pe care delegația greacă a acordat-o adunării teologice de la Iași, mai cu seamă datorită dorinței acestora de condamnare a lui Chiril Lucaris și de către teologii ruteni. Această insistență din partea grecilor dovedește poziția lui Petru Movilă în cadrul Ortodoxiei.

⁵⁰ Ștefan Gănceanu, *op. cit.*, p. 54.

⁵¹ Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 398.

⁵² Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, IV/1, p. 668.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 31. Chiril Lucaris, patriarh al Constantinopolului în 1612 și 1621-1638, „s-a abătut de pe linia dogmatică dacă nu și de pe cea morală a Bisericii sale”. Același autor sublinia „cunoscuta lui înclinare spre calvinism”.

⁵⁵ Antonie Plămădeală, *Eveniment mondial la Iași și Sinodul din 1642*, p. 187.

⁵⁶ Hurmuzaki-Slavici, *Documente*, IV/1, p. 668, nr. DXCIV.

Încercările lui Meletie Sirigul de a obține condamnarea lucrării fostului patriarh au dat roade, pentru că scrisorii de mulțumire adresată domnului Vasile Lupu de către participanții la sinod, din 20 decembrie 1642, s-a alăturat, în final, și *Condamnarea* respectivă, semnată de patriarhul de Constantinopol și de ceilalți membri ai sinodului, de ierarhii Moldovei și din Rusia Mică (Rutenia), dar și de Petru Movilă. S-a considerat că mitropolitul de Kiev își dăduse semnătura (documentul îi fusese trimis de la Iași de către trimișii săi) „ca să nu lase nici umbră de bănuială că ar înclina spre învățăturile calvine”. Iar condamnarea lui Lucaris fusese doar „o meșteșugire a lui Sirigul de a câștiga cererea pierdută la începutul sinodului și de a face cunoscut lumii creștine prin tipar Condamnarea Mărturisirii Răsăritene zise a lui Lucaris”⁵⁷.

În istoriografie se apreciază că sinodul s-a încheiat „cu o mare reușită”, că și-a atins scopul pentru care a fost organizat, anume aprobarea *Mărturisirii de credință* a lui Petru Movilă și rezolvarea celor două puncte ce născuseră discuții în cadrul sinodului de la Kiev, din 8-18 septembrie 1640. Aceste două puncte se refereau la momentul liturgic al prefacerii darurilor și la existența Purgatoriului. Scrisoarea medicului Scogardi relevă, între altele, răspunsul la cele două probleme: „nu-i foc curățitor pentru suflete după moarte, ci liturghiile, rugăciunile și milosteniile celor vii le folosesc și le izbăvesc și că prefacerea darurilor se face în vremea chemării Duhului Sfânt de către sfințitul slujitor”⁵⁸. Rectificările aduse lucrării mitropolitului de Kiev și acceptate în cadrul sinodului de la Constantinopol, din martie 1643, s-au datorat lui Meletie Sirigul.

După aprobare, *Mărturisirea* lui Petru Movilă, în cele două exemplare redactate în latină și în greacă (traducere datorată lui Meletie Sirigul în timpul desfășurării Sinodului), a luat drumul Constantinopolului, la 30 octombrie, pentru a fi prezentate patriarhului ecumenic. Aprobarea de către Partenie I a lucrării mitropolitului Petru Movilă a constituit „o poartă” ce „mai trebuia deschisă ca această carte să intre în staulul cel larg al Ortodoxiei”⁵⁹. Lucrarea a fost consfințită în cadrul Sinodului de la Constantinopol, prin hotărârea din 11 martie 1643, semnată de patriarhul ecumenic Partenie I și de ceilalți patriarhi ai Răsăritului: Ioanichie al Alexandriei, Macarie al Antiohiei și Paisie al Ierusalimului. Lucrarea lui Petru Movilă a căpătat titlul: *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii sobornicești și apostolești a Răsăritului*. Așadar, *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă a fost „însușită de sinodul de la Kiev (1640), diortorisită și îndreptată de către sinodul de la Iași (1642) și aprobată de sinodul de la Constantinopol (1643)”, devenind „îndreptarul de credință creștin ortodox”⁶⁰.

În tipografia Lavrei Pecerska, Petru Movilă a izbutit să tipărească, în limba polonă, apoi în ucraineană, doar o formă prescurtată a *Mărturisirii*, în 1645, cu titlul *Scurtă adunare a învățăturii despre articolele de credință ale Bisericii Ortodoxe*. Lucrarea a devenit, la scurt timp, manual în școlile teologice ortodoxe din Rusia, din țările române sau din alte părți⁶¹. A fost publicată pentru prima dată integral la Amsterdam, în 1667, în limba greacă, prin grija marelui dragoman Panaiot Nikussios, cu o prefață semnată, în 1662, de Nectarie al Ierusalimului⁶². În limba română a fost

⁵⁷ *Mărturisirea ortodoxă*, Iași, Editura Junimea, 2001, p. XXVIII-XXIX, nota 1.

⁵⁸ Niculae M. Popescu, *op. cit.*, p. 399.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 400.

⁶⁰ Ioan N. Floca, *Sinoade în Mitropolia Moldovei – hotărâri privind unitatea credinței ortodoxe și disciplina bisericească*, în „Teologie și Viață”, serie nouă, an. III (LXIX), nr. 8-10, 1993, p. 205-206 (p. 192-212 ale articolului).

⁶¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 56.

⁶² Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 41.

editată de 19 ori, prima dată în traducerea lui Radu Greceanu și a lui Constantin Cantacuzino stolnicul, la Buzău, în 1691, prin grija lui Constantin vodă Brâncoveanu. O nouă publicare a avut loc la București, în 1745, din inițiativa lui Constantin Mavrocordat, lucrarea fiind destinată „cetății și învățaturii preoților”; apoi, în 1827, la București, cu binecuvântarea mitropolitului Grigorie Dascălul, iar în 1859 datorită strădaniei episcopului Râmnicului, Calinic cel Sfânt. Aceasta era „cartea de doctrină pentru întreaga Biserică Ortodoxă” și, în același timp, un manual didactic în școlile teologice, iar în această calitate a mai fost tipărită de două ori la mănăstirea Neamț – în 1844 și 1864 – de către Filaret Scriban, în contextul numirii sale la conducerea seminarului „Veniamin Costachi” din Iași și a necesității reorganizării învățământului seminarial de aici. În scop didactic, o ediție a apărut și la Sibiu, în 1855, datorată episcopului Andrei Șaguna, apoi, în 1872, când a fost tipărit primul text cu caractere latine, datorat lui Barbu Constantinescu. De la 1827 până la 1930, au apărut 15 ediții ale *Mărturisirii* movilene. Se apreciază că „cea mai importantă ediție este cea jubiliară”, din 1942, tipărită cu binecuvântarea mitropolitului Bucovinei, Tit Simedrea, după versiunea grecească stabilită la Iași, în 1642. O altă reeditare a lucrării aparține lui Al. Elian, în 1981. În 1996 și 2002 au mai apărut, la Editura Junimea din Iași, ediții anastatice după aceea din 1942⁶³.

LE SYNODE DE IASI (1642) – UNE EVALUATION HISTORIOGRAPHIQUE (Résumé)

Mots clés: confession, Purgatoire, Orthodoxie, synode, Calvinisme, propagande, débat théologique, épiclèse

L'article passe en revue les controverses historiographiques liées au Synode de Iași de l'automne de 1642. On connaît le fait que l'impulsion de son organisation a été donnée par le contexte politico-religieux de l'espace européen de l'est, où l'Orthodoxie se confrontait avec la propagande catholique et calvinienne. Soumises à la pression des confessions concurrentes, les Églises Grecque, Ukrainienne et Moldave ont envoyé leurs représentants à l'une des plus importantes assemblées théologiques jamais organisées jusqu'alors. Dans l'historiographie, on estime que le synode a atteint les buts qu'il s'était proposés: l'approbation de la *Confession de foi* du métropolite de Kiev, Pierre Movilă, et la résolution des deux points qui avaient engendré des discussions dans le synode de Kiev du 8-18 septembre 1640. Ces deux points visaient l'existence du Purgatoire et le moment liturgique de la descente du Saint Esprit sur le pain et le vin symbolisant le corps et le sang du Christ. Le texte, débattu à Iași, a été validé lors du Synode de Constantinople, par la décision du 11 Mars 1643, signée par le patriarche œcuménique Parthénios I et par les autres patriarches de l'Orient: Joannice d'Alexandrie, Macaire d'Antioche et Paisios de Jérusalem. Le travail de Pierre Movilă a reçu le titre *La Confession Orthodoxe de l'Eglise (Catholique et Apostolique) Orientale*.

⁶³ Daniel Niță-Danielescu, *op. cit.*, p. 74-76.

IOANA CIOFLÂNCĂ

CLUBUL, FORMĂ DE SOCIABILITATE ÎN EPOCA MODERNĂ

Sub presiunea modernității, vechile forme de solidaritate medievală s-au dizolvat și oamenii au căutat noi modalități de asociere și de petrecere a timpului liber. Astfel, în spațiul urban a apărut un alt tip de sociabilitate, clubul, rezervat numai bărbaților.

Instituție de origine britanică, clubul a fost preluat, în a doua jumătate a secolului XVIII, de Franța. Începând cu anul 1830, clubul s-a difuzat prin imitație și în restul Europei, de la orașele mari până la cele mici¹. Denumirea instituției a variat în funcție de țara adoptatoare. În Franța, era cunoscută sub denumirea de „cerc”, în timp ce în Germania se folosea termenul de „casino”². Clubul sau „cercul” a fost una dintre cele mai caracteristice expresii sociale ale modernității. John Timbs definea instituția ca fiind „cel mai timpuriu vlăstar al obiceiurilor gregare și al înclinațiilor sociale masculine”³, în timp ce pentru Cecil Hay era o asociație voluntară creată cu scopul socializării și relaxării⁴.

Originea clubului

Clubul modern, elegant și confortabil își are originea în tavernele și cafenelele de altădată⁵. Proprietarii de cafenele sau cârciumi și-au dat seama, în timp, de avantajul rezervării unei camere speciale pentru clienții privilegiați, care nu doreau să se amestece cu oamenii de rând. Atunci când un local avea suficienți de mulți clienți bogați și, în plus, se bucura și de o bună reputație, proprietarul renunța la restul clientelei, în favoarea celor care plăteau periodic o subscripție pentru a se întâlni acolo. Astfel s-a născut clubul. Treptat, cotizanții preluau localul, dar păstrau fostul proprietar în calitate de manager. În final, clubul era cumpărat de persoanele care îl frecventau⁶, toate având posibilitatea de a contribui cu o cotă parte la cheltuielile de întreținere sau închiriere. Din acest punct de vedere, fiecare membru era stăpân fără a avea totuși vreuna din grijile unui proprietar.

¹ Jean Luc Marais, *Les sociétés d'hommes: histoire d'une sociabilité' du 18e siècle a` nos jours*, Anjou, Maine, Touraine, Vauchre'tien, Maine-et-Loire: I. Davy, 1986, p. 108.

² *Clubs – Club life – Some New York Clubs*, articol din „The Galaxy”, volume 22, issue 2, august 1876, p. 228.

³ John Timbs, *Clubs and club life in London; with anecdotes of its famous coffee-houses, hostels, and taverns, from the seventeenth century to the present time*, Detroit, Gale Research Co., 1967, p. 1.

⁴ Cecil Hay, *The Club and the drawing room being pictures of modern life: social, political and professional*, Piccadilly, 1870, p. 7.

⁵ Ralph Nevill, *London clubs: their history and treasures*, London, Chatto & Windus, 1969, p. 1.

⁶ *Ibidem*, p. 2.

La mijlocul secolului XIX, peste tot în Europa s-a constatat un *boom* al asociațiilor voluntare. Fenomenul a fost prin excelență unul burghez. Cu toate acestea, aristocrația a continuat să joace pe plan social un rol important, ea constituind aproape jumătate din membrii acestor asociații voluntare⁷. Clubul a marcat începutul unei mutații sociale profunde prin „înlocuirea elitelor aristocratice de către elitele plebeie din lumea afacerilor, a profesiilor liberale, a politiciii, administrației”⁸.

Locația și organizarea clubului

Cluburile burgheze moderne erau situate în orașe. În a doua jumătate a secolului XIX, acestea erau plasate în cele mai rafinate clădiri din urbe, fiecare încăpere având o destinație precisă. Pe lângă camerele de servit masa, se găseau cele destinate biliardului și jocului de cărți, camerele pentru fumători și nefumători sau spații special amenajate pentru lectură și corespondență. Majoritatea acestor instituții aveau lângă intrare o cameră de recepție, unde membrii clubului puteau invita la cină un prieten care nu era membru⁹. Acest obicei de a primi vizitatori a făcut ca multe cluburi să aibă veritabile registre cu autografele invitaților¹⁰.

Membrii aveau un adevărat ritual de urmat în cadrul instituției. La ora șase - șase și jumătate începea cina. În jurul orei opt, se serveau cafelele și țigările pentru ca, mai apoi, cei prezenți să poată pleca la teatru, operă sau în camera de jocuri, în funcție de angajamentele sociale pe care le aveau¹¹.

Fiecare grup din cadrul clubului avea propria specializare și în funcție de aceasta conversațiile se orientau spre politică, afaceri, curse de cai, vânătoare¹². În club, ținuta, tonul și conversația erau mai libere și mai puțin elevate decât în cadrul salonului.

Cluburile ieșene

La Iași, cel mai cunoscut a fost Jockey Club. Primele curse de cai, în acest oraș, au avut loc în anul 1849, sub domnia lui Grigore Ghica, cu mult înainte ca astfel de preocupări să apară în București: „Pe la 1857, s-au făcut alergări de cai destul de reușite, sub conducerea principelui Suțu și apoi, după o întrerupere scurtă, la anul 1862, s-a înființat cu statute în regulă, societatea Jockey Club la Iași, din care făcea parte și nemuritorul Domnitor Cuza [...] Pe când la Iași erau curse, în tot Orientul și nici chiar la București nu erau”¹³. În perioada în care la Iași se desfășurau cursele hipice, orașul devenea neîncăpător, numeroși nobili din Austro-Ungaria, Polonia, Rusia venind special să asiste la astfel de întreceri.

Jockey Clubul a apărut la Iași din dorința elitelor noastre de a avea o instituție specifică, lipsită de caracter politic. Aceasta se definea în statut – numind principalul obiect de activitate – drept „societate de încurajare pentru îmbunătățirea rasei cailor din

⁷ Graeme Morton, Boudien de Vries, R.J. Morris (ed.), *Civil Society, Associations and Urban Places. Classes, Nation and Culture in Nineteenth Century Europe*, Burlington, Ashgate Publishing, 2006, p. 48.

⁸ Raymond Boudon, *Tratat de sociologie*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 85.

⁹ *Clubs and clubs men*, articol din „Harper's New Monthly Magazine”, vol. 15, nr. 90, noiembrie 1857, p. 815.

¹⁰ Charles Theodore Greve, *Clubs and Club Life*, în „The New England Magazine”, vol. 6, nr. 35, septembrie 1888, p. 483.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Clubs – Club life – Some New York Clubs*, loc. cit., p. 231.

¹³ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, București, 1923, p. 97.

România”¹⁴, în speță de pur sânge englezesc. La Iași, clubul a avut 78 de membri fondatori, majoritatea boieri, dintre care amintim pe Vasile Sculy Logotetides, proprietarul casei unde ființa clubul, Leon Bogdan, Vasile Pogor, Dimitrie P. Moruz, Lascăr Roseti Răducan, Dimitrie Cosadini, Constantin Suțu, Emil Sturdza ș.a.m.d.¹⁵. Nu de puține ori, boierii își lăsau acasă soțiile sau iubitele pentru a participa la reuniunile de la Jockey Club. Astfel, îndrăgostit nebunește de Rose Pompon, tânărul beizadea Iancu Ghica îi scria iubitei sale că va veni mai târziu la ea după ce va participa la întrunirea de la Jockey Club: „Voi veni deseară să te văd, dar ceva mai târziu ca de obicei, căci trebuie să mă duc la întrunirea unui așa-zis Jockey Club”¹⁶. Mulți dintre boieri veneau aici pentru partida de cărți cu prietenii. Dimitrie Mavrocordat și Leon Bogdan, doi dintre boierii distinși din epocă, își făcuseră un adevărat ritual din a veni zilnic să joace *whist* sau *préférence* cu apropiații lor, membri ai clubului¹⁷.

În acele încăperi elegante, boierii vorbeau despre caii cei mai valoroși, făceau pariuri hipice sau dezbăteau la o cafea ultimele noutăți apărute în ziarele „Le Journal des Débats”, „Le Constitutionnel”, „Augsburger Allgemeine Zeitung” sau „L’Indépendance Belge” – dacă ar fi să amintim doar câteva. Lectura ziarelor, atât de caracteristică cluburilor, făcea ca sociabilitatea aristocratică, aceea a saloanelor, să corespundă, în principiu, unui nivel de cultură superior, cel la care se citeau cărți; sociabilitatea burgheză, aceea a cercurilor (cluburilor) și cafenelelor, adăpostea un alt nivel, cel la care se citea ziarul; iar mai jos, nu se citea deloc¹⁸.

Jockey Clubul se bucura în epocă de un bun renume, astfel încât Consiliul comunal al orașului sprijinea întrecerile hipice organizate de acesta. În anul 1907, Consiliul vota „instituirea unui premiu al comunei de 3.000 lei cu ocazia alergărilor de cai organizate de Jockey Club”¹⁹. El se deosebea de celelalte, existente în Iași, deținând și un magazin, pe strada Golia, unde se comercializau obiecte cu sigla clubului²⁰.

În Iași existau și alte cluburi, precum Cercul Militar, Clubul Concordia, Clubul de Tenis etc. Cercul Militar (din fostele case Lătescu-Balș, strada Carol), Clubul Concordia (de pe strada Ștefan cel Mare) găzduiau în special serate dansante și diferite „serbări familiare ale membrilor clubului la care s-au invitat mai multe persoane și familii dintre civili”²¹. Aceste evenimente erau anunțate din timp în rubrica „Cronica zilei” a ziarului „Evenimentul”. Adeseori, seratele cele mai strălucite erau descrise pe larg, spre deliciul cititorilor, care aflau că la acestea lua parte „lume multă, lume distinsă, tot ce Iașul are mai inteligent, mai cult, mai frumos”²².

Cu profil sportiv, Clubul de Tenis a apărut în Iași la începutul secolului XX, mai precis în 1902. Acesta îi reunea pe pasionații de tenis precum George Mărzescu, M. Negruzzi, dr. P.D. Anghel, E. La Roche, cpt. D. Grecianu, G. Iamandi²³ – dacă ar fi să enumerăm doar pe câțiva. Membrii clubului se întâlneau în special în grădina Copou, unde obținuseră de la primărie un teren de joc de aproape 600 m².

¹⁴ Manole Filitti, *Jockey Clubul Român. Scurt istoric*, citat din varianta aflată pe web (<http://www.ong.ro/ong/jockey-club/istoric.htm>), p. 1.

¹⁵ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 445.

¹⁶ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Iași, Editura Junimea, 1973, volumul III, p. 224.

¹⁷ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 31, 48.

¹⁸ Raymond Boudon, *op. cit.*, p. 86.

¹⁹ „Liberalul”, an VIII, no. 159, 12 septembrie 1907, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, an II, no. 242, 25 decembrie 1901, p. 4.

²¹ „Evenimentul”, seria I, an VI, no. 1712, 3 ianuarie 1899, p. 2.

²² *Ibidem*, seria II, an IX, no. 277, 1 ianuarie 1902, p. 2.

²³ ASI, fond Primărie, dosar 41/1902, f. 24.

Concluzii

La mijlocul veacului XIX, modificările survenite în societate au avut impact asupra mentalului masculin, contactele tot mai dese cu Occidentul impunând noi valori de comportament și de atitudine. În timp ce boieroaica era stăpâna absolută a spațiului privat și a agrementului oferit în cadrul acestuia, boierul se refugia, alături de cei asemeni lui, în locuri destinate doar sociabilităților masculine.

Formă de sociabilitate specifică bărbaților, din care femeile erau excluse, clubul oferea membrilor săi, fie boieri, fie burghezi înstăriți, un spațiu de autoexpunere socială. Spre deosebire de salonul aristocratic și exclusivist, clubul a apărut ca o formă de sociabilitate modernă și burgheză, în care granițele sociale nu erau atât de rigide²⁴. În cadrul acestora, bărbații puteau discuta liber despre problemele care îi interesau, despre afaceri și politică, sau puteau practica diferite jocuri. Clubul a contribuit nu doar la răspândirea informațiilor, ci și la solidificarea și ramificarea relațiilor sociale în cadrul sferei publice moderne.

Sediul Jockey Club din Iași, DJAN Iași, Fondul de Stampe și Fotografii

THE CLUB, A MODERN FORM OF SOCIABILITY (Summary)

Keywords: modern sociability, club, imitation, aristocracy, liberal professions

The club appeared in the urban space as a form of modern sociability. Institution of British origin it was propagated by imitation through the entire Europe, starting with the beginning of 19th century. In the modern club, aristocracy was replaced with plebeian elites, especially from the business world and the liberal professions. In Iași, the most representative club was Jockey Club, but beside this there were other clubs like the Military Club, Concordia or the Tennis Club.

²⁴ Jean Luc Marais, *op.cit.*, p. 109

LILIA CRUDU

ABORDAREA CONCEPTULUI DE „ELITĂ” ÎN REPUBLICA MOLDOVA: EXCURS ISTORIOGRAFIC

În perioada sovietică, atunci când discutau despre elita politică, cercetătorii și ziaristii din Republica Moldova, la fel ca și ideologii și activiștii de partid, au folosit mai ales termenul „cadre”. În același timp, elita culturală a fost asumată categoriei de „intelectualitate”, respectiv „intelenție”. Un alt termen des uzitat în epocă a fost cel de „specialiști”, care însuma persoanele cu studii superioare active în diverse ramuri ale economiei (industrie sau agricultură). Folosit în Moldova Sovietică mai ales pentru analize privind perioada de până la instaurarea „dictaturii proletarietului”, termenul de „elită” și-a făcut totuși loc în presă, este adevărat mai mult întâmplător și ocazional, în special în articole despre „elita sportivă” sau „elita artistică”. Până la mijlocul anilor 1980, adică până la anunțarea de către M. Gorbaciov a reformelor politice și economice, în instituțiile de învățământ superior din R.S.S.M. și în institutele de cercetare ale Academiei de Științe teoria elitelor era abordată exclusiv din perspectiva marxism-leninismului, elita fiind privită ca un element ostil, caracteristic societății burgheze. De aceea, în R.S.S.M. nu a fost publicată nici o lucrare științifică serioasă dedicată rolului și locului elitei în istoria Moldovei de la est de Prut.

Singurele lucrări acceptate de către aparatul propagandistic și de cenzură au fost cele despre structura ocupațională a populației în perioada sovietică¹ și cele despre personalitățile „eroice ale poporului moldovenesc”. Pentru acest din urmă exemplu merită amintite broșurele de propagandă I. Bobejko, Ia. Kopanskij, *Douăzeci de ani de luptă eroică* (Chișinău, 1966), D. Moldovan, *Serghei Lazo* (Chișinău, 1979), D. E. Șemjakov, V. P. Isak, *Luptători pentru fericirea poporului* (Chișinău, 1985). Totodată, alături de zeificarea unor personalități originare din Basarabia care au contribuit la victoria revoluției bolșevice în Rusia, istoriografia sovietică moldoveni de curte au avut grijă să deformeze cât mai mult posibil realitățile politice, economice și culturale din Basarabia interbelică. „Merite” deosebite în acest sens aparțin lui A. Lazarev, D. Antoniu, S. Afteniu, A. Esaulenco, M. Itchis². Pentru astfel de autori, între 1918 și 1940, Moldova de la est de Prut s-a aflat sub „regimul de ocupație burghez-moșieresc român”, contribuția elitei basarabene la viața politică, economică și culturală a României fiind considerată a fi aproape nulă.

¹ De pildă: Alexandru Zavtur, *Structura socială și de clasă a societății socialiste. Crearea omogenității sociale depline – legitate a construcției comuniste*, Chișinău, 1970; idem, *Formarea și dezvoltarea structurii sociale socialiste în Moldova*, Chișinău, 1972.

² D. Antoniu, S. Afteniu, A. Esaulenco, M. Itchis, *Rolul trădător al „Sfatului Țării”*, Chișinău, 1969.

În R.S.S.M., ca în celelalte republici sovietice, științele sociale s-au aflat sub influența și controlul centrului unional, doar câtorva cercetători, mai ales din Moscova și Leningrad (Sankt-Petersburg), fiindu-le permis să se ocupe cu aspecte privind teoria și istoria elitelor³. Acest lucru explică numărul mic de lucrări în domeniu în toată Uniunea Sovietică și lipsa cvasi-totală a acestora în republicile unionale, inclusiv în R.S.S.M.

Situația avea să se schimbe de la mijlocul anilor 1985, odată cu anularea treptată a interdicțiilor din perioada brejnevistă, inclusiv a celor din domeniul științelor socio-umane. Cum era și firesc, eliberarea științelor sociale de restricțiile ideologice a stimulat interesul pentru științele politice în general, inclusiv pentru cele privind elitele. În Republica Moldova, primele semne ale schimbării de atitudine s-au făcut simțite la Universitatea de Stat din Chișinău, unde în anul de studii 1989/1990 a fost introdusă o nouă disciplină, cea de „politologie”, considerată până atunci știință burgheză. În cadrul acestei noi discipline, a fost abordată de la început și problematica elitelor, mai ales de către profesori care au ținut înainte cursuri de comunism științific. În 1991, sub redacția lui A. Zavtur, au fost publicate 15 volume de *Prelegeri la cursul universitar de politologie*, în care și-au găsit locul și abordări privind teoria elitelor⁴. Tot în același an, în revista „Politica” a Comitetului Central al P.C.M. au apărut, sub îngrijirea aceluiași A. Zavtur, responsabil pentru secția de politologie, câteva articole în care au fost abordate probleme referitoare la apariția și dezvoltarea teoriilor politice, printre care și teoria elitelor⁵. Tot de la Universitatea de Stat provin și alți cercetători interesați de teoria elitelor. Ne referim, în special, la D. Ilașciuc⁶, D. Strah⁷, P. Varzari, Gr. Pîrțac⁸ și A. Margarint⁹.

În anii 1990, problematica elitelor din Republica Moldova și-a găsit locul și în studii privind tranziția. Printre lucrările de referință în acest sens se numără articolul lui Vladimir Bruter și Vladimir Solonari¹⁰, *Moldova: popytka politiko-kul'turnogo analiza [Moldova: o încercare de analiză politico-culturală]*, apărut la Moscova, în numărul 3/1993 al revistei „Polis”. Din punctul de vedere al lui V. Bruter și V. Solonari, evoluțiile politice în Republica Moldova au fost marcate de existența a trei grupuri de elite conducătoare: 1) nomenclatura de partid și de stat; 2) nomenclatura economică; 3) intelectualitatea privilegiată. Faptul că nomenclatura de partid s-a aflat foarte mult timp sub influența gândirii naționaliste a elitei intelectuale moldovenești explică, potrivit

³ Printre altele: P. Gurevič, *Sovremennyi buržuaznyj elitizm [Elitismul burghez contemporan]*, Moskva, 1984; G. Așin, *Sovremennye teorii elit: kritičeskij očerok*, Moskva, 1985.

⁴ A. Zavtur, A. Cojocari, *Direcțiile principale ale politologiei nemarxiste din Vest*, în A. Zavtur (coord.), *Prelegeri la cursul universitar de politologie*, vol. 5, Chișinău, 1991; E. Brovco, *Politologia primelor societăți industriale*, în A. Zavtur (coord.), *Prelegeri la cursul universitar de politologie*, vol. 3, Chișinău, 1991.

⁵ A se vedea, de exemplu, „Politica”, nr. 4, 1991.

⁶ D. Ilașciuc, *Partijnye političeskie elity v Respublike Moldova: problemy formirovanija [Elitele de partid din Republica Moldova: problemele genezei]*, în V. Moșneaga (coord.), *Moldoscopye. Probleme de analiză politică*, partea a V-a, Chișinău, 1995.

⁷ D. Strah, *Istoria gândirii politice*, Chișinău, 1999.

⁸ A. Zavtur, P. Varzari, Gr. Pîrțac, *Elita politică și societatea (materiale didactice)*, Chișinău, 2000.

⁹ A susținut în 2004 o teză de doctorat despre *Elita politică din Republica Moldova: aspecte ale formării și dezvoltării*.

¹⁰ Fiind de formație istoric, în perioada 1989-1996 V. Solonari a fost copreședinte al Mișcării pro-ruse „Unitate-Edinstvo” și deputat în Parlamentul Republicii Moldova din partea Blocului „Unitatea Socialistă”. După excluderea din acest bloc (1998), a fondat Partidul Civic (Grazhdanskaja Partija), fiind printre altele și consilier prezidențial. Ulterior a emigrat în S.U.A.

autorilor amintiți, crizele politice din Republica Moldova, inclusiv conflictul din Transnistria. Acest punct de vedere a fost dezvoltat ulterior de V. Solonari în articolul *The Political Elite of the Republic of Moldova*¹¹.

Destinderea politică din anii 1990 a înlesnit și apariția unor volume cu caracter memorialistic și eseistic, în care problematica elitelor din Republica Moldova, înainte și după proclamarea Independenței, ocupă un loc central. Este mai ales cazul volumelor semnate de foști primi-secretari ai CC ai PCM – Ivan Bodiul¹², Petru Lucinschi¹³ și Gr. Ereimei¹⁴, dar și cele ale altor membri ai nomenclaturii sovietice moldovenești¹⁵. Tot aici trebuie amintite contribuțiile Iuliei Jbanova¹⁶, materialele publicate în seria *Who is Who?* a ziarului de limbă rusă „Economičeskoe obozrenie. Logos Press”¹⁷, articole apărute în anii 1994-1996 în săptămânalul „Moldovanul”, sub genericul *Portrete în mișcare. 30 de lideri politici din Moldova*, la fel ca și „fișele biografice” ale celor mai importante 100 figuri din viața politică din Republica Moldova, elaborate de Vlad Pascaru¹⁸.

De asemenea, nu ar trebui scăpate din vedere nici lucrările privitoare la istoria elitelor din Basarabia, respectiv Republica Moldova. Dintre acestea, le vom menționa aici pe cele ale lui V. Stavilă, B. Covarschi, I. Jarcuțchi, O. Dascal, V. Juc, Iu. Josanu, A. Safonov, Gh. Cojocaru, B. Țârdea, la fel ca și pe cele ale subsemnatei¹⁹.

¹¹ V. Solonari, *The Political Elite of the Republic of Moldova*, în V. Shlapentokh, Ch. Vanderpool, B. Doktorov (eds.), *The New Elite in Post-communist Eastern Europe*, Texas A&M University Press, 1999.

¹² I. Bodiul, *Vospominanija [Memorii]*, Tiraspol, 1999; idem, *Dorogoj žizni. Vosponinanjia [Pe calea vieții]*, ed. a II-a, Chișinău, 2001.

¹³ P. Lucinschi, *Založniki*, Chișinău, 1993; idem, *Ostaticii*, Chișinău, 1993; idem, *Ultimele zile ale U.R.S.S.*, București, 1998.

¹⁴ Gr. Ereimei, *Nevidimoe lico vlasti [Fața nevăzută a puterii]*, Chișinău, 2005.

¹⁵ V. Vâșcu, *Bătălia pentru demnitate*, Chișinău, 2003; M. Ciolac (coord.), *Timpul ne-a ales pe noi*, Chișinău, 2001.

¹⁶ Iu. Jbanova, *V obijatiajah vlasti [În brațele puterii]*, Cimișlia, 1994.

¹⁷ Această serie a apărut din anul 1999.

¹⁸ Vlad Pascaru, *Elita politică a Moldovei*, Chișinău, 2000.

¹⁹ Veaceslav Stavilă, *Evoluția componenței naționale a elitei politico-economice a RSSM (1940-1991)*, în *RdI*, nr. 4, 1994, p. 33-43; idem, *Repere documentare cu referință la mentalitatea elitei politico-economice din RSSM*, în E. Postică (coord.), *Impactul trecutului totalitar asupra noilor democrații din Europa Centrală și de Est*, Chișinău, 2000, p. 42-49; O. Dascăl, *Considerații privind teoria elitelor*, în „Arena politicii”, nr. 2, 1996; V. Juc, *O clasificare a elitelor*, în „Arena politicii”, nr. 6, 1998; Iu. Josanu, *Elitele politice. Între tradiție și modernitate*, în „Arena politicii”, nr. 9, 1997; A. Safonov, *Poziția elitei politice transnistrene în cheștiunea relațiilor cu Moldova*, în „Arena politicii”, nr. 8, 1997; Gh. Cojocaru, *O tranziție între elite: remodelarea conduitei politice*, în „Arena politicii”, nr. 6, 1998; B. Țârdea, *Elitele politice basarabene*, în „Libertatea”, 13 ianuarie 1999; L. Crudu, *Considerații privind componența etnică a elitei politice din Moldova Sovietică*, în Flavius Solomon și Alexandru Zub (editori), *Basarabia: dilemele identității*, Iași, 2001, p. 65-72; idem, *Die Nationale Kaderpolitik in der UdSSR. Das Beispiel der Moldauischen SSR*, în Flavius Solomon, Alexander Rubel, Alexandru Zub (Hgg.), *Südosteuropa im 20. Jahrhundert, Ethnostrukturen, Identitäten, Konflikte*, Konstanz, Iași, 2004, p. 147-158; idem, *Observații cu privire la destinul elitei politice, culturale și științifice basarabene din perioada interbelică*, în Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (editori), *Istorie și societate în spațiul est carpatic (secolele XIII-XX). Omagiu profesorului Alexandru Zub*, Iași, 2005, p. 399-408.

THE “ELITE” CONCEPT IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA HISTORIOGRAPHY
(Summary)

Keywords: Moldovan historiography; party propaganda; the concept of “elite”; ideology and scholarship.

In this article the author analyzes the main tendencies and the dynamics of the research on political elites in the Republic of Moldova. She argues that the Moldovan historians have for a long time avoided to use the notion of “elite.” According to the ideological standards of the Communist period, they resorted to a vocabulary strongly reminiscent of the language used by the party propaganda apparatus. Such notions as “specialists,” “prominent personalities” or “cadres” were quite frequent in their texts. This situation began to change starting from the mid-1980s, along with the reforms launched by Mikhail Gorbachev. In the final part of the article the author discusses and reviews several works concerning the political elites in the Republic of Moldova.

VIOREL M. BUTNARIU

TEZAURUL DE LA UNGURENI. PROLEGOMENE LA CIRCULAȚIA ȘILINGULUI ÎN MOLDOVA

Ca urmare a unor cercetări arheologice sistematice, dar, de cele mai multe ori, și întâmplător, au fost scoase la iveală numeroase depozite monetare. Dintre acestea, unele descoperiri din secolele XV-XVIII mai păstrau podoabe, obiecte de cult și alte piese, uneori puse la adăpost în vase de lut.

Publicarea tezaurilor monetare a contribuit permanent la alcătuirea unor repertorii numismatice pe regiuni istorice¹ și administrative², pe mari colecții muzeale abordate segmental³ ori în totalitate⁴. Odată cu repertoriile arheologice, și alte izvoare din epocă oferă specialiștilor o bază de cercetare în vederea unor studii viitoare.

Deși, în ultimele patru decenii, numărul celor cu preocupări în domeniul numismatice a crescut simțitor, rezultatele înregistrate până acum nu au condus, potrivit așteptărilor, la concluzii satisfăcătoare pentru evaluarea elementelor specifice evoluției fiecărei regiuni istorice românești.

¹ I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1908; A. A. Нудельман, *Топография кладов и находок единичных монет*, în *Археологическая карта Молдавской ССР*, 8, Кишинев, 1976 (în continuare, Нудельман, *Топография*); Adina Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în „Caietul seminarului special de științe auxiliare ale istoriei. Opuscula bibliologica, genealogică, numismatică”, II, București, 1990 (în continuare, Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*); A. A. Нудельман, *Монетныеклады XVIII-начала XIX в.в Днестровско-Прутском регионе*, în *Нумизматические исследования по истории юго-восточной европы*, Кишинев, 1990; Francisc Pap, *Repertoriu numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11-20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11-20*, Cluj-Napoca, 2002.

² Grigore Foi, *Noi tezaure monetare medievale descoperite în Regiunea Suceava*, Suceava, Muzeul Regional Suceava, 1967.

³ E. Chirilă, I. Nemeti, M. Zdroba, *Tezaure monetare din județul Satu Mare. Muzeul de Istorie Satu Mare*, Satu Mare, 1968; E. Chirilă, Șt. Dănilă, N. Gudea, I. Chifor, I. Căbuz, E. Lakó, *Tezaure din nordul Transilvaniei, sec. XVI-XVIII. Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Cluj, 1970; E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecțiile Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare, Muzeul Județean Maramureș, 1971; E. Chirilă, N. Gudea, Gh. Moldovan, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighișoara. Muzeul Municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972; E. Chirilă, N. Guda, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu Mureș, Muzeul Județean Târgu Mureș, 1980; Olimpia Palamariu, *Repertoriul tezaurilor feudale din colecția Muzeului Județean Hunedoara – Deva*, în „Sargeția”, XVIII-XIX (1984-1985); *Tezaure din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI-XVIII*, coord. Viorel M. Butnariu, Chișinău, 1994 (în continuare, *TezChișinău*).

⁴ În 1998, am inițiat seria CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE. Primul volum, *Monnaies et parures du Complexe de Musées Bucovina de Suceava*, pregătit cu prilejul aniversării centenarului muzeului sucevean în anul 2000, a rămas în manuscris. Au apărut *II. Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași*, coord. Viorel M. Butnariu, Iași, 2001 (în continuare, *CNM-II*) și *III. Monnaies et parures du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, éd. Viorel M. Butnariu, Iași, 2007. În pregătire, *IV. Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*.

Pentru numeroase descoperiri fortuite, informațiile păstrate sunt lacunare. De cele mai multe ori, descoperitorii au împărțit inventarul tezaurului, ori l-au vândut, și au distrus intenționat recipientul. De aceea, în astfel de cazuri, ne rămân în studiu doar loturi recuperate parțial și fragmente ceramice.

Când intrăm în unele colecții, situația devine contradictorie. Aici, prelucrarea informației păstrate depinde, invariabil, de dotarea fiecărui muzeu cu cele necesare restaurării, conservării și înregistrării datelor tehnice fiecărei piese numismatice. Pentru orice profesionist, nimic mai clar, potrivit legislației în vigoare, și mai simplu, în aplicarea corectă a metodologiei de laborator. Totuși, a rămas atât de mult material nerestaurat, neconservat, necântărit, neînregistrat.

Am întâlnit și cazuri în care piesele numismatice au fost restaurate și conservate, dar au rămas determinate parțial și înregistrate incorect. Ni se explică că acolo nu se poate vorbi încă de o tradiție în studierea monedelor, întrucât instituția nu beneficiază de specialist în domeniu și nu dispune de determinatoare uzuale și tratate de numismatică.

O situație curioasă ne este oferită și de unele tezaure a căror gestionare este împărțită între diverse instituții și chiar colecții private. Avem în vedere, cu titlu de exemplu, descoperirile de la Bârlești⁵ (com. Erbiceni, jud. Iași), Bălești⁶ (jud. Vaslui), Buhăeni⁷ (com. Andrieșeni, jud. Iași), Netezi⁸ (com. Grumăzești, jud. Neamț), Cetatea Neamțului⁹ (Tg. Neamț, jud. Neamț), Orheiul Vechi¹⁰ (r. Orhei).

De cele mai multe ori, valorificarea tezaurului a prilejuit specialiștilor tragerea unor concluzii cu privire la sistemele monetare din fiecare epocă, natura relațiilor comerciale, evoluția prețurilor, tipologia pieselor de podoabă și a vaselor, precum și sesizarea importanței avută de politica monetară în desfășurarea raporturilor de forțe și din regiunile est-europene. Din păcate, uneori, excursul a condus și la interpretări eronate, iar unele concluzii au fost reluate fără o verificare atentă a surselor.

Ținând seama de asemenea greutăți și riscuri pe care, uneori, le întâmpinăm azi fiecare, în limitele propuse pentru studiul de față avem în vedere tezaurul de la Ungureni (com. Ungureni, jud. Botoșani), a cărui republicare ne prilejuiește o discuție mai amplă în legătură cu penetrația, circulația și acumularea șilingului în Moldova secolului XVII. Pretențiile noastre sunt cu atât mai modeste, dacă se ține seama că

⁵ Vasile Chirica, Marcel Tanaschi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1, 1984, p. 147, nr. XXVI.C (în continuare, *RAJI*); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 84, nr. 126b (SPINOASA, com. Erbiceni, jud. Iași).

⁶ O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în *SCN*, II, 1958, p. 459, nr. 32; *RAJV*, p. 109, nr. XXII; Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter, *Tezaurul de la Bălești, jud. Vaslui și importanța lui istorică*, în *CN*, V, 1983, p. 97-127; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 58, nr. 9.

⁷ B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 291; Constanța Știrbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, *Un tezaur din sec. al XVI-lea descoperit în satul Buhăeni, com. Andrieșeni, jud. Iași*, în *CN*, I, 1978, p. 42-82; B. Mitrea, *Descoperiri monetare în România*, în *BSNR*, LII-LXXIV (1976-1980), 124-128, 1981, p. 602-603; *RAJI*, I, p. 36, nr. II.2.H; Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldavia (I)*, în *AIHAI*, XXV/1, 1988, p. 269, nota 12; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Viorel M. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldavia (I)*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 319 (57); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 60-61, nr. 19.a, b.

⁸ Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *Tezaurul monetar de la Netezi, jud. Neamț*, în *CA*, VI, 1983, p. 259-260; *ibidem*, în *MCA – a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982*, București, 1986, p. 243-244; B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1986 (XXX)*, în *Dacia*, N.S., 31, 1987, p. 177; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 76-77, nr. 92.a.

⁹ Informații Dan Mihăilescu (2006).

¹⁰ Ana Niculiță, *Un depozit de monede din cupru poloneze și lituaniene din vremea lui Ioan Cazimir Wasa, descoperit la Orheiul Vechi*, în *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări, studii și note*, București, 2005, p. 173-179.

descoperirea nu are ceva senzațional, nici măcar o raritate numismatică. Cuprinde, și azi, 363 emisiuni mărunte, în majoritate șilingi a căror publicare s-a făcut fără datele tehnice și alte precizări cum s-ar fi cuvenit. Dincolo de maniera de publicare, ne-au reținut atenția încheierile de ordin numismatic și istoric prin care autorul a subscris fără rezerve la părerea unanim exprimată de exegeți în domeniu și colecționari numismați care au susținut că toți șilingii suedezi, polonezi și de Brandenburg descoperiți în Moldova sunt falsuri provenite din monetăria înființată de Eustratie Dabija la Suceava.

În vara 2008, am reluat cercetările în colecția numismatică a Muzeului Județean Botoșani unde, cu concursul colegului muzeograf Eduard Setnic, am putut verifica datele cunoscute la unele descoperiri mai vechi. Așa am avut ocazia de a examina și cele 363 monede din tezaur, grupate în plicuri pe care se păstrau însemnate doar numărul de exemplare și locul descoperirii.

Cunoaștem că, în octombrie 1963, cu prilejul lucrărilor agricole efectuate în sectorul Vicoleni-Cănanău situat la cca 2,5 km NE de Vicoleni, în locul „Movila lui Prâsneac”, tractoriștii Marcel Cruț și Petru Chiuac au descoperit un vas de lut în care se aflau monede. Fragmentele ceramice recuperate și monedele au fost predate la muzeul din Săveni. Întrucât Botoșanii erau încadrați administrativ Regiunii Suceava, piesele au fost transferate și conservate la Muzeul din Suceava, unde au fost publicate¹¹. După crearea muzeului județului Botoșani și transferul secției de științe ale naturii la Dorohoi, în decembrie 1974 tezaurul a fost adus la Muzeul de Istorie Botoșani unde, în iulie 1975, a fost inventariat¹².

Potrivit celor publicate, datele despre recipientul de lut rămân rezumative – un „vas de ceramică de culoare cenușie, lucrat la roată”¹³ –, iar despre monede nu știm sigur dacă reprezintă totalul celor descoperite sau numai un lot recuperat parțial.

După precizarea că unele determinări au fost făcute cu ajutorul lui Octavian Iliescu, pe atunci șeful Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei, autorul a grupat monedele din tezaur în trei categorii. Prima cuprinde opt exemplare considerate, „după toate probabilitățile”, *originale*; a doua, alcătuită din 346 *falsificate*, din care 27 de tip „Boratinii” – prezintă o execuție mai îngrijită și sunt „de o factură foarte apropiată de piesele originale” – și 319 care au „greșeli în gravarea inscripțiilor, cifre sau litere răsturnate, litere lipsă sau adăugate în plus, imitații fanteziste ale semnelor de pe monedele originale”; a treia, cu nouă piese *complet uzate*¹⁴.

Pe baza datelor certe oferite de cele opt emisiuni originale, autorul a stabilit limitele cronologice ale acumulării: 1622, pentru *terminus ante quem*, și 1685, pentru *terminus post quem*. Restul monedelor le consideră „falsificate... numite în mod curent «șalăi» sau «christine»... de aramă și ușor suflate cu argint, care s-a șters cu timpul, rămânând în adânciturile inscripțiilor sau ale stemelor, blazoanelor, monogramelor și în alte locuri” despre care, „printr-o serie de descoperiri, ... s-au putut în mare parte lămurii problemele privitoare la împrejurările care au favorizat înființarea monetăriei de la Cetatea Sucevei, durata funcționării ei, rolul jucat atât în Moldova, cât și în afara

¹¹ Grigore Foit, *Tezaurul monetar de la Ungureni (Săveni-Suceava)*, în *Noi tezaure monetare medievale descoperite în Regiunea Suceava*, Suceava, Muzeul Regional Suceava, 1967, p. 43-55.

¹² P.v. 1863/04.XII.1974; inv. nr. 2081-2443/15.VII.1975. În 1977, când a fost finalizată expoziția permanentă, a fost alcătuit primul registru inventar al colecției de istorie și arheologie medievală; cf. Eduard Setnic, *Colecția de istorie-arheologie medievală a Muzeului Județean Botoșani. Evoluție și perspective*, în *ActaMS*, IV, 2005, p. 319, nota 9.

¹³ Gr. Foit, *op. cit.*, p. 43.

¹⁴ *Ibidem*, p. 44.

hotarelor ei, de emisiunile monetare falsificate aici”, astfel că „descoperirea de la Ungureni ne dă posibilitatea să aducem unele noi precizări”¹⁵.

De fapt, nici o noutate. Se scrie din nou despre Ianache Bănarul și Titus Livius Boratini, despre deschiderea unei monetării la Suceava unde s-au bătut bani falși, despre plângerile repetate ale regelui polon și atitudinea tolerantă a Înaltei Porți. Aceleași date cu trimiteri la aceeași bibliografie. Cât despre protagoniștii așa-zisei fraude, Gr. Foit este convins că „monetăria a funcționat pe vremea lui Eustratie Dabija (1661-1665), a lui Alexandru Iliș (1666-1668) și Gheorghe Duca, în a doua domnie (1668-1672)” (s.ns.) întrucât tezaurul conține și „trei piese poloneze falsificate... datate cu anul 1668, purtând numele lui Ioan al II-lea Cazimir”¹⁶. Dar, ce să credem? După alte povestiri despre acte dietale, tratate, și concesionări de oficine în Regatul polon, autorul renunță la observațiile și sugestiile celor citați și formulează propriul enunț: „trebuie, deocamdată, să admitem că aceasta și-a încheiat activitatea între 1668-1672, din lipsă de argumente care să dovedească existența monetăriei sucevene după cea de a doua domnie a lui Gh. Duca”¹⁷.

În încheiere, în „Tabel de monedele din tezaurul de la Ungureni-Săveni” sunt prezentate cele 363 emisiuni pe țări, emitenți, milesim și număr de exemplare, respectând gruparea lor după criteriile deja enunțate.

*

În cea mai mare parte, monedele sunt bine păstrate, astfel că, la stabilirea emiten-tului, nominalului și anului de batere, nu au ridicat probleme deosebite. Acolo unde milesimul nu este lizibil cauza constă, fie în baterea ștanțelor necentrat, fie în uzura produsă de circulația îndelungată, sau ambele situații. Un singur exemplar a fost perforat, cinci piese se păstrează în stare fragmentară, alte cinci sunt tocite total. Ca observație preliminară, din 363 emisiuni, 187 (51,52%) au fost cert atribuite, 171 (47,10%), din motive diverse, rămân cu emiten necunoscut, alte cinci prezintă un grad de uzură foarte avansat, motiv pentru care nu le putem considera nici originale, nici contrafaceri. Pornind de aici, ne vom referi pe rând la fiecare din emisiunile care alcătuiesc cele trei categorii. La prima, ordinea ne este dată de frecvența și datarea pieselor, pentru secunda, am ținut seama de particularități de batere și starea de conservare care le-a individualizat în repertoriu.

I. Cele mai numeroase emisiuni din tezaur sunt șilingii suedezi bătuți sub domniile Gustav Adolf – Karl XI pentru Riga (144), Livonia (23) și Elbing (2); alte două piese rămân neprecizate. Asemenea altor acumulări, și în tezaurul de la Ungureni, numărul pieselor de Riga face dovada că orașul a asigurat producția cea mai ridicată de numerar mărunț între 1621 și 1669¹⁸. Urmează piesele de Livonia, ocupată în 1617, a cărei monetărie instalată în mănăstirea orașului Riga a emis șilingi destinați circulației locale și Lituaniei poloneze între 1644 și 1664¹⁹. Și orașul Elbing, ocupat în 1626, a emis monede de inflație. În cazul nostru, din 171 emisiuni suedeze (47,10%), doar patru exemplare datează 1628-1635, alte două din anii 1647 și 1648. Cele mai numeroase piese au fost bătute în deceniul 6 și primii ani ai celui următor, cel târziu până la 1662.

¹⁵ *Ibidem*, p. 44-47.

¹⁶ *Ibidem*, p. 47.

¹⁷ *Ibidem*, p. 49.

¹⁸ Д. Федоров, *Монеты Прибалтики XIII-XVII столетий определитель монет*, Таллин, 1966, p. 306, 311.

¹⁹ H. Sköld, *Activitatea monetăriei de la Suceava în timpul lui Dabija-vodă*, în CN, VI, 1990, p. 195.

Urmează 9 emisiuni (2,47%) ale regilor poloni: șilingi de la Jan II Kazimierz Waza pentru Lituania (5) și Coroană (2), un denar de Łobżenicy de la Zygmunt III Waza și un półgrosz de Coroană de la Zygmunt I Stary Jagiełłończyk. Cronologic, se grupează în același interval care asigură și numerarul suedez de bază, mai puțin o monedă de la 1506 perforată și alta în bună stare de la 1622.

Un al treilea lot de monede este alcătuit din șase șilingi de Brandenburg-Prusia (1,65%) datați 1650-1663 (5) și 1685 (1).

Din categoria emisiunilor cu atribuire certă face parte și o piesă scoțiană de 2 Pence de la Carol II (0,27%), o apariție destul de rară în tezaurile din Moldova²⁰, care nu modifică cu nimic *terminus post quem* acceptat deja.

II. Estimările noastre continuă pentru 171 exemplare ale căror emitenți sunt necunoscuți întrucât prezintă particularități în fabricarea poansonelor. O primă grupă este alcătuită din 73 emisiuni (20,11%) la care numele emitentului cu monograma și al beneficiarului cu herbul au fost executate corect, mai puțin milesimul, redat cu greșeli sau fantezist. Potrivit datelor, am putea atribui asemenea piese atelierelor din Riga (68 + 1), Königsberg (2) și Vilno (2), dar devierile sau abaterile de la original le plasează, mai degrabă, în rândul emisiunilor denumite „чеканены искаженным штемпелем”²¹.

Al doilea grupaj este compus din 84 piese (23,14%) cu batere dublă. În acest caz, avem emisiuni cu ștanțe duble dispuse alăturat, fie pe avers, fie pe revers, ori pe ambele fețe. Poansonarele au fost confecționate îngrijit și redau cu fidelitate fiecare legendă, monogramă și herb, dar calitatea baterii pieselor nu a corespuns exigențelor. Deși există o corespondență avers-revers, de cele mai multe ori ștanțele de pe ambele fețe nu se suprapun perfect, ceea ce a creat abateri cu o diferență până la 1/3 din diametru; cu rare excepții, pentru milesim, apar și aici aceleași abateri de la original.

Nu avem nici o îndoială că, asemenea pieselor având anul de emisiune cu abateri de la original, și exemplarele cu batere dublă din tezaurul de la Ungureni au fost fabricate prin poansonarea și decuparea de benzi laminate, ceea ce ne dă posibilitatea să aducem unele precizări și completări la tabelele cu astfel de emisiuni editate acum jumătate de secol care, cu siguranță, se vor dovedi la fel de utile pe viitor.

În tezaur s-au păstrat și patru emisiuni hibride (1,10%). La fabricarea poansonelor, pentru toate s-au strecurat confuzii prin asocierea legendei orașului Riga cu herbul de Livonia, numele lui Karl X Gustav cu monograma Kristinei (1), milesimul redat fantezist (1) și chiar cu batere dublă pe avers (1).

Imitațiile, în număr de 10 exemplare (2,75%), le-am descris separat, având legende redate incorect și monogramele executate cu greșeli.

III. A treia categorie cuprinde cinci exemplare (1,37%). Ele prezintă un grad foarte avansat de uzură, ceea ce ne împiedică a le încadra la originale sau contrafăceri.

*

Cunoscut ca monedă reală sub denumirea solidus (lat.), szeląg (pl.), Schilling (g.), Skilling (sw.), шилинг (r.), ori „solidi”, „șalăi”, „cristine” în unele documente, șilingul însumează peste 70% din materialul numismatic din secolul XVII descoperit între Carpați și cursul Nistrului. Asemenea altor emisiuni, și istoria acestui nominal mărunț,

²⁰ T. Balan, *Tezaurul de la Lehăceni*, în „Codrii Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie și Limbă»”, X (1936-1939), Cernăuți, 1940, p. 508; Ana Niculiță, *Un tezaur medieval monetar, găsit în orașul Chișinău (155(5?)-1672)*, în *Tyragetia. Anuar VI-VII*, Chișinău, 1998, p. 140; Viorel M. Butnariu, Elena Gherman, Cătălin Hriban, Iulia Moldovan, *Bucium-Iași*, în *CNM-II*, p. 94, nr. 255-256, nr. 23.

²¹ Д. Федоров, *op. cit.*, p. 277, 297-298, 307.

numeros și variat tipologic, bătut din argint până la mijlocul secolului XVII, a înregistrat devalorizări repetate și implicarea în dezordini monetare fără precedent.

După părerea noastră, apariția șilingului în Moldova datează, cel mai devreme, la începutul secolului XVII. Aici, nominalul comun în circulație l-au constituit denarii de argint „reformați” de la Mátyás și Wladislaw II și asprii otomani, emisiuni mărunte din argint bun care se regăsesc în componența unor tezaure locale încheiate mai cu seamă în timpul domniei lui Murad III. Scoaterea acestui numerar din circulație a fost grăbită de măsurile monetare din anii 1584-1586 adoptate la Constantinopol, când asprul a fost devalorizat oficial cu 44% (de la 0,628 la 0,384 g), simultan cu scăderea valorilor la toate emisiunile mari de argint potrivit hotărârilor luate la 1585 în dieta monetară de la Frankfurt am Main²². Punerea de acord între cămătarii levantini, zarafii din sudul Germaniei și bancherii genovezi trebuia să asigure, pe ansamblu, un climat financiar stabil. Lucru cu neputință, dacă avem în vedere că Sfântul Imperiu roman de națiune germană devenise o „lume închisă”, lipsită de principalele resurse, Spania era angajată în competiția pentru dobândirea hegemoniei în Atlanticul de Nord, iar Imperiul Otoman intrase într-o „epocă staționară”. De această situație a încercat să profite Polonia care, amenințată de ascensiunea Suediei în *dominium Maris Baltici*, a manifestat un interes sporit pentru piața argintului unguresc și rutele comerciale balcano-levantine.

Potrivit documentației de care dispunem, pătrunderea pieselor polono-lituaniene în Transilvania s-a produs mai devreme decât în țările române. În această ordine de idei, depozitul monetar de la Răstolț (jud. Sălaj)²³ deschide șirul tezaurelor ardeleni în care, după 1584 aproape invariabil, monedele Republicii Nobiliare se fac prezente masiv²⁴. Pentru a proteja piața internă, în special a Ungariei²⁵, prin decretul din 15 octombrie 1577, împăratul Rudolf II a impus noi parități valorice la denarul imperial în raport cu groșii și jumătățile de groși polonezi²⁶, dispoziție reluată la 1585, 1592 și 1600²⁷.

Am subliniat cu alt prilej că, până în ultimul deceniu al secolului XVI, moneda poloneză lipsește cu desăvârșire din descoperirile arheologice și chiar în mențiunile documentare din Moldova, unde se pare că a fost refuzată. Apariția triplilor groși (trojaki) polono-lituanieni și de Riga în Moldova s-a datorat mai degrabă evenimentelor politice și militare petrecute în vara 1595, factorul economic rămânând în subsidiar. Emise de Stefan Batory în scopul susținerii în plan financiar a Uniunii de la Lublin, piesele de III groși au reprezentat, în cazul Moldovei, o veritabilă monedă de război ce a servit împlinirii obiectivelor de strategie economică ale Poloniei la Dunărea de Jos²⁸.

În 1604, Coroana polonă a dispus retragerea trupelor de mercenari din țările române unde, curând, peisajul monetar a înregistrat schimbări notabile. Spre deosebire de principatul ardelean, după această dată, pătrunderea pieselor de trei groși în Moldova

²² A. Despaux, *Les dévaluations monétaires dans l'histoire*, Paris, 1936, p. 435.

²³ E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul feudal de la Răstolț Mare*, în *AIAC*, IX, 1966, p. 211-230.

²⁴ F. Pap, I. Winkler, *Monede poloneze din secolele XV-XVII în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 193-200.

²⁵ Gedai István, *Polskie monety na Węgrzech w XVI i XVII w.*, în *WNum*, XXXI, 1987, 3.

²⁶ Huszár Lajos, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon XVI-XVII századokban*, în *NumK*, LXVIII-LXIX (1969-1970), 1970, p. 59.

²⁷ Mikołajczyk, *Einführung*, p. 61-75; idem, *Polish-ottoman monetary relations in the light of numismatic evidence 16th to 18th Century*, în *WNum*, 1985, 1-2 (111-112). „Polish numismatic news”, IV, 1986, p. 87-100.

²⁸ Viorel M. Butnariu, *Moldova între „spații monetare” și „rațiuni de stat”. Anii 1574-1612*, în *SCN*, XII (1997), 1998, p. 157-172 (în continuare, Butnariu, *Moldova (1574-1612)*); idem, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004, p. 149-152.

s-a redus simțitor, dovadă că tezaurele le păstrează sporadic. În schimb, nevoia de numerar în circulație a fost suplinită prin emisiunile lituaniene și, în număr mai redus, ale Coroanei bătute în secolul precedent – pól grosze și grosze ale căror greutate și titlu le-au situat permanent sub normele legale – și groșii de Coroană de la Zygmunt III Waza care au suferit modificări în greutate și conținutul de metal fin²⁹. În asemenea împrejurări, trebuie să-și fi făcut apariția pe piața Moldovei un alt nominal mărunț, șilingul. Credem că l-au impus valoarea intrinsecă păstrată după Ordonanța monetară din 5 ianuarie 1580³⁰ și, mai cu seamă, nevoia unei monede comune și stabile care să satisfacă cerințele de numerar mărunț resimțite acut după dispariția vechilor emisiuni ungurești și otomane din Moldova.

Înlocuirea asprului în circulația monetară cu emisiuni poloneze dobândește o semnificație economică și politică profundă, întrucât puterea suzerană a fost lipsită aici de principalul instrument financiar prin care instituise și își exercitase, până atunci, în mod discreționar și abuziv, controlul economic asupra țărilor române³¹. Nevoită să-și reevalueze strategia care să-i asigure securitatea în zonă, Poarta se va dovedi mai concesivă prin adoptarea unei linii de oportunitate politică. Căci, așa cum s-a observat, legământul ca „turcul la Moldova pași să nu puie”, iar „polonii în Moldova cu oști să nu mai îmble”³² a fost socotit de padișah un simplu armistițiu cu Republica Nobiliară care, la rândul ei, l-a interpretat în sensul aspirațiilor proprii de restabilire a influenței în țările române³³. Astfel că pacea de la Hotin, deși ratificată la 1623, „a fost mai mult o noțiune juridică și mai puțin o realitate politico-diplomatică”³⁴. Abia în toamna lui 1633, când Murad IV a recurs la soluția dură a războiului, Władysław IV a fost nevoit să admită negocierile și, după semnarea tratatului de la Polianowa cu Rusia (14 iunie 1634)³⁵, a acceptat noua *ahdnâme* acordată de sultan la 23 septembrie 1634 marelui sol Jakob Zelinski prin care ambele țări române erau socotite parte integrantă a Imperiului³⁶.

1. Etapa prevasiliană

Fără îndoială, amestecul Poloniei în Moldova până la 1634 trebuie să fi lăsat dovezi clare și în domeniul monetar. Credem că în anii care au premers numirii lui Vasile Lupu voievod peisajul monetar de aici a înregistrat schimbări notabile provocate de evenimente militare și dezordini monetare grave în legătură cu emisiunile de cupru – „aurul săracilor” – plasate în circulație sub forma monedelor de război.

Prima consemnare a șilingului în Moldova o datorăm călătorului Tommaso Alberti, cu privire la o vânzare efectuată în 1612 la Galați³⁷. Complementare, unele

²⁹ Dr. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914, p. 288-290 (în continuare, Gumowski, *Podręcznik*); A. Mikołajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź, 1988, p. 64, 69 (în continuare Mikołajczyk, *Einführung*).

³⁰ Gumowski, *Podręcznik*, p. 288-290.

³¹ Butnariu, *Moldova (1574-1612)*, p. 171.

³² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 84.

³³ Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 48-50 (în continuare, Gemil, *Țările române (1621-1672)*).

³⁴ Ven. Ciobanu, *Interferențe și conexiuni politice în Europa est-centrală în timpul războiului de 30 de ani (1632-1645)*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 296.

³⁵ Wł. Czapinski, *Les territoires de l'ouest dans la politique de la Pologne de 1572 à 1764*, în *ActaPH*, IX, 1964, p. 14-15.

³⁶ Gemil, *Țările române (1621-1672)*, p. 84-86.

³⁷ N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, în „Buletinul Societății geografice”, sem. II, București, 1898, p. 1612.

surse numismatice par să devanseze data. Primul din această serie pare a fi depozitul monetar descoperit la Cordăreni³⁸ (jud. Botoșani), care ne oferă *terminus post quem* la 1606, cele de la Mărculești³⁹ (r. Florești) și Iablona⁴⁰ (r. Glodeni), în R. Moldova, la 1607, iar lotul de nouă monede aduse de elevii din Ceplenița⁴¹ (jud. Iași), cu un singur șiling de Riga emis la 1603, se încheie la 1615.

Date mai sigure ne sunt oferite de unele acumulări încheiate în deceniul următor: Băhrinești⁴² (r. Florești) și Copăceni⁴³ (r. Sîngerei) în R. Moldova, Iași -str. Vasile Lupu nr. 28⁴⁴ și -B^{ca} Sf. Sava (jud. Iași)⁴⁵, la care adăugăm Dubăsarul Vechi⁴⁶ (r. Criuleni, R. Moldova).

Curând, după 1604, valul de monedă devalorizată – jumătăți de groși și groși polono-lituanieni din secolul XVI, cu groși de Coroană de la Zygmunt III Waza –, a antrenat emisiunile de un groș și jumătate (półtoraki), piese de inflație emise prima dată la Bydgoszcz, în 1614. Producția a sporit anual, numai pentru 1623 atingând 312.578.157 exemplare⁴⁷. Se pare că în acumulările din Moldova apar cel mai devreme la 1624, dacă se au în vedere descoperirile de la Mîrzești⁴⁸ (r. Orhei, R. Moldova), Măgura⁴⁹ (jud. Bacău) și Lisăuți-Vlădicina⁵⁰ (reg. Cernăuți, R. Ucraina). Primirea lor în comerțul intern a grăbit scoaterea din circulație a pieselor de III groși emiși până la 1604 și chiar a celor după reformă care apar sporadic. Odată cu triplii groși, sunt retrași din circulație talerii din secolul XVI și, până la sfârșitul etapei, tot numarul mărunț devalorizat produs în Sfântul Imperiu (denarii imperiali, Mariengroschen).

În Regatul polon, criza a căpătat proporții după ocuparea orașului Riga de suedezi unde, în baza Ordonanței din 5 octombrie 1621, au fost emiși șilingi după modelul celor lituanieni din 1612 și piese de 1,5 groși după cei de Coroană din 1619⁵¹. De aceea,

³⁸ Viorica Enăchiuc, *Relațiile comerciale ale Moldovei în secolele XVI-XVII ilustrate de tezaurul monetar descoperit la Cordăreni, județul Botoșani*, în *ActaMM*, XII-XIV (1990-1992), p. 93-101 (594 monede, din care 591 de argint, două de bronz, un ducat și două inele de argint depuse într-o cană de lut).

³⁹ Ana Niculiță, *Tezaurul de monede de la Mărculești*, în *ArkMold*, XVIII, 1995, p. 303-309.

⁴⁰ A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1971-1972 гг.*, în *Археологические исследования в Молдавии, III (1972)*, Кишинев, 1974, p. 221, nr. 11 (în continuare, Нудельман, *Монеты (1971-1972)*; Нудельман, *Топография*, p. 109, nr. 17).

⁴¹ Viorel M. Butnariu, *Un trésor monétaire inédit gardé dans une collection privée*, în „Strabon. Bulletin d'information historique”, tome I, 1, Janvier-Juin 2003, p. 36-37.

⁴² A. A. Нудельман, *Бăхринештскій клад и польско-литовские монеты в молдавских тезаврациях*, în *Нумизматические исследования по истории юго-восточной европы*, Кишинев, 1990, p. 185-203; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, 21. *Băhrinești, r. Florești; 1985-1986*, în *Tez-Chișinău*, p. 46-47, cu *terminus post quem* greșit, 1625; Ana Niculiță, *Cu privire la două tezaure monetare medievale din raionul Florești, Republica Moldova*, în *Tyragetia*, s.n. II [XVII], 2, 2008, p. 89-98.

⁴³ Нудельман, *Топография*, p. 111-112, nr. 26; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 63, nr. 32.b; Viorel M. Butnariu, *Copăceni, r. Sîngerei; 1968*, în *Tez-Chișinău*, p. 47, nr. 22.

⁴⁴ Costică Asăvoaie, George Bilavski, Cecilia Stoian-Symonds, 2. *The pottery items*, în *The great medieval coins hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 384, pl. 6/4, 8/6; Lucian Munteanu, Virgil Mihailescu-Bîrlița, Ernest Oberländer-Târnoaveanu, *The catalogue of the coin hoard*, în *The great medieval coins hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 326-348; Viorel M. Butnariu, *Preliminary considerations about monetary finds of the Vasile Lupu Street, No. 28*, în *The great medieval coins hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 475-496.

⁴⁵ Viorel M. Butnariu, *Iași – l'église de Sf. Sava, jud. Iași; 1979*, în *CNM-II*, p. 89, nr. 20.

⁴⁶ Din 300 exemplare au fost recuperate 111; Нудельман, *Топография*, p. 121, nr. 47.

⁴⁷ Mikołajczyk, *Einführung*, p. 72.

⁴⁸ Нудельман, *Топография*, p. 117, nr. 36; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 75, nr. 85.

⁴⁹ Al. Artimon, *Un tezaur monetar din secolele XV-XVI descoperit la Măgura (jud. Bacău)*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 323-330.

⁵⁰ Нудельман, *Топография*, p. 129, nr. 66 (MOLDOVA DE NORD); Raisa Tabuica, Viorel M. Butnariu, *Lisăuți-Vlădicina, reg. Cernăuți, R. Ucraina; 1942*, în *Tez-Chișinău*, p. 49-50, nr. 26.

⁵¹ Mikołajczyk, *Einführung*, p. 76.

Ordonanța monetară poloneză din 13 martie 1623 a stabilit, pentru prima dată, reducerea titlului de argint la toate piesele, la 1627 a fost sistată baterea pieselor de argint sub valoarea talerilor, apoi s-a încercat prohibirea exportului la argint și s-a interzis circulația monedelor suedeze de Riga și Elbing pe domeniile Coroanei, teritoriul Prusiei și a orașului Gdansk. Dar șirul nenorocirilor nu s-a oprit aici; în 1626, suedezii au ocupat Elbingul unde, cel mai devreme de la mijlocul lui iulie 1628, au emis nominaluri asemănătoare celor poloneze dar devalorizate: sfert de taler (cu 1/5), III groși (cu 1/3), 1,5 groși și groși (cu 1/4), șilingi (aproape 1/2)⁵².

Până sub domnia lui Władysław IV, lipsa pieselor divizionare a fost suplinită de emisiunile occidentale cu titlul redus a căror liberă circulație a fost asigurată în urma armistițiului de la Altmärk (16 noiembrie 1629), care obliga Polonia să-și deschidă porturile pentru negustorii olandezi protejați de Suedia. Singurul succes major din acești ani a fost redobândirea orașului Elbing în urma armistițiului de la Sthumsdorf încheiat cu Suedia la 12 septembrie 1635.

Din „etapa prevasiliană”, acumularea de la Ungureni conține numai patru șilingi suedezi și un ternary (1,37%), numerar mărunt care a pătruns în Moldova la acea vreme și a rămas în circulație până în ultimele decenii ale veacului XVII. Alte emisiuni mărunte, precum denarii imperiali, groșii și jumătățile de groși polono-lituanieni din secolul XVI, lipsesc și putem admite că póltoraki de Coroană, respectiv, Dreipólkerii suedezi, în cea mai mare parte, au fost retrași din circulație până cel târziu la începutul domniei lui Vasile Lupu, potrivit descoperirilor de la Volovița⁵³ (r. Soroca) și Chișinău⁵⁴ – oraș, R. Moldova.

2. Epoca vasiliană

Domnia lui Vasile Lupu în Moldova a fundamentat o epocă distinctă în istoria țării și a transmis urmașilor o economie monetară bine organizată și durabilă. În această ordine de idei, reamintim că instrumentarea talerului-leu în raporturile cu puterea suzerană, precum și în afacerile personale, a fost o măsură prin care „prințul argintului” a vizat protejarea pieței locale de politica financiară otomană, dacă ținem seama că talerul-leu spaniol, cel olandez și, mai târziu, cel de imperial erau slab cotați la Poartă⁵⁵, unde haraciul era cerut în reali. Socotim „epoca vasiliană” încheiată la 1659 când, odată cu lichidarea revoltei țărilor române, padișahul și-a afirmat voința de a curma sistemul uniunii dinastice românești pe care îl inaugurase la sfârșitul secolului XVI, țările române devenind mai lesne de supravegheat și prin anularea legăturilor de familie dintre ele. După ce Gheorghe Ghica a fost mutat în Țara Românească unde a distrus zidurile Curții de la Târgoviște „ce înlesnea comunicații primejdioase cu Transilvania”⁵⁶, Ștefăniță Lupu a fost numit în Moldova de unde tunurile au fost duse la Chilia și Cetatea Albă⁵⁷.

⁵² *Ibidem*, p. 96.

⁵³ Нудельман, *Тонкография*, p. 94 (1); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 91, nr. 148; Viorel M. Butnariu, *Volovița, r. Soroca; 1964*, în *TezChișinău*, p. 51, nr. 28.

⁵⁴ Нудельман, *Тонкография*, p. 124-125, nr. 54; Viorel M. Butnariu, *Chișinău -oraș; deceniul 6*, în *TezChișinău*, p. 57-58, nr. 35.

⁵⁵ Idem, *Introducerea talerului-leu în Moldova lui Vasile Lupu*, în *AIIX*, XXXI, 1994, p. 71; idem, *Aspecte de politică monetară în Moldova (secolele XVI-XVII). Vasile Lupu – „prințul argintului” în Moldova și economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Biblioteca Fundației Academice „A. D. Xenopol”, VIII, Iași, 2003, p. 115-120.

⁵⁶ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 312-313.

⁵⁷ „... deoarece nu este bine să se afle tunuri în mâinile neamurilor supuse” – Ahmed Feridun, *Münsa'at es-selatin*, II, Istanbul, 1849/1265, p. 46-48, cf. Gemil, *Țările române (1621-1672)*, p. 178 nota 95.

Catalogul pe care îl întocmim pentru anii 1633-1659 cuprinde 24 tezaure care totalizează +1.500 monede, număr care rămâne relativ și provizoriu. Deși dispunem de informații referitoare numai la descoperiri mai vechi, edite, pe care am avut posibilitatea să le verificăm parțial, totuși, pe baza datelor oferite de aceste acumulări, se poate opera o departajare a lor în două grupe.

Prima cuprinde 15 *tezaure de acumulare* cu +378 emisiuni descoperite la Bravicea⁵⁸ (r. Călărași), Criuleni⁵⁹, Corjova⁶⁰ (r. Criuleni), Frunzeni⁶¹ (r. Florești), Hîjdieni⁶² (r. Glodeni), Trebisăuți⁶³, Caracușenii Vechi⁶⁴ (r. Briceni), Poiana⁶⁵ (r. Rezina), Mîndrești⁶⁶ (r. Telenești), Cobusca Veche I⁶⁷ și II⁶⁸, Telița⁶⁹ (r. Anenii Noi), Corbu⁷⁰, Dondușeni⁷¹ (r. Dondușeni) în R. Moldova și Drăgușeni⁷² (jud. Bacău). Ele sunt alcătuite exclusiv din valori mari (taleri-leu, 28 Stüber) și medii (orty de Coroană și orașul Grańsk); triplii groși apar foarte rar.

Este interesant de remarcat că pătrunderea în număr mare a talerilor-leu din acești ani a antrenat în circulație emisiuni similare din etapa anterioară împreună cu orty. La fel, piesele de 28 Stüber emise sub Ferdinand III au intrat aici odată cu cele emise de Matthias și Ferdinand II. O atare situație, pe care o raportăm la tabloul general al descoperirilor de nominaluri medii și mari din secolul XVII în Moldova, ne conduce la constatarea că etapa „vasiliană” furnizează cel mai ridicat număr de exemplare.

A doua grupă însumează, până acum, 10 *tezaure de circulație*, cu +1400 șilingi și ternary descoperite la Briceni⁷³ (r. Briceni), Bănești⁷⁴, Sărățenii Vechi⁷⁵ (r. Telenești),

⁵⁸ Нудельман, *Топография*, p. 117-118, nr. 39 (26 monede); Viorel M. Butnariu, *Bravicea, r. Călărași*; 1956, în *TezChișinău*, p. 56-57, nr. 34.

⁵⁹ Нудельман, *Топография*, p. 119, nr. 44; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 71, nr. 66.a; Viorel M. Butnariu, *Criuleni, r. Criuleni*; 1961, în *TezChișinău*, p. 51-52, nr. 29.

⁶⁰ Нудельман, *Топография*, p. 121-122, nr. 48; Viorel M. Butnariu, 33. Corjova, r. Criuleni; 1952, în *TezChișinău*, p. 54-56.

⁶¹ Нудельман, *Топография*, p. 109, nr. 16; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, *Frunzeni-fost Cenușa, r. Florești*; 1972, în *TezChișinău*, p. 52-53, nr. 30.

⁶² A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1974-1976 гг.*, în *Археологические исследования в Молдавии (1974-1976)*, Кишинев, 1981, p. 189-190 (Нудельман, *Монеты (1974-1976)*; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, *Hîjdieni, r. Glodeni*; 1976, în *TezChișinău*, p. 59, nr. 37; Ana Niculiță, *Două tezaure cu monede și obiecte de podoabă din fondurile Muzeului de Arheologie Chișinău*, în „Revista Arheologică”, I, Chișinău, 1993, p. 132-134, fig. 3-4.

⁶³ Нудельман, *Монеты (1982)*, p. 126-132; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, *Trebisăuți, r. Briceni*; 1982, în *TezChișinău*, p. 53, nr. 31.

⁶⁴ Нудельман, *Топография*, p. 104-105, nr. 7 (84 monede); Viorel M. Butnariu, *Caracușenii Vechi, r. Briceni*; 1957, în *TezChișinău*, p. 54, nr. 32.

⁶⁵ Нудельман, *Топография*, p. 110, nr. 19.

⁶⁶ A. A. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг.*, în *Археологические исследования в Молдавии, IV (1973)*, Кишинев, 1974, p. 216-217, nr. 8 (în continuare, Нудельман, *Монеты (1972-1973)*; Нудельман, *Топография*, p. 113-114, nr. 31.

⁶⁷ Нудельман, *Монеты (1972-1973)*, p. 218-220, nr. 10; Нудельман, *Топография*, p. 125-126, nr. 56 (138 monede); Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, *Cobusca Veche, r. Anenii Noi*; 1969, în *TezChișinău*, p. 58-59, nr. 36.

⁶⁸ Нудельман, *Монеты (1972-1973)*, p. 221, nr. 12; Нудельман, *Топография*, p. 126, nr. 57.

⁶⁹ Нудельман, *Монеты (1972-1973)*, p. 217, nr. 9; Нудельман, *Топография*, p. 126, nr. 58.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 104, nr. 4; *idem*, *Находки монет эпохи феодализма из раскопок и своров 1974-1976 гг в Днестровско-Прутском регионе*, în *Археологические исследования в Молдавии (1974-1976 гг)*, 1981, p. 189.

⁷¹ Нудельман, *Монеты (1972-1973)*, p. 220, nr. 11; Нудельман, *Топография*, p. 104, nr. 5.

⁷² Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 409/1-52; inf. Eugen Nicolae (2008).

⁷³ Нудельман, *Топография*, p. 104, nr. 6.

⁷⁴ Нудельман, *Монеты (1972-1973)*, p. 225, nr. 8-14; Нудельман, *Топография*, p. 112, nr. 29.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 113, nr. 30.

Ciocîlteni⁷⁶ (r. Orhei) în R. Moldova, Malinovka⁷⁷ (r. Novoselitsa, reg. Cernăuți, R. Ucraina), Aroneanu⁷⁸, Iași - str. C. Negri⁷⁹ (jud. Iași), Mănăstirea Bistrița⁸⁰, Săbăoani⁸¹ (jud. Neamț), Suceava⁸² (jud. Suceava). Fără teama de a greși, putem admite că aceste monede oglindesc numerarul mărunț circulant în Moldova asigurat din două producții succesive. Numeric, pe primul loc se situează piesele polono-litauniene, de Brandenburg-Prusia de la Georg-Wilhelm și cele suedeze de la Gustav Adolf pentru Elbing și Riga datate în etapa precedentă. Sunt urmate de emisiuni ale Kristinei pentru Riga și livoniene care apar sporadic spre sfârșitul intervalului. Pe baza aceluiași date, mai remarcăm absența oricăror monede de la Friedrich-Wilhelm și a celor cu batere dublă care apar în circulație, după opinia noastră, abia în deceniile următoare. Tabloul general al descoperirilor de monede mărunte este completat de câteva exemplare cu milesim redat greșit, semnalate abia spre sfârșitul etapei în depozitul de la Săbăoani (jud. Neamț) și de imitații cunoscute în număr foarte redus doar în câteva descoperiri.

Repartizarea pe criterii valorice și cronologice a tezaurului încheiate în anii 1633-1659 conduce la unele concluzii. Nominalurile mici (șilingii) sunt cele mai numeroase și datează, în cea mai mare parte, *ante* 1633; cu câteva excepții, toate sunt monede originale. Pentru aceeași perioadă, majoritatea nominalurilor mari (talerii-leu și 28 Stüber) datează *post* 1633 și antrenează în circulație piese similare și orty din etapa precedentă. Aceste descoperiri reprezintă, după opinia noastră, o dovadă de netăgăduit că în „epoca vasiliană” utilizarea monedei în Moldova nu s-a limitat la pături restrânse ale populației urbane. În efectuarea plăților interne au fost utilizați, deopotrivă, șilingii și talerii-leu care, de valoare mai redusă și stabilă, aveau submultipli ortii și piesele de jumătate de taler. Circulația monedelor s-a redus la câteva nominaluri cu parități bine stabilite și respectate, dacă luăm în calcul, spre exemplu, raportul 4:1 între orty de Coroană devalorizat și Leeuwendaalder. Fără îndoială, în epocă a existat o centralizare sporită a controlului domniei asupra circulației monetare interne.

3. Etapa prefanariotă

În planul relațiilor internaționale de pe continent, în deceniile 8-9, reafirmarea puterii otomane în Răsărit și Europa Centrală, unde s-a urmărit asigurarea frontierelor naturale pe Nipru și la Dunărea de Mijloc prin utilizarea Poloniei „ca un element de bază în sistemul politic otoman în zonă”⁸³, respectiv, lichidarea rivalității seculare cu Austria pentru dobândirea ascendentului deplin în Ungaria, a coincis cu tentativa suveranului de la Versailles de a dobândi *imperium*-ul în Europa. Dar, „lupta de rasă” dintre otomani și slavi⁸⁴ și confruntările dinastice dintre Bourboni și Habsburgi au produs

⁷⁶ *Ibidem*, p. 116-117, nr. 35.

⁷⁷ Viorel M. Butnariu, Gheorghe Postică, *Tezaurul de la Malinovka*, în *AIIAI*, XXX/1, 1985, p. 531-533.

⁷⁸ *RAJI*, I, p. 40, nr. III.1.F (doi cercei de tâmplă); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 55, nr. 3; Viorel M. Butnariu, Adriana Moglan, *Aroneanu, dép. Iași; 1982*, în *CNM-II*, p. 81-84, nr. 18.

⁷⁹ Viorel M. Butnariu, *Iași, dép. de Iași; 1976*, în *CNM-II*, p. 85-88, nr. 19.

⁸⁰ Lia Milencovici-Bătrîna, *Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Mănăstirea Bistrița, județul Neamț*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973, p. 281-293; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 74, nr. 78.

⁸¹ Domnița Hordilă, Ana-Maria Velter, Vasile Ursachi, *Tezaurul de monede poloneze descoperit la Săbăoani, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 321-332.

⁸² El. Isăcescu, *Tezaurul de monede din sec. XVII de la Suceava*, în *Creșterea colecțiilor, caiet selectiv de informare editat de BA*, 13-14, iulie-decembrie, 1965, p. 57-59, nr. 384-393.

⁸³ Gemil, *Țările române (1621-1672)*, p. 9.

⁸⁴ D. Ogg, *L'Europe du XVII siècle*, trad. par L. Rambert, Paris, 1932, p. 39.

gruparea principalelor forțe din sistemul politic european în jurul Vienei și s-au încheiat cu semnarea tratatelor de la Rijswick (1697) – „primul pas înapoi pe care Franța l-a făcut de la Richelieu”⁸⁵ – și Karlowitz (1699) – „începutul sfârșitului” puterii otomane ce a pierdut definitiv controlul asupra Câmpiei Dunării de Mijloc.

Rezultat manifest al regenerării puterii otomane în vremea viziratului dinastiei Köprülü, în toamna 1659, ambele țări române au fost readuse sub ascultare. Odată cu restabilirea propriei ordini (*Pax Ottomanica*) la Dunărea de Jos, Poarta s-a văzut eliberată în rezolvarea problemelor de strategie europeană potrivit principiului neangajării militare simultan pe două fronturi. Or, în situația nou creată după 1700, când a pierdut definitiv controlul în Câmpia Dunării de Mijloc și asupra Principatului ardelean, Poarta a inaugurat în țările române un nou regim de administrație în care instituția domniei a fost lichidată.

Tezaurele încheiate în „etapa pefanariotă”, ce a premers instaurării regimului turco-fanariot la începutul secolului XVIII, reflectă, prin compoziție și structură, impactul avut de schimbările majore petrecute în plan politic și economic și în domeniul monetar. Înainte de a trece la problemele de interpretare pe care aceste descoperiri le implică, se cuvine să precizăm că, așa cum rezultă din situația analizată de noi, și pentru „epoca pefanariotă” se poate vorbi de un lot numeros de nominaluri mari care alcătuiesc *tezaurele de acumulare* la Tanacu⁸⁶ (jud. Vaslui), Mănăstirea Neamț⁸⁷ (jud. Neamț), Tomești⁸⁸ (jud. Iași), Trifești⁸⁹ (jud. Neamț), Perieni⁹⁰ (jud. Vaslui), Poiana Cristei⁹¹ (jud. Vrancea) și Lopatnic⁹² (r. Edineț), Peciște⁹³ (r. Rezina), Criuleni⁹⁴ (r. Criuleni) în R. Moldova.

Din statistica privind cronologia emisiunilor, rezultă că cele mai numeroase exemplare sunt talerii-leu emiși în Provinciile Unite în deceniile 4-6, urmate de aproape

⁸⁵ Imm. Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Mercantilism și consolidarea economiei mondiale europene, 1600-1750*, trad. D. Abraham, I. Bădescu, M. Ghibernea, vol. 4, București, 1993, p. 112.

⁸⁶ C. Moisil, *Statistica tezaurelor monetare intrate până la 31 decembrie 1946*, în „Buletin lunar-Biblioteca Academiei Române”, II, 4-5, 1947, p. 34, nr. 44; C. Secășeanu, *De când circulă leul-monedă în țara noastră*, în SCN, IV, 1968, p. 496, nr. 5; Viorel Căpitanu, *Tezaurul monetar din secolele XVI-XVII descoperit la Tanacu (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, VI, 1973-1984, p. 77 nota 3; Constanța Știrbu, Ana-Maria Velter, *Unele aspecte ale circulației talerilor în Moldova (tezaurul de la Tanacu, jud. Vaslui, sec. XVII)*, în *ActaMM*, XII-XIV (1990-1992), p. 401-417.

⁸⁷ Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 573/1-37. Informații Eugen Nicolae (2008).

⁸⁸ Virgil Mihăilescu-Bărliba, Viorel M. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I, în ArhMold*, XVI, 1993, p. 234, nr. 35; Viorel M. Butnariu, Voica-Maria Pușcașu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (II)*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 574-575 (VLĂDICENI); Viorel M. Butnariu, *Tomești*, în *CNM-II*, p. 108-109, nr. 24.

⁸⁹ Virgil Mihăilescu-Bărliba, Viorel M. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I, în ArhMold*, XII, 1988, p. 319, nr. 59; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 66, nr. 48 (FELEȘTI); Domnița Hordilă, *Tezaurul de monede medievale de la Trifești, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 251-285.

⁹⁰ Nicoleta Arnăutu, *Un tezaur monetar din secolele XVI-XVII descoperit la Perieni (județul Vaslui)*, în *ActaMM*, II, 1980, p. 273-282; B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia N. S.*, XXVIII, 1984, p. 189; Viorel M. Butnariu, *Note numismatice (II)*, în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 596-599; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 80, nr. 103.

⁹¹ Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 3896-3945. Informații Eugen Nicolae (1988).

⁹² Нудельман, *Топография*, p. 105, nr. 8 (58 monede); Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, *Lopatnic, r. Edineț; 1958*, în *TezChișinău*, p. 60-61, nr. 39.

⁹³ Нудельман, *Топография*, p. 110, nr. 21; Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, *Peciște, r. Rezina; 1956*, în *TezChișinău*, p. 61-62, nr. 40.

⁹⁴ Нудельман, *Топография*, p. 119, nr. 43; Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, *Criuleni, r. Criuleni; 1960*, în *TezChișinău*, p. 62, nr. 41.

de talerii-leu bătuți de orașele imperiale Zwolle, Deventer și Campen. Mai semnalăm reducerea numerică a pieselor de 28 Stüber de la Matthias II, Ferdinand II și Ferdinand III și, spre sfârșitul etapei, apariția nominalurilor mari otomane.

Situația se schimbă atunci când ne referim la *tezaurele de circulație*, alcătuite din numerar mărunt, care totalizează peste 35.000.000 de piese. Din nefericire, materialul numismatic, numeros și interesant, este cunoscut doar în foarte mică parte: Iași -B^{ca} Sf. Sava⁹⁵, -str. Armeană⁹⁶, -cartier Bucium⁹⁷ (jud. Iași), Ungureni (jud. Botoșani).

Pentru tezaurele de la Tecuci -oraș⁹⁸, Galați -judet⁹⁹ (jud. Galați), Orheiul Vechi (r. Orhei)¹⁰⁰ și Chișinău -oraș¹⁰¹ în R. Moldova se impune reexaminarea întregului material și republicarea lui, lotul de cca 15 kg găsit într-un coș de sobă în vechiul Palat domnesc de la Iași¹⁰² a fost valorificat în manieră nesatisfăcătoare, fiind publicate numai 11 piese, iar descoperirile de la Suceava -oraș¹⁰³ (jud. Suceava), Darabani¹⁰⁴ și Pilipăuți¹⁰⁵ (jud. Botoșani), Cetatea Neamțului¹⁰⁶ (Tg. Neamț, jud. Neamț), Tecuci - Casa de Cultură¹⁰⁷ (jud. Galați), și Ciopleni¹⁰⁸ (r. Lăpușna, R. Moldova) își așteaptă de mulți ani intrarea în circuitul științific. Cu atât mai regretabil, pentru descoperirile de la Pașcani (jud. Iași)¹⁰⁹, Scăienii de Jos¹¹⁰ (r. Dondușeni) în R. Moldova, Vasil'ou¹¹¹ (r. Zastavna, reg. Chernivtsi) și Priprutea – fost Lehăceni¹¹² (com. Boiany, r. Novoselitsa,

⁹⁵ Viorel M. Butnariu, *Iași – l'église de Sf. Sava, dép. de Iași*, 1979, în *CNM-II*, p. 57, nr. 22.

⁹⁶ Idem, *Iași, dép. de Iași*; 1984, în *CNM-II*, p. 90, nr. 21.

⁹⁷ Viorel M. Butnariu, Elena Gherman, Cătălin Hriban, Iulia Moldovan, *Bucium-Iași*, în *CNM- II*, Iași, 2002, p. 92-108, nr. 23 (BUCIUM-Iași).

⁹⁸ Eugenia Popușoi, *Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Tecuci aflat în colecțiile Muzeului din Birlad*, în *ActaMM*, 1980, p. 283-292.

⁹⁹ Maria Duțu, *Un depozit de șilingi din vremea lui Dabija Vodă descoperit în județul Galați*, în *BSNR*, XC-XCI (1996-1997), 144-145, 2002, p. 141-146.

¹⁰⁰ Ana Niculiță, *Un depozit de monede din cupru poloneze și lituaniene din vremea lui Ioan Cazimir Wasa, descoperit la Orheiul Vechii*, în *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003). Chișinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări, studii și note*, București, 2005, p. 173-179.

¹⁰¹ Ana Niculiță, *Un tezaur medieval monetar, găsit în orașul Chișinău (155(?)-1672)*, în *Tyragetia*, VI-VII (1996-1997), 1998, p. 135-142.

¹⁰² C. Moisil, *Monete și tezaure monetare*, în *BSNR*, XI, 1914, 22, p. 56, nr. 45; O. Iliescu, „*Solidi valachici vulgo dumnicze*”, în *SCN*, III, 1960, p. 319, nr. 5 (în continuare, Iliescu, „*Solidi valachici...*”); El. Isăcescu, *Tezaurul de monede din sec. XVII de la Iași*, în *CreșCol*, 13-14, iulie-decembrie, 1965, p. 59-60, nr. 395.

¹⁰³ C. Moisil, *Comunicare în ședința din 27 mai 1914*, în *AARMSI, Partea Administrativă și desbaterile*, XXXVI, 1913-1914, p. 165-166; C. Moisil, *Monete și tezaure monetare*, în *BSNR*, XI, 1914, 21, p. 24-25, nr. 36 și XII, 1915, p. 69, 73-76; G. Sion, *Monede suedeze falsificate în monetăria din Suceava*, în *BSNR*, XI, 1914, 22, p. 49-55; C. Severeanu, *Monetele lui Dabija-Vodă (1661-1665) și ale lui Mihnea Vodă Radul (1658-1660). Variații inedite*, în *BSNR*, XVIII, 1923, 45-48, p. 48-60; Iliescu, „*Solidi valachici...*”, p. 319, nr. 1 („în total, vreo 2.000”); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 85, nr. 130.b.

¹⁰⁴ C. Moisil, în *BSNR*, XXI, 1926, 57-58, p. 17, nr. 115; Iliescu, „*Solidi valachici...*”, p. 319, nr. 4.

¹⁰⁵ Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 322. Informații E. Nicolae (1988).

¹⁰⁶ Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, inv. 356F-414F și Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț, inv. 1119/1-10. Informații Dan Mihăilescu (2006).

¹⁰⁷ Peste 15.174.000 monede păstrate la Muzeul Mixt Tecuci. Informații Nicu Mircea și Magda Țau (1987).

¹⁰⁸ Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 55, transferat la Muzeul Național de Istorie a României, inv. 5336-5969. Informații E. Nicolae (1988).

¹⁰⁹ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 152, nota 2; Iliescu, „*Solidi valachici...*”, p. 319, nr. 6.

¹¹⁰ I. Țabrea, *Comunicare în ședința Societății Numismatice Române din 4 mai 1941*, în *CNA*, XVI, 1942, 121-122, p. 30; Iliescu, „*Solidi valachici...*”, p. 320, nr. 10.

¹¹¹ C. Clain, *Variante noi de șalăi*, în *CNA*, X, 1934, 95, p. 18, 20-21, 23; Iliescu, „*Solidi valachici...*”, p. 319, nr. 8.

¹¹² Teodor Bălan, *Tezaurul de la Lehăceni*, în „Codrii Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie și Limbă»”, X (1936-1939), Cernăuți, 1940, p. 507-508; Ilie Țabrea, *Un tezaur de șilingi de aramă găsit la*

reg. Chernivtsi) în R. Ucraina se păstrează informații vagi, precum șilingi emiși „în monetăria lui Dabija Vodă”, azi imposibil de verificat.

Dincolo de o situație numerică care rămâne provizorie, pentru această grupă de tezaure încheiate cel târziu în deceniul 9, trebuie să vorbim de câteva trăsături care, pe ansamblu, o particularizează. Mai întâi, aici domină clar șilingii de Riga emiși de Kristina în etapa precedentă, alături de care reapar șilingii lituanieni, ternarii de Coroană, Poznań și Łobżenicy de la Zygmunt III Waza, împreună cu emisiunile de Brandenburg-Prusia de la Georg-Wilhelm.

Elemente de noutate ne oferă șilingii livonieni, piesele similare de bronz de la Jan II Kazimierz și cele de Brandenburg-Prusia de la Friedrich-Wilhelm. Acestea din urmă, împreună cu 2 Pence scoțiene, se pare că asigură un *terminus post quem* al grupei. Asemenea pieselor de la Carol II Stuart, oboli de Teschen emiși de Elisabetha Lucretia și solizii de la Radu Mihnea III rămân apariții destul de rare. Și, nu în ultimul rând, trebuie amintite aici emisiunile de bronz ale lui Eustratie Dabija.

Șilingii lui Friedrich-Wilhelm datează, majoritatea, după 1657 când, prin tratatul de la Wehlau (26 septembrie), regele polon a renunțat la suveranitatea asupra Prusiei în favoarea principelui elector de Brandenburg care, părăsind coaliția forțelor protestante, a salvat Polonia de a fi lichidată de suedezi. După datele avute, noul val de șilingi de Brandenburg-Prusia a pătruns în Moldova după 1660 pe căi diferite – comerț, mișcări de trupe – antrenând oboli de Teschen și chiar emisiunile scoțiene care ne apar aici destul de rar. Grosul a fost asigurat atât de piesele suedeze, cât și de producția monetară reluată la 1650 de Polonia, pentru ca în deceniul 7 să atingă cote de vârf.

Un alt element de noutate și, poate, cel mai notabil este apariția în aceste tezaure a numeroase piese cu anul de emisiune redat cu greșeli sau fantezist, cu batere dublă, a celor hibride și imitațiilor care apar în număr destul de mare și în acumularea de la Ungureni. Descoperite cu multe decenii în urmă, majoritatea au rămas doar sub forma unor simple semnalări, fără indicarea milesimului sau a tipului monetar: ceea ce face imposibil azi a avea o evidență completă și a formula concluzii în totalitate valabile. De aceea, ne rezumăm doar la succinte comentarii de ordin numismatic și istoric asupra provenienței acestor emisiuni care predomină larg în acumulările post 1660 și, uneori, apar asociate cu emisiunilor de bronz ale voievodului Dabija.

*

Potrivit mențiunilor cronicarilor Nicolae Costin¹¹³ și Nicolae Muste¹¹⁴, Eustratie Dabija a înființat bănărie în Cetatea Sucevei unde ar fi funcționat până la 1668, ultimul an al domniei lui Iliș Alexandru¹¹⁵, monetărie de care vorbesc apoi B. P. Hasdeu¹¹⁶, D.A. Sturdza¹¹⁷ și N. Iorga¹¹⁸.

Considerațiile de mai sus, care oferă date despre producția de monede proprii ale voievodului, au fost asociate de timpuriu, pe baza unor mențiuni documentare, cu

Lehăcenii, în *BSNR*, XV, 1940, 119-120, p. 216-230; *Comunicare în ședința de la 27 mai 1938 a Societății Numismatice Române*, în *BSNR*, XV, 1940, 119-120, p. 292; Iliescu, „*Solida valachici...*”, p. 319, nr. 9.

¹¹³ N. Costin, în *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, II, București, 1872, p. 4.

¹¹⁴ N. Muste, în *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, III, București, 1874, p. 6.

¹¹⁵ C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-Vodă*, în *BSNR*, XII, 1915, 24, p. 63.

¹¹⁶ B. P. Hasdeu, *Banul lui Istrati-Vodă Dabija*, în *Foiea de istoria română*, 3, Iași, 1861, p. 15.

¹¹⁷ Dimitrie A. Sturdza, *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien (Moldau und Wallachei)*. Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1874, p. 43; idem, *Memoriu asupra numismaticei române*, în *AARMSI*, s. II, X, 1877, p. 167.

¹¹⁸ N. Iorga, *Cu privire la banul lui Dabija-Vodă*, în *AARMSI*, s. II, t. XXVII (1905-1906), p. 506-508.

rezultatele cercetărilor arheologice efectuate între anii 1895 și 1904 în Cetate, unde au fost descoperiți peste 3.000 de șilingi. Din acest lot, primele monede au fost examinate sumar de Joseph Fleischer¹¹⁹, apoi au fost descrise de Emil Fischer¹²⁰ și K. A. Romstorfer¹²¹. Astfel că în raportul final din 1901 și în lucrarea apărută după terminarea cercetărilor arheologice, tradusă în limba română de Al. Lapedatu, s-a ajuns la încheierea că șilingii găsiți în Cetate au fost emiși în monetăria care funcționase chiar acolo în vremea lui Dabija Vodă¹²².

Descoperirile ulterioare au fost publicate de colecționarul G. Sion din Bacău¹²³, apoi de C. Karadja¹²⁴, C. Severeanu¹²⁵, Valdemar Clain¹²⁶, Ilie Țabrea¹²⁷ și Gr. Foit¹²⁸, care au împărtășit aceeași concluzie pe baza asocierii pieselor asemănătoare celor provenite din Cetatea Sucevei cu informații despre activitatea bănăriei lui Dabija Vodă.

Preocupați de studierea originii și activității monetăriei din Cetate, C. Moisil¹²⁹, Ilie Minea¹³⁰, R. Gassauer¹³¹, P. P. Panaitescu¹³² și Ilie Țabrea¹³³ au exprimat, în consens, aceeași opinie: toți șilingii suedezi, polonezi și de Brandenburg descoperiți în Moldova sunt falsuri emise în monetăria înființată de Dabija Vodă la Suceava.

Pe aceeași linie s-au înscris și unele din preocupările lui Axel Wahlstedt, care aprecia că emiterea lor s-a făcut doar pentru satisfacerea nevoilor interne ale țării¹³⁴. Octavian Iliescu, care a reluat discuția pe marginea unei monede denumite textual, în tratatul polono-suedez din 18 noiembrie 1705, *solidi valachici vulgo dumnicze*¹³⁵ într-un studiu însoțit de un repertoriu al descoperirilor de șilingi pe teritoriul Moldovei

¹¹⁹ Joseph Fleischer, *Die Münzstätte von Suczawa*, în *JBLM*, IV, 1896, p. 23-39.

¹²⁰ Emil Fischer, *Beitrag zur Münzenkunde des Fürstenthumes Moldau*, în *JBLM*, IX, 1901, p. 3-35.

¹²¹ K. A. Romstorfer, *Die Forschungsarbeiten am alten Wojewodenschloss in Suceawa*, în *JBLM*, V, 1897, p. 53.

¹²² Idem, *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895-1904, publicată în românește cu o notiță istorică de Al. Lapedatu*, București, 1913.

¹²³ G. Sion, *Monede suedeze falsificate în monetăria din Suceava*, în *BSNR*, XI, 1914, 22, p. 49-55.

¹²⁴ C. Karadja, *Cîțiva „șilingi” falsificați în monetăria de la Suceava și nedescris pînă acum*, în *BSNR*, XVI, 1921, 37, p. 29-31.

¹²⁵ C. Severeanu, *Monetele lui Dabija-Vodă (1661-1665) și ale lui Mihnea-Vodă Radul (1658-1660). Varietăți inedite*, în *BSNR*, XVIII, 1923, 45, p. 163-169.

¹²⁶ Valdemar Clain, *Variante noi de „șalâi” în bănăria Sucevei*, în *CNA*, 1934, 95-96, p. 18-23.

¹²⁷ Ilie Țabrea, *Un tezaur găsit la Scăieni, compus din șilingi poloni, falsificați în monetăria lui Dabija Vodă din Suceava*, în *CNA*, XV, 1940, 121-122, p. 30.

¹²⁸ Gr. Foit, *Tezaurul monetar de la Ungureni (Săveni-Suceava)*, în *Noi tezaure monetare medievale descoperite în Regiunea Suceava*, Suceava, 1967, p. 43-55.

¹²⁹ C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-vodă*, în *BSNR*, XII, 1915, 24, p. 53-79; idem, *Bănăria lui Dabija-Vodă: a) Primii ani de activitate*, ziarul „Universul”, nr. 335 din 9.12.1941, p. 1; b) *Produsele ei monetare*, loc. cit., nr. 342 din 16.12.1941, p. 2.

¹³⁰ I. Minea, *Bani vechi moldovenești*, în *Cercetări istorice*, 2-3 (1926-1927), p. 225.

¹³¹ R. Gassauer, *Der gegenwärtige Stand der moldauischen Münzkunde(I)*, în „Archiv für Landeskunde der Bukowina”, I, Rădăuți, 1930, p. 26-36; *Ibidem (II)*, în “Archiv des Deutschen Kulturvereines für die Bukowina”, I, Cernăuți, 1931, nr. 2, p. 8-20; idem, *Încercări de clasificare a unor monede moldovenești. Alți șilingi poloni și prusiani falsificați în monetăria din Suceava*, în *BSNR*, 81-82, XXVII-XXVIII, 1933-1934, p. 84-93.

¹³² P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificări de monede polone în Moldova*, în *BSNR*, XXVII-XXVIII, 1933-1934, 83-90, p. 129-132.

¹³³ I. Țabrea, *Originea și activitatea monetăriei lui Dabija-Vodă din Suceava*, în *CNA*, XIII, 1938, 109, p. 69-89.

¹³⁴ Axel Wahlstedt, *Om svensk-baltiske solidi, preglade i Suczawa*, în *Numismatiska medelanden*, 23, Stockholm, 1928.

¹³⁵ Iliescu, *Solidi Valachici...*, p. 311-322; idem, *Din nou despre solidi valachici vulgo Dumnicze*, în *SCN*, VI, 1975, p. 259-261.

cunoscute la acea vreme, Aleksandros Platbärzdis, autorul monografiei consacrate emisiunilor regale suedeze pentru Livonia¹³⁶ și, recent, Hans Sköld, la fel de interesat de caracterul fraudulos al activității bănăriei sucevene¹³⁷.

În 1977, a fost editat volumul *Monede și bancnote românești*, catalog în care autorii, distinși colecționari, au însumat fără discernământ toate informațiile anterioare. Cu titlu de exemplu, pentru Transilvania figurează emisiuni monetare ungurești și imperiale de la Zápolya János (1538-1540) și Ferdinand I (1551-1555) până la Franz Josef (1848-1916), piesele rusești bătute la Sadagura sunt trecute numai la Moldova, deși au fost destinate ambelor Principate Române aflate sub ocupație, iar șilingii suedezi, polonezi și de Brandenburg sunt consemnați sub titlul „imitații”¹³⁸. Astfel, se poate lesne înțelege de ce publicarea șilingilor descoperiți prin cercetări sistematice sau fortuit a condus până azi la aceleași observații din partea specialiștilor care utilizează un instrument de lucru pretins util, dar, din păcate, adesea periculos și dăunător cercetării. Totodată, credibilitatea celor susținute în materie de „falsuri din vremea lui Dabija Vodă” provoacă, în continuare, serioase neajunsuri și în gestionarea patrimoniului numismatic muzeal. Invariabil, aceste emisiuni se găsesc inventariate la „metal comun” sau, în cel mai fericit caz, „bronzuri”, dar au fost publicate „falsuri din bronz”.

Mai amintim că emisiunile lui Eustratie Dabija au fost puse în legătură, fie cu unele mărturii din acte interne care nominalizează anumiți „zlătari” sau „bănari domnești”¹³⁹, fie cu posibila prezență a monetarului italian Titus Livius Boratini în Moldova între 1662 și 1663¹⁴⁰.

Deși clare, unele informații documentare au fost interpretate eronat. Astfel, ultimul an de domnie al lui Iliaș Alexandru (1668), a cărui activitate monetară rămâne ipotetică, corespunde nu datei când a fost suspendată activitatea monetăriei sucevene, ci a atelierelor poloneze arendate de regele Jan II Kazimierz Waza italianului Titus Livius Boratini. Apoi, pe baza unor știri transmise în februarie 1672 din Iazlowietz¹⁴¹ și din Leopold¹⁴², despre ducerea lui Duca Vodă la Poartă, respectiv, situația din Moldova, aflăm că asupra acestuia s-a găsit o mare cantitate de taleri-leu falși proveniți dintr-un atelier clandestin care a funcționat la Iași. De aici, concluzia că „Duca nu a făcut decât să continue sistemul inaugurat de Eustratie Dabija și continuat de Iliaș Alexandru”¹⁴³, dar s-a scăpat din vedere că fraudă s-a petrecut la Curtea Domnească din Iași, nu în Cetatea Sucevei. Ea se referea numai la taleri, activitatea monetară în vremea lui Iliaș Alexandru nu este dovedită, iar pentru Dabija Vodă informațiile numismatice contrazic contrafacerea monedelor străine. De altfel, baterea pieselor de cupru de către voievodul Moldovei se cere explicată.

La 1644, regina Kristina a deschis un al doilea atelier monetar la Riga, pentru a satisface necesitățile de numerar mărunț în Livonia, măsură ce a provocat o dublă revocare în Prusia princiară în anii 1648 și 1649. Totodată, potrivit deciziei adoptate de

¹³⁶ Aleksandros Platbärzdis, *Die königlich schwedische Münze in Livland. Das Münzwesen 1621-1710*, Stockholm, 1968.

¹³⁷ Hans Sköld, *Activitatea monetăriei de la Suceava în timpul lui Dabija-vodă*, în CN, VI, 1990, p. 189-212.

¹³⁸ Oct. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 93-102.

¹³⁹ C. A. Stoide, *Însemnări despre meșteri și bănăria lui Eustratie Dabija vodă*, în *AIIL*, I, 1964.

¹⁴⁰ Aleksandros Platbärzdis, *op. cit.*, p. 281; Hans Sköld, *op. cit.*, p. 198.

¹⁴¹ Hurmuzaki, *Documente XVI*, p. 9, nr. XX (11 februarie 1672).

¹⁴² *Ibidem*, p. 9-10, nr. XXI (19 februarie 1672).

¹⁴³ C. A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu și Durac*, în *Arhiva*, 1-2, 1936, p. 68.

Seim la 16 mai 1650, atelierele de la Bydgoszcz și Wschowa au început să emită șilingi de aramă devalorizați¹⁴⁴. Este lesne de înțeles șocul provocat la Riga, astfel că administrația suedeză a pretextat pentru noi degradări a calității șilingilor de Riga și Livonia. Pentru a zădărnici politica monetară inflaționistă a Suediei, Ordonanța din 23 martie 1658 prevedea introducerea pe piața internă a șilingilor de tip „Boratini”, trei la un groș. Arama venea din Silezia, Hamburg și Lübeck sub formă de rondele, din care urmau să fie bătuti șilingi de aramă curată, în valoare nominală de 2 milioane zloți¹⁴⁵. Din 1659-1660, atelierele Coroanei și, respectiv, lituaniene au început emiterea lor dar, contrar așteptărilor, prima consecință gravă și de durată a fost destabilizarea circulației monedelor mărunte pe teritoriul Poloniei.

Noile emisiuni, provenite din monetării arendate, s-au adăugat celor suedeze din anii 1644-1665, ieșite din locația livoniană în număr de 405.417.700. Se presupune că atelierul monetar orășenesc inaugurat în 1621 a produs cca 800.000.000 șilingi. Astfel, producția de șilingi în Riga, sub dominație suedeză, s-ar ridica la 1,2 miliarde de exemplare, dintre care majoritatea au rămas pe piața poloneză¹⁴⁶. Potrivit literaturii numismatice de referință – avem în vedere cataloage de colecții și determinatoare –, emisiunile suedeze de Riga și livoniene, cele de Brandenburg-Prusia, precum și cele poloneze devalorizate ale lui Jan II Kazimierz Waza nu figurează ca fiind falsuri de epocă. Cu siguranță, ele trebuie considerate piese autentice de inflație, care au circulat până spre sfârșitul veacului XVII în nordul și estul continentului, inclusiv în provinciile de margine otomane, îndeosebi Moldova.

În acest context trebuie să fi acționat voievozii români care, pentru a opri invazia monedelor devalorizate și asanarea pieței interne de cele intrate deja în circulație, au recurs la baterea monedelor de bronz proprii sub valoarea șilingilor străini. Primele emisiuni de acest fel au apărut în Țara Românească după ianuarie 1658 și aparțin lui Radu Mihnea III¹⁴⁷. Pe avers, bustul voievodului spre stânga cu coroană, milesimul în câmp și legenda +IOMICHAEL.RADDGVAL.TR.PR dispusă circular. Pe revers, o acvilă bicefală cu coroană și legenda +SI DEVS NOBISCUM OVISCON NO, la fel.

Solidus de la Radu Mihnea III în tezaurul de la Iași – cartier Bucium (CNM-II, p. 106, nr. 2217)

Spre deosebire de solizii voievodului valah, ce își schimbaseră numele din Givân Bey în Mihail cu prilejul încoronării¹⁴⁸, o notă cu totul aparte o reprezintă emisiunile lui Eustratie Dabija care cuprind câteva variante pe care le amintim aici rezumativ. Pe

¹⁴⁴ La 1650, un groș de Coroană cântărea 0,62 g, din care 0,27 g argint, un ort valora 18 groși sau 1/5 taler; cf. Gumowski, *Podręcznik*, p. 290.

¹⁴⁵ I. Țabrea, *Originea și activitatea monetăriei lui Dabija-Vodă din Suceava*, în *CNA*, XIII, 1938, 109, p. 79; Dr. M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1966, p. 213; Mikołajczyk, *Einführung*, p. 151.

¹⁴⁶ Mikołajczyk, *Einführung*, p. 97.

¹⁴⁷ C. Moisil, *Monetele lui Mihnea Vodă Radul* la N. Iorga, *Steagul lui Mihnea în Muzeul de istorie din Belgrad*, în *AARMSI*, s. 2, t. XXXVI, 1914, p. 8.

¹⁴⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, p. CCLXXXVII; *Călători străini despre țările române*, ed. Maria Holban, VI, București, 1976, p. 262-265.

avers, călăreț spre dreapta și legenda **IOHAN.ISTRAT.DORVV** sau **DHBISA.ISTRAT.V.V.** Reversul, cu legenda **SOLIDVS.CIVL. M.D.18** ori **168**, prezintă patru tipuri: 1° bonetă cu buzdugan și sabie; 2° cușmă cu buzdugan și iatagan; 3° monograma **G** având înscrisă litera **B, G, A, T, P** sau **X**; 4° sigla **T, H, S** sau **V** cu punct central. Variantele provin din felurite combinații de avers-revers.

Solizi de la Eustratie Dabija în tezaurul de la Iași – cartier Bucium
(*CNM-II*, p. 93-94, nr. 222, 234 (1°), 224 (2°), 236, 239, 243, 248, 252, 253 (3°), 231, 228, 230, 232 (4°))

Ținând seama de cele arătate, rămâne întrebarea dacă a existat o legătură între activitatea monetară a voievodului moldovean și apariția în tezaure a pieselor cu anul de emisiune redat cu greșeli sau fantezist, cu batere dublă, a celor hibride și imitațiilor în număr extrem de mare. Pentru a găsi o explicație, merită să precizăm că asemenea amestecătură, cu urme de laminare, este alcătuită nu din rebuturi, nici probe monetare, ci din contrafaceri ieșite din ateliere clandestine. Ele probează un caz de fraudă de anvergură ce a constat în fabricarea unor benzi (ștraifuri) din aramă prin laminare, aplicarea poansoanelor executate îngrijit, argintarea și, apoi, decuparea pieselor monetare astfel rezultate. Numeroase monede cu milesimul redat greșit sau fantezist, la fel și cele cu dublă batere, sunt tot atâtea dovezi de fraudă produsă în epocă. Procedeu este probat și prin existența a multor ștraifuri din care au fost decupate monede. Cele mai numeroase sunt descoperirile de la Suceava¹⁴⁹, la care se adaugă, în număr redus, cele de la Iași¹⁵⁰ și Snagov-București¹⁵¹. Asemenea descoperiri se păstrează și în

¹⁴⁹ Lilia Dergaciova, *Fälschungen von Kleinmünzen des 17. Jh. und ihre Verbreitung im Süd-Ostlichen Europa*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, XXVI, Călărași, 2008, p. 131-148.

¹⁵⁰ Pentru cele provenite din cercetările arheologice recente, vezi Rodica Popovici, *Șantierul arheologic Mănăstirea Barnovschi (Iași) – 1991: descoperiri monetare*, în *AIIX*, XXXII, 1995, p. 525-529.

¹⁵¹ Săpăturile arheologice efectuate în apropierea chiliilor (1933): o fâșie cu trei monede ștanțate Gustav Adolf pentru Riga și resturi de tablă cu urme de decupare; cf. Dinu V. Rosetti, *Bănăria dela Snagov*, în *BSNR*, XXIX-XXX (1935-1942), 83-90, p. 150-152.

colecțiile unor muzee din Vilnius, Riga, Brest-Litovsk, Elbing, Cracovia, Poznan și Viena¹⁵².

Dosarul contrafacărilor monetare este completat cu „plaques de matriçage” rămase nedecupate. Mai rar întâlnite, la acestea se observă că poansoanele ar fi aparținut unui singur emitent pentru același beneficiar: București-Snagov (în același loc, o fâșie cu trei ștanțate Gustav Adolf pentru Riga)¹⁵³, Cetatea Neamțului (Kristina pentru Riga, [16]55)¹⁵⁴, Suceava -Cetate (Kristina pentru Riga, [16]60), și -B^{ca} Sf. Gheorghe sau Mirăuți (Gustav Adolf pentru Riga; 1626)¹⁵⁵, *passim* (Kristina pentru Livonia, [16]56 și pentru Riga, [16]62)¹⁵⁶.

În 1999, cercetările arheologice efectuate în incinta complexului mănăstiresc de la Bârnova (jud. Iași) au condus la descoperirea mai multor ștraifuri din aramă care păstrează clar pe ambele fețe urme de la poansoane monetare¹⁵⁷. Toate piesele astfel pregătite pentru a fi puse în circulație sunt dateate corespunzător fiecărui suveran „emitent”: șilingii lituanieni poartă invariabil anul 1652, într-un singur caz 1662; la cei suedezi de Riga milesimul este redat greșit, 1641 în loc de 41, și incomplet 164; pentru piesele cu monograma lui Georg-Wilhelm s-a scris 162 sau 1628, respectiv, la cele cu monograma lui Friedrich-Wilhelm data 1654. La câteva exemplare, gradul de uzură a ștraifului, ori baterea defectuoasă, ne împiedică aflarea milesimului care, potrivit observațiilor de mai sus, ar putea fi același. Ceea ce particularizează descoperirea este prezența pe fiecare ștraif, repetabil și fără ordine anume, a numelor și monogramelor unor emitenți diferiți – Jan II Kazimierz Waza pentru Lituania, Kristina pentru Riga, Georg-Wilhelm și Friedrich-Wilhelm pentru Prusia¹⁵⁸.

Urmărind situația descoperirilor din Europa de răsărit pe localități se poate remarca existența unor regiuni ori grupe distincte de centre în care domină sau apar tezaure care cuprind și astfel de piese confecționate în tehnica laminării cu anul de emisiune redat greșit sau fantezist și/sau cu batere dublă.

Pentru descoperirile din regiunile Belarus și Ucraina se cunoaște că numeroase emisiuni provin din atelierul de la Lisjanka (r. Lysjans'kyi, R. Ucraina) unde, cu acordul hatmanului Petru Doroșenko, între 1669 și 1673, meșterul monetar Janom Grankovski a fabricat șilingi de aramă în tehnica laminării¹⁵⁹. Întrucât, la 10 august 1668, noul hatman consimțise supunerea Ucrainei suzeranității padișahului și, ca aliat, se angajase să lupte împotriva dușmanilor Porții, suntem de părere că măsura a vizat Polonia care, în acei ani, a întreținut războiul civil din regiune prin sprijinirea forțelor lui Hanenko. Episodul, la rândul lui, a contribuit la acumularea de noi tensiuni în marea stepă unde Ucraina a devenit „placa turnantă” în evoluția raporturilor ruso-polono-otomano-tătare, asupra cărora am insistat cu alt prilej¹⁶⁰. Parțial, le reiterăm acum, pe măsură ce apreciem că au putut influența peisajul monetar din deceniile 8-9 în Moldova.

¹⁵² Lilia Dergaciovă, *Fälschungen schwedischen Mäünzen des 17. Jahrhunderts in der Sammlung des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien*, în *NumZ* 115 Band, Wien, 2007, p. 73-92.

¹⁵³ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 152.

¹⁵⁴ Muzeul de Istorie și Etnografie TgNeamț, inv. 1118/10. Informații Dan Mihăilescu (2006).

¹⁵⁵ Complexul Muzeal Bucovina Suceava, inv. MC/90. Informații Brândușa Amarandei (1999).

¹⁵⁶ Muzeul Județean Botoșani, inv. 2144-2148. Informații Eduard Setnic (2009).

¹⁵⁷ Muzeul de Istorie a Moldovei Iași, inv. 21909-21923. Informații Elena Gherman și Lucia Cojocaru (2008).

¹⁵⁸ *Descoperirea numismatică de la Mănăstirea Bârnova – Casa stăreției (1999)*, comunicare la al IX-lea Simpozion de Numismatică organizat de Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei Chișinău în colaborare cu Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, Chișinău, 16-21 septembrie 2008.

¹⁵⁹ М. Ф. Котляр, *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*, Київ, 1971, p. 113-114.

¹⁶⁰ Viorel M. Butnariu, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004, p. 262-308.

„Problema ucraineană”, deschisă la 1654 și cristalizată deplin în împrejurările Războiului Nordic, a relevat Porții că asigurarea frontierei naturale pe Nipru prin impunerea controlului exclusiv asupra Ucrainei depindea de menajarea cazacilor față de care „nu admite nici o violență”¹⁶¹ care să provoace intervenția puterii moscovite. În strategia Porții, contracararea amenințării crescânde a Rusiei către vest și nordul pontic trebuia înfăptuită de o coaliție defensivă crimeeano-zaporojeano-polonă sub controlul ei direct.

Un prim pas în această direcție s-a făcut în primăvara 1671 când kalgayul Adil Ghiray, ce manifestase tendințe de politică proprie, a fost înlocuit cu Selim Ghiray, primul dintre hanii crimeeni din secolul XVII care a invocat în actele sale autoritatea suzerană a padișahului. În noile condiții, Hanatul îi revenea sarcina principală de atragere și păstrare a Ucrainei în sfera de influență exclusivă a Porții, prin manifestarea ca forță proteguitoare față de cazaci, dar și prin menajarea Rusiei.

În strategia integrativă a Înaltei Porți, Polonia era considerată mai degrabă un element de manevră politică față de care a adoptat o atitudine concesivă conformă cu dorința de menținere a relațiilor pașnice în Răsărit. Dar, acțiunea în forță a hatmanului Jan Sobieski, în septembrie 1671, soldată cu înfrângerea lui Doroșenco și retragerea acestuia la Cehrin, făcea dovada clară că Republica Nobiliară nu va renunța de bună voie la pretențiile asupra Ucrainei. Abia la 3 ianuarie 1672, când ceașul era primit în audiență la Curte, scrisoarea sultanului către rege a fost considerată de poloni o declarație de război¹⁶² pe care otomanii au intenționat, până în ultimul moment, să îl prevină: dovadă că în ajunul pornirii oficiale a expediției asupra Cameniței, iunie 1672, marele vizir Fazâl Ahmed pașa a cerut vicesecretarului Coroanei, Andrzej Olszowski, trimiterea grabnică a unui plenipotențiar care să „rezolve definitiv” și „într-o manieră pașnică”, „această problemă a cazacilor”¹⁶³.

La 27 august, fără o rezistență serioasă, a căzut Camenița, cetate calificată de sultan „bastionul de sprijin al tuturor ținuturilor de la hotarele nordice și lacătul țărilor Rusiei, Moscovei și Poloniei”¹⁶⁴, dar succesul otomanilor nu a încadrat Republica Nobiliară în sistemul defensiv preconizat în Răsărit. Prevederile rușinoase ale tratatului de la Buczacz (17 octombrie 1672)¹⁶⁵ au constituit motivul imediat al reluării ostilităților, de acum, din inițiativa Poloniei. În noiembrie, regele supunea pe cazaci, fapt ce dovedea că Varșovia își menținea pretențiile avute asupra Ucrainei și, chiar, așa cum făcea cunoscut prin intermediul hanului, refuza orice înțelegere cu Poarta fără redobândirea Cameniței.

La sfârșitul lui 1675, după victoria reputată de Sobieski la Lwow, părțile au apelat la principele Apafi Mihály I pentru a mijloci tratativele de pace. Ele au fost întrerupte în vara anului următor, întrucât Seimul a refuzat să ratifice tratatul de la Buczacz referitoare la problema Cameniței, Podoliei și a tributului. Pentru a forța Polonia să recunoască *de jure* situația impusă la 1672, otomanii au reluat ostilitățile, încheiate cu semnarea tratatului de la Zurawna (16 octombrie 1676). Acesta nu mai amintea de tribut, Poarta păstra doar Camenița cu un teritoriu înconjurător și doar o parte din Ucraina – aproximativ 2/3 din teritoriu era retrocedat Poloniei –, frontiera urmând să fie delimitată în cursul negocierilor la Istanbul¹⁶⁶.

¹⁶¹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 341-342.

¹⁶² Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 5, nr. XI, p. 6, nr. XII.

¹⁶³ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/3, p. 86-89, nr. LII.

¹⁶⁴ „Scrisoarea de cucerire” a sultanului – 8 septembrie 1672; cf. Gemil, *Țările române (1621-1672)*, p. 212.

¹⁶⁵ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/2, p. 94.

¹⁶⁶ I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, în *AIIN*, VI (1931-1935), 1936, p. 242 (în continuare, Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*).

După cucerirea Cehrinului la 21 august 1678, succes ce permitea Porții atât reluarea negocierilor cu Rusia, cât și regrouparea trupelor sale în Ungaria, regele a prelungit armistițiul de la Andrussovo cu 13 ani și, în schimbul unor importante sume de bani, a renunțat la Kiev. Pacea cu moscoviții și începutul apropierei de Viena erau dictate lui Sobieski de convingerea că otomanii erau mai periculoși decât imperialii, de care se simțea legat prin interesul comun de stăvilire a expansiunii lumii islamice.

Complicații au survenit la scurt timp după încheierea armistițiului ruso-otoman de la Bagçesaray (13 ianuarie 1681) ce pune capăt unui război ce dura din 1673. Deși reușise să-și impună dominația asupra întregii Ucraine, țarul a acceptat stabilirea frontierei pe Nipru, plata tributului către han și abținerea de la orice amestec în problema creștinilor de la Dunăre. Sultanul păstra Ucraina de Vest, se angaja să nu instaleze garnizoane între Nipru și Bug, dar nu recunoștea autoritatea Moscovei asupra cazacilor zaporozeni, considerați formal sub tutelă polonă¹⁶⁷. Pe baza acestor prevederi, la 11 februarie 1681 a fost încheiat tratatul de la Radzin ce îi asigura securitatea Crimei și gurile Donului. După resubordonarea Hanatului (1665-1671) și ocuparea Cameniței (1672), strategia integrativă a Porții în Răsărit triumfa și prin stabilizarea ofensivei ruse asupra unei Ucraine ruinate de război.

Prețuit pentru medierea negocierilor încheiate cu semnarea tratatelor de la Zurawna și Radzin, Duca Vodă a fost primit în audiență la sultan care, la 1 august 1681, i-a încredințat hătmănia Ucrainei. Misiunea voievodului era să repopuleze regiunea prin readucerea cazacilor de peste Nistru – pe care Poarta îi scutea de dări și le acorda libertăți asemenea spahiilor – și trebuia să asigure autoritatea otomană prin organizarea unei armate locale. Numirea noului hatman a fost ultima inițiativă a padișahului în problema ucraineană, urmare a încheierii tratatelor de la Zurawna și Radzin, prin care a sperat în lichidarea conflictului cu Polonia și a ingerințelor Rusiei în Ucraina.

Amânarea rezolvării contradicțiilor cu Rusia în „problema ucraineană” s-a datorat, în bună măsură, interesului marelui vizir Menzifolu Kara Mustafa de lichidare a rivalității seculare cu Casa de Austria pentru dobândirea ascendentului deplin în Ungaria.

Intervenția otomană în sprijinul răsculaților unguri, care a grăbit negocierile polono-austriece pentru semnarea tratatului (semnat 31 martie și ratificat de dietă la 17 aprilie, iar la Viena la 2 mai 1683; părțile se angajau să cedeze teritoriile recucerite de la otomani celui ce le-a stăpânit de drept mai înainte, să atragă principii creștini în alianță și să nu încheie pace separată; totodată, imperialii au promis Poloniei un ajutor de 1.200.000 florini pentru pregătirea războiului în vederea recuceririi Cameniței, Podoliei și Ucrainei)¹⁶⁸, și asediul Vienei s-au încheiat cu dezastrul militar din sectorul Kahlenberg (12 octombrie 1683); „cea mai mare dată de acest gen din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, ce marchează începutul dublării teritoriale a Europei”¹⁶⁹.

La vestea înfrângerii otomanilor, în Ucraina a izbucnit răscola cazacilor care, sub conducerea lui Kunicki, l-au alungat pe Iani Drăghici, locțiitorul Ducăi Vodă, și au atacat Bugeacul. Sfârșitul anului 1683 a adus și schimbarea de domnie în Moldova. Temporar, nordul țării a ajuns în mâna lui Petriceicu Vodă, dar întoarcerea tătarilor din expediția făcută în Ungaria a pus capăt anarhiei și a permis instalarea lui Dumitrașcu Cantacuzino în Scaunul de la Iași¹⁷⁰.

¹⁶⁷ L. Bély, *Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Paris, 1992, p. 267.

¹⁶⁸ Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 266-267.

¹⁶⁹ P. Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, 1, trad. Irina Mavrodin, București, 1986, p. 75.

¹⁷⁰ Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 274-281.

În martie 1684, delegații imperiali, poloni și venețieni, luând ca bază tratatul polono-austriac din martie 1683, au hotărât la Linz punctele Ligii Sfinte. Îndreptată exclusiv contra Porții, a fost pusă sub protecția pontificală de la care a primit binecuvântarea la 31 martie¹⁷¹. Fiecare membru va începe operațiunile militare independent, dar va ceda în favoarea celorlalte părți teritorii asupra cărora puterea respectivă va invoca dreptul istoric. Jan III Sobieski, căruia îi revenea sarcina de a conduce operațiunile militare la Dunăre, scop în care trebuia să-i atragă în Ligă pe voievozii români și principele ardelean, a tratat direct cu nuniul Pallavicini de la care a primit promisiunea de subsidii, cazacii urmând să fie plătiți separat de Sfântul Scaun¹⁷².

Solicitat de imperiali pentru a interveni la Dunărea de Jos împotriva forțelor otomane, Sobieski și-a dezvăluit atunci planul de anexare a celor două țări române, prin invocarea dreptului istoric pe baza argumentelor strânse de Lipomano, dar și intenția de a-l ajuta pe Thököly, cu sprijinul căruia, în cazul extincției împăratului, trebuia ales Jacob Sobieski rege al Ungariei. În replică, ambasadorul imperial invoca, pe baza aceluiași drept, dominația Vienei asupra Moldovei, Țării Românești și Ardealului. Insuficient pregătită și declanșată la 15 august 1684, comandată de hatmanul Jablonowski, campania polonă s-a împotmolit la trecerea Nistrului, iar tentativa iernării în Moldova a eșuat în fața atacului tătarilor¹⁷³.

În august 1685, victoriile repute de Carol de Lorraine și Caprara au adus întreaga Ungarie de Nord sub stăpânirea imperialilor. O lună mai târziu, la 8 septembrie, oastea polonă trecea Nistrul. După ce a străbătut Codrii Bucovinei, la 1 octombrie a fost atacată de tătari în apropiere de Boian, fiind nevoită să se retragă până la Lențești; la 29 octombrie, campania a luat sfârșit fără nici un rezultat¹⁷⁴. Presat de evenimentele din Moldova, împăratul Leopold I a căutat să-l pună pe Sobieski în fața unei stăpâniri austriece indiscutabile în Ardeal. De aceea, a impus dietei de la Alba Iulia, deschisă la 24 octombrie 1685, acceptarea, odată cu alte propuneri de comunicare de Antide Dunod, să nu permită intrarea trupelor poloneze în Ardeal¹⁷⁵.

În speranța că pacea cu otomanii îl va găsi stăpân la Dunăre, Sobieski a declarat că renunță la orice pretenție asupra Transilvaniei și a urgentat pregătirea campaniei din vara 1686. La 26 aprilie, era semnat tratatul ruso-polon prin care, în schimbul renunțării definitive la Smolensk și Kiev, regele primea de la țar 150.000 florini de aur și, potrivit art. XII, trebuia să-și limiteze acțiunile militare numai la recuperarea Cameniței și Podoliei. După respingerea propunerilor de pace avansate de marele vizir¹⁷⁶ și amânând ratificarea tratatului cu Rusia, în iulie, oastea polonă condusă de rege a intrat în Moldova pe la Sniatyn și a avansat până la Fălciu, unde a încercat trecerea Prutului pentru a înainta spre Galați. Ciocnirile cu tătarii și moldovenii i-au provocat o grea înfrângere, obligând-o, în septembrie, să se retragă spre Iași. După incendierea orașului¹⁷⁷, campania s-a încheiat cu un eșec total, în vreme ce, la 2 septembrie, Buda era eliberată de oștile imperiale.

¹⁷¹ Hurmuzaki, *Documente* V/1, p. 102-107, nr. CVII.

¹⁷² În 1684, Papa a acordat subsidii de 1.800.000 florini, din care 1.300.000 împăratului și 500.000 regelui polon; cf. A. Lefaiivre, *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie (1526-1722)*, II, Paris, 1878, p. 144 (în continuare, Lefaiivre, *Les Magyars*).

¹⁷³ Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 279-280, 290-295.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 303-309.

¹⁷⁵ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 335.

¹⁷⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 107, nr. CCLIII.

¹⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, XI, p. 169.

Eforturile diplomației imperiale în vederea atragerii lui Șerban Cantacuzino în Ligă, prin conferirea titlului de general imperial¹⁷⁸, și ridicării creștinilor din Balcani, l-au nemulțumit pe Sobieski, al cărui emisar la Viena, Stanislaw Sbarski, arăta că țările române erau considerate la Varșovia drept compensații pentru teritoriile cedate moscoviților în interesul Ligii. Cu acest prilej, s-a cerut ajutor în vederea recuperării Cameniței și s-a dorit participarea polonilor la asediul Belgradului. Concomitent, au fost lansate negocieri și cu voievodul Moldovei, finalizate în mai 1687 printr-un acord de alianță și bună vecinătate, încălcat curând de incursiunile podghiazurilor leșești care s-au datat la jafuri până în apropiere de Iași. Începută în mai, campania s-a încheiat în toamna aceluiași an, fără nici un rezultat notabil pentru rege, odată cu eșecul suferit de principele Jacob Sobieski la asediul Cameniței.

Abia în mai 1688, după ce moscoviții au promis că vor declanșa ofensiva împotriva otomanilor¹⁷⁹ și la promisiunile lui Constantin Cantemir de recunoaștere a suzeranității polone, Sobieski s-a decis să pornească o nouă ofensivă peste Nistru. Ținta campaniei era Țara Românească unde oastea polonă trebuia să ajungă urmând cursurile Prutului și Siretului. Primind asigurări de supunere a țării și din partea lui Șerban Vodă, regele l-a însărcinat pe hatmanul Iablonowski să pătrundă cu oastea în Moldova, „dar repede, căci afacerea e pierdută”¹⁸⁰. În pofida apelului făcut la cazaci și aducerii artileriei de la Lwow, la 19 august tentativa regelui a eșuat în fața oastei tătare conduse de Nuredin ce l-a oprit să treacă Nistrul¹⁸¹.

După tentativa de eliberare a Cameniței, eșuată lamentabil în septembrie 1689, Sobieski și-a exprimat convingerea, din nou, că ocuparea Moldovei ar fi atras de la sine și restituirea Cameniței cu Podolia. La 27 august 1691, însoțit de cei doi fii – Alexandru și Jacob –, regele a trecut Nistrul, la 19 septembrie a forțat Prutul și, o săptămână mai târziu, ajungea la Hârlău. Aici a primit știrea că „măriile lor sultanii, cu mare hoardă, au trecut încoace”, și a fost sfătuit să se retragă pentru a nu face „ca toți sârmanii oameni din această țară să cadă în robie”¹⁸². Întâmpinată de moldoveni și tătari la Țuțora, oastea polonă a renunțat să înainteze spre Bugeac și s-a îndreptat spre Siret, în scopul ocupării părții apusene a țării, pentru instalarea de garnizoane în cetățile Roman, Neamț și Baia. Supusă hărțuirilor din partea tătarilor și suportând condiții nefavorabile de climă, tabăra polonă a asediat cetatea Neamțului, a cărei cucerire, la 14 octombrie, a fost singurul succes militar reputat acum de Sobieski. Chiar dacă cetatea, întărită cu o bună garnizoană, ținea locul Romanului și favoriza alte cuceriri, expediția din Moldova s-a încheiat la 10 noiembrie 1691 cu sacrificii umane istovitoare și pierderi materiale uriașe pentru poloni, care reușiseră astfel să se facă stăpâni numai asupra unei regiuni limitate la cetățile Soroca, Suceava, Câmpulung Moldovenesc și Neamț¹⁸³.

Credem că în acele împrejurări au apărut în Moldova monede cu milesimul executat greșit, cu batere dublă și cele mai multe falsuri. Așa cum s-a arătat, în spațiul carpato-nistrian, astfel de piese provin din descoperirile de la Iași -vechiul Palat domnesc, -Bca Sf. Sava, -str. Armeană și -cartier Bucium (jud. Iași), Ungureni (jud. Botoșani) și Cetatea Neamțului (Tg. Neamț, jud. Neamț) verificate de noi, la care se adaugă cele de la Tecuci (jud. Galați), Orheiul Vechi (r. Orhei) și Chișinău în R. Moldova.

¹⁷⁸ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 222.

¹⁷⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 192.

¹⁸⁰ Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/3, p. 176-178, nr. XCVII.

¹⁸¹ Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 205, nr. CDLIV.

¹⁸² I. Minea, *În legătură cu grafițele dela Biserica Sf. Gheorghe din Hârlău*, în *BCMI*, 1926, I, p. 80-81.

¹⁸³ Moga, *Rivalitatea polono-autriacă*, p. 365-371.

În aceeași ordine de idei, avem în vedere și depozitele de la Suceava -oraș (jud. Suceava), Darabani și Pilipăuți (jud. Botoșani), Pașcani (jud. Iași), Ciopleni (r. Lăpușna) și Scăienii de Jos (r. Dondușeni) din R. Moldova, Vasil'ou (r. Zastavna) și Priprutea – fost Lehăcenii (com. Boiany, r. Novoselitsa), reg. Chernivtsi în R. Ucraina a căror publicare în detaliu va putea confirma, în bună măsură, observațiile noastre. În ce privește benzile de aramă (plaques de matriçage) care mai păstrează urme de ștanțe monetare, uneori hibride, totalul trebuie să fie cu adevărat impresionant. Merită să mai precizăm că și această categorie de izvoare numismatice trebuie publicată cu toată acribia într-un *Corpus* care să ordoneze descoperirile pe colecții muzeale și private.

În concluzie, credem că materialul numismatic analizat de noi constituie o dovadă suficientă pentru a se vorbi de penetrație fără circulație a unor loturi monetare constituite pe alte piețe și aduse în Moldova cu trupe de mercenari. Nu trebuie exclusă nici fabricarea lor în ateliere monetare ambulante cu prilejul expedițiilor din 1686, când Iașul a fost incendiat, și a celei din 1691. Cu atât mai mult, când majoritatea descoperirilor de tezaure și ștraifuri din aramă se circumscriu ținuturilor ocupate de polonezi, altele se află pe traseele oștilor lui Sobieski. Asemenea emisiuni divizionare au fost emise pentru plata soldelor și monedă de ocupație.

Oprindu-ne și asupra descoperirilor din Țara Românească, se cuvine de subliniat că *Repertoriul* se reduce la câteva mici acumulări: București – „str. Stindardului”¹⁸⁴, –str. Căderea Bastiliei¹⁸⁵, „tezaurul București” din care se păstrează doi solizi emiși de Eustratie Dabija¹⁸⁶ și o localitate rămasă necunoscută în fostul județ Dolj¹⁸⁷. În 1960, o parte, au fost adunate și comentate împreună cu cele provenite din Moldova de O. Iliescu care, cu autoritatea de necontestat, concluziona că descoperirile sunt alcătuite din „șalăi bătute în monetăria de la Suceava (monede originale și imitații)”¹⁸⁸.

Mai recent, discuția a fost reluată de Katiușa Pârvan, în 2005, sub titlul „*Falsuri Dabija*” descoperite în București. Întrucât „marile tezaure... Darabani, Ciopleni, Suceava, nu au fost prelucrate științific”, în încheiere autoarea opinează cu temei că „nu putem aprecia dacă toate piesele sunt falsurile domnitorului moldovean, sau dacă sunt și monede falsificate în atelierele polono-suedeze”¹⁸⁹.

Suntem de acord cu remarca și apreciem că pe viitor trebuie acordată o însemnătate mai mare metodologiei de publicare a izvoarelor numismatice. Valorificarea acestora cu profesionalism impune, în primul rând, cunoașterea amănunțită a materialului numismatic edit la care trebuie să raportăm comparativ orice descoperire nouă. A rămâne în postura „specialistului” care citează aceleași contribuții ale unor consacrați se dovedește pe cât de inutil, pe atât de dăunător cercetării. Suntem convinși că îndoiala astfel exprimată de autoare se va dovedi de bun augur.

Ținând seama de cele arătate, republicăm aici cele 363 monede de la Ungureni. „Spațiile monetare”, stabilite pe baza dreptului regalian din epocă (*jus monetæ*), le prezentăm alfabetic, iar nominalurile în ordine crescătoare. Pentru acestea din urmă,

¹⁸⁴ Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, inv. 669, fără an, notă întocmită de V. Canarache; cf. Katiușa Pârvan, „*Falsuri Dabija*” descoperite în București, în *CAB*, VI, 2005, p. 336, 346 (în continuare, Pârvan, „*Falsuri Dabija*”).

¹⁸⁵ Al. Saint-Georges, în *CNA*, XVI, 1942, p. 80; Iliescu, „*Solida valachici...*”, p. 320, nr. 5; Pârvan, „*Falsuri Dabija*”, p. 346-353.

¹⁸⁶ Pârvan, „*Falsuri Dabija*”, p. 335, 338.

¹⁸⁷ Iliescu, „*Solida valachici...*”, p. 320, nr. 6.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 319-320.

¹⁸⁹ Pârvan, „*Falsuri Dabija*”, p. 345.

precum și la suverani, am preferat denumirea oficială din epocă, respectiv, numele fără forma latinizată sau în altă traducere a emitenților.

Din rațiuni de spațiu tipografic, datele tehnice la unele monede sunt însoțite de abrevieri: ❶ – batere necentrată; ❷ – tocită; ❸ – perforată; ❹ – spartă, fisurată; ❺ – fragment(e); ❻ – tăiată. La fel, am mai utilizat [] la completările noastre pentru milesim și * care indică ilustrarea piesei.

*

UNGURENI, com. Ungureni, jud. Botoșani; 1963

2 AE + 361 AR = 363 ([1506] - 1685)

Muzeul Județean Botoșani, inv. 1779-2141

I. ORIGINALE

Regatul Angliei

SCOȚIA

Carol II (1660-1685)

2 Pence AE

1. **F.a.** 0,86 g; 16 mm. Inv. 1813.

Regatul Poloniei

COROANA

Zygmunt I Stary Jagiellończyk (1506-1548)

Półgrosz; **Kraków**

2. [1506]. 0,48 g; 15 mm; ❷ ❸ ❹. Inv. 2000.

Jan II Kazimierz Waza (1649-1668)

Szeląg AE

3. 0,94 g; 15 mm; ❷. Inv. 2138.

Szeląg AR

4. 0,46 g; 16 mm; ❷. Inv. 2002.

LITUANIA

Jan II Kazimierz Waza (1649-1668)

Szelągi AR

5. **1660**. 0,47 g; 15 mm; ❶. Inv. 1809.
6. **1661**. 0,61 g; 15 mm; ❶. Inv. 2122.
7. **1661**. 0,37 g; 15 mm; ❺ (două jumătăți). Inv. 1810.
8. **1...** 0,54 g; 15 mm; ❷. Inv. 2124.
9. 0,51 g; 15 mm; ❶. Inv. 2125.

ŁOBŻENICY

Zygmunt III Waza (1587-1632)

Denar

10. **1622**. 0,3 g; 14x13 mm. Inv. 1808*.

Regatul Suedei

LIVONIA

*Kristina (1632-1654)*Skilling; **Riga**

11. [16]48. 0,40 g; 16 mm. Inv. 2102.
12. [16]51. 0,53 g; 16x15 mm; ⑥. Inv. 1794*.
13. [16]52. 0,48 g; 15 mm; ①. Inv. 1799.
14. [16]53. 0,63 g; 15 mm; ①. Inv. 1795.
15. [16]53. 0,54 g; 15 mm. Inv. 1796.
16. [16]58. 0,53 g; 15 mm. Inv. 2105.
17. [16]58. 0,48 g; 15 mm; ④. Inv. 2104.
18. [16]58. 0,46 g; 15 mm; ①. Inv. 2103.
19. [16]61. 0,57 g; 15 mm; ①. Inv. 2106.
20. [16]62. 0,53 g; 15 mm. Inv. 2107.
21. [16]62. 0,52 g; 15 mm; ①. Inv. 2109.
22. [16]62. 0,51 g; 15 mm; ①. Inv. 2108.
23. 0,63 g; 15 mm; ① ②. Inv. 1986.
24. 0,53 g; 16 mm; ①. Inv. 1800.

Karl X Gustav (1654-1660)

Skilling

25. [16]61. 0,69 g; 15 mm. Inv. 1801.
26. [16]61. 0,64 g; 15 mm. Inv. 1802.
27. [16]62. 0,41 g; 15 mm; ⑥. Inv. 2047.
28. 0,67 g; 15 mm; ②. Inv. 2135.
29. 0,44 g; 16 mm; ① ② ⑥. Inv. 1803.
30. 0,25 g; 15x13 mm; ② ④. Inv. 2055.

Karl XI (1660-1697)

Skilling

31. [16]60. 0,45 g; 16 mm. Inv. 2111*.
32. [16]61. 0,50 g; 15 mm. Inv. 1804.
33. 0,38 g; 15 mm; ①. Inv. 2113.

RIGA

Gustav Adolf (1611-1632)

Skilling

34. [16]28. 0,51 g; 16 mm. Inv. 1779.
35. [16]31. 0,51 g; 15x14 mm. 1780.
36. 0,40 g; 15x10 mm; ① ④. Inv. 1787.

Kristina (1632-1654)

Skilling

37. [16]35. 0,44 g; 16x15 mm; ①. Inv. 1781.
38. [16]47. 0,35 g; 16 mm. Inv. 1862.
39. [16]50. 0,45 g; 15 mm. Inv. 2005.
40. [16]51. 0,61 g; 15 mm. Inv. 1867.
41. [16]51. 0,59 g; 15 mm; ①. Inv. 1866.

42. [16]52. 0,45 g; 15x14 mm; ❶ ❷. Inv. 1782.
43. [16]53. 0,62 g; 15 mm. Inv. 1869.
44. [16]53. 0,46 g; 15 mm. Inv. 1865.
45. [16]53. 0,37 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1892.
46. [16]55. 0,58 g; 15 mm. Inv. 1886.
47. [16]55. 0,56 g; 15 mm. Inv. 1881.
48. [16]55. 0,52 g; 15 mm; ❸. Inv. 1880.
49. [16]55. 0,51 g; 15 mm. Inv. 1876.
- 50-51. [16]55. 0,50 g; 15 mm. Inv. 1879, 1885.
- 52-53. [16]55. 0,49 g; 15 mm. Inv. 1878, 1884*.
54. [16]55. 0,49 g; 15 mm; ❶. Inv. 1870.
55. [16]55. 0,44 g; 16 mm. Inv. 1874.
56. [16]55. 0,41 g; 15 mm. Inv. 1872.
57. [16]55? 0,55 g; 16 mm; ❸. Inv. 1871.
58. [16]58. 0,53 g; 15x14 mm; ❸. Inv. 1888.
59. [16]58. 0,47 g; 15 mm; ❶. Inv. 1887.
60. [16]58. 0,41 g; 15 mm; ❶. Inv. 1889.
61. [16]5... 0,48 g; 15 mm; ❶. Inv. 1975.
62. [16]60. 0,76 g; 15 mm. Inv. 1893.
63. [16]60. 0,66 g; 16 mm. Inv. 1917.
64. [16]60. 0,63 g; 15 mm. Inv. 1927.
65. [16]60. 0,62 g; 15 mm; ❶. Inv. 1910.
66. [16]60. 0,61 g; 15 mm; ❷. Inv. 1896.
67. [16]60. 0,57 g; 15 mm. Inv. 1983.
68. [16]60. 0,56 g; 16x15 mm; ❸. Inv. 1932.
69. [16]60. 0,55 g; 15 mm. Inv. 1906.
- 70-71. [16]60. 0,53 g; 15 mm; ❶. Inv. 1912, 1993.
- 72-74. [16]60. 0,53 g; 15 mm. Inv. 1916, 1923, 1929.
75. [16]60. 0,53 g; 15 mm; ❷ ❸. Inv. 1920.
76. [16]60. 0,52 g; 16 mm; ❷. Inv. 1907.
77. [16]60. 0,51 g; 15 mm; ❷. Inv. 1898.
78. [16]60. 0,50 g; 15 mm; ❷. Inv. 1904.
79. [16]60. 0,49 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1925.
80. [16]60. 0,48 g; 15 mm; ❸. Inv. 1894.
81. [16]60. 0,48 g; 15 mm. Inv. 1922.
82. [16]60. 0,47 g; 15 mm. Inv. 1970.
83. [16]60. 0,46 g; 16 mm; ❷. Inv. 1930.
84. [16]60. 0,45 g; 15 mm. Inv. 1909.
85. [16]60. 0,45 g; 15 mm; ❶. Inv. 1926.
86. [16]60. 0,43 g; 16 mm; ❶. Inv. 1936.
87. [16]60. 0,42 g; 15 mm. Inv. 1903.
88. [16]60. 0,41 g; 15 mm. Inv. 1931.
89. [16]60. 0,40 g; 15 mm. Inv. 1918.
90. [16]60. 0,39 g; 15 mm; ❷. Inv. 1984.
91. [16]60. 0,37 g; 14 mm; ❷. Inv. 1900.
92. [16]60. 0,36 g; 15 mm. Inv. 1899.
93. [16]60? 0,51 g; 15 mm; ❶. Inv. 1948.
94. [16]61. 0,65 g; 15 mm; ❶. Inv. 1915.

95. [16]61. 0,64 g; 15 mm. Inv. 2009.
 96. [16]61. 0,35 g; 15 mm; ❶. Inv. 1933.
 97-98. [16]62. 0,38 g; 15 mm; ❶. Inv. 1935, 1937.
 99. [16].8. 0,57 g; 15 mm; ❶ ❸. Inv. 1954.
 100. 0,66 g; 15x14 mm; ❷ ❸. Inv. 1972.
 101. 0,66 g; 15 mm; ❶. Inv. 1977.
 102. 0,61 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1945.
 103-104. 0,59 g; 15 mm; ❷. Inv. 1962, 1992.
 105. 0,58 g; 15x13 mm; ❸. Inv. 1968.
 106-107. 0,56 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1947, 1995.
 108-109. 0,55 g; 16 mm; ❶. Inv. 1980, 2013.
 110. 0,55 g; 16 mm; ❶ ❷ ❸. Inv. 1997.
 111. 0,54 g; 15 mm; ❶. Inv. 2012.
 112. 0,53 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1998.
 113. 0,52; 15 mm; ❶ ❹. Inv. 1949.
 114-115. 0,52 g; 15 mm; ❶. Inv. 1965, 1974.
 116-117. 0,51 g; 15 mm; ❶. Inv. 1973, 1982.
 118-119. 0,51 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2001, 2006.
 120. 0,50 g; 15 mm; ❶. Inv. 1979.
 121. 0,49 g; 15 mm; ❶ ❸. Inv. 1951.
 122. 0,47 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1944.
 123. 0,46 g; 15 mm; ❷. Inv. 1967.
 124. 0,45 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1991.
 125. 0,45 g; 14 mm; ❷. Inv. 1978.
 126. 0,44 g; 15 mm; ❷ ❸ (două jumătăți). Inv. 2004.
 127. 0,44 g; 14 mm; ❶. Inv. 1963.
 128. 0,42 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1959.
 129. 0,41 g; 16x15 mm; ❶. Inv. 2010.
 130. 0,41 g; 15 mm; ❶. Inv. 2008.
 131. 0,41 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1976.
 132. 0,37 g; 15 mm; ❷. Inv. 1955.
 133. 0,31 g; 15 mm; ❶. Inv. 1964.
 134. 0,31 g; 14 mm; ❶. Inv. 1971.
 135. 0,24 g; 15x9 mm; ❸ (o jumătate). Inv. 1981.

Karl X Gustav (1654-1660)

Skilling

136. [16]55. 0,41 g; 15x10 mm; ❸; SOLIDVS CIV...GEN 55. Inv. 2056.
 137. [16]58. 0,60 g; 15 mm. Inv. 1784.
 138. [16]58. 0,37 g; 16x14 mm; ❹. Inv. 1785*.
 139. [16]60. 0,70 g; 15 mm; ❶. Inv. 2035.
 140. [16]60. 0,60 g; 15 mm. Inv. 2034.
 141. [16]60. 0,57 g; 15 mm; ❶. Inv. 2039.
 142. [16]60. 0,56 g; 15 mm; ❶. Inv. 2037.
 143. [16]60. 0,51 g; 15 mm; ❶. Inv. 2038.
 144. [16]60. 0,45 g; 16 mm; ❶. Inv. 2050.
 145. [16]60. 0,45 g; 14 mm; ❶. Inv. 2036.
 146. [16]61. 0,43 g; 15 mm; ❶. Inv. 2041.

147. [16]62. 0,63 g; 16 mm; ❶. Inv. 2042.
 148. [16]62. 0,62 g; 15 mm. Inv. 2046.
 149. [16]62. 0,55 g; 16 mm. Inv. 2044.
 150. [16]62. 0,39 g; 15 mm; ❶. Inv. 2045.
 151. 0,57 g; 15 mm; ❷. Inv. 2137.
 152. 0,56 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2053.
 153. 0,55 g; 15 mm; ❷. Inv. 2062.
 154. 0,53 g; 15 mm; ❷. Inv. 1790.
 155. 0,52 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2065.
 156. 0,50 g; 14 mm; ❶ ❷. Inv. 2060.
 157. 0,47 g; 15 mm; ❶. Inv. 2052.
 158. 0,44 g; 15 mm; ❷. Inv. 1789.
 159. 0,44 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2043.
 160. 0,41 g; 16 mm; ❶ ❷ ❸. Inv. 2063.

Karl XI (1660-1697)

Skilling

161. [16]60. 0,51 g; 15 mm; ❶ ❸. Inv. 2084*.
 162. [16]60. 0,48 g; 15 mm. Inv. 2078.
 163. [16]60. 0,47 g; 15 mm. Inv. 2082.
 164. [16]60. 0,44 g; 14 mm; ❶. Inv. 2081.
 165. [16]60. 0,42 g; 15x14 mm; ❶ ❷. Inv. 2139.
 166. [16]60. 0,42 g; 15x13 mm; ❸. Inv. 2079.
 167. [16]60. 0,37 g; 15 mm; ❶ ❸ din altă ștanță. Inv. 2086.
 168. [16]60. 0,36 g; 15 mm. Inv. 1791.
 169. [16]60. 0,55 g; 15 mm; ❶ ❸ din altă ștanță. Inv. 2087.
 170. [16]61. 0,47 g; 16x15 mm. Inv. 1792*.
 171. [16]62. 0,00 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2083.
 172. 0,66 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2092.
 173. 0,53 g; 16 mm; ❶ ❸. Inv. 2100.
 174. 0,48 g; 15 mm; ❶. Inv. 2090.
 175. 0,45 g; 15 mm; ❶. Inv. 1793.
 176. 0,41 g; 16 mm; ❶. Inv. 2094.
 177. 0,39 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2093.

ELBLĂG

Gustav Adolf (1611-1632)

Skilling

178. [16]30. 0,58 g; 17 mm. Inv. 1805.
 179. [1626-1632]. 0,51; 17 mm; ❶. Inv. 1806.

INCERTA

Kristina (1632-1654)

Skilling

180. 0,61 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1953.

Em. nedet.

Skilling

181. [16]...0. 0,51 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2088.

Sfântul-Imperiu roman de națiune germană

V. Margraviatul electoral de BRANDEBURG (Prusia)

Friedrich-Wilhelm (1640-1688)

Schilling type **SOLIDUS** - PRUSS

182. **1650**. 0,61 g; 15 mm. Inv. 2130.
 183. **1661**. 0,56 g; 15 mm. Inv. 2129.
 184. 1661. 0,52 g; 15 mm; **1**. Inv. 2128.
 185. **1663?**. 0,42 g; 15 mm; **2** **6**. Inv. 2132.
 186. **1685**. 0,77 g; 16 mm. Inv. 1812*.

Schilling type **SOLID** / **DUCAT** / PRUSS

187. **1658**. 0,45 g; 15 mm. Inv. 1811.

II. CONTRAFACERI

A. Anul de emisiune cu abateri de la original

Solidus fourré

LITUANIA - *Jan II Kazimierz Waza (1649-1668)*

188. **178**. 0,63 g; 15 mm; **6**. Inv. 2123*.
 189. **180**. 0,45 g; 15 mm; **2**. Inv. 2126.

LIVONIA - *Kristina (1632-1654)*

190. **160**. 0,60 g; 15 mm. Inv. 1798*.

RIGA - *Kristina (1632-1654)*

191. **12**. 0,82 g; 15 mm. Inv. 1815.
 192. 12. 0,61 g; 16 mm. Inv. 1818*.
 193. 12. 0,53 g; 15 mm; **1**. Inv. 1817.
 194. 12. 0,51 g; 15 mm. Inv. 1814.
 195. 12. 0,41 g; 15 mm; **1** **2**. Inv. 1819.
 196. 12?. 0,43 g; 14 mm; **1**. Inv. 1969.
 197. **15**. 0,58 g; 17x15 mm; **2** **6**. Inv. 1960.
 198. 15. 0,46 g; 15 mm. **5** (două jumătăți). Inv. 2011.
 199. 15. 0,42 g; 15 mm; **1** **2**. Inv. 1891.
 200. **16**. 0,65 g; 15 mm. Inv. 1855.
 201. 16. 0,62 g; 15 mm. Inv. 1848.
 202. 16. 0,62 g; 15 mm; **1**. Inv. 1825.
 203. 16. 0,56 g; 15 mm. Inv. 1857.
 204-205. 16. 0,56 g; 15 mm; **1**. Inv. 1827, 1838.
 206. 16. 0,52 g; 15x14 mm; **6**. Inv. 1847*.
 207. 16. 0,52 g; 15 mm; **6**. Inv. 1858.
 208. 16. 0,51 g; 15 mm; **1** **2**. Inv. 1841.
 209. 16. 0,50 g; 15x14 mm; **6**. Inv. 1840.
 210. 16. 0,50 g; 15 mm; **1**. Inv. 1839.
 211. 16. 0,49 g; 15 mm. Inv. 1846.
 212. 16. 0,49 g; 15 mm; **1**. Inv. 1828.
 213. 16. 0,47 g; 15 mm; **1**. Inv. 1835.
 214. 16. 0,47 g; 15 mm. Inv. 1845.
 215. 16. 0,45 g; 15 mm; **1** **4** **6**. Inv. 1826.

216. 16. 0,44 g; 15 mm; ❹. Inv. 1829.
 217. 16. 0,41 g; 15 mm. Inv. 1836.
 218. 16. 0,35 g; 15 mm. Inv. 1853.
 219. 16. 0,30 g; 15 mm; ❶. Inv. 1830.
 220. 16 ou 18. 0,45 g; 15 mm; ❸. Inv. 1856.
 221. 18. 0,57 g; 16 mm. Inv. 1860*.
 222. 19. 0,63 g; 15 mm. Inv. 1861.
 223. 1✠. 0,58 g; 15 mm; ❶. Inv. 1851.
 224. 91. 0,44 g; 15 mm; ❶. Inv. 1946.
 225. 160. 0,47 g; 16x15 mm; ❶ ❸. Inv. 1919.
 226. 158. 0,68 g; 15 mm; ❶. Inv. 1994.
 227. 166. 0,57 g; 15 mm; ❶. Inv. 1850.
 328. I•Λ•8•. 0,65 g; 17 mm.; ❶. Inv. 1943*.
 229. 8. 0,57 g; 15 mm; ❶. Inv. 1940.
 230. 8. 0,48 g; 15 mm; ❸. Inv. 1941.

RIGA - *Karl X Gustav (1654-1660)*

231. 17. 0,58 g; 15 mm; ❷. Inv. 2058.
 232. 12. 0,56 g; 15 mm. Inv. 2018.
 233. 12. 0,46 g; 15 mm. Inv. 2017.
 234. 12. 0,45 g; 16x14 mm; ❸. Inv. 2015.
 235. 16. 0,75 g; 15 mm. Inv. 2020.
 236. 16. 0,64 g; 15 mm. Inv. 2024.
 237. 16. 0,62 g; 15 mm. Inv. 2023.
 238. 16. 0,50 g; 15 mm; ❶. Inv. 2057.
 239. 16. 0,44 g; 15 mm; ❶ ❹. Inv. 2027.
 240. 16. 0,43 g; 15 mm; ❶. Inv. 2026.
 241. 18. 0,47 g; 15 mm; ❶. Inv. 2028.
 242. 50. 0,47 g; 15 mm; ❷. Inv. 1788.
 243. 120. 0,57 g; 15 mm; ❶. Inv. 2029*.
 244. 1✠. 0,56 g; 15 mm; ❷ ❸. Inv. 2014.

RIGA - *Karl XI (1660-1697)*

245. 6. 0,57 g; 15 mm. Inv. 2085.
 246. 12. 0,77 g; 16x15 mm; ❶ sau ❸. Inv. 2068.
 247. 12. 0,49 g; 15 mm. Inv. 2066.
 248. 16. 0,57 g; 15 mm; ❷. Inv. 2089.
 249. 16. 0,56 g; 15 mm; ❶ sau ❸. Inv. 2069.
 250. 16. 0,47 g; 15 mm. Inv. 2095.
 251. 17. 0,61 g; 15 mm; ❶. Inv. 2070*.
 252. 19. 0,49 g; 15 mm; ❶. Inv. 2071.
 253. 55. 0,60 g; 16 mm. Inv. 2075.
 254. 55. 0,53 g; 15 mm; ❶. Inv. 2072*.
 255. 55. 0,44 g; 15 mm; ❷. Inv. 2074.
 256. 55. 0,31 g; 15 mm. Inv. 2097.
 257. 5•7. 0,38 g; 15 mm. Inv. 1783.
 258. 5.... 0,42 g; 15 mm; ❷. Inv. 1786.

BRANDEBURG (Prusia) - *Friedrich-Wilhelm (1640-1688)*Solidus fourré tip **SOLIDUS - PRUSS**259. **12**. 0,56 g; 16 mm. Inv. 2131.260. **14**. 0,65 g; 15 mm. Inv. 2127.**B. Cu batere dublă**

Solidus fourré

Av. Jan II Kazimierz Waza, monograma / Jan II Kazimierz Waza.

Rv. ...**LIDVS M D LIT 162**, herb de Lituania / nedet.261. 0,55 g; 16 mm; **9**. Inv. 2121.

Av. Kristina, monograma.

Rv. **SOLIDVS ...E 53**, herb de Livonie / nedet.262. 0,59 g; 15 mm; **1**. Inv. 1797.Rv. **SOLIDV...RIG 16**, herb de Riga / nedet.

263. 0,56 g; 16 mm. Inv. 1834.

Rv. ...**CIVI RI...**, herb de Riga / **SO...5**.

264. 0,56 g; 15 mm. Inv. 1939.

Rv. **SOLIDVS C...**, herb Riga / **...I RI...**

265. 0,53 g; 15 mm. Inv. 1987.

Rv. **SOLID...G 55**, herb Riga / **...CIV...**

266. 0,52 g; 15 mm. Inv. 1883.

Rv. **SO...IG 60**, herb Riga / **...CIVI...**

267. 0,49 g; 15 mm. Inv. 1908.

Rv. **SOLI...60**, herb de Riga / **...IVI...**

268. 0,47 g; 15 mm. Inv. 1928.

Rv. **SOLIDVS CIVI RIG 12**, herb de Riga / nedet.269. 0,46 g; 16 mm; **1**. Inv. 1822.Rv. ...**CIVI RIG 1**, herb Riga / **... 2?...?**270. 0,46 g; 15x14 mm; **1**. Inv. 1958.Rv. ...**DVS CIVI RIG...?**, herb de Riga / **S...?**271. 0,45 g; 15 mm; **4**. Inv. 1989.Rv. **SOL...IG 60**, herb Riga / **...CIV...**

272. 0,45 g; 15 mm. Inv. 1895.

Rv. **SOLI ...G 166**, herb de Riga / **...S CIV...**273. 0,40 g; 15 mm; **1**. Inv. 1938.Rv. **SO...60**, herb Riga / **...S CIVI**, herb Riga.

274. 0,40 g; 15 mm. Inv. 1914.

Rv. ...**DVS CIVI R...**, herb de Riga / **S...6**.275. 0,37 g; 15 mm; **1 2**. Inv. 1996.Rv. ...**LIDVS CIVI RIG 12**, herb de Riga / nedet.

276. 0,40 g; 15 mm. Inv. 1820.

Rv. **SOLI...G 48**, herb de Riga / nedet.277. 0,25 g; 16 mm; **2**. Inv. 1863.

Av. Kristina, monograma / Kristina, monograma.

Rv. **SOL...55**, herb Riga / **...S CIVI...**, herb.

278. 0,62 g; 16 mm. Inv. 1875*.

Rv. **SOLIDVS... 60**, herb de Riga.

279. 0,45 g; 15 mm; ❶. Inv. 1924.
Rv. SOL...G 16, herb de Riga / ...S CIV...
280. 0,37 g; 15 mm. Inv. 1849.
Av. Kristina, monograma / Kristina.
Rv. SOLID...G 55, herb Riga / ...CIV....
281. 0,69 g; 15 mm. Inv. 1882.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 60.
282. 0,61 g; 16x15 mm. Inv. 1905.
Rv. ...S CIVI RIG..., herb de Riga / Riga?
283. 0,60 g; 15 mm. ❷. Inv. 1990.
Rv. ...ODVS CIVI..., herb Riga / S..., herb de Riga.
284. 0,55 g; 15 mm. Inv. 2007.
Rv. ...VS CIVI RIG 60, herb Riga. Inv.
285. 0,53 g; 16 mm. Inv. 1913.
Rv. SO...13, herb de Riga / ... S CIV...
286. 0,53 g; 15 mm; ❶. Inv. 1961.
Rv. SOLI...I RIG 16, herb de Riga / ...S CI...
287. 0,53 g; 15 mm. Inv. 1843.
Rv. ...S CIVI RIG 16.
288. 0,50 g; 15 mm; ❶. Inv. 1890.
Rv. ...I RIG 60, herb Riga / nedet.
289. 0,49 g; 15 mm. Inv. 1911.
Rv. ...VS CIVI..., herb de Riga / SO...6, herb de Riga.
290. 0,48 g; 15 mm; ❷. Inv. 1952.
Rv. SOLIDVS...RIG 16, herb de Riga.
291. 0,48 g; 15 mm. Inv. 1854.
Rv. S...160, herb de Riga / ...CIVI R...
292. 0,47 g; 15 mm. Inv. 1921.
Rv. ...VS CIVI RI..., herb de Riga / S...16.
293. 0,47 g; 15 mm. Inv. 1852.
Rv. ...DVS LIVONIÆ, herb de Livonia / S...0.
294. 0,47 g; 15 mm. Inv. 2110.
Rv. ...IVI RIG 16, herb de Riga.
295. 0,45 g; 16x15 mm; ❶ ❷. Inv. 1844.
Rv. SO...RIG 60, herb Riga / ...CIV...
296. 0,41 g; 15 mm. Inv. 1901.
Av. Kristina, monograma / C...S.
Rv. ...DVS CIVI R..., herb Riga / ...5.
297. 0,52 g; 15 mm. Inv. 1988.
Av. Kristina, monograma / Kristina?
Rv. SOLI...I RIG 16, herb de Riga.
298. 0,42 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1842.
Av. Kristina, monograma / Em. nedet.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 60, herb de Riga.
299. 0,68 g; 16 mm. Inv. 1864.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 166.

300. 0,61 g; 15 mm. Inv. 1859.
Rv. SO...8, herb Riga / ...DVS CIVI..., herb Riga.
301. 0,60 g; 15 mm. Inv. 1942.
Rv. ...CIVI RIG 16, herb de Riga.
302. 0,57 g; 16 mm; ❶. Inv. 1833.
Rv. SOLIDVS...RIG 16, herb de Riga.
303. 0,57 g; 15 mm; ❶. Inv. 1832.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 55, herb de Riga.
304. 0,56 g; 16 mm. Inv. 1873.
Rv. ...DVS CIVI RIG 55, herb de Riga.
305. 0,56 g; 15 mm; ❶. Inv. 1868.
Rv. ...OLIDVS CIV..., herb Riga / Riga?
306. 0,53 g; 16 mm. Inv. 1966.
Rv. ...DVS CIVI R..., herb de Riga / S...16.
307. 0,53 g; 15 mm. Inv. 1831.
Rv. SOLIDVS C...55, herb de Riga.
308. 0,52 g; 16 mm. Inv. 1877.
Rv. ...I RIG 12, herb de Riga / nedet.
309. 0,51 g; 15 mm. Inv. 1816.
Rv. ...DVS CIVI RIG 16, herb de Riga.
310. 0,50 g; 15 mm; ❶. Inv. 1837.
Rv. ...CIVI R..., herb de Riga / nedet.
311. 0,46 g; 15 mm; ❷. Inv. 1957.
Rv. SOLID...G 12, herb de Riga.
312. 0,45 g; 15 mm; ❶. Inv. 1821.
Rv. ...DVSC...1, herb de Riga / nedet.
313. 0,35 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 1985.
Rv. Incerta
314. 0,49 g; 15 mm; ❷. Inv. 1902.
315. 0,36 g; 15 mm; ❷. Inv. 1956.
Av. Kristina? / Em. nedet.
Rv. SOL ..., herb Riga / ...DVS CIVI..., herb Riga.
316. 0,46 g; 15 mm. Inv. 2119.
Av. Karl X Gustav, monograma.
Rv. ...SOLID...G 60, herb de Riga / ...S....
317. 0,48 g; 15 mm; ❸. Inv. 2033.
Rv. ...IDVS CIVI RIG..., herb de Riga / nedet.
318. 0,48 g; 15 mm. Inv. 2064.
Rv. ...IVI RIG 16, herb de Riga / ...OLIDV..., herb de Riga.
319. 0,45 g; 15 mm; ❶. Inv. 2025.
Av. Karl X Gustav, monograma / Karl X Gustav, monograma.
Rv. ...CIVI RIG 16, herb de Riga.
320. 0,51 g; 15 mm. Inv. 2040*.
Rv. ...LIDVS C..., herb Riga / ...RIG...
321. 0,51 g; 15 mm. Inv. 2054.
Rv. ...IDVS CIVI R..., herb de Riga / SO ... 6, herb nedet.

322. 0,46 g; 15 mm. Inv. 2049.
Rv. SOLI...IG 16, herb de Riga / ...DV...
323. 0,41 g; 15 mm. Inv. 2022.
Rv. SOLI ...G 16, herb de Riga / ...VS CI...
324. 0,37 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2032.
Av. Karl X Gustav, monograma / Karl X Gustav.
Rv. ...DVS CIV..., herb de Riga / SO ... 6, herb de Riga.
325. 0,52 g; 15 mm. Inv. 2048.
Rv. ...VI RIG 12, herb de Riga / ...LIDV...
326. 0,49 g; 15 mm. Inv. 2016.
Av. Karl X Gustav, monograma / Em. indet.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 5..., herb de Riga / Nedet.
327. 0,52 g; 15 mm; ❸. Inv. 2061.
Rv. ...CIVI RIG..., herb Riga / ...LID...
328. 0,41 g; 16 mm; ❹. Inv. 2059.
Av. Karl X Gustav / Em. nedet.
Rv. SOLIDVS...16, herb de Riga.
329. 0,51 g; 16 mm; ❶. Inv. 2021.
Av. Karl X Gustav?, monograma / Em. nedet.
Rv. ...S..., herb de Riga? / ...S...0.
330. 0,49 g; 15 mm; ❷. Inv. 2134.
Av. Karl XI, monograma.
Rv. SOL...G 55, herb de Riga / ...S CI..., herb nedet.
331. 0,52 g; 15 mm. Inv. 2073.
Rv. ...LIDVS CIVI..., herb de Riga / ...SO 0..., herb de Riga.
332. 0,40 g; 15 mm; ❶. Inv. 2099.
Rv. SOLI...55, herb / nedet.
333. 0,30 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2031.
Av. Karl XI, monograma / Karl XI, monograma.
Rv. Herb de Riga.
334. 0,60 g; 15 mm; ❶ ❷. Inv. 2098.
Rv. SO...G 60, herb Riga / ...S CIV...
335. 0,53 g; 14 mm. Inv. 2080.
Rv. SOL...60, herb Riga / ...VS CIV..., herb Riga.
336. 0,45 g; 14 mm. Inv. 2051.
Av. Karl XI, monograma / Karl XI.
Rv. SO...RIG 12, herb Riga.
337. 0,48 g; 15 mm. Inv. 2067.
Av. Karl XI, monograma / Em. nedet.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 160, herb de Riga.
338. 0,68 g; 15 mm. Inv. 2077*.
Rv. ...LIVONIE 61.
339. 0,54 g; 15 mm. Inv. 2112.
Rv. ...OLIDVS CIVI..., herb de Riga; ❶.

340. 0,50 g; 15 mm. Inv. 2091.
Rv. ...LIDVS CIV..., herb de Riga / nedet.
341. 0,49 g; 15 mm. Inv. 2096.
Rv. SOLI...60, herb Riga / ...CIV...
342. 0,44 g; 14 mm. Inv. 1897.
Av. Karl XI, monograma / ...DI..., nedet.
Rv. SO...VI RIG 6, herb de Riga.
343. 0,47 g; 15 mm. Inv. 2076.
Av. Em. indet.
Rv. ...60, herb de Riga / ...VS C...
344. 0,35 g; 15 mm; ②. Inv. 2133.

C. Hibride

Solidus fourré

- Av. Kristina, monograma.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 61, dar herb de Livonia.
345. 0,72 g; 16 mm. Inv. 1934.
Av. Kristina, monograma / Em. nedet.
Rv. SOLIDVS C...I RIG 1ṛ, dar herb de Livonia.
346. 0,38 g; 15 mm; ②. Inv. 1824.
Av. Karl X Gustav, monograma.
Rv. SOLIDVS CIVI RIG 1ṛ, dar herb de Livonia.
347. 0,53 g; 15 mm. Inv. 2019*.
Av. Karl X Gustav, dar monograma Kristinei.
Rv. SOLIDVS•CIVI•RIG•5•5:, dar herb de Livonia.
348. 0,46 g; 15 mm; ⑥. Inv. 2030*.

D. Imitații

Solidus fourré

349. După un Skilling de Kristina (LIVONIA). 0,73 g; 15 mm. Inv. 2118.
350. După un Skilling de Kristina (LIVONIA?). 0,66 g; 15 mm; ⑥. Inv. 2117.
351. După un Skilling de Karl XI. 0,60 g; 15 mm. Inv. 2101.
352. 0,55 g; 15 mm; ②. Av. Gustav Adolf / ...POMD... [Zygmunt III Waza?]. Rv. SOL..., herb de Riga? Inv. 2116.
353. După un Skilling de Karl X Gustav. 0,52 g; 17 mm; ② ④ (două jumătăți). Av. ...DO...R...G. SVE..., monograma executată greșit. Rv. ...DVSCI...IELBING ...; ②. Inv. 1807*.
354. După un Skilling de Kristina (RIGA). 0,48 g; 16 mm; ② ④. Inv. 1999*.
355. După un Skilling (Em. nedet. - LIVONIA. 66). 0,47 g; 16 mm; fourré. Inv. 2115.
356. După un szēlag AR de Jan II Kazimierz Waza. 0,45 g; 16 mm. Av. IOANCVSGR-PIL, monograma; Rv. SOLIDVSC ...IRIG 168, dar herb de Lituania. Inv. 2114*.
357. După un szēlag de Jan II Kazimierz Waza. 0,43 g; 15 mm.
Av. IOACDGRPoll, monograma; Rv. SOLIDVSHDLIT 16 – herb de Lituania. Inv. 2120.
358. După un Skilling de Kristina (RIGA 14?). 0,43 g; 15 mm. Inv. 1823.

III. UZATE

Incerta

Em. nedet.

Solidus

359. 0,57 g; 15 mm; ②. Inv. 1950.	362. 0,33 g; 15 mm; ②. Inv. 2141.
360. 0,46 g; 15 mm; ②. Inv. 2140.	363. 0,20 g; 14x13 mm; ②. Inv. 2136.
361. 0,39 g; 17x16 mm; ②. Inv. 2003.	

Abrevieri

Hurmuzaki, *Documente* = *Documente privitoare la Istoria Românilor* (ed. Eudoxiu de Hurmuzaki ș. a.), București
 Hurmuzaki, *Fragmente* = *Fragmente din istoria românilor. Secolul XVII*, (ed. Eudoxiu de Hurmuzaki), București

*

ActaMM = *Acta Moldaviae Medionalis*, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, Vaslui
 ActaMN = *Acta Musei Napocensis*, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj (-Napoca)
 ActaMS = *Acta Moldaviae Septentrionalis*, Muzeul Județean Botoșani, Botoșani
 ActaPH = *Acta Poloniae Historica*, Instytut Historii polskiej Akademii Nauk, Warszawa
 AIAC = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj (-Napoca)*, Cluj (-Napoca)
 AIIN = *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj
 ArhMold = *Arheologia Moldovei*, Institutul de Istorie și Arheologie, Iași
 BSNR = *Buletinul Societății Numismatice Române*, București
 CA = *Cercetări Arheologice*, Muzeul Național de Istorie a României, București
 CAB = *Cercetări arheologice în București*, Muzeul municipiului București, București
 CN = *Cercetări numismatice*, Muzeul Național de Istorie a României, București
 CNA = *Cronica numismatica și arheologică*, București
 Dacia, (N.S.) = *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* (N.S.), București
 JBLM = *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, Cernowitz
 MCA = *Materiale și cercetări arheologice*, București
 MemAntiq = *Memoria Antiquitatis*, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
 NumK = *Numismatikai Közlöny*, Budapest
 NumZ = *Numismatische Zeitschrift*, Wien
 WNum = *Wiadomości Numizmatyczne*, Warszawa

LE TRÉSOR D'UNGURENI.
 PROLEGOMENES A LA CIRCULATION DE L'ESCALIN EN MOLDAVIE
 (Résumé)

Mots clés: escalin, émissions monétaires, milésime, imitations, fraude

La republication du trésor trouvé à Ungureni (dép. de Botoșani) donne l'occasion d'une discussion plus ample concernant la pénétration, la circulation et l'accumulation de l'escalin dans la Moldavie du XVIIe siècle comme monnaie commune et stable, qui a satisfait les besoins du petit numéraire qui se sont profondément ressentis de la disparition des anciennes émissions hongroises et ottomanes de la circulation locale.

Après la restauration, l'établissement des données techniques et la détermination les 363 émissions monétaires ont été groupées en *originales* (187), *contrefaites* (171) avec des particularités dans la fabrications des poinçons et *complètement usées* (5).

Les pièces originales ont été ordonnées en «espaces monétaires», établies sur la base du droit royal de l'époque (*jus monetae*) et ont été présentées en ordre alphabétique, tandis que les nominaux d'après leur quantité. Pour les nominaux, on a préféré la dénomination officielle de l'époque, tandis que pour les souverains – leur noms sans la forme latinisée ou autre traduction. Les émissions les plus nombreuses du trésor sont les escalins suédois frappés sous Gustave Adolphe – Karl XI pour Riga (144), Livonia (23) et Elbing (2); deux autres pièces restent sans mention. Suivent 9 autres émissions des rois polonais: szelagi de Jan II Kazimierz Waza pour la Lituanie (5) et pour la Couronne (2), un denar de Lobżenicy de Zygmunt III Waza et un półgrosz de la Couronne de Zygmunt I Stary Jagiełłończyk. Un troisième lot de monnaies est composé par six Schillings de Brandebourg-Prusie, datés de 1650-1663 (5) et 1685 (1). À ceux-ci on peut ajouter une pièce écossaise de Charles II. À partir de cette émission, 1685, on établit le *terminus post quem*.

La catégorie des contrefaçons comprend 73 émissions où *le milésime est représenté avec des erreurs ou dans une manière fantaisiste* (a), 84 pièces *doublement frappées*, par le poinçonnement et par le découpage des bandes laminées (b), quatre émissions *hybrides* (c) et 10 *imitations* (d). Ces contrefaçons prévalent largement dans les accumulations d'après 1660 et parfois elles sont associées aux émissions en bronze du voïvode Eustratie Dabija. En analysant en détail ces émissions, on paie une attention spéciale aux contrefaçons qui font preuve d'une fraude d'envergure, par la fabrication des plaques de matriçage en cuivre par laminage, l'application des poinçons soigneusement exécutés, par l'argentage et puis par le découpage des pièces monétaires résultées.

Afin d'arrêter l'invasion des monnaies dévalorisées suédoises et polonaises et de nettoyer le marché interne des monnaies déjà en circulation, les voïvodes roumains Radu Mihnea III, en Valachie, et Eustratie Dabija, en Moldavie, ont frappé des monnaies en cuivre propres sous la valeur des escalins étrangers.

On analyse la situation des trouvailles en Europe de l'Est par localité; on peut remarquer l'existence de certaines régions ou groupes distincts des centres où prévalent ou apparaissent des trésors qui comprennent de telles pièces. L'auteur est d'avis que leur apparition doit être rapportée à la production de l'atelier de Lisjanka (r. Lysjans'kyi, Ukraine) et avec les expéditions polonaises en Moldavie de 1696 et 1691. La plupart des trouvailles de trésors et de plaques de matriçage en cuivre est circonscrite aux régions occupées par les Polonais, les autres se trouvant sur les trajets des armées du roi Jan III Sobieski. Ces émissions divisionnaires ont été frappées pour le paiement des soldats et comme monnaie d'occupation.

Traduit par *Lucrețiu Mihăilescu-Bîrlița*

PETRONEL ZAHARIUC

IDEOLOGIE COMUNISTĂ ȘI ISTORIE FALSIFICATĂ.

NOTE PE MARGINEA UNEI „CĂRȚI”

(Vasile Stati, *Moldovenii din Ucraina. Studiu istorico-geografic și etnodemografic*, Chișinău, 2007, 484 p.)

Primul impuls pentru oricare cititor al acestei „cărți” este să o ignore, să o lase uitată în neagra noapte comunistă care a făcut-o posibilă, odată cu alcătuitul ei și cu aceia care îl plătesc, numai că se poate observa un paradox – cu cât mai puțini și nebăgați în seamă sunt propovăduitorii ideologiei „moldoveniste”, cu atât își largesc arealul geografic peste care vor să arunce din nou aceste semințe otrăvite, îndreptate împotriva românilor și a României. Și, mai ales în Ucraina, unde pot lesne întâlni pământ fertil, aceste semințe pot rodi, alături de altele, o „recoltă” bogată de sentimente antiromânești, convertibilă în politici de deznaționalizare și de asimilare a minorității românești. Această adunătură informă de date, plagiate și compilate, nu este și nu poate fi o carte de istorie, ci o slabă lucrare de propagandă sovietică, asupra pericolului căreia avertiza demult Anton Golopenția: „cea mai importantă invenție a secolului nostru <XX> nu este nici electricitatea, nici radiodifuziunea, nici aviația... Cea mai mare invenție a secolului nostru o constituie propaganda. Ea este instrumentul miraculos cu ajutorul căruia omul poate transforma negrul în alb și albul în negru. Trăim sub imperiul acestei invenții” (*Românii de la Est de Bug*, vol. II, ed. Sanda Golopenția, București, 2006, p. 517). Este o lucrare slabă de propagandă pentru că din 1993 (când autorul a semnat cu nume de împrumut un prim „manifest moldovenist” sub formă de carte) până astăzi, propaganda „moldovenistă” ar fi trebuit „să se hrănească prin ea însăși” și să nu apeleze la fondurile obscure ale „Asociației Național-Culturale a Moldovenilor din Ucraina”; de asemenea, ar fi trebuit, în cazul în care ar fi utilizat informații adevărate, să atragă adepți, nu să cauzeze dezgust și plictiseală (Serghei Ceahotin, *Violul mulțimilor prin propaganda politică*, trad. de Mihnea Columbeanu, București, 2002, p. 202-204).

Apoi, constatăm că autorul caută audiență, îndeosebi, în „rândurile politicianilor” (în rezumatul de pe foaia de titlu și în alte locuri din text), deci acelora care au comandat-o, implorându-i să impună în practica politică minciunile și falsurile de care mustește această „făcătură” propagandistică, pentru ca, pe de o parte să-și merite „arginții” și, pe de altă parte, să facă jocul activiștilor comuniști, dornici să arate colaborarea cu „oamenii de cultură”. Politrucul, văzând că în Republica Moldova minciunile sale se veștejesc, și-a mutat tejea în teritoriile românești ocupate de Ucraina, încercând să ofere activiștilor politici ucraineni „muniție”, pe care să o folosească împotriva puternicei comunități românești din Bucovina și împotriva firavei vieți românești din regiunea Odesa. Totodată, agitatorul comunist ar vrea ca românii să nu

mai scrie sau să mai rostească cuvintele moldovean și Moldova, ar vrea să confişte utilizarea lor, ar vrea să rupă legăturile dintre Bucureşti, Iaşi, Chişinău şi Cernăuţi, ar vrea să le arate românilor din Moldova că cei mai mari duşmani ai lor sunt românii din Ţara Românească etc. Dar câte nu şi-ar dori, numai că viaţa românească care a răbufnit cu forţă în Basarabia, care supravieţuieşte în Bucovina şi care se naşte în regiunea Odesa, îl arată ca o fosilă a vechiului regim sovietic, ca o mârtoagă ce trage teleguţa cu câţiva vetuşti activişti comunişti.

„Mârtoaga” a fost recrutată dintre activişti fostului aparat propagandistic al fostului PC al RSS Moldoveneşti, pe considerentul că şi-a dat doctoratul în filologie şi s-a ilustrat în denunţarea renaşterii culturale româneşti din anii prăbuşirii colosului sovietic. Atunci când şi-a dat doctoratul, politrucului îi lipsea încrâncenarea, folosind în linişte sintagma „limbă moldovenească”, fără a arunca injurii asupra limbii române (*Împrumuturi slave în terminologia textilă moldovenească*, Chişinău, 1974). De aceea, în prefaţă, Silviu Berejan a scris: o parte a terminologiei îndeletnicirilor casnice va trece „în lexicul pasiv», după cum menţionează însuşi autorul în *Introducere* (p. 13), şi în perspectivă va dispărea chiar cu totul din uz. Tocmai de aceea cartea dată are şi o învedereată valoare documentară. Această valoare va creşte cu timpul în mod progresiv şi nu voi greşi, cred, dacă, anticipând mersul firesc al lucrurilor, voi afirma că utilitatea studiilor de felul acestuia va fi deosebit de puternic simţită de viitorii istorici ai limbii, care vor găsi în ele fapte preţioase pentru reconstituirea procesului evolutiv al graiurilor romanice de pe meleagurile noastre” (p. 5).

Marele lingvist „a greşit”: doctorul în filologie a mers nefiresc spre glorificarea politicii de deznăţionalizare promovată de Moscova, devenind un instrument al acestei politici (vezi, Vasile Stati, *Cultura şi lupta ideologică <împotriva falsificatorilor culturii Moldovei Sovietice>*, Chişinău, 1987), apoi, după 1991, a mers din nou împotriva firii, către crearea identităţii naţionale „moldoveneşti” şi a „limbii moldoveneşti”, înviind idei antiromâneşti moarte şi întorcând din mormânt o groază de cuvinte, al cărui sens nimeni sau prea puţini îl mai cunosc. Structura acestei cărţi bolnave a fost decisă în 1991, cu o broşură propagandistică referitoare la „moldovenii de peste Nistru”, şi a fost stabilită în 1993, cu acel manifest propagandist amintit mai sus, intitulat *Moldovenii în istorie* şi semnat Petre P. Moldovan. Atunci, când floarea vitejilor Moldovei lupta pentru menţinerea românităţii pe ambele maluri ale Nistrului, fricosul politruc a reluat polemica româno-sovietică referitoare la istoria Basarabiei, de acolo unde o lăsase, în 1976, Petre Moldovan (*alias* C.C. Giurescu), care răspunsese printr-un text scurt masivei lucrări de denigrare a românităţii Basarabiei, întocmită de istoricul oficial al regimului de ocupaţie sovietică al Moldovei din stânga Prutului (*A.M. Lazarev: un faux-monnaieur de l'histoire*, Milan, 53 p.). Noului falsificator, mult mai nepriceput, dar la fel de josnic, ale cărui falsuri au început să fie rostite de preşedintele sau de parlamentarii Republicii Moldova, i s-a răspuns documentat atât în stânga, cât şi în dreapta Prutului (vezi, spre exemplu, *Limba română şi varietăţile ei locale*, Bucureşti, 1995, 133 p., cu studii semnate de Eugen Coşeriu, Silviu Berejan, Vasile Pavel, Nicolae Mătaş, Eugen Simion, Matilda Caragiu Marioţeanu, Valeria Guţu Romalo, G. Mihăilă şi alţii). Pe măsură ce „podul de flori” de la Prut lăsa din nou locul „sârmei ghimpate”, iar politica prorusă, antiromânească şi antieuropeană se instala deplin în instituţiile publice din Chişinău, „mârtoaga” a început să mănânce jeratic, producând mai întâi o *Istorie a Moldovei în date* (1998), apoi o *Istorie a Moldovei* (2002), care s-au dorit a fi faţada istorică şi filologică a proiectului „naţional moldovenesc”, promovat de oficialităţile comuniste ale Republicii Moldova. Această producţie a fost prompt întâmpinată

de frumoase și temeinice răspunsuri, ca acela datorat lui Ion Eremia (*Falsificarea istoriei sau „fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, 2003, 63 p.), dar care nu au avut darul de a năruî fantasmăle în care trăiește „fenomenalul” politruc.

Mai mult, în 2003, politrucul a dus isteria „moldovenismului” până în universul patologicului, depășind cu mult pe cei mai aprigi culturnici sovietici, plagiind, dezgropând, calchiind etc. o sumă de cuvinte cu derivatele lor, unele aparținând graiului moldovenesc al limbii române, altele inventate *ad-hoc* prin coruperea unor cuvinte din limbile slave răsăritene, pe care le-a pus sub titlul „dicționar moldovenesc-românesc”. Și de data aceasta i s-a răspuns documentat și polemic (vezi atitudinile exprimate în presa de la Chișinău, adunate de Dan Dungaciu, *Moldova ante portas*, București, 2005, p. 109-113), fără ca sponsorii să-i ia mârtoagei de la gură fărășul cu jeratic, deoarece îi umple de rușine, bube, mucegaiuri și noroi. Spirala înnoioată a continuat, iar în 2007, politrucul s-a întors în glodul de unde și-a început ascensiunea, la denaturarea istoriei românilor transnistreni, întinzându-se ca pecinginea și peste istoria românilor din nordul Moldovei istorice (Bucovina) și din sudul acestei provincii românești (actualmente trăitori în regiunea Odesa din Ucraina). Putem bănuî că va continua cu ediții noi și pentru celelalte trăsnete „făcături” ideologice, dacă stăpânii săi îl vor socoti util în continuare.

Prezența fantasmă, fără cap și fără coadă, are pe coperti o hartă datorată unui vechi cercetător român transilvănean al teritoriilor de la răsărit de Nistru, Octavian Căpățână (*Teritoriile dintre Nistru și Ingul*, 1915); harta este grav denaturată printr-o realizare grafică jalnică (Nistrul nici nu este figurat). Din fericire, această hartă nu cuprinde și ținuturile Hotin și Cernăuți, ajunse în componența Ucrainei, așa că românii din această zonă se pot bucura pentru că nu-și văd pământul întinat și pe copertile acestei „lucrături” sovietice. Între coperti, domnește haosul, pe care politrucul crede că îl ordonează, dacă citează aberant după versiunea rusească a unei importante cărți de metodologie a cercetării istorice, datorată lui Lucien Febvre (*Combats pour l'histoire*, 1952); fiorul metodologic îl încearcă în repetate rânduri, iar traducerea din limba rusă a ideilor istoricului francez este cu totul monstruoasă – iată o mostră: „istorie a sentimentelor rudimentare care se manifestă astăzi, în locul acesta ..., sensibilitate a istoriei”. Din această răstălmăcire se observă întunericul deplin din minte și înghețul din sufletul politrucului, care prin distanțarea de „sensibilitatea istoriei” (p. 31) înțelege să treacă sub tăcere blestemul sovietic al crimelor și deportărilor, ce a lovit Bucovina și Basarabia odată cu vara anului 1940.

De la sensibilitate kaghebisă, politrucul se împiedică de un alt concept metodologic, ego-istoria, pe care l-a întâlnit în discursul de recepție la Academia Română al istoricului Alexandru Zub (*Discurs istoric și ego-istorie*, București, 2006) fără să priceapă o iotă, pentru că scrie: „informațiile documentare diverse și abundente, prezentate cu minimă implicare a discursului, fără empatie, îndepărtează cumva studiul nostru de ceea ce elitist se numește *ego-istorie*”. Totuși, în ceea ce îl privește, politrucul a priceput corect, pentru că egolatria și egocentrismul constituie trăsăturile definitorii ale plagiatelor și contrafacerilor sale. Cuprins de această ridicată febră egolatră, politrucul surâde spasmodic și se arată generos, scriind că nu a „cuprins, din păcate, în monografie capitolul moldovenii din România, care numaidecât va fi inclus în ediția a II-a și în traducerea ucraineană a monografiei”. Totuși, anexează un „comunicat” tâmp al unei stafii kaghebiste, numită „Comunitatea moldovenilor din România”.

Tribulațiile metodologice ale falsificatorului se încheie prin deplângerea lipsei unui „Cod al cercetătorului științific”, care să impună recunoașterea ca „moldoveni” a

românilor de peste Prut și Nistru și care să repună în funcțiune cenzura sovietică, să instituie premii pentru culturnici și să organizeze lagăre pentru „deviaționiști” etc. Codul, pe care îl cere de la stăpânii săi, îl vrea doar pentru sine, menit să-i asigure un fel de imunitate pentru plagiatul sfruntat și minciunile nerușinate îndrugate de aproape două decenii. Dorește, de asemenea, să primească dreptul de a nu citi nimic, de a nu intra într-o arhivă, de a ignora bogata istoriografie din Republica Moldova, începând cu istoricii care au trăit în vremea regimului sovietic păstrându-și demnitatea, pentru ca la sfârșitul anilor '80 să lupte pentru grafia latină și pentru istoria românească, până la noua generație de istorici, cu realizări științifice de frunte pentru istoriografia românească, la fel de hotărâți să lupte pentru învățarea și cunoașterea istoriei românești în școlile din stânga Prutului.

Dacă metodele cercetării istorice se reduc la sintagma propagandă prin falsificare, stilul compoziției este prolix, repetitiv și lipsit de cea mai elementară logică. Limba folosită nu este, cum ne-am aștepta, „limba moldovenească”, ci limba română, plină de neologisme „salonice”, dar cu greșeli grave de gramatică, datorate păienjenishului gândirii și lipsei de exercițiu: „prizonier al empatiei, al ceea ce T. Maiorescu”; „asupra acea parte a Moldovei”; „cazaccii e o specialitate”; „influența”; „secolii XIV-XV”; „aceleași realii”, „rebotezează” etc. Având grele dificultăți de exprimare, politrucul îndrăznește chiar să fie ironic și ireverențios la adresa limbii pe care o stâlcește, mângâind: „românul este curajoși”, „românul este deștepti”, „șmecherii românești” etc., și a poporului român, folosind obsesiv o formă veche pentru etnonimul român (forma românesc) înregistrată în nordul Moldovei (Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București, 1983, p. 41): „guvern românesc”, „prim-ministru românesc”, „academician românesc” etc. De asemenea, crede că aruncă oprobriul asupra românilor, dacă face legătura dintre numele etnic și numele țăranilor dependenți din Țara Românească, dar îi sugerăm să privească, pentru că de înțeles oricum nu poate, la cuvintele slavi – sclavi! La fel, și xenofobia transpare printre rândurile politrucului, în locurile unde asociază peiorativ romii și românii.

Dacă stilul scriiturii se reduce la formula – „românesc, neologic și agramat” – realizarea grafică este deplorabilă: hărțile sunt toate greșit reproduse și executate grafic, preluate la întâmplare, uneori fără a preciza sursa; textul abundă în supărătoare greșeli de tipar („inițialtivă”, „Lvovii” ș.a.); aparatul critic denotă necunoașterea sensului cuvintelor latine: idem, *ibidem*, *apud* etc., iar bibliografia, împărțită în două secțiuni, după limbile în care au fost redactate lucrările (română și rusă), arată orizontul înghețat al informației de care s-a lovit politrucul. De asemenea, compilatorul abuzează de sublinieri și fragmente indecent înnegrite, pe care le vom relua cu litere drepte în cele ce urmează; la fel, în toate fragmentele reproduse, vom păstra fidel toate greșelile de limbă și nonsensurile, fără a le semnală, deoarece sunt incredibil de multe și ar îngreuna parcurgerea unor fragmente și așa ilizibile.

Între cele două coperti este găzduit și un text semnat de Anatol Fetescu (*Moldovenii – cetățeni ai Ucrainei*), care pare scris tot de politrucul de la Chișinău, pentru că stilistic seamănă izbitor. Acest tovarăș se vrea un fel de șef de trib din Asia Centrală, controlând prin Asociația Moldovenilor din Ucraina, pe care o conduce, politica statului ucrainean față de minoritatea românească („moldovenească”) din regiunea Odesa, condamnând-o la înapoiere culturală, transformând-o în poligon de încercări pentru ideologia „moldovenistă” (este singura comunitate căreia i s-au impus manuale școlare în „limba moldovenească”), lăsând-o, astfel, pradă deznaționalizării și deznădejdiei. Pe lângă acest răuvoitor „nacealnic” cripto-sovietic, lucrarea îi are ca

recenzenți pe istoricul ucrainean Vladislav Naulco și pe Veaceslav Stepanov, iar ca „redactor literar-științific” pe Andrei Hropotinski. Probabil că cel dintâi habar nu are pe ce subprodus expirat i-a apărut numele, chiar dacă unele dintre pozițiile ideologice exprimate în carte pot să convină ideologiei oficiale a statului al cărui cetățean este; cel de-al doilea s-a remarcat ca unul dintre „corifeii” propagandei „moldovenizatoare”, iar cel de-al treilea a fost un zelos colporteur în presă a ideologiei „moldoveniste” și agresiv antiromânești.

Cu toate că avem de-a face cu o „lucrare” de propagandă, am încercat să o citim ca pe o „carte de istorie”, devoalând mecanismele minciunii după care a fost înjghebată, arătând că nu este decât o adunătură de locuri comune, unde tronează plagiatul, falsul și mistificarea. Politrucul așază ca titlu al introducerii o parafrază după un vers din poezia lui Mihai Eminescu, *Revedere*: „Cum am fost, așa rămânem: moldoveni!”, numai că versul marelui poet român este grav scos din context, de aceea îl așezăm la locul lui: „Ce mi-i vremea când de veacuri / Stele-mi scânteie pe lacuri, / Că de-i vremea rea sau bună / Vântu-mi bate, frunza-mi sună; Și de-i vremea bună, rea, / Mie-mi curge Dunărea. / Numai omu-i schimbător, / Pe pământ rătăcitor, / Iar noi locului ne ținem, / Cum am fost așa rămânem: / Marea și cu râurile, / Lumea cu pustiurile, / Luna și cu soarele, / Codrul cu izvoarele”. După această răstălmăcire a celor scrise de Mihai Eminescu, politrucul pornește la drum ca de obicei, defilând pe nisipuri mișcătoare, mâncând dudge și fluturând înspre Moscova „mâneștergura”, pentru ca apoi să scrie: „Moldovenii s-au așezat printre primii, dacă nu chiar primii, s-au statornicit în zonele est-nistrene, au conservat mărturii de neprețuit, cu titlu de unicat, ale vechimii stabilirii romanilor răsăriteni în acest areal. Exemple elocvente în această ordine de idei ne pot servi termenii neolatini anină (nisip), morvă (dudge, agude), care, în aceste forme și cu aceste sensuri, n-au fost atestate nicăieri pe arealul lingvistic est-roman, decât numai în zonele limitrofe stângii Nistrului”. În altă parte, unde s-a șters cu „mâneștergura” la gură după ce mâncase multe dudge, compilatorul a convocat aceste cuvinte pentru a demonstra deosebiri „esențiale” între limba „moldovenească” și limba română (în închipuitul său *dicționar*, p. 10).

Totuși, i s-a spus în repetate rânduri că cuvântul „anină” este larg atestat în Transilvania, ca și în dialectul aromân (vezi *Atlasul lingvistic român, prospect*, întocmit de Sever Pop, Emil Petrovici, Sextil Pușcariu, harta 1; Gh. Mihăilă, *Dicționarul moldovenesc-românesc. O diversiune*, în *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, București, 2003, p. 209), iar „morvă” este un cuvânt „împrumutat în Republica Moldova din ucr. *morva*, care, la rândul lui provine din pol. *morwa*” (Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 209-210). Celălalt cuvânt, „mâneștergură”, este atestat în întreg spațiul românesc și este departe de a arăta că „moldovenii din Bucovina, din stânga Nistrului sunt «mai romani» decât cei din dreapta lui”. Toponimul Mâneștergureni, atestat la 14 octombrie 1649 și la 29 aprilie 1672 (act de întărire al precedentului), este cuprins doar în aceste două documente, despre care editorul afirmă că sunt „amândouă numai surete <copii>, în care s-au făcut schimbări în scrierea numelor adăugându-se unele și schimonosindu-se altele, cum e ușor de controlat din alăturarea lor” (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, Iași, 1914, p. 161). Dacă la faptul că actele au un puternic miros de fals, adăugăm și faptul că acest toponim nu mai apare niciodată în alte izvoare, realizăm ușor cât temei se poate pune pe aceste dovezi toponimice ale „moldovenismului”.

Aici, ca și în întreaga compilație, politrucul se delimitează uneori „cu dragoste” de unii autori ruși, spre exemplu de E. Șirenev (*Istoria Transnistriei cu hărți* <în limba

rusă>, Moscova, 1993), care a afirmat că în întreaga Transnistrie moldovenii sunt minoritari față de ucraineni și că, având o „origine dacică (getică), moldovenii sunt genetic mai apropiați de slavi. Elementul slavon prevalează față de celelalte. Cu poporul român ei au o legătură relativă”; după care, se lansează într-o diatribă împotriva lui Octavian Căpățână, Louis Roman, Petre Moldovan (*alias* C. C. Giurescu), N. Dabija, A. Țăranu etc., nemulțumit că nu-i sunt luate în considerare aiurelile istorico-lingvistice. Neavând nume autoritare pe care să se sprijine, colportorul pervertește sensul unui text din 1990 al publicistului Val Butnaru și se sprijină în imprecățiile sale pe afirmațiile unui sindicalist („membrul sindicatelor”), unui președinte de „podoimă” („chingă de-a curmezișul cracilor căruței”) și „element de cotigă pe care se sprijină grindeiul”, potrivit *dicționarului* său!), și pe un jurist „șef”, pe care l-a găsit în plagiatul altui politruc, Victor Stepaniuc; în continuare, aruncă puțin noroi în Eugeniu Doga și dă un lung citat dintr-un istoric pasionat de istoria românilor de la răsărit de Prut, Viorel Mihail.

Peste tot, în această „făcătură” sunt laudate faptele de arme ale românilor (moldoveni și munteni în special), care, din spirit de aventură și în căutare de bani, au ajuns să lupte în Oastea Zaporojeană; activistul comunist a căutat să descopere o „înaltă conștiință de clasă”, alături de o „conștiință națională”, în rândurile acestor oșteni, care au luptat „împotriva asupritorilor poloni”, numai că și în armata polonă s-au aflat mulți oșteni români (unul dintre ei a fost și viitorul domn al Moldovei, Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie Cantemir), iar aceștia, ce fel de „conștiință” aveau? Momentul 1653, cântat cu atâta emoție de compilatorul nostru, nu arată în nici un fel că, „în anii grei de cumpene pentru Moldova, moldovenii se adresau după ajutor către frații lor de credință și de același spirit volnic – către cazacii zaporojeni”, ci arată faptul că, după ani grei de împotrivire, Vasile Lupu a trebuit să accepte căsătoria fiicei sale cu Timuș Hmelnițki: „Mare netocmeală în deopotriva caselor și a hirelor! Aceasta parte era o domnie de 18 ai și împărăției cu bivșug și cu cinste sămănătoare, iar céelaltă parte de doi ani ieșită din țărănie” (Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 135). La fel, este adevărat că în oastea lui Ion vodă cel Cumplit, cazacii s-au aflat în număr mare, dar trebuie să spunem că tocmai cazacii au contribuit din plin la dezastrul și ruina țării din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, perioadă considerată de N. Iorga mai rea și mai grea pentru Țările Române decât veacul fanariot. Aceiași cazaci au fost cei care au distrus și cele câteva sate „descălecate” de moldoveni în stânga Nistrului, la sfârșitul secolului al XVI-lea: „De niște cazaci ce au prădat niște sate din sus de Tighinea. Nu multă vreme după aceea au mai lovit cazacii din sus de Tighinea, pre decindea <dincolo> de Nistru, niște sate ce să discălicase pre hotarul leșescu, turci ciutaci, moldoveni foarte mulți, carii ieșisă din țară de răul nevoilor Iancului vodă și mare moarte au făcut într-înșii și pradă și robii și cu dobândă s-au întors pre la casile lor” (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 201). Politrucul preia o sintagmă (ca de obicei trunchiat) a lui Miron Costin (foarte dragă ideologiei „moldoveniste”): „nasc și în Moldova oameni”, uitând să precizeze și care sunt trăsăturile unui asemenea om: „om deplin, cap întreg, hire adâncă”. Oare politrucul și cei doi-trei tovarăși, care au mai rămas din clica culturnicilor sovietici, nu se sperie la auzul acestor cuvinte!

Culmea autodenunțului și autocriticii tovarășești este atinsă de politruc în finalul introducerii, unde sărmanul compilator scrie că a analizat materialul documentar „printr-o prismă conceptuală contemporană, dezideologizată și nondogmatică”, cu o „tonalitate echilibrată, deschisă oricăror completări și precizări”. Te apucă sila, când vezi atâta dezinteres și sinceritate! Tot în introducere inserează și o hartă a „Moldovei în

secolul XV”, după *Enciclopedia ucraineană* (?), cu mari inadvertențe și greșeli: în vreme ce apare Chișinăul cu statutul de târg, deși se afla la peste un veac și jumătate distanță de acest statut (vezi Andrei Eșanu, *Chișinău; file de istorie*, 1998, p. 12-15), lipsesc târgurile: Hârlău, Cotnari, Târgul Neamț și Cetatea Neamțului, Troțuș etc.

Compilația începe printr-un absurd și răuvoitor capitol dedicat **românilor** („moldovenilor”) **din partea de nord a Moldovei istorice (Bucovina)**, aflată în componența Ucrainei. Materialul pentru întocmirea acestui capitol l-a recoltat din istoricii ucraineni, în special de la Gh. Cojoleanco (*Etnografia Bucovinei. Public și privat*, Cernăuți, 1998), pe care, drept mulțumire, îl ridică în slăvi ori de câte ori are ocazia. Fără să-și pună vreo întrebare, fără să răsfoiască măcar bibliografia temei, compilatorul preia axioma istoriografiei sovietice potrivit căreia numele Bucovina ar fi fost o regiune a Moldovei, numită așa de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Principalul argument ar fi menționarea pădurii de fagi (în slavonă „bucovină”) în hotarnica satelor de pe Siret (din zona satelor Zvoriștea și Șerbănești de astăzi; județul Suceava), din documentul din 30 martie 1392. Cuvântul slavon „bucovină” a fost folosit în izvoarele istorice, scrise în slavonă, polonă sau latină, din secolele XV-XVIII, dar a fost preluat foarte ezitant în izvoarele în limba română și în toponimia din Moldova. Doru Mihaescu (*Bucovina și Basarabia <pornind de la numele lor>*, Iași, 2000, p. 43-67) a căutat cu mare atenție cuvântul în sursele vremii de dinaintea anexării austriece și a identificat „nu mai puțin de trei bucovine: una este aceea, de acum celebră, dintre Siret și Cernăuți (...), a doua este aceea de pe malul stâng al Prutului, dintre Iași și Rezina (...), iar a treia este aceea de pe malul drept al Nistrului, dintre satele Părcăuți și Darabani, mai jos de Hotin” (p. 60-61). Falsificatorul se arată încântat de faptul că în *Istoria României în date* (ediția din 1992, Chișinău), elaborată sub coordonarea lui C.C. Giurescu, a găsit următoarea frază: „1392. Prima mențiune documentară cunoscută a Bucovinei, desemnând partea de nord-vest a Moldovei”. Numai că, pentru oricine înțelege, atunci când a fost conceput acest „dicționar”, în 1971, autorii au dorit să arate că o parte a Moldovei istorice, deși atestată în surse istorice românești, se găsea ruptă din trupul țării, situația rămânând neschimbată și în 1992.

Numele Bucovina a fost căutat și găsit de austrieci, care l-au impus sistematic, imediat după 1775, pentru a denumi colțul de țară dobândit prin diplomație și corupție de la Imperiul otoman. Falsificatorul nu găsește de cuviință să amintească măcar data la care Moldova de nord a fost răpită de Imperiul habsburgic, dar scrie cu nedisimulată ură: „Bucovina a fost cedată (în urma înțelegerilor de la Trianon) în 1920 României” (p. 42). Chiar din *Istoria României în date*, din citirea și răstălmăcirea căreia trăiește falsificatorul, ar fi putut afla că Bucovina s-a unit cu țara nu prin tratatul cu Ungaria de la Trianon (prin acest tratat era recunoscută apartenența Transilvaniei la statul român), ci prin tratatul cu Austria de la Saint-Germain en Laye (10 septembrie 1919). După ce crede că a dovedit, fără nici un fel de efort istoriografic, originile numelui Bucovina, compilatorul se aruncă iarăși împotriva tuturor acelor care „uzurpă” tezaurul cultural moldovenesc, creându-și adversari, pentru ca mai apoi să aibă împotriva cui să „lupte”. Nimeni nu a pus la îndoială faptul că letopisețele scrise la curtea sau în vremea lui Ștefan cel Mare ar povesti istoria Moldovei; toate sunt cronici moldovenești, scrise în limba slavonă de redacție românească, folosită, fără nici o deosebire, atât în Moldova cât și în Țara Românească. Chiar dacă pare paradoxal, limba slavo-română a dovedit, o dată în plus, identitatea culturală dintre cele două țări românești; chiar și renunțarea la această limbă a urmat aceleași etape în ambele țări, găsindu-și sfârșitul deplin în deceniile șase și șapte ale veacului al XVII-lea.

De aici, potrivit cumplitei lipse de logică în care a fost redactată această „făcătură” cu pretenții științifice, politrucul își varsă veninul împotriva „bucoveninilor pripășiți la Chișinău”, care „ar exprima, direct sau indirect, pretenții teritoriale Ucrainei și față de statul care i-a adăpostit, i-a aranjat, le-a dat apartamente și continuă să-i plătească”. Și de aici și din multe alte locuri, se simte adâncă frustrare a politrucului datorată faptului că nu poate ordona sau măcar participa la înființarea unor colonii de muncă silnică, unde românii din Bucovina să fie „adăpostiți” și puși să scrie ca în vremea celui mai crunt stalinism. „Adăpostit” și „aranjat” pe veci de sovietici, bezmeticul afirmă, fără să caute măcar umbra unei dovezi, că populația slavă i-a precedat pe români în această parte de țară; apoi, subit, îl lovește dorința de a păstra echidistanța: „întreaga Moldovă istorică, de la începuturi a fost multinațională, evidențiindu-se clar și situându-se pe locuri de frunte reprezentanții etnosurilor moldovenesc și ucrainean”; agitatorul știe până unde poate întinde lanțul, astfel ca să nu-i supere pe cei care „i-au dat apartament” și „continuă să-l plătească”!

De la numele impus de austrieci nord-vestului Moldovei, compilatorul propriilor compilații (semnate cu propriul nume sau cu nume de împrumut) reia enumerarea vechilor atestări ale etnonimului valah, începând cu a doua parte a veacului al XII-lea. Ca oricărui agitator leninist, gândul nu i se înmlădoaie, îndoiala nu-l cutreieră, astfel că adună date amestecate, unele sigure altele nesigure, pentru a dovedi trecerea „de la volohi la moldoveni”. Episodul relatat de cronicarul bizantin Nicetas Choniates, privitor la refugiul lui Andronic Comnenul în Rusia haliciană, în 1164-1166, când a fost „prins de vlahi”, este departe de a reprezenta „cea mai timpurie atestare a protomoldovenilor”, pentru că localizarea vlahilor a generat o amplă controversă istoriografică, unii istorici avansând ipoteza că „este vorba de români din nordul Dunării și anume chiar din Moldova de nord”, alți istorici crezând că textul „ne îndreaptă, mai curând, către românii din sudul Dunării, către vlahii supuși în mod direct autorității împăratului bizantin” (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, ed. Alexandru Eliaș și Nicolae Șerban Tanașoca, București, 1975, p. 251). Următorul izvor pomenit, excepționala scrisoare a papei Grigore al IX-lea, din 14 noiembrie 1234, prin care îl sfătuiește pe Bela, fiul și coregentul lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să-i readucă pe români sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei (*Documenta Romaniae Historica*, D, Relații între Țările Române, I, București, 1977, p. 20-21, nr. 9), nu are cum să se refere doar la teritoriul Moldovei, pentru că însăși reședința episcopului catolic „a fost fixată probabil într-o localitate de pe Milcov (*civitas de Mylco*)” (Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 87), întinzându-și astfel jurisdicția și peste o parte din Țara Românească. De asemenea, în aceeași scrisoare papală, agitatorul „descoperă” că „papa îl povățuiește pe suveranul ungar să le numească «pomeniților valahi» un episcop-vicar «din neamul lor»”, când de fapt papa poruncește episcopului catolic să le orânduiască „după chibzuită consfătuire și potrivit rânduielilor conciliului general, un episcop catolic potrivit aceluiași popor, care să-i fie vicar pentru acestea și care să fie ascultător și supus în toate, silindu-i prin pedepse bisericești, fără drept de apel, pe cei care s-ar împotrivi”, iar principelui maghiar îi amintește că „a făgăduit, sub jurământ, că vei sili pe toți neascultătorii față de biserica catolică din țara ta să se supună acestei biserici”.

După acest fragment, agitatorul se oprește asupra „tălmăcirii” cuvântului valah, plagiind fără să citeze dintr-un pseudo-agitator comunist, Petre P. Moldovan. Iată ce găsim în prezenta bazaconie: „la transpunerea în moldovenește a acestui etnonim, atestat în documentele străine diferit: valati, olah, vloh ș.a., ne vom călăuzi de traducerea academicianului C.C. Giurescu – valahi (*Târguri și cetăți moldovene din*

secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea), acceptată și folosită de academicianul Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, vol. II, București, 1964, p. 88-89)”, și iată ce găsim în bazaconia pseudo-agitatorului: „la transpunerea în moldovenește a acestui etnonim atestat în documentele străine diferit: «wlati, oloh, voloh» ș.a. ne vom călăuzi de traducerea lui C. Giurescu (*Târguri și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 41-42) și acceptată de prestigiosul lingvist român acad. Al. Rosetti” (*op. cit.*, p. 29-30). Văzând că oglinda nu a crăpat și constatând că rușinea nu-și mai are rostul, agitatorul a schimbat în câteva locuri: a aflat că nu este vorba de C. Giurescu, ci de C.C. Giurescu, nu a aflat însă că titlul corect al cărții sale este *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, a eliminat sintagma „prestigiosul lingvist român” (putea să înlocuiască român cu moldovean, dacă ar fi știut că Alexandru Rosetti a fost urmașul domnului Moldovei Antonie Ruset, 1675-1678) și a adăugat o trimitere la *Istoria limbii române*, apărută în 1964, fără să priceapă că ideile dintr-o carte apărută în 1964 nu puteau fi preluate dintr-o carte apărută în 1967!

O altă „descoperire” aiuritoare a găsit-o în plagiatul *Istoria Moldovei în date*, preluând-o apăsător: „tot în veacul al XIII-lea «apare numele Moldova ca țară sub forma de Moldovlahia»: țarul bulgar Kaliman (1241-1246) se intitulează stăpânitor al Moldovlahiei”. Nu are rost să insistăm asupra protocronismului inutil, ci remarcăm că prima atestare a numelui Moldovlahia apare în actele Patriarhiei din Constantinopol la începutul veacului al XV-lea. Pe lângă acest nume, în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea s-au mai folosit, pentru a desemna formațiunea politică dintre Carpați, Nistru și Marea Neagră, și alte denumiri: *Minor Valachia* (în opoziție cu *Major Valachia*; Țara Românească), *Mavrovlahia* (nume care a fost pus în legătură cu Cumania Neagră), *Rosovlahia* (Vlahia de lângă Rutenia; a se compara cu *Ungrovlahia* – Vlahia de lângă Ungaria, pentru Țara Românească); Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 96; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 51-59. De la o aiuritoare atestare, „minșinosul” trece la o alta, care dovedește o grea lene intelectuală: „după părerea general-acceptată de folcloriști, în veacul al XIII-lea (limita târzie)... începe să circule cântecul *Mioriței*, certificând apariția în istorie și etnologie a unui nou nume etnic: „unu-i moldovan” (p. 45). Generații întregi de etnologi s-au străduit să identifice începuturile temporale și spațiale ale *Mioriței*, iar rezultatele la care s-a ajuns au fost sintetizate de cel mai bun specialist al problemei, Adrian Fochi: „la întrebarea când s-a născut *Miorița* nu se poate răspunde” (*Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, București, 1964, p. 532); în ceea ce privește sâmburele cel mai vechi din care s-a născut balada, același specialist afirmă că „prima etapă e reprezentată prin colindul transilvănean” (p. 545; vezi și Ion H. Ciubotaru, *Miorița*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 578-580).

După ce a răspuns ritos la o întrebare la care nu se poate răspunde, leneșul (adică „lenosul”, potrivit definiției din închipuitul său „dicționar”) afirmă că „în prima jumătate a veacului al XIV-lea toponimele cu radicalul Mold- și derivatele lui, inclusiv onomastice, se înmulțesc”, aducând în sprijinul acestei opinii un document din 1334, unde este pomenit „Alexandru Moldaovici”. De ceva vreme a fost lămurit faptul că Alexander Moldawicz este „un nume de persoană polonez, Młodawicz, devenit Moldawicz, Muldawicz, Moldewicz în documentele din acea vreme” (Dragoș Moldovanu, *Ipoteza originii săsești a numelui Moldova*, în „Studii de onomastică”, III, Cluj, 1982, p. 160-161; idem, *Studiu monografic*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iași, 2005, p. XXX).

De la neștiință, „lenosul” trece la compunerea unor neînchipuite nonsensuri, ca în fragmentul următor „lucrat” din *Cronica moldo-polonă*: „Dragoș a venit din Țara Ungurească de la locul și apa Maramureș pe urma unui zimbru, ce l-au ucis lângă apa Moldovei și i-au plăcut țara și au rămas într-însa și au descălecat-o cu moldoveni din Țara Ungurească” (trad. Dan Simonescu). Fragmentul are cu totul altă înfățișare, iar în traducerea lui P. P. Panaitescu capătă și sens: „Cu voia lui Dumnezeu, cel dintâi voievod, Dragoș, a venit ca vânător din Țara Ungurească, din orașul și de la râul Omaramuruș, la vânătoare după un bour, pe care l-a ucis pe acel râu, Moldova. Și acolo s-a veselit cu panii săi. I-a plăcut această țară și a rămas într-însa și a colonizat țara cu acei români ungureni (*volochi vegierskiemy*)” (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 177).

De la nonsensuri, harnicul falsificator trece la măsluirea unui pasaj despre „descălecatul” Moldovei scris de Dimitrie Cantemir: „toți istoricii de neamul nostru afirmă într-un glas că moldovenii atunci când s-au întors din Maramureș (*Moldavos dum ex Maramoris...*) în țara lor de mai înainte...”. Pasajul adevărat din *Descrierea Moldovei* (trad. Gheorghe Guțu, București, 1973, p. 89): „de vreme ce toți istoricii neamului nostru zic într-un glas că moldovenii, atunci când s-au întors din Maramureș în țara lor de mai înainte, au găsit cetăți întărite și cetăți golite de locuitorii lor”; domnul cărturar scrie doar cu câteva rânduri mai sus că acesta este „al doilea descălecat al romanilor în Moldova, despre care am vorbit în cap. I”, iar căutând în capitolul I am găsit: din pricina „deselor năvăliri ale barbarilor: sarmații, hunii, goții au zdrobit Moldova și coloniile romane au fost nevoite să treacă munții și să-și caute scăparea din fața furiei barbarilor în ținutul muntos al Maramureșului. După ce au trăit acolo după legile și cu conducătorii lor timp de câteva secole, apărați fiind de asprimea locurilor, în cele din urmă cam pe la anul Domnului..., simțindu-se înghesuiți de mulțimea locuitorilor, Dragoș, fiul lui Bogdan, conducătorul lor, a hotărât să încerce a trece munții spre răsărit” (*ibidem*, p. 51; „tinerii romani urmează voios pe conducătorul lor”; „țara și conducerea ei romană a revenit vechilor conducători de altădată”; p. 52).

După cum nu s-a sfiit să falsifice un text narativ, tot așa nu s-a temut de blestemele Sfântului Vasile cel Mare când a denaturat și documentul juridic din 20 martie 1360, prin care Ludovic de Anjou dăruiește lui Dragoș, fiul lui Gyula, din Maramureș, mai multe sate românești. Astfel, falsificatorul scrie că regele a întărit acestora „stăpânirea a șase sate volohe din Maramureș, menționând astfel serviciile acestora în expedițiile întreprinse pentru «restaurarea Țării noastre Moldovene»”; dar iată cum este scris în document: „*Dragus, filii Gyule, fidelis Olahi nostri de Maramarusio... specialiter autem in restauratione terre nostre Moldauane, plures Olachos rebellantes... quasdam villas nostras Olachales*” („Dragoș, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureș ... mai cu osebire în reasezarea țării noastre, a Moldovei, pe mulți dintre românii răzvrățiți ... niște sate românești”; *DRH*, D, I, p. 76-77, nr. 41).

În disprețul oricărei logici, abulicul compilator sare de la falsificarea izvoarelor din vremea întemeierii Moldovei la pomenirea câtorva instrumente de lucru (colecții de documente, dicționare geografice, statistici) românești, rusești și ucrainene, pe care le-a folosit în alcătuirea acestui capitol. Mărturisește că i-a fost „de un real și indispensabil folos”, „*Indicele numelor de locuri. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625)*, București, 1990”, alcătuit de Al. I. Gonța și editat de I. Caproșu, dar potrivit logicii sale strâmbe, rupe o bucată din textul de prezentare al volumului, datorat editorului, schimbând cuvântul moldovean în „moldovan” și omițând o frază capitală, în așa fel

încât fragmentul să corespundă năzdrăvăniilor din mintea sa și a comanditarilor săi: **„Dincolo de bogatul material prin care acest indice pune în evidență caracterul unitar al toponimiei din cele trei țări românești**, el înregistrează, în bună măsură, odată cu repartitia densității toponimice, și pe cea demografică, oferind astfel cercetătorului prețioase date și sugestii pentru o investigare aprofundată a structurilor medievale pe întinsul parcurs de la sat la stat. Ajunge să ne referim, de pildă, la modul de grupare a așezărilor din acest indice pe ținuturi și zone geografice pentru a pătrunde numaidecât înțelesuri și particularități istorice mai greu de observat altminteri. Densitatea populării chiar dintru început a nordului Moldovei (în special a ținuturilor Suceava, Cernăuți și Hotin) explică de la sine de ce tocmai această regiune a devenit leagănul de formare a statului moldovan independent și centrul polarizator, apoi, al luptei de apărare a integrității și suveranității țării în perioada ei de glorie medievală”. Păcăliciul habar nu are că această lucrare este de fapt indicele a 11 volume de documente slavo-române și românești și nu ezită să trunchieze hoțeste titlul (titlul corect al lucrării este: *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri*).

După această paranteză bibliografică, măsluitorul își aduce aminte că a uitat să-l introducă în moara falsurilor pe Miron Costin, astfel că „măcelărește patriotic” un fragment din *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (cunoscută și sub numele de *Poema polonă*); astfel, începe prin a nu recunoaște faptul că cronicarul moldovean a scris și despre istoria Țării Românești, scriind că *Poema polonă* a fost „tradusă mai târziu de munteni”, apoi, unde Miron Costin a scris că Dragoș „fi împrăstie pe rumâni în câmpii”, falsificatorul scrie: împrăstie pe romanici în câmpii”; ori: „așează și pe rutenii fermieri din Pocuția și Podolia” (falsificatorul omite „fermieri”); pentru ca să-l apuce bucuria la citirea unei glose nedocumentate: „ținuturile Cernăuți, Hotin, jumătatea Iașilor și jumătatea Sucevii sunt cu totul rutenești” (vezi Miron Costin, *op. cit.*, p. 233). Acestei glose trebuia să i se demonstreze „adevărul”, și chiar să i se arate „limitele”, astfel că în timpurile sovietice L. Polevoi a socotit, întemeindu-se doar pe numele de localități, populația Moldovei la mijlocul secolului XIV, estimând-o la 78.480 de oameni, din care 53,1% – „est-romanici”, 42,8% – est-slavi și sud-slavi și 4,1% – „alte grupuri (romi, tătari, unguri, sași, greci)”, pentru ca „în prima treime a sec. XV”, numărul oamenilor să ajungă la 125.736, dintre care 69,3% – „est romanici”, 28,8% – slavi și 1,9% – alte grupuri etnice. Această „statistică” se plia remarcabil peste constantele politicii sovietice, care căuta în trecut slavi romanizați, dar cum pe o minciună se construiește ușor o altă minciună, compilatorul nostru o preia cu nedisimulată veselie, scriind „în a doua jumătate a veacului al XIV-lea populația est-romanică – moldovenii constituiau aproximativ jumătate din populația spațiului carpato-nistrean, formând etnosul majoritar”. Observăm că L. Polevoi s-a smerit la sfârșitul anilor '70 din secolul trecut să facă echivalența dintre est-romanici și moldoveni, în vreme ce politrucul întârziat o face după 16 ani de la ieșirea Moldovei dintre Prut și Nistru de sub stăpânire sovietică! Primele statistici ale populației Moldovei, pe temeiul cărora s-a putut face estimări ale numărului acesteia, sunt recensămintele rusești din 1772-1774; doar în partea de nord a ținutului Cernăuți numărul populației „est-slave” este mai mare, dacă se judecă după criteriul, de altminteri foarte relativ, al antroponimiei. Constantin Ungureanu, aplicând acest criteriu la recensământul din 1774, a socotit că în partea de nord a Moldovei răpitate de austrieci „existau un târg și 145 de sate românești, 3.488 (42%) familii românești, 3.138 (37,7%) familii de ruteni, 1.018 (12,2%) de huțani, 356 (4,3%) de evrei, 228 (2,7%) familii de ruși, 54 familii de țigani

și 29 de ale etnii (polonezi, germani, armeni)”; Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *Românii din Ucraina – între trecut și viitor*, vol. I, *Românii din regiunea Cernăuți (studiu etnodemografic și sociolingvistic)*, Cernăuți, 2005, p. 67. Dificultatea stabilirii etniei populației cuprinse în recensămintele rusești este dovedită și de faptul că un bun analist al acestor izvoare, istoricul P. G. Dimitriev, nu s-a încumetat să facă acest lucru (*Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*, Chișinău, 1973, 153 p.).

Bucuros că a înviat un principiu propagandistic important al istoricilor sovietici agresivi – romanizarea populației slave dintre Carpați și Nistru –, agitatorul se întoarce la trecerea tendențioasă în revistă a unor vechi izvoare istorice, străine și românești. Amintește *Lista orașelor rusești apropiate și îndepărtate*, despre care scrie că a fost „alcătuită la sfârșitul veacului XIV (1388-1391), „uitând” să pomenească că această propunere de dateare îi aparține istoricului ieșean, Al. Andronic, născut în satul Jora de Jos, din județul Orhei (*Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Editura Junimea, Iași, 1986, p. 44). Dar micul furțișag este completat de o altă „nevinovată” omisiune: selectează un fragment cu câteva orașe din listă fără a prelua și explicația inserată de cronicar: „acestea sunt orașele bulgărești și românești (volohi)”; dar trebuie să-l înțelegem, i-o fi fost lehamite să mai traducă încă o dată „voloh” prin moldovean! Mai departe, continuă sarabanda „nevinovatelor” pervertiri a cuvintelor, a datărilor fanteziste, a lipsei traducerilor neconforme propagandei antiromânești: orașelul Șerbaca, menționat doar în *Cronica moldo-polonă*, i se mai adaugă o literă, devenind „Șcerbaca”, ca să sune cât mai rusește cu putință; datarea scrierii cronicii moldo-polone între 1352 și 1590 este cu totul nepotrivită, atâta vreme cât P. P. Panaitescu a stabilit, pe baza criticii interne a textului, că a fost scrisă în 1564-1565 (*Cronici slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 165); fragmentul din documentul din 12 decembrie 1433 prin care regele polon Vladislav Jagello îi dăruiește domnului Moldovei Ștefan II orașele Țețina și Hmelov, „care orașe sunt așezate între țara noastră a Rusiei și a Moldovei” nu a fost tradus, pentru că peste tot în document Țara Moldovei este numită „Земли Волоскои” (Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 660-663); localizarea satelor din actul din 30 martie 1392 (amintit și mai sus), Ciorsaceuți, Vladimirăuți și Bucurăuți, este „imperialist sovietică”, pentru că este astfel argumentată: „o parte din fostul ținut al Sucevei este inclus astăzi în raionul Hliboca, regiunea Cernăuți – ne raliem părerii lui Al. Gonța că ele fac parte din Bucovina de Nord (Al. Gonța, 46)”. La p. 46 din *Indicele numelor de locuri*, alcătuit de Al. I. Gonța, nu găsim nici urmă a unei asemenea „cedări toponimice”, ci, la p. 46: „Bucurăuți, sat pe Siret <astăzi Zvoriștea, jud. Suceava>”, la p. 61: „*Ciorsaceuți, sat pe Siret <în Zvoriștea, jud. Suceava>”, iar la p. 279: „*Vladimirăuți, sat pe Siret, lângă Șerbănești <în Zvoriștea, jud. Suceava>”.

Satisfăcut că a oferit Ucrainei încă o bucată din teritoriul României, plagiatorul își dezvăluie cu sinceritate principiile metodologice pe care și-a construit „făcătura” – lenea, furtul și batjocura: „depistarea, clasificarea și examinarea evoluției etnodemografice, nu rareori și a unor aspecte social-economice, în timp și spațiu, a localităților moldovenești din jurul Moldovei pe măsura atestării lor în documente, consemnate în izvoare narrative, cuprinse în recensăminte **ar fi o muncă mult prea anevoioasă și ne-ar îndepărta de tradiție**”. Așadar, înțepenit în „sfânta tradiție” a falsificatorilor istoriei – de la Pavel Chiorul și Leonid Madan până la A. M. Lazarev și N. Mohov – agitatorul comunist însăilează o listă a satelor și orașelor din zona românească răpită de URSS și dăruită RSS Ucrainene (p. 55-112). „Leneș până la Dumnezeu și o palmă mai sus”, dar

având în gând să obțină rezultatul ideologic maxim, pentru a binemerita cei „30 de arginți”, plagiatorul copie și fură informații din trei surse: recensămintele rusești din 1772-1774, *Indicele numelor de locuri* din colecția *DIR*, realizat de Al. I. Gonța și *Dicționarul geografic al Basarabiei* al lui Zamfir Arbore (București, 1904); pe cel din urmă îl ponegrește cu mult zel, dar cu același aplomb îi copie cu ne-simțire munca. Peste tot unde Zamfir Arbore a înregistrat români, plagiatorul scrie că, de fapt, i-ar fi „poreclit români” pe moldoveni; în schimb nu-l apucă sfiala când îi „poreclește ucraineni” pe rușii și rutenii înregistrați în recensămintele țariste. Lista nu are nici o noimă, astfel că putea să enumere și localitățile din Noua Caledonie, pentru că nu oamenii îl interesează, ci eliminarea românilor din istoria acestor locuri. Așa se explică faptul că un noian de bibliografie românească, germană, ucraineană, polonă, rusească și românească din Republica Moldova este ignorată, iar singurele informații mai noi sunt din vremea lucrului la *Atlasul Lingvistic Moldovenesc* (Chișinău, 1961). De necrezut, dar din bibliografie lipsește chiar *Dicționarul geografic al Bucovinei* al lui Em. Grigorovitz, București, 1908, 248 p. (probabil a fost folosit pe furiș). De asemenea, de nicăieri nu transpare vreun criteriu științific folosit la întocmirea acestei liste (bineînțele, în afară de „scoaterea” românilor din trecutul și prezentul acestei părți de țară românească), de aceea a ieșit un talmeș-balmeș de neînchipuit: sunt inventariate la întâmplare sate în ființă și dispărute, sate locuite de români și acum nelocuite, sate vechi și sate noi etc.

Astfel, din vechiul ținut Cernăuți, încorporat în Ucraina, lipsesc o serie de sate: Bainti, Bănceni (înregistrat doar ca Borăuți), Bănila de pe Ceremuș (aici s-a născut ultimul mitropolit al Bucovinei austriece, Vladimir Repta), Ciahor, Corcești, Iordănești (sau Hălăceni), Presecăreni (fost Fărceni), Suceveni (sau Tomești), Trestiana (sau Dimca) etc. Apoi, „balamutul” (în „dicționarul” lui înseamnă doar „pezevenchi, încurcă-lumea, terchea-berchea”, iar în DEXR: calomniator, nătâng etc.) ar fi putut observa că Balamutina (Balamutica) și Bălămutăuca sunt unul și același sat, în vreme ce în Chiseleu, Dobronăuți, Doroșăuși, Draciști, Dubăuți, Ispas, Iurcăuți, Ivancăuți, Maletini, Orășeni, Vijnia etc., la 1772-1774, locuiau și români, pentru ca la începutul secolului XX să fie complet înlocuiți de ucraineni.

Răutatea din viscerele acestui „balamut” se ridică la un nivel greu de imaginat în injuriile pe care le aruncă asupra mândrilor locuitori din Boian, care se declară „români și punctum”. „Vocea” din listă începe prin copierea descrierii din *Indicele* numelor de locuri al lui Al. I. Gonța, după care se războiește cu monografia localității alcătuită de V. Bizovi (*Boianul*, Cernăuți, 2005). De la învățătorul din Boian, semețul politruc se ridică împotriva țarinei Ecaterinei a II-a care a avut în gând să constituie o Dacie ortodoxă, fără să știe ce zice că știe acum înțepenitul agitator – faptul că Moldova nu a făcut parte din provincia romană Dacia. Cu tot sensul ei expansionist, Dacia ortodoxă din propaganda țaristă a veacului al XVIII-lea, atestă, fără putință de tăgadă, că pentru cercurile conducătoare rusești spațiul românesc era unitar; treptat, în veacul al XIX-lea își vor schimba armele propagandistice, fără să ajungă însă să propună o Dacie „moldovenească”. Peste pârleaz vor sări, însă, comuniștii! Boianul a fost, vreme de câteva generații, în stăpânirea familiei Neculce, despre al cărei reprezentant de frunte, cronicarul Ion Neculce, bezmeticul are curajul să scrie că în *letopisețul* său „niciodată nu folosește apelativul «rumân»”, deși cronicarul folosește denumirea Țara Românească „de aproximativ 100 de ori” (Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 104). Constatând că „i-au plecat boii”, săracul nu a mai fost nici „la împărțirea rușinii”, pentru că a ajuns să scrie că „limba moldovenească se îngunuioșează și se pițigăiește oltenește” și că „fiecare

națiune, sat, mahala are netrebnicii săi. De aceștia sunt nu puțini români din Boian”. Îl invităm, chiar dacă e „sărac cu duhul”, să deschidă fereastra casei sau a calculatorului și va vedea repede cine e netrebnic! Înălțându-mă, mahalagiul se luptă cu „Societatea de cultură românească din Cernăuți”, atenționând autoritățile ucrainene că ar „propaga războiul de agresiune, chemările la arme, pentru satisfacerea unor pretenții teritoriale revanșarde, instigarea la ură națională”, cerând, ca orice culturnic apatrid, desființarea ei; spirala denunțurilor NKVD-iste crește, atunci când își arată invidia feroce împotriva „româno-bucovinenilor”, care „au pus mâna (la Chișinău) pe instituții academice, universități, pe funcții influente în guvern, bunăoară în medicină, au ocupat Uniunea Artiștilor Plastici din Moldova”, cerând, iarăși, epurarea și înființarea vreunui lagăr. Cei care plătesc asemenea „producții”, pretins științifice, văzând insuccesul „năimiților”, mai bine le-ar suprima leafa, pentru că oricum nu se pot impune măcar la o dugheană „de tăiat frunze la câini”! Cât despre cuvintele lui Ștefan cel Mare, spuse la vreme de mare necaz: „valahii sunt pentru noi ca și turcii”, ar trebui să știe, dacă ar ști ceva istorie și ar judeca măcar o clipă dezbărat de propaganda stalinistă, că multe popoare europene și-au învins și netezit asperitățile regionaliste abia în secolul al XIX-lea.

După această dezlănțuire atavică de ură antiromânească, prilejuită de manifestarea dragostei de țară a românilor din Boian, lista satelor cernăuțene se deapănă cu alte mostre de nepotolită caznă antiromânească: la Broscăuți, chiar și în 1961, în plină epocă sovietică, o parte dintre locuitori se declarau români, prilej să spună o „dumă” de tot hazul: „este unul dintre multele cazuri de românizare a populației romanice din nordul Bucovinei”, de care și cei mai încrâncenați istorici ucraineni s-ar rușina; la Cernaucă nu suflă o vorbă despre familia Hurmuzaki, iar la Cernăuți găsește prilejul doar să se aducă aminte că tatăl lui Mihai Eminescu s-a numit Eminovici și că Isidor Vorobchievici „a descris viața țăranilor ucraineni și moldoveni din Bucovina”. Trebuie să-i aducem aminte câteva cuvinte scrise de Mihai Eminescu despre Bucovina și despre „înaintarea Rusiei”, deși le știe, pentru că bătrânii activiști comuniști au tot gemut încontinuu împotriva marelui poet român, cunoscând marele rol al scrierilor eminesciene în menținerea și creșterea spiritului național românesc: „Bucovina a rămas însă o țară românească, o parte din Moldova” (M. Eminescu, *Bucovina și Basarabia. Studiu istorico-politic*, ed. I. Crețu, București, 1941, p. 138); „Ca orice putere mare, rușii, acolo unde văd că vor întâmpina rezistență mare, se opresc și lucrează cu o răbdare seculară spre a surpa încet, încet, temeliile puterilor ce li se pun împotrivă. Puterea lor în țările ocupate e blândă, dar plină de o dulceață demoralizatoare; și tot astfel, în țările cucerite la început sunt plini de îngrijire pentru binele cuceritorilor, încetul cu încetul ei se înăspresc până ajung de cer, nu averea, ci sufletul cuceritorilor” (*ibidem*, p. 102). Cât despre Isidor Vorobchievici, se poate spune că nu a fost doar „scriitor, compozitor și pedagog ucrainean”, ci în egală măsură și român, deoarece aceste daruri și deprinderi le-a pus și în slujba poporului român, din care descindea prin mama sa; printre altele i-a fost profesor marelui compozitor român, Ciprian Porumbescu. În ceea ce privește componența etnică a Cernăuților, înainte și în primii ani de după „detrunchierea” Moldovei de către austrieci, de mare folos ar fi fost „tabloul de numele proprietarilor din orașul Cernăuți, pe la anul 1787, alcătuit după protocolul și planul Pitzelli”, unde Al. Bocănețu, cel care l-a întocmit, a aflat că „la 1787 erau în cernăuți 414 case și grădini”, dintre care „erau ale românilor cel puțin 232, 34 edificii aparțineau la 1787 statului și erau clădite, fie pe locul românilor, fie pe loc domnesc, așa că 266 case și locuri se aflau în 1775 în stăpânirea românilor, iar 76 case și locuri erau ale evreilor și rămășița aparținea altor nații: armeni, greci, italieni ș.a.” (*Istoria orașului Cernăuți pe*

timpul Moldovei, ed. a II-a, Cernăuți, 1933, p. 104). Dintre cele două sate românești, Roșa și Clocucica, din veacul al XIX-lea suburbii ale Cernăuților, doar unul este amintit, sub numele Roșița, iar cel de-al doilea, rămas integral românesc și la începutul secolului al XX-lea, este aruncat în uitare.

Peste tot se înfurie împotriva „botezării” moldovenilor cu numele de români, dar este foarte calm în fața „rebotezării” cu nume ucrainene a unor sate locuite în majoritate de români: Ciudeiul a devenit Mejrecie, Cozmin a fost schimbat în Molodia etc. Fiind „plecat cu sorcova” prin satele bucovinene, blasfemiatorul ajunge și prin Codrii Cosminului, prilej să mai inventeze o dată roata, spunându-ne că Grigore Ureche a alcătuit „prima istorie scrisă a statului moldovenesc”. Cronicarul și toți interpolatorii săi, mai cu seamă ardeleanul Simion Dascălul, s-ar bucura de ridicarea scrierii lor la rangul de istorie, deși ei știau că au scris sau au completat un letopiseț sau o cronică, în care au povestit, în primul rând, istoria Moldovei, dar și a altor români, răspândiți de o parte și de alta a Carpaților: „rumânii, câți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoreșu, de la un loc sunt cu moldovenii și toți de la Râm să trag” (*op. cit.*, p. 124). La Corovia l-a speriat vaca, care se ascunde în numele satului (în slavonă *krava* = vacă), așa că, răsfoind doar recensămintele rusești, unde a văzut că majoritatea locuitorilor sunt români, a scris înfiorat de spiritul critic: „informațiile reproduse nu ne îngăduie să afirmăm că naționalitatea «română» ar fi aici «băștinașă»”. Acest sat a fost în stăpânirea mănăstirii Putna și s-a înființat pe moșia Cuciurul Mare, aflată în stăpânirea aceleiași mănăstiri; în 1910, din cei 1665 locuitori, 1510 (90,7%), au declarat limba română ca limbă de comunicare (Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918), aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău, 2003, p. 259).

Un alt „capitol” trist al acestei compilații, care trădează faptul că autorul ei se închină la clasicii stalinismului, sunt omisiunile și greșelile legate de viața bisericească a acestei părți de țară românească. Astfel, nu găsim nimic despre mănăstirea Sf. Gheorghe din Horecea, ctitoria mitropolitului Moldovei, Antonie (1730-1739), deși măcar faptul că, după ce s-a retras în Rusia, Antonie a ajuns mitropolit de Cernigov l-ar fi putut face pe comunist să-și aducă aminte că „mărturisește un botez” creștin. Sau poate nu! Despre biserica „Înălțarea Domnului” din Lujeni, ctitorită pe la mijlocul veacului al XV-lea de boierul Teodor Vitold, una dintre minunile artei românești vechi, găsește de cuviință să spună doar o platitudine: „se remarcă printr-un ansamblu original de pictură murală, în care se îmbină în mod armonios tradiția bizantină cu cea locală”, iar când ochiul îți cade pe „vocea” Toporăuți, citești, și te cutremură ignoranța „doctorului în științe”: aici „se află biserica sf. <cu literă mică în original> Ilie – monument din lemn «de fumusețe cumpănită»”. Biserica de lemn, ridicată de familia Barnovschi în secolul al XVI-lea, de mult s-a risipit, iar acum dă mărturie pentru trecutul românesc al acestor locuri impozanta biserică de piatră, zidită de domnul martir Miron Barnovschi, despre care ruda sa, Miron Costin, a scris: „era la hirea sa Barnovschii vodă foarte trufaș și la portul hainelor mândru, iar la inimă foarte drept și nelacom și blând. Mănăstiri și biserici câte au făcut, așa în scurtă vreme, nici un domn n-au făcut”. În aceeași ordine, ne întrebăm (retoric!) ce rost are trecerea în această „listă” a Lvov-ului, numit cu smerenie „vechi focar cultural-istoric al Ucrainei”, în vreme ce Suceava, Rădăuții, Iași lipsesc? Într-adevăr, biserica românească („valahă”), închinată Adormirii Maicii Domnului (Uspenia) își datorează ființa daniilor domnilor moldoveni, Alexandru Lăpușneanu, Miron Barnovschi, Vasile Lupu ș.a.; și asupra bisericii Sf. Vineri s-au revărsat daruri românești, dar faptul că, în pisanie, „herbul țării pentru prima dată este realizat cu

mijloace sculpturale, confirmând originea moldovenească a acestui locaş sfânt”, este important, dar pe de-a-ntregul neadevărat, pentru că stema ţării a fost răspândită în pisanii de biserici şi cetăţi, de la Cetatea-Albă la Hotin şi de la Chilia la Orhei, începând cu al XV-lea veac.

O altă hoţie istoriografică de mari proporţii este tăcerea de mormânt sub care politrucul ascunde tragedia românilor din ţinutul Herţa, care s-au văzut în iunie 1940 trântiţi la pământ şi îngheţaţi de puterea sovietelor. De neînchipuit, dar într-această lucrare proastă de propagandă, nu găsim nici un cuvânt despre această îngrozitoare nedreptate istorică, nu se spune nimic despre faptul că vreme de cinci-şase generaţii cele 25 de sate şi târgul Herţa (acest număr a fost înregistrat în catagrafia din 1803; Ioan Murariu, *Istoria ţinutului Herţa <până în anul 1940>*, Bacău, 1997, p. 99) au făcut parte din Moldova şi apoi din Regatul României, nu se scrie nimic despre faptul că în raionul Herţa procentul românilor trăitori astăzi (conform recensământului ucrainean din 2001) se apropie de 100% (96,5%; Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 260-261). Această insuportabilă hoţie se datorează în parte ignoranţei agresive şi mai mult regulilor de aur ale propagandei leniniste: dezinformarea, ascunderea adevărului şi simplificarea la maximum a demonstraţiei (Jean-Marie Domenach, *Propaganda politică*, trad. de Dana Lungu şi Dan Lungu, Iaşi, 2004, *passim*), numai că, de această dată şi la această vreme, cu un asemenea agitator nătâng şi cu asemenea falsuri grosolane, cauza românească se va întări şi mai mult. Din cele 25 de sate, în fiinţă la 1803, doar două au rămas legate de trupul ţării: Oroftiana şi Fundu-Herţei; acesta din urmă a fost inclus în această listă din pricina stahanovismului alcătuitorului. Târguşorul Herţa, cu mica dar mândra s-a istorie, este invocat doar pentru a aminti că Gheorghe Asachi a arătat în 1859 o atitudine antiunionistă, dovadă a înfrângerii sale în politică, deşi, prin întreaga sa activitate, vreme de jumătate de veac, contribuise multilateral la crearea unităţii culturale româneşti. Amintim doar că şi-a intitulat prima sa revistă, scoasă în 1829, „Albina românească”.

Aceeaşi înfricoşătoare ne-simţire arată „mancurtul” faţă de masacrele sovietice din 1941 şi deportările românilor bucovineni în străfundurile URSS-ului, în locuri „în care oamenii nu împlă şi cucoşii nu cântă [...], care încă nu au fost călcate de fiinţă omîniască” (Aniţa Nandriş-Cudla, *Amintiri din viaţă. 20 de ani în Siberia*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2007, p. 190). La Lunca, în ţinutul Herţa, la 6-7 februarie 1941, „fruntea tineretului” din Mahala (Ostriţa), după mărturia îndurerată a Aniţei Nandriş-Cudla, a fost „cosită la graniţă” de invadatorii sovietici; la Fântâna-Albă (1 aprilie 1941) sute de oameni, încercând să treacă în România, au fost ucişi de grănicerii sovietici, iar cei care au supravieţuit au fost deportaţi în Siberia (vezi excepţionalul volum, datorat lui Vasile Ilica, *Martiri şi mărturii din Nodul Bucovinei <Fântâna Albă – Suceveni – Lunca – Crasna – Ijeşti...>*, Oradea, 2003, 476 p.). Cât de adânc trebuie să-i fi spart sufletul şi mintea îndocrinarea sovietică, încât să nu-l cutremure zecile de mărturii despre suferinţelor de neînchipuit ale românilor în „întunericul alb” al Siberiei; reproduc doar una dintre mărturii, aparţinătoare unuia dintre primii români care au înfăţişat lumii libere (în 1958) tragedia deportărilor sovietice, Dumitru Nimigeanu din Tereblecea: „În aprilie 1941, când s-au făcut primele deportări în masă, a fost ridicată şi nevasta lui D. Socaciu cu un copilăş. În 1947, când m-am întors eu din Siberia, i-am citit scrisoarea ei din oblastul Murmansk: copilul îi murise în prima lună după deportare, încă pe drum, din cauza frigului şi a foamei; cerea de la familie să-i trimită îmbrăcăminte caldă. Soţul ei, Dumitru Socaciu, luptase pe ambele fronturi, iar în 1948 era încă în viaţă, dar la ce mai era bun bietul om? Şi ca el erau mii...”

(*Însemnările unui țaran deportat din Bucovina*, prefată de Grigore Nandriș, București, 2006, p. 25).

O altă parte a acestei liste este formată din satele din fostul ținut Hotin, care au fost rupte din cuprinsul Moldovei dintre Prut și Nistru și încorporate în Ucraina. Nimic demn de menționat, nici măcar de criticat, pentru că te întâmpină, la citirea acestor voci, aceeași informație preluată din cele trei surse arătate mai sus, fără nici un fel de discernământ și fără a încerca măcar completarea informației cu alte surse. Spre exemplu, în cazul satului Bălcăuți nu precizează ținutul și spune că „Al. Gonța nu atestă acest oiconim”; dacă avea discernământ ar fi observat că istoricul originar din nordul Basarabiei atestă oiconimul sub forma Balcăuți (sat în județul Suceava, mai jos de târgul Siret, aflat în stăpânirea mănăstirii Putna), în vreme ce satul hotinean este atestat în 1469 (Ion Gumenăi, *Istoria ținutului Hotin de la origini până la 1806*, Chișinău, 2002, p. 268) și apoi după 1581 (Vasile Lungu, *Despre olatul Hotinului <1715-1806>*, în „Cercetări istorice”, V-VII, 1929-1931, Iași, p. 258). De altminteri, satul nici un apartine astăzi Ucrainei, fiind parte a raionului Briceni, din Republica Moldova; această greșeală, intenționată sau nu, ca și multe altele ar fi fost îndreptate, dacă politrucul ar fi folosit utilul dicționar întocmit de Vladimir Nicu (*Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, I-II, Chișinău, 1991). La Cristinești, sat făcut celebru de familia Hajdău, nu a găsit oportunitate decât să ticluiască o trăsnaie despre activitatea lui B.P. Hașdeu, văzut drept „clasic al literaturii moldovenești și române”. O asemenea ineptie, nici nu trebuie comentată! Amintesc, totuși, că cea dintâi publicație a lui B.P. Hașdeu, din numărul enorm pe care le-a scris și editat, s-a numit „România” (1858-1859). În vremea stăpânirii țariste, urmele Hajdăilor, rămase în cimitirul satului, s-au șters și s-au acoperit de bălării, peste care a început să se croiască o altă identitate a satului (G. Istrati, *Prin satul Hajdăilor*, în „Junimea literară”, nr. 5-7, 1925, Cernăuți, p. 184-198).

Acest capitol cuprinde mai multe hărți, copiate din diferite lucrări mai ales ucrainene, înțesate de greșeli și anacronisme: la p. 47, harta „Bucovinei (sf. sec. XVII – începutul sec. XX)”, după Gh. Cojoleanco, cu toponimele redată în limba română, unde prin niște grele zăbrele este figurat Hotinul ca o parte a „Bucovinei” stăpânită de Rusia, iar de-a stânga și de-a dreapta Prutului este scris mare România; de aici rezultă că la începutul secolului al XX-lea, în vremea când rușii stăpâneau Hotinul și austriecii Cernăuții, Basarabia era parte integrantă a statului român!; la p. 49, harta „componentei etnice a Bucovinei (sec. XIX – în. sec. XX)”, cu toponimele în limba română (doar Coțmanii au rămas „Kițmani”), unde, dacă n-am ști tendențiozitatea „cartografilor”, am crede că populația românească a dispărut, supraviețuind doar în Hliboca, Cernăuți și Plosca; ucrainenii, în schimb, sunt mulți de tot, pe ici pe colo mai apar germani și poloni, evreii lipsesc, iar, după legenda hărții, cea mai mare parte a Bucovinei ar fi fost locuită de „alții”?; la p. 54, harta „regiunea Cernăuți după ALM”, sunt descoperite multe sate cu populație românească, în lungișul și în curmezișul Moldovei de nord ocupate de ruși; p. 81, harta „componentei etnice a populației ținutului Hotin la 1858”, după V. Zelenciuc și Iu. Popovici (localitățile sunt redată în limba română cu grafie chirilică), unde se vede că satele ucrainene erau „agățate”, în mare parte, de malul stâng al Nistrului, că exista o singură așezare rusească, în vreme ce românii dominau net sudul, centrul și răsăritul ținutului. Pe lângă hărți, găsim și câteva statistici și tabele, preluate de ici-colo, fără răbdare și cu gândul de a ascunde realitățile etnodemografice; astfel, alcătuiește un tabel al „populației ținutului Hotin la 1907”, copiind în grabă din I. Popescu și C. Ungureanu (*op. cit.*, p. 101-103, care folosesc informațiile cercetătorului ucrainean V. Butovici, culese în 1907), dar „uită” să comenteze, în text, reali-

tățile istorice care au făcut ca în veacul al XVIII-lea (sub stăpânire otomană) și în veacul al XIX-lea (sub stăpânire rusă) numărul populației românești să scadă în asemenea măsură încât, în 1907, să constituie doar un sfert din totalul populației ținutului (25,3% moldoveni, 59,0% maloruși, 11,9 % evrei etc.). Un alt tabel istorico-statistic, referitor la „componența națională, vechimea și evoluția etnodemografică a localităților din regiunea Cernăuți” (după ancheta realizată pentru ALM), cuprinde o serie întreagă de localități unde o parte a populației românești era constituită din urmașii coloniștilor transilvăneni, veniți în nordul Moldovei în secolele XVIII-XIX, dar durerea cea mare a alcătuitorului este iarăși faptul că au fost identificați prea mulți moldoveni, față de limitele impuse de stăpânitorii sovietici, astfel că la câteva sate inserează observația, fără a aduce vreo dovadă: o parte dintre locuitori sunt „ucraineni moldovenizați”.

Concluziile acestui capitol, care nu decurg din „lista” satelor din regiunea Cernăuți și din statisticile anexate, ci din ideologia „moldovenismului” de sorginte sovietică, nu puteau fi altele decât agresiv antiromânești, rupte de contextul istoric și de realitatea politică europeană a zilelor noastre, menite să ridice ziduri artificiale în rândul etnicilor români din Ucraina, divizați, potrivit unei concepții vetuste, în „români” și „moldoveni”. Astfel, nu ne miră faptul că politrucul întârziat îl ridică în slăvi pe Gh. Cojoleanco, atunci când acesta se plânge, în totală contradicție cu realitatea, de „românizarea ucrainenilor”, nefiindu-i frică că va fi blamat de istoricii ucraineni de faptul că promovează „moldovenizarea ucrainenilor”, pentru că știe bine că autoritățile comuniste de la Chișinău nu fac nimic (în afară de susținerea unor asemenea texte în care nici liderii comuniști nu mai cred și de organizarea de congrese de „circumstanță” ale moldovenilor) pentru preservarea „etnicilor moldovenei” trăitori în cuprinsul Ucrainei. Totodată, nu mai miră pe nimeni, deși o asemenea perseverență diabolică ar fi potrivită pentru susținerea unei cauze mai bune, faptul că activistul sovietic ridică în slăvi regimurile de ocupație țarist și sovietic, care, chipurile, nu ar fi denaturat „realitatea etnodemografică din Moldova dintre Prut și Nistru”, găsind peste tot „moldoveni”. Totuși, ne întrebăm, de ce o asemenea concluzie, așezată la sfârșitul unui capitol în care se deapănă păreri răuvoitoare despre românii din Bucovina de Nord, nu cuprinde și faptul că austriecii nu au avut, înainte de 1918, asemenea dileme de încadrare etnică, neîncercând să le creeze moldovenilor în mod artificial o națiune, opusă națiunii române. Cred că acest lucru s-a datorat faptului că austriecii au reușit, printr-o politică constantă de colonizare, să controleze Bucovina, urmărind jocul procentelor dintre români și ucraineni. În schimb, rușii nu au putut apela la colonizare ucraineană, pentru că nu doreau să piardă controlul asupra Basarabiei, astfel că din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au început procesul de inventare a unei „națiuni moldovenești”, care să se rupă din trupul națiunii române. Ideea a renăscut după 1924, odată cu crearea în stânga Nistrului a RSSAM și a ajuns la maturitate după crearea RSSM, numai că a îmbătrânit fără să înflorească și fără să rodească, iar acum este ținută în viață de un grup de ciocli, rămași fără obiectul muncii. Unul dintre ei este și politrucul care a adunat acest vâlmășag de informații plagiate, pe care nici el nu le-a înțeles, de vreme ce și-a autoadministrat o asemenea laudă: „am însumat și examinat pentru prima dată în lucrarea noastră în evoluția lor istorico-geografică și etnodemografică pe baza tuturor izvoarelor și datelor statistice disponibile”.

Al doilea capitol al acestei batjocuri propagandistice este referitor la **românii („moldovenii”) din Basarabia/Bugeac**. La începutul acestui capitol, plâsmuitorul se vrea istoric, de aceea încearcă să demonstreze că teritoriul din sudul Moldovei dintre Prut și Nistru, numit Basarabia, începând cu sfârșitul veacului al XV-lea (N. Iorga,

Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe, București, 1889, p. 74-76; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 47-49), nu a primit acest nume în urma faptului că a fost stăpânit de domnii Țării Românești, din dinastia Basarabilor. De această dată nu a avut nici un „înainte-mergător” dintre istoricii ruși și ucraineni, astfel că se încurcă rău de tot, se rătăcește în propriile minciuni, „se învârtă în jurul cozii”, mai bine zis, și nu ajunge să propună o etimologie, fie ea cât de fantezistă, a toponimului Basarabia. În zadar a citit *Istoria României în date*, în zadar s-a chinuit să priceapă ceva din solidele lucrări ale istoricului I. Chirtoagă, în zadar a creat epitetul „basarabolog” (investindu-l cu sens defăimător!), pentru a-i califica pe toți aceia care s-au ocupat de istoria Basarabiei de la N. Iorga și Gh. Brătianu până la Ioan Scurtu și Armand Goșu, pentru că mintea nu i s-a deschis, rămânând pradă preceptelor leniniste și staliniste. Supărat pe mintea-i înghețată, sârmănușul vrea să demonstreze că istoricii mai sus citați s-ar contrazice în stabilirea perioadelor în care Chilia a fost stăpânită de Țara Românească sau de Moldova, în prima jumătate a secolului al XV-lea. Chiar dacă în ceea ce privește anii în care s-au petrecut schimburile de stăpâniri asupra Chiliei între Țara Românească și Moldova au fost și rămân controverse, generate de noi descoperiri documentare sau de reinterpretarea informațiilor mai vechi (vezi Ștefan Andreescu, *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în vol. *Din istoria Mării Negre <genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII>*, București, 2001, p. 34-49; Virgil Ciocăltan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în „Revista de istorie”, t. 34, 1981, 11, p. 2091-2096), absolut nici unul dintre istoricii care s-au ocupat de această problemă nu pun la îndoială întinderea stăpânirii Țării Românești asupra cetăților și a teritoriului de la nordul gurilor Dunării. Mai mult, recent s-a găsit și dovada că împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul a trecut în 1425 pe la Cetatea Albă, controlată de Alexandru cel Bun, pentru că legătura Chiliei cu marea continua să fie blocată de același domn moldovean (Șerban Papacostea, *Un ambasador italian, ambasador în slujba Bizanțului, prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în *In honorem Gernot Nussbächer*, Brașov, 2004, p. 138-139).

Văzând că nu poate ieși din hățișul încurcatelor informații privitoare la Chilia și stăpânii ei, săracul politruc compilator a încercat să se sprijine pe articolul „Basarabă” din *Etymologicum Magnum Romaniae* a lui B. P. Hasdeu, din care rupe doar primele două fraze, deoarece articolul întreg este prea lung și prea greu pentru îngusta sa pricepere; de asemenea, „rupe” și continuarea titlului – *Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor* (vol. III, București, 1893) – fiindu-i frică că încalcă statutul propagandistului comunist. B. P. Hasdeu a observat la începutul articolului (în frazele preluate și aici) că acest „nume propriu de persoană” a fost folosit mai ales de boierii din Oltenia și de vechea dinastie a Țării Românești. Mai departe, lăsând la o parte fanteziile etimologice daco-romane și arabe, marele cărturar a observat că numele a fost folosit și în Transilvania și a amintit un fapt de mult invalidat de știința istorică, dar care i se părea definitiv demonstrat: „eu am dovedit că dinastia Mușăteștilor din Moldova a fost și ea o ramură a Basarabilor; un fapt pe care astăzi nu-l mai contestă nimeni” (p. 2544). În articolul următor din *Dicționar*, B. P. Hasdeu explică clar și luminos sensul și evoluția „numelui” geografic și politic, Basarabia: „Sub numele actual de Basarabia se înțelege întreaga regiune a României de la Prut spre răsărit, pe care și-au anexat-o rușii la 1812 și care se compunea atunci din trei părți: așa-numita raia a Hotinului, supusă de-a dreptul Turciei; o porțiune din Moldova de mijloc; și mai jos, posesiunile tătărești și turcești dintre Prut, Nistru și Marea Neagră, care numai acelea se numeau Basarabia. [...] În scurt, numele Basarabia este o simplă suveniră <amintire> a vechii dominațiuni a Basarabilor peste gurile Dunării, atunci când dâșii au fost cuprins și Dobrogea” (p. 2594).

FuriOS că nu găsește nici o cale pentru a se dezmetici pe sine și pe cei doi-trei recenzenți ai compilației sale, ucenicul nepriceput se aruncă asupra istoriei Țării Românești, decretând cu mare emfază: „numele «țara românească» este fals pentru țara dintre Carpații de Miazăzi și Dunăre din veacurile XIV-XVII”, opintindu-se să reimpună numele Valahia, preluat de slavi de la germani, sau „Ungrovlahia” (Valahia de lângă Ungaria), nume cu vădite rosturi geografice, folosit mai întâi de Patriarhia de Constantinopol și preluat apoi de cancelaria Țării Românești. Numele „Valachia” a fost folosit atâta vreme cât în cancelaria domnească s-a folosit limba slavonă, dar și după ce s-a renunțat la ea, mai ales în titlul domnilor, fiind „echivalentul Țării Românești, căreia îi redă cu exactitate toate semnificațiile” (Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a II-a, București, 1993, p. 48). Pe parcursul veacului al XVII-lea, în afară de formularul diplomatic osificat al intitulației domnilor din documentele de cancelarie, peste tot s-a impus denumirea românească a statului de la sud de Carpați: Țara Românească. În acest proces de reslavizare a numelui Țării Românești, slavofilul nepriceput a văzut întruchiparea unei atitudini demitizante, imaginându-se asemănător „reputatului istoric român, Lucian Boia” (p. 125), care s-a străduit în anii '90 să veștejească miturile istoriografiei național-comuniste, îndreptându-și uneori critica și împotriva miturilor fondatoare ale națiunii române. Unele dintre aceste critici științifice, nuanțate de altfel, au fost preluate de zglobiul politruc de la Chișinău, îngroșate și grav denaturate, în toate compilațiile sale (vezi și Dan Dungaciu, *op. cit.*, p. 94). Astfel, poziționându-se în avangarda „noii istoriografii”, găsește cu cale pe de o parte să-l laude pe Lucian Boia: „unul din puținii istorici temerari din România, cu viziuni contemporane și principii europene”, iar pe de altă parte să-l dojenească pentru faptul că „repetă agasant, fără nici un temei sintagme false gen «țări române» [...], „spațiul românesc”. Constatând, încă o dată, că politrucul începe să învețe limba română literară, pentru că folosește cu totul alte cuvinte decât cele 19.000, inventate sau schilodite în *Dicționarul* său, remarcăm faptul că va fi nevoit să învețe și istorie românească, deoarece sintagmele „țări române”, „spațiul românesc” nu au putut fi înlocuite de propagandele țaristă și sovietică, oricâte tancuri, oricâtă teroare și oricâte zeci de tone de hârtie au folosit în lupte. Sunt aici potrivite cuvintele lui Mihai Eminescu, scrise în 1878: „pentru ca să ne ia individualitatea, Rusia ar trebui să ne dea alta în schimb, și, cel puțin deocamdată, nu suntem coțți pentru o asemenea degenerare” (*România în luptă cu panslavismul*, în *op. cit.*, p. 142).

Într-un asemenea vârtej de imprecății românofobe, nu este de mirare că sovietofilul îndrăznește să zeflemisească bătălia de la Rovine, scriind: „nu se știe ce o fi și unde-i!” Ce a fost au scris cronicarii, au cercetat istoricii și au cântat poezii, iar în ce privește locul, toată lumea a aflat că apriga luptă, pentru apărarea neamului și a creștinătății, s-a dat în Țara Românească, chiar dacă încă nu a fost descoperită bucata de pământ unde stau îngropate lăncile rupte în luptă. Fără să se sature de atâtea lupte pierdute, obișnuindu-se cu mlaștinile („rovinele”) și beneficiind de faptul că stăpânii nu-i cer socoteală pentru că le cheltuie banii fără de folos, acest „pierde-vară” încearcă să-i atragă de partea sa pe istoricii maghiari, prin interpretarea abuzivă a titlului lui Mircea cel Bătrân: afirmă că prin „părțile de peste munți” s-ar înțelege „Transilvania, care era stăpânită de regele Ungariei”; de fapt și de drept (în urma tratatelor dintre regii Ungariei și domnii Țării Românești) „părțile de peste munți” sunt Amlașul și Făgărașul, păstrate în intitulația domnilor Țării Românești, chiar dacă nu le mai stăpâneau efectiv, până în veacul al XVIII-lea.

De la titlul lui Mircea cel Bătrân, plastograful sare la părerea lui Miron Costin privitoare la Basarabia, afirmând că istoriografia românească „trece sub tăcere concluzia lui Miron Costin, pe care nimeni n-a încercat s-o respingă”; astfel, falsifică textul lui Miron Costin, care, discutând despre urmașii Basarabilor din veacul al XVII-lea (Matei Basarab și Constantin Șerban) a scris: „pesemne că după acești domni sau după această familie s-a încurcat cel care întâi a scris despre Basarabia, **cum că Țara Muntenească s-ar fi numit Basarabia**” (*Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei [Cronica polonă]*, în *op. cit.*, p. 210). Iată, cum arată acest fragment falsificat: „pesemne că după acești domni s-a încurcat cel care întâi a scris despre Basarabia...”. Cronicarul moldovean a păstrat numele Basarabia pentru partea meridională a Moldovei dintre Prut și Nistru, deși se îndoia că stăpânirea lor ar fi ajuns până la Cetatea Albă: „Giurgiul și Brăila sunt amintiri veșnice ale domnilor munteni, Basarabii. De la dâșii și-a luat numele în aceste locuri Basarabia [...]. Basarabii au stăpânit scurtă vreme numai o parte a Miziei la cotul mării și au numit-o astfel” (*Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în *op. cit.*, p. 223).

După trunchierea textului lui Miron Costin, de departe cel mai răstălmăcit cronicar de către propaganda „moldovenistă”, același agitator devine involuntar plastograf, din pricina faptului că nu poate pricepe sensurile cuvintelor din limba română; astfel, se zbate să înțeleagă ce înseamnă verbul „a enumera” dintr-un pasaj scris de Victor Spinei: „în actele diplomatice ale Țării Românești din vremea lui Mircea cel Bătrân, Mihail I și Radu al II-lea Prasnaglava, între posesiunile voievodale se enumeră și cele din *părțile tătărești*” (*op. cit.*, p. 47). Iată, ce a înțeles: „în documentele la care se referă istoricul ieșean nu se enumera nimic din părțile tătărești”, deși Victor Spinei, fără să bănuiască cât de des îi va fi pomenit numele în Basarabia natală de către promotorii „moldovenismului”, a adăugat cu bună-credință și respectându-și meseria de istoric: „Acestea nu pot fi localizate decât în extremitatea răsăriteană a Țării Românești sau, mai probabil, în partea meridională a Moldovei”. Răsunându-i în cap numărul „pașilor de găscă” de la defilările armatei sovietice, veselul învățacel bate în continuare... „câmpiile Cetății Albe”, pune în paranteză câteva sute de ani de istoriografie și afirmă că privitor la numele și teritoriul Basarabiei, „cel mai aproape de adevăr, după M. Costin, se află V. Spinei”, din cartea căruia, cu caznă, a decupat, iarăși, o frază: „împrejurările întinderii acestei stăpâniri, durată și suprafața teritoriului afectat rămân, deocamdată, neprecizate”. Când va înainta într-ale alfabetizării și va putea citi mai mult, va putea observa faptul că istoricul român și moldovean nu pune la îndoială stăpânirea Țării Românești asupra zonei de sud a interfluviului Prut-Nistru, pentru că înaintea frazei de mai sus a scris: „Este foarte posibil ca numele de Basarabia – acordat inițial zonei de stepă din sud-estul Moldovei și doar de la începutul secolului al XIX-lea, din anumite rațiuni politice, întregului interfluviu delimitat de Prut și Nistru – să reprezinte o amintire a vremelnice stăpâniri a voievozilor din dinastia Basarabilor asupra Chiliei și a unei fâșii reduse din câmpia de la nodul gurilor Dunării” (*op. cit.*, p. 47). Privitor la numele acestei zone, Basarabia, Victor Spinei a convocat un număr mare de dovezi, arătând că, începând cu sfârșitul veacului al XV-lea, a fost folosit în cartografia, istoriografia și politica europene (*ibidem*, p. 47-49; vezi și Ion I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabia în Moldova transpruteană*, București, 1943, 27 p. + o hartă).

Văzând că a învăța a citi după cartea lui Victor Spinei nu este ușor, compilatorul se întoarce la... Miron Costin, pentru a tăia cu toporul câteva rânduri scrise de cronicarul moldovean și român: „În ceea ce privește țara noastră – Moldova – că partea ceea de la mare s-ar fi numit cândva «Basarabia», de unde s-a început aceasta nu știu

nici o pricină demnă de «crezământ»»; dar, îndepărtând urmele toporului de pe hârtia filigranată, textul întreg, fără „surcelele” istorice și lingvistice adăugate, sună astfel: „În ceea ce privește țara noastră, că partea aceea de la mare s-ar fi numit cândva Basarabia, de unde s-a început aceasta, nu știu nici o pricină demnă de crezământ, afară doar de sultanul Baiazid, când a făcut război împotriva domnului nostru Ștefan, Basarab domnul muntenesc se afla atunci în oastea turcească ca vasal și turcii să fi numit așa acele locuri, nu știu, dar ei întotdeauna acele părți de la mare le numesc Bugeac și Akkierman” (*Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei [Cronica polonă]*, în *op. cit.*, p. 210).

Compilerul, buimăcit și el de câte tăieturi, răstălmăciri și falsuri a făcut în doar câteva pagini, uită sau nu știe să ne spună, totuși, de unde vine numele Basarabia, cine și când l-a impus, de vreme ce se războiește cu domnii Țării Românești? Când va căpăta deprinderea omenească de a citi va găsi răspunsuri din belșug, în întreaga istoriografie europeană, din secolul al XVI-lea până în 2007. Nici numele Bugeac nu ne este tălmăcit, inducându-se subversiv (încă din titlul subcapitolului) părerea că ar fi traducerea toponimului Basarabia. Numele Bugeac este tălmăcit potrivit de Dimitrie Cantemir: „în limba tătarască înseamnă unghi pentru aceea că regiunea dintre Dunăre și Nistru se întinde mult spre Marea Neagră și se termină într-un unghi ascuțit” (*op. cit.*, p. 85). La sfârșitul acestui subcapitol, referitor la Basarabia sau Bugeac, așază și o hartă, furată de undeva, dintr-un autor rus sau ucrainean (nu precizează), care, în loc să înfățișeze această zonă (este figurată doar partea de la vărsarea Nistrului), arată, cu mare aproximație, „hotarele politice la răsărit de Nistru (1526-1774)”!

Obosind să folosească toporul ca semn pentru cărțile altora, compilerul își aduce aminte de inventivitatea de care dăduse dovadă pe vremea când lucra sub acoperire și taie un titlu adevărat împreună cu o demonstrație aiuritoare din „sărăcia” cartonată din 1993. În titlul, „Basarabia – nume colonial”, adaugă ghilimele la „Basarabia”, iar demonstrația este augmentată, cu și fără ghilimele. Acum, observând că Moscova începe să ignore folosirea minciunilor trecutului pentru a-și promova interesele strategice, trecând la pragmatismul economic și militar, politrucul îndrăznește, ce-i drept cu atenție și sfială, să admită, fără ghilimele (deci în nume propriu!), că rușii au extins denumirea Basarabia pentru întreg interfluviul Prut-Nistru. Spre exemplu, în 1993: „într-adevăr de acum în 1813 numele «Basarabia» pentru partea Moldovei dintre Prut și Nistru este oficializat în documentele cancelariei Imperiale Ruse, când au fost întocmite «Pravilele cu privire la administrarea vremelnică a Basarabiei»”, iar în 2007: „Din 1813 autoritățile rusești au oficializat numele fals și ofensator de «Basarabia» prin adoptarea «Pravilelor privind ocăruierea vremelnică a oblatei Basarabia»”. Acest pseudo-curaj „istoric” nu este îndreptat de fapt împotriva ocupației țariste și sovietice, ci folosește drept „trambulină” pentru a sări mai departe, cu noi și noi minciuni și injurii împotriva istoricilor români și a perioadei (din păcate atât de scurte) în care Basarabia a făcut parte din statul român. Nu vom comenta aceste deplasate elucubrații, ci vom reda textul din N. Iorga (marele istoric român s-a numit din botez: Niculae, nu „Nicolai”!), folosit de înfierbântatul politruc, fără omisiuni și răstălmăciri, în încercarea de a inventa „națiunea moldovenească”: „Între Prut și între Nistru se întinde țara pe care rușii au numit-o Basarabia, când au cucerit-o la 1812. Cei mai mulți dintre locuitorii de la țară din acest mare și bogat ținut își ziceau, își zic și până astăzi moldoveni, ei vorbesc limba noastră pe care o numesc moldovenească”. Înfierbântat fiind, nu și-a dat seama că trebuie să „lucreze” textul, pentru că, pentru oricine îl citește: „limba noastră, pe care o numesc moldovenească”, este limba română. Cu disperare, văzând că stăpânii săi de la Chișinău „își schimbă părul” și se orientează deschis spre Uniunea Europeană,

politrucul zăpăcit strigă disperat spre Bruxelles: „România, membră a blocului nord-atlantic NATO este unicul stat din Comunitatea Europeană care cvasioficial formulează pretenții teritoriale față de alte state suverane: Republica Moldova și Ucraina”. Dacă se va dezmeteci vreodată, va afla că încă de la 1 noiembrie 1993, Comunitatea Europeană a devenit Uniunea Europeană, în care România a intrat, ca membru cu drepturi depline, la 1 ianuarie 2007!

Iarăși, văzând că îi răspunde doar ecoul și se întâlnește cu umbra sa, vajnicul apărător al „națiunii moldovenești” este spulberat de „Roza vânturilor” (monumentul NATO din fața sediului Organizației de la Bruxelles) la răsăritul granițelor Alianței Nord-Atlantice, unde își reia monotona cadență a lamentărilor și hainiilor, mergând de la arhicunoscuta lamentare: „nimeni – de la M. Costin până la V. Spinei – n-a dovedit că această parte a Moldovei a ținut de «basarabi»”, până la incredibila hainie de a lăuda binefacerile pactului Ribbentrop-Molotov, cu tot cu protocolul lui adițional secret, pentru Basarabia, Bucovina și ținutul Herța. De data aceasta, ecoul îi aduce înapoi din „Siberiile fără de sfârșit”, din „Siberiile de gheață” (Grigore Vieru, *Reaprindeți candela*), un greu și cumplit blestem.

Sub aprigul blestem, plagiatorul adună iarăși pe o listă sate și orașe locuite de moldoveni/români din sudul Basarabiei, astăzi cuprinsă în regiunea Odesa din Ucraina. De această dată plagiază informații dintr-o singură sursă, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, alcătuit de Zamfir Arbore (1904), pe care le compară cu datele din recensământul ucrainean din 1989 (publicate la Odesa, în 1999). Nu suflă nici un cuvânt despre recensământul ucrainean din 2001 (Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 45), probabil din cauza faptului că, de această dată, un număr mic de moldoveni s-au declarat români (0,02%); chiar și acest număr mic a avut darul să declanșeze fobia împotriva românilor.

În multe cazuri, plagiatorul, cunoscându-și bine meseria, „uită” să-l citeze pe Zamfir Arbore; spre exemplu: despre satul Caragaci, Zamfir Arbore a scris că „s-a întemeiat pe la 1823” (*op. cit.*, p. 46), la plagiator găsim „întemeiat la 1823” (pentru acest sat, vezi și Petru Ujeuca, *Caragaci – sat românesc din Bugeac*, Bârlad, 2006); despre Cartal (Orlovca), Zamfir Arbore a scris că „s-a întemeiat în 1814 pe vechi seliște turcească [...]”. Întemeietorii actualului sat sunt țărani români, care s-au așezat aici în număr de 105 familii (254 bărbați, 235 femei), pe la 1822 s-au mai așezat și 8 familii de ruși din Dobrogea, „necrasovți”, și 7 familii de ruteni”, la plagiator găsim (cu „transformarea” românilor în moldoveni și a rutenilor în ucraineni): „a fost întemeiat în 1814 pe locul unui sat turcesc [...]”. Au fondat satul 105 familii de moldoveni, la care în 1822 s-au alăturat 8 familii de ruși și 7 familii de ucraineni”; același procedeu a fost folosit și cazul localităților: Fricăței (Limanskoe), Gura-Șilighider, Reni, Vodeni etc.

Deși îi folosește din plin munca, citându-l sau necitându-l, plagiatorul se dezlanțuie împotriva lui Zamfir Arbore, atunci când adună câteva cuvinte despre localitatea Cubei, pentru că acesta a scris, fără să știe cât de departe va ajunge teoria „moldovenistă”, ce atunci se năștea, că satul a fost înființat de emigranți pe pământ românesc, iar aceștia „toți vorbesc limba românească, dialectul basarabean”; își aduce aminte că aici s-a născut Eugeniu Russev, dar uită să spună că acesta s-a format la școala istoriografică românească, fiind absolvent al Universității din București, și nu îndrăznește să-l treacă printre promotorii „națiunii moldovenești”. Tot în „vocea” Cubei, plagiatorul dezvăluie că nu a văzut niciodată ediția *princeps* a *Dicționarului Geografic al Basarabiei*, pentru că se arată uluit de faptul că Iurie Colesnic, editorul ediției din 2001, „mărturisește cu dezvinovătură” că acesta „a fost editat, în 1904, sub auspiciile

Societății geografice române, în colecția *Dicționarele geografice ale Provinciilor Române în afara țării*” (titlul exact al colecției este: „*Dicționarele geografice ale Provinciilor Române în afară de Regat*”). Numele lui Iurie Colesnic îi creează plagiatorului o irepresibilă furie, de aceea îi atribuie localizare greșită a localității Enichioi, deși localizarea îi aparține lui Zamfir Arbore. În alt loc, la „vocea” Utconosovca (fost Erdec-Burno), sat în întregime românesc în 904, Zamfir Arbore a scris că cele trei familii de ucraineni, venite în sat în 1827, s-au „românizat cu desăvârșire”, prilej pentru ca plagiatorul să modifice cu: „ucrainenii *moldenizându-se* cu desăvârșire”; uneori, chiar și o greșeală de tipar arată că și hârtia poate refuza plastografia!

Cunoștințele de istorie ale compilatorului, în cazul celor două vechi orașe de la Dunăre și Marea Neagră, Cetatea Albă și Chilia, sunt ridicole. La Cetatea Albă, îl pomenește pe Iurghici, pârălăbul din 1443 al lui Ștefan II, fără a aminti măcar două-trei titluri din imensa bibliografie românească, rusească și ucraineană; la Chilia, nu face decât să-l copieze pe Zamfir Arbore (fără să-l citeze), care a reprodus date statistice din 1902, când „populația Chiliei a fost de 12.900 suflete, din care: 5.000 ruși, 300 armeni, 2.000 evrei, 2.000 ruteni și 3.200 moldoveni” (*op. cit.*, p. 55), iar la capitolul istorie scrie anemic: „atestat în documentele cancelariei Moldovei din veacul al XV-lea”. Și unui alt oraș, Ismail, i se așază istoria în „patul lui Procust”, pentru a o potrivi cu ideologia „moldovenistă” de extracție țaristă și sovietică; astfel, după ce a găsit într-un studiu al lui I. Chirtoagă prima mențiune despre acest oraș (1542), potrivit obiceiului, îl atacă câteva rânduri mai jos pentru că „i-a prefăcut pe valahi în «rumâni»”; iar, puțin mai jos, se „răstește” și la Ion Neculce, care a „îndrăznit” să folosească, în *letopisețul* său, „numai de câteva ori «Țara Românească»”, fără să-și închipuie cât de „degenerați” vor ajunge unii dintre moldovenii săi. Văzând că profesioniștii istoriei de la Chișinău rămân români și moldoveni și că nu se poate întemeia pe vechii cronicari ai Moldovei, oricum și oricând, îl transformă în istoric pe generalul P. Rumeanțev, care „a confirmat la 1770 prezența moldovenilor la Izmail” (ca și a malorușilor la Kiev, adăugăm noi!) și îl transformă în „călător rus” pe episcopul catolic de Nicopole, T. <corect, Filip> Stanislavov, originar din Bulgaria, cel care, în 1659, a scris, absolut corect, despre faptul că trăiau la Ismail moldoveni și munteni (*Călători străini despre Țările Române*, vol. V, întocmit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 614-619). Nu a intrat în „patul ideologic sovietic” nici un cuvânt despre frumoasa ctitorie (1648-1649), cu hramul Sf. Nicolae, a lui Vasile Lupu, nimic despre faptul că aici a fost scaunul Episcopiei Dunării de Jos, înființată în 1864, avându-l drept întâistătător pe învățatul episcop Melchisedec Ștefănescu. Pentru orașelul Greceni, nu știe altceva decât că se afla în „ț(inutul) Greceni, în Bugeac”, deoarece a sărit peste identificările propuse de Zamfir Arbore; acesta a înregistrat, în 1904, două sate Grecenii Vechi și Grecenii Noi, locuite de români, situate pe țărmul drept al râului Cahul (astăzi în raionul Cahul), iar localizarea fostului târg Sărata (atestat la 13 martie 1489) este de-a dreptul fantezistă: „putem admite, fără a risca prea mult, că anume pe seliștea fostului târg se află actuala Sarata din regiunea Odesa”, întemeindu-se pe faptul că „Al. Gonța nu include Sarata” râu, seliște, târg, în *Indicele de locuri*”; are dreptate, nu include târgul Sarata, ci târgul Sărata, și îl așază corect pe Prut, în raionul de astăzi Leova, în vreme ce Sarata din regiunea Odesa rămâne localitatea întemeiată de coloniștii germani după 1825. Despre un alt târg, Tintiul, situat la gura Ialpugului, nu a aflat aproape nimic; i-a fost lene până și să consenmeze că Al. I. Gonța a considerat că vatra acestui târg s-ar afla pe cuprinsul moșiei orașului Bolgrad; de asemenea, nu știe că târgul a fost menționat și de Dimitrie Cantemir (C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 317-318).

Aproape de necrezut, dar această „listă” cuprinde doar satele și informația istorică cuprinse în *Dicționarul* lui Zamfir Arbore; din alte surse, au fost înregistrate satul Bărboși și un „loc pustiu” la Gura Biboului, din ținutul Chigheci (cuprinse în documentul din 30 martie 1554; *DIR*, A, Moldova, XVI/2, p. 54-55), și satul (?) Zăton, de lângă Reni (toponim atestat la 2 septembrie 1588; *ibidem*, XVI/3, p. 397).

În acest capitol, au fost inserate, iarăși, o hartă fără dată, furată de undeva (probabil, de la un istoric ucrainean), pe care remarcăm totuși o destul de numeroasă populație românească, și o statistică, alcătuită după anchetele pentru ALM, unde sunt înșirate doar 19 localități și o serie de chestiuni amuzante, de genul „ucraineni moldovenești”.

Pentru a camufla emigrația românilor din Țara Românească în Bugeac, politrucul înjgheabă un text, mustind de lipsa elementarei logici și de invenții: „în această perioadă, mai cu seamă 1806-1811, un număr considerabil de moldoveni din dreapta Prutului, din ținuturile Covurlui, Fălciu, Tutova, Tecuci, Cărligătura ș.a., numiți în registre «moldoveni veniți de peste Dunăre», s-au stabilit în ținuturile Codru, Greceni din stânga Prutului, în stepele bugecene, slobode în urma deportării tătarilor basarabeni”. Mai întâi, remarcăm bucuria cu care folosește cuvântul deportare, aici și în multe alte locuri, apoi închipuita subtilitate istorico-lingvistică, de care crede că dă dovadă, transformându-i pe tătarii nogai din Bugeac în „tătari basarabeni” (în alt loc, crezându-se ironic, născocoște „limba bugeceană”), și, încoronare la toate, încât nu ne mai putem mira de nimeni și de nimic, amplasează ținuturile din centrul Moldovei în „dreapta Dunării”. Pentru a da aparența adevărului pentru această bazaconie geografică a preluat un tabel cu „recesământul moldovenilor veniți de peste Dunăre și stabiliți în Bugeac, alcătuit în luna octombrie 1811”, la cererea Divanului Moldovei”, fără a prelua și textul lămuritor, datorat lui L. T. Boga: „Adeseori denumirea aceasta de «băjănari de peste Dunăre» se confundă cu bulgarii aceștia veniți de peste Dunăre. Însă cercetând mai de aproape pe acești «băjănari de peste Dunăre», vom descoperi că mulți din ei sunt români. [...] Așadar, din cele 2.487 familii de «bejenari de peste Dunăre» stabilite în sudul Basarabiei, 1.008 familii sunt români, veniți mai ales din satele dobrogene. De asemenea, trebuie observat că sub numele de bulgari sunt cuprinși și găgăuzii” (*Populația <etnografie și statistică>*, în *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1926, p. 64-66).

Într-o asemenea horă nebună a falsurilor, a aminti faptul că „Sanudo și Malipiero” nu sunt călători în spațiul dunăreano-pontic, ci sunt cronicari venețieni (Domenico Malipiero și Marino Sanudo cel Tânăr), care au scris despre politica europeană a Republicii Sfântului Marcu, poate isca zâmbete, în schimb afirmația că „«remoldovenizarea» Moldovei de sud-est, a Basarabiei, adică a Bugeacului s-a produs după 1813, mai ales în 1822, 1827”, este complet falsă pentru că românii ce s-au așezat în sudul Moldovei, după izgonirea tătarilor, au fost în număr mult mai mic, față de alte popoare (bulgari, germani, găgăuzi), care au fost chemați și rostuiți de stăpânirea rusească; apoi, procesul de pierdere a identității și de topire în masa celorlalte popoare, în intervalul 1818-1897, se poate observa din statisticele alcătuite de V. Kabuzan (*Populația provinciei Basarabia și a raioanelor de pe malul stâng al Nistrului*, <în limba rusă>, Chișinău, 1974, p. 56) și preluate cu greșeli în această adunătură dezordonată de date. Astfel, spre exemplu, în ținutul Akkerman (Cetatea Albă) au fost înregistrați: în 1818 (moldoveni 32,7%, ucraineni 17,38%, ruși 11,25% și germani, pe care plagiatorul îi omite, 24,59%), iar în 1897 (moldoveni 22,41%, ucraineni 30,70%, ruși 12,87% și germani, omiși și de această dată, 21,88%). Aceeași pronunțată scădere a numărului de moldoveni/români se

înregistrează și în cazul ținutului Ismail, de la 34,71% în 1818, la 15,04% în 1850 (*ibidem*). De la 1897, sare la recensământul ucrainean din 1989 pentru regiunea Odesa, unde enumeră 28 de localități cu populație românească, amintind unde au „funcționat” soviete sătești în vremea în care acest ținut era parte a României, dar uitând să înregistreze numărul populației românești. Potrivit lui Ion Popescu, în 1989, în regiunea Odesa trăiau 144.534 moldoveni/români, din care 114.650 au declarat ca limbă maternă, limba română, pentru ca în 2001, recensământul ucrainean să înregistreze doar 123.751 moldoveni/români, cu 20.783 mai puțin decât în 1989; dintre acești aproape 21 de mii de oameni, o mică parte s-au declarat români, o parte au emigrat, dar cea mai mare parte s-a stins în masa populației ucrainene și rusești.

Ridicându-i-se puțin vâlul urii de pe ochi, compilatorul întrezărește faptul că numărul românilor din această parte a Ucrainei „este în continuă și implacabilă descreștere”, dar nu schițează nici o concluzie pertinentă, în afara laudei aduse statului ucrainean pentru „strădania” depusă întru promovarea „limbii moldovenești”, muncă facilitată de un alt politruc întârziat, Anatol Fetescu, nacealnicul Asociației moldovenilor din Ucraina. Rolul și rostul antiromânești ale acestuia sunt, acum, aproape mai nocive decât ale „tovarășului de drum” din Basarabia, pentru că poate impune și folosi în manualele școlare, în administrația locală, în puținele minute dedicate românilor la televiziunea și radioul din Odesa (vezi articolele lui Vadim Bacinschi, comentate de Natalia Talmacec, *Românii din Ucraina, asimilați sau protejați ca minoritate*, București, 2004, p. 111-116), o limbă artificială, creată vreme de trei generații în laboratoarele „moldovenismului” sovietic, care îi condamnă pe românii din regiunea Odesa să trăiască într-o neagră înapoiere culturală și bisericească, ca un prim pas spre dispariția românilor de pe aceste meleaguri (pentru statutul juridic al minorității românești din Ucraina a se vedea studiul echilibrat și foarte bine documentat al lui Eugen Patraș, *Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova. Statutul juridic*, ed. a II-a, Cernăuți, 1999, 315 p.).

Românii („moldovenii”) de la răsărit de Nistru. Acest capitol începe cu un monolog antiromânesc, pus sub titlul – „a treia descălecăre a moldovenilor” –, plagiat și corupt, cum era de așteptat, după o sintagmă introdusă în circuitul științific de Ion I. Nistor: „elementul românesc de dincolo de Nistru își datorează originea unui descălecat – al treilea în seria descălecatelor Moldovei” (*Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, București, 1939, p. 2). La fel, nici de această dată Miron Costin nu este uitat, falsificatorul hăcuindu-i din greu cuvintele: „la vedere felul neamului, din ce izvor și săminție sînt lăcuiitorii Țării noastre a Moldovei... De unde sînt veniți strămoșii lor pre aceste locuri... în ce parte de lume iaste Moldova, hotarele ei pînă unde au fost întăi...”. Textul, reîntregit, arată astfel: „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și săminție sînt lăcuiitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenesti și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată discălecați sînt, de unde sînt veniți strămoșii lor pre aceste locuri, supt ce nume au fost întăi la discăleacatul lor și de cînd s-au osebit și au luat numele cest de acum, moldovan și muntean, în ce parte de lume este Moldova, hotarale ei pînă unde au fostă întăi” (*De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *op. cit.*, p. 241).

De la hotarele Moldovei, cercetate de Miron Costin, plagiatorul sare la „hotarele politice la est de Nistru. Sec. XVI”, preluate după O. Subtelni (Istoria Ucrainei, Kiev, 1991), dar cu amețitoare greșeli grafice; astfel, Ungaria, Transilvania, Valahia, Moldova (redată întreagă, fără pierderile din 1484), Hanatul Crimeei și Moscova sunt figurate cu

aceeași culoare – albă. După această „unire” politică (de această dată, din greșeală!) a unei întinderi imense de pământ, de la Moscova la Buda, urmează un text cu inflexiuni lirice, privitor la satele românești de pe malul stâng al Nistrului („legănat de valurile molcome ale râului, vrăjit de priveliștea încântătoare ...”), care nu aparține numelui de pe copertă, pentru că un „mankurt”, dintre cei care „ne hăcuiă graiul / Și doina, și harta!” (Grigore Vieru, *13 strofe despre mankurți*), nu poate fi vizitat de muza poeziei.

Scuturându-se de poezie ca de un vis urât, compilatorul se întoarce la „împrumuturile” din proza istorică românească. Astfel, „împrumută” din cartea lui Victor Spinei (*op. cit.*, p. 230; aici folosește ediția I a cărții, București, 1982, p. 189) informația despre „ducele Olaha”, cuprinsă în relatarea din 1247 a franciscanului Giovanni di Pian di Carpine, trimițând în notă la *Istoria* <în loc de *Historia*> *Mongalorum*, ca și cum ar fi consultat-o direct; din „patriotism”, nici nu amintește despre ipoteza conform căreia, numele Olaha ar fi numele deformat al unui principe rus, Oleg, atitudine care dispare pe măsură ce coborâm în timp spre zilele noastre. Apoi, beneficiind de faptul că G. I. Brătianu a considerat, cu argumente slabe după părerea noastră, că numele „Maireore Umgare”, dintr-un document genovez din Caffa din 25 aprilie 1290, ar ascunde pe „Mărioara Unguroaica” (*Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 134-136), o transformă, fără nici un dubiu, în „moldoveancă”, pomenind-o de nenumărate ori în acest capitol. De la sfârșitul secolului al XIII-lea, aleargă la sfârșitul secolului al XVI-lea, pentru a glorifica prăzile întreprinse de cazaci, printre care se ascundeau și mulți aventurieri moldoveni și munteni, apoi fuge la mijlocul secolului al XV-lea, pentru a comite un amestec indescritibil de cuvinte: „după cum au arătat cu diferite ocazii N. Iorga, Gh. Brătianu, N. Bănescu ș.a., în documentele reflectând relațiile de afaceri ale genovezilor cu moldovenii sunt menționați în anii 60 ai veacului XV Stanchus ungarus, Demetrius ungarus, Radus ungarus, Stoica ungarus. Evident, toți acești «unguri» sunt purtători ai unor nume neoase (sic!), caracteristice trăitorilor din Țara Moldovei: Stanciu, Radu, Stoica. Alături de acești «soldați străini ai Caffei», în documentele coloniei genoveze sunt pomeniți în anii 1464-1465 Ioan «valah de Suceava», Bartolomeu din Cetatea Albă”. Pentru oricine știe câteva lucruri despre onomastica veche românească este evident că cel puțin numele Stoica și Radu sunt mai des folosite la sudul Milcovului, dar, de fapt, iată ce spun chiar N. Iorga: „În 1464-5, între soldații străini ai Caffei, găsim, pe lângă Radu, Stoica, Stancu, Dimitrie, români din Muntenia, pe lângă Ioan, „valach din Sucéva”, pe Bartolomeu din Cetatea Albă” (*op. cit.*, p. 134) și G. I. Brătianu: Il n’est pas difficile de reconnaître dans ces Hongrois qui s’appellent Stanciu, Radu ou Stoica des Roumains, que désigne plus clairement encore l’équivalence: *Velachus sive Ungarus*” (*op. cit.*, p. 134).

Pornind de la această echivalență, Gheorghe Brătianu îl transformă cu prea mare ușurință pe „Michael Balsi Ungarus”, pomenit la 7 februarie 1456, într-un „Balș moldovean”, și consideră, de această dată cu îndreptățire, că în „Theodorus Velachus Pollanus” trebuie să recunoaștem un „român din Polonia”, iar în „Matias Ungarus Pollanus” un „ungur din Polonia” (ambii menționați la 24 decembrie 1470; *ibidem*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 136). Aceste considerații ale istoricului român, îl determină pe compilator să tragă niște concluzii cu totul nepotrivite, atât din punct de vedere istoric, cât și geografic: „cei stabiliți durabil în localitățile de pe țărmul nordic al Mării Negre reprezentau întregul spațiu moldovenesc. Alături de volohii «unguri» (din zonele nord-vestice ale Moldovei) sunt pomeniți și volohii «poloni» (din zonele nordice și de nord-est ale Țării Moldovei), precum și volohii «mocaustrezi», adică de la Cetatea Albă”. Este evident că „valahii din Ungaria” sunt românii/valahii din Transilvania sau din Țara

Românească („Ungrovlahia”), „valahii din Polonia” sunt ... de acolo de unde spun că sunt, adică din Polonia, iar „valahii de la Mo(n)castro” sunt moldoveni, munteni, transilvăneni etc., potrivit cu voia domnului sau cu norocul în afaceri care i-a trimis/adus în acest oraș de la limanul Nistrului.

Câteodată, compilatorul este cuprins de mândria istoricului care a descoperit informații noi, cum este cazul următor: a găsit într-o lucrare veche rusească, din 1863, datorată lui V. Iurghevici, câteva date privitoare la prezența românilor la Caffa în 1475, în vremea asediului otoman, care, la rândul lui, le preluase dintr-o lucrare referitoare la Crimeea, publicată la Genova, în 1855, drept pentru care scrie că a descoperit „informații deosebit de importante pentru tema noastră, date care s-au păstrat în arhivele Florenței și pe care le includem în circuitul științific moldovenesc”. Fudul nevoie mare, încurcă cartea cu documentul de arhivă și Florența cu Genova, „descoperă” date descoperite și folosite de istoriografia românească și rusă de atâta amar de vreme, pe care le include în propria istoriografie „moldovenească”, ce începe cu un pseudo-agitator în 2003 și se termină cu un politruc învechit în 2007.

Alteori, politrucul este cuprins de o frică maladivă, atunci când observă că moldovenii au dus campanii militare în spațiul care mai târziu va fi ocupat de ruși, astfel că scrie cu mare sfială: „impulsionați de anumite ambiții sau interese momentane, unii domnitori ai Moldovei au încercat și chiar au ocupat pentru un moment o colonie genoveză de la gura Niprului”. În „momentul” 1455, oștenii lui Petru Aron au ocupat castelul „Illice” (Lerici), care a trecut în stăpânirea Moldovei. Speriat de o asemenea cutezanță a moldovenilor, care trebuiau să „știe” că orașele genoveze trebuie să „aștepte” stăpânirea rusească de peste câteva sute de ani, politrucul sovietic îi înfruntă pe istoricii și literații basarabeni, care au crezut în realitatea acestui fapt istoric, având perfectă dreptate, pentru că „momentul” a durat „cel puțin până în februarie 1468”, vreme în care „castelul a rămas sub controlul lui Ștefan cel Mare” (Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel mare și castelul „Illice”*, în *op. cit.*, p. 123). Fudulul încruntat, mai rămâne în zona orașelor genoveze de pe țărmul nordic al Mării Negre, pentru a fura o informație de la N. Iorga, privitoare la „Teodorchă de Telica”, trimițând în notă la colecția lui Amedeo Vigna, ca și cum ar fi văzut vreodată lucrarea, deși titlul este furat din bibliografia cărții marelui istoric român și citat, cu greșeli, astfel: *Codice diplomatico delle colonie tauro-leguri* <în loc de *liguri*> *durante la Signoria di Sân* <în loc de *San*> *Giorgio*. Probabil că este prea mult să cerem unul hoț să citească și alte lucruri în afară de cele folosite „meseriei” sale, dar, dacă acest lucru s-ar întâmpla, ar putea ști că acest „Teodorchă din Telica” a fost identificat în persoana unui boier moldovean din satul Telița de lângă Nistru (Ștefan Andreescu, *Un om de afaceri român în spațiul pontic la mijlocul veacului al XV-lea: „Teodorchă de Telica”*, în *op. cit.*, p. 80-89).

Astfel, din neștiință, a scăpat ocazia de a fantaza în jurul acestui boier moldovean, dar, în compensație, a adus iarăși în discuție prezența în Moldova a principelui lituanian Iurg Koriatovici, pe temeiul documentului din 3 iunie 1374, emis la Bârlad, deși a fost demonstrat de zeci de ani că acest act este un fals (P. P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, în „Revista istorică română”, II, 1932, p. 51-57). Nepriceputul își aduce aminte, iarăși, de lucrarea lui Victor Spinei, dar istoricul nu face referire la hrisovul din 1374, pe care îl consideră „cu siguranță fals” (*op. cit.*, nota 207, p. 394), ci scrie: „potrivit letopisețelor ruso-lituaniene, românii l-au ales voievod pe Iurii Koriatovici, pentru ca mai târziu să-l otrăvească. În pofida suspensiunilor manifestate de unii istorici, nu sunt motive ca pasajul unde se relatează aceste evenimente să fie etichetat drept o interpolare târzie” (*ibidem*, p. 381).

Din Lituania, politrucul trece la amestecarea știrilor privitoare la românii din sudul Poloniei, pe temeiul lecturii superficiale a cărții lui N. Drăganu (*Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933). Din pricina dificultății cărții și a faptului că trebuia să-i falsifice chiar titlul, potrivit ideologiei antiromânești, politrucul se acoperă cu cuvintele mândre ale unui filolog maghiar, care „combate identificarea românilor cu *populația romană*, amintită de Anonymus” și afirmă că „numele și toponimicele românești de mai târziu pot fi explicate prin ȋiganii români, care au cucerit toată Austro-Ungaria, așezându-se în unele localități ungurești” (pasajele sunt preluate dintr-o notiță bibliografică întocmită de A. P. Todor, în „Revista istorică română”, IV, 1934, p. 426-427). Necitind cartea, politrucul vede în numele satelor din sudul Poloniei doar „denumiri de localități întemeiate de moldoveni în mediu etnic străin”, în vreme ce N. Drăganu demonstrează că aceste sate au fost înființate în secolele XIV-XV de români plecați de pe o parte și de pe cealaltă parte a Carpaților (vezi și Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1977, p. 22-36). Pentru secolul al XVI-lea, politrucul culege câteva nume de boieri și moldoveni pribegi în Polonia, pe care nu le înțelege, crezând că sunt oameni de rând emigrați din Moldova; astfel, „Negril, Burcolab (Pârcălab)” este Negrilă pârcălab, „Ioan woyewoda”, amintit în 1552, este viitorul Ioan vodă cel Cumplit, „Iwonia moldavus”, carea luptat alături de poloni în campania din 1620 de la Hotin, este viitorul mitropolit al Kievului, Petru Movilă etc.

În continuare, falsificatorul face câteva mărunte greșeli și măsluiri (citește MCCCCXXXI ca 1430, în loc de 1431, dintr-un document publicat de N. Iorga, *op. cit.*, p. 278; modifică conjuncția sau cu conjuncția și într-un text al lui Olgierd Górka, al cărui nume nici măcar nu este pomenit: la evenimentele din 1497 „au fost Mihul sau urmașii lui” / „Mihul și urmașii lui”), înainte de a rupe cu „ciocanul” și de a tăia cu „secera” cuvintele scrise despre Moldova de Nicolaus Olahus; redăm mai întâi cuvintele marelui învățat: „moldovenii se folosesc de aceeași limbă, același rit și aceeași religie ca și cei din Țara Românească, dar la îmbrăcăminte se deosebesc în oarecare măsură. Ei se socotesc mai aleși și mai viteji ca cei din Țara Românească și îi întrec în privința cailor. Foarte adesea s-au depărtat de regele Ungariei, foarte adesea au purtat război cu regele Poloniei. Se spune că ar putea să strângă cam patruzeci de mii și mai bine de oameni înarmați. Graiul lor și al celorlalți români a fost odinioară cel roman ca fiind colonii ale romanilor” (*Călători străini despre Țările Române*, I, vol. îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 488); și iată ce a rămas în urma citirii cu ciocanul și scrierii cu secera: „moldovenii se folosesc de aceeași limbă, de același rit și aceeași religie ca și transalpinii (valahii), dar la îmbrăcăminte se deosebesc în oarecare măsură [urmează textul latin]. Ei (*moldavi*) se socotesc mai aleși și mai viteji ca transalpinii”. În același loc îl amintește și pe Anton Verancsics (erudit de seamă și prelat catolic, 1504-1573), dar îi tremură ciocanul în mână în fața limpezimii explicației istorice date de învățatul maghiar: români „își zic romani” sau locuitorii Țării Românești și Moldovei „se numesc români” (*ibidem*, p. 399-400).

Subcapitolul se încheie cu amputarea și denaturarea „în sens patriotic” a unei părți din tratatul, din 12 iulie 1475, încheiat de Ștefan cel Mare cu Matei Corvin, în felul următor: „Grija domnitorului de supușii săi își găsește expresia plenară în înaripata deviză, formulată într-un act oficial: «*Nos Stephanus, woyewoda Moldaviensis... una cum tota Patria nostra*»; în textul original, aceste cuvinte sunt cuprinse în primul articol: „*nos Stephanus woyewoda Moldaviensis prefatus promittimus perpetuam fidelitatem una cum tota patria nostra ipsi regie maiestati et sacre Corone*” („noi,

Ștefan voievodul moldovenesc mai sus pomenit, făgăduim dimpreună cu toată țara noastră veșnică credință majestății sale regești și Sfintei Coroane” (*Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 142-143).

Subcapitolul al doilea nu putea începe altfel, decât tot prin „aranjarea” convenabilă a unor sintagme, prezente într-un document din 10 mai 1574; fragmentul „în țara noastră a Moldovei, de cealaltă parte a Nistrului...” (redat în titlul subcapitolului în slavonește), nu este cursiv, ci, în întregime, arată astfel: „în țara noastră a Moldovei două locuri în pustie: unul pe Nistru, care se numește Ocsintia, între Molovata și între Mocșia și un loc de patru mori de cealaltă parte a Nistrului pe pârau, la gura Iahurlicului, unde se varsă în Nistru” (Aurel V. Sava, *Documente moldovenești privitoare la românii de peste Nistru <1574-1829>*, București, 1942, p. 11 și facsimil). Din „unirea” celor două grupuri de cuvinte a reieșit și o concluzie mult mai puternică, decât ar ieși din judecarea lor la locul cuvenit, adică din controlul local exercitat de domnii moldoveni asupra unor zone nelocuite („pustii”) de pe malul stâng al Nistrului, control facilitat de stăpânirea oscilantă, când a hanului tătar, când a regelui polon, a ieșit că malul stâng al Nistrului făcea parte din Moldova. Nesimțind că a suprainterpretat documentele, politrucul se sperie că poate genera spargerea „prieteniei” între popoare și scrie smerit, exact ca în vremea măreței Uniunii Sovietice, despre „tradițiile politicii externe a Moldovei, fondate de Alexandru cel Bun, adâncite și consolidate de Ștefan cel Mare, esența căreia consta, pe de o parte, în apărarea cu toată putința, până la ultima suflare, a integrității și independenței Moldovei, fără a manifesta vreo râvnă pentru pământurile străine – «pohte» de care au fost stăpâniți totdeauna toți vecinii Moldovei. Pe de altă parte, esența politicii externe a Moldovei lui Ștefan cel Mare consta în a susține cele mai pașnice relații cu vecinii, în respectarea intereselor tuturor națiunilor conlocuitoare”. Oare nici atâta lucru să nu știe că în 1455, moldovenii nu s-au apărat „până la ultima suflare”, ci s-au închinat turcilor? Oare să nu știe care a fost cel mai „pohtitor” vecin, care a aruncat în 1812 și 1940 hotarul de pe Nistru în mijlocul Moldovei, punând sârma ghimpată pe malul Prutului, iar de când a fost nevoit să se retragă (juridic cel puțin) nu pregetă să se opună oricărei încercări de manifestare politică cu adevărat independentă a statelor care au răsărit în urma așteptatului colaps? Oare după ce l-a invocat în atâtea rânduri pe Ștefan cel Mare să nu fi citit nici măcar câteva rânduri despre războaiele lui Ștefan cel Mare, unde să vadă că marele domn și-a încrucișat spada cu toți vecinii, chiar dacă, așa cum era spiritul acelor vremuri, cu unul dintre ei, domnul Țării Românești, vorbea aceeași limbă și mărturisea aceeași credință? Cât despre „respectul intereselor națiunilor conlocuitoare”, cum nu putem să-l bănuim că încearcă, după putință, să mai adauge câteva fapte bune la hagiografia lui Ștefan cel Mare, credem că a încercat să-l așeze pe voievod în statutul vreunui partid comunist, din trecut sau de astăzi.

După această umilă încercare de a nu tulbura „pacea între popoare”, politrucul se laudă iarăși cu o descoperirea unui document istoric – de această dată cartografic („pentru prima oară inclusă acum în circuitul științific moldovenesc”), anume o „hartă a Europei Mijlocii”, întocmită de polonul Nicolae de Kuzy, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Harta cuprinde date foarte vagi despre Moldova, iar teritoriul dintre Nistru și Bug este „un spațiu alb în sensul strict al cuvântului”, lucru care are darul de a-l uimi peste măsură pe politrucul nostru. Aceeași înfățișare cartografică a spațiului din stânga Nistrului se găsește și în alte hărți întocmite în această perioadă, dovadă a lipsei oricărei „noutăți” istoriografice aduse de această hartă. De la “descoperiri” cartografice, politrucul trece la inventarierea prezențelor românești la Liov în secolul al XV-lea,

adunând la întâmplare date din N. Iorga (*Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, 1900), E. Podgarskaia (*Relațiile comerciale ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI-XVII* <în limba rusă>, Chișinău, 1968), P. P. Panaitescu (*La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, în „Revista istorică română”, III, 1933, p. 172-193; numele autorului și titlul articolului nu sunt pomenite) și C. C. Giurescu (*op. cit.*), doar pentru a-și putea întinde ideologia „moldovenizatoare” cât mai mult în timp și spațiu; astfel, prezența românească este inutil exagerată, transformând cei 24 de negustori care au obținut dreptul de cetățenie în Liov în secolul XV (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 174-175) într-un număr „impunător și semnificativ”, deși, în virtutea cumplitei lipse de logică în care a fost redactată această compilație, găsim scris: „În actele în care ei au fost menționați este indicată numai țara de unde veneau, nu și apartenența etnică”.

Toate aceste închipuiri istorice sunt întărite de o hartă a „căilor de comunicație și comerciale. Sec. XV-XVI”, (după E. Șireaeu, *op. cit.*), cu o realizare grafică deplorabilă și cu o concepție istorică hotărât antiromânească: cel mai sudic oraș al Moldovei este Bârladul, Dunărea, Chilia și Țara Românească nu sunt pomenite, în schimb, sunt figurate mai multe drumuri sigure prin „pustiul” dintre Bug și Nipru, care cale de mii de kilometri nu traversează nici o localitate. Neținând cont de precaritatea demografică a zonei și de lipsa unei organizări politice de sine stătătoare printre cazaci, politrucul vorbește de vechimea legăturilor moldo-ucrainene, uitând să amintească, măcar în treacăt, că aceste legături au fost intermediare, în multe momente de poloni. Mai departe, îndrăznește să-i critice pe istoricii ruși și ucraineni, care au negat prezența românilor în spațiul nordic al interfluviului Nistru-Bug, în Podolia, în secolele XV-XVII, arătându-se de acord cu aserțiunile istoricilor poloni și români, care au arătat continua creștere a numărului românilor în spațiul limitrof Nistrului și Mării Negre din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, fără a alege, însă, întotdeauna, probele sigure și fără a le interpreta întotdeauna corect. Această ultimă cale o alege întotdeauna politrucul nostru, care aduce în discuție, fără rost, interpolările și lecturile greșite ale unui document de la Ștefan cel Mare (1 august 1466), potrivit căruia Marușca, fiica lui Mihail Misici, a primit întărire pentru stăpânirea unor sate „la răsărit de Nistru”, chiar dacă s-a demonstrat de multă vreme că aceste sate nu sunt așezate „la răsărit de Nistru”, ci sunt sate din ținutul Cernăuți (vezi comentariul lui Leon Șimanschi în *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, II, București, 1976, p. 199-200). O asemenea practică, de a „redeștepta” informații greșite, este explicată printr-o justificare aiuritoare: „am inclus <documentul> în studiul nostru, călăuzindu-ne pe principiul formulat în *Introducere* – de a cuprinde și a lua în discuție câtă mai multă informație, indiferent de orientarea autorilor, de vectorul conceptual al lucrărilor lor, completând și întregind astfel, pe cât ne-a fost cu putință, procesul precipitării și statornicirii moldovenilor în regiunile est-nistrene”.

Tot „precipitări” istoriografice sunt: transformarea locurilor de moară din documentul din 10 mai 1574 (amintit mai sus; la fel și în întăririle domnești ulterioare ale acestuia) în localități, precum și strădania de a coborî atestarea documentară a târgului Rașcov, din dreapta Nistrului, până în vremea lui Ștefan cel Mare, pornind, din pricina dragostei pentru lucrurile măsluite, tot de la un document fals, din 7 august <de fapt iulie> 1471. Falsul este răsunător, pentru că limba slavonă este trăsniță, conținutul este cu totul închipuit, ductul scrisului foarte urât, pergamentul unsuros etc. (Ioan Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 133-138; *DRH*, A, Moldova, II, p. 446-449, nr. XVI); totuși, așa fals cum este, dacă măcar l-ar fi

citit, ar fi văzut că „votcina <ocina> Rașcov” este situată în dreapta Nistrului. Pentru următoarea atestare a acestei localități, politrucul calcă pe statutul partidului comunist și îl citează pe Vladimir Nicu (*op. cit.*, p. 380; *vocea Vadul-Rașcov*), numai că martorul din zăpădă din 22 ianuarie 1608 este tot din satul de pe malul drept al Nistrului. Această ultimă mărturie este referitoare la satul, devenit târg în secolul al XVIII-lea, Vadul-Rașcov; de asemenea, confundă târgul Movilău din stânga Nistrului cu Movilova (Peștera), din ținutul Soroca, aflat în dreapta Nistrului. Cu o asemenea densitate de documente false folosite, critica administrată lui M. Serghievski, care a negat existența românilor în dreapta Nistrului, este departe de a fi convingătoare.

La capătul tuturor acestor surse, neordonate, falsificate și greșit interpretate, politrucul anexează o hartă cu „situația istorico-geografică la est de Nistru. Sec. XVI”, după E. Șireaeu, unde putem observa că Cetatea („Ceta-Alâbi”) și Chilia nu au fost pierdute de Moldova în 1484, că Ungaria nu a fost învinsă la Mohacs (1526), că Polonia s-a „retras” mai sus de Liov, iar Rusia Mică tronează pe un sfert de hartă etc.

În continuare, politrucul rămâne în stepa dintre Nistru și Bug, pentru a depăna lucruri de mult cunoscute despre stăpânii succesivi ai acestor locuri, împănându-le cu obișnuitele răstălmăcirii și confuzii, exagerând inutil prezența românească și împărțind critici „nediscriminatorii” multora dintre istoricii care s-au ocupat de istoria acestui spațiu. Repetă, pentru a nu știu câta oară, povestea despre prezența românilor (moldoveni, munteni și ardeleni) în Oastea Zaporojeană, începând de data aceasta cu răscoala lui Bogdan Hmelnițki, dar, iarăși pentru a nu știu câta oară, uită să amintească că și în oastea poloneză slujeau români. Inutilă dorința de a-l împământenii printre moldoveni pe polcovnicul Dumitrașco Raicea, pentru că s-a dovedit, prin cercetarea documentelor, „incontestabila origine sârbă” a acestuia (Ion A. Eremia, *Țara Moldovei și Rusia*, Chișinău, 1993, p. 74). Urmează câteva date anemice, copiate dintr-una din lucrările românești sau ucrainene (fără a preciza limpede), privitoare la familia Apostol: Pavel Apostol polcovnic de Mirgorod și Dănilă Apostol, ajuns hatman al Oștii căzăcești. Tot aici, îl „ascunde” și pe Petru Movilă, mitropolit al Kievului, fiul lui Simion Movilă domn al Țării Românești și al Moldovei, copiind câteva date din lucrarea de istorie a Ucrainei a lui Orest Subtelny, fără a aminti marea ctitorie culturală a acestuia în țările sale de „moștenire”, Moldova și Țara Românească. Mai multe cuvinte înșiră despre o ipotetică stăpânire a cetății Vozia (Oceakov), „la hotarul dintre secolele XVII-XVIII”, întemeindu-se doar pe o interpolare din *O samă de cuvinte* a lui Ion Neculce, făcută de un copist de la mijlocul secolului al XVIII-lea, unde se amintește că „era și pecetea Țării Moldovei în poarta cetății” (Magda Jianu, *Un valoros document de istoriografie românească veche*, în „Hierarus”, I, 1979, Botoșani, p. 376). Foarte puține cuvinte sunt înșirate despre vremea în care Ucraina a fost stăpânită de domnul Moldovei, Gheorghe Duca, care a primit de la Imperiul otoman hătmănia Ucrainei și „a făcut ca timp de trei ani Nistrul să fie apă moldovenească și a dus plugurile moldovenești până la peșterile de stâncă deasupra Bugului” (N. Iorga, *Ucraina moldovenească*, București, 1913, p. 14).

La sfârșitul acestui capitol, găsim o hartă a „Ucrainei sub dominație polonă; începutul sec. XVI”, tot după E. Șireaeu, unde în partea stângă a Nistrului e scris mare, de la Hotin până la Tighina – „Moldavia Palatinat”; apoi, o listă cu „menționări documentare scrise ale moldovenilor la est și nord-est de Nistru (sec. XIII-XVII), unde sunt preluate toate confuziile din text, adăugate și altele, fără nici o regulă și fără nici un folos.

Capitolul despre demografia provinciei „Slaveanoserbia” (organizată de Imperiul rus la mijlocul sec. XVIII între Nipru și Don), în care au ajuns și români (moldoveni, munteni și transilvăneni), este doar un plagiat cu note după monografia lui V. F. Șișmarev (*Романские поселения на юге России*, Leningrad, 1975), al cărei titlu nu-l traduce, pentru că ar suna, potrivit oricărui dicționar rus-român sau rus-moldovenesc, astfel: *Satele romanice din sudul Rusiei*. Și de aici se vede că istoricii ruși nu ținneau întotdeauna să se supună preceptelor ideologice sovietice, în materie de etnie și limbă, stabilite pentru republicile de la periferia imperiului. Politrucul adună de ici-colo câteva date despre moldovenii care au plecat în Rusia cu Dimitrie Cantemir, nefăcând decât să încurce numele, apoi povestește pe larg „conversația din împărăția morților” dintre hatmanul Hmelnițki și polcovnicul Dumitru Băncescu (1764), chinuindu-se să demonstreze că acesta din urmă nu are cum să fie originar din Țara Românească, dar nu reușește, pentru că chiar Băncescu spune că a copilărit la curtea domnului Constantin Brâncoveanu, „unde a învățat carte și unde a slujit drept copil de casă” (D.P. Bogdan, *Un dialog în împărăția morților între hatmanul Bogdan Hmelnicki și românul Dumitru Băncescu*, în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 354).

Populația acestei zone de colonizare militară s-a adunat în urma prizonierilor luați de armata rusă, în urma recrutărilor oneroase făcute de ofițeri sârbi trimiși în zona carpato-balcanică, la care s-au adăugat coloniști atrași de privilegiile însemnate promise de oficialitățile rusești. Pe lângă sârbi, în această provincie de colonizare, ca și în „Noua Serbie” (organizată la mijlocul secolului al XVIII-lea, în partea sudică a interfluviului Bug-Nistru, rebotezată „Noua Rusie” după 1765), se întâlnesc moldoveni și munteni, pe aceștia din urmă politrucul „ștergându-i” din paginile lucrării lui V.F. Șișmarev; de altfel, chiar în decretul imperial din 24 decembrie 1776, din cele nouă regimente de husari adunate de la apus de Nistru, unul era din Țara Românească și altul din Moldova. Și acest subcapitol se încheie cu o hartă: „Hotarele sud-vestice ale Rusiei la sfârșitul sec. XVIII” (după O. Subtelny), unde se vede cum se înșiruie provinciile cucerite și colonizate de Rusia, dar Moldova, chiar cu partea nordică pierdută, se sprijină încă de malurile Nistrului; apoi, o listă, întocmită la fel ca precedentele, cu „moldoveni” amintiți în diferite surse ca trăind la răsărit de Nistru, înainte de 1773. Metodele prin care au populat aceste provincii sunt cutremurător relatate de Ion Neculce: „la purcesul <1739> lui Mineh <Münich, mareșal rus>, triimis-au de au robitu toți oamenii den ținutul Hotinului și de pe marginea Cernăuțului. Și i-au trecutu cu copiii, cu femeii, la Mosc. Și împărțea pre oameni ca pre dobitoaci: unii le lua copii, alții bărbații, alții muerile. Și-i vinde unii la alțăi, fără liac de milă, mai rău decât tătarăi. Și era vreme de iarnă. Bogate lacrimi era, cât s-audzea glasul la cer” (*Opere*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 836).

Cu aceste metode, păstrate intacte și folosite și în 1940, românii au ajuns în „Noua Rusie”, după calculele efectuate de V.F. Șișmarev și V. Kabuzan, la numărul de 5.402 (14,3%) dintr-o populație de 37.621 persoane de sex masculin; procentul sporește la 18%, prin adăugarea românilor din partea de sud a guberniei Herson, potrivit estimărilor lui V. Naulco, pe care politrucul nostru îl răstălmăcește în sensul ideologiei „moldoveniste”: „la 1779 moldovenii («волохи» i «молдаві») ocupau locul doi în întreaga gubernie Herson, alcătuind 18% din totalul populației”. Cuvintele: „волохи i молдаві”, adică „valahi și moldoveni”, au fost lăsate netraduse și puse sub numele „moldoveni”, în loc să fie puse sub numele integrator – acela de români.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, după pacea de la Iași din 1791, Rusia a cuprins și zona dintre Nistru și Bug, ajungând să bată la porțile Moldovei. Ecaterina a II-a s-a

lăsat ispitită să numească noua achiziție teritorială Moldova Nouă, pe de o parte pentru a crea confuzie în mediile diplomatice, astfel încât să poată intra oricând în Țara Moldovei, iar pe de altă parte pentru a atrage coloniști, din întreg spațiul românesc, dar a renunțat, teritoriul fiind integrat „Rusiei Noi”. Peste tot, politrucul nostru traduce etnonimul „valah” prin „moldovean”, pervertind și întunecând sursele. Și de această dată reproduce un șir lung de nume ale „moldovenilor și volohilor” cu funcții în armata rusă, care au primit în 1792 suprafețe de pământ în stânga Nistrului, fără să încerce a le corecta și considerând că le „reproduce pentru prima oară”, deși ele au fost publicate în limba rusă de A. G. Lebedintsev (edițiile 1860 și 1913), de unde au fost preluate și publicate în limba română de arhiepiscopul Iustin Ștefan Frățiman (*Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia <Brăila>*, Chișinău, 1923, p. 7-60). Pentru că în acești ani prin această parte de lume își făcea veacul un arhiepiscop rătăcitor și rătăcit de Biserica sa, Gavril Bănulescu-Bodoni, politrucul se grăbește să-i dea „certificat de naștere moldovenesc”, când de fapt acesta s-a născut în Transilvania, la Bistrița, având, din câte se pare, și legături de sânge dincoace de munți, în zona Câmpulungului (T.V. Stefanelli, *Originea câmpulungeană a lui Gavriil mitropolitul Kievului*, București, 1901, 16 p.). Rătăcitorul arhiepiscop și-a primit și schimbat cărjele, engolpioanele și veșmintele în funcție de vrednicia generalilor ruși și de binecuvântarea țarinei/țarului, ajungând în cele din urmă mitropolit al Chișinăului și Hotinului, după ce Moldova dintre Prut și Nistru a fost ruptă din trupul țării și al Mitropoliei Moldovei și Sucevei. De data aceasta, politrucul atacă Mitropolia Basarabiei, negăsind decât un argument hilar, faptul că Patriarhia Ortodoxă Română s-a înființat mai târziu decât Patriarhia Rusiei! Având în vedere faptul că Mitropolia Moldovei și Sucevei atârna canonic de Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, nu ar fi de mirare ca politrucul să susțină că și aceasta este mai nouă decât Patriarhia Rusiei!

Întortocheatele pagini despre românii (moldoveni, munteni și transilvăneni) ajunși cu traiul în spațiul din stânga Nistrului în secolul al XVIII-lea se încheie cu o serie de tabele copiate din lucrarea lui V. Kabuzan, care a studiat demografia Basarabiei și a raioanelor din Transnistria până către mijlocul secolului al XIX-lea. După această dată, politrucul intră în vădită dificultate, pentru că nu a mai avut de unde plagia, de aceea sare direct la vremea augurală de la sfârșitul Războiului pentru reîntregire națională, când „moldovenii” de peste Nistru au început să freamăte la auzul mișcărilor politice naționale din stânga Nistrului. Speranțele acestei părți a neamului românesc se îndreptau spre ruperea năvodului propagandei țariste în care erau nevoiți să trăiască, spre obținerea de drepturi naționale largi, având în centru folosirea limbii române („moldoveniști”) cu alfabet latin, în învățământ, administrație și Biserică; toate acestea sunt mărturisite și scrise de ardeleanul Onisifor Ghibu (*Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru*, Chișinău, 1917, 80 p.) și pe larg răstălmăcite de bolșevicul întârziat. Cererilor populației românești, care, dacă au fost auzite nu au fost înțelese, li s-a răspuns printr-o seacă limbă de lemn, ce ascundea continuarea aceleași politici de deznaționalizare, promovată în numele egalitarismului socialist. Cu „limba sa de lemn”, politrucul afirmă că dorințele românilor nu s-au pus în practică din cauza „situației materiale” grele și a slabului „potențial intelectual” al populației românești. Dacă ar citi aceste cuvinte, până și lui V.I. Lenin, citat din belșug în aceste pagini, nu i-ar veni a crede ce rezultate monstruoase au putut da metodele propagandistice pe care le-a inventat și aplicat. Politrucul aplică un clișeu leninist, copie multe date statistice, pentru a escamota faptul că s-a încercat aplicarea altui clișeu leninist, „lichidarea analfabetismului”, nu pentru „luminaarea maselor populare”, ci pentru spargerea culturii tradiționale, prin învățarea

sistematică a limbilor rusă și ucraineană, care nu putea duce decât la pierderea limbii materne, dar și la însușirea luptei și urii de clasă. De altminteri, singura publicație periodică care a apărut în limba română („moldovenească”), înainte de 1924, a fost „Plugarul roșu”, care, dacă ne gândim că a militat pentru colectivizarea agriculturii și pentru dislocarea formelor de viață tradițională românești, ne putem imagina că nu a avut nici un rol în menținerea identității naționale românești.

Crearea RASSM (octombrie 1924) este interpretată pe linia roșie obișnuită a istoriografiei sovietice ruso-moldovenești, politrucul admitând că „motivele, împrejurările și condițiile acestui act politic se cer a fi examinate exhaustiv, nepărtinitor, excluzând alternanțele polare ideologizante de ieri și de astăzi”. Excluzând pleonasmul „alternanțe polare”, recunoaștem în acest fragment o limbă română chiar excesiv de neologizată, lucru ce arată, o dată în plus, că „limba moldovenească” a murit chiar și în gura aceluia care o propovăduiește! În ciuda încercării de a exagera dezvoltarea culturală a comunității românești din stânga Nistrului în perioada 1918-1924, constituind astfel o premisă a creării RASSM, politrucul recunoaște limpede motivele politice ale organizării acestei structuri politice „moldovenești” pe teritoriul Ucrainei Sovietice: „lucrurilor li s-a spus pe nume fără nici o jenă chiar în Hotărârea Biroului politic al CC al PC(b) din toată Uniunea din 29 iulie 1924. În acest document, semnificativ din mai multe puncte de vedere, se declara deschis: «A considera necesar, înainte de toate, din considerente politice, să se includă populația moldovenească într-o Republică autonomă specială în componența RSS Ucrainene»”; iar, sub eufemismul „considerente politice”, politrucul este de acord, alături de C. Stratievski, că se ascunde: „necesitatea și posibilitatea de eliberare în viitor a Basarabiei și de transformare a Republicii autonome în republică unională”. Pe aceeași linie, ar trebui să recunoască că „motivele politice” ale implicării Rusiei după 1992 în Transnistria sunt identice cu ale Uniunii Sovietice.

Înființarea RASSM a fost precedată de o puternică activitate de subversivă, desfășurată între 1918 și 1924 (care a culminat cu incidentele de la Tatar-Bunar), menită să destabilizeze situația internă din Basarabia și din întreaga Românie (vezi Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, 2004, 299 p.; Z.I. Husărescu, *Mișcarea subversivă din Basarabia*, Chișinău, 1925, 178 p.); această activitate a eșuat, iar oficialitățile comuniste de la Moscova au hotărât înființarea RASSM, cu obiective imediate, cum ar aruncarea unei „perdele de fum” în fața puterilor europene interesate de relațiile încordate româno-ruse privitoare la Basarabia, dar și de lungă durată, cum ar fi construirea unui „cap de pod” pe întreaga lungime a Nistrului, de unde se puteau declanșa acțiuni destabilizatoare la adresa statului român și unde se putea construi un adevărat „laborator”, menit să experimenteze diferite soluții politice, atât pentru dorita dezintegrare a României, cât și pentru administrarea viitoare a părții de țară sau a țării întregi ce urma să intre în componența Uniunii Sovietice. Laboratorul politic și propagandistic a funcționat din plin, mergând de la încercarea eșuată de a crea o „limbă moldovenească” și o „națiune moldovenească” până la o intensă campanie pentru introducerea alfabetului latin, frântă brusc în pragul celui de-al doilea război mondial (Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2002, p. 62-87).

În ciuda scopurilor politice ale înființării RASSM, Uniunea Sovietică a recunoscut, astfel, existența numeroasei populații românești de dincolo de Nistru (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 18); de asemenea, politica culturală promovată, bazată pe limba română (numită „moldovenească”) a ținut pentru o vreme la distanță ucrainizarea și

rusificarea, dar a fost agresiv antiromânească, dorind a crea o „națiune moldovenească”. Atât de dură a fost această politică antiromânească, încât, atunci când în mijlocul acestei populații au ajuns români și au vorbit românește, să se audă voci consternate, ca în fața unor oameni veniți de pe alte țărâmurii: „de unde ați chicat <căzut>?” (Sanda Golopenția, *Introducere*, în Anton Golopenția, *op. cit.*, I, p. LXX). Întorcându-ne la politrucul nostru, trebuie să remarcăm că se simte foarte bine în „haina” agitatorului comunist, astfel că răstălmăcește, în sensul ideologiei „moldovenizatoare”, numele de „moldovean” folosit de românii transnistreni, în 1917, când au avut prilejul să vorbească cu frații lor de peste Nistru. Astfel, unul dintre fruntașii românilor transnistreni, T. Jalbă, a declarat în octombrie 1917: „Dar eu vă întreb fraților, care sunteți moldoveni, cum ne lăsați pe noi moldovenii, cei care suntem ruși din această Basarabie, să trăim pe celălalt mal al Nistrului? Noi rămânem ca șoarecii în gura motanului! Dar să știți, că de veți uita, noi vom săpa malul Nistrului și vom îndrepta apa dincolo de pământul nostru, căci mai bine să-și schimbe râul mersul decât să rămânem noi despărțiți unii de alții” (Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 17). Pentru oricine s-a trezit din beția ideologică comunistă, este clar că românii transnistreni nu foloseau numele „moldovean”, cu întregul veșmânt etnic și antiromânesc cu care îl vor drapa ideologii din RASSM și apoi RSSM, ci în sensul unei denominații regionale, singura ce le era permisă de regimul țarist.

Așa cum din cuvintele lui T. Jalbă, politrucul elimină sugestivă metaforă – români rămân în Imperiu „ca șoarecii în gura motanului” –, la fel mistifică și cuvintele lui Vasile Harea, pentru a arăta că românii din stânga Nistrului aveau o „conștiință națională moldovenească”. Astfel, Vasile Harea a scris: „Dacă pe vremuri s-au făcut atâtea jertfe pentru macedo-români, care sunt despărțiți de noi prin alte grupuri etnice, care vorbesc un dialect deosebit de al nostru, cum putem noi lăsa fără sprijin pe românii transnistreni, care vorbesc dulcele grai moldovenesc și la care nu s-a stins conștiința că sunt moldoveni” (*Românii de peste Nistru*, București, fără an, p. 17-18). Politrucul a rupt doar fraza subliniată, deși nici aceasta nu-l ajută prea mult, pentru că este definitiv stabilit că „graiul moldovenesc” este unul dintre graiurile subdialectului nordic daco-român, parte a limbii române (Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994, *passim*).

Pageinile de sfârșit ale acestei căznite „făcăături” ideologice sunt rupte de cele anterioare, fiind consacrate Basarabiei și teoriei marxiste a formării națiunii. Astfel, activistul, cocoțat pe apriga propagandă sovietică din vremea RSS Moldovenești în direcția creării unei „limbi moldovenești” ca miez al unei iluzorii „națiuni moldovenești”, consideră, în disprețul oricărei dovezi istorice și a realității cotidiene din Moldova dintre Prut și Nistru, că proiectul propagandistic a reușit. Altoirea unei „limbi moldovenești” pe trunchiul limbii române a eșuat, pentru că „altoiul” s-a dovedit de aceeași esență ca și trunchiul; până și politrucul a fost „victimă” acestui proces, atât în anii de dinainte de 1991, când în teza de doctorat, spre exemplu, folosește un vocabular identic cu al lingviștilor din România, cât și în anii de după, când, chiar în acest ultim „produs” ideologic „moldovenizator”, folosește o limbă română, cu greșeli gramaticale grave, dar plină de neologisme, spre exemplu: „abordarea strict științifică, descorsată de postulatele dogmatice, demonstrează, că explicarea (și chiar folosirea) neadecvată a unor noțiuni și termeni, ce țin de problematica națională, poate periclita menținerea unui climat interetnic echilibrat” (p. 387). Astfel, observăm că politrucul pare a crede în existența unei „limbi moldovenești”, pe care însă nu o folosește, de aceea nu are rost să reluăm aici demonstrațiile fără cusur, care au arătat că „limba moldovenească” este un artefact propagandistic, fără nici o legătură cu istoria și viața unei limbi (*Tratat de*

dialectologie românească, Craiova, 1984; *Limba română și varietățile ei locale*, București, 1995; *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, București, 2003; *Limba română este patria mea*, ediția a II-a, Chișinău, 2007 etc.). Ca și în cazul perioadei 1859-1918, activistul comunist evită cu grijă relatarea situației actuale din Transnistria, unde situația românilor și a limbii române se înrăutățesc continuu (vezi Mihai Grecu, Anatol Țăranu, *Politica de epurare lingvistică în Transnistria*, Cluj-Napoca, 2005).

Înainte de încheiere, politrucul se întoarce la capitolul dedicat românilor din Ucraina, doar pentru a striga din nou împotriva cărții lui Ion Popescu și Constantin Ungureanu (*op. cit.*), cei care au dezvăluit situația grea a minorității românești; politrucul recunoaște, în cele din urmă, „calitatea cărții: multă și diversă informație etnodemografică, sociolingvistică folositoare oricărui cercetător pertinent”. Imper-tinentul plagiator își încheie fantasmagoria printr-o serie de concluzii extrase din materia bolnavă a acestei „făcături” propagandistice.

În loc de încheiere, vom aduce aminte cuvintele doinite amar de o femeie din satul Camașovka (regiunea Odesa), din pricina propagandei agresiv antiromânești (consemnate de un reporter al televiziunii „Realitatea”, ianuarie 2009): „de ce nu ne lăsați în pace?, de ce nu ne lăsați în pace?”

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”
ÎN ANUL 2008

Activitatea științifică desfășurată de către membrii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” a urmat, și în anul 2008, coordonatele specifice cercetării academice, confirmate și consacrate în ultimii ani prin rezultate remarcabile. Astfel, programele și proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr consistent de volume, câștigarea și participarea la granturi interne și internaționale, publicarea a numeroase studii și articole de specialitate, patronarea unor periodice consacrate, participarea la diverse schimburi interacademice, dovedesc, o dată în plus, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean.

Principala coordonată a activității științifice la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” o constituie programele și proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și cu numărul de cercetători implicați. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor și articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări științifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I, Instrumente de lucru, coordonat de Silviu Văcaru, cs II, conține două proiecte:

1. *D.R.H., A., Moldova*, vol. IX (1595-1598), ed. dr. Petronel Zahariuc, cs II, dr. Silviu Văcaru, cs II, drd. Marius Chelcu, cs III, drd. Cătălina Chelcu, CS, termen final 31 decembrie 2008.

2. *Repertoriu numismatic medieval românesc. Partea II, 1775-1821*, dr. Viorel Butnariu, cs II, termen final 31 decembrie 2008.

În cadrul acestui program au apărut volumele XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Dumitru Ciurea și Nistor Ciocan), 2005, Ed. Academiei, București, 750 p, și XXVIII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu), Ed. Academiei, București, 2006, 970 p. De asemenea, au mai fost publicate o serie de studii monografice, volume de documente și culegeri de studii, precum: Petronel Zahariuc, Florin Marinescu și Ioan Caproșu, *Documente românești din arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog (I)*, Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iași, 2005; Flavius Solomon, Alexandru Zub, Marius Chelcu (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea*, Ed. Trinitas, 2005; Mihai-Ștefan Ceașu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2007; Marius Chelcu (ed.), *Statisticile populației Moldovei. Ținutul Bacău, ocolul Trotuș, 1832*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Cătălina Chelcu (ed.), *Statisticile populației Moldovei. Ținutul Bacău, ocolul Tazlăul Sărat, 1832*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Silviu Văcaru, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului XVII*, Iași, Ed. Junimea, 2006; idem, *Dumești Vasluiului*, Ed. Panfilius, 2006; Silviu Văcaru, *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). Ținutul Romanului. Partea 1 (1820)*, Editura SudIS, 2008, 356 p.; Silviu Văcaru, Aurelia Ichim, *Monumentul. Cercetare, proiectare, conservare*, vol. VI, Ed. Trinitas, 2005; vol. VII, Ed. Trinitas, 2006; vol. VIII, Ed. Fundației Axis, Iași, 2007; Petronel Zahariuc ș.a., *Depotestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2006; idem, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2008, 302 p. (+ ilustrații); idem, *Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, în colaborare cu Florin Marinescu, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2008, 400 p.; Viorel Butnariu, *Monnaies et parures du Musée Départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, Iași, 2007.

Programul II, Stat, societate și individ în perioada construcției naționale, coordonat de dr. Dumitru Vitcu, cuprinde șapte proiecte:

1. *Chestiunea evreiască în raporturile internaționale ale României (1866-1918)*, dr. Dumitru Vitcu, csI, termen final 31 decembrie 2008.

2. *Opinie publică politică și societate în Bucovina la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, csI, termen final 31 decembrie 2008.

3. *România și marele război. Prizonierii români din armata austro-ungară*, dr. Dumitru Ivănescu, csI., termen final 31 decembrie 2008.

4. *Problematica modernizării și a construcției naționale în viziunea conservatorilor. Cazul lui Petre P. Carp*, dr. Cătălin Turliuc, csI, termen final 31 decembrie 2008.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVI, 2009, p. 477–490

5. *Organizarea serviciilor diplomatice naționale și a ministerului de specialitate (1862-1914)*, dr. Gabriel Bădărău, csII, termen final 31 decembrie 2008.

6. *Asimilare și identitate etnică în mediul urban din Europa de Est și Sud-Est. Sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX*, dr. Flavius Solomon, csII, termen final 31 decembrie 2008.

7. *Grupări, personalități și tendințe în viața politică românească în primul deceniu de după obținerea independenței României*, dr. Liviu Brătescu, cs III, termen final 31 decembrie 2009.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe volume tipărite în edituri din țară și străinătate. Dintre ele amintim: Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, *La Roumanie et La grande Guerre*, Ed. Junimea, Iași, 2005; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul marelui război*, Ed. Junimea, Iași, 2005; Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Ed. Junimea, Iași, 2005; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, *Istorie și societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII-XX*, Junimea, 2005, Iași; Mihai-Ștefan Ceașu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2007; Mihai-Ștefan Ceașu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș. 1756-1832*, Editura Junimea, Iași, 2007, 330 p.; Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu (ed.), *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații românești*, Ed. Junimea, Iași, 2006; Dumitru Vitcu, *Lumea românească și Balcanii în reportajele corespondenților americani de război (1877-1878)*, Ed. Junimea, Iași, 2005; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Regulamentul Organic al Moldovei*, Ed. Junimea, Iași, 2005; Dumitru Vitcu (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Junimea, Iași, 2005; Flavius Solomon, Krista Zach, Cornelius R. Zach, *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München, IKGS Verlag, 2005; Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob (ed.), *România interbelică în paradigmă europeană*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2005; Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei, C. Turliuc (coord.), *Iași. Memoria unei capitale*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2008, 538 p. De asemenea, numerele IX/2005 și X/2006 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul III, Cultură și modernizare în România: secolele XIX-XX, coordonat de acad. Alexandru Zub, cuprinde șase proiecte:

1. *Călătorii formative ale tinerilor români în spațiul grecesc (secolul XIX)*, drd. Leonidas Rados, cs II, termen final 31 decembrie 2008.

2. *Politici comemorative în România primei jumătăți a secolului XX. Eroi, tipologii, semnificații*, dr. Andi Mihalache, cs II, termen final 31 decembrie 2008.

3. *Duel, masculinitate, insultă. O perspectivă asupra capitalului social în România modernă*, scadență la 31 decembrie 2009, drd. Mihai Chiper, cs, termen final 31 decembrie 2009.

4. *Legislația – factori al modernizării Bisericii Ortodoxe Române (1873-1928)*, drd. Monica Marțincu, ac.

5. *Manualele de istorie în România secolului XX: proiecte, polemici, tendințe*, dr. Cătălina Mihalache, cs III, termen final 31 decembrie 2009.

6. *Statutul intelectualului în societatea românească în prima jumătate a secolului XIX*, drd. Alexandru Istrate, cs, termen final 31 decembrie 2008.

La acest program au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară și străinătate. Revista „Xenopoliana” a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: *A scrie și a face istorie. Practici, simboluri, tipuri de lectură*, ed. Cătălina Chelcu, Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XII, 2004); *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, ed. Liviu Brătescu, Ovidiu Buruiană, coord. Alexandru Zub (XIII, 2005); *Ritualuri politice în România modernă*, ed. Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XIV, 2006); *Conservatorismul românesc. Personalități, tendințe și guvernări*, ed. Liviu Brătescu, Mihai Chiper (XV, 2007).

De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale*, Ed. Alfa, Iași, 2005; idem, *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2007; idem, în *In medias res. Studii de istorie culturală*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2007 (în colab. cu Adrian Cioflâncă); Leonidas Rados, *Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Ed. Omonia, 2005; idem, *Școlile grecești din România (1857-1905). Restituții documentare*, Ed. Omonia, București, 2006; Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2007; Mihai Chiper (editor), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Iași, Ed. Pim, 2008; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Institutul European, Iași, 2005; idem, *Clio sub semnul interogației: idei, sugestii, figuri*, Polirom, Iași, 2006; idem, *Romanogermanica. Secvențe istoriografice*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2006; idem, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2005; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2005.

Programul IV, Public și privat în România secolului XX, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, cs I, cuprinde patru proiecte:

1. *Metodele de lucru ale Securității în timpul regimului comunist*, scadentă la 31 decembrie 2009, drd. Sorin D. Ivănescu, cs III, termen final 31 decembrie 2009.
2. *Eliberarea deținuților politici la sfârșitul regimului Gheorghiu-Dej (1962-1964)*, dr. Dorin Dobrințu, cs III, termen de finalizare 31 decembrie 2009.
3. *Activitatea de propagandă și spionaj a Legației R.P.R. din Washington, pe teritoriul Statelor Unite ale Americii (1946-1955)*, dr. Paul Nistor, cs III, termen final 31 decembrie 2009.
4. *Organizațiile de tineret comuniste și rolul lor în angrenajul totalitar din România (1945-1965)*, drd. Adrian Cioflâncă, cs III, termen final 31 decembrie 2010.

Studiile și articolele publicate în reviste academice și volume tematice, comunicări științifice la manifestări din țară și străinătate, dar și elaborarea a mai multor volume reprezintă contribuția cercetătorilor angajați la acest program. Din ultima categorie fac parte următoarele lucrări: *Raport final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, de Alexandru Zub, Dorin Dobrințu, Adrian Cioflâncă ș.a., București, Ed. Humanitas, 2007; Dorin Dobrințu, Constantin Iordache, *Țărâniea și puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România*, Iași, Ed. Polirom, 2005; Dorin Dobrințu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, Iași, Editura Polirom, 2008 (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Andrei Muraru, Liviu Pleșa și Sorin Andreescu); Dorin Dobrințu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Editura Polirom, 2008; Cătălin Turliuc, Alexander Rubel, *Totalitarism, ideologie și realitate socială în România și RDG*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași, 2006; Sorin D. Ivănescu, Silviu Moldovan, Slobodan Glumăț, *De la titoism la stalinism și retur*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, Ed. Vreamea, București, 2006; Paul Nistor (ed.), *Relații internaționale. Lumea de ieri, lumea de mâine*, Ed. Pim, Iași, 2007. De asemenea, se află sub tipar volumele *Public și privat în România regimului de democrație populară*, editat de Cătălin Turliuc, Ed. Junimea, Iași, 350 p., și Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Ed. Junimea, Iași.

Programul V, Problema orientală. Factori și implicații în Europa est-centrală, coordonat de dr. Veniamin Ciobanu, csI, cuprinde două proiecte:

1. *Primul Război Mondial, epilog al problemei orientale ca problemă europeană (1856-1923)*, dr. Veniamin Ciobanu, csI, termen final 31 decembrie 2008.
2. *Repercusiuni târzii ale Chestiunii Orientale. Marile puteri și problema Balcanilor în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial*, dr. Bogdan Alexandru Schipor, cs III, termen final 31 decembrie 2009.

Atât studiile publicate în reviste românești și străine, cât și comunicări susținute la manifestări științifice naționale și internaționale, două volume de documente din arhive germane și suedeze (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*, vol. III, *Swedish Diplomatic Reports, 1799-1808*, Ed. Junimea, Iași, 2006, 550 p., și vol. IV, *1791-1796*, Ed. Junimea, Iași, 2006, 456 p.; volumul VI: *English and Swedish Diplomatic Reports, 1792-1814* (în colaborare), Editura Junimea, Iași, 2008), precum și cinci volume de studii (Veniamin Ciobanu, *Statele nordice și problema orientală (1792-1814)*, Ed. Junimea, Iași, 2005; idem, *Raportul putere centrală-factori politici interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române în secolele XVII-XVIII*, Ed. Junimea, Iași, 2005; idem, *Evoluții politice în Europa centrală și de est (1774-1814)*, Ed. Junimea, Iași, 2007; Liviu Brătescu și Ovidiu Buruiană (ed.), *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, în „Xenopoliana” (XIII, 2005), Ed. Junimea, Iași, 2005; Liviu Brătescu, Mihai Chipere, *Conservatorismul românesc. Personalități, tendințe și guvernări*, în „Xenopoliana”, XV, 2007), Bogdan-Alexandru Schipor, *Politica Marii Britanii la frontiera de vest a Uniunii Sovietice, 1938-1941*, Junimea, Iași, 2007, constituie rezultatele celor implicați în acest program.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii ori ediții critice.

a. Volume de autor:

- Dorin Dobrințu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, Iași, Editura Polirom, 2008 (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Andrei Muraru, Liviu Pleșa și Sorin Andreescu).
- Mihai-Ștefan Ceașu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș. 1756-1832*, Editura Junimea, Iași, 2007, 330 p.
- Petronel Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2008, 302 p. (+ ilustrații).
- Cătălin Turliuc, *Proiecte de unificare europeană în secolul XX*, suport curs, I.D., anul V, Facultatea de Istorie, Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 2008.

b. Volume editate și coordonate:

- Petronel Zahariuc, *Documente românești din Arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, în colaborare cu Florin Marinescu, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2008, 400 p.

- Petronel Zahariuc, „Revista de Istorie Socială”, Iași, t. X-XI, 2005-2006, Iași, Editura Polirom, 2008, 700 p.
- Veniamin Ciobanu, Leonidas Rados, Alexandru Istrate (editori), *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Volume VI: *English and Swedish Diplomatic Reports, 1792-1814* (în colaborare), Editura Junimea Iași, 2008, 252 p.
- Silviu Văcaru, *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). Ținutul Romanului. Partea 1 (1820)*, Editura SudIS, 2008, 356 p.
- Dorin Dobrinu, Șerban Marin (coordonatori), *Arhivele Naționale ale României, Raport de activitate – 2007*, Arhivele Naționale ale României, 2008.
- Dorin Dobrinu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Editura Polirom, 2008.
- Paul Nistor (coordonator), *Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Editura Pim, Iași, 2008.
- Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei, C. Turliuc (coord.), *Iași. Memoria unei capitale*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2008, 538 p.
- Mihai Chiper (editor), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Iași, Editura Pim, 2008.
- Ariadna Camariano-Cioran, *Relații româno-elene. Studii istorice și filologice (secolele XIV-XIX)*, ediție, studiu introductiv, tabel cronologic, note, traducerea textelor din limba greacă de Leonidas Rados, București, Editura Omonia, 2008, 766 p. + planșe.
- Andi Mihalache, „Anuarul Institutului de Istorie «A.D.Xenopol»”, tom XLV, 2008.
- c. Volume aflate sub tipar și în pregătire:
- Alexandru Zub, Gh. Cliveti, Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu, *Unirea Principatelor Române la 150 de ani*, Junimea, Iași.
- Dorin Dobrinu, Constantin Iordache (editori), *Peasants into Lumpens. The Process of Land Collectivization in Romania, 1949-1962* (Budapest, New York: CEU Press).
- Dorin Dobrinu, *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 - începutul anilor '60)*, vol. I-II.
- Dorin Dobrinu, Cosmin Budeancă, *Rezistența armată anticomunistă din România*, volum ilustrat, în ediție bilingvă (română și engleză).
- Dorin Dobrinu, Dănuț Mănăstireanu (coordonatori), *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante românești*.
- Dorin Dobrinu (editor), *Ajutorul Marelui Frate. Consilierii sovietici în documente din arhivele românești, 1948-1964*.
- Dorin Dobrinu, Mihnea Berindei, Armand Goșu (editori), *Documente privind istoria comunismului din România. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, anexă a Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, vol. I.
- Dorin Dobrinu, Andrei Muraru (editori), *Supraviețuitorii. Decretele de eliberare a deținuților politici din România (1962-1964)*, vol. I-IV.
- Radu R. Rosetti, *Jurnal: 1920, 1932-1934, 1938-1943*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ovidiu Buruiană și Dorin Dobrinu.
- Gheorghe Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, Editura Academiei Române, 375 p.
- Veniamin Ciobanu, Leonidas Rados, Alexandru Istrate (editori), *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*, Vol. VII: *Swedish Diplomatic Reports 1811-1814*, Junimea, Iași.
- Veniamin Ciobanu, *Primul Război Mondial – epilog al chestiunii europene ca problemă europeană (1856-1923)*, Junimea, Iași.
- Dumitru Vitcu (coordonator), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale (secolele XIX-XX)*, Editura Junimea, Iași.
- Cătălina Mihalache, *Didactica memorării. Istorii de uz școlar în România secolului XX*.
- Dumitru Ivănescu (coordonator), *Patrimoniu național și modernizare în societatea românească: instituții actori, strategii (secolele XIX-XX)*, Iași, Ed. Junimea.
- Dumitru Ivănescu, *Un reper al modernizării: domeniul Anastasie Bașotă*, Ed. Junimea.
- Petronel Zahariuc, *Relațiile dintre Țările Române și Biserica Răsăritenă în sec. XIV-XIX. Contribuții*, Ed. Universității Al. I. Cuza, Iași.
- Petronel Zahariuc, Laurențiu Rădvan (editori), *Orașul Iași – 600 de ani de atestare documentară*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași.
- Andi Mihalache, Alexandru Istrate (coordonatori), *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași.
- Sorin Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Iași, Ed. Junimea.
- Florea Ioncioaia, Leonidas Rados (editori), *Studii în istoria Universității*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza.

– Leonidas Rados (editor), *Documente relative la primele studente ale Universității din Iași*, vol. I, *Studentele Facultății de Litere (1879-1895)*, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și indici ale editorului.

– Viorel Butnariu, *Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*, în seria CORPVS NUMMORUM MOLDAVIAE-IV, aflat în faza de finalizare și înscris în bugetul de cheltuieli al Muzeului Județean Botoșani pentru anul 2009.

În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” au obținut sau au participat la un număr de 17 granturi, dintre care patru internaționale:

a. naționale:

– Dr. Dumitru Ivănescu (director de proiect), acad. Alexandru Zub, dr. Cătălin Turliuc, dr. Silviu Văcaru, dr. Andi Mihalache, drd. Sorin Ivănescu, dr. Liviu Brătescu, drd. Mihai Chiper, dr. Cătălina Mihalache, drd. Alexandru Istrate, drd. Alexandru Dumitru Zub, grant CNCIS 1472, 2006-2008, *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori și strategii (secolele XIX-XX)*.

– Dr. Veniamin Ciobanu (director de proiect, dr. Leonidas Rados, drd. Alexandru Istrate, *Poziția internațională a Principatelor Române reflectată în surse documentare străine. Secolele XVIII-XIX*), grant CNCIS 1270/2007.

– Adrian Cioflâncă, titular al proiectului de cercetare, *Complicitate, indiferență și solidaritate în timpul Holocaustului. Atitudini ale contemporanilor față de pogromurile din România*, susținut de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007-2008.

– Drd. Mihai Chiper (director de proiect), grant CNCIS PN II, Tip TD, 224/2007-2008: *Pașoptismul în cultura română. Memoria revoluționară în a doua jumătate a secolului XIX*.

– Alexandru Istrate (director de proiect), grant TD-CNCIS, *Cultura istorică a societății românești în tranziția spre modernitate*, 2008-2009; (director de proiect), *Mobilitate doctorală CNCIS, 5/2008, Cultura istorică a societății românești în tranziția spre modernitate*, 1-31 octombrie 2008, București-Arhivele Naționale Centrale.

– Dr. Dumitru Vitcu (director de proiect), dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin Ivănescu, dr. Bogdan Schipor, grant GAR nr. 11/2008, *Stat, societate și individ în perioada construcției naționale (secolele XIX-XX)*, finalizat la 31 octombrie 2008.

– Dr. Petronel Zahariuc (director de proiect), dr. Leonidas Rados, drd. Cătălina Chelcu, drd. Marius Chelcu, grant CNCIS, nr. 1197, cu tema *Relațiile dintre Țările Române și Bisericele Răsăritene în sec. XIV-XIX (Muntele Athos, Serbia, Bulgaria, Grecia)*, obținut în 2006, pentru perioada 2006-2008, la Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

– Dr. Petronel Zahariuc (director de proiect), drd. Cătălina Chelcu, grant CNCIS, din cadrul PN II, *Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010*, cu tema *Istorie românească în Arhivele de la Muntele Athos*.

– Dr. Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCIS, din cadrul PN II, *Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010*, director de proiect conf. dr. Maria Magdalena Székely: *Tezaure documentare și artistice românești în Bulgaria și Orientul Apropiat (Ierusalim și Sinai)*.

– Dr. Cătălin Turliuc (director de proiect), dr. Ion Agrigoroaiei, dr. Gheorghe Iacob, grant al Primăriei Mun. Iași, „*Iașul în șapte veacuri. Destin și devenire istorică*”.

– Dr. Laurențiu Rădvan (director de proiect), dr. Petronel Zahariuc, grantul CNCIS, din cadrul PN II, *Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010: De la schimbătorii de bani la băncile moderne. Impactul activității financiare asupra dezvoltării urbane din Moldova (sec. XVI – prima parte sec. XX)*.

– Dr. Andi Mihalache, dr. Cătălina Mihalache, drd. Alexandru Istrate, *Proiectul de cercetare Repertoriul fișelor analitice ale monumentelor istorice din Municipiul Iași*, parte din *Programul Național de Implementare a unui Sistem Informațional Geografic (Gis) Pentru Protecția Patrimoniului Cultural Național Imobil (Arheologie și Monumente Istorice) Egispat*, conform *Normei metodologice din 18/04/2008 de clasare și inventariere a monumentelor istorice*, publicată în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 540 din 17/07/2008; finanțat de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Iași.

b. internaționale:

– Dr. Andi Mihalache, dr. Cătălina Mihalache, drd. Adrian Cioflâncă, *Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe*, coordonat de prof. Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Champaign, SUA) și prof. Stefan Tröbst (University of Leipzig, Germania); durata 2006-2009.

– Drd. Adrian Cioflâncă, participant în 2008 la proiectul internațional *Working Together to Save the Jewish Heritage*, derulat de Asociația IDEE și susținut de Rothschild Foundation Europe. Responsabil pentru tema: *Comunitatea evreiască din Târgu Neamț*.

– Dr. Ofelia Ichim (director de proiect), dr. Cătălin Turliuc, Florin Teodor Olariu, dr. Maria Nicoleta Turliuc, grant DRP, Ministerul de Externe, *Emigranți din România la Torino (1989-2006) – O abordare cultural antropologică*, (2007-2009).

– Dr. Cătălin Turliuc, Program PHARE, *Cooperare transfrontalieră*, consultant științific, instructor-expert, „*Responsabilitate și cooperare transfrontaliera în presa locală*”, Nr. Ref. Phare CBC-2005-Ro/2005 617-537.01.02.

În anul 2008 Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, în afara ședințelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau cu un caracter internațional:

a. naționale:

– 24 ianuarie 2008, simpozionul *Destine întrepătrunse – Iașul și Unirea Principatelor*, organizat împreună cu Primăria orașului Iași. De la Institutul „A.D. Xenopol” au participat acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, dr. Cătălin Turliuc.

– 24 ianuarie 2008, Dezbaterile *24 ianuarie 1859 – 149 de ani*, organizată împreună cu Muzeul Unirii din Iași, 24 ianuarie 2008. De la Institutul „A.D. Xenopol” au participat dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, dr. Cătălin Turliuc și dr. Liviu Brătescu.

– 30 iunie 2008, Dezbaterile *Concepte și metodologii în Studiul Relațiilor Internaționale. In Memoriam Mihai Timofte*, în colaborare cu Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”, Iași, Fundația academică „Petre Andrei”, Institutul de cercetări Interdisciplinare „Petre Andrei” și Centrul de Studii și Relații Internaționale. De la Institutul „A.D. Xenopol” a participat dr. Cătălin Turliuc.

– 23 septembrie 2008, simpozionul *600 de ani de atestare documentară a orașului Iași*, organizat în cadrul Zilelor Academice Iașene. De la Institutul „A.D. Xenopol” au participat acad. Alexandru Zub, dr. Petronel Zahariuc, drd. Marius Chelcu, drd. Cătălina Chelcu, dr. Silviu Văcaru, drd. Alexandru Istrate, dr. Cătălin Turliuc.

– 24 septembrie 2008, simpozionul *România modernă. Construcție națională și implicații europene*, organizat în cadrul Zilelor Academice Iașene. De la Institutul „A.D. Xenopol” au participat acad. Alexandru Zub, dr. Gheorghe Cliveti, dr. Gabriel Bădărău, drd. Alexandru Istrate, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu, dr. Flavius Solomon, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Andi Mihalache, dr. Liviu Brătescu.

b. internaționale:

– 3-4 decembrie 2008, simpozionul internațional *Diplomație și conflict în relațiile internaționale*, organizat împreună cu Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași și Muzeul Unirii, Iași. De la Institutul „A.D. Xenopol” au participat dr. Paul Nistor, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, dr. Liviu Brătescu.

În afara manifestărilor științifice mai sus menționate, cercetătorii institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– Alexandru Istrate, *Cataloagele cu evaluările elevilor de la Academia Mihăileană*, prezentată la simpozionul *600 de ani de atestare documentară a orașului Iași*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, 23 septembrie 2008; *Pledoarii pentru originalitate în istoriografia românească modernă. Prima jumătate a secolului XIX*, prezentată la simpozionul *România modernă. Construcție națională și implicații europene*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, 24 septembrie 2008; *Articolele de istorie din „Albina românească” 1829-1849*, prezentată la simpozionul național *Anul 1848 la români. Istoriografie și memorie culturală*, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie, 14-15 noiembrie 2008; *Teme și direcții de cercetare în istoriografia romantică*, prezentată la sesiunea națională de comunicări științifice *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 26-27 noiembrie 2008.

– Adrian Cioflâncă, *Mărturia lui Meir Shai, martor al deportărilor din Cernăuți în timpul Holocaustului*, comunicare susținută la simpozionul *Holocaustul și „Dreptii între popoare”*. Evocare Traian Popovici, organizat la Câmpulung Moldovenesc de Asociația pentru Educație, Democrație și Toleranță „Traian Popovici”, Asociația Evreilor Români Victime ale Holocaustului și Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 17.11.2008; *Critica „tiraniei” și a „despotismului” în Moldova regulamentară (1834-1849)*, comunicare susținută la simpozionul *Anul 1848 la români. Istoriografie și memorie culturală*, organizat de Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 14.11.2008.

– Dorin Dobrinu, *Caracteristicile rezistenței armate anticomuniste din România*, Iași, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, 4 octombrie 2008, fiind co-organizator al conferinței-dezbateri *Forme de rezistență în România comunistă – de la rezistența armată la rezistența prin cultură*; colaborare între Societatea de Studii Istorice din România, Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

– Mihai-Ștefan Ceaușu, *Partidele politice românești din Bucovina în viața politică provincială la începutul secolului XX*, la Simpozionul național *Public și privat în România secolului al XX-lea*, organizat de Fundația Academică „Petre Andrei” și Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 6 decembrie 2007; *Unirea Principatelor în context internațional*, la Simpozionul național *Destine întrepătrunse – Iașul și Unirea Principatelor*, organizat de Primăria Municipiului Iași, 24 ianuarie 2008; *Considerente privind atitudinea Austriei față de Unirea Principatelor*, la dezbaterile științifice *24 ianuarie 1859 – 149 de ani*, organizată de Muzeul Unirii din Iași, 24 ianuarie 2008; *Autonomia provincială a Bucovinei, de la deziderat, la realitate politică. 1848-1861*, la Ședința bilunară de comunicări științifice a Institutului „Xenopol”, Iași, 20 martie 2008; *Viață politică și presă în Bucovina la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, la Simpozionul național *România modernă. Construcție națională și implicații europene*, organizat în cadrul Zilelor

Academice Iașene, Iași, 24 septembrie 2008; *Stagiu de documentare în Austria*, la Ședința bilunară de comunicări a Institutului „Xenopol”, Iași, 29 mai 2008.

– Gheorghe Cliveti, *Istoria diplomatică și istoria diplomației – sinonimii și delimitări disciplinare*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în 15 mai 2008; *Revoluția română de la 1848- „o nație în călindarul lumii”*, în cadrul „Zilelor academice”, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în 24 septembrie 2008; *„Forțele profunde”- un concept istoriografic la un bilanț semicentenar*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în 13 noiembrie 2008; *Românii și ordinea europeană de la 1815*, la Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, în 28 noiembrie 2008.

– Dumitru Ivănescu, *Franța și unirea Principatelor Române*, Primăria orașului Iași, 24 ian. 2008; *Semnificația istorică a zilei de 24 ianuarie*, Muzeul Unirii Iași, 24 ian. 2008; *Baronul Adolph d'Avril și domnia lui Al. I. Cuza*, 22 martie 2008; *Al. I. Cuza, reprezentant al generației pașoptiste și făuritor al României moderne*, Vaslui, 25 martie 2008; *Semnificația istorică a domniei lui Al. I. Cuza*, Univ. M. Kogălniceanu, Iași, 20 mai 2008; *Organizarea misiunii militare în Siberia, 1920-1921*, Zilele Academice Iașene, sept. 2008.

– Liviu Brătescu, *Considerații privind criza politică din România la sfârșitul domniei lui Al.I. Cuza*, la Dezbaterile științifice 24 Ianuarie 1859-149 de ani, organizată de Muzeul Unirii din Iași, 24 ianuarie 2008; *Elita politică româșcană 1859-1900*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, cu prilejul zilelor orașului Roman, 30 martie 2008; *Iașul la 1866. Între contestare și acceptare politică*, la simpozionul organizat de Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Al.I. Cuza”, cu prilejul zilelor Universității „Al.I. Cuza”, 26 octombrie 2008; *Lideri, grupări și tensiuni politice în România(1868-1871)*, la simpozionul *Stat și societate în Europa*, organizat de Facultatea de Științe Socio-Umane din cadrul Universității Craiova, 14 septembrie 2008; *Căderea guvernului liberal radical(1867-1868). Un episod al problemei evreiești din România*, în cadrul simpozionului *Partide politice și minorități în România secolul XX*, organizat de Facultatea de Istorie și Patrimoniu din Sibiu, 15 noiembrie 2008; *Politica externă a României și presa românească (1866-1888)*, la simpozionul *Diplomație și conflict în relațiile internaționale*, organizat de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” și Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Al.I. Cuza” din Iași, 3 decembrie 2008; *Universitatea Al. I. Cuza. Facultatea de Drept (1859-1866). Organizare, proiecte și trasee biografice*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Vaslui, 27 noiembrie 2008.

– Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în discuția diplomației europene (1853-1856)*, Masa rotundă: “149 de ani de la Unirea Principatelor Române”, Muzeul Unirii, 24 ianuarie 2008; *Problema Strămtorilor între Congresul de pace de la Paris (1856) și Conferința de la Londra (1871)*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 17 aprilie 2008; *Problema Strămtorilor (1871-1878)*, Simpozionul „România modernă. Construcție națională și implicații europene”, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, 24 septembrie 2008.

– Paul Nistor, *Conferința de la San Francisco și formarea ONU (1945). Atitudini românești*, la Sesiunea științifică anuală *România în cadrul Uniunii Europene. Modele istorico-politice și instituționale*, organizată de Universitatea „Mihail Kogălniceanu”, Iași, mai 2008; *Echipe de fotbal, ansambluri folclorice și expoziții economice sau relațiile nonpolitice ale României cu blocul comunist în 1955*, la simpozionul *Stat și societate în Europa*, organizat de Universitatea din Craiova, noiembrie 2008; *ONU, Republica Populară Română și problemele internaționale de la începutul anilor '50 ai secolului XX*, la simpozionul *Diplomație și conflict în relațiile internaționale*, Iași, decembrie 2008; *Politica dificilă a României comuniste în direcția ONU (1945-1955)*, în cadrul Cercului de Relații Internaționale „Est-Democrația” – Iași, aprilie 2008; *Prima participare românească la ONU- 1956*, în cadrul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” – Iași, iunie 2008; *Istoria relațiilor româno-americane. Surse documentare*, la simpozionul *O problemă mereu actuală: documentele epocii contemporane*, organizat de către Centrul de istorie și civilizație europeană – Iași cu prilejul „Zilelor Academice Iașene”, octombrie 2008; *Solidarități militare, curtoazii politice și acorduri economice sau relațiile României cu statele comuniste la începutul Războiului Rece*, la „Zilele Universității”, Universitatea „Al. I. Cuza” – Iași, octombrie 2008.

– Dumitru Vitcu, *Însemnătatea istorică a Unirii Principatelor*, Focșani, Simpozionul Național *Unirea Principatelor Române*, organizat de Inspectoratul Școlar al Județului Vrancea, 22 ianuarie 2008; *Orașul Iași – leagăn al Unirii Principatelor*, Iași, Simpozionul *Unirea Principatelor, de la idee la faptă*, organizat de Primăria Municipiului Iași, 24 ianuarie 2008; *Unionism și separatism. Noi reflecții*, Iași, Masă rotundă: *24 ianuarie 1859- 2008*, organizată de Muzeul Unirii și Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, 24 ianuarie 2008; *Din istoria cristalizării și afirmării clasei politice în societatea românească modernă: anul 1857*, Suceava, Simpozionul festiv „Zilele Universității”, organizat de Facultatea de Istorie și Geografie a Universității „Ștefan cel Mare”, 14 martie 2008; *Unicitatea lui Alexandru Ioan Cuza*, Bârlad, Simpozion *Al.I. Cuza – personalitate europeană*, organizat de Biblioteca Județeană Vaslui, 22 martie 2008; *Mihail Kogălniceanu – omul unei epoci*, Vaslui, Simpozion *160 de ani de la revoluția română din 1848*, organizat de Muzeul Județean de Istorie, Vaslui, 25 martie 2008; *Războiul pentru independență națională: enigme și erori politice, controversate istoriografice*, Iași, „Zilele Academice Iașene”, Simpozionul *România modernă. Construcție națională și implicații europene*, organizat de Institutul „A.D. Xenopol”, 24 septembrie 2008.

– Bogdan-Alexandru Schipor, *România, Marea Britanie și problema garanțiilor occidentale, 1 septembrie 1939-1 iulie 1940*, comunicare susținută la sesiunea de manifestări științifice organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, cu prilejul Zilelor Universității, 24 octombrie 2008; *Înlocuirea lui Maxim Litvinov cu Viaceslav Molotov, 3 mai 1939. Repercusiuni asupra negocierilor tripartite*, comunicare susținută la sesiunea de comunicări a Institutului „A.D. Xenopol”, organizată la data de 30 octombrie 2008.

– Petronel Zahariuc, *Câteva date despre biserica Sfântul Atanasie din Copou, ctitoria lui Vasile Lupu*, comunicare la Simpozionul „Iași – orașul bisericilor”, Iași, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, 16 iunie 2008; *Despre începuturile orașului Iași. Dovezi vechi și interpretări mai noi*, comunicare la Simpozionul „600 de ani de atestare documentară a orașului Iași”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 23 septembrie 2008; *„Ca să fie pentru învățătura și luminarea minților copiilor din Moldova”. Actul de fondare al Colegiului ieșean întemeiat de Vasile Lupu*, comunicare la Simpozionul „Orașul Iași – 600 de ani de atestare documentară”, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 25 octombrie 2008.

– Cătălina Chelcu, *„Fiindu atunci (...) legați cu prietășugu”. Note de terminologie medievală*, comunicare în cadrul ședințelor bilunare desfășurate la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 17 februarie 2007; *Biserica Sfântul Gheorghe – Lozonschi. Contribuții* (simpozion organizat de Mitropolia Moldovei și Bucovinei în cadrul „Zilelor Trinitas”, intitulat: „Iași, orașul bisericilor”, 17 iunie 2008); *Sinodul de la Iași în istoriografie*, susținută în cadrul simpozionului „600 de ani de atestare documentară a orașului Iași”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 23 septembrie 2008.

– Marius Chelcu, *Breasla curelarilor și biserica lor din Iași*, în cadrul ședinței bilunare de comunicări desfășurată la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – 17 ianuarie 2008; *Bresle și biserici din Iași*, comunicare susținută în cadrul simpozionului *Iași – orașul bisericilor*, organizat de Mitropolia Moldovei și Bucovinei în cadrul „Zilelor Trinitas”, 16 iunie 2008; *Comerț și meșteșug în Iași secolului XVII*, comunicare susținută în cadrul simpozionului *Iași – 600*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul „Zilelor academice ieșene”, 23 septembrie 2008.

– Cătălin Turliuc, *România anilor 90 și sistemul european de protecție a drepturilor omului*, la Simpozionul „Public și privat în România secolului al XX-lea”, 6 dec. 2007, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași; *Emigranți romani la Torino 1989 -2006, Stagiul de documentare*, comunicare la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, 17 ianuarie 2008; *Alexandru Ioan Cuza – Viziune și acțiune*, comunicare susținută la Simpozionul național „Destine întrepătrunse – Unirea Principatelor”, Iași, 24 ianuarie 2008; *Tinerețea lui Alexandru Ioan Cuza*, Conferință individuală la Casa de cultură a Municipiului Iași „M. Ursachi”, 24 ianuarie 2008; *Emanciparea politică a femeii în Nordul și Sudul Europei. Cazul Finlandei și României. Stagiul de documentare în Finlanda*, Comunicare la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” 31 ianuarie 2008; *Securitatea colectivă în perioada interbelică*, la APIR (Asociația Profesorilor de Istorie din România), Liceul Mihai Eminescu, 4 martie 2008; *90 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, Simpozion la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, 3 aprilie 2008; *10 Mai – Destin istoric și împlinire*, comunicare la Simpozionul „10 Mai – ziua identității naționale românești”, organizat la Casa de cultură a Municipiului Iași „Mihai Ursachi”, 9 mai 2008; *Să ne temem de Rusia?*, conferință la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Aula „Mihai Eminescu” 21 mai 2008; *Relațiile transatlantice în ultimele două decenii ale războiului rece*, comunicare la a XVI-a sesiune anuală de comunicări științifice a Universității „Mihail Kogălniceanu”, 23 mai 2008; *Unirea Basarabiei cu România în perspectiva construcției naționale românești*, comunicare la a XVI-a sesiune anuală de comunicări științifice a Universității „Mihail Kogălniceanu”, 23 mai 2008; *Acțiunea politică a exilului românesc imediat postbelic*, comunicare la a X-a Sesiune anuală de comunicări științifice a Universității „P. Andrei” din Iași „Teorie și acțiune politică în spațiul românesc”, Palatul Culturii, Sala Voievozilor, 6 iunie 2008; *Globalizare versus interes național*, la dezbateră „Concepte și metodologii în studiul relațiilor internaționale – În Memoriam Mihai Timofte”, Biblioteca județeană „Gh. Asachi” Iași, 30 iunie 2008; *Iașul în perioada „democrației populare”*, comunicare la Zilele Academice Ieșene, simpozion Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, 23 septembrie 2008; *Iașul în anii comunismului 1947-1989*, comunicare la Simpozionul național „Iași: istorie, cultură, patrimoniu”, Muzeul Literaturii Române Iași, 25-26 septembrie, 25 septembrie 2008; *Relațiile ruso-române în paradigma relațiilor internaționale*, la seminarul „130 de ani de relații diplomatice româno-ruse”, Iași 9-10 oct., Hotel Ramada, organizatori Comunitatea rușilor lipoveni, Universitatea „Al. I. Cuza”, Ambasada Federației Ruse.

– Silviu Văcaru, *Biserica „Sf. Voievozi” din Iași. Noi informații*, Simpozionul spiritual-academic „Iași, orașul bisericilor”, 16-17 iunie 2008; *Proprietățile bisericii catolice din Iași în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, Simpozionul „600 de ani de atestare documentară a orașului Iași”, 23 septembrie 2008; *Bejenari transilvăneni în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Sesiunea națională de comunicări științifice „Românii din sud-estul Transilvaniei. Istorie. Cultură. Civilizație, ediția a XIV-a, Mircurea Ciuc, 28-30 octombrie 2008; *Biserica „Sfinții Arhangheli” din Iași, ctitorie a vornicului Vasile Roșca?*, Simpozionul național „Monumentul. Tradiție și viitor”, ediția a X-a, Iași, 2-5 octombrie 2008; *Bejenari ardeleni în ținutul Bacău în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, Simpozionul național „Vasile Pârvan”, Bacău, 6-7 octombrie 2008.

- Mihai Chiper, *Bilanțul conservator al revoluției de la 1848 la jubileul din 1898*, în cadrul simpozionului *Anul 1848 la români. Istoriografie și memorie culturală*, Iași, 14-15 noiembrie, 2008.
- Viorel Butnariu, *Descoperirea numismatică de la Mănăstirea Bârnova – Casa stăreției, 1999*, comunicare prezentată la Simpozionul Național dedicat împlinirii a 620 de ani de la prima atestare documentară a Cetății de Scaun și a orașului Suceava și 90 de ani de la revenirea Bucovinei în hotarele Patriei Mame în 1918, Suceava, 20-22 noiembrie 2008.
- Flavius Solomon, *Orașul ca spațiu spiritual. Europa Est-Centrală la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX*. Iași, 6 martie, ședințele de comunicări de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”.
- b. internaționale:
 - Alexandru Istrate, *Vizibilitatea istoriografiei pașoptiste în tipăriturile vremii*, comunicare prezentată la cel de-al III-lea Simpozion de Studii Românești din Cehia – *Ipostaze ale identității românești*, Praga, 30-31 octombrie 2008.
 - Adrian Cioflâncă, *Preliminaries for the History of the Romanian Communist Youth Union*, comunicare susținută la a treisprezecea Convenție Mondială Anuală organizată de „The Association for the Study of Nationalities”, în cadrul panelului *Romanian Contemporary Issues*, New York (SUA), 10.04.2008.
 - Dorin Dobrințu, 29-30 noiembrie 2007: Washington DC, Statele Unite ale Americii, conferința *Stalinism Revisited – The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe and the Dynamics of the Soviet Bloc*, organizată de Institutul Cultural Român, Ambasada României în Statele Unite ale Americii, de Woodrow Wilson International Center for Scholars – Cold War International History Program, de Maryland University și Georgetown University; prezentarea comunicării *The Anticommunist Armed Resistance in Romania in Comparative Perspective*; 10 iunie 2008: Paris, Franța, conferință-dezbateri *L'analyse du communisme en Roumanie*, organizată de Institutul Cultural Român și Ambasada României în Franța; prezentarea comunicării *Un maquis est-européen. La résistance armée anticommuniste en Roumanie (1944-début des années 1960)*; 11 iunie 2008: Paris, Franța, conferință-dezbateri *La gestion du passé communiste en Roumanie*, organizată de Sciences Po./CERI (Centre d'études et de recherches internationales)/CNRS; prezentarea comunicării *L'ouverture des archives de la période communiste [en Roumanie]: obstacles et enjeux*.
 - Gheorghe Cliveti, *Rusia și independența României*, la simpozionul *130 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și Rusia*, organizat de Institutul Diplomatic Român, București, 5 noiembrie 2008.
 - Dumitru Ivănescu, *Asociația patriotică (1846). O chestiune controversată*, Iași, 23 mai 2008, simpozion internațional organizat de Universitatea M. Kogălniceanu, cu titlul *România în cadrul Uniunii Europene. Modele istorico-legislative și instituționale*.
 - Sorin Ivănescu, *Direcția de informații externe a Securității în timpul regimului „democrat-popular”*, Iași, 23 mai 2008, simpozion internațional organizat de Universitatea M. Kogălniceanu, cu titlul *România în cadrul Uniunii Europene. Modele istorico-legislative și instituționale; Arestările și perchezițiile operate de poliția politică în regimul de „democrație-populară”*, Institutul de Istorie Budapesta, 10 septembrie 2008.
 - Veniamin Ciobanu, *Problema românească și cea polonă în primul deceniu și jumătate ale secolului al XIX-lea*, în cadrul Simpozionului internațional *Polska i Rumunia – od historycznego sasiedztwa do europejskiego partnerstwa – Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european*, Suceava, 25-26 iulie 2008; *Polonezii și problema poloneză în viziunea unor diplomați străini acreditați la Istanbul (1791-1797)*, Sesiunea științifică internațională, cu genericul „Slavistica românească. Tradiții și perspective” (dedicată centenarului nașterii profesorilor Ion C. Chițimia și Pande Olteanu), Universitatea București, 3-5 octombrie 2008.
 - Bogdan-Alexandru Schipor, *Two victims for one goal. Romania and Finland in British policy in autumn 1939*, comunicare susținută la seminarul internațional *Bridge building between far-off European nations: Romania and Finland during the 20th century*, organizat la Târgoviște, în perioada 3-4 iunie 2008, de către Ambasada Republicii Finlanda din România, în colaborare cu Universitatea „Valahia” din Târgoviște și Centrul pentru Studiul Istoriei Relațiilor Internaționale „Grigore Gafencu”; *O perspectivă britanică asupra alianței româno-polone în primăvara anului 1939. Problema garanțiilor*, comunicare susținută la simpozionul internațional *Polonia și România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul european*, organizat la Suceava, în perioada 25-26 iulie 2008, de către Casa Polonă din Suceava și Ambasada Republicii Polonia din România.
 - Cătălina Mihalache, *How the present is asking for a suitable past. Schooling and remembering Communism*, în cadrul simpozionului internațional *Remembering Communism. New approaches to the history and memory of communism* (Universitatea Kliment Ohridski, Sofia, 26-30 septembrie 2008) organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism* (2007-2009), coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen.
 - Petronel Zahariuc, *Colecția de spițe genealogice de la Arhivele Naționale Iași. Noi contribuții*, la al XIV-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 15-17 mai 2008.

– Cătălin Turliuc, *Westernization of the NATO Partners on the path of their accession to full membership* la Simpozionul *Global and Regional Security Management. Costs and Benefits of NATO Partnerships*, organizat de NATO, MAE și Centrul de prevenire a Conflictelor și Early Warning, București 8-10 februarie, Hotel Intercontinental; *International Security, NATO and Afghanistan. Why Romania Matters* la Conferința *NATO Presence in Afghanistan: Romanian Contribution to the Global Peace and Security*, organizat de NATO Public Policy Department, RUSI, Euro Atlantic Council Romania și Centrul de Prevenire a Conflictelor și Early Warning, Iași 25-26 februarie, Casa Armatei; *Relațiile României cu Republica Moldova în contextul integrării europene a României* la Seminarul internațional *Responsabilitate și cooperare în presa locală. Proiect de cooperare transfrontalieră*, Programul Phare CBC-2005-Ro/2005 617-537.01.02, Hotel Unirea – Sala Training, Iași, 14-15 martie 2008; *Primăvara reîntregirii* la simpozionul internațional *90 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, organizat de Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Chișinău, Biblioteca „Onisifor Ghibu”, 27 martie 2008; *La protection des minorités nationales en Europe* conferință individuală în cadrul manifestării *La Protection Européenne des Droits de l'Homme*, organizată de Institutul „Rene Cassin” Strasbourg și Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 9 septembrie 2008.

– Viorel Butnariu, *Descoperirea numismatică de la Mănăstirea Bârnova – Casa stăreției (1999)*, comunicare prezentată la al IX-lea Simpozion de Numismatică organizat de Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei Chișinău în colaboare cu Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, Chișinău, 16-21 septembrie 2008.

– Andi Mihalache, *Les usages publics du secret: les archives du Service Secret Communiste Roumain* la simpozionul *Les archives judiciaires en question, du Moyen Âge à nos jours*, organizat de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 7-8 februarie 2008; *Filosofia marxist-leninistă și aplicațiile sale la istoria românilor*, la Universitatea Liberă Internațională din Chișinău, 13 mai 2008, în cadrul proiectului *Democratizing the teaching and learning of history: sharing the partnership experience*, finanțat de Fundația pentru o Societate Deschisă conform contractului nr.E1316 încheiat la 6.09.2005; *The Post-Communism Memory of Every Day Life under Ceausescu's rule*, în cadrul simpozionului internațional *Remembering Communism. New approaches to the history and memory of communism* (Universitatea Kliment Ohridski, Sofia, 26-30 septembrie 2008), organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism (2007-2009)*, coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Champaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen.

– Flavius Solomon, *Presa germană din Basarabia în anii 1918-1940*, la simpozionul *Frontierele spațiului românesc*, Oradea, 8-10 mai 2008, organizatori: Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale a Universității din Oradea; Facultatea de Istorie și Psihologie, Universitatea de Stat din Moldova; *Die historische Region Moldau*, în cadrul dezbateri *Südosteuropa der Regionen*, Viena, 29 septembrie, organizator: Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; *Vom Abendland zum Morgenland. Orthodoxe und Katholiken in der Moldau im Mittelalter*. Simpozionul *Between Worlds: Matthias Corvinus and his Time*. Cluj-Napoca, 23-26 octombrie 2008, organizatori: Academia Română, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei; *O paralelă posibilă: identitatea națională la ucraineni și români*. Seminarul *RO/MD Moldova în două scenarii*. Chișinău, 25-26 octombrie 2008, organizatori: Centrul pentru Artă Contemporană – KSAK Chișinău, în parteneriat cu Asociația Vector Iași; Conferința internațională *Transilvania în toamna anului 1918 și Unirea cu România. Realități interne și context internațional*, Cluj-Napoca, 19-21 noiembrie 2008, organizatori: Academia Română – Centrul de Studii Transilvane; Universitatea „Babeș-Bolyai” – Facultatea de Teologie Ortodoxă; *Politică și identitate etnică în Republica Moldova*. Conferința internațională *Identitate românească în context european*. Cluj-Napoca, 28-30 noiembrie 2008, organizator: Centrul de Analiză Politică, Universitatea „Babeș-Bolyai”.

În cadrul unor manifestări științifice internaționale sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2008, un număr de 9 cercetători de la Institutul De Istorie „A.D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Cehia, Federația Rusă, Franța, Republica Moldova, Suedia, Statele Unite ale Americii, Ucraina și Ungaria. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A.D. Xenopol”:

– Alexandru Istrate, Cehia, 30-31 octombrie 2008, cu prilejul celui de-al III-lea Simpozion de Studii Românești din Cehia, intitulat *Ipostaze ale identității românești*, Praga, unde a susținut comunicarea *Vizibilitatea istoriografiei pașoptiste în tipăriturile vremii*.

– Adrian Cioflâncă, Statele Unite ale Americii, 10-12 aprilie 2008, New York – participare cu o comunicare intitulată *Preliminaries for the History of the Romanian Communist Youth Union*, în cadrul panelului *Romanian Contemporary Issues*, la a treisprezecea Convenție Mondială Anuală, organizată de „The Association for the Study of Nationalities”; Austria, 15-19 iunie 2008, Linz, participare la Reuniunea plenară a *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*; Austria,

14-17 decembrie 2008, Viena, participare la Reuniunea plenară a *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*.

– Mihai-Ștefan Ceașu, Austria, Viena, 1-20 aprilie 2008, stagiul de documentare în arhivele și bibliotecile din Viena în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română și Academia Austriacă de Științe.

– Sorin Ivănescu, 3-17 septembrie 2008, stagiul de documentare în Ungaria, Budapesta, în cadrul schimburilor interacademice.

– Veniamin Ciobanu, Suedia, 9 iunie-7 iulie 2008, în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română și Academia Regală de Litere, Istorie și Antichități a Suediei.

– Cătălin Turliuc, 26-28 martie 2008, Chișinău, Republica Moldova, la simpozionul internațional *90 de ani de la Unirea Basarabiei cu România*, organizat de Asociația Istoricilor din Republica Moldova, Chișinău, Biblioteca „Onisifor Ghibu”, cu o comunicare intitulată *Primăvara reîntregirii*; 4-5 octombrie 2008, Cernăuți, Ucraina, cu prilejul simpozionului internațional *Cernăuți – 600 de ani de atestare documentară*.

– Andi Mihalache, Franța, Paris, 7-8 februarie 2008, la simpozionul *Les archives judiciaires en question, du Moyen Âge à nos jours*, organizat de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, cu o comunicare intitulată *Les usages publics du secret: les archives du Service Secret Communiste Roumain*; Republica Moldova, Universitatea Liberă Internațională din Chișinău, în cadrul proiectului *Democratizing the teaching and learning of history: sharing the partnership experience*, finanțat de Fundația pentru o Societate Deschisă conform contractului nr.E1316 încheiat la 6.09.2005, cu o comunicare intitulată *Filosofia marxist-leninista și aplicațiile sale la istoria romanilor*; Bulgaria, Sofia, în cadrul proiectului *Remembering Communism* (2007-2009), coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen, cu o comunicare intitulată *The Post-Communism Memory of Every Day Life under Ceausescu's rule*.

– Cătălina Mihalache, Bulgaria, Sofia, în cadrul proiectului *Remembering Communism* (2007-2009), coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) și Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanțat de Fundația Volkswagen, cu o comunicare intitulată *How the present is asking for a suitable past. Schooling and remembering Communism*.

– Flavius Solomon, Rusia, Moscova, 8-28 septembrie 2008, stagiul de documentare în arhivele și bibliotecile din Moscova, în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română și Academia de Științe a Federației Ruse; Austria, Viena, 29 septembrie - 1 octombrie 2008, în calitate de co-organizator al Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften și participant la dezbaterile *Südosteuropa der Regionen*; Republica Moldova, Chișinău, 25-26 octombrie 2008, ca participant la seminarul *RO/MD Moldova în două scenarii*, organizat de Centrul pentru Artă Contemporană – KSAK Chișinău, în parteneriat cu Asociația Vector Iași.

Din inițiativa președintelui României, s-a constituit o comisie pentru studierea regimului comunist din care fac parte și cercetătorii acad. Alexandru Zub, dr. Dorin Dobrinu și drd. Adrian Cioflâncă de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Comisia a tipărit un *Raport final*, prima ediție în 2006 și o alta, revăzută și îmbunătățită, în 2007, Ed. Humanitas, 896 p. Programul se continuă până în 2009. Totodată, drd. Adrian Cioflâncă face parte și din Comisia internațională pentru studierea Holocaustului, constituită, de asemenea, din inițiativa președintelui României.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” în anul 2008 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate, scoase sub egida instituției – „Anuar”, „Xenopoliana”, „SAHIR” ori „Strabon” –, dar și faptul că șase dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceașu și Veniamin Ciobanu.

Bogdan-Alexandru Schipor

IN HONOREM ALEXANDRU ZUB

Nu poate fi decât fericit, în spirit homeric, cel care ca Alexandru Zub și-a apropiat, cu îndreptățire, din partea contemporanilor, atâtea cuvinte elogioase asupra înfăptuirilor sale. În asemenea cuvinte, privind, sub numele ilustrului cărturar, deopotrivă omul și opera, s-au întrecut de câteva bune decenii personalități ale vieții culturale, exponenți de vază ai spiritului civic¹. S-a și ajuns la a fi invocată aproape ritualic strânsă presupunere între destinul uman și împlinirea intelectuale ale celui mai acoperit de lauri academici istoric român din timpurile noastre. Vocația pentru studiul istoriei a celui din nou celebrat², la o vârstă pe care fizionomia sa și vioiciunea gândirii sunt departe de a i-o trăda, a fost pusă sub semnul unei predestinări întărite până și de locul nașterii sale³, în nord-estul țării actuale unde, copil fiind, a văzut și a suferit cele mai înjuste schimbări de granițe din întreaga noastră istorie și de unde a luat calea învățaturii ca pe o datorie sacră de îndeplinit. I-a fost dat tânărului Alexandru Zub să fie nu numai un eminent studios, ci și un ardent militant în numele respectului adevărului despre trecutul național. Pentru impulsul de a vedea sub auspiciile unui atare adevăr comemorarea lui Ștefan cel Mare din 1957, a plătit cu cel mai mare preț, privarea de libertate. În viața personală, anii de recluziune i-au rămas ca o amintire dureroasă. A înțeles să depășească greul impas biografic prin a se dedica exemplar, aproape ibsenian, solitar și de aceea cu deplină reușită, studiului istoriei, mai ales la dimensiunea culturală a acestuia. S-a afirmat ca nume de prim-plan al literelor românești. A căpătat chipul de om iluminat de știința cărții cum l-au văzut nu puțini dintre semenii săi. Dan Hăulică și-l amintea, recent, „pe cel care era una din gloriile Facultății de la Iași, de Istorie și Filologie, pe Alexandru Zub, care, pornit la drum, ca Eminescu altădată, ca să celebreze la Putna mari amintiri ale ființei istorice românești, a avut de pătimit, din această pricină, ani grei de temniță”⁴. Nicolae Steinhardt i-a remarcat „calitățile morale și intelectuale, ca

¹ Leonid Boicu, *Alexandru Zub – 60!*, în volumul *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori Gabriel Bădăraș, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p. 1-6; Corneliu Ștefanache, *Un posibil portret (subiectiv, poate și sentimental, alcătuit din câteva amintiri)*, în vol. cit., p. 7-9; Pavel Chihai, *O conștiință contemporană: Al. Zub*, în vol. cit., p. 11-12; Pompiliu Teodor, *Personalitatea istoricului*, în vol. cit., p. 13-21; Mihai-Dinu Gheorghiu, *Un „personaj”*: Al. Zub, în vol. cit., p. 23-24; Dan Berindei, *Alexandru Zub la 60 de ani*, în „Memoriile Secției de Știință și Arheologie”, Academia Română, seria IV, tomul XIX, 1994, București, 1996, p. 157; Paul Michelson, *The Triumph of the Idea*, în vol. *Reflections on the Impact of the French Revolution*, by Alexandru Zub, Iași/Oxford/Portland, 2000, p. 7-15; Gh. Platon, *Alexandru Zub, un istoric de aleasă ținută*, în vol. *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX), Omagiu profesorului Alexandru Zub*, coordonatori Dumitru Ivănescu și Marius Chelcu, Iași, Junimea, 2005, p. 11-12; Dumitru Ivănescu, *Un om, o operă, o instituție*, în vol. cit., p. 13-17; Ovidiu Pecican, *Un spirit civic viu, neliniștit și responsabil*, în vol. cit., p. 19-20; Alexandru-Florin Platon, *In honorem Alexandru Zub*, în vol. cit., p. 21-23; Liviu Antonesei, *Pe urmele cărturarului, pe urmele cărturarilor*, în vol. *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, de Alexandru Zub, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. V-XVI etc.

² *Istoria ca lectură a lumii; Istorie și societate în spațiul est-carpatic*, volume omagiale la împlinirea vârstei de 60 de ani și, respectiv, de 70 de ani.

³ În *Cuvântul de răspuns* la Discursul de recepție al lui Alexandru Zub la Academia Română, Camil Mureșanu i-a remarcat „însemnele” locului nașterii: „Ați văzut lumina zilei lângă apele încă firave ale Siretului, în locuri de întretăiere ale unor amintiri istorice. Mai în sus, pe râu, Bălineștii, cu vechea ctitorie a lui Tăutul, logofătul. Înspre partea cealaltă, Ipoteștii lui Eminescu, iar dincoace de pragul Bucovinei, silueta zveltă a Dragomirnei, preludând înspre apus panteonului artistic și istoric al cucerniciei eroice românități medievale din Țara de Sus” (Academician Camil Mureșanu, *Cuvânt de răspuns* la Academician Alexandru Zub, *Discurs istoric și ego-istorie*, Academia română, 27 ianuarie 2006, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 25 și urm.).

⁴ Dan Hăulică, *Inteligența – har și îndatorire*, în „Creștin Ortodox. Lumină și cunoaștere”, 14 mai 2009.

și cariera universitară..., forța nativă neobișnuită (poate că nu știți că aparține unei familii de țărani săraci, cu șase copii!), chiar și «fasonul» lui de lord englez»⁵. Mai din apropierea operei, Eugen Simion a omagiat „un eminent teoretician al istoriei și un analist de marcă al fenomenului cultural în care intră, bineînțeles, și ideologia literară și istoriografia propriu-zisă»⁶.

Cu certitudine, viața și opera lui Alexandru Zub ar putea da conținut unei ample *bibliografii*, comparabilă cu cele pe care el însuși le-a realizat în privința marilor săi înaintași: M. Kogălniceanu⁷, A. D. Xenopol⁸, V. Pârvan⁹. Opera, impresionantă, încă nedefinitivă, suscită exegeza ale cărei coordonate, corespunzătoare temelor mari „atacate” de autor, au și fost trasate de doi dintre intimii săi congeneri, Pompiliu Teodor¹⁰ și Leonid Boicu¹¹. Cât despre datele sale biografice, acestea „au curs în două mari ape”, despărțite de anul 1989. Absolvent al Școlii Pedagogice din Șendriceni, în 1953, licențiat în Istorie la Universitatea „Al. I. Cuza”, în 1957, a vădit reale înclinații pentru cercetarea de specialitate și catedră. A fost, în anii 1957-1958, cercetător la Institutul de Istorie și Filologie, filiala Academiei Române din Iași. După anii grei, 1958-1964, de detenție la Jilava, Gherla și Balta Brăilei, centre de sinistră rezonanță ale „gulagului” românesc, a activat, până în anul 1968, ca bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. În „lumea rafturilor de cărți” și-a însușit la cea mai înaltă cotă rigorile lecturii și ale studiului sistematic, angajate atât pentru obiective imediate, cât și pe termen lung, fapt vădit între timp și de arta cu care și-a aranjat cabinetul de lucru, martor fidel al etapelor și împlinirilor operei savante. Orientarea spre studii înalte, angajarea programului de doctorat sub coordonarea profesorului Dimitrie Berlescu, mentorul școlii ieșene de istorie modernă, l-au recomandat pentru revenirea, în anul 1968, pe postul de cercetător la Institutul devenit de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, unitate academică de care s-a atașat atât de mult, încât prestigiul acesteia a ajuns să se identifice sensibil cu cel al numelui său de istoric. Timp de aproape un deceniu, până în anul 1976, a produs instrumente de lucru, *bibliografii*, și a elaborat *monografii*, de cea mai înaltă ținută științifică. Anul 1974, cu monografiile monumentale *Mihail Kogălniceanu istoric* și *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, s-a înscris ca *an Zub*, de referință pentru întreaga istoriografie română. Succesul încă tânărului istoric, pe atunci, a fost uriaș, motiv pentru care nu i s-au putut bloca, din cauza „problemelor de dosar personal”, contactele academice externe, accesul la o bursă Humboldt, în anii 1977-1978. Frecventarea unor renumite centre istoriografice din Occident, participarea la Congrese internaționale de Științe Istorice (București, în 1980, Stuttgart, în 1985) l-au marcat profund, realizând progresele extraordinare făcute de cercetările de specialitate sub raport conceptual și metodologic. Anii '80 ai secolului trecut au înregistrat, pentru activitatea sa, pași decisivi spre sinteza de istorie a istoriografiei române. Nu mai puțin, au înregistrat căutări pentru lărgirea orizontului cultural al studiului de specialitate, în condițiile când „ideologi de partid și de stat comunist” făceau mare caz despre necesitatea „frontului istoriografic românesc”, cu menirea „manualului unic de istorie națională”. În acele condiții, înainte de „schimbarea de regim” din 1989, o comunicare cu titlul *Timp și eschatologie în istorie*, susținută de Alexandru Zub la Institutul „A. D. Xenopol”, a produs literalmente senzație asupra auditorilor, ca probă de magnificență intelectuală.

Evenimentele din decembrie 1989 și implicațiile lor imediate l-au aflat într-o postură excepțională. Era cărturarul prin excelență, istoricul cu operă exemplară atât prin deschiderile tematice, cât și prin valoarea sau acuratețea discursului. Se vedea solicitat ca reper moral autoritar pentru noul curs al realităților din țara noastră, cu revenirea la viață a valorilor democrației și ale statului de drept. Mai de fiecare dată a răspuns cu promptitudine și deplin convingător, invocând „lecțiile istoriei”, pentru lămurirea imperativelor timpurilor noi, detașat de spirit vindicativ din cauza nedreptăților ce le-a suferit sub regimul comunist. A înțeles să-și etaleze o vocație pe care mult timp a fost nevoit să și-o înfrâneze, aceea de editorialist, publicând într-un ritm alert articole în cotidiane locale și naționale, pe teme ținând de transformări social-politice, de drepturi istorice asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord. În fiecare articol, în fiecare conferință publică, în numeroase interviuri difuzate pe canale media, istoricul se vedea din nou, precum în anii tinereții, încercat de spirit militant. Și-a făcut un fervent *credo* din valorile societății civile, simțindu-se solidar cu cei care au suportat rigorile regimului totalitar. Recunoașteri de merite, sub auspicii deosebite, nu l-au putut ocoli. S-a regăsit între

⁵ N. Steinhardt în *interviuri și corespondență*, ediție îngrijită de Florian Roatiș, Baia Mare, Helvetica, 2001, p. 51 și urm.

⁶ Eugen Simion, *Alexandru Zub*, în „Ziua”, 31 ianuarie 2009.

⁷ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. 1817-1891. Biobibliografie*, București, Ed. Enciclopedică Română/Ed. Militară, 1971.

⁸ Idem, *A. D. Xenopol. 1847-1920. Biobibliografie*, București, Ed. Enciclopedică Română/Ed. Militară, 1973.

⁹ Idem, *Vasile Pârvan. 1882-1927. Biobibliografie*, București, Ed. Enciclopedică Română/Ed. Militară, 1975.

¹⁰ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, în loc. cit.

¹¹ Leonid Boicu, *op. cit.*, în loc. cit.

membrii fondatori ai Asociației Foștilor Deținuți Politici din România. A primit, în anul 2000, Ordinul Național Steaua României în grad de Mare Ofițer. Republica Ungară i-a acordat medalia Eroul Libertății, cu ocazia semicentenarului Revoluției din 1956. I-a fost decernată, la 11 decembrie 2009, Crucea Casei Regale a României.

Împliniri deosebite, cu frumoase recunoașteri de merite, au privit activitatea sa profesională. La chiar începutul anului 1990 a asumat responsabilitățile de director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. Eventul s-a completat cu titularizarea sa pe post de profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, unde, până în anul 2001, avea să țină cursurile *Curentele și ideile în istoriografia actuală și Tradiție și modernitate în societatea românească*, după al căror grad de receptare s-au validat adeseori înclinațiile studenților pentru lectură sau cercetare istorică. Atuurile de *spiritus rector* pentru reconsiderările tematice, conceptuale și metodologice ale istoriografiei noastre l-au îndrituit, o dată în plus, la a se vedea membru corespondent al Academiei Române, din anul 2004 membru titular al celui mai înalt for științific și cultural al țării, deținând după 2005 și demnitatea de președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie. Unor asemenea titluri li s-au alăturat cele de membru corespondent al Süd-osteuropa-Gesellschaft din München, de director de studii la École des Hautes Études EN Sciences Sociales din Paris, de *doctor honoris causa* al unor universități, de membru în diverse asociații profesionale (Comisia de Istoriografie, sub egida Comitetului Internațional de Științe Istorice, Asociația Istoricilor Europeni, Societatea Internațională pentru Studiul Timpului, Board of Eminent Scholars in History, Académie Internationale de Droit Lingvistique), precum și distincția de Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres. Toate acestea i-au confirmat locul în clubul de elită al intelectualității contemporane. Și-a intensificat contactele cu centrele de dezbateri culturale din țară și străinătate, prin participări active la Congresele Internaționale de Științe Istorice din anii 1990 și 2000, prin inițieri și coordonări de diverse comitete ori colegii de redacție ale unor prestigioase publicații. Inițierea și prezidarea Fundației Academice „A. D. Xenopol”, cu revista *Xenopoliana*, au putut căpăta, din perspectiva respectivelor contacte, semnificații deosebite. Așa cum au putut căpăta și din perspectiva situației sale la pupitrul reorchestrării școlii ieșene de istorie, și nu numai a acesteia.

La moment aniversar, elogiilor privind opera și omul Alexandru Zub li se cuvin alăturate calde urări de viață lungă și fericire, spre binele său și al întregii comunități academice românești.

Gheorghe Cliveti

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIACI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iași
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVI, 2009, p. 491–492

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DI	= Dosarele istoriei, București
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, București
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
MSȘIA	= Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, București
NedH	= Nouvelles Etudes d'Histoire, București
NRR	= Noua revistă română, București
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie, București
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie și teorie literară, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și articole de istorie, București
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei, București
SCILF	= Studii și cercetări de istorie literară și folclor, București
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări numismatice
SCSI	= Studii și cercetări științifice. Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie, București
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
VR	= Viața Românească